LIETUVIŲ
ENCIKLOPEDIJA

DVIDEŠIMT PIRMAS TOMAS

Oda — Pareiga

LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJOS LEIDYKLA

LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJOS REDAKTORIAI:

Antanas Bendorius, Pranas Čepėnas, Juozas Girnius, Vincas Maciūnas, Jonas Puzinas

Kalbos taisytojas Vladas Kulbokas

GARBĖS KOMITETAS:

Prel. Jonas Balkūnas, prof. J. Kaminskas, prof. Vincas Kanauka, prof. Steponas Kolupaila, prof. Kazys Pakštas, prof. Jonas Vengris

Teisės patarėjas Lietuvos garbės konsulas adv. Antanas Shallna

Ši tomą redagavo J. Girnius

Copyright 1960 by Lietuvių Enciklopedijos Leidykla

Printed in the United States of America

Leidėjas Juozas Kapočius
Nugarėlę ir emblemą darė J. Steponavičius
Techninkinė priežiūra ir laužymas — Kazys Simanavičius
Tekstus linotipu rinko Petras Pilka
Spaudė Lithuanian Encyclopedia Press, Inc.
Leidyklos ir redakcijos adresas:
265 C Street, South Boston 27, Mass., USA

XXI TOME RAŠIUSIEJI REDAKTORIAI IR BENDRADARBIAI

Adamkavičius, Valdas
Ališauskas, K. ats. plk. ltn. (karo sk. red.)
Alseika, V. (filmas)
Audėnas, Juozas
Avižonis, K., dr. prof. (Rusijos ir Lenkijos istorijos sk. red.)
Balys, J., dr. prof. (tautosakos ir tautotyros sk. red.)
Baltakis, Pranas, inž.
Baškys, Bronius, dr.
Bendorius, A. (geografijos sk. red.)
Bieliauskas, V. J., dr. prof. (psichologija)
Binkis, Edmundas, inž.
Blekaitis, Jurgis
Bobelis, Kazys, dr.
Bradūnas, Kazys
Brazaitis, Juozas, prof.
Brazauskas, Jonas
Bulota, Vytautas, inž.
Bušackis, Bruno
Butkys, Česlovas, prof.
Cicėnas, Jeronimas
Čeginskas, K. J., dr. (sociologija)
Čepas, V., dr. prof.
Čepėnas, Pranas (naujųjų amžių istorijos sk. red.)
Čibiras, K. (P. Amerikos lietuviai)
Čipkus, Alfonsas (prancūzų literatūra)
Čyvas, Matas, kun. dr.
Dambrauskas, P., kun. prof.
Dambriūnas, Leonardas
Danilevičius, Z., dr.
Dargis, Leonardas
Dilys, P., kun. (ev. teologija)
Doniela, Vytautas, dr. (filosofija)
Finkelšteinas, Ch., dr.
Gasiūnas, Jonas, kun.
Gedaugas, Jurgis, dr.
Gidžiūnas, V., O.F.M., kun. dr.
Gimbutas, J., inž. dr. (statybos sk. red.)
Gimbutienė, Marija, dr.
Girnius, Antanas, inž.
Girnius, Juozas, dr. (filosofijos sk. red.)
Grabauskas, Juozas
Grušas, Pranas
Gudaitis, Kristupas, dr.
Gustaitis, Antanas
Yla, Stasys, kun.
Ivinskis, Z., dr. prof. (Lietuvos istorijos sk. red.)
Izbickas, Vytautas, inž.
Jackūnas, Vladas
Jakštas, J., dr. prof. (viduramžių istorijos sk. red.)
Jakubėnas, Vladas
Janiūnas, Juozas
Jasaitis, D., dr. (medicinos sk. red.)
Jatulis, P., kun. dr.
Jesaitis, Margeris A., dr.
Jurėnas, Algirdas
Jurskis, A., inž. doc. (elektrotechnika)
Kačinskas, Jeronimas
Kairys, Stp., prof. (farmacinė chemija)
Kanauka, V., dr. prof.
Kardelis, J. (zoologija)
Karys, J. K. (numizmatika)
Kaslas, Br., dr. prof.
Kaupas, Julius, dr.
Kavolis, M., kun. dr. (ev. teologija)
Keblys, Kęstutis
Kėkštas, Juozas (lenkų ir ispanų literatūra)
Keturakis, A. (sporto sk. red.)
Kolupaila, S., prof. (hidrologijos ir hidrografijos sk. red.)
Krasauskas, R., kun. (Lietuvos istorija)
Krikščiūnas, M. (fizika)
Kriščiukaitis, K., inž. doc.
Kučas, A., dr. prof.
Kulbokienė, Veronika
Kviklys, Bronius
Landsbergis, A. (anglosaksų literatūra)
Laucevičiūtė, A. (meno istorija)
Liaugminas, A., dr. prof.
Lingis, J. (skandinavistika)
Lukošius, P.
Maciūnas, V. dr. prof.
Mackevičius, Mečislovas
Mačiuika, Benediktas V.
Maldeikis, Petras
Manelienė, F., agr.
Marijošius, Vytautas
Masaitis, Č., dr. (astronomija)
Masiulionis, Romualdas
Masiulis, B. (teisė)
Matonis, Jonas, ats. plk. ltn. inž.
Matulionis, Jonas
Matulis, Stepas, M.I.C., kun. dr.
Matusas, Jonas, kun. dr. doc.
Mažiulis, Antanas (etnografijos sk. red.)
Meškauskas, Juozas, dr. prof.
Mockus, Kazys
Nagys, Henrikas, dr. (vokiečių ir latvių literatūra)
Nakas, Alfonsas
Nauburas, M. E. (Klaipėdos kraštas ir M. Lietuva)
Nockiūnas, Ant., M.I.C., kun.
Novickienė, Birutė
Öller, Ragnar, dr. (suomiai)
Ostrauskas, Kostas, dr. (muzika)
†Oželis, Kazys, dr. prof.
Pakuckas, Č., dr. prof.
Paplėnas, Jonas, dr.
Paškevičius, Alb., inž.
Pauliukonis, Pr. (senovės istorija)
Pavilanis, V., dr. prof.
Pažemėnas, J., adj. (finansų mokslas ir bankai)

Pėteraitis, Vilius
Pyragius, Juozas
Povilaitis, Br., dr. prof. (žemės ūkio sk. red.)
Prunskis, J., kun. dr. (žurnalistikos sk. red.)
Puzinas, Jonas, dr. prof. (proistorės sk. red.)
Rauktys, J., prof. (botanikos ir miškininkystės sk. red.)
Regelis, K., dr. prof.
Reklaitis, Povilas, dr. (meno istorija)
Rimšelis, V., M.I.C., kun. dr.
Rudaitis, Zigmas, dr.
Rudinskas, Pranas, agr.
Rukša, Ant., dr. prof. (klasikinė senovė)
Ružancovas - Ružaniec, Aleksandras; ats. plk.
Saldukienė, Birutė (geologija, mineralogija)
Salys, Antanas, dr. prof. (kalbotyros sk. red.)
Santvaras, Stasys
Skrupskelis, Kęstutis
Slavutyč, Yar, dr. (ukrainiečiai)
Sonda, Jackus
Sruogienė, Vanda, dr.
Stančius, Pov., dr. prof.
Stankus, Stp., dr. (ekonomika)
Stiklorius, J. A.
Stravinskas, Petras
Strimaitis, Justas
Sužiedėlis, Antanas, dr.
Sužiedėlis, Simas (Lietuvos istorija)
Šiaučiulis, Juozas
Tercijonas, Vincas, dr.
Trumpa, V. (istorija)
Trumpauskas, R., dr.
Tulaba, Ladas, prel. dr.
Turauskas, Eduardas
Urbonas, Oskaras, plk.
Vaišnora, J., M. I. C., kun. dr. (kat. teologijos sk. red.)
Vaitekūnas, Al., dr.
Vaitėnas, Mykolas, dr.
Vaitiekūnas, Vytautas
Vaitkūnaitė - Nagienė, Birutė (šokis)
Valaitis, Jurgis, inž.
Vardys, Vytautas, dr.
Vasyliūnas, Izidorius
Vaškelis, Br. (rusų literatūra)
Vėbra, Juozas, dr. prof.
Vygantas, V. P., dr.
Vilčinskas, Kazys, inž.
Vytautas, A.
Vitkus, Balys, prof.
Vizgirda, Viktoras (lietuvių dailė)
Žilevičius, J., prof. (muzikos sk. red.)
Žukaitė, Rita

Informacijų apie Lietuvos vietoves ar asmenis teikė: kun. Pr. Bajerčius, J. Balsys, St. Banelis, K. Barėnas, P. Bliumas, kun. P. Brazauskas, J. Dilys, J. Drazdys, S. Galdikienė, kun. A. Juška, prof. Ig. Končius, J. Kreivėnas, J. Kuprionis, J. Lekas, dr. J. Mikelėnas, kun. T. Narbutas, J. Pakštienė, J. Pr. Palukaitis, kun. J. Panavas, S. Pipiraitė-Tomarienė, St. Tareila, kun. M. Vembrė, Ig. Vilėniškis

Iliustracine medžiaga talkino: Lietuvos generalinis konsulatas Naujorke, Lituanistikos muziejus Čikagoje (dr. A. M. Račkus), A. Bendorius, D. Čibas, P. Reklaitis, o taip pat V. Augustinas, G. Blažienė, P. Bliumas, K. Daunys, A. Deksnys, E. Draugelis, J. Gasiūnas, J. Gimbutas, M. Gimbutienė, J. Jakštas, R. Jasiūnas, P. Jatulis, J. Kardelis, S. Kolupaila, R. Krasauskas, S. Matulis, V. Maželis, M. Nauburas, K. Ostrauskas, A. Petrika, J. Puzinas, J. Rauktys, R. Trumpauskas, M. Vembrė ir kt.; be to, nuotraukų paskolino Italijos, Norvegijos, Olandijos ir Prancūzijos konsulatai bei turizmo biurai Naujorke

Foto darbus atliko: Daumantas Čibas (Los Angeles, JAV), Antanas Plenys (Stuttgart-Bad Cannstatt, Vokietijoje) ir Aleksas Vaškelis (Filadelfijoje, JAV)

XXI TOMO SVARBESNI STRAIPSNIAI

Oda (E. Binkis, Z. Ivinskis, A. Mažiulis)
Odininkas (J. Matusas)
Odisėja (A. Rukša)
Odontologija (P. Stančius)
Oginskiai (V. Trumpa, R. Krasauskas, J. Žilevičius)
Okamietis Viljamas (K. Skrupskelis)
Okos aukštupių k-tijos (Z. Ivinskis)
Olandija (A. Bendorius, V. Pėteraitis, H. Nagys, P. Reklaitis, K. Ostrauskas)
Oleka-Žilinskas, A. (J. Blekaitis)
Olelkaičiai (V. Sruogienė)
Oleśnicki, Z. (Z. Ivinskis)
Oleškevičius, J. (P. Reklaitis)
Olyka (Z. Ivinskis)
Olimpiada (V. Adamkavičius)
Olis, A. (J. Paplėnas)
Olivos taika (V. Trumpa)
Olivi, P. J. (V. Gidžiūnas)
Omaha (A. Bendorius, J. Cicėnas)

Ona (A. Salys, V. Sruogienė ir kt.)
Onacevičius, I. (J. Jakštas, V. Maciūnas)
O'Neill, E. (A. Landsbergis)
Onos bžn. Vilniuje (P. Reklaitis)
Onos brolijos (J. Vaišnora)
Ontologija (J. Girnius)
Onuškis (A. Bendorius, R. Krasauskas)
Opera (K. Ostrauskas)
Operacija (V. Kanauka)
Operetė (K. Ostrauskas)
Opiumas (S. Kairys)
Opozicija (V. Vardys)
Opričnina (K. Avižonis)
Optika (M. Krikščiūnas)
Oras (Br. Baškys, A. Bendorius, A. Mažiulis)
Ordinas (P. Reklaitis ir kt.)
Orfizmas (A. Rukša)
Organiniai junginiai (J. Vėbra)
Organizacija (K. J. Čeginskas, B. Masiulis)
Organometaliniai junginiai (K. Keblys)
Orkestras (V. Marijošius ir kt.)
Ornamentas (P. Reklaitis, M. Gimbutienė, Iz. Vasyliūnas)
Oršos kautynės (Z. Ivinskis)
Orzeszkowa, E. (J. Kėkštas, A. Vytautas)
Ostermejeris (K. Gudaitis, A. Mažiulis)
Ostlandas (V. Vaitiekūnas)
Ostmarkė (J. K. Karys)
Ostrogo kunigaikščiai (V. Sruogienė)
Otokaras (J. Jakštas)
Otonas (P. Čepėnas, J. Jakštas)
Ovidijus (A. Rukša)
Ožys (A. Mažiulis)
Pabaiskas (A. Bendorius, R. Krasauskas)
Pabaltijo Moterų Taryba (B. Novickienė)
Pabaltijo santarvė (Br. Kaslas)
Pabaltijo univ. (V. Maciūnas)
Pabėgėlis (K. J. Čeginskas)
Pabradė (S. Sužiedėlis)
Pabrėža, J. A. (V. Gidžiūnas ir kt.)
Pacai (V. Trumpa, R. Krasauskas)
Pacifikas (A. Bendorius)
Pacta conventa (K. Avižonis)
Padalijimai (S. Sužiedėlis)
Padalyvis (L. Dambriūnas)
Padovano, J. M. (P. Reklaitis)
Padūmė (Z. Ivinskis)
Pagėgiai (K. Mockus, M. Nauburas)
Pagiriai (L. Dambriūnas, R. Krasauskas, R. Trumpauskas)
Pagirys (Z. Ivinskis)
Pagudė (A. Salys)
Pakalniškis, K., kun. (J. Brazaitis)
Pakamarininkio teismas (K. Avižonis)
Pakinktai (A. Mažiulis)
Pakistanas (A. Bendorius)
Paklausa - pasiūla (S. Stankus)
Pakruojis (A. Bendorius, P. Jatulis)
Palanga (A. Bendorius, J. Puzinas, R. Krasauskas)
Palenkė (Z. Ivinskis)
Paleografija (J. Matusas)
Paleolitas (M. Gimbutienė)
Paleontologija (Č. Pakuckas)
Paleozojas (B. Saldukienė, J. Rauktys)
Palestina (P. Pauliukonis)
Palestrina (V. Jakūbėnas)
Paliulionis, vysk. (S. Matulis)
Palivarkas (Z. Ivinskis)
Palloni, M. (P. Reklaitis)
Palmė (J. Rauktys)
Paltarokas, vysk. (J. Gasiūnas)
Palūkanos (J. Pažemėnas)
Pamarys (Z. Ivinskis)
Pamedė (A. Salys)
Paminklai (J. Puzinas, K. Kriščiukaitis)
Paminklų apsauga (J. Lingis)
Pamoka (P. Maldeikis)
Pamokslas (J. Vaišnora)
Pamotė (A. Mažiulis)
Panamos kanalas (A. Bendorius)
Pandėlys (A. Bendorius, J. Janiūnas, P. Jatulis)
Panevėžio paėmimas K. Ališauskas)
Panevėžio vyskupija (J. Gasiūnas, S. Matulis)
Panevėžys (A. Bendorius, P. Jatulis ir kt.)
Panslavizmas (K. Avižonis)
Papilė (A. Bendorius, R. Krasauskas, Č. Pakuckas)
Papilys (A. Bendorius, P. Jatulis, J. Puzinas)
Papirusas (J. Rauktys, P. Pauliukonis)
Papuošalai (A. Mažiulis)
Paragvajus (A. Bendorius, V. Jackūnas)
Parama (J. Audėnas)
Paranoja (A. Sužiedėlis)
Parapija (M. Čyvas, St. Yla, Z. Ivinskis, M. Kavolis)
Parapsichologija (J. Kaupas)

A = Amperas (Ampère)
a. = amžius
adm. = administracija, -inis
adv. = advokatas
ag. = anglų, -iškai
agr. = agronomija, agronomas
a. j. = arklio jėga
akad. = akademija, -ikas, -inis
alb. = albanų, -iškai
am. = amerikiečių, -iškai
apg. = apygarda
apl. = apylinkė
aps. = apskritis
ar. = arabų, -iškai
aram. = aramėjų, -iškai
arch. = architektūra, architektas
arkiv. = arkivyskupas
arm. = armėnų, -iškai
as. = asirų, -iškai
asist. = asistentas
asm. = asmenvardis
at. sv. = atominis svoris
aukšt. = aukštaičiai, -ių, -iškai
av. = Avestos, avestiškai
bdv. = būdvardis
b. g. = bendroji giminė
brėž. = brėžinys
b.r.t. = brutto registrinė tona
buv. = buvęs, -usi
b-vė = bendrovė
bžk. = bažnytkaimis
bžn. = bažnyčia
chem. = chemija, -inis
cm = centimetras
Co. = Company ‚kompanija'
ctr. = centneris
č. = čekų, -iškai
D. = Didysis, Didžioji
d. = diena, -os
dek. = dekanas
deš. = dešinysis, -ioji
did. = didysis
dipl. = diplomas, -uotas, -inis
dir. = direktorius
d-ja = draugija
dkv. = daiktavardis
D.L.K. = Didysis Lietuvos Kunigaikštis
doc. = docentas
dol. = doleris
dpt. = departamentas
dr. = daktaras (mokslo laipsnis)
ds. = daugiskaita
dv. = dvaras
erdm = erdvėmetris
egz. = egzempliorius, -ių, -iai
e. o. = ekstraordinarinis
est. = estų, -iškai
ev. = evangelikas, -ų
ež. = ežeras
fak. = fakultetas
fort. = fortepijonas
g = gramas
g. = gimė
gen. = generolas
germ. = germanų, -iškai
gyd. = gydytojas
gimn. = gimnazija
gyv. = gyventojas
gl. = galininkas
glžk. = geležinkelis
got. = gotų, -iškai
gr. = graikų, -iškai
gub. = gubernija, gubernatorius
gud. = gudų, -iškai
h = lot. hora ‚valanda'
ha = hektaras
hebr. = hebrajų -iškai
ide. = indoeuropiečiai, -čių
įk. = įkurtas
imp. = imperatorius, imperija
įn. = įnaginninkas
ind. = indų, -iškai
inst. = institutas
inž. = inžinierius, inžinerija
isp. = ispanų, -iškai
įst. = įsteigtas, -i, -os
išsp. = išspausdintas, -ino
įšv. = įšventinti
it. = italų, -iškai, italikų
įv. = įvardis
jap. = japonų, -iškai
j. l. = jūros lygis
jm. = jūrų mylia, jūrmylė
jnt. = jungtukas
k. = kaimas; kalba
kair. = kairysis
kan. = kanauninkas
kar. = karininkas
kat. = katalikas, -ų
kg = kilogramas
kl. = klasė
km = kilometras
km. = kilmininkas
kng. = kunigaikštis, -tė
komp. = kompozitorius, kompozicija
korp. = korporacija, -inis
kpt. = kapitonas
kt. = kiti, -ų
k-tija = kunigaikštija
ktm = kietmetris
kun. = kunigas
kW = kilovatas
kWh = kilovatinė valanda
l = litras
lat. = latvių, -iškai
LB = Lietuvių Bendruomenė
LE = Lietuvių Enciklopedija
lenk. = lenkų, -iškai
liet. = lietuvių, -iškai
lyg. sv. = lyginamasis svoris
liut. = liuteronas, -ų
lot. = lotynų, -iškai

ltn. = leitenantas
LU = Lietuvos Universitetas
M. = Mažasis, -ji (pvz. M.Lietuva)
m = metras
m. = mirė; metai, -ais
med. = medicina; medikas
mėn. = mėnuo
m. g. = moteriškoji giminė
mil. = milijonas
min. = minutė
m-ja = ministerija
mjr. = majoras
mkm. = maksimumas, maksimalus
mkt. = mokytojas, -a
m-la = mokykla
mm = milimetras
mnm. = minimumas, minimalus
mst. = miestas
mstl. = miestelis
muz. = muzika, -inis, -ikas
N. = Naujasis, -oji, -ieji, -osios
nd. = naudininkas
n. g. = niekatroji giminė
nr. = numeris
n.r.t. = netto registrinė tona
nrvg. = norvegų, -iškai
ol. = olandų, -iškai
ord. = ordinarinis
org. = organizacija, -inis
ork. = orkestras
p. = pietų, -inis
par. = parapija
pav. = paveikslas
pirm. = pirmininkas
plg. = palygink
plk. = pulkininkas
pn. = panašus, -iai
po Kr. = po Kristaus gimimo
pop. = popiežius
pr. = prūsų, -iškai
p. r. = pietų rytų, pietryčių
prc. = prancūzų, -iškai
prel. = prelatas
pr. Kr. = prieš Kristaus gimimą
prl. = prielinksnis
prof. = profesorius
prot. = protestantas, -ų, -iškai
prs. = persų, -iškai
prtg. = portugalų, -iškai
prv. = prieveiksmis
psl. = puslapis
p. v. = pietų vakarų, pietvakarių
pvz. = pavyzdys, pavyzdžiui
r. = rytų, -inis
red. = redaktorius; redagavo
ref. = reformatas
rom. = romėnų, romanų, -iškai
rus. = rusų, -iškai
S = Senasis, -oji, -ieji, -osios
sav. = savaitė
sek. = sekundė
sem. = seminarija
sekr. = sekretorius
sen. = senovės, -inis
s-ga = sąjunga
sk. = skyrius
skr. = sanskrito, -iškai
skv. = skaitvardis
sl. = slavų, -iškai
spv. = slapyvardis
st. = stotis
styg. = styginis
stp. = santrumpa
stud. = studentas, -ų
suom. = suomių, -iškai
sva. = senovės vokiečių aukštaičių
š. = šiaurės, -inis
šm. = šauksmininkas
šv. = šventas, šventasis
švč. = švenčiausias, -ia
šved. = švedų, -iškai
t = tona
t. = tomas
techn. = technika, techninis
temp. = temperatūra
teol. = teologija
t.y. = tai yra
t. p. = tas pats; ten pat
tr. = tark
trm. = tarmybė; tarminis, -iškai
tt. = tomai; tolimesnieji puslapiai
turk. = turkų, -iškai
ukr. = ukrainiečių, -iškai
univ. = universitetas
V = voltas
v. = vakarai, -ų, -inis
vad. = vadinamasis, -oji
v-ba = valdyba
val. = valanda
vd. = vardininkas
VDU = Vytauto D. Universitetas
ved. = vedėjas
vg. = vengrų, -iškai
v. g. = vyriškoji giminė
vid. = vidutinis
vidr. = vidurinis, -ė
vyr. = vyriausias, vyresnysis
virš. = viršininkas
vysk. = vyskupas
vkž. = veiksmažodis
vls. = valsčius
vok. = vokiečių, -iškai
v. pirm. = vicepirmininkas
vs. = vienaskaita
vsd. = viensėdis, vienkiemis
vst. = valstybė
vt. = vietininkas
VU = Vilniaus Universitetas
vva. = viduramžių vokiečių aukštaičių
vvž. = viduramžių vokiečių žemaičių
vž. = vokiečių žemaičių
W = vatas
Ž. = Žemasis, -oji
žem. = žemaičių, -iškai
žr. = žiūrėk
ŽŪA = Žemės Ūkio Akademija

XXI TOMO STRAIPSNIŲ AUTORIŲ SANTRUMPOS

A.B. : A. Bendorius
A.Č. : A. Čipkus
A.J. : A. Jurskis
A.Jr. : A. Jurėnas
A.L. : A. Landsbergis
A.Lc. : A. Laucevičiūtė
A.Lgm. : A. Liaugminas
A.Mž. : A. Mažiulis
A.Nck. : A. Nockiūnas
Ant.Gst. : A. Gustaitis
A.Pšk. : A. Paškevičius
A.Rkš. : A. Rukša
A.Rkž. : A. Rukuiža
A.Ržc. : A. Ružaniec-Ružancovas
A.S. : A. Salys
A.Sž. : A. Sužiedėlis
A.Vt. : A. Vytautas
B.Ksl. : B. Kaslas
B.Msl. : B. Masiulis
B.Nov. : B. Novickienė
Br.B. : B. Baškys
Br.Kv. : B. Kviklys
B.Sld. : B. Saldukienė
B.V. : B. Vaitkūnaitė
B.V.Mč. : B.V.Mačiuika
B.Všk. : B. Vaškelis
B.Vtk. : B. Vitkus
Ch.F. : Ch. Finkelšteinas
Č.Btk. : Č. Butkys
Č.M. : Č. Masaitis
Č.P. : Č. Pakuckas
D.Js. : D. Jasaitis
E.Bnk. : E. Binkis
Ed.T. : E. Turauskas
F.M. : F. Manelienė
H.N. : H. Nagys
Y.S. : Y. Slavutyč
Iz.V. : I. Vasyliūnas
J.A.St. : J. A. Stiklorus
J.Aud. : J. Audėnas
J.B. : J. Balys
J.Bl. : J. Blekaitis
J.Brs. : J. Brazauskas
J.Brz. : J. Brazaitis
J.C. : J. Cicėnas
J.G. : J. Girnius
J.Gbt. : J. Gimbutas
J.Grb. : J. Grabauskas
J.Gsn. : J. Gasiūnas
J.J. : J. Jakštas
J.Jn. : J. Janiūnas
J.K. : J. Kėkštas
J.Kč. : J. Kačinskas
J.K.K. : J. K. Karys
J.Kp. : J. Kaupas
J.Krd. : J. Kardelis
J.Lng. J. Lingis
J.Mat. : J. Matonis
J.Msk. : J. Meškauskas
J.Mtl. : J. Matulionis
J.Mts. : J. Matusas
J.P. : J. Puzinas
J.Ppl. : J. Paplėnas
J.Pžm. : J. Pažemėnas
J.Rkt. : J. Rauktys
J.Strm. : J. Strimaitis
J.Ščl. : J. Šiaučiulis
J.V. : J. Vaišnora
J.Vbr. : J. Vėbra
J.Vlt. : J. Valaitis
J.Ž. : J. Žilevičius
K.Alš. : K. Ališauskas
K.Avž. : K. Avižonis
K.Brd. : K. Bradūnas
K.Gdt. : K. Gudaitis
K.J.Čg. : K. J. Čeginskas
K.Kbl. : K. Keblys
K.Kr. : K. Kriščiukaitis
K.Mck. : K. Mockus
K.O. : K. Ostrauskas
K.Rgl. : K. Regelis
K.Skr. : K. Skrupskelis
K.Vlč. : K. Vilčinskas
L.D. : L. Dambriūnas
L.Drg. : L. Dargis
L.T. : L. Tulaba
M.A.Js. : M. A. Jesaitis
M.Č. : M. Čyvas
M.Gbt. : M. Gimbutienė
M.Kr. : M. Krikščiūnas
M.Kv. : M. Kavolis
M.Mc. : M. Mackevičius
M.Nb. : M. Nauburas
M.Vt. : M. Vaitėnas
P.Blt. : P. Baltakis
P.Č. : P. Čepėnas
P.Dl. : P. Dilys
P.Dmb. : P. Dambrauskas
P.Grš. : P. Grušas
P.J. : P. Jatulis
P.Lkš. : P. Lukošius
P.Mld. : P. Maldeikis
P.Plk. : P. Pauliukonis
P.Rdn. : P. Rudinskas
P.Rkl. : P. Reklaitis
P.Stč. : P. Stančius
P.Str. : P. Stravinskas
Rd. : redakcija
R.Krs. : R. Krasauskas
R.Trmp. : R. Trumpauskas
R.Žk. : R. Žukaitė
S.K. : S. Kolupaila
S.Mtl. : S. Matulis
S.Stn. : S. Stankus
S.Suž. : S. Sužiedėlis
St.Y. : S. Yla
St.K. : S. Kairys
St.S. : S. Santvaras
O.Urb. : O. Urbonas
V.Ad. : V. Adamkavičius
V.Als. : V. Alseika
V.Blt. : V. Bulota
V.Čp. : V. Čepas
V.Dn. : V. Doniela
V.D.S. : V. Daugirdaitė-Sruogienė
V.Gdž. : V. Gidžiūnas
Vyt.B. : V. Bieliauskas
V.Izb. : V. Izbickas
V.Jck. : V. Jackūnas
V.Jkb. : V. Jakubėnas
V.Klb. : V. Kulbokienė
V.Kn. : V. Kanauka
V.M. : V. Maciūnas
V.Mrj. : V. Marijošius
V.Pėt. : V. Pėteraitis
V.Pv. : V. Pavilanis
V.Rmš. : V. Rimšelis
V.Trp. : V. Trumpa
V.Vgt. : V. Vygintas
V.Vrd. : V. Vardys
V.Vt. : V. Vaitiekūnas
V.Vzg. : V. Vizgirda
Z.I. : Z. Ivinskis

O

Oda 1. išorinis kūno apdangalas, sudėtas iš dviejų sluoksnių: viršutinio, vad. epidermės (žr.), ir apatinio, vad. tikrosios odos, arba dermos (žr.). Giliau yra poodinis jungiamasis audinys, kuriame gausu limfos bei kraujo indų, nervų ir riebalų. Su amžiumi o. kinta, jaunų — elastinga, lygi, senų — raukšlėta, pakitusios spalvos. O. yra organas, kurį daug veikia aplinkos sąlygos, pvz. fizinį darbą dirbančiųjų, daug vėjuje esančių jūrininkų bei žvejų ar nesveikų žmonių o. labai skiriasi.

O. l i g o s yra labai įvairios, jų priežastys gausios. O. uždegimas vadinamas dermatitu (žr.), arba egzema (žr.), prie kurio daugumas priskiria beveik visas o. ligas O. ligos apskritai būna uždegimo kilmės, dėl medžiagos apykaitos organizme sutrikimo, vidinės sekrecijos liaukų funkcijos sutrikimo, parazitų, grybelių, spindulių veikimo, alergijos ir nežinomos priežasties.

J. Karuža, Odos ligos 1926. *M.Vt.*

2. Nedirbta gyvulių oda, rauginimu ir kitais procesais padaryta tinkama gaminti apavui, aprangai, apmušalams, mašinų diržams ir kitiems reikmenims: balnams, pakinktams, lagaminams, rankinukams, piniginėms ir kt. Nedirbta o. greit genda, išdžiūvus sukietėja, pasidaro raginė ir trapi.

O. gamyboje, priešingai kailių gamybai, daugiausia naudojama naminių gyvulių oda: galvijų, veršiukų, arklių, avių, ožkų, kiaulių, iš laukinių — reptilijų, kengūrų, stručių ir kai kurių kitų. Nuluptos gyvulių o., kad nesugestų, kol pasiekia o. apdirbimo fabrikus ir iki jų apdirbimo sandėliuose, turi būti nuvandenintos. Nuvandeninimas atliekamas arba jas džiovinant išgarinant vandenį, arba druskinimu — druska tirpdama ištraukia vandenį iš o. Druskinimo būdas geresnis, nes netinkamai išdžiovinus galima daug o. sugadinti, bet dėl transporto patogumo bei pigumo dažnai vartojamas ir džiovinimo būdas, ypač pervežant o. iš tolimų kraštų.

Pradedant o. keletai dienų merkiamos į vandenį, kad atmirkus būtų galima nuvalyti nuo paviršutinių nešvarumų, druskos ir kraujo; kartais į vandenį pridedama šiek tiek šarmų; tada mechaniškai lengvai nuimamas paodis su riebalų ir mėsos likučiais. Sekantis žingsnis yra plaukų prašalinimas. Tam tikslui o. merkiamos į kalkių pieną ir laikomos jame apie savaitę. Pagreitinti procesui kartais pridedama natrio sulfido; tada užtenka kelių valandų. Šiuo būdu sunaikinus epidermę, visai lengvai mašinomis ar rankomis pašalinami plaukai. Plaukus nuėmus o. nukalkinamos ir pH numušama iki 8–9, pamerkiant į amonio tirpalą arba veikiant silpnomis organinėmis rūgštimis (pieno rūgštis). Šiuo metu daugelis o. rūšių (žiūrint jų paskirties), veikiamos pankreatinu ar kitais tirptiniais enzimais gauti minkštai ir švelniai o. Padų o. šis procesas nereikalingas, o labai minkštoms ir švelnioms o., kaip pirštinių gamybai, šios o. šitokiame tirpale paliekamos ilgesnį laiką (per naktį). Toliau seka pats svarbiausias, esminis o. apdirbimo procesas — rauginimas. Naudojama šie kailiaraugiai ir metodai: 1. a u g a l i n i a i t a n i n a i (ąžuolo, pušies, kaštano, mimozos ir kitų medžių, turinčių tanino, žievė ir medienos, žievės, lapų bei vaisių tanino ekstraktai) — seniausias, bet ir dabar plačiai vartojamas, ypač padų gamyboje, procesas. Pradedama nuo silpnų koncentracijų vonių, kas dieną ar kas antrą perkeliant į vis didėjančios koncentracijos vonias, kol taninai pasiekia o. vidurį. Plonesnėms o. užtenka 6 savaičių ar net ir mažiau, o storesnėms, kaip padų, reikia kelių mėnesių, o kartais ir visų metų. Pagreitinti procesui naudojamos sukamos medinės statinės bei šilti tirpalai. 2. M i n e r a l i n ė s d r u s k o s (sudėtiniai chromo, aliuminio, geležies, cirkonio junginiai). Šiuo būdu rauginant o., pirmiausia jos merkiamos į 6–12% druskos tirpalą, parūgštintą dažniausiai sieros rūgšties rūgštimi pH numušti iki 2,5. Tada o. perkeliamos į sukamas medines su šonuose nupiautais stipinais statines, į kurias įpilta bazinio chromo sulfato tirpalo. Sukan-

Oda

Apdirbama oda (XVII a. raižinys)

tis statinei už stipinų užsikabina o., kurios vėliau vėl krinta į tirpalą. Naudojant šį procesą, rauginimas trunka apie parą. Šiuo būdu išdirbta o. turi apie 3,5% Cr_2O_3. Kai kurioms o. rūšims šis procentas pakeliamas net dvigubai. Dėl aukštesnių kainų ar trūkumo chromo druskų vietoje kai kur naudojamos geležies druskos. Baltoms o. gauti, nors jos yra daug silpnesnės, naudojama aliuminio druskos. Cirkonio druskos tebėra dar studijinėje stadijoje. 3. Aldehidai. Iš šios rūšies tuo tarpu naudojamas tik formaldehidas. Šiuo būdu išdirbta o. pasižymi dideliu atsparumu peršlapimui šaltame ar net karštame vandenyje. 4. Aliejai. Šiuo procesu išdirbant o., į besisukančias statinėje o. purkščiama oksiduojančių aliejų (pvz. žuvų taukų). Anksčiau buvo manoma, kad čia yra daugiau mechaniškas impregnavimas aliejais, dabar linkstama manyti, kad oksidacijos dėka pasilaisvina aldehidai, kurie ir atlieka rauginimą. 5. Sintetinės medžiagos. Kaip kitur, taip ir odininkystėje, yra bandomos sintetinės medžiagos, bet plačiau dėl brangumo tuo tarpu dar nėra vartojamos. Praktikoje dažnai vartojama kombinacija kelių metodų. Pvz. pagreitinti procesui pradžioje o. išdirbamos chromo procesu, o suteikti odai kai kurių taninių ypatybių merkiama trumpam į didelės koncentracijos tanino tirpalą. Chromo o. sunkiau peršlampa negu taninais rauginta, bet išdžiūvus labiau sukietėja ir nepasiduoda suminkštinama, todėl kariuomenės, sporto, darbo avalinė daugiau daroma iš taninės odos, o chromo o. daugiau naudojama išeiginiam apavui.

Išraugintos o. džiovinamos, rūšiuojamos pagal storį, storesnės skeliamos, vienodo storumo atskiroje o. pasiekiama skutimu storesnių vietų. Po to dar atliekama labai daug ir įvairių operacijų, nelygu o. paskirtis, kol o. padaroma tinkama rinkai. Pvz. padaryti chromo o. tinkamą išeiginių batelių gamybai reikia dar daugiau darbo ir laiko negu visoms iki šiol atliktoms operacijoms: impregnavimas aliejais, dažymas, minkštinimas, suteikimas blizgesio ir panaikinimas mažų defektų įtrinant ranka ar purkščiant o. paviršių vandeninėmis proteinų (kazeino, albumino), sakų, vaškų, dažylų dispersijomis. Paskutinės baigiamosios operacijos turi suteikti išryškintą natūralų o. grožį.

Dirbtinė o. — o. pakaitalas, išviršine išvaizda primenąs o. Seniau dirbtinė o. buvo gaminama audeklo, dažniausiai medvilninio, paviršiaus vieną pusę padengiant oksiduojančių aliejų, dažų ir džioviklių mišiniu. Vėliau gan ilgą laiką dirbtinės o. gamybai buvo naudojama pirokselinas ir į jį panašios medžiagos, ištirpintos organiniuose tirpintuvuose. Į šią masę buvo pridedama dažų ir plastikatorių, ir ja padengiama viena audeklo pusė, džiovinama ir leidžiant per įkaitintus volus su išgraviruotais raštais, įspaudžiama raižinys imituojąs o. Išsivysčius plastikų pramonei, dabar dirbtinė o. gaminama iš plastikų, daugiausia polivinilchlorido. Į masę dar pridedama dažų ir plastifikatorių ir iš šios masės gaminama norimo storio ir dydžio lapai arba ja padengiama audeklo viena pusė. Įspaudus įvairias o. rūšis įmituojančius raštus, naudojama apmušalų, rankinukų, diržų, knygos apdarų ar kitų pigesnės rūšies reikmenų gamybai.

O. pramonė Lietuvoje. Jau prieš I pas. karą Šiauliuose veikė trys dideli odų fabrikai: Ch. Frenkelio, Br. Nurokų ir Choronžickio. Po karo, netekus Rusijos rinkų, teko pergyventi krizę, kurios dėlei 1928/29 užsidarė Choronžickio fabrikas. Bet ir toliau Šiauliai liko Lietuvos o. pramonės centras. Be minėtų, Šiauliuose dar veikė J. Faino ir b-vės ‚Progress', o netoli Radviliškyje akc. b-vės ‚Oda'. Mažesnių įmonių dar buvo Ukmergėje, Kaune, Balbieriškyje, Alytuje, Marijampolėje ir kt.

Fabrikai daugiausia vertėsi vietine žaliava, tik storiesiems puspadžiams ir kai kuriai prabanginei o. žaliavos buvo importuojamos iš užsienio: Argentinos, Brazili-

jos, Prancūzijos, Olandijos, Indijos, P. Afrikos ir kt. kraštų. Bet vis tiek piniginis žalių o. balansas buvo aktyvus. 1934 žalių o. buvo importuota už 3.078.000 lt., 1935 už 2.138.400 lt. ir 1936 už 3.426.200 lt., o eksportuota 1936 už 4.098.600 lt., kurių veršių o. už 3.462.000, kumeliukų už 384.000, galvijų už 171.000, avių už 67.000 ir arklių o. už 12.000 lt.

Kitų pramonės šakų tarpe o. pramonė nepriklausomoj Lietuvoj užėmė gan svarbią vietą. Priskaičius artimą avalynės pramonę, pagamintų gaminių vertės atžvilgiu ją pralenkė tik maisto pramonė (I vieta) ir tekstilės pramonė (II vieta). 1936 o. pramonės gaminių pagaminta už 11.572.000 lt. ir avalynės už 4.384.000, iš viso už 15.956.000 lt.; tai sudarė visos tų metų produkcijos — 212.144.000 lt., vien o. — 5,4%, o kartu su avalyne — 7,5%.

Dirbančiųjų o. pramonėj darbininkų tais metais buvo 591 iš bendro 26.000 pramonėje dirbančių skaičiaus; tai sudarė tik 2%. Tai viena iš intensyviausių kapitalo atžvilgiu šakų, nereikalaujanti didelių kapitalo investacijų mašinoms, bet didesnio apyvartos kapitalo, nes o. apdirbimo procesas gan ilgas. *E.Bnk.*

O. prekyba Lietuvoje. Duomenų apie o. prekybą D. L. K-tijoje jau žinoma iš XV a., kai Hanzos pirkliai, šalia vaško, kailių ir įvairių miško produktų, iš Lietuvos ėmė vežti ir o. 1473 Normedijos (Nemuno šakos deltoje) muitų registre tarp Dancigan Nemunu išvežamų įvairiausių prekių figūruoja dideli kiekiai neapdirbtų neraugintų o. (Häute), jų tarpe stumbrų ir elnių o. 1552 per Labguvos muitinę iš Lietuvos ėjo raudono ir balto juchto, veršenos ir dideli kiekiai išdirbtos odos (Leder). Dar labiau o. buvo imta išvežti XVII a. Tai parodo pačios Lietuvos ir Prūsų šaltiniai. Pagal 1606 Jurbarko muitinės sąrašus iš Kėdainių o. dirbtuvių o. buvo vežama ir Karaliaučiun. Kėdainiškiai pirkliai savo prekes (išdirbtas o., pasiūtus moteriškus ir vyriškus pusbačius, arklenas) gabeno ne įprastu vandens keliu, o vežimais Karaliaučiun. Su pagrindu prie T. Makowskio paruošto Radvilų žemėlapio paaiškinimuose (1613) yra minima, jog iš Lietuvos yra išvežamos galvijų o. Vilnius buvo žymus kailių (žr.) ir o. prekybos centras. Jis turėjo pastovius ryšius su tos rūšies prekyba garsia Poznane. Tolima kelionė būdavo atliekama vežimais, gabenant

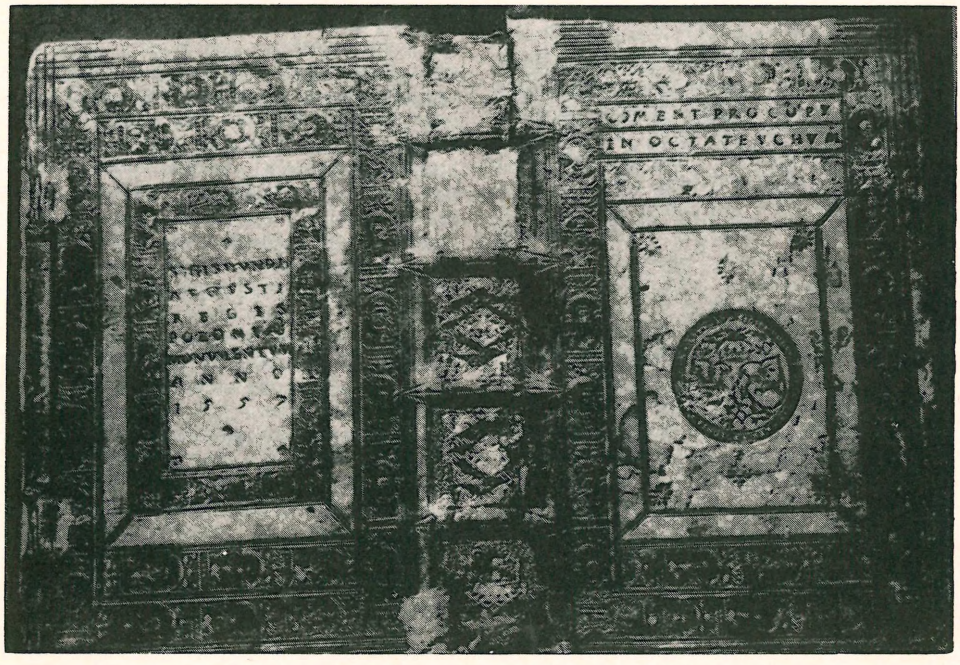

Odiniais apdarais Žygimanto Augusto knyga (Vilniaus univ.)

Oda

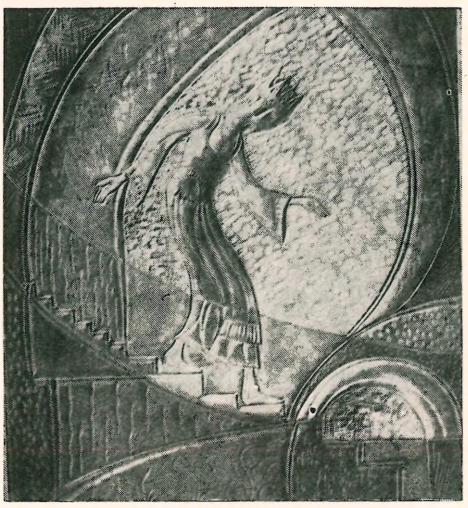

K. Šimonio Pasaka, įspausta odoj

dirbtas odas, juchtą, pusveršenas, briedenas, karvenas, arklenas. Eksportuojama buvo ir į kitus Lenkijos mst. Pvz. 1613 VIII 7 per Vilniaus muitinę į Gniezną Vilniaus miestietis Kasparas Steponavičius išgabeno karvių o. 228, arklinių ir pusveršinių o. — 42, vilniškių juchtų — 115. Kitas vilnietis (Petras Mickevičius) į Torną ratais (7 vežėjai) tą rudenį vežė: išdirbtų karvės o. — 250, pusveršinių ir arklinių o. — 150, ožkenų — 250, briedenų — 15, juchtų 45 poras. Tuo pat laiku iš sostinės ir Nemunu (vytinėmis) buvo gabenami dideli kiekiai naminių galvijų išdirbtų ir nedirbtų o. Krinta į akį dideli kiekiai ožkenų ir karvenų. Mažai figūruoja arklenos. XVII a. galo muitinių sąrašai mini įvairias dirbtas ir nedirbtas o. 1674 iš Lietuvos vien į Prūsus išvežta dirbtos o. 4129 vienetai, 1676 — 2137. Kai Lietuvoje pats o. išdirbimas vis labiau ėjo į svetimtaučių (iš dalies į totorių) rankas, o. prekyba tapo labiau miestiečių pirklių verslu, kur reiškėsi ne lietuviai. Miestų, ypač Vilniaus, o. įmonėse išdirbamų o. žaliavos buvo supirkinėjamos iš gyventojų. Jaučių o. buvo išdirbamos padams, ir didelė dalis jų tarnavo vietos rinkai. 1828 Vilniaus gub. pramonės aprašyme yra minimos 31 o. dirbtuvės su 70 samdomų darbininkų. Nors jos buvo gana smulkios, bet per 1828 išdirbo jautenų (‚juodai' ir padams) — 2150, veršenų — 480, įvairių spalvų safjano — 9195 vienetus. Trakų aps. (Žaslių, Žiežmarių, Butrimonių) odminių dirbtuvės tada gamino daug išdirbtų o., bet ir jos daugiausia betarnavo vietinei rinkai (ūkininkų poreikiams), nes nebūdavo tinkamai išdirbtos išvežti užsienin. Taip buvo iki pat nepriklausomybės laikų. Juchtas ir kt. vietinio išdirbimo o. kaime buvo naudojamos apavui ir geresniems pakinktams, kai tvirtesni padai (P. Amerikos jaučių) ir švelnesnio išdirbimo odos (‚chromavos' ir kt.) buvo importuojamos. Lietuva buvo netekusi, su Vilniaus krašto atplėšimu, gerų odininkų ir daug dirbtuvių. Tad dalis Lietuvos o. žaliavos buvo išvežama. Plg. Odininkas.

K. Forstreuter, Die Memel als Handelsstrasse Preussens nach Osten 1931; *Z. Ivinskis,* Lietuvos prekyba su Prūsais I 1934; Lietuvos istorijos šaltiniai I 1955; *A. Rimka,* Lietuvos ūkis prieš Didįjį Karą 1918. *Z.I.*

O. apdirbimas kaime. XIX a. ir vėliau paprastai telupo tik sveikų ir tariamai sveikų gyvulių o. Įtartina liga kritusius gyvulius paprastai užkasdavo nenulupę o., nes patys žmonės bijojo apsikrėsti; išimtis XIX a. pradžioje buvo Užnemunė, kur tuo metu veikė Prūsijos nuostatai ir buvo valsčiuose atskiri pareigūnai — odalupiai, kurie nustatydavo, kokio kritusio gyvulio o. nebegali būti lupama. Paprastai lupdavo galvijų o., nes arklenų ir kiaulenų niekas nepirko, jas tenaudodavo vien savo ūkio reikalams. XIX a. viduryje namų reikalams daug kur vartojo žalią, arba kaištinę, o., pvz. naginėms, kalvio dumplėms ir kt. Ją paruošdavo mirkydami. Į verdantį vandenį įpildavo druskos, kartais dar įdėdavo eglės ar ąžuolo žievės. Vandenį supildavo į didelį lovį ar statinę ir ten pamerkdavo o. Kartais į šį mirkalą dar pridėdavo mėlynojo akmenėlio (Cuprum sulfuricum). Išmirkusią kelias dienas o. išplaudavo tvenkinyje, nuskusdavo mėsgalius dalge, pa,minkštindavo šunkoju ir sutepdavo riebalais. Nagines iš tokios o. darydavo plauku vidun. Vėliau plaukus nuskusdavo nuo ką tik išmirkytos o. dalge arba nukaišdavo aštria kaišena (dyrikliu). Tokia o. buvo tvirta, bet sušlapusi sudžiūdavo ‚kaulu' ir daug laiko reikėdavo, kol įtepta riebalais suminkštėdavo. Iš mirkytos, nuskustos o. darydavo suktinę (šikšną, sirmėtį). Ją suteptą riebalais parišdavo po stora medžio šaka, apačią nusverdami paristu akmenų maišu. Per nugaroje padarytą įpiovą perkišdavo storą kuolą ir du vyrai jį sukdami eidavo aplink taip paristą o. Kuolą sukant,

įsiveržda vo ir o., lenkdama šaką ar keldama maišą su akmenimis; tuomet kuolą palengva atleisdavo ir sukdavo į priešingą pusę. Taip sukimą ir o. įtepimą kartojo daug kartų, kol o. pakankamai suminkštėdavo ir išsitempdavo iki paprastomis priemonėmis pasiekiamos tempimosi ribos. Iš tokios suktinės o. darė pakinktų ievas, pakeltines, plėškes ir jų valkčius, balnus ir pn. XX a. pradžioje suktinę o. suko tik odininkai (odadirbiai), kurie ją sukdavo stačiose staklėse pasikinkę arklį. R. Lietuvoje suktinė o. pakinktų reikalams buvo vartojama iki mūsų dienų, o Užnemunėje jos dienos baigėsi su I pas. karo pabaiga. Iki I pas. karo kaime ūkininkai dažnai ir raugino savo reikalams o. Jas įmerkdavo į paruoštą raugą, kurį virė iš ruginių miltų, kartais dar su avižinių priemaiša, ir pridėdavo eglės žievių nuoviro. Merkdavo gerai išplautas o. ir raugindavo kelias ar net kelioliką dienų, kol plaukai pradėdavo smukti. Iš tokios o. siuvo kasdienos apavą, balnus aptraukdavo, vartojo ir pakinktams. Vėliau o. atiduodavo išdirbti tik odininkams, kurie naudojo kiek sudėtingesnį rauginimą ir patį apdirbimo būdą.

Nors savo reikalams kiekvienas ūkininkas sugebėjo pasiruošti o., tačiau specialiai verstis o. apdirbimu, atseit būti odininku, nelaikė garbinga. Todėl XIX a. viduryje odininkai daugiausia buvo totoriai ir rusai. Lietuvių odininkų atsirado tik po I pas. karo, bet jie kartu buvo ir kailiadirbiai, nes vien tik iš o. darbo pragyventi nebuvo įmanoma. O. supirkinėtojai bei išdirbtos o. pardavinėtojai, kurie vietomis iki II pas. karo tebevažinėdavo po kaimus, išimtinai buvo žydai. Jie buvo vadinami tuo pačiu o. vardu, kitaip odiniais, odžiais ir pn. Žr. Odininkas. *A.Mž.*

Odaliskė (turk. odalyk ‚kambarinė') haremo baltoji vergė (dažniausiai iš Kaukazo). Iš o. tarpo sultonai rinkdavosi sau žmonas.

Odd Fellows, The Independent Order of O. F., stp. I.O.O.F., Anglijoj XVIII a. įsikūrusi slapta labdaros organizacija. Giminin ga masonams. Anksčiausia apie ją žinia yra iš 1780, kada į O.F. ložę buvo priimtas Jurgis IV. JAV pirmoji O.F. ložė įkurta Naujorke 1806. Vokietijoj O.F. įsikūrė 1870. Priklauso apie 1,5 mil. narių (1939).

Odė (gr. οἰδή ‚giesmė, daina') iškilmingas ir komplikuotos formos graikų choriės lyrikos kūrinys, susidedąs iš strofos, antistrofos (abi vienodos konstrukcijos ir abi cikliškai pasikartojančios) ir visiškai skirtingos formos epodo (priedainio). Šių trijų elementų ritmu o. atliekąs choras keitė pozicijas. Klasiškoji graikų o. paprastai buvo skiriama pasižymėjusiems kariams ir olimpinių žaidynių nugalėtojams. Šio tipo, t.y. heroinės, arba pindariškosios, o. prozodines normas galutinai nustatė Pindaras, kuris taip pat buvo ir žymiausias jos atstovas. Šalia heroinės o., skirtos chorui, didžiausią pasisekimą senovės Graikijoje turėjo trys melinės o. tipai: alkaiškoji o., sapfiškoji o. ir asklepiadiškoji o. Visos jos yra monostrofinės, paremtos skirtingos metrinės formos ketureiliais; jose nebėra nieko iškilminga: tai paprasčiausia meilės lyrika. Iš graikų jas perėmė Romos poetai (Katulas, Horacijus etc.) ir sukūrė lotyniškuosius jų atitikmenis. Melinės o. metrais (ilgus ir trumpus skiemenis pakeičiant kirčiuotais ir nekirčiuotais) naudojosi ir naujųjų laikų poetai (Hölderlinas, Tennysonas etc.). Poklasikiniais laikais o. buvo vadinami iškilmingi, kilnaus turinio eilėraščiai, nežiūrint nei metro, nei strofikos (Keats'o On a Grecian Urn, Mickevičiaus Oda do Młodości, Maironio Jaunimo giesmė. Jau slavai sukilo etc.).

E. Elter, Donarem pateras 1907; *E. Staiger,* Grundbegriffe der Poetik 1951. *A.Č.*

Odėdžiai žr. Dermestidae.

Odekolonas alkoholinis kvapiųjų medžiagų tirpalas, mažiau koncentruotas negu kvepalai. O. kilmė sena: jau XIV a. Florencijoj, Santa Maria Novella vienuolyne, buvo gaminamas ‚karalienės vanduo', panašus į dabartinį o. Žodis o. yra kilęs, garsinės transkripcijos būdu, iš Eau de Cologne, Kölno vanduo. Šiuo vardu tapo žinomi ir paplito eterinių aliejų alkoholiniai tirpalai, kuriuos gamino 1725 į Kölną persikėlęs italas Giovanni-Paolo Feminis ir vėliau jo giminaitis Giovanni-Maria Farina. Šiuo metu o. sudaro stambią kvepalų pramonės šaką. Brangesniųjų o. gamybai vartojamas aukštos kokybės 80–90% alkoholis, kuriame ištirpinama apie 3% kvapiųjų medžiagų; pastarųjų tarpe vyrauja citrinų, apelsinų, bergamotės ir lavandos eteriniai aliejai. Pigesnių o. gamybai vartojamas labiau atskiestas alkoholis ir labiau tirpūs deterpenuoti eteriniai aliejai bei sintetinės kvapiosios medžiagos.

R. Cerbelaud, Formulaire de Parfumerie III, 1951; *E. Rosenholm,* Kölnisch Wasser 1951. *J.Vbr.*

Odelskas (lenk. Odelsk) mstl. Sokulkos aps., į p. nuo Gardino, prie Gardino–Valkavisko vieškelio, 1920–39 lenkų valdžioje, po II pas. karo Sov. Gudijoje. O. įkurtas XVI a. pradžioje; karalienė Bona buvo suteikusi įvairių privilegijų. Anais laikais O. buvo Trakų vaivadijoje ir priklausė Gardino ekonomijai. Pirmąją bžn. pastatydino Zigmantas Vaza.

Odena (sclera) akies obuolio išorinė plėvė. Žr. Akis.

Odense didumo trečiasis Danijos mst., Fiuno salos š. dalyj, 6 km nuo fiordo, su kuriuo jis jungiamas 5 m gylio kanalu; apie 110.000 gyv. (1959). Vienas žymiausių Danijoj pramonės centrų (mašinų, tekstilės, tabako, žemės ūkio produktų apdirbimo) ir seniausių krašte miestų. Šv. Kanuto (Knudo) XIII a. gotikinė bžn. yra viena didžiausių ir puošniausių Danijoj. Joje yra

Odense: namelis, kuriame savo vaikystę praleido Andersenas

šventojo Danijos globėjo karstas, kuris viduramžiais sutraukdavo daug maldininkų; joje taip pat palaidoti du karaliai. Ji pastatyta 1081–93, bet XIII a. perstatyta. Dievo Motinos bžn. (iš XIII a.) yra XVI a. Liubeko meistro Bergo darbo medinis altorius. O. gimė pasakų rašytojas Andersenas, kurio gimtasis namas paverstas muziejumi. O. pilis pastatyta Frederiko IV 1730, kur jis ir mirė. Pirminis O. vardas buvo Odinsoe — Odino sala.

Odenwald neaukštų, miškais apaugusių kalnų sritis v. Vokietijoj tarp Reino viduriupio, Maino žemupio ir Neckaro upių. Aukščiausias kalnas Katzenbuckel 626 m. Jie sudaryti iš margųjų smiltainių, sukrautų ant kristalinių pirminių uolienų, kurios v. dalyj (nuo Reino pusės) yra apnuogintos ir į Bergstrassę nusileidžia stačiais šlaitais. Šioj kalnų dalyj vyrauja lapuočių miškai, ir gausiuose, plačiuose kloniuose įsikūrę daug vietovių su intensyviu žemės ūkiu. Rytinė dalis apaugusi dideliais, daugiausia spygliuočių miškais (61% viso ploto), išraižyta giliais upių kloniais, kuriuose įsikūrę eilė senų vietovių, pvz. Erbach, Michelstadt, Höchst, Koenig, žinomų savo gražia padėtimi.

Odeonas (gr. ōdeion) sen. Atėnuose teatras mūziškoms rungtynėms.

Oder žr. Oderis.

Oderichas Pordenonietis (1286–1331) italų pranciškonas, 1317–30 misijų tikslais lankęs Indiją, Ceiloną, Sumatros salą, pasiekęs Kinijoj Pekiną ir iš ten po trejų metų grįžęs per Tibeto Lhasą. Palaimintasis (ordino šventė II 3).

Oderint, dum metuant (lot.) tegu nekenčia, bet tik tebijo. Citata iš Akcijaus (apie 170 pr. Kr.) tragedijos; pagal Svetonijų, imp. Kaligulos (37–41 po Kr.) šūkis.

Oderis (vok. die Oder, sl. Odra) Lenkijos ir Vokietijos upė, 907 km ilgio. Teka iš Čekoslovakijos pro Ostravos mst., toliau per Sileziją, pro Breslavo ir Glogovo mst., žemiau Gubino mst. nuo 1945 sudaro Lenkijos–Vokietijos sieną, teka pro Frankfurto ir Kuestrino mst., žemiau Štetino mst. įteka į įlanką, kuri trumpa Svinos upe jungiasi su Baltijos jūra. Žymesni intakai: kair. Bobr ir Neisė, deš. Baryč, Varta, Ina. Baseino plotas 124.670 km², vid. debitas žemupy 664 m³/sek. Upės vaga ištisai reguliuota; perkasai jungia ją su Elbe.

H. Keller, Der Oderstrom 1896. *S.K.*

Odesa didžiausias Ukrainos uostas prie Juodosios jūros kranto ir vienas gražiausių visos Sovietų Sąjungos miestų; apie 700.000 gyv. (1959). O. uostas susideda iš 5 uostų, iš kurių vienas (Kabotažo) skirtas artimosios pakrančių laivybos reikalams, o kitas naftos transportui. Vanduo uoste užšąla žiemą tik kelioms dienoms. Klimatas kontinentinis su mažu kiekiu (350 mm) drėgmenų. Pro jį išvežama javai, sėmenys, vilna, cukrus, medis, o įvežama nafta, mašinos, akmens anglis, medvilnė, tabakas, kava, arbata ir kt.

Viršum uosto, ant stačiais šlaitais krintančios stepių plokštumos, išraižytos giliais grioviais, yra, palyginti, jaunas didmiestis, prancūzų inžinierių išplanuotas, ir pradėtas statyti 1794 vietoj čia buv. totorių Chadži Bej tvirtovės. Jis pavadintas pagal toje vietoje graikų įkurtą Odesos koloniją. Miesto plačios, tiesios gatvės skęsta medžių žalume; tai sudaro kontrastą jo apylinkių bemedei stepei. Išplanavi-

mu ir statyba jis visą laiką atrodė modernus V. Europos mst., vienintelis toks šalia Petrapilio visoj carinėj Rusijoj. Pramonę sudaro laivų statybos ir remonto įmonės, mašinų, chemikalų, ginklų, lėktuvų, maisto konservų, naftos produktų, trąšų, žemės ūkio mašinų, klijų, aliejaus, stiklo ir kt. dalykų gamyba. Keli teatrai ir muziejai, 20 aukštųjų m-lų, iš kurių žymiausios yra žemės ūkio akademija, technikos inst., medicinos inst. ir kt. O. buvo įkurtas pirmasis Rusijoj bakteriologijos inst. Zoologijos sodas įkurtas pirmoj eilėj aklimatizacijos tikslui; jame kurį laiką laikomi šiltų kraštų gyvuliai, skirti toliau į šiaurę esantiems zoologijos sodams. O. apylinkių pajūryj yra limanų — atkirstų nuo jūros buv. upių žiočių baseinų. Jų vanduo prisotintas druskų, turinčių magnio, kalcio, jodo ir bromo. Prie jų įkurta eilė kurortų.

Išnykus IV a. graikų Odesos kolonijai, ligi XIV a. ši vieta nebuvo kolonizuota, nors ji yra patogioj vietoj tarp Dniestro ir Dniepro upių žiočių. Totorių chano Chadži Bej pastatytą karo tvirtovę 1396 užėmė Algirdas, ir ji išbuvo Lietuvos suverenitete ligi XVI a., kai ją atsiėmė totoriai. Lietuvos laikais ji buvo padaryta svarbiu javų, druskos ir žuvies uostu. Iš totorių ją paveržė turkai ir pastatė tvirtovę Jeni-Dunia, kuri turėjo saugoti uostą. Rusai pirmą kartą ją buvo užėmę 1774, bet tik 1789 galėjo joje įsitvirtinti. Rusų atakai vadovavęs prancūzų kpt. de Ribas ir uostų inž. Voland paruošė uosto ir miesto planus. 1803 O. padaryta atskiros srities, o nuo 1824 Naujosios Rusijos generalgubernijos sostine. Miesto išaugimui daug nusipelnė kitas prancūzas emigrantas hercogas Armand de Richelieu. Ypačiai O. greit suklestėjo, kai ligi 1859 buvo laisvas uostas. O. atlaikė 1876–77 turkų atakas. 1905 miesto darbininkija, remiama karo laivo Potemkino sukilėlių, buvo dukart sukilusi, bet nesėkmingai. 1917 pabaigoj O. užėmė ukrainiečiai (Petliuros Ukrainos taryba), 1913 I užimta bolševikų, kuriuos 1918 III išvijo vokiečių-austrų kariuomenė ir leido įsikurti ukrainiečių vyriausybei, paprašiusiai įvesti Antantės kariuomenę, kurią sudarė prancūzų, serbų, lenkų ir graikų daliniai. 1919 IV susikūrusi bolševikinė administracija buvo 1919 VIII išvyta gen. Denikino. Galutinai bolševikinė diktatūra įsigalėjo 1920 II. 1921–22 daug miesto gyv. išmirė badu, daug medinių namų buvo sunaudota kurui. II pas. karo metu O. dėl jos svarbios strateginės padėties buvo vienas pagrindinių vokiečių fronto objektų, bet tapo užimta po atkaklaus gynimo tik 1941 X 16. Vokiečiai buvo priversti ją apleisti 1944.

A.B.

O. lietuviai. Pirmieji lietuviai O. buvo iš Sibiro ar kt. vietų amnestuoti 1863 sukilimo dalyviai, O. apsigyvenę apie 1877. Po 1885 O. pasirodė jau nukentėję už lietuvių slaptą spaudą knygnešiai ir kt. veikėjai. Už knygas buvo atitremtas kun. Juozas Šmulkštys, 1899 ūkininkas Juozas Rimša nuo Pilviškių, Mečius Vasiliauskas, J. Gabrys-Paršaitis, Juozas Jesaitis ir kt. XIX a. pabaigoj O. jau buvo apie 500 lietuvių šeimų, daugiausia darbininkų ir tarnaičių. Šviesesnieji lietuviai sudarė būrelį, kuris išsirašydavo iš Tilžės dar draudžiamosios spaudos (1899 jam vadovavo M. Vasiliauskas). Vėliau šis būrelis buvo paverstas O. lietuvių d-ja knygoms platinti (1901 pirmininkavo stud. M. Sleževičius, iždininkas stud. Al. Rymas, knygininkas P. Ruseckas); iki 1904 buvo susidariusi jau apie 300 knygų bibliotekėlė, kuria naudojosi apie 50 skaitytojų. Ypač daug O. lietuvių organizaciniam sutelkimui nusipelnė Domininkas Jonas Blynas, O. gyvenęs nuo 1900 ligi Lietuvon grįžimo 1918. Blyno, siuvėjo Andriaus Griciaus ir Sriubo iniciatyva 1900 įkurta slapta O. lietuvių savitarpio šalpos d-ja, oficialiai leista veikti 1905 VI 10 „Lietuvių šelpimos d-jos O. mieste" vardu. Ši d-ja taip pat rūpinosi ir kultūrine veikla, rengė vaidinimus ir t.t. (pirmasis jos literatūros-muzikos vakaras įvyko 1904 XII 5). Dar prieš 1905 buvo atsikviestas lietuvis kunigas; prie parapijos veikė ir pradžios m-la. Didžiajame Vilniaus seime O. lietuviams atstovavo M. Sleževičius. D. J. Blyno ir kt. iniciatyva 1906 VII 23 įsteigta O. lietuvių susivienijimas Rūta, sutelkęs per 200 narių ir ruošęs vaidinimus, kursus ir pn. 1906 Rūtai vadovavo A. Nurtkevičius, A. Gricevičius, Žustautas, o jos tarybą sudarė: D. J. Blynas, K. Augustinas, J. Krasauskas, A. Žiurkevičius, A. Macevičius ir K. Palaitis. Prieš I pas. karą O. buvo susitelkę per 7000 lietuvių. Ten buvo keli liet. provizoriai; Karotkevičiaus vaistinė išleido Naminį gydymą su priedais: Kišeninė aptiekėlė, Kas tai yra homeopatija? 1911. I pas. karo metu O. pasuko dar per 4000 pabėgėlių. 1914 XI D. J. Blyno buvo sudarytas Lietu-

vių tremtiniams nukentėjusiems nuo karo šelpti komitetas (Vilniaus skyrius), kuris 1915 surinko per 16.000 rb. aukų. A. Vaičiūnas 1916 įsteigė Varpo d-ją ir suorganizavo chorą. 1917 įsteigta Lietuvių taryba, kuriai vadovavo D. J. Blynas, drauge su kitais ją atstovavęs ir 1917 V Petrapilio liet. seime. 1914–19 O. daug veikė kun. A. Vytartas (žr.), kuris 1915 nupirko liet. raidžių ir išleido kelias katalikų knygeles (Šventasis Rožančius 1915, Šv. Juozapas 1915 ir kt.). Taip pat 1919 išsp. hektografuotas Varpas. I pas. karo metu O. veikė eilė suaugusių bendrųjų, amatų kursų, pradžios m-la, našlaičių prieglauda ir kt. 1918–19 O. pereinant iš vienų rankų į kitas, lietuvių d-jų veikla pakriko; paskutinis Lietuvių savitarpinės pašalpos d-jos pirm. buvo J. Čuras, o ‚Rūtos' susivienijimo T. Juodvalkis. 1919–20 pabėgėlių ir anksčiau gyvenusių lietuvių didžioji dalis įvairiais keliais grįžo į Lietuvą, kai kurie parsiveždami ir ištisas savo įmones (N. A. Leščinskis 20 m. O. veikusią cheminę laboratoriją). Likusieji lietuviai 1928 O. dar turėjo komunistinių d-jų, veikė Raudonosios pagalbos lietuvių komitetas ir kt.

Odets Clifford (g. 1906) amerikiečių dramaturgas, vienas Group Theatre steigėjų. Pagarsėjo pusiau dokumentiniu vienveiksmiu Waiting for Lefty 1935, vaizduojančiu streiką. Iškiliausia jo drama yra realistinė čechovinės sąrangos ir kontrapunktinio dialogo Awake and Sing 1935. Kaip ir didžiumas jo veikalų, vaizduoja miesčionišką šeimą vertybių perkainojimo periodu. Kitos dramos: Paradise Lost 1935, Golden Boy 1937, Rocket to the Moon 1938, Night Music 1940. O. pradėjus dirbti Hollywoode, jo dramos tapo retesnės ir sintetiškesnės: The Big Knife 1948, The Country Girl 1950, The Flowering Peach 1954. Lietuvių scenoje J. Blekaitis išvertė ir pastatė Rocket to the Moon 1949 Vokietijoje (Hanau) ir 1951 Čikagoje. Awake and Sing statytas Lietuvoje po 1944. *A.L.*

Odhner Clas Teodor (1836–1904) švedų istorikas, Upsalos univ. doc., nuo 1871 Lundo univ. prof., 1887–1901 Švedijos valstybės archivaras. O. koncentravosi Gustavo III laikotarpyje. Jo didžiulis nebaigtas darbas Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering, 3 tomai, 1885–1902 yra vienas iš pagrindinių Švedijos istorijos veikalų. Kiti veikalai: Bidrag till svenska städernas och borgarståndets historia före 1633, 1860 (miestų istorija), Sveriges deltagande i Westfaliska fredskonferensen och grundläggningen af den svenska vädet i Tyskland 1875, Om orsakerna till Gustaf II Adolfs deltagande i trettioåriga kriget 1882.

Odilia žr. Otilija.

Odilonas (962–1048) šventasis (šventė Prancūzijoje I 2, benediktinų ordine IV 29), penktasis Cluny abatas, išbuvęs tose pareigose per 50 metų. Jis išplėtė ir sustiprino Cluny reformos pastangas, pajungė po savo valdžia daugybę vienuolynų, kurie priėmė jo reformas. Vyskupai nekartą trukdė jo reformas, bet O. naudodamasis išimties teise (privilegium exemptionis) išėjo laimėtoju. Konfliktas dėl vienuolynų išimties teisės ypačiai paaštrėjo, kai Vienne arkivyskupas atvyko į Cluny teikti šventimų. O. buvo apskųstas vietos sinodui (1025), kur teisindamasis rodė pop. Grigaliaus V (998–999) bulę, bet tai nepadėjo. Tada O. apeliavo į Romą. Pop. Jonas XIX patvirtino Cluny vienuolių privilegijas ir sudraudė vyskupus. Turėdamas Romos paramą, O. sėkmingai kovojo su vietos feodalais, grobščiusiais Cluny vienuolyno žemes. Buvo didelis vargšų globėjas: bado metais sušelpė apie 17.000 asmenų. Devynis kartus lankėsi Italijoje, iš kur grįždavo su popiežiaus pavestomis svarbiomis misijomis. Dažnų karų metu O. buvo taikos tarpininkas: Roberto Pamaldžiojo su Burgundija (1009), Konrado II su Pavija. Jo iniciatyva vyskupai paskelbė Treuga Dei — tam tikras savaitės dienas, kada buvo draudžiama kariauti. O. pirmasis 1030 Cluny vienuolyne pradėjo Vėlinių pamaldas už mirusius, kurios greitai paplito visoje Bažnyčioje. Jo ryšiai ir pažintys su popiežiais, karaliais, vyskupais padėjo jam vykdyti reformas ir išplėsti Cluny įtaką Europos bažnytiniame gyvenime. Nuolat keliaudamas ir lankydamas bei reformuodamas vienuolynus, vienos tokios metu mirė Souvigny vienuolyne ir ten pat buvo palaidotas. Iš jo gausių raštų ir laiškų iki mūsų dienų maža kas yra likę.

P. Jordet, St. Odilon 1898; *L. Cote,* Un moine de l'an mille: St. Odilon abbé 1949. *J.V.*

Odinas skandinaviškas variantas svarbiausiojo germanų dievo Vodano. O. vardą mini senieji poetai ir abi Edos. Sprendžiant iš gausių vietovardžių, O. kultas buvo gana paplitęs. O., atrodo, buvo vienas iš tų trijų dievų, kurių statulos, pagal Adomo Bremeniečio aprašymą, buvo senosios Upsalos šventnamyje. Senieji islandų - norvegų O.

bruožai sutinkami ir vakarų germanuose: jis yra kerėtojų tėvas, pakaruoklių viešpats (jis pats pasiaukojo pasikardamas; jo garbei buvo aukojami-pakariami žmonės), be to, vaizduojamas vedęs Friggą (langobardų pasakojimuose dievų pora — Godar ir Frea). Islandų-norvegų-švedų mitologijoje O. vaizduojamas jojąs ant aštuoniakojo arklio Sleipnerio, ginkluotas į viską pataikančia ietimi Gunggur. O. pasiuntiniai yra du juodvarniai Huginnas ir Muninnas. Naujųjų laikų religijų mokslas mėgina O. suvesti į dieviškąjį burtininką (O. vaizduojamas seniu, su apsiaustu ir skrybėle, vienakis; išmintingas, gerai pažįsta žmones ir visa antgamtiška). Senesnis tvirtinimas O. esant audrų ar mirties dievą dabar atmetamas, taip pat atmetama teorija ir apie jo atsikraustymą iš Azijos į šiaurę. Iš šio pagrindinio, visiems germanams bendro O. tipo Skandinavijoje jis, be to, pasidarė ir karių, karalių, poetų, taip pat ir žemdirbių vyriausiuoju dievu, visko tėvu. Tas ypatybes O. įgavo kitų dievų sąskaiton. Tatai galėjo įvykti vikingų laikais, kada Valhalos ir valkirijų kultas klestėjo. Naujesnių laikų tikėjimas O. esant medžioklės vadovą, greičiausia, priklauso nuo gana vėlyvos pietinių germanų įtakos.

M. Ninck, Wodan und germanische Schicksalsglaube 1935; *K. Helm,* Wodan 1946. *J.Lng.*

Odinčytė upelis Alytaus aps., Verknės (Nemuno) kair. intakas, 6 km ilgio; baseino plotas 25 km².

Odyniec Antoni Edward (1804 I 25 Geistūnuose, Ašmenos aps. — 1885 I 15 Varšuvoje) lenkų poetas. 1814 mokėsi bazilijonų mokykloj Barūnuose, o 1820–23 studijavo literatūrą Vilniaus universitete. Studentaudamas susipažino ir visam amžiui artimai susidraugavo su Ad. Mickevičium. Iškilus filomatų-filaretų (žr.) bylai, O. kaip filaretas buvo areštuotas ir kelis mėnesius išsėdėjo kalėjime. Nepatekęs į svarbiųjų kaltinamųjų skaičių ir iš krašto neištremtas, O. 1824–25 gyveno Geistūnuose ir Vilniuje, o 1826 išsikėlė Varšuvon, kur su V. Krasinskiu projektavo leisti lenkų enciklopediją ir nuo 1827 buvo Gazeta Warszawska redakcijos narys. 1829 išvyko užsienin ir, susitikęs su Mickevičium, drauge su juo keliavo po Vokietiją (tarp kitko aplankė Weimare Goethę), Šveicariją ir Italiją. 1831 ilgesnį laiką apsistojo Drezdene, kur vėl susitiko su Mickevičium. Keliones ir draugystę su Mickevičium O. vėliau aprašė laiškų dviem draugams forma parašytame savo veikale Listy z podróży. Nors toje knygoje pasitaiko nelabai patikimų dalykų ir net faktinių klaidų, bet ji, parašyta su dideliu literatūriniu patrauklumu ir entuziastinga pagarba Mickevičiui, pateikia mums gyvenimiškai intymų Mickevičiaus vaizdą ir yra pirmaeilis šaltinis jo biografijai ir kūrybos charakteristikai. Apsilankymą pas Goethę liečiančius O. laiškus iš ten vokiškai išvertė F. Th. Bratranek: Zwei Polen in Weimar 1870; antrą laidą parūpino M. Mell: Besuch in Weimar 1949. 1837 grįžęs Lietuvon, O. porą metų buvo Glücksbergo leistos Encyklopedya Powszechna vyr. redaktorius. Enciklopedijai sustojus, O. 1840–60 Vilniuje redagavo dvikalbį valdžios laikraštį Kurjer Wileński — Vilenskij Viestnik, nemaža bendradarbiaudamas ir kituose periodiniuose leidiniuose: Przyjaciel ludu, Teka Wileńska ir kt. 1866 persikėlęs Varšuvon, kurį laiką redagavo Kurjer Warszawski, be to, rašė savo atsiminimus.

A. E. Odyniec

Dar bestudentaudamas Dziennik Wileński laikraštyje spausdino originalias ir verstines romantines balades, o 1825–26 Vilniuje išleido du savo poezijos tomelius, ²1859, ³1874–75. Vieną jo baladę (Bełajswe Letuwynika) išvertė ir savo vertimų iš lenkų poezijos knygelėn 1837 įsidėjo L. Jucevičius. Išleido O. tris literatūrinio almanacho Melitelė knygeles 1829, 1830 ir 1836. Parašė didesnės literatūrinės vertės neturinčias dramas: Izora 1829, Felicyta czyli męczenicy kartagińscy 1849, Barbara Radziwiłłówna 1858, Jerzy Lubomirski 1861 (antroji dalis 1870 žurnale Przegląd Polski). Svariau pasireiškė O. ne kaip originalus kūrėjas, bet kaip talentingas ir gausus Bairono, W. Scotto, Moore, Šilerio, Bürgerio, Žukovskio ir kt. vertėjas, išleidęs šešis vertimų tomus Tłumaczenia 1838–44. Išvertė ir keletą dainų iš Rėzos (Piosnki litewskie, tłumaczenie S. Jachowicza i A. E. Odyńca — Melitele 1830). Svarbiausias O. įnašas lenkų literatūron tai jo literatūrinių atsiminimų knygos: Listy z podróży 1875–78 (²1884) ir Wspomnienia z przeszłości, opowiadane Deotymie 1884.

V.M.

Odininkas, odadirbys, odaminys, asmuo išdirbąs odas, t.y. jas paruošiąs įvairiems gaminiams dirbti. O., kaip ir kitokie amatininkai, atsirado priešistoriniais laikais. Jų organizacijos paliudytos senosios Graikijos ir Romos valstybėse apie VIII–VII a. pr. Kr. Romos amatininkų draugijos, arba kolegijos (collegia opificum, collegia fabrorum), nors nėra visiškai neabejotinų įrodymų, tradiciškai nukeliamos į karalių Servijaus Tulijaus (578–534) ir Numos Pompilijaus (715–672) laikus. Ypačiai jie klestėjo imperatorių laikais. Jos buvo susiskaidžiusios atskiromis specialybėmis. Ir odininkai (coriarii) turėjo savo kolegiją.

Romos imperijai užėmus pietinės ir vidurinės Europos plotus, ten buvo atneštos ir amatininkų kolegijos. Rastieji įrašai liudija jas buvus Nicoje, Nimes, Narbonne, Lijone (anuometinėj Galijoj, dabartinėj Prancūzijoj). Ir Italijos X a. mercanzia (apėmusi pirklius ir amatininkus) bus tiesiogiai išriedėjusi iš senųjų romėniškų kolegijų. Viduriniais amžiais visuose Europos kraštuose išsiplėtojo amatininkų organizacijos, arba gildijos (slavų kraštuose vadinamos cechais), kurios turėjo senųjų romėniškų, krikščioniškų ir vietinių tautinių elementų. Jų pradžia Anglijoje—VII–VIII a., Vokietijoje IX–X a. O. gildija aiškiai paliudyta Florencijoje XIII a. Ji drauge su kitais sambūriais sudarė ‚stambiąją visuomenę' (populo grosso), kuri dalyvavo valdžioje. Ir Vokietijoje o. organizacija buvo tarp svarbesniųjų gildijų. O. gildija čia jau veikė, atrodo, XII-XIII a. Krokuvoje (Lenkijoje) gildijos atsiranda XIV a. pabaigoje. Jos savo knygas vedė vokiškai iki XVI a. vidurio (žr. Codex Picturatus, paskelbtas B. Bucherio 1889 ir F. Winklerio 1941).

Lietuvos senosios valstybės plote, be abejonės, o. buvo nuo senų senovės. Odų gaminius, atseit, balnus (setel) pirmą kartą mini Livonijos Eiliuotinė Kronika, rašyta XIII a. pabaigoje (eil. 2620 ir toliau). Retrospektyviškai sprendžiant pagal XV–XVI a. istorijos šaltinius, o. buvo kiekviename kaime, dvare, miestelyje ir mieste. 1557 ‚valakų nuostatai' (atrodo, panašiai būta ir anksčiau), kaip kitus amatininkus, taip ir o. (kgarbary, tekste klaidingai ‚kgrabary') liepia sodinti prie dvaro ant 1 laisvo nuo šiaip prievolių valako (Litovskaja Metrika 1915, 581). O 1558 instrukcija Vilniaus ir Trakų vaivadijų valdoviams dvarams eina dar toliau: ‚tarp valsčiaus žmonių, paėmus sūnus nuo tėvų, juos atiduoti į įvairius amatus', kadangi paskui jie būsią naudingi ‚mūsų dvaruose ir pilyse' (t.p., 614). Apskritai, Lietuvos Metrikoje pilna žinių apie o. ir šiaip amatininkus XV–XVI a. visame krašte. Net įsakmiai mini ‚amatininkus kaimuose' (ramesnicy v selech, 1914 leidimas, 536; 1910 leidimas, 589).

Lietuvos odos amato ir o. senas tradicijas patvirtina Gedimino kviečiamieji laiškai vakarų Europos amatininkams (1323 V 26). Išvardijama jų 9 rūšys, bet nėra o., vadinasi, jų būta gana gerų čia pat vietoje (Liv-, Esth- u. Curländisches Urkundenbuch II, nr. 619). Galimas dalykas, jog šiuo atžvilgiu jau anksčiau būta naudingos ir apvaisinančios įtakos iš Rygos, su kuria prekybinius santykius užmezgė Gedimino pirmatakas Vytenis (1295–1316). Odų reikalai atsispindi Lietuvos Metrikoje ir Lietuvos Statute, arba teisyne. Šiojo (1588 laidoje) VII sk. 29-tas straipsnis turi posmą apie kam užstatytą arklį ar jautį, ir tam gyvuliui kritus, užstato laikytojas turi ‚odą nurodyti ir atiduoti'.

O. Lietuvos XV–XVI a. lotyniškuose, gudiškuose ir lenkiškuose dokumentuose vadinami cerdones, kožemiacy, kožemiaki, kgarbary, syromiatniki, garbarze. Jie buvo susiskirstę į vadinamus didžiųjų, arba juodųjų, odų dirbėjus (baltusznicy) ir mažųjų, arba baltųjų, odų dirbėjus (białoszkornicy). Šis specifinis skirtingumas turi pradžią ankstybuosiuose viduriniuose amžiuose ir, apskritai, charakteringas visai Europai. ‚Baltųjų odų' terminas odininkystėje išliko iki mūsų dienų (vok. Weissgerberei): panaudoja alūną, druską, kvietinius miltus ir kiaušinių trynius; tai odą padaro labai lanksčią ir minkštą.

Lietuvos istorijos šaltiniuose kartais kalbama apie safjaninkus (kurie gali reikšti ir safjano batsiuvius). Safjano odos dirbimo pradžia siejama su Safi šiaurinės Afrikos Maroko krašte. Dėl to angliškai ir kai kuriose kitose kalbose ši oda vadinama morocco leather ar tiesiog morocco. Dirbimui panaudojama lapai, žiedai ir kitos dalys augalo vardu sumach, sumac. Lietuvoje safjanui imta odos avių ir ožkų, taip pat briedžių, vilkų ir stirnų. Paliudyta juodas, baltas, geltonas ir raudonas safjanas.

Mūsų istorijos šaltiniai žino ir kordovaninkus. Kordovanas (ag. cordovan, nuo Kordovos miesto Ispanijoje) yra

minkšta, puikaus paviršiaus, spalvota oda. Lietuvos šaltiniuose ‚kord' yra iš tokios odos pagamintas batas. Kordovanininkai yra tos rūšies batsiuviai. Ar būta tokių specialių o., tuo tarpu negalima pasakyti.

Vilniuje o. buvo labai stipriai įsigyvenę. Buvo ištisa Odininkų gatvė (XVI a.), kuri įėjo į nepriklausomybės laikų Gedimino gatvę netoli nuo vietos, kur prie Vilnelės baigėsi Tilto gatvė (ties susikirtimu Didžiosios su Tilto). Safjanininkų gatvė randama Vilnelės vingyje — Užupyje.

Vis dėlto jų gaminius, t.y. išdirbtas odas iš pradžių pardavinėjo kailininkai (atrodo, susijungę pirkliai su amatininkais). Tai matyti iš 1495 Lucko batsiuvių bylos su vietiniais pirkliais (Akty Litovskoj Metriki I, 1, 88). Dar aiškiau kalba 1603 kailininkų privilegija (Sobranije Drevnich Gramot g. Vilni I, 148). Dėl to 1536 o. dar neturėjo Vilniuje prie rotušės savo krautuvės, nors kiti amatininkai (ne visi) jau seniai turėjo. Jau esamąsias krautuves Žygimantas Senasis 1526 buvo įsakęs pakeisti mūrinėmis (t.p., 27).

O. buvo susiorganizavę į gildijas visuose Lietuvos didžiuosiuose miestuose. Šiuo atžvilgiu tik Vilniaus istorija daugiau ištirta. O. čia bus susiorganizavę XV a. pabaigoje (P. N. Batiuškov, Bielorussija i Litva 1890). Jų statutas patvirtintas 1536–38. Tai implikuoja 1584 privilegija, kurios davėjas patvirtina, jog tokia gildija buvo ‚prie mūsų pirmatakų... Lenkijos karalių ir Lietuvos didžiųjų kunigaikščių' ir ‚nuo senų laikų'. 1590 o. vyresnysis buvo Jonas Saputis (Saput), o 1619 jiems atstovauja Matas Jurgaitis (Jurgiewicz) ir Paulius Meškadūris (Mieszkoduris). Rusų o. gildija (ritus graeco-uniti) patvirtinta 1538 (Akty Vilensk. Archeogr. Komisii X, 3–12). Amatininkų, taigi ir o., gildijos nebuvo panaikintos 1766, kaip teigė dr. Karge ir prof. Bergsträsseris, bet pagal cituotus Aktus, jos veikė iki pat Lietuvos-Lenkijos padalijimo. Panaikintos tik 1903.

Pauly-Wissowa, Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft IV, 1901; Brockhaus ABC der Naturwissenschaft und Technik ⁴1955; *F. M. Feldhaus,* Die Technik der Vorzeit, der geschichtlichen Zeit etc. 1914; *Gibbins,* History of Commerce in Europe 1892; *Valleroux,* Les corporations d'arts et métiers et les sindicats professionels en France et l'étranger 1885; *Eberhardt,* Der Ursprung des Zunftwesens 1900; *J. Matusas,* Odų ir kailių gamyba senovės Lietuvoje (Aidai, 1959 nr. 3–4); Das Litauen-Buch (eine Auslese aus der Zeitung der 10. Armee) 1918 (dr. Karge's ir dr. Ippel'io straipsniai apie gildijas Vilniuje ir Kaune). *J.Mts.*

Odi profanum vulgum et arceo (lot.) nekenčiu paprastos minios ir šalinuosi nuo jos. Citata iš Horacijaus odžių (III, 1, 1).

Odisėja (gr. Odysseia, lot. Odyssea) viena iš dviejų didžiųjų homerinio epo poemų (žr. Homeras, Ilijada), kurios turinį sudaro grįžtančio iš Trojos karo gimtojon Itakėn pas išsiilgusią žmoną didvyrio Odisėjo dešimties metų klajonės, sutrauktos į 41 dieną. Pirmiausia Odisėjas keliauja su 12 laivų ir priplaukia Trakijos krantus, kur kovoja su trakų tautele kikonais ir netenka 72 žmonių. Po 9 jūrų kelionės dienų patenka į lotofagų (gr. lōtofagoi ‚loto valgytojai') šalį. Kas paragauja loto, užmiršta visa; tad loto ragavusius ir užmiršusius savo pareigą keliauti bendrus Odisėjui teko varyti varu. Kiklopų žemėje Odisėjas su 12 palydovų patenka į urvą vienaakio milžino Polifemo, kuris, grįžęs iš ganyklos, tuojau suryja du vyrus, kitą rytą kitus du. Nugirdęs Polifemą vynu, Odisėjas išduria jam žėruojančiu basliu akį. Atskubėję pagalbon kaimynai buvo ‚Nieku' pasivadinusio didvyrio apgauti. Kitą rytą Odisėjas su bendrais pasirišo save papilvėse stipriausių avinų, kurie genami išnešė juos iš urvo. Nuo tada ant Odisėjo ėmė širsti Polifemo tėvas jūrų dievas Poseidonas. Eolo saloje Odisėjas gavo iš vėjų karaliaus Eolo maišą su nepalankiais vėjais; tačiau kai jis artėdamas prie Itakės pervargęs užmigo, bendrai iš smalsumo atrišo maišą ir išleido priešingus vėjus, kurie vėl atvarė laivus į Eolo salą. Šį kartą Eolas atsisakė padėti. Patekęs pas žmogėdras lestrigonus, Odisėjas praranda 11 laivų ir daugelį bendrų. Iš čia laivas atsiduria Ajos saloje, kur gyvena atvykstančius gyvuliais paverčianti gražuolė burtininkė Kirkė. 22 bendrakeleiviai buvo paversti kiaulėmis, bet gavęs iš Hermio burtažolę molį (gr. mōly), Odisėjas pats apsisaugojo nuo burtų ir ginklo jėga privertė burtininkę grąžinti bendrams pirmykštį pavidalą. Kirkės patariamas Odisėjas nukeliavo į Kimerų šalį, kur prie įėjimo į požemio karalystę atsiklausė mirusio žynio Teiresijo apie savo likimą. Nuo užburiančių sirenų balsų jis išsigelbsti prisirišdamas save prie laivo stiebo, o bendrakeleiviams užkimšdamas ausis vašku. Laimingai prasprunka ir pro plaukiojančias uolas. Nors plaukdamas sąsiauriu tarp dviejų pabaisų išsisuka nuo Skilės, bet perdaug priartėja prie šešiagalvės Charibdės, kuri pagriebusi nuo laivo suryja 6 vy-

Odisėja

rus. Vėjams visai aprimus, Odisėjas buvo priverstas ilgiau apsistoti Trinakijos saloje, kur, pristigę maisto, keleiviai papiovė keletą šventųjų saulės dievo Helijo jaučių. Bausdamas už šią piktadarybę, Zeusas trenkė žaibu į laivą ir sunaikino įgulą. Tik vienas Odisėjas po keleto dienų buvo ant laivo skeveldros jūros nuplukdytas į Ogigijos salą, kur jį meiliai priėmė nimfa Kalipsė ir teišleido jį tik po septynerių metų, kai gavo per Zeuso siųstąjį Hermį griežtą dievų įsakymą. Pasigaminęs plaustą, Odisėjas iškeliavo namo. Aštuonioliktą kelionės dieną jis priartėjo prie feakų salos Scherijos. Sukėlęs audrą, kerštingas Poseidonas išardė plaustą, ir, tik pasinaudojęs jūrų deivės Leukotėjos (žr. Ina) šydu, Odisėjas pasiekė krantą. Čia jį rado karalaitė Nausikaja ir nuvedė pas savo tėvą Alkinojų. Karalius davė Odisėjui laivą, kuriuo jis grįžo namo.

Tuo tarpu 20 metų belaukdama savo grįžtančio vyro ir nebepajėgdama daugiau priešintis puotavimais jos turtą naikinantiems ir verčiantiems ją tekėti jaunikiams, Penelopė paskyrė pagaliau dieną, kuria ji tekėsianti už to, kuris pajėgs įtempti Odisėjo lanką. Grįžusį Itakėn Odisėją deivė Atėnė veda pas kiauliaganį Eumajų, kuriam jis duodasi atpažįstamas. Jis supažindina su savo sumanymu ir sūnų Telemachą. Į savo rūmus pareina Odisėjas dėdamasis elgeta, namuose niekieno, net žmonos Penelopės neatpažintas. Tik vakare kojas plaudama jį iš rando teatpažino auklė Euriklėja. Kitą dieną Penelopė davė jaunikiams lanką, bet niekam nepasisekė jo įtempti. Tada Odisėjas pagriebė savo senąjį ginklą ir drauge su Telemachu iššudė jaunikius.

Pagal pirmykštę versiją Odisėjas turėjo klajoti vienu laivu. Kai kurie nuotykiai, kaip sirenos, Skilė ir Charibdė, Kirkė, požemio karalystė, tebuvo prasmingi vienu laivu tekeliaujant. Taip pat ir Eolo nuotykyje nusikalsta ir baudžiamas tik vienas laivas, o kiti 11 laivų jokiame veiksme nedalyvauja. Herojiniam stiliui labiau tinkąs 12 laivų laivynas, kaip ir lestrigonų nuotykis, tėra O. poeto išradimas, greičiausiai išgalvotas tik norint atsikratyti kitiems nuotykiams nebereikalingu apsunkinimu.

Lotofagų istorija nukelia į tikrą pasakų pasaulį. Kad žmogus, paragavęs kurį valgį, visai ar iš dalies praranda atmintį, yra mėgiamas pasakų motyvas. Kiklopų istorija kilusi iš paplitusių po pasaulį žmogėdrų pasakų. Šiose pasakose kartojasi milžino apakimo, apgavimo vardu (‚Niekas'), pabėgimo avino pagalba motyvai. Polifemo nuotykio vaizdavimas O. savo ruožtu turėjo didelę įtaką pasakoms. O. kūrėjas čia atvaizdavo proto ir kultūros kovą su grubia jėga ir barbarija ir tuo pakėlė pasakojimo vertę. Ajos sala — tikra pasakų šalis. Kirkė tikra burtininkė ir raganė, paverčianti žmones visokiais gyvuliais, daugiau ar mažiau užmirštančiais, kas jie buvo. Kaip pasakose esama priemonių prieš kiekvieną burtą, taip ir Odisėjas gauna iš Hermio atburiančią burtažolę molį. Ogigijos lankymas nėra sakmėms būdinga kelionė į požemio karaliją. Didvyris, tiesa, kaip įprasta pasakose, turi atlikti nepaprastai sunkų uždavinį, jam padeda Kirkė, tačiau Odisėjas nesileidžia į požemį, kad iš ten žmogų pagrobtų, kaip Heraklis arba Orfėjas, bet teprieina tik vartus į aną pasaulį atsiklausti mirusiųjų dvasių. Feakų sala Scherija, kaip ir Ogigija, turi mirusiųjų šalies bruožų, ir patys feakai buvo ilgai laikomi mirusiųjų laivininkais. Pasakojime apie feakus, šalia pasakiškų ir istorinių-herojinių elementų, stipriai juntama ir veikalui bendra jūreivių dvasia. Eolo nuotykis yra sena jūrininkų sakmė. Taip pat ir sirenų atvejis laikytinas jūrininkų sakme, bandančia aiškinti ypatingai pavojingas laivams pakrantes. Veikiausiai aitiologinio pobūdžio yra ir, tur būt, iš pirmykštės dvigubos ryklės kilusios Skilės ir Charibdės epizodas. Ilgas apsistojimas pas Kalipsę yra bendras įprastinis grįžimo istorijų ilgo svetur užtrukimo bruožas. Grįždamas namo Odisėjas nesinaudoja pasakoms įprastais padėjėjais, bet

Odisėjas ir sirenos
(iš V a. pr. Kr. graikų vazos Londone)

pats savo amatininko įmantrumu pasigamina keltą.

O. skiriasi nuo antros didžiosios homerinės epinės poemos Iliados veikalo kompozicija, veiksmo vieta, vyriausiojo herojaus charakteriu ir pasakojimo tonu bei veikalo dvasia. Iliados veiksmas vyksta nuosekliai, žingsnis po žingsnio, o būdingiausias O. kompozicijos bruožas yra nesilaikymas chronologinės tvarkos. Jau pačioje poemos pradžioje po įprastinio epe kreipimosi į mūzą vaizduojama dvidešimtųjų Odisėjo išvykimo metų padėtis jo tėviškėje Itakėje, kur tebelaukia savo grįžtančio vyro išsiilgusi ir dar nepraradusi vilties sulaukti Penelopė, ir bręstąs sūnus Telemachas iškeliauja ieškoti savo dingusio tėvo. Taip pat ir paties Odisėjo nuotykius vaizduojant nepaisoma chronologinės sekos ir pradedama paskutiniais didvyrio išgyvenimais, būtent jo užtrukimu pas nimfą Kalipsę, kelto statymu, laivo avarija, patekimu pas feakus, pas kuriuos jis pasakodamas papildomai supažindina klausytojus su ankstesniais nuotykiais. Šis išviršinis veiksmo rezginys nėra veikalo silpnybė, bet sąmoninga menininko vaizduojamoji priemonė, dar antikinėje senovėje išaugusi Jonijoje (žr. Joniečiai), kur žydėjo epas ir prozinės pasakos, o gal dar net iš rytų perimtas vad. r ė m i n i s p a s a k o j i m a s, atsisakęs nuo nuobodžios chronologinės įvykių sekos ir įmantriai įpinąs vieną pasakojimą į kitą padidinti įtampai ir sužavėti klausytojui.

Priešingai Iliadai, kurioje veiksmo vieta apsiriboja Trojadės pakrantės slėniu, O. veiksmas vyksta čia uolotoje Itakėje, čia žinomais kalnuoto iškyšulio Malėjos krantais, nebesiduodančia nustatyti pasakiška šalimi iki požemio karalystės vartų tolimiausiuose vakaruose. Vietoje vos pastebimų gamtos vaizdavimo pradmenų Iliadoje O. randame puikių gamtovaizdžių, nei grynai iš pasakų karalijos atkeltų, nei tiksliai vaizduojančių kurią konkrečią vietovę, bet piešiančių būdingą Graikijos saloms ir pakrantėms paveikslą.

O. apdainuoja nebe riteriškas Graikijos didvyrių kovas, ne jų drąsą ir fizinę jėgą, bet narsų, ir mėtytą ir vėtytą jūrininką, gudrų, visada sugebantį rasti išeitį ir iš sunkiausios padėties herojų. Kai Iliados vaizduojamieji didvyriai yra žydinčios herojinių laikų aristokratinės valstybės atstovai (tik niekingas Tersitas imtas iš žemesniųjų sluoksnių), O. karalijos galybė sukrėsta, Penelopės jaunikiai patys piauna ir kepa gyvulius puotai. Jie nebe turtingi ir pagarbūs Mikėnų (žr.) žydėjimo laikmečio didikai, bet smukimo laikotarpio (apie 1000 pr. Kr.) bajorai, ir visas jų elgesys — smunkančios aristokratijos satyra. O duodama daug vietos ir žemesniųjų sluoksnių atstovams, kaip Eumajui, Euriklėjai, elgetai Irui ir kitiems. Margas O. pasaulis jungia savyje herojinę Iliados pasaulėžiūrą su kai kuriomis artimosios praeities socialinėmis ir kultūrinėmis pažiūromis, pasakų karalija supinta su kasdieniu žmonių gyvenimu.

O., kaip ir Iliadai, bendra homerinio epo kalba nėra kuris ištisinis gyvosios kalbos dialektas. Ši dirbtinė kalba sukurta iš joniečių ir eoliečių dialekto, iš kurių pirmasis vyrauja. Gausinga žodžių daryba rodo jos genialų kalbinį kūrybingumą. Metrikos reikalavimai galėjo prisidėti, kad išsilaikė vienos šalia kitų lygiagretės linksniuojamųjų žodžių ir veiksmažodžių lytys, pvz. sutrauktos ir nesutrauktos lytys, įvairios linksnių, asmens ir bendraties galūnės. Gausu žodžių, kurie istoriniais laikais nebebuvo suprantami, ir stinga vėliau dažnai vartotų. Linksniuose ir nuosakose dažnai lengva atpažinti jų pirmines funkcijas. Sakinių sujungimas dar žymiai pralenkia jų prijungimą. O. stilius pasižymi tuo pat epiniu platumu, vaizdingumu ir plastiškumu kaip ir Iliados.

Su O. glaudžiai susijęs ir romėnų literatūros atsiradimas ir jos aukščiausias pakilimas. Romėnų literatūra prasidėjo graiko vergo Livijaus Androniko lotynišku O. vertimu mokyklos reikalui, ir aukščiausią tobulumą romėnų epinė poezija pasiekė O. ir Iliados atitikmeniu Vergilijaus Eneida. Kai Vergilijus kūrė Eneidą, jo amžininkas poetas Propercijus, keldamas į padanges, šį veikalą lygino ne su O., bet su Iliada, sakydamas, kad ‚gimsta kažkas didingesnio už Iliadą'. Propercijui, kaip ir iš viso senovės romėnams ir graikams, didvyrių kovas apdainuojanti Iliada buvo poezijos viršūnė, tačiau mums, ypač šiuo klajonių po pasaulį metu, benebus turiniu artimesnė ir patrauklesnė nuotykinga O.

Tiek vaizdingame mene, tiek literatūroje O. medžiaga buvo mėgiama tema nuo antikinių laikų. Romoje, Vatikane, yra dar VII a. pr. Kr. Odisėjo statulėlė su jam būdinga veltine jūrininko kepure. Išliko Euripido satyrinė drama Kyklops, Polifemo nuotykio sudraminimas. Sofoklis rašė ne-

išlikusią tragediją apie Nausikajos epizodą. Poantikiniais laikais jau ankstyvasis krikščionių menas dažnai vaizduoja Odisėją. Kartais Odisėjas būdavo lyginamas su Kristumi. Viduramžiais sirenų nuotykis buvo laikomas atsparumo paveikslu. Viduramžiais, net ir renesanso metu, kada Vergilijus buvo nustelbęs Homerą, O. medžiaga nebuvo taip gausiai vaizduojama. Vaizduojamajame mene ji buvo ypatingai mėgiama baroko laikmečiu ir šiais pokario metais, kada milijonai tremtinių priversti klajoti be tėvynės po pasaulį. Naujojoj graikų literatūroj savą O. versiją sukūrė N. Kazantzakis 1938 (ag. vertimas 1958), kuris vaizduoja naujas Odisėjo klajones vėl palikus namus ir žmoną.

Lietuviškai O. išvertė J. Ralys 1921, antru leidimu jo vertimas su V. Šilkarskio įvadu ir komentarais išėjo 1937.

L. Radermacher, Die Erzählungen der Odyssee 1915; *A. Hartmann,* Untersuchungen über die Sagen vom Tod des Odysseus 1917; *K. Meuli,* Odyssee und Argonautika 1921; *E. Schwartz,* Die Odyssee 1924; *U. v. Wilamowitz-Moellendorff,* Die Heimkehr des Odysseus 1927; *A. Herrmann,* Die Irrfahrten des Odysseus 1927; *V. Bérard,* Dans le sillage d'Ulysse 1934; *F. Focke,* Die Odyssee 1943; *K. Reinhardt,* Die Abenteuer der Odyssee: Von Werken und Formen 1948; *R. B. Matzig,* Odysseus, Studie zu antiken Stoffen in der modernen Literatur, bes. im Drama 1949; *R. Merkelbach,* Untersuchungen zur Odyssee 1951; *G. Germain,* Genèse de l'Odysée 1954; *W. B. Stanford,* The Ulysses Theme 1954. *A.Rkš.*

Odisėjas (gr. Odysseus, lot. Ulixes) gr. mitologijoje Laerto ir Antiklėjos sūnus, Itakės karalius, narsus, gudrus ir klastingas, vienas žymiausių Trojos karo (žr.) didvyrių. Jo patariami graikai pavartojo medinį arklį, kurio pagalba jiems pasisekė užkariauti Trojį. 10 metų trukusios O. grįžimo iš karo kelionės nuotykius vaizduoja Odisėja (žr.).

Odla (lenk. Odła) upelis Sokolkos aps., Svisločiaus (Nemuno) kair. intakas, 17 km ilgio; teka nuo Odelsko mstl. į p.r. pro Hlebovičių bžk.

Od morza do morza imperialistinis lenkų šūkis, gana dažnas 1918 ir vėliau, kai J. Pilsudskis ir kt. norėjo Lenkiją sukurti nuo Juodosios iki Baltijos jūros, įimant visas D. L. K-tijos žemes ir dar Estiją.

Odmuo upelis Tauragės aps., Jūros kair. intakas, 3,5 km ilgio; teka į p. pro Žvingių bžk.

Odo (prc. Odon, vok. ir ag. Odo) vyrų vardas, kuriuo vadinosi keli viduramžių šventieji ir kt. asmenys:

1. O. Gerasis, anglų benediktinas (875–959), šventasis. Sūnus vieno danų vikingo, karaliaus Alfredo dvare buvo išaukštas ir įšv. kunigu. Nuo 925 Ramesbury vysk., nuo 942 Canterbury arkiv., prieš tai įstojęs į benediktinus. Kovojo už krikščioniškų papročių grynumą ir buvo visų mylimas dėl savo gailestingumo. Šventė VII 4.

2. O., antrasis Cluny abatas (878/9–942), šventasis. Mokėsi Akvitanijos hercogo Vilhelmo dvare, Tours katedros m-loje, kur vėliau pats buvo mokytojas ir kanauninkas. Paryžiuje buvo Remigijaus mokinys ir draugas. Nuo 909 benediktinas ir Baume vienuolyno abatas, nuo 926 Cluny abatas. Puikus organizatorius, pravedė vienuolynų reformą Akvitanijoje, š. Prancūzijoje ir Italijoje. Jis padėjo pagrindus visą krikščionių pasaulį siekusiai Cluny vedamai Bažnyčios reformai. Paliko daug moralinio, asketinio, bažnytinio giedojimo raštų. Šventė XI 8; pas benediktinus IV 29.

Dom Du Bourg, St. O. 1905; *L. Kolner.* O. der erste Cluniacensermagister 1913.

3. O., Urgel vyskupas, ispanų šventasis (m. 1122), kilęs iš grafų Pallars giminės, pasižymėjo bažnytinėmis reformomis. Šventė VII 7.

4. O., prc. Eudes (m. 898), pradžioj Paryžiaus grafas, vėliau pirmas nekarolingas Prancūzų karalius. Jis ypač pasižymėjo gindamas Paryžių nuo normanų (886) ir už tai buvo didikų išrinktas karaliumi, pašalinus nevykusį karolingą Karolį Storąjį (888). Po jo išrinkimo prasidėjo varžytynės dėl karališkos valdžios tarp jo įpėdinių ir Karolingų, kol po šimto metų galutinai įsigalėjo jo giminė—Kapetingai.

5. O. iš Deuil (m. 1162) St. Denis vienuolyno abatas. Būdamas karaliaus Liudviko VII kapelionu, jis lydėjo karalių į Antrąjį kryžiaus žygį (1147) ir šį žygį (kad ir nebaigtinai) aprašė kronikoj De profectione Ludovici VII in orientem. Kronika, kilusi iš betarpiškos patirties, yra pirmaeilis Antrojo kryžiaus žygio istorijai. Geriausias jos leidinys yra Mon. Germ. Hist. XXVI, 1882, ed. G. Waitz.

Odoakras (apie 434–493) Italiją užplūdusių germanų tautelių vadas ir pirmas barbaras vakarinės imperijos valdovas. Spėjama, buvęs kilęs iš germanų skirų giminės, įsikūrusios V a. padunojy. Vedinas įvairiomis barbariškomis tautelėmis, jis patraukė į Italiją ir įstojo į imperatoriaus **asmeninę gvardiją**, tapdamas drauge ir imperijos tarnyboj esančių germanų vadu. Progą jam iškilti į imperijos viršūnę davė vienas iš daugelio tuo metu vykusių sukilimų, kur legionų gen. Orestes nuvertė imp. Neposą ir pasodino į sostą savo

sūnų Romulą, pramintą Augustulu (475). Tuo metu barbarai, nepatenkinti negavę trečiosios žemės dalies (tercia), sukilo. Orestes buvo nužudytas ir Romulas Augustulas, paskutinis vakarinės imperijos imperatorius, pašalintas (476). Tuo būdu O. tapo Italijos ir—bent iš vardo—visos vakarinės imperijos valdovu su jam rytinio imperatoriaus pripažintu patricijaus titulu. Jo atrama buvo plačiai Italijoj įsigalėję jo valdomi barbarai.

Jo 13 metų Italijos valdymas buvo, palyginti, švelnus. Gal kiek juto jo jungą kai kurie stambieji žemininkai, iš kurių jis atiminėjo žemes ir davinėjo savo kariams germanams. Nors pats buvo arijonas, tačiau rodė palankumą Bažnyčiai ir kartą per savo atstovą pravedė tvarkingus popiežiaus rinkimus. Aplamai, su pirmo barbaro valdovo atėjimu neįvyko jokių permainų ir jokio ‚imperijos žlugimo' nebuvo. Tvirtindamasis valdžioj, O. prisijungė Dalmatiją, atimdamas ją iš vadų, kurie ją įsigijo, nužudę čia pabėgusį nuverstą imp. Neposą. Po to sekė padunojo germanų rugijų krašto užkariavimas. Šis O. valdžios išplėtimas jau rytų imperijos link bus greičiausiai paskatinęs rytų imp. Zenoną atsikratyti juo su kito barbaro, Teodoriko, pagalba. Šis įžengė su savo germanais ostgotais į Italiją (489) ir kovojo su O. ketverius metus. O. laikėsi užsidaręs Ravenos tvirtovėj, iš kurios kartais išlįsdamas stodavo į nesėkmingus mūšius su priešu. Pagaliau bado verčiamas turėjo tartis su Teodoriku, sau išsiderėdamas saugumą ir valdžios pasidalijimą. Tačiau Teodorikas neišlaikė duoto saugumo pažado, ir po 10 dienų O. buvo klastingai nužudytas. Toks pats likimas ištiko jo sūnų ir artimuosius šalininkus. *J.J.*

Odobaenus rosmarus žr. Vėplys jūrinis.

Odojevas dalinė Riurikaičių valdoma k-tija, kuri, kaip ir kitos Okos aukštupių k-tijos, ilgai klausė D.L.K. O. kng. (‚Odojevskis') buvo padarytas Lietuvos vasalu, kai Vytautas D. savo antrajame žygyje į r., su jo tarnyboje kariaujančiu Lengveniu (žr.), pasiekė O. sritį. Kai Lengvenis įsitvirtino Vorotinske, pats Vytautas užėmė O. Būdamas ištikimas vasalas savo įtaką rytuose sustiprinusiam Vytautui, O., kaip labai tolimas Lietuvos valstybės pasienio punktas, kentėjo nuo totorių. Smarkiai jie O. plėšė 1424. Reikšdamas Vytautui paklusnumą, O. kng. buvo atvykęs 1430 į numatytas Vilniuje karūnacijos iškilmes. Švitrigailos ir Žygimanto Kęstutaičio kovoje, kaip daugumas r. Lietuvos kng., ir O. kng. stojo Švitrigailos pusėje ir dalyvavo lemtingose Ukmergės kautynėse (1435). Jausdama kylančią Maskvos galybę, O. k-tija Kazimiero Jogailaičio laikais ėmė svyruoti. 1473 kng. Semenas (Jurgio sūnus) pasidavė Jono III (žr.) globai. Nors jis už išdavimą buvo nužudytas, bet dar ir jo sūnus laikėsi Maskvos. Tačiau paskutiniame Kazimiero valdymo dešimtmetyje O. kng. vėl buvo ištikimi D.L.K. vasalai, nors Jonas III vis kiršino prieš Lietuvą O. ir kt. Okos aukštupių kng. Vesdamas Jono III dukterį Eleną (žr.) ir darydamas su juo ‚amžinąją taiką', D.L.K. Aleksandras turėjo Maskvos naudai atsisakyti ir nuo O., kuris jau niekada nebesugrįžo į Lietuvos vasalus.

Polnoje Sobranije Russk. Letopisej XI, 239; XVII, 53; *M. K. Liubavskij*, Oblastnoje delenije i mestnoje upravlenije Litovsko - Russkogo gosudarstva 1892–93; *J. Natanson Leski*, Dzieje granicy wschodniej Rzeczypospolitej I 1922; *L. Kolankowski*, Dzieje wielkiego księstwa Litewskiego za Jagiellów I 1930. *Z.I.*

Odojevskij 1. Aleksandr Ivanovič (1802–1839) rusų kunigaikštis, poetas, dekabristas. Gribojedovo, Rylejevo, Bestuževo ir kt. bendramintis, 1825 priklausęs slaptai Šiaurės d-jai. Už dalyvavimą dekabristų sąmoksle nubaustas 8 m. Mirė Kaukaze. Lermontovas parašė jo atminimui eilėraštį. O. savo eilėse simpatingai atsiliepė apie 1830–31 sukilimą. Visi raštai, Polnoe sobranie stichotvorenii i pisem, išspausdinti 1934.

2. Vladimir Feodorovič (1803–1869) rusų kunigaikštis, rašytojas. Jo beletristiniams kūriniams būdingas fantastiškumas. Taip pat spausdino ir filosofinių raštų. Jam turėjo poveikio vokiečių romantikai (Hoffmann ir kt.), o iš filosofų daugiausia Schellingas.

Odonata žr. Žirgeliai.

O'Donovan Michael žr. O'Connor, Frank.

Odontites serotina žr. Skėstukas.

Odonto- (gr. odus, odóntos ‚dantis') sudurtinė žodžio dalis, nurodanti sąryšį su dantimis. pvz odontalgija dantų skausmas; odontiatrija dantų gydymas; odontoblastai ląstelės, kurios sudaro dentiną; odontogenija dantų susidarymas; odontolitas fosilinė dantų liekana; odontoplastika iškritusių dantų pakeitimas dirbtiniais dantimis.

Odontologija (gr. odus, odóntos ‚dantis' ir logos ‚mokslas') dantų ligų mokslas. O. yra tokia sena, kaip pati medicina. Papi-

rusai ir mumijų radiniai rodo, jog senovės Egipte (1000–3000 pr. Kr.) žinota apie dirbtinius dantis ir auksą dantyse. Pagal Herodotą (500 pr. Kr.), ligų gydymas Egipte buvo siejamas su religiniu kultu ir praktikuojamas paskiromis šakomis: būta gydytojų-žynių galvos, akių, vidurių, dantų ir t.t. Daugelis yra linkę laikyti senovės Egiptą dentiatrijos lopšiu. Etruskai (1500 pr. Kr.) žinojo dirbtinius dantis iš dramblio kaulo, žmogaus arba žemesnių gyvulių dantis įtvirtintus aukso juostelėmis. Hipokratas (460 pr. Kr.) rašė apie dantų prasikalimo laikotarpius ir klibančių dantų fiksavimą. Asirijos raštuose kalbama apie dantų ‚kirminus' ir dantų skausmų malšinimą vaistais ir užkalbėjimais. Romėnas C. Celsus (I a. po Kr.) kalba apie kiaurų dantų užtaisymą švinu ir kitomis medžiagomis. Galenas (130–200) rašė apie dantims valyti priemones, pateikdamas dantų miltelių receptus. Fenikiečiai mokėjo šinuoti klibančius dantis aukso viela. Arabų gyd. Kasim (1030) rašė apie dantų akmenis ir įrankius dantims šalinti. Šv. Apolonija žinoma kaip dentiatrijos globėja. Vėlesniais laikais dantų gydymas buvo barzdaskučių - chirurgų rankose. Ilgainiui kartu su chirurgijos emancipacija darė pažangos ir dantų gydymas. 1728 Pierre Fauchard Paryžiuje parašė apie dantų ligas veikalą Chirurgien Dentiste ou Traité des Dents. Po to sekė kiti darbai vokiečių ir anglų kalbomis. Tiktai XIX a. įpusėjus ėmė atsirasti dantų gydymo mokyklų, kolegijų, institutų, katedrų. Pirmoji dantų kolegija (College of Dental Surgery) įsisteigė Baltimorėje 1844. Dantų gydytojai Horace Wells (1844 Hartford) ir William Morton (1846 Boston) pirmieji yra pavartoję narkozę, pirmasis linksminančiomis dujomis, o antrasis — eteriu. Šių dienų o. yra išaugusi į discipliną su paskiromis šakomis: burnos chirurgija, konservatyvus gydymas (dantų ir šaknų gydymas), protezinis gydymas (prarastų dantų atstatymas), ortodontija (žr.), paradentozė (žr.) ir kt.

VDU (anksčiau LU) medicinos fakulteto o. skyrius įsteigtas 1922 II 16. Veikė stomatologijos ir dentiatrijos katedra ir klinika su atitinkamais padaliniais.

Prieš I pas. karą Kaune veikė Odontologų d-ja, įsteigta 1904. Karas nutraukė jos veikimą. Po karo (1920) Kaune pradėjo veikti Kauno miesto ir apskrities dantų gydytojų s-ga. Vėliau ėmė atsirasti dantų gydytojų d-jų apskričių miestuose: Šiauliuose, Panevėžy ir kt. Apie 1929 dantų gydytojai susijungė į Lietuvos dantų gydytojų s-gą, kurios valdyba veikė Kaune. 1939 sąjungai priklausė 9 dantų gydytojų d-jos. Lietuvos dantų gydytojų s-ga buvo įstojusi į Tarptautinę dantų gydytojų federaciją (Fédération Dentaire Internationale), dalyvavo pastarosios kongresuose (Paryžiuje 1931 ir Vienoje 1936). S-ga rūpinosi profesiniais reikalais, rengė suvažiavimus, paskaitas, pasitobulinimo kursus, kongresus. 1938 kongrese Kaune dalyvavo per 400 dantų gydytojų; kongreso darbai išleisti atskiru leidiniu. S-gos posėdžių protokolai buvo spausdinami Medicinoje. Apie 1934–35 Kaune pradėjo veikti Lietuvių odontologų d-ja. 1937 šios d-jos valdybą sudarė: M. Jasulaitienė, M. Kregždienė, B. Kriščiukaitienė, A. Matulionienė, E. Balčiūnienė, A. Balčiūnienė, O. Mikuckaitė, K. Žilinskienė, Z. Čerkeliūnienė. Lietuvių dantų gydytojų d-jos JAV veikia Čikagoje ir Naujorke.

Charles R. E. Koch, History of Dental Surgery 1910; *A. Petrika*, Odontologijos raida (Gydymo istorija 1957, 201–335). *P.Stč.*

Odry Dominique Joseph (1865 Alžire — po 1939) prancūzų generolas. Karo tarnybą pradėjęs kareiviu pėstijoje 1883, buvo pakeltas brigados generolu 1917. 1920 sausio gale paskirtas Santarvės karinės misijos viršininku Klaipėdoje. Pagal Versalio taikos sutarties 99 str., santarvininkai jam pavedė Klaipėdos krašto administravimą. Klaipėdon jis atvyko 1920 II 15 su Alpių šaulių (Chasseurs Alpins) padaliniu. 1920 II 17 jis sudarė Klaipėdos krašto direktoriją iš 6 narių ir jai pavedė centrinę krašto administraciją, sau tepasilikdamas tik buv. Prūsijos oberpräsidento teises ir pareigas. 1920 II 7 buv. Mayenne (Prancūzijoje) prefektas Petisné buvo paskirtas techniškuoju O. tarėju. Pastarajam atvykus, O. jį paskyrė civiliniu krašto komisaru, kuriam nuo 1920 VI 7 atiteko ir buv. oberpräsidento pareigos. 1921 V 1 Santarvės karinės misijos visas personalas buvo atleistas, ir O. grįžo į Prancūziją. 1923 jis buvo 40-sios divizijos Châlons sur Marne pėstijos viršininku. 1924 pakeltas divizijos generolu ir atleistas į atsargą. O. buvo Garbės legiono kavalierius (1898), karininkas (1913), komandierius (1916) ir didysis karininkas (1925). *Ed.T.*

Odrzywolski - Nałęcz Sławomir (1846—1933) lenkų architektas, Krokuvos pramonės mokyklos prof. Mokėsi Krokuvoje ir

Berlyne. 1891 suprojektavo A. Mickevičiaus kriptą Vavelyje. 1891–94 restauravo Žygimantų koplyčią ir 1895–1904 Krokuvos katedrą. Pastatė eilę namų Krokuvoje ir bažnyčių Krokuvos apylinkėse bei Galicijoje. 1902 įsteigtasis komitetas gelbėti Šv. Onos bžn. Vilniuje O., kaip gotikos žinovą, pakvietė į Vilnių, kur jis kartu su arch. J. Dziekońskiu (žr.) paruošė Šv. Onos bažnyčios restauravimo planą. Išsp. Zabytki przemysłu artystycznego w Polsce 1894, Renesans w Polsce 1899.

Odzierzyński Roman (g. 1892) lenkų generolas, politikas. 1939 buvo priešlėktuvinės artilerijos viršininkas, 2 artilerijos korpuso vadas 1942–46, lenkų egzilinės vyriausybės Londone ministras 1949 ir 1950–53 ministras pirmininkas.

Oe oerstedo (žr.) santrumpa.

Oecolampadius (Oekolampad) Johannes (1482–1531) šveicarų reformatorius. Jaunystėje jis jau buvo tarp Wimpfelingo dvasinės krypties šalininkų, kurie kėlė Romos Katalikų Bažnyčios reformavimo reikalingumą. Jis taip pat buvo humanizmo įtakoje: kartu su Erazmu darbavosi prie N. Testamento išleidimo graikų k. 1518 paskirtas katalikų Bazelio katedros klebonu, vėliau su W. Pirkheimerio pagalba gavo dekano vietą Augsburge. Tuojau po Liuterio tezių prikalimo 1517 O. buvo įtrauktas į kovą raštu prieš Liuterį, bet metų būvyje vis labiau įsitikino reformacijos šalininkų skelbiama tiesa. 1520 įstojo į Altmünster Brigitos vienuolyną ir ten rašė savo veikalą apie išpažintį. 1522 iš vienuolyno pasitraukė ir išvyko į Ebernburgą, kur pradėjo reformacinę veiklą. Išvengti katalikų persekiojimo išvažiavo į Bazelį, kur vertė Bažnyčios Tėvų raštus ir trumpu laiku tapo reformacijos sąjūdžio vadu Bazelyje. 1523 pradėjo skaityti viešas paskaitas gyventojams iš Biblijos Bazelio univ., būdamas to univ. prof. ir Šv. Martyno bžn. vikaras. Kaip kunigas ir profesorius jis kreipė Bazelio bažnyčią į reformaciją, nors pirmiausia jis buvo teologas mokslininkas, o paskui reformatorius. Tuo laiku žymiausias Biblijos komentatorius, jis savo mokslu ir veikla buvo Kalvino pirmatakas.

E. Staehelin, Briefe und Akten zum Leben Oekolampades I, 1927. *P.Dl.*

Oedogonium žr. Edogonė.

Oehlenschläger Adam (1779–1850) danų rašytojas. Kurį laiką studijavo teisių mokslus, tačiau, vis labiau pajusdamas rašytojo pašaukimą, metė studijas. 1805–09 O. važinėjo po Vokietiją, Prancūziją, Italiją, Šveicariją. 1810 buvo pakviestas estetikos prof. į Kopenhagos univ. 1829 Lundo katedroje, Švedijoje, buvo švedų dainiaus Tegnerio vainikuotas Skandinavijos dainių karaliumi. Dvasinis O. lūžis įvyko susipažinus su 1802 į Kopenhagą atvykusiu danų-vokiečių filosofu H. Steffens, kuris O. supažindino su vok. romantizmu. Pirmasis O. eilėraštis romantizmo dvasioje buvo jo žinomieji Guldhonerne (Auksiniai ragai) 1803. 1803 išėjo jo debiutinis rinkinys Digte, palenkęs į save visą jaunimą. Platesnes mases jis į save patraukė Poetiske Skrifter 1805. Paviešėjęs užsienyje 1805–09, O. grįžo kaip tragikas ir tautos dainius, romantizmą kiek nuošaliau palikęs (pvz. jo eilėraščių rinkinys Nordiske Digte 1807). Tačiau O. pagarsėjo ypač savo jaunystės kūriniais — lyrine drama Joninių išvakarių žaidimas — Sankt Hansaften Spil 1803, pasaka-drama Alladin 1805 ir kt. Grįžus iš užsienio, O. kūryboje pastebimi du periodai. Pirmajame jis lyg grįžta į XVIII a. sentimentalizmą bei radikalizmą. Tas periodas prasideda eilėraščių rinkiniu Digtninger 1811 ir baigiasi tragedija Tordenskjöld 1833. Antrajame periode jis nusileidžia naujajam skoniui, poromantinio laikotarpio ‚idomiai' dramai, žmonių vaizdavimams, Heibergo mokyklos pamėgtam elegantiškam stiliui; tai gal labiausiai ryšku jo tragedijose Dina 1842 ir Kiartan og Gudrun 1847.

A. Oehlenschläger

O. laikytinas danų teatro antruoju kūrėju. Jo komedijos jau pamirštos, tačiau jo skandinaviškosios tragedijos visada turės vietą literatūros istorijoje, ypač Balder hin Gode 1806, Hakan Jarl 1807, Palnatoke 1807, Axel og Valborg 1808, Vaeringar i Miklagaard 1827. O. sritis yra danų ir norvegų senovės laikai bei viduramžiai. Savo dramas jis rašė lyg jos būtų romanai, užtat susidomėjimas nusilpsta veiksmui pasiekus kulminaciją. Visur jose dominuoja galingas tragiškas tonas, nors žodžius jis, gal labiau negu kuris kitas dramaturgas, pasirenka iš kasdieninės kalbos. Mažiau populiarūs jo epiniai kūriniai,

nors čia sutinkame jo pačius išbaigčiausius dalykėlius. Senąjį skandinavų pasakų pasaulį jis čia prikelia iš miego. O. lyriniai kūriniai labai gimininginį jo baladėms. Lyrikai siaura prasme ne taip jau atstovaujama O. kūryboje. Kaip taisyklė, jo eilėraščiai sukurti gan konkrečiais simboliais: labiausia jis mėgsta išorinius objektus. O. yra didysis danų poetinės kalbos atnaujintojas. Turėjo daug įtakos ir kaimyninių kraštų romantikams. Rinktiniai raštai, 32 tt., išsp. 1857–62.

K. Arentzen, Baggesen og O., 8 tt., 1870–78; ('') A. O. 1879; *V. Andersen,* A. O., 3 tt., 1899–1900; *V. Madsen,* A. O. 1929. *J.Lng.*

Oehler Max, Vokiečių ordino istorikas. Jis pasižymėjo, atlikdamas karinę tarnybą karininku Elbinge, dviem pagrindiniais savo darbais, aprūpintais įdomiomis iliustracijomis ir žemėlapiais: Geschichte des Deutschen Ritterordens I–II 1908–12 ir svarbesnis mokslui antras veikalas apie Lietuvos-Lenkijos didįjį karą (1409–11) su kryžiuočiais ir Žalgiriu: Der Krieg zwischen dem deutschen Orden und Polen-Littauen 1409–11, 1910 (3 žemėlapiai). O. terūpėjo tik strateginė Žalgirio kautynių pusė. Kad ir nepateikdamas naujų versmių, O. davė naujų jų aiškinimų. O. darbą yra naujai įvertinęs S. M. Kuczyński (žr.). *Z.I.*

Oeynhausen, Bad O., mineralinio vandens kurortas v. Vokietijoje, Mindeno aps., prie Werre upės; apie 16.000 gyv. (1959). Jame yra 8 angliarūgštės turinčios sūraus vandens versmės, iš kurių viena, vad. Jordano čiurkšlė, duodanti per min. 6000 l, yra vandeningiausia pasaulyj šilto mineralinio vandens versmė. Kitos chloro-kalcio turtingos versmės vanduo gydo širdies, nervų, sąnarių, moterų ligas, sklerozę ir rachitį. Nuo 1945 ligi 1954 O. buvo anglų Reino armijos vyr. būstinė.

Oelandai žr. Alandų salos.

Oenanthe aquatica žr. Išnė vandeninė.

Oenothera žr. Onagra.

Oera (skandinaviškai öre) Danijos, Grenlandijos, Norvegijos ir Švedijos valiutų (krona) 0,01 dalis ir vario, bronzos, o abiejų pasaulinių karų laikais dar ir geležinės smulkiausios tų kraštų monetos. Švedijoje XVI–XVII a. o. buvo sidabrinė moneta, bet nuo 1626 pereita prie pigesnio metalo (bronzos bei vario).

Oerstedas absoliutinės elektromagnetinės matų sistemos magnetinio lauko įtampos vienetas. O. yra magnetinio lauko įtampa tokioje vietoje, kurioje magetinį vienetą veikia vienos dinos jėga; atseit, o. yra magnetinio lauko įtampa 2 cm atstume nuo begaliniai ilgo laidininko, kuriuo teka elektros srovė, lygi vienam absoliutiniam vienetui. O. vardu pagerbtas danų fizikas J. Ch. Ørsted (žr.).

Oesch Lennart (g. 1892) suomių generolas. 1918 dalyvavo kovose dėl nepriklausomybės, 1926 baigė aukštąją karo akademiją Prancūzijoje, 1926–29 suomių karo m-los viršininkas, 1930 gen. štabo viršininkas, 1940–44 kare prieš rusus divizijos ir armijos vadas.

Oeser Adam Friedrich (1717–1799) vokiečių tapytojas ir skulptorius. G. R. Donnerio mokinys Vienoje. 1739 Drezdene, kur buvo Winckelmanno mokytoju ir jam įskiepijo Donnerio klasicistinius polinkius. Winckelmanno mintys apie ‚kilnų paprastumą ir ramų didingumą', kaip antikės meno definiciją, susiformavo pokalbių su O. įtakoje. Nuo 1764 meno akademijos dir. Leipcige ir ten pasižymėjo dekoracinės alegorijų tapybos darbais, pvz. Gewandhauso plafonai, Leipcigo Šv. Mikalojaus bžn. altorių ir sienų pav., teatro uždangos. Goethe pas O. Leipcige mokėsi paišybos ir rekomendavo jį Weimaro dvarui, iš kur O. gavo nemaža užsakymų. O. įtakoje buvo ir tokie klasicistai, kaip pvz. Mengs. Savo kūryboje O. tipiškas pseudoklasicistas, turėjo silpną tapybinį stilių, bet nestokojo kompozicijos skonio. Teoretiškai ir tematiškai siekė prilygti antikei, bet ką faktinai sukūrė, tebuvo blėstąs rokokas. Vertinami O. piešiniai, tapyboje portretai, pvz. Keturi O. vaikai 1766 Drezdene. Skulptūros pvz. — 1780 kurfiursto Fridricho Augusto III paminklas Leipcige.

Oesophagus (lot.) stemplė (žr.).

Oestrus žr. Gylys.

Oetker August (1862-1918) vokiečių pramoninkas, 1891 Bielefelde įkūręs įmonę gaminti pudingo milteliams, įvairiems kepinių prieskoniams ir t.t. Ši firma plačiai skleidė savo gaminius ir Lietuvoje, spausdindama O. receptų knygeles lietuviškai.

Oever Karel van (1879–1926) flamų rašytojas. Iš pradžių reiškėsi kaip paprastos nuotaikinės lyrikos atstovas, vėliau flamų ekspresionizme atstovavo religinei tendencijai. Buvo aštrus kritikas ir polemininkas. Raštai: Van stille Dingen 1904, Godvruchtige Maenrijmen 1911, Het open

Luik 1922, Het inwendig Leven van Paul 1923.

O'Faoláin Sean (g. 1900) airių rašytojas. Novelių rinkiniai: Midsummer Night Madness 1932, A Purse of Coppers 1937. Romanai: A Nest of Simple Folk 1933, Come Back to Erin 1940. Taip pat rašė istorinių veikalų.

Ofelija (gr. opheleia ‚pagalba') moterų vardas; Šekspyro Hamleto dramoj pagrindinis moterų personažas.

Ofenzyva (lot.-prc.) puolimas. Ofenzyvinis puolamasis (pvz. o. veiksmai). O. priešybė yra defenzyva gynimasis.

Offa anglosaksų vienos valstybės, Mercijos, valdovas 757–796. Jis buvo žymiausias valdovas anglosaksiškame Anglijos laikmety, sutvirtinęs Mercijos pirmenybę vidurinėj Anglijoj nuo Humberio iki Temzės upės. O stengdamasis įtraukti į savo valdas Kentą, jis lyg siekė patiės Kanalo. Jo vardas išlikęs iki šių dienų vadinamame Offos pylime (Offas Dyke), iš žemių supiltoj sienoj, ėjusioj iš šiaurės į pietus, kuri turėjo saugoti Merciją nuo primityvių Valijos pusiasalio gyventojų puolimų. Antras jo palikimas yra sidabrinės monetos, kaldintos frankų monetų pavyzdžiu, ir auksinės monetos, gamintos arabų pavyzdžiu. Jis santykiavo su Karoliu D. (yra išlikusi jųjų prekybos sutartis). Aplamai, O. valdymas reiškė pirmą ir didelę pažangą Anglijos vienijimo kryptimi. Jis, rodos, sąmoningai siekė Anglijos suvienijimo, kaip rodo jo titulavimasis ‚rex Anglorum'. Tą titulą jam pripažino ir popiežius, gerindamasis, matyt, jam už jo rodomą didelį palankumą Bažnyčiai. Šiaip buvo žiaurus, autokratiškas valdovas, smurtu tvirtinęs savo pirmenybę. *J.J.*

Offenbach mst. v. Vokietijoj, Frankfurto prie M. rytinis priemiestis; per 100.000 gyv. (1959). Didžiausias Vokietijoj odos dirbinių pramonės centras (apie 8000 dirbančiųjų). Du kartus per metus įvyksta odos dirbinių parodos-mūgės. Be to, mašinų, tekstilės, chemikalų, gumos ir elektros reikmenų pramonė. Odų pramonės ir batų muziejai; konservatorija. O. jau minimas 970, XV a. atiteko Isenburgo grafams, kurių XVI a. statyti rūmai yra vienintelė miesto įžymybė.

O. r. pakraštyj 1946 rudenį Unrra buvo įsteigusi mažą amatų m-lą, prie kurios gyveno kelios liet. inteligentų šeimos. Dr. S. Sukarevičienė buvo dantų gydymo kabineto vedėja.

Offenbach Jacques (tikroji pavardė Jakob Eberst, 1819–1880) Vokietijos žydų kilmės prancūzų operečių kompozitorius. Apsigyvenęs 1833 Paryžiuje, lankė 1833–34 konservatorijoj violončelės klasę, vėliau grojo Opéra-Comique orkestre, o 1849–55 buvo Théâtre-Français dirigentas. Pradžioje komponavęs smulkius kūrinėlius violončelei ir lengvo žanro dainas, po 1850 O. ėmė reikštis kaip operečių kompozitorius. Didžioji jų dalis buvo pastatyta jo paties 1855 įst. Bouffes-Parisiens teatre, kuriam jis vadovavo iki 1861. Ypač didelio pasisekimo susilaukė Orphée aux enfers 1858 (nauja versija 1874), La belle Hélène 1864, La vie parisienne 1866 ir La périchole 1868 (pastatyta Kaune 1931). Iš apie 100 jo operečių minėtina dar šios: Les deux aveugles 1855, Le mariage aux lanternes 1857, Barbebleue 1866, La grande-duchesse de Gérolstein 1867, L'île de Tulipatan 1868, La princesse de Trébizonde 1869, Les brigands 1869, Madame Favart 1878. Puikiai atliepdamas vad. Antrosios imperijos laisvas nuotaikas, karikatūros, groteskos ir burleskos priemonėmis, graikų mitologijos, viduramžių legendų ir heroiškosios operos parodijomis O. ironizavo savo lengvos melodikos ir gyvo ritmo operetėse to meto prancūzų visuomenės papročius, moralę bei tradicijas ir tapo ryškiausiu prancūzų operetinio žanro atstovu. Nuotaikoms po 1870–71 karo pasikeitus, O. populiarumas ir ypač medžiaginė būklė pašlijo. 1876 jis lankėsi JAV ir tos kelionės įspūdžius aprašė knygoje Offenbach en Amérique 1877 (ag. 1877, naujas leidimas Orpheus in America 1957). Grįžęs į Paryžių, šalia kelių operečių, O. parašė reikšmingiausią savo kūrinį — romantiškai fantastinę operą Les contes d'Hoffmann, kuri, galutinai užbaigta E. Guiraud, buvo pastatyta jau po O. mirties 1881 (pastatyta Kaune 1925).

J. Offenbach

A. Martinet, O. 1887; *P. Bekker*, J. O. 1909; *E. Rieger*, O. und seine Wiener Schule 1920; *L. Schneider*, O. 1923; *R. Brancour*, O. 1929; *A. Henseler*, J. O. 1930; *H. Kristeller*, Der Aufstieg des Kölners J. O. 1931; *S. Kracauer*, J. O. 1937; *J. Brindejont-Offenbach*, O. ²1945; *R. Lyon - L. Saguer*, Les contes d'Hoffmann 1948; *A. Decaux*, O. — roi du Second Empire 1958. *K.O.*

Offenburg mst. v. Vokietijoj, Badene, kur iš Šveicarijos kalnų išeina į Reino lygumą Kinzig slėnis; apie 30.000 gyv. (1959). Didelė traukinių-vagonų paskirstymo stotis, stiklo, medžio, tekstilės, metalo ir mėtinių saldainių pramonė. Muzikos m-la, barokinė parapijos bžn., renesansinė rotušė; buv. pranciškonų vienuolyne (jo bžn. barokinė) nuo 1823 moterų Dievo Motinos vienuolynas. Senas mst., įkurtas XII a. pradžioje. — O. 1948 išleista 1 ir 1949 2 knygos — lietuvių grafikų darbų.

Offertorium žr. Mišios (m. liturgija).

Officium (lot.) tarnyba; pareiga; sąžiningas pareigų atlikimas, ištikimybė pareigai.

O. Divinum kunigiškieji poteriai (žr. **Breviorius**).

O. Parvum Mažosios Valandos Marijos garbei, sustatytos kunigiškųjų poterių (O. Divinum) pavyzdžiu, skirtos daugiau privačiam pamaldumui. Žinomos jau X a.; jų autorius nežinomas. Iš karto buvo kalbamos privačių pamaldžių asmenų, paskui ryšium su kunigų Officium, ir dėl to gavo O.P. vardą, nes yra trumpesnės už kunigiškuosius poterius. Bendrai ir viešai jos imta kalbėti cistersų ir kamaldulių vienuolynuose. Šv. Petras Damijonas, tapęs Ostijos vyskupu ir kardinolu, O.P. išplatino Italijos dvasininkų tarpe. Cluny abatas šv. Hugonas (1049–1109) O.P. įsakė kalbėti to vienuolyno benediktinams. Pop. Urbonas II Clermont sinode 1095 įsakė O.P. kalbėti už laimingą Kryžiaus žygio pasisekimą. O.P. greitai išsiplatino Anglijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, pirmiausia vienuolynuose, paskui katedrose ir kitose bažnyčiose, kur tik buvo viešai kalbama O. Divinum. Paryžiaus 1198 sinodas įsakė O.P. kalbėti kapitulų nariams. XIV a. O.P. tapo kasdieninė kunigų, pasauliečių ir vienuolių malda. Kai pop. šv. Pijus V reformavo breviorių, O.P. paskelbė dvasininkams neprivaloma malda, palikdamas asmeniškam pamaldumui ir už jų kalbėjimą suteikė atlaidų. Betgi ir po to O.P. liko viešа malda daugelio vienuolių bažnyčiose. Kai kurių vienuolijų nariai broliukai jas kalba kaip privalomas maldas. Panašiai ir daugelio seserų vienuolių įstatai įsako O.P. kasdien viešai bažnyčioj kalbėti.

Kai Lietuvoje buvo įvesta krikščionybė, O.P. buvo visuotinė V. Bažnyčios dvasininkų malda, ir todėl ji buvo kalbama Vilniaus bei Medininkų katedrų kapitulų narių. Vėliau pamaldūs bažnyčių geradariai ėmė skirti tam tikras fundacijas, kad už jas būtų ir šiaip bažnyčiose kalbama ar giedama O.P. Marijos garbei. Tokiu būdu O.P. buvo įvesta šiose Žemaičių vyskupijos bažnyčiose: Varnių katedroje 1637, Salantuose 1646, Skuode (apie 1646), Šiluvoje 1650, Veliuonoje 1686, Tveruose 1737, Pašušvyje 1792. Vilniaus vyskupijoje, be katedros, dar šiose bažnyčiose: Geranainyse, Trakuose, Gardine ir Ašmenoj. Pagal fundaciją, O.P. turi kasdien giedoti bažnyčioje (kuri dėl to vadinasi kolegijata arba prepozitinė) keli (dažniausiai 4) kunigai, kurie sudaro lyg ir kapitulą su prelatu-prepozitu. XVIII a. vyskupai, remdamiesi provincijos 1610 sinodu, įsakė, kad ir kiekvienoje bažnyčioje šventadieniais bent dalis O.P. būtų giedama žmonių pamaldumui į Mariją palaikyti ir žadinti. Vėliau, rusų valdžiai atėmus bažnytinius turtus ir fundacijas, išnyko ir O.P. giedojimas kolegijatose, o šiaip bažnyčiose lotyniška O.P. nustelbė įvestos lenkų kalba ‚gadzinkos'— Valandėlės Marijos Nekalto Prasidėjimo garbei.

St. Beissel, Geschichte der Verehrung Marias in Deutschland während des Mittelalters I, 1909; *J. Vaišnora*, Marijos garbinimas Lietuvoje 1958; *P. A. Jausions*, Le Petit Office 1865. *J.V.*

Oficialus (prc.) 1. valdiškas, vyriausybinis, tarnybinis; 2. patvirtintas, laiduotas; 3. viešas, iškimingas; 4. sausas, formalus.

Oficiolas (lot. officialis) diecezinis teisėjas. Kiekvienas vyskupas ordinaras privalo turėti o. su ordinarine bažnytinio teisėjo galia. Jie abu sudaro bžn. tribunolą. Dėl darbo gausumo gali būti skiriami jam pagalbininkai, vad. viceoficiolais. O. turi būti skirtingas asmuo nuo generalvikaro, nebent dėl diecezijos menkumo jo pareigos yra pavedamos generalvikarui. Paprastai o. yra skiriami kunigai, baigę aukštąjį mokslą, bžn. teisės daktarai, sueję 30 m. amžiaus. Vyskupas turi teisę o. atleisti, bet vyskupo sostui vakuojant, jis savo pareigose palieka, t.y. nei kapitulinis vikaras, nei diecezijos administratorius jo pakeisti negali. Naujam vyskupui perėmus ordinaro pareigas, o. paskyrimas turi būti šio patvirtintas. Jei generalvikaras ir o. yra tas pat asmuo, tai vyskupo sostui vakuojant jis nustoja generalvikaro teisių, bet palieka o. pareigose. Jei jis yra išrenkamas kapituliniu vikaru, tai jis paskiria kitą asmenį oficiolu (Kan. 1573). *M.Č.*

Oficiozas (prc.) laikraštis, atstovaująs vyriausybės linijai ir reiškiąs jos nusista-

tymus. Nepriklausomoje Lietuvoje tokiu c. buvo dienraštis Lietuva (žr.), kurio vyr. redaktorių skyrė ministras pirm. Nuo 1928 oficiozo vaidmuo buvo pavestas valdančiosios partijos (tautininkų s-gos) dienraščiui Lietuvos Aidui (žr.).

Ofiras S. Testamente minima šalis, iš kurios Saliomonas laivais gabenosi brangiuosius akmenis, auksą, dramblio kaulus etc. Vieningos nuomonės neprieita, kur šią šalį tenka lokalizuoti (vieni jos ieškojo Indijoje bei Ceilone, kiti Afrikos rytiniame pakrašty ligi P. Afrikos; greičiausia ji buvo Raudonosios jūros pietvakariniame pakrašty).

Ofisas (ag.-prc.) įstaigos ar įmonės biuras, patalpa, rūmai, taip pat (ypač amerikiečių kalboj) pati įstaiga, tarnyba, žinyba.

Ofitai (iš gr. ophis ‚gyvatė, žaltys') įvairios II a. gnostikų sektos, kurios garbino žaltį, sugundžiusį pirmuosius žmones nusidėti, nes tuo būdu buvęs žmonėms perteiktas pažinimas, kurį demiurgas, S. Testamento pasaulio kūrėjas, norėjęs nuslėpti. Žr. Gnosticizmas.

Ofiuros (Ophiuroidea) dygiaodžių (žr.) antroji klasė. Išorine išvaizda o. yra panašios į jūrų žvaigždes: jų kūnas taip pat susideda iš plokščio disko ir penkių spindulių (‚rankų'). Bet o. spinduliai aiškiai atsiskiria nuo kūno centro ir pasižymi miklumu: o. jais ne tik juda, bet ir grobį (smulkius gyvius) sučiumpa. Kai kurių o. spinduliai įmantriai išsišakoja, pvz. vad. **medūzos galva** (Gorgonocephalus), gyvenanti Barentso jūroj. Vidaus ertmė-celiomas o. suspaustas, ambuliakralinių kojelių nėra, o jei ir yra, tai jos be siurbtukų **ir yra lietimo bei kvėpavimo** organai. Kai kurios o. rūšys esti ligi 1 m skersmens. Virškinimo sistema neturi užpakalinės žarnos ir išeinamosios angos. O. skirtalytės ir dauginasi lytiškai. O. jauniklis, lerva (ophiopliuteus), panaši į jūrinių ežių; tai rodo jų filogenetinį artimumą. Daugumas gyvena Europos vandenyse. *J.Krd.*

Ofka (Auka) Gediminaitė žr. Eufemija.

O'Flaherty Liam (g. 1896) airių rašytojas. Daug keliavo, vertėsi daugybe amatų, dalyvavo 1922 airių sukilime. Realistiniai romanai: Thy Neighbor's Wife 1924, The Informer 1925, Famine 1937, Land 1946. Šilti ir grakštūs O. apsakymai apie gamtą, vaikus telpa jo rinktinių novelių knygoje The Stories of Liam O'Flaherty 1956.

O.F.M. pranciškonų (Ordo Fratrum Minorum) santrumpa; O. F. M. Conv. — pranciškonų konventualų, O. F. M. Cap. — kapucinų santrumpa.

Ofneto urvai prie Hohlheimo, Nördlingeno aps., prie pat Bavarijos-Viurtembergo sienos. Čia dviejose greta esančiose duobėse susidurta su 33 palaidotomis žmonių kaukolėmis. Vienoje duobėje ratu buvo sudėtos 27, antroje — 6 kaukolės. Jos, kaip matyti iš piovimo žymių, buvo specialiai nuo kūno atskirtos. 20 kaukolių priklauso vaikams, 9 moterims ir 4 vyrams. Visos kaukolės buvo nukreiptos veidu į vakarus, t.y. į to meto žmonių įsivaizduojamą mirusiųjų pasaulį. Moterų ir vaikų kaukolės buvo papuoštos. Manoma, jog čia turima reikalo su kanibalizmo (žr.) reiškiniu. O. urvuose susidurta ir su kitais paleolito radiniais. Čia tarp kita ko aptikta daug orinjakinio laikotarpio laukinių arklių kaulų ir kt.

W. Scheidt, Die Eiszeitlichen Schädelfunde aus der grossen Ofnet-Höhle 1923. *J.P.*

Ofortas (prc. gravure à l'eau-forte, vok. Radierung) akvafortas (žr.), raižymo technikos rūšis. Žr. Raižiniai.

Ofsetas (ag.) netiesioginis nuo rinkinio spausdinimo būdas, išsivystęs iš litografijos. Pirmasis 1905 JAV W. Rubes pagamino o. spausdinamąją mašiną. Šiandien o. plokštės yra daromos iš cinko, aliuminio ir kt. Plokštė užlenkiama ant mašinos cilindro ir sutepama dažais. Besisukdama ji ženklus bei paveikslus atspaudžia negatyvu ant minkštos gumos paklotės, ištemptos ant kito cilindro, o nuo šios gumos paklotės nuspaudžia popieriuje. Tokiu netiesioginiu spaudimo būdu gautas atspaudas yra ryškesnis ir minkštesnis negu plokštiniu, tiesioginiu, spausdintasis nuo rinkinio ir klišės. Todėl o. spausdinimas itin naudojamas paveikslams, plakatams, akcijoms ir kt. vertybiniams popieriams spausdinti, taip pat ir įvairioms knygoms perspausdinti (o. nebūtina rinkinys naujai surinkti, užtenka tik senasis fotografiniu būdu perkelti ant plokštės). Antra o. gera savybė — tai spaudos sparta. Plokštinė spaudos mašina tespausdina apie 4000 egz. per val., o. 7000 ir daugiau. Paskutiniu metu yra o. mašinų, kurios vienu kartu spaudžia dviem ir daugiau spalvų.

Oftalmija (iš gr. ophtalmós ‚akis') pavojingas akių susirgimas, galįs nuvesti į aklumą. Pvz. pūlingas gonokokinės kilmės junginės plėvelės uždegimas (ophthalmia gonorrhoica) pasitaiko suaugusiems ir naujagimiams. Simpatinė o. (ophthalmia

sympathica) lietinis akies obuolio odenos uždegimas, persimetęs į sveiką akį iš kitos akies, kurioje buvo analoginis uždegimas.

Oftalmitas (gr.) bet koks akies uždegimas.

Oftalmologas (gr. ophthalmós ‚akis' ir logos ‚mokslas') akių gydytojas, medicinos gydytojas, baigęs medicinos mokslus, be to, dar specializavęsis akių ligose, tiria akis, pritaiko akinius, gydo vaistais, reikale daro akies operacijas.

Oftalmologija (gr.) mokslas apie akies struktūrą, funkciją ir ligas. Žr. Akių ligų mokslas.

Oftalmoplegija (gr. ophthalmós ‚akis' ir plēgē ‚dūžis') akies raumenų paralyžius, visiškas arba pusinis. Akies obuolys pasigręžęs į tą pusę, į kurią turėtų gręžti akį paralyžuotasis raumuo, ir paralyžuota akis pasidaro žvairа. Ligonis žiūrėdamas abiem akimis iš vieno daikto mato du.

Optalmoskopas (gr.) instrumentas akies vidui tikrinti. Žr. Akių veidrodis.

Ofuskacija, arba obfuskacija (lot. obfuscare ‚patamsinti'), sudrumzlėjimo procesas bet kokios skaidrios tarpės, kaip stiklas, vanduo ir t.t. Sudrumzlėjimas stiklakūnio akies obuolio viduje gali būti kuokštinis, tamsių kežulų, mazgų, siūlų pavidalo arba ištisinis — drumzlės kaip dulkės, jų nematyti, o pro sudrumzlėjusį stiklakūnį raudonasis dugno fonas atrodo kaip dūmais užėjęs.

Ogamas, arba oghamas, rašymo sistema būdinga senajai airių kalbai, kurioje dvidešimties raidžių raidynas reiškiamas ikarpomis (balsėms) ir brūkšniais (priebalsėms), iškapotais antkapiuose.

Ogariov Nikolai Platonovič (1813–1877) rusų poetas, publicistas, filosofas, Herceno draugas. 1829–33 Maskvos univ. su Hercenu įkūrė pažangią studentų d-ją. 1834 areštuotas. 1841–46 užsieny gyvendamas puolė ir slavofilus ir zapadninkus. Nuo 1851 galutinai atsidūrė emigracijoj (Ženevoj, Londone). Kolokol, Poliarnaja Zvezda ir kt. žurnalų bendradarbis. Yra lietęs savo straipsniuose ir Lietuvos 1863 sukilimą. Rašė ir muzikos. Raštai: Stichotvorenija i poemy, 2 tt., 1937–38, Izbrannyje socialno-političeskije i filosofskije proizvedenija 1952.

N. G. Černiševskij, Gercen i O. 1953.

Ogasawara žr. Bonin.

Ogbomošo Nigerijos mst. v. Afrikoje; 139.780 gyv. (1955). O. yra sujungtas geru keliu su Ibadanu bei Lagos uostu viena linkme ir su Nigerio upe kita linkme. Žymus V. Nigerijos ūkinis ir kultūrinis centras su keliomis vidurinėmis ir specialinėmis m-lomis, dideliais turgais.

Ogden JAV mst. Utah vst. į r. nuo D. Druskos ež.; 57.112 gyv. (1950). O. yra 1310 m nuo j.l., prie dviejų nedidelių upių (O. ir Weber) santakos ir O. kalno (2885 m), nuo kurio aiškiai matyti buv. Bonneville ež. (apėmusio 49.376 km² plotą ir kurio likutis yra D. Druskos ež.) krantų linija. Į šiaurę nuo O. yra Ben Lomond kalnas (3272 m). Tarp šių kalnų labai giliu ir vaizdingu tarpekliu teka O. upė. Pramonė: mėsos ir vaisių konservų, malūnų, saldainių, pieno produktų, mezginių, cemento ir kt.; vienos didžiausių JAV v. dalies skerdyklų. O. įkūrė 1847 mormonai, ir pradžioj jis buvo vad. Brownsville.

Ogden Charles Kay (1889–1957) anglų kalbininkas. Jis sudarė vad. Basic English, atrinkęs 850 pagrindinių anglų k. žodžių, ir daugely leidinių populiarino šį metodą greit anglų k. išmokti.

Ogier (Ogerius) Charles (1595-1654) prancūzų keliauninkas, diplomatas ir atsiminimų autorius. 1634–36, kaip Liudviko XIII ambasadoriaus Claude d'Avaux sekretorius, apkeliavo Daniją, Švediją ir Lietuvą-Lenkiją; dalyvavo Stumdorfo derybose tarp Švedijos ir Lietuvos-Lenkijos. Jo atsiminimai pirmiausia pasirodė lotyniškai Paryžiuje 1656, vėliau buvo verčiami į lenkų, danų ir švedų kalbas. 1950–53 Dancige išėjo pilnas vertimas Dziennik podróży do Polski, 2 tt. Jo atsiminimai turi reikšmės ir Lietuvos, ypač Klaipėdos, istorijai.

F. Pulaski, La mission de Claude de Mesmes, Comte d'Avaux 1937. *V.Trp.*

Ogino-Knauso metodas japonų gydytojo Ogino ir vokiečių gydytojo Knauso nurodytas būdas išvengti neštumui, remiantis moters nevaisingų dienų natūraliu ciklu. Mėnesinių ciklas skirstomas į keturis tarpsnius: 1. priešovuliacinis tarpsnis, 2. ovuliacija, 3. poovuliacinis tarpsnis ir 4. mėnesinės. Priešovuliacinis tarpsnis prasideda pasibaigus mėnesiniam kraujavimui ir trunka 8–14 d.; jo metu dėtyse susiformuoja ir subręsta vad. Graafo krepšelis (folliculus). Ovuliacija — kiaušinėlio išėjimas iš dėčių — vyksta menstrualinio ciklo viduryje, maždaug tarp 12 ir 18 d., skaičiuojant nuo mėnesinių pirmos dienos. Nėra priemonių susekti tikslų ovuliacijos laiką. Išėjusio kiaušinėlio gyvenimas trumpas — viena diena, kai kurių spėjimu —

tik kelios valandos. Ogino ir Knausas pagal tai sudarė vaisingų ir nevaisingų menstrualinio ciklo dienų kalendorių, kuris nėra neklaidingas, nors moterims su pastoviu ir reguliariu menstrualiniu ciklu gali būti gana sėkmingai taikomas. *D.Js.*

Oginskiai Lietuvos didikų šeima, per porą šimtmečių (nuo XVII a. pabaigos) vaidinusi stambų vaidmenį Lietuvos politiniame ir kultūriniame gyvenime. Apskaičiuojama, kad ji yra davusi 19 senatorių ir daugybę kitų įtakingų valstybės vyrų. Greičiausiai bus kilusi iš Vladimiro Riurikovičiaus giminės, bet jau nuo XVI a. pradžios apsigyvenusi istorinėse Lietuvos žemėse (Smolensko vaivadijoje). Padavimas sako, kad to amžiaus pradžioje Jurgis Fiodorovičius turėjęs du sūnus, kurių vienas buvęs karštas kaip ugnis ir davęs pradžią Oginskių giminei, o kitas buvęs pilvočius ir pradėjęs Puzinų giminę. Tas padavimas turi tik tiek istorinio pagrindo, kad Puzinų ir O. šeimas rišo giminystės ryšiai. Kunigaikščio titulas O. buvo oficialiai imperatoriaus pripažintas 1783. O. vyriškoji šaka pasibaigė 1909, kai mirė bevaikis Ireniejaus O. sūnus Bagdonas, garsios Rietavo muzikos m-los ir orkestro organizatorius bei globėjas.

1. Aleksandras (m. 1653) dalyvavo kovose prie Salaspilio 1604, prie Smolensko 1611, prie Chocimo 1621. Vėliau buvo Trakų pilininkas.

2. Andrius (m. 1776) Lietuvos referendaras, nuo 1773 seimo maršalka ir vėliau Trakų vaivada. Vyko pasiuntiniu Petrapilin 1769, Vienon 1772 ir Berlynan 1776.

3. Bagdonas (1848–1909), Ireniejaus (7) sūnus, pasižymėjo apie 1872–74 Rietave įsteigtu orkestru ir muzikos m-la. Juozo Kalvaičio ir ypač čeko Mašeko pastangomis rietaviškis orkestras pasiekė aukšto lygio: jis atlikdavo Haydno, Beethoveno, Mozarto ir kt. kūrinius. Orkestrantai gaudavo visą išlaikymą. Kartais Bagdonas O. su savo orkestru gastroliuodavo ir kituose dvaruose. Kurį laiką jo orkestre buvo ir J. Naujalis. Mirus broliui Mykolui (1902), Bagdonas O. daugiau dėmesio skyrė byloms dėl brolio palikimo negu orkestrui, ir šis sunyko. Orkestro pav. žr. LE XIX, 454. Su Bagdonu O. išmirė O. giminė.

4. Gabrielius (1784-1842) generolas, vadovavęs lietuviškiems daliniams 1812 Napoleono žygyje prieš Maskvą. Vėliau gyveno Lietuvoje ir rūpinosi švietimo reikalais. 1831 vadovavo sukilimui Trakų aps. A. Gelgaudui suorganizavus laikinąją Lietuvos vyriausybę, O. buvo jos vicepirmininkas ir karinių reikalų patarėjas. Po sukilimo emigravo į Prūsiją, bet netrukus prašėsi caro leidimo grįžti į Lietuvą. Vėliau atsidūrė Paryžiuje ir po pakartotinio kreipimosi 1840 gavo iš caro leidimą grįžti, bet Vilniuje buvo suimtas ir mirė Vilniaus kalėjime.

5. Grigas Antanas (m. 1709), Jono (8) sūnus, Žemaičių seniūnas ir didysis etmonas, ypač pasižymėjęs XVIII a. pačioje pradžioje vykusiame pilietiniame kare, kaip vienas vadinamosios respublikonų partijos vadų, kovojusios prieš tuo metu dominuojančią Lietuvoje Sapiegų giminę. Kulminacinio taško toji kova pasiekė vad. Valkininkų konfederacijoje (1700), sudavusioj lemiamą smūgį Sapiegoms. Po to Grigas O. pasidarė lyg koks Lietuvos karaliukas, gavęs teisę rinkti mokesčius ir vedęs savo atskirą užsienio politiką, ypač palaikydamas glaudžius ryšius su caru Petru I, kuris prie O. dvaro laikė savo diplomatinį atstovą. Tuo pačiu metu Grigas O. organizavo partizaninį karą prieš įsiveržusią į Lietuvą švedų kariuomenę. 1701 II O. buvo Lietuvos atstovu Petro I ir Augusto II susitikime Biržuose, 1703 jis drauge su Maskvos daliniais paėmė Biržus ir kartu su visa Lietuva pasidavė Petro I globai. Maždaug tuo pat metu buvo suruoštos žiaurios Kretingos skerdynės prieš Sapiegų ir švedų šalininkus. Tačiau persvarai krypstant į švedų pusę vėl ėmė atgyti Sapiegų galybė, ir nemaža didikų grįžo į jų pusę. 1706 ir O. bandė taikintis su Sapiegomis, tačiau iš tų derybų nieko neišėjo, ir O. ligi mirties pasiliko ištikimas carui. Po Mykolo Višnioveckio rezignacijos O. gavo Lietuvos didžiojo etmono titulą. Turėjo savo dvare orkestrą, iš kurio 4 griežikus 1703 pasiuntė Maskvon caro orkestrui. Visoj O. giminėj susidarė tradicija globoti muziką.

6. Ignas (m. 1775 Hallėje, Vokietijoj) 1733 Lietuvos tribunolo maršalka ir kt. pareigos, nuo 1768 Vilniaus pilininkas. Augusto III du kartus siųstas Petrapilin. Vienas iš pirmųjų Lietuvos masonų.

7. Ireniejus (1808 Florencijoj—1863 Rietave), Mykolo Kleopo (15) sūnus. Pagarsėjo kaip pavyzdingas ūkininkas, įvedęs savo gausiuose dvaruose apie Rietavą, Endriejavą, Veiviržėnus savotišką valstiečių savivaldybę su renkamais vaitais, teis-

mais, taupomosiomis ir kitomis kasomis. 1835 savo dvaruose panaikino baudžiavą, o vėliau įėjo į specialų komitetą baudžiavos panaikinimo klausimui nagrinėti visoje Kauno gubernijoje. Jis domėjosi ir kultūriniais reikalais, 1859 įsteigęs Rietave žemės ūkio mokyklą su dėstomąja lietuvių kalba. Tarp jos dėstytojų buvo ir garsusis kalendorių autorius Laurynas Ivinskis, kurio kalendoriams leisti O. davė pinigų. 1863 toji mokykla rusų valdžios buvo uždaryta. O. palaikė ryšius ir su M. Akelaičiu, kuriam jis davė 300 rublių jo sumanytam knygų leidimo fondui. Siūlėsi net įsteigti spaustuvę Rietave arba Varniuose. Jis davė pinigų ir Simano Daukanto Abėcėlei išleisti. Ypač daug energijos ir lėšų jis paskyrė savo Rietavui gražinti ir statyti. Nusausinimo tikslu buvo iškastas didžiulis tvenkinys. O. Rietave pradėjo statyti bažnyčią. Rietavas pasidarė žymus Žemaitijos ūkio ir kultūros centras su žemės ūkio ir namų pramonės parodomis, našlaičių namais, ligonine. Du jo sūnūs Bagdonas ir Mykolas pasižymėjo orkestrų ir muzikos m-lų organizavimu Rietave ir Plungėje. *V.Trp.*

8. Jonas (m. 1684), Marcijono (12) sūnus, žuvo mūšyje ties Viena; nuo 1682 jis buvo D. L. K-tijos etmonas. Jo sūnus buvo Grigas Antanas (5).

9. Karolis, Trakų vaivados sūnus, gyveno XVII a. pirmoj pusėj, buvo Olandijoj, rašė lotyniškai ir prancūziškai. 1643 jis išsp. Honestus homo sive Ars placendi in aula.

10. Kazimieras (m. 1737), Jono (8) sūnus, Grigo Antano brolis, 1726 D. L. K-tijos tribunolo maršalka; anksčiau Trakų, nuo 1730 Vilniaus vaivada.

11. Liudvikas (1680–1718) Smolensko vyskupas, senatoriaus Mykolo O. sūnus. Baigęs Braunsbergo jėzuitų kolegiją, studijavo Vilniaus akad. 1700 O., mažųjų šventimų klierikas, pakeltas Vilniaus kapitulos kan., vėliau gavo administruoti turtingą Bobruisko prepozitūrą. 1704 V 1 įšventintas kun., su prel. A. Gorainiu (Horainiu) paėmė 3 metams valdyti kapitulos dvarus, 1707 tą įsipareigojimą kitam trimečiui prailgino. 1709, išnuomojęs netoli Vilniaus katedros buvusius vysk. A. Katavičiaus namus, kurie per karą su švedais buvo apgriauti, juos atstatė. 1712 kapitulos deleguotas į seimą Varšuvon. 1717 išrinktas sinodaliniu teisėju. Perkėlus vysk. A. Gorainį (žr.) iš Smolensko į Žemaičius, O. 1717 XI 22 paskirtas Smolensko vysk. Nežinia, ar jis spėjo užimti savo pareigas, nes kitais metais mirė.

Vatikano archyvas: Proc. Cons. vol. 106 f. 353 sq.; Hierarchia Catholica V 1952; *J. Kurczewski*, Kościół Zamkowy III 1916. *R.Krs.*

12. Marcijonas (1632–1696), Aleksandro (1) sūnus, Trakų vaivada, 1684–90 Lietuvos didysis kancleris, vedęs Andrusovo taikos derybas su Maskva dėl amžinos taikos (1686). Jo laiškus paskelbė Malinowskis: Źródła do dziejów polskich II 1844.

13. Mykolas (1849–1902), Ireniejaus (7) sūnus, suorganizavęs orkestrą ir orkestrinę m-lą Plungėje (apie 1873–75). Čia 1888 mokėsi ir jaunasis K. M. Čiurlionis, kurio studijas Varšuvoj ir Leipcige ir vėliau rėmė Mykolas O. Kaip liudija G. Petkevičaitė (Iš mūsų vargų ir kovų, 50 psl. ir kt.), Mykolas O. talkinęs ir draudžiamai lietuviškai spaudai savo vežime pervežti.

14. Mykolas Kazimieras (1728 Varšuvoje — 1800 t.p.) Lietuvos didysis etmonas, fabrikų ir kanalo statytojas, didelių gabumų, bet silpnavalis žmogus. 7 metus studijavo ir važinėjo po užsienį, buvo didelis mokslo, meno, literatūros ir muzikos mėgėjas, bandęs ir pats šį tą rašyti ir komponuoti. Susirišęs giminyste su garsiąja Čartoriskių gimine (vedė Aleksandrą iš Čartoriskių giminės), pasidarė vienas įtakingiausių žmonių to laiko Lietuvoje ir Lenkijoje, 1764 net kandidatavęs į Lietuvos-Lenkijos sostą. Jo rezidencija Slanyme su 116 kambarių buvo lyg mažasis Versalis. Kaip ir daugumas to laiko didikų, buvo kurį laiką Maskvos samdinys, gavęs nuolatinę algą, už kurią 1768 nusipirko didžiojo etmono titulą, nors apie karo reikalus visiškai nieko nenusivokė. 1771 prisidėjo prie patriotiškos Baro konfederacijos ir 1771 rudenį sumušė rusus ties Bezdežu, bet netrukus pats buvo sumuštas ties Stalavičiais ir priverstas emigruoti į užsienį. Grįžęs iš užsienio, pasižymėjo daugiausia kultūrine ir ekonomine veikla; Slanyme suorganizavo orkestrą, rėmė teatrą, įkūrė spaustuvę, pats rašė muzikos (žr. žemiau) ir literatūrinių dalykų (pasakėčių, saty-

M. K. Oginskis

rų, apysakų). Prie jo didžiausių nuopelnų ekonominėje srityje reikia laikyti vad. Oginskio kanalo iškasimas, kuris sujungė Nemuną su Dnieprų ir kuris turėjo didelės reikšmės, ypač miško eksportui į užsienį pro Klaipėdą. Ketverių metų seimo metu (1788–1791) O. rėmė Gegužės 3 konstituciją, o kai priešinga partija, vad. targovicininkai, Maskvos remiami, gavo persvarą, O. atsisakė didžiojo etmono vietos. Mirė Slanyme. Tarp jo raštų minimi Książka in octavio majori 1781, Powiesci historyczne i moralne 1782 ir Bajki i nie bajki 1788. Kai kas (garsusis bibliografas Estreicheris) bando tuos veikalus priskirti jo giminaičiui Mykolui Kleopui O., bet, atrodo, kad tai buvo Mykolo Kazimiero kūriniai (žr. Korbut). Veikliai reiškėsi masonuose (žr.). *V.Trp.*

Muzikoj jis reiškėsi kaip smuikininkas ir kompozitorius. Mokėsi muzikos ir smuikuoti pas italus (Viotti?) ir savo dvaro orkestro gabiuosius narius. Gerai skambino arfa, patobulino ją nauju pakoju ir, sakoma, pasiūlęs Haydnui tokią arfą pavartoti kuriamajai oratorijai. Parašė muziką dramoms Cyganie (pastatyta Siedlece 1786 ir 1788) ir Pola elizejskie (pastatyta Slanyme 1788). Sukūrė šiek tiek polonezų smuikui su fort. Nėra tikra, ar jis yra autorius smuiko sonatos a-dur (rankraštis Schwerino bibliotekoj). Savo dvare Slanyme išlaikė orkestrą ir operą, kurios ne kartą yra klausęsis ir karalius Stanislovas Augustas. *J.Ž.*

15. Mykolas Kleopas (1765 IX 7 Vilniuje, kitais šaltiniais Guzówo dv. prie Varšuvos — 1831 ar 1833 X 18 Florencijoj), Andriaus (2) sūnus, valstybininkas (paskutinis D. L. K-tijos iždininkas), pagarsėjusių atsiminimų autorius, kompozitorius. Buvo gabus, gerai išauklėtas, gražios išvaizdos ir patrauklus, bet lengvabūdis ir be moralinės bei politinės tvirtybės. 1790 buvo pasiųstas su diplomatine misija į Olandiją ir Angliją. Grįžęs gavo uždavinį iš Stanislovo Augusto palaužti Kosakauskių opoziciją Lietuvoje prieš Gegužės 3 konstituciją. Tačiau netrukus ir pats O. persimetė į targovicininkų pusę ir už tai gavo iždininko vietą. 1794 O. vėl prisidėjo prie sukilimo ir buvo tarpininkas tarp Lietuvos ir Lenkijos sukilėlių. Sukilimą sutriuškinus, O. emigravo į Italiją, įsijungė į emigracinę veiklą, bandė sueiti į kontaktą su Napoleonu (žr. Napoleonas ir Lietuva). 1802 grįžo į Lietuvą ir ligi 1807 gyveno savo dvare netoli Vilniaus. 1807 dėl žmonos ligos vėl išvažiavo į užsienį. Brėstant konfliktui tarp Napoleono ir Aleksandro I O. aiškiai atsistojo pastarojo pusėj, pasidaręs jo slaptu patarėju ir senatoriumi. 1811 jis sudarė projektą D. L. K-tijos atgaivinimui Aleksandro I globoje. Įdomu, kad tame savo projekte O. gana teisingai interpretavo Lietuvos-Lenkijos valstybinius santykius po Liublino unijos. Nuo 1815 O. vėl buvo emigracijoje, Hamburge, nuo 1823 Paryžiuje ir pagaliau Florencijoje, kur ir mirė (palaidotas Santa Maria Novella bžn. kriptoje). Nors kai kurie šaltiniai jo mirties metus nukelia į 1833, bet greičiausiai jis mirė 1831.

M. K. Oginskio, D. L. K-tijos paskutinio iždininko, antspaudas

Mykolas Kleopas Oginskis

4 tomai jo atsiminimų (Mémoires de Michel Ogiński sur la Pologne et les Polonais), išleistų prancūziškai 1826–27, yra svarbus istorinis šaltinis, nors juose, kaip teisingai pažymėjo lenkų istorikas Iwaszkiewicz, O. stengėsi apginti savo kartais gana aklą politiką Aleksandro I atžvilgiu. *V.Trp.*

Muzikos O. mokėsi 1773–78 pas dvaran atkviestą J. Kozłowskį (1757–1831), o gyvendamas tėviškės rezidencijoj Slanyme turėjo progos klausytis orkestro, operų, įvairių koncertų. Išaugęs muzikinėj aplinkoj, nors pilnai ir nesusipažinęs su visomis kompozicijos taisyklėmis, ėmėsi ir pats kompozitoriumi reikštis. Rašė savo eilėraščiams muziką dainavimui su smuiko ir kontrabaso pritarimu. Palenkti Napoleonui (buvo į jį kreipęsis 1796 Konstantinopolyje su karštu pagalbos prašymo manifestu) suteikti paramos nepriklausomybei atstatyti O. pagal savo paties parašytą libretą 1799 sukūrė Napoleoną apoteozuojančią 1 veiksmo operą Zélis et Valcour ou Bonaparte au Caïre. Tai pirmoji opera, sukurta istorinės Lietuvos didiko, ir antroji opera, kurios libreto autoriumi yra istorinės Lietuvos didikas (pirmasis

kng. M. Radvila sukūrė libretą vodeviliui Agatka 1784, kuriam muziką parašė vokietis J. Holland, 1746–1830?). Opera niekur nebuvo pastatyta; politinei padėčiai keičiantis, savo tikslo ji nepasiekė ir liko rankrašty. Pačiame polonezų kūrimo įkarštyje nuo 1792 O. sukūrė apie 20 polonezų, iš kurių ypač pasisekimo sulaukė Adieux à la patrie. Pirmoji šių polonezų laida pasirodė Vilniuje 1820 ir daug laidų užsieny, ypač Varšuvoj. Jo polonezai savotiškai individualūs, liūdnos, sentimentalios nuotaikos; St. Moniuška sakėsi, kad jo ugningiems polonezams padarė įtakos O. polonezai. Be to, O. dar parašė fortepijonui mazurkų, valsų ir maršų (vieną specialiai lenkų legionams Italijoje). Grojo klarnetu ir smuiku. Savo dvare buvo suorganizavęs aukšto lygio styginį kvartetą, kuriame pats grojo pirmuoju smuiku, o čelo — buvęs jo mokytojas J. Kozłowskis, jau išėjęs pensijon iš caro rūmų teatro direktoriaus tarnybos. Kai Vilniaus univ. prof. J. Franko žmona, dainininkė, apie 1810 buvo užsimojusi organizuoti teatrą ir operą, O. stojo tos organizacijos priekin, pavedė tam reikalui savo Vilniaus rūmų dalį ir paaukojo daug gaidų. Išsp. Lettres sur la musique 1828 (nauja laida, lenkiškas vertimas Listy o muzyce 1956).

Z. Jachimecki, Historja muzyki polskiej 1920; *N. Findeisen*, Schilderungen aus der Geschichte der Musik in Russland 1929; *Z. Durczewski*, M. K. O. (Nowy Swiat 1935 X 27). *J.Ž.*

16. Tadas (1711–1783), Igno (6) brolis, nuo 1769 Trakų vaivada, buvo senato dekanu. Išsp. Djarjusz mów 1745 ir 1762.

Genealogia domu Ogińskich 1707; *L. Borejko-Chodźko*, Généalogie de famille des princes Oginski 1858 (lenkiškai 1859); *J. Wolff*, Kniaziowe litewsko ruscy 1895; *Jankowski*, Powiat Oszmianski II; *J. Willaume*, Scheda po hetmanie w. lit. Ogińskim (Ateneum Wileńskie 11 t.); *B. Dundulis*, Napoléon et la Lithuanie 1940; *J. Gieysztor*, Pamiętniki I; *A. Šapoka*, Atsakingieji Lietuvos vadai reformų seimo metu (Senovė 1937); *J. Gaudrimas*, Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos 1958; *S. Konarski*, Armorial de la noblesse polonaise titrée 1958.

Oginskio perkasas jungia Nemuno Ščarą su Jesiolda, Pinos, Pripeties, Dniepro intaku. Jį įtaisė 1765–68 Vilniaus vaivada, vėliau Lietuvos etmonas, Mykolas Kazimieras Oginskis, miško medžiagai iš savo valdomų miškų plukdyti. Trumpas 3 km perkasas jungia Ščarą su Šventyčio (Vygonoščios) ež., 26,7 km² ploto, iš kurio eina perkasas į Jesioldą. Bendras perkaso ilgis 54 km; pietinėje dalyje, Jesioldos pusėje, pastatyti 9 šliuzai vandens gilumui palaikyti ir 1 šliuzas šiaurėje, prie Ščaros. Pačioje Ščaroje, 206 km tarpe, vėliau buvo pastatyta 10 užtvankų. Perkasas siauras, tetinka mažiems laivams. Jis buvo visai suardytas 1916 ir 1944 ir vis atstatomas vietinio transporto reikalams; tranzitinės reikšmės jis neturėjo.

Oginskio perkasas

E. W. Wędziński i W. Sobolewski, Kanał Ogińskiego 1932. *S.K.*

Ogiva (prc. ogive, vok. Rippe) groblas, nerviūra, skliautų gysla; plona arka skliautų paviršiuje. O. kilo pratęsiant skliautus laikančias kolonėles aukštyn į skliautus. O. buvo žinoma romėnams. Viduramžių architektūroje o. pradėta taikyti kryžminiuose skliautuose (žr. Kryžminė statyba). Pirmas o. pvz. Prancūzijoje yra St. Étienne bžn. Caene 1110, Vokietijoje — Speyerio katedroje po 1159, Italijoje — S. Ambrogio bžn. Milane po 1176. Tyrinėjimai parodė, kad seniausios viduramžių o. skliautų nerėmė. Taigi o. pradėtos statyti ne apgalvotam konstrukcijos tikslui, bet grynai estetiniais motyvais, norint monotiškas skliautų plokštumas suskaldyti linijų bėgiais ir suteikti jiems energijos įspūdžio. Tačiau gotikoj nuo XIII a. pritaikius smailą arką, o. gavo esminę konstruktyvinę reikšmę, nes gotikos skliautų o. iš tikrųjų atremia atskirus skliautų sklypus ir tokiu būdu suskaldo jų svorio spaudimą. Tai įgalino konstruoti vis laibiau, lengviau ir gracingiau, visą gotikinę erdvę paverčiant oringa ir permatoma griaučių sistema (žr. Gotika, Architektūra). XIV–XV a. iš o. sudaryti žvaigždiniai ir skėtiniai skliautai priklauso prie būdingiausių gotikos architektūros požymių (žr. pav. LE VII, 397). Vėlyvosios gotikos XV–XVI a. tinkliniuose skliautuose o. vėl praranda konstruktyvinę reikšmę, virsdamos dekoracija, apipinančia skliautų plokštumas o. rezginiu (žr. pav. LE IV, 157). O. statomos iš specialiai nutašytų akmenų ar

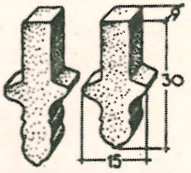

Ogivų plyta iš Trakų pilies

fasoninių plytų. Ankstyvojoje gotikoje jos dar storos, plokščios juostos formos ar apskritos. XIV–XV a. o. statyti naudotos komplikuotos formos (kriaušės ir pn.) fasoninės plytos. *P.Rkl.*

Oglainė upelis Šiaulių aps., Šešuvės (Lielupės) kair. intakas, 27 km ilgio; teka į š., į Latviją. Baseino plotas 48 km².

Oglethorpe James Edward (1696–1785) anglų generolas ir politikas. 1722–54 žemųjų rūmų atstovas. Vadovaudamas parlamento komisijai, tyrinėjusiai nusikaltimų sąlygas, susidomėjo skolininkų bėgimu ir sumanė jiems įsteigti koloniją JAV tarp P. Karolinos ir ispanų Floridos. 1732 su 19 bendrininkų gavo leidimą steigti Georgia koloniją, kitų metų pradžioje su 116 kolonistų atvyko į JAV ir 1733 II 12 įsteigė Savannah. Po 10 m. buvo atšauktas į Angliją. 1765 pakeltas generolu, 1775 buvo pasiūlytas vadovauti anglų pajėgoms JAV, bet atsisakė negavęs teisės nuolaidoms daryti ir siekti susitaikinimo. Jo laiškai buvo išsp. 1873.

Biografijos: *L. F. Church* 1932; *A. A. Ettinger* 1936.

O'Grady Standish James (1846–1928) airių rašytojas, literatūros istorikas. O. buvo vienas svarbiausių airių literatūrinio renesanso veiksnių, savo knygomis History of Ireland: Heroic Period 1878, Cuculain and His Contemporaries 1880 pažadinęs susidomėjimą senaisiais airių epais. Jo grožinės literatūros kūriniai nereikšmingi.

Ogrė Latvijos upė, Dauguvos deš. intakas, 110 km ilgio; teka į v. nuo Vidžemės kalvų pro Ergli mstl., įteka į Dauguvą ties Ogrės mstl., žemiau Kegumo jėgainės, 53 km nuo jos žiočių. Baseino plotas 1780 km².

Ogrodski Jacek (1711–1780) karaliaus Stanislovo Augusto slaptasis sekretorius ir vėliau Respublikos didysis sekretorius. Išsp. Confederatio generalae Omnium Regni et M. D. Lithuaniae 1764.

Oguzai įvairių tautų mišinys, susispietęs prie Aralo jūros VI–XI a. Tarp 1060 ir 1130 iškilo didelė o. valstybė. Su islamo įsigalėjimu o. krašto daly kito jo pobūdis, ir jis gavo tiurkmėnų vardą. Iš tiurkmėnų tarpo kilo turkai, gavę nuo vadovaujančios giminės pavadinimo seldžiukų vardą. Tuo būdu šių dienų turkai, tiurkmėnai ir kitos Azijos tautos, kaip azerbeidžaniečiai, yra kilę iš o.

O'Hara John (g. 1905) amerikiečių rašytojas. Jo natūralistinės, ciniškai objektyvios knygos pasižymi gyvu autentišku dialogu, amerikiečių visuomenės pažinimu. Jo veikėjai dažniausiai pasiturį provincialai, įmonių vadovai, aktoriai. Svarbesni veikalai: Appointment in Samara 1934, Pal Joey 1940, A Rage to Live 1949, The Farmers Hotel 1951, Ten North Frederick 1955, Selected Short Stories 1956, Ourselves to Know 1960. Jo romanas From the Terrace 1958 yra smulkmeniška ir pastabi pirmosios XX a. pusės JAV panorama, kurios svorį sumažina nerangi kompozicija.

O'Higgins Bernardo (1776–1842) Čilės generolas ir politikas. Nelegalus sūnus airių emigranto Ambrosio O'H., jauno atvykusio į P. Ameriką, 1789 iškilusio į Čilės gubernatorius ir 1796 į Peru vicekaralius. 1810 įsijungė į kovą dėl nepriklausomos Čilės, 1813 pasidarė karinių pajėgų vyr. vadu, bet 1814 buvo visiškai sumuštas ir turėjo bėgti į Argentiną. Ten prisidėjo prie San Martino; jiems 1817 sumušus ispanus, O'H. pasidarė diktatoriumi ir 1818 paskelbė Čilę nepriklausoma respublika. 1823 nuverstas ir ištremtas į Peru, kur ir mirė.

Ohijenko Ivan (g. 1882) ukrainiečių dvasininkas ir mokslininkas, Varšuvos univ. prof. 1918 buvo nepriklausomos Ukrainos respublikos švietimo ministras. Lenkijoje nuo 1930 leido žurnalą Ridna mova. Emigravęs į Kanadą, yra jos stačiatikių metropolitas (Ilariono vardu) ir Winnipege leidžia žurnalą Vira i kultura. Išsp. veikalų apie ukrainiečių kalbą, literatūrą, spaudos istoriją ir t.t. (Istorija ukrajinskoji literaturnoji movy 1950, Hramatyčni osnovy ukrajinskoji literaturnoji movy 1951, Ukrajinskyj literaturnyj naholos 1952 ir kt.).

Ohio 1. žymiausias Misisipės kair. intakas JAV, 1577 km, su aukštupiu Allegheny 2100 km ilgio; susidaro iš Allegheny ir Monongahelos upių ties Pitsburgo mst. Žymiausi intakai: Muskingum, Kanawha, Scioto, Miami, Kentucky, Wabash, Cumberland, Tennessee. Baseino plotas 528.000 km², vid. debitas prie žiočių 7590 m³/sek., didesnis, kaip Misisipės kartu su Misure, 5210 m³/sek. O. debitas 4 kartus didesnis kaip Misurės, nors baseiną turi 2½ karto mažesnį. O. plačiai naudojama vandens transportui; tam reikalui įtaisyta eilė šliuzų. *S.K.*

2. JAV vst. (stp. O.), tarp Erie ež. ir O. upės aukštupio; 106.763 km², 9.096.000 gyv.

(1956). Terenas š. dalyj yra daugiausia lygus, vakaruose nežymiai kalvotas ir sudarytas ledynų, o r. dalyj apima Alegenų kalnų plokščiakalnį, kuris yra išvagotas gilių upių klonių. Aukščiausia vieta Campbell Hill iškilusi 472 m nuo j.l. Hidrografiniu atžvilgiu O. priklauso dviem baseinams: O. upės ir Erie ež. Miškais apaugę apie 16% viso ploto. Klimatas yra būdingas vidurinei JAV sričiai, su dideliais sezoniniais temp. skirtumais: nuo 40°C ligi –36°C. Vidurkinė metinė visos vst. temp. yra 10,5°C. Atmosferos drėgmenų metinis kiekis apie 900 mm.

Per 80% viso ploto yra naudojama žemės ūkiui, kur 220.000 ūkių turi 8,8 mil. ha žemės. Pagrindinė žemės ūkio kultūra yra kukurūzai (1956 derlius 7777 mil. t); toliau eina kviečiai (apie 2 mil. t), avižos, sojos pupelės, miežiai, bulvės, tabakas, cukriniai runkeliai ir kt. Sodų ūkis duoda apie 600.000 t obuolių, per 120.000 t persikų, vynuogių, kriaušių ir kt. vaisių. Mažiau derlingoj r. plokščiakalnių dalyj vyrauja ne javų, bet gyvulių ūkis (apie 3 mil. kiaulių, per 1 mil. melžiamų karvių, 1,5 mil. avių). O. gausu naudingų mineralų, kurie koncentruojasi r. jos dalyj. Svarbiausi iš jų yra: akmens anglis (jos aptinkama 25.000 km² plote ir per metus iškasama apie 35 mil. t), degančios dujos, nafta, druska (3 mil. t), kalkakmenis (13 mil. t), molis, o iš jo smiltainio pagaminama didžiuma JAV girnų ir tekėlų akmenų.

O. yra viena pramoningiausių JAV vst. Joje yra (1956) apie 13.000 pramonės įmonių su apie 1,3 mil. dirbančiųjų. Nuo 1939 ligi 1959 pramonės gamyba padidėjo apie 4 kartus, jos metinė vertė apie 8 bilijonus dol., o pagrindinė šaka — plieno gamyba; per metus pagaminama apie 12 mil. t geležies. Toliau eina gumos pramonė su centru Akron mst., mašinų, elektros reikmenų, automobilių, cemento, maisto produktų ir kt. gamyba. Pramonės išaugimui ypač didelės reikšmės turi Ohio–Erie kanalas, kuriuo atgabenama iš Aukštutinio ež. geležies rūda.

Švietimo reikalai pradėti tvarkyti 1785 aktu, kuris buvo keičiamas ir papildomas 1921 ir 1935 įstatymais. Privalomas ir nemokamas m-lų lankymas įvestas visiems jaunuoliams nuo 6 ligi 18 m. amžiaus. Valstybė išlaiko 6 univ., o iš viso yra (1958) apie 50 aukštųjų m-lų, iš kurių žymiausios: O. vst. univ. Columbus mst., O. univ. Athens mst., Miami univ. Oxforde, Western Reserve univ. Clevelande, Case technologijos inst. Clevelande, Oberlin kolegija Oberline, O. Wesleyan univ. Delaware, Antioch kolegija Yellow Springs'e ir Cincinnati univ.

O. konstitucija priimta 1851 ir revizuota 1912. Įstatymus leidžia dviem metams renkami senatas ir seimas. O. sostinė yra Columbus; didžiausi miestai: Cleveland (980.000, su metropolija 1,5 mil. gyventojų, 1956), Cincinnati (apie 1 mil. gyv. su priemiesčiais), Columbus (400.000), Toledo (350.000), Akron (300.000), Dayton (250.000), Youngstown (180.000), Canton (125.000), Springfield (85.000).

Istorija. Pirmasis europietis, atvykęs į dabartinės O. vst. teritoriją ir ją tyrinėjęs, buvo prancūzas R. Cavalier-Sieur de La Salle, kuris 1669 aptiko O. upę ir ja keliavo į krašto gilumą. Kai jis paskelbė visą Misisipės slėnį Prancūzijos kolonija, tai ir O. — sritis tarp tos upės ir Erie ež. — buvo laikoma Prancūzijai priklausančia teritorija. Tačiau prancūzų deklaracijų nepripažino anglų kolonijos. Virginija skelbė jos teritoriją esant visame plote į š. nuo O. upės ligi Erie ež. 1749 Anglijos karalius Jurgis II suteikė Virginijos plantatorių ir Londono pirklių įkurtai b-vei (O. Co.) privilegiją kolonizuoti O. upės slėnį. Šiam aktui pasipriešino prancūzų Kanados gubernatorius, ir kilę susikirtimai tarp prancūzų ir jų sąjungininkų indėnų iš vienos pusės ir anglų kolonistų iš kitos privedė prie vad. prancūzų ir indėnų karo, kuris buvo Europos Septynerių metų karo (1756–63) amerikinė fazė. 1774 Kvebeko aktu Anglija padarė O. Kanados teritorijos dalimi. Tai sukėlė amerikiečių kolonistų pasipiktinimą ir prisidėjo prie amerikiečių revoliucijos kilimo, kurios metu amerikiečių pasienio sargybų vadas G. R. Clark įsiveržė į O. ir ją išlaikė savo valdžioje nuo 1779 ligi 1783, kai Anglija nuo jos atsisakė. 1800 O. buvo atskirta nuo likusios Northwest Territory srities ir 1803 priimta į JAV kaip pirmoji tos srities vst. Ligi 1816 O. sostinė buvo Chillicothe. Gyv. skaičius, kuris 1800 buvo apie 42.000, 1810 pasiekė 230.000. Indėnai pradžioje dažnai užpuldinėdavo kolonistus, bet pralaimėję daug kautynių, buvo priversti užleisti savo žemes ir nuo 1795 jie nesudarė pavojaus. Išradimas garlaivio Cincinnati padarė svarbiu vidaus vandens kelių uostu, o iškasimas kanalų (tarp Erie ež. ir Hudsono upės 1825 ir Erie–Ohio 1835) sudarė sąlygas išaugti pramonei.

Lietuviais 1910 gyv. surašinėjime O. vst. užsirašė 4848 asmenys, 1920 — 4095, iš kurių Akrone 230, Cincinnati 89, Clevelande 2776, Columbus 29, Daytone 250, Youngstowne 115 ir Toledo 53. Faktiškai skaičius buvo didesnis. Apie didesnes iš šių kolonijų žr. atskirai.

A. R. Harper, Ohio in the Making 1948; *C. F. Wittke,* The History of the State of Ohio, 6tt., 1941–44; The Ohio Guide 1940. *A.B.*

Ohio lietuvių gydytojų draugija žr. Medicina (Medicinos draugijos).

Öhlenschläger Adam žr. Oehlenschläger.

Ohlin Bertil (g. 1899) švedų ekonomistas, politikas. 1924–29 Kopenhagos univ. prof. ir nuo 1929 Stockholmo aukštosios prekybos m-los prof. Nuo 1938 švedų parlamento pirmųjų rūmų, nuo 1945 antrųjų rūmų atstovas. Nuo 1945 liberalų partijos vadas. Savo atstovaujamąjį liberalizmą vadina socialiniu liberalizmu, besiskiriančiu nuo klasikinio liberalizmo. Veikalai: Handelns teori 1924, Interregional and International Trade 1933, International Economic Reconstruction 1936, The Problem of Employment Stabilization 1949 ir kt. Puikus debatininkas, nusimanąs ir kovingas, kelis kartus parlamente ir mitinguose kėlė Pabaltijo valstybių likimą.

Ohlius Jacobus Heinricus (m. po 1787) teisių dr., Karaliaučiaus univ. teisių prof. 1741–51. Jis savo raštuose įrodinėjo, kad prūsai niekada nepriklausė Romos imperijai (to labai norėjo čia gyvenantieji vokiečiai, Ordino palikuonys). Pagrindiniai jo darbai: Prussiae in libertatem assertae specimen... 1740, De actibus imperii Romano-germanici in Prussiam possessoriis falso venditatis 1741, Historisch-kritische Beleuchtung der Frage: Hat die Preussische Ritterschaft das Recht... 1787.

Ohm 1. Georg Simon (1787–1854) vokiečių fizikas. Buvo matematikos mokytojas Bambergo, Kölne, Berlyno karo m-loje ir vėliau Nürnbergo politechnikos m-loj (dir. nuo 1839), nuo 1849 Müncheno univ. prof. 1826 jis eksperimentiškai atskleidė jo vardu pavadintą pagrindinį elektros srovės dėsnį (žr. Elektra, Elektros laidumas) ir pateikė elektros laidumo teoriją. Toliau tyrinėjo garsą, šviesos interferenciją kristaluose ir kt. Jo vardu pavadintas elektros varžos vienetas omas ir elektros varžos matavimo instrumentas (žr. Elektros varža, Elektros vienetai, Elektros matavimo aparatai). Veikalai: Grundlinien einer zweckmässigen Behandlung der Geometrie 1817, Die galvanische Kette, mathematisch bearbeitet 1827, Beiträge zur Molekularphysik 1849, Grundzüge der Physik 1854, Gesammelte Abhandlungen 1892 (išl. E. Lommel).

G. S. Ohm

H. von Füchtbauer, G. S. O. ²1947; *E. G. Deuerlein,* G. S. O. ²1954; G. S. O. als Lehrer und Forscher 1939 (jubiliejinis leidinys).

2. Thomas (g. 1892) vokiečių religijų istorikas, benediktinas. Nuo 1930 prof. Salzburge, 1932 Würzburge, vėliau Münsteryje, iš kur nacių buvo pašalintas ir tegrįžo 1946. Daugiausia rašo misiologijos klausimais, red. Zeitschrift für Missionswissenschaft und Religionswissenschaft. Veikalai: Die Gebetsgebärden der Völker 1948, Die christliche Theologie in asiatischer Sicht 1949, Die Liebe zu Gott in den nichtchristlichen Religionen 1950, Vom Christentum des Abendlandes, des Ostens und der Zukunft 1951, Stammesreligionen in südlichen Tanganyka-Territorium 1953, Wichtige Daten der Missiongeschichte 1956.

Öhquist Harald (g. 1891) suomių generolas. 1918 dalyvavo kovose dėl nepriklausomybės ir toliau tarnavo Suomijos kariuomenėje divizijos ir armijos vadu; 1939–44 kare prieš sovietus vadovavo II armijai Karelijoj. 1949 išsp. knygą apie 1939–40 žiemos karą.

Ohryzko Jozefat (1827 prie Lepelio — 1890 Irkutske, Sibire) Lietuvos - Lenkijos seimų konstitucijų rinkinio, vadinamo Volumina legum, antros laidos leidėjas. Gudas, kilęs iš Vitebsko gub., mokėsi Lepelyje, Minske ir Petrapilyje (baigė teisių fak.), buvo aukštas mokesčių departamento pareigūnas. Už dalyvavimą 1863 sukilime (Vilniuje sukilėlių Tautos tarybos ryšininkas ir vienas iš jos vadų) buvo 1864 XI suimtas ir ištremtas į Sibirą, kur ir mirė (Irkutske). O. daugiausia pasižymėjo kaip leidėjas, turėjęs savo spaustuvę Petrapilyje. 1859 jis išleido dvisavaitinį laikraštį Słowo, kuriame bendradarbiavo daug to laiko Lietuvos ir Lenkijos kultūrininkų. Savo straipsnius, žurnalą uždraudus, jis išleido atskiru leidiniu Pismo zbiorowe. Puikus ir rodyklėmis aprūpintas jo 8 tomų Volumina legum leidimas (1859–60) padarė prieinamą platiems is-

torikų sluogsniams šį vieną svarbiausių Lietuvos ir Lenkijos XVI–XVIII a. istorijos šaltinių. Senoji kun. S. Konarskio laida (1732–33) jau buvo išsibaigusi.

J. Gieysztor, Pamiętniki I, 298; *G. Korbut,* Literatura polska III, ²1930. *V.Trp.*

Oinonė graikų mitologijoj nimfa, kurią buvo vedęs Paris (žr.).

Oinonen Mikko (1883–1956) suomių dailininkas, Helsinkio meno m-los Ateneum grafikos prof. Labiausiai pasižymėjo kaip portretistas ir peizažistas.

Oireachtas (airiškai ‚susirinkimas') 1. Airijos parlamento vardas (nuo 1937 XII 29); o. susideda iš respublikos prezidento, atstovų rūmų Dail Eireann ir senato Seanad Eireann; 2. airių kasmetinė tautinė šventė, skirta airių kalbos skatinimo propagandai.

Oirotai žr. Tiurkai.

Oirot - Tura, dabar sovietų Gorno - Altaisk, Sovietų Sąjungos oirotų autonominės srities adm. centras, netoli Mongolijos, prie Katunos (Obės aukštupio intako) upės. Oirotų autonominė sritis pavadinta Gorno-Altajaus sritimi; ji apima 92.600 km² su apie 175.000 gyv. oirotų (apie 50%), kirgizų, kalmukų ir kt. tiurkų genčių.

Oise 1. š. Prancūzijos upė, Senos dešinysis intakas, 200 km ilgio; teka iš Belgijos, Pikardijos ir Normandijos lygumomis, sujungta perkasais su kaimyninėmis upėmis, įteka žemiau Paryžiaus, visa kanalizuota. Baseino plotas 17.000 km², vid. debitas 85 m³/sek. Žymiausias intakas Aisne.

2. Prancūzijos departamentas; 5887 km², apie 440.000 gyv., sostinė Beauvais.

Oyster Bay vasarvietė JAV Long Island salos š. krante, prie uždaros O.B. įlankos, viena iš didžiausių ir greičiausiai išaugusių Naujorko apylinkių rezidencinių vietų; 280.000 gyv. (1959, 1950 — 60.000, 1940 — 75.000). O.B. yra 45 km į r. nuo Manhattano. Pradžioje O.B. buvo tik austrių auginimo pramonės vieta ir išaugo tik po II pas. karo. Ties miesto centru pačiame pajūryj yra didelis T. Roosevelto memorialinis parkas, o ant aukštos kalvos jo gyvenamasis namas Sagamore Hill (muziejus).

Oistrach David Fiodorovič (g. 1908) rusų smuikininkas. 1930 laimėjo Ukrainos smuiko konkursą, 1935 pirmąją premiją Varšuvos tarptautiniame Wieniawskio vardo smuiko konkurse, 1942 Stalino premiją. Nuo 1939 prof. Maskvos konservatorijoje. Jo grojimui būdinga švari, skambi technika. O. sūnus Igor O. (g. 1931) yra taip pat žinomas smuikininkas.

Ojama Ivao, ag. Oyama Iwao (1842–1916) kunigaikštis, japonų generalfeldmaršalas, 1904–05 kare su rusais karinių pajėgų vyr. vadas Mandžiūrijoj, laimėjęs mūšius prie Liao-yango, Sha-ho ir Mukdeno. Būdamas kelis kartus karo ministru ir štabo viršininku, palaikė senąją santvarką ir priešinosi bet kokiai demokratizacijai.

Ojansuu Heikki (1873 – 1923) suomių kalbininkas, suomių ir giminingų kalbų prof. Helsinkio univ. Pagrindinis veikalas — apie įvardžius Pabaltijo suomių-ugrų kalbose (1923).

Ojo (Oyo) mst. p.v. Nigerijoj, v. Afrikoj; apie 100.000 gyv. (1958). O. drauge su gretimais Ivo, Ošogbo ir Ogbomošo mst. sudaro tankiai apgyventą keturkampį plotą. Medvilnės tekstilės pramonė, kakavos, medvilnės, palmių plantacijų centras.

Oka 1. Rusijos upė, Volgos dešinysis intakas, 1478 km ilgio (po Kamos didumo antrasis Volgos intakas); baseino plotas 244.930 km²; žymiausi intakai: Ugra, Moskva, Mokša, Kliazma. Vandens debitas prie žiočių 1230 m³/sek.; upė pasižymi ypatingai aukštais potvyniais, ligi 18 m ties Kašira. O. esti užšalusi 130–155 d. Žr. Okos aukšupių kunigaikštijos.

2. Sibiro upė, Angaros (Jenisiejaus) kair. intakas, 985 km ilgio; baseino plotas 74.970 km², vid. debitas 400 m³/sek. Žemiau jos įtekėjimo Angaroje statoma Bratsko hidroelektrinė stotis, ligi 4,5 mil. kW, galingiausia pasaulyje.

Okay, stp.: O.K., amerikiečių dažnai vartojamas žodis pareikšti sutikimui. Vedamas iš O.K. (Old Kinderhook) klubų, palaikiusių 1840 rinkiminėj kampanijoj prezidentą M. van Bureną, kilusį iš Old Kinderhook vietovės; kitu aiškinimu, šis žodis kilęs pašiepiant naujai atvykusius imigrantus.

Okajama (Okayama) Japonijos miestas Hondo salos p. dalyj, prie Asahi upės, tarp Hirošimos ir Osakos; apie 175.000 gyv. (1958). Aukštoji medicinos m-la, porcelano, šilko (natūralaus ir dirbtinio) ir medvilnės pramonė.

Okamietis Viljamas, ag. William of Occam, arba Ockham (apie 1290–1349) anglų pranciškonas logikas, filosofas ir teologas. Gimė Anglijoje, greičiausiai Occamo (Ockhamo) kaime netoli Londono. Įstojo į pranciškonus ir studijavo Oksforde. Maž-

daug 1318 pasidarė baccalaureus formatus ir dėstė Oksforde. Apkaltintas erezija, pop. Jono XXII pakviestas 1324 nuvyko į Avinjoną ir buvo formaliai teisiamas. Per tris metus komisija nepriėjo jokio sprendimo. Čia O. susitiko Mykolą iš Cesenos, pranciškonų generolą, ir su juo oponavo popiežiui pranciškonų neturto kontraversijoje. Už šią veiklą 1328 su Mykolu ir keleta kitų brolių buvo ekskomunikuotas. Pabėgę iš Avinjono, ekskomunikuoti broliai nuvyko pas imp. Liudviką Bavarietį. 1330 O. su imperatorium nuvyko į Müncheną ir iš čia paskelbė daugybę politinių raštų, gindamas imperatorių prieš popiežius. Prieš mirtį bandė formaliai susitaikyti su Bažnyčia, bet to rezultatai nežinomi.

O. laikė, kad tėra tik viena savarankiška būtis — Dievas, viskas kita yra radikaliai priklausoma. Dievas gali sukurti kiekvieną būtybę, nors tai ir būtų ypatybė atskira nuo daikto. Dievo buvimą galima įrodyti, nors negalima įrodyti Jo vienumo. O. naudojo Duns Scoto įrodymą, jį modifikuodamas ir įvesdamas konservacijos idėją. Kadangi žmogus neturi tiesioginės Dievo intuicijos, paprastų terminų Dievui pritaikyti negalima, bet tiktai sudėtinius, sudarytus iš tiesioginių pasaulio intuicijų. Tiktai individuali būtis tegali egzistuoti, jokių universalijų (visuotinybių) tikrovėje nėra. Universalijos tėra tiktai protinės būtybės ir tikrovėje neturi jokio atitikmens. Šią teoriją O. išvystė labai radikaliai teigdamas, kad panašumai tėra galimi tiktai pažinime, bet ne tikrovėje. O. taip pat neigė Tomo Akviniečio distinkciją tarp ‚esmės' ir ‚buvimo': pagal O., tie žodžiai skiriasi tiktai gramatiškai, ir kiekvienos būtybės esmė yra tas pats, kaip ir jos buvimas. O. ypač plačiai tyrinėjo logiką, ir tai turėjo labai daug įtakos visam jo galvojimui. Čia jis patobulino suppositio ir consequentiae teorijas. Jo vardu yra vadinama garsi loginė aksioma, kad būtybės neturi būti dauginamos be reikalo. O. ypač stengėsi, kad loginiai ir gramatiniai dėsniai nepereitų į metafiziką, kad loginės būtybės nepavirstų metafizinėmis. Dėl to jis griežtai skyrė logiką nuo kitų mokslų. O. mokslą aptarė labai griežtai, ir dėl to jam teologija nėra mokslas, nes ji remiasi apreiškimu, o mokslas tegali remtis tiktai griežtais įrodymais.

O. vaidmuo filosofijos istorijoje yra interpretuojamas labai skirtingai. Vėlesnių jų viduramžių nominalistai jį laikė savo tendencijos pradininku. Jis buvo laikomas dideliu šv. Tomo ir Duns Scoto oponentu. De Wulf ir Gilson jį kaltina scholastinės teologijos ir filosofijos sugriovimu. Kitų teigiama, kad O. pažiūros yra ryšys tarp viduramžių ir modernios fizikos ir kad jos veda į empirizmą. Kita pažiūra randa, kad O. filosofija yra bandymas atkurti autentišką aristotelizmą, išmetant visas neoplatonizmo priemaišas. Randama tekstų, kuriuose O. puola savo laikų modernistus, tarp jų ir kai kuriuos skotistus ir tomistus, gindamas autentiškas Aristotelio pažiūras. Apskritai, O. studijos nėra toli pažengusios, net nėra nustatyti pagrindiniai biografiniai faktai (gimimo data, vieta), nėra tikslios bibliografijos ir patikimos jo reikšmės interpretacijos. Pagrindinės O. studijos yra vedamos pranciškonų institute, St. Bonaventure, N.Y., kur yra leidžiama pirmoji kritiška O. filosofinių ir teologinių raštų laida. Svarbesni O. raštai: Expositio super librum Porphyrii (spausdinta Bolonijoje 1496), Summa totius logicae (Paryžiuje 1488 ir kt.), Ordinatio Ockham (Štrasburge 1483, Lijone 1495), Reportatio Ockham (Lijone 1495), Tractatus de sacramento altaris ir de corpore Christi (Štrasburge 1491).

Ph. Böhner (ed.), Ockham: Philosophical Writings; *E. A. Moody,* The Logic of W. of O. 1935; *A. Hamman,* La doctrine de l'église et de l'état chez O. 1942; *R. Scholz,* W. von O. als politischer Denker 1944; *G. Martin,* W. von O. 1949; *L. Baudry,* Guillaume d'O. 1950. .*K.Skr.*

Okanogan Kanados ir JAV Vašingtono valstybės upė, Columbijos deš. intakas, apie 450 km ilgio; teka į p. iš Okanagano ež. Kanadoje; baseino plotas 28.430 km², vid. debitas 95 m³/sek.

Okapis (Okapia johnstoni) žirafų šeimos gyvulys, gyvenąs tankiuose, sausuose vidurio Afrikos miškuose. O. yra gerokai panaši į žirafą, bet trumpu kaklu ir trumpomis kojomis, 1,5 m aukščio, rusvai rudo plauko, ilgomis ausimis ir smailiu snukiu, kojos ir šlaunys juodai-baltai juostuotos. Patinam kaktoje išauga du trumpi rageliai. Minta medžių lapais, krūmokšniais ir epifitiniais augalais (augančiais ant medžių). O. buvo pirmą kartą pastebėta 1900 H. H. Johnstono kalnų miškuose tarp Alberto ir Eduardo ež., Belgijos Kongo r. dalyj. Galvos kaulų sudarymu o. yra tarpinis narys tarp žirafos ir plioceno gadynėj Europoj išnykusio Samotherium.

Okapis

Okarina (it. ocarina ‚žąselė') molinė švilpynė, turinti švelnų fleitos balsą. O. nulipdė kažkoks Donati Budrio Bolonijoj, kur iki šiol liaudis o. muziką labai mėgsta.

Okasaki pramoningas Japonijos mst. p. Hondo saloj; apie 180.000 gyv. (1958). Medvilnės apdirbimo ir tekstilės, porcelano, šilko, popieriaus pramonė.

Okazionalizmas (iš lot. occasio ‚proga') XVII a. Descartes'o mokinių sukurta metafizinė teorija, pagal kurią sielos ir kūno priežastinė sąveika yra negalima, o kūninių ir psichinių reiškinių atitikimą laiduoja Dievas, kūninių vyksmų proga sieloje sukeldamas atitinkamus dvasinius aktus ir atvirkščiai. Pirmasis o. atstovavo Geulincx, vėliau ji plėtojo Malebranche. Leibnizas o. pakeitė savąją iš anksto nustatytosios darnos teorija.

Okcidentas (lot. Occidens iš occidere ‚nusileisti') Vakarai, skiriant nuo Oriento.

Okcipitalinis (iš lot. occiput ‚pakaušis') susijęs su pakaušiu, pakaušinis.

Okcipitinas hipofizio, arba apatinio smegenų priedėlio (žr.), liaukos gaminamas hormonas, veikiąs gimdos raumenų susitraukimą.

Okeanas 1. (gr. Ōkeanos) gr. mitologijoje Titanas, vyriausias Urano (Dangaus) ir Gajos (žr.) sūnus, Teties brolis ir vyras, 3000 jūros mergaičių vandens deivių okeanidžių tėvas, sen. gr. skridulio pavidalu vaizduotą žemę aptekanti srovė, iš kurios kilę žemės šaltiniai, upės, ežerai, jūros. Iš čia išsivystė ir šiandien tebegaliojanti Vidužemio jūros priešingumo didžiulei išorinei pasaulio jūrai, arba o., sąvoka. O. vardas ne ide. ir laikomas priešgraikišku. O. turėjo santykių ir su mirusiųjų pasauliu. Mene jis vaizduojamas barzdotu seniu su urna ir kitais atributais.

P. Philippson, Der Kosmos des Okeanos 1940; *M. Ninck,* Die Entdeckung von Europa durch die Griechen 1945; *J. O. Thomson,* History of Ancient Geography 1948. *A.Rkš.*

2. Žr. Vandenynas.

Okeanija plačiausia prasme visi Pacifiko salynai, o siauresne ir tikresne prasme tik vidurinės vandenyno dalies nuo 30° š. pl. ligi 50° p. pl. ir nuo 105° v. ilg. ligi 130° r. ilg. salos ir jų grupės. Tuo būdu iš O. išskiriamos Aleutų, Ryukyus, Japonų, R. Indijos, Filipinų ir Formozos salos. Taip suprantama O. apima apie 70 mil. km², iš kur tik 1.280.000 km² yra salos (per 10.000), o visa kita vandenynas. Ją sudaro Melanezijos, Mikronezijos ir Polinezijos salynai. Iš viso O. yra (1958) arti 5 mil. gyv.; iš jų apie 400.000 kat. Daugumas salų yra vulkaninės kilmės, o kitos — koraliniai rifai, susidarę ant povandeninių seklumų ir vulkanų lavos. Klimatas visur vienodai karštas ir drėgnas: oro temp. tarp 20° ir 30°C. Ties pusiauju lietaus būva visais metų laikais, o ties atogrąžomis yra vienas sezonas sausas, o kitas lietingas. Svarbiausi produktai: kokoso, sago, arako palmių, duonmedžio vaisiai, bananai, džamas, taras ir kt.

Pirmieji gyventojai, apsigyvenę galbūt apie 2000 pr. Kr. O. p. dalyj, buvo papuasai, kurių tautodailė yra panaši į pirmykščių australų kūrybą. Vėliau atėjo nauja banga iš p.r. Azijos, sudariusi melanezų kultūrą ir etnografinį jungtinį, o po jos sekė dar vėlesnė, davusi polinezų kultūrą.

Okeanijos Fidži sala

šios dvi kultūrinės-etnografinės grupės dominuoja visą O. Naujausi tyrinėjimai įrodė (T. Heyerdahlio 1947 ekspedicija plaustu iš Peru), kad O. galėjo būti, ir greičiausiai bent iš dalies buvo, apgyventa indėnų iš P. Amerikos. Dažnu atveju tie pirminiai ‚kolonistai' iš p.r. Azijos, P. Amerikos ir Australijos yra maišęsi, ir dėl to yra susidarę komplikuoti jų kultūriniai-etnografiniai ir rasiniai santykiai.

O. atradimai ir tyrinėjimai prasidėjo su Magelano kelione (1519–20) aplink pasaulį. Daugumą O. salų aptiko XVI-XVII a. portugalai ir ispanai, o vėliau (XVIII a.)— anglai ir prancūzai. Misininkai pradėjo lankytis XVIII a., o nuo 1840 prasidėjo dėl jų kolonizacijos ir aneksijos varžybos. Prancūzija aneksavo 1842 Markizų salyną ir Tahiti, 1844 Tuamotu salas, 1853 N. Kaledoniją; britai 1874 aneksavo Fidži salas, 1884 vokiečiai pradėjo aneksijas Samoa, N. Gvinėjos r. dalies, Bismarko ir kt. salų, kurios po I pas. karo atiteko D. Britanijai, Australijai ir Japonijai. II pas. karo metu O. vyko didelės JAV ir Japonijos karo laivynų operacijos.

D. L. Oliver, The Pacific Islands 1951; *F. M. Kelsing,* The South Seas in the Modern World 1942; *W. Geisler,* Australien und Ozeanien 1939.

A.B.

Okeanografija (gr.) mokslas apie jūras (žr.) ir vandenynus (žr.).

Okeechobee, O. Lake, didumo antrasis JAV vidaus ež., p. Floridoje, 56 km į š.v. nuo West Palm Beach; 2600 km², ligi 6 m gylio. Šv. Liucijos kanalu O. sujungtas su Atlantu, o Caloosahatchee kanalu su Meksikos įlanka. Į p. nuo O. yra Everglades (žr.) pelkynas, su kuriuo jungiamas dviem kanalais, o į š. nuo O. yra Kissimmee prerijos su didžiausiais Floridoj galvijų auginimo ūkiais. O. turi keletą intakų, bet neturėjo nė vieno ištako, tat lietingu metu patvindavo ir apsemdavo plačias apylinkes. Vandens perteklius eidavo į Everglades pelkyną, kuris savo keliu patvindavo ir prasiplėsdavo. 1881 pradėtas jo vandens reguliavimo ir artimųjų apylinkių reklamacijos bei apsaugos projektas, kurio vykdymą paskubino 1928 katastrofa, kai smarkaus uragano sukeltas vanduo įsiveržė į žemas apylinkes, sunaikino tūkstančius trobesių ir prigirdė 1810 žmonių. Nuo tada ligi 1956 supiltas 105,7 km ilgio ir 10 m aukščio apsauginis pylimas, ež. atvertas į abi puses kanalais, nusausintas Everglades pelkynas, kuris drauge su O. sudaro vieną hidrotechninę sistemą. O. p. kraštė 1955 pastatyta didžiausia pasaulyj vandens siurblių stotis, pajėgianti išsiurbti per sek. 23.300 l vandens. Ja reguliuojamas vandens horizontas Everglades pelkyne, o sausros metu teikiama į reikalaujančias Floridos vietas gėlo vandens. O. pasižymi dideliu žavingumu ir yra patapęs populiaria žūklavimo vieta. Žymesnės paežerių vietovės yra: O. (šiaurėje), Lakeport, Moore Haven, Canal Point, Pahokee, Belle Glade ir Lake Harbor.

A.B.

O'Keefe Georgia (g. 1887) amerikiečių dailininkė. Studijavo Čikagos meno institute ir Naujorko Art Students League pas W. M. Chasse. Didelę įtaką jai padarė besidomįs Oriento menu Arthur Dow, pas kurį jai teko studijuoti Columbijos univ. (Teachers College). Pirmą kartą savo darbus išstatė 1916–17 Naujorke Stieglitz galerijoje ‚291'. Po to sekė metinės parodos 1926–46 ir 1951. Apžvalginės parodos įvyko 1927 Bruklino muziejuje, 1943 Čikagos meno institute, 1946 Naujorko moderniojo meno muziejuje. Pasižymėjusi abstraktaus pobūdžio aliejaus tapyba, tematikoje ribojasi peizažais ir natiurmorto pobūdžio daiktų tapyba — gėlių žiedų, griaučių, uolų detalėmis, padidintomis į didelio formato darbus. Po 1929 apsilankymo Meksikoje nutapė serijas surrealistinių peizažų. Darbų yra visuose didžiuosiuose JAV meno muziejuose.

R.Žk.

O'Keeffe John (1747–1833) airių dramaturgas. Savo laiku O. buvo labai aukštai vertinamas, dabar beveik pamirštas. Iš jo komedijų ir farsų minėtini: Wild Oats 1791, The Poor Soldier 1783.

Okefenokee JAV pelkė p.r. Georgijoj ir š. Floridoj, į p. nuo Waycross mst.; apie 1650 km². O. yra Georgijos vst. nacionalinis parkas ir federalinė laukinių gyvulių apsaugos vieta. Iš O. teka į Meksikos įlanką Suwanee upė. Sausesnės pelkės vietos apaugusios pušų miškais, o visur kitur vyrauja džiunglės. Pelkės r. dalyj yra ež. su keliomis plaukiojančiomis salomis. O. yra viena mažiausiai ištirtų JAV vietų, nors tik už kelių km nuo pagrindinio kelio iš Waycross į Jacksonville.

Okeghem žr. Ockeghem.

O'Kelly (airiškai Ó Ceallaigh) Seán Tomás (g. 1882) airių politikas. Pirmojo respublikos parlamento pirm. 1919–21, atstovas 1927–45, vienas iš Fianna Fáil partijos vadų. Nuo 1932 ministro pirmininko pavaduotojas, 1945–59 Airijos respublikos prezidentas.

Oken (iš tiesų Ockenfuss) Lorenz (1779–1851) vokiečių gamtos filosofas. 1807 pakviestas prof. į Jenos univ., turėjo iš jo pasitraukti 1819 (dėl straipsnių Isis laikrašty, kurį jis leido 1817–48). Nuo 1828 profesoriavo Münchene, 1832 persikėlė į Zürichą, kur buvo naujai įsteigto univ. pirmasis rektorius. Romantikų gamtos filosofijos atstovas, aiškino šviesą Dievo savimone ir visa matoma — sustingusia Dievo mintimi. Veikalai: Lehrbuch des Systems der Naturphilosophie, 3 tt., 1809–11, Lehrbuch der Naturgeschichte, 3 tt., 1812–26, Allgemeine Naturgeschichte für alle Stände, 13 tt., 1833–45.

J. S. Schuster, O. 1922.

Okilna (Akilna) upelis Alytaus aps., Punelės (Nemuno) deš. intakas, 7 km ilgio; baseino plotas 14 km².

Okinava (Okinawa), kitaip D. Riukiu, Japonijos Riukiu salyno didžiausia sala; 1220 km², 118 km ilgio, 4–30 km pločio, apie 530.000 gyv. (1958), adm. centras Naba. Pakraščio vandenyse koralų rifai, didesnė š. dalis kalnuota ir apaugusi miškais; pietuose gyvena daugumas gyventojų, kurie verčiasi cukrinių nendrių, saldžiųjų bulvių, ryžių, sojos pupelių ir sago auginimu.

Japonija 1879 aneksavo O., kuri prieš tai turėjo savivaldybę, bet pripažino Kinijos suverenitetą. Japonai prieš II pas. karą padarė stipria karine bazę. Amerikiečių X armijos daliniai buvo 1945 IV 1 išlaipinti v. salos krante užimti aerodromus, iš kurių būtų galima bombarduoti Japonijos didžiąsias salas, prasidedančias tik už 550 km. Iš pradžių japonai parodė mažą, palyginti, pasipriešinimą, bet po savaitės kautynės virto vienomis iš smarkiausių ir kiečiausių visame II pas. kare. Iš 36 žuvusių amerikiečių laivų, 26 buvo sunaikinti japonų savižudžių (kamikaze) lakūnų. VI 18 žuvo armijos vadas gen. S. B. Buckner, bet po 82 dienas trukusių kautynių (VI 21) japonų pasipriešinimas buvo palaužtas. Japonų žuvo 110.071, amerikiečių 12.281. Japonai neteko 7830 lėktuvų, amerikiečiai 763. Amerikiečiai greitai atstatė aerodromus ir nuo birželio pabaigos jie kasdien bombardavo Japonijos centrus. Po II pas. karo O. pasiliko JAV kontrolėj kaip viena svarbiausių karo aviacijos bazių Pacifiko erdvėj. II pas. karo metu buvo sunaikinta 90% visų namų. Kautynės daugiausia vyko tankiai apgyventoj p. dalyj. O. dažnai siaučia taifūnai, pridarą daug žalos. Salos gyv. yra mišinys ainų, japonų ir kinų. *A.B.*

Okkonen Onni (g. 1886) suomių meno istorikas, Helsinkio univ. prof. 1927–48. Autorius suomių meno istorijos (2 tt., 1945) ir monografijų apie suomių dailininkus Väinö Aaltonen, Juho Rissanen, Akseli Gallén-Kallela. Kitomis kalbomis išsp. Melazzo da Forli und seine Schule 1911, L'art finlandais 1932, Die finnische Kunst 1943. Nuo 1956 O. yra Suomių meno akademijos garbės pirm.

Okla, arba Oklianka, upelis Eišiškių aps., Versekos (Merkio) deš. intakas, 6 km ilgio; baseino plotas 13 km².

Oklahoma, stp. Okla., p. JAV vst. prerijų srityje; 181.086 km², 2.237.000 gyv. (1956); sostinė O. City, kuri yra didžiausias vst. miestas; kiti iš eilės pagal dydį mst. yra: Tulsa (200.000 gyv.), Muskogee (40.000), Enid (38.000), Lawton (35.000) ir Norman (28.000).

Žemės paviršius daugiausia yra lygumos (prerijos), bet pasitaiko ir aukštumų. Š.r. dalyj iškilę Ozarko, p.r. — Quachitos, pietuose — Arbuckle ir Wichitos kalnai, tačiau aukščiausia vieta yra š.v. išsikišime (N. Meksikos pasienyj) Black Mesa kalnas (1517 m). Vidurkinis paviršiaus aukštis 396 m. Vidurio v. dalyj yra Chautauqua kalnai, o šiaurės vakaruose Great Plains plokščiakalnis. Žymiausios upės: Arkansas su intakais Cimarron ir Canadian ir Raudonoji upė (Red River) su Wishita; jos abi yra Misisipės intakai. Klimatas negriežtai kontinentinio tipo su gana žymiais temp. skirtumais ir kukliu drėgmenų kiekiu (470–775 mm). O. City (viduryj vst.) vidurkinė metų temp. 15°C, mkm. 42,5°C ir mnm. –26,5°C. Aukščiausia rekordinė temp. (Magnum, p.v. dalyj) 45,5°C. Dirvožemiai daugiausia yra rausvi juodžemiai, bet pasitaiko ir lioso, sunkaus raudono priemolio ir vienur kitur lengvų priesmėlių. Derlingose vietose išplėstos kviečių, kukurūzų, medvilnės, sorgos, miežių ir rugių kultūros. Metinis kviečių derlius apie 3 mil. t; tik Kansas ir Š. Dakota jų daugiau produkuoja. Jais apsėjama apie 2,5 mil. ha. Medvilnės per metus gaunama iš apie 500.000 ha ploto per 600.000 balų. Žemės riešutų metinis derlius apie 50.000 t. Ūkių skaičius nuo 1930 sumažėjo iš 203.866 iki 164.790 (1945), tačiau ūkiams priklausomos žemės plotas padidėjo per tą laiką iš 33.391.000 akrų į 36.161.872 akrus. Anksčiau O. buvo tikras

Naujakurių varžybos į Oklahomą 1889 IV 22 (R. B. Lindneux pav.)

gyvulių ūkio kraštas; žemdirbystę išplėtė naujakuriai, bet gyvulininkystė ir toliau palieka svarbi ūkio šaka. Visoj vst. laikoma per 3 mil. galvijų (apie 1,1 mil. melžiamų karvių).

O. yra daug naudingų mineralų; daugiausia r. ir p. dalyse. Pagrindiniai mineraliniai turtai yra nafta ir degančios dujos (gazas). Nafta ir natūralus gazolinas pradėta eksploatuoti 1901. XX a. viduryj buvo iš viso apie 55.000 išgręžtų produktyvių versmių, duodančių per metus apie 450 mil. statinių naftos ir natūralaus gazolino. Akmens anglies randama 25.000 km² plote r. dalyj ir per metus jos iškasama apie 3 mil. t. Tulsa prie Arkansaso upės praminta pasauline naftos pramonės sostine. Be to, O. turi didžiulius išteklius asfalto, cemento žaliavos, cinko rūdos, gipso ir kai kurių kitų mineralų.

Gyv. skaičius sumažėjo nuo 2.396.000 (1930) iki 2.237.000 (1956). Pažymėtinas gana didelis procentas (51% 1950) gyvenančių ne miestuose, bet vietovėse ligi 2500 gyv. Baltųjų 1950 buvo 90,2%, o negrų 6,5%. D. gyvena per 30 indėnų genčių, sudarančių 20% visų JAV indėnų skaičiaus ir gyvenančių 27 rezervatuose. Aptikus jų valdomose žemėse naftos ir gazo, jiems buvo išmokėtos geros kompensacijos ir dėl to praturtėjo ne tik atskiri asmenys, bet ir ištisos gentys. Pramonė plečiama, ir dėl to žemdirbių skaičius mažėja. Pradžios ir vidurinių m-lų lankymas yra privalomas nuo 7 ligi 18 metų. Mokyklose laikomosi rasinės segregacijos, bet indėnai lanko baltųjų m-las. Iš viso yra 12 aukštųjų m-lų, iš kurių žymesnės šios: O. univ. Norman mieste, Tulsos univ., žemės ūkio kolegija Stillwater'yje, Phillips univ. Enid'e ir baptistų univ. Shawnee. O. lietuvių kolonijų nėra, tik paskiri asmenys, kurių 1920 gyv. surašinėjime lietuviais užsirašė 132 asmenys.

Istorija. Ispanų tyrinėtojas Francisco Vásquez Coronado 1541 pirmasis atvyko į O. Po jo sekė prancūzų pirkliai ir medžiotojai. 1803 Louisianos pirkimu O. atiteko JAV. 1817 JAV vyriausybė pradėjo perkėlimą indėnų iš Alabamos, Floridos, Georgijos ir Misisipės į O., kuri tapo padalyta tarp 5 indėnų genčių. 1834 įteisinta kaip Indėnų teritorija su jų savivalda. Pilietinio karo metu, kadangi daug indėnų laikė vergus, O. (Indėnų teritorija) buvo konfederatų pusėje. Vėliau, nuo 1866 ligi 1883, įvairiomis sutartimis ji buvo priversta užleisti savo v. dalį JAV, kurios nutarė ten apgyvendinti daugiau indėnų genčių. Baltiesiems buvo uždrausta joje kurtis, bet esant ten dideliems gerų žemių plotams niekieno negyvenamiems,

vyriausybė buvo verčiama atšaukti draudimą. Jai pasisekė 1889 susitarti su indėnais, kad jie leistų baltiesiems kurtis laisvose žemėse. Kai tų metų IV 22 12 val. įsigaliojo sutartis, tai į O. pasipylė galvotrūkčiais naujų kolonistų, jau iš anksto susispietusių pasienyj. Pirmąją dieną įsiveržė per 50.000 žmonių. Greit pradėjo dygti nauji palapinių kaimai, netrukus išaugę į miestelius ir miestus. 1890 III 2 buvo paskelbta O. teritorija, susidedanti iš p. ir v. teritorijos dalių. Nauji plotai baltųjų kolonizacijai buvo atidaryti 1891, 1892, 1893, 1895, 1901 ir 1906. 1906 kongresas priėmė įstatymą, kuriuo abi teritorijos (Indėnų ir O.) sujungiamos į vieną vst., ir ta priimama nariu į JAV, jeigu jos abi sutiks su tokiu pasiūlymu. 1907 XI 16 sujungtos teritorijos tapo JAV 46-a valstybe.

E. E. Dale - M. L. Wardell, History of O. 1948; *C. N. Gould,* Geography of O. 1909. *A.B.*

Oklahoma City JAV mst., Oklahomos vst. sostinė, prie North Canadian upės; apie 300.000 gyv. (1959). O.C. yra didžiausias gyv. skaičiumi ir svarbiausias Oklahomos centras, modernus didmiestis be laužynų rajonų su daug įvairių pramonės, daugiausia naftos produkcijos ir apdirbimo, įstaigų, bankų, kontorų ir mokslo institucijų, iš kurių svarbiausios yra O.C. univ. ir O. univ. medicinos fakultetas su medicinos tyrinėjimų centru, civilinės aeronautikos centras, teisių m-la ir kt. Prie pat miesto yra apie 2000 naftos versmių bokštų; miesto skerdyklose per dieną sudorojama per 62.000 galvijų, Tinker aviacijos bazė yra didžiausia JAV karo aviacijos tiekimo ir remonto vieta. O.C. įkurtas 1889 IV 22, t.y. pirmąją dieną leidus baltiesiems kurtis Oklahomoj; pirmąją naktį čia buvo apsistoję palapinėse apie 10.000 naujakurių. 1890 gavo miesto teises; 1910 tapo vst. sostine; 1917 baigtas statyti 100 akrų išplanuotame parke balto kalkakmenio kapitolius.

Okliuzija (lot. occlusio ‚uždarymas') 1. suskystintų metalų ir kitų medžiagų savybė prisisiurbti dujų, kurios pasisklaido kiaurai po visą kūną. O. vyksmas artimas absorbcijai. Kai kurių kūnų vienas tūrio vienetas gali susiurbti kelis šimtus tokių tūrių dujų.

2. Meteorologijoje šalto ir šilto oro srovių susitikimas.

Oko Jan (1875 XII 16 Zamečke — 1946 X 12 Zakopane) lenkų klasikinis filologas. 1901–20 gimn. mokytojas Stryjuje ir Lvove ir Lvovo gimn. dir. 1920–42 Vilniaus, 1946 Lodzės univ. prof., 1926–29 Vilniaus univ. humanitarinio fak. dekanas. Lvove leistame Muzeum rašė klasikinių kalbų dėstymo vidurinėse mokyklose metodikos klausimais; žymiai reikšmingesni klasikinės, ypač romėnų filologijos srities darbai, susiję daugiausia su Romos forumo, Katulo, Horacijaus, Varono klausimais tame pat Muzeum. Pagrindinė O. veikla buvo nukreipta į tyrinėjimą antikinės kultūros įtakos Vilniaus kraštui, ypač į du žymiausius Vilniaus univ. atstovus M. Sarbievijų ir G. E. Groddecką. Veikalai: Maciej Sarbiewski poeta uwieńczony 1922, Rękopis wileński Zabaw Leśnych Sarbiewskiego 1929 (remdamasis savo paties rastu rankraščiu nustatė Silviludijų tekstą); taip pat remdamasis savo paties rastais rankraščiais paskelbė L'Iter Romanum de Sarbiewski ir Un commentaire inconnu de la Somme de St. Thomas d'Aquin (Humanitas 1930); De M. C. Sarbievio clarissimo professore Academiae Vilnensis 1940; Vilniaus rinkiniuose rastų klasikinių lotynų autorių rankraščių nagrinėjimai: De Ovidii Sapphus epistolae codice Vilnensi (Eos 1929); De Vergilii Bucolicorum codice Vilnensi (Eos 1930); šio rankraščio perrašinėtojui P. Deustervaltui skirtas str.: Paweł Deusterwalt nieznany humanista XV wieku (Ateneum Wileńskie 1931); De Ibidis Ovidianae codice Vilnensi 1936. Kiti su Vilnium susiję tyrinėjimai: Stare wydania Wergiliusza w bibliotece Uniwersytetu Stefana Batorego 1930; Wergiliusz w wykładach dawnego Uniwersytetu Wileńskiego 1930. Paskelbtieji tyrinėjimai apie Groddecką: Groddeck jako numizmatyk (Ateneum Wileńskie 1932), Seminarium Filologiczne G. E. Grodka 1933, Listy Grodka w Archiwum Księgarni Zawadzkich (Ateneum Wileńskie 1934), Horacjusz w wykładach G. E. Grodka (Commentationes Horatianae 1935), Studja Grodka nad filologją klasyczną w Polsce (Z dziejów filologji klasycznej w Wilnie 1937). Rankraštyje paliko dviejų tomų veikalą Topografia Rzymu ir Wpływ Grodka na Mickiewicza.

O. laikėsi tradicinės pažiūros į Sarbievijų, nepaprastai aukštai jį vertindamas, kai kiti naujesnieji jo tyrinėtojai, pvz. Krokuvos univ. prof. Sinko Sarbievijaus poeziją laikė neprilygstančią antikiniams autoriams. Žymiausią Vilniaus univ. filologą Groddecką O. laikė genialiu pavyzdžiu, iš

amžių glūdumos skatinusiu eiti jo pėdomis. O. veikla nesiribojo jo paties mokslininiais tyrinėjimais. Jis išugdė iš savo buvusių klausytojų naujų mokslo jėgų: jo asistentė Abramowiczówna tyrinėjo Homero himnus, švenčioniškis Szantyr parašė išsamią studiją apie Groddecką ir t.t. 1939 rudenį Vilniui grįžus Lietuvai, O. dirbo ir toliau jau lietuviškame univ., skaitydamas paskaitas lotyniškai. Ir čia jo teigiama įtaka reiškėsi ne tik studentams, bet ir mokomajam personalui. Jo skatinamas J. Dumčius parašė gilią studiją ‚Ar Sofoklis buvo parašęs prozinį veikalą apie tragediją?' A. Rukša parašė darbą De Catulli carmine eiusque exemplari Graeco, kurį 1946 paskelbė Hamburge, M. Ročka rašė darbą apie Lukrecijų.

Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego II, 1929; *J. Bobka*, Profesor J. O. w 30-lecie pracy naukowej i wychowawczej 1934; *R. Gostkowski*, J. O. (Sprawozdanie z czynności i posiedzeń Łódzkiego Tow. Naukow. R. I. 1, 1947); *H. Seweryn*, Historia filologji klasycznej w Polsce 1948. *A.Rkš.*

Okolski Szymon (1580–1653) domininkonas, heraldikas. Dėstė Lvovo domininkonų m-loj ir kt. Kng. M. Potockio draugas, per karus su totoriais paskirtas kariuomenės kapelionu, nuo 1648 domininkonų provinciolas. Išsp.: Orbis Polonus, 3 tt., 1641, Russia florida rosis et liliis 1696 (21757), Diarhusz tranksakcji wojennej 1637 ir jo tęsinys 1638, kartu pakartota 1858 ir kt. Jo Russia florida yra svarbus domininkonų istorijai.

Okopirmas, arba Ukapirmas, tariamasis sembų (prūsų giminės) ‚dangaus dievas'. Pirmą kartą tarp kitų dievų jį sumini 1530 Constitutiones synodales evangelicae: „... sunt autem pro lingua barbara barbarissimi hi Occopirrnus, Suaitix, Ausschauts, Autrympus, Potrympus, Bardeayts, Piluuytus, Parcuns, Pecols atque, Pocols, qui Dei, si corum numina secunduus illorum opinionem pensites, erunt Saturnus, Sol, Aesculapius, Neptunus, Castor et Polux, Cares, Jupiter, Pluto, Furiae...' Vėliau kartotas vis skirtinga rašyba ir kitų šaltinių. Beaiškinant vardą ir reikšmę, O. pavirto į Okoperun, Aukapirmas ir t.t. Pagal K. Būgą, jis rašytinas ‚Ukapirmas', būtent ‚visų pirmas, visų pirmasis' ir nėra joks dievas, bet vokiško klausimo tiksliai nesupratusio prūso vertėjo (‚tulko') pramonė; O. tėra krikščioniškojo ‚omnipotens' prūsiškas vertimas.

Z. Ivinskis, Senovės lietuvių religijos bibliografija 1938; (") Medžių kultas 1939; *W. Mannhardt*, Letto-preussische Götterlehre 1936; *K. Būga*, Kalba ir senovė 1922; *J. Endzelinš*, Senprūšu valoda 1944. *A.Mž.*

Okos aukštupių kunigaikštijos. Nuo Algirdo laikų žinomos dalinės Belejevo, Kozielsko, Mcensko, Odojevo (žr.), Novosilsko, Vorotinsko ir kt. k-tijos, augant D. L. K-tijos galybei, nebesugebėjo išlaikyti savo nepriklausomumo ir turėjo paklusti Vilniui. Kai Vytautas galutinai įsitvirtino Smolenske (1404), ten pasodindamas savo vietininką, Okos aukštupių kng. turėjo tapti Lietuvos vasalais (1408): jų pastangos su pagalba Maskvos kng. Vosyliaus (Vytauto žento) spirtis prieš Lietuvą baigėsi nesėkme. Tarp Vosyliaus ir Vytauto 1408 IX taika Ugros (kair. Okos intako) vidurupiu buvo dešimtmečiams nustatyta siena. Tad Okos k-tijos galutinai pateko Lietuvos įtakon, ir O. aukštupio (‚verchovnije') kng. tapo Vilniaus valdovo vasalais. Per XV a. nusistovėjo tų vasalinių kng. pareigos ir jų tipas. Jie turėjo sumokėti savo metinį mokestį bei duoti dovanas (‚poletnie') D.L.K. naudai ir atlikti Lietuvai priesaiką, t.y. ‚bučiuoti kryžių'. Kol Lietuva buvo stipri, Okos aukštupių kng. visa tai, kaip ‚nuo sena nustatyta', be vaidų atlikdavo. Į Kazimiero valdymo galą tačiau vis labiau Okos aukštupiuose stiprėjo Maskvos įtaka. Jų kng. pagal ‚seną tvarką' paskutinį kartą Vilniaus naudai priesaiką atliko 1483 IV 10. Kai Jonas III (žr.) užvaldė 1485 Tverę, užėmė jis ir Lietuvai tarnaujančių Okos ir Ugros aukštupių kng. žemes. Kazimieras prieš savo mirtį dar bandė ten atgauti savo prarastą įtaką, bet vengė pradėti su Maskva konfliktą. D.L.K. Aleksandrui 1493 I 5 Jonas III pranešė, jog Belejevo, Vorotinsko ir dar keli kt. kng. su savo tėvonijomis esą jau pasidavę Maskvai. ‚Amžinąja' taikos sutartimi su uošviu Jonu III, 1494 II 7 Aleksandras atsisakė nuo bet kokios įtakos Okos aukštupių k-tijose — ‚nieku nesikišti į juos (kng.) ir į jų tėvonijas'. Paminėti sutartyje Belejevo, Novosilsko, Odojevo, Peremiślio ir Vorotinsko kng. Okos aukštupių k-tijų netekimas Lietuvai reiškė pradžią jos rytinio šono žemių trupinimo, nusitęsusio iki pat padalijimų.

M. Liubavskij, Oblastnoje delenije i mestnoje upravlienije Litovsko - Russkago gosudarstva 1892, 47–46; Akty otnosiaščijesia k istoriji Zapadnoj Rossij I 1846, 101; Sbornik Imperatorskogo Russkogo istoričeskogo obščestva XXXV 1892, 81, 129–132; *J. Natanson-Leski*, Dzieje granicy wschodniej Rzeczypospolitej I: Granica Moskiewska w epoce Jagiellońskiej 1922. *Z. I.*

Oks Jaan (1884–1918) estų rašytojas, laikraštininkas. Jo kūryba, kurios vaisingiausias laikotarpis 1906-09, pasižymi kraštutiniu subjektyvizmu ir stiliaus sodrumu. Pagrindiniai veikalai išsp. po mirties: novelių rinkiniai Tume Inimeselaps 1918, Neljapäev 1920; poezijos rinkinys Kannatamine 1920; kritikos str. rinkinys Kriitilised tundmused 1918.

Oksalinė rūgštis, COOH—COOH, bespalviai, monoklininiai, prizmių formos kristalai, kurių tankis 1,653. Augalijoje o.f. labai paplitusi savo druskų forma. Tai dvibazė rūgštis, sudaranti neutralias ir rūgščias druskas. Vartojama analizinėje chemijoje, dažų, rašalų gamyboje, beicavimo ir kt. reikalams. Nuodinga, 5–10 g kiekis yra mirtinis.

Oksanen - Ahlqvist August Engelbrekt (1826–1889) suomių kalbininkas ir rašytojas. Kaip kalbininkas atliko kelionių į vogulų ir ostiakų gyvenamas sritis Rusijoj ir išsp. studijų apie vespių, mardvių, ostiakų ir vogulų kalbas, o taip pat apie suomių ir vengrų kalbų giminingumą. Kaip rašytojas laikomas vienu iš suomių literatūros pagrindėjų. Pagrindinis veikalas Säkeniä 1860.

Oksfordas 1. mst. Anglijoj, žr. Oxford; 2. (pagal Oksfordo miestą Anglijoje) viršutinės juros (žr.) tarpsnis. Lietuvoje rasta apatinio ir viršutinio o. nuogulos. Tose nuogulose vyrauja juodi ir tamsiai pilki moliai; tyrinėjimams jie lengvai prieinami Ventos šlaituose ties Papile ir užtikti daugelyje šiaurės, vakarų ir pietų Lietuvos gręžiniuose (Klaipėda, Nida, Raseiniai, Šakiai, Pilviškiai, Jiesia ir kt.) Sluoksnių storis nuo 2 iki 70 m.

J. A. Dalinkevičius, Kratkij očerk geologij Litovskoj SSR 1959.

Oksfordo sąjūdis Anglikonų Bžn. XIX a. sąjūdis, kovojęs prieš to meto teologijos racionalizmą bei liberalizmą ir siekęs Anglikonų Bžn. atnaujinti pirminės krikščionybės dvasia. Jį 1833 pradėjo J. Keble, E. Pusey, J. H. Newman ir kt. Kai kurie O.s. atstovai perėjo į katalikus, tarp jų Newmanas (1845), tapęs vėliau kardinolu.

Ch. Dawson, Spirit of the Oxford Movement 1933.

Oksi- (gr. oxys ‚rūgštus') chemijos terminų sudėtinė dalis, nurodanti saryšį su deguonimi (oxygenium), pvz. oksichloridai chloridai, turį deguonio, ir pn.

Oksidacija žr. Degimas.

Oksidas cheminio elemento junginys su deguonimi. žr. Deguonis.

Oksidatorius senesnė prasme junginys, turįs lengvai atiduodamą kitiems junginiams deguonį: HNO_3, H_2O_2 ir t.t. Dabar o. vadinami ir tie junginiai, kurie gali prisijungti vandenilį arba priimti elektronus, nors patys ir neturėtų deguonies, pvz. jodas, geležies trichloridas ir t.t. O. redukuojasi, kai oksiduojama medžiaga atiduoda jam elektronus.

Oksidavimo enzimai įvairias prostetines grupes turį baltymai, kurie yra randami gyvųjų organizmų celėse. Šie enzimai atskelia elektronus ar vandenilio atomus nuo vienos medžiagos ir prijungia juos prie kitos, tuo būdu pirmąją medžiagą oksiduodami, o pastarąją — redukuodami. Cheminė energija, atpalaiduota šio proceso metu, vartojama kitiems celių gyvybiniems procesams palaikyti. O.e. paprastai skirstomi į dvi grupes. Viena iš jų apima oksidazes, enzimus, kurie perkelia elektronus nuo substrato prie deguonies; kiton gi grupėn įeina dehidrogenazės, enzimai, kurie katalizuoja šią reakciją, kai ji vyksta tarp substrato ir bet kokių kitų medžiagų, bet ne deguonies. Iš o.e. suminėtini yra kocimazė, flavoproteinai, citochromai (žr.) ir citochromų oksidazė. Šie enzimai dalyvauja kiekvienos celės kvėpavimo procese ir todėl yra vadinami kvėpavimo enzimais.

J. B. Summer and K. Myrback, The Enzymes 1951. *M.A.Js.*

Oksidazė žr. Oksidavimo enzimai.

Oksihemoglobinas hemoglobino ir deguonies junginys. Deguonies dujoms spaudžiant plaučių sieneles, raudonuosiuose kraujo rutuliukuose esąs hemoglobinas prisijungia deguonį ir virsta o. Arterijomis o. patenka į audinius ir čia, esant žemam deguonies dujų spaudimui, junginys išyra. Deguonį pasiima audinių ląstelės, o hemoglobinas venomis grįžta atgal į plaučius.

Oksimai medžiagos, gaunamos iš aldehidų arba ketonų ir hidroksilamino reakcijos:

$$C_n H_{2n} CHO + H_2NOH \rightarrow C_n H_{2n} CHNOH$$

(aldoksimas).

O. reaguoja kaip šarmai ir kaip rūgštys dėl savo dvibazinio charakterio.

Oksimoronas (gr. oxys ‚aštrus' ir moros ‚kvailas') retorinė figūra, kur ypatingam pabrėžimui sujungiamos dvi prieštaraujančios sąvokos, pvz. įsimylėjusi neapykanta, lėtas skubėjimas ir pn.

Oksirinchas [gr. Oksyr(h)ygchos, g tarti n] sen. vidurinio Egipto miestas, šian-

dien garsiausia papirusų atradimo vieta. 1896–97 buvo atrasta daugybė graikų, koptų ir arabų kalba rašytų papirusų, daugiausia romėnų laikų. Be gausių žinomų autorių veikalų, rasta ir nežinomo IV a. pr. Kr. autoriaus istorinio veikalo Hellenika, Tukidido istorijos tęsinio, nuotrupų. Visi O. radiniai renkami nuo 1898 pradėtame leisti B. P. Grenfell ir A. S. Hunt veikale The Oxyrhynchus Papyri, iki 1951 21 tt.

Oksitonas (gr. oxytonos iš oxys ‚aštrus' ir tonos ‚tonas') gramatikoj reiškia žodį su akūtiniu kirčiu paskutiniame skiemeny.

Oksonio jonai deguonies koordinaciniai junginiai. A. Wagnerio aiškinimu, deguonies atomas nėra pilnai pasotintas alkoholių, eterių, ketonų ir kituose junginiuose. Tokiu būdu šie junginiai gali sudaryti koordinacinius arba šalutinio valentingumo junginius su druskomis, rūgštimis 1 : 1 ar ir kitokiais santykiais:

$$(CH_3)_2O + HBr \rightarrow [(CH_3)_2O...H]^+ Br^-$$

Gautasis junginys sudarytas iš oksonio teigiamo jono $(CH_2)_2O...H^+$ ir neigiamo rūgšties likučio jono Br^-. Seniau buvo laikyta, kad o.j. sudarytas iš keturvalenčio deguonies. *K.Kbl.*

Okt- (gr. okto, lot. octo) sudurtiniuose terminuose reiškia skaičių 8, pvz. Oktateuchas — S. Testamento 8 knygos (Pentateuchas ir Jozuės, Teisėjų ir Rutos knygos).

Oktaedras (gr. okto ‚aštuoni' ir edra ‚pagrindas, siena') taisyklingas aštuonsienis, vienas iš 5 galimų taisyklingų daugiasienių (kubas, oktaedras, dodekaedras, tetraedras, ikosaedras). O. turi 12 briaunų, 6 viršūnes, tūris $v = \frac{a^3\sqrt{2}}{3}$, kur a yra briaunos ilgis.

Oktagonas (gr. okto ‚aštuoni' ir gonía ‚kampas') aštuonkampis, su 8 kampais ir 8 kraštinėmis. Taisyklingasis o. turi visas kraštines lygias ir visus kampus lygius. Architektūroj taisyklingo o. planas vartojamas paviljonuose ir kt. Kadangi krikščioniškojoj simbolikoj skaičius 8 yra būsimojo gyvenimo simboliu, o. planas dažnai vartotas krikštykloms, varpinėms, bažnyčių bokštams, kartais ir bažnyčioms (garsi Aacheno katedra), Lietuvoj retais atvejais užtinkama aštuonkampio plano klėtys (svirneliai). Oktagonalinius bokštus turi varpinė prie Bernardinų bžn. Vilniuje, Vytauto D. bžn. Kaune.

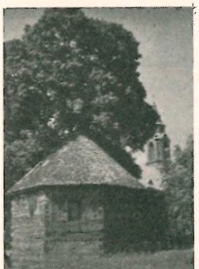

Oktagonalinė klėtis-sandėlys prie Kernavės bžn., Ukmergės aps. Nuotrauka J. Gimbuto (1937)

Oktanas — metano eilės, chem. formulės $CH_3(CH_2)_6CH_3$, angliavandenilis, — bespalvis skystis, kurio lyg. sv. 0,7036, lydimosi temp. —56,5°C, virimo temp. 125,8°C. Gaunamas iš naftos frakcinės distiliacijos būdu, tirpsta eteryje, silpnai alkoholyje, o vandenyje visai netirpsta. Izooktanas yra naudojamas nustatyti oktano skaičiui gazoline.

Oktano skaičius sutartas rodiklis gazolino kokybei vidaus degimo varikliuose nustatyti. O.s. skalė sudaryta bazuojantis izooktanu, kurio oktano skaičius žymimas 100 ir n-heptanu, kurio o.s. žymimas 0. Taigi, gazolinas, kurio o.s. yra 78, yra tolygus mišiniui 78 tūrio dalių izooktano su 22 dalimis n-heptano, o o.s. 96 — 96% izooktano ir 4% n-heptano.

Vykstant dideliu greičiu gazolino degimui, t.y. gazolino ir oro mišinio sprogimams cilindre, atsitinka, kad visas dar nesudegęs gazolino likutis cilindre detonuoja, iškart sprogdamas. Ši detonacija yra labai nepageidaujama visais atžvilgiais vidaus degimo varikliuose, nes sumažina mechaninės energijos kiekį, yra priežastis motoro perkaitimo, gadina cilindro sieneles, sukelia triukšmą ir vibraciją. Kodėl ir kaip šios detonacijos vyksta, neišaiškinta. Viena iš priežasčių laikoma didelis slėgimo pakilimas cilindre dėl pakilusios temperatūros, todėl svarbu greitas ir geras cilindrų atšaldymas. Visomis kitomis vienodomis sąlygomis detonacinių sprogimų dažnumas pareina nuo kuro. Detonacinę gazolino kokybę kaip tik ir nustato gazolino o.s. Kai kurios medžiagos, panaudotos kad ir labai mažais kiekiais, sumažina detonacijų galimybę. Viena iš tokių medžiagų yra švino tetraetilis, $Pb(C_2H_5)_4$, ir gazolinas, į kurį jo įdėta, vadinamas etilio gazolinas. Kad cilindro sienelės neapsitrauktų švinu, į etilio gazoliną dedama etileno dibrobido, kuris sudegimo metu jungiasi su švinu, sudarydamas lakų švino dibromidą, kuris kartu su sudegusiomis dujomis išmetamas į lauką. Atskirti etilio gazolinui nuo kitų gazolino rūšių įdedama raudonų dažų. Dabartiniems autovežimių vidaus degimo varikliams naudojamas gazolinas nuo 78 iki 96 o.s., o lėktuvams 100 ar net žymiai daugiau. 2 ml švino tetraeti-

lio viename litre gazolino oktano skaičių pakelia maždaug 12 vienetų. *E.Bnk.*

Oktantas (lot.) 1. kampams matuoti įrankis, dabar beveik nenaudojamas. O. pagrindas yra lankas, lygus aštuntajai apskritimo daliai, sužymėtas laipsniais ir jų dalimis.

2. Pietų pusrutulio žvaigždynas, gulįs tarp Vandens Gyvatės, Chameleono, Rojaus Paukščio, Povo žvaigždynų. O. žvaigždyne yra dangaus pietų ašigalis. O. Sigma, 2,5 ryškumo žvaigždė, guli netoli šio ašigalio ir todėl yra pietų žvaigždė.

Oktava (lot.) 1. katalikų liturgijoje šventės pratęsimas per 8 dienas. S. Įstatyme jau buvo žinomos tokios 8 dienų šventės: Palapinių, Jeruzalės šventyklos pašventinimo ir Velykų. Krikščionių Bažnyčioje o. jau žinomos IV a., pirmiausia Jeruzalėje ir Tyre, kai buvo šventinamos Konstantino D. pastatytos bažnyčios. Kristaus šventės su o. buvo Velykos, o Rytuose ir Trijų Išminčių. Nuo VII a. ir šventųjų šventės imta švęsti su o.; pirmiausia Petro ir Povilo, Lauryno, Agnietės, o vėliau ir kitų. Nuo XII–XIII a. o. skaičius labai padidėjo: beveik kiekviena bažnytinė šventė jau turėjo savo o. Pop. šv. Pijus V jų skaičių sumažino. Iki paskutinių laikų buvo likę o. visų I klasės visuotinai švenčiamų švenčių ir, be to, dar bažnyčios pašventinimo, jos ir krašto globėjo vietinių švenčių. Pop. Pijus XII 1955 reforma visos o. buvo panaikintos, paliekant tik 3: Kalėdų, Velykų ir Sekminių. *J.V.*

2. Literatūroj (it. ottava rima) aštuonių vienuolikaskiemenių eilučių strofa, rimuojama abababcc; naujesniais laikais o. buvo vadinama kiekviena aštuonių eilučių strofa arba eilėraštis, žiūrint rimavimo schemos ir skiemenų skaičiaus eilutėje. Klasiškoji o. atsirado Italijoje (XII a. antrojoje pusėje) ir buvo labai populiari religinėje bei meilės lyrikoje. Pirmasis o. plačiau vartojo Boccaccio; aukščiausią tobulumo laipsnį o. pasiekė Ariosto, Boiardo ir Tasso poezijoje. Vėliau o. naudojo Goethe (Epilog zu Schillers Glocke), Byronas (Don Juan), Rilke (Winterliche Stanzen). Lietuvių literatūroje klasiškoji o. buvo pavartota tik pačiais paskutiniais laikais (A. Nyka-Niliūnas).

3. Muzikoje (it. ottava) aštuntasis tonas diatoninėj gamoj; taip pat intervalas nuo kurio nors gamos tono aukštyn arba žemyn.

4. Knygų dažniausias formatas (8°), iki 22,5 cm aukščio, susidaras popierių belankstant į 8 lapus, t.y. 16 puslapių. Mažoji o. yra iki 18,5 cm; didžioji o. iki 25 cm aukščio.

Oktavija (lot. Octavia) 1. imp. Augusto sesuo. Po pirmojo vyro G. Klaudijaus Marcello mirties politiniais sumetimais 40 pr. Kr. ištekėjusi už M. Antonijaus, stengėsi sukliudyti pilietinį karą tarp Antonijaus ir Augusto. 32 pr. Kr. Antonijus vedė Kleopatrą (žr.) ir persiskyrė su O.

2. Imp. Klaudijaus ir Mesalinos duktė, 53 po Kr. ištekėjusi už Nerono. Norėdamas vesti Popėją (Poppaea), Neronas 62 už tariamą neištikimybę O. ištrėmė į Pandaterijos salą ir ten netrukus nužudė. Jos likimą vaizduoja išlikusi drama O., kurios autorium laikomas Seneka.

Oktetas (it. ottetto) 1. muzikinis kūrinys, parašytas aštuoniems instrumentams ar žmonių balsams; 2. tokį kūrinį atliekąs 8 instrumentalistų ar dainininkų ansamblis.

Oktiabristai spalininkai, carinėje Rusijoje 1905 XII 17 įst. politinė partija, kuri atstovavo nuosaikesniems ir konservatyviškesniems sluoksniams. O. tikslas: caro Mikalojaus II Spalio manifeste 1905 paskelbtos programos įvykdymas. Faktiškai dūmose o. pavirto į didesnių žemvaldžių bei turtingų pirklių partiją, kuri juo toliau, juo daugiau rėmė valdžios ekonominę ir socialinę politiką, pvz. palaikė Stolypiną bei jo siūlytą žemės reformą ir Rusijos kolonizacijos politiką. Didžiausią įtaką bei atstovų skaičių o. turėjo trečiosios dūmos metu (1907–12), kai pravedė 133 atstovus ir kai o. lyderis A. Gučkovas buvo išrinktas dūmos pirmininku. Tuo metu o., kurie vis daugiau palaikė valdžią, kitų partijų jau buvo laikomi reakcionieriais. I pas. karo pradžioje o. taip pat palaikė valdžios politiką, bet jau 1915 įsijungė į Pažangųjį bloką. 1917 III caro nuvertimo metu o. nariai užėmė pozicijas Vykdomajame komitete bei Laikinojoje vyriausybėje (A. Gučkovas — karo ir laivyno ministras). O. vadovaujantieji asmenys: A. I. Gučkovas, M. V. Rodzianko, S. I. Šidlovskis ir kt. O. spaudos organas iki 1906 rudens buvo Slovo, 1907-15 – Golos Moskvy. *B.V.Mč.*

Oktokoralai (Octocorallia) koralinių polipų pirmasis poklasis — aštuoniaspinduliai koralai (antrasis poklasis yra šešiaspinduliai koralai). Tarp o. yra ir raudo-

nasis koralas (žr. pav. LE XII, 436), verslo objektas. Žr. Koralai.

Oktopas (Octopus vulgaris L.) aštuonkojis, oktopodų (žr.) būrio moliuskas, mintąs žuvimis ir kitais įvairiais jūros gyvūnais. Užauga ligi 2 m. Dėl mažo druskingumo Baltijos jūroj o. nėra. Vidužemio jūros šalių gyv. o. vartoja ir maistui.

Oktopodai (Octopoda) galvakojų moliuskų antrojo dvižiaunių poklasio antrasis būrys, kuriam priklauso įvairios oktopų, arba aštuonkojų, rūšys, o taip pat vad. argonautas (Argonauta argo) ir kt. Tai jūros gyvūnai aštuoniomis rankomis, arba čiuptuvais, be kriauklės.

Okuliacija (iš lot. oculus ‚akis') žr. Skiepijimas.

Okuliaras (iš lot. oculus ‚akis') optiniame įrankyje lęšis arba lęšių sistema, pro kurią sekamas objektyvo (žr.) duotas vaizdas. Pirmųjų G. Galilėjo žiūronų o. buvo neigiamas lęšis, vaizdas buvo gaunamas tiesus, matomumo kampas (padidinimas) nedidelis. XVII a. Ch. Huygens, XVIII a. D. Ramsden siūlė o. daryti iš dviejų teigiamų lęšių, kuris duoda atvirkščią vaizdą, o matomumo kampas jau siekia 40°. XX a., didindami matomumo kampą, pradėjo daryti dar sudėtingesnius o. ir pasiekė 70° matomumo kampą. Šių dienų, ypač karo reikalams skirtuose optiniuose įrankiuose, matomumo kampas siekia 100°.

Okulicki Leopold (g. 1898–?) lenkų generolas, pogrindžio kovotojas. 1939 dirbo Lenkijos vyr. kariuomenės štabe, vėliau kalintas Sov. Sąjungoje. 1941 Sov. Sąjungoje gen. Anderso armijos štabo viršininkas, vėliau 7 divizijos vadas. 1943 lėktuvu atskraidintas vadovauti lenkų pogrindžiui, vadovavo eilei pogrindžio veiksmų, vienu metu 1944 ruošė Vilniaus krašto, Lietuvos, Latvijos ir net Estijos prie Lenkijos prijungimui vad. tautinius lenkų dalinius. 1945 VI sovietinių pareigūnų nuteistas 10 m. kalėti, dingo Sov. Sąjungoje.

Okulicz Kazimieras (g. 1890 Panevėžio aps.) lenkų politikas ir žurnalistas. Baigęs Liepojos gimn., studijavo Rygoje, Petrapilyje ir Vilniuje (1925 gavo teisių magistro laipsnį). 1915 tarnavo Vilniaus milicijoje, 1918 gale ‚samoobrona wileńska' daliniuose, 1919 užsienio reikalų m-jos Lietuvos–Gudijos departamente (Varšuvoje). Vėliau dirbo įvairiuose postuose, kaip ‚Lenkijos rytinių žemių' atstovas. Želigovskiui Vilnių užėmus, buvo ‚Litwa Środkowa' vyriausybės užsienio reikalų departamento spaudos biuro šefu ir vyr. kariuomenės vado (t.y. Želigovskio) civilinės kanceliarijos politinio skyriaus vedėju. Vėliau redagavo Gazeta Krajowa ir buvo tikybų skyriaus vedėju vyr. įgaliotinio įstaigoje Vilniuje. Nuo 1926 iki karo (su pertraukomis) redagavo Kurier Wileński. Trumpą laiką buvo švietimo m-jos tikybų departamento dir. Dabar gyvena emigracijoje, kur parašė gana objektyvią studiją: Podział ziem W. Księstwa Litewskiego (1915–1923–1940), išsp. leidinyje Dzieje ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego 1953, 100–129.

Okuličius 1. Kazys (apie 1865 Latuvėnų dv., Troškūnų vls., Panevėžio aps.—1921 Kaune) inž. Petrapilyje 1891 baigęs inžinerijos mokslus, grįžo Lietuvon. Netrukus suimtas už priklausymą socialdemokratų partijai, 16 mėn. kalintas Petropavlovo tvirtovėje ir 3 m. ištremtas į Rusijos gilumą. Amnestuotas grįžo Lietuvon, porą metų dirbo prie geležinkelių tiesimo, vėliau gyveno savo dvare. 1905 teikė prieglaudą persekiojamiems lietuviams, pats buvo suimtas ir tardomas. 1917 buvo išrinktas atstovu į Vilniaus konferenciją, talkino Valstybės tarybai; dirbo organizuojant savivaldybes.

P. R(useckas), K. O. (Lietuvos Ūkininkas 1921 nr. 45).

2. Stepas (1839 Panevėžio aps.—1918) 1863 sukilimo dalyvis, veikęs Z. Sierakauskio daliniuose. Nuo 1908 yra bendradarbiavęs Litwa žurnale. Atskirai išsp. atsiminimų: Obrazki z 1863 r. 1910, Przed laty 1911 ir kt.

Okulistas (iš lot. oculus ‚akis') akių gydytojas. O. yra tas pats kaip oftalmologas (žr.), bet skirtinas nuo optometristo (žr.).

Okultacija (lot.) saulės sistemos kūno (mėnulio, planetos) perėjimas tarp stebėtojo ir žvaigždės arba planetos. Kadangi planetų regimieji diskai yra labai maži, planetų o. yra retos. Šių o. stebėjimai naudojami planetų vietai danguje nustatyti ir jų atmosferoms tyrinėti. Kadangi prieš pat o. žvaigždė matoma per planetos atmosferą, iš žvaigždės šviesos pasikeitimo galima gauti papildomų duomenų apie planetos atmosferą. Mėnulio o. vyksta kiekvieną naktį, kada mėnulis yra matomas. O. apskaičiuojamos panašiu būdu, kaip ir saulės aptemimai. JAV laivyno observatorijos kasmet leidžiamas leidinys vardu American Ephemeris išvardija visų žvaigždžių iki 7,5 ryškumo o., paduoda-

mas laiką, kada tam tikroje vietoje žvaigždė pražūva už mėnulio disko ir kada ji vėl pasirodo mėnuliui praslinkus. O. stebėjimą sudaro užregistruotas laikas, kada iš tikrųjų žvaigždė pranyko. Tokie stebėjimai tiksliausiai galima atlikti jauno ir priešpilnio mėnulio metu, kada žvaigždė pranyksta už tamsaus mėnulio krašto, ir todėl mėnulio šviesa nekliudo stebėjimo. O. stebėjimai naudojami mėnulio judesiui nustatyti. Yale observatorijos astronomas panaudojo daugiau kaip 5000 o. stebėjimų saulės atstumui apskaičiuoti. Jo rezultatai išėjo tokio pat tikslumo, kaip iš mažosios planetos Eros stebėjimų. Jei bent dvi o. yra stebėtos iš vienos vietos, tai iš tų stebėjimų galima nustatyti vietos geografinį plotį ir ilgį, panašiu būdu, kaip daroma nustatant laivo vietą jūroj iš sekstanto matavimų. Siekiant padidinti o. matavimų tikslumą, JAV laivyno observatorijoje atliktas ilgas mėnulio disko krašto netaisyklingumo stebėjimas, kad būtų galima padaryti reikiamas mėnulio paviršiaus reljefo pataisas. *Č.M.*

Okultizmas (iš lot. occultus ‚paslėptas') mokslas, tvirtinąs, kad yra slaptų, į mokslo sistemą neįtrauktų gamtinių ir dvasinių reiškinių, surištų su nežinomomis jėgomis ir įtakomis. Žmonės, turį ypatingų sugebėjimų o. srityje, vadinami mediumais. O. terminas dažnai vartojamas lygiagrečiai su magija, teosofija ir kabalistika. Paskutiniu laiku parapsichologija (žr.) ėmė tyrinėti o. fenomenus moksliniais metodais.

Lietuvoje kurį laiką veikė Okultinių mokslų mylėtojų d-ja, uždaryta 1932.

Okuma Šigenobu (1838–1922) japonų politikas, užsienio reikalų ministras 1888–89 ir 1896–98, ministras pirm. 1898 ir 1914–16. Jis 1914 su užsienio reikalų ministru Kato nusprendė Japonijos įsitraukimą karan sąjungininkų pusėje. Buvo liberalinių demokratinių reformų šalininkas. Įkūrė privatinį Wasedos univ. Tokijo mst.

Okuń Krzysztof, XVI a. galo lenkų poetas, eilėmis aprašęs Žygimanto Augusto gyvenimą. Grįžęs iš studijų Italijoje ir tarnaudamas Zigmanto Vazos kariuomenėje, O. susirinko iš savo tėvo, kuris buvo ilgai buvęs pareigūnas Žygimanto Augusto dvaro virtuvėje, žinių apie paskutinį karalių Gediminaitį. Tėvas sūnui su smulkmenomis apsakė viską, ką jis pats buvo matęs. O. ėmėsi apdainuoti Žygimanto Augusto gyvenimą nuo lopšio iki grabo. Nors O. nepasižymėjo dideliu poetiniu talentu, tačiau savo poezijoje apie Augustą davė įvairių nežinomų iki tol detalių. Rinkinys Krokuvoje išsp. 1600 titulu Chwały Zygmunta Augusta króla! (²1609).

G. Korbut, Literatura Polska I; *Fr. Siarczyński,* Obraz wieku panowania Zygmunta III, II 1828, 26; *W. A. Maciejowski,* Polska aż do pierwszej połowy XVII w. I 1842, 325. *Z.I.*

Okunev Nikolai Aleksandrovič (1788–1850) rusų generolas, dalyvavęs malšinant 1830 sukilimą Lenkijoje. Išsp. Histoire militaire de la seconde époque de la campagne de l'année 1831 en Pologne 1834.

Okunis 1. Jurgis (g. 1910 XI 3 Maskvoje) inžinierius-architektas, (2) sūnus. 1932 baigė Kauno aukštesniąją technikos m-lą ir 1933 karo m-los aspirantų kursus. 1934 pradėjo studijuoti VDU technikos fak., 1937 buvo studijų tikslais Paryžiuje, Berlyne ir Münchene, 1941 VDU statybos fak. apgynė diplominį darbą ir buvo paliktas asistentu prie architektūros katedros. 1944 pasitraukęs į Vokietiją, 1949 atvyko į JAV, kur savo profesijoj dirbo Bostone, 1958 persikėlė į Naujorką. Šalia privačios praktikos, laimėjo eilę projektavimo konkursų: tipinių Lietuvos pradžios m-lų (I premija), Pabaltijo valstybių paviljono Paryžiaus parodai (jo projektas atstovavo Lietuvai trijų valstybių konkurse Taline 1936), Maisto b-vės darbininkų kolonijos Kaune (I premija), Raseinių gimnazijos (II premija), Petrašiūnų rotušės (I premija), Kybartų pradžios m-los (I premija), Panevėžio ir Šiaulių muziejų, Mažeikių rotušės, Kauno Prekybos ir pramonės rūmų ir kt. 1941–43 Vyr. statybos valdyboje prisidėjo prie sugriautųjų miestų atstatymo planų paruošimo. 1940–44 paruošė galutinį projektą ir prižiūrėjo Dotnuvos ŽŪA bendrabučio statybą. Vokietijoje LB organizuotame projektų konkurse 1946 laimėjo I ir II premijas. Prancūzų atstatymo m-jos pareigūnų Vokietijoj pavestas išvystė savo konstrukcijos metodus namams statyti. Priklauso Lietuvos ūkio atstatymo komisijai, rašė jos leidiniuose. Išsp. Gyvenamieji namai 1948, Die Wohnhäuser von heute 1949.

2. Tomas (1878 III 7 Šelvių k., Vilkaviškio vls. — 1958 V 2 Bostone, JAV) inžinierius. Mokėsi Marijampolės gimn., 1899 baigė Mintaujos gimn. Studijavo Maskvos univ., kur 1903 baigė fizikos-mat. fak. I laipsnio diplomu. 1905 atliko ilgesnę studijinę kelionę į Angliją. 1908 baigė Maskvos aukštąją technikos m-lą diplomuoto inž. laipsniu. Dirbo plentų ir tiltų projek-

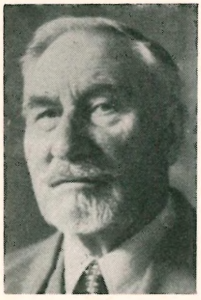

T. Okunis

tavimo, statybos ir priežiūros srityje Maskvoje ligi 1920. Vėliau dirbo Lietuvos pasiuntinybėje Maskvoje, kur organizavo Lietuvos turto grąžinimą iš Sov. Sąjungos. Lietuvon grįžo 1924 ir dirbo plentų valdyboje. Vėliau jis buvo Tauragės, Marijampolės ir Alytaus apskričių inžinieriumi. Techniškai prižiūrėjo Marijampolės ir Pavenčių cukraus fabrikų statybas. Spaudoje reiškėsi kritiškai įvertindamas Lietuvos statybos politiką. Dalyvavo Tautos pažangoje ir Lietuvos atgimimo d-joje. 1944 pasitraukęs nuo bolševikų, 1949 atvyko į JAV, kur gyveno Bostone.

Okupacija (lot. occupatio ‚užėmimas') veiksmas, kuriuo valstybė siekia įsigyti suverenines teises į teritoriją, nepriklausančią kitos valstybės suverenumui. O., kaip įsigijimo būdas, skiriasi nuo užkariavimo tuo, kad užkariauta teritorija pirmiau priklausė kitai valstybei. O. yra pirminis įsigijimo būdas atliktas valstybės arba valstybės po įvykdymo pripažintas. O. objektu gali būti tik tokia teritorija, kuri nepriklauso jokiai kitai valstybei, pvz. sala arba teritorija gyvenama čiabuvių, kurių bendruomenė negali būti laikoma valstybe. Jokios valstybės teritorija, nors ji yra ir visiškai nuošaliai nuo tarptautinės bendruomenės, negali būti o. objektas. Tačiau teritorija, kuri kartą priklausė valstybei, bet buvo vėliau palikta, apleista, gali būti o. objektu kitoms valstybėms. O. turi būti efektyvi. Valdymas ir administravimas valstybės vardu yra du esminiai efektyvios o. požymiai. Teritorija turi būti paimta o. vykdančios valstybės valdyman, su intencija įsigyti okupuotai teritorijai suverenumą. Tai gali būti įvykdyta toj teritorijoj įsikuriant, sudarant tam tikrus aktus, kuriais pažymima teritorijos užvaldymas ir įjungimas o. vykdančios valstybės suverenuman. Formaliniais požymiais gali būti proklamacija arba vėliavos iškėlimas. Tačiau tie formalumai bus tik fiktyvios o. ženklai, jeigu toje teritorijoje nėra palikta valdžia, pajėgi išlaikyti vėliavos autoritetą. Jeigu po tam tikro laiko užimtoje teritorijoje nepasireiškia atsakingi administracijos žmonės, vykdą vyriausybės funkcijas, — o. netenka efektingumo. Efektyviai okupuota teritorija įeina į tarptautinės teisės sferą, t.y. kitos valstybės turi paisyti o., ne-

Sovietų Sąjungos kariuomenė okupuoja Kauną 1944

bent okupantas kraštą apleistų arba būtų vietinių gyventojų išvytas. Už okupuotos teritorijos saugumą bei tvarką atsako okupantas. Atvejis, kada karą laimėjusi valstybė laiko okupavusi karą pralaimėjusios valstybės teritorijos dalį, kaip taikos sutarties išpildymo garantiją, vadinama garantine o. Pvz. po prancūzų-prūsų karo vokiečiai 1871 laikė okupavę dalį Prancūzijos teritorijos, kol buvo išmokėta nustatyti karo nuostoliai. Po I pas. karo sąjungininkai buvo okupavę vakarinę Reino dalį, po II pas. karo buvo okupuota visa Vokietija. Karinės pajėgos pasiliko Vokietijos teritorijoj ir po pasirašymo įvairių konvencijų 1952. Kasdieninėje kalboje o. žodžiu vadinamas apskritai svetimos teritorijos užėmimas (žr. Inkorporacija, Karas).

L. Oppenheim, International Law 1955; *Q. Wright,* A Study of War 1942; *E. Sauer,* Grundlehre des Völkerrechts 1948. *M.Mc.*

Ol receptuose oleum (žr.) santrumpa.

Ola upelis Utenos aps., Rašės (Vyžuonos, Šventosios, Neries) deš. intakas, 19 km ilgio; teka į v. pro Sirutėnų ež., toliau į p., Utenos mst. apylinkėse; baseino plotas 42 km².

Olaf žr. Olavas.

Öland Švedijai priklausanti Baltijos jūros sala, didumo antroji po Gotlando, atskirta nuo žemyno Kalmaro sąsiauriu; 136 km ilgio ir ligi 16 km pločio, 1345 km², 26.230 gyv. (1950), adm. centras Borgholm (per 2000 gyv.). Ji dažnai minima nuo 775 Skandinavijos istorijoj, ypačiai ryšium su Danijos ir jos šiaurinių kaimynų karais. Viduramžiais Ö. sudarė atskirą autonominį vienetą. Borgholme yra didelės XIII a. pilies griuvėsiai. Salos gyv. kalba sava šnekta ir kiek skiriasi nuo kitų švedų ne tik etnografiškai, bet ir antropologiškai. Sala susidariusi iš silurinio kalkakmenio ir dėl to labai ryškiai skiriasi nuo žemyno, kuris sudarytas iš kristalinių uolienų — granito ir gneiso. Saloje yra 4,5 ilgio Hornsjö ež. Kai kurios jos vietos gerai tinka žemės ūkiui, kuris yra pagrindinis gyv. pragyvenimo šaltinis.

Olandija, Koninkrijk der Nederlanden, v. Europos demokratinė karalija tarp Belgijos ir Vokietijos, Reino, Maaso ir Šeldės deltų srityje; 32.401 km², bet plotas didėja paverčiant dirbama žeme nusausintas buv. Zuiderio ež. dalis; 11.097.000 gyv. (1957); sostinė Amsterdamas, bet vyriausybės būstinė ir parlamentas yra Hagoj.

Žemės paviršius. O. yra žemiausias Europos kraštas, vidurkinis jos aukštis nuo j.l. apie 10 m, 38% viso ploto yra žemiau j.l. (žemiausia vieta 6,61 m žemiau j.l.), jos paviršius grimzta 2 mm per metus, o aukščiausia krašto vieta teiškilusi 322 m nuo j.l. Iš jos teritorijos 17.100 km² yra apsaugota pylimais nuo jūros ir upių vandens užliejimų. Bendras tų pylimų ilgis arti 3000 km. Dėl žemo paviršiaus vien tik istoriniais laikais jūra apsėmė per 5800 km²; jūrai apsėmus atsirado ir didelė įlanka, vad. Zuidersee (Pietų jūra). Planingai kovojant su jūros transgresija ir jos potvynių įsiveržimais, atgauta apie 5700 km², ir darbas tęsiamas toliau. Iš įsiveržusios jūros atkovotos, nusausintos ir dirbamais laukais paverstos vietos vadinamos polderiais. Didžiausias ligi 1960 atliktas darbas, vykdant nusausinimo planą, yra supylimas 1920–32 Afsluitdijk 30

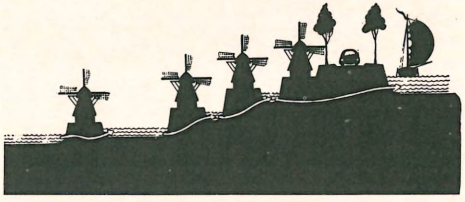

Polderių nusausinimo schema; vėjo jėga varomi ‚malūnų' siurbliai išsiurbia vandenį ir perkelia į jūrą

km ilgio ir 90 m pločio pylimo, skiriančio visą Zuidersee įlanką nuo jūros, ir sudarymas iš to atskirto vandens ploto penkių polderių (bendro 220.000 ha ploto), iš kurių trys jau (1959) nusausinti. Tačiau daug didesnis projektas pradėtas vykdyti 1958 apsaugojimui atgautų iš įsiveržusios jūros plotų nuo jos nepaprastų potvynių. Tai vad. ‚Deltos schema', įteisinta 1958 V 8 specialiu Deltos įstatymu, kuriuo remiantis bus supilti 5 pylimai pajūryj tarp Maaso ir Šeldės žiočių. Jie sujungs ten esančias salas, sutrumpins pajūrio liniją, apsaugos salas nuo jūros apsėmimų ir eliminuos galimybę jūros vandeniui įsiveržti upių deltų šakomis į žemyną. Pylimai pradėti pilti 1958 ir ligi 1959 XI vienas (trumpiausias) baigtas. Jie nuo 2,5 km ligi 10 km ilgio, pilami atviroj jūroj, kuri čia yra ligi 45 m gylio. Pylimai pilami 13,5 m aukščio matuojant nuo vidurkinio j.l. Viso projekto įvykdymas truks apie 20 metų ir kainuos apie 600 mil. dol.; jam vadovauja 1953 sudarytas iš 12 narių Deltos komitetas, kuriam įstatymu suteiktos pla-

Kanalas Leideno mieste

čios teisės. Darbus vykdo apie 500 inž. ir per 5000 darbininkų. Tai vienas didžiausių žmonijos istorijoj užsimojimų prieš gamtos stichiją. Šį didžiulį projektą pagimdė 1953 II katastrofa, kai š.v. smarkaus vėjo sukeltas jūros vanduo prasiveržė per esamus pylimus, staigiai apsėmė polderius ir kitas žemąsias vietas su 133 miesteliais ir kaimais, prigirdė 1800 žmonių ir padarė 400 mil. dol. žalos. Tuomet olandai paleido šūkį: ‚Niekada!' ir pasiryžo amžiams sutvarkyti jūros krantą bei pašalinti jūros grėsmę pagal iš senų laikų žinomą posakį: Deus mare, Batavus litora fecit (Dievas padarė jūrą, o olandas krantus).

Iš jūros atsiimti ir nusausinti plotai (polderiai) iš karto netinka žemės ūkiui, nes jų žemė yra užnuodyta druska, kurią reikia išplauti gėlu vandeniu. Nors O. paviršutiniškai žiūrint atrodo labai vandeninga, peršlapusi, bet iš tikrųjų ji kenčia tolydžio didėjantį gėlo vandens trūkumą, nes atmosferos kritulių vandens žymi dalis sunaudojama naujų polderių dirvoms išplauti ir išsiurbiama į jūrą. Tik įvykdžius Deltos užtvankų projektą, v. ir p. O. galės būti aprūpinta reikiamu kiekiu vandens. Salų ir žemyno pajūryj yra juosta smėlio kopų, o už jų seka maršai (žr.), paversti derlingomis ganyklomis. Dar toliau į rytus yra gestų (žr.) zona. Anksčiau iš polderių vandenį siurbdavo tik vėjo jėga varomi siurbliai (‚malūnai'), o vėliau juos vis daugiau pakeičia motoriniai siurbliai.

Klimatas jūrinis, be didelių temp. skirtumų, nešaltos žiemos (I vidurkinė temp. 3°C) ir ne labai karštos vasaros. Krituliai krinta visais metų laikais, ir tai yra palankus reiškinys žemės ūkiui. Dažni rūkai ir didelė oro drėgmė.

Gyventojai. O. yra tankiausiai apgyventa Europos vst.; 1 km² tenka (1956) 333 gyv. Per metus priauga apie 100.000 žmonių. O. gyv. prieauglis yra didžiausias v. Europoje. Arti 60% žmonių gyvena miestuose po daugiau kaip 20.000 gyv. Didžiausios religinės grupės: kat. 38,5%, reformatų 31%, kalvinistų 10%. Kultūros srityj O. yra viena iš pirmaujančių pasaulyj. 1900 įvestas privalomas 6 metų pradžios mokslas, po kurio eina 7 metų aukštesnioji m-la. 1920 pradėta vykdyti

Olandija

Būdingas Olandijos gamtovaizdis

švietimo srityj kultūrinė autonomija, valstybei lygiai pripažįstant ir lygiai remiant konfesines m-las, kurios sudaro apie 70% visų krašto m-lų skaičiaus. Seniausi univ.: Leideno (įst. 1575), Groningeno (1614), Amsterdamo (1632), Utrechto (1636); kat. univ. Nijmegene, o kalvinistų Amsterdame. Iš viso yra 15 aukštųjų m-lų. O. miestai pasižymi savo flamandiška architektūra (XIV–XVII a.), didele švara, turtingais meno muziejais, geru susisiekimu sausumos ir vandens keliais, gera sanitarine priežiūra, bet jiems trūksta vaizdingos geografinės aplinkumos, nes jie visi yra žemose lygumose.

Tulpių laukas Olandijoj

Žemės ūkis ir pramonė. O. žemės ūkis yra vienas iš intensyviausių pasaulyje; javų derlingumu jo varžovas yra tik Danijos žemės ūkis. Kviečių derlius iš ha gaunamas didžiausias (60 ctr.) pasaulyj. Žemės ūkiui naudojama žemė sudaro 67% viso ploto. Ganykloms skiriama 40%, javų ir šakniavaisių kultūroms 30% ir sodininkystei 3% viso naudojamo ploto. Miškais apaugę 7% visos teritorijos. Kviečių metinis derlius apie 400.000 t, rugių 600.000 t, avižų 450.000 t, miežių 150.000 t, bulvių 2.500.000 t, cukrinių runkelių 1.800.000 t. Labai intensyviai išplėsta daržininkystė ir sodų ūkis, kurių produktai — daugiausia ankstyvosios daržovės ir gėlės — pasiekia ir užsienio rinkas. Daržams skiriama apie 130.000 ha, iš kur apie 3500 ha sudaro stiklu dengti šiltnamiai. O. yra didžiausia pasaulyj gėlių, ypačiai tulpių, augintoja. Šiai kultūrai skiriama per 15.000 ha. Jos tulpių gumbai dideliais kiekiais importuojami ir į Ameriką. Daugiausia gėlių (tulpių, narcizų, hiacintų, krokusų) auginama p. O. polderiuose. O. — smulkaus ūkio kraštas; 70% visų ūkių yra ligi 10 ha dydžio. Gyvulių ūkis taip pat labai aukšto lygio. Plačiai pasaulyj žinoma olandų juodmargių karvių veislė, pasižyminti dideliu pieningumu. Iš viso laikoma apie 3 mil. galvijų, 2 mil. kiaulių, 250.000 arklių, 500.000 avių. Per metus gaunama apie 6 mil. t pieno, iš kurio pagaminama apie 50.000 t sviesto ir 80.000 t sūrio. Olandiškas sūris yra plačiai žinomas pasaulyj ir daug kur imituojamas.

Pramonė kenčia žaliavų trūkumą; iš svarbiųjų mineralinių turtų yra tik akmens anglies (Limburgo provincijos kasyklos duoda per metus apie 13 mil. t) ir naftos, kurios Vokietijos pasienyj gaunama arti 1 mil. t, t.y. beveik 33% jos pareikalavimo vidaus rinkoj. Labiausiai išplėsta yra žemės ūkio produktų ir aplamai maisto dalykų pramonė. Prie didžiųjų uostų išaugo iš tolimų kraštų įvežtų maisto reikalams skiriamų žaliavų apdirbimo įmonės: kakavos, kavos, šokolado, prieskonių, margarino (200.000 t.), arbatos ir kt. Nors krašte nėra geležies rūdos, bet 1924 Ijmuidene įkurtos įvežamos geležies rūdos tirpyklos ir prie jų geležies ir plieno fabrikai, duodą per metus apie 700.000 t plieno ir 600.000 t geležies. Pažymėtina didelė laivų statybos pramonė, pajėgianti vienu metu 300 verftų statyti apie 400.000 b.r.t. bendros talpos laivų. Iš kitų pramo-

nės šakų pažymėtina elektros reikmenų, radijo-televizijos aparatų (pvz. Eindhovene Philips firma), tekstilės (130.000 dirbančiųjų), tabako, konservų, mokslo priemonių, optikos stiklo, chemikalų ir kt. daiktų. Amsterdamas yra deimantų ir kt. brangakmenių gludinimo pasaulinis centras, o Delfte koncentruojasi pagarsėjusi porcelano-keramikos pramonė.

P r e k y b a. O. yra tipiška tranzito vst. Pro jos uostus praeina didelės masės žaliavų ir gaminių į Vokietiją ir iš jos; ypačiai svarbus tranzitinis uostas, didžiausias Europos žemyne, yra Rotterdamas, nes pro ji praplaukia Reinu atgabentos Ruhro krašto ir kai kurių kitų v. Vokietijos vietų žaliavos ir pramonės prekės ir taip pat pro ji įvežama didžiuliai kiekiai žaliavų. Svarbiausi pačios O. importo dalykai yra: maisto žaliavos, plienas, geležies rūda, nafta, akmens anglis, medis, javai, cukrus, kava, arbata, tabakas, mašinos ir medvilnė. Žaliavos sudaro per 50% importo vertės, maisto dalykai 21% ir pramonės gaminiai 30%. Išvežama: pieno produktai, laivai, laivų motorai, chemikalai, šokoladas, kakava, gėlės, keramikos gaminiai, konservai, deimantai ir kt. Svarbiausi užsienio prekybos partneriai yra Vokietija, Belgija, D. Britanija, JAV, Švedija, Prancūzija ir Afrikos kraštai. Metinė užsienio prekybos apyvarta apie 4 bilijonus dol. Prekybos laivynas susideda (1957) iš 557 jūrinių laivų, 4.803.000 t talpos, iš jų 127 tanklaiviai 1.574.000 t talpos. Vidaus vandens kelių (6918 km) laivynas yra 4,4 mil. t talpos. O. žvejybos laivynas yra vienas iš didžiausių v. Europoje; žvejyba verčiasi apie 25.000 žmonių; vien tik Šiaurės jūroj per metus sužvejojama apie 150.000 silkių. O. orinio susisiekimo valstybinė K.L.M. b-vė (seniausia pasaulyj) palaiko susisiekimą su viso pasaulio didžiaisiais mst. O. piniginis vienetas guldenas (hfl) = 26,23 JAV cento.

V a l s t y b i n ė s a n t v a r k a i r a d m i n s t r a c i j a. O. yra paveldimoji konstitucinė monarchija. Vykdomosios valdžios viršūnėj yra karūna, legislatyviosios — karūna ir parlamentas, kurį sudaro dveji rūmai: senatas ir seimas. Senatas, arba aukštieji rūmai, susideda iš 50 atstovų, renkamų atskirų provincijų 6 metams, bet kas 3 metai pusę perrenkamų; seimą sudaro 4 metams renkamų 100 atstovų. Parlamentą paleisti turi teisę karūna. Balsavimo teisę turi 23 metus amžiaus sukakę piliečiai. Valstybės taryba (Raad van State), kuriai pirmininkauja karalienė, susideda iš nedaugiau kaip 14 narių. Visa O. padalyta (1954) į 12 provincijų, iš kurių 3 didžiausios: P. Olandijos (2.506.576 gyv., sostinė Haga), Š. Olandijos (1.929.620 gyv., sostinė Haarlem) ir Š. Brabanto (1.332.033 gyv., sostinė 's Hertogenbosch). Mažiausia (naujadaras) yra Š. R. Polderio (15.938 gyv., sostinė Emmeloord).

Sūrių turgus Olandijoj

O. ligi Indonezijos atsiskyrimo (1954) buvo viena didžiųjų koloninių vst. Jos dar išlikusios (1959) kolonijos: Vakarų N. Gvinėja (Irian) 142.822 km² ir 231.000 gyv., Gvajana (Surinam) 390.000 km² su apie

Po II pas. karo naujai atstatytas Roterdamas

Olandijos parlamento rūmai Hagoje

1 mil. gyv. ir Antilų salyno salos: Curaçao (447 km², 105.900 gyv.), Aruba (181; 54.780), Bonaire (290; 5200), St. Martin (34; 1460), St. Eustatius (31: 1020) ir Saba (9; 1100).

Istorija. Germaniškųjų frizų ir batavų genčių gyvenama dabartinės O. sritis ligi Reino buvo I a. pr. Kr. okupuota Romos Juliaus Cezario ir Augusto, o nuo III a. kolonizuota žemutiniųjų frankų. IX a. suskilus Karolingų imperijai, beveik ji visa atiteko Šventosios Romos Imperijos Lotarui I ir patapo Lotaringijos karalija. Pabuvusi neilgai r. frankų, o po jų v. frankų priklausomybėj, atiteko X a. Žemutinei Lotaringijai. IX–X a. normanai bandė čia įsigalėti, bet buvo atmušti vietos didžiūnų, kurie ilgainiui įgijo vis daugiau galios ir pasidarė savarankūs feodalai. Iš jų žymiausi buvo Brabanto, Gelderso, Holandijos kng. Pažymėtinas XIII a. susidarymas stipraus turtingųjų miestelėnų sluoksnio, kuris pradėjo veržti iš feodalų ir politinę galią. XIV–XV a. O. teritorija buvo Burgundijos, o XVI a. perėjo į Habsburgų dinastijos ispaniškąją šaką. Protestantizmo kilimo metu p. dalis pasiliko katalikiška, o š. — protestantiška. Iš pirmosios kilo Belgija, o iš antrosios — O. Protestantai ir ypač kalvinistai priešinosi kat. valdovams, organizavo dažnus sukilimus. Ypačiai neramus buvo 1568–1648 laikotarpis Niderlanduose (taip anuomet buvo vadinama dabartinės Belgijos ir O. sritis), kur daugiausia savo akcija prieš Habsburgus pasižymėjo Vilhelmas Oranietis 1581 olandų provincijos paskelbė savo nepriklausomybę. 1585 sukilėliams atėjo į pagalbą Anglija, kuri, sunaikinusi 1588 ispanų karo laivyną, privertė Ispaniją priimti 12 metų (1609–21) paliaubas, kurių metu olandai gavo faktišką nepriklausomybę. Nors paliauboms pasibaigus ispanai dar per 30 metų nesėkmingai bandė pajungti olandus, tačiau 1648 turėjo pasirašyti Vestfalijos taikos sutartį, pripažįstančią O. respubliką. Pažymėtina, kad tas laikotarpis (XVII a. pirmoji pusė), kuriame olandai kovojo dėl savo tautinės laisvės ir valstybinės nepriklausomybės, įėjo į jos istoriją kaip didelių jų komercinių laimėjimų, kolonijinės ekspansijos, o meno, mokslo ir literatūros istorijoj žinomas ‚aukso amžiaus' vardu. Anuo metu

gyveno Rembrandtas, Grotius, Spinoza, Descartes ir kt. XVII a. viduryj O. jau buvo stipriausia iš visos Europos vst. jūrinėj prekyboj, o Amsterdamas buvo tapęs kontinento finansiniu centru. Tuo metu O. įsigijo Javą, Sumatrą ir kitas Malajų salas, iš Ceilono ir Malakos išvijo portugalus, P. Amerikoj užėmė Surinamą, V. Indijoj — Curacao, įkūrė N. Amsterdamą (Naujorką) ir rungėsi dėl kolonijų Brazilijoj. Tačiau tokia savo globaline ekspansija ji neišvengiamai turėjo susikirsti su kita tų pačių polėkių vst. — Anglija, kuriai turėjo užleisti N. Amsterdamą. Paskui įsivėlusi į karus su Anglija ir Prancūzija, o vėliau kaip Anglijos sąjungininkė prieš Prancūziją, O. pradėjo netekti savo tiek pasaulinės komercinės, tiek politinės-militarinės pirmaujančios pozicijos ir atsidūrė Anglijos galybės šešėlyj. Didžiosios prancūzų revoliucijos metu Prancūzija nurungė O. ir jos vietoj 1795 įkūrė savo satelitinę Batavijos respubliką, išsilaikiusią ligi 1806, kai ją Napoleonas pavertė O. karalija, o 1810 inkorporavo į Prancūzijos imperiją. Jos nepriklausomybė buvo atstatyta 1815 Vienos kongreso, kai prie O. buvo prijungta austriškieji Niderlandai (dabartinė Belgija), o vėliau dar padidinta personalinės unijos su Liuksemburgu. Jos karalius Vilhelmas I nepajėgė nuraminti pasinešusių į nepriklausomybę belgų, ir 1830 prasidėjo vieša revoliucija (vadovaujama kat. klero drauge su liberalais), kuri 1831 pasibaigė Belgijos emancipacija. I pas. karo metu O. išsilaikė neutrali, bet nukentėjo ūkiškai. Nors II pas. karo pradžioj deklaravo savo neutralumą, bet 1940 V 10 užpulta Vokietijos ir, priešo aviacijai sunaikinus Rotterdamo senamiestį bei padarius kitur didelių nuostolių, prisiėmė okupaciją, iš kurios tapo išlaisvinta 1945 pavasarį. Žr. Niderlandai.

G. J. Mulder, Handboek der goegrafie van Nederland, 3 tt., 1949–52; *M. J. de Bosch Kemper,* De tegenwoordige Staat van Nederland 1950; *J. Huizinga,* Holländische Kultur des 17. Jahrhunderts 1937; *H. Brugmans,* Geschiedenis van Niederland, 8 tt., 1935–38. *A.B.*

O l a n d ų k a l b a (ol. Nederlandsch, ag. Dutch, prc. Hollandais, vok. Holländisch) yra modernioji senųjų žemutinių frankų kalba, artimai gimininga flamų kalbai. Jos kartu su frizų, anglų ir vokiečių žemaičių k. priklauso vakarinei germanų k. šeimai.

Olandų k. savo žodynu, sintakse ir žodžių kaityba labai panaši į vokiečių žemaičių k. (Plattdeutsch, Low German). Jos kartu su anglų k. išlaikė germaniškus nebalsingus priebalsius p, t, k nepakeistus, kaip vokiečių aukštaičių kalboje, į afrikatas pf arba ff, z arba s(s), ch arba h : ol. hopen (ag. hope, vok. hoffen), ol. loopen (ag. lope, vok. laufen), ol. tijd (ag. tide, vok. Zeit), ol. water (ag. water, vok. Wasser), ol. maken (ag. make, vok. machen), ol. breken (ag. breake, vok. brechen). Olandų k. skiriasi nuo vokiečių žemaičių ir anglų k. subalsindama l garsą prieš d, kaip oud (iš old ‚senas'), koud (iš kold ‚šaltas'). Kitos būdingesnės savybės yra: linksnių galūnių išnykimas, daugiskaita žymima galūnėmis -s arba -en, būsimajam laikui sudaryti vartojamas žodis zullen, g tariamas frikatyvinis, panašiai kaip vok. kalboje ch žodyje Bach, senų žodžių išlaikymas, nežinomų nei anglų nei vokiečių k., kaip oorlog ‚karas', eeuw ‚šimtmetis'.

Olandų k. raidoje skiriami trys periodai: senasis (iki 1100), vidurinis (1100–1550) ir naujasis (nuo 1550). Iš senojo periodo išlikę tik keli rašytiniai paminklai, būtent psalmių vertimai. XIII a. olandų k. suklestėjo. Žymiai prie kalbos ugdymo prisidėjo Jacob van Maerlantas (g. 1235) veikalu Spiegel Historiael. Burgundams valdant O. (1363–1477) olandų k. nyko ir buvo patekusi stiprion prancūzų k. įtakon. Literatūrinės draugijos, vad. Rederijkerskamer, nesėkmingai kovojo prieš svetimą įtaką. Tik XVI a. tikybinių ir politinių kovų dėka olandų k. atgijo. Reikšmingos įtakos kalbos atgijimui ir atgaivinimui turėjo Dirck Volckertczoon Coornhertas (1522–90) ir Philip van Marnixas (1538–98) tikybiniais, politiniais raštais bei kalbomis. 80 metų laikotarpyje (1568–1648) Olandija sudarė rezistencijos centrą prieš ispanų valdymą. Iš pietų olandai-flamai traukėsi į šiaurę ir kartu įtakojo vietinę kalbą. Pietiečiai senuosius vienabalsius i ir ū tarė dvibalsiškai, panašiai kaip vok. ei ir eu. Nuo XVI a. olandai taria žodžius mijn ‚mano', vijf ‚penki', huis ‚namas', muis ‚pėlė' dvibalsiškai, nors tarmėse senieji vienabalsiai dar išlikę.

Dėl stiprios pietiečių įtakos ir bendrinė olandų k. maža kuo skiriasi nuo flamų k. Prie abiejų kalbų subendrinimo prisidėjo ir Biblijos vertimas ‚Statenbijbel' (1626–37) su pietiečių priemaišu, o Biblijos vertimas tolimesniam kalbos subendrinimui turėjo tokios pat įtakos, kaip ir Liuterio Biblijos vertimas vokiečių aukštaičių k.,

kuriant, formuojant ir nustatant bendrinę kalbą.

XIX a. vyko smarki olandų k. gryninimo akcija, nereikalingos svetimybės buvo pakeistos tinkamais naujadarais. Dabartinė olandų k. gramatikos ir rašyba nustatyta M. de Vrieso ir te Winkelio didžiojo žodyno: Woordenboek der Nederlandsche taal 1882 ir t.t. Vartoja lotynų abėcėlę, didžiųjų bei mažųjų raidžių vartojimas panašus į lietuvių k. vartojimą.

Olandų k. nemaža žodžių yra paskolinusi ir kitoms tautoms. Anglų k. pasisavino žodžių iš jūrininkystės ir meno srities: deck ‚denis', cruise ‚plaukioti', hoist ‚iškelti burę', reef ‚rifas', skipper ‚prekybinio laivo kapitonas', yacht ‚jachta', yawl ‚jolas, valtis', landscape ‚landšaftas', sketch ‚eskizas', etch ‚graviruoti' ir t.t. Amerikiečiai iš olandų pasiskolino žodžius boss, cookie, Santa Claus, waffle ir Yankee. Vokiečiai taip pat visą eilę žodžių perėmė iš olandų, kaip: baggern, Börse, Dose, Düne, Klippe, löschen, Rummel, Süden, Waffel, Watte ir t.t.

Ir pati olandų k. taip pat praturtino savo žodyną svetimybėmis. Iš prancūzų kalbos pasiskolino įvairių sričių žodžių, anglų k. turėjo įtakos sportui, o vokiečių k. mokslui. Ol. eland per vokiečių k. (ankstyvosios vok. aukšt. k. Elend, Elen, dabar Elentier) pasiskolintas iš liet. élnias (seniau elenis).

J. van Ginneken, Handboek der Nederlandsche taal, 2 tt., 1914–28; *H. Koolhoven,* Teach Yourself Dutch 1941; *J. H. van Dale,* Nieuw groot woordenboek der Nederlandsche taal 1947; *J. Franck,* Etymologisch woordenboek der Nederlandsche taal 1936; *M. Schönfeld,* Histor. grammatica van het Nederlands 1954; *M. J. van der Meer,* Historische Grammatik der niederländischen Sprache 1927; *L. P. H. Eykman,* Phonetiek van het Nederlandsch 1937. *V.Pėt.*

Olandų literatūra. Hendrik van Valdeke buvo pirmasis olandų poetas, palikęs rašytinės kūrybos XII a. antroj pusėj, vienoj iš turtingiausiųjų olandų literatūros etapų viduramžiuose. To meto olandų riterių dainos buvo paplitusios po visą Europą ir skyrėsi nuo kitų savotišku stiliumi — vad. olandiškąja gotika. Ypač pagarsėjo veikalas Van den Vos Reinaarde apie lapę Reynardą. Viduramžių ir apskritai visos olandų literatūros žymė — kontrastas tarp didaktinio ir lyriškojo elemento. Jų aptinkame jau Lancelot van Denemarken, lyriškoj apysakoj Beatrijs, alegoriškoje pjesėje Elkerlijck etc. Gotiškasis olandų literatūros periodas baigėsi XV a., kai plačiai paplito retorika ir epigramų žanras. Pačioje XV a. pabaigoje iškilo visa eilė žymių poetų, kurie pradėjo vad. aukso amžių.

Po šiaurinių ir pietinių sričių atsiskyrimo XVI a. pabaigoje olandų literatūra ypač suklestėjo pietuose, likusiuose katolicizmo bei antikinės tradicijos įtakoje. Įžymūs to laikotarpio poetai: P. C. Hooft (1585-1647), Gerbrand Andrinanszoon Bredero (1585–1618), Joost van den Vondel (1587–1679) ir Constantijn Huygens (1596–1687). Vondel iš jų buvo pats reikšmingiausias ir įvairiausias. Be šių, liaudyje populiarus buvo Jacob Cats, vad. dar Tėvu Cats.

XVIII a. pradžioje minėtinas poetas Jan Luiken (1649–1712), sukūręs eilę krikščioniškų meditacijų, pasižymėjęs turtingu ir giliu poetiniu stiliumi, įtakotas vokiečių mistikų, ypač Jacob Böhmės. Kiti žymūs poetai: Jan van Broekhuizen, Jan Baptista Wellekens ir Hubert Cornelis Poot. XVIII a. olandų literatūroje plačiai pasireiškė drama ir proza. Pieter Langendijk (1683–1756) didaktinės pjesės ir aukšto meninio lygio komedijos dar ir dabar reguliariai vaidinamos O. teatruose. Justus van Effen (1684–1735) laikomas pirmuoju olandų literatūros eseistu. Po jo seka pirmieji žymūs romanistai: Betje Wolff (1738–1804) ir Aagje Deken (1741–1804). Jų veikalai pasižymi stipria personažų charakteristika bei intryga, žmogiškųjų vertybių iškėlimu, humoru. Šio laikotarpio filosofinio žanro kūrėjai: Hieronymus van Alphen (1746–1803), parašęs Aesthetica, Frans Hemsterhuis (1721–1790), Paulus van Hemert, Johannes Kinker.

XIX a. pradžioje prasidėjęs romantizmo sąjūdis olandų literatūroje vėl iškėlė lyriką (Willem Bilderdijk, A. C. Staring ir kt.). Trijų rašytojų išleidžiamas įtakingas žurnalas De Gids (A. Drost, R. Bakhuizen van den Brink ir E. J. Potgieter). Potgieter (1808–1875) buvo pirmasis reikšmingas olandų literatūros kritikas. Kiti to meto reikšmingesni kritikai: Conrad Busken Huet (1826–1886) ir Jacob Geel (1789–1862). Realizmo pradininku laikomas Nicolaas Beets (1814–1903), išleidęs apysakų rinkinį Camera Obscura, vaizduojantį viduriniojo luomo buitį. Didelės įtakos XX a. pradžios kartai padarė Eduard Douwes Dekker (1820–1887), pasirašinėjęs pseudonimu Multatuli. Žymiausi jo prozos veikalai: Max Havelaar, Woutertje Pieterse; jo

proza pasižymi gyvu stilium, precizija, spontaniškumu ir sąmojum.

1885 pasirodžius periodiniam žurnalui De Nieuwe Gids, prasidėjo naujas olandų literatūros renesansas. Šio atgimimo ženklai buvo ryškūs ir dailėj, architektūroj, muzikoj bei visuomeniniame gyvenime. Žymesnieji rašytojai: Willem Kloos (1859–1930), Marcellus Emants (1848–1923) ir kt. Individualizmui šio meto kūryboje atstovavo W. L. Penning (1840–1924). Žymiausias to meto lyrikas — kritikų laikomas pačiu stipriausiu visoje olandų literatūroje — Herman Gorter (1864–1927). Jo lyriškai simbolinė poema Mei laikoma olandų literatūros šedevru. Stipriausias prozaikas — Jacobus van Looy (1855–1930). Dramaturgas — Frederik van Eeden (1860–1932). Apskritai, realizmas ir natūralizmas buvo labai artimi olandų rašytojų dvasiai, ir todėl šių literatūrinių srovių įtakoje iškilo visa eilė pirmaeilių prozaikų: Franz Coenen (1866–1936), Herman Robbers, Gerard van Eckeren ir trys moterys: Top Naeff, Margot Scharten-Antink, Carry Van Burggen. Paminėtinas taip pat ir populiarus Louis Couperus (1863–1923).

Po 1900 iškilo nauja pajėgi rašytojų karta: Henriette Roland Holst (g. 1869), P. C. Boutens (1870–1943), T. H. Leopold (1865-1925), romanistas Arthur van Schendel (g. 1872). Holsto veikalai pasižymi giliu ir šviesiu humanizmu (De Vrouw in het Wond) ir religine gelme (Verzonken Grenzen). Boutens — kristalinės lyrikos kūrėjas. J. H. Leopold — vienišojo problematikos reiškėjas. A. v. Schendel — stipriausias to laikotarpio prozaikas, iš kurio veikalų paminėtini ypatingai Een Zwerven, drama Een Hollandsch, 1944 išleista epinė poema De Nederlanden.

Tarp 1905 ir 1908 pasireiškė ir nauja lyrikų karta: A. Roland Holst (g. 1888), J. C. Bloem (g. 1887) ir P. N. van Eyck (g. 1887). Žymiausi prozaikai: J. Groenloeh, Reinier van Genderen Stort. Po šios kartos viešumon išėjo nauja grupė rašytojų, kurie buvo laikomi modernizmo pradininkais, žinomi taip pat dar ekspresionistų arba vitalistų vardu: J. W. F. Werumens Buning (g. 1891), Victor van Vriesland (g. 1892), Herman van den Bergh (g. 1897) ir M. Nijhoff (g. 1899). Iš jų reikšmingiausias paskutinysis, nes jo įtaka olandų poezijoje žymi iki mūsų laikų.

Periodas tarp abiejų pasaulinių karų pasižymėjo turtingu intelektualiniu gyvenimu. Pirmoje dekadoje įtakingiausias rašytojas-lyrikas buvo H. Marsman (1899–1940), antrojoje — kritikas Menno Ter Braak (1902–1940). Prieš pat vokiečių okupaciją olandų literatūroje buvo pastebima stipri prancūzų surrealizmo įtaka. Išleidžiami trys žymūs periodiniai literatūros leidiniai: Het Getij, De Vrije Bladen ir Forum. Juose pasirodo eilė žymių rašytojų: J. J. Slauerhoff (1898-1936), H. Marsman (g. 1899), Hendrik de Vries (g. 1896), E. du Perron (1899–1940) ir S. Vestdijk (g. 1898). Apie šiuos moderniuosius autorius susibūrė plejada sekėjų. Vis stipriau pasireiškiąs surrealizmas atstovaujamas dviejų iškilių poetų: Gerrit Achterberg (g. 1906) ir Ed. Hoornik (g. 1910). Po 1920 gausiame rašytojų būryje išsiskiria geniali rašytojo S. Vestdijk (g. 1898) figūra. Vienas iš įdomiausių jo istorinių romanų — Het Vyfde Zegel (apie El Greco). Iš jauniausiųjų autorių paminėtini: Adrian van der Veen, Bertus Aafjas ir kt.

J. Greshoff, Netherlands Literature 1946; (") Harvest of the Lowlands 1945; *O. Hauser*, Die niederländische Lyrik von 1875–1900, 1901; *R. Lonnes*, Niederland: Ein Buch junger flämischer und niederländischer Dichtungen 1930; *M. Babits*, Geschichte der europäischen Literatur 1949. *H.N.*

Architektūra. Ankstyvųjų viduramžių formos giminingos kaimyninių vokiečių Ž. Reino ir Saksonijos paminklams. Būdingas priešromaninės epochos pvz. — Susteren bžn. iš XI a., romaninės epochos — Roermondo cistersų vienuolynas 1218–45. Daug paminklų sunaikino reformacija XVI a., pvz. romaninę benediktinų abatiją Egmonte (fragmentai Amsterdamo muziejuje). XII a. pasirodė degtų plytų architektūra. Gausūs gotikos paminklai nuo XIII a. liudija apie kylančią miestų kultūrą. Gotinės bžn. iškilo virš Bredos, Rotterdamo, Hagos, Leydeno, Goudos, Haarlemo, Amsterdamo, Deventerio ir Aarnheimo miestų. Jų formos suprastintos, aiškios; būdingi aukšti, iki 90–100 m bokštai, pvz. bžn. Utrechte, Delfte, Groningene, Amerfoorte. XIV–XV a. įsigali halinės bžn. tipas. Turtinga gotikos civilinė architektūra XV–XVI a., pvz. rotušės Middelburge ir Goudoje, miestų fortifikacijų liekanos, bokštai, vartai Haarleme, Delfte, Zwollėje, Kampene. Būdinga pilis Muydene, tvirtovės tipo su apskritais bokštais kampuose. XVI a. stipri renesanso srovė atnešė italų kilmės ornamentiką, kuri greitai susijungė su olandų vėlyvosios gotikos palikimu. Susiformavo būdingas vad. olandų

Olandija

Bartholomeus van der Helst:
Admirolo Kortenaaro portretas

renesansas (manierizmas), kurio konstrukcija lieka iš esmės gotiška, pvz. svėrimo halė Alkmaare 1582–99, mėsos halė Haarleme, Leydeno rotušė 1595 (arch. Lievens de Key). Šį stilių olandų architektai Danijoje sėkmingai pritaikė pilių ir rūmų statyboje. Olandų renesanso architektų veikla juntama visuose Baltijos jūros uostuose, Dancige, Karaliaučiuje, taip pat Lietuvoje (žr. Nonhardt). XVII a. Amsterdame reiškėsi arch. Cornelis Danckerts de Rij ir H. de Keyser (žr.). Subrendo olando miestiečio gyvenamojo namo tipas: kuklių formų ir jaukus, siauruoju šonu atsuktas į gatvę ir užbaigtas aukštu pinijonu, kaip gotikos namų. XVII a. pusėje įsigali Palladio klasicizmas ir statoma Amsterdamo rotušė — olandų architektūros viršūnė, kuri pagal J. van Kampen (žr.) planus pradėta statyti 1648, O. išsikovojus nepriklausomybę. Nuo 1806 ši rotušė vad. Karališkaisiais rūmais. Po kelių amžių stagnacijos XX a. olandų architektūra pirmauja naujomis idėjomis (arch. G. J. Rutgers, P. L. Kramer, J. Wits, M. de Klerk, C. C. van der Vlugt, J. P. Oud ir kt.).

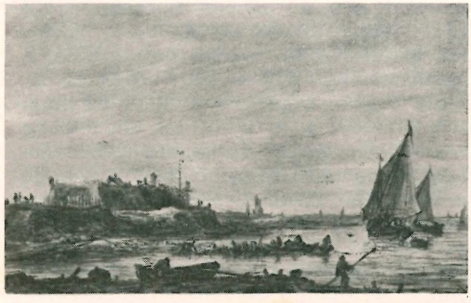

Jan van Goyen · Pakrantės peizažas

S k u l p t ū r a viduramžiais neiškilo virš kaimyninių kraštų lygio. XV a. iš O. išemigravęs į Dižoną C. Sluter (žr.) ten išvystė plačios reikšmės kūrybą. XVI a. davė žymių choro suolų drožybos darbų, pvz. Enkhuizene 1542 ar Kampene 1552. Naujų impulsų XVII a. suteikė H. de Keyser (žr.) ir Rombout Verhulst. O. visuomenėje skulptūrai nebuvo pakankamai turtingų mecenatų. Protestantiškoji miesčionija baroko skulptūrą atmetė, tačiau ji pamėgo tapybą, kuri olandų kultūroje užėmė pirmaujančią vietą.

T a p y b a viduramžiais, nuo 874 Egmonto evangelijos iliustracijų iki XIV a. gotiškų freskų ciklo Utrechte Šv. Petro bžn. rišosi su bendralaikėmis Ž. Reino ir vž. mokyklomis. Nuo XIV a. pabaigos sustiprėjo burgundiškoji - flamiškoji srovė. Flamuose susiformavę meno centrai traukė olandų jėgas, ir iš ten olandų tapytojai sėmėsi kūrybos pavyzdžių. XV a. suklestėjo eilė vietinių tapybos mokyklų, davusių gausių iliuminacijos ir altorių tapybos darbų. Apie jų pobūdį sunku sudaryti pilną vaizdą, nes 1566 protestantų ikonoklastai sunaikino beveik visą senesnį bažnytinį vaizduojamąjį meną. Utrechto tapybos m-lai apie 1450 atstovauja didelė iliuminuota biblija Vienoje. Haarlemo m-los pirmas žinomas meistras Adalbert van Ouwater (apie 1475) nuo bendralaikių flamų skiriasi kompozicijos laisvumu, familiariška nuotaika ir stipresne detalių charakteristika. Jis galėjo būti mokytoju Dirk Bouts, gimusio Haarleme ir išvykusio į Flamus. Iš Leydeno kilęs, bet Haarleme dirbo Geertgen tot Sint Jans (žr.) — pirma žymesnė olandų tapybos asmenybė. Haarlemo m-lai artimas H. Bosch (žr.) iš Hertogenbosch buvo genialus tapybinės detalės ir satyros meistras. Leydeno m-la iškilo XVI a. pirmame dešimtmetyje brandžiais meistrais C. Engelbrechtszu (žr.) ir Lukas van Leydenu (žr.), kurie stovi tarp vėlyvosios gotikos ir renesanso tapybos. Amsterdamo XVI a. m-lai atstovavo į renesansą linkęs Jakob Cornelisz van Oost-

sanen (m. 1533) ir Pieter Aertsen (žr. Artsen), kuris savo liaudies žanru, kolorizmu ir natiurmorto pamėgimu laikomas būdingiausiu olandų XVI a. tapytoju. Jam artimas jo brolvaikis Joachim Beuckelaer (m. 1575)). Utrechte renesansą asimiliavo Jan van Scorel (m. 1562), kurio mokiniai buvo manieristas religinių temų tapytojas ir raižytojas Marten van Hemskerck (m. 1574) bei portretininkas A. Mor (žr.). Idealizman linkstančios Utrechto m-los keliu sekančiame amžiuje eina Abraham Bloemaert (m. 1651) ir G. van Honthorst (žr.).

Apie 1580–1670 pasireiškė nepaprastas olandų tapybos pražydimas. Jos forminis ir socialinis pobūdis Europos baroko kultūroje sudaro išimtį. Olandų tapyba kūrėsi ne rūmams ir ne altoriams puošti, bet kukliai vidutinės miesčionijos namų aplinkai. Jos mecenatai buvo smulkūs privatūs žmonės. Olandų portrete sutinkame burmistrą, mokytoją, gydytoją, raštininką, pamokslininką, auksakalį, raižytoją, laivininką. Gildijos nariai portretavosi visi kartu grupėje. Nedidelio formato paveikslas rėmuose O. tapo miesčioniškos aplinkos atributu. Jie kabinti rotušėje, šaulių gildijos name (doelen), kontoroje, prieglaudoje ir bute. O. namai prisipildė gerų paveikslų; net amatininkas ir ūkininkas turėjo savo rinkinį. Savininkai investavo savo santaupas į paveikslus, kurių geriausių meistrų galėjo pirktis turguje. Mitologinėms ar istorinėms kompozicijoms ankštame bute nebuvo vietos, biblinė tematika dažniau sutinkama tik Rembrandto paveiksluose ir grafikoje. O. tapyba iš esmės priešinga didingumui, teatriškumui, dekoracijai ir ornamentui. Iš opozicijos feodalinei baroko kultūrai olandų tapyba su ironija ir humoru į paveikslo siužeto rangą iškėlė kasdienybės objektus. Tapybos pamėgimas olanduose kilo ne iš estetinės formos vertinimo, bet iš naivios meilės atvaizduotajam dalykui. Privatus rinkėjas savo paveikslus komplektavo ne pagal meistrus, bet pagal motyvus: portretai, peizažas, jūros vaizdas, veduta, kaimiečių scena, įvairūs natiurmortai. Kiekvienas siužetas turėjo įgudusius specialistus tapytojus, paveikslo rūšies meistrus. Olandų tapytojai buvo smulkūs žmonės, jų ribotumas neleido jiems pasekti kuriuo stiliumi ar formos srove. Jie tapė realistiškai, bet realizmo kaip gamtinės realybės imitacijos, siaurąja prasme, jie nesiekė. Jie stengėsi sąžiningai atlikti savo amato uždavinį, portretuodami vieną ar kitą tikrovės dalį.

Jan Vermeer van Delft Virėja

XVII a. svarbiausi olandų tapybos centrai buvo Haarlemas ir Amsterdamas. Haarleme amžiaus pradžioje dar manieristinei krypčiai atstovavo Henrik Goltzius (1558–1616) ir Cornelisz Cornelisz (m. 1638), bet greit įvyko ryškus posūkis į realizmą. Spontaniškiausiai jį pareiškė portrete F. Halsas (žr.). Halso mokinys buvo A. Brouwer (žr.), persikėlęs į Flamus. Halso mokytojas C. van Mander (žr.) paskelbė daugelio olandų tapybos aukso amžiaus meistrų biografijas. J. C.

Rembrandtas Geografas (piešinys)

Verspronck, broliai van Ostade (žr.), J. Miense Molenaer (žr.), H. G. Pot, C. Bega kultivavo liaudies žanrą, siužetus imdami iš kareivių ir kaimiečių gyvenimo; W. C. Heda ir Peter Claesz — natiurmortą; broliai Berckheyde ir P. Saenredam — vedutų ir interjerų pav.; E. van de Velde, S. Ruysdael, H. C. Vroom, P. Moljin, K. Molenaer (žr.), J. van der Meer (žr.) — peizažą. Delikatiškesni žanro tematikoje ir formoje buvo Ph. Wouwermann ir N. Berchem (žr). Amsterdamas, virtęs gyvu uostamiesčiu, XVII a. pritraukė itin daug gerų tapytojų. Minėtini portreto meistrai: C. Ketel (žr.), C. van der Voort, W. van Valckert, Nicolas Elias, Th. de Keyser (žr.). Biblinius pav. tapė P. Lastmannas (žr.) ir jo didysis mokinys Rembrandtas (žr.), genialiai išreiškęs subjektyvines nuotaikas šviesos-tamsos priemonėmis. Rembrandto mokiniai buvo C. Fabritius (žr.), A. de Gelder (žr.), peizažininkas Ph. de Koninck (žr.), F. Bol, G. Flinck (žr.), G. van Eeckhout (žr.), N. Maes (žr.). Savo keliu ėjo objektyvusis B. van der Helst (žr.). Natūralesnį tėviškės peizažą tapyti pradėjo flamas Gillis van Coninxloo (nuo 1585 Amsterdame), sekė R. Savery, D. Vinckeboons, A. Keirincx. Kitą peizažininkų grupę Amsterdame sudarė 1652 iš Haarlemo atvykęs J. van Ruisdael, A. van de Velde, A. van der Neer (žr.), M. Hobbema (žr.). Jūros vaizduotojai buvo S. de Vlieger, Jan van de Capelle, W. van de Velde; vedutų — J. van Heyden (žr.), interjerų — E. de Witte, P. Cadde, W. C. Duyster, S. Kick, natiurmortų — W. van Aelst, W. Kalf (žr.), J. Weenix; gėlių — Rachel Ruysch, J. van Huysum (žr.); gyvulių — P. Potter; naminių paukščių — M. d'Hondecoeter. Leydenui priklauso garsus peizažininkas J. van Goen (žr.), linksmasis žanro tapytojas Jan Steen ir vad. kabinetinės tapybos meistrai G. Dou (žr.), G. Metsu (žr.) ir F. van Mieris (žr.). Delfte iškilo M. van Mierevelt (žr.), P. de Hooch (žr.) ir Jan Vermeer van Delft, kuris savo meistriškų spalvų ir šviesos problemų sprendimu stovi olandų tapybinės kultūros priekyje. Dortrechte pasižymėjo Cuyp (žr.) tapytojų šeima, Deventeryje — elegantiškasis G. Terborch. Italijoje dirbo P. van Laer (žr.). XVII a. pabaigos ir XVIII a. olandų tapytojai stengėsi prisijungti prie Europos baroko ir klasicizmo formos, netekdami savo originalumo. Hagoje pasižymėjo K. Netscher (žr.) ir G. de Lairesse (žr.), Rotterdame — A. van der Werff. XIX a. su naujos Hagos mokyklos pagrindėju Josef Israel (1824–1911) prasidėjo moderniosios olandų tapybos istorija. Už O. ribų išgarsėjo ekspresionistas Van Gogh (zr.) ir abstraktistas P. Mondrian (žr.).

Grafika šalia tapybos O. žydėjo nuo XV a. (medžio raižiniai, inkunabulų iliustracijos). XVI a. aukštai stovėjo vario raižinys. Geriausi XVI a. grafikai buvo Lucas van Leyden ir H. Goltzius. O. dirbo didelis skaičius gerų portreto ir žemėlapių raižytojų. XVII a. aukščiausio meninio lygio pasiekė oforto menas, kuris, būdamas grynai privati ir intymi kūryba, tobuliausiai išreiškė olandų kultūros pobūdį. Nelygstamos vertės ofortų paliko Rembrandtas. Peizažo oforte dar minėtini A. van Everdingen (žr.) ir A. Waterloo. Spalvoto oforto peizažu išsiskiria originalusis H. Seghers. P. Potter ir Carel Dujardin pasižymėjo nuoširdžiais gyvulių ofortais. Medžio raižinių davė J. Lievens (žr.). Iš kitų meno šakų minėtinas olandų fajansas, aukštai išsivystęs įvedus italų majolikos techniką XVI a. pusėje iš pradžių Haarleme, o vėliau nuo 1600 Delfte (Delfto fajansai).

J. Huizinga, Holländische Kultur des siebzehnten Jahrhunderts 1933. Šaltiniai: *C. Hofstede de Groot,* Quellenstudien zur holländischen Kunstgeschichte I–XV 1893–1928; (") Beschreibendes und kritisches Verzeichnis der Werke der hervorragendsten holländ. Maler des 17. Jhr. I–X, 1907–28. Architektūra: *A. W. Weissman,* Geschiedenenis der niederlandsche bouwkunst 1912; *G. Brander,* Neue holländische Baukunst 1927; *C. Horst,* Die Architektur der Renaissance in den Niederlanden 1929; *J. J. Oud,* Holländische Architektur; *E. Neurdenburg,* Hendrik de Keyser 1931. Tapyba: *W. Bode,* Studien zur Geschichte der holländischen Malerei 1883; *F. Dülberg,* Frühholländer 1450–1550 I–II, 1903–06; *C. H. Caffin,* The Story of Dutch Painting 1909; *W. Steenhof,* Nederlandsche schilderkunst in het Rijksmuseum I–III, 1920; *F. Roh,* Holländische Malerei 1921; *C. H. C. Baker,* Dutch Painting of the Seventeenth Century 1926; *C. Brière-Misme,* La peinture hollandaise 1927; *R. H. Wilenski,* An Introduction to Dutch Art 1929; *A. P. Laurie,* Brushwork of Rembrandt and His School 1932; *H. W. Van Loon,* Life and Times of Rembrandt 1932; *G. J. Hoogenwerff,* De noord-nederlandsche Schilderkunst I–V, 1936–47; *R. Grosse,* Die holländ. Landschaftskunst 1600–1650, 1925; *E. Zarnowska,* La nature-morte hollandaise 1929; *A. Riegl,* Das holländische Gruppenporträt 1931. Grafika: *W. Aspenwall - Bradley,* Dutch Landscape-etchers of the Seventeenth Century 1908; *L. Rurchard,* Die hölländischen Radierer vor Rembrandt 1917. Keramika: *E. Neurdenburg,* Old Dutch Pottery and Tiles 1923; *F. Hudig,* Delfter Fayance 1929. *P.Rkl.*

Olandų muzikos raida, remiantis Niderlandų (žr.) politine ir geografine samprata, XIX a. muzikologų pradedama XV a. ir tokiu būdu priklauso vad. Bur-

gundijos (pirmoji XV a. pusė) ir flamų (anksčiau vad. niderlandų, 1450–1600) muzikos periodams, kurie buvo visos to meto Europos muz. kūrybos viršūnė (žr. Muzikos istorija). Ryškiausi tų periodų kompozitoriai — G. Dufay, G. Binchois, J. Ockeghem, J. Obrecht, J. Després, C. Jannequin ir O. di Lasso. Tačiau visi jie, išskyrus J. Obrechtą, buvo kilę daugiausia iš dabartinės Š. Prancūzijos ir P. Belgijos. Todėl XX a. muzikologai, vadovaudamiesi šių dienų O. geografinėmis ribomis, olandų muz. istoriją paprastai linkę pradėti maždaug nuo 1600, t.y. pasibaigus vad. flamų periodui.

Laikantis pastarosios pažiūros, pirmas iškilus olandų kompozitorius buvo Jan Pieterszoon Sweelinck (1562–1621), turėjęs įtakos vargonų muz. raidai, ypač Vokietijoje. XVII–XVIII a. buvo gana blankus laikotarpis: nors reiškėsi nemaža kompozitorių, — jų tarpe Anthonie van Noordt (m. 1675), Constantijn Huygens (1596–1687), Servaes de Koninck (m. apie 1720), Carolus Hacquart (apie 1640 — apie 1730), Willem de Fesch (1687–1761) ir kt., — tačiau reikšmingesnių kūrybinių laimėjimų jie nepasiekė, o šiaip to meto muz. gyvenime vyravo kitataučiai ir jų kūryba. XIX a., ypač po 1880 bendrojo kultūrinio pakilimo, olandų muz. raida žymiai pasistūmėjo į priekį, tačiau buvo ryškiai veikiama vokiečių romantinės muz. ir prancūzų impresionizmo: Johannes Bernardus van Bree (1801–57), Cornelis Alexander Brandts Buys (1812–90), Johannes Verhulst (1816–91) ir Richard Hol (1825–1904) buvo R. Schumanno ir F. Mendelssohno epigonai, o kiek vėliau Bernard Zweers (1854–1924), Alphons Diepenbrock (1862–1921) ir Johan Wagenaar (1862–1941) reiškėsi ypač R. Wagnerio arba C. Debussy įtakoje. Romantizmo idėjų poveikyje jau kiek anksčiau užsimezgusiai tautinės muz. krypčiai ryškiausiai atstovavo Cornelis Dopper (1870–1939), o Bernhard van den Sigtenhorst Meyer (1888–1953) ir Alexander Voormolen (g. 1895) vėliau pabrėžė impresionistiškai tautinės muz. linkmę. Tačiau šiaip tautinės muz. sąjūdis Olandijoje plačiau neišsivystė, nes — iš dalies dėl geografinės padėties, kur susitinka vokiečių ir prancūzų muz. kultūros, — olandų kompozitoriai buvo ir tebėra daugiau linkę į kūrybinį internacionalizmą. Tad ir C. Dopperio vienalaikiai —Julius Röntgen (1855–1922), Jan Brandts Buys (1868–1933), Willem Landré (1874–1948), Peter van Anrooy (1879–1954), Jan van Gilse (1881-1944) ir kt., nors ir pasinaudodami liaudies muz. elementais, reiškėsi daugiau tarp bendrojo romantizmo ir impresionizmo. Šis polinkis į internacionalizmą dar labiau išryškėjo po I pas. karo, kada V. Europoje pasireiškė įvairios moderniosios muz. kryptys. Modernizmo pradininkai Olandijoje buvo Henri Zagwijn (1878–1954), Sem Dresden (1881–1957), Daniel Ruyneman (g. 1886) ir Matthijs Vermeulen (g. 1888). Jų pradėtas sąjūdis susilaukė plataus atgarsio — įvairiose moderniosios muz. kryptyse reiškiasi beveik visi (vieni nuosaikiau, kiti radikaliau) iškilesni kompozitoriai: Hendrik Andriessen (g. 1892) — ypač pasižymėjęs vargonų bažnytinėje muz., Rudolf Mengelberg (1892–1959), Willem Pijper (1894–1947) — vienas žymiausių olandų kompozitorių, naujajai prancūzų muz. artimas Marius Monikendam (g. 1896), Henriette Bosmans (1895-1952) – iškiliausia kompozitorė, simfonikai Guillaume Landré (g. 1905) ir Leon Orthel (g. 1905), Bertus van Lier (g. 1906), šiuo metu daugiausia užsienyje žinomas olandų kompozitorius Henk Badings (g. 1907), Rudolf Escher (g. 1912), kamerinę muz. pabrėžiąs Marius Flothuis (g. 1914) ir kt. Iš pačių jauniausių kompozitorių, kurių kūrybines pastangas remia Gaudeamus d-ja (įst. 1945), minėtini Jaap Geraedts (g. 1924), Ton de Leeuw (g. 1924), Jurriaan Andriessen (g. 1925), Hans Kox (g. 1930) ir Peter Schat (g. 1935). Operetės srityje išskirtini Jack Millar (g. 1889) ir Louis Noiret (g. 1896), abu daugiau pasireiškę Anglijoje, o pramoginei muz. ryškiausiai atstovauja A. Malando (Arie Maasland, g. 1908) ir W. Laguestra (Willy Langestraat, g. 1914). Atskirai reikia paminėti, jog O. ypač paplitusi varpų gamyba ir skambinimas kelių ar keliolikos varpų rinkiniais. Ši šaka turi senas ir turtingas tradicijas, kurias tęsia tos srities mokyklos paruošti specialistai.

Išskirtinai plati ir įvairi interpretacinė muz. sritis, ypač išaugusi XX a., kurią šiuo metu dar labiau pagyvina nuo 1948 kasmet rengiami tarptautiniai vad. O. festivaliai. Šalia apie 100 mėgėjų orkestrų, yra apie 15 aukšto profesinio lygio ork., jų tarpe tarptautinio masto Concertgebouw ork. Amsterdame (įst. 1888), kuriam yra vadovavę žymiausi olandų dirigentai —

Willem Mengelberg (1871–1951) ir Eduard van Beinum (1901–59); be to, minėtini dar Utrechto, Rotterdamo, Groningeno (seniausias olandų ork., įst. 1862) ir ypač Hagos Residentie ork. (įst. 1904, dirigentas Willem van Otterloo, g. 1907). Iš kamerinės muz. ansamblių išskirtina Nederlands Kamerorkest (įst. 1955) ir Amsterdams Kamermuziekgezelschap (įst. 1942). Chorinę muz. kultivuoja apie 1800 chorų (neskaitant bažnytinių), iš kurių žymiausi Nederlands Kamerkoor (įst. 1937) ir vyrų choras Mastreechter Staar (įst. 1883). Iš pakirų interpretatorių minėtina: pianistai Dirk Schäfer (1873–1921). Willem Andriessen (g. 1888), Hans Henkemans (g. 1913) ir Cor de Groot (g. 1914) — pastarieji du taip pat kompozitoriai; smuikininkai Theo Olof (g. 1924) ir Herman Krebbers (g. 1923), violončelistas Jan Carel van Leeuwen Boomkamp (g. 1906); dainininkai Johannes Messchaert (1857–1922) ir Jacques Urlus (1867–1935), dainininkės Julia Culp (g. 1880), Johanna Vincent (g. 1898) ir Gré Brouwenstijn (g. 1915). Pagrindinė muz. mokslo institucija (iš 7 konservatorijų ir kelių muz. mokyklų) yra Koninklijk Conservatorium Hagoje (1826–1908 muz. mokykla, nuo 1908 konservatorija). Aukšto lygio pasiekusi muzikologija: muzikologai — jų tarpe Albert Smijers (1888–1957), Karel Philippus Bernet Kempers (g. 1897), Joseph Smits van Waesberghe (g. 1901), Eduard Reeser (g. 1908), etnomuzikologas Jaap Kunst (g. 1891) — yra susispietę į Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis d-ją, kuri nuo jos įst. 1868 leidžia kritiškus olandų muz. klasikų kūrinių rinkinius, o nuo 1882 muz. studijų žurnalą Tijdschrift voor Muziekwetenschap. Muz. gyvenimui koordinuoti, naujiems kūriniams dokumentuoti ir remti jų atlikimą įkurta 1947 Donemus d-ja, kuri nuo 1958 leidžiamame anglų k. žurnale Sonorum speculum taip pat propaguoja olandų muz. užsienyje.

E. van der Straeten, La musique aux Pays-Bas avant le 19e siècle, 8 tt., 1867–88; *D. F. Scheurleer,* Het muziekleven in Nederland in de 2. helft der 18e eeuw, 2 tt., 1909; *S. Dresden,* Het muziekleven in Nederland sinds 1880 (1923); *H. Badings,* De hedendaagsche Nederlandsche muziek 1936; *D. J. Balfoort,* Het muziekleven in Nederland in de 17de en 18de eeuw 1938; *C. Backers,* Nederlandsche componisten. . . 1942; *S. Bottenheim,* De opera in Nederland 1946; *C. van den Borren,* Geschiedenis van de muziek in de Nederlanden, 2 tt., 1948–51; *W. H. Thijsse,* Zeven eeuwen Nederlandse muziek 1949; *E. Reeser,* Een eeuw Nederlandse muziek 1950; *E. Reeser* (red.), Music in Holland 1959. *K.O.*

O. ir Lietuvos santykiai. Lietuvos pirmasis atstovas O. buvo J. Aukštuolis 1921 XI — 1922 IX, nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotas ministras K. Bizauskas 1930 X — 1931 XII, V. Sidzikauskas 1931 XII — 1934 V, B. K. Balutis nuo 1934 VI 1 (reziduoja Londone, Anglijoj). Generalinis konsulas Rotterdame buvo Pierre Penn.

Senesniais laikais lietuvių reformatai savo studijoms iš užsieninių universitetų yra rinkęsi ir O. Leideno (žr.) univ. Šiame amžiuje daug lietuvių jėzuitų yra ėję mokslus pas Valkenburgo (žr.) jėzuitus. Po II pas. karo į O. atsidūrė apie 40 lietuvių (apie 10 vyrų, kitos moterys, daugiausia ištekėjusios už olandų). Dėl išsisklaidymo organizacinė veikla neįmanoma, bet palaikomas tarpusavio ryšys (jį užmezgė Ant. Galkus). 1949 II Amsterdame buvo suruošta lietuvių dailininkų (P. Augiaus, Ad. Galdiko, V. K. Jonyno, V. Petravičiaus, V. Rato ir A. Valeškos) paroda. Iš olandų, lietuvių draugų, minėtini prof. R. van der Meulen (žr.), filatelistas dr. J. H. van Peursem (1930 išsp. Lietuvos istoriją pašto ženklais De geschiedenis van Litauen op de postzegels ir apie Vilniaus klausimą Tien jaar Vilnius-kwestie, poolsch-litausch conflict, rašė visą eilę straipsnių Lietuvos filatelijos klausimais olandų ir kt. spaudoje, 1933 bendradarbiavo N. Romuvoje), amsterdamietis C. W. Bieling, išmokęs lietuvių k. ir padedąs po II pas. karo O. atsidūrusiems lietuviams.

Olandų kepurė kalva Baltijos pajūry į š. nuo Palangos, 20 m nuo j.l.

Olaus 1. Magnus (1490–1557) švedų arkivyskupas ir rašytojas. 7 metus O. studijavo Vokietijoje, 1518–19 misijų reikalais buvo Laplandijoj, klebonavo Stockholme, nuo 1522 dekanas Strängnäse. Energingas kovotojas prieš liuteranizmą. 1524 karalius Gustavas Vaza buvo pasiuntęs O. į Romą paveikti, kad popiežius patvirtintų išrinktuosius Švedijos vyskupus. Kilus nesantaikai su karaliumi ir šiam konfiskavus O. turtus (1530), O. paliko Švediją. Nuo 1537 pastoviai apsistojo Italijoje ir atsidėjo mokslinei veiklai. 1539 Venecijoje išėjo jo Carta Marina — žemėlapis apimąs Skandinavų kraštus, Islandiją bei Grenlandiją. Žemėlapin pateko ir Lietuva. Prie žemėlapio yra ir platūs paaiškinimai. Broliui Johannes mirus 1544, pop. Povilas III paskyrė O. Švedijos arkivyskupu. Su karaliumi jis susirašinėjo, tačiau

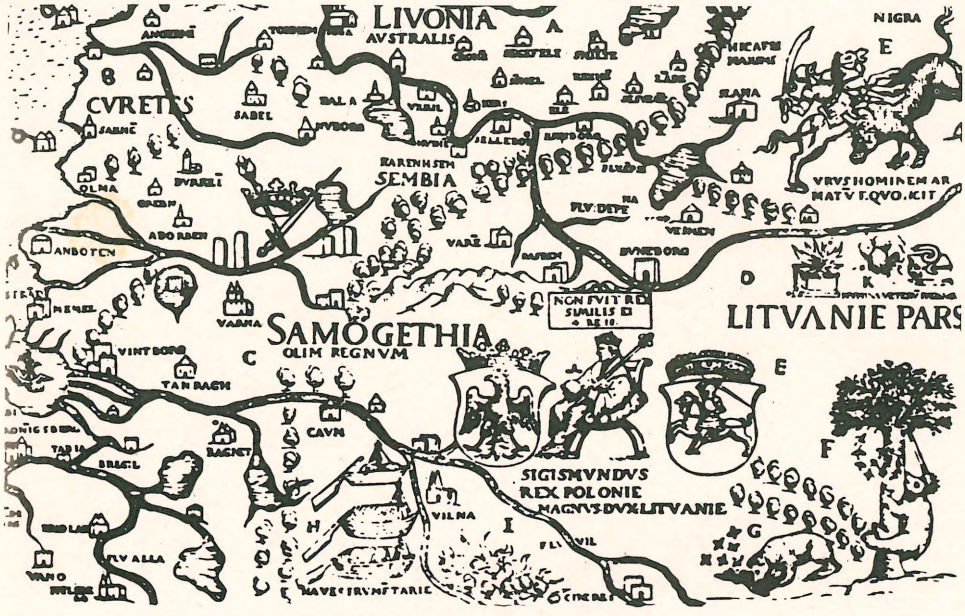

Lietuva Olaus Magnus žemėlapyje (fragmentas)

į Švediją grįžti jam neteko. Dalyvaudamas Tridento susirinkime, jis susidomėjo Skandinavijos etnografija. Viršininkaudamas Romoje Šv. Brigitos namuose, O. įsteigė ten spaustuvę ir pradėjo spausdinti legendas apie šv. Brigitą, šv. Kotryną bei Upsalos katedros istoriją. 1555 jis išsp. savo didįjį veikalą Historia de gentibus septentrionalibus. Tai vienas svarbiausių Skandinavijos, ypač Švedijos, kultūros istorijos šaltinių. Tame veikale O. aprašo švedų liaudies gyvenimą, papročius, pasakas, visokias topografines įdomybes. Veikalas iliustruotas daugeliu medžio raižinių, iš dalies pasektų Holbeino Jaunojo kūriniais. Tame veikale kai kur minima ir Lietuva. Vertingus to veikalo komentarus išleido prof. J. Granlund 1951.

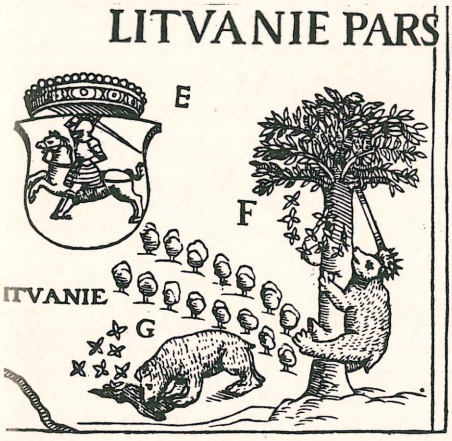

Vytis ir medų kopinėją lokiai iš Olaus Magnus žemėlapio

2. Petri (1493–1552) švedijos reformatorius, vad. dar Mäster Olof. Studijavo Upsaloje, paskui Wittenberge. Paskirtas Strängnäso vyskupo sekr. pradėjo skleisti reformacijos idėjas. Ryšius su Katalikų Bažnyčia galutinai nutraukė 1525. Karalius Gustavas Vaza pakvietė jį Stockholmo miesto sekr. O. suredagavo naują bažnytinį ritualą, išleido postilę (1530). 1531–33 karaliaus kancleris, vėliau apkaltintas išdavyste ir nuteistas mirti (1540), bet pasigailėtas. 1543 paskirtas Stockholmo klebonu. Kaip rašytojas, jis savo aiškia sultinga kalba padėjo pagrindus švedų rašomajai kalbai. Jo Švedijos kronika (Svenska Kronika) buvo pionierinis darbas švedų tautinės istoriografijos. Be teologinių raštų, O. rašė ir dailiosios literatūros kūrinių (biblinė drama Tobie Comedia 1550). Rinktiniai raštai, 4 tt., 1914–17. *J.Lng.*

Olavas (Olav, Olaf, Olof) Skandinavijos kraštuose dažnas vyrų vardas.

Danų karaliai:

1. Švedų vikingas, danų karalius, minimas Adomo Bremeniečio, atvykęs į Daniją apie 900, bet visos Danijos nevaldęs, tik jos dalį.

2. O. Badas (m. 1095), Svenno Estridssono sūnus. Kanutui Šventajam viešpataujant, O. palaikė tautos pageidavimus prieš karalių, buvo suimtas ir išsiųstas į Flandriją. Nužudžius Kanutą Šventąjį 1087, apšauktas Danijos karaliumi. Jam viešpataujant, krašte siautė badas, užtat tuo vardu O. ir vadinamas.

3. O. Haraldssonas (m. 1142), Haraldso Hesja sūnus. Skånes provincijos apšauktas karaliumi 1139, rezidavo Lunde. Žuvo kariaudamas su kitu Danijos karaliumi, Eriku Avinėliu.

Norvegų:

4. O. Tryggvassonas (m. apie 1000), pagal tradiciją, kilęs iš Haraldo Gražiaplaukio giminės. Savo karjerą pradėjo kaip vikingas Baltijos jūroje. Minimas kaip vikingų laivyno organizatorius prieš Angliją, su kurios karaliumi Ethelredu jis ne vieną kartą buvo pasirašęs taikos sutartį. 994 grįžo į Norvegiją, kur, jarlui Haakonui mirus, buvo apšauktas karaliumi. Paskesnieji šaltiniai sako jį buvus didelį krikščionybės globėją. Žuvo kovoje. Islandų šaltiniuose O. yra centrinė figūra, tačiau istorinės tikrovės tuose pasakojimuose nedaug.

5. O. Haraldssonas, vad. O. Šventuoju (m. apie 1030). Pagal tradiciją, kilęs iš Haraldo Gražiaplaukio giminės. Pradėjo savo žygdarbius kaip vikingas Baltijos jūroje, paskui kariavo Anglijoje padėdamas danams. Būdamas Normandijoje, pasikrikštijo ir 1015 grįžo į Norvegiją, kur buvo apšauktas karaliumi. Norėdamas sustiprinti savo padėtį prieš danų karalių Kanutą D., O. susijungė su Švedija ir Hamburgo-Bremeno bažnyčia. Kovojo su Kanutu D., tačiau pastarojo buvo nugalėtas. Susipykęs su norvegų didikais, O. turėjo bėgti iš savo krašto. Karaliumi tada buvo išrinktas Kanutas Didysis. Mėgindamas atgauti sostą su švedų pagalba, žuvo kovoje prie Stiklastado 1030. Greitai jis pasidarė vienu iš populiariausių Skandinavijos viduramžių šventųjų (šventė VII 29). O. yra pirmasis Skandinavijos šventasis. Garsas apie O. paplito palei visą Baltijos jūrą, ir jis tapo Skandinavijos jūrininkų patronu. O. statulos, šalia Marijos, daugiausia paplitusios Skandinavijoje; tokių statulų yra išlikusių net iš XIII a. Krikščioniškoje ikonografijoje O. vaizduojamas arba stačias (dažnai kaip riteris), vienoje rankoje laikąs kirvį, antroje palmę, arba sėdįs rankoje laikąs kirvį ir kojomis pamynęs piktąją dvasią.

6. O. Haraldssonas Kyrre (m. apie 1093), Haraldo Kietojo sūnus. Kraštą valdė su savo broliu Magnusu. Taikus ir laimingas valdovas, kurio viešpatavimas leido krikščionybei sėkmingai plėstis.

7. O. Magnussonas (m. 1115), Magnaus Basojo sūnus, karaliumi buvo apšauktas dar kūdikis, kraštą valdė kartu su broliais Östenu ir Sigurdu.

8. O. Haakanssonas danų-norvegų karalius 1370–87. Haakano Magnussono ir Margaritos, Danijos karaliaus Valdemaro Atterdago dukters, sūnus. Po senelio (Valdemaro Atterdago) mirties 1375 apšauktas Danijos, o 1380 po tėvo mirties ir Norvegijos karaliumi. 1402 buvo iškilęs Danijoj avantiuristas, pasivadinęs O., iš tikrųjų gimęs Bohemijoje. Karalienei Margaritai reikalaujant, buvo išduotas, prisipažino savo melagystę ir tais pačiais metais buvo sudegintas.

9. O. V (g. 1903) Norvegijos karalius nuo 1957, sostą paveldėjęs po tėvo Haakono VII mirties. Iš pradžių O. buvo Danijos princas; tėvui Haakonui užėmus karaliaus sostą, tapo Norvegijos sosto įpėdiniu kronprincu. 1921 O. pradėjo dalyvauti valstybės taryboje. 1940 vokiečiams okupavus Norvegiją, pasitraukė į Angliją ir buvo norvegų vyr. karo vadas, kariaujant prieš vokiečius 1944–45. O. žinomas kaip Norvegijos geriausias buriuotojas.

Švedų:

10. O. Trätälja, pagal Snorres Sturlassono Ynglinga sagą ir kitus islandų šaltinius, Upsalos karaliaus Ingjaldo Illrådės sūnus. Tėvui mirus, nuvyko į Värmlandiją ir ten įsigijo naują karalystę, pats plėšdamas dirvonus ir kirsdamas mišką, užtat ir vadinamas Trätälja (kirtikas). Iš jo kildino save norvegų karaliai.

11. O., viešpatavęs šiaurės apaštalui Ansgarui (801–865) antrą kartą atvykus į Švediją. Šis O. ruošęs karo žygius ir į Kuršą. Jis buvęs apguldęs ir Apuolės pilį 853 (Bremeno arkiv. Rimberto pranešimas, Vita Anskarii 1884, 60–62).

12. O., pagal islandų šaltinius švedų karaliaus Eriko Segersällio brolis, kartu su juo valdęs kraštą apie X a.

13. O. Skötkonungas (m. apie 1020–30), Egilio Segersällio ir vienos slavų kunigaikštytės sūnus. Apie 990 apšauktas švedų karaliumi. O. buvo pirmasis švedų karalius kalęs pinigus (Sigtunoje) ir, pagal tradiciją, pirmasis karalius krikščionis, pakrikštytas šv. Sigfrido Husabyje. Adomo Bremeniečio žiniomis, O. norėjo išplatinti krikščionybę po visą Švediją, bet pagoniškoji tauta neleidusi to daryti.

J.Lng.

Olbrich Josef Maria (1867–1908) vokiečių architektas. Studijavo Vienoj ir ten įsijungė į vad. secesijos sąjūdį kaip vienas jo steigėjų. Nuo 1899 dėstė Darmstadto dailininkų kolonijoj. Vad. Jugendstil (žr.) atstovas. Statiniai: Vienos secesijos parodos rūmai 1898, Darmstadto parodos rūmai ir Hochzeitsturm, privačių namų eilė. Veikalai: Ideen 1899 (²1904), Architektur, 3 tt., 1901–14, Neue Gärten 1905.

Olcott Henry Steel (1832 JAV — 1907 Indijoj) amerikiečių teosofas. Kurį laiką žurnalistas, paskui advokatas. 1875 su E. Blavatskaja įsteigė Naujorke teosofijos dją ir nuo 1879 ligi mirties leido jos žurnalą The Theosophist. Su A. Besant Indijoj, Benares mst., įsteigė indų kolegiją ir su paskaitomis lankėsi Indijoj ir Ceilone. Teosofijos sąjūdyje atstovavo budistinei krypčiai. Išsp. People from Other World 1875, The Buddhist Catechism 1882, Theosophy, Religion and Occult Science 1885, Posthumous Humanity 1887, Old Diary Leaves 1895–1903.

Olčai žr. Tungūzai.

Oładakowski Ignacy (1785–1821) Vilniaus univ. teisių prof. Baigęs Vilniaus univ. ir gavęs teisių dr. laipsnį 1809, kurį laiką mokė Kremeneco liciejuje, vėliau dar studijavo V. Europoje, nuo 1819 buvo Vilniaus univ. teisių prof. Išsp. O przyczynach upowszechnienia i trwałej powagi prawodawstwa Justynjana po szkołach i sądownictwach 1814, O prawie przyrodzonem i filozofji prawa 1822. Paliko nemaža rankraščių.

Oldau k., 12 km nuo Cellės, Vokietijoje. Lietuvių stovykla įkurta pradžios m-loje dar prieš karo pabaigą. Gyveno apie 80 žmonių. Kun. J. Kuzmickio iniciatyva įsteigta lietuvių koplyčia ir vaikų darželis. 1945 IX 11 stovykla likviduota, perkeliant į Lehrte.

Oldbury vidurinės Anglijos pramoninis mst., 7 km į v. nuo Birminghamo; 53.887 gyv. Plieno, geležies, stiklo (ypačiai optikos reikalui), vagonų, chemikalų ir kt. pramonė; apylinkėj akmens anglies kasyklos. Anksčiau buvo grynai pramonės mst., vėliau pasidarė ir rezidencinė vieta.

Oldenbarneveldt Jan van (O. Johan, 1547–1619) olandų teisininkas ir politikas. Studijavo teisės mokslus Louvaino, Bourges ir Heidelbergo univ.; dirbo įvairiuose Hagos teismuose. 1586 paskirtas Š. Niderlandų provincijų (vėliau vad. Olandija) valstybės patarėju, vadovavo krašto politikai. O. atstovavo aristokratų-respublikonų partijai ir buvo uolus Š. Niderlandų provincijų vietininko, Viljamo Tyliojo, šalininkas kovoje dėl krašto nepriklausomybės nuo Ispanijos; Utrechto unijos rėmėjas (1579); atkakliai kovojo prieš Anglijos karalienės Elzbietos paskirto Niderlandų gubernatoriaus lordo Leicesterio monarchistinę-centralizacinę politiką (1585–87). 1584 Ispanijos sąmokslininkams nužudžius Viljamą Tylųjį, O. pastangomis buvo išrinktas Maurikijus (Moritz) Nasavietis, Viljamo Tyliojo sūnus, krašto vietininku, vyr. kariuomenės vadu ir admirolu. Po dešimtmečio darnaus bendradarbiavimo kraštą valdant, kilo tarp O. ir Maurikijaus nesutarimai. O. norėjo taikos su Ispanija, kuri buvo naudinga Olandijos pramonininkų, prekybininkų ir bankininkų oligarchijai, o Maurikijus, kurį rėmė žemesnieji sluoksniai, bijodamas vėl atsigavusios Ispanijos, norėjo su ja karo galutinai užtikrinti krašto nepriklausomybei. 1609 O. pavyko sudaryti su Ispanija 12 metų taiką. Priešingumai dar daugiau paaštrėjo, kada krašte kilo religiniai ginčai tarp arminijonų ir gomaristų, kur O. stojo ginti pirmųjų, o Maurikijus — antrųjų (1617). Kada O. patarimu arminijonai pradėjo organizuoti karines pajėgas, Maurikijus suėmė jį ir kaip krašto išdaviką atidavė specialiam teismui (iš 24 narių, tik pusė buvo Olandijos provincijos piliečiai ir beveik visi O. priešai). O. pasmerktas mirti, ir buvo nukirsta jam galva. Niekas neįrodė O. buvus krašto išdaviku; jis tik daugiau rūpinosi savo provincijos, Olandijos, negu visų Š. Niderlandų provincijų unijos reikalais. Paliko du sūnus, lordus Groeneveldą ir Soutenburgą. Nepavykus 1623 ruoštam atentatui prieš Maurikijų, Groeneveldas buvo nuteistas mirti; Soutenburgui pavyko pabėgti į Ispaniją.

Groen van Prinsterer, Maurice et Barneveldt 1875; *J. L. Motley,* Life and Death of John Barneveldt 1874. *V.Jck.*

Oldenburgas š. Vokietijos mst. ir O. provincijos sostinė, prie Hunte upės (Vėzerio žemupio kair. intako), kuri nuo čia sujungta kanalu su Ems upe, 43 km į v. nuo Bremeno; 122.200 gyv. (1955). Senamiestis apsuptas vandens ir parkų juostos. O. yra didelis švietimo ir kultūrinio gyvenimo centras. Žymybės: didžiųjų hercogų renesansiniai XVII–XIX a. rūmai, meno ir kultūros istorijos muziejus su Paolo Veronese, Velasquezo, Murillo ir Rubenso kūriniais, teatras, gamtos ir archeologijos muziejus, XIII (XIX a. perstatyta) Lamberto gotikinė ev. bžn., XII a. (XVIII ir XX a. perstatyta) Šv. Jono bžn., renesansinė rotušė (XVIII a.). Iš mokslo institucijų pažymėtinos: patologijos inst., aukštoji pedagogikos m-la, pienininkystės m-la ir tyrimų įstaiga, statybos, drogistų ir 5 vidurinės m-los. Pramonė: didžiausias Vokietijoj kiaulinių dešrų fabrikas, matracų, elektros lempų, motorų, mašinų, kartonažo dalykų gamybos įmonės. O. yra didelės srities medžio, javų ir gyvulių prekybos vieta. Pagal populiarią tradiciją, O. buvęs įkurtas saksų herojaus Vidukindo vaikaičio Valberto ir pavadintas jo žmonos Altburgos vardu. Pirmą kartą minimas dokumentuose 1108, 1155 įtvirtintas, 1345 gavo miesto teises.

O. lietuviai. Trijose O. stovyklose 1945–48 gyveno per 2000 lietuvių; nežymus skaičius liet. buvo apsigyvenęs mieste privačiai. Pirmoji, mažiausia, iš dalies pereinamoji, stovykla miesto pakraštyj buvo vadinama ‚Kaffee Haus' vardu. Joje veikė Aneliūnienės vedamas vaikų darželis. Ši stovykla 1945 vasarą buvo uždaryta, o kitoje miesto pusėje buvo įkurta didesnė Lituanicos stovykla, kurioje buvo apgyvendinta apie 400 žmonių. Ji užėmė vieną erdvų namą (‚pilį') ir kelis barakus. Sode buvo didelė kūdra ‚ežerėlis' su akmenine pilaite, kurioje būdavo ruošiamos kultūrinės pramogos: koncertai, inscenizavimai, vaidinimai, tautinių šokių grupės pastatymai reprezentuojantis Unrros ir anglų kariuomenės atstovams. Stovyklos komendantais buvo L. Trilupaitis, St. Aneliūnas, Ašmonas ir Žitkus. Joje veikė vaikų darželis, pradžios m-la, anglų k., šoferių ir kt. kursai, kuriuos organizavo St. Aneliūnas. Scenos meno mėgėjų būrelis pastatė kelis vaidinimus. Stovykloje įsi-

Oldenburgo liet. gimn. mokytojai ir mokiniai 1945–46 mokslo metais. Pirmos eilės viduryje — gimn. steigėjas ir dir. T. Blinstrubas

kūrė Pr. Karaliaus vadovaujama pirmoji skautų Margio draugovė. Stovyklos chorui vadovavo muz. Sturmaitis, o tautinių šokių grupei J. Karnėnienė. Aktyviai stovykloje reiškėsi ir sportininkai (vadovas G. Paltarokas). Atskirame mūriniame name buvo įrengta kat. bžn. Stovyklos kapelionu buvo kun. Lionginas Kemėšis. Nors Lituanicos stovykla nebuvo O. didžiausia, bet dėl patogesnės padėties ir geresnių patalpų ji kai kuriais atžvilgiais buvo centrinė, atseit, reprezentacinė. Iš įvairių kultūrinės veiklos momentų ypačiai pažymėtina didelė, gerai organizuota tautodailės paroda, buvusi 1946 IX 8–15. Ją suruošė bendras abiejų stovyklų komitetas, kurį sudarė: V. Gavėnas, J. Činga, V. Ancevičius, Z. Bazaras, B. Minius, Ed. Karnėnas ir J. Briedis. Lituanicos stovykla buvo likviduota 1947; jos gyv. buvo iškelti į Wehnen (žr.) stovyklą.

Kitoje pusėje miesto, jo pakraštyje, 1945 vasarą įkurta Unterm Berg stovykla, kurioje gyveno apie 1000 liet. Tai buvo lyg mažas, gražiai susitvarkęs liet. mst., įsikūręs buv. karo belaisvių stovyklos mediniuose barakuose. Ilgalaikiu jos komendantu buvo agr. Balys Špokevičius. Veikė vaikų darželis, pradžios m-la, gimnazija (apie 200 mokinių), įvairūs kursai, tautinių šokių grupė (vadovė Kaunaitė), choras (vedėjas A. Linevičius), sporto klubas, V. Gavėno inkrustavimų dailės dirbtuvė, didelis kooperatyvas (vedėjai J. Bučinskas ir Br. Gražulis), skautų draugovė (vadovas Bagdonas), LRK skyrius (pirm. plk. A. Macelis). Šioje stovykloje koncentravosi visų O. liet. kultūrinė veikla ir švietimas. Gimnazija įkurta 1945 VIII 10. Jos direktoriai buvo T. Blinstrubas, J. Klevaitis ir J. Karpavičius. Kurį laiką veikė ir suaugusiųjų gimn. Atskirame barake buvo įrengta kat. bžn., stovyklos kapelionu buvo kun. J. Bacevičius. *A.B.*

Spauda. 1946 O. išleista 3, 1947 — 10 knygų (Mundus—P. Leono—leidyklos ir O. lietuvių gimnazijos). Lituanicos stovykloje B. Minius ir Ed. Karnėnas redagavo Be Tėvynės, Ed. Karnėnas—Informacinį Biuletenį. Unterm Berg stovykloje Ad. Ilmonis 1945–47 redagavo savaitraštį Mūsų Dienas (jo priedai: Mes paieškome savo artimųjų ir 1946 III išleistas kolektyvinis leidinys Godos, 500 egz.), 1945 Tremtinį ir 1946–47 Buitį. Skautai leido Skautą 1945–47 ir Oldenburgo Skautų Aidą 1945–46. 1946 išleistas Šaipokas (humoro laikraštėlis). *A.Ržc.*

Oldenburgas šiaurės vakarų Vokietijos sritis, įeinanti į Žemosios Saksonijos kraštą. Ją supa Hanoverio provincija. Šiaurėj ji siekia jūrą žymiu Vilhelmshaveno uostu. Kraštas yra didelė žemuma, skrodžiama Vezerio ir jo intakų. Nuo seniausių laikų šioj srityje gyveno frizų ir saksų giminės, ir kraštas anksti pasidarė savarankiškas politinis vienetas. Jau nuo XII a. buvo valdomas savų grafų, kurių vienas minimas buvęs garsaus Henriko Liūto vasalas. Nuo XIII a. grafija buvo savarankiškas imperijos narys. XV a. ji žymiai išplito į šiaurę, kai jos grafai vedybomis įsigijo Šlezvigo ir Holšteino sritis. O. grafai ypač įsigalėjo, kai vienas jų, Kristijonas, tapo Danijos ir prie jos prijungtų Švedijos ir Norvegijos karaliumi (1442). Nuo XVII a. vidurio, kai išmirė jaunesnioji O. grafų giminė, Danijos karaliai tiesiog valdė jį per savo gubernatorius beveik 100 metų, kol jį pavedė rusų didžiajam kng. Povilui (Kotrynos II sūnui), kilusiam iš Holšteino-Gottorpo giminės (1773). Šis dar tais pačiais metais atidavė O. Liubeko vyskupui, jaunesniam Gottorpo kng. Vyskupija vėliau sekuliarizuota, prijungta prie O. grafijos. Kai imp. Juozapas II pakėlė O. grafą į kunigaikščius, O. virto k-tija ir įsijungė į Reichą, tapdama jojo federatyviniu vienetu. Po 1918 revoliucijos O. tapo demokratine respublika Veimaro Reiche. Po II pas. karo virto paprasta sritimi. *J.J.*

Oldham mst. vidurinėj Anglijoj, Lancasterio grafijoj, 10 km į š.r. nuo Mančesterio; 121.266 gyv. (1951). Medvilnės verpyklos, lininių audeklų audyklos, lengvųjų metalų įmonės. Viduramžių Šv. Marijos bžn. buvo perstatyta 1476 ir 1833. Didžioji miesto įžymybė yra meno galerija; 1954 atidaryta O. kolegija, kurios vietoj anksčiau buvo technikos institutas. Werneth parke yra gamtos istorijos muziejus ir tyrimų institutas.

Oldham Joseph Houldsworth (1874-1947) anglų protestantų teologas, vienas iš Tarptautinės misijų tarybos steigėjų ir jos gen. sekr. ligi 1938.

Old Oregon Trail amerikiečių pionierių kolonistų, medžiotojų, tyrinėtojų ir pirklių senas kelias iš Independence, Mo., į Oregoną, apie 3200 km ilgio. Pirmieji jį praskynė medžiotojai, Lewis-Clarke ekspedicija ir kartografas Frémont tarp 1805 ir

1842. Jis vedė išilgai North Platte ir jos intaką Sweetwater, pro Pietų perėją Uolų kalnuose, Fort Laramie ir D. Druskos ež. ligi Oregon City.

Oldredas (Old Red) žr. Devonas.

Old Vic britų teatras Londone, XX a. daugiausia pastatęs Šekspyro dramų. Šio teatro užuomazga buvo 1818 netoli Waterloo tilto Londone įsteigtas Royal Coburg teatras, 1833 pavadintas Royal Victoria teatru. Turėjęs įvairų repertuarą ir keitęs pavadinimus, šis teatras gavo O.V. vardą ir 1914 visą sezoną paskyrė tik Šekspyro veikalams. Tarp 1914–23 O.V. buvo vienintelis teatras pasauly, pastatęs pilną Šekspyro dramų ciklą. 1926 šiame teatre įvedus baletą Šekspyro dramoms, iš jo vėliau išaugo Sadler Wells baletas (vėliau pavadintas Royal baletu), nuo 1931 pradėjęs statyti spektaklius savo teatre. 1940 pradžioje O.V. teatras, nukentėjęs nuo karo veiksmų, buvo iškeltas ir tik 1944 grįžo į Londoną, o nuo 1950 rudens vėl įsikūrė atnaujintose senose patalpose. 1953 teatras nutarė per penkis sezonus pastatyti 36 Šekspyro dramas. Šis vienintelis pasauly bandymas teatro srity sėkmingai baigtas 1958. Dramų ciklas buvo pradėtas Hamleto pastatymu; be Londono, jis buvo dar parodytas Edinburgo festivaly, Kronborg pilyje Elsinore, Danijoje, tarptautiniame teatro festivaly Paryžiuje ir 1958 tarptautinėj parodoj Briuselyje. 1958 O.V. teatras su Šekspyro dramų pastatymais pasirodė ir visoje eilėje JAV miestų. Šalia savo teatro Londone, O.V. dar vadovauja Bristolio mst. karališkajam teatrui (Bristol Old Vic Co.), ten veikia ir dramos aktorių mokykla. *V.Als.*

Ole Eduard (g. 1898) estų dailininkas, portretistas. Mokėsi Rusijoje, Paryžiuj ir Berlyne. Ypač pagarsėjo savo figūrinėmis kompozicijomis, o taip pat portretais (Gailit, Visnapuu). 1944 pasitraukė Švedijon.

Olea europaea žr. Alyvmedis.

Olean mst. JAV Naujorko vst. prie Allegheny upės, 110 km į p. nuo Buffalo; 22.842 gyv. (1950). O. yra iš visų pusių aukštumų apsuptame klonyj, kurio apylinkės turtingos naftos ir dujų. Nuo O. į p.v. už 9 km yra grupė milžiniškų savotiškos išvaizdos uolų, apimanti 16 ha plotą ir praminta Uolų Miestu (Rock City). Už 4,5 km nuo O. į v. Allegheny mstl. yra Šv. Bonaventūro kat. universitetas.

Oleandras (Nerium) stepukinių (Apocinaceae) šeimos amžinai žaliuoją krūmai rausvais žiedais galiniuose žiedynuose. N. o l e a n d e r, prietropinių ir tropinių Azijos bei Viduržemio jūros sričių čiabuvis. Lietuvoj kambarinis augalas. Lengvai dauginamas šakelėmis, kurios įmerktos į vandenį ar šlapiame smėlyje greitai išleidžia šaknis.

Oleandras

Olechnavičius 1. A n t a n a s B o n a v e n t ū r a (m. 1760 Vilniuje) Lietuvos pranciškonas, teologijos dr., provincijos definitorius ir pranciškonų studijų regensas. Vilniuje išsp. Diarium Franciscanum divini officii recitandi 1737, Observationes rituales 1738.

2. K a j e t o n a s žr. Aleknavičius, K.

3. R a p o l a s žr. Aleknavičius, R.

Olechnowicz 1. žr. Aleknavičius, Olechnavičius.

2. W ł a d y s ł a w (1848–1918) lenkų gydytojas ir antropologas. Medicinos studijas baigė 1871 Varšuvoj ir pradėjo praktikuoti Liublino apylinkėse, paskui pačiame Liubline. 1879–82 keliavo po pasaulį ir pusantrų metų gyveno Indijoj. Apie 1890 pradėjo rinkti antropologinius duomenis Liublino, Lomžos ir Radomo gubernijose. Išsp. Charakterystyka antropologiczna ludności lubelskiej 1893, Rasy Europy 1898 ir kt. Rodos, 1893 vasarą jis tyrinėjo dzūkus Alytaus aps., Alovėje, Nedingėje, Onušky ir kt. O. tyrinėjimai davė vertingą įnašą Lietuvos antropologijai, juo labiau, kad jie priklauso pirmajam laikotarpiui — dar prieš pačių lietuvių (P. Avižonio, J. Barono, D. Bukanto ir kt.) darbus. Savo tyrinėjimų duomenis O. išspausdino Krokuvoje: Charakterystyka antropologiczna Litwinów z okolic m. Olity (Zbiór wiadomości do antropologii krajowej XVIII 1895, 47–76).

J. Czekanowski, Antropologowie poza ośrodkami uniwersyteckimi 1956, 18–22. *A.Vt.*

Olefinai, $C_n H_{2n}$ (kur n=2, 3, 4...), nesotūs angliavandeniliai (žr.). Mažais kiekiais o. randami naftoje (žr.). O. šiandien gana dideliais kiekiais gaminami iš sočiųjų angliavandenilių. Svarbi žaliava įvairių chemikalų (žr. Petrochemija), plastikų bei benzino gamybose.

Olegas (rus. Oleg) 1. O. skandinavų variagas (m. 912), Kijevo valstybės įkūrėjas ir pirmasis jos didysis kng. Riurikui 879 mirus, O. perėmė valdžią D. Naugarde už Riuriko mažametį sūnų Igorį. Beplėsdamas savo valstybę į pietus, O. nukariavo Smolenską, Liubečių ir 882 užėmė Kijevą, čia nužudydamas variagų karius Askoldą ir Dirą, kurie jau anksčiau buvo įsitvirtinę Kijeve. O. pastatė sutvirtinimus apie miestą ir Kijevą padarė naujai įkurtos valstybės sostine. Į jo valdžią pateko aplinkinės rytų slavų ir neslavų tautelės. O. kariavo su chazarais, 907 suruošė sėkmingą žygį į Bizantijos imperiją, pasiekdamas Konstantinopolį. Su Bizantijos imperatoriumi buvo sudaryta Kijevo valstybei palanki prekybos sutartis, kuri vėl buvo atnaujinta 911. Tai buvo pirmas oficialus Kijevo Rusios pripažinimas iš Bizantijos pusės. O. asmuo ir žygiai atsispindi senovės rytų slavų legendose, bylinose ir dainose. O. 912 mirus, Kijevo didžiuoju kng. pasidarė anksčiau buvęs jo globotinis Igoris Riurikaitis.

M. Hruševskij, Istorija Ukraini-Rusi I, 1903; *B. D. Grekov,* Kijevskaja Rus' 1953.

2. O. (m. 1115) Kijevo didžiojo kng. Sviatoslavo II sūnus, Jaroslavo Išmintingojo vaikaitis, Volinijos Vladimiro kng. 1073–76, Tmutarakanės kng. 1076–78 ir vėl 1083–94, Černigovo kng. nuo 1094. Dalyvavo Kijevo Rusios kunigaikščių tarpusavio vaiduose ir kovojo su polovcais. Nuo O. prasidėjo Rusios kunigaikščių Olgovičių linija. XII–XIII a. Olgovičiai valdė Černigovo Naugardo-Sieversko ir kitas kunigaikštijas, nuolat besivaidydami su kitais Rusios kunigaikščiais ir kartais net užimdami Kijevo didžiojo kng. sostą.

3. O., XIV a. pabaigos Riazanės kng. Po Algirdo mirties Jogailai pasidarius rytinės Lietuvos valdovu, prieš jį sukilo jo broliai Polocko kng. Andrius, Briansko kng. Dimitras ir Kijevo kng. Vladimiras. Jie sudarė sąjungą su Maskvos didžiuoju kng. Dimitru prieš Jogailą. Šis, susitaręs su totorių chanu Mamajumi, išsiuntė kariuomenę prieš Maskvą. Totoriams 1380 vasarą peržengus Volgą ir žygiuojant link Maskvos valstybės, Riazanės kng. O., kurio kunigaikštija jau 1378 buvo buvusi Maskvos ir totorių kariuomenių kautynių vieta, bandė išsaugoti savo žemes nepaliestas, slaptai tardamasis su abiem pusėmis, kai Dimitras, remiamas daugelio kitų rusų kunigaikščių, žygiavo pasitikti totoriu prie Dono. O. nepavyko išsaugoti savo k-tijos, nes ją iš pradžių apiplėšė įsiveržę totoriai, o vėliau ir maskviečiai, kurie sumušė totorius prie Dono, lietuvių kariuomenei pavėlavus atvykti į mūšį. Riazanė 1385 buvo priversta pripažinti Maskvos didžiojo kng. valdžią. Vėliau Riazanės kng. vėl pradėjo derybas su lietuviais ir totoriais. *K.Avž.*

Oleinas, trioleinas, yra o. rūgšties gliceridas, randamas augaliniuose bei gyvuliniuose kietuose aliejuose bei žemos lydimosi temperatūros riebaluose. Naudojamas o. rūgšties gamybai.

O. rūgštis, $C_{17}H_{33}COOH$, kasdieninėje kalboje paprastai o. vadinama, yra gelsvas, į aliejų panašus skystis, kurio lyg. sv. 0,8908, lydimosi temp. 10,5°C ir virimo temp. 286°C 100 mm slėgime. Tirpsta eteryje, alkoholyje, lengvuosiuose naftos angliavandeniliuose, lakiuosiuose aliejuose ir labai silpnai vandenyje. Gaunama iš o. hidrolizės būdu. Pramoniniai gaminama tiesiog iš lajaus ar taukų hidrolizės būdu. Naudojama odos dirbime, tepalams, kosmetikoje. Hidrogeninimo būdu paverčiama į stearino rūgštį, kurios natrio druskos naudojamos muilo gamyboje. *E.Bnk.*

Oleka 1. Andrius (m. 1860 Gražiškiuose) kunigas, (3) brolis. Baigęs Varšuvos Didžiąją seminariją, nuo 1831 buvo Seinų seminarijos prof., o nuo 1836 jos rektorius. Tapęs kapitulos kanauninku ir gavęs Gražiškių klebono vietą, dažniausiai ten ir gyveno, valdydamas seminariją per kitus asmenis. Dėl to seminarijos tvarka turėjo nukentėti.

2. Andrius žr. Oleka-Žilinskas.

3. Juozapas, vyskupas, žr. Holakas.

4. Kazimieras (g. 1880 III 4 Žardelių k., Kudirkos Naumiesčio aps.) teisininkas, vidaus reikalų ministras. Baigęs Pilviškių vokiečių pradžios m-lą, stojo į Majampolės gimn. Išėjęs 5 klases, stojo į Seinų dvasinę seminariją, iš kurios po 9 mėn. pasitraukė. Netekęs tėvų paramos, išlaikė egzaminus į Liepojos gimn. VI klasę ir uždarbiavo pamokomis. Dalyvavo slaptame liet. moksleivių būrelyje, kuriam vadovavo J. Biliūnas. Baigęs Liepojos gimn., susitaikė su tėvais ir su jų parama stojo į Tartų univ. teisių

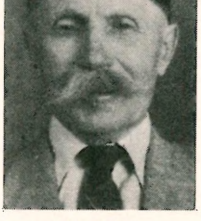

K. Oleka

fak. Po metų, kviečiamas pusbrolio gydytojo Motiejaus O. (5), persikėlė į Maskvą. Veikė liet. studentų d-jose, dalyvavo Didžiajame Vilniaus seime ir jo nutarimų vykdyme Pilviškių apylinkėje. Grįžęs į Maskvą, 1907 baigė teisių fak. Tais pačiais metais pradėjo kandidatauti Kauno apygardos teisme. Apie 5 metus buvo vyresniojo notaro padėjėju. Drauge 3 metus dėstė lotynų k. Saulės progimn. Prasidėjus I pas. karui, buvo evakuotas į Maskvą. 1915 rudenį gavo leidimą išvykti į užsienį, kur aplankė ir JAV. 1916 grįžęs į Rusiją, buvo paskirtas Simferopolin (Kryme) į komisiją vokiečių ūkiams likviduoti. Ten drauge buvo liet. pabėgėlių komiteto pirm. Dalyvavo 1917 Petrapilio lietuvių seime, kur ėmėsi iniciatyvos sudaryti atskirai nepartinių atstovų (apie 40) grupei. Vokiečiams užėmus Simferopolį, išsirūpino traukinį ir su 29 grupe 1918 IV grįžo Lietuvon. 1918 gale buvo paskirtas Kauno taikos teisėju ir 1918 XII 15 perėmė pareigas iš vokiečių, XII 16 paleido iš kalėjimo apie 300 asmenų, bet teisėto pagrindo laikytų, ir XII 18 turėjo pirmą teismo posėdį. 1918 XII 18–19 išrinktas lietuvių atstovu į Kauno miesto tarybą, gavo atidaryti pirmą iškilmingą jos posėdį. Iškovojo svarbiausios Kauno gatvės pavadinimą Laisvės alėja (lenkai siūlė Jagelonų prospekto vardą). Buvo Paramos kooperatyvo pirmosios v-bos pirm. Nuo 1919 I 1 ligi 1921 rudens buvo Kauno apygardos teismo narys ir drauge vyresnysis notaras. Nesutikdamas su apygardos teismo vadovybe dėl bylų tvarkymo, iš teismo pasitraukė ir 1921 IX 1 buvo paskirtas prižiūrėti ir VI forte įrengti Lietuvos centrinį archyvą. 1920 II 2 — 1923 VI 28 dviejuose E. Galvanausko kabinetuose O. buvo vidaus reikalų ministras. Drauge su žemės ūkio ministru J. Aleksa kovojo prieš finansų ministro J. Dobkevičiaus finansinę politiką palaikyti ostrublį, nors jo kritimas kėlė nuolatinius streikus. Daug rūpinosi policija, kuriai tuo metu buvo tekusi ir pasienio apsauga. Įsteigus policijos m-lą ir tuo būdu pakėlus jos tarnybinį svorį, buvo sustabdyti pasienio incidentai. Be darbo m-joj, jis buvo krikščionių demokratų atstovas I ir II seime. Pasitraukęs iš valdžios, nuo 1923 perėjo Kaune į advokatūrą (drauge ligi 1926 XII perversmo buvo žemės ūkio m-jos juriskonsultas). 1944 pasitraukė nuo bolševikų į Vakarus. Apie 4 metus dirbo Unrros ir Iro įstaigose Rosenheime. Pasibaigus Iro veiklai, persikėlė į Münchenų.

5. Motiejus (m. 1912 I 24) gydytojas. Baigęs medicinos mokslus, pasiliko praktikuoti Maskvoje, kur buvo žymus vaikų ligų specialistas. J. Basanavičiaus mokslo draugas, rėmė Aušrą, Varpą ir Ūkininką. Buvo Maskvos liet. organizacijų globėjas; jo namuose dažnai vyko lietuvių pasitarimai. Buvo vedęs pedagogo Tomo Žilinsko (žr.) dukterį Matildą. Apie jo sūnus žr. Andrius O.-Žilinskas ir Petras O.

6. Petras (g. 1895 X 29 Maskvoje) operos solistas, režisierius, mokytojas; (5) sūnus. Vaikystę ir jaunuolio metus praleido Rusijoj, tik vasarą parvažiuodamas Lietuvon. Baigė Maskvos X gimn., porą metų Maskvos univ. studijavo mediciną. Tas studijas metęs, pradėjo mokytis muzikos ir dainavimo. Į Lietuvą O. grįžo 1918. Pradėjus organizuoti kariuomenę, jis stojo karo mokyklon ir 1919 XII 16 baigė jos antrąją laidą.

P. Oleka

Kurį laiką buvo karo mokyklos kadro karininkas ir lektorius. 1920 įsijungė į Meno kūrėjų d-jos muzikų sekciją, dalyvavo organizuojamo operos teatro solistų veikloj. 1920 XII 31 pirmajame G. Verdi Traviatos vaidinime atliko Daktaro vaidmenį. 1922 X 22 — 1923 V 19 su tenoru J. Byra ir smuikininku M. Leškevičiumi surengė eilę koncertų JAV lietuvių kolonijose. 1925–26 Italijoj studijavo dainavimą, pradėjo rengtis operos režisūrai. Kaip solistas, ypač vaidybiniu požiūriu, O. puikiai sukūrė šiuos vaidmenis: G. Verdi Rigoletto Sparafučilį, G. Rossini Sevilijos Kirpėjo Don Basilių ir Ch. Gounod Fausto Mefistofelį. Jo režisūrinis debiutas įvyko 1927 III 6 — Halevy Žydė. Nuo 1931 visai perėjo į režisūrą ir daugiau operoje nebedalyvavo. Patapęs režisisierium, buvo pakviestas mokytoju į Kauno konservatoriją, kur keliolika metų buvo operos klasės vedėjas. Jo operinės vaidybos mokyklą išėjo visa eilė solistų (S. Adomaitienė, Zaniauskaitė, Vl. Baltrušaitis, J. Stasiūnas, K. Gutauskas ir kt.). Valstybės operos teatre jis pastatė šias liet. kompozitorių operas: J. Karnavičiaus Gražiną 1933 II 16 ir Radvilą Perkūną 1937 II 15, M. Petrausko-J. Dambrausko Eglę

1939 XI 11, St. Šimkaus Pagirėnus 1942. Iš svetimų veikalų minėtini O. pastatymai yra šie: Aubero Fra Diavolo, G. Puccini Skraistė, Jonas Schicchi, Sesuo Andželika, atnaujinta Bohema, G. Rossini Sevilijos Kirpėjas, Smetanos Parduotoji Nuotaka, Delibes Lakmė, J. Strausso Čigonų baronas, Wolf-Ferrari Keturi storžieviai, Flotowo Marta, Schuberto Meilės daina, Humperdincko Jonukas ir Gretutė, Rimskio-Korsakovo Kitežas ir Caro sužadėtinė, G. Verdi Otello. Be to, dar visą eilę operų atnaujino. Jo režisūriniame repertuare minima apie 40 operos veikalų. 1936 apie porą mėnesių režisierium dirbo Buenos Aires Colon teatre, statydamas daugiausia rusų operas (Rimskio-Korsakovo Kitežą ir Carą Saltaną, Musorgskio Borisą Godunovą ir kt.). Drauge su juo solistų grupėje dalyvavo V. Jonuškaitė, K. Petrauskas, Ip. Nauragis ir J. Mažeika, dirigavo Em. Cooperis. Likęs Lietuvoje, pastaruoju metu jis dėsto dainavimą ir vaidybą Vilniaus konservatorijoj. Jo žmona — baleto artistė J. Jovaišytė (žr.).

O. balsas — lyrinis bosas, nepasižymėjo nei jėga, nei patvarumu, nei diapazono platumu. Įgijęs dainavimo ir muzikinės kultūros, savo balsu įveikė ir vieną kitą didesnį boso vaidmenį (pvz. Mefistofelį). Tačiau, būdamas operos solistu, O. daugiau pasireiškė kaip aktorius. Jo vaidybiniai gabumai buvo neeiliniai, todėl jo sukurti vaidmenys išbaigti, reljefingi ir kupini gyvybės. Pažindamas savo balsinę medžiagą, O. pradėjo studijuoti operos režisūrą ir kaip solistas iš scenos pasitraukė. Atėjus į teatrą broliui Andriui, O. kelias į režisūrą palengvėjo. Jis buvo pirmasis Valstybinio operos teatro režisierius lietuvis. Statydamas lietuvių autorių veikalus, jis bandė ieškoti savų lietuviškų formų, gilinosi į mūsų būdą, papročius ir net išorinį lietuvio judesį. Jo režisūrinė mokykla buvo artima teatriniam realizmui. Kaip režisierius O. buvo darbštus ir rūpestingas, bet neparodė nei didesnės kūrybinės fantazijos, nei pastatymų savaimingumo, nei kantrybės solistų vaidybiniam pajėgumui ugdyti. Taigi savo režisūriniais darbais didesnio meninio pakilimo operos teatre nesukūrė. Žymus jis yra ypač dėl to, kad buvo lietuvių tautinio operos teatro pirmūnas — solistas, režisierius ir jaunųjų dainininkų mokytojas konservatorijoj. *S.St.*

7. (rašėsi Holak) **Saliamonas** (1832 XII 23 Žilių k., Griškabūdžio vls. — 1920 Kudirkos Naumiestyje) kunigas. Mokėsi lenkiškoje Marijampolės apskrities m-loj, Seinų seminarijoje ir Varšuvos dvasinėje akad. 1852–56. Baigęs mokslus, per 10 metų buvo Seinų sem. prof. (1856–66), paskutinius dvejus metus vicerektorius ir vysk. Lubienskio sekretorius. Rusų valdžios 1866 pašalintas iš Seinų, kelerius metus buvo paprastu vikaru Lipnikuose, Przytuluose, Seinuose ir Lukšiuose. 1870–78 klebonaudamas Griškabūdyje, išpuošė bažnyčią, ant jos durų padėjo lietuvišką parašą: Namai mano, namai maldos. Spaudą draudžiant tai buvo retenybė. Tat rodo, kad O., nors ir išaugęs lenkiškoje kultūroje ir aplinkoje, jautėsi lietuvis. Nuo 1878 iki mirties Kudirkos Naumiesčio klebonas ir dekanas, nuo 1877 Seinų kapitulos kanauninkas, nuo 1893 prelatas. Būdamas Kudirkos Naumiesčio klebonu ir turėdamas aukštą estetinį skonį, atremontavo bažnyčią iš oro ir iš vidaus, papuošdamas ją gražiais altoriais, vitražais, naujais vargonais; įtaisė brangių ir puošnių liturginių drabužių ir kitų reikmenų, praplėtė ir aptvėrė šventorių. Kudirkos Naumiesčio bažnyčia liko gražiausia ir puošniausia visoje vyskupijoje. Jaunas būdamas bendradarbiavo Przegląd Katolicki. Kudirkos Naumiestyje eidamas dekano pareigas ir lankydamas bažnyčias, domėjosi jų istorija, rinko dokumentinę medžiagą, tyrinėjo savo parapiečių kilmę, iš metrikų sudarinėjo jų genealogijas. Surinkta medžiaga pasinaudojo prof. J. Totoraitis, rašydamas Sūduvos Suvalkijos istoriją. Platino draudžiamąją liet. spaudą, daug prisidėjo prie Šaltinio išleidimo ir Seinuose lietuviškos spaustuvės įsteigimo. Jis 1906 įsteigė pirmą Žiburio d-jos skyrių Naumiestyje.

J. Totoraitis, Sūduvos Suvalkijos istorija I, 638–639; Šaltinis 1906, 148–151.

Oleka-Žilinskas Andrius (1893 Maskvoje —1948 II 3 Naujorke) nepriklausomos Lietuvos teatro reformatorius, režisierius, aktorius. Tėvas — gydytojas Motiejus Oleka (žr.), motina Matilda Žilinskaitė. Scenai vartojo Žilinsko pavardę (rus. Žilinskij, ag. Jilinsky)), o Lietuvoje rašėsi O.-Ž. Su medaliu baigęs Maskvos X gimnaziją, stojo studijuoti teisės. Pirmas kontaktas su scena — dar vaikystėje, kai 8–9 metų vaikas lietuviškame va-

A. Oleka-Žilinskas

kare vaidino Piemenuką Keturakio Amerika pirtyje šalia savo motinos (Agota). 1912 išlaikė konkursinius egzaminus į K. S. Stanislavskio Maskvos Dailės Teatro I studiją. Nuo to laiko jo gyvenimas nebeatsiejamas nuo teatro ir skyla trimis periodais: jaunystės — rusų scenoje; subrendimo ir viršūnės, sutampančios su kūryba Lietuvoje; paskutinio laikotarpio — Amerikoje.

Rusų scena. 1913 Maskvos Dailės Teatro I studijos debiutiniame spektaklyje, Hejermanso ‚Vilties dužime' O. vaidino Gerdą ir dalyvavo eilėje kitų pastatymų, kaip Hauptmanno Taikos šventė, Dickenso Svirplys užkrosnyje, Bergerio Tvanas, d' Annunzio Balladina ir Jorijo duktė (1918). Ši I studija, vedama K. S. Stanislavskio, vaidino Maskvos Dailės Teatro scenoj, kaip jauniminis filialas. 1920 O. vedė studijos kolegę, rusų aktorę Verą V. Solovjovą, įgijo Lietuvos pilietybę ir grįžo tėvynėn. Mažame vaidinimėly Olekus pamatęs Amerikos lietuvis Romanas pasiūlė jiems kontraktą — važinėti po lietuvių kolonijas JAV. Pakelyje, Paryžiuje, iškilo įvažiavimo kliūtys, kaip gyvenusiems Sov. Sąjungoje. Įstrigęs Paryžiuje, O. su žmona prisijungė prie garsaus rusų kabaretinio teatro Šikšnosparnio. Po metų V. Europoje atsidūrė pagrindinė Maskvos dailės teatro grupės dalis (pilietinio rusų karo metu ši grupė pateko į baltųjų pusę ir su jais pasitraukė į vakarus). O. prisijungia prie šios grupės ir su pasisekimu du sezonus vaidino Prahoje, Berlyne, Vienoje, Stockholme, Kopenhagoj. 1922 sovietų valdžiai grasinant uždaryti Stanislavskio teatrą, jei grupė negrįš Maskvon, gavę nemažo savarankumo pažadus, aktoriai grįžo Rusijon. Su jais grįžo ir O. su žmona, pasilaikydami Lietuvos pilietybę. I studija 1924 tapo savarankišku eksperimentiniu teatru, vardu MChAT II — vėliau dėl ‚formalizmo' uždarytu. O. vaidino Karaliaus Lyro Edmundą, Dvyliktosios nakties Orsino, Euripido Orestėjos Orestą. Svarbiuose vaidmenyse pasižymėjo keliuose sovietų filmuose. 1926 pradėjo pedagoginį darbą: mokė vaidybinės technikos būsimus dainininkus.

‚Aukso amžius' Lietuvoje. 1929 VIII O.-Ž. pradeda savo darbą Valstybės teatre kaip režisierius ir pedagogas. Pirmasis veikalas, apie kurio statymą dar Rusijoje O.-Ž. buvo svajojęs, — V. Krėvės ‚Šarūnas'. Jau nuo pradžių išryškėja O.-Ž. neįkainojama dovana teatre: gebėjimas bendradarbiuose sukelti entuziastingą nuotaiką dirbti siekiant to, kas nauja ir nelengva. Dėl progos dirbti su O.-Ž. varžomasi, nes jo menine galia tiki visi: vad. ‚senimas', ir jaunieji, ir tie, kuriuos savo atvykimu jis tarsi nustumia šešėlin. Pastatyman sutraukiamos geriausios aktorių jėgos, scenovaizdį ir kostiumus daro A. Galdikas, muziką rašo J. Gruodis. Pirmą kartą Kaune teatras pagrindinai ruošia veikalą: apie 4 mėnesius. Šarūno premjera 1929 XII 17 — tai aukščiausia kūrybinė viršūnė, bet kada mūsų teatro pasiekta, statant lietuvišką veikalą. O.-Ž. rankose aktorių talentas atsiskleidžia naujomis spalvomis. P. Kubertavičius sukūrė nepamirštamą Šarūno sceninį vaizdą, kupiną temperamento ir tikrai heroiškų dimensijų. Ryškūs ir kiti legendinės senovės veikėjai, išlipdyti skulptūriškoje mizanscenoje, dinamiškai veikią tamsiame tirštėjančios tragedijos fone. Šarūno spektaklis — daugiau negu teatro, tai visos tautos gyvenimo įvykis.

1930 pradžioj O.-Ž. paskirtas teatro direktoriumi, šias pareigas ėjo iki 1933 X. Per šį laiką jis pakeitė iš pagrindų rutinoje sustingusius teatro įpročius ir darbo metodus. Nors dramos pažanga yra ypatingai didelė, bet ryškiai užauga ir operos bei baleto lygis. O.-Ž. rūpinosi ateitimi — visur skatino prieauglį, atkvietė aukšto lygio vadovų. Nemčinovos, Obuchovo ir Zverevo darbo dėka jaunas lietuvių baletas pakilo iki tokio lygio, kad 1935 galėjo leistis į gastroles Londone ir Monte Carlo. Operoje ypatingai pakilo įpavidalinimas, atsikviečiant žymiausius ne tik savus, bet ir pasaulinius scenos dailininkus, kaip Dobužinskį, Gončarovą, A. Benois atskiriems pastatymams. Po ištikusio gaisro ne tik puošniau atstatomi scenovaizdžiai bei kostiumai, bet ir įvykdomas plataus masto teatro remontas, sumoderninant sceną, praplečiant ar sukuriant naujas patalpas. Galvodamas apie teatrinio tinklo sukūrimą Lietuvoje, O.-Ž. įsteigė Šiauliuose filialinį teatrą. Pagyvintas muzikos gyvenimas, organizuojant simfoninius koncertus ir, šalia savųjų, atkviečiant jiems iš užsienio dirigentų, pianistų, smuikininkų.

Dramos pedagogikos srityje O.-Ž. įvedė esminę reformą: vieton daugelio įvairių srričių dėstytojų vienas vadovas tampa atsakingas už atskirą kursą. Tuo būdu O.-Ž. mokykla virto stanislavskinio tipo studija, kur jis ruošė ne asmenis, o kolektyvą,

‚psichologinę šeimą' (ansamblio idėja). Ne tiek jaunimui, kiek jau patyrusių aktorių vaidybos technikai patobulinti O.-Ž. atsikvietė sau giminiškų pažiūrų M. Čechovą (žr.), kuris skaitė ištisą ciklą paskaitų ir pastatė 3 reikšmingus spektaklius: Hamletą, Dvyliktąją naktį ir Revizorių.

Kaip režisierius, O.-Ž. pasižymėjo neparastu gebėjimu dirbti su aktoriais ir juos sužavėti savo lakios, sąmojingos fantazijos išradingais vaizdais. Jis buvo ugningas vadovas, tiek į aktoriaus kūrybinę sąmonę, tiek į priimantįjį žiūrovą einąs per emociją, per išgyvenimą. O.-Ž. kūrė raiškias, stilingas mizanscenas, suteikė įdomias teatriškas charakterizacijas, buvo masinių scenų meistras. Jo spektakliai pulsavo gyvybe, šilima ir ypatinga šventiška nuotaika, kurios O.-Ž. reikalavo iš aktoriaus scenoje — scenoje, kuri turi tapti kūrybos šventove. Kauno dramoje O.-Ž., be Šarūno, pastatė dar šiuos spektaklius: Dickenso Varpus (1930 IV) — tai meistriškas, gal vienas geriausių O.-Ž. darbų, deja, visuomenės neįvertintas; J. Žulawskio Sabbatai Cevi (1931 II), Bergerio Tvaną (1931), S. Čiurlionienės Riterį budėtoją, Dickenso Oliverą Tvistą. Operoje O.-Ž. puikiai pastatė Čaikovskio Pikų damą ir pagyvino repertuarą, išradingai pastatydamas komiškas operas — Kornevilio varpus, Perikolą. Su Jaunųjų teatru O.-Ž. pastatė du meistriškus spektakliu: Dėdės Tomo lūšnelę 1933 ir B. Sruogos šedevrą Milžino paunksmę 1934 V 3. Dar paminėtinas O.-Ž. vestos studijos debiutinis spektaklis teatre: Alfredo de Musset'o Meile nežaidžiama, kuriame commedia dell'arte principu buvo įvesta improvizacinių scenų. Be to, jis dar įvykdė koncertinį Bairono Manfredo skaitymą (1932), su simfoniniu orkestru, kur jis pats skaitė pagrindinę rolę. Kaip aktorius, O.-Ž. dar dalyvauja šekspyriniuose M. Čechovo pastatymuose, Hamlete ir Dvyliktojoj nakty. Čia jis parodė savo aktorišką stiprybę — retą sceninį žavesį, puikiai valdomą gražų balsą, temperamentingą, emocionaliai prisotintą vaidybą, ryškų vaidmens piešinį, pagaliau — itin dėkingus išorinius davinius. Ypač pavykęs Hamleto vaidmuo. Kitame koncertiniame atlikime O.-Ž. skaitė Egmontą, Beethoveno muzikai lydint.

Ne visi O.-Ž. meniniai darbai buvo suprasti bei įvertinti, nors jie teatrą iškėlė į aukštą ieškančio, eksperimentinio ansamblio lygį. Visuomenėje ilgainiui augo opozicija prieš O.-Ž., kaltinant jį įvairiausiais, dažnai — prieštaraujančiais dalykais. Užėjusios ekonominės krizės laikais jis darėsi per brangus. 1933 X atsistatydinęs iš teatro O.-Ž. subūrė savo teatrinių šalininkų grupę: savo studijos kursą ir dalį jau teatre dirbusių jaunųjų bendradarbių, kurie dėl darbo su O.-Ž. ryžosi net savo etatų Valstybės teatre atsižadėti, ir įsteigė Jaunųjų teatrą (žr.), kuris tačiau dėl materialinių sunkumų nepajėgė išsilaikyti. Jaunų žmonių, talentingo prieauglio paruošimas Lietuvos teatro ateičiai yra gal pats patvariausias O.-Ž. nuopelnas.

Dalies visuomenės bei spaudos užgautas, nusivylęs, O.-Ž. su žmona 1935 pradžioje paliko Lietuvą ir išvyko į JAV, kur jau nebeieškojo kontakto su savo tautiečių visuomeniniu gyvenimu. Tačiau O.-Ž. veikla Lietuvoje buvo įvykdžiusi tokį gilų meninį perversmą, kad jo išvykimas nebegalėjo sustabdyti naujo, meniškesnio teatro augimo.

Paskutinieji metai JAV. Atvykęs į Naujorką 1935, O.-Ž. su žmona pradžioje vaidino keliuose rusų spektakliuose drauge su kitais žymiais rusų aktoriais M. Čechovu, G. Chmara ir kt. ‚Majestic' teatre jie su pasisekimu, kritikos aukštai vertinami, turėjo trijų mėnesių sezoną. Gastroliavo Bostone, Filadelfijoje. O.-Ž. pasižymėjo Bulgakovo Baltojoj gvardijoj, pulkininko vaidmeny, vaidino Satiną Gorkio Dugne... Po to jį pakvietė vadovauti amerikiečių studija New York Troup, su kuria 1938 pradžioje jis pastatė Strindbergo Nuotakos vainiką (The Bridal Crown). Spektaklis, pasak M. Dobužinskio, buvęs per aštrus Brodvėjui ir visiškai nekomercinio tipo. Po šio nepasisekimo O.-Ž. nebebandė režisuoti amerikiečių scenoje, o drauge su žmona atsidėjo grynai pedagoginiam darbui. Jo studija ilgainiui susijungė su Gallender studija; dėstė jis dar Tamaros Daikarchanovos mokykloj. Kol turėjo sunkumų su anglų k., O.-Ž. mintinai išmokdavo sukoreguotas dvivalandines paskaitas. Naujiena Amerikoje — O.-Ž. mokė vaidybos būsimus operos dainininkus (Theatre Wing). Ketverius metus mokė Westchester Playhouse Dramatic Workshop dalyvius. Šalia kitų stanislavskinės mokyklos atstovų, O.-Ž. buvo vienas pionierių, įskiepijusių Amerikoje dabar pagarsėjusį ‚metodą', kuris ryškus pvz. Marlon Brando ir kt. panašaus tipo aktorių natūralioje vaidyboje.

O.-ž. mirė staiga, širdies smūgiu, eidamas 56 metus. Jo našlė, V. Solovjova, kadaise Lietuvos scenoje sukūrusi puikų Karalienės vaidmenį Hamlete, tebedirba pedagoginį darbą.

B. Sruoga, Krėvės-Žilinsko šarūnas (Vairas 1930); ('') 20 metų mūsų teatro raidos (Lietuvos dvidešimtmečio almanachas Lietuva 1938); Jilinsky-Soloviova: iškarpų, recenzijų, nuotraukų rinkinys Naujorko Public Library; *M. Dobužinskio* str. laikrašty Novoje Russkoje Slovo 1948 V 16; *St. Pilka,* A. O.-ž. (Naujienos 1948 VII 31).

J.Bl.

Olekienė Jadvyga žr. Jovaišytė-Olekienė.

Olekma r. Sibiro upė, Lenos deš. intakas, 1279 km ilgio; teka į š., prasiveržia per Stano kalnyną, įteka ties Olekminsko mst.; deš. intakas Čara; baseino plotas 201.200 km², vid. debitas 1970 m³/sek.

Oleksiński Franciszek Ksavery (1764—1826) lenkų tapytojas. Pradžioje tarnavo Stanislovui Augustui karininku, kuris vėliau jį pasiuntė meno mokytis. Nuo 1793 gyveno Vilniuje ir buvo Pr. Smuglevičiaus mokiniu. 1814 išvyko į Varšuvą, vėliau nusikėlė į Augustavą. Tapė istorinius paveikslus.

Olelka žr. Aleksandras, Vladimiro Algirdaičio sūnus (LE I, 101). Valdydamas Kopylio ir Kijevo žemes, vietos gyventojų O. buvo mėgiamas dėl savo tolerantiškumo. Mirė 1454, palaidotas Kijevo Pečeros vienuolyne.

M. Hruševskij, Istorija Ukraini-Rusi 1903; *M. Maksimovič,* Kijevlianin 1840, 148.

Olelkaičiai Algirdo vaikaičio Aleksandro (žr.), kitaip Olelkos, palikuonys:

1. Simanas (m. 1470 XII 4), Aleksandro (Olelkos) sūnus. Tėvui mirus, kartu su broliu Mykolu reikalavo iš D.L.K. Kazimiero tėvonijos, bet šis paskyrė vietininku Kijeve Martyną Gostautą, o O. atstūmė sakydamas: ‚Jūsų senelis Vladimiras bėgiojo į Maskvą ir prabėgiojo savo tėviškę'. Vėliau Simanas O. gavo valdyti Kijevą, bet laikinai. 1456 jo uošvis Jonas Gostautas bandė jį pasodinti D.L.K. soste pašalinant Kazimierą, bet nepavyko. Jis pats į sostą nesiveržė, gyveno ramiai ir išmintingai valdė Kijevą. Atnaujino ir pagražino Kijevo Pečeros vienuolyną ir pagarsėjo didvyriškomis kovomis su totoriais. Visada reikalavo, kad Lietuva turėtų atskirą nuo Lenkijos valdovą ir kad Kazimieras gyventų Lietuvoje. Prieš mirtį nusiuntė Kazimierui kaip ištikimybės ženklą savo žirgą, kuriuo jodavo prieš totorius, ir savo lanką, prašydamas globoti žmoną Mariją (Jono Gostauto dukterį, mirusią 1501), sūnų Vosylių ir dukteris Sofiją (1470–71 ištekėjo už Tverės kng. Mykolo ir mirė 1483 II 7) bei Aleksandrą-Oleną (1498 ištekėjo už Teodoro Jaroslavičiaus, kuris buvo Elenos Algirdaitės Tverės kunigaikštienės, vaikaičio sūnus, ir mirė 1518). Palaidotas Kijevo Pečeros vienuolyne.

J. Dlugosz, Dz. P. V; *J. Wolff,* Ród Giedymina 1886.

2. Vosylius (m. 1495 VI 4), Simano sūnus, negavo, tėvui mirus, Kijevo, bet kartu su motina valdė Pinską, kuris po jo mirties teko seseriai Aleksandrai. Mirė jaunas nepalikęs įpėdinių, palaidotas greta tėvo ir senelio.

J. Wolff, Ród Giedymina 1886.

3. Mykolas (m. 1481 VIII 20 Vilniuje), antrasis Aleksandro (Olelkos) sūnus, Kopylio ir Pinsko kng. 1470 naugardiečiams prašant gavo iš D.L.K. Kazimiero vietininko poaukštį D. Naugarde. Atvykęs į miestą, buvo iškilmingai priimtas, nes dar tuomet stipri lietuviškoji partija ieškojo Lietuvos globos prieš Maskvą. 1471 jo pastangomis buvo sudaryta sutartis su Lietuva, pagal kurią D. Naugardas pasidavė D.L.K. globai. Po to Maskva paskelbė D. Naugardui karą, kurio metu naugardiečiai iki 1478 pakartotinai prašėsi Lietuvos globojami. Tuo tarpu Mykolą O., vedusį slaptas derybas su Maskva, Kazimieras iš vietininkystės pašalino, o D. Naugardė ėmė vyrauti Maskvos šalininkų partija, pagreitinusi D. Naugardo atsitraukimą nuo Lietuvos. Po brolio Simano O. mirties Mykolas nuskubėjo į Kijevą tikėdamasis jį po brolio valdyti, bet Kazimieras jam Kijevo nedavė. Mykolas pasijuto nuviltas ir perėjo į griežtą opoziciją prieš Lietuvos valdovą. Būdamas Algirdo ir kartu Vytauto D. (jo tėvo motina buvo Maskvos kunigaikštienės Sofijos Vytautaitės duktė Anastazija) vaikaičio sūnus, jis pretendavo į D.L.K. sostą. Drauge su kitais nepatenkintais Gediminaičiais, Teodoru Bielskiu (žr.) ir Jonu Alšėniškiu (žr.), jis sudarė sąmokslą prieš Kazimierą Jogailaitį: pastarasis su visa šeima turėjo būti nužudytas, o jo vietoje iškeltas Mykolas. Taip pat buvo sudaryta priešvalstybinė sutartis su Maskva, už kurios pagalbą žadėta perleisti Lietuvos rytų žemes iki Berezinos. Betgi Kazimieras apie sąmokslą sužinojo, 1479 nuvyko į Vilnių ir vietininku Kijeve pastatė sau ištikimą Joną Chodkevičių (žr.). Per Teodoro Bielskio vestuves su Kobrinės kunigaikštyte Ona (Teodoro Algirdaičio palikuone) są-

mokslas išėjo aikštėn; Bielskis pabėgo, o kng. Jonas su Mykolu buvo suimti ir atgabenti į Vilnių. Vilniaus ir Trakų vaivadų teismo pripažinti kalti valstybę išdavę, Mykolas O. kartu su kng. Jonu Alšėniškiu pasmerkti mirti. Visos Ponų Tarybos akivaizdoje sprendimas buvo įvykdytas Vilniuje — ‚prie Žaliojo Tilto' sąmokslininkams buvo nukirstos kalvos. Jo žmona Ona dar buvo gyva 1492 ir valdė Slucką.

J. Wolff, Ród Giedymina 1886; *F. Koneczny,* Litwa a Moskwa 1929.

4. Simanas I (m. 1503 XI 14) Mykolo sūnus, Slucko kunigaikščių giminės pradininkas, perkėlęs rezidenciją iš Kopyliaus į Slucką. Nors dėl tėvo išdavimo atsidūręs antraeilių kunigaikščių tarpe, šis Gediminaitis buvo įtakingas ir Lietuvos didikų karštai remiamas į L.D.K. sostą po Kazimiero Jogailaičio mirties. 1492 jis atvyko Vilniun su 500 raitelių į D.L.K. rinkimus, bet, nors turėjo daug šalininkų, pralaimėjo prieš Aleksandrą. Pagarsėjo kovodamas su totoriais, kuriuos sumušė 1502 ties Bobruisku ir prie Ušos, o 1503 — ties Grudoku prie Pripetės. Kovas su totoriais sėkmingai tęsė jo žmona Anastazija (žr.). Ji buvo gyva dar 1555. Simano ir Anastazijos duktė Aleksandra 1522 buvo ištekinta už kng. Konstantino Ostrogiškio.

K. Stadnicki, Bracia W. Jagiełły 1870; *J. Wolff,* Ród Giedymina 1886.

5. Jurgis I (m. 1542 IV 17), Simano ir Anastazijos sūnus, dar būdamas visai jaunas, kartu su Kijevo vietininku Nemiravičiumi 1511 sumušė totorius ties Kijevu ir vėliau dažnai gynė kraštą nuo jų puolimų. Pats stačiatikis, vedė katalikę Eleną Radvilaitę (dėl tų vedybų ėjo ilga korespondencija su Roma, kuri paskelbta Theiner, Monumenta Pol. II). Duktė Sofija buvo Trakų pilininko Jurgio Chodkevičiaus žmona ir mirė 1571.

K. Stadnicki, Bracia W. Jagiełły 1870.

6. Simanas II (m. 1560), Jurgio sūnus, pagarsėjo savo vedybomis su jau už kito ištekėjusia Ostrogo kunigaikštyte Halška, kurios tėvai buvo kng. Elijas Ostrogiškis ir Žygimanto Senojo pavainikė duktė Beata Koscieleckaitė.

7. Jurgis II (m. 1579 IV 12), Jurgio I sūnus, kaip Gedimino tiesiosios linijos palikuonis, 1572 po Žygimanto Augusto mirties pretendavo į D.L.K. sostą. 1558 vedė Kotryną, Krokuvos vaivados Tenčinskio dukterį, kuri, likusi našle, 1581 ištekėjo už Vilniaus vaivados Kristupo Radvilos Perkūno ir mirė 1592. Palaidotas Kijevo Pečeros vienuolyne.

J. Wolff, Ród Giedymina 1886; *K. Stadnicki,* Bracia W. Jagiełły 1870.

8. Jurgis III (1559 VIII 17 — 1586 V 6), Jurgio II sūnus, paskutinis šios Gedimino linijos vyriškasis palikuonis. Jo du broliai — Aleksandras (m. 1591) ir Jonas Simanas (vedęs Podolės vaivados dukterį Sofiją Mieleckaitę, kuri 1592 antrą kartą ištekėjo už Chodkevičiaus Jono Karolio) nepaliko vaikų. 1585 Jurgis vedė Barborą Kiškaitę, kuri 5 dienas prieš vyro mirtį pagimdė dukterį Sofiją ir pati netrukus mirė. Palaidotas greta visų savo protėvių Kijeve, Pečeros vienuolyne.

9. Sofija (1586 V 1 — 1612 III 9), Jurgio III duktė. Visų Slucko turtų ir žemių paveldėtoja, buvo turtingiausia nuotaka Lietuvoje. Likusi našlaitė buvo Chodkevičių šeimos auklėjama ir dar vaikystėje sužieduota su Kristupo Radvilos Perkūno sūnumi Jonušu Radvila (žr.). Tačiau XVI a. pabaigoje Chodkevičiams ir Radvilams dėl vietų ir pirmenybės besivaidijant ir tikybinėms kovoms Lietuvoje įsiliepsnojus, katalikai Chodkevičiai atsisakė unitę Sofiją išleisti už protestanto Radvilos. Dėl to kilo didelė kova, pavertusi Vilnių karo stovykla ir grėsusi išsilieti į naminį karą. Pačiam valdovui Zigmantui Vazai ir Vilniaus vyskupui Merkeliui Giedraičiui tarpininkaujant įniršusios šalys buvo laikinai sutaikytos, ir Sofija 1600 ištekinta už Jonušo. Sofija mirė bevaikė ir palaidota Slucke. Sluckas, Kopylius bei visi Olelkaičių turtai teko Radvilams, o iš jų Brandenburgo kunigaikščiams Hohenzollernams. Chodkevičių - Radvilų kovos epizodas yra atvaizduotas B. Sruogos muzikalinėje pjesėje Radvila Perkūnas 1935.

J. Wolff, Ród Giedymina 1886. *V.D.S.*

Olendzkis 1. (Olędzki) Stanislovas (1832 VII 12 Šiaulių aps. — 1900 Izabeline prie Varšuvos) pulkininkas, 1863 sukilimo dalyvis. Mokėsi Šiaulių bajorų m-loje, baigė Petrapilio karo akad. Dalyvavo rusams nukariaujant Kaukazą, gavo plk. laipsnį ir buvo divizijos štabo virš. Jam teko pasidavusį kng. Šamilį pristatyti rusų nelaisvėn. 1860 pasitraukė atsargon, apsigyveno paveldėtuose Slucko aps. dvaruose, vėliau persikėlė į Minsko apl. 1863 įsijungė į sukilimą ir buvo Vyr. Lietuvos sukilimo ko paskirtas Naugarduko srities organizatoriumi; kurį metą vadovavo Lydos apl. sukilėlių daliniams. 1864 ištremtas į Usolje

(Irkutsko gub.), po 1875 gavo teisę grįžti į Lenkiją, bet be teisės apsigyventi Lietuvoj ar Gudijoj. Apsigyvenęs prie Varšuvos Izabeline vertėsi prekyba.

2. Steponas (1877 VII 16 Paliepių dv., Josvainių vls., Kėdainių aps. — 1930 XI 21 Kaune) inžinierius. Mokėsi Šiauliuose, 1910 baigė Rygos politechnikos instituto statybos skyrių ir dirbo įvairiose Rusijos statybos bendrovėse. 1914–18 dirbo karo kelių statyboje, o grįžęs į Lietuvą nuo 1921 paskirtas Plentų ir vandens kelių valdybos inž., vėliau tiltų skyriaus viršininku. Nuo 1922 X 1 buvo LU technikos fak. vyr. asistentas.

Olenek r. Sibiro upė, 2415 km ilgio; teka į Š.r., greta Lenos, į v. nuo jos, įteka į Oleneko įlanką Laptevų jūros, Š. Ledynuotosios jūros dalies; teka per negyvenamas tundras. Baseino plotas 246.500 km², vid. debitas 1100 m³/sek.

Oleotoraksas (lot.-gr.) alyvos suleidimas į pleuros ertmę dirbtiniam plaučio suspaudimui. Vartojamas plaučių tuberkuliozės gydymui, panašus pneumotoraksui, kai į pleuros ertmę suleidžiamas oras. O. pradėjo vartoti Adolf Schmidt 1905.

Oléron (prc. Ile d'Oléron) sala prie v. Prancūzijos kranto ties Charente upės žiotimis; 27 km ilgio, 175 km², apie 17.000 gyv. (1956), nuo žemyno atskirta 1,5 km pločio Pertuis de Maumusson sąsiaurio. Svarbesnės vietovės Saint-Pierre (apie 5000 gyv.) ir Le Château-d'Oléron (1400). O. minima romėnų geografo Plinijaus raštuose Uliarus Insula vardu.

O. jūrų teisės kodeksas (Rôles d'Oléron) kilo XII a. ir buvo papildomas ligi 1372. Jis galiojo Atlanto vandenyne ir Šiaurės jūroj ligi XVI a. vidurio, o nuo 1407 per Visby tapo priimtas ir Baltijos jūros srity. Jį paskelbė T. Twiss 1874 serijoj Rerum Brit. medii aevi scriptores LX.

Oles (tikroji pavardė Kandyba) Oleksander (1878–1944) ukrainiečių poetas. Pagarsėjo pirmąja eilių knyga Z žurboju radist obnialas 1907. Daug eilėraščių susilaukė muzikos ir virto dainomis. Ukrainos laisvės kovų metu savo kūryboj išreiškė jų revoliucinį patosą. Emigracijoj virto nevilties ir nostalgijos poetu. Išleido per 10 poezijos rinkinių. Mirė Prahoje. Ilgą laiką O. kūryba Sov. Sąjungoje buvo uždrausta, tik 1957 jis buvo rehabilituotas, ir kai kurie jo kūriniai vėl išspaudinti.

C. A. Manning, Ukrainian-Literature 1944; *O. Babyškin,* O. O. (Radianske literaturoznavstvo 1958 nr. 1). *Y.S.*

Oleśnicki 1. Zbigniew (1389 Sienno, M. Lenkijoje — 1455 IV 1 Sandomiriuje, palaidotas Krokuvoje), Krokuvos vyskupas, kardinolas, Lenkijos valstybininkas, Vytauto D. karūnavimosi ir savarankiškos Lietuvos politikos kietas priešas.

O. tėvas Jaško z Olesnicy (m. 1430) buvo pagarsėjęs riteris. Kai Jogaila 1391 Vilniuje lenkų įgulos seniūną Moskorzewskį (žr.) atleido, buvo ten paskirtas Jaško, kuris su lenkų kariuomene Lietuvoje išbuvo iki karaliui susitaikant su Vytautu.

O. mokslą pradėjo Sandomiriuje, nuo 1406 mokėsi Krokuvos akademijoje, o tėvas buvo Krokuvos teisėju. Šio įtaka atidarė sūnui kelią į karaliaus rūmus, kur jis 1410 tapo vienu iš Jogailos sekretorių, drauge būdamas Šv. Florijono par. klebonu. Tėvas ir sūnus dalyvavo Žalgirio mūšyje (1410). Priskirtas karaliaus apsaugos būrin, anot Dlugošo, O. esą nutrenkęs nuo žirgo į Jogailos gyvybę besikėsinantį riterį Dippoldą. Tuo būdu jam teko karaliaus gyvybės gelbėtojo garbė. Atlikęs keletą sėkmingų diplomatinių kelionių, O. drauge su Vytauto D. sekretoriumi Cybulka buvo 1420 išsiųstas pas imp. Zigmantą į Breslavo reichstagą. Ten jiedu turėjo savo valdovų vardu protestuoti prieš neteisingą imperatoriaus sprendimą — Žemaičių priskyrimą kryžiuočiams (Dlugošas savo kronikoje pateikė O. protesto tekstą). Jogailai remiant, pop. Martynas V O. 1423 VII 10 patvirtino Krokuvos vyskupu.

O. įtakos stiprėjimas ir jo programa. Atsistojęs priekyje M. Lenkijos ponų, O. per du dešimtmečius (1423–44) sugebėjo energingai vadovauti Lenkijos politikai. Jis ne tik sustiprino bžn. hierarchijos vaidmenį valstybės politikoje, bet savo įtakon paėmė Jogailą ir vėliau jo sūnų Vladislovą. Dažnai jis buvo Jogailai opozicijoje iki užsikirtimo. Kadangi Dlugošas savo kronikoje perdėjo O. nuopelnus, lenkų istorikai ilgai negalėjo objektyviai įvertinti O. politinio vaidmens. Dabar imama O. vaidmuo politikoje stipriai rezervuotai vertinti.

Grupės magnatų remiamas, O. vykdė savo nepalenkiamą politinę programą: 1. be jokių nuolaidų Lietuvą inkorporuoti Lenkijon; 2. sukliudyti bet kokią Karūnos s-gą su husitais čekais, iš kurių turėjo būti atimta Silezija; 3. suvesti unijon Lenkiją su Vengrija. Su Vengrijos pagalba Lenkija turėjo vadovauti dideliam kryžiaus karo žygiui prieš turkus. Tai norėjo Lenkiją

kariškai ir politiškai įstiprinti prie Juodosios jūros krantų. Bet savo planuose O., kurio politinė įtaka į jo gyvenimo galą vis labiau mažėjo, teturėjo dalinį pasisekimą.

Kai O. ėmė reikštis politikoje, Lenkijos visuomenėje buvo populiarus šūkis, jog dviem giminiškoms tautoms — čekams ir lenkams — reikia susiartinti. Husitus čekus remiančios partijos priekyje buvo įtakingų ponų (Spytekas iš Melsztyno, Dziersławas ir kt.). O., kaip uolus Bažnyčios žmogus, siekė visus Lenkijos ryšius su husitais sutrukdyti ir ieškojo prieš čekus bendro fronto su imp. Zigmantu. Savo nusistatymu prieš čekus O. įsigijo didelį Romos palankumą. Pop. Martynas V nepaliovė raginęs jį vesti kietą kovą prieš eretikus husitus, prašydamas pakartotinai sudrausti Vytautą, kad tas liautųsi husitus palaikęs. O. rūpesčiu į Vengrijos pasienį Kezmarke susivažiavo imp. Zigmantas ir Jogaila su Vytautu (1423), kurie pažadėjo atšaukti iš Čekijos Zigmantą Kaributą. Naudodamasis savo įtaka Jogailai, Welunoje 1424 O. pravedė ediktą, kuriuo buvo įsakyta visiems lenkams iš Čekijos grįžti namo, o erezija įtariamuosius turėjo teisti bažnytiniai teismai.

O. konfliktai su Vytautu D. Po Melno taikos (žr.) ėmė blogėti Vytauto santykiai su Lenkija, kurios politikon atėjo nauji žmonės. Jų priekyje buvo O. Jis pirmiausia ėmė kovoti prieš perdaug didelę Vytauto D. įtaką Lenkijoje ir pusbroliui karaliui. O. nepatiko Vytauto po 1422 draugiška laikysena ir kryžiuočių atžvilgiu, su kuriais lenkai dar toliau tęsė pasienio ginčus. Tada O. pirmą kartą atvirai stojo prieš Vytautą (Cod. epist. Vit. 725, 729). Su pagalba Szafranieco ir jo šalininkų, O. susirūpino apsaugoti Jogailą nuo perdidelės Kęstutaičio įtakos. O kaip tik tada Vytautas buvo ėmęs vaidinti tarpininko vaidmenį lenkų ginčuose su Ordinu ir imp. Zigmantu. Labiausiai O. susikirto su Vytautu dėl šio planų vesti savarankišką Lietuvos politiką. Kai Vytautas ryžosi užsidėti karaliaus vainiką, kurį jam imp. Zigmantas per Lucko (žr.) suvažiavimą pasiūlė, O. piestu stojo skersai kelio. Jo nuomone, Vytauto karūna būtų reiškusi Lietuvos separaciją. Pagal Dlugošą (XIII, 372), Vytautui Lucke O. padaręs priekaištą, jog jiedu su pusbroliu norį amžinai su Lenkija sujungtas žemes atplėšti. Vytautas bandęs O. palenkti brangiomis do-

Kardinolas Z. Oleśnickis

vanomis, tačiau tas, Dlugošo žodžiais, gynęs Lenkijos garbę kaip nepajudinama uola. Tačiau istorikai (A. Sarnes ir kt.) jau yra kritiškai ištyrę, kaip tendencingai, net klaidingai Dlugošas atvaizdavo gelbėjusio Lenkijos garbę O. nuopelnus (ypač 11 kronikos knygoje). Tikra, kad O. tapo nepermaldaujamas Lietuvos savarankiškumo priešas ir savo kovoje darėsi populiarus bajorijoje. O. darė viską Vytauto karūnavimui sutrukdyti. Jis drauge su kitais D.L.K. karūnos priešais (Szafraniec, Oporowski) privertė Jogailą staiga išvažiuoti iš Lucko. O. kreipėsi ir į Romos kuriją. Jo prašymo dėlei pop. Martynas V rašė Vytautui, įspėdamas neardyti vienybės (t.p. 384). Kitų Vytauto priešų Krokuvoje palaikomas, O. atsistojo priekyje visos opozicijos ir per karaliaus galvą su pakanclerium Wł. Oporowskiu iš kanceliarijos rašė

protesto raštus, su kuriais nesutiko tikrasis Jogailos nusistatymas. Norėdamas nuraminti Vytautą, O. vyko pas jį, visaip įtikinėjo, pagaliau jam siūlė atiduoti Lenkijos karūną, kad tik atsisakytų nuo savo sumanymo karūnuotis Lietuvos karaliumi. Bet tokiu savo projektu iškalbingasis O. tik dar labiau supykino įerzintą Kęstutaitį. Tada lenkai griebėsi jėgos ir suėmė pakeliui imperatoriaus pasiuntinius.

O. politika Lietuvos atžvilgiu po 1430. Tapęs lenkų akyse uoliu Karūnos teisių gynėju, O. ir toliau su Szafraniecų šalininkais vis stojo Jogailai opozicijon. Jam stipriai priekaištavo, kai po Vytauto mirties jis savo brolį Švitrigailą, kurį Lietuvos bajorai išrinko D.L.K., patvirtino. 1431 pradžioje Sandomiriaus suvažiavime O. kaltino karalių savivale, nes Lietuva tesanti Lenkijos dalis (Scr. rer. Pruss. III, 494; Dlugosz XIII, 434). O. rašė ir Bazelio bžn. susirinkimo kardinolams, jog Švitrigaila tesiremiąs stačiatikiais, kurie D.L. K-tijoje ‚daugiau reiškia negu lietuviai'. Kai Lietuvoje prieš Lenkijai nepaklusnų Švitrigailą buvo įvykdytas perversmas (1432), tuojau pas naują D.L.K. Žygimantą Kęstutaitį Gardinan atvyko Karūnos delegacija, kurios priekyje buvo O. Pripažindamas Jogailos viršenybę, Žygimantas žadėjo D.L. K-tiją palikti karaliui ir jo įpėdiniams. Naujiems santykiams su D.L.K. nustatyti 1437 XII O. su Lenkijos karaliaus tarybos delegatais vėl buvo Gardine.

Susenusiam Jogailai įgijęs daugiau įtakos, O. nebeatlyžo ir prie sūnaus Vladislovo. Kai šis jaunas Jogailaitis be žinios pražuvo prieš turkus kautynėse, į kurias O. buvo sudėjęs daug vilčių, reikėjo Lenkijos karaliumi kviestis antrą Jogailaitį-Kazimierą (žr.). Jau 1444 atvykęs su lenkų delegacija Vilniun, O. įtikinėjo D.L.K. Kazimierą, jog savo gimimu ir auklėjimu esąs ‚Karūnos sūnus'. 1445 rudenį O. vėl Kazimierą ragino priimti Lenkijos karūną; pagaliau jį spaudė terminuotai (1446), grasindamas kita kandidatūra. O. iš visų jėgų protestavo, kad Kazimieras, prieš tapdamas Lenkijos karaliumi, pažadėjo išlaikyti Lietuvą Vytauto laikų ribose (žr. Kazimiero privilegija D.L. K-tijai 1447), t.y. lenkų užgrobtoji Podolė ir ginčijamoji Volinija turėjo palikti Lietuvai. Dėl šito Kazimiero pažado O. stojo prieš karalių opozicijon, kiršino per Lenkijos seimus. Iš 1453 seimo lietuvių delegacija, užgauta O. kalbos, protesto ženklan, išvažiavo namo (Dlugosz XIV, 139). Per seimus ir suvažiavimus O. vis ieškojo Kazimierui prikišti didelį palankumą Lietuvai ir lietuviams, nuolat kritikavo jo politiką ir neveiklumą. Kietai jis buvo užsispyręs Podolės ir Volinijos priklausymo ginče. Kai triukšmingoje Lenkijos bajorijoje O. vis dar buvo populiarus, lietuviai skųsdavosi Kazimierui jo besaikiu priešiškumu Lietuvai. Bet prie šito karaliaus O. ėmė nebesisekti, ir jo įtaka Karūnoje sumažėjo.

O. vaidmuo Lenkijoje. Jogailai mirus, prie dar vaiko Vladislovo buvo sudaryta regentų taryba, kurios galva buvo O. Tuojau prieš valdančiąją partiją šoko sąjungos su čekais ieškantieji husitų šalininkai. Jie stengėsi pašalinti didžiausią savo priešą O. Įvairiomis bažnytinėmis bausmėmis (ekskomunika, interdiktais) O. nebuvo pasisekę husitų šalininkų apraminti. Imp. Zigmantui mirus (1437), O. sutiko pagaliau į Čekiją pasiųsti karaliaus brolį Kazimierą. Bijodamas tačiau, kad dinastiniai ryšiai su Čekija nesustiprintų Lenkijos husitų, Kazimiero žygį O. menkai teparėmė. Kai unija su čekais neįvyko, O. inspiruojama valdančioji partija prieš nerimstančius čekų (husitų) šalininkus griebėsi ginklo. Ties Gratnikais 1439 kautynėse krito pats vadas Spytekas iš Melsztyno. Husitų partija pakriko. Švęsdamas šį laimėjimą, O. iškėlė unijos su Vengrija reikalą. Kaip sąjunga su heretikais(čekais) tam buvo nepriimtina, taip jo svarbiausiu užsienio politikos tikslu tapo padaryti Vladislovą Jogailaitį Vengrijos karaliumi. Iš to O. Lenkijai tikėjosi visokeriopos naudos. Be kitko, kova su turkais, kurie tada jau grasino pačiam Konstantinopoliui, Karūną būtų išaukštinusi kaip krikščionybės gynėją. Varnos pralaimėjimas (1444) buvo didelis smūgis O. planams. Įpėdinis Kazimieras pradžioje atsisakė nuo ekspansijos link Juodosios jūros. Po Varnos katastrofos sumažėjo O. ir kitų jo šalininkų įtaka.

Ambicingas pasirodė O. ir savo bažnytinėje politikoje. Dar einant Bazelyje bžn. susirinkimui, kuris sėkmingiau paskui posėdžiavo Florencijoje (žr. Bažnytinė unija), O. dėl politinių išskaičiavimų pripažino susirinkimo pirmenybę prieš popiežių. 1439 pop. Eugenijaus IV pažadėtą kardinolo skrybėlę O. priėmė 1441 iš antipopiežiaus Felikso V. Jaunas karalius Vladislovas iš Vengrijos uždraudė O. vartoti kar-

dinolo titulą ir schizmos metu įsakė laikytis neutralumo. Pagaliau tik su Kazimiero pagalba prie Eugenijaus IV įpėdinio Mikalojaus V O. 1449 gavo kardinolo skrybėlę, kurią atvežė iš Romos Długošas. Savo santykiuose su Roma ir toliau O. norėjo vesti atskirą politiką, nors Lenkijos prestižą Romos kurijoje buvo susilpninęs, kai Eugenijaus IV kryžiaus žygiui prieš turkus skirtas sumas išmėtė kitiems tikslams, dalį jų išdalydamas Lenkijos vyskupams.

Lenkų istorijoje O. vaidmuo yra imta kritiškai vertinti. Jo nuolatinė opozicija Jogailai ir jo sūnums, ginant bajorų teises, ne tik silpnino karaliaus autoritetą, bet pastūmėjo sostą į vis didesnes nuolaidas vieno luomo naudai. Šitoji nelaiminga valstybės labui politika demoralizavo Lenkijos šlėktą, kaip parodė trylikos metų karas (1454–66) prieš kryžiuočius.

Nors negilus teologas, O. turėjo humanistinį išsilavinimą, rėmė mokslą, palaikė Krokuvos akademiją, prie kurios studentams įkūrė bendrabutį. Keldamas savo diecezijos religinį gyvenimą, su Jono Kapistrano (žr. Capistranus) atvykimu Krokuvon čia atkvietė bernardinus, statė bažnyčias, Pinczowe įkūrė vienuolius paulinus, kėlė labdarą. Jis uoliai palaikė Florencijoje sudarytą bažnytinę uniją ir ją plėtė.

Yra išlikę keliasdešimt O. laiškų humanistui Enejui Silvijui Piccolomini, karaliui Kazimierui, Długošui, du laiškai pop. Martynui V, viena jo kalba Jogailai (Bibliot. Warszawska III 1843, 364–369). Yra nustatyta stipri O. įtaka Długošo kronikos 11–13 knygose. Iš senų O. biografijų tėra išlikusi tik rankraštyje (Krokuvoje) Długošo Vita Sbignei ir Kallimacho rašytoji Vita et mores Sbignei Cardinalis, Monumenta Poloniae Historica VI 1893, kuri, kaip ir kiti Kallimacho darbai istorijos srityje, yra paviršutiniška.

J. Długosz, Opera omnia XIII 1877; XIV 1878; Codex ep. Vitoldi 1882; Codex ep. saec. XV I–III 1876–94; Liber Cancellariae Stanislai Ciołek, I–II 1871–75; *M. Dzieduszycki*, Z. O. I–II 1853–54; *J. Korytkowski*, Pralaci i kanonicy katedry Gnieznieńskiej III 1883; *K. Morawski* Hist. Uniwersytetu Jagiellońskiego I 1900; *J. Caro*, Geschichte Polens IV 1875; *A. Prochaska*, Ostatnie lata Witolda 1882; (") Polska a Czechy w czasach husyckich (Rozprawy Akad. Umiejętności hist.-fil. VII 1877, 147–283; VIII 1878, 11–193); *J. Dąbrowski*, Władysław I na Węgrzech 1922; *L. Grossé*, Stosunki Polski z soborem bazylejskim 1885; *A. Sarnes*, Witold und Polen in den Jahren 1427–1430 (Altpreussische Monatsschrift XXX 1893); *O. Halecki*, From Florence to Brest (Sacrum Polonae Millennum V 1958); *Z. Ivinskis*, Vytauto D. karūnacija (Mūsų Žinynas 1938 nr. 9).

Z. I.

2. Zbigniew (1430–1493 II 2) Gniezno arkivysk., (1) brolio sūnus. Studijavo Krokuvos akad. 1453–60, vėliau ėjo karaliaus sekretoriaus ir vicekanclerio pareigas, 1473 paskirtas Kujavijos vysk., o 1481 X 12 Gniezno arkivyskupu. Sušaukė bžn. provincijos sinodus 1485, 1486, 1487 ir 1489. Mirus Kazimierui Jogailaičiui, O. nesėkmingai rėmė į karalius Piastų kandidatą Jonušą Mazowiecki.

J. Korytkowski, Arcybiskupi gnieznieńscy II 1888; Sacrum Poloniae Millennium I 1954. *R.Krs.*

Oleszczyński Antoni (1794–1897) lenkų grafikas. Varšuvoje studijavo teisę, Petrapilyje ir nuo 1825 Paryžiuje meną. Raižė L. Sapiegos, T. Kosciuškos ir kt. istorinių asmenų bei DLK-tijos didikų portretus, paruošė raižinius Vilčinsko Vilniaus albumui ir kt. O yra raižęs per 500 atskirų darbų. 1831 išsp. Rozmaitości.

Oleša Jurij Karlovič (g. 1899) sovietų rašytojas, dramaturgas. Kilęs iš inteligentų šeimos, bet baigė tik vidurinę mokyklą. Kritikų garbintas, vėliau pasmerktas, išpažinęs ‚kaltes' ir atlikęs bausmę Sibire, talentingasis O. po karo retkarčiais pasirodo tik menkavertėmis žurnalistinėmis apybraižomis. O. kūrybai būdingas inteligentijos ir komunizmo, individo ir kolektyvo, praktiškos, industrializuotos dvasios ir individualių jausmų, svajonių vaizdavimas. Komunizmas, kaip moralinė problema, pastatoma į intelektualinių abejonių aplinką. Novelė Zavist 1927, vaizduojanti individo maištą prieš laisvės kolektyvinėje bendruomenėje varžymą, yra viena iš originaliausių sovietų literatūroj. Apskritai O. pasižymi tiesiu, drąsiu kontroversinių problemų nagrinėjimu meninėje plotmėje. Kiti veikalai: Tri tolstiaka 1928, Liubov 1928, Višnevaja kostočka 1931, Spisok blagodejanij 1931 ir Černyj čelovek 1932 yra sceniniai veikalai. Dalį savo novelių O. pritaikė scenai.

A. Gurvič, J. O. (1934 Krasnaja nov); (") Tri dramaturga 1936. *B. Všk.*

Oleškevičius Juozas (1777 Šiluvos par. — 1830 X 5 Petrapilyje) tapytojas. Kilimo žemaitis. Gimęs neturtingų bajorų šeimoje. Būdamas 18 m. amžiaus O. pasižymėjo tapyba ir, apsigyvenęs Vilniuje, vertėsi paišybos pamokomis. Pagal Bieliński, apie 1800 O. jau studijavo Vilniaus univ. meno mokykloje tapybą pas Smuglevičių, kurią su pasižymėjimu baigęs. Grafas A. Chodkevičius, nupirkęs O. paveikslą ‚Olimpą su visais dievais' už 600 dukatų, nusiuntė 1803 O. tobulintis Drezdenan ir Paryžiun, kur O.

Oleškevičius

J. Oleškevičius

minimas meno akademijos mokinių tarpe. Rastaveckio tvirtinimu, O. Paryžiuj mokėsi pas pas Davidą (žr.). Iš Paryžiaus O. nuvyko Volinijos Tučinan vaivados Valevskio portreto daryti ir ten vedė Karoliną Andrzejovskaitę. 1810 apsigyveno Petrapilyje. Kaip istoriniam tapytojui ir portretistui 1812 pripažintas akademiko titulas už paveikslą vaizduojantį carienės labdarą (Meno akademijos muziejuje). Petrapilyje O. atliko eilę diduomenės portretų ir dalyvavo akademijos parodose. Rastaveckis sumini 23 O. darbo portretus ir 12 religinio ar istorinio turinio paveikslų. Savo veikale kng. Mikalojus Michailovičius mini dar 4 O. portretus Rusijoje. Muziejuose išlikę žinomesni O. darbai yra šie: Rumiancevo muziejuje Maskvoje iš buv. Vilniaus univ. observatorijos 1810 kng. Adomo Čartoriskio natūralaus didumo portretas; Vilniaus univ. meno skyriuje dr. S. Moravskio portretas; Varšuvos Tautiniame muziejuje 1813 Gailestingumo alegorija, kuriame atvaizduota carienė asistuojama Dosnumo ir Tikėjimo, ponios ir pono de Keller portretai ir nežinomos ponios portretas; Krokuvos Tautiniame muziejuje 1829 A. Mickevičiaus portretas ir Madona. Eilė O. darbo portretų minimi kaip privatinių asmenų nuosavybė, bet jų tik vienas kitas pateko į viešas parodas ar žinomi iš reprodukcijų, pvz. prof. Mycielskio nuosavybė Krokuvoje buvęs kpt. Reklevskio portretas. Trys O. religiniai paveikslai buvo Šv. Stanislovo bžn. Petrapilyje. Lietuvos istorijos tematiką paliečia didelis paveikslas ‚Etmono Chodkevičiaus atsisveikinimas'. Po kai kuriais paveikslais O. pasirašė ‚fecit Józef Oleszkiewicz litwin'. Peizažo tapyti O. nemėgo. Savo forma ir tematika O. priklauso vėlyvojo klasicizmo srovei ir stovi arčiau Paryžiaus Davido kaip Vilniaus tapybos mokyklos. O. darbų piešinys ryškus ir tikslus, tapyba dirbta smailu teptuku ir pedantiškai išbaigta. Portretinė charakteristika gan gyva ir linkstanti veido bruožus, ypač moterų, apibendrinti ir idealizuoti. Portreto kompozicijoje dar nemaža baroko elementų (laikysenos, draperijos, kolonos). Vilniuje palaikydamas ryšius su Dameliu (žr.), Ceiziku (žr.) ir kt. O. prisiėmė prancūzų laisvamanybės. Buvo Vil-

J. Oleškevičius: Gailestingumo alegorija (1813)

J. Oleškevičius Kapitono Reklevskio portretas

niaus, Gardino ir Petrapilio masonų ložų narių. Vėliau Petrapilyje linko į religinį misticizmą, studijavo Šv. Raštą bei kabalistiką ir pasižymėjo gyvulių globos bei labdaros darbais. 1829 A. Mickevičius, sustojęs Petrapilyje, buvo susitikęs su O. Apie didelį įspūdį, kurį O. asmuo padarė Mickevičiui, liudija poeto eilėraščiai ‚Petrapilis' ir ‚Oleszkiewicz'. Apie O. polinkius į misticizmą, be to, kalbama Odynieco, M. Malinovskio, Rawitos Gawrońskio ir kt. raštuose.

E. Rastawiecki, Słownik malarzów polskich II 1851; *A. E. Odyniec,* Listy z podróży I 1875 46; *J. Bieliński,* Uniwersytet Wileński II 1899–1900, 750–751; *F. Rawita Gawroński,* Studya i szkice historyczne I 1903, 271; Portraits russes des XVIIIe et XIX e s., édit. du Grand-Duc Nicolas Michailovič 1909; *D. Roche,* Registre des élèves de l'Académie Royale de Peinture et Sculpture de Paris (Staryje gody 1909, 310); *A. Andrzejowski,* Romoty starego Detiuka o Wołyniu 1914 (su J. O. portreto litografija); *S. Morawski,* W Peterburku 1827–1838 1927; *P. Galaunė,* Tapytojas J. O. 1927 (Humanitarinių mokslų fakulteto raštai III, 2); (*) Vilniaus Meno Mokykla 1928, 61–64, 77; *Z. Batowski,* O. (Thieme-Becker XXV 1931).

P. Rkl.

Oleum (lot.) 1. rūkstanti sieros rūgštis, sieros trioksido tirpalas koncentruotoje sieras rūgštyje; 2. aliejus ar alyva. Lietuvių cheminėje terminologijoje aliejumi vadinami augalinės kilmės skystieji riebalai, kaip sojos, sėmenų ar sezamo aliejus. Alyvos terminas yra taikomas mineralinės kilmės skystiems angliavandenilių mišiniams, kaip žemės alyva.

Oleum iecoris aselli žr. Žuvų taukai.

Olevianus Caspar (1536–1587) reformatų teologas. Studijavo teisę ir vėliau teologiją, 1559 veikė kaip reformatorius savo gimtajame Triero mieste, 1560 persikėlė į Heidelbergą, kur (1570–76) stengėsi platinti reformatų tikėjimą. Čia gyvendamas parašė ir išleido kartu su Ursinu katekizmą, žinomą Heidelbergo katekizmo vardu. Vėlesnį savo gyvenimą (nuo 1576) pašventė skleisti Kalvino tikėjimui Vokietijoje. O. buvo federalinės teologijos šalininkas.

K. J. Sudhoff, C. O. und Z. Ursinus 1857.

Olfaktometras (lot.-gr.) aparatas uoslės jautrumui matuoti.

Olga (m. 969) Kijevo valstybės regentė 945–955. Jos vyrui didžiajam Kijevo kng. Igoriui 945 žuvus bemalšinant drevlianų sukilimą, O. valdė Kijevo valstybę už mažametį sūnų Sviatoslavą. Ji žiauriai atkeršijo drevlianams už savo vyro nužudymą, nusiaubdama jų žemes, sudegindama jų svarbiausią miestą Iskorosten, daugelį nužudydama ir uždėdama sunkias duokles išlikusiems. Kijevo valstybė, O. tvarkingai valdoma, sustiprino savo įtaką ir D. Naugardo bei Pskovo žemėms ir sritims prie Desnos upės. 955 O. atsisakė nuo valdžios ir 957 nuvyko į Konstantinopolį, kur ją priėmė Bizantijos imp. Konstantinas Porfirogencijus. Rusų metraščių žiniomis, beviešėdama Konstantinopolyje O. pasikrikštijo (to visai nemini Bizantijos šaltiniai). Istorikų spėliojimu, ji bus priėmusi krikščionybę Rytų Bažnyčios apeigomis apie 955 Elenos vardu, dar prieš vykdama į Konstantinopolį. Jau tuo metu Kijeve būta krikščionių. Grįžusi vėl į Kijevą, O. prisidėjo prie krikščionybės plėtimo. Jos sūnus Sviatoslavas atsisakė krikštytis, bet jos vaikaitis Vladimiras I jau buvo pirmasis krikščionis Kijevo valdovas. O. mirė Kijeve. Stačiatikių Bažnyčia ją vėliau kanonizavo šventąja jos tikruoju O. vardu.

M. Hruševskij, Istorija Ukraini-Rusi I, 1903; *B. D. Grekov,* Kievskaja Rus' 1953; *M. T. Florinsky,* Russia I, 1953.

K. Avž.

Olier Jean Jacques (1608–1657) prancūzų kunigas, sulpicijonų steigėjas. Mokėsi Lijone, kur pažino šv. Pranciškų Salezietį. Jausdamas pašaukimą į dvasinį luomą, Paryžiuje, šv. Vincento Pauliečio vadovaujamas, ėmėsi mokyti vargšus katekizmo. 1633 įšventintas kunigu ir matydamas, kad religinio gyvenimo atnaujinimui reikalingi gerai paruošti kunigai, 1641 įsteigė seminariją Vaugirarde. Nuo 1642 tapo didžiulės, turinčios 150.000 gyv., labai apleistos Šv. Sulpicijaus parapijos klebonu; per 10 metų padarė iš jos pavyzdingiausią Paryžiaus parapiją. Padalijęs visą savo parapiją kvartalais, ėmėsi individualios pastoracijos, susipažindamas su savo parapiečių moraliniu ir materialiniu būviu. Prie savo bažnyčios perkėlė ir seminariją visos Prancūzijos vyskupijų klierikams. Seminarija greitai pagarsėjo dėl naujų auklėjimo metodų. Pagal O. metodą, santykiai tarp vadovybės ir auklėtinių paremti pasitikėjimu, sąžiningumu, nuoširdumu, o ne tik drausme. Seminaristai, kiek laiko pasimokę seminarijoje, būdavo siunčiami į parapijas praktiškai susipažinti su pastoracijos problemomis. O. seminarija tapo pavyzdžiu ir kitoms seminarijoms. Savo bendradarbių grupę O. subūrė į pastovią kunigų draugiją (sulpicijonai), neturinčią vienuolių regulos, bet tik bendrą gyvenimą. Esant O. dar gyvam panašios seminarijos įsteigtos Nantes, Viviers, Le Puy ir Clermont, kurias vedė sulpicijonai. Iš O. seminarijų XVII ir XVIII a. išėjo per 250 vyskupų. 1657 atidaryta sulpicijonų vadovaujama

seminarija Montrealyje (Kanadoje). Jo raštai: La journée chrétienne 1655, Le catéchisme chrétien pour la vie intérieure 1656, Introduction à la vie et aux vertus chrétiennes 1658, Traité des saints Ordres 1676 ir kt.

F. Monier, Vie de J. J. O. 1914; *A. Portaluppi,* G. G. O. 1947. *J. V.*

Olifanta p. Afrikos upė, 200 km ilgio, teka į v., į Atlantą; baseino plotas 67.400 km², vid. debitas 92 m³/sek.

Olifantas (sen. prc. ‚dramblys') viduramžiais vartotas signalinis ragas iš dramblio kaulo; dažnai išpuoštas medžioklės ir kovų scenomis; V. Europon atėjo iš Bizantijos. Prancūzų epe Rolando ragas.

Olig-, oligo- (gr. ‚mažai') sudurtiniuose žodžiuose nurodo, kad ko nors yra maža, nepakankamai, menkai, pvz. oligemija kraujo sumažėjimas dėl kraujavimo ar kitų priežasčių; oligurija išskiriamo šlapimo sumažėjimas ligi mažiau kaip 50 cm² per dieną (pvz. sergant inkstų uždegimu); oligocitemija raudonųjų kraujo rutuliukų sumažėjimas; oligomenorėja mėnesinių suretėjimas ir t.t.

Oligarchija (gr. oligarchía ‚nedaugelio valdžia') Aristotelio valstybės teorijoj aristokratijos išsigimusi forma, valdžiai patenkant į kelių galingų giminių rankas; bendresne prasme — bet kokia politinė forma, kurioj faktinė valdžia atsiduria mažų klikų rankose, nors formaliai ir būtų skelbiama visų piliečių lygybė.

Oligocenas (gr.) viršutinis ir jauniausias iš trijų paleogeno (žr.), senojo tretinio, tarpsnių. Lietuvoje šios formacijos sluoksniai nėra visiškai aiškiai nustatyti.

Oligochetai mažašerės žieduotosios kirmėlės. Žr. Žieduotosios kirmėlės.

Oligodinamija 1. kai kurių metalų (ypač vario ir sidabro) savybė sunaikinti bakterijas; 2. vandens dezinfekavimas, sunaikinant bakterijas.

Oligoklazas žr. Lauko špatas.

Oligopolis (gr.) savanoriškai apribotos konkurencijos forma tarp nedaugelio stambių gamintojų bei pardavėjų, pvz. JAV tarp stambiųjų automobilių bendrovių. Žodiškai o. reiškia ‚nedaug pardavėjų'. Kai tokių pardavėjų yra nedaug, kiekvienas iš jų automatiškai turi atsižvelgti į kito stambaus pardavėjo galimą žygį gamybos kiekių bei kainų srityje. Todėl tarp tokių riboto skaičiaus gamintojų spontaniškai, atseit be formalaus susitarimo nusistato tam tikros elgesio taisyklės. Jie nesileidžia į neriboto pobūdžio konkurenciją, nes ji pakenktų jiems visiems. Todėl tokioj rinkos situacijoj susidaro partnerių tarpusavio priklausomybė. Jų produktų kainos yra aukštesnės kaip būtų idealinėj grynos formos konkurencijoj. Tačiau jos yra žemesnės kaip esant grynam monopoliui. Dėl to o. dažnai vadinamas daliniu monopoliu.

W. Fellner, Competition Among the Few 1949.

Olyka svarbi kng. Radvilų nusavybė (sritinė k-tija), pilis ir mst. Volinijoje, į r. nuo Lucko). Iš seniau jau žymi gyvenvietė, XV a. O. sritis priklausė galingai Kiškų (žr.) giminei. D.L.K. Aleksandras 1493 patvirtino O. nuosavybėn Petrui Kiškai, kuris ten plačias valdas buvo gavęs dar iš Kazimiero Jogailaičio. Kai Lietuvos maršalo Stanislovo Kiškos duktė Ona 1533 ištekėjo už Jono Radvilos, savo kraičio dvarų skaičiuje turėjo ir O. Sūnus Jonas Radvila nuo 1544 pirmasis savo titule ėmė minėti O. Labiausiai ją išgarsino Lietuvos kancleris ir Vilniaus vaivada Mikalojus Radvila Juodasis. Imp. Karolio V priimtas į Vokietijos imperijos kng. (1547), jis ėmė pastoviai tituluotis ‚O. ir Nesvyžiaus kng.'. Savo įtakingam patarėjui Žygimantas Augustas 1549 tą titulą formaliai patvirtino. Veiklus Radvila Juodasis O. pastatė didelę pilį, išrūpino Magdeburgo teisių mst. savivaldą. Privilegiją, kurią mst. vėliau išlaikė iki pat XIX a., vis tvirtino Vazų dinastijos valdovai. Žymusis kalvinizmo šulas Radvila Juodasis ir O. norėjo padaryti svarbų protestantizmo punktą. Įkurdinęs kalvinistus O., perleido jiems ten ir 1450 statytąją katalikų bažnyčią. Bet kai keturi Juodojo sūnūs grįžo katalikybėn, kalvinistai iš O. buvo jėga išvaryti. Vyriausias iš sūnų Mikalojus Našlaitėlis, visur figūravo kaip ‚O. ir Nesvyžiaus kng.'. Ten tačiau valdovu pasidarė jaunesnis Našlaitėlio brolis Stanislovas, kuriam 1589 seimas pripažino atskirą O. ‚ordinaciją'. Jis čia galutinai įtvirtino katalikus ir nesigailėjo bžn. užrašų. O jo sūnus Lietuvos kancleris Stanislovas Albr. Radvila mst. išpuošė, pastatė 1635 mūrinę Šv. Petro bžn. ir prieglaudą. Aplinkui O. tada buvo padaryti stiprūs pylimai su dvejais mūriniais vartais, atžymėtais Radvilų herbais. 1638 kancleris O. įkūrė mokyklą, kuri tada gavo pavadinimą ‚Academia bonarum artium' (S. Starowolski). XVII a. pusėje O. stipriai kentėjo nuo kazokų puolimų. B. Chmelnickio sukilėliai pilį 1648 buvo užėmę, o patį O. mst. sudeginę, tačiau sutvirtinta O. pilis 1651 atlaikė tūks-

tantinės kazokų kariuomenės apgulimą. Po Stanislovo Albrechto mirties O. atiteko Nesvyžiaus ordinatui Mykolui Kazimierui Radvilai, ir abi ‚ordinacijos', kaip Radvilos Juodojo laikais, vėl išbuvo drauge sujungtos iki pat XIX a. 1813 mirus ‚O. ir Nesvyžiaus kng.' Domininkui Radvilai, tos valdos perėjo į Klecko šakos Radvilų rankas. Tris amžius išsilaikę O. mst. ir pilies mūrai, XIX a. sunyko, pati O. suskurdo, apleista ir puiki mst. rotušė, O. ėmė nieku nebesiskirti nuo kitų Volinijos mstl. Priklausydama Dubiensko aps. (Lucko–Rovno linijos glžk. st.) O. turėjo XIX a. gale kat. bžn. ir 4 sinagogas su 4882 gyv. Prieš II pas. karą O. buvo 5785 gyv. Dabar O. yra Ukrainos Volinijos srities (oblast) rajoninis mst. su vidurine m-la, biblioteka. Radvilų šimtmečių garsas O. yra pradingęs. (Kartais klaidingai dabar Radvilų titule minima O. painiojama su Alytumi, kur iki padalijimų tebuvo D.L.K. stalo dvaras-ekonomija).

E. Kotłubaj, Galerja Nieświeżka portretów Radziwiłłowskich 1857; Scriptores rerum Polonicarum VIII (Archivum domu Radziwillów, wyd. A. Sokolowski) 1885; *Ad. Boniecki,* Poczet rodów w wielk. Księstwie Litewskim w XV i XVI w. 1883; Słownik Geograficzny VIII; *M. Baliński,* Starożytna Polska I–II. *Z. I.*

Olimpas (gr. Olympos) dažnas Graikijos kalnų vardas, ypač aukščiausias Graikijoje (2918 m) skalyno ir marmuro kalnas Tesalijoje, pagal gr. mitologiją O. dievų buveinė. Nuo šio kalno gavo vardą ir Zeusas Olimpietis (Olympios) ir jo šventovė Olimpija.

M. Kurz, Le mont Olympe 1923; *Matheson,* Auf den Götterbergen Griechenlands 1936.

Olympia JAV mst., Vašingtono vst. sostinė ir uostas, prie Puget įlankos p. galo, 95 km į p. nuo Seattle; 15.711 gyv. (1950). O. yra gražioj, kalvotoj vietoj, į p. nuo miesto teka giliu tarpekliu Des Chutes upė, o pačiame mieste yra gėlo vandens ež. Š. ir r. horizontų siluetą sudaro Olympics ir Rainier amžino sniego viršūnėmis kalnai. Prie mst. didelis aerodromas. O. įkurta 1850 ir pradžioj buvo vad. Smithfieldu, 1853 padaryta naujai įteisintos Vašingtono teritorijos (nuo 1889 vst.) sostinė. Kapitoliaus parke pastatytas paminklas toje vietoje, kur baigėsi Old Oregon Trail (žr.) kelias.

Olimpiada (gr.) 1. sen. Graikijoje 4 metų laikotarpis tarp olimpinių žaidynių, vykdavusių Olimpijoje (žr.); 2. kas ketveri metai rengiamos sporto varžybos — olimpinės žaidynės. Olimpinių žaidynių pradžia nėra tiksliai nustatyta, bet istoriniai šaltiniai siekia 776 pr. Kr. Kai kurie autoriai, remdamiesi graikų mitologija, olimpinių žaidynių pradžią kelia į dar ankstyvesnius laikus. Vienuose padavimuose šių žaidynių pradžia siejama su Pelopo (žr.) ir Oinomajo bėgimo varžyba. Pastarasis kviesdavo visus jaunikius, prašančius jo dukters Hipodamėjos rankos, bėgimo varžybų ir juos nugalėjęs nužudydavo. Kiti šaltiniai sieja olimpinių žaidynių pradžią su Heraklio garbei skiriamomis šventėmis. Dalyvauti olimpinėse žaidynėse galėdavo tik graikai. Užsieniečiai tebuvo tik stebėtojai. Vergams ir ta teisė buvo atimta. Dalyviai išimtinai vyriškos lyties. Moterims dalyvauti buvo draudžiama ir žaidynių metu nė viena moteris neturėjo teisės peržengti Alfėjo upės. Nusikaltusios šiam įstatymui būdavo nustumiamos nuo uolų. Išimtis buvo deivės Demetros vaidilutėms. Dalyvius atrinkdavo Elyje. Olimpiniai kandidatai ir teisėjai praleisdavo 10 mėnesių besiruošdami varžyboms. Olimpinių žaidynių metai būdavo skelbiami nepažeidžiamos taikos laikotarpiu. Prieš varžybas visi dalyviai ir jų šeimos nariai, treneriai ir teisėjai prisiekdavo, kad bus varžomasi garbingai ir teisingai, o teisėjai laikysis teisingumo sprendimuose. Pirmųjų, atsekamų varžybų dalyvių daugumą sudaro Pisos ir Elio atstovai. Prie šių dviejų federacijos vėliau

Olimpas

prisijungė ir Sparta. Pradžioje olimpinės žaidynės trukdavo vieną dieną, pravedant vienas varžybas — bėgimą per stadiono ilgį. Vėliau programa buvo praplečiama, ir jos laikas pratęsiamas iki 7 d. 25-sios olimpiados žaidynių programon buvo įtraukta ilgesnių nuotolių bėgimas (dolichos); imtynės ir boksas sujungta į vienas varžybas (pakration); šuolis į tolį, disko (quoito) ir ieties mėtymai bei bėgimas ir imtynės apjungti į penkiakovos (pentathlon) varžybas. Įtraukta programon 4 arklių traukiamo vežimėlio lenktynės ir arklių lenktynės. Pastarosioms varžyboms pastatytas ir atskiras hipodromas. Olimpinių žaidynių laimėtojai buvo apdovanojami laukinės alyvos šakele. Laimėtojai tapdavo tautiniais herojais. Muzikai ir poetai apdainuodavo jų laimėjimus, o skulptoriai įamžindavo jų jėgą ir grožį marmure. Olimpinės žaidynės rėmėsi sen. graikų idėja, kad kūnas turi tokią pat vertę, kaip ir protas, kad kūnas ir protas turi būti disciplinuoti ir kad tik šios harmoningos disciplinos dėka žmogus gali geriausiai tarnauti ir išreikšti pagarbą dievui Zeusui. Graikų olimpinė idėja išliko gyva ir po Graikijos žlugimo. Makedoniečių karaliaus ir Romos imp. Nerono vardai užtikti olimpinių vietovių iškasenose. Tik Romos imp. Teodozijus panaikino žaidynes, olimpinės žaidynės buvo nutrauktos 393 po Kr., 293-čios olimpiados pirmaisiais metais. Pirmasis žinomas olimpinis laimėtojas 776 pr. Kr. yra Coroebus iš Elio, o paskutinysis Varastad.

Moderniųjų laikų olimpinių žaidynių pradžia susijusi su prancūzų barono Pierre de Coubertin (1863–1937) vardu. Jo pastangomis 1894 Paryžiuje sušaukta tarptautinė, 9 tautoms atstovaujanti konferencija nutarė atgaivinti olimpinius žaidimus moderniomis sąlygomis, kad kas ketveri metai pasaulio atletikos atstovai galėtų susirinkti ir tarptautinėje bendradarbiavimo dvasioje pravesti šias riterišskas ir taikingas varžybas. Pirmoji moderniųjų laikų o. pradėta 1896 olimpinėmis žaidynėmis Atėnuose, Graikijoje. Atidaryme dalyvavo 13 tautų 285 vyrų. Varžytasi 10 sporto šakų, 42 varžybose. Į antrąsias žaidynes pateko ir moterys. Olimpinės žaidynės vyko: Atėnuose 1896, Paryžiuje 1900, St. Louis 1904, Londone 1908, Stockholme 1912, Antverpene 1920, Paryžiuje 1924, Amsterdame 1928, Los Angeles 1932, Berlyne 1936, Londone 1948, Helsinkyje 1952, Melbourne 1956 ir XVII o. Romoje 1960. Į olimpinių žaidynių programą įtraukus plačią žiemos sporto šaką, jos vykdomos dviem metų laikais. Žiemos olimpinės žaidynės pradėtos 1924 Chamonix, Prancūzijoje, dalyvaujant 16 tautų su 293 sportininkais (13 moterų), St. Moritz 1928, Lake Placid, N.Y., 1932, Garmisch-Partenkirchene 1936, St. Moritz 1948, Oslo 1952, Cortina d'Ampezzo 1956 ir Squaw Valley, Kalifornijoj, 1960.

Olimpinį sąjūdį ir olimpines žaidynes tvarko Tarptautinis olimpinis komitetas (Comité International Olympique — CIO), kurio buveinė yra Mon Repos, Lozanoje, Šveicarijoje. Komiteto nariai renkami visam gyvenimui ir neatstovauja savo valstybėms, bet yra CIO paskirų tautų atstovai. Komitetą (1959) sudarė 66 nariai iš 50 valstybių. CIO vadovavo: baronas Pierre de Coubertin iki 1925, belgas H. de Baillet Latour 1925–42, švedas J. Sigfrid Edstrom 1942–52 ir dabartinis CIO prezidentas Avery Brundage (JAV).

Dalyvavimas olimpinėse žaidynėse, pagal nuostatus, yra galimas tik per tautinius olimpinius komitetus. Dalyviai — išimtinai mėgėjai sportininkai. Mėgėjo statusas garantuojamas tautinio olimpinio komiteto. Dalyviams nenustatyta amžiaus riba, jie negali būti diskvalifikuoti dėl religinių, politinių ar rasinių motyvų. Valstybei gali atstovauti tik tos valstybės pilietis. Kiekvienoje sporto rungtyje valstybei gali atstovauti tik 3 dalyviai (žiemos varžybose — 4). Žaidynės pravedamos per 16 d. ir turi įvykti pirmaisiais o. metais. Olimpinėse žaidynėse nepripažįstama jokios taškų sistemos. Kiekvienas dalyvis ar vienetas yra individualus laimėtojas. Pirmieji 3 laimėtojai yra apdovanojami aukso, sidabro ir bronzos medaliais.

Vasaros žaidynių programą sudaro: lengvoji atletika, plaukimas ir šuoliai į vandenį, boksas, imtynės, sunkumų kilnojimas, gimnastika, fechtavimasis, dviračių lenktynės, irklavimas, jachtų regata, šaudymas, modernioji penkiakova (šaudymas, plaukimas, fechtavimasis, jojimas ir cross-country), arklių lenktynės. Komandinės varžybos: krepšinis, lauko hockey, futbolas (soccer), vandens polo.

Žiemos žaidynių programa: dailusis čiuožimas, slidinėjimas (prabėgimai ir nusileidimas), nusileidimas rogutėmis (bobsled), ledo ritulys. Šios sporto šakos, praktikuotos ankstyvesnėse žaidynėse, dabar išjung-

tos iš programos: lanko šaudymas, golfas, kroketas, polo, rugby, tenisas ir kt.

Didžiausią dalyvių skaičių moderniųjų laikų žaidynėse sutraukė į Helsinkį — 69 tautų 5871 sportininką. Didžiausios žiemos žaidynės buvo Oslo mieste: 30 tautų 1178 sportininkai.

Lietuva atskiro Tautinio olimpinio komiteto neturėjo, jo pareigas ėjo Lietuvos sporto lyga, o nuo 1932 Atletikos s-ga. Lietuvos sportininkai dalyvavo 1924 olimpinėse žaidynėse Paryžiuje (tik futbole) ir 1928 Amsterdame (bokse, dviraty ir lengvojoj atletikoj). Netekus Lietuvai nepriklausomybės, lietuviai sportininkai dabar dalyvauja olimpinėse žaidynėse, kaip kitų valstybių piliečiai; JAV, Sov. Sąjungos ir t.t. JAV A. Osipavičiūtė (žr.) dalyvavo plaukime 1928 Amsterdamo o.

Lietuvos nepriklausomybės dvidešimtmečiui paminėti 1938 Kaune buvo surengta I Lietuvos tautinė o. Žr. Tautinė olimpiada.

F. Wasner, Olympia-Lexikon 1940–44; *J. Kieran* and *A. Daley,* The Story of the Olympic Games 1957; Approved History of the Olympic Games 1948. *V. Ad.*

Olimpiadė (gr. Olympias, -dos) Epiro molosų karaliaus Neoptolemo duktė, Pilypo II Makedoniečio žmona, Aleksandro D. motina. Trokšdama valdžios, O. dalyvavo diadochų kovose ir 316 pr. Kr. buvo Kassandro paimta nelaisvėn ir pasmerkta mirti.

E. Kornemann, Grosse Frauen des Altertums ³1947.

Olympic National Park nacionalinis JAV parkas Vašingtono vst. š.v. daly; 3386 km². Jis yra viduryj Olimpijos pusiasalio, apima Mt. Olympus kalną (2426 m) ir yra vienas iš gražiausių visame krašte. Nuo kalnų viršutinių šlaitų šliaužia ledynai, kloniuose ežerai, o apatiniai šlaitai apaugę pušų, kedrų, eglių, kenių miškais. Vakariniai pakraščio šlaitai ir kloniai, kur klimatas labai drėgnas (per metus iškrinta 3550 mm), apaugę labai vėšliais miškais, panašiais į džiungles, su tankia žemutine danga ir storu samanų patiesalu. Iš parko gyvulių pažymėtinas Roosevelto elnias, kuris kitur Amerikoj beveik išnykęs. O.N.P. buvo įteisintas 1909 prezidento T. Roosevelto kaip Olimpijos kalno nacionalinis paminklas, o 1938 praplėstas ir padarytas parku. 1953 prie parko prijungtas pajūrio ruožas su trimis indėnų rezervatais.

Olimpija (368–po 408) šventoji (XII 17). Konstantinopolio didikų pagonių duktė, likusi našlaitė išauklėta krikščione, 385 ištekėjo už Konstantinopolio miesto prefekto Nebridijaus. Netrukus vyrui mirus, turėdama 25 m., patriarcho Nektarijaus buvo pašvęsta diakone. Dalį savo turtų paskyrė vargšams ir bažnyčiai, o už likusią pastatydino Konstantinopolyje vienuolyną ir buvo jo viršininke. Didelė gerbėja ir draugė šv. Chrizostomo, pergyveno jo persekiojimą ir tremtį, iš kurios šventasis yra jai parašęs 17 laiškų (Migne PG 52, 549–623). Kai imta Konstantinopoly persekiokioti ir šv. Jono Chrizostomo draugai, O. turėjo bėgti į Nikomediją, kur ir mirė.

Olimpija (gr. Olympia) sena, II prieškristinį tūkstantmetį siekianti, tik žynių gyvenama graikų Zeuso ir Heros kulto vieta ir garsiųjų žaidynių sporto aikštė miškingų kalnagūbrių apribotame iki 2 km pločio upės Alfėjo (Alfeios) slėnyje Elidėje. Centrinė O. vieta buvo Altis (elidiškai = gr. alsos ‚alkas'); kur senovėje buvo Zeusui pašvęsta giraitė. Amžių būvyje čia buvo pristatyta daugybė meno kūrinių. Pačioje šiaurėje, Krono kalvos papėdėje, VII a. pr. Kr. pradžioje pastatytas, po 600 pr. Kr. atnaujintas Herajonas, Heros šventovė, seniausias žinomas graikiškas dievnamis. Tai doriečių stiliaus peripteras (eilės kolonų apsuptas pastatas) 50×18,75 m plotu, 6 kolonos skersai, 16 išilgai. Į p. nuo jo buvo mūru apjuostas su vartais įeiti penkiakampis plotas, herojaus Pelopo (žr.) kapas Pelopejonas. Į š.v. nuo jo buvo Pilypo II Makedoniečio IV a. pr. Kr. statytas apskritas pastatas Filipejonas su Aleksandro ir jo protėvių statulomis, į š. nuo jo Pritanejonas, kuriame nugalėtojai valgydavo garbės pietus. Į rytus nuo Herajono buvo Nimfejonas (žr.) ir toliau Krono kalvos papėdės terasoje buvo VI ir V a. pr. Kr. statytų aukoms sudėti 12 graikų valstybių lobynų. Šalia jų buvo vėliausias Alties pastatas

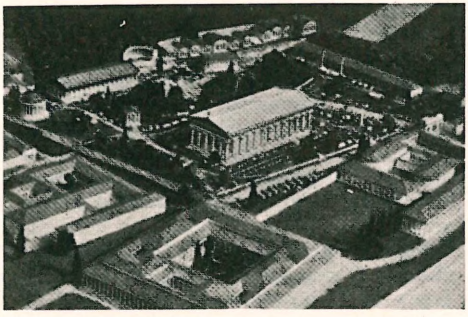

Olimpijos Zeuso šventovė (H. Schleito modelis)

retoriaus Herodo Atikiečio lėšomis II a. po Kr. statytasis vandentiekis Exedra. Prie pat terasos į p. 6 galinėmis ir 11 šoninių kolonų nedidelis peripteras, IV a. pr. Kr. statyta dievų motinos šventovė Metroonas. Rytiniame krašte buvo IV a. pr. Kr. statyta Echo (žr.) halė ir Zeuso statulos, statytos nusižengusiųjų kovos taisyklėms. Žymiausias Alties pastatas buvo į p. nuo Pelopejono didelė apie 460 pr. Kr. statyta doriečių stiliaus Olimpijos Zeuso šventovė, 64,10×27,66 m peripteronas, rymąs ant 6 : 13 šventovę juosiančių kolonų, su garsiausiu senovėje iš aukso ir dramblio kaulo Fidijo kurtu sėdinčiu Zeuso paveikslu.

Aplink Altį olimpinių žaidynių įrengimai: vakaruose — dideli halių pastatai gymnasionas (žr.) ir piečiau palestra (žr.), kur rungtynių dalyviai mankštindavosi prieš žaidynes, toliau į p. pirtys, bizantinė vėlyvosios antikos bažnyčia, dar piečiau Leonidajonas, turtingo graiko Leonido IV a. pr. Kr. įkurtas ir jo vardu pavadintas garbės svečiams viešbutis. Į p. nuo Alties dvigubas apsidinis ne visai aiškios paskirties pastatas, į p. nuo jo — pietinė halė. Nuo IV a. pr. Kr. į rytus nuo Alties buvo 214 × 32 m stadionas. Prieš tai stadionas siekė Zeuso aukurą į r. nuo jo; žiūrovams pylimai buvo supilti apie 550 pr. Kr. Į p. nuo naujojo stadiono nebeaptinkamas važiuotų lenktynių hipodromas.

Klasikiniais laikais Altis buvo šiaurėje ir rytuose mūru apsupta, šiaurėje ribą sudarė 123 m aukščio Krono kalvos papėdė, rytuose — halės. Alties plotas buvo netaisyklingas 200 × 160 m keturkampis. Apsigynimui nuo gotų, avarų ir slavų po 267 po Kr. visas Alties plotas buvo apsuptas mūru. Kai įsigalėjus krikščionybei po 394 baigėsi žaidynės, nuo žemės drebėjimo apgriuvo tvirtovės mūras ir išvirto kolonos. Krono kalvos šlenkanti žemė ir artimos upės Kladeos potvyniai užnešė griuvėsius 3–5 m smėlio sluoksniu. 1874–81 vokiečių archeologai (žr. E. Curtius) juos atkasė. Kasinėjimai buvo tęsiami nuo 1922, 1936–42 ir nuo 1952. Iš atkastų meno paminklų svarbiausias yra Herajone rastasis Hermis su berniuku Dionisu, veikiausiai Praksitelio kurtas originalas, Pajonijaus Nikė, archaiško Heros paveikslo galva, Zeuso šventovės frontono ir metopų refjefai, tobuliausi ankstyvosios klasikinės skulptūros kūriniai.

E. Curtius, F. Adler, G. Hirschfeld, Die Ausgrabungen zu Olympia, 4 dalys, 1877–80; *E. Curtius, F. Adler,* Olympia, 5 tt., 4 paveikslų tt. ir žemėlapis, 1890–97; *Luckenbach,* Olympia und Delphi 1904; *Trendelenburg,* Pausanias in Olympia 1914; *E. Buschor und R. Hamann,* Die Skulpturen des Zeustempels in Olympia 1924; *E. N. Gardiner,* Olympia 1925; *W. Dörpfeld,* Alt-Olympia, 2 tt., 1935; *Wunderer,* Olympia 1935; *Hamann-MacLean,* Olympische Kunst 1935; *W. Hege und G. Rodewaldt,* Olympia 1936; Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts 1937–41; *E. Kunze und H. Schleif,* Olympische Forschungen 1944–50; *E. Kunze,* Neue Meisterwerke griech. Kunst aus Olympia 1948. *A.Rkš.*

Olimpio Domingos (1850–1906) brazilų rašytojas realistas, romanų temas ėmęs daugiausia iš Brazilijos šiaurryčių gyvenimo. Žymiausias romanas Luzia Homen 1903, kur pavaizdavo tragišką žemdirbių skurdą sausros dėlei.

Olinda š.r. Brazilijos pajūrio mst. ir kurortas netoli nuo Recife's į šiaurę; apie 50.000 gyv. (1959). Arkivyskupijos sostinė. 1595 įkurtas benediktinų vienuolynas, kurio rūmai atnaujinti 1895. Eilė kitų senų vienuolynų ir koloninio laikmečio pastatų.

Olintas (gr. Olynthos) Chalkidikės pusiasalio miestas, 348 pr. Kr. Pilypo Makedoniečio sugriautas. 352–348 Demostenas jame sakė garsias O. prakalbas, nukreiptas prieš Makedonijos karaliaus Pilypo veržimąsi. Nuo 1931 JAV John Hopkins univ. vykdomi kasinėjimai atskleidė pirmą kartą tikrojo klasikinio laikmečio, V–IV a. pr. Kr. miesto liekanas. Jos rodo, kad jau ir tuomet miesto statyba buvo pasiekusi aukštą techniką ir meninį lygį, butai buvo įrengti jaukiai ir patogiai. Ypatingai gražūs didelių kambarių margų žvirgždo mozaikų paveikslai.

A. Gude, History of Olynthos 1933; *D. M. Robinson,* Excavations at Olynthos 1-14, 1929–50.

Oliphant Margaret Wilson (1828–1927) škotų rašytoja. Parašė apie 120 knygų, daugiausia lengvo turinio. Savo metu buvo viena populiariausių rašiusių angliškai. Iš jos romanų minėtini: Adam Greene 1852, Miss Marjoribanks 1866. Taip pat parašė daug biografijų.

Olis Antanas A. (1898 VIII 25 — 1958 VI 3 Čikagoje) sūnus Antano Olšausko (žr.), teisininkas, politikas, visuomenininkas. Čikagoje baigęs aukštesniąjį mokslą ir savanoriu atitarnavęs JAV laivyne I pas. karo metu, įstojo į Čikagos univ., kurį 1919 baigė filosofijos bakalauro laipsniu. To paties univ. teisių skyriuje studijas baigė 1921 teisininko titulu. Tais pačiais metais išlaikė Illinois valstybinius egzaminus ir pradėjo advokato praktiką Čikagoje. 1941 O. paskirtas Illinois valstybės finansų dpt.

vyr. mokesčių bylų egzaminatoriumi. Respublikonų sąraše 1942 ir 1944 kandidatavo į Čikagos municipalinius teisėjus. 1946, surinkęs per 1 mil. balsų, išrinktas Čikagos sanitarinio distrikto patikėtiniu (trustee) 6 metų terminui; 1950 patikėtinių tarybos išrinktas to distrikto pirm. 1952 į patikėtinio vietą perrinktas 1.176.738 balsais,

A. Olis

gavęs daugiau balsų toje pačioje rinkiminėje apygardoje už D. Eisenhowerį, tuo metu rinktą JAV prezidentu. Vadovaudamas Čikagos sanitariniam distriktui, kurio biudžetas siekė per 400 mil. dol. ir kurio techninę sistemą Amerikos civilinių inžinierių s-ga pripažino vienu septynių moderniųjų Amerikos inžinerijos stebuklų (1958), O. jį praplėtė ir sumodernino. Jo nuopelnus Čikagai ir apylinkei daugelį kartų įvertino visi didieji Čikagos dienraščiai, pvz. Chicago Sun-Times 1952 X 22 pabrėžė, kad O. tvarkomas sanitarinis distriktas ‚yra viena geriausiai vadovaujamų valdžios įstaigų visoje Illinois valstybėje'.

V i s u o m e n i n i n k a s ir p o l i t i k a s. O. iš mažens buvo linkęs į muziką, jos mokėsi, per ją įsitraukė į visuomeninį darbą. Pirmininkavo ir dirigavo Birutės chorui. Parašė kelis muzikos kūrinėlius (rankraštyje). 1926 įsijungė į SLA. Nuo 1928 nuolatinis Margučio (žr.) rėmėjas, bendradarbis ir teisių patarėjas. Suorganizavo lietuviškos muzikos ir dainos transliacijas per vieną didžiausių radijo stočių iš Auroros ir Amerikos lietuvių programos transliacijas į Lietuvą. 1934 pasaulinėje parodoje Čikagoje dirigavo simfoninio orkestro liet. kūrinių koncertui. O. vadovaujamos tautinės grupės 1942 surengė Čikagos amfiteatre politinį susirinkimą, kur, dalyvaujant 17.000 žiūrovų, liet. pasirodė su menine programa. Įvertindama O. politinį svorį, respublikonų vadovybė 1944 paskyrė jį Illinois liet. respublikonų lyderiu, o 1947 visų respublikonų partijos tautinių grupių pirm. O. anksti įsitraukė į tautinių organizacijų veiklą ir buvo jų ideologas ir vadovas. Vienas Lietuvai vaduoti s-gos organizatorių ir pirmasis jos pirm. (1941). Kai iš jos po poros metų išaugo Amerikos Lietuvių Misija, organizacija politinei akcijai amerikiečių tarpe, ir jai pirmininkavo O. Tautinėms organizacijoms susikonsolidavus į Amerikos lietuvių tautinę s-gą, O. vienas tos s-gos steigėjų ir pirmasis jos pirm. 1949–51. Norėdamas suaktualinti Lietuvos reikalą II pas. karui besibaigiant, suorganizavo politinį Lietuvių seimą Naujorke 1944 ir Amerikos Lietuvių Misijos sąlėkį Vašingtone 1945. Misijos bankete O. pasakė kalbą, kurioje, eidamas prieš tuometines prosovietines nuotaikas oficialiuose sluoksniuose, pasmerkė JAV sąjungininko Sov. Sąjungos planą įsijungti Lietuvą ir reikalavo leisti Lietuvos gyventojams apspręsti savo likimą balsavimu, sąjungininkų komisijai prižiūrint. O. kalba, kongresmano Charles M. Tobey pastangomis, 1945 III 29 įrašyta į Congressional Record (A1707), tapdama oficialiame kongreso leidinyje pirmuoju dokumentu, kuriame juridiškai pagrista Lietuvos teisė į nepriklausomybės atkūrimą. Ieškodamas Lietuvos laisvinimo akcijai rėmėjų JAV politikų tarpe, 1953 ir 1956 Amerikos lietuvių tautinės s-gos vardu surengė du didelius sąskrydžius Vašingtone, kuriuose dalyvavo daug kongreso narių ir vyriausybės pareigūnų. Vadovavo Lietuvai Vaduoti S-gos — Amerikos Liet. Misijos delegacijai, 1945 važiavusiai į Jungtinių Tautų steigimą San Francisco mieste ir per senatorius Vandenbergą, Connally ir kt. JAV delegacijos narius ir draugiškų valstybių atstovus siekusiai iškelti Sov. Sąjungos skriaudą Lietuvai. Grįžęs iš San Francisco, Hearsto dienraščiuose paskelbė eilę straipsnių Lietuvos klausimu. 1952 prezidento rinkimams artėjant, tarėsi su JAV valstybės sekretoriumi J. F. Dulles ir kt. respublikonų politikais JAV užsienio politikos klausimais. Daugiausia O. pastangomis, 1952 respublikonų konvencija pirmą kartą į savo rinkiminę programą įrašė Lietuvos vardą ir pasisakė už pavergtų valstybių laisvinimo suaktyvinimą.

Šalpos reikalui iškilus, drauge su kitais įkūrė Balfą, surašė jo statutą, 1944 jį įregistravo Illinois valstybėj ir padėjo gauti Balfui JAV valdžios pripažinimą; Balfo direktorius ir v.pirm. 1944–56; 1957 Balfo garbės narys. Tautinę srovę atstovaudamas, Alto vykdomojo komiteto narys ir v.pirm. 1940–41 ir 1948–58. Dalyvavo kiekviename darbe, kuris galėtų patarnauti lietuvių reikalui: buvo vienas Dariaus Girėno paminklo Čikagoje sumanytojų ir suma-

nymo vykdytojų; Čikagos Bridgeporto lietuvių kolonijoje pastatydino kinoteatrą Romuvą; kai visos organizacijos atsisakė paremti dailininkų sumanymą parodyti lietuvių meną Amerikoje, O. savo lėšomis perkėlė iš Vokietijos į JAV lietuvių dailininkų kūrinius ir 1949–50 surengė reprezentacines tų kūrinių parodas Naujorke, Waterbury, Bostone, Detroite ir Čikagoje. Surežisavo du lietuviškos tematikos filmus (vieną Margučio 30 m. sukakčiai) ir pats parašė jiems scenarijus.

Žmogus. Santūrus, tautiškas ir taurus ne tik su kitos ideologijos žmonėmis, bet ir su asmeniniais savo politinės karjeros priešininkais. Tolerancijos ir sugyvenimo troškimo veikiamas, jis peržengia grupines, partines ir tautines ribas. Naujiesiems ateiviams JAV atsiradus, didžiausias jo rūpestis išlyginti senųjų ir naujųjų skirtingumus, suderinti jų galvojimą ir visus apjungti bendram darbui. JAV gimęs ir Lietuvos nematęs, Lietuvą pažino ir ją pamilo. Būdamas aukščiausiai politiniame JAV gyvenime pakilęs lietuvis, O. skelbė tezę, kad buvimas geru JAV piliečiu netrukdo būti sąmoningu lietuviu.

J. J. Bachunas, Antanas A. Olis 1953; Amerikos Lietuvių Misija ir jos darbai (red. K. Karpius); *J. Paplėnas,* A. Olio kelias — pavyzdys jaunajai kartai (Dirva 1958 nr. 46); Margutis 1958 nr.6; *P. Jurgėla,* Antanas Olšauskas ir ‚Lietuva' 1934. *J.Ppl.*

-olis žodžio galūnė, cheminiuose terminuose vartojama alkoholiams ir fenoliams pažymėti.

Oliva (lenk. Oliwa) sena vietovė Dancigo įlankoje, 1926 įlieta į Dancigo mst. Žinoma cistersų abatija, kuri buvo įkurta 1186. Jos vienuoliai Kristijonas, Pilypas ir kt. sėkmingai darbavosi krikštydami prūsus. Kristijonas buvo ir pirmasis Prūsų vyskupas (1216–45). Prūsams sukilus, abatija buvo sunaikinta, vėliau atstatyta. Išmirus Pamario kunigaikščiams, 1295 O. kartu su Pamariu atiteko Lenkijai, 1309 Vokiečių ordinui. Ordino valdžioje abatija labai praturtėjo. 1350 sudegė O. bažnyčia ir vienuolynas, bet greit vėl buvo atstatyta. 1433 O. apiplėšė husitai, po Torno taikos 1466 ji teko Lenkijai. Įsigalėjus protestantizmui, 1577 Dancigo kareiviai O. apiplėšė, bet Stepono Batoro kariuomenė apsaugojo ją nuo visiško sunaikinimo. Nuo 1538 visi abatai buvo lenkų kilmės bajorai, 1557–1736 Lenkijos karaliaus skiriami. XVIII a. pastatyta rokoko stiliaus pilis, vėliau paversta Dancigo istorijos muziejumi. Po 1772 Lenkijos padalijimo O. pateko Prūsijos valdžion. 1831 O. abatija buvo sekuliarizuota ir panaikinta. O. vienuolyno bažnyčia 1925 tapo Dancigo vyskupijos katedra. Nuo 1945 O. yra vėl Lenkijos valdžioje.

P. Czaplewski, Annales Olivensis aetate posteriores 1916–18; *Th. Kirsch,* Geschichte des Klosters Oliwa 1850. *V.Gdž.*

O. k r o n i k a, vad. Chronicon Olivense, O. cistersų vienuolyne XIV a. sudarytas metraštis, XIII a. istorijai darant ištraukas iš kt. metraščių. O.k. giminystę su Dusburgo kronika yra ištyrinėję M. Perlbach ir W. Fuchs. O.k. apie Lietuvą maža žinių tepateikia, juo labiau, kad Dusburgas, ypač nuo 1283, tampa santykiams su Prūsų ordinu pagrindiniu ir beveik vieninteliu šaltiniu. O.k. su kritiškomis pastabomis yra išleidęs Th. Hirsch (Scriptores rerum Prussicarum I 1861; V 1874).

M. Toeppen, Geschichte der preussischen Historiographie 1853; *E. Maschke,* Quellen und Darstellungen des Preussenlandes 1931; *W. Fuchs,* Peter von Dusburg und das Chronicon Olivense (Altpreussische Monatschrift XXI 1884, 193–260, 421–484; XXIII 1886, 405–434). *Z.I.*

O. t a i k a, pasirašyta 1660 V 3, užbaigė 1655–60 vad. Šiaurės karą, kuriame dalyvavo, be Švedijos ir Lietuvos-Lenkijos, dar Danija, Brandenburgas, netiesiogiai Maskva ir kt. valstybės ir kuriuo buvo suinteresuota beveik visa Europa, ypač Habsburgų imperija ir Prancūzija. Šios pastarosios ambasadoriaus Varšuvoje de Lumbres iniciatyva ir buvo sušaukta tarptautinė konferencija O. vienuolyne netoli Dancigo, kuri turėjo išspręsti didžiąsias to laiko tarptautines Baltijos erdvės ir šiaurės Europos problemas. De Lumbres buvo oficialusis derybų tarpininkas, nors jam to vaidmens nenorėjo pripažinti Habsburgai, pasiuntę į O. derybas vieną gabiausių XVII a. diplomatų baroną Lisolą. Abi pagrindinės šalys — Švedija ir Lietuva-Lenkija — buvo reikalingos taikos, Lenkijai gresiant pavojui iš Danijos pusės, ypač po Karolio Gustavo mirties (1660 II), Lietuvai įsivėlus į karą su Maskva, kuri tuo metu buvo užėmusi didelę dalį Lietuvos, ir kuri siekė pasigrobti visą Ukrainą. Prancūzija iš savo pusės siekė konsoliduoti taiką šiaurės Europoje, pasodinti Lietuvos-Lenkijos soste prancūzų kandidatą (Enghieno kunigaikštį) ir tuo būdu iš abiejų pusių apsupti savo pagrindinį priešą — Habsburgų imperiją. Iš pradžios derybos vyko labai sunkiai, ypač dėl Jono Kazimiero nenoro atsižadėti savo teisių į Švedijos sostą, apie kurias nei girdėti nenorėjo švedų delegacija, vadovaujama de la Gardie. Tik gud-

Olivos taikos derybos

rių de Lumbres ir karalienės Marijos Liudvikos manevrų dėka pavyko šias kliūtis nugalėti, paliekant Jonui Kazimierui Švedijos karaliaus titulą, be teisių į patį Švedijos sostą. Teritoriniai klausimai taip pat nebuvo lengvai sprendžiami. Švedai derybų metu dar tebebuvo užėmę visą Estiją, žymią dalį Latvijos, o Prūsuose jų įgulos tebebuvo Marienburge ir Elbinge. Į visas tas sritis reiškė pretenzijas Lietuva ir Lenkija. Dėl vadinamosios Livonijos ypač kietas buvo Lietuvos kancleris K. Pacas, vienintelis O. derybų dalyvis iš lietuvių pusės. Švedai buvo linkę pasitraukti iš Prūsijos ir iš Kuršo kunigaikštijos, kur jų įgula tebuvo Bauskės pilyje, bet norėjo pasilaikyti visą Livoniją ir Estiją. Pagaliau kompromisas buvo surastas: Švedija sutiko pasitraukti iš Rytprūsių ir iš Kuršo, bet pasilaikė Estiją ir Livoniją, išskyrus sritis aplink Daugpilį, iš kurių buvo sudaryta Livonijos vaivadija, kaip Lietuvos-Lenkijos kondominiumas. Pagaliau 1660 V 3 O. taikos aktas buvo pasirašytas. Didžiausiu jos laimėtoju buvo Brandenburgas, nes ja buvo pripažintos 1657 Vėluvos ir Brombergo sutartys, pagal kurias Prūsija perėjo į Brandenburgo suverenitetą. Tuo būdu buvo padėtas pagrindas būsimai Prūsijos valstybei. Naudinga toji sutartis buvo ir Lietuvai, kuri dabar galėjo sukoncentruoti visas savo jėgas prieš Maskvą ir išstumti jos kariuomenę iš Lietuvos. Tuo būdu pasibaigė vienas nelaimingiausių Lietuvos istorijos laikotarpių, kurį lenkų rašytojas H. Sienkiewicz teisingai pavadino Tvano vardu.

Boehme, Acta pacis Olivensis inedita, 2 tt., 1763; *F. H. Schulz,* Geschichte des Friedens von Oliva 1860; *K. Friese,* Über den äusseren Gang der Verhandlungen beim Frieden von Oliva 1890; *E. Haumant,* La guerre du Nord et la paix d'Oliva 1893; *L. Kubala,* Wojny dunskie i pokoj oliwski 1922; *E. Tarle,* Severnaja Voina 1958. *V.Trp.*

Olivárez Gasper de Guzmán, conde de O. (1587–1645) ispanų politikas. Pilypui IV atėjus į sostą, 1621 buvo jo paskirtas ministru pirm. ir šias pareigas ėjo ligi 1643. Sąžiningas ir darbštus, kovojo su korupcija, bet nei vidaus, nei užsienio politikoj neturėjo pasisekimo. Neišsipainiojusi iš kovų Niderlanduose, Ispanija įsivėlė į 30 metų karą. Centralizacinės pastangos sukėlė baskų ir katalonų sukilimus, o Portugalija 1640 nuo Ispanijos atsiskyrė. Globojo dailininkus (Rubens, Velázquez, Murillo) ir poetus (Lope de Vega ir kt.).

Oliveira Alberto de (1857–1937) brazilų poetas. Prancūzų Parnaso mokyklos įtakotas, savo poezijoje panteistiškai garbino gamtą; plastinės išraiškos meistras. Veikalai: Meridionaes 1884, Versos e rimas 1895, Flores da serra 1902, Sol de verão 1904, No seio do Cosmos 1913 ir kt.

Oliverus (Scholasticus) Thomas (m. 1227) vyskupas ir kardinolas, kilęs, gal būt, iš Vestfalijos, 1200 magistras Paderborne, 1201 Kölno katedros scholastikas, 1204–06 kovojo pamokslais prieš albigiečius, 1214–16 pop. Inocento III įgaliotas kvietė Kölno provincijos ir Š. Vokietijos gyventojus į Kryžiaus karą, 1215 atstovavo Kölno arkivyskupijai Laterano susirinkime, 1219–22 dalyvavo Kryžiaus kare. 1223 išrinktas Paderborno vysk., 1225 paskirtas Sabinos vysk. ir kardinolu. Parašė Historia Damiatina, kuri yra svarbus šaltinis ne tik to miesto (Damiette) apgulimo istorijai, bet ir apskritai penktam Kryžiaus žygiui. O savo istorijoj apie Šv. Žemę (Historia regum Terrae Sanctae) O. pamini ir šiaurės tautas, kurios išvydusios krikščionybės šviesą paniekino pagonybę. Jis, tur būt, pasinaudodamas žiniomis, patirtomis iš riterių dalyvavusių Kryžiaus kare prieš Livonijos ir Prūsų pagonis, savo istorijoj užrašė, kad lybių, estų ir prūsų giminės garbindavo miškų nimfas (Dryades), miškų

deives (Amadryades), kalnų dvasias (Oreades), slėnius (Napeas), vandenis (Humides), laukų dvasias (Satyros) ir miškų dvasias (Faunos). Tos tautos laukdavusios pagalbos iš kirvio nepaliestų miškų, kuriuose garbinusios šaltinius ir medžius, kalnus ir kalnelius, stačias uolas ir atkalnes. Visiems išskaičiuotiems dievams ar deivėms O. davė graikiškus vardus. Šią O. žinią plačiai nagrinėjo ir aiškino A. Mierzyński, ta proga apžvelgdamas senovės lietuvių pažiūras į augalus. O. žinia apie lybius, estus ir prūsus yra tik bendro pobūdžio, bet ji yra visu šimtu metų anksteśnė už kitas tos rūšies žinias.

Scriptores rerum Prussicarum I 1861; *A. Mierzyński,* Źródła do mytologii litewskiej I 1892; *W. Mannhardt,* Letto - preussische Götterlehre 1936; *Z. Ivinskis,* Medžių kultas senovės lietuvių religijoje 1939. *R.Krs.*

Olivetanai vienuoliai, benediktinų ordino šaka, įkurta 1313 Didžiajame alyvų kalne (Monte Oliveto Maggiore), Sienos provincijoj, Italijoj. O. įkūrė palaimintasis Bernardas Tolomei su savo draugais Patricijum Patrizi ir Ambroziejum Piccolomini, kurie pradžioje buvo apsigyvenę, kaip eremitai atgailotojai, Accana dykumoje netoli Chiusi. Jų vienuoliją 1319 patvirtino Arezzo vysk. Gvidas Tarleti. 1344 Klemensas VI galutinai patvirtino o. vienuoliją. XV a. gale o. turėjo 200 vienuolynų su 2000 vienuolių. O. laikosi šv. Benedikto regulos su kai kuriais pakeitimais, kurių pagrindinis yra tas, kad abatai renkami ne visam amžiui, o tik keleriems metams. O. nešioja baltą abitą ir laikosi tradicinių benediktinų gyvenimo formų. O. įkūrėjas Tolomei atgaivino šv. Benedikto o r a e t l a b o r a šūkiu pagrįstą vienuolių gyvenimą, dėl to jis laikomas viso benediktinų ordino reformatorium. Savo klestėjimo metu o. davė garsių mokslininkų, teologų ir menininkų. Paskui atėjo o. nuosmūkis, dėl kurio vos išliko nepanaikinti. Dabar jie turi apie 350 vienuolių, 22 vienuolynus Italijoje, Šveicarijoje, Austrijoje, Prancūzijoje, Belgijoje, Anglijoje ir Libane. Lietuvoje o. niekad neturėjo savo vienuolynų.

S. Lancellotti, Historiae olivetanae libri duo 1623; *P. Lugano,* Origini e primordi dell'Ordine di Monte Oliveto 1903. *V.Gdž.*

Olivetanus (Olivetan) Pierre Robert (1506?-1538) prancūzų reformatų teologas. Kalvino pusbrolis, išvertė Bibliją prancūziškai ir talkino Kalvinui Ženevoj įvedant reformaciją. Mirė Italijoj, Ferraroj.

Olivi (Olieu) Petrus Johannes (apie 1248 –1298) prancūzų griežtosios pranciškonų srovės — spiritualų (žr.) vadas. Studijavo pranciškonų Paryžiaus m-loje, kur profesoriavo Jonas Peckham ir Matas iš Aquaspartos. Nuo 1277 mokė Provanso pranciškonų m-loje ir įsivėlė į spiritualų sąjūdį, užsikrėtusį Jokimo Fioriečio teorijomis ir norėjusį reformuoti ordiną ir Bažnyčią. Dabar O. raštuose teologai klaidų erezijų neranda, išskyrus vieną kitą iš Jokimo Fioriečio paimtą teigimą, bet tada O. viršininkams, laksizmo keliu žengiantiems į konventualizmą, jo mokslas apie besąlyginį šv. Pranciškaus regulos laikymąsi buvo lyg rakštis pačioje širdyje. Pirmiausia buvo pasmerkta jo Postillae Apostolicae. 1282 generalinė ordino kapitula Štrasburge pavedė Paryžiaus magistrams peržiūrėti visus O. raštus. Visai neleidus autoriui pasiaiškinti, buvo pasmerkti 22 O. teiginiai. Kitu raštu pasmerktos 34 tezės iš scholastinių O. veikalų. Pats O. buvo priverstas šį pasmerkimą pasirašyti, ir nuo tada jo raštai buvo uždrausti skaityti ordine. Kadangi O. nusižemino, tai buvęs jo mokytojas ordino generolas Matas iš Aquaspartos paskyrė O. Florencijos m-lon lektorium, tikėdamas, kad O. išvykus Italijon, nurims ir spiritualai. O. bemokant Florencijoje, apie jį susibūrė Italijos spiritualai, sukūrę galingą Toskanos spiritualų šaką su Ubertinu de Casale priešakyje. Tada O. buvo grąžintas į Prancūziją, kurį laiką dar mokė Montpellier ordino m-loje, paskui perkeltas į Narboną mirė. Miręs savo sekėjų buvo laikomas šventuoju. Prie jo kapo rinkosi maldininkai. Todėl O. priešai pasirūpino, kad dingtų jo kūnas. Pagaliau 1299 Lijono generalinė ordino kapitula įsakė sudeginti O. raštus; dėl to taip maža jo kodeksų pasiekė mūsų laikus.

O. raštai skirstomi į scholastinius, egzagetinius ir bažnytinius - pranciškoniškuosius raštus. Scholastinių raštų svarbiausias yra Quaestiones in secundum librum Sententiarum, kur 118 klausimų apima visą spekuliatyvinę filosofiją ir moralę. Aštriausių kaltinimų sulaukė 51 klausimas, kur O. aiškina savo teoriją, kokiu būdu žmogaus siela susijungusi su kūnu. Priimdamas formų daugumo teoriją sudėtinėse būtybėse, O. priėjo išvadą, kad intelektualinė siela nėra tiesioginė kūno forma, bet veikia per gyvulinę ir augalinę sielas — po jo mirties. Jei intelektualinės sielos susijungimas su kūnu būtų tiesioginis ir formalus, tai, pagal O., žmogaus kūnas taptų dvasinis ir nemirtingas. Tą tezę, kad

intelektualinė siela nėra žmogaus kūno forma per se et essentialiter, Vienos susirinkimas 1311 pasmerkė kaip eretiją. Šios tezės buvo laikęsi ir kai kurie kiti to meto scholastikai, pvz. Robertas Kilwardby. Kitaip dabar žiūrint į O. raštus, ypač vertinami 52 ir 57 klausimai, kur kalbama apie sielos nemirtingumą ir laisvą valią. Egzegetiniai O. raštai apima visas O. Šv. Rašto studijas ir postiles ir nagrinėja visas Šv. Rašto knygas nuo Genezės iki Apokalipsės. Žymesni šie raštai: Expositio super Dionisii de angelica hierarchia, Principia generalia in S. Scripturam ir Postilla in Apocalypsim. Bažnytiniai-pranciškoniškieji raštai: Expositio in regulam S. Francisci, Quaestiones de perfectione evangelica ir Tractatus de paupere rerum usu. Be šių pranciškoniškų temų, O. yra palikęs vertingų darbų fundamentalinės teologijos srityje, ypač apie popiežiaus primatą ir neklaidingumą: De infallibilitate Romani Pontificis, De renuntiatione Papae, Quotlibet ir kt. Moksle apie popiežių O. yra gilesnis ir išsamesnis už visus kitus XIII a. scholastikus. Ilgainiui kovos dvasiai aprimus, O. ir pačių pranciškonų dabar statomas greta didžiųjų ordino scholastikų: Aleksandro Haliečio, šv. Bonaventūros, Duns Skoto. Iš raštų (nors pilno ir kritiško leidimo dar nėra) pažintas O. yra visai skirtingas nuo to, kokiu jį apšaukė neapykanta užsidegę jo paties ordino broliai, nes jo mokslas buvo jų gyvenimo pasmerkimas.

F. Ehrle, P. J. O., sein Leben und seine Schriften (Archiv für Litter. und Kirchengesch. des Mittelalt. III 1887, 409–623); *L. Amoros,* Series condemnationum et processum contra doctrinam et sequaces P. J. O. (Arch. Franc. Hist. XXIV 1931, 495–512). *V.Gdž.*

Olivier 1. Ferdinand (1785–1841) vokiečių tapytojas, nuo 1811 Vienoje J. A. Kocho (žr.) ir nazariečių (žr.) įtakoje siekė religinio jausmo atnaujinimo tapyboje. Jo nuoširdūs Salzburgo ir Alpių kalnų peizažiniai piešiniai ir litografijos priskiriami prie geriausios vokiečių romantikų kūrybos dalies. Nuo 1830 gyveno Münchene. Jo brolis 2. Friedrich (1791–1859) Münchene pasižymėjo romantinių nuotaikų Italijos peizažų piešiniais.

L. Grote, Die Brüder O. und die deutsche Romantik 1938.

3. François (1487–1560) Prancūzijos kancleris, valdant karaliams Pranciškui I ir Henrikui II. Nuslopino Amboise sąmokslą.

4. Sir (nuo 1947) Laurence Kerr (g. 1907) britų dramos ir filmų aktorius, režisierius. 1922 dar būdamas 15 m. amžiaus pasirodė Šekspyro veikalų festivalyje Stratford-on-Avon. Ligi 1928 Birmingham Reportery teatro dalyvis. 1929 atvykęs Naujorkan vaidino Broadway teatruose. Vėliau su vis didesne sėkme rodėsi Londone, Danijoj ir kt. 1936 Old Vic teatre (žr.) O. pasirodė Hamleto vaidmeny ir greitai buvo pripažintas vienu pačių didžiųjų teatre Šekspyro herojų (Makbetas, Hamletas, Otelo, Koriolanas) atkūrėjų. 1944 O. buvo pakviestas vienu iš Old Vic teatro direktorių. 1945 su Peer Gynt ir Richardo III vaidmenimis O. gastroliavo Europos kontinente. 1946–47 Old Vic teatre pastatė Šekspyro Karalių Lyrą. 1948 su gastrolėmis vaidino Australijoje ir N. Zelandijoje. Nuo 1949 O. vėl vaidina Old Vic teatre, protarpiais išvykdamas gastrolių į JAV. 1951 O. pastatė ‚Antonijų ir Kleopatrą' ir ‚Cezarį ir Kleopatrą', 1951–52 sezone abi dramas pakartodamas Naujorko Broadway teatre. O. yra ne tik vienas didžiųjų Šekspyro dramų herojų aktorius, bet ir šio britų dramaturgo kūrybos atgaivintojas bei puoselėtojas. Dar prieš II pas. karą O. pradėjo rodytis ir filmų mene: Lady Hamilton, Wuthering Heights 1939, Rebecca 1940, The Beggars Opera 1953, The Devils Disciple 1959, Spartacus 1960. O. didžiuoju nuopelnu laikomi jo pastatyti ir suvaidinti filmai — Šekspyro dramos: Henrikas V 1945, Hamletas 1948 ir Ričardas III 1956. Šie filmai, kruopščiai Anglijoje pastatyti, pateko į filmų istoriją kaip vieni didžiųjų pasiekimų. O. šiais pastatymais iškėlė Šekspyro genijų filmus lankančių masių tarpe. *V.Als.*

Olivier-Martin François (1879-1952) prancūzų teisės istorikas. Gimęs Bretanijoje, 1899 baigė Rennes univ. teisių fak., studijas tęsė Paryžiuje. 1905–06 dėstė Lijone, vėliau Rennes univ. ir nuo 1921 Paryžiaus univ. 1936 išrinktas Prancūzijos Instituto nariu. Su paskaitomis lankėsi ir užsienio univ. Lietuvių-prancūzų d-jos pirm. E. Turausko (jo mokinio) iniciatyva pakviestas, O.-M. 1930 skaitė dvi paskaitas Kaune, vieną minėtoje d-joj, antrą VDU teisių fak. (pastarąją paskaitą, E. Turausko išverstą, išsp. teisių fak.: Prancūzų revoliucija ir korporatinė organizacija 1931). Išsivežęs iš Lietuvos gerus įspūdžius, buvo palankus Paryžiuj pas jį studijavusiems lietuviams. Veikalai: L'Assemblée de Vincennes de

1329 et ses conséquences (Étude sur les conflits entre la juridiction laïque et la juridiction ecclésiastique au XIV siècle), Histoire de la Coutume de la Prévôté et Vicomté de Paris I 1922, II 1926 ir III 1930, Organisation corporative de la France d' Ancien Régime 1938, Histoire du Droit français des origines à la Révolution 1948. *Ed.T.*

Olivinas dažniausiai žalias, rombinis mineralas $(Mg, Fe)_2 Si$. Kietumas 6,5–7; specifinis svoris 3,3. Jo aiškūs kristalai retai pasitaiko. Peršviečiamos gražios atmainos (chrisolitas, peridotitas) vartojamos kaip brangakmeniai. O. yra dažna sudėtinė dalis daugelio tamsesnių išsiveržusių magminių uolienų, kaip bazaltai, doleritai, diabazai, gabrai ir kt. Jis taip pat randamas ir kai kuriuose meteorituose.

Olizar Filip Nareusz, Stanislovo Augusto dvariškis (šambelionas) ir Lenkijos tribunolo maršalas, 1791–92 seimo dalyvis, bet palaikęs Rusijos pusę, tvarkęs Edukacinės komisijos reikalus Lietuvoje. Išsp. Głosy miewane na sesjach sejmowych roku 1792.

Olizarovius Aaraon Alexander (apie 1618 –1659) teisės prof. Studijavo Graze, Ingoldstadte, Paduvoje. 1647 atvyko į Vilniaus jėzuitų akademiją, kur skaitė kanonų teisę ir kitus teisinius kursus. 1655 Maskvai užpuolus Vilnių, pasitraukė į Karaliaučių. Išsp. pasaulinės teisės pagrindinį veikalą De politica hominum societate 1651.

Oljelund Ivan (g. 1892) švedų rašytojas. Gimęs neturtingoje spaustuvininko šeimoje, O. mėgino daug amatų, prisijungė prie socialistų sąjūdžio, pasidarė agitatorium, žurnalistu. Apkaltintas 1916 siūlęs streiką mobilizacijai sutrukdyti, buvo nuteistas 13 mėn. kalėti. Kalėjime persiorientavo, pergyveno religinę krizę ir į savo pasaulėžiūrą įvedė konservatyvinių elementų. Romanai: I nu jord 1920, Med stort G 1921, Gröna riddare 1926, Kranholm tar makten 1937 ir t.t. Pjesės: Doctor Biblicus 1923, Karl XI 1943 ir kt.

Olkovičiai (Olkowicze) bžk. Vileikos aps., netoli buv. Lenkijos – Sov. Sąjungos 1920 sienos, iki 1939 priklausė Lenkijai, po II pas. karo Sov. Gudijos ribose. 1752 Žemaičių vysk. pagalbininkas Aleksandras Horainis pastatė parapinę bažnyčią. Medinė bažnyčia padidinta 1825, nauja mūrinė pastatyta 1907. Didžiajame altoriuje yra stebuklingas Dievo Motinos paveikslas. Paveikslas kitados buvo Petro Kužembos nuosavybė, kuriam jis buvo pastatęs O. koplytėlę. Kai žmonės lankydami paveikslą palikdavo aukų, Kužemba jas pasisavindavo. Todėl 1699 vysk. Kazimiero Brzostovskio pasiųsta komisija pavedė koplyčios globą Rodoškovičių klebonui. *V.Klb.*

Ollé-Laprune Léon (1839–1898) prancūzų oratorionas, filosofas, École normale supérieure Paryžiuje prof. Tarp savo mokinių turėjo M. Blondel ir P. Laberthonnière, kuriems padarė lemiamą poveikį. Remdamasis Malebranche'u ir Gratry, O. plėtojo etinį spiritualizmą, tiesos pažinime akcentuodamas tikėjimo ir valinio nusistatymo momentus. Konservatyviųjų katalikų anksčiau be pagrindo buvo kaltinamas modernizmu. Veikalai: La philosophie de Malebranche 1870, De la certitude morale 1880, La philosophie et les temps présents 1890, Les sources de la paix intellectuelle 1892, Le prix de la vie 1894, De la virilité intelectuelle 1896, La vitalite chrétienne 1901, La raison et le rationalisme 1906.

Biografijos: *M. Blondel* 1899, *E. Boutroux* 1912, *G. Fonsegrive* 1912, *J. Zeiller* 1932, *R. Crippa* 1948.

Ollenhauer Erich (g. 1901) vokiečių socialdemokratų politikas. Nuo 1919 veikė socialistinėje jaunimo s-goj ir jai 1930–33 vadovavo. 1933 paliko Vokietiją ir gyveno Prahoj, Paryžiuj, Londone. Po II pas. karo grįžęs Vokietijon, atsteigtos socialdemokratų partijos vicepirmininkas nuo 1946 ir pirm. nuo 1952. Parlamento atstovas nuo 1949. Kovoja su Adenauerio vyriausybe ne tik vidaus, bet ir užsienio politikoje. 1959 partijos suvažiavime Bad Godesberge pravedė naują partijos programą su posūkiu nuo doktrininio marksizmo į dešinę.

Öller Ragnar (1893 VII 6 Lahti) Lietuvos konsulas Suomijoj. Mokėsi Petrapilyje, Viipuri ir Helsinkyje. 1912 įstojo į Helsinkio univ., 1914 studijavo Grenoblio univ. Filosofijos dr. laipsnį, parašęs disertaciją apie Suomijos švedų literatūrą, gavo Helsinkio univ. 1920. Dirbo draudimo b-vėje 1920–22. Be suomių literatūros istorijos, germanų ir romanų filologijos, O. susidomėjo ir lietuvių kalba, kurią išmoko tiek, kad laisvai gali lietuviškai kalbėti ir rašyti. Susipažinęs su lietuvių tauta ir jos istorija, pasidarė nuošir-

R. Öller

džiu lietuvių bičiuliu, daug padaręs suomiams supažindinti su Lietuva. I. Šeiniaus kviečiamas, 1922 įstojo į Lietuvos atstovybės tarnybą Suomijoje ir joje dirbo ligi 1927, kada atstovybė buvo panaikinta. Po to buvo vienintelis Lietuvos atstovas, reziduojąs Helsinky konsulo titulu (iš pradžių garbės konsulas, nuo 1932 generalinis konsulas), ligi 1940, kada teko konsulatą uždaryti. Vėliau buvo Helsinkyje ginklų fabriko dir., o nuo 1950 yra Pakistano garbės konsulas.

Visą laiką Ö. palaikė glaudžius ryšius su lietuviais ir Lietuva. 1925 jis suorganizavo pirmąją suomių laikraštininkų ekskursiją Lietuvon; daug kartų ir vėliau ją lankė. Globojo Suomijoje besilankančius lietuvių ekskursantus ar studentus. 1931 Helsinkyje įkurtoje suomių-lietuvių susiartinimo d-joj buvo v-bos v.pirm. ligi 1944, kai tai d-jai teko savo veiklą nutraukti. Suomių spaudoje paskelbė labai daug straipsnių lietuviškaisiais klausimais. Išvertė (su N. Bohmanu) Biliūno, Krėvės, Vienuolio, Savickio, Cvirkos ir Orintaitės novelių, kurias išleido antrašte Litauiska noveller 1940 (įvadą parašė V. Putinas-Mykolaitis). Be to, atskirai išsp.: Tohtori J. Basanavičius 1926, Liettuan koulutoimi 1926 (apie Lietuvos mokyklas), Liettua, lyhyt matkaopas 1934 (Lietuvos vadovas turistams). Taip pat 1922–39 buvo Eltos bendradarbis. Už nuopelnus Lietuvai 1935 apdovanotas Gedimino II laipsnio ordinu, Vytauto ordinu, Šaulių žvaigžde. Korporacija Fraternitas Baltiensis 1935 buvo išrinkusi Ö. savo garbės filisteriu. LE bendradarbis. Naujai leidžiamai Suomių enciklopedijai teikia žinias apie lietuvius.

Ollivier Emile (1825–1913) prancūzų politikas, advokatas, liberalinės monarchijos šalininkas; 1870 pradžioj sudarė pirmą Napoleono III parlamentinę vyriausybę, kuri pravedė naują konstituciją. Prasidėjus karui prieš vokiečius, tų pat metų rudenį atsistatydino. Išsp. L'empire libéral, 16 tt., 1894–1912. Buvo vedęs Liszto dukterį Blandine d'Agoult (m. 1862).

Olmedo José Joaquín (1780–1847) ekvadorietis rašytojas neoklasikas, formos požiūriu sekęs Homeru, Horacijum ir Vergilijum. Žymiausias kūrinys — La victoria de Junín: Canto a Bolívar 1825. Šio kūrinio tik forma buvo klasinė, o temą davė Junino mūšis, kurio metu geriausius ispanų kariuomenės dalinius sutriuškino narsūs Bolivaro generolai. Nesuvaldomu entuziazmu, egzaltuota vaizduote, metaforų įvairumu ir posmų ugningumu O. labiau panašus į romantiką, todėl šalia Bello ir Heredijos yra laikomas romantizmo pradininku P. Amerikoje.

Olmekai (olmeka) indėnų kiltis Meksikoje, Vera Cruz apylinkėse. Didelės reikšmės skiriama jų kultūrai (500–100 pr. Kr.), kuri dažnai vadinama La Venta (vietovės) vardu. Jai būdingi akmens aukurai, stelos, akmens plokščių apdaras statybai, artimi majų kultūrai rašmens (hieroglifai) ir gausios žmonių statulėlės apskritais ir būgniškai iškiliais veidais, jaguaro dievukai, gausūs pavidaliniai papuošalai, dažnai iš jado padaryti. Laikoma, kad o. kultūra turėjusi įtakos majų ir kt. Meksikos kultūroms.

Olmsted Frederick Law (1822–1903) amerikiečių parkų architektas. Jis suprojektavo Naujorko centrinį parką (su Calvert Vaux), Bruklino Prospekto parką, Čikagos Pietų parką, Montrealio Mt. Royal parką, Bostono ir Buffalo parkų sistemas.

Olofas žr. Olavas.

Olomouc, vok. Olmütz, Čekoslovakijos mst. Moravijoj, prie Moravos upės; 62.500 gyv. (1950). Jis yra derlingame klonyje ir dėl to nuo senų laikų didelis žemės ūkio produktų, alkoholinių gėrimų, cukraus, krakmolo, mielių gamybos ir prekybos centras. O. 1250 gavo Magdeburgo teises, ligi 1640 Moravijos sostinė, Marijos Terezijos įtvirtintas, ligi 1886 buvo viena galingiausių vidurio Europos karo tvirtovių. Husitų karų metu kat. pusės atramos vieta. 1758 atlaikė Fridricho D. 7 savaičių apgulimą. Buvusios tvirtovės fortų vieta nuo 1886 paversta parku su promenadomis ir gėlynais. O. vyskupija įkurta 1063, 1777 pakelta į arkivyskupiją. 1570–1773 jėzuitų univ., nuo 1855 kat. teol. fak. 1947 įkurtas univ., nuo seniau veikia prekybos akademija. Kat. arkivyskupo ir čekų tautinės bžn. vyskupo rezidencijos. Įžymybės: gotikinė XII–XIII a. katedra (XIX a. praplėsta į didžiausią Moravijos bžn.) su 105 m aukščio bokštu, XV a. Šv. Maurikijaus bžn., XV a. miesto rotušė su puikiu bokštu, muziejus ir barokiniai arkivyskupų rūmai. Ligi 1946 mieste gyveno per 15.000 vokiečių, kurie vėliau buvo ištremti į Vokietiją.

Oloturijos (Holothurioidea) dygiaodžių (žr.) ketvirtoji klasė. Jų kūnas ištįsęs, cilindrinio pavidalo, primena agurką. Oda minkšta, su mikroskopinėmis kalkinėmis

dalimis, beveik be spyglių. Burną supa 10 trumpų čiuptuvų. Spindulinė kūno simetrija oloturijose iš dalies pereina į dvišalę, todėl jos laikosi ne vertikaliai, kaip kiti dygiaodžiai, bet horizontaliai. Gyvena daugiausia tik šiltesnėse jūrose. Pacifike gyvena valgomoji o. (Holothuria edulis), kuri pardavimui paruošta, rūkyta, vadinama trepangu.

Olpe mst. v. Vokietijoj, Vestfalijoj, nuošalioj vietoj už 60 km į r. nuo Kölno; 11.200 gyv. (1954). Pranciškonių generalinis motininis vienuolynas su aukštesniąja mergaičių mokykla.

Olpidium žr. Paplaiskis.

Olrik Axel (1864–1917) danų kalbininkas ir tautosakininkas, nuo 1897 Kopenhagos univ. tautosakos doc., nuo 1913 prof. Veikale Kilderne til Saxos Oldhistorie, 2 tt., 1892–94 jis išskyrė Saxo panaudotus islandų šaltinius nuo vietinės danų tradicijos. Didelės reikšmės turi O. senosios skandinavų mitologijos tyrinėjimai. Pats svarbiausias O. darbas yra apie danų herojinę poeziją (Danmarks Heldedigtning, 2 tt., 1903–10). O. leido toliau Grundtvigo pradėtas senąsias danų liaudies dainas (Danmarks gamle Folkeviser — tai didžiausias dainų su komentarais rinkinys visoj Skandinavijoje). Kartu su H. F. Feilbergu jis įkūrė 1905 tautosakos archyvą Dansk Folkemindesamling.

Olsen Magnus (g. 1878) norvegų kalbininkas, 1908–49 Oslo univ. prof. Stipria fantazija O. primena savo mokytoją Sophus Bugge, kurio paveiktas jis tęsė senųjų runų įrašų tyrinėjimus ir 1924 užbaigė monumentalinį darbą apie runas—Norges Indskrifter med de ældre Runer. Nuo 1941 O. leidžia Norvegijos įrašus vėlesnėmis runomis (Norges innskrifter med de yngre runer). O. tyrinėjimuose yra būdingos pastangos leisti runų kalendoriams, senajai poezijai (Edai), religijai ir vietovardžiams vieniems kitus papildyti. Kiti raštai: Om troldruner 1917, Hedenske kulturminder i norske stedsnavne I, 1915, Norröne studier 1938, Fra norrön filologi 1949.

Olson Erik (g. 1901) švedų tapytojas. 1924 O. išvyko į Paryžių, studijavo pas F. Léger: buvo naujųjų Europos meno krypčių tarpininkas kolegoms Švedijoje. Įtakos jam darė Chagall, de Chirico ir Dali. Per II pas. karą ir po jo O. tapo religinės tapybos atstovas; ypač įspūdingi jo kančių paveikslai, išplaukę iš reakcijos prieš karą (pvz. Ecce homo 1946).

Olsson 1. Hagar (g. 1893) suomių rašytoja, rašanti švediškai. Žymi 1920-30 kartos suomių ekspresionizmo teoretikė, turtingos fantazijos ir puikaus stiliaus kūrėja. Jai būdinga konvencionalizmo neapykanta, aštri individualizmo kritika ir kolektyvizmo idealo skelbimas. Žymiausi veikalai: Det blåser upp till storm 1930, Träsnidaren och döden 1940, pjesė Rövaren och jungfrun 1944.

2. Henry (g. 1896) švedų literatūros istorikas, nuo 1937 Stockholmo univ. prof.; 1935–45 Nobelio (Švedų Akademijos) bibliotekos vedėjas. Jo studijos pasižymi kritiniu bei psichologiniu aštrumu. O. monografijos apie C. J. L. Almquistą 1938 ir G. Frödingą 1950 laikomos geriausiomis švedų literatūros istorijoje.

Olszewicz 1. Bołesław (g. 1893) lenkų geografijos istorikas. Studijavo Paryžiuje, nuo 1927 Poznanės prekybos inst., nuo 1946 Breslavo (Wrocław) univ. geografijos ir bibliotekininkystės prof. Išsp.: Polska kartografja wojskowa (istorinė apžvalga) 1921, Podręczny słownik geograficzny 1925–26 (su E. Maliszewskiu), Legendy geograficzne średniowiecza 1926, Polskie zbiory kartograficzne 1928, Kartografja polska XVIII w. 1932, Obraz Polski dzisiejszej 1938, Lista strat kultury polskiej 1939 IX 1 — 1946 III 1 1947 ir kt.

2. Wacław Kazimierz (g. 1888) lenkų publicistas. Studijavo Paryžiuje (École Libre des Sciences Politiques absolventas) ir Briuselyje (gavo teisių dr. laipsnį). Nepriklausomoje Lenkijoje daugiausia rašinėjo Silezijos klausimais. Išsp.: Znaczenie gospodarcze Litwy i Białej Rusi 1919 ir Biblioteka Stanisława Augusta 1931.

Olszewski žr. Olševskis.

Olszowski Andrzej (1621–1677) Gniezno arkiv. Mokėsi Kališo jėzuitų kolegijoj, Krokuvos akademijoj, teisę studijavo dar Paduvoj ir Romoj (1643–46). Po studijų pradžioj dirbo pas Gniezno arkiv. M. Lubieńskį, paskui 9 metus karaliaus kanceliarijoj. 1661 paskirtas Chelmo vysk., kartu ėjo referendoriaus, o nuo 1666 iki mirties — vicekanclerio pareigas, 1674 XI 26 pakeltas Gniezno arkiv. Aktyviai dalyvavo politikoj, buvo priešingas karaliaus Jono Kazimiero abdikacijai. Užsienio politikoj buvo šalininkas artimesnių santykių su Austrija, tačiau paskutiniais Mykolo Višnioveckio valdymo metais palinko į Prancūzijos pusę. Išsp. Censura candidatarum 1669 ir kt.

Korytkowski, Arcybiskupi gnieznieńscy IV 1891; Hierarchia Catholica IV 1935; *Giertych*, Polityka Olszowskiego 1953; Sacrum Poloniae Millennium I 1954. *R.Krs.*

Olsztyn, vok. Allenstein, Rytų Prūsijos pietinės dalies (Mozūrų) mst., nuo 1945 Lenkijos administracijoj vaivadijos centras; apie 60.000 gyv. (1958, 1939—45.000). O. yra Baltijos aukštumų juostoj, prie Alnos (Alle) upės, kuri čia giliai įsirėžusi į morenines aukštumas. Mieste išlikusi maža 1348 kryžiuočių statyta pilis. 1466–1772 Lenkijos, 1945 I atiteko beveik nepaliestas rusams, bet vėliau apie 25% miesto išdegė. Po II pas. karo vokiečiai, kurie su-

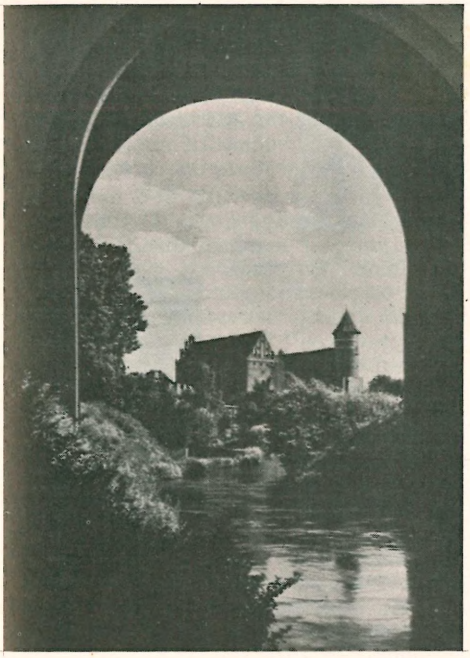

Olsztyno pilis

darė per 80% visų miesto gyv., buvo ištremti į Vokietiją (palikta apie 500), o į jų vietą atkelti lenkai.

Olsztynek, vok. Hohenstein, Rytų Prūsijos mstl. Mozūruose, į š. nuo Tannenbergo; apie 2000 gyv. (1958, 1939—4245). Po I pas. karo pastatytas didžiulis paminklas — Hindenburgo mauzoliejus atminti vok. 1914 laimėtoms kautynėms, kurios vyko O. apylinkėse ir kurių metu sunaikinta rusų Samsonovo armija.

Olšauskas 1. (Olševskis) Antanas (1863 VI 13 Aštrulių k., Liudvinavo vls., Marijampolės aps. — 1942 V 10 Čikagoj, JAV) leidėjas, bankininkas. Tėvas buvo turėjęs stambų ūkį Staviškių k., Janavo vls., bet dėl skolų jo neteko ir, persikėlęs į Aštrulių k., turėjo eiti dirbti pas kitus. Antanui O. esant tik 4 mėn., mirė tėvas, o po poros metų ir motina. Našlaičius vaikus paėmė globoti motinos tėvai Bujauskai. 1889 IV atvyko į JAV, apsigyveno

A. Olšauskas

Čikagoj ir pradėjo dirbti Vl. Dynevičiaus, Gazeta Polska leidėjo, spaustuvėj. Po 10 mėn. persikėlė į kitą lenkų spaustuvę, dėl permažo atlyginimo pasitraukė, dirbo prie statybos, paskui nuvyko darbininku į ūkį. Vėl grįžęs Čikagon 1891, stojo dirbti rinkėju Nowe Życie laikraščio spaustuvėje. Subankrutavus laikraščiui, ši spaustuvė perėjo į sulenkėjusio lietuvio Rokošo rankas. Šis, paklausęs O. patarimo, ėmė leisti Lietuvą (žr.). Šį laikraštį nupirkus V. Žaliauskui, O. buvo atleistas ir įsisteigė mažą knygynėlį. Kai spaustuvė vėl grįžo Rokošui, 1893 VI ją perėmė O. su kitais dviem spaustuvės darbininkais lenkais ir lietuviu S. Lelešiumi. Iš pradžių pats O. ir redagavo laikraštį. Prie laikraščio O. įsteigė ir knygyną, o taip pat pradėjo pardavinėti laivakortes. Nebesuspėdamas 1895 XII laikraščio redagavimą perleido iš Lietuvos atkviestam J. Adomaičiui-Šernui. Pasitraukus kitiems dalininkams, nuo 1901 vienas O. liko Lietuvos leidėju, kol dėl ūkinių sunkumų 1917 VI laikraštį pardavė J. Bačiūnui su A. Pajausku. Be laikraščio, O. rimtai ėmėsi ir knygų leidimo. Iš viso išleido (1894–1917) 131 knygą (45 originalūs veikalai ir 86 vertimai), iš viso 20.684 psl., apie 210.000 egz. Be to, 1924–25 lankydamasis Lietuvoje, davė pinigų išleisti 3 vadovėliams (30.000 egz.), kuriuos oficialiai leido Švyturio b-vė. Iš svarbesnių leidinių minėtini A. Lalio anglų-lietuvių ir lietuvių-anglų k. žodynai (parengti autoriui mokant nuolatinį atlyginimą), dr. J. Basanavičiaus pasakų rinkiniai, 15 šerno supopuliarintų mokslo veikalų vertimų. 1909–10 buvo ėmęsis enciklopedijos leidimo ir šiam reikalui angažavęs redaktorius, bet šis dar per ankstyvas sumanymas nebuvo realizuotas. Pats O. parašė šias knygas: Aktywi apsireiszkimai swiete 1894, Naujas lietuviszkas sapninykas 1895, Rank-

vedis gromatų raszymui 1896 (3 leidimai), Čhicagos lietuvių istorija 1901 (aprašo savo bylą su kun. M. Kriaučiūnu). Išvertė: Puiki istorija apie kantrią Aleną 1893 (41907), Olitypa 1893 (21906), Robinzonas Kruzius 1894 (21903). Savo išleistų ar kitų leidyklų knygų O. knygynas išplatino apie 400.000 egz. Sunkiose sąlygose užsimotam leidėjo darbui užtikrinti O. ėmėsi ir kito biznio — 1896 įsteigė banką. Šis bankas buvo išaugęs į didelę ir pajėgią įstaigą (per jį ligi 1914 buvo persiųsta Lietuvon apie 4 mil. dolerių). Turėjo eilę parduotuvių ir namų. Besirengiant banką perorganizuoti iš privatinio į valstybinį, kaip 1916 buvo Illinois valstybėj įsakyta, O. priešininkai paskelbė banką bankrutuojant. Kilusi indėlininkų panika privertė banką likviduoti. Visus indėlius (apie 600.000 dol.) O. išmokėjo. Jam pačiam liko tik 3000 dol. 1917 jis suorganizavo valstybinį banką Universal State, tačiau jame išrinktas tik viceprezidentu; susidūręs su intrigomis, 1919 iš banko pasitraukė. Toliau turėjo notaro biurą. Mirė nepalikdamas turto. Už nuopelnus lietuvybei 1933 buvo Lietuvos vyriausybės apdovanotas Vytauto D. ordinu, rikijo laipsniu. Buvo vedęs du kartus (1897 ir 1909). Pirmųjų vedybų sūnus Antanas, pavardę sulietuvinęs Oliu (žr.), išaugo žymiu liet. veikėju.

P. Jurgėla, A. O. ir ‚Lietuva' 1934; A. O. laiškas F. Siručiui (Dirva 1943 IV 16); *J. Laukis*, A. O. (Dirva 1942 X 16 ir 23). *J.G.*

2. Antanas, (1) sūnus, žr. Olis.

3. Jonas (1677 V 27 Žemaitijoj — 1710 VII 12 Kaune) jėzuitas nuo 1700, dėstė Kaune gramatiką ir retoriką. 1701 išsp. knygelę apie šv. Kazimierą (lot. ir lenk.). Mirė maru, užsikrėtęs ligonius beslaugydamas.

4. Juozas (g. 1893 IX 23 Talokių k., Alytaus aps.) vargonininkas, scenos darbuotojas. Mokėsi vargonininkavimo pas J. Naujalį Kaune. Vargomininkavo Pažėruose ir Dauguose; organizavo jaunimo vaidinimus, režisavo ir pats vaidino. Persikėlęs Kaunan, nuo 1920 I 29 sekretoriavo Liet. meno kūrėjų d-joj, lankė A. Sutkaus vaidybos studiją (baigė 1923), vaidino Tautos teatre ir Vilkolakyje, lankė Kauno konservatorijoje dainavimo klasę. Į JAV atvyko 1924 VI 24 su A. Vanagaičiu ir V. Dineika, su jais vaidino Dzimdzi-Drimdzi grupėje važinėdami po lietuvių kolonijas. O. sultingu bosu dainuojamos dainos, kanklėmis pritariamos, patriotiškai nuteikdavo klausytojus. Yra įdainavęs keletą dešimčių plokštelių vienas, su A. Vanagaičiu ir su A. Rakauskaite. Daugiausia mėgiamos jo su kanklių pritarimu šios plokštelės: Paklausykit jūs, lietuviai; Kur Nemunas ir Dauguva; Dzūkų kraštas ir kt.; su A. Vanagaičiu — Ulonai; Kai aš turėjau kaime mergelę; Pragėriau žirgelį; Ar aš tau, sese, nesakiau; Leiskit į tėvynę ir kt. Dzimdzi-Drimdzi grupei išsiskirsčius, O. vargonininkavo New Britaine, Clevelande ir vėliau Amsterdame, N.Y. ALRK vargonininkų s-gos sekretorius -iždininkas 1946–49; Amsterdamo lietuvių radijo valandos vedėjas. Už nuopelnus Lietuvai apdovanotas Gedimino ordinu. *J.Ž.*

J. Olšauskas

5. Kazimieras (1911 II 2 Žeimių k., Salantų vls., Kretingos aps. — 1954 VI 18 Sov. Sąjungoje) kunigas. Vienuolikos vaikų šeimoje vyriausias, 1928 baigė Plungės gimn. ir stojo į Telšių kun. seminariją. 1932–36 filosofijos ir teologijos studijas gilino Gregorianumo univ. Romoje, gaudamas teologijos dr. laipsnį (disertacija Tobulumo sąvoka šv. Povilo laiškuose). Kunigu įšv. 1934 X 28 Šv. Petro Kanizijaus bžn. Romoj. 1936 grįžęs Lietuvon buvo pakviestas Telšių kun. seminarijoj dėstyti Šv. Raštą ir teodicėją, o žemesniuosiuose kursuose lotynų ir vokiečių k. 1940 bolševikams seminariją uždarius, pasitraukė į Salantus. 1941 vėl grįžo profesoriauti į seminariją ir ligi 1944 drauge buvo seminarijos prefektas. Nuo 1937 red. Žemaičių Prietelių, daug jame pats rašydamas. Pasibaigus pirmajai bolševikų okupacijai, vėl redagavo šį savaitraštį, kol netrukus jį pakeitė Žemaičių Žemė. Brandžiais straipsniais bendradarbiavo Židinyje (Teologiškoji lyčių metafizika 1938 nr. 4, Visatos anakefalajozė 1938 nr. 12, perspausdinta kun. J. Petrėno red. knygoj Pijus X 1958), Tiesos Kelyje ir kt. Išsp. prel. Pr. Urbonavičiaus biografiją. Prisidėjo ruošiant knygutę apie bolševikų žiau-

Kun. K. Olšauskas

rumus pirmojoj okupacijoj. Už šią knygutę 1946 buvo nuteistas 10 metų sunkiesiems darbams Okoniovo stovykloj, Sverdlovsko srity. Dirbo miškuose, buvo arklidžių valytoju ir pagaliau prie geležinkelių tiesimo darbų. Patekęs tarp vagono lėkščių, buvo mirtinai sužeistas ir mirė po 3 dienų.

6. (Olšauskis) Konstantinas (1867 Burbaičių k., Plungės vls. — 1933 VI 18 nušautas) Kauno arkivyskupijos prelatas, visuomenės veikėjas. 1888 baigė Žemaičių dvasinę seminariją ir toliau studijavo Petrapilio dvasinėje akad., gaudamas teol. magistro laipsnį. Kunigu išv. 1893, vikaravo Debeikiuose ir kt., apie 1904 buvo paskirtas Kauno karmelitų par. klebonu. Kaune išvystė plačią lietuvišką veiklą. Darbininkus 1906 suorganizavo į Šv. Juozapo darbininkų d-ją (žr.) ir jai kurį laiką pirmininkavo. Šios d-jos vardu pastatė pradžios m-loms namus Vilijampolėje ir Šančiuose. Buvo vienas iš Šv. Kazimiero d-jos steigėjų ir pirmosios v-bos narys. Bet ypač didelį darbą O. atliko kaip Saulės d-jos (žr.) įkūrėjas ir ilgametis jos pirm. Šios d-jos rūmams Kaune pastatyti su kun. J. Tumu 1911 rinko aukas JAV (150 liet. kolonijų surinko 19.000 dol.). Kaip katalikų visuomeninio veikimo centrinė figūra Kaune, O. buvo stipriai nekenčiamas savo priešų ir įtarinėjamas rusų slaptosios policijos agentu. Faktiškai ligi 1914 buvo rusų administracijos trauktas į teismą 19 kartų ir karui prasidėjus iš Kauno ištremtas. Apsigyvenęs Vilniuje, buvo vienas iš Lietuvių d-jos nukentėjusiems nuo karo šelpti steigėjų ir šios d-jos centrinio komiteto narys; šio komiteto reikalais lankėsi provincijoj, steigė maitinimo punktus. Kovojo dėl liet. kalbos teisių Vilniaus bažnyčiose ir dėl to 1915 D. ketvirtadienį buvo net suspenduotas mišias laikyti, pamokslus sakyti etc. (negavus lietuviškų pamaldų Šv. Petro ir Povilo bžn., jis paskelbė laikraščiuose ieškąs nuomoti salės 1500 žmonių rekolekcijoms atlikti). 1915 vasarą su J. Balčikoniu ir J. Vokietaičiu buvo Liet. d-jos nukentėjusiems nuo karo šelpti pasiųsti į Rusiją ieškoti vietos liet. m-loms. Tokią vietą O. surado Voroneža ir ten buvo minėtosios d-jos centrinio komiteto įgaliotiniu moksleivių globai. Prof. P. Leono liudijimu, ‚kun. O. savo energija ir sumanumu dirbo ir padarė milžinišką darbą Voroneže' (Mūsų Senovė II 1939 nr. 4). Išvykęs iš Rusijos, Romoje 1917 II išgavo iš pop. Benedikto XV Lietuvių Dienos (žr.) paskyrimą ir vadovavo komitetui tos dienos rinkliavai pasaulio kat. bažnyčiose padaryti. Buvo įsijungęs į Šveicarijos lietuvių sudarytą Lietuvių tautos tarybą ir kaip jos atstovas 1917 X 18–20 dalyvavo II Stockholmo konferencijoje ir kituose suvažiavimuose. Prieš I pas. karą ir jo metu uoliai dirbęs ir daug nuveikęs, ypač švietimo srity savo veikla Saulės d-joj, nepriklausomos Lietuvos metu mažai besireiškė. Savo laiku O. turėjo tokį didelį autoritetą, kad, mirus vysk. Cirtautui, buvo keliama jo kandidatūra į Žemaičių vyskupus. Tačiau gyvenimo gale jį ištiko tragiškas likimas. Kai buvo nužudyta moteris, su kuria jis praeityje buvo intymiai draugavęs, O. buvo rastas ją nužudęs ir Kauno apygardos teismo 1929 X 5 nuteistas 5½ m. kalėjimo, o Vyriausias tribunolas bausmę dar padidino ligi 6 m. 1931 II 16 nuo likusios bausmės amnestuotas, gyveno savo ūky Laužemės dvarely. Grįždamas iš Palangos, tarp Butingės bžk. ir savo ūkio, buvo nušautas neišaiškintų piktadarių. *J.G.*

Prel. K. Olšauskas

7. Steponas Raimundas (1892 VIII 31 Prienuose — 1959 II 25 Kaune) meteorologas. 1917 baigė matematikos studijas Maskvos univ. 1924 III 1 pakviestas LU geofizikos katedros jaun. asistentu, 1929 V pakeltas vyr. asistentu, iš universiteto pasitraukė 1936. Drauge nuo 1923 visą laiką buvo meteorologinio biuro, 1937 pavadinto klimatologijos institutu, vedėjas, įsteigęs daug meteorologijos stočių ir tuo būdu sudaręs pilną jų tinklą. Meteorologijos bei klimatologijos ir specialiai Lietuvos klimato klausimais daugiausia rašė Kosme (nuo 1926 išsp. apie 15 straipsnių); be to, rašė Gamtoje, Žemės Ūkyje ir kt. Atskirai suminėtini šie straipsniai: Šilimos pasikartojimas metų laikotarpiais Kaune (Kosmos 1928), Saulėtumas ir debesuotumas Kaune 1924–34 (Kosmos 1936), Kritulių svyravimo koeficientas Lietuvoje (Kosmos 1936), Krituliai, oro temperatūra ir saulėtumas Lietuvoje 1926–39 (Žemės Ūkis 1940 nr. 7–8), Apie vėjų režimą virš Lietuvos teritorijos (Geologijos ir geografijos inst. moksliniai pranešimai III 1956).

Išsp. Lietuvos meteorologijos pranešimų kodai 1939.

Olševskis (Olszewski) 1. Benediktas, nuo Alšėnų, 1863 sukilime žinomas Perkūno (Piorun) slapyvardžiu, vadovavo kavalerijos būriui. Į Albertinskio būrius 1863 nuvyko su 30 arklių. 1863 VI 4 kovėsi prie Siesikų su vad. 2 suomių pulku. Visą sukilimo metą veikė Vilniaus krašte.

2. Jokūbas (1587 Mozūruose — 1634 VI 5 Vilniuje) jėzuitas (nuo 1602). Vilniaus akademijoj dėstė filosofiją 1608–11, vėliau teologiją, 1631 akademijos vicekancleris. Buvo žinomas pamokslininkas. Išsp. per 12 nekrologinių ir kt. pamokslų.

3. Jonas (m. 1720 Barūnuose) bazilijonų viršininkas (ihumen), vadovavęs Vitebsko, Minsko, Barūnų vienuolynams. Be eilės vienuolyninių raštų, išsp. Refutacja pismo wydanego przez Jezuitów polockich w r. 1699, Informacja o dobrach do kolegjum połockiego należących.

4. (Olschewski) Leonas (1894–1942) kat. kun. Įšventintas 1919, ilgą laiką klebonavo Viešvilėje, Pagėgių aps. Vokiškos orientacijos, lietuvių nemėgo. Kaip pasilaikęs Vokietijos pilietybę, 1935 buvo įsakytas palikti Klaipėdos kraštą. Trumpai klebonavo Bildviečiuose, o paskui buvo Tilžės klebonas. 1941 rudenį Gestapo areštuotas, mirė Dachau koncentracijos stovykloj.

5. Mykolas (apie 1712 Žemaitijoje — apie 1779 Videniškyje ar Vilniuje) atgailos kanauninkų gen. vizitatorius. Jų reglulai draudžiant skelbti vienuolių darbus, O. biografijai žinių maža tėra. Žinoma, kad 1753 buvo Videniškių vikaras ir kartu filosofijos lektorius, nuo 1758 gen. vizitatorius, dėstęs filosofinius ir teologinius kursus Vilniaus aukštojoje savo vienuolyno mokykloje, 1762 jau turėjo teologijos licenciatą ir dėstė teologiją. Jis parašė daugelio leidimų sulaukusią Broma Atwerta Ing Wiecznasti, Par Atminima paskutinu dayktu... 1753, kurioje surinkti iš įvairių krikščionių raštų apie mirtį, pomirtinę egzistenciją ir pn. ištraukiniai pavyzdžiai. Kartu pridėta ir visos savaitės meditacijos (VIII+257+120 psl.). Nors primityvi savo turiniu ir parašyta lietuviškai lenkišku žargonu, ši knyga savo konkrečiais pavyzdžiais ir dialoginiu dėstymo būdu turėjo skaitytojuose didelio pasisekimo. Pirmieji leidimai (1753, 1759, 1764 ir 1766) netaisyti, bet 51777 žymiai sutrumpintas. Vc. Biržiškos liudijimu, šios sutrumpintosios pasirodė nemažiau 14 laidų (XVIII a. — 7 ir XIX a. — 7). Kai 1864 vėl norėta Bromą perspausdinti, vysk. M. Valančius atsisakė jai duoti leidimą; pats vysk. M. Valančius ją pertaisė apie 1873, bet nebeišspausdino. O. Broma išversta lenkiškai (Broma otwarta do wieczności) taip pat susilaukė kelių laidų. O. išsp. ir kelis lenkiškus pamokslus. Iš jų minėtini skirti Varnėnų, Šešuolių bažnyčių šventėms.

A. Alekna (Draugija 1920 nr. 5–6); *Vc. Biržiška*, Lietuvių Bibliografija I–IV 1924–39; (") Senųjų lietuviškų knygų istorija II 1957, 127–128.

6. Mykolas (1779 Gardino apl. —?) kunigas. Studijavo Vilniaus univ., buvo Vilniaus gimn. kapelionas ir literatūros mokytojas, vėliau Volpo klebonas, 1822 Tygodnik Wileński red. Išvertė į lenkų k. eilę istorinių veikalų.

Olšvangas Leonas (g. 1905 XI 3 Plungėje) žydų kilmės rašytojas, žurnalistas. Nuo 1919 lankė Plungės Saulės gimn. ir aukštesniąją technikos mokyklą Kaune, studijavo Vokietijoje 1924–27. Tarnavo finansų ministerijoje. Bolševikams užėmus Lietuvą, dirbo Kaune vyresniuoju revizoriumi. 1941 VI 6 išvykęs į Kaukazą, dėl vokiečių-rusų karo nebegalėjo grįžti. Pabuvęs sovietinėje XVI lietuvių divizijoje, baigė karininkų kursus 1943 ir tarnavo rusų dalinyje. Įvairiuose frontuose prieš vokiečius buvo 3 kartus sužeistas (apdovanotas 2 ordinais ir 4 medaliais). Kaip Lietuvoje reikalingas finansų darbuotojas paleistas iš kariuomenės, pasirinko korespondento darbą Sovietų informacijos biure sovietų okupuotoje Vokietijos dalyje (Berlyne, Leipcige) ir 1947–49 buvo tokio spaudos informacijos biuro viršininku Potsdame. Nusivylęs sovietų ‚laisve', O. pasitraukė į Vakarus. Iki 1954 padirbęs JAV atstovybės spaudos skyriuje, vėliau visiškai atsidėjo laisvam rašytojo ir žurnalisto darbui. V. Vokietijos laikraščiams ir žurnalams yra parašęs vaizdelių, pasakų, trumpų istorijų ir iš nepriklaumos Lietuvos gyvenimo. O. literatūrinius ir publicistinius rašinius gausiai spausdina V. Vokietijos periodinė spauda. 1938 O. vedė lietuvaitę Juzę Asauskaitę ir savo šeimoje tekalba lietuviškai. 1953 gale plačiai per pasaulio spaudą nuskambėjo O. humaniškas poelgis, kai jis 1945 pradžioje

L. Olšvangas

rusų-vokiečių fronte Rytprūsiuose nuo tikros mirties išgelbėjo visai be globos pasilikusius du kūdikius, kuriuos paskui po dešimtmečio sutiko V. Vokietijoje. Tas faktas spaudoje buvo išryškintas ypač todėl, kad O. motina žydė 1941 Plungėje nacių buvo nužudyta. *Z.I.*

Olžyc Oleh (1907–1944) ukrainiečių poetas, O. Kandybos, rašiusio Oleso (žr.) literatūrine pavarde, sūnus. Ilgą laiką gyveno Čekoslovakijoje, kovojo dėl Ukrainos laisvės, vokiečių nukankintas Sachsenhauseno koncentracijos stovykloj. Iš profesijos archeologas, savo kūrybą grindė prieškrikščioniškųjų laikų primityviaisiais elementais. Jo poezija yra ‚paprasta ir griežta', išlyginta ir švelniai suspausta kaip graužas, kuris ‚akis užskleidus, primena vandens čiurlenimą ir vėjo švilpimą'. Rinkiniai: Rin 1935, Veži 1940, Pidzamča 1946. Rinktinė: Poeziji 1956. *Y.S.*

Om žr. Omė.

Omaha JAV mst., didžiausias Nebraskoj, Misurės upės deš. krante, priešais Iowa vst. Council Bluffs; 251.117 gyv. (1950). Žymus mokslo centras su dviem univ., Nebraskos univ. medicinos m-la, presbiterijonų teol. sem., meno ir kultūrinio gyvenimo centras Joslyn Memorial su koncertų sale, kelios kolegijos, kat. arkivyskupo rezidencija, episkopalų vysk., katedra. Pramonė: didžiulės skerdyklos ir mėsos konservų fabrikai, sviesto, lokomotyvų, dažų, lako, mašinų, sėmenų aliejus ir kt. Miestą puošia 56 parkai (apie 1000 ha bendro ploto). Miesto š. dalyj yra Fort O. karinė bazė, kur per II pas. karą buvo pastatytas didelis lėktuvų fabrikas. Offutt vietovėj yra JAV strateginės karo aviacijos komandos vyr. būstinė. O. yra didelis draudimo b-vių ir gyvulių bei javų prekybos centras. Sviesto gamyba jis užima Amerikoje pirmą vietą, o su 13 geležinkelių yra ketvirtasis iš eilės susisiekimo mazgas.

O. yra indėnų genties vardas. Dabartinio O. mst. vietoje pirmieji du amerikiečiai stovyklavo 1804, o 1825 buvo indėnų įkurta prekybos stotis. Baltieji pradėjo kurtis po 1854, kai Nebraska buvo atidaryta jų kolonizacijai. O. 1867 gavo miesto teises ir 1880 jau turėjo 30.000 gyv. Ligi 1867, kai Nebraska patapo vst., O. buvo Nebraskos teritorijos sostinė. 1913 III 23 miestą nusiautė tornado audrą, žuvo 142 žmonės. *A.B.*

O. l i e t u v i a i. Pirmieji lietuviai čia apsigyveno apie 1890; 1899 jų būta 20 susi-

Omahos lituanistinės mokyklos mokiniai ir mokytojai (1953)

tuokusių ir apie 80 viengungių, o 1916 jau per 1400. Po I pas. karo jų skaičius buvo sumažėjęs, nes kai kurie grįžo į Lietuvą arba išsikėlė kitur. Po II pas. karo, nuo 1948 atvyko 987 lietuviai—pabėgėliai nuo bolševikinės okupacijos. Per 1950 gyv. surašymą lietuviais pasisakė 521 gyv.

Pirmasis liet. organizatorius buvo A. Bazaras; jo iniciatyva 1901 I 6 įkurta Šv. Antano d-ja, kad jos vardu būtų galima organizuoti savo parapiją ir statyti bžn. Medinė Šv. Antano bžn. pašventinta 1907 VIII 23. Pirmuoju par. klebonu buvo kun. J. Krasnickas, 1910–18 kun. J. Jonaitis. Ilgiausiai klebonu išbuvo (nuo 1932 ligi savo mirties 1959) kun. J. Jusevičius. Jo pastangomis vietoj sudegusios medinės bžn. pastatyta mūrinė bžn., parapinė m-la ir išugdyta stipri parapija. Seniausios organizacijos: Draugystė broliškos pašalpos Šv. Antano iš Paduvos, SLA 87 kuopa, Tėvynės mylėtojų d-ja, Socialistų kuopa, Lietuvos vyčių 66 kuopa, SLRKA 128 kuopa, Šv. Ražančiaus d-ja, Lietuvių ligoje pašalpinė draugystė, Lietuvių klubas, Birutės dainorių ratelis, Teatrališkas ratelis, Šviesos draugystė (knygoms skaityti ir platinti). Po I pas. karo įkurta: Dramatiškas klubas, Lietuvių piliečių klubas, o po II pas. karo naujieji ateiviai suorganizavo Altą, JAV LB apylinkę, 1950 įkūrė šeštadieninę litua-

Omahos lietuvių choras. Viduryje jo dirigentas Br. Jonušas

nistinę m-lą, veikusią ligi (1957) įvedant į parapinę m-lą liet. kalbą privalomu dalyku, skautų ir skaučių vietininkijas, scenos meno mėgėjų būrelį, chorą, sporto klubą Lituanicą (pirmavusį visoje Nebraskoje jaunių stalo tenise ir futbole). Ypatingos reikšmės turėjo 1953 LB apylinkės iniciatyva suorganizuotas Omahos šimtmečio minėjimo iškilmėms ruošti komitetas, kurio pirm. buvo P. Adamonis, o atskiro darbo sričių vadovai J. Damijonaitis, J. Šermukšnis, J. Paukštaitis, T. Kiselienė ir B. Šulskis. Šiam tikslui buvo suorganizuotas O. Lietuvių meno ansamblis, kurio choro dirigentu buvo M. Leškys, režisierius ir scenos meno vadovas bei pjesių autorius Gasparas Velička ir tautinių šokių vadovas M. Aukštuolis. To komiteto ir ansamblio pastangomis lietuviai labai gražiai pasirodė visoje minėjimo programoje ir plačiai išgarsino mūsų tautinės kultūros aukštą lygį. Iškilmingame parade lietuviai rodė gyvą paveikslą, vaizduojantį rusų bolševikų pavergtą Lietuvą. Meno ansamblis buvo centrinis kultūros židinys. Choro dirigentui M. Leškiui 1959 mirus, pakviestas Br. Jonušas. Pirmąjį chorą suorganizavo 1907 vargonininkas Alb. Jokubka. 1912 VII 17 pasirodė pirmas O. liet. dvisavaitinio Vakarų Varpų nr. Jį redagavo buv. knygnešys Al. Žalpys; išėjo 6 nr. Omahietis Jonas Gudmanas laimėjo 1937 JAV golfo čempiono titulą.

J. Cicėnas, Omahos lietuviai 1955, *J.C. ir A.B.*

Omaha Beachhead II pas. karo slaptavardis, duotas amerikiečių V korpuso Normandijos (š. Prancūzijos) 7,5 km ilgio pajūrio ruožui ties St. Laurent, kur jis išsikėlė į krantą 1944 VI 6. O.B. buvo viena iš 5 vakarų sąjungininkų invazijos į žemyną vietų. Čia amerikiečiai turėjo nugalėti daugiau sunkumų nekaip jų bendražygiai kitose desanto vietose. Dėl labai didelių bangų ir nepatogaus jūros pakraščio daug kareivių prigėrė, o kiti pasiekė krantą pavargę. Du pėstininkų pulkai labai nukentėjo nuo pajūrį gynusios vokiečių 352 divizijos, bet pajėgė VI 7 pasiekti Bayeux–Carentan liniją, o VI 9 paremti II divizijos, sparčiai veržėsi pirmyn ir VI 11 pasiekė Caumont–Cérisy–Forêt Isigny liniją.

Omajadai pirmoji arabų kalifų dinastija, prasidėjusi nuo Moavijos (661). Ji pradėjo kurti didelę arabų imperiją, išplėsdama ją iki Pendžabo rytuose, Transoksanijos šiaurėj ir Ispanijos vakaruose. Iš naujai įkurtosios sostinės Damasko O. absoliutiškai valdė didelę imperiją ir davė jai tarptautinį pobūdį. Dėl dinastinių, religinių kivirčų ir pilietinių kovų dinastija ėmė krikti ir jai galą padarė Abasidai (žr.), užimdami jos vietą nuo 750. Vienas O., Abdar-Raman, pabėgo į Ispaniją ir Kordoboj įkūrė atskirą kalifatą (755). Šis kalifatas išsilaikė iki 1031.

Omanas, Uman, britų protektoratas p.r. Arabijos pusiasalyj nuo Ras Musandamo O. įlankos krante ligi Hadramauto. O. dažnai vadinamas Maskatu-O. ir normaliai yra nepriklausoma šeiko vst. O. teritorija, apie 210.000 km², vakaruose yra lyguma, bet išraižyta uadi (periodinių upių slėnių) ir dėl mažo drėgmenų kiekio (apie 200 mm) virtusi dykuma, r. dalyj — kalnuota (Džebel Alchdar 3020 m) su labai derlingais kloniais. Uadi slėniai yra vieninteliai ‚keliai' į krašto vidų nuo pajūrio. Apie 850.000 gyv. (1958) yra ibaditai ir sunitai arabai su žymia negrų priemaiša. Sostinė ir drauge didžiausias mst. bei uostas yra Maskatas prie O. įlankos. Klimatas tropinis, labai karštas ir europiečiams žemumose nepakenčiamas. Svarbiausi krašto produktai datulės, citrinos, džiovinta žuvis, vilna, odos, perlai, kokoso palmių vaisiai, figos, namų darbo audiniai ir kilimai. O. kupranugariai laikomi geriausiais pasaulyj.

Muskato uostas buvo okupuotas portugalų nuo 1508 ligi 1648, o XVIII a. O. atiteko Jemeno kilmės imamui Ibn Saidui, kurio palikuonys XIX a. O. padarė ano meto galingiausia arabų vst. Užsienio valstybių intervencijos ir kitų arabiškųjų valstybių užpuldinėjimai pakirto O. vaidmenį, ir jis tapo priklausomas nuo Indijos. 1939 II 5 padaryta su D. Britanija draugiškumo ir prekybos sutartis, kuri dar labiau sustiprino britų įtaką, prasidėjusią čia reikštis 1798. O. 1820–75 turėjo įkūrusi savo kolonijas Persų įlankoj ir r. Afrikos pajūry. Salalos ir Masiros salos aerodromai tarnauja oriniam susisiekimui tarp Europos ir Indijos. *A.B.*

Omaras vardas dviejų arabų kalifų: 1. O. I (634–644), antras kalifas, tikras arabų imperijos kūrėjas. Jis pirmas išvedė arabus iš Arabijos pusiasalio ir nukariavo Mezopotamiją, Armėniją, Siriją, Palestiną ir Egiptą. Užėmęs Jeruzalę, pastatydino garsiąją mečetę, kuri ligšiol vadinama jo vardu. Pradininkas kai kurių religinių ir civilinių įstatymų: maldos Ramadano mėnesį, keliavimo į Meką, naujosios hedžiros eros (prasidedančios 622 VII 16) ir kt.

2. O. II, Omajadų dinastijos kalifas (717–720), stengėsi sutaikyti sunitus (žr.) su šiitais (žr.) ir sulyginti visus mahometonus, nepaisant kalbinio skirtumo; be to, žinomas iždo reformomis.

Omaras (Homarus vulgaris) ilgauodegis ropojąs jūros vėžys, išaugąs ligi 45 cm ilgio (didžiausias vėžiagyvis ir didžiausias nariuotakojis pasauly). Panašus į paprastą upinį vėžį. Valgomas. Baltijos jūroje o. nėra.

Omaras Chajamas (vok. Omar Ibn Chajjam, ag. Omar Khayyam; apie 1034 — apie 1123) persų poetas. Pramintas Chajamu, arabiškai reiškiančiu palapinių statytoją, greičiausiai dėl tėvo vertimosi šiuo amatu. Žymus savo meto matematikas ir astronomas, pravedęs radikalias kalendoriaus reformas. Vakarų pasauly pagarsėjo XIX a. viduryje savo Rubaijatais, t.y. šešiais šimtais ketureilių, kuriuos į anglų k. puikiai išvertė Edward Fitzgerald ir 1859 išleido pirmą kartą anoniminiu leidiniu. Šis vertimas buvo didžia dalimi laisvas ir talentingas atkūrimas persų poeto eilių, kurių intelektualinis skepticizmas, panteistinė mistika, epikurietiškas fatalizmas ir melancholija buvo tokie giminiški XIX a. pabaigos (fin de siècle) laikysenai ir nuotaikai. Po šio pirmojo vertimo pasirodė gausybė vertimų į kitas kalbas, imitacijų, laisvų sekimų. Epikurietiškas kvietimas džiaugtis greitai praeinančiomis gyvenimo grožybėmis (‚Vyno taure, duonos kepalu ir Tavimi') tapo literatūrine maniera ir savotiško bohemiško gyvenimo stiliumi. Tarp gausių angliškųjų vertimų sutinkama tikrų bibliografinių retenybių — vienas leidinys sveria apie 7,5 kg, o kitas (laikomas pasaulio mažiausia knyga) tėra 6,5 mm iš 4,8 mm formato.

Omas vokiečių fiziko G. S. Ohmo (žr.) vardu pavadintas elektros varžos vienetas — pastovaus skerspiūvio, 106,3 cm ilgio ir 14,4521 g masės tirpstančio ledo temperatūroj gyvsidabrio stulpelio varža pastoviai srovei. Pagal 1948 priimtą Giorgi MKS sistemą, 1 o. = 0,999505 senosios tarptautinės sistemos o. Žr. Elektros varža, Elektros vienetai.

Omatidija (gr.) atskira facetinės akies (žr.) akelė, kūgio formos, savarankiškai priimanti šviesos poveikį. Susiglausdamos viena prie kitos dideliu skaičium (vėžiagyviuose apie 3000, o vabzdžiuose iki 25.000), o. sudaro išgaubtą pusrutulio formos sudėtinę facetinę akį. Išorinę o. dalį sudaro kornealinis lęšiukas — ragena; žemiau šonuose išsidėsčiusios dvi korneageninės ląstelės, kurios generuoja kornealinį lęšiuką; giliau yra skaidrusis kūgis, kurio pamatą supa tinklinės-retinos ląstelės; vidiniuose šių ląstelių kraštuose yra šviesai jautrios lazdelės — rabdomeros, iš kurių, gretimoms o. susiglaudus, susidaro šviesai jautri facetinės akies dalis — rabdoma, prie kurios ląstelių apatinių dalių prieina nervinės ataugėlės, įeinančios į regėjimo nervo sudėtį. Būdinga, kad ant kiekvienos o. paviršiaus yra pigmentinės ląstelės, kuriomis o. izoliuotos viena nuo kitos. *J.Krd.*

Ombrometras (gr.), arba pliuviometras, lietmatis — meteorologinis instrumentas lietui (krituliams) matuoti, tinkamoje vietoje laikomas metalinis indas su atdara horizontalia anga viršuje. Lietuvoje, kaip ir daugelyje V. Europos valstybių, taikomas G. Hellmanno o. tipas, 1886 įvestas Prūsų meteorologinėse stotyse. Jo anga yra 200 cm^2 ploto, jos aukštis nuo žemės paviršiaus 1 m, kur žiemą esama sniego— 1,5 m; Lietuvoje visi o. buvo 1,5 m aukštyje. JAV o. anga yra 8 colių diametro, 325 cm^2 ploto; jo viduje yra matavimo cilindras, kurio plotas yra $^1/_{10}$ angos ploto. Žiemą o. pagauna sniegą; šiltoje patalpoje sniegui duodama sutirpti, matuojamas vandens tūris. Vėjas išpučia sniegą iš o.; jam sulaikyti vartojamos įvairios priemonės. Į Hellmanno o. žiemą dedama kryžminė plokštelė; tinkamesnė F. E. Nipherio apsauga—skardinis kūgis vienodame aukštyje su o. anga, dar geresnė J. C. Alterio apsauga iš keliolikos lentelių su tarpais, pro kuriuos išpučiamas susirinkęs sniegas. Vieta o. pastatyti parenkama uždara, tarp krūmų ar pastatų, tik reikalinga nesuvaržyta erdvė per 45° aplinkui.

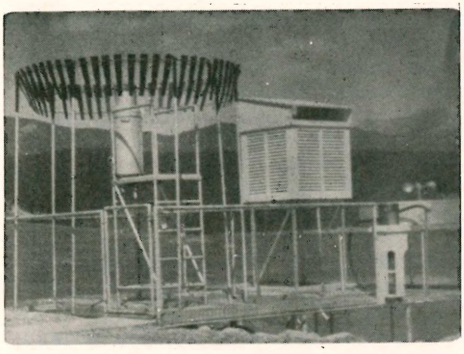

JAV ombrografas su Alterio apsauga, apačioje dešinėj — paprastas ombrometras

O. teduoda kritulių sumą tarp stebėjimų. Tikslesniam stebėjimui reikalingas automatinis o., arba ombrografas (pliuviografas), įvairių tipų. Vanduo teka į matavimo indą, plūduras kyla su vandens lygiu ir brėžia liniją, vad. ombrogramą, popieriaus kaspine ant būgno, kurį laikrodžio mechanizmas apsuka per parą. Kito tipo ombrografas, kur vanduo matuojamas svarstyklėmis, tinka ir sniegui. Esama ombrografų su elektrine transmisija.

Kalnuose taikomi o. totalizatoriai, 5–6 m aukštyje, su didesne talpa; stebėtojas aplanko tokį o. vieną kitą kartą per metus ir matuoja vandenį kibiru. Kalnų šlaituose horizontali o. anga netinka: O. Lütschg 1937 pasiūlė pusrutulį o. priėmėjui. Tiksliausias o. turėtų angą lygiai su žemės paviršiumi: tokį siūlė Th. Stevenson 1842 ir H. Koschmieder 1928. Vandens taškymui sulaikyti aplink o. nuleistą į duobę, dedamas šepečio kilimas; jis nebetinka žiemą.

O. stebėjimai labai svarbūs gyvenimui, ypatingai ūkininkams. Pirmieji o. buvo žinomi Korėjoje nuo 1441. V. Europoje o. išradėju laikomas Skotijos arch. Ch. Wren, 1661, kuris 1670 pagamino ir pirmą ombrografą; kitus o. pasiūlė Th. Knor 1838, Mohr 1842, H. Mangon 1861, A. Frank 1884; G. Hellmann 1898. Reguliarūs stebėjimai prasidėjo Paryžiuje nuo 1668, Townsley, Anglijoje, nuo 1677, Züriche nuo 1708, Berlyne ir Petrapilyje nuo 1725, Charleston, S.C., nuo 1730. Nenutrūkstamų duomenų turima nuo XIX a. pradžios. Lietuvos teritorijoje o. stebėjimai ar bent jų išvados žinoma 1888–1912 ir nuo 1923. Tiksliems tyrimams reikalingas tankus o. tinklas, nes kartais gretimose vietose gaunami labai skirtingi rezultatai. JAV turi per 10.000 o., jų tarpe apie 3000 turi ombrografus; vienas o. aptarnauja 780 km^2 plotą. Šveicarija turi tankiausią tinklą — vieną o. 50 km^2. Lietuva 1939 turėjo 37 o., vieną 1500 km^2. *S.K.*

O.M.Cap. kapucinų — Ordo (Fratrum) Minorum Capucinorum — santrumpa.

Omdurman mst. r. Sudane, Nilo kair. krante, prie Baltojo ir Žydrojo Nilo santakos, priešais Chartumą; apie 135.000 gyv. (1959). O. yra didžiausias krašto mst. Daugumas namų yra krėsti iš molio-purvo, bet nuolat didėja ir plytinių namų skaičius. Mieste yra išlikę kalifų rūmai (paversti muziejumi), buv. arsenalas, Mahdi kapas (mauzoliejus sunaikintas 1947) ir buv. vergų prekybos birža. Dramblio kaulo, gumos, odų, medvilnės, kupranugarių, avių, vilnos prekybos centras. 1884–98 O. buvo Mahdi įkurtos dervišų vst. sostinė. Už 10 km į š. nuo O. 1898 IX 2 lordas Kitchener su britų-egiptiečių kariuomene sumušė mahdistų kalifo kariuomenę ir padarė valstybei galą.

Omė v. Sibiro upė, Irtišo (Obės) deš. intakas, 768 km ilgio; teka į v. per Barabinsko stepes, įteka ties Omsko mst. Baseino plotas 60.790 km², vid. debitas 75 m³/sek.

Omė žr. Instinktas.

Omega (gr. ‚didžioji o') paskutinė graikų raidyno raidė (Ω, ω), žyminti ilgą atvirą garsą o. Žr. O.

Omentum žr. Taukinė.

Omfalas (gr. omfalos ‚bamba, centras') šventas nukirsto kūgio pavidalo baltas Delfų švenovės akmuo, sen. delfiečių laikytas žemės centru.

Omikron žr. O.

Omikron Ceti žvaigždė žr. Mira.

Omladina (‚jaunimas, priaugančioji karta') serbų-kroatų jaunimo organizacija, įsteigta 1848 Vengrijoje, 1871 uždaryta. Austrijai Vengrijai 1908 aneksavus Bosniją ir Hercogoviną, slaptoji O. organizacija sueijo į sąlytį su slapta Serbijos organizacija Narodna Odbrana. Šių slaptų organizacijų buvo surengtas 1914 atentatas prieš Austrijos Vengrijos sosto įpėdinį Pranciškų Ferdinandą.

Omletas (prc. omelette iš lot. lamella ‚metalo lakštelis') valgio patiekalas (pagrindinis ar papildomas), iš plaktų kiaušinių (plakta kiaušinienė). Paprastas o. gaminamas iš plaktų kiaušinių su sviesto arba rūgščios grietinės ir druskos priedu. Yra visa eilė o., gaminamų su įvairiais kitais maisto produktais, pvz. su daržovėmis (špinatais, pomidorais ir kt.), uogienėmis, mėsa, dešra, sūriu, silke, grybais ir kt. Tokiais atvejais priedai įvyniojami į vidų iškepto o., turinčio sklindžio pavidalą.

Ommetras vokiečių fiziko G. S. Ohmo vardu pavadintas prietaisas elektros varžai matuoti. Žr. Elektros matavimo aparatai.

Omne vivum ex vivo (lot.) ‚visa gyva iš gyvo' — W. Harvey formuluotas principas priešais senąsias pažiūras, pagal kurias gyvieji organizmai galėjo atsirasti iš negyvos medžiagos.

Omnia mea mecum porto (lot.) ‚visa, ką savo turiu, su savim nešuosi' — Bias iš Priene, vienam iš septynių Graikijos išminčių, romėnų priskiriamas posakis.

Omnia vincit Amor (lot.) ‚meilė nugali visa' (Vergilijaus Eklogos X, 69).

Omnibusas (lot. omnibus ‚visiems') žr. Autobusas.

Omni die dic Mariae (lot.) 60 posmų (po 6 trumpas eilutes) Marijos garbei himnas. Jis yra išimtas iš Mariale (Beata Maria cursus metricus, hymnus, laudes — viso 558 eilutės), kurio autoriumi vieni laiko šv. Anzelmą (1033–1109), kiti Cluny benediktiną Bernardą iš Morlay. Mariale dalis (II–IV, 11) padaryta atskiru himnu O.d.d. M. Šis darbas priskiriamas austrų kartūzui Konradui iš Gamingo (m. 1360), kuris yra sukompiliavęs ir sukūręs daugybę Marijos garbei neliturginių himnų ir giesmių. Šis himnas buvo mėgiama šv. Kazimiero malda, kurią jis prašęs įdėti į jo karstą. Kai vėliau atidarius šv. Kazimiero karstą buvo rastas ir šis himnas, imta laikyti jo autoriumi patį šv. Kazimierą. S. M. Slovačinskio giesmynas turi šio himno lietuvišką vertimą ir vadina jį tiesiog Giesme S. Kazimiero apie Panna Szwencziausia. Dėl savo lengvumo ir skambumo šis himnas buvo greitai išverstas į kitas kalbas, liaudies mielai giedamas ir dėl lengvos eilėdaros nesunkiai imituojamas.

D. Mittenleiter, Hymnus S. Casimiri 1856; *W. Bäumker,* Das kath. deutsche Kirchenlied II 1883. *J.V.*

Omnivorai (lot.) visaėdžiai (gyvuliai).

Omo dėsnis vokiečių fiziko G. S. Ohmo vardu pavadintas elektros laidumo dėsnis. Žr. Elektra, Elektros laidumas.

Omolon r. Sibiro upė, Kolynos deš. intakas, 1150 km ilgio; baseino plotas 118.600 km², vid. debitas 700 m³/sek., pusę metų upė būna užšalusi.

Omre Arthur (g. 1887) norvegų rašytojas. Buvo jūrininkas, braižytojas, konstruktorius JAV ir inžinierius Osloje. Rašyti pradėjo apie 1930. Naujieji amerikiečių rašytojai, ypač Hemingway, turėjo poveikio jo stiliui, motyvų pasirinkimui bei visai nesentimentaliai pažiūrai į žmogų. Pradžioje jis vaizdavo visokius nusikaltėlius. Nove-

lių rinkiniai Det hender blant 1941, Stori sett pent vaar 1948 ir Skifftende bris 1950 O. iškėlė į vieną iš stipriausių Norvegijos beletristų.

Omskas didumo antrasis Sibiro mst. prie Irtišo upės toje vietoje, kur ji kerta transsibirinis gležk. ir įteka Omės upė; apie 700.000 gyv. (1959, 1939 — 281.000). Miestas įsikūręs deš. upės krante, bet kitoje pusėje auga jo priemiestis Novo-O. O. yra Kauno geografinėj platumoj (55°), bet klimatas yra šiurkštus ir žiemą žymiai šaltesnis (vidurkinė I mėn. temp. −15°C) su stora danga (apie 2 m) vėjo pripustyto sniego. Vasarą pasitaiko smėlio audrų, nes O. yra bemiškėj stepėj. Mieste yra (1956) 8 aukštosios m-los, 13 tyrinėjimų inst., geografinės d-jos įkurtas muziejus. Pramonė: mašinų, mėsos apdirbimo, odos, chemikalų ir kt. O. yra ir upinis uostas; laivai plaukia aukštyn ligi Irtišo ištako — Zaisano ež., o žemyn ligi Obės žiočių. O. buvo įkurtas 1716 kaip apsaugos fortas nuo kazachų-kirgizų puldinėjimų, vėliau išaugo į miestą su dideliu garnizonu. Bolševikinės revoliucijos metu O. tapo svarbiu varžovų objektu ir nekartą ėjo iš rankų į rankas. 1917 jame admirolas Kolčakas pasiskelbė Sibiro diktatorium. Bolševikams europinėj Rusijoj įsigalint, į O. suplūdo daugybė pabėgėlių nuo raudonojo teroro. Mieste kilo badas ir epidemijos, ypač dėmėtoji šiltinė. Raudonajai armijai artinantis į miestą, pabėgėliai traukėsi gilyn į Sibirą, kur jų daugumas mirė pakeliui nuo šalčio, bado ir epidemijų. *A.B.*

Didesnė l i e t u v i ų grupė O. buvo susispietusi I pas. karo metu. Veikė O. lietuvių d-ja, kurios judintoju buvo ilgametis sekr. A. Bružas (vėliau pasižymėjęs žurnalistas, Mūsų Rytojaus red.). 1919 VIII 19 d-ja įteikė Pirmajam atskiram Vytauto D. lietuvių batalionui Novo-Nikolajevske dvi vėliavas (tautinę ir karinę). Šios vėliavos vėliau pateko į Karo muziejų. Tuo metu O. lietuvių d-jai vadovavo P. Šuipis, nariai: Alb. Valys, A. Bružas ir A. Masiulytė-Valeišienė.

Omuta, arba Omuda, Japonijos uostas Kiušiu saloj; per 200.000 gyv. (1956). Chemikalų, popieriaus, vaistų ir tekstilės pramonė.

Ona moterų vardas.

V a r d a s. XVI a. Lietuvoje O. yra visų dažniausias moterų krikštavardis (žr.) ir skaičiumi toli prašoka visus to meto vardus. Kunigaikščių šeimose jis pasirodo jau prieš krikštą. Aldona (žr.) 1325, ištekėdama už lenkų Kazimiero, pasikrikštijo O. vardu, taip pat ir Kęstučio duktė Danutė (žr.), 1380 išleista už mozūrų kunigaikščio Jonušo. O. vardą dėvėjo ir pirmoji Vytauto žmona, Lietuvos didžioji kunigaikštienė (žr. O. 14).

Nors Marijos motina Šv. Rašte O. nevadinama, bet vardas sutinkamas vad. Šv. Jokūbo protoevangelijoje ir jau nuo 150 po Kr. paplitusiose legendose. Rytuose šv. O. kultas buvo paplitęs jau VI a., o šventė, matyti, derinant su Kristaus įsikūnijimo kalendorinėmis dienomis (III 25, VI 24, XII 25), Rytų Bažnyčioje švenčiama VII 25. Vakaruose šv. O. kulto pėdsakų pastebima nuo VIII a., bet plisti jis ėmė tik po Kryžiaus karų, ypačiai nuo XIV–XV a. Ir šventė VII 26 (po šv. Jokūbo apaštalo dienos) Katalikų Bažnyčios oficialiai įsakyta labai vėlai, tik 1584.

Kijevo did. kng. Vladimirui 989 vedus imperatoriaus Bazilijaus II (žr.) seserį O., šis Bizantijoje labai populiarus vardas pateko pas rytų slavus ir tapo jų mėgstamiausiu krikštavardžiu. Pvz. stačiatikių bažnytiniame kalendoriuje O. skirta net 11 datų ir, be to, tuo vardu dar minimos trys kunigaikštiškos kilmės rusų šventosios. Vladimirienės bendravardė dukraitė O., nutekėdama už prancūzų karaliaus Henriko I (žr.), krikštavardį nunešė į Vakarus. Anglijon iš Prancūzijos jis patenka XIII a. pradžioje, bet plačiau paplinta tik XIV a., iš dalies veikiant ir karaliaus Ričardo II (1377–99) žmonos O. (čekų kunigaikštytės) pavyzdžiui. XVII a. O. jau buvo spėjusi tapti vienu iš dažniausių anglų krikštavardžių, neužleidusių tos vietos iki pat paskutinių laikų. O. vardas taip pat labai mėgstamas ir vokiečių (ypačiai nuo XV a.) bei prancūzų. Jo populiarumą rodo jau pats krikštavardžio lyčių gausumas: ag. Anna su variantais Ann, Anne, trumpinės Annie, Anny, Nan, Nanny, Nancy; prc. Anne, Annette, Nannette, Nanon, Nanine, Ninon. O vokiečių šalia pagrindinės lyties Anna vartojama net arti 30 įvairiausių trumpinių vedinių. Bet pvz. trumpiniuose vok. Net(t)a, Nette, Nettchen su O. yra sumišusios ir Antonija, Kotryna, Juozapa, Joana (pagal trumpines prc. Annette, Antoinette, Trinette, Finette, Jeanette), net Agnietė (vidurinių amžių lot. Agneta).

Dinastinių vedybų keliu Lietuvon patekęs O. krikštavardis visų pirma plito di-

duomenės tarpe. Iš Lietuvos Metrikos matyti, kad XVI a. pradžioje ji dėvėjo nemašas bajorių skaičius. Bet į to amžiaus galą O. lygiai plačiai vartojama ir valstiečių tarpe. Populiaria liaudies šventąja ir vienu iš dažniausių moterų krikštavardžių Lietuvoje ji išliko iki pat nepriklausomybės laikų. Dievadirbių pvz. ypačiai buvo mėgiamas šv. O. su kūdikėliu Jėzumi ir Marija motyvas, atėjęs iš V. Europos (plg. vok. Annaselbdritt). Dabar mūsuose O., kaip ir daugelis kitų tradicinių krikštavardžių, yra jau nusidėvėjusi ir rečiau bevartojama.

Šv. Ona su Marija ant rankų (liaudies skulptūra)

Lietuvos Metrikoje O. nuosekliai rašoma Hanna (su g=gud. h), o inventoriuose mišrai Hanna, Anna, retai Hana, Ana. Mat nuo XV a. lenkų kalboje žodžio pradžioje prieš balsius ėmė rastis priebalsis h (plg. lenk. armata, liaudies kalboje harmata ‚patranka'). Todėl greta su Anna imta tarti ir Hanna. Plg. dabartines trumpines lenk. Hania, Hanka. Lenkiškas krikštavardžio tarimas tuojau pateko ir gudų kalbon. Ir dabar dar gudų O. tariama dvejopai Hanna ir Anna. — Krikštinė bendrinės kalbos lytis O n à, -õ s greičiausiai skolinta per gudus, būtent iš sen. gud. Anna. Skolinimo senumą rodo vardo pradžios balsis o vietoje slavų a. Plg. põnas (iš gud. pan) ir vėlesnė panà (iš lenk. panna). Jau ir Daukša pažįsta sulietuvintą O. vardą, net ir su dabartiniu kirčiu, tik svetimu pavyzdžiu rašo su dviem n: Onna, Onnos, Onnay. Senieji bažnytiniai rašytojai paprastai vengdavo žmoninių sulietuvintų biblinių vardų lyčių, palikdavo jiems net svetimą rašybą, nedėdavo galūnių. Plg. senųjų raštų Christus, Christusas, Jôsephas, Philipas, Herodas, Moyzes, Asser, Jerusalem, Nazâreth, Bethléem. Todėl ir Daukšos Postilėje gretimais su O. rašoma ir A n n a. Nesulietuvintą lytį vartoja ir Vilentas su Sirvydu. Žemaičiuose plačiai sakoma Õ n ė (trm. Vuõne), iš dalies pažįstama ir M. Lietuvoje. Bet ji, nors ir netrumpesnė, visgi eina trumpinio vardo pareigas. Šventoji ir suaugusi rimta moteris vadinama tik O., o maža mergaitė ar pusmergė — Õnė. Pajūriškių žemaičių senosios kartos dar atmenamai sakyta ir O n ù š ė (1569 Annuša, Ašmenos vls. inventoriuje), bet tik senai moteriai vadinti. — M. Lietuvoje pagrindine krikštavardžio lytimi eina Ãn ė, pažįstama nekrikštine ir D. Lietuvoje, o dzūkų dar kirčiuojama Anė. Ji nusižiūrėta iš trumpinių vok. Anne ir lenk. Ania. — Iš mažybinių lyčių bendrinėje kalboje įprastos O n ù t ė, O n ý t ė, rečiau O n ẽ l ė, O n ì k ė, O n ù l ė. Bet tarmėse jų daug gausiau: Onáitė, Onáitis, Oniùlė, Anáitė, Anẽlė, Anìkė, Anýtė, Aniùtė, Anùtė (dusetiškiuose nustojusi mažybiškumo), rytiečių Oniõkas, Oniõtė, jausmiškai nudažytos antro laipsnio mažybinės Onutýtė, Onelýtė, Oneláitė, Onelikė, Oneliùkas, Onuliùkas, Onaitùkas, Anelikė, Aneliùkė, Aneliùkas..., o M. Lietuvoje ir Anùžė, Anùšė. Be to, Kalvaičio dar minimos A n k ė, E n i k ė, Enušė, o Kuršaičio E n i ù š ė. Pirmoji skolinta iš vok. žem. Anke, o kitos dvi vėl yra kadaise vartotos *Enė (iš vok. Änne) vediniai. Taip pat iš M. Lietuvos pažįstamos ir A n m a r ý k ė, A n ù r t ė, sudurtos iš Ãnė+Marýkė, Ùrtė (žr.) vok. Annemarie, Annadorothea (vok. žem. Andortchen) pavyzdžiu. Kalvaičio moterų krikštavardžių tarpe paminėta A n d ė Nesselmanno laikoma Antonijos trumpiniu, o Kuršaitis tik pažymi, kad vardas nebevartojamas. Bet veikiau tai irgi iš vokiečių gautas O. trumpinys. Plg. vok. Andel, taip pat čekų Anda, Andula, Andulka. Bet taip pat Kalvaičio duota A n t ė, žinoma, sutrumpinta iš Antonijos. Plg. dar žem. A ñ t ė iš Antano. — Miestinės ir dvarinės O. lytys yra: Anùsė (maišytose šeimose taip kartais trumpina net Aldoną), Anùlė, Anùl'ka, Áncia, Ańcė (taip trumpinama ir Anicetà) su mažybinėmis Anciùtė, Ancýtė, Anciùkas (ir berniukui, iš Anicẽto), rytiečių ir Aniõkas (mergaitei ir berniukui), pagaliau jau visai lenkiškos Hãnė, Hánka, Hanùsė, Hanùlė, Hanùl'ka.

Kilimo šis krikštavardis yra iš hebr. H a n n ā h, sutrumpintas iš Hanani, ir reiškė ‚Jis (=Dievas) buvo man malonus'. Tuo vardu pvz. vadinosi pranašo Samuelio motina. Bet graikiškai ir lotyniškai jis imta rašyti A n n a ir ta lytis prigijo visose Europos kalbose. Tik Anglijoje po reformacijos, vengiant šventųjų vardų, imta vartoti ir Hannah (Amerikoje rašo ir Hanna), iki šiol populiari Airijos kaimiečių tarpe.

Vietovardžių iš O. vardo maža. Yra kai-

mas Oniūnai (Kupiškio vls.), šešetas dvarininkų žmonų ir dukterų garbei Anāpoliu pramintų dvarų, palivarkų ir vienasėdžių, fonetinis jo perdirbinys Ampolis (Utenos aps. vsd.), taip pat Anytava (Vadoklių vls. dv.) ir Anytāvas (vadinamas dar Cibirija, Tirkšlių vls. palivarkas). Tačiau Aniūnai, Anáičiai (Debeikių vls. ir Klaipėdos aps. kk.) jungtini ne su Ane, bet su krikštavardine pavarde Anỹs, kilusia iš Jono vardo vokiškos trumpinės lyties Hannes (iš Jo-hannes). 1585 Beržtelių dvaro (Upytės vls.) gudiškai rašytame inventoriuje šis krikštavardis parašytas dar h: Hanis Klebočius (Žeimelio apl. baudžiauninkas). Plg. dar Anelis Švabaitis (1597, Gaurės dvarelio, Grūstės vls. baudžiauninkas). Tačiau Ūdrijos vls. Aniškio dv. bus tikrai pramintas iš Anės vardo. Iš kitos pusės vėl dviejų miestelių vardas Õnuškis (žr.) nieko bendro neturi su O. Jis yra sutrauktas iš senesnės lyties Õnušiškis (Trakų Onuškis dar ir dabar vietomis vadinamas Õnušiškės ir Õnuškės). Lenkiškai miestelių vardas rašomas Hanuszyszki (Rokiškio Onuškis 1598: Hanuszyski) ir sietinas su lenk. Hanusz, skolintu per č. Hanuš iš vok. Hans. Lietuviai lenkiškąjį vardą bus perdirbę į *Õnušas, lygiai kaip ir M. Lietuvos krikštavardis Õnųsas iš Lietuvos Metrikoje ir XVI a. inventoriuose paliudytos to paties vardo gretiminės lyties Hanus.

E. Schaumkell, Der Kult der heiligen Anna im Ausgang des Mittelalters 1893; *Kleinschmidt*, Die heilige Anna 1930; *O. Wimmer*, Handbuch der Namen und Heiligen 1959; *G. Withycombe*, The Oxford Dictionary of English Christian Names 1950; *V. Kalvaitis*, Lietuviškų vardų klėtelė 1910; Litovskaja Metrika I, 1910; *K. Jablonskis*, Istorijos archyvas I, 1934. *A.S.*

S. Įstatymo moterys:

1. O., efremiečio Elkano žmona, bevaikė, nors vyro mylima, kentėjusi panieką ir užgauliojimus kitos Elkano daugiavaikės žmonos. Kartą, drauge su vyru nuvykusi į Silo aukoti Dievui atnašų, padarė pažadą: jei sulauksianti sūnaus, jis bus pašvęstas Viešpaties tarnybai. Po kiek laiko gimė sūnus Samuelis, kurį vos 3 m. vaiką nuvedė į Silo Viešpaties tarnybon ir čia įkvėpta giesme (canticus Annae), girdama Dievo galybę, teisingumą ir gerumą, išreiškė Mesijo viltį. Ši O. giesmė savo turiniu atsiliepia Švč. Marijos himne Magnificat. O. yra laikoma Jėzaus Motinos pirmavaizdžiu. Šv. Jonas Chrizostomas yra paskyręs 5 pamokslus O. motinystei su moralinėmis išvadomis.

2. O., Tobijo žmona iš Neftali giminės, jaunojo Tobijo motina. Drauge su vyru kantriai kentė Ninivos nelaisvę ir persekiojimus dėl savo gailestingų darbų. Jos staigus būdas pasireiškė tada, kai Tobijas apako ir kai reikėjo atsiskirti nuo sūnaus, kurio pagaliau sulaukė grįžtančio su jauna žmona iš Rages. Mirus vyrui liko iki mirties sūnaus ir marčios globoje.

3. O. pranašė, Fanuelio duktė iš Asero giminės. Atvykusi į Jeruzalės šventyklą tuo metu, kai buvo aukojamas Jėzus, turėdama jau 84 m., ‚garbino Viešpatį ir kalbėjo apie jį visiems, kurie laukė Izraelio atpirkimo' (Luk. 2, 38). Išgyvenusi su vyru 7 metus, likusi našle, apsigyveno prie Jeruzalės šventyklos ir čia ‚tarnaudavo Dievui dieną ir naktį pasninkais ir maldomis' (Luk. 2, 37). Šv. Ambroziejaus aiškinimas, kad ji našlavusi 84 metus, yra netikslus, nes Jėzaus aukojimo metu ji būtų buvusi per 100 m. Jos šventė Rytų Bažnyčioje VIII 28, Vakarų IX 1.

4. O., Švč. Marijos motina (šventė VII 26). Apie ją nėra jokių žinių Šv. Rašte; žinoma tik iš II a. apokrifinės ‚Jokūbo Protoevangelijos' ir jos įvairių redakcijų bei atmainų. Pagal tradiciją, O. buvusi Betliejaus kunigo Matano duktė ir turė-

Leonardo da Vinci Šv. Ona (fragmentas)

jusi dvi vyresnes seseris: Mariją (vėliau Marijos Salomės motiną) ir Sobę (vėliau Elzbietos motiną). Ištekėjusi už galilejiečio Joakimo, ilgai buvusi bevaikė ir tik po ilgų maldų, jau senatvėje sulaukusi dukters Marijos. Kai ši sulaukė 3 m., buvo atiduota auklėti prie Jeruzalės šventyklos, o pati O. netrukus mirė. Sunku nustatyti, kiek šios žinios, apokrifų paduotos, atitinka tiesą. O. kultas Rytuose prasidėjo VI a., o Vakaruose VIII a. Šventė, žinoma jau XII a., nuo XIV a. paplito visoje Europoje. Pop. Grigalius XIII (1584) paskelbė ją privaloma visoje Bažnyčioje. O. kultas ypač buvo stiprus Vokietijoje; prieš ji smarkiai pasisakė Liuteris. Pasaulinio garso O. šventovės yra Bretanijoje Ste Anne d'Auray ir Kanadoje — Ste Anne de Beaupré. O. laikoma moterų, našlių, jūrininkų, kalnakasių ir įvairių amatininkų globėja. Lietuvoje XIX a. atskirose vietovėse O. šventė buvo laikoma naujos duonos diena, kuriai kepdavo naujo rugių derliaus bandelę. Daugelyje bažnyčių buvo garsūs šv. O. atlaidai, pvz. Alvite ir kitur. Žr. Onos brolijos Lietuvoje.

P. V. Charland, Ste Anne et son culte 1911–21; *A. Masseron,* Ste Anne 1926; *M. V. Roman,* S. Anne, Her Cult and Her Shrines 1927; *H. Ghéon,* Ste Anne d'Auray 1931. *J.V.*

Anglijos karalienės:

5. O. Bohemietė (1366–1394) imp. Karolio IV duktė ir imp. Vaclovo sesuo. 1382 ištekėjo už Ričardo II, greitai pasiekė angluose populiarumo ir turėjo savo vyrui įtakos įkvėpdama nuosaikumo. Manoma, kad per jos rūmus Viklifo raštai pasiekė čekus ir ten suvaidino vaidmenį husitų sąjūdyje.

6. O. Boleyn žr. Boleyn, Anne.

7. O. Klevietė, Anne iš Cleves (1515–1557) Henriko VIII ketvirtoji žmona. Cleves kng. Viljamo, vieno iš įtakingiausių protestantų kunigaikščių, sesuo, buvo Th. Cromwellio įpiršta karaliui Henrikui VIII, kai mirė jo trečioji žmona Jane Seymour. Vedybos buvo sutartos 1539 ir, nors sužadėtinę pamatęs karalius nebenorėjo vesti, įvyko 1540 I. Bet po 6 mėn. karalius vedybas su O. paskelbė niekinėmis (1540 VII). Sutikusi su skyrybomis, O. likusį gyvenimą pragyveno Anglijoj.

8. O. Danė (1574–1619) Danijos ir Norvegijos karaliaus Fridricho II duktė, 1589 ištekėjo už Jokūbo I ir drauge su juo buvo vainikuota Anglijos karaliene. Rūpinosi tik rūmų šeimyniniu gyvenimu, politika nesidomėjo. Buvo laikoma linkstančia į katalikybę, bet mirė protestante. Iš 6 jos vaikų išaugo trys: jaunas miręs Valijos princas Henrikas (m. 1612), vėlesnysis Anglijos karalius Karolis I ir Elzbieta, Bohemijos karalienė. *Rd.*

9. O. Stuart (1665-1714) Anglijos, Skotijos, Airijos karalienė 1702–07, D. Britanijos karalienė 1707–14. Ji buvo karaliaus Jokūbo II ir Onos Hyde duktė. 1683 ištekėjo už Danijos kng. Jurgio. Buvo išauklėta protestantiškai. 1688, kada Viljamas Oranietis, vedęs jos seserį Mariją, išsikėlė Anglijon apimti sosto, tai O. palaikė savo svainį ir seserį prieš tėvą. Paskui ji buvo paskelbta, Viljamo Oraniečio ir Marijos bevaikystės atveju, sosto įpėdine. Jos valdymo metu augo imperija ir didėjo žmonių teisės, vyko perėjimas į parlamentinį valdymą. Stipriai rėmė Anglikonų Bažnyčios reikalus, o taip pat globojo mokslą, meną. Politikos patarėju buvo kng. Marlborough.

Ona Stuart, Anglijos karalienė

G. M. Trevelyan, England under Queen Anne 1932. *P.Č.*

Čekijos:

10. O., Ferdinando I žmona, žr. O. (23).

Lietuvės ar Lietuvos-Lenkijos valdovės (karalienės, kunigaikštienės ir pn.):

11. O. Danutė, Kęstučio duktė, žr. Danutė.

12. O. Kazimieraitė (1366–1425) Lenkijos karaliaus Kazimiero D. (žr.) ir jo ketvirtosios žmonos Jadvygos, Glogovo kunigaikštytės, duktė. Augo pas tėvo seserį Elzbietą, Vengrijos karalienę, Budoje. Ištekinta už Cilijos grafo Vilhelmo, turėjo dukterį Oną, kuri buvo antroji Jogailos žmona, vėliau ištekėjo už Teck (Viurtembergo) kng. Ulricho. 1403 viešėjo pas Jogailą Krokuvoje, 1410 susitiko su juo N. Korčine; abukart gausiai apdovanota. Palaidota Mindelheimo parapijos bžn., kur išliko jos antkapinė lenta.

J. Długosz, Hist. Pol. III ir IV; *O. Balzer,* Genealogja Piastów 1895.

13. O. Jogailienė, arba O. Cilietė, (po 1380 — 1416 V 21) Lenkijos karalienė, Jogailos antroji žmona, vengrų Cilijos grafo Vilhelmo ir Lenkijos karaliaus Kazimiero D. dukters Onos vienintelė duk-

tė. Nutolusi nuo lenkų, O. buvo prisiminta Krokuvos politikų Jadvygai Jogailienei mirštant, ir pastarajai buvo patarta paveikti Jogailą, kad šis, tapęs našliu, vestų O. Tuo būdu vedybos su Jadvygos giminaite (Jadvygos tėvas, Vengrijos ir Lenkijos karalius Liudvikas d'Anjou, Kazimiero D. sesers Elzbietos sūnus, buvo pirmos kartos pusbrolis ir pusseserė) bei Piastų atžala, galėtų sutvirtinti Jogailos padėtį Lenkijoje, palaikyti Lietuvos-Lenkijos uniją. Jadvygai mirus, Jogaila rengėsi grįžti į Lietuvą, bet M. Lenkijos ponai prikalbėjo jį nusiųsti piršlius pas O. Atvykusią su palyda ir kraičiu 1401 VII 16 Jogaila pasitiko su dvariškiais prie Krokuvos; tačiau pamatęs labai negražią nuotaką, pasijuto įžeistas ir norėjo atsisakyti sutartų vedybų. Vos po 8 mėn. lenkų dignitoriams pavyko jį perkalbėti, ir 1402 I 29 įvyko Krokuvoje iškilmingos vestuvės. Puotos metu, pasinaudodamas sąmyšiu pilyje, Jogailos kalinamas Krokuvoje Švitrigaila persirengė pirkliu ir pabėgo į Vengriją. O. politikon nesikišo, Lietuvoje lankėsi tik du kartus (vieną kartą buvo 1414 krikštijant Žemaičius), lydėdavo Jogailą jo kelionėse, buvo su juo Liubovlės suvažiavimo metu, lankė Kezmarke savo pusseserę Barborą, Vokietijos imp. Zigmanto Liuksemburgiečio žmoną. Kaip ir Jadvyga, O. buvo kaltinama neištikimybe vyrui, esą, ji turėjusi intymių santykių su keliais lenkų didikais, net su Poznanės vysk. Mikalojumi iš Kurovo. 1408 jai gimė duktė Jadvyga, kurią vėliau Vytautas D. piršo Brandenburgo kng. Fridrichui Hohenzollernui, vaišino jį ir karališkai apdovanojo, bet ši mirė 1430 nespėjusi ištekėti. Po kelių mėnesių ligos O. mirė Krokuvoje ir palaidota Vavelio katedroje šv. Sofijos koplyčioje, kur paskui buvo padėti ir jos dukters palaikai.

J. Dlugosz, Dz. Pol. V; *A. Prochaska*, Dzieje Witolda; *Caro*, Geschichte Polens III, 130, 222, 223 ir 227. *V.D.S.*

14. O. Vytautienė (m. 1418 VII 31 Trakuose) Lietuvos didžioji kunigaikštienė, pirmoji Vytauto D. žmona, Eišiškių valdovo Sudimanto ir Alšionių kng. Jono žmonos Agripinos sesuo. M. Stryjkovskio paduotoji ir vėliau T. Narbuto bei juo sekusių istorikų išplatintoji versija, kad O. buvusi Smolensko kng. Sviatoslavo duktė, griežtai atmesta. Šaltiniai aiškiai sako: ‚Sudemunt war Witouds Schwager und Fuerst von Weisisken' (Lindenblatt, 54); Sudemunt dux consanguineus Vitoldi' (Prochaska, Cod. Ep. Vitoldi, 1029), kitur vėl Vytautas pats pasisako, kad jis ir Jonas Alšioniškis buvo vedę seseris. O. ir Sudimanto tėviške, vokiečių vadinama ‚Weisisken', kurią I. Jonynas tapatino su Alovės vls. Vėžiške, tenka laikyti Eišiškes. Mažyčiame Vėžiškės piliakalny galėjo būti tik sargybos kalnas, bet ne kunigaikščio būstinė; o Eišiškėse tebėra liekanos didžiulės pilies, esančios pusiaukely seno kelio iš Vilniaus į Gardiną; čia Vytautas dažnai lankydavosi ir, po Sudimanto mirties 1394, pats ją valdė. Jeigu Sudimantas kryžiuočių vadinamas ‚Herzog', buvo gediminaičio Aikšos, arba Eikšos (žr.), palikuonis, tai ir jo sesuo O. buvo kilusi iš Gedimino. Įtaka, kurią ji turėjo, ir pagarba, kuria ją supo amžininkai, tą spėjimą remia.

Kada O. ištekėjo už Vytauto, žinios nėra, bet tai turėjo įvykti apie 1370. Kadangi iki Kęstučio mirties Vytautas gyveno su tėvais Trakuose, ten turėjo gyventi ir jo žmona. Pirmą kartą O. minima šaltiniuose 1382, kai Vytautas buvo Jogailos ir Skirgailos kalinamas Kriavo pilyje. Lietuvos Metraštis byloja: ‚D.L.K. Jogaila pasiuntė į Kriavą taip pat ir Vytautą su žmona ir liepė jį budriai saugoti kambaryje... O D.L.K. Vytautas sėdėjo Kriave stropiai saugomas. Ir dvi moterys ateidavo į kambarį kunigaikštienės paguldyti, kurios, paguldžiusios ją miego, vėl išeidavo, sargams aplinkui saugant. D. Kunigaikštienė girdėjo žmones spėliojant, ar D. Kunigaikštis turėsiąs ilgai kalėti, ar su juo taip pat sugalvos pasielgti kaip su tėvu. Ir prikalbėjo ji taip padaryti: kai ateis moterys paguldyti, tai jam apsivilkti vienos moteriškės drabužiais ir išeiti su antra moterim, anai gi pasilikti pas ją. Tada jis, persivilkęs vienos moters drabužiais, išėjo su antraja, pasitraukė iš pilies ir pabėgo' (P.S.R.L., 17 sk., 76 ir 77 psl.). Šią versiją patvirtina ir kiti amžininkų šaltiniai. Tuo būdu Vytautą herojiškai išgelbėjo jo žmona O., bet ne kažkokia tarnaitė Elena Omuličiuvienė, kurios vardo nėra nė viename šaltinyje ir kurią prasimanė T. Narbutas. Kunigaikštienė O. savo valia pasiryžo pasilikti kalėjime Vytauto vietoje ir prisiimti už tai visą atsakomybę sau, taip, kad Jogailos pyktis negalėjo išsilieti ant nekaltos tarnaitės, kuri tik vykdė jos sumanymą. Ar O. buvo laisva, gyvendama su Vytautu Kriavo pilyje, ar irgi suimta — neaišku. Tačiau žinoma, kad Vytauto

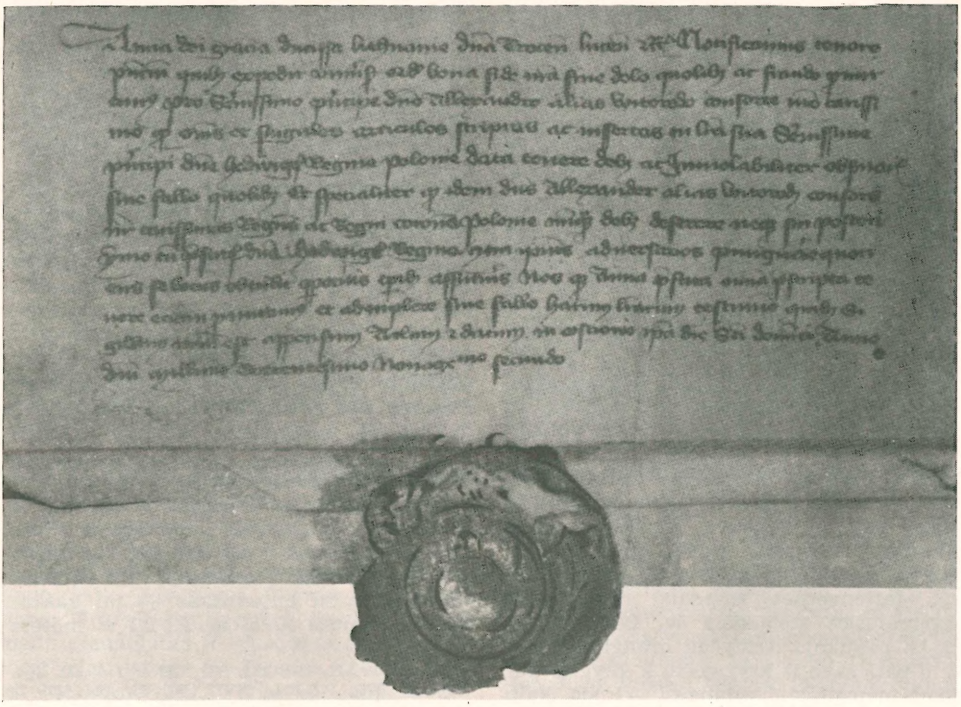

Onos Vytautienės raštas Jadvygai Jogailienei (rašytas 1392 VIII 5 Astrave)

pabėgimui paaiškėjus, ji buvo nubausta. Kurio pobūdžio buvo toji bausmė, taip pat nežinia, bet netrukus O. pati nuvyko į Prūsus pas vyrą ir pasidavė Ordino globai. Krikštą ji galėjo priimti 1384 pas Ordiną ar 1387 per bendrą Lietuvos krikštą. Pagoniško jos vardo šaltiniai neišlaikė. 1389, per nepasisekusį Vytauto bandymą užimti Vilnių, O. gyveno Gardine. Arčiau nežinomomis aplinkybėmis ji vėl padėjo vyrui išsigelbėti ir vėl lydėjo jį į Prūsus, kur per 1390–92 laikotarpį kartu su dukterimi Sofija ir Vytauto seserimi Ringaile figūravo įkaitų sąraše. Tuo laiku Vytautas su šeima gyveno Balgos pilyje. Iš čia jis išleido Ringailę už Mozūrų kng. Henriko ir priėmė Maskvos didžiojo kng. Vosyliaus, jau anksčiau Lucke sužadėto su Sofija, pasiuntinius, kurie nuotaką iš Marienburgo 1390 išsivežė į Maskvą. 1391 pabaigoje Vytautui, išsiuntus savo kariuomenę į Ritersverderį, pavyko išlaisvinti O. išsiunčiant ją į Lietuvą, esą, norint, kad ji nuteiktų kraštą palankiai Ordinui. Vytautui susitaikius su Jogaila, 1392 VIII 5 Astravo (žr.) dvare prie Lydos O. pasirašė du dokumentus, kurių viename Jadvygai, antrame Jogailai laidavo, kad jos vyras, Vytautas, pildys savo duotus pažadus. Šie O. pasirašytieji dokumentai yra lyg netiesioginis įrodymas, kad ji kilusi iš Gedimino giminės, nes tuo laiku panašias garantijas pasirašinėjo vyrai Gediminaičiai. Tuo laiku Jogaila ieškojo O. palankumo, 1393 nusiuntė jai dovanų — iš Krokuvos vaistininko pirktų saldumynų ir aukso žiedus su brangakmeniais. Savo keliu imp. Zigmanto Liuksemburgiečio amžininkas biografas E. Windecke paduoda imponuojantį sąrašą dovanų, kurias Vytautas ir jo žmona davė imperatoriui 1396. O. dovanojo imperatorienei perlais siuvinėtus batukus, auksu siuvinėtų rankšluosčių, sabalų kailiais pamuštas pirštines ir 100 sabalų kailiukų, Vytautas — šimtą žirgų, tūkstančius brangių kailių ir kt. Vokiečių riteriai stebėjosi O. ir Jogailos sesers Aleksandros, Mozūrų kunigaikštienės, puošnumu, laikydami jas prašmatniausiomis moterimis Rytų Europoje. 1398 O. dalyvavo garsiame Salyno suvažiavime, kur Vytautas buvo apšauktas Lietuvos karaliumi. Taigi, ir jai buvo skir-

tas karalienės titulas. Tais pačiais metais įvyko didelis gaisras Gardino pily, iš kur Vytautas su šeima vos išsigelbėjo. Žiemos metu O. su Vytautu lankėsi Smolenske, kur susitiko su dukterimi Sofija ir apdovanojo ją brangiomis dovanomis, jų tarpe auksu ir sidabru papuoštais šventaisiais paveikslais (kai kurie jų buvo atvežti iš Bizantijos). Jogailai ir Jadvygai pirmojo kūdikio belaukiant, Vytautas su O. išsiruošė į Krokuvą, pakeliui aplankė Plocke Jogailos seserį Aleksandrą ir 1399 VI 22 gimusiai Bonifacai Elzbietai padovanojo brangų, gryno sidabro, lopšį, kuris vėliau teko Jogailos vaikaičiams. 1400 O. su palyda važinėjo Pavysly, aplankė Marienburgo, Brandenburgo, Marienverderio ir Althauso pilis. Kryžiuočiai ją vadino ‚didžiai galinga kunigaikštiene' ir priiminėjo labai iškilmingai. Kadangi vienuolyno taisyklės neleido moters apgyvendinti pačioje Marienburgo pilyje, jai buvo paruoštas butas priešpily, buvusiame ginklų sandėly, ir įrengtas negirdėtai prabangiai. Belankydama Marienverdery neseniai mirusios ir pagarsėjusios stebuklais šv. Daratos kapą, O. paaukojo bažnyčiai brangių audeklų, o pati gavo iš kryžiuočių 2 knygas, kuriomis nepaprastai džiaugėsi. Atrodo, kaip reta viduramžių moteris, kunigaikštienė mokėjo skaityti ir buvo tuo metu išsilavinusi. Vad. Vilniaus unijos akte 1401 Vytautas užrašė žmonai kaip jos kraitį tiksliau nežinomus dvarus su teise juos valdyti iki gyvos galvos. 1404 magistras pasižadėjo tas O. teises ginti. 1413–14 žiemą O. vaišino prancūzų ir anglų karaliaus pasiuntinį Ghillebert de Lannoy (žr.) Vytauto medžioklės dvare ‚Posur', kaip manoma, Punioje. Su ja tada buvo jos duktė Sofija ir dukraitė Anastazija, 1417 išleista už Kopyliaus kng. Aleksandro (žr.) — Olelkos. Šaunios vestuvės, Vytauto ir O. iškeltos, vyko vasarą ir truko ištisą savaitę.

O. mirė Trakuose 1418 VII 31 (Dlugošo ir Possilgės klaidingai paduotą jos mirties datą ištaisė H. Lovmianskis) ir palaidota Vilniaus katedroje prie šv. Mykolo altoriaus. Ordino magistras po jos mirties įsakė laikyti mišias ir vigilijas visose Ordino bažnyčiose, o 1430 X 21, kelias dienas prieš savo mirtį, Vytautas užrašė Humenio aps., kuri sudarė jo tėvonijos dalį, Vilniaus vyskupui ir jo įpėdiniams, pavesdamas jiems melstis už save patį, savo mirusią žmoną O. ir tebegyvenusią tada žmoną Julijoną. Vytautas turėjo tik tas dvi žmonas.

Didžioji Lietuvos kunigaikštienė O. buvo žymiausia moteris Lietuvos istorijoje. Ištikima Vytauto gyvenimo draugė, lydėdavo ji visose jo gausiose kelionėse, dalyvavo politiniuose įvykiuose ir turėjo vyrui nemažos įtakos. Kryžiuočių ordino magistrai siuntinėjo jai brangių dovanų (retų skanumynų, brangenybių, muzikos instrumentų — tik ką tada išrastą klavikordą, kažkokį ‚portativum' ir kt.), rašė laiškus ir visaip ieškojo jos palankumo. Per visą gyvenimą O. liko nedraugiška lenkams, verčiau ieškodama atramos pas kryžiuočius. Atrodo, kad jos išsilavinimas ir protas imponavo krašto žmonėms ir užsieniečiams, jeigu kryžiuočių kronikininkas Possilgė net priskyrė jai savotiškos stebukladarės, burtininkės, galią ir pabrėžė, kad ji išpranašavusi Vytautui, jog po jos mirties jam nebesiseksią. Ir iš tikrųjų, Vytauto žvaigždė skaisčiausiai žibėjo, kol ji buvo gyva. O. portreto nėra likę. T. Narbuto paskelbtasis ir iki šiol kai kur spaudoje paduodamas tariamasis Vytautienės atvaizdas nėra autentiškas — tai kažkokios nežinomos XVII ar XVIII a. moters portretas.

Scr. R. Pr. II, 180, 181, 331, 657 ir 714, III, 194, 238 ir 376; P.S.R.L. XVII, 76, 77, 164, 179 ir 192, VI 130; *J. Długosz*, Hist. Pol. Lib. XI, 393; *E. Windecke*, Leben Königs Siegmunds 1886; *J. Daniłowicz*, Skarbiec Dyplomatów, dok. nr. 1514, 110 psl.); Russkij Biografičeskij Slovar; *J. Wolff*, Ród Giedymina 1886; *A. Prochaska*, Dzieje Witolda 1916; *I. Jonynas*, Vytauto šeima (Praeitis II); *P. Klimas*, Ghillebert de Lannoy 1945; *H. Lowmianski*, ‚Anna, W. ks. Lit.' (Polski Słownik Biograficzny).

15. O., Vytauto D. dukraitė (apie 1401 — apie 1413) Vytautas D. dukters Sofijos ir Maskvos didžiojo kng. Vosyliaus I duktė. Vytauto pastangomis sužieduota su Bizantijos imp. Emanuelio Paleologo sūnumi Jonu. Vedybos buvo sumanytos politiniais sumetimais: tiek Vytautui, tiek ir Maskvai susigiminiuoti su garsiąja dinastija buvo prestižo reikalas, o imperatorius ieškojo pinigų ir sąjungininkų prieš gresiančius Konstantinopoliui turkus. 1411 O. buvo pasiųsta į Konstantinopolį susipažinti su nauju gyvenimu, pramokti graikų kalbos. Po 3 metų ji ten mirė maru.

P.S.R.L., Sofijskaja liet., VI, 193 psl.; *I. Jonynas*, Vytauto šeima (Praeitis II).

16. O. Eleonora, kitur Orka, Oroka, Ofka (m. 1441), D.L.K. Žygimanto Kęstutaičio antroji žmona, Mozūrų kunigaikštytė. Žygimantas ją vedė 1416 I. ‚Livonijos magistras praneša, kad Vytautas ketina

sausio 6 d. iškelti vestuves savo dukraitei ir broliui Žygimantui' (A. Prochaska, Codex Ep. Vit., 335). Žinoma, kad tų metų vasarą Vytautas kėlė vestuves savo dukters Sofijos dukteriai Anastazijai su Aleksandru-Olelka (žr.). O. palaidota Vilniaus katedroje greta savo vyro. Pirmoji Žygimanto Kęstutaičio žmona buvo nežinomo vardo duktė kng. Andriaus, Mykolo sūnaus, Odincevičiaus. Jos sūnus buvo kng. Mykolas Žygimantaitis.

J. Wolff, Ród Giedymina 1886; *A. Prochaska,* Codex Epistolaris Vitoldi 1882; Rodowód kniaziów Odyncewiczów przy Latopisie Daniłowicza, str. 13.

17. O. (XV a. pirmoji pusė), kng. Mykolo Žygimantaičio pirmoji žmona, Plocko kng. Ziemovito IV ir Aleksandros (žr.) Algirdaitės duktė.

J. Wolff, Ród Giedymina 1886.

18. O. (m. po 1458 V 3), Mozūrų kunigaikštienė, Alšionių kng. Jono duktė, antrosios Vytauto žmonos Julijonos sesuo, Čersko linijos Mozūrų kng. Boleslovo, Jonušo sūnaus, žmona. Ištekėjo ne vėliau kaip 1412. Jos sūnus Boleslovas IV irgi buvo Mozūrų kunigaikštis. Pasižymėjo dideliu pamaldumu ir gausiomis donacijomis bažnyčiai: įsteigė Šv. Dvasios ligoninę prie Šv. Martyno bžn. Varšuvoje, apdovanojo keletą koplyčių ir įkūrė Varšuvoje bernardinų vienuolyną, globojo Šv. Jono kolegiatą. 1458 V 3 sirgdama diktavo paskutinę valią savo gyvenamojoje Čersko pilyje. Jos motina Agripina buvo pirmosios Vytauto D. žmonos Onos sesuo.

T. Piotrowski, Anna (Polski Sł. Biogr.); *I. Jonynas,* Vytauto šeima (Praeitis II).

19. O. Švitrigailienė (m. prieš 1484 IX 28), kai kur pavadinta ir Sofija, D.L.K. Švitrigailos (žr.) žmona, Tverės kng. Ivano duktė. Jos tėvo motina buvo D.L.K. Kęstučio duktė Miklausė Marija, ištekinta už Tverės kng. Jono, Mykolo sūnaus. O. ištekėjo už Švitrigailos 1430 pabaigoje ar 1431. Vestuvės įvyko Tverėje. Neseniai prieš savo vedybas Švitrigaila, nors jau senas, bet dar nevedęs, buvo piršęsis Moldavijos valdovo dukteriai. Pagal J. Dlugošą, Švitrigaila buvęs žmonos įtakoje ir, nors pats katalikas, globojo stačiatikius. Amžininkai pasakojo, esą, O. niekinusi šv. Jurgio paveikslą, Žygimanto Kęstutaičio jai dovanotą, o Žygimantas savo laišku Ordino magistrui kaltino pusbrolį visai atsimetus nuo katalikybės. Kai 1432 VIII kovoje dėl D.L.K. valdžios Žygimantas užklupo Švitrigailą Ašmenoje ir kai pačiam Švitrigailai pavyko pabėgti, nėščia kunigaikštienė O. su visu dvaru pateko į Kęstutaičio rankas. Atrodo, kad ji neilgai buvo kalinama, nes jau tų pačių metų pabaigoje gyveno vienoje iš Švitrigailos pilių ir gruodžio mėn. pagimdė sūnų. Tačiau šis vienintelis Švitrigailos įpėdinis mirė kūdikis, nes vėliau niekur neminimas. Po kiek laiko O. vėl pateko į Žygimanto kalėjimą, taip kad net pop. Eugenijus IV savo laišku 1434 X 20 ragino ją išleisti. Kai 1437 Švitrigaila gavo valdyti Kijevą ir Voliniją, O. jau buvo laisva. Švitrigailai susitaikius su Kazimieru Jogailaičiu (žr.), šis apie 1447 dovanojo O., jo žmonai, Dovydo Horodoką ir Dvorcus Pagiry, o taip pat Zdzituvą Slanymo aps. 1452 Švitrigailai mirštant Lucko pily, lenkų ponai nusiuntė į Lucką Mikalojų iš Pankovo, kad šis stebėtų, kas darosi, ir Švitrigailai mirus laikytų kunigaikštienę O. ištikimą Lenkijai. 1452 Švitrigailos našlė gavo iš Kazimiero Jogailaičio patvirtinimą ir toliau valdyti jos turėtas prie vyro galvos žemes, kurias ji pati administravo, kaip liudija keli jos žemės dovanojimo raštai bajorams ir stačiatikių bažnyčiai (paskutinis jos pasirašytas dokumentas duotas 1471). Po O. mirties Horodoko žemės 1484 IX 28 teko Ivanui, Vosyliaus sūnui, Jaroslavičiui, o 1486 D.L.K. dovanojo priklausiusį Onai dvarą Priveredovą Lucko raktininkui Andruškai Fedkavičiui.

J. Wolff, Ród Giedymina 1886; *O. Halecki* (Pls. Sl. Biogr.).

20. O. (m. po 1490), Tešeno kunigaikštienė, Jono, Vladimiro Algirdaičio sūnaus, duktė, Tešeno kng. Boleslovo žmona. Ji buvo ištekinta 1448 I 28 ir gavo kraičio iš Kazimiero Jogailaičio 20.000 raudonųjų auksinų. Jos motina buvo Alšionių kunigaikštytė Vasilisa, ketvirtosios Jogailos žmonos Sofijos sesuo. O. liko našlė 1452 X 4, gyveno dar 1490 vasarą.

J. Dlugosz, Dz. P. V, 48 ir 119; *Bierman,* Geschichte des Herzogtums Teschen 1863, 177; *Grotefend,* Stammtafeln der Schlesischen Fürsten; *J. Wolff,* Ród Giedymina 1886, 104 ir 105.

21. O. (1476 III 12 Niešavoj — 1503 VIII Ukermündėj), Pamario kunigaikštienė, D.L.K. Kazimiero Jogailaičio (žr.) ir Elzbietos Habsburgietės (žr.) duktė, jaunesnioji šv. Kazimiero sesuo, Pamario kng. Boguslovo X žmona. Augo drauge su savo keturiomis seserimis ir penkiais broliais, bet negavo tokio rūpestingo humanistinio išsimokslinimo kaip pastarieji. Pasižymėjo grožiu ir pamaldumu, buvo taip

gerai savo laikams išauklėta, kad visada buvo vadinama ‚karaliene'. Jaunas bevaikis našlys, kng. Boguslovas, nusiuntė pas Kazimierą savo piršlius prašyti O. rankos. Pasiuntinius Kazimieras priėmė Gardine ir pasirašė vedybų sutartį, žadėdamas duoti kraičio 32.000 dukatų pinigais ir 100.000 auksinų vertės brangenybėmis, drabužiais ir kt. daiktais. Kadangi nuotaka buvo vos 14 metų, vestuvės atidėtos metams. 1491 I pradžioje Kazimieras atlydėjo dukterį iki Lenčicos, o Stargarde ją pasitiko Pamario diduomenė, ir II 2 iškilmingai su turtingo kraičio vežimais įvažiavo į Štetiną. III 7 įvyko nepaprastai šaunios vestuvės, kur Kazimiero duotieji jaunosios palydovai stebino Pamario sostinės svečius savo puošnumu: jų drabužiai auksu sidabru žibėjo, o perlais buvo siuvinėti net arklių apdangalai. O. ir Boguslovo vedybos buvo laimingos, juodu susilaukė net 8 vaikų. Bet Boguslovas buvo riteris, troškęs nuotykių, tad 1496 išsiruošė į Šv. Žemę, kur plačiai pagarsėjo savo žygiais ir iš kur rašė meilės laiškus žmonai. Kol jis sugrįžo 1498, O. sėkmingai jį pavadavo valdydama. 1502 Štetine įvyko riaušės prieš Boguslovą, kada šis norėjo atimti didelį žemės sklypą iš miesto savo rezidencijai praplėsti. Kunigaikštis pabėgo iš Štetino ir pradėjo savo sostinės apgulimą su kariuomene, o žmoną ir vaikus išsiuntė į Ukermündę. Čia būdama O. susirgo ir mirė turėdama vos 27 metus. Palaidota Eldenos vienuolyne (prie Greifswaldo) greta vyro tėvo Ericho. Seniausias jos atvaizdas (kartu su vyru ir vaikais) išliko Štetino pilies bažnyčioje. Tai medy raižyta paminklinė lenta. O. kraičiui skirti pinigai buvo išmokėti tiktai 1526 jos sūnums Jurgiui ir Barnimui (trečiasis, Kazimieras, anksti mirė). 1637 O. ir Boguslovo giminė pasibaigė.

F. Papée, Studja i szkice z czasów Kaz. Jag.; Allg. Deutsche Biogr.

22. O. Radvilaitė (1476–1522), Mozūrų kunigaikštienė, Vilniaus vaivados ir didžiojo Lietuvos kanclerio Mikalojaus Radvilos (žr.) ir Sofijos Manivydaitės duktė, Mozūrų kng. Konrado III Rudojo žmona. Ji ištekėjo 1496 ar 1497 ir atsinešė didelį kraitį brangenybėmis, drabužiais, daiktais bei 20.000 dukatų pinigais. Vyrui mirus 1503 tapo Mozūrų regente, valdžiusi už nepilnamečius sūnus, ir energingai pasipriešino Lenkijos siekimams prijungti Mozūrus prie Lenkijos. Ji stengėsi Mozūrus visai atitraukti nuo Krokuvos įtakos, net įkurti atskirą Mozūrų vyskupiją Varšuvoje. Pati nuvykusi pas D.L.K. Aleksandrą ir sumokėjusi jam 30.000 vengriškų auksinų, 1504 III 14 Petrakovo seime gavo patvirtinimą valdyti Varšuvos, Ciechanovo, Lomžos ir Naugarduko žemes. Ji taip pat turėjo ryšių su Aleksandro broliu Žygimantu II (Senuoju), kuris per Mozūrus vyko į Lietuvą D.L.K. sosto užimti, stengėsi pradžioje pati už jo ištekėti, vėliau išleisti už jo savo vyresniąją dukterį Sofiją. Ji globojo miestiečius ir valstiečius, bandė pažaboti bajorų savivalę, bylinėjosi su jais, nuolat važinėjo ir kovojo su atkakliaisiais. Tačiau prieš ją susiorganizavo opozicija, 1516 ginkluotas būrys užpuolė jos rezidenciją Makove, jėga norėjo atimti jos sūnus ir vyresnįjį pasodinti Mozūrų soste. Po to užpuolikai, patraukti teisman, ginkluoti įsiveržė į Varšuvą ir nenorėjo pasiduoti teismo sprendimui. 1518 per Žygimanto vestuves su Bona O. buvo pašalinta iš regentės pareigų, ir krašto valdymas perduotas įtakingiausių didikų globojamiems kunigaikštienės sūnums. O. pasitraukė į išskirtos jai dalies dvarus, betgi ir toliau turėjo įtakos krašto valdymui, pasirašinėjo dokumentus pati ar su sūnumis. Turėdama ryšių su Čekijos karaliumi Vladislovu, O. pasirūpino išleisti dukterį Sofiją už Vengrijos didiko Stepono Batoro (žr.), tėvo būsimojo D.L.K. ir Lenkijos karaliaus, kuriam kelias į Lietuvos-Lenkijos valdovus buvo tuo būdu per Radvilaitės dukterį praskintas. O. mirė Livoje 1522 III 22 ir buvo palaidota Varšuvos bernardinų vienuolyne, kurį buvo įsteigusi kita lietuvė — Mozūrų kunigaikštienė O., Alšionių kng. Jono duktė. Netrukus mirė ir abu jos sūnūs (Stanislovas — 1524 ir Jonušas — 1526), liko tik viena duktė Ona, kuri vėliau ištekėjo už Stanislovo Odrovonžo ir mirė 1540. Dinastijai išmirus, Mozūrų nepriklausomybei atėjo galas — juos prisijungti pretendavo jau ne tik Lenkija, bet ir Lietuva. Radvilai, daug per savo giminaitę prikišę pinigo į Mozūrus, paveikė Ponų Tarybą, kuri, Albrechto Gostauto vadovaujama, rūpinosi, kad Lenkija nesustiprėtų, ir prašė D.L.K. Žygimantą Senąjį sutikti Mozūrus prijungti prie Lietuvos. Šia proga jie sumanė savo valdovą vainikuoti Lietuvos karaliumi ir reikalavo iš lenkų grąžinti jų pagrobtąjį Vytautui skirtą vainiką, kad Žygimantas juo būtų vai-

nikuotas. Karalienė Bona pritarusi sumanymui, kuris ir pačiuose Mozūruose turėjo nemaža šalininkų. Ponų Tarybos pasiuntiniai su O. broliu Jurgiu Radvila (žr.) Laimėtoju ir Vilniaus vysk. Jonu III iš D. L. Kunigaikščių šitais žodžiais kreipėsi į Žygimantą: „... jeigu ši valstybė, Jūsų Didenybės tėviškė, Didžioji Lietuvos Kunigaikštija, turės karališkąjį vainiką, lenkai negalės jos savintis'. Ponų Taryba buvo nusistačiusi pakloti tiek pinigų, kiek būtų reikalinga rūpinantis Romoje karaliaus vainiko Lietuvos valdovui. Tačiau Lenkijoje dėl to kilo audra, Žygimantas jautėsi bejėgis priešintis ir atidavė reikalą išspręsti Lenkijos seimui, kuris nutarė Mozūrus prijungti prie Lenkijos. 1526 VIII 25 Žygimantas (tiktai kaip Lenkijos karalius) iškilmingai įvažiavo į Varšuvą ir pasiėmė valdyti Mozūrų k-tiją. O. dažnai buvo vaizduojama XIX a. lenkų grožinėje literatūroje.

A. Balzar, Genealogja Piastów 1895; *A. Pawiński,* Młode lata Zygmunta I; ('') Ostatnia księżna Mazowiecka; *Finkel,* Elekcja Zygmunta I; *W. Pociecha,* Królowa Bona 1942.

23. O. (1503–1547), Čekijos ir Vengrijos karalienė, D.L.K. Kazimiero Jogailaičio vyriausio sūnaus Vladislovo, Čekijos ir Vengrijos karaliaus, ir Onos de Foix et Candale duktė, Vokietijos imp. Ferdinando I (Karolio V brolio) žmona. Jos vestuvės su imp. Ferdinandu įvyko 1520 XII 11 Innsbrucke. Kartu su vyru 1526 II 24 ji buvo vainikuota Čekijos karališkuoju vainiku, o 1527 XI 4 — Vengrijos, bet vyro iškilimo imperatoriumi nebesulaukė. O. buvo žinoma kaip gera žmona ir pasišventusi motina, auklėjusi vaikus pagal Gediminaičių tradicijas — paprastai ir drausmingai. Turėjo 15 vaikų: vyriausias sūnus buvo Vokietijos imp. Maksimilijonas II, o kitas, Štirijos kng. Karolis, buvo D.L.K. Zigmanto Vazos žmonos Onos tėvas; dukterys — Elzbieta ir Kotryna buvo pirmoji ir trečioji Žygimanto Augusto žmonos. Palaidota Prahoje greta imp. Karolio IV ir jo žmonos Elzbietos, kuri buvo Aldonos Gediminaitės palikuonė. O. mirus jos tėvas nuliedino sidabrinį jos atvaizdą ir pasiuntė į Lorettą. Jos portretas, Seisenbergerio darbo, yra Vienos meno istorijos muziejuje.

24. O. Batorienė, arba O. Jogailaitė (1523–1596) D.L.K. Žygimanto Senojo ir Bonos Sforzos duktė, D.L.K. Stepono Batoro žmona. Augo Vavelyje motinos rūpestingai auklėjama, mokėjo italų, lotynų ir lenkų kalbas, buvo uoli katalikė. Kartu su motina buvo priešinga brolio Žygimanto Augusto vedyboms su Barbora Radvilaite ir po šios vainikavimo Lenkijos karaliene pasitraukė su Bona iš Krokuvos į Varšuvą. Barborai mirus, neslėpė džiaugsmo; kai 1556 motina išvyko į Italiją, O. 1558 apsigyveno Vilniuje. Čia ji dalyvavo sesers Kotrynos vestuvėse su Suomijos kng. Jonu Vaza. 1564 išsikėlė į Mozūrus, gyveno Plocke, o po Žygimanto Augusto mirties 1572—Varšuvoje. Lietuviams ir lenkams ruošiantis rinkti naują valdovą, O. nusiuntė į Lietuvą pasiuntinius reikalaudama, kad lietuviai ją išsirinktų ‚remdamiesi paveldėjimo teise'. Liet. atstovams su J. Chodkevičium priešaky atvykus, ji viena su jais tarėsi. Sužinoję apie tai, lenkai pakėlė audrą, kad ji uniją griaunanti ir, nutraukdami derybas su lietuviais, ją prievarta išvežė į provinciją. Prieš konvokaciją O. prašėsi grąžinama į Varšuvą, nes tikėjosi ištekėti už vieno ar kito kandidato į valdovus; be to, ji buvo svarbi kiekvienai partijai, kaip paskutinė iš Gedimino-Jogailos giminės. Nepaisant prieš tai daromų pastangų gauti jai vyrą, O. paseno netekėjusi. Ji norėjo ištekėti už Henriko Valois; bet pažadėta sąlyga, kad Henrikas, jei bus išrinktas Lietuvos ir Lenkijos valdovu, turės ją vesti, liko neišpildyta. O. vis dėlto vilčių nenustojo, rėmė prancūzų kandidatūrą, dalyvavo jo vainikavimo iškilmėse Krokuvoje; bet liko atmesta, o vėliau įžeista ir jo nemoralumo, jautėsi labai nuskriausta, ypač kad Henrikas, norėdamas sumažinti jos įtaką, pasistengė, kad jos paveldėti didžiuliai dvarai Lietuvoje ir Lenkijoje būtų perduoti valstybei. Kai Henrikas pabėgo į Prancūziją, O. populiarumas padidėjo. Piastų šalininkai su J. Zamojskiu priešaky 1575 XII 14 pripažino ją Lenkijos karaliene, paskirdami jai vyrą Steponą Batorą (žr.). Lietuviai, Radvilų ir V. Valavičiaus vadovaujami, rėmė Austrijos kandidatą, Vokietijos imp. sūnų Ernestą ir savo keliu išrūpino pastarojo sutikimą vesti O. Betgi

Ona Jogailaitė, Stepono Batoro žmona

Ona Jogailaitė
(nežinomo dailininko portretas Vavelio katedroje)

O. parėmė Batoro kandidatūrą. Batoras, atvykęs į Lenkijos sostinę, laukdamas susitarimo su lietuviais, atidėjo vedybas ir abiejų vainikavimąsi, kuris įvyko 1576 V 1. Pagal Andrejavo sutartį O. neteko paveldėtų iš brolio ir motinos turtų ir po ilgų derybų buvo priversta pasirašyti atsižadėjimo aktą, pasitenkindama 1581 seimo jai išskirta dalimi. Batoras neprileido O. prie valdžios ir politikos, bet jos požiūriu buvo visada korektiškas: nors jųdviejų vedybinis gyvenimas liko tuščiu formalumu, jis išlaikė išorę ir skyrybų nereikalavo; taip pat delsė vykdyti O. turto atsisakymo aktą, naudodamas iš jos dvarų gaunamą pelną pasiruošti karui su Maskva. Iš Lietuvos dvarų O. buvo atsiųsta 11.000 auksinų. Nepatenkinta O. intrigavo prieš vyrą, bet ilgainiui vis daugiau įsitraukė į labdarą. Apie Batoro mirtį sužinojo būdama Varšuvoje, kur ji pastoviai gyveno ir tuoj ėmė energingai remti sesers Kotrynos sūnaus Zigmanto Vazos kandidatūrą. Pati pasitiko ją atvykusį iš Švedijos su seserimi Ona. Prieš vainikavimą ji siuntinėjo Lietuvos seimeliams laiškus, karštai ragindama lietuvius pakeisti savo neutralumą ir stoti į Zigmanto pusę. Ji apeliavo į tai, kad ryšių sustiprinimas su Švedija sutvirtintų Lietuvos ir Lenkijos padėtį prie Baltijos, užtikrintų ‚dominium mari Baltici'. O. rėmė jaunojo Zigmanto kandidatūrą pinigais ir savo asmens įtaka, tikėdamasi pati už jį valdyti. Jos įtaka trečiajai elekcijai pasirodė lemiama, tačiau ir šį kartą ji liko nuvilta, nes nebuvo prileista prie valdžios. Kai Zigmantas vedė Oną Austrę, Batorienė, nemėgusi vokiečių, pasitraukė į Varšuvą ir daugiau politikoje nebedalyvavo. Į senatvę vis labiau darėsi kovinga katalikė, buvo P. Skargos įtakoje ir nemėgo protestantų. Tačiau gavusi humanistinį išauklėjimą globojo meną, mokslą ir muzikus. Pati gražiai siuvinėdama, savo rankų

Onos Jogailaitės antkapis Krokuvos Vavelio Žygimantų koplyčioj

darbais apdovanodavo bažnyčias. Didelę sumą užrašė Krokuvos univ., savo dvare laikė mokyklą neturtingiems vaikams, dvariškiams buvo rūpestinga ir laikė savo pareiga juos globoti. Nemalonaus būdo, nepatraukli, godi valdžios ir užsispyrusi, bet kaip paskutinė iš garsios giminės, buvo populiari. Per jos laidotuves, be kitų, kalbą pasakė P. Skarga.

A. Przezdziecki, Jagiellonki polskie IV, 1878; *J. Bartoszewicz,* Anna Jagiellonka (Dzieła XI–XII); *J. Szujski,* Ostatnie lata Zygmunta Augusta i Anny; *J. Mycielski,* Portrety polskie 1911; *W. Sobieski ir K. Lepszy* (Polski Sł. Biogr. 1948).

V.D.S.

25. O. Austrė (1573–1598) Lenkijos karalienė ir Lietuvos didžioji kunigaikštienė, Zigmanto Vazos žmona, imp. Maksimilijono II brolio Karolio ir Marijos Bavarietės duktė, Štirijos kng., vėliau imp. Ferdinando II sesuo. Išauklėta stiprioje katalikiškoje dvasioje O.A. jau 1586 buvo Onos Jogailaitės numatyta apvesdinti su švedų karalaičiu Zigmantu Vaza. 1589 tas projektas buvo atnaujintas ir palaikomas Vatikano, kuris per Habsburgų-Vazų uniją stengėsi išplėsti katalikišką įtaką Skandinavijoje ir sustiprinti katalikybę Lenkijoje ir Lietuvoje. Nors pats Zigmantas Vaza iš karto buvo linkęs vesti Holšteino kunigaikštytę Kristiną, bet Zamojskio ir kt. spiriamas sutiko vesti O.A. 1591 kardinolas Jurgis Radvila Grace sutarė dėl vedybų, kurios įvyko Vienoje 1592 V 4, kur Lietuvos maršalas A. Radvila atstovavo Zigmantui Vazai. Pakartotinai sutuokė ir vainikavimo iškilmes atliko kardinolas J. Radvila Krokuvoje kaip popiežiaus legatas. Opozicija prieš ją nesiliovė ir toliau, ypač Lenkijoje, kur buvo laukiama net savotiškos Baltramiejaus nakties. 1593 ji lydėjo Zigmantą Vazą į Švediją ir buvo vainikuota Švedijos karaliene. Ruošdamasi antrai kelionei į Švediją ji mirė, vos tesulaukusi 24 m. O.A. buvo nedidelio ūgio, labai religinga, griežtos moralės. Nors buvo pramokusi lenkų kalbos, tačiau karališkame dvare viešpatavo vokiška dvasia. Ji pagimdė 5 vaikus, iš kurių tik Vladislovas, būsimas D.L.K. ir Lenkijos karalius, ilgiau gyveno.

Ona Austrė, Zigmanto Vazos pirmoji žmona (portretas darytas 1592)

F. Siarczynski, Obraz wieku panowania Zygmunta III, II ↑; Polski słownik biograficzny I.

V.Trp.

26. O. Vazaitė (1568–1625) Švedijos karaliaus Jono III ir Kotrynos Jogailaitės (Žygimanto Senojo dukters) duktė, Lietuvos-Lenkijos karaliaus Zigmanto Vazos jaunesnioji sesuo. Nors išauklėta katalikiškai, vėliau persimetė į protestantizmą ir gynė protestantų reikalus prieš savo brolio katalikišką politiką. Kai Zigmantas Vaza buvo išrinktas Lietuvos-Lenkijos valdovu, kartu su juo 1587 atvyko Lenkijon ir ji, gavusi iš švedų misiją prižiūrėti brolį, kad šis gintų Švedijos interesus. Turėjo broliui didelės įtakos, ypač švedų reikaluose Estijoj. Iš antros pusės, ji gynė ir savo brolio teises į Švedijos sostą prieš Sudermanlandijos kng., vėliau Švedijos karalių Karolį IX. Įtakinga, spietė apie save protestantų diduomenę, todėl buvo katalikų nemėgiama ir priversta grįžti Švedijon 1589; bet po trejų metų vėl grįžo ir gyvai dalyvavo politikoj. Liko netekėjusi. Mirė Torunėje.

Polski słownik biograficzny I.

27. O. Kotryna Konstancija (1619–1651) D.L.K. Zigmanto Vazos ir Konstancijos Habsburgietės duktė. Tėvui mirus, nuo 1635 kurį laiką gyveno Vilniuje. 1642 ištekėjo už Pfalco Neuburgo kng. Pilypo Vilhelmo. Palaidota Düsseldorfe.

Mozūrų kunigaikštienės:

28. O., kng. Boleslovo žmona, Alšionių kng. Jono duktė, žr. O. (18).

29. O. Radvilaitė, Konrado III žmona, žr. O. (22).

Pamario:

30. O., kng. Boguslovo X žmona, D.L.K. Kazimiero Jogailaičio duktė, žr. O. (21).

Prancūzijos karalienės:

31. O. iš Beaujeu (1460–1522) Liudviko XI vyresnioji duktė. Jaunesniam broliui Karoliui VIII paveldėjus sostą (1483) dar nepilnamečiam, kaip regentė už jį valdė O., pasižymėdama drąsumu ir sumanumu.

32. O. Bretonė (Anne de Bretagne; 1477–1514) Bretanijos kng. Pranciškaus II duktė, 1491 ištekėjo už Prancūzijos karaliaus Karolio VIII, jam kraičiu atnešdama Bretaniją, tokiu būdu laimėtą Prancūzijai. 1498 mirus vyrui, po metų ištekėjo už jo įpėdinio Liudviko XII.

33. O. Austrė (1601–1666), Ispanijos karaliaus Pilypo III ir Margaritos Austrės duktė, Prancūzijos karaliaus Liudviko XIII žmona (nuo 1615). Vedybinis gyvenimas

nebuvo laimingas, ir ji garsėjo meilės nuotykiais. Richelieu priešininkė, po vyro mirties tapo regentė, kol Liudvikas XIV ėmė pats savarankiškai valdyti Prancūziją. Jos regentavimo metu (nuo 1643) praktiškai valdžia buvo kardinolo Mazarinio rankose, už kurio, sakoma, ji buvo slaptai ištekėjusi. O. gyvenimą yra pavaizdavęs A. Dumas Trijuose muškietininkuose.

M. Buchmann, Anne of Austria 1937; *E. Herbillon,* Anne d'Autriche, reine, mère, régente 1939; *J. de La Varende,* Anne d'Autriche, femme de Louis XIII, 1938.

Rusijos:

34. O. (rus. Anna) Ivanovna (1693-1740), Rusijos imperatorė 1730–40. Nors ir buvo caro Jono V duktė, bet jos auklėjimu niekas nesirūpino, ir ji užaugo net savo pačios tėvų apleista. O. dėdė caras Petras I D. politiniais sumetimais 1710 ją išleido už Lietuvos - Lenkijos vasalo, Kuršo kng. Fridricho Vilhelmo, kuris mirė 1711. O. ir toliau liko gyventi Mintaujoj Kuršo kng. rūmuose, prie kurių svarbų vaidmenį vaidino rusų agentas ir jos favoritas Piotr Bestiužev - Riumin, taip pat kitas jos favoritas vokiečių kilmės Ernst Johann Biron. Po caro Petro II mirties, kuris buvo paskutinis vyriškos linijos Romanovas, Rusijos vyr. slaptoji taryba, vadovaujama kunigaikščių Golicino ir Dolgorukio, 1730 sostą pasiūlė O. su sąlyga, kad ji pripažins savo valdžios apribojimą naudai vyr. slaptosios tarybos, susidedančios iš kelių aukštųjų Rusijos bajorų, svajojančių apkarpyti autokratinę carų valdžią ir įvesti oligarchiją. O. savo išrinkimo sąlygas priėmė ir jas pasirašė Mintaujoje. Tai buvo pirmas formalus raštiškas absoliutinio valdovo valdžios apribojimas. Tomis sąlygomis O. pasižadėjo be tarybos sutikimo neskelbti nei karo, nei taikos, neuždėti jokių mokesčių, neskirti jokių aukštųjų kariškų ir civilių pareigūnų, neleisti valstybės lėšų, nedalyti valstybės dvarų, neatiminėti dvarininkų žemių be teismo, neteikti nei rusams, nei svetimšaliams jokių titulų, net netekėti ir nepaskirti įpėdinio. Taip faktiškoji valdžia turėjo atitekti į vyr. slaptosios tarybos rankas.

Ona Ivanovna, Rusijos imperatorė

Caro valdžios apribojimas tačiau nebuvo populiarus tarp pačių rusų. Atvykusi į Maskvą ir patyrusi, kad šiaip jau bajorai nepritarė aukštųjų bajorų oligarchiniams planams, O. nė nemanė laikytis savo pažadų ir dvarininkų bei gvardijos karininkų remiama pasiskelbė autokratine valdove. Tačiau būdama mažai raštinga, beveik be jokio išauklėjimo ir išsilavinimo, buko proto ir silpnos valios, O. pati nesugebėjo autokratiškai valdyti ir rėmėsi įvairiais pataikūnais bei favoritais. Jos valdymas pasidarė vienas tamsiausių Rusijos istorijos periodų. Leisdama laiką pasilinksminimuose, bažnytinėse iškilmėse bei pramogose, O. Rusijos vidaus politikoje beveik nevaidino jokio vaidmens, faktiškai valdžią pavedusi savo favoritui E. J. Bironui ir kitiems prie rūmų prisiplakusiems Pabaltijo vokiečiams, kurie, iškilę valdžioje į aukštas vietas, ėmė niekinti ir persekioti rusus ir visa tai, kas rusiška, o su valstybe elgėsi kaip su savo privatiniu turtu. Tas Birono ir kitų vokiečių savivalės laikotarpis pagarsėjo Bironovščinos vardu. Daug rusų buvo ištremta į Sibirą. Vyr. slaptoji taryba 1730 panaikinta, senato galia oficialiai atgaivinta ir 1731 sudarytas trijų ministrų kabinetas. Įsteigti nauji gvardijos pulkai, vadovaujami vokiečių karininkų. Greta visagalio Birono, kuris nė nesistengė išmokti rusiškai, svarbų vaidmenį vaidino svetimšaliai vokiečiai Andrei I. Osterman ir Burkhard Christoph Münnich, pradėję valstybinę tarnybą dar prie Petro I D. Prieš Bironą ir kitus vokiečius ėmė bruzdėti rusų bajorai, bet bet koks jų pasipriešinimas buvo užgniaužiamas areštais, trėmimais ir net mirtimi. Padidėjo ir valstiečių priespauda, praplėtus bajorų dvarininkų luomines privilegijas ir sustiprinus dvarininkų žemės valdymo teises.

Pati neturėdama vaikų, O. 1740 prieš savo mirtį sosto įpėdiniu paskyrė savo dukterėčios Onos Leopoldovnos tik ką gimusį sūnų Joną VI, o jo globėju ir Rusijos regentu Bironą, kurio galia pasiekė aukščiausio laipsnio tuoj po O. mirties. Kiek šviesesnis O. laikų vidaus politikos bruožas buvo bandymas vieningai sukodifikuoti įstatymus, iždo perorganizavimas, kadetų korpuso įsteigimas ir bajorų vaikų švietimo pagerinimas.

Užsienio politikai vadovavo A. I. Osterman, kuris, tęsdamas Petro I D. politiką, stengėsi sustiprinti Rusijos valdžią Pabaltijy ir rusų įtaką Lietuvoj-Lenkijoj. Svar-

biausi to meto užsienio politikos įvykiai — 1733–35 vad. Lenkijos įpėdinystės karas ir 1736–39 Rusijos karas su Turkija, kurio metu rusų bandymas paimti valdžion Krymą pasibaigė nepasisekimu, nors 1739 Belgrado taika Azovas ir buvo paliktas Rusijai. O. valdymo metu vyko energingas rusų veržimasis į vidurinės Azijos sritis.

Santykiai su Lietuva ir Lenkija. Jau Augusto II laikais prasidėjęs rusų kišimasis į Lietuvos-Lenkijos vidaus reikalus tebevyko toliau. Rusų atstovo žodis Respublikai dažnai būdavo lemiamas, nes galėjo būti paremtas Lietuvoj-Lenkijoj tebestovinčių rusų kariuomenės dalinių. Matydamas svetimųjų persvarą, Augustas II iš anksto ėmė rūpintis gauti užsienio valstybių paramą savo sūnui, kaip įpėdiniui į Lietuvos-Lenkijos sostą. Prancūzijos karalius Liudvikas XV, vedęs Stanislovo Leščinskio dukterį Mariją, rėmė savo uošvio kandidatūrą, bet Rusija ir Austrija, kiek padelsusios, susitarė remti Augusto II sūnų Augustą, Saksonijos elektorių, kuris prižadėjo austrams pripažinti Karolio VI pragmatinę sankciją, o rusams atiduoti O. favoritui Bironui Kuršo k-tiją.

Augustui II mirus 1733, bendra daugumos lenkų ir lietuvių nuotaika buvo nerinkti jokio svetimšalio, ir elekcinis seimas karaliumi skubiai išrinko Leščinskį kaip savąjį ‚Piastą', remiamą Prancūzijos ir Švedijos ambasadorių. Jo išrinkimui pasipriešino rusai. Leščinskis skubiai atvyko iš Lotaringijos, bet iš Lietuvos atžygiavusi rusų kariuomenė, vedama feldmaršalo P. Lascy, užėmė Varšuvą. Leščinskis pasitraukė į Dancigą, o rusų kariuomenė privertė skubiai sušauktą negausų antrąjį elekcinį seimą karalium išrinkti Augustą III Saksą, už kurį daugiausia balsavo Lietuvos didikai Radvilos, Sapiegos, taip pat Mykolas Višnioveckis ir Povilas Sanguška, bijodami rusų represijų dėl savo dvarų, buvusių Rusijos pasienyje. Imperatorės O. kariuomenė 1734 paėmė ir Dancigą, kur Leščinskis nesulaukė jokios efektyvios prancūzų pagalbos. Dancigui pasidavus ir Leščinskiui pabėgus į Prancūziją, Lietuvos-Lenkijos senatoriai buvo rusų priversti karaliumi pripažinti Augustą III, o už Leščinskį dar tebekovoją partizanų būriai Lenkijoje ir Lietuvoje buvo likviduoti rusų kariuomenės. Šis vad. Lenkijos įpėdinystės karas tuo dar nepasibaigė ir toliau tęsėsi Pareinyje ir Italijoje, kur prancūzai, remiami ispanų ir sardiniečių, tebekariavo prieš austrus, remiamus rusų, kurių kariuomenė pasiekė net Heidelbergo apylinkes. O. užsienio reikalų ministras Osterman diplomatine veikla pasiekė taikos, pasirašytos Vienoje 1735, kuria Leščinskis atsisakė Lietuvos-Lenkijos ir buvo kompensuotas, gaudamas Lotaringijos ir Baro kunigaikštijas, kurios po jo mirties turėjo pereiti Prancūzijai. Lietuvoje - Lenkijoje 1736 buvo sušauktas pacifikacinis seimas, kuris patenkino rusų norą ir pripažino karaliumi Augustą III. Tuo būdu rusų įsikišimas į rinkimus nulėmė visą reikalą, ir lietuviai ir lenkai faktiškai prarado laisvę patys sau išsirinkti valdovą. Daugelis Lietuvos ir Lenkijos bajorų, matydami faktiškąją rusų galią ir kišimąsi į Lietuvos-Lenkijos vidaus reikalus, ėmė ieškoti Rusijos atstovo malonės. Tuo būdu O. laikais dar labiau padidėjo rusų įtaka į Lietuvos-Lenkijos reikalus.

D. Korsakov, Anna Ivanovna 1880; Russkij Biografičeskij slovar II 1900; *N. Kostomarov,* Russkaja istorija v žizneopisanjach eje glavnejšich dejatelei III ⁵1913; *B. D. Grekov* (red.), Istorija SSSR I ²1948; *K. Waliszewski,* L'Héritage de Pierre le Grand 1900; *R. Nisbet Bain,* The Pupils of Peter the Great 1897; *M. T. Florinsky,* Russia 1953.

35. O. Leopoldovna, ar Karlovna (1718–1746), Braunšveigo kunigaikštytė, Rusijos regentė 1740–41. Jos motina Kotryna buvo caro Jono V duktė ir imperatorės Onos Ivanovnos sesuo. Jos tėvas Karl Leopold buvo Mecklenburgo kng. O. gimė Rostocke, Vokietijoje, ir jos vardas buvo Elisabeth Katharina Christine. Vos 4 metų amžiaus paimta į Rusiją, O. užaugo beveik visai apleista savo tetos imperatorės Onos Ivanovnos rūmuose, 1733 priėmė stačiatikų tikybą, 1739 ištekėjo už Braunschweigo-Wolfenbüttelio kng. Anton Ulrich ir kitais metais pagimdė sūnų Joną, kurį imperatorė Ona Ivanovna 1740 paskyrė savo įpėdiniu Rusijos soste, o jo globėju ir regentu E. J. Bironą. O. sūnui Jonui VI paveldėjus Rusijos sostą, Birono galia ir jo bei kitų vokiečių siautėjimas Rusijoje pasiekė aukščiausią laipsnį. Įpykę Birono priešai, sukurstę rūmų gvardiją, 1740 Bironą nuvertė ir ištrėmė į Sibirą. Regente už mažametį Joną VI pasiskelbė jo motina O., bet ji pati maža tesikišo į valstybės reikalus, būdama menkai teišauklėta, negabi ir atsidavusi pramogoms. Valstybės reikalus faktiškai tvarkė vokiečiai B. Ch. Münnich ir A. I. Osterman. Dėl rusų nepasitenkinimo vokiečių režimu 1741

kilo antras rūmų sąmokslas, kurio metu gvardija nuvertė Joną VI ir jo motiną O., o imperatore paskelbė caro Petro I D. dukterį Elzbietą. Jonas VI Šliuselburgo kalėjime 1764 buvo nužudytas, o O. ir jos vyras ištremti į Cholmogory netoli Archangelsko, kur O. mirė 1746, o Anton Ulrich 1774.

F. Brückner, Die Familie Braunschweig in Russland 1876; Russkij biografičeskij slovar II 1900; *B. D. Grekov* (red.), Istorija SSSR I ²1948; *M. T. Florinsky,* Russia 1953.

36. O. Petrovna (1708–1728) Rusijos caraitė, antroji Petro I D. duktė. 1725 ištekėjo už Holšteino-Gottorpo kng. Karolio Fridricho. Jų sūnus vėliau buvo Rusijos caras Petras III. Po savo motinos imperatorės Kotrynos I mirties 1727 O. dalyvavo regentų taryboje, bet Aleksandro Menšikovo intrygos privertė ją pasitraukti į Vokietiją, kur ji mirė Kielio mieste. *K.Avž.*

Vengrijos:

37. O., Ferdinando I žmona, duktė D.L.K. Kazimiero sūnaus Vladislovo, žr. O. (10).

38. O. de Foix (m. 1506) Vengrijos karalienė, Prancūzijos karaliaus Liudviko XII sesers ir Candall grafo Guillaume duktė. 1502 ištekėjo už pirmojo Jogailaičio Vengrijos soste, Vengrijos karaliaus Vladislovo II. Buvo populiari Vengrijoje ir savo pavaldinių mėgstama.

Oña Pedro de (1570–1643) čilietis poetas epikas, dainavęs konkistadorų kovas su indėnais Čilės teritorijoje garsioje poemoje Arauco Domado 1596, pats dalyvavęs Hurtado de Mendoza karių gretose, bet turėjęs labai daug simpatijų indėnams ir egzotiškam vietos peizažui. Visa tai O. aprašė su nepaprastu jautrumu ir gracija. Naujojo pasaulio poetų epikų eilėse O. užima vieną iš žymiausių vietų, stipriai ir įtikinamai išreikšta meile gimtajai žemei O. davė vieną iš pirmųjų pavyzdžių literatūrinio amerikonizmo. *J.K.*

Ona žr. Onai.

Onacevičius (Onacewicz) 1. Antanas Hilarius (m. 1869) gydytojas, (2) pusbrolis. Gimęs Balstogės srity, 1837 Vilniaus univ. gavo medicinos dr. laipsnį, parašęs disertaciją apie skrofuliozę. Dirbo Rusijoj, 1853–57 buvo Vilniaus ligoninės vyriausias gydytojas.

2. Ignas (1780–1845) Vilniaus univ. profesorius istorikas, pirmas savo paskaitose skyręs laiko ir Lietuvos istorijai, tuo

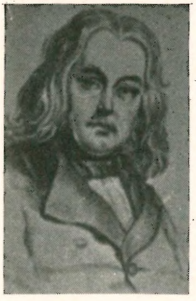

Ignas Onacevičius

būdu žadindamas klausytojuose susidomėjimą savojo krašto praeitimi. Unitų dvasininko sūnus O. gimė M. Brastoje (Mała Brzostowica), Valkavisko aps. Išėjęs vidurinius mokslus Balstogės ir Lycko mokyklose, kur pasireiškė dideliais gabumais, 1803 buvo išsiųstas į Karaliaučiaus univ. Baigęs jį, nuo 1805 dėstė Karaliaučiaus Collegium Fridericianum ir univ. Napoleono karų metu, kai rusai pasiekė Karaliaučių (1807), jų armijoje buvęs grafas Rumiancevas, nustebintas O. nepaprastų gabumų, prikalbėjo jį vykti į Petrapilį. Čia jis gavo progos dirbti didelėj Rumiancevo bibliotekoj. Po kiek laiko (1811) jis išvažiavo į Vilnių, įsigijo čionykščiame universitete magistro laipsnį ir buvo išsiųstas istorijos mokytoju į Balstogės gimn. 1818 paskirtas Vilniaus univ. visuotinės istorijos prof. pavaduotojo pareigoms. J. Leleveliui 1821 laimėjus konkursą visuotinės istorijos prof. vietai, O. gavo statistikos ir diplomatikos katedrą, bet ir čia rasdamas laiko kartkartėmis paskaityti paskaitų iš Lietuvos istorijos. Vienas tokių jo Lietuvos istorijos paskaitų konspektų, nelabai vykusiai vieno klausytojo užrašytas, buvo išsp. Vilniaus žurnale Pamiętnik naukowo-literacki 1849. Savo asmeninio priešo rektoriaus V. Pelikano (žr.) intrygomis 1828 iš univ. pašalintas, O. buvo išsiųstas tėviškėn ir atiduotas policijos priežiūron, kaip politiškai nepatikimas. 1835 išvyko Petrapilin, kur buvo paskirtas Rumiancevo muziejaus vyr. bibliotekininko padėjėju. Buvo narys rusų Archeografinės komisijos, skirtos rinkti D. L. K-tijos seniesiems dokumentams, ir buvo gavęs iš valdžios užsakymą parašyti Lietuvos istoriją, kuriai dokumentinę medžiagą jau iš anksčiau uoliai rinko Karaliaučiaus archyvuose ir kt. Didelė istorija, apėmusi kelis tomus, yra dingusi. Prieš mirdamas, sakoma, testamentu rankraštį paskyręs J. I. Kraševskiui.

O., gyvendamas kylančio romantinio sąjūdžio metu, kurį jis galėjo pajusti jau Karaliaučiuj, žadino klausytojuose Lietuvos praeities meilę. Jis, matyt, itin bus paveikęs S. Daukantą, kuris, susirašinėdamas su T. Narbutu, labai pagarbiai atsiliepė

apie O., vadindamas jį tiesiog ‚Profesoriumi'. Daukantas, kuris su O. gyveno Petrapilyje ir jį nukaršino, rašė Narbutui po O. mirties, jog tai buvęs mokslininkas, kuris daugiau ragino kitus dirbti nei pats dirbo. Toliau Daukantas rašo, kad O. ruošęsis rašyti veikalą apie Gediminą, bet mirė jo neparašęs.

Beprofesoriaudamas Vilniuje, O. iš Albertrandi (žr.) rankraščių išleido Panowanie Henryka Walezyusza i Stefana Batorego 1823 (2 tt.) ir Panowanie Kazimierza, Jana Albrechta i Aleksandra Jagiellończyków 1827 (2 tt.). Abu veikalus O. parengė rūpestingai, pridėdamas nemaža prierašų, pastabų, dokumentų ir prie antrojo veikalo Lietuvos istorijos santrauką. Dar buvo išsp. šie str.: Uwagi nad historyą powszechną (Magazyn powszechny 1840 nr. 11–12), Rzut oka na pierwotne dzieje Litwy (Rocznik literacki 1846), Rzut oka na dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego (Pamiętnik naukowo-literacki I 1849).

J. Bieliński, Uniwersytet wileński 1899–1900; *J. Jakštas,* O. (Ateitis 1943 nr. 105); *L. Janowski,* W promieniach Wilna i Krzemieńca 1932; *V. Maciūnas,* Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje 1939; *F. Pohorecki,* Teki i zbiory żegoty Onacewicza (Pamiętnik VI powszechnego zjazdu historyków polskich w Wilnie I 1935). *J.J. ir V.M.*

Onackyj Jehven (g. 1894) ukrainiečių mokslininkas. Iš Ukrainos 1919 emigravo į Italiją, 1947 į Argentiną, kur leidžia laikraštį Naš Klyč. Išsp. ukrainiečių k. gramatiką italams ir didelį ukrainiečių-italų k. žodyną. Leidžia ir pats vienas prirašo enciklopediją Ukrajinska mala encyklopedija, kurios ligšiol pasirodė 3 tt. (A–E). Yra rašęs ukrainiečių etnografijos, etnologijos, demonologijos klausimais, taip pat Ukrainos tarptautinių santykių temomis.

Onagra žr. Nakviša.

Onagras (Equus onager) laukinis vidurinės Azijos asilas, vienas mažiausių asilų (žr. Asilas).

Onai (ona), arba selknamai, P. Amerikos trumpagalvių pirmykščių indėnų (pampidų) po 1938 išmarinta kiltis, gyvenusi Ugnies Žemės rytiniame krante, su patagonais (žr.) sudaranti vieną potautę. Prieš 1880 jų buvo per 5000, bet pravedus nuo 1880 vad. ‚pampos valymus', 1924 jų bebuvo 249, 1938 vos 38 žmonės, o II pas. karo metu europiečiai baigė išmarinti šią gryną medžioklių kiltį. O. medžiojo būreliais, arti prislinkę, guanakus, nukaudami iš lanko strėle. Iš jų kailių darėsi apsiaustus, nešiodami vilnomis viršum (patagonai — vidun). Apsiaustu siaustėsi ant pliko kūno; moterys nešiojo dar apačioje pasirišusios kailį. Visi avėjo kailių apavu (mokasinais). Žvejyba nesivertė; neturėjo jokių plaukimo priemonių ir nemokėjo plaukti. Vyrams medžiojant, visą mantą nešė moterys ir paaugliai vaikai. Nakčiai ant kelių kuolelių ištiesdavo kailines vėjodangas. Jų tikėjimui būdinga Vyr. Būtybė Temaukel. Turėjo uždaras vyrų bendrijas, šamanus. Laidojo ištiestus, susupę į kailinį apsiaustą, krūmokšliuose. O. aprašė katalikų misininkas vienuolis M. Gusinde, kuris tarp jų gyveno 1919–24, ir drauge su vienuoliu W. Koppersu buvo priimtas į slaptą o. vyrų bendriją. Čia sužinojo ir visas kilties paslaptis.

M. Gusinde, Die Feuerland-Indianer I–III 1931–39; (") Urmenschen in Feuerland 1945. *A.Mž.*

Onanas Judo (patriarcho Jokūbo sūnaus) antrasis sūnus. Jo vyresniam broliui mirus, pagal vyravusį paprotį, vėliau patvirtintą Mozės vadinamuoju levirato įstatymu, jis turėjo vesti brolio našlę, o iš šios moterystės gimusieji vaikai (bent pirmasis berniukas) turėjo būti priskirti mirusiam broliui, kad tuo būdu būtų išlaikytas jo vardas bei jo giminė. O. priverstas vedė našlę, bet kadangi gimusieji vaikai turėjo priklausyti ne jam, o mirusiam jo broliui, tai jis iš viso nenorėjo vaikų ir todėl, santykiaudamas su žmona, elgėsi taip, kad išvengtų apvaisinimo. Iš čia atsirado terminas — onanizmas.

Onanizmas (nuo Onano, žr.), kitaip masturbacija, nenatūralus, dirbtinis lytinių organų jaudinimas lietimu orgazmui sukelti. Virtęs papročiu yra psichiškai kenksmingas.

J. Gobis, Jaunuolio onanisto psichika ir jos auklėjimas (Švietimo Darbas 1926).

Onchocerca volvulus filarijidų šeimos infuzorija. Parazituodamos žmoguje, sudaro vištos kiaušinio didumo guzus galvos, kojų, šlaunų odos paviršiuje. Guzuose randama daug šių kirmėlaičių, kurių patinai yra 40 mm ilgio ir 0,2 mm pločio, o patelės apie 400 mm ilgio ir 0,3 mm pločio. Kitos o.v. rūšys parazituoja galvijuose, arkliuose, asiluose, kupranugariuose ir t.t.

Oncken August (1844–1911) vokiečių ekonomistas, 1878–1910 Berlyno univ. prof. Lietuviškai išversta jo Politinės ekonomijos istorija I, 1932 (vok. 1901). Be to, išsp. A. Smith in der Kulturgeschichte 1874, A. Smith und I. Kant 1877.

Ondatra (lot.) žr. Bizamas. Dažniau vartojamas o. terminas.

Ondyna Druskienickich Žródel 1844–46 K. Wolfgango (Wolf) leistas Druskininkų vasarotojams leidinys, spausdinęs dailiosios literatūros. Antrašte paimta sudarkytas lietuvių vandens dvasios Vandenės (trm. Undinės) vardas.

Ondografas (prc. onde ‚banga', gr. gráfo ‚rašau') įrankis, užrašąs kreives, kurios parodo elektros įtampų ir srovių kitimą. Išrastas osciliatorius (žr.) o. reikšmę sumažino.

Ondometras (prc. onde ‚banga', gr. metrós ‚matuojąs') bangomatis, arba dažnomatis (žr.).

Onduliacija (prc. ondulation ‚bangavimas') dirbtinis plaukų sugarbanojimas, sudarymas ‚bangų'.

Onega š. Rusijos upė, 405 km ilgio; teka į š., įteka į Baltosios jūros Onegos įlanką; baseino plotas 57.570 km², vid. debitas prie žiočių 575 m³/sek.

Onegos ežeras š. Rusijoje, Svirės (Ladogos ež., Nevos, Baltijos jūros) baseine, 9750 km² ploto, antras pagal plotą Europoje. Paviršius 33 m nuo j.l.; gylis ligi 125 m, vid. 38 m. Išteka Svirė, įteka Suna, Vytegra, Vodla. Ež. sujungtas perkasais su Volga ir su Baltąja jūra.

O'Neill Eugene (1888 X 16 Naujorke — 1953 XI 27 Bostone) amerikiečių dramaturgas, airių kilmės. Žinomo aktoriaus sūnus, O. prabėgomis studijavo Princetone, vertėsi žurnalizmu, ieškojo aukso Hondure. Jį daugiausia paveikė jūreiviavimo metai. Dvasinis lūžis, po pusmečio sanatorijoj skirto skaitymui ir gyvenimo pervertinimui, pastūmėjo O. literatūron. O. studijavo garsiojoje G. P. Bakerio 47 Workshop ir įsijungė į Provincetown Players grupę, kuri pastatė jo jūrinius vienveiksmius Bound East of Cardiff 1916 ir Moon of the Caribbes 1918. Už tragediją Beyond the Horizon 1920 O. gavo Pulitzerio premiją. Emperor Jones 1920, primityvaus siaubo studija, buvo viena geriausiai vykusių jo eksperimentinių dramų, ypač efektingai panaudojanti šviesą ir garsą. Ją sekė Anna Christie 1921, Hairy Ape 1922, All God's Chillun Got Wings 1924 bei Desire Under the Elms 1924, realistinė drama apie kraštutinę aistrą ir godumą.

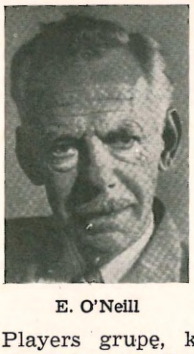

E. O'Neill

Su šiais veikalais O. pasiekė pasaulinio garso. JAV jo gausūs pasekėjai įžiūrėjo jame Amerikos teatro vilti; jo priešai buvo nemažiau triukšmingi. O., iš esmės vienišas, kaip ir anksčiau, ieškojo vis naujų teatro išraiškos priemonių atvaizduoti savo karštligiškoms idėjinėms kelionėms. Simbolistinėj tragedijoj Great God Brown 1926 jis naudojo kaukes išreikšti daugialypei asmenybei. Lazarus Laughed 1927 pasižymėjo graikiškais chorais ir autoriui retu tikėjimo žmonija išreiškimu. Dramoje Strange Interlude 1928, apdovanotoje Pulitzerio premija, ypač žymus moderniųjų psichoanalitinių teorijų poveikis. Su Marco Millions 1928 O. puolė gobšumą ir materializmą, kaitaliodamas aštrią satyrą su geriausiai pavykusiomis jo lyrinėmis scenomis. Dramoje Dynamo 1929 vėl pasmerkiama modernioji civilizacija; mašina čia užima Dievo vietą ir galiausiai užmuša žmogų. Trilogijoje Mourning Becomes Electra 1931 graikiškosios Orestėjos vietovė perkeliama į JAV, o jos etiškai teologinė sandara, sutaikinanti žmogų su likimu, pakeičiama pesimistine biologine psichoanalize, nerandančia nei atsakymo, nei atpirkimo. Tąjį atsakymą O. pavaizduoja dramoje Days Without End 1934, ryškiausiai atspindinčioje jo katalikiškąjį paveldėjimą; bet jis nebepasikartoja vėlesniuose jo veikaluose. Iš tamsiųjų O. dramų išsiskiria šilta, tirštai amerikietiška jo komedija Ah, Wilderness 1933, vienatinė visoje jo kūryboje.

1934 O. pasitraukė iš Naujorko atsidėti savo planuojamam vaidinimų ciklui, vardu A Tale of Possessors Self-Dispossessed, turėjusiam aprėpti 175 metų laikotarpį vienos amerikiečių šeimos istorijoje. Ciklą turėjo jungti idėja, kad Amerika pasiekė materialinę gerovę, bet prarado savo sielą. Ligos ir dvasinė depresija sutrukdė plano užbaigimą, įkūnijimą, bet O. sugebėjo užbaigti keletą dramų. Šiame paskutiniajame jo kūrybos periode O. veikalai yra išimtinai realistiniai. Ir juose stipriausiai iškyla realybės ir iliuzijos tema — iliuzijos būtinybė žmogaus egzistencijai: The Iceman Cometh, parašyta 1939, premjera 1946; A Touch of the Poet, parašyta 1942, premjera 1958; Hughie, premjera Stockholme 1958. Pomirtinė Pulitzerio premija O. paskirta už autobiografinę tragediją Long Day's Journey into the Night, parašyta

1941, išsp. 1956. Paskutinioji išlikusi ciklo drama, More Stately Mansions, autoriaus teleidžiama pastatyti Švedijoje.

O. didžiausios įtakos darė graikų dramaturgai, Strindbergas, Ibsenas, Freudas. Jo požiūris į gyvenimą buvo tragiškas; jo veikėjų grumtis su aplinkybėmis pilna patoso ir užsisklendžia bergždumu. Pasak O., jo pagrindinė tema buvo ‚senojo Dievo mirtis ir mokslo bei materializmo nesugebėjimas... suteikti gyvenimui prasmės'. Moderniajai civilizacijai kritikuoti jis pasirinko būdingai amerikietiškas buities formas. Jo užmojo didumas vertė jį nepasitenkinti realizmu, nors jo talentas buvo esmiškai realistinis. Jo žodžiais, jis siekė ‚supernatūralizmo'; tai paaiškina realizmo ir ekspresionizmo jungimį daugelyje jo veikalų. Tačiau simbolistinei, ‚supernatūralistinei' jo dramų daliai jam trūko iškilios poetinės išraiškos; jų struktūra dažnai perkrauta. Šituos O. trūkumus atperka jo aistra, gyvybingumas, atjautimas, žmogaus širdies kalbos supratimas, nenuilstąs ieškojimas, bekompromisinis požiūris į teatrą. Jis yra stambiausia figūra JAV dramos istorijoje, ir su juo prasideda modernioji JAV drama. Pasaulinį O. pripažinimą išreiškė Nobelio premija 1936 ir gausūs jo veikalų pastatymai beveik visomis pasaulio kalbomis. Lietuvoj A. Jakševičius pastatė Marco milijonus 1938 Kauno dramos teatre; J. Blekaitis — Anna Christie 1952 Čikagoje.

G. J. Nathan, Materia Critica 1924; *B. H. Clark,* E. O., the Man and his Plays 1947; *E. A. Engel,* The Haunted Heroes of E. O. 1953; *D. W. Falk,* E. O. and the Tragic Tension 1958; *E. Bentley,* In Search of a Theatre 1953; *C. Bowen,* The Curse of the Misbegotten 1959. *A.L.*

Oneiros (sen. gr. ‚sapnas') gr. mitologijoje sapnų dievas. Oneiromantija sapnų aiškinimas, iš jų ateities spėjimas.

Onerva L. O., iš tikrųjų O. Lehtinen (g. 1882) suomių rašytoja, literatūros, dailės ir teatro kritikė, ištekėjusi už kompozitoriaus Leevi Madetoja. Iš daugelio poezijos rinkinių sudaryta 2 tt. rinktinė išsp. 1927. Be to, rašė romanų, legendų, pasakų. Studijos apie Madame de Stael ir Eino Leino.

Onesimas šv. Povilo laiške Filemonui (žr.) minimas vergas. Pabėgusį nuo Filemono, šv. Povilas jį pakrikštijo ir vėliau krikščionį grąžino Filemonui. Pagal legendą, O. po Timotiejaus tapęs Efezo vysk. ir miręs kankiniu. Kanonizuotas šventuoju (II 16).

Onik... (gr. onyx ‚nagas') sudurtiniuose medicinos terminuose nurodo nagus, pvz. onikalgija nagų skausmas; onikotropija nagų nykimas; onikomikozė chroninė nagų liga, sukelta grybelių, pasireiškia nago sustorėjimu, normalios spalvos pranykimu, atsiradimu išilginių ir skersinių griovelių, supleišėjimų; apkrečiama ir sunkiai pagydoma.

Oniksas mineralas, turįs daug atmainų, įvairiais vardais vadinamų. Jis sudarytas iš silicinių juostų, įvairių spalvų bei atspalvių. Vartojamas, kaip brangakmenis (ypatingai seniau) ir ornamentiniams tikslams. Daugiausia randamas P. Amerikoje ir Indijoje.

Onisticus asellus vėdarėlis, žr. Lygiakojai.

Onkologija (gr.) medicinos mokslo šaka apie auglius (navikus) arba neoplazmas. Žr. Navikas.

Onobrychis viciaefolia žr. Bandvikis.

Onoclea Struthiopteris žr. Jonpapartis.

Onomantija (gr.), arba onomatomantija, iš vardų ateities spėjimas.

Onomastika, arba onomatologija (gr.), mokslas apie vietovardžius (žr.).

Onomastikonas (gr.) vardų rodyklė, sąrašas.

Onomatofobija (gr.) liguista baimė išgirsti kokį nors žodį, dažniausiai paprastą ir konvencionalų terminą.

Onomatomanija (gr.) nesuvaldomas impulsas kartoti vienokius ar kitokius žodžius, dažnai obsesinės-kompulsinės neurozės simptomas.

Onomatopėja (gr. onoma ‚vardas' ir poieō ‚darau') žodžių darymo būdas, pamėgdžiojant gyvosios ar negyvosios gamtos garsus. Pamėgdžiojant tokius gyvūnų garsus, kaip am am, čir čir, ga ga, gar gar, kva kva, ku ku, miau miau atsirado veiksmažodžiai amsėti, čirenti, čirkšti, gagenti, gargėti, kvakčioti, kvaksėti, kukuoti, miaukti, miauksėti ir pn. Iš tos rūšies veiksmažodžių padaromi ir atitinkami išvestiniai daiktavardžiai, pvz. baublys, dundulis, gagonas, gargonas, knyvė, kvakšė, putpelė ar piepala ir pn. Plg. vok. Kuckuck, rus. kukuška, lot. cuculus ‚gegutė'. Tokie žodžiai vadinami garsažodžiais (žr.), vok. Schallwörter.

Lietuvių kalboje didžiausią garsažodžių grupę sudaro vadinamieji ištiktukai, kuriais pamėgdžiojami judesio, šviesos bei garso reiškiniai, ir juos atitinką veiksmažodžiai, pvz. barkš, barkšt, bumpt,

burbt, čakš, pliumpt, pykšt, pokšt, trinkt, triokšt, žybt ir kt. Juos atitinka veiksmažodžiai yra barškėti, barkštelėti, bumptelėti, burbėti, burbtelėti, pyškėti, poškėti, pykštelėti, pokštelėti ir kt. Ne visai aiškus klausimas — ištiktukų santykis su atitinkamais veiksmažodžiais. A. Leskienas aiškino, kad ‚lietuvių kalboje plačiai daromi ištiktukai iš veiksmažodžių, kaip ir veiksmažodžiai iš ištiktukų'. Čia turima galvoje atitinkami momentiniai veiksmažodžiai su galūne -telėti (-terėti). Skiriami dvejopi ištiktukai — su priebalsiu t galūnėje ir be jo, pvz. bakš, brakš, čakš čakš (su lazda), taip pat su balsiais galūnėje, pvz. bindzi bindzi (bindzinėti), bizdu šen, bizdu ten (bizdinėti), bruzdu bruzdu (įsiveržė į kiemą) ir kt. Šie yra senesni už labiau ‚suformintus' su galūniniu priebalsiu t, kuriuos Leskienas kildina iš bendraties, pvz. čiaukšt galėjęs kilti iš čiaukšti. Kiek kitaip jų kilmę savo Lietuvių kalbos gramatikoje aiškina J. Otrębskis. Žr. dar Jaustukai.

J. Otrębski, Gramatyka języka litewskiego III 1956; *A. Leskien*, Schallnachahmungen u. Schallverba im Litauischen (Indogermanische Forschungen XIII, 165); *A. Srba*, Über die Momentiv-Verba im Litauischen (Lietuvių Tauta II:1, 1911).
L.D.

Literatūroje o. plačiai vartojama retorinė ir poetinė priemonė. Onomatopėjinės darybos žodžiuose prasminis elementas išreiškiamas garsinės asociacijos principu. O. gali būti tiesioginė ir netiesioginė. Tiesioginė o. yra žodis betarpiškai atitinkąs gamtos garsą (au-au — šuo, ku-kū — gegužė), netiesioginėje o. lygiagrečiai eina ir prasminis elementas (švokšti, zvimbti). Lietuvių literatūroje meistriškiausiai o. panaudojo M. Valančius (Palangos Juzėje) ir A. Baranauskas (Anykščių šilelyje).
A.Č.

Onomatopoezė (gr.) 1. žodžių kūrimas imituojant natūralius gamtos garsus (žr. Onomatopėja); 2. psichiatrijoje šis fenomenas pasitaiko liguistos formos: schizofrenikai kuria neologizmus, remdamiesi balsine asociacija ir giminišku skambesiu.

Ononis žr. Dirvenis.

Onopordon Acanthium žr. Kardažolė.

Onos bažnyčios Vilniuje, Šv., buvo dviejose vietose. Pirmoji Šv. O. bžn. Žemutinės pilies teritorijoje, Gedimino kalno papėdėje, vienas iš seniausių krikščioniško kulto pastatų Vilniuje, įst. XIV a. Ji buvo XVI a. naujai perstatyta ir XVII a. ligi pamatų nugriauta. Antroji Šv. O. bžn. įst. prie Bernardinų vienuolyno XV a. Jos XVI a. pastatas tebėra.

1. O. bžn. Vilnaus pilyje (Šv. O.-Šv. Barboros bžn.). Rašytų šaltinių duomenys apie ją siekia XIV a. 1390 Vilniaus pilies apgulimo metu Ordino riteriai apšaudė procesiją, ėjusią iš katedros į O. bžn. ir užmušė vieną pranciškoną kunigą; tai liudija skundas imperatoriaus pasiuntiniui Benediktui de Makrai 1413 II 8. 1398 Vilniaus vysk. Andriejus testamentu užrašė O. bžn., esančiai Vilniaus pilies rūmuose, penkis uolekčius audeklo. 1522 vysk. Jonas patvirtino O. bžn. pranciškonams. 1534 vysk. Jonas atidavė O. bžn. vysk. Povilui Alšioniškiui ir paliko pranciškonams naudotis O. bžn. priklausantį kaimą už pamaldų laikymo pareigas. 1541 prel. Ja-

Buv. Šv. Onos bžn. Vilniaus pilyje (dešinėje) Iš Brauno ir Hogenbergo Vilniaus miesto plano

sinskio koplyčios steigimo akte minima gatvė, ėjusi nuo katedros š. pusės į O. bžn. 1544 Jurgio Glebavičiaus sklypo pirkimo akte O. bžn. minima esanti pilies kalno papėdėje. 1548 Žygimantas Augustas laiške iš Krokuvos pataria, kad karalienė Barbora Radvilaitė, katedroje vykstant statybos darbams, pamaldų klausytų O. bžn. 1551 Barborai mirus, vysk. Povilas perleido O. bžn. su visu įrengimu karaliui. 1571 V 6 testamente Žygimantas Augustas pakartotinai mini naująją O. bžn. įsakydamas ją užbaigti ir joje pastatyti marmurinius antkapius jo žmonoms ir, jei mirtų Lietuvoje, jį patį joje palaidoti. Antkapiai buvo užsakyti pas žymų renesanso meistrą Padovano (žr.). Karalienės Elzbietos paminklas jau 1553 baigtas ir atvežtas į Vilnių; tais pačiais metais buvo užsakytas paminklas karalienei Barborai. Visos aplinkybės

kalba už tai, kad Žygimantas Augustas pilies teritorijoje senąją O. bžn. perstatė į renesanso stiliaus bžn.-mauzoliejų. Z. Hornungo nuomone, šio naujojo pastato architektas buvęs Padovano. Perstatymo proga buvo pakeistas bžn. vardas į Šv. Barboros bžn. Guagninas (1558) rašė, kad mirusią Barborą Žygimantas Augustas palaidojęs katedroje ir pradėjęs statyti puošnią Šv. Barboros bžn., o jėzuitas Varševickis (1603) liudijo, kad Žygimantas Augustas Šv. Barboros bažnyčioje ruošė karalienei Barborai palaidojimo vietą, bet puošnusis pastatas nebuvęs baigtas. Skarga (1606), be to, tvirtino, kad karalius pradėtąją statyti Šv. Barboros bžn. 1569 atidavė jėzuitams. Per 1610 gaisrą ir maskviečių invaziją 1655 bžn. nukentėjo. 1666 III 5 kapitula leido arch. Jonui Salvadoriui panaudoti griūvančios O. bžn. plytas katedros remontui. 1719 X 5 kapitulos aktas mini liekanas jau nugriautos ,seniau Šv. O., paskui Šv. Barboros' vardo bžn. XVIII–XIX a. ji užmiršta. Apie išnykusios bžn. išvaizdą tikslesnių ikonografinių duomenų neišliko. Brauno Vilniaus miesto XVI a. planas legendoje pažymėjo Šv. Barboros bžn., bet pačiame plane atitinkamo numerio trūksta; manoma, kad plane nupieštasis aukštas gotiškas pastatas šalia vad. Jaunosios karalienės rūmų yra senoji O. bžn. apie 1545 (žr. pav.). Į ją panašumo turi A. Sokolovskio paskelbtas nežinomos datos raižinys. Vilniaus miesto vaizdo raižinys iš grafo Broel-Platerio rinkinio apie 1600 taip pat legendoje pažymi Šv. Barboros bžn., o numeris nurodo pastatą į š. nuo katedros. O. bžn. Vilniaus pilyje istoriją iš rašytų šaltinių išaiškino Homolickis ir Sledzievskis, bet jos griuvėsių vietą tiksliau nurodyti jiems nepavyko.

1955 vykdant archeologinius kasinėjimus buv. Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje, O. bžn. griuvėsių liekanos atrastos 2,65 m nuotolyje nuo Gedimino kalno šlaitą sutvirtinančio mūro 7,0–7,5 m gilumoje. Visų pirma ištirtos aukščiau gulinčios didesnės XVI a. renesansinės bžn. liekanos. Jos absidė apie 15 m ilgio ir 12 m pločio, turi pamatus 3,9 m storio ir sienas 1,7–2,0 m storio. Po abside atkasta 5 × 4,9 m dydžio kripta, turėjusi apskritą skliautą. Navos plotis 23 m, pamatai 7 m storio, sienų apie 1,70 m storio išliko nuo 48 cm iki 1,1 m aukščio. Sienas rėmė stambūs kontraforsai. Mūro technika kiautinė: vidaus sienelės iš plytų, lauko — iš smiltainio blokų, o vidus pripildytas lauko akmenų ir plytų trupinių. Aplink bžn. rasta įvairių spalvoto marmuro nuolaužų. Tolimesni kasinėjimai po šia renesansine — Šv. Barboros — bžn. atrado liekanas mažesnės gotiškos XIV a. O. bžn. 1958 buvo atkasta jos apskrita absidė 13 m ilgio ir 9,5 m pločio. Aplink šią bžn. rasta apie 40 žmonių griaučių; jų kai kurie gulėjo ir po gotiškosios bžn. pamatais. Daroma išvada, kad pati pirmoji bžn. buvo medinė ir priklausė pranciškonams, kurie laidojosi aplink ją. XIV a. statant mūrinę bžn., kai kurie kapai tapo sužaloti.

Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum II 1892, 155–156; Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis I 1932 nr. 33; *L. Zasztowt*, Homolicki o grobach królewskich w katedrze wileńskiej (Kw. Litewski I 1910, 41–47); *P. Śledziewski*, Kościoł św. Anny-św. Barbary intra muros castri vilnensis (Ateneum Wileńskie IX 1933–34, 1–32); *A. Tautavičius*, 1955–1957 mm. kasinėjimai Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje (Lietuvos Mokslų Akademijos Darbai I, Serija A, I, 1958, 91–110); *P. Reklaitis*, Die Burgkirchen in Litauen (Commentationes Balticae VI/VII, 5, 1959).

2. O. bžn. prie Bernardinų. Jos įsteigimo ir pastatymo data nėra žinoma. Bernardinai (pranciškonai observantai) nuo XV a. pusės propagavo šv. Onos kultą, steigė jos brolijas, kurios netoli vienuolyno statėsi atskirą nedidelę Šv. O. bžn. arba koplyčią. Atskirai stovinčios O. bžn. bernardinų vienuolynų artumoje žinomos kai kuriose Lenkijos vietose (Dancige, Poznanėje, Grodziske ir t.t.). Ši topografinė ypatybė ir kiti duomenys daro šios O. bžn. atsiradimą galimą tik po 1468–69, įsteigus Vilniuje bernardinų vienuolyną. Naramovskio ir Narbuto paskelbtos bei kitų autorių ilgai kartotos istorijos apie O. bžn. pradžią Vytauto laikais su šia Šv. O. brolijos bžn. prie Bernardinų neturi nieko bendra ir laikytinos arba iš piršto išlaužtomis pasakomis, arba refleksais kitos O. bažnyčios Vilniaus pilyje (žr.). Bernardinų kronikininkas Jonas iš Komorovo, aprašydamas Vilniaus bernardinų bžn. perstatymus, mini, kad ji apie 1500 buvo praplėsta iki O. bžn. ar koplyčios (usque ad sanctae Anne ecclesiam vel capellam). Nėra žinių, ar šitoji O. bžn. tuo metu buvo mūrinė ir kaip ji atrodė. 1526 Herbersteino aprašymas iškelia bernardinų bžn. reikšmingumą, bet O. bžn. nemini. Brauno ir Hogenbergo Vilniaus vaizdas pagal duomenis iš laikotarpio apie 1545 taip pat O. bžn. nepažymi. Narbuto paskelbtas tvirtinimas, kad vokiečių pirkliai 1501 pasistatė O. bžn. dabartinėje išvaizdoje, nėra

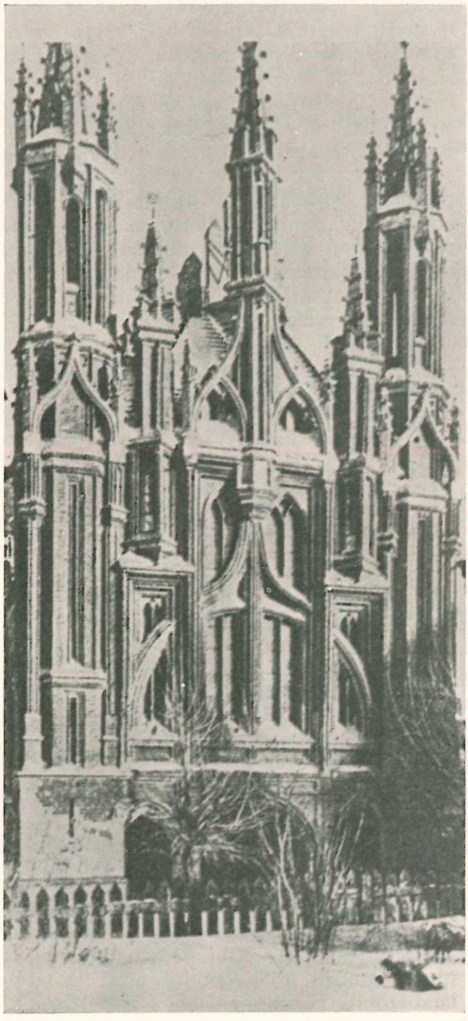

Šv. Onos bžn. vakarinis fasadas

paremtas jokiu šaltiniu. Narbuto tvirtinimą nekritiškai pakartojo Zahorskis ir pagal jį I pas. karo metu Jägeris ir daug kt. Šv. Onos brolijai, kiek galima spręsti iš įrašų nuo 1580 išlikusioje jos knygoje, priklausė įvairių luomų Vilniaus katalikai. Vokiečių katalikų Šv. Martyno brolija O. bžn. gavo tik 1824. Sledzievskio ir kitų Vilniaus praeities tyrinėtojų nuomone, O. bžn. XVI a. pirmoje pusėje buvo kuklus pastatas, stovėjęs dabartinės O. bžn. vietoje, kuris, reformacijai Vilniuje plečiantis, buvo apleistas. 1564 po bernardinų vienuolyno ir bžn. gaisro bernardinai kurį laiką naudojosi O. bžn. Žygimantas Augustas savo 1571 V 6 rašytame testamente kalba apie naują O. bžn. Vilniaus pilyje įsakydamas ją baigti, todėl Balinskis manė, kad Žygimantas Augustas pradėjęs statyti šią O. bžn. prie Bernardinų. Bet jau Homolickis (1858) nurodė į kitą O. bžn. Vilniaus pilies teritorijoje. Vilniaus bernardinų tradicija, kurią atspindi kronika, surašyta kun. G. Grabovskio 1774, tvirtina, kad dabartinė puošnioji O. bžn. pastatyta remiant Šv. Onos brolijos atnaujintojams ir globėjams Vilniaus vysk. Jurgiui Radvilai ir Lvovo arkiv. Sulikovskiui, kurie Šv. Onos brolijas rėmė ir kitose vietose. Kraševskis mini taip pat karalienę Oną Jogailaitę-Batorienę kaip O. bžn. statybos patronę. 1581 įvyko bžn. pašventinimas ir iškilmingas naujosios Šv. Onos brolijos įvedimas. Morelovskis pastebėjo, kad tuomet Lvove bei Vilniuje reiškęsis flamų kilmės tėvas Avellides (m. 1617), kaip bernardinų statybų provizorius, galėjęs sugestionuoti architektui statybines idėjas, paimtas iš religinių vizijų, kaip šaltinių paliudyta Lvove, ir reikalauti statyti gotinės formos nepaisant įsigalėjusio renesanso. Vėlyviausios gotikos sprendimų XVI a. antroje pusėje ir XVII a. sutinkama Š. Prancūzijoje, Flamuose, Anglijoje ir kt. 1936 ant vieno O. bžn. kontraforso užtikti du mūrininkų ženklai gal padės tiksliau išaiškinti O. bžn. statytojus.

Bažnyčia yra vienos navos su choro priestatu r. pusėje. Choro užbaigimas kampuotas. Navos plotis (viduje) 8,50 m, ilgis 22 m. Chore yra išlikę gotiški tinkliniai skliautai. Altoriai barokiniai. Turtinga O. bžn. fasadų dekoracija vėlyvosios gotikos motyvų sudėtingu deriniu ją padarė vieną iš rečiausių rytinės Vidurio Europos architektūros paminklų. Šoninius fasadus ir chorą remia ploni aštuoniakampiai kolonėlių formos kontraforsai, kurie užsibaigia pinakliais, o langus supa gilūs profiliuotų plytų rėmai. Nuostabų vakarinį fasadą flankuoja du liekni aštuoniakampiai bokšteliai, kuriuos puošia plonų rėmų motyvai ir ant kampų kolonėlės, sujungtos pleišto arkutėmis, o viršūnes karūnuoja smaili pinakliai. Apatinė fasado dalis į gatvę atsiveria trijų dalių portiku, kuris pridengia viduj esantį portalą. Virš šios masyvesnės apatinės dalies iškilusius keturis gotiškus langus aprėmina gilūs profiliuoti rėmai, per kuriuos genialiai drąsiai perpinta e-

nerginga arka: jos apatinė briauna apskrita, o viršutinė pakyla pleištu ir remia konsolį, laikantį vidurinį bokštelį. Šį bokštelį viršuje iš abiejų pusių atremia susipynusios ažūrinės arkutės. Harmonija dinamiškų flamboyant'o pleišto arkos motyvų su statiškais ketvirtainių rėmų motyvais pagrindžia šio fasado estetinę vertę. Mūras ir jo detalės padarytos iš specialių fasoninių plytų, kurių esama 33 rūšių. Plytos šviesiai gelsvos spalvos, nudažytos raudonai. O. bžn. buvo keletą kartų remontuojama XVII–XIX a. 1902 O. bžn. kapeliono kun. Juozo Laboko iniciatyva įst. komitetas O. bžn. pagrindinei restauracijai. Iki 1908 komitetas atliko šiuos darbus: sutvirtino pamatus (sijos, ant kurių pamatai laikėsi, buvo supuvusios), nuleido požemio vandenį, naujai perstatė bokštelius (tam buvo užsakyta 10.000 fasoninių plytų), pastatė tris naujas kriptas ir navoje naujus gotinių formų skliautus, atmūrijo apatinės dalies šonines portiko arkas, ploniausias fasado dalis sutvirtino geležiniais varžtais. Iki 1907 komitetas surinko per 37.000 rb. ir 1908 iš valdžios prašė 15.000 rb. Darbams vadovavo inž. A. Antonovičius, pamatų darbus atliko inž. M. Halovskis, drenažo — inž. K. Girdvainis. Restauracijos ekspertais

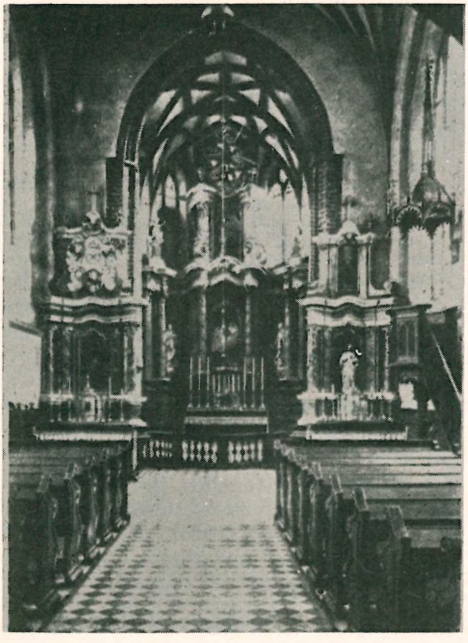

Šv. Onos bžn. interjeras

Šv. Onos bžn. prieš restauraciją (XIX a. pabaigos nuotrauka)

buvo iš Krokuvos pakviesti J. Dziekońskis ir S. Odrzyvolskis. Restauruojant aplink bžn. ir rūsy rasta daug žmonių kaulų iš XVI–XVII a. Gretimai stovinti neogotiška varpinė statyta 1874.

I. de Komorowo, Memoriale Ordinis Fratrorum Minorum (Monumenta Poloniae Historica V 1888, 200); *G. Grabowski,* Zgromadzienie wszystkich dokumentów Archivum Anny Świętej (rankraštis buv. Vilniaus Viešojoje bibliotekoje, spinta A nr. 158); Trzy Xsięgi Bractwa Anny S. od A. 1580 etc. (rankraštis buv. Lenkų mokslo d-joje Vilniuje, 47 C); *M. Baliński,* Historya Miasta Wilna II 1837, 93–95; *J. I. Kraszewski,* Wilno II, 325–333; *T. Narbutt,* O wileńskim kościele świętej Anny (Pomniejsze Pisma historyczne 1856, 115–133); *W. Zahorski,* Kościoł św. Anny w Wilnie 1905; Drevnosti, Trudy komissii po sochraneniju drevnich pamiatnikov imperatorskago moskovskago archeologičeskago obščestva III 1909, 141–143; *W. Jäger,* Die St. Annekirche und die Klosterkirchen von St. Bernardin und St. Michael 1918; *M. Morelowski,* Geneza stylu kościoła św. Anny z formy bramy Subocz w Wilnie (Prace i materjały sprawozdawcze Sekcji Historji Sztuki II 1935, 306–308); *J. Hoppen,* Dwa nieznane gmerki murarskie na kościele św. Anny w Wilnie (Prace i materjały sprawozdawcze Sekcji Historji Sztuki III 1938–39, 272–273); *P. Reklaitis,* St. Annenkirche in Vilnius eine kunstgeschichtliche Frage im Osten (Commentationes Balticae 1955 II, 4, 1–42). *P.Rkl.*

Onos brolijos, Šv. (Lietuvoje). Viduramžių gale šv. Onos garbinimas visoje Europoje, o ypač Vokietijoje, buvo labai papli-

tęs. Jau XIII a. Vokietijoje yra žinomos šv. O.b. (Annenbrüder). Iš karto jos buvo pirklių ir kalnakasių d-jos, vėliau įgavusios visas brolijų žymes. Vokiečiai, daugiausia amatininkai ir pirkliai, atvykdami į Lietuvą ir čia pastoviai įsikūrę, atsinešė ir savo krašto pamaldumą šv. Onai. Jie savo globėjos garbei steigė jos vardo brolijas, statė bažnyčias ir koplyčias. Dėl to dar XVII a. Lietuvoje ir Lenkijoje O.b. laikyta vokiečių brolija. Taip pat ir bernardinai, kurių ordine šv. Onos garbinimas buvo labai stiprus, prisidėjo prie O.b. išplitimo Lietuvoje. Pirmieji Lietuvon atvykę bernardinai daugiausia buvo čekai ir vokiečiai. Savosios tautos ir savojo ordino pamaldumas į šv. Oną buvo priežastimi, kodėl O.b. tuoj atsirado prie bernardinų bažnyčių. Vilniaus vokiečiai, kai tik 1469 čia įsikūrė bernardinai, šalia jų bažnyčios pasistatė šv. Onos koplyčią brolijos reikalams, kuri vėliau perstatinėjama ir puošiama virto gražiąja Vilniaus Šv. Onos bažnyčia. Bet pati O.b. Vilniuje galėjo atsirasti ir anksčiau, nes apie 1500 ji jau turėjo daug narių ir turtų. Jon galėjo susiburti Vilniaus vokiečiai daug anksčiau, ir tik bernardinams įsikūrus Vilniuje ji pateko jų globon, kaip ir kituose kraštuose. Nuo 1500 jau yra tikslesnių žinių apie Vilniaus O.b., nes tais metais bernardinai, bažnyčiai sugriuvus, su pamaldomis persikėlė į O.b. koplyčią; dėl to kilo ginčas su brolija; ginčą išsprendė D.L.K. Aleksandras, pavesdamas bernardinams O.b. žemes ir turtus. Kaune prie bernardinų bažnyčios O.b. buvo įst. 1508. Bet protestantizmo banga apnaikino tiek bernardinus, tiek ir jų globojamas O.b. Tik katalikybei atsigavus, bernardinai tuoj ėmėsi gaivinti ir O.b. Prie O.b. atgijimo prisidėjo Ona Jogailaitė, Stepono Batoro žmona, išgavusi iš Šv. Sosto brolijos patvirtinimą ir atlaidus. Brolijos įstatus patvirtino nuncijus A. Bolognetti, o pop. Sikstas V 1589 pakėlė O.b. į arkibroliją ir pavedė ją išimtinai bernardinų vadovybei, leisdamas steigti O.b. ir ne prie bernardinų bažnyčių. 1581 O.b. jau vėl veikė Vilniuje ir Kaune. O.b. rėmėjai Onai Jogailaitei rūpinantis, o taip pat talkinant Vilniaus vysk. Jurgiui Radvilai ir kapitulai, prie Bernardinų bažnyčios buvo pastata nauja šv. Onos bažnyčia (žr.). Bažnyčios pašventinimas ir O.b. įvedimas įvyko 1581 IV 13.

Kaip greitai O.b. plito Lietuvoje, matyti iš to, kad jau vysk. Merkelio Giedraičio laikais (1576–1609) ji veikė prie kai kurių Žemaičių vyskupijos bažnyčių. Po 50 metų vysk. Jurgis Tiškevičius 1646 pranešė šv. Sostui, kad jo vyskupijoje yra, šalia kitų, ir O.b. Į O.b. rašėsi ne tik pamaldūs eiliniai tikintieji, bet ir didikai, aukštieji dvasininkai. Lietuvoje O.b. nariai buvo Radvila Našlaitėlis, Leonas Sapiega, Mikalojus Pacas, Giedraičiai, Vainos, Vilniaus vyskupai, kapitulos nariai. Brolija, turėdama tokių aukštų ir turtingų asmenų, įsigijo reikšmingų užrašų ir donacijų. Kiek O.b. prisidėjo prie dvasinio gyvenimo atgaivinimo ir stiprinimo, sunku nustatyti. Iš įstatų matyti, kad brolijos narių dėmesys kreipiamas į tikėjimo uolų praktikavimą ir gynimą nuo kitataučių ir netikėlių puolimo. Brolija stengėsi savo narius apsaugoti nuo klaidų ir stiprinti juos tikėjime. Brolija turėjo kasmet renkamą vadovybę, nariai nešiojo O.b. ženklą: apskritą medalį, kurio vienoje pusėje buvo šv. Onos su dukrele Marija atvaizdas ir įrašas: S. Annae Societas (Šv. O. b.), o kitoje pusėje įrašas: Fructus caritatis salus (Meilės vaisius — išganymas). Turėta ir speciali brolijos malda, kurią nemoką skaityti pakeisdavo paprastais poteriais. Be dvasinių pratybų, brolijos nariai turėjo šelpti vargšus, vengti vaidų ir apkalbų, o ypač girtybės, guosti nelaimingus, taikyti susivaidijusius ir pn. Rusams ėmus persekioti katalikus, uždarius bernardinų vienuolynus, O.b., netekusi globėjo, sunyko ir paskutiniais laikais ji katalikų gyvenime nepasireiškė.

W. Jäger, Die St. Annakirche und die Klosterkirchen von St. Bernardin und St. Michael in Wilna 1918; *B. Kleinschmidt,* Die hl. Anna, ihre Verehrung in Geschichte 1930; *P. Reklaitis,* Die gotische St. Annenkirche in Vilnius (Commentationes Balticae II 1954); *K. Kantak,* Franciszkanie Polscy II 1937; *J. Vaišnora,* Marijos garbinimas Lietuvoje 1958. *J.V.*

Ontario 1. ež. Amerikoj, tarp Kanados ir JAV, žemiausias Didžiųjų ež. grupės; 19.186 km² ploto; įteka Niagara, išteka Šv. Lauryno upė. Paviršius 74,9 m nuo j.l., gylis ligi 238 m, vid. 94 m. Baseino plotas 744.900 km², vandens debitas ištako 5970 m³/sek.

2. Didžiausia Kanados provincija, tarp Didžiųjų ež. ir Hudsono įlankos; 1,06 mil. km², 5.404.933 gyv. (1956); sostinė Torontas. Laurentinės aukštumos tęsiasi nuo Tūkstančio Salų į v. ir toliau į š., sudarydamos Jurgio įlankos ir Hurono ež. krantus. Vidurinė dalis sudaro takoskyrą tarp upių, tekančių į Didžiuosius ež. ir Šv. Lau-

ryno upę arba jos intaką Otavą. Ta sritis yra viena turtingiausių pasauly asbesto, bismuto, nikelio, vario, aukso, platinos, sidabro ir geležies rūdos, o pusiasalyje gaunama naftos ir dujų. O. yra ne tik pramonės, bet ir žemės ūkio kraštas. Dirbamos žemės yra apie 6 mil. ha. Pagrindinės kultūros: kviečiai, avižos, miežiai, rugiai, linai, bulvės, kukurūzai ir pašariniai augalai. Miškais apaugę 58% viso ploto. Aukso per metus gaunama apie 85.000 kg, sidabro 125.000 kg, vario 150.000 t, platinos 6700 kg. Iš viso per metus gaunama už apie 300 mil. dol. mineralinių žaliavų. Pagrindinė pramonės šaka yra medžio apdirbimas: popieriaus, celiuliozės, kartono, statybinės medžiagos gamyba.

Didžiausi O. miestai: Torontas, Hamiltonas, Otava (visos Kanados sostinė), Windsoras ir Londonas. Aukštosios m-los: Toronto univ. (per 11.000 stud.), Queen's univ. Kingstone, Vakarų O. univ. Londone, baptistų McMaster univ. Hamiltone, kat. univ. ir Carleton kolegija Otavoje bei karališkoji karinė kolegija Kingstone.

O. pirmasis tyrinėtojas - atradėjas buvo prancūzas Samuel de Champlain. Jis 1613 plaukė aukštyn Otavos upe, ieškodamas šiaurės vandenyno, o 1615 pasiekė Hurono ež. Prancūzų jėzuitai įsteigė savo misijas ir pirmieji susipažino su europiečiams nežinomomis teritorijomis. Viena jų misijų stotis, Huronia, tarp Jurgio įlankos ir Simcoe ež., buvo 1649 indėnų irokėzų sunaikinta, o misininkai nukankinti. Tačiau prancūzai ir toliau plėtė brangiųjų kailių supirkimo stočių tinklą. Tos stotys buvo mažos tvirtovės ir steigiamos svarbiose strateginėse vietose. Viena iš jų buvo Fort Frontenac O. ežero š.r. gale, kur dabar yra Kingstonas; kita — Torontas, ež. š. krante arčiau v. jo galo; Michilimackinac prie įėjimo į Mičigano ež., Detroit, Niagara, Sault Ste. Marie ir kt. Betgi prancūzai krašto nekolonizavo, jis pasiliko beveik grynai indėniškas ir pustuštis ligi anglams jį 1763 perimant. 1774 O. prijungta prie Kvebeko provincijos. Kilus amerikiečių revoliucijai, į O. atvyko apsigyventi daug pabėgėlių lojalistų, kurie ir buvo tikrieji O. kolonistai. Jie reikalavo anglų teisyno ir savos atstovybės, nes Kvebekas dar laikėsi prancūzų teisyno. Jiems daugėjant ir nenurimstant, 1792 buvo sukurtos dvi Kanados: Aukštutinė Kanada į v. nuo Otavos upės su anglų teisynu ir savivalda ir Žemutinė Kanada į r. nuo Otavos su prancūzų teisynu. Aukštutinė ir Žemutinė Kanados 1842 buvo sujungtos kaip dvi lygiateisės dalys su vienu parlamentu, bet dėl griežtų tautinių ir religinių skirtumų 1867 Kanada tapo federaline šalimi, o O. jos nauja provincija.

J. and M. Mackenzie, O. in Your Car 1950; *O. T. G. Williamson,* The Northland: O. 1946. *A.B.*

Ontogenezė, arba ontogenija (iš gr. on, ds. onta ‚būtis' ir génesis ‚kilimas, atsiradimas') atskiro individo išsivystymo istorija nuo kiaušinio ligi subrendusios formos. Žr. Biogenetinis dėsnis, Evoliucija, plg. Filogenija.

Ontologija (gr. on, ds. onta ‚būtis' ir logos ‚mokslas') pagrindinė filosofijos dalis, svarstanti būtį kaip būtį. O. terminą pirmasis pavartojo R. Goclenius (Lexicon philosophicum 1613). Toliau Descartes'o pasekėjas J. Clauberg o. vadino ontosofija (Principia philosophiae sive Ontosophia 1656). O. terminas sutinkamas ir pas Leibnizą, o prancūzuose pas Du Hamel (veikale Philosophia vetus 1681). Bet galutinai o. terminą įpilietino Chr. Wolffas savo 1730 išleistu veikalu Philosophia prima sive Ontologia. Skirdamas bendrąją ir specialiąją metafiziką (žr.), Chr. Wolffas o. vardą teikė bendrajai metafizikai. Nors o. terminas yra nesenas, bet pati o. visu pločiu buvo išplėtota jau Aristotelio vad. ‚pirmojoj filosofijoj'. Taip pat pagrindinė vieta o. teko ir viduramžinėj filosofijoj. Naujųjų amžių filosofijoj pagrindiniu klausimu iškilus nebe būties, o pažinimo klausimui, o. buvo skiriama mažiau dėmesio arba apskritai nerandama jos prasmės, kaip pvz. Kanto transcendentalinėj filosofijoj, kurioj pagrindinės būties sąvokos suvokiamos kaip mąstymo apriorinės formos. Mūsų šimtmetyje ryšium su posūkiu iš idealizmo į realizmą ir iš dalies ryšium su neoscholastinio sąjūdžio (žr. Neoscholastika) išaugimu, o. yra iš naujo susilaukusi dėmesio. Tradicinės sampratos o. atstovauja neoscholastikai kaip J. Maritain, M. Müller, F. van Steenberghen ir kt. Skelbdamas senosios o. galą, naujų jai kelių ieško N. Hartmannas (žr.), suvokdamas o. kaip būties kategorijų analizę (Kategorialanalyse) ir siedamas ją su specialinių mokslų metodais (priešais senosios o. ‚spekuliatyviškai metafizinę' linkmę). M. Heideggeris (žr.) savo pagrindiniam veikalui Sein und Zeit taip pat teikė uždaviniu senosios o. ‚destrukciją' ir, atsirėmus fenomenologiniu metodu, pateikimą ‚fundamentalinės

o.' (Fundamentalontologie), pagrįstos žmogiškosios egzistencijos analize. Prancūzuose savo spiritualistinės filosofijos pagrindu o. plėtojo L. Lavelle (žr.) Lietuviuose Pr. Kuraitis pateikė dviejų tomų Ontologiją (1931–33; trečiasis tomas liko rankrašty). Atstovaudamas aristotelinei - tomistinei o., Pr. Kuraitis o. dalyku laiko būtį apskritai, transcendentalines būties ypatybes (vienį, tiesą, gėrį), pirmuosius būties dėsnius ir kategorijas, arba pagrindines būčių rūšis, būties priežastis ir tvarką. Taip suprastą o. jis laiko pagrindine filosofijos dalimi, nepriklausoma atskirųjų mokslų, bet tyrinėjančia jų pagrindines sąvokas bei dėsnius savu filosofiniu žvilgiu, pirmesniu už specialųjį mokslinį tyrimą. ‚Vienas iš svarbiausių o. uždavinių yra kritiškai spręsti pačius pagrindinius apie realybę klausimus, išaiškinti visų mokslų vartojamų svarbiausių sąvokų ir dėsnių objektyvią reikšmę. Vadinamieji ‚realūs mokslai' kalba apie daiktus, turinčius įvairias ypatybes ir galias, bet tie daugiau ar mažiau specialūs mokslai neaiškina apie kiekvienos pasaulio esybės, kaip tokios, sudėtį iš esmės ir egzistavimo, iš akto ir potencijos... Matematika nurodinėja kiekybinius santykius, bet nesvarsto klausimo, kas yra kiekybė, koks jos santykis su daiktų substancija... Įvairiuose moksluose kalbama apie dėsnius, bet tik o. rišamas klausimas, kame daiktuose yra dėsningumo pagrindas' (Ontologija I, 68–69).

G. Lehmann, Die Ontologie der Gegenwart 1933; *H. Conrad-Martius,* Realontologie (Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung 1923); *G. Jacoby,* Allgemeine Ontologie 1925–29; *M. Heidegger,* Sein und Zeit ⁷1953; (") Kant und das Problem der Metaphysik ²1950; *J. Maritain,* Sept leçons sur l'être 1934; *N. Hartmann,* Zur Grundlegung der Ontologie ³1949; (") Neue Wege der Ontologie ²1947; *M. Müller,* Sein und Geist 1940; (") Crise de la métaphysique 1953; *F. van Steenberghen,* Ontologie ²1952; *L. Lavelle,* Introduction à l'ontologie 1947; *C. Nink,* Ontologie 1952. *J.G.*

Ontologizmas filosofinė teorija, pagal kurią Dievas ne tik pirmasai būties atžvilgiu (primum ontologicum), bet ir pirmasai pažinimo atveju, nes pagal šią teoriją, Dievas yra pažįstamas betarpiškai, intuityviai, iš pačios būties sąvokos. Atsiremdami į N. Malebranche, XIX a. o. atstovavo nemaža katalikų filosofų-teologų: V. Gioberti ir A. Rosmini Italijoj, Laforêt ir Ubaghs Belgijoj, J. Fabre Prancūzijoj. 1861 katalikų Bažnyčiai o. pasmerkus, jis nebeteko savo šalininkų.

Onupis 1. upelis Trakų aps., Merkio deš. intakas, 5,5 km ilgio; teka į p.r. greta Cirvijos; baseino plotas 12 km².

Onuškio (Rokiškio aps.) bažnyčia

2. Upelis Kauno aps., Nevėžio deš. intakas, 5,5 km ilgio; teka į r.; baseino plotas 8 km².

Onus probandi (lot.) įrodymo našta bet kuriame ginče, diskusijose.

Onuškis 1. bžk. Rokiškio aps., Juodupės vls. (sovietinėje okupacijoje Rokiškio rajono), 24 km į šiaurę nuo Rokiškio, Latvijos pasienyj; apie 400 gyv. (drauge su buv. dvaru ir kaimu 1923 buvo 521 gyv.). Nepriklausomybės metu O. buvo 7 skyrių pradžios m-la (jos mūrinis namas statytas prieš I pas. karą), erdvi salė, vaistinė, pašto agentūra, garinis malūnas, kooperatyvas ir 5 privatinės krautuvės, iš kurių 4 žydų. Miestelyj gyveno 18 žydų šeimų ir apie 40 bežemių šeimų, kurie vasaros laukų darbų vykdavo į Latviją. Pagal padavimus, ant senųjų kapų kalno — aukščiausios mstl. vietos, — buvusi senovės lietuvių šventykla su aukuru. Iš O. apylinkės yra kilę kun. J. Skruodis, kun. Ant. Deksnys, inž. J. Deksnys, plk. Šimėnas ir kt. *A.B.*

Istorija. O. vietovė žinoma jau XVI a. viduryje kaip tolimiausia šiaurinė Pienionių aps. (vėliau išnykusios) dalis. Sienos tarp Lietuvos ir Livonijos 1529 pravedimo akte minimas O., tada priklausęs Čedasų vls. O. dv. valdytojais ar savininkais yra buvę: Mleckiai, Rajeckai, Kaminskai ir nuo XIX a. antros pusės — Komarai. Kat. Šv. Mykolo Archangelo medinė bžn. statyta 1600 fundatorių Mleckienės ir Rajecko, perstatyta 1774 Kaminskų, 1908 atnaujinta parapiečių lėšomis. Pradžioje O. bžn. buvo Rokiškio filija. 1781 ji jau atskira parapija su 1483 parapiečiais. Tuo laiku veikusi prie bžn. mokykla buvo išlaikoma klebono, 1828 joje mokėsi 6 vaikai. 1863 O. klebonas Jonas Plevokas bu-

vo išvežtas į Sibirą, 1872 jis grįžo į Kuršą ir mirė Bauskėje. 1849 O. buvo prijungtas prie Žemaičių vyskupijos, o 1926 — prie Panevėžio. 1940 buvo 1645 parapiečiai.

Słownik geogr. III 1882; *J. Kurczewski,* Biskupstwo Wileńskie 1912; *A. Alekna,* Žemaičių vysk. Motiejus Valančius 1922. *R.Krs.*

2. O., taip pat ir Onuškės, Onušiškės, mstl. Trakų aps., tarp Aukštadvario ir Valkininko; 609 gyv. (1923). O. yra prie užankančio Samanos ež., iš kurio išteka Verknės kair. intakas Raudonė; toliau apylinkėje yra Dumblio, Kerėplio ir kt. ež. Nepriklausomybės metais O. buvo vls. centras (147 gyv. vietovės su apie 11.000 gyv.), sovietinėj okupacijoj priskirta Daugų (28 km į š.r.) rajonui. Miestely prieš II pas. karą buvo pradžios m-la (dar prieš I pas. karą Saulės d-jai buvo leista įsteigti m-lą 1909; apie anksčiau veikusią m-lą yra žinių iš XVIII ir XIX a.), valstybinė biblioteka (nuo 1937), pašto įstaiga, vaistinė, gydininkija (Daugų miškų urėdijos), smulkaus kredito d-ja, lentpiūvė (žinoma jau 1825), policijos nuovada, Užuliejuose ir Kaniūkuose pasienio policijos rajonų įstaigos, keliolika krautuvių bei verslo įmonių. Vietovę dominuoja mūrinė klasikinio stiliaus bžn. O. vls. priklausė ir Dusmenų bžk., kur gimė Kipras Petrauskas ir palaidotas Mikas Petrauskas. Jų brolis Antanas Petrauskas buvo O. vls. viršaičiu; 1941 bolševikai jį išvežė į Sibirą. Pagrindinė O. aikštė buvo pavadinta Kipro Petrausko vardu. Nepriklausomybės metais O. veikė Darbo federacijos skyrius, Vilniui vaduoti s-gos skyrius, šauliai (turėjo savo orkestrą), pavasarininkai ir jaunalietuviai.

Onuškio (Trakų aps.) bažnyčia

I s t o r i j a. O. seniūnija Trakų vaivadijoj minima 1532, tada jos seniūnu buvo Jonas Zabžezinskis. Mstl. savo vardą gavo, gal būt, nuo Onušio ūkio, kuriame Jokūbas Kuncevičius įsteigė dv., prie kurio ėmė kurtis ir mstl. Vėliau O. dv. ir mstl. valdė Naruševičiai, Katkevičiai, Šetkevičiai, prie šių (apie 1850) O. valda apėmė 5000 dešimtinių plotą. 1882 O. buvo ruso grafo Olsufjevo rankose. Apie 1722 O. dv., be mstl., priklausė dar 9 k., jų tarpe Samnikų k., senesnis už patį O. Toj vietoj 1382 Vytautas sumušė į Lietuvą įsiveržusių kryžiuočių būrį. Pirmoji kat. Šv. apaštalų Pilypo ir Jokūbo medinė bžn. statyta 1568 O. savininko Jono Naruševičiaus, šios vietoj 1829 dvarininkai Kazimieras ir Teresė Šetkevičiai pastatė mūrinę, kurią 1853 pakonsekravo vysk. Žilinskas. Parapija nuo pradžios priklausė Vilniaus vyskupijos, Trakų, paskui Merkinės dekanatui, o nuo 1926 yra Kaišiadorių vyskupijos, Stakliškių dekanato. 1940 turėjo 5600 parapiečių.

Słownik geogr. III 1882; *J. Kurczewski,* Biskupstwo Wileńskie 1912. *R.Krs.*

Oocistas (gr.) kokcidijų spora su gemalais, vadinamais sporozoitais. Žr. Sporagyviai.

Oocitas (gr.) padidėjęs oogonas (žr.), kuriame įvyksta meiotinis chromozomų pasidalijimas ir iš kurio eventualiai išsivysto kiaušinėlis.

Ooforitas (gr.) kiaušidės (gr. ooforon) uždegimas. O o f o r e k t o m i j a kiaušidės operacinis pašalinimas, išoperavimas.

Oogamija (gr.) maurakulio makrogametų, panašių į daugialąsčių kiaušialąstes, ir mikrogametų, panašių į daugialąsčių spermatozoidus, kopuliacija (žr. Žiuželiniai); veisimasis kiaušinėlio apvaisinimu.

Oogonas (gr.) ląstelė, iš kurios eventualiai išsivysto moteriškoji lytinė ląstelė (kiaušinėlis).

Ookineta (gr.) kraujinių sporagyvių zigota. Žr. Zigota.

Oolala, kitaip Gorno-Altaisk, Sov. Sąjungos mst., Altajaus kalnuose oirotų autonominės srities adm. centras; apie 30.000 gyv.

Oolitas (gr. ‚kiaušininis akmuo') mažas konkrecinis grūdas ar sferulė, kurios vidury dažniausiai randamas grūdelis smėlio arba mažytės foraminiferos kūnas. Šios, panašios į ikrus, konkrecijos būna klintinės, silicinės ar geležingos. Uolienos, sudarytos iš tokių sucementuotų grūdelių, vadinamos oolitinėmis, pvz. juros sistemos klintys, siluro geležies rūdos, kai kurie titnagai. Anglijoje oolitinės klintys sudaro storus klodus, todėl ir ši formacija buvo pavadinta oolitu (terminas daugiau nebevartojamas). Oolitinės klintys kasamos daugiausia statybinės medžiagos gamybai. Oolitinės klintys yra būdingos viršutinei ir vidurinei jurai. Tačiau klintiniai ir geležingi o. gaminasi ir dabartiniuose kai kuriuose ežeruose bei pajūriuose. *B.Sld.*

Oologija (gr. oon ‚kiaušinis' ir logos ‚mokslas') ornitologijos mokslo šaka apie kiaušinius.

Ootipas (gr.) plokščiųjų kirmėlių (žr.) specialus visimo organas, kurin atsiveria iš kiaušidžių einą kiauštakiai ir trynio latakai.

Op. santrumpa lotynų opus ‚veikalas'. Žr. Opus.

O.P. domininkonų (Ordo Praedicatorum) santrumpa.

Opa odos arba gleivinės plėvelės defektas, atsiradęs dėl uždegimo, nekrozės. Odos, gleivinių bei serozinių membranų sužalojimas pavirsta o., jei jų gijimas lėtėja dėl kraujo apytakos sutrikimų ar įsiskverbusios infekcijos. O. dugnas esti padengtas minkštomis, pabrinkusiomis rausvomis granuliacijomis ir skystais gelsvais pūliais; jos kraštai dėl susiformavusio fibrozinio audinio pasidaro kieti, aplinkiniai audiniai rodo lengvo laipsnio hiperemiją ir pabrinkimą.

Opakiškumas (iš lot. opacus ‚nepermatomas') nepermatomumas, savybė nepraleisti šviesos spindulių. Pvz., jei žaliai nudažytą stiklą uždėsime ant raudonai nudažyto, jiedu kartu visiškai nepraleidžia šviesos spindulių, nors kiekvienas iš jų skyrium kai kuriuos spindulius praleidžia. O. taip pat vadina kūnų padengimo dažais laipsnį (žr. Dažai).

Opalas (skr. upala ‚akmuo') amorfinis mineralas, SiO_2+H_2O, turis daug atmainų. Kietumas 5,5–6,5, specifinis svoris 1,9–2,3. O. randamas vulkaninių uolienų tuštumose, prie karštų šaltinių (geizeritas), kaip suakmenėjimų priemonė (suakmenėjęs, suopalintas medis) ir kt. Atmainos su ypatingu vaivorykštės spalvų žaidimu (opalescencija) vartojamos nuo senų senovės kaip brangakmeniai. Baltasis, mėlynasis ir juodasis o. yra labiausiai vertingi. Daugiausia o. randama Vengrijoj, Australijoj, Japonijoj, Meksikoj, Čekoslovakijoj, Hondure ir JAV (Nevadoj). *B.Sld.*

Opalescencija (nuo opalui, žr., būdingo švitesio) stipriai apšviesto skaidraus koloido savybė pasidaryti drumzlinu.

Opaliński lenkų didikų šeima, kuri per trejetą šimtmečių (XVI–XVIII a.) vaidino žymų vaidmenį Lenkijos politiniame ir kultūriniame gyvenime. Iš šios giminės minėtini:

1. Krzysztof (1609–1655), Poznanės vaivada, diplomatas, rašytojas. Studijavo Italijos, Belgijos ir Prancūzijos univ., 1645–46 dalyvavo diplomatinėje misijoje Prancūzijoje sutariant Vladislovo IV Vazos vedybas su Marija Liudvika Gonzaga. Vėliau pasidarė Vazų dinastijos priešas ir 1655 pasirašė separatinę sutartį su švedais Ujscėje, kuri savo turiniu buvo panaši į J. Radvilo Kėdainių aktą, pasirašytą tais pačiais metais. Literatūroje pasižymėjo kaip kandus satyrikas (Satyry albo Przestrogi do naprawy rządu i obyczajów w Polszcze 1650), ypač kritikavęs katalikų dvasininkus, kyšius teismuose, kariuomenę su jos nevykusiais etmonais. Savo satyrose parodė daug europinės kultūros ir erudicijos bei pažiūrų platumo.

2. Łukasz (1612–62), (1) brolis, lenkų rašytojas, satyrikas. Mokėsi užsienyje. Politikoje abu broliai pasidalijo vaidmenimis: Krzysztof karalių išdavė, o Lukasz drauge su karalium išėjo ištrėmiman. Daugiausia pasižymėjo kaip rašytojas, parašęs eilėmis pirmą lenkų poetiką su gausiais lyrikos pavyzdžiais. Poemos pabaigoj betgi iš estetizmo perėjo į moralizavimą, labai pakenkdamas veikalo vertei. Svarbesni jo raštai: Rozmova plebana z ziemianinem 1641, Polonia defensa contra Barclaium 1648, Porta aurea ad historiam 1650.

Korbut, Literatura polska I; *Szajnocha*, Szkice historyczne 3, Listy Krzysztofa Opalińskiego do brata Lukasza 1957.

Opanovcai k., buv. Užubalio vls., Lydos aps. 1899 E. Volteris ir vėliau V. Šukevičius tyrinėjo XIV–XV a. pilkapius, sukrautus iš akmenų. Pilkapiai yra buvę pailgi, supilti rytų-vakarų kryptimi. Mirusieji laidota nedeginti maždaug 1,5 m gilumo duobėse. Be įvairių žalvarinių ir geležinių įkapių, rasta ir XIV a. Prahos grašio atlauža, Lietuvos pinigas su vad. Gedimino

stulpais vienoje pusėje ir Vyčiu antroje, Aleksandro Jogailaičio moneta. 1902 ten aptiktas ir pinigų lobis, susidedąs iš Prahos grašių (Vaclovo II), Lietuvos monetų su Gedimino stulpais vienoje pusėje ir Vyčiu antroje, ir kt.

W. Szukiewicz, Kurhany kamienne (Światowit I 1899, II 1902).

Opanskis Juozas (1897 Leliūnuose, Utenos aps. — 1927 Sov. Sąjungoj) komunistų veikėjas. Po bolševikų Rusijoj įsigalėjimo dirbo saugumo organuose — Čekoj. 1919 I, bolševikams užėmus Vilnių, su V. Kapsuku tardė Lietuvos vyriausybės atstovus. Komunistiniais šaltiniais, ‚tragiškai žuvo' eidamas ‚atsakingas pareigas' Gudijoje.

Opava (vok. Troppau) Čekoslovakijos mst. prie O. upės (Oderio intako), Lenkijos pasienyj; apie 36.000 gyv. (1958). O. yra derlingame slėnyj, austrų valdymo laikais buvo žymus kultūrinis centras. Teatras, muziejus, dvi XV–XVII a. bžn.; cukraus, vaistų, alaus, tekstilės pramonė. O. įkurtas XIII a. pradžioj, 1224 gavo miesto teises.

Opel Adam (1837–1895) vokiečių pramoninninkas. 1862 Rüsselheim/Main įst. siuvimo mašinų fabriką, kuris vėliau (nuo 1887) gamino ir dviračius, o nuo 1898 svarbiausia atsidėjo automašinų gamybai. 1954 pagamino 165.650 automašinų, kurių 91.754 eksportuota. 1929 persiorganizavo į akcinę b-vę, patekusią į amerikiečių General Motors Corporation rankas.

Opera (it. opera in musica ‚muzikos kūrinys') muzikinis-dramatinis teatro kūrinys (anksčiau tiesiog vadintas it. dramma in musica arba dramma per musica), atliekamas dainavimo būdu, palydint orkestrui. O. sudaro muzika, drama (tekstas — vad. libretas) ir teatro menas — vaidyba, šokis, dekoracijos, teatrinė apranga ir t.t. Muzikinę o. dalį sudaro vokalinė muz. (arijos, duetai, tercetai, kvartetai bei kiti soliniai ansambliai ir chorai) ir instrumentinė — uvertiūra (ne visada), kartais šokiai, intermezzo ir pn. Arijos ir ansambliai paprastai sujungiami recitatyvais arba kartais žodiniais dialogais, o visas kūrinys dažnai užbaigiamas išplėstu finalu, kuriame apjungiama įvairios muz. formos. Vienas svarbiausių bruožų, apsprendžiančių o. sampratą bei struktūrą, yra muzikos ir teksto santykio nustatymas, kuris įvairiais laikais buvo skirtingai traktuojamas. Kartais pabrėžiama tekstas, t.y. muzika subordinuojama libretui (pvz. Monteverdi ir Glucko o.), o kartais priešingai — tekstas subordinuojamas muzikai (vad. Venecijos ir Neapolio mokyklos o. ir beveik visos italų o. nuo Rossinio iki Verdi). Idealiausiu šios problemos sprendimu paprastai laikoma muzikos ir dramos sintezė, kurioje abu komponentai turi vienodą reikšmę bei svorį ir kurios pavyzdžiais nurodoma Mozarto o. bei Wagnerio muzikinės dramos. Kadangi o. atliekama dainavimo būdu, o muzikinei-dramatinei idėjai išvystyti reikia paprastai daugiau laiko negu žodinėmis priemonėmis, todėl dramatinis o. elementas dažniausiai sprendžiamas dviem būdais: jis arba ištęsiamas, sulėtinama veiksmas (pvz. Wagnerio muzikinės dramos), arba veiksmo eiga paskubomis vedama recitatyvais, tarp kurių nuolatos įterpiama grynai muzikinės, faktiškai veiksmą skaldančios ir lėtinančios, dalys — arijos, ansambliai ir pn. Tokiu būdu, žvelgiant iš literatūrinio taško, dramatinis o. pagrindas dažnai esti gana nenuoseklus, padrikas, o pats libretas būna riboto meninio lygio. Nors šie trūkumai, kad ir ne tokioj ryškioj formoj, pasitaiko ir grynai dramatiniame (t.y. ne muzikiniame) scenos kūrinyje, vis dėlto dėl šių priežasčių ir ypač dėl o. sudarančių įvairių meninės kūrybos šakų gausumo bei mišrumo, o., kaip žanro, estetinė samprata yra susilaukusi labai prieštaraujančių pažiūrų: nuo kraštutiniai negatyvios nuomonės (‚o. yra keistas poezijos ir muzikos dalykas, kuriame poetas ir muzikas, viens kitam vienodai trukdydami, iš paskutiniųjų stengiasi pateikti apgailėtiną rezultatą', Saint-Evremonde) per nuosaikesnę pažiūrą (‚o. — tai egzotiškas bei irracionalus pasilinksminimas', Samuel Johnson) iki Wagnerio formuluotos idealaus visuotinio meno kūrinio (vad. Gesamtkunstwerk) sampratos.

Žvelgiant iš istorinio taško, pagal muz. specifiką ir libretą o. skirstoma į paskirus žanrus. Dramatiškai o. priklauso vad. r i m t o j i o. — it. o p e r a s e r i a (Mozarto La clemenza di Tito), prc. t r a g é d i e l y r i q u e (Lully o. Corneille tekstams), vad. h e r o j i š k o j i (Cherubini Médée) ir g r a n d o p é r a (Meyerbeerio Les Huguenots), kurios dažniausiai traktuojamos kaip muzikinės tragedijos. Kitą grupę sudaro įvairios k o m i š k o s i o s o. formos, kurių pagrindinis bruožas yra ne tik komiškas turinys, bet ir (bent iki XIX a. vidurio) dažni žodiniai, ne recitatyviniai, dia-

logai (išskyrus it. opera buffa). Svarbiausios komiškosios o. formos: it. opera buffa (Pergolesi La serva padrona, Rossinio Il barbiere di Siviglia, Mozarto Le nozze di Figaro), prc. opéra-comique (Monsigny Le déserteur, Grétry Zémire et Azor), anglų baladinė o. (Pepusch-Gay Beggar's Opera), vokiečių Singspiel (Mozarto Entführung aus dem Serail) bei Spieloper (Nicolai Die lustigen Weiber von Windsor, Flotowo Martha) ir specifinės ispanų o. formos — tonadilla ir, iš dalies, zarzuela. Tolimesnė komiškosios o., ypač prc. opéra-bouffe, raida yra davusi operetę (žr.) ir kitas lengvo žanro teatro muzikinių-dramatinių kūrinių formas. Be to, prc. opéra-comique XIX a. imta vadinti kiekvieną, tad net ir ne komiško charakterio, prancūzų o. (pvz. originaliosios Gounod Fausto ir Bizet Carmen versijos), kurioje buvo vartojama žodinis dialogas. Atskirai minėtina rimtosios ir komiškosios o. derinys vad. opera semiseria (Donizetti La Sonnambula) ir vienodą reikšmę turinčių o. ir baleto sintezė — opera-baletas, ypač buvusi populiari Prancūzijoje XVI–XVIII a. (pvz. Rameau Les indes galantes).

Dėl o. žanro specifiškumo didžioji o. dalis yra sukurta kompozitorių, kurie toje srityje specializavosi. Apie 10 kompozitorių (jų tarpe B. Galuppi, A. Scarlatti, R. Keiser, N. Piccinni, G. Paisiello) kiekvienas yra parašęs bent po 100 operų. Tokių kompozitorių, kurie būtų vienodai pajėgūs ir o., ir kitose muz. šakose, yra maža — išskirtini Monteverdi, Mozartas, R. Straussas. Šiaip o. kūryboje yra bandęs reikštis beveik kiekvienas iškilesnis kompozitorius, nors esama ir išimčių, pvz. J. S. Bachas, Brahmsas ir Bruckneris nėra parašę nei vienos o.; Beethovenas ir Debussy yra davę tik po vieną operą. Nors tikslus visų iki šiol sukurtų o. skaičius nenustatytas, tačiau apytikriai skaičiuojama netoli 45.000 (įskaitant ir operetes).

O. istorija. Nors o. pagrindų sampratą galima iš dalies sieti su senosios graikų dramos palydimąja muzika ir viduramžių liturginėmis dramomis bei misterijomis, tačiau tai vis dėlto neturėjo tiesioginio ryšio su o. kilme. Faktiškus o. užuomazgos pradmenis davė įvairios XVI a. pasaulietiško pobūdžio muzikiniai dramatinės formos ir ypač XVI a. pabaigos italų pastoralė (žr.). Šiai raidai lemiamos reikšmės turėjo tuoj prieš 1600 Florencijoje susispietusi muzikų ir poetų grupė (vad. camerata fiorentina): pasirėmus senosios graikų dramos muzikos samprata, ji išugdė monodinį stilių (vad. stile rappresentativo), pabrėžė teksto pradą ir pakeitė a-cappella stilių akomponuojama soline daina (arija) ir rečitatyvu. Panaudojus šiuos elementus ir pratęsus muz. pastoralės raidą, pasirodė pirmosios o.: Jacopo Peri (1561–1633) Dafne 1597 (visur prie o. duodamos datos nurodo premjeros, ne parašymo, datą) — paprastai laikoma pačia pirmąja o. (muz. dingusi) ir Euridice 1600 — ankstyviausia visa išlikusi o., ir Giulio Caccini (apie 1545–1618) Euridice 1600 (atlikta 1602). Tačiau šių o. forma dar buvo primityvi: pagrindą sudarė kalbinį ritmą atliepiąs rečitatyvas, dar stokojąs aiškaus melodinio charakterio ir palydimas ribota harmonija mažo orkestro. O. raidą žymiai pastūmėjo į priekį Claudio Monteverdi (1567–1643): jis praplėtė muz. formą, paįvairino harmoniją, padidino orkestrą ir, svarbiausia, išryškino muzikiniai dramatinį charakterizavimą bei ekspresiją ir tokiu būdu pirmasis formulavo muzikinės dramos sampratos pagrindus. Tad jo o. (La favola o'Orfeo 1607, L'incoronazione di Poppea 1642, Il ritorno d'Ulisse in patria 1641 ir kt.) yra pirmosios reikšmingos o. ne tik istoriniu, bet ir meniniu atžvilgiu. Trečiajame XVII a. dešimtmetyje o. centras perėjo į Romą, kur ryškiausi kompozitoriai buvo Stefano Landi (apie 1590–apie 1655; Sant'Alessio 1632), Domenico Mazzocchi (1592–1665; La catena d'Adone 1626) ir Luigi Rossi (1598–1653; Il palazzo d'Atlante incantato 1642, Orfeo 1657), kurie, ypač Landi, pradėjo arijos atskyrimą nuo rečitatyvo, davė uvertiūros uzuomazgą ir ypač gausiai panaudojo chorus. Romos grupė davė ir pirmąsias komiškas o.: nors paskirų komiškų elementų buvo pasirodę jau aukščiau minėtų kompozitorių kūryboje, pirmosios ištisai komiškos o. buvo Virgilio Mazzocchi (1597–1646) ir Marco Marazzoli (m. 1662) Chi soffre speri 1639, minėtojo Marazzoli ir Antonio Maria Abbatini (apie 1595–apie 1680) Dal male il bene 1654 ir Jacopo Melani (1623–76) La Tancia 1657. Maždaug tuo pačiu metu, įkūrus 1637 Venecijoje pirmąjį viešą o. teatrą (Teatro San Cassiano), susidarė vad. Venecijos kryptis, kuri visiškai atskyrė ariją nuo rečitatyvo, kiek sumažino choro vaidmenį, tačiau daugiau pabrėžė grynai orkestrines dalis, padidino

veikėjų skaičių bei paįvairino siužetą ir toliau ugdė Romos grupės pradėtas komiškosios o. tradicijas. Pirmieji šios krypties kompozitoriai buvo minėtasis, apsigyvenęs Venecijoje, Monteverdi, Pietro Francesco Cavalli (1602–76; Giasone 1649, Serse 1654) ir Pietro Antonio Cesti (1623– 69; Orontea 1649, Il pomo d'oro 1667), kiek vėliau — Antonio Sartorio (apie 1620–81; Adelaide 1672), Giovanni Legrenzi (1626–90; Eteocle e Polinice 1675, Totila 1677), Carlo Pallavicino (apie 1630–88; La Gerusalemme liberata 1687) ir Alessandro Stradella (1642–82; Trespolo 1686). XVII a. Venecijos o. viršūnę pasiekė Vokietijoje gyvenęs Agostino Stefani (1654–1728; Henrico Leone 1689, Tassilone 1709), o XVIII a. ryškiausiai pasireiškė Antonio Lotti (apie 1667–1740; Alessandro Severo 1716, Teofane 1719), Carlo Francesco Pollarolo (1653–1722; Ottone 1694, Ariodante 1716), šiandien daugiau žinomas savo instrumentine muz. Antonio Vivaldi (apie 1675 –1741; Arsilda 1716, Olimpiade 1734) ir ypač Baldassare Galuppi (1706–85; Olimpiade 1747, Il filosofo di campagna 1754), išskirtinai pasižymėjęs gausiomis komiškomis operomis. Venecijos kryptis turėjo didelės reikšmės tolesnei o. raidai: išpopuliarino o. žanrą, išugdė stilių bei formą ir padėjo susiformuoti prancūzų ir vokiečių operai.

Po italų pirmieji o. ėmė reikštis prancūzai, kurių pradininkai, pasirėmę daugiausia baleto formomis, buvo Michel de La Guerre (apie 1605–79; Le triomphe de l'Amour 1655) ir Robert Cambert (apie 1628–77; Pastorale 1659, Pomone 1671, Les peines et les plaisirs d'amour 1672), abu davę pastoralės pobūdžio o., ir ypač Jean Baptiste Lully (1632–87). Pastarasis, atitinkamai sujungęs Prancūzijoje populiarų baletą su paskirais muz. pastoralės bruožais ir panaudojęs Corneille bei Racine tragedijas, išvystė prancūzų kalbai tinkantį rečitatyvą, praplėtė instrumentinės muz. vaidmenį, įvedė vad. prancūziškąją uvertiūrą ir dar daugiau negu italai pabrėžė dramatinį pradą, kuris ypač ryškus jo vad. tragédie-lyrique: Cadmus et Hermione 1673, Atys 1676, Amadis 1684, Amide 1686. Jo tradicijų viršūnę vėliau pasiekė Jean Philippe Rameau (1683–1764; Hippolite et Aricie 1733, Castor et Pollux 1737). Atskirą prancūzų o. žanrą sudarė jų išskirtinai pabrėžiamo baleto poveikyje XVII a. pabaigoje išaugęs vad. opéra-ballet, kurio

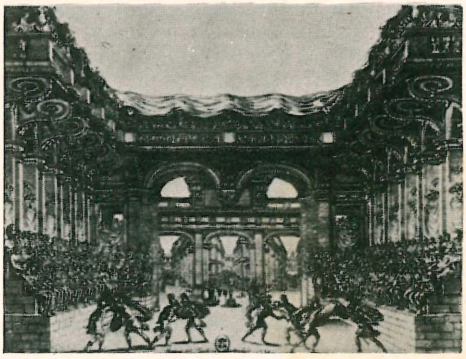

Scena iš operos spektaklio Paryžiuje 1654

pradininkas buvo André Campra (1660–1744; L'Europe galante 1697), o ryškiausius pavyzdžius davė Rameau (Les indes galantes 1735, Les fêtes d'Hébé 1739). Kiek vėliau už prancūzus į o. raidą įsijungė anglai, kurių o. užuomazga sietina su vad. masque. Pirmosiomis jų o. laikoma The Siege of Rhodes 1656, parašyta kelių kompozitorių, jų tarpe Henry Lawes (1596–1662) ir Matthew Locke (apie 1630–77), ir John Blow (1649–1708) Venus and Adonis 1685(?). Reikšmingiausią XVII a. anglų o. davė Henry Purcell (1659–95) — Dido and Aeneas 1689(?), kuri yra apskritai viena iškiliausių jų operų. Vokietijoje pradinė o. raida buvo aiškioje italų o. įtakoje. Išskyrus keletą pačių pirmųjų o., — Heinrich Schütz (1585–1672) Dafne 1627, Sigmund Theophilus Staden (1607–55) Seelewig 1644, — Vokietijoje svariausiai reiškėsi italų kilmės kompozitoriai — minėtieji C. Pallavicino ir A. Steffani, Antonio Draghi (1635–1700) ir kt., o patys vokiečiai — jų tarpe Johann Philipp Krieger (1649–1725) ir Johann Sigismund Kusser (1660–1727) — sekė taip pat italų o. Išimtį sudarė Georg Caspar Schürmann (apie 1672–1751; Heinrich der Vogler 1718, Ludovicus Pius 1726), bandęs ieškoti savito o. charakterio. Vienintelė reikšminga to meto vokiečių o. kryptis buvo vad. Hamburgo grupė, kurios raidą pradėjo Johann Theile (1646–1724) su Adam und Eva 1678, o iškiliausias jos kompozitorius buvo Reinhard Keiser (1674–1739; Krösus 1711, Octavia 1705, Jodelet 1726), po kurio vokiečių o. lygis gerokai nukrito iki XVIII a. antrosios pusės. Ispanijoje pačioje pradžioje užsimezgė savitas o. žanras vad. zarzuela, kurio ankstyviausias žinomas kompozitorius buvo Juan Hidalgo (m. 1685; Celos

aun del aire matan 1660). XVII a. pabaigoje praturtinus zarzuelą prancūzų o. poveikyje baletu bei ištaigingu pastatymu, ryškiausiai jai atstovavo Sebastián Durón (m. po 1716; Veneno es de amor la embidia 1697) ir Antonio Literes (m. 1747; Accis y Galatea 1708).

XVIII a. vyraujanti o. kryptis buvo vad. Neapolio mokykla, kuria reiškėsi ne tik italai, bet ir kitataučiai (išskyrus iš dalies prancūzus), ir kuri apėmė visą eilę o. žanrų: opera seria, opera buffa, opera semi-seria ir kt. Šios krypties o. orkestras turėjo tik palydimąjį vaidmenį, chorai buvo labai reti ir patį pagrindą sudarė arija, įvairios jos rūšys — aria cantabile, aria parlante, aria di portamento, aria di bravura ir kt. Tokiu būdu ypač išaugo dainavimo virtuoziškumas bei vad. bel canto stilius, kurio raidai didelės reikšmės turėjo vad. kastratai (castrati) — Francesco Bernardi Senesino (apie 1680–apie 1750), Gaetano Maiorano Caffarelli (1710–83) ir ypač Carlo Broschi Farinelli (1705–82). Neapolio krypties pradininkas buvo Alessandro Scarlatti (1660–1725; Mitridate Eupatore 1707, Tigrane 1715), o teoretiškus jos pagrindus padėjo libretistai Apostolo Zeno (1668–1750) ir ypač Pietro Metastasio (1698–1782), kurio libretais naudojosi beveik visi to meto žymesnieji o. kompozitoriai. Iš gausių šios grupės italų kompozitorių išskirtina Nicola Antonio Porpora (1686–1766; Temistocle 1718), Leonardo Vinci (1690–1730; Astianatte 1725), Leonardo Leo (1694–1744; Demofoonte 1735, Amor vuol sofferenza 1739) ir ypač Giovanni Battista Pergolesi (1710–36; La serva padrona 1733, Olimpiade 1735), Niccolò Piccinni (1728–1800; La buona figliuola 1760; Alessandro nell'Indie 1774, Didon 1783), Giovann Paisiello (1740–1816; Il barbiere di Siviglia 1782, Nina 1789), Domenico Cimarosa (1749–1801; Il matrimonio segreto 1792). Nemažiau gausūs bei reikšmingi buvo ir kitataučiai vokiečiai Johann Adolf Hasse (1699–1783; Demofoonte 1748, Solimano 1753) — vienas populiariausių to meto o. kompozitorių, Karl Heinrich Graun (1704–59; Montezuma 1755), Florian Leopold Gassmann (1729–74; L'amore artigiano 1767, La contessina 1770) ir ypač iškilus šios krypties atstovas Georg Friedrich Händel (1685–1759; Giulio Cesare 1724, Rodelinda 1725, Orlando 1733, Serse 1738), ispanai Domingo Terradellas (1713–51; Artaserse 1744), Davide Pérez (1711–po 1780; Solimano 1757) ir kt. Neapolio o. būdingas vokalinis virtuoziškumas ir dainininkų dominavimas ilgainiui privedė prie muz. paviršutiniškumo, netrukus iššaukusio reformos būtinumą, kurios ėmėsi Niccolò Jommelli (1714–74; Demofoonte 1743, Didone abbandonata 1747) ir Tommaso Traetta (1727–79; Amida 1761, Sofonisba 1762), o lemiamos reikšmės šiuo atveju turėjo Christoph Willibald Gluck (1714–87). Pastarasis, pasinaudodamas ankstyvesniais prancūzų (ypač Lully ir Rameau) o. pavyzdžiais, vengė vokalinio virtuoziškumo ir pakeitė jį gilesne muz. išraiška, atstatė orkestro vaidmenį, davė lankstesnes muz. formas, tikslesnį stilistinį ryšį tarp arijos ir rečitatyvo ir, svarbiausia, pabrėžė dramatinį elementą, muziką subordinuodamas dramai-tekstui. Tokiu būdu savo itališkomis o. (Orfeo ed Euridice 1762, Alceste 1767) jis iškėlė Neapolio kryptį į aukštesnį meninį lygį, o prancūziškomis (Iphigénie en Aulide 1774, Amide 1777, Iphigénie en Tauride 1779) atgaivino ir žymiai pastūmėjo prancūzų o. raidą. Po Monteverdi formulavimų Glucko reformos buvo reikšmingiausias žingsnis o. sampratos raidoje.

Nors ir vyraujanti, Neapolio grupė nebuvo vienintelė XVIII a. kryptis. Prancūzijoje iš populiarių farsų, satyrų bei muz. vodevilių it. opera buffa poveikyje išaugo vad. opéra-comique, kurios ryškiausi kompozitoriai buvo Jean Jacques Rousseau (1712–78; Le devin du village 1752), François André Danican Philidor (1726–95; Le maréchal ferrant 1761, Tom Jones 1765), Pierre Alexandre Monsigny (1729–1817; Rose et Colas 1764, Le déserteur 1769), Nicolas Dalayrac (1753–1809; Nina 1786, Les deux petits Savoyards 1789) ir ypač André Ernest Modeste Grétry (1741–1813; Le tableau parlant 1769, Zémire et Azor 1771, Richard Coeur-de-Lion 1784), be to, italas Egido Romoaldo Duni (1709–75; Les deux chasseurs 1763). Anglijoje būdinga XVIII a. o., turiniu ir forma panaši į prc. opéra-comique, buvo baladinė o., kurios muzikinę dalį, šalia žodinių dialogų, sudarė perkomponuotos žinomos liaudies dainos ir kitų kompozitorių o. populiariosios melodijos. Ryškiausias šio žanro pavyzdys buvo The Beggar's Opera 1728, kuriai muz. (pagal J. Gay tekstą) pritaikė vokiečių kilmės Johann Christoph Pepusch (1667–1752). Vokietijoje taip pat išsivystė savitas žanras vad. Singspiel, XVIII a. pradžioje apėmęs rimtą ir komišką o., o nuo XVIII a.

vidurio — tik komišką (su žodiniais dialogais), kurio pavyzdžiu buvo baladinė o. ir opéra-comique. Prasidėjęs Leipcige, kur iškiliausias kompozitorius buvo Johann Adam Hiller (1728–1804; Die Jagd 1770), šis žanras vėliau paplito ypač Berlyne ir Vienoje. Berlyne ryškiausias jo atstovas buvo čekų kilmės Jiří (Georg) Benda (1722–95; Der Dorfjahrmarkt 1775), davęs taip pat pirmąsias vokiečių muz. melodramas (Ariadne auf Naxos 1775, Medea 1775). Dar našesnė buvo Vienos grupė, kur daugiausia pasireiškė Ignaz Umlauf (1746–96; Die Bergknappen 1778), Johann Schenk (1753–1836; Der Dorfbarbier 1796), Wenzel Müller (1767–1835; Die Schwestern von Prag 1794) ir ypač Karl Ditters von Dittersdorf (1739–99; Doktor und Apotheker 1786, Hieronymus Knicker 1789); be to, šioje srityje reiškėsi Joseph Haydn (1732–1809; Der neue krumme Teufel 1752), šiaip daugiau pasižymėjęs itališkomis komiškomis o. (Lo speziale 1768, Il mondo della luna 1777) ir Franz Schubert (1797–1828; Die Zwillingsbrüder 1820), o. pasisekimo neturėjęs. Ispanijoj nuo XVIII a. vidurio iki XIX a. pradžios gyvavo vad. tonadilla — trumpa populiaraus pobūdžio komiška o., kuri, kaip ir it. opera buffa, išsivystė iš scenos interliudų, atliekamų tarp paskirų dramos arba rimtos o. veiksmų. Vienas ankstyviausių šio žanro kompozitorių buvo Luis Misón (m. 1766), o vėlesni— Pablo Esteve (m. 1794) ir Blas de Laserna (1751–1816). Ne tik XVIII a., bet ir apskritai visos o. raidos meninę viršūnę pasiekė Wolfgang Amadeus Mozart (1756–91): apjungęs italų ir prancūzų o. stilius bei žanrus ir suderinęs teatrinį dramatiškumą su absoliučia muzika, jis davė iškiliausius komiškos o. pavyzdžius (Le nozze di Figaro 1786, Così fan tutte 1790), tragiškumo ir komiškumo derinį (Don Giovanni 1787), iškėlė į aukščiausią lygį vok. Singspiel (Die Entführung aus dem Serail 1782) ir priartėjo prie romantinės o. sampratos (Die Zauberflöte 1791).

Apskritai XVIII a. davė išskirtinai gausų o. skaičių, o jų populiarumas pasiekė net šiaip jau savų o. kūrybos tradicijų neturinčius kraštus. Tai paliko pėdsakus ir Vilniuje, kur pačioje XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje buvo ypač gausu o. spektaklių. Nesiekiant duomenų pilnumo, tuo metu buvo atlikta (dažniausiai lenkiškai, kartais itališkai) šios o.: 1798 — La scola de' gelosi (A. Salieri) ir L'arbore di Diana (Martin y Soler), 1799 — La buona figliuola (Piccinni), Le soldat magicien (Philidor), Le milicien (Duni), Il duello (Paisiello), Le gelosie villane (Sarti), Italiana in Londra ir Giannina e Bernadone (Cimarosa), 1801 — Tarare (Salieri), 1804 — Lodoïska (Cherubini), 1805 — Il barbiere di Siviglia (Paisiello), 1810 — Le due contesse (Paisiello), Una cosa rara (Martin y Soler), Ginevra di Scozia (Mayr), 1811 — La locanda (Paisiello), Une folie (Méhul) ir Angiolina (Salieri).

Nemažiau naši bei įvairi buvo ir XIX a. o. raida. Jau XVIII a. pabaigoje, iš dalies Glucko įtakoje, Paryžiuje išaugo plačios apimties vad. herojiškoji o., kurios ryškiausi kompozitoriai buvo italai Antonio Maria Gasparo Sacchini (1730–86; Dardanus 1784, Oedipe à Colone 1786), Antonio Salieri (1750–1825; Les Danaïdes 1784, Tarare 1787), Luigi Cherubini (1760–1842; Médée 1797), Gasparo Spontini (1774–1851; La vestale 1807, Fernand Cortez 1809) ir prancūzas Étienne Nicolas Méhul (1763–1817; Joseph 1807). Kiek realistiškesnio charakterio buvo ypač prancūzų revoliucijos metu populiari vad. išvadavimo o., pvz. minėtojo L. Cherubini Les deux journées 1800 ir Ludwig van Beethoveno (1770–1827) Fidelio 1805. Tolimesnė herojiškosios o. raida davė Prancūzijoje vad. grand opéra, kuriai būdinga labai ištaigingas pastatymas, masinės scenos ir didelis patosas. Šalia Jacques Halévy (1799–1862; La Juive 1835), Félicien David (1810–76; Herculanum 1859) ir, iš dalies, Hector Berliozo (1803–69; Les Troyens 1863), ryškiausias šios krypties prancūzų kompozitorius buvo Vokietijos žydų kilmės Giacomo Meyerbeer (1791–1864; Robert le Diable 1831, Les Huguenots 1836, Le Prophète 1849, L'Africaine 1865). Nežiūrint grand opéra populiarumo, toliau buvo ugdomos opéra-comique tradicijos, kurias ryškiausiai tęsė François Adrien Boieldieu (1775–1834; Jean de Paris 1812, La dame blanche 1825), Daniel F. E. Auber (1782–1871); Le maçon 1825, Fra Diavolo 1830, Le domino noir 1837), Louis Joseph Ferdinand Hérold (1791–1833; Zampa 1831), A. Adam (1803–56); Le postillon de Logjumeau 1836), V. Massé (1822–84; Les noces de Jeannette 1853), Louis Aimé Maillart (1817–71; Les dragons de Villars 1856). Šių kompozitorių o., pasižymį polinkiu į grynai pramoginį komiškumą, davė apie 1850 užuomazgą operetei (žr.), kurios pradininkai buvo J. Of-

Opera

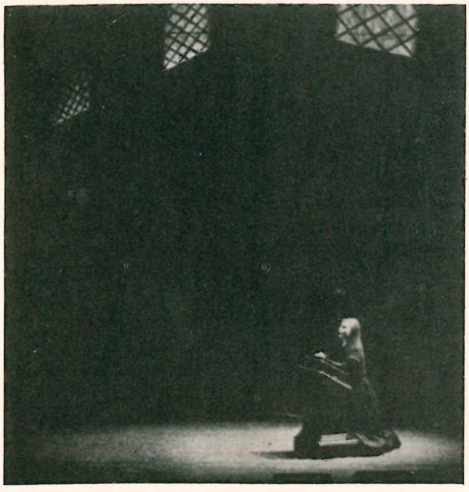

Scena iš Gounod'o Fausto Metropolitano operoje Naujorke 1960

fenbach Paryžiuje ir F. von Suppé Vienoje. Iš kitos pusės, maždaug tuo pačiu metu prc. opéra-comique pasuko ir priešingos raidos kryptimi: komiškumo elementai dingo ir išaugo lyriškai dramatiška o., kuri, laikantis tradicijų, buvo tebevadinama opéra-comique, nors tiksliau jai tiko kartais vartojamas ‚drame-lyrique' terminas. Ryškiausi šios krypties kompozitoriai pradžioje buvo Ambroise Thomas (1811–96; Mignon 1866, Hamlet 1868) ir ypač Charles Gounod (1818–93; Faust 1859, Mireille 1864, Roméo et Juliette 1867). Tuo tarpu italų o., išsisklaidžius jų žymesniems kompozitoriams po įvairius Europos muz. centrus, XVIII–XIX a. sąvartoje pačioje Italijoje gerokai sumenko, kol ją vėl į aukštą lygį iškėlė Gioacchino Rossini (1792–1868; Il barbiere di Siviglia 1816), davęs taip pat grand opéra pagrindus (Guillaume Tell 1829), kurio tradicijas tęsė Gaetano Donizetti (1797–1848; L'elisir d'amore 1832, Lucia di Lammermoor 1835, Don Pasquale 1843) ir Vincenzo Bellini (1801–35; Norma 1831, La Sonnambula 1831). Pačių italų o. viršūnę pasiekė Giuseppe Verdi (1813–1901): pradžioje davęs ryškius melodramatinio turinio, populiarių melodijų ir vokalinio efektyvumo o. pavyzdžius (Rigoletto 1851, Il trovatore 1853, La Traviata 1853), vėliau pasireiškė pakilesniu grand opéra stiliumi (Don Carlos 1867, Aida 1871), kol pagaliau, išlyginęs vokalinių ir instrumentinių elementų santykį ir pasinaudojęs dramatiškai stipresniais libretais, kuriuos jam paruošė taip pat gana žinomas o. kompozitorius Arrigo Boito (1842–1918; Mefistofele 1868), aukščiausio meninio lygio Verdi pasiekė paskutiniosiose o. (Otello 1887 ir Falstaff 1893).

Nors maždaug nuo 1830 dažno aukščiau minėtųjų italų ir prancūzų kompozitorių kūryboje buvo nemaža romantinės muz. bruožų, romantinė o. ryškiausiai pasireiškė Vokietijoje, kur jai užuomazgą XVIII–XIX a. sąvartoje davė vad. Singspiel. Paliekant nuošalyje paskiras šios krypties užuominas davusius kompozitorius — Ludwig Spohr (1784–1859: Faust 1816, Jessonda 1823) ir kt., tikrasis pradininkas buvo Carl Maria von Weber (1786–1826; Der Freischütz 1821, Euryanthe 1823, Oberon 1826), kuris padėjo romantinės o. pagrindus — bendram vokiečių literatūriniam ir muzikiniam romantizmui būdingus bruožus (žr. Romantizmas), o toliau šią raidą tęsė Heinrich August Marschner (1795–1861; Der Vampyr, Templer und Jüdin 1829, Hans Heiling 1833). Iš vad. Singspiel XVIII a. tradicijų susidarė ir komiška romantinė vokiečių o. (vad. Spieloper), kuriai ryškiausiai atstovavo Konradin Kreutzer (1780–1849; Das Nachtlager von Granada 1834), Albert Lortzing (1801–51, Zar und Zimmermann 1837, Der Wildschütz 1842, Der Waffenschmied 1846), Otto Nicolai (1810–49; Die lustigen Weiber von Windsor 1849), Friedrich von Flotow (1812–83; Martha 1847) ir Peter Cornelius (1824–74; Der Barbier von Bagdad 1858). Vokiečių romantinės ir apskritai visos XIX a. o. viršūnę pasiekė Richard Wagner (1813–83). Pradžioje pats laikęsis arija-rečitatyvu pagrįstos o. struktūros (Rienzi 1842, Der fliegende Holländer 1843), vėliau nuo šio metodo ėmė tolti (Tannhäuser 1845 ir ypač Lohengrin 1850), kol pagaliau suformulavo (ypač studijoje Oper und Drama 1851) muzikinės dramos (vad. Gesamtkunstwerk) sampratą, kurią sudaro visų menų sintezė, pabrėžianti idealų muzikos ir dramos santykį, simbolinę dramos prasmę ir muzikinį tęstinumą (vietoj arijos-rečitatyvo struktūros), kuriam ypač būdinga laisva melodija ir ritmas, leitmotyvai, reikšmingas orkestro vaidmuo, ekspresyvi orkestruotė ir vėlyvajam romantizmui charakteringa harmonija. Tokios sampratos bei struktūros buvo paskutinieji ir reikšmingiausi jo kūriniai: ciklas Der Ring des Nibelungen (Das Rheingold 1869, Die Walküre 1870, Siegfried 1876 ir Götter-

dämmerung 1876), Tristan und Isolde 1865, Die Meistersinger von Nürnberg 1868 ir Parsifal 1882. Po Glucko šios Wagnerio reformos buvo reikšmingiausias žingsnis o. raidoje: arijos-rečitatyvo struktūros pakeitimas dramatiškai paremtu muzikiniu tęstinumu turėjo lemiamos reikšmės tolimesniam o. vystymuisi.

Romantizmo sąjūdžio poveikyje išaugo ir vad. tautinė opera. Pirmiausiai ir svariausiai ji pasireiškė Rusijoje, kur jos pradininkai buvo Michail Glinka (1804–57; Žizn za caria 1836, Ruslan i Liudmila 1842) ir Aleksandr Dargomyžskij (1813–69; Rusalka 1856, Kamennyj gost 1872), o ryškiausi atstovai — vad. Galingojo sambūrio (Mogučaja kučka) nariai: Aleksandr Borodin (1833–87; Kniaz Igor 1890), Nikolaj Rimskij-Korsakov (1844–1908; Sneguročka 1882, Sadko 1898, Kitež 1907, Zolotoj petušok 1909) ir ypač Modest Musorgskij (1839–81; Boris Godunov 1874, Chovanščina 1886) — reikšmingiausias šios grupės kompozitorius. Tuo tarpu kiti iškilieji to meto rusų kompozitoriai — Piotr Čaikovskij (1840–93; Evgenij Onegin 1879, Pikovaja Dama 1890) ir Anton Rubinstein (1824–94; Demon 1875) — buvo atitolę nuo tautinės o. ir reiškėsi daugiau bendrosios romantinės o. samprata. Lenkijoje tautinės o. pradininkas buvo Stanisław Moniuszko (1819–72; Halka 1854, premjera Vilniuje), nors šiaip pirmąją lenkišką o. parašė slovakų kilmės Maciej Kamieński (1734–1824; Nędza uszczęśliwiona 1778). Čekijoje šią kryptį pradėjo Bedřich Smetana (1824–84; Prodaná nevěsta 1866, Libuše 1881), kurio tradicijas vėliau tęsė Antonín Dvořák (1841–1904; Čert a Káča 1899, Rusalka 1901), Zdeněk Fibich (1850–1900; Šárka 1897) ir Josef Bohuslav Foerster (1859–1952; Eva 1889, Jesika 1905). Vengrų tautinės o. kūrėjas buvo Ferenc Erkel (1810–93; Hunyady László 1844, Bánk-Bán 1861). Ispanijoje tautinio polėkio įtakoje ir daugiausia Francisco Asenjo Barbieri (1823–94; Jugar con fuego 1851, Pan y toros 1864) dėka XIX a. viduryje buvo atgaivinta zarzuela, kurios išsivystė dvi šakos: populiari, komiška (vad. genero chico) ir grand opéra charakterio vad. zarzuela grande. Abiejose šakose svariausiai pasireiškė Ruperto Chapi (1851–1909), Manuel Ferdinandez Caballero (1835–1906) ir ypač Tómas Bretón (1850–1923; La verblena de la paloma 1894, La Dolores 1895). Tačiau zarzuela vis dėlto buvo tik tolimesnė šio žanro raida; tikrosios ispanų tautinės o. pradininkas ir svarbiausias atstovas buvo Felipe Pedrell (1841–1922), kurio trilogija Els Pirineus (Los Pirineos) 1902 ir ta proga jo išleistas manifestas Por nuestra música 1891 padėjo pagrindus ne tik savitai o., bet ir apskritai naujajai ispanų tautinio stiliaus muzikai. Ispanų tautinė o. turėjo įtakos ir P. bei Vidurio Amerikos o. raidai: šalia anksčiau ten vyravusios itališkos o., pasirodė ir savito veido o. pavyzdžiai. Tuo tarpu JAV, kur muz. gyvenime dominavo vokiečiai, tautinio sąjūdžio poveikyje XIX a. viduryje kompozitoriai ėmėsi didesnių muz. formų ir davė pirmąsias amerikiečių o.: William H. Fry (1813–64) Leonora 1845, George F. Bristow (1825–98) Rip van Winkle 1855.

Beveik vieninteliai nepaliesti tautinės o. sąjūdžio liko italai: iki paskutiniojo XIX a. dešimtmečio dominavo G. Verdi, kiti kompozitoriai — jų tarpe Amilcare Ponchielli (1834–86; Gioconda 1876, I Lituani 1874), Alfredo Catalani (1854–93; Loreley 1890, La Wally 1892), kiek vėliau Umberto Giordano (1867–1948; Andrea Chénier 1896), Francesco Cilea (1866–1950; Adrianna Lecouvreur 1902) — jam neprilygo. Našiau ir svariau antrojoje XIX a. pusėje, po Thomas ir Gounod, pasireiškė prancūzai: Georges Bizet (1838–75; Carmen 1875, Les pêcheurs de perles 1863), Léo Delibes (1836–91; Lakmé 1883, Le roi l'a dit 1873), Ernest Reyer (1823–1909; Sigurd 1884), Emanuel Chabrier (1841–94; Gwendoline 1886, Le roi malgré lui 1887), Camille Saint-Saëns (1835–1921; Samson et Dalila 1877), Édouard Lalo (1823–92; Le roi d'Ys 1888), Ernest Chausson (1855–99; Le roi Arthus 1903), Vincent d'Indy (1851–1931; Fervaal 1897) ir ypač Jules Massenet (1842–1912; Manon 1884, Werther 1892, Thais 1894). Dažnas šių kompozitorių neišvengė Wagnerio įtakos, bet ji buvo dar ryškesnė (ypač po 1880) to meto vokiečių ir austrų kūryboje. Kai kurie tiesiog sekė Wagnerio Nibelungus ir davė panašios krypties ciklus: pvz. Felix von Weingartner (1863–1942; trilogija Orestes 1902), August Bungert (1845–1915; ciklas Homerische Welt 1896–1903). Tačiau dažniausiai Wagnerio formuluoti principai buvo pritaikomi paskiriems o. žanrams: populiaresnės krypties o. — Wilhelm Kienzl (1857–1941; Der Evangelimann 1895), operai-pasakai — Engelbert Humperdinck (1854–1921; Hänsel und Gretel 1893) ir komiškai

o. — Hugo Wolf (1860–1903; Der Corregidor 1890), Emil Nikolaus von Rezniček (1860–1945; Donna Diana 1894). Vienas paskutiniųjų ryškiųjų vokiečių XIX a. romantizmo tradicijų atstovų buvo Hans Pfitzner (1869–1949; Palestrina 1917), o powagnerinės vokiečių o. pačią viršūnę pasiekė Richard Strauss (1864–1949; Salome 1905, Elektra 1909, Der Rosenkavalier 1911, Ariadne auf Naxos 1912, Arabella 1933).

Nežiūrint Wagnerio įtakos, jo muzikinės dramos samprata XIX a. gale susilaukė reakcijos: imta ieškoti realistiškesnio turinio, glaustesnio ir paprastesnio muz. traktavimo. Pirmasis šio sąjūdžio rezultatas buvo vad. veristinė o. (žr. Verizmas), kurios pradininkai ir svarbiausi atstovai buvo Pietro Mascagni (1863–1945; Cavalleria rusticana 1890) ir Ruggiero Leoncavallo (1858–1919; I Pagliacci 1892). Šios krypties laikėsi, sušvelninęs ją lyrizmu, ir Giacomo Puccini (1858–1924; Manon Lescaut 1893, La Bohème 1896, Tosca 1900, Madama Butterfly 1904, Turandot 1926) — iškiliausias italų o. kompozitorius po Verdi; be to, prancūzai Alfred Bruneau (1857–1934; Messidor 1897) ir Gustave Charpentier (1860–1956; Louise 1900), vokiečiai Eugen d'Albert (1864–1932; Tiefland 1903) ir Max von Schillings (1868–1933; Mona Lisa 1915). Tuo tarpu Claude Debussy (1862–1918), prieštaraudamas Wagnerio muzikinės dramos sampratai, davė impresionistinę o. — Pelléas et Mélisande 1902, kuriai artimi buvo Paul Dukas (1865–1935; Arianne et Barbe-Bleue 1905), Maurice Ravel (1875–1937; L'heure espagnole 1911) ir austras Franz Schreker (1878–1934; Der ferne Klang 1912, Der Schatzgräber 1920).

Prasidėjus XX a. pradžioj naujosios muz. sąjūdžiui, kai kurie anksčiau gimę kompozitoriai tebesilaikė XIX a. tradicijų: ypač italai Emanno Wolf-Ferrari (1876–1948; Il segreto di Sussanna 1909, I gioielli della Madonna 1911), Riccardo Zandonai (1883–1944; Francesca da Rimini 1914), Ottorino Respighi (1879–1936; Belfagor 1923), Italo Montemezzi (1875–1952; L'amore dei tre re 1913), Franco Alfano (1876–1954; Risurrezione 1904, Sakuntala 1921), Ildebrando Pizzetti (g. 1880; Fedra 1915, L'assassino nella cattedrale 1958); be to, šveicaras Othmar Schoeck (1886–1957; Penthesilea 1927), austras Erich Wolfgang Korngold (1897–1957; Die tote Stadt 1920), prancūzas Jacques Ibert (g. 1890; Angélique 1927, Le roi d'Yvetot 1930) ir kt. Tuo pačiu metu buvo tęsiamos ir tautinės o. tradicijos, kurioms, jas daugiau ar mažiau suderinę su naujosios muz. priemonėmis, atstovavo šie kompozitoriai: Lenkijoje — Karol Szymanowski (1883–1937; Król Roger 1926) ir Ludomir Różycki (1883–1953; Eros i Psyche 1917, Bolesław Smiały 1909), Čekijoje — Leoš Janáček (1854–1928; Jenufa 1904, Kát'a Kabanová 1921) ir Jaromir Weinberger (g. 1896; Švanda Dudák 1927), Vengrijoje — Béla Bartók (1881–1945; A Kékszakállú herceg vára 1918) ir Zoltán Kodály (g. 1882; Háry János 1926, Székely fonó 1932), Ispanijoje — Manuel de Falla (1876–1946; La vida breve 1913, El retablo de Maese Pedro 1923), JAV — Deems Taylor (g. 1885; The King's Henchman 1927, Peter Ibbetson 1931), Howard Hanson (g. 1896; Merry Mount 1934) ir ypač George Gershwin (1898–1937), davęs amerikietiškiausią c. laikomą Porgy and Bess 1935. Pagaliau tautinės o. raida apėmė, ypač po I pas. karo, ir tuos kraštus, kurie anksčiau neturėjo savos o. tradicijų, jų tarpe ir Pabaltijį: Latvijoje pirmąsias reikšmingas o. davė Alfreds Kalniņš (1879–1951; Baņuta 1920, Dzimtenes atmoda 1933) ir Jānis Mediņš (g. 1890; Uguns un nakts 1921, Dievi un cilvēki 1922), vėliau Jāzeps Mediņš (1877–1947; Vaidelote 1927), Jānis Kalniņš (g. 1904; Hamlets 1936); Estijoje — Evald Aav (1900–39; Vikerlased 1928) ir Artur Lemba (g. 1885; Kalmuneid 1928, Amastus ja surm 1931, Elga 1934). Suomijoje, išskyrus švedų k. parašytą Kung Karls jakt 1852, kurios autorius buvo vokiečių kilmės Fredrik Pacius (1809–91), pirmąją tautinę o. davė Oskar Merikanto (1868–1924; Pohjan neiti 1908); vėliau svariau pasireiškė Armas Launis (g. 1884; Seitsemän veljestä 1913, Kullervo 1917) ir Leevi Madetoja (1887–1947; Pohjalaisia 1924, Juha 1935). Pirmąją lietuvišką o. parašė Mikas Petrauskas (1873–1937; Birutė, pastatyta Vilniuje 1906 XI 6), o teatrinė šio žanro raida prasidėjo atidarius 1920 XII 31 Kaune profesinį o. teatrą. (Lietuvių o. žr. Lietuvos tomą).

Būdama naujosios muz. dalis, XX a. modernioji o. savaime naudojosi (ypač nuo I pas. karo) visais naujajai muz. būdingais bruožais (žr. Naujoji muzika ir Muzikos istorija). Pagal turinį, muz. stilių ir struktūrą ją galima skirstyti į tris pagrindines grupes. Pirmąją grupę sudaro populiaraus

stiliaus, dienos aktualijų o., ypač paplitusi 1925–30: Ernst Křenek (g. 1900) Jonny spielt auf 1927, Kurt Weill (1900–50) Der Dreigroschenoper 1928 — Beggar's Opera moderni versija, ir Paul Hindemith (g. 1895) Neues vom Tage 1929. Kur kas gausesnė ir reikšmingesnė yra vad. neoklasikinė o., kurios pagrinde glūdi grįžimas modernios muz. priemonėmis į barokinės ir klasikinės muz. formas ir panaudojimas baleto - operos ir oratorijos - operos žanrų. Šios krypties pradininkai buvo Ferruccio Busoni (1866–1924; Arlecchino 1917, Doktor Faust 1925) ir ypač Igor Stravinskis (g. 1882; Renard 1922, Mavra 1922, Oedipus Rex 1927, Perséphone 1934, The Rake's Progress 1951), o ryškiausi šio meto atstovai, šalia Stravinskio, — Arthur Honegger (1892–1955; Le roi David 1921, Antigone 1927, Jeanne d'Arc au bûcher 1938), P. Hindemith (Cardillac 1926, Mathis der Maler 1938, Die Harmonie der Welt 1957), Darius Milhaud (g. 1892; Christophe Colomb 1930, Maximilien 1932, Bolivar 1950, David 1954), Gian Francesco Malipiero (g. 1882; trilogijos L'Orfeide 1925 ir Il mistero di Venezia 1932). Pagaliau trečiąją, ne taip gausią, tačiau taip pat reikšmingą, grupę sudaro daugiau ar mažiau vad. dvylikatonės muz. sistema pagrįsta o., išaugusi Vienoje. Šios krypties pradininkas buvo Arnold Schönberg (1874–1951; Von heute auf morgen 1930, Moses und Aron 1957), o ryškiausias atstovas — Alban Berg (1885–1935; Lulu 1937), kurio Wozzeck 1925 laikoma viena iškiliausių XX a. operų; be to, šioj grupėje yra pasireiškęs ir minėtasis E. Křenek (Leben des Orest 1930, Karl V 1938). Atskirai minėtina sovietų o.: suvaržyta partijos reikalavimų (propagandinio turinio ir naujosios muz. pasmerkimo) ji daugiau laikosi XIX a. pabaigos rusų o. tradicijų. Išimtis sudaro Dimitrij Šostakovičiaus (g. 1906) Lady Macbeth Mcenskago ujezda 1934, susilaukusi aštrios kritikos, ir Sergej Prokofjevo (1891–1953) Liubov k triom apelsinam 1921, parašyta jam gyvenant užsienyje. Šiaip būdingas sovietinės o. pavyzdys yra Ivan Dzeržinskio (g. 1909) Tichij Don 1935.

Didelis stiliaus ir turinio įvairumas ryškus ir šių dienų o.: nuo kelionę raketa į tolimą planetą apdainuojančios Karl Birger Blomdahl (g. 1916) Aniara 1959 iki Boris Blacher (g. 1903) Abstrakte Oper No. 1 (1953). Nesiekiant pilnumo ir pabrėžiant tik po II pas. karo pastatytas o., šiuo metu įvairiose kryptyse reiškiasi dar šie anksčiau neminėti iškilesni kompozitoriai: prancūzai Francis Poulenc (g. 1899; Les dialogues des Carmélites 1957, La voix humaine 1959), ir Henri Tomasi (g. 1901; Don Juan de Manara 1956, pagal O. Milašiaus tekstą), italas Luigi Dallapiccola (g. 1904; Il prigioniero 1950), anglai William Walton (g. 1902; Troilus and Cressida 1954) ir Benjamin Britten (g. 1913; Peter Grimes 1945, Albert Herring 1947, Billy Bud 1951) — vienas iškiliausių anglų o. kompozitorių, vokiečiai Hermann Reutter (g. 1900; Don Juan und Faust 1950, Die Brücke von San Luis Rey 1954), Carl Orff (g. 1895; trilogija Trionfi 1937–53, Antigonae 1949, Oedipus der Tyrann 1959), Werner Egk (g. 1901; Die Zaubergeige 1935, Peer Gynt 1938, Der Revisor 1957), Wolfgang Fortner (g. 1907; Die Bluthochzeit 1957), Giselher Klebe (g. 1925; Die Räuber 1957) ir Hans Werner Henze (g. 1926, Der Prinz vom Homburg 1960), austras Gottfried von Einem (g. 1918; Dantons Tod 1947, Der Prozess 1957), šveicarai Rolf Liebermann (g. 1910; Leonore 40/45 1952, Penelope 1954) ir Heinrich Sutermeister (g. 1910; Raskolnikoff 1948), amerikiečiai Samuel Barber (g. 1910; Vanessa 1958) ir ypač populiarus italų kilmės Gian Carlo Menotti (g. 1911; The Medium 1946, The Consul 1950, The Saint of Bleecker Street 1954, Maria Golovin 1958) ir kt.

Prie o. raidos XX a. yra daug prisidėję radijas, televizija ir plokštelės. 1925 buvo pertransliuota per radiją iš teatro Naujorke pirmoji ištisa o. (Aida), o 1933 parašyta pirmoji specialiai radijui skirta o. — Charles W. Cadmano (1881–1946) The Willow Tree. Pirmoji ištisos o. plokštelė (Rigoletto) buvo išleista 1928 JAV. Pradiniai bandymai perduoti o. per televiziją atlikti Londone 1936–38; 1941 Naujorke buvo transliuojamos ištraukos iš Pagliacci, o 1948 perduotas iš Metropolitano operos visas Otello spektaklis. Pirmąją specialiai televizijai skirtą o. parašė G. C. Menotti — Amahl and the Night Visitors 1951.

O. t e a t r a s — o. spektakliams skirtas teatras. Pirmosios o. buvo atliekamos privačiuose aristokratų rūmų teatruose kviestiems svečiams. Pirmasis viešas o. teatras buvo įst. 1637 Venecijoje — Teatro San Cassiano; kiti — Londone 1656, Paryžiuje 1660, Romoje 1671, Hamburge 1678, o po 1700 beveik visuose didesniuose Europos muz. centruose. Žymesnieji šio meto o. te-

atrai (chronologine jų įsteigimo tvarka): Opéra 1671 ir Opéra-Comique 1715 Paryžiuje, Royal Opera (Covent Garden) 1732 Londone, Staatsoper 1742 Berlyne, Teatro alla Scala 1778 Milane, Didysis Teatras 1825 Maskvoje, Teatro Real 1850 Madride, Teatro Colón 1857 Buenos Aires, Staatsoper 1869 Vienoje, specialiai Wagnerio o. skirtas Festspielhaus 1876 Bayreuthe, Metropolitan Opera 1883 Naujorke.

Bio-bibliografija, enciklopedijos: *H. Riemann,* Opernhandbuch 1887 (papildymai 1893); *C. Dassori,* Opere e operisti 1903; *F. Clément - P. Larousse,* Dictionaire des opéras [3]1905; *G. E. Lessing,* Handbuch des Opern-Repertoires 1952; *Reclams* Opernführer [16]1953; *U. Manferrari,* Dizionario universale delle opere melodrammatiche, 3 tt., 1954–55; *A. Loewenberg,* Annals of Opera 1597–1940, 2 tt., [2]1955; *D. Ewen,* Encyclopedia of the Opera 1955.—Estetika, teorija, istorija: *R. Wagner,* Oper und Drama [2]1869 (ag. 1913); *H. M. Schletterer,* Die Entstehung der Oper 1873; *E. Hanslick,* Moderne Oper, 9 tt., 1875–1900; *A. Solerti,* Le origini del melodramma 1903; (") Musica, ballo e drammatica alla corte medicea dal 1600 al 1637 1905); *H. Kretzschmar,* Geschichte der Oper 1919; *O. Bie,* Die Oper [10]1923; *H. Bulthaupt,* Dramaturgie der Oper, 2 tt., [3]1925; *H. Abert,* Grundprobleme der Operngeschichte 1926; *R. Rolland,* Les origines du théâtre lyrique moderne [3]1931; *P. Bekker,* Das Operntheater 1931; (") Wandlungen der Oper 1934 (ag. 1935); *E. J. Dent,* Opera 1940; *W. Brockway - H. Weinstock,* The Opera 1941; *D. J. Grout,* Short History of Opera, 2 tt., 1947; *J. Gregor,* Kulturgeschichte der Oper [2]1950; *A. Abert,* Die Oper von den Anfängen bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts 1953; *L. Biancolli* (red.), The Opera Reader 1953; *R. Dumesnil,* Histoire illustrée du théâtre lyrique 1953; Oper im XX. Jhrh. 1954; *J. Kerman,* Opera as Drama 1956; *G. R. Marek,* The World Treasury of Grand Opera 1957; *R. Fellner,* Opera Themes and Plots 1958; *E. Newman,* Great Operas, 2 tt., 1958; *P. Hope-Wallace,* Picture History of Opera 1959. — Periodika: Opera News (nuo 1936); La Scala (nuo 1949); Opera (nuo 1950); Opera Annual (nuo 1954). *K.O.*

Operacija (iš lot. operari ‚veikti') veiksmas, jo vykdymo būdas, procesas arba efektas įvairiose praktiško gyvenimo srityse.

1. Ekonomikoje: — įmonės veikimas, gamyba, viena jos fazė, prekybinė tranzakcija; buhalterijoje — tranzakcijų įrašymas į sąskaitas. Operacinės išlaidos normaliai veikiančios įmonės būtinos išlaidos, proporcingos gamybos bei apyvartos dydžiui. Operaciniai metai įmonės veikimo periodas, paprastai atitinkąs 12 mėn. laiką. Dažniausiai tai kalendoriniai metai, bet atskirais atvejais operaciniai metai gali prasidėti bet kuriuo metų mėnesiu. Operacinis pelnas arba nuostolis susidaro normalių įmonės veikimo ó. dėlei, išskiriant atsitiktines, kartines, investacijų ir kitokias įmonės verslui necharakteringas o. Operacinė sąmata įstaigos, įmonės arba šiaip kurio projekto metinis arba kartinis pajamų ir išlaidų biudžetas. Valstybinės savarankiškos įstaigos dažnai verčiasi operacinėmis sąmatomis — veikia gautu iš ižd o kapitalu ir valstybės biudžete tedalyvauja tik savo pelno arba nuostolio likučiais. *S.Stn.*

2. Karo moksle o. yra užbaigtas karo veiksmų periodas nuo kariuomenės išsiskleidimo išeities riboje iki kautynių sėkmingo užbaigimo. O. sudėtin įeina ir jos parengimas: kariuomenės o. organizacija, bazių parengimas sutelkiant karinius išteklius ir karo veiksmų teatro inžinerinis parengimas. O. apima ir užpakalio administracinį sutvarkymą. Teisingai parengta o. turi atitikti šias sąlygas: a. siekti svarbaus tikslo, b. esamomis aplinkybėmis patogiausia, c. saugi puolant, pasitraukiant ir tiekiant.

Mūsų nepriklausomybės kovų kai kurios svarbesnės kautynės ir operacijos 1936 (kariuomenės štabo leidinys). *O.Urb.*

3. Matematikoje žr. Operacinis skaičiavimas.

4. **Medicinoje** chirurginis veiksmas arba gydymo būdas pavartojant fiziškai-mechanines priemones: piovimą, kirpimą, dūrimą, siuvimą, drenavimą, nesveikų organų bei jų dalių pašalinimą arba atstatymą į normalias sąlygas. O. gali būti kruvina, kai pavartojamas peilis, žirklės, virbalas, adata ar kitas sukeliąs kraujo bėgimą instrumentas, ir nekruvina, pvz. išnirusių sąnarių ar kaulų atstatymas į normalią vietą.

O. istorija siekia primityvų žmogų. Jau jis išimdavo į kūną įstrigusią erškėčio rakštį arba priešo paleistą įsmigusią strėlę ir gydydavo padarytą žaizdą. Išsimokslinusių meistrų rankomis darytos o. taip pat žinomos nuo labai seniai, nuo 1000 ir daugiau metų pr. Kr. Senose indų knygose aprašyta ir pavelkslais paryškinta sudėtinga nosies plastikos o. Asiro-Babilonijoj buvo net įstatymais numatytas honoraras už padarytas o. Senovės Egipto mumijos liudija apie sėkmingai darytas kaukolės dėžės trepanacijas (prakalimus). Gerų o. meistrų turėjo senovės graikai ir vėliau romėnai. Po tylos periodo viduramžių pradžioje o. praktikavimas vėl atgyja. XI–XIII a. šlapiminės pūslės akmenų pašalinimas ir trūkių (hernijų) o. buvo paplitę arabų kraštuose ir Italijoj, bet toliau vėl sekė sunkus periodas chirurgams. Išsimokslinę ir diplomuoti gydytojai chirurgijos nelaikė mokslu ir daryti o. laikė žeminančiu jų profesiją veiksmu. Kraują nuleisti jie pavesdavo barzdaskučiams. To-

kiomis sąlygomis o. praktikavimas pateko į barzdaskučių rankas. Negausiems išsimokslinusiems chirurgams sunku buvo su jais kovoti. Ta kova baigėsi tik XVIII a. pabaigoj ir kai kur net XIX a. pradžioj, kada chirurgija susiliejo su bendrosios medicinos mokslu ir įgijo teises kaip medicinos mokslas. Žr. Chirurgija.

Kol chirurgija negalėjo remtis anatomijos mokslu, o. menas buvo asmeninis atskirų meistrų sugebėjimas, jų individualinis, dažnai paveldimas menas. Nuo Vesaliaus (1514–64) anatomija tapo sistemingu mokslu, paremtu lavonų studijomis. Pasirėmusi anatomija, chirurgija padarė pažangos, bet tik iki tam tikros ribos, nes jai pilnai plėstis dar trūko dviejų dalykų: anestezijos ir žinių apie infekciją. Šios problemos buvo tik XIX a. išspręstos: anestezija — 1844, Listerio antiseptika apie 1865, ir tik nuo tada didelės o. tapo įmanomos ir nepavojingos. Šiandien kai kuriose specialiose chirurgijos šakose sėkmingai daromos sudėtingiausios o.: operuojama smegenys, širdis ir didžiosios arterijos, persodinamos ir prigydomos net kito žmogaus kūno dalys, kaip akies ragena, kaulas, aorta; net buvo pavykę mėginimai persodinti ir prigydyti kito žmogaus funkcijonuojantį organą, pvz. inkstą. Čia chirurgijai daug padeda kiti paženge mokslai, kaip fizika, rentgenologija, biocheminiai mokslai, patobulintos optikos ir apšvietimo priemonės ir pn.

Nėra tikrų dokumentinių žinių, kada o. buvo pradėtos daryti Lietuvoj. Viduramžių laikais tas darbas, tur būt, buvo žynių rankose, kurie gal mokėjo sustabdyti kraujavimą po sužeidimų, prapiaudavo votį, sugydydavo kare ar medžioklėj padarytas žaizdas, atstatydavo į vietą ir sugydydavo lūžusį kaulą. Renesanso laikais Lietuvos didikai turėjo tos rūšies meistrų, dažniausiai svetur samdytų, kuriuos laikė savo pilyse ir traukdami į karą imdavosi. 1552 Vilniuj buvo įsikūręs chirurgų cechas. Tik 1775 A. Tizenhauzas, pasikvietęs prancūzą Gilbertą, atidarė medicinos-chirurgijos-veterinarijos mokyklą Gardine. Didesnės reikšmės turėjo 1803 atidarytas Vilniaus univ. medicinos fak. Čia jau atsirado chirurgų su, palyginti, aukštomis kvalifikacijomis (pvz. Pelikanas). XX a. pradžioj, prieš I pas. karą, svarbesnės o. buvo daromos tik didmiesčių ligoninėse; provincijos gyventojai, tokių o. reikalingi, turėdavo pasiekti Vilnių, Kauną, Rygą, Varšuvą ir net Karaliaučių. Nepriklausomoj Lietuvoj chirurgija jau buvo atsipalaidavusi nuo užsienio ir visos svarbesnės bendrosios ir net specialinės chirurgijos o. buvo daromos ne tik mūsų didmiesčiuose, bet ir daugelyje apskričių ligoninių. *V.Kn.*

Operacinė (o. salė) kambarys, kur atliekama chirurginė operacija. Suinfekcintoms (pūlingoms) operacijoms turima atskira o. Operacinei salei būtini kai kurie pagrindiniai reikalavimai: pastovi temperatūra, pakankamas vėdinimas, geras apšvietimas (dažniausiai dirbtinis), gera izoliacija nuo dulkių, gatvės triukšmo ir judėjimo.

Operacinis blokas operacinė salė su pagalbinėmis patalpomis: sterilizacinė, medžiaginė, anestezijos kambarys, gipsavimo kambarys, persirengimo kambarys gydytojams, prausykla ir kt. Modernioj ligoninių statyboj operacinis blokas planuojamas atskirai, pastato plane jam skiriama tinkama vieta ir jo planavimui statomi specialūs reikalavimai.

Operacinė chirurgija mokslas apie operacijas, anatomija paremtas, dažniausiai dėstomas greta topografinės anatomijos. Tai pagrindinis chirurgijos mokslas; juo paprastai pradedama studijuoti chirurgija. Praktiškai dėstoma studentams medikams prie lavonų. Kvalifikuoti chirurgai anatomiškai sudėtingas operacijas pirmiau išstudijuoja lavonuose ir tik po to pereina prie žmogaus. Didaktiškais sumetimais o. ch. išskirta į atskirą mokslą.

Operacinis skaičiavimas matematinės analizės sritis, nagrinėjanti matematinių operatorių pritaikymą linearinėms integro-diferencialinėms lygtims bei jų sistemoms spręsti. Iš naudojamų operatorių žinomiausi yra Laplace'o, Fourier'o ir Melino transformai. Pritaikant operatorius funkcijoms, jų diferencialams bei integralams, integro-diferencialinės lygtys tampa transformuoto kintamo dydžio polinomais, kuriuos algebriškai pertvarkius ir pritaikius atvirkštinį transformą, gaunamas tų lygčių sprendimas. O.s. pionierium laikomas prancūzų matematikas A. L. Cauchy, kuris naudojo operatorių, panašų į Laplace'o transformą (apie 1821). Vėliau (apie 1880) anglų matematikas Heaviside pritaikė Cauchy naudotą operatorių matematinėms elektros problemoms spręsti. Pagerbiant abu autorius, jų metodai pavadinti Cauchy-Heaviside o.s., kuris skiriasi nuo moderniojo o.s. tik tuo, kad pastarasis tu-

ri stiprius teoretinius pagrindus ir platų pritaikymo sričių lauką.

J. N. Sneddon, Fourier Transforms 1951; *R. V. Churchill,* Modern Operational Mathematics in Engineering 1944; *P. Katilius,* Analizinė geometrija 1956; *W. W. R. Ball,* A Short History of Mathematics 1888; *J. R. Newman,* The World of Mathematics 1956; *W. Blaschke,* Projektive Geometrie 1948. *P.Grš.*

Operatorius (lot.) 1. specialistas, daręs filmų (žr.) nuotraukas; 2. matematikoje žr. Operacinis skaičiavimas; 3. medicinoje operaciją darąs chirurgas.

Operacinė grupė — grupė operacijos dalyvių, atliekančių įvairias pareigas: operatorius, asistentas (-ai), anestezininkas, instrumentatorė (-rius) — asmuo paruošiąs ir paduodąs instrumentus, dažniausiai gailestingoji sesuo, specialiai išlavinta, ir dar bent vienas atsarginis asmuo visokiems reikalams. Šis kolektyvas turi būti gerai išmiklintas ir susiklausąs, jo veiksmai suderinti, kad darbas eitų sklandžiai. O. šioj grupėj yra vyriausias, atsakingas už operacijos eigą ir jos rezultatus.

Operavimas (lot.) 1. operacijos (žr.) darymas; 2. kuo nors naudojimasis, ko nors vartojimas (pvz. argumentų vartojimas įrodymui).

Operetė (it. operetta, prc. opérette ‚maža opera') lengvo, komiško žanro teatrinės muz. kūrinys. Palyginus su opera (žr.), o. yra mažesnės apimties (faktiškai XVIII a. o. buvo vad. beveik kiekviena trumpa opera) ir laisvesnės muzikinės bei dramatinės struktūros. O. būdinga gana dažnas žodinis (ne muzikinis) dialogas, populiarus stilius, išreiškiamas daugiausia šokių ritmika bei formomis, strofine daina ir dažnais šokių ansambliais. O. sampratai artimiausios yra abi vad. komiškos operos rūšys — italų opera buffa ir ypač prancūzų opéra comique. Tačiau riba tarp o. ir komiškos operos nėra aiški ir griežta: apskritai tariant, komiškai operai būdinga kiek pakilesni meniniai užsimojimai, tuo tarpu o. daugiau pabrėžia pramoginį muz. elementą. Tad šia prasme o. gali būti traktuojama kaip pramoginės muz. teatrinė-dramininė forma arba teatrinės muz. pramoginis žanras.

O. užuomazga glūdi operos parodijose ir ypač prancūzų komiškoje operoje, kurioje, ypač F. A. Boieldieu, D. F. E. Aubero ir A. Adamo kūryboje, XIX a. pradžioje išryškėjo polinkis į grynai pramoginį komiškumą. Ši tendencija ir vad. Antrosios imperijos metu vyravusios laisvos nuotaikos paruošė dirvą prancūzų o., kurios pradininkas (apie 1850) ir ryškiausias atstovas buvo Jacques Offenbach (1819–80), savo operetėse karikatūros, groteskos ir burleskos priemonėmis ironizavęs to meto prancūzų visuomenės papročius ir moralę. Beveik tuo pačiu metu, iš dalies J. Strausso (tėvo) ir J. Lannerio valsų ir, apskritai, Vienos lengvosios muz. poveikyje, užsimezgė o. ir Vienoje, kur jos raidą pradėjo Franz von Suppé (1819–95). Paryžiaus o. tradicijas, nors ir be J. Offenbacho kandžios ironijos bei satyros, ryškiausiai tęsė Alexandre Charles Lecocq (1832–1918), Hervé (tikroji pavardė Florimond Ronger, 1825–92), o kiek vėliau Robert Planquette (1848–1903), Edmond Audran (1842–1901) ir André Messager (1853–1929). Tuo tarpu F. v. Suppé pradėtą vad. klasikinę Vienos o. į aukštumą iškėlė Karl Millöcker (1842–99), Karl Zeller (1842–98) ir ypač Johann Strauss sūnus (1825–99) — iškiliausias Vienos o. atstovas. Pačioje XX a. pradžioje, kiek atitolus nuo vieniškojo kolorito, Vienos o. ėmė pabrėžti daugiau internacionalaus pobūdžio lengvesnės muz. melodinius ir ritminius bruožus. Tokiu būdu iš klasikinės Vienos o. buvo pereita į vad. naujosios Vienos o. periodą, kurio pradininkai buvo Heinrich Reinhardt (1865–1922) ir Edmund Eysler (1874–1949), o ryškiausi kompozitoriai — Franz Lehár (1870–1948), Oscar Straus (1870–1954), Leo Fall (1873–1925) ir Emmerich Kálmán (1882–1953). Iš Vienos ir Paryžiaus o. raida netrukus pasiekė ir kitus kraštus: Anglijoje jai ryškiausiai atstovavo Arthur Sullivan (1842–1900) su savo libretistu W. S. Gilbert (1836–1911) ir Sidney Jones (1861–1946), JAV— Victor Herbert (1859–1924), Reginald De Koven (1859–1920), kiek vėliau Rudolf Friml (g. 1879) ir Sigmund Romberg (1887–1951); tuo tarpu Ispanijoje išryškėjo vietinio kolorito o., kuri sudaro ispanų operos, vad. zarzuela, raidos dalį (žr. Zarzuela).

XX a., ypač po I pas. karo, o. dar daugiau priartėjo prie pramoginės muz. sampratos. Ši kryptis ryški austrų-vokiečių ir amerikiečių o. raidoje. Nors kai kurie austrų ir vokiečių o. kompozitoriai — pvz. Eduard Künnecke (1885-1953), Edmund Nick (g. 1891), Nico Dostal (g. 1895) — stengėsi iš dalies grįžti prie klasikinės o. tradicijų, didžioji jų dalis pasirinko priešingą kryptį: Paul Lincke (1866–1946) ir Walter Kollo (1878–1940) išryškino vad. Berlyno

stiliaus muz. farso tipo o., o Ralph Benatzky (1884–1957), Theo Mackeben (1897–1953) ir kt. pabrėžė šlagerinį bei kabaretinį elementą. Dar toliau šia kryptimi nuėjo amerikiečiai. Jau ankstyvosiose (ypač S. Rombergo ir R. Frimlio) o. kreipę daug dėmesio į grynai pramoginį pradą, neieškodami muz. vientisumo, jie beveik sutapatino o. su muzikine review, kur ypač pabrėžiama šokis, dažnai kabaretinės ir burleskinės formos bei turinio. Tokiu būdu išaugo amerikiečiams būdingas o. žanras vad. musical comedy, vėliau virtęs vad. musical play (arba tiesiog ‚musical'), kuris sudaro nemažą Naujorko Broadway teatrų repertuaro dalį. Ryškesnieji šios o. kompozitoriai: Jerome D. Kern (1885–1945), George Gershwin (1898–1937), Vincent Youmans (1898–1946), Irving Berlin (g. 1888), Cole Porter (g. 1893), Frederick Loewe (g. 1904), Frank Loesser (g. 1910) ir šiuo metu ypač populiarus Richard Rodgers (g. 1902) su savo libretistu Oscar Hammerstein II (g. 1895). Lietuvių o. žr. Lietuvos tomą.

A. Neisser, Vom Wesen und Wert der O. 1923; *O. Keller,* Die O. in ihrer geschichtlichen Entwicklung 1926; *K. Westermayer,* Die O. im Wandel des Zeitgeistes 1931; *F. Hadamowsky - H. Otte,* Die Wiener O. 1947; *C. M. Smith,* Musical Comedy in America 1950; *J. Burton,* The Blue Book of Broadway Musicals 1952; Reclams Operettenführer ²1953; *L. Oster,* Les o. du répertoire courant 1953; *S. Czech,* Das Operettenbuch ⁴1954; *O. Schneidereit,* Operettenbuch ⁴1956; *D. Ewen,* Complete Book of the American Musical Theater 1958. *K.O.*

Ophidia žr. Gyvatė.

Ophiobolus graminis žr. Šiaudalaužis javinis.

Ophioglossum žr. Driežlelė.

Ophiucus žvaigždynas, žr. Gyvatnešis.

Ophiuroidea žr. Ofiuros.

Opieński Henryk (1870-1942) lenkų kompozitorius ir muzikologas. Studijavo Krokuvoje ir Leipcige: čia baigė konservatoriją ir universitetą (gavo filosofijos dr. laipsnį). Muzikinę veiklą pradėjo kaip smuikininkas Paryžiuje 1898–1901. Prieš I pas. karą buvo muzikos kritikas, vėliau operos direktorius Varšuvoje. 1920–26 Poznanės konservatorijos direktorius. Vėliau gyveno Šveicarijoj, kur pasižymėjo vesdamas choralinį vienetą (‚Motetas ir Madrigalas'), su kuriuo plačiai koncertavo Europoje, statydamas senų polifonijos meistrų veikalus. Žymesnieji kūriniai: Kantata mickiewiczowska, operos Maria 1923, Jakób lutnista 1926, eilė simfoninių kūrinių, pvz. Lilla Veneda, Zygmunt August i Barbara, styginis kvartetas e-dur, smuiko ir fortepijono pjesės ir kt. Išsp. Chopin 1910 (²1925), La musique polonaise 1918 (²1929), St. Moniuszko 1923, I. Paderewski 1928 (²1948).

Opinija (lot.) nuomonė, turima pažiūra, įsitikinimas.

Opiomanija liguistas palinkimas vartoti opiumo alkoloidus.

Opis, babiloniečių Upi, sumerų Ačak, senas miestas prie Tigro upės, žemiau Bagdado, šiandien Tell' Omer. Prie O. 539 pr. Kr. įvyko lemiamas persų karaliaus Kiro mūšis su babiloniečiais. Apie 300 pr. Kr. O. vietoj buvo įkurta Seleukija. Kasinėjo L. Watermann ir C. Hopkins.

Opistorchidai (Opisthorchidae) digenetinių siurbikių (trematodų) kirmėlių šeima, plokščio, pailgo, menkai išsivysčiusio kūno parazitai. Parazituoja roplių, paukščių ir žinduolių tulžies pūslėje ir kepenų bei tulžies takuose. Iš žmoguje parazituojančių o. suminėtina katinė dviburnė (Opisthorchis felineus), dažnai sutinkama V. Sibire ir parazituojanti kačių, šunų, taip pat ir žmogaus kepenyse. O. sukeliamas kepenų susirgimas vadinamas opistorchiaze. Pagrindinis apsikrėtimo šaltinis yra vartojimas nepakankamai išvirtos o. apkrėstos žuvies.

Opistotonas (gr.) tetaniško mėšlungio atvejis, kurio metu ligonio galva ir kulnys tempiami (linksta) į užpakalį, o kūnas į priešakį. Dėl to žmogaus kūnas tampa puslankiu, kurio vienas galas remiasi į lovą viršugalviu, o kitas kulnimis.

Opitz (von Boberfeld) Martin 1597–1639) vokiečių rašytojas. Jau mokyklos suole O. parašė Aristarcho poetikos nagrinėjimą (1617). Studijavo Frankfurt a. O. ir Heidelberge. Nuo 1623 daugiausia laiko praleido imperatoriaus rūmuose Liegnitze. 1625 Vienoje imperatorius jį vainikavo poetu laureatu. Nuo 1630, Silezijos didikų pavestas, užėmė įvairias diplomatines vietas. 1636 Lenkijos karaliaus paskirtas karališkųjų rūmų istoriku, gyveno Dancige ir ten mirė maru. O. pagrindinis veikalas Buch von der deutschen Poeterey 1624 yra pirmasai kapitalinis bandymas nustatyti vokiečių poetikos taisykles ir principus. O. skelbiama

M. Opitz

poetika remiasi Scaliger, Ronsard, Heinsius ir antikine mokyklomis. Tačiau O. atmetė romaniškąją eiliavimo techniką, siūlydamas jos vieton įvesti dėsningą kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų kaitą. O. poetikos teorija ir jo kūriniai dominavo ilgiau negu šimtmetį tuometinę aristokratiškąją rūmų diduomenės poeziją. O. imponuojanti asmenybė ir intelektas suteikė jo kūrybai ypač plataus pripažinimo ir populiarumo. Tačiau pačioje O. poezijoje jau žymu Vanitas vanitatis laikmečio tonas ir nuotaikos. Iš gausios O. raštijos paminėtina: Zlatna oder Von der Ruhe des Gemütes 1623, Lob des Landlebens 1623, Salomons Hohes Lied in deutsche Gesänge gebracht 1627, Weltliche Poemata 1638, Geistliche Poemata 1638, Opera poetica 1646 ir kt. Išleista: Ausgewählte Dichtungen 1869; Ausgewählte Dichtungen 1889; Gedichte, kritische Ausgabe v. B. Witkowski, 1902.

Fr. Gundolf, O. 1923; *J. B. Birrer,* Die Beurteilung von O. in der deutschen Literaturgeschichte 1940 (disertacija Šveicarijos Fribourge). *H.N.*

Opiumas (gr. opion, iš opos ‚sultys') džiovintos sultys, gaunamos iš neprinokusių galvučių migdomosios aguonos — Papaver somniferum, L. (Papaveraceae). Į pieną panašios sultys išvarva, atsargiai galvučių paviršių iš vakaro specialiu peiliu apraižant. Ryte apdžiūvusi masė surenkama, išdžiovinama ore ar šildant ir suminkoma į gabalus. O. gabalai, priklausomai nuo kilmės krašto, būna įvairaus svorio ir pavidalo, daugiau ar mažiau rudos spalvos, aromatinio kvapo, kartaus skonio. Svarbiausi o. gaminantieji kraštai yra Jugoslavija, Graikija, Bulgarija, Turkija, Egiptas, Iranas ir Indija.

Kaip vaistinga medžiaga, o. yra labai seniai žinomas. Teofrastas jau III a. pr. Kr. savo raštuose minėjo migdančių aguonų sultis. Dioskoridas I a. po Kr. žinojo, kaip gaminti o. ir jo sirupą. Paracelsus XVI a. jau plačiai o. naudojo medicinos praktikoje. Iki XIX a. naudojami o. preparatai buvo nevalytos formos, kol Sertürner išskyrė iš o. alkoloidą morfiną (1805) ir jį savo darbuose aprašė (1816–17).

20–25% o. svorio sudaro alkaloidai, kurių kiekis svyruoja nuo jo kilmės. Likusią svorio dalį sudaro organinės rūgštys, riebaliniai aliejai, cukrai, gleivinės ir dervinės medžiagos bei baltymai. Alkaloidai būna palaidi ar surišti druskų pavidalu su mekonine, pieno ar sieros rūgštimi. O. randama per 25 alkaloidai. Svarbiausias yra morfinas (9–15%). Kiti svarbesni yra: kodeinas (02-0,8%), tebainas (0,2-1,0%) papaverinas (0,5-1,0%), narkotinas (0,7-10,0%), narceinas (0,1–0,5%). Kitų alkaloidų kiekis yra mažesnis ir jie neturi terapinės reikšmės. O. alkaloidai sudaro dvi grupes, kurios skiriasi savo chemine konstitucija ir fiziologiniu veikimu: 1. Fenantreno dariniai, kaip morfinas, kodeinas ir tebainas, stipriai veikia centrinę nervų sistemą kombinuotu stimuliuojamu ir slopinamu būdu. Jie stimuliuodami padidina lygiųjų raumenų tonusą, ypač virškinamojo trakto sfinkteriuose. 2. Benzilizochinolino dariniai, kaip papaverinas, narkotinas ir narceinas, silpnai veikdami centrinę nervų sistemą, pasižymi antispazmotiniu, slopinančiu lygiųjų raumenų veikimu. O. veikia migdomai ir skausmus malšinamai. Lygiuosius žarnyno raumenis o. veikia stimuliuojamai, pakeldamas tonusą ir taip stabdydamas peristaltiką. Šis veikimas pirmoje eilėje priklauso nuo morfino. Kitų alkaloidų reikšmė dėl nedidelio kiekio yra tik antraeilė. O. veikimas yra lėtesnis negu gryno morfino, nes rezorbcija dėl esančių palydovinių medžiagų yra daug lėtesnė. Terapijoje naudojamas o. yra šviesiai ar rusvai rudi milteliai, gaunami sumalant ir primaišant į prekybinį o. pieno cukraus, kad morfino kiekis būtų 9,5–10,5%. Duodamas į vidų nuo viduriavimo, dizenterijos, kosulio ir pn., miltelių, piliulių, tablečių ar tinktūros pavidalu. Dozė į vidų yra 30–200 miligramų.

K o n c e n t r u o t a s o. (pantoponas, papaveretas) yra o. alkaloidų druskos rūgšties (HCl) druskų mišinys. Gaunamas iš o. ekstrakcijos būdu arba sumaišant morfino, kodeino, narkotino ir papaverino hidrochloridus tokiu santykiu, kaip jie randami opiume. Morfino kiekis yra 47,5–52,5%. Toks nuo palydovinių medžiagų atpalaiduotas o. tinka injekcijoms. Balti, šviesiai rudi ar rudai pilki milteliai. Naudojamas narkotiku chirurgijoje poodinių injekcijų pavidalu skausmams malšinti, kaip raminąs vaistas prieš bendrąją anesteziją reikalingo anestetiko kiekiui sumažinti; vienas ar su skopolaminu painesniais gimdymo atvejais. Poodinės injekcijos dozė yra 10–20 miligramų.

O., kaip ir jo alkaloidų pardavinėjimas ir naudojimas yra tvarkomas įstatymais. Lietuva tarptautinę o. konvenciją pasirašė 1930 (V.Ž. 1931 nr. 347). Vaistinėse parduodama tik su gydytojo receptu.

L. F. Small ir R. E. Lutz, Chemistry of the Opiumalkaloids 1932. *St.K.*

Opoczyński Kazimierz (1877 Kijeve—?) lenkų histologas. 1922–39 Vilniaus univ. prof. ir patologijos inst. dir. 1932 univ. rektorius. Veikalai: Diagnostyka histologiczna-patalogiczna 1926, O wpływie oóżnej kastracji na morfologię gruczolów dokrewnych u kobiet 1927, Uwłosienie jako cecha konstytucyjna i jego zależność gruczołów-wydzielania wewnętrznego 1929 ir kt.

Opoka poringa, įvairaus kietumo, pilkųjuodų spalvų uoliena, dažnai randama kreidos sistemos sluoksniuose. Tai kreidos mergelio ir organinės kilmės titnago mišinys. Jų atsiradimas dar ne visiškai išaiškintas. O. vartojamos kai kurių statybinių medžiagų paruošimui, vaisių sulčių, vandens, acto, vyno ir kt. valymui ir t.t. O. randama Lietuvos kreidoje. Pietų Žemaitijoj rastas keliasdešimt m storio naudingas o. sluoksnis.

A. Vala, Lietuvos žemės turtai (Mokslas ir Gyvenimas 1959 nr. 1).

Oponentas (lot.) priešininkas ginče, kalboj ar spaudoj, reiškiąs skirtingą nuomonę. Taip pat o. vadinami fakulteto paskirti profesoriai, oponuoją viešame posėdy disertaciją ginančiam doktorantui.

Oporowski Władisław (m. 1453) Gniezno arkivyskupas. Teisę studijavęs, tur būt, Italijoj, 1426 buvo Krokuvos akad. rektorius. Savo nusimanymu politikoj atkreipė Jogailos dėmesį, kuris O. jau 1422 paskyrė savo įgaliotiniu deryboms su kryžiuočiais. Nuo 1427 gavo saugoti mažąjį antspaudą ir eiti vicekanclerio pareigas, būdamas karaliaus teisinis patarėjas. 1434 paskirtas Kujavijos vysk., o 1449 VI 15 pakeltas Gniezno arkiv. Jo bažnytinis darbas nebuvo vaisingas, nes buvo vis drumsčiamas ginčų su kapitula ir nesusipratimų su Krokuvos vysk. Z. Oleśnickiu.

Korytkowski, Arcybiskupi gnieznieńscy II 1888; *K. Morawski,* Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego 1900; Hierarchia Catholica II 1914; Sacrum Poloniae Millennium I 1954. *R.Krs.*

Oporto žr. Porto.

Oportunizmas (iš lot. opportunus ‚patogus, palankus') taikymasis prie aplinkybių dėl naudos; beprincipiškumas težiūrint, kaip besikeičiančiomis aplinkybėmis pasinaudoti. Plg. Karjerizmas.

Oposumas (Didelphys marsupialis) sterblinių (žr.) poklasio sterblinė žiurkė, gyvenanti p., rečiau š. Amerikoje. Šis sterblinis mėsėdis katino dydžio, su uodega ilgesne už visą jo kūną. O. sterblė negili, todėl vaikai joje ilgai nesilaiko, o persikrausto motinai ant nugaros ir, įsikibę uodegomis

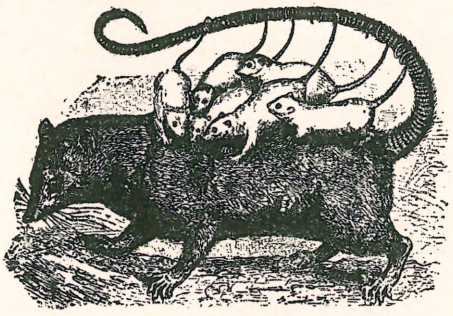

Oposumas

į motinos uodegą, subręsta. Gyvena urvuose, medžių uoksuose ir aštrių nagų ir kabios uodegos dėka gerai laipioja medžiais. Minta daugiausia paukščiais ir todėl padaro nemaža žalos. O. duoda gana gražų kailiuką, kuris naudojamas drabužiams.

Opozicija (lot.) 1. priešinimasis, prieštaravimas kitų pažiūroms bei nusistatymams reiškiant savo pažiūrą bei nusistatymą; 2. politikoje partija, turinti mažumą parlamente (Europos kontinente paprastai tai būna grupė partijų) ir parlamentinėmis priemonėmis aktyviai kovojanti prieš daugumos vedamą politiką. O. ne tik kovoja prieš politiką, bet ir kritikuoja valdžią, tuo būdu viešai kontroliuodama valdžios veiksmus ir ugdydama viešąją krašto opiniją siekdama ją pasukti savo naudai. O. randama tik demokratiniuose kraštuose. Jos egzistencija remiasi demokratijos pripažįstamu konkurencijos dėl valdžios principu. Kur tokios konkurencijos nėra, ten ir o. negali veikti; tokiuose kraštuose organizuota o. yra sunaikinta ar bent prislopinta. Demokratiniame krašte o. buvimas laikomas ne tik sveiku, bet ir būtinu reiškiniu. Viena, o. pristabdo vienos partijos įsigalėjimą ir pažaboja galimą valdžios savivalę, padėdama išlaikyti konstitucinį valdžios charakterį. Antra, kadangi jokie politiniai sprendimai nėra tobuli, o. nurodo neigiamumus esamos santvarkos rėmuose, pasuka kritiką konstruktyvia linkme, išsemia nepasitenkinusiųjų emocinę energiją, laikinai sutaiko juos su jau padarytais sprendimais. O., taigi, iš vienos pusės funkcionuoja kaip valdžią (daugumą) apribojąs instrumentas, iš kitos—kaip socialinės taikos puoselėtojas daugiagrupėje valstybėje. Tokiai padėčiai esant demokratinės santvarkos išsivystymas priklauso ne tik nuo daugumos sprendimų tikslumo,

bet ypač nuo o. subrendimo, nuosaikumo, o kartu pozityvaus kritiškumo. O. pozityviąją reikšmę anglai yra pripažinę net savo konstitucinėje santvarkoje, mokėdami o. vadui specialų atlyginimą iš valstybės iždo. Po II pas. karo šitokiu būdu o. pripažino ir Vakarų Vokietijos Šlezvigo-Holšteino valstybė. Lietuvos jauna valstybė, atsikūrusi 1918, o. teigiamai įvertinti dar nebuvo išmokusi. Mūsoji parlamentinė o. buvo daugiau neigiamojo negu konstruktyvinio charakterio, tuo neprisidėdama prie socialinės taikos ugdymo, — nuo šios pareigos jokia o. negali būti atleidžiama; lietuviškoji seiminė dauguma, iš kitos pusės, nesugebėjo taikiai pereiti į pozityvią mažumą po 1926 rinkimų, ir to dėlei lietuviškosios demokratijos išsivystymas buvo pertrauktas nelegalaus valdžios pasisavinimo 1926 perversmu. Tautininkams valdant, o. buvo visai prislopinta ir viešai reikštis negalėjo.

O. yra išsivysčiusi kartu su parlamentarizmu. Pirmiausia ji todėl sutinkama Anglijoje. Tenai įvertintas ir jos pozityvusis charakteris jau pirmame XIX a. ketvirty imant vartoti frazę (iš pradžių juokais, paskum rimtai) ‚Jo Didenybės karališkoji o.' O. yra organizuota įvairiai. Daugiapartiniame krašte jai vadovauja mažumoje esančių partijų lyderiai, palaiką daugiau ar mažiau atsitiktinį ryšį. Tokiame krašte o. neišsivysto nei labai ryškiai, nei su didele atsakingumo sąmone. Dvipartiniame parlamentiniame krašte, kaip Anglijoj, o. vadovauja mažumos partijos lyderis; tokia o. turi savo programą; jos lyderis turi susidaręs ir savo kabinetą su iš anksto parinktais ministrais, todėl kiekvienu metu jis yra pilnai pasirengęs perimti valdžią.

V.Vrd.

3. Astronomijoje o. yra dangaus kūno padėtis dangaus skliaute, kada jo rektascensija (žr.) skiriasi nuo saulės rektascensijos lygiai 180°. Tada tas dangaus kūnas pakyla aukščiausiai horizonte tikrojo saulės laiko vidunaktį. Paprastai kalbama apie saulės sistemos kūnų o., tačiau terminas gali būti taikomas bet kuriam dangaus kūnui. Mėnulio o. vadinama pilnatimi.

Oppeln (lenk. Opole) mst. Aukštutinėj Silezijoj, buv. jos provincijos sostinė, prie Oderio upės; apie 30.000 gyv. (1958, 1939 — 53.000 gyv.). Senas mst., 1163–1532 hercogų sostinė, atiteko Austrijai, 1742 perleistas Prūsijai, nuo 1945 Lenkijos vaivadijos adm. centras. Jau XI a. žinomas istorijoj, 1228 gavo miesto teises. 1921 balsavimo keliu pasisakė už Vokietiją, bet 1945 lenkams užėmus, vokiečiai išvaryti, o jų vietoje įkurdinti lenkai. O. yra X a. Šv. Adalberto bžn., upės saloje XV a. hercogų rūmai, XIV a. minoritų bžn. su Piastų dinastijos kapais. Pramonė: cemento, tabako, alaus, chemikalų ir muilo; žemės ūkio produktų prekybos ir akmens anglies kasyklų centras.

Oppenheim istorinis v. Vokietijos mst. Reine-Pfalce, netoli nuo Reino kair. kranto, tarp Mainco ir Vormso; 5400 gyventojų (1958). Vynuogių ir vaismedžių auginimo bandymų stotis ir m-la, gotikinė Šv. Kotrynos bžn. (statyta XIII a., 1689 prancūzų sugriauta, 1889 atstatyta), miesto mūrų likučiai. Mieste dominuoja Lotaro statydintos Landskronos pilies griuvėsiai. O. minimas kaip Karolio D. dvaras 774, 1226 gavo mst. teises ir anuomet buvo vienas žymiausių pareinės mst., 1689 sunaikintas prancūzų.

Oppenheimer 1. Franz (1864 Berlyne — 1943 Los Angeles) vokiečių gydytojas, ekonomistas ir sociologas, vad. liberalinio socializmo atstovas. 1919–29 Frankfurto univ. prof. Savo darbuose įdomiai išaiškino didelių žemėvaldų susidarymą Vokietijoje. O. sociologinė sistema giminiška organicizmui (žr.) bei austro Ratzenhoferio visuomeniniam darvinizmui, nes pagal ją pagrindinis istorijos variklis esą grupiniai interesai. Kartą susidariusi valstybė pasireiškianti dvejopai: išorėje kaip vieningas junginys, viduje kaip daugybė, kur valdančioji klasė siekia valdomuosius kiek galėdama panaudoti savo tikslams. Tokiame nuolatiniame valdančiosios ir valdomųjų klasių susidūrime susidaro teisė. Kiekvienas įstatymas, pasak O., tesąs išraiška besitęsiančios visuomeninės kovos ir, tuo pačiu, vienų pergalė, o kitų pralaimėjimas. Didžioji nuosavybė esanti pagrindinė kliūtis, kad tokie ‚jėgos santykiai' neišnyksta ir neužleidžia vietos liberaliniam socializmui, kuris užtikrintų laisvų piliečių bendradarbiavimą. Svarbiausi O. veikalai: Die Siedlungsgenossenschaft 1896 (³1922), Grossgrundeigentum und soziale Frage 1898 (²1921), Der Staat 1908 (⁴1950), Theorie der reinen und politischen Ökonomie 1910 (⁵1923), System der Soziologie, 4 tt., 1922–29, Erlebtes, Erstrebtes, Erreichtes 1931.

K. Werner, O.s System des liberalen Sozialismus 1928; *B. Schultz,* Die Grundgedanken des Systems der teoretischen Volkswirtschaftslehre von F. O. 1948. *K.J.Čg.*

2. J. Robert (g. 1904) JAV fizikas. O., baigęs Harvardą 1925, dr. laipsnį gavo Göttingene 1927. 1929–37 Kalifornijos univ. ir Kalifornijos technologijos inst. prof. Nuo 1947 Princetono Institut for Advanced Studies dir. Vykdė medžiagos prigimties, elektros ir radiacijos tyrinėjimus; drauge su M. Bornu sukūrė dviatomių molekulių struktūros teoriją; drauge su Filipsu paaiškino, kokia reakcija vyksta nuo deutrono dūžio į atomo branduolį. Nuo 1943 buvo atominės laboratorijos vedėjas Los Alamose ir vienas atominės bombos pagaminimo vadovų. Nuo 1945 buvo karo m-jos ir valstybės departamento konsultantas. 1946–52 Vyriausiojo patariamojo komiteto (prie JAV atominės energijos komisijos) pirm. 1953 atleistas iš visų slaptųjų darbų, įtarus nepatikimumu paslaptis išlaikyti. *M.Kr.*

J. R. Oppenheimer

Oppman (Or-Ot) Artur (1867–1931) lenkų poetas iš Jaunosios Lenkijos plejados, pulkininkas, ilgametis Zołnierz Polski red. 1905–20 buvo Tygodnik Ilustrowany red. Poezijos knygos: Poezje 1889, Na obcej ziemi 1891, Stare miasto 1893, Pieśni o sławie 1917. Parašė daug knygų vaikams. 1958 išėjo Wiersze wybrane. Buvo populiarus XIX a. tautinių kovų dainius.

Oppokov Evgenij Vladimirovič (1872—sušaudytas 1940?) Ukrainos hidrologas; tyrė Pagirio pelkių ir Dniepro upės hidrologiją, išl. Režim rečnogo stoka v bassejne verchniago Dnepra 1904–13, Hidrometrija 1930. Ypatingai tyrė klimato ir upių debitų svyravimus ir paneigė klaidingas hipotezes apie vandens nykimą dėl laukų dirbimo ir pelkių sausinimo.

Opričnina (iš rus. oprič ‚išskiriant' ir opričnyj ‚atskiras, specialus') Maskvos valstybės išskirtinė žemių dalis ir speciali žemės valdymo bei administracijos sistema, 1565–84 įvesta Jono IV Žiauriojo, turėjusi tikslą sunaikinti kunigaikščių ir kilmingųjų aukštųjų bajorų ekonominę galią bei politinę opoziciją carui ir sustiprinti absoliutinę caro valdžią bei išplėsti labiau centralizuotą valstybės valdymo būdą. O. buvo žinoma ir anksčiau, būtent, valstybės susiskaldymo į dalines k-tijas laikotarpyje. Tuo laiku o. vadinosi atskira dalinio kunigaikščio dalies (udel) žemių sritis, išskirta jo ar jo našlės atskiram valdymui bei naudojimui su apribotomis paveldėjimo teisėmis.

O. kaip valstybinio masto priemonė pašalinti kunigaikščius bei aukštuosius bajorus nuo valstybės valdžios buvo įvesta Jono IV įsakymu 1565. Visas kraštas buvo padalytas į caro išskirtinę dalį, vad. o., išskirtą paties caro neribotam naudojimui ir valdomą paties caro tiesioginių patikėtinių, ir į paprastas žemes, vad. ‚žemščina', administruojamas reguliarių valstybės įstaigų bei pareigūnų bajorų tarybos (bojarskaja duma) priežiūroje. O., arba Jono IV išskirtinės žemės, iš dalies gali būti palygintos su V. Europoje buvusiais karališkais domenais arba Lietuvoje buvusiomis didžiojo kunigaikščio ekonomijomis. Prie o. buvo priskirta žymi dalis ekonomiškai ir strategiškai svarbesnių teritorijų, buvusių apie Maskvą ir krašto centre, kaip Možaisko, Viazmos, Rostovo ir kt. sritys, taip pat kai kurios žemės į p. nuo Maskvos, kaip Kozelskas, Peremišlis, Belevas, Medinas ir kt., be to, žemės į š. nuo Maskvos, kaip Velikij Ustiug, Kargopol ir sritys prie šiaurinės Dvinos. Į o. buvo įjungtos ir pirklių gyvenamos Maskvos, D. Naugardo ir kitų miestų dalys. Prie ‚žemščinos' buvo priskirtos daugiausia tolimesnės ir ne tiek svarbios valstybės pakraščių žemės. O. žemės smarkiai augo, nes caras, naikindamas senąsias kunigaikščių ir aukštųjų bajorų šeimas, atiminėjo iš jų tėvonijas (votčina), tarsi bausdamas už valstybės išdavimą ir už įvairius kitokius tariamus nusikaltimus. Mažiau įtakingi kunigaikščiai ir aukštieji bajorai buvo ištremiami iš o. į ‚žemščinos' žemes, kiti žudomi bei sistemingai naikinami įvairiomis represijomis. Po kiek laiko o. žemės apėmė beveik pusę visos valstybės teritorijos. O. administruoti ir didikų pasipriešinimui užgniaužti buvo sudarytas atskiras administracinis opričnikų aparatas. Opričnikais paprastai buvo skiriami žemesni bajorai ir šiaip neaiškus socialinis elementas. Nuo didikų atimtos žemės buvo išdalytos Jono IV iškeltiems ir už tai carui aklai atsidavusiems ir nuo caro malonės priklausantiems opričnikams, išskirtinės caro administracijos pareigūnams, tiesiogiai atsakingiems pačiam Jonui IV. Į o. pakliuvo ir daugelis šiaip vidutinių bajorų (dvorianstvo) žemių, nors jie ir buvo svarbiausi rėmėjai socialinės Jono IV politikos, naikinančios kunigaikščių ir kilmingųjų

aukštųjų bajorų galią bei ekonominį pajėgumą. Vykdydami tiesioginius caro įsakymus, opričnikai galėjo nepaisyti valstybės įstatymų ir prasilenkti su jais. Tai buvo, nelyginant, speciali, carui aklai ištikima ir gerai ginkluota policija, iš dalies panaši į XX a. Sov. Sąjungos Čeką, NKVD ar MVD. Žmonėms įbauginti opričnikai paprastai buvo juodai apsirengę, raiti ant juodų arklių, su šunies galva ir šluota, pririštomis prie balno. Besąlygiškai vykdą Jono IV valią, opričnikai pasidarė svarbiausias įrankis caro autokratijai ir centrinei valdžiai stiprinti. Jų brutalumo ir žiaurumo įgąsdinti, šiaip bajorai, valstiečiai ir reguliarios valdžios pareigūnai buvo priversti aklai pasiduoti Jono IV valiai ir malonei, kuris pats dalyvavo kilmingųjų bajorų kankinimuose ir žudynėse. Opričnikų kariuomenė Jono IV buvo panaudota ir Maskvos kare su Lietuva dėl Livonijos.

Pirmasis o. organizavimo laikotarpis pasibaigė 1572, ligi tada palaužus kunigaikščių ir kilmingųjų bajorų opoziciją bei pasipriešinimą. Ne vienas jų bandė išsigelbėti, pabėgdami į Lietuvą, palikę visą savo turtą. O., surišta su masiniu tėvonijų konfiskavimu, pakirto ūkinę kunigaikščių ir kilmingųjų bajorų žemvaldžių galią, o brutalus opričnikų teroras ligi 1572 sunaikino jų politinę įtaką. Po 1572 vyko antrasis o. laikotarpis, kada o. tvarka buvo plečiama visame krašte ir buvo bandoma o. administraciją bei jos ginkluotų pajėgų tvarką taikyti visur. To dėlei Maskva virto centralizuota valstybe, o ‚žemščinos' vietinės nepriklausomybės tradicijos išnyko, užleisdamos vietą autokratinei caro valdžiai. Šiame laikotarpyje ir o. vardas buvo keičiamas vardu dvaras (dvor). Vietoj buvusio aukštųjų bajorų luomo o. žemėse ėmė formuotis iš buv. opričnikų ir kitų carui patikimų elementų naujas tarnybinių bajorų luomas — dvoriane. Tie tarnybiniai bajorai priklausė nuo caro malonės, už savo karo bei administracinę tarnybą gavę valdyti dvarus (pomestie). Opričnikų-dvarininkų žemėse žymiai pablogėjo valstiečių padėtis. 1581 įstatymu valstiečiai buvo pririšti prie žemės, visai uždraudus jiems kilnotis iš vieno dvaro į kitą. Tai prisidėjo prie baudžiavų sustiprinimo valstybiniu mastu. Taip o. įvedimas žymiai prisidėjo prie autokratinės caro valdžios sustiprinimo, valstybės administracinio aparato sucentralizavimo ir naujų politinių, socialinių bei ekonominių santykių įvedimo. Užsienietis Heinrich von Staden ligi 1573 tarnavo Jono Žiauriojo o., todėl jo liudijimas turi didelės svarbos. 1930 iš Prūsijos valstybės archyvų dokumentų buvo išsp. vokiškai: H. von Staden, Auszeichnungen über Moskauer Staat. Rusai išspausdino 1925 H. Staden, O Moskve Ivana Groznogo.

P. A. Sadikov, Očerki po istorii opričniny 1950; *V. Leontovič,* Die Reichsumwältzung unter Iwan dem Schrecklichen und die Ideologie der russischen Selbstherrlichkeit 1947; *R. J. Vipper,* Ivan IV ²1947; *V. Kliučevskij,* Kurs russkoj istorii 1908; *S. Platonov,* Ivan Groznyj 1924; *I. I. Smirnov,* Ivan Groznyj 1944; *S. V. Bachrušin,* Ivan Groznyj 1954; *M. T. Florinsky,* Russia. 1953.

K.Avž.

Ops (lot. ‚Apstas') sen. romėnų derlingumo deivė.

Opsa žr. Apsas.

Opsoninai priešķūniai, randami kraujo serume. O. padeda baltiesiems kraujo kūneliams pašalinti į kraują patekusias bakterijas ar kitas svetimas medžiagas. O. terminas, pradėtas naudoti šio amžiaus pradžioje, baigia išnykti. Dabar o. daugiau yra žinomi komplemento vardu.

Opstainėlė upelis Panevėžio vls., Alkupio (Nevėžio) deš. intakas, 12 km ilgio; teka į š.v. Miežiškių bžk. apylinkėse; baseino plotas 17 km².

Opstainiai k. ir vls: centras Pagėgių aps.; 1939 buvo apie 400 gyv. Kalvotoje apylinkėje yra liekanos senovės sutvirtinimų, kuriuos padavimai riša su kovomis Ordino laikais. O. piliakalnis (kunigaikštytės Selmytės padavimas) yra 65 m nuo j.l.; iš jo papėdės Opstainelės upelis teka į Jūrą. Netoliese yra naujojo geležies amžiaus kapinynas. Kaime didoka pieninė, pašto agentūra. O. valsčiui priklauso Jogaudai, Kelneriškiai, Pempynė ir Šereitlaukis (čia buvo muitinė). O. rasta romėnų monetų.

Opšriniñkai (vok. Obscherninken) k. ir vls. centras, Labguvos aps., prie Skaisgirių–Tepliuvos plento. 1939 buvo 190 gyv.

Opšrus žr. Barsukas.

Opšrūtai 1. (vok. Abschrutten) Pilkalnio aps., M. Lietuvoje. 1936 eksploatuojant durpyną, aptikta senojo akmens amžiaus pabaigos kaulinių dirbinių, kurių seniausias yra kaulinis 22 cm ilgio ietigalis, padarytas iš perskelto stumbro (Bos primigenius) blauzdikaulio. Radinys žiedadulkių analizės būdu priskirtas laikui apie 11.000–10.000 pr. Kr. Tai vienas iš pačių ankstyvųjų vėlyvojo ledynų laikotarpio radinių į v. nuo Kudirkos Naumiesčio. Tais metais durpyne surastas ir labai gerai išlikęs kaulinis durklas, kurio ilgis siekia 20 cm ir plotis 4 cm. Pagal žiedadulkių analizę

durklas priskirtinas laikui apie 8200 pr. Kr. Be to, čia rasta kaulinis keturkampio piūvio įrankis žuvims gaudyti ir netoliese didelio lydžio griaučiai.

H. Gross, Auf den ältesten Spuren des Menschen in Altpreussen (Prussia 32 : 1, 1938, 109–111).

2. Pilviškių vls., Vilkaviškio aps., 4 km nuo Pilviškių. Šis kaimas minimas jau 1613. 1925 durpyne, 2,5 m gilumoje, rastas kaulinis žeberklas nusmailintais galais ir viename šone įdėtomis titnaginėmis skeltėmis. Žeberklo ilgis 21,8 cm. Radinys priskirtinas viduriniam akmens amžiui.

Lietuva 1925 nr. 6; *J. Puzinas* Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys 1938, pav. 2 : 7.

J.P.

Optacija (iš lot. optare ‚norėti, trokšti') 1. pilietybės pasirinkimas pereinant vienos valstybės teritorijos daliai kitai valstybei. Tatai laiko būvyje, pradedant nuo XVIII a., iš valstybių praktikos susidaręs paprotys, pagal kurį į suinteresuotų valstybių taikos ar kitokią sutartį įrašoma sąlyga, kad kitai valstybei perleidžiamos teritorijos gyventojams leidžiama pareikšti norą pasilaikyti senąją pilietybę, kurios jie dėl teritorijos perleidimo turėtų nustoti. Tačiau tas pareiškimas įpareigoja pareiškėją išsikelti iš perleistosios teritorijos savo pasilaikytos pilietybės teritorijon, seniau net nustojant nuosavybės teisės į savo žemės plotą. Išimtinio pobūdžio yra 1905 IX 5 Rusijos ir Japonijos taikos sutarties §10 sąlyga, kad Japonijai perleistos teritorijos gyventojai gali pasilikti toje teritorijoje, pasilaikydami Rusijos pilietybę.

Maskvoje 1920 VII 20 pasirašytoje Lietuvos taikos sutartyje su Rusija buvo nustatytos abiejų valstybių pilietybės optavimo sąlygos. Sutartis visų pirma apibrėžė asmenų visetą, laikytiną Lietuvos piliečiais, sakydama: ‚Asmenys, kurie šios sutarties ratifikavimo dieną gyvena Lietuvos teritorijos sienose ir kurie patys arba jų tėvai nuolatos gyveno Lietuvoje arba buvo įrašyti į sodžių, miestų arba luomų bendruomenes Lietuvos teritorijoje, taip pat asmenys, kurie prieš 1914-tus metus išgyveno Lietuvoje ne mažiau kaip paskutinę dešimtį metų, turėdami nuolatinį darbą, išėmus buvusius civilinius bei kariuomenės tarnautojus, kilimo ne iš Lietuvos, su jų šeimynomis, — tuo pačiu pripažįstami Lietuvos valstybės piliečiais' (§6, 1). Optavimo gi sąlygos yra šios: 1. Lietuvos teritorijoje gyvenantieji asmenys, kurie yra sukakę 18 m. amžiaus, turi teisę per vienerius metus nuo šios sutarties ratifikavimo dienos pareikšti norą ‚išlaikyti (optuoti)' Rusijos pilietybę, ir jų pilietybe seks nesukakę 18 m. jų vaikai ir žmona, ‚jeigu tarp vyro ir žmonos nėra kitokio susitarimo' (§6, 3); 2. lygiai asmenys, kurie gyvena Rusijos teritorijoje ir atitinka sutarties 1 pastraipoje nustatytas sąlygas Lietuvos piliečiais pripažinti, tuo pat laiku ir tomis pačiomis sąlygomis, kaip ir anie Rusijos pilietybės optuotojai, gali optuoti Lietuvos pilietybę (§6, 4); 3. padavusieji o. pareiškimą, taip pat pareiškėjų pilietybe sekantieji asmenys, išlaiko savo kilnojamojo ir nekilnojamojo turto teises savo gyvenamosios valstybės įstatymų ribose, bet privalo per vienerius metus nuo pareiškimo padavimo apleisti tos valstybės teritoriją, turėdami teisę sulikviduoti visą savo turtą arba jį išvežti (§6, 5); 4. Kaukaze ir Azijos Rusijoje gyvenantiems minėtieji pareiškimų padavimo bei išvažiavimo terminai pailginami vieneriais metais (§6, 1 pastaba); 5. optantų teisėmis naudojasi ir tie piliečiai, kurie ligi pasaulinio karo ir jo metu gyveno vienos šalies teritorijoje, o sutartį ratifikuojant gyvena antros teritorijoje (§6, 2 pastaba).

Paryžiuje 1924 V 8 sudarytoje ir Lietuvos seimo 1924 VII 30 ratifikuotoje Klaipėdos krašto konvencijoje, kuria D. Britanija, Prancūzija, Italija ir Japonija perdavė Lietuvos valstybei suverenumo teises Klaipėdos krašte, ryšium su perdavimu buvo numatyta Lietuvos ir Vokietijos pilietybių o. Jai buvo nustatytos šios sąlygos: 1. buvusieji Vokietijos piliečiai, sukakę Lietuvai konvenciją ratifikavus, 18 m. amžiaus bei tikrai gyvenę Klaipėdos krašte mažiausia nuo 1920 I 10, būdami įgiję ipso facto Lietuvos pilietybę (§8, 1), galės, Lietuvai konvenciją ratifikavus, per 18 mėn. optuoti Vokietijos pilietybę (§9, 1), tačiau šis terminas bus sutrumpintas ligi 6 mėn. asmenims, kurie apsigyveno Klaipėdos krašte tiktai todėl, kad buvo valstybės valdininkai, ir kurie dėl tokio apsigyvenimo įgijo Lietuvos pilietybę (§9, 2); 2. Lietuvai konvenciją ratifikavus, per 6 mėn. galės optuoti Lietuvos pilietybę, nustodami kitokios pilietybės: a. visi Klaipėdos krašte gimę ir ten gyvenę daugiau kaip 10 metų asmenys, kurie, Lietuvai konvenciją ratifikavus, bus sukakę daugiau kaip 18 m., ir b. visi asmenys, kurie, Lietuvai konvenciją ratifikavus, bus sukakę daugiau kaip 18 m. ir kuriems interaliantų administracija suteikė nuolatinio krašte gyvenimo

teisę, jeigu jie ten apsigyveno ne vėliau kaip 1922 I 1 (§8, 2); 3. pasinaudoję teise optuoti Vokietijos pilietybę asmenys turi po to per dvejus metus persikelti Vokietijon, būdami laisvi pasilaikyti savo nekilnojamąjį turtą Klaipėdos krašte ir išsigabenti kilnojamąjį be išvežamojo muito arba taksų (§9, 4); 4. ištekėjusios moterys seka savo vyrų pilietybe, o 18 metų nesukakę vaikai — savo tėvų (§10).

2. O. bei optavimu vadinami ir kitokie pilietybės pasirinkimo atvejai, skirtingi nuo kalbėtosios o. Pvz. Vokietijos su Kostarika (Costa Rica) 1875 sudaryta sutartimi, sūnūs, sulaukę pilnų metų pagal savo tėvynių įstatymus, galėjo apsispręsti už tos valstybės pilietybės priėmimą, kurioje jie gimė. Taip pat Lietuvos įstatymais yra numatytas jos pilietybės įgijimas optavimu (žr. Pilietybė). *B.Msl.*

Optatyvas (lot.) geidžiamoji nuosaka. Žr. Nuosakos.

Optika (gr. optikē ‚mokslas apie matymą') fizikos mokslo dalis, nagrinėjanti šviesos dėsningumą. O. skiriama į dvi dalis: geometrinę ir fizinę. Kiek šalia dar yra o. dalis, kuri tiria žmogaus regėjimo klausimus, susijusius ne tik su o., bet ir su žmogaus fiziologija bei psichologija.

Visi klausimai, kurie sprendžiami pasiremiant atspindžio ir lūžio dėsniais, priklauso g e o m e t r i n e i o. Šiai daliai priskiriama ir fotometrija (žr.), kuri nustato šviesos pluošto įvertinimo metodus ir vienetus. Svarbiausias geometrinės o. uždavinys nustatyti sąlygas, kurios įgalintų padaryti įrankių optines dalis, duodančias ryškų ir teisingą spindulius siunčiančio kūno atvaizdą. Optinių dalių paviršiai beveik išimtinai sferiniai, kurie gali duoti gerą vaizdą tik taškų, esančių ant optinės ašies arba labai arti jos. Toliau nuo ašies nutolę taškai dėl sferinės ir chromatinės aberacijos duoda iškraipytą vaizdą. Geometrinės o. pareiga tą iškraipymą atitaisyti. Šį uždavinį sprendžia darydami įrankių optines dalis sudėtas iš kelių lęšių ir taiko, kad vienos kitų spindulių iškraipymą veiktų atvirkščiai. Taip pat svarbu padaryti optinę dalį perdėm vieno tankio (to paties spindulių lūžio), o šlifuotojo pareiga pasitaikiusius nevienodumus atitaisyti šlifavimu. Šių laikų technika sugeba įveikti geometrinės o. statomus reikalavimus.

Visi klausimai, susiję su šviesos prigimtimi, sprendžiami f i z i n ė s o. daly. Svarbiausi fizinės o. metodai remiasi spektrų tyrimu. Iš ištisinio spektro sprendžia apie švitinčio kūno temperatūrą, linijiniai spektrai pasako apie švitinčio arba absorbuojančio spindulius kūno struktūrą, atominiai arba molekuliniai spektrai apie atomų ir molekulių struktūrą ir spindulių sklidimo trūkstamumą. Fizinė o. pagelbsti daugeliui mokslų: astronomijai, biologijai, geologijai, chemijai, medicinai ir kt. Katodoliuminiscencija panaudojama rentgenologijoje, televizijoje, karo technikoje.

O. m o k s l o i s t o r i j a. Lūžimas spindulio, einančio iš vienos skaidrios medžiagos į kitą, taip pat skaidrią, buvo žinomas jau IV a. pr. Kr. graikų filosofui Aristoteliui. II a. pr. Kr. Aleksandrijos matematikas Euklidas veikale Optikė kalba apie spindulių sklidimą tiesėmis ir apie atspindį, o kitas aleksandrietis, Ptolemajas, II a. po Kr. mėgino rasti lūžimo kampo santykį su kritimo kampu. Bet teisingą sprendimą surado tik 1621 olandų fizikas W. Snellius ir nuo jo nepriklausomai 1630 prancūzų matematikas - filosofas R. Descartes. Pastarasis davė pradžią ir šviesos prigimties aiškinimui. Jis manė, kad kiekvienam slinkimui pirmyn reikalingas slėgis ir smūgis, o jiems tarpininkas. Tą savo sugalvotą tarpininką R. Descartes pavadino eteriu, kuris berungtyniaudamas su I. Newtono korpuskulėmis buvo išsilikęs iki XX a. pradžios. Šviesos spindulio banginę prigimtį pirmas nurodė anglų mokslininkas R. Hooke 1665. Jis spindulius vaizdavo labai mažos amplitudės virpesiais, kurie sklinda ‚trumpiausiu laiku į didžiausią tolį'. 1678 Ch. Huygens, pasirėmęs eterio bangavimu, davė gražią šviesos teoriją, ir ja išaiškino atspindį, lūžį, bangos sklidimo būdą ir nurodė, kad šviesos greitis turi būti baigtinis. Newtonas sugalvojo vadinamą korpuskulinę šviesos teoriją ir jos pagalba išmatavo bangos ilgį. XVII a. O. Römeris išmatavo šviesos greitį ir suabejojo, kad Newtono korpuskulos, atseit, medžiaga, galėtų sklisti 300.000 km per sek. greičiu. Nors ir pats Newtonas abejojo savos teorijos tikrumu, bet dėl jo autoriteto korpuskulų teorijos buvo laikomasi iki XVIII a. Galutinai atsisakyti korpuskulinės teorijos ir pasilikti prie bangų eteryje privertė XIX a. O. Fresnelio ir T. Youngo darbai, kuriais jie išaiškino plėvelių spalvas ir interferencinius reiškinius. 1846 M. Faraday susekė šviesos ir elektromagnetizmo ryšį. 1856 F. Kohlrausch ir W. Weber rado santykį elektromagnetinės srovės jė-

gos vieneto su elektrostatiniu vienetu, kuris pasirodė beveik lygus šviesos greičiui. H. Hertz tai patvirtino eksperimentu. J. C. Maxwell įrodė, kad elektromagnetinės bangos greitis $v = \sqrt{\frac{c}{\varepsilon\mu}}$, kur c šviesos greitis, ε dialektrinė skverbtis, μ magnetinė skverbtis. Iš to sekė, kad šviesos spindulio lūžio rodiklis $n = \sqrt{\varepsilon\mu}$, kas jau buvo žinoma anksčiau. A. Cauchy davė dispersijos teoriją, kuri išaiškino elektrinio ir magnetinio laukų įtaką atomų leidžiamos bangos ilgiui. P. Zeemanas išaiškino veikimą atomo dažnumui. Visi šitie atradimai buvo paremti klasikinės fizikos dėsniais ir atvedė į šių dienų o., paremtą M. Plancko kvantų teorija (1900), kuri įvedė elektromagnetiniuose vyksmuose trūkstamumą. Iš to padarytos išvados, kad elektronas turi ne tik elektros krūvį, bet ir masę, savąjį judesio kiekį ir magnetinį momentą, pastūmėjo 1905 A. Einsteiną įvesti šviesos kvantus, fotonus. Tomis teorijomis pasirėmę daug šviesos vyksmų išaiškino, bet paliko ir tokie šviesos reiškiniai, kurių ir tomis teorijomis negalima buvo išaiškinti. Todėl vėl grįžtama prie Newtono korpuskulų ir jos įjungiamos į bangų teoriją.

M. Born, Optik 1933; *W. von Buddenbrock,* Vergleichende Physiologie, 1. Sinnenphysiologie 1952.
M.Kr.

Optikas 1. optikos specialistas, mechanikas, nusimanąs gaminti optinius įrankius ir pagal akių gydytojo receptą padaryti akinius; 2. kas verčiasi optinių prietaisų gamyba arba prekyba. Iš o. mechaniko reikalaujama, kad jis sugebėtų tiksliai suderinti įeinančias į optinį įrankį optines dalis, lęšius, prizmes, veidrodžius, šviesos filtrus ir kt. O. parengia amatų mokyklų specialūs o. skyriai ir specialiai įkurtos m-los.

Optimalus (lot.) palankiausias, labiaubiausiai atitinkąs, geriausias iš kitų galimybių.

Optimatai (lot. optimates ‚geriausieji, aristokratai') sen. Romos respublikoje valdantieji sluoksniai, t.y. senatoriai, kovoję su populares, liaudies laisvę gynusiais politikais. Ciceronas o. sąvoką praplėtė: jam o. buvo visos konservatyviosios jėgos, rėmusios senato valdomą respubliką.

Optimizmas (iš lot. optimum ‚geriausias') nusiteikimas bet kokioj padėtyje išlaikyti giedrią nuotaiką ir pasitikėti, kad viskas išeis geran. Kiek o. yra pagrindas išlaikyti vilčiai bei tikėjimui, vertintinas teigiamai. Jei tačiau o. virsta paprastu tikrovei aklumu, jis tuo pačiu virsta neigiama apraiška — bėgimu nuo tikrovės ir jos keliamų uždavinių. Filosofijoje metafiziniu o. vadinama teorija, pagal kurią pasaulis esąs tobuliausias iš visų galimų (Leibnizo teodicėja). Istorinis o. tiki, kad žmonijos istorija vykstanti nuolatinės pažangos (žr.) keliu. Netikėdamas tokia pažanga, F. Nietzsche o. vadino ‚nuosmūkio ženklu'. O. priešybė yra pesimizmas (žr.).

Optina vienuolynas prie Kozelsko, Kalūgos srity, Rusijoj, starecų (žr.) žymus centras XIX a., tarnavęs pavyzdžiu Dostojevskio Broliuose Karamazovuose aprašytam vienuolynui.

Optiniai įrankiai prietaisai, kuriuose optinių dalių (skaidrių lęšių, plokščių, prizmių, veidrodžių) pagalba gauna priėmėjuje (akyje, ekrane ir kt.) šviesos energijos siuntėjo atvaizdą arba spindulių pluoštus. O.į. dalys įjungiamos į bendrą sistemą su įrėminimais, diafragmomis, skalėmis, sraigtais ir kt. Vieni o.į. pritaikomi patogiai transportacijai, pvz. fotoaparatai, matininkų ir topografų darbo įrankiai, kiti įrengiami pastoviai observatorijose, kabinetuose ir t.t. Pagal tikslą o.į. daromi įvairių konstrukcijų: binokliai, astronominiai, geodeziniai, periskopai, fotoaparatai, spalvų ir poliarizacijos tyrimams, specialūs laivininkystei, aviacijai, karo reikalams ir kt. Tam pačiam tikslui esti o.į. kelių konstrukcijų. Pirmieji pagamino o.į. XV a. olandai ir XVII a. pradžioje žymiai patobulino G. Galilei. Akiniai jau buvo žinomi XIII a. pabaigoj. *M.Kr.*

Optinis mastelis žr. Mastelis.

Optometrija matavimas akies refrakcijos galios ir koregavimas refrakcijos ydų stiklais.

Optometristas optometrijos specialistas, kuris matuoja akies refrakcijos galią ir pritaiko akinius refrakcijos ydoms koreguoti, taip pat gydo žvairumą fizinėmis priemonėmis. Akių ligų jis negydo.

Opulskis 1. Antanas (1823-1872) kun., Lyduvėnų klebonas. 1864 V 25 nubaustas 6 m. Sibiro sunkiesiems darbams, nes sutikęs sukilėlius su bažnytinėmis vėliavomis ir sakęs jiems pamokslą. Buvo ištremtas į Tunką. Ten ir mirė.

2. (Opalskis, Apulskis) Mikalojus (apie 1842 Žemaičiuose — po 1893 Radviliškyje) kunigas. Kauno gub. įsakymu 1867 Darbėnų vikarą kun. O. vysk. M. Valančius turėjo uždaryti į Raseinių vienuoly-

ną, kad šis nesilaikė rusų nustatytos pamokslų tvarkos. Uždarius Raseinių vienuolyną, tais pačiais metais paskirtas į Pagramanti vikaru, rusų buvo nuolat sekamas. 1874 jis buvo Medingėnuose filialistu, kur deginęs rusų raidėmis spausdintas knygas, pašventinęs slapta kryžių ir t.t. 1882 jis buvo Smilgiuose ir čia A. Bataičiui pavedė iš parapiečių supirkinėti rusiškomis raidėmis maldaknyges, kurias slapta degindavo klebonijoj, o gyventojams parūpindavo tilžiškių; jo rūpesčiu zakristijonas A. Bataitis ir liko Smilgių parapijos knygnešiu. 1885 O. rusų vėl baustas kaip Grūšlaukio filialistas. 1889 ištremtas į Rusiją, 1893 grįžo į Radviliškį. 1893 vėl baudžiamas, kad iš Radviliškio, nuvykęs į Narušėnų koplyčią, atlaikė pamaldas. Tuo metu jis buvo jau ten altarista ir globojo knygnešius; Radviliškio altarista ir mirė.

3. V l a d i s l o v a s (m. 1917 Šilalėje) kunigas. Rusų kelis kartus baustas už politinę neištikimybę, 1900 buvo Ukmergės kapelionu. Kun. K. Šleivys iš klebono kun. A. Račkausko gavo sutikimą 1900 per Velykas giedoti bažnyčioje ir lietuviškai. Vargonininko Kavoliausko paruoštam chorui giedant lietuviškai, Ukmergės lenkai sukėlė triukšmą, jį pakartodami ir kitais sekmadieniais. O., nors save laikė lenku, palaikė lietuvių teises. Įpykę lenkuojantieji O. įskundė rusams, kurie susekę slaptus O. ryšius su iškeltu ‚maištininku' kun. K. Šleiviu ir radę pas O. Lietuvos Mylėtojų išleistus šv. Kazimiero paveikslėlius su lietuviškais patriotiškais užrašais, jį ištrėmė 1903 į Poltavos gub. Baigęs tremtį 1905, negalėdamas grįžti į Žemaičių vyskupiją, kaip Vilniaus vysk. kun. O. įstojo į karo kapelionus Sibire ir kelerius metus juo buvo Mukdene. Praradęs sveikatą, grįžo į Žemaičius, 2 metus buvo Upynos filialistu, vėliau išėjo į Šilalės altariją.

Opuncija (Opuntia) plati kaktusų šeimos gentis. Stiebas jungtinis iš plokščių bei apvalių dygliuotų dalių, iki 5 m aukščio. Žydi geltonai. Vaisiai fygiški apie 10 cm ilgio, valgomi. Rauginant padaromas gėrimas. Ypač sausrų metu o. vartojamos gyvulių pašarui, pvz. P. Afrikoje šeriami galvijai, kiaulės. Jomis minta ir stručiai. Kai kur auginamos jų gyvatvorės. O. f y g a v a i s ė (O. Ficus indica) iki 5 m aukščio medelio pavidalo; jos vaisiai, vad. indiškomis fygomis, valgomi. Daug kur veisiama ir pramonės reikalui. O. savaime auga JAV vakaruose ir Texase, Meksikoje, Antilų salose, Vidurio Amerikoje, P. Amerikos pietinėse srityse, Australijoje (čia vietomis yra įsigalėję jų gausūs nuostolingi krūmynai). Lietuvoje kambarinis augalas. Plg. Kaktusas.

Opuncijos gyvatvorė

J.Rkt.

Opus (lot.), stp. op., veikalas, kūrinys. Daugiskaitoje o p e r a veikalai; o p e r a o m n i a visi raštai. O p u s c u l u m veikalėlis, mažos apimties veikalas.

M u z i k o j e op. su atitinkamu nr. paprastai nurodo paskiro kūrinio chronologinę vietą visos kompozitoriaus kūrybos apimtyje. Tačiau praktiškai ši numeracija labai dažnai yra netiksli ir klaidinanti, nes op. nr. dažnai, ypač aukščiau, sužymėdavo ne patys kompozitoriai, bet jų leidėjai; tokiais atvejais op. nr. dažniausiai nurodo ne kūrinio parašymo, bet jo išspausdinimo eilę. Po kompozitoriaus mirties išleistiems kūriniams pažymėti vartojama santrumpa op. posth. (opus posthumum ‚pomirtinis kūrinys'). Paskiro op. apimtis yra labai įvairi: pvz. Beethoveno op. 1 apima net 3 fortepijoninius trio (atitinkamai žymimus op. 1, nr. 1–3), o Schuberto op. 1 sudaro tik viena daina — Erlkönig.

Vienas pirmųjų savo kūrinius ėmė numeruoti B. Marini (op. 1, 1617). Tačiau dar XVIII a., nors ir kiek daugiau paplitęs, op. numeravimas (dažniausiai instrumentinės muz. kūrinių) buvo labai padrikas. Be to, kai kurie kompozitoriai (pvz. Bachas) šiuo būdu savo kūrinių iš viso nenumeravo, o kiti (pvz. Haydnas ir Mozartas) numeravo tik atsitiktinai. Pirmas iškilus kompozitorius, gana sistemingai sunumeravęs savo kūrinius (bent didesniuosius), buvo Beethovenas. Op. numeravimas daugiausia buvo vartojamas XIX a.; XX a. dažnas kompozitorius šio metodo jau nebesilaiko. Dėl op. nr. trūkumo ar chronologinio nepatikimumo kai kurių stambių ir išskirtinai produktyvių kompozitorių kūryboje jų kūriniai įprasta žymėti pagal tų kompozitorių standartinių tematinių-chronologinių katalogų numeraciją. Tokiu atveju santrumpą op. pakeičia atitinkamo katalogo sudarytojo pirmoji raidė: Mozartui — K. (Köchel) arba K. V. (Köchelverzeichnis), Bachui—S. (Schmieder) arba BWV (Bach-Werkverzeichnis), Schubertui — D. (Deutsch). *K.O.*

Opus Dei religinis sąjūdis, 1928 įkurtas Ispanijoj J. M. Escriva de Balaguerio, telkiąs kunigus ir pasauliečius (atskiros šakos vyrams ir moterims) religiniam apaštalavimui, ypač inteligentų tarpe. Sąjūdis išsiplėtęs per 40 kraštų. Jo globėju 1960 paskirtas Vatikano valstybės sekretorius kard. Tardini.

Oracija iškilminga kalba, prakalba žmonių susitelkime (žr. Prakalba); vyriausio pajaunio, piršlio ar kt. vestuvių dalyvio apeiginė byla, arba pratarlė (žr.).

Oradea Mare (vg. Nagyvarad, vok. Grosswardein) Rumunijos mst. Vengrijos pasienyj, Transilvanijoj, prie Crisul Repede upės; apie 90.000 gyv. (1956). Daugumas gyv. yra vengrai. O.M. yra senas mst.; šv. Vladislovas 1080 čia įkūrė vyskupijos centrą. Jo palaikai išlikę 1723 statytoje jo vardo parapijos bžn. 1776 įkurta rytų apeigų kat. vyskupija. Kat. katedra statyta XVIII a., vyskupų rokoko stiliaus dideli rūmai baigti statyti 1778. Be to, mieste yra muziejus, teisių ir prekybos akad., mokytojų sem. Didelė puodų pramonė, spirito ir alaus varyklos. 1556 buvo atitekęs Transilvanijai, bet netrukus Austrijos atgautas. Po nepavykusio 1598 apgulimo, turkai jį paėmė 1660 ir išlaikė ligi 1692. Po I pas. karo atiteko Rumunijai, 1940 užimtas vengrų, po II pas. karo vėl Rumunijos.

Ora et labora (lot.) melskis ir dirbk. Senas vienuolių šūkis, ypač benediktinų.

Orakulas (lot. oraculum nuo oro ‚kalbu' iš os ‚burna') ‚kalbėjimo vieta', ypač ‚kurioje dievas kalba', taip pat ‚ką dievas sako', ‚pranašavimo menas'. Noras prireikus tiesiog iš dievo sužinoti, kas bus arba kas yra toli ar kaip pasielgti bėdoje, yra labai senas. Pranašavimo menas pirmiausia buvo išugdytas Mezopotamijoj. Neaišku, kiek savarankiškai atsirado kiti o. Žinoma tačiau, kad rytų o. turėjo įtakos graikų ir romėnų o., pastariesiems per etruskus. Priemonė o. gauti galėjo būti sapnų stebėjimas ir aiškinimas, ypač miegant šventovėje: guldavo šventovėje, kad dievas atsiųstų tikrą sapną (lot. incubatio). O. ženklai galėjo būti gyvosios ir negyvosios gamtos reiškiniai: liguistų gyvulių vidurių pasikeitimai, paukščių skridimas, lesimas, jų balsai, arklių žvengimas (persų, germanų), medžių šlamėjimas (Dodonoje), švino liejimas, kristalų stebėjimas, taip pat kortų dėjimas, burtai, nepaprasti gamtos reiškiniai. Garsiausios senovėje graikų o. vietos buvo Zeuso Dodonoje (žr.) ir Olimpijoje, kuriose Iamidų ir Kliatidų šeimos šimtmečiais išsilaikė žyniais. Apolono o. buvo Delfuose (žr.), Klarijaus prie Kolofono (žr.), Didyma (žr.) prie Mileto, graikų-romėnų o. Ammonium oazėje Siva Egipte. Italijoje žinomiausias o. buvo Prenesto (žr.), pranašavęs burtais. Helenistiniais laikais buvo paplitęs garbinto Egipte, Graikijoje, Romoje, net Germanijoje Serapio o. O. galėjo gauti ir numirusius iššaukiant. Tokia o. rūšis vadinasi nekromantija (gr.). Prie Averno ežero Odisėjas atsiklausęs mirusio žynio Teiresijo, ir Enėjas gavęs patarimą. O. galėjo duoti net herojai, tik ne šėlos dievas Dionisas. Pitija (žr.) Delfuose tardavusi žynių hegzametrais užrašomus pranašiškus žodžius, kaip buvo tikima, ne dionisiškos ekstazės pagauta, bet Apolono įkvėpta.

Romėnams tiek santykiavimas su dievais, tiek jų valios ištyrimas buvo svarbus valstybės reikalas. Paukščiams stebėti (žr. Auspicia) buvo įsteigta net labai įtakinga žynių kolegija (žr. Augurai). Iš gyvulių vidurių ir žaibo pranašavę žyniai (žr. Haruspices) nors ir nesudarė organizuotos kolegijos, bet buvo irgi labai gerbiami. Romėnai ypatingai sekdavo visokius gąsdinančius nepaprastus reiškinius. Juos laikydavo dievų įspėjimu ir nelaimei išvengti dievų rūstybę permaldaudavo viešomis apeigomis. Bėdų atvejais atsiklausdavo Sibilės (žr.) knygų, populiariausio senovėje o. rinkinio.

Abejoti o. pradėta gana anksti. Jau Ilijadoje randame abejonę paukščių būrimo pranašiškumu. Ypač švietimo laikotarpiu nuo IV a. pr. Kr. Graikijoje pradėta mažai betikėti o. Panašiai vėliau buvo ir Romoje. Cicerono žodžiais, perėmę iš etruskų pranašavimo meną romėnai pradžioje uoliai jį ugdę, bet vėliau Katonas stebėjęsis, kad du haruspices susitikę nepasišaipę vienas iš antro. Vėliau tas įvykis buvo perkeltas į augurus ir virto priežodiška a u g u r o š y p s e n a. Romos imperijos laikais, kada žmonės ilgėjosi stebuklingų ženklų, o. ir aiškiaregiai buvo vėl atgavę savo autoritetą. IV a. pr. Kr. išnyko o. vietos.

A. Bouché-Leclerq, Histoire de la divination dans l'antiquité, 4 tt., 1879–81; *W. R. Hallidays,* Greek Divination 1913; *A. Delatte,* La Catoptromancie grecque et ses dérivés 1932. *A.Rkš.*

Oralinis (lot. os, oris ‚burna') susijęs su burna, esąs burnoje ar jos artumoje.

O. charakteris Freudo terminas, taikomas asmenims, kurie savo vystymesi dėl vienokių ar kitokių maitinimo nenormalumų patyrė daug oralinės stimuliacijos. Jei kūdikis neturėjo jokių sunkumų žindymo laikotarpyje, manoma, kad tuometinis pasitenkinimas išlieka žmoguje kaip jo charakterio bruožas. Iš tokio kūdikio išauga optimistas, kuris tiki, jog jam viskas ir visuomet seksis. Jis gali tapti nerūpestingas ir, gal būt, pasyvus, tikėdamas, kad motina ar koks nors jo substitutas juo nuolatos rūpinsis ir kad jam pačiam rūpintis savimi nėra jokio reikalo. Identifikuodamas save su dosnia motina, jis tampa dosnus ir geraširdis. Jei kūdikis žindymo laikotarpyje nebuvo patenkintas, jame gali kilti pesimistinis nusiteikimas. Jis tampa nepatenkintas ir reiklus ir pradeda abejoti, ar jis kada nors iš viso bus patenkintas. Antroje fazėje, kai kūdikiui pradeda augti dantys, gali išsivystyti agresyvios tendencijos. *J.Kp.*

Oranas Alžiro mst., O. departamento (65.897 km², per 2 mil. gyv.) sostinė; apie 300.000 gyv. (1958). Vienas didžiųjų ir patogiausių š. Afrikos uostų, prancūzų įrengtas saugioje O. įlankoje iš 4 atskirų baseinų. Jo metinė apyvarta apie 3 mil. t. Mst. įkurtas maurų 902 ir išsistatęs stačiame Murjajo kalno šlaite, kylančiame ligi 575 m nuo j.l. Senovėj jis susidėjo iš 2 dalių, atskirtų viena nuo antros giliu grioviu, nuo kurio į v. yra senamiestis, o ties juo ant šlaito viršaus buv. ispanų mst. su citadele. Modernus, europinės išvaizdos naujamiestis yra į r. nuo to griovio. Ant šlaito viršaus, be citadelės (Kasbah, prc. Château Vieux), dar yra išlikę 1563 ispanų statytoji naujoji pilis (Château Neuf) ir didelė mečetė, pastatyta už pinigus, gautus už XVIII a. parduotus krikščionis vergus. Kaip svarbi strateginė vieta O. daug kartų buvo okupuotas įvairių š. Afrikoj pasireiškusių stiprių varžovų. XV a. antroje pusėje buvo pasiekęs savo suklestėjimo zenitą. Anuomet jis varė gyvą prekybą su Venecija, Genuja, Piza, Marseliu ir Katalonija. Vėliau legali prekyba vis labiau ėmė virsti piratizmu, ypač skatinamu Ispanijos maurų pabėgėlių. Ispanai, paraginti kardinolo Ximenes, po atkaklios kovos 1509 užėmė O., kurio trečdalis gyv. tapo iššudyta. 1708 O. užėmė Mascaros bejus, 1732 atsiėmė ispanai, 1790 apnaikino žemės drebėjimas, 1792 vėl užimtas Mascaros bejaus ir padarytas jo sostine, 1831 I 31 užėmė prancūzų kariuomenė. *A.B.*

Orang- malajiškas žmogaus, tautos vardas, paprastai jungiamas su kitu, pvz. O.-melaju ‚malajai' ir t.t. O.-laut (‚jūriniai') pirmykštės malajų kiltys, kurios gyvena laiveliuose ir klajokliškai žvejoja, o kartais ir jūriniu plėšikavimu verčiasi. O.-utan (‚miškiniai') — p. Azijos miškuose gyvenančios pirmykštės kiltys kaip semangai, djakudnai ir kt. Tuo pat vardu europiečiai pavadino Borneo ir Sumatros salose gyvenančią pongidinę beždžionę, žr. Orangutanas.

Orange 1. mst. p. Prancūzijoj arti Ronos upės, 26 km į š. nuo Avinjono; apie 15.000 gyv. (1959). Gausūs romėnų statybos palaikai: pergalės vartai (I a.), teatras (II a.) su 36 m aukščio fasadu, hipodromas, amfiteatras ir kt. Katedra statyta VI a., bet barbarų sugriauta ir XI–XII a. iš naujo atstatyta, XVI a. vėl sugriauta protestantų. O. — romėnų Arausio, kavarų genties sostinė. 105 pr. Kr. prie O. kimbrai ir teutonai sumušė romėnus, bet po Cezario pasidarė žymi jų kolonija. O. buvo plėšta alemanų, vestgotų ir saracėnų, atgauta Karolio D., XI a. nepriklausomos grafijos sostinė. Nuo XIV a. ligi didžiosios prancūzų revoliucijos veikė univ.

2. JAV mst. New Jersey vst., 18 km į v. nuo Naujorko; apie 41.000 gyv. (1958). O. yra 6 km į v. nuo Newarko, viduryj didelės rezidencinės (užmiestinės) kolonijos, kuri žinoma ‚The Oranges' vardu ir yra apsuptas East O., South O. ir West O. vietovių. O. įkurtas XVII a. tuojau po Newarko įkūrimo 1666 ir pradžioje buvo vadinamas Newark Mountain. Jo gyv. 1718 atsiskyrė nuo Newarko parapijos, o 1806 gavo miesto teises. Skrybėlių, mašinų, aparatų ir kt. pramonė.

3. JAV mstl. Massachusetts vst. šiaurėje, tarp Atholio ir Greenfieldo, įkurtas 1746, inkorporuotas 1810; 5611 gyv. (1950). O. lietuviai 1910 buvo įkūrę Šv. Petro Kalėjime d-ją, kuri turėjo apie 50 narių.

Orangutanas (Pithecus s. Simia satyrus, arba Pongo) žinduolių klasėje, primatų būryje išskiriamas, drauge su šimpanze ir gorila, į žmogbeždžionių (Anthropomorphidae) šeimą, kurios dalyviai turi žmogaus anatominių požymių. Orang-utan malajiškai reiškia miškinį žmogų, bet Borneo ir Sumatros salų, kur jis tiktai ir gyvena, gyventojai jį vadina mejasu. O. yra labai sumanus, ir psichinis jo gyvenimas, paly-

Orangutanas

ginti, sudėtingas. Anatomiškai o. kūnas sudarytas visai panašiai į žmogaus, su tuo skirtumu, kad jo kakle yra oro pripučiamas maišas, kuris jam tarnauja balsui padidinti ir, atsižvelgiant į gyvenimo sąlygas, turi priešakines galūnes ilgesnes negu užpakalines, ir abejos galūnės yra tveriamosios, pritaikytos gyventi medžiuose. Visą laiką laikosi medžiuose, kuriais labai mikliai ir lengvai laipioja; žemėn nusileidžia tiktai didelio reikalo verčiamas ir žeme vaikščioja nevikriai, paskutinėmis galūnėmis, sulenkęs ilgus pirštus į kumštį bei pasiramsčiuodamas ilgomis priešakinėmis galūnėmis. Ūgio sulig žmogum, bet milžiniškos jėgos, todėl visi gyviai jo bijo; tiktai krokodilas jį drįsta pulti, bet ir su krokodilais jis lengvai kovoja — perplėšia jų nasrus, perkanda gerklę. O. kūnas apaugęs retais ilgais plaukais, tiktai šonai tankiau apaugę; veidas ir galūnių delnai pliki; nosis plokščia, lūpos didelės, nes žandikauliai labai prasikišę į priekį; galvos kiaušas į viršugalvį piramidiškai eina siauryn; kaip ir žmogus, turi 32 dantis. Minta vaisiais, o jų nesant, jaunais medžių ūgiais, bet prijaukintas valgo visokį maistą ir mėgsta išgerti, ypač vyno; labai mėgsta draugauti su žmogum ir geras tam, kas jam geras; mėgsta žaisti; gyvendamas su žmogum, pats valo bei švarina savo guolį ir miega apsiklojęs antklode. Motina mažus vaikus nešioja su savim, įsikibusius į ilgus jos plaukus. Borneo ir Sumatros sodų laikytojams padaro ir nuostolių, nes mėgsta pasivaišinti jų vaisiais.

J.Krd.

Oraniečiai Olandijos karališkoji giminė, vedanti vardą iš Orange miesto ir srities pietų Prancūzijoj (Provanse), buvusios savaiminga valstybe iki XVII a. Šią sritį gavo vedybomis vienas vokiečių Nassau-Dilenburgo srities grafas (1530), kurio giminės narys Vilhelmas iškilo Niderlanduose ir tapo pirmuoju štathuderiu (štathalteriu). Jis prie Nassau prisidūrė dar Oraniečio vardą, ir dėl to Oraniečiais ėmė vadintis jo įpėdiniai štathuderiai (1572–1795). Kai štathuderiai tapo Olandijos karaliais (nuo 1815), O. vardas jiems perėjo. Be to, O. giminei priklausė Anglijos karalius Viljamas III (1689–1702), kilęs iš Niderlandų štathuderių.

Oranienbaum, po II pas. karo pavadintas Lomonosovu, Rusijos vietovė Suomių įlankos p. krante priešais Kronštadtą; apie 8000 gyv. Pradžioje O. buvo carų šeimos vasarojimo vieta, 1714 Petro I dovanota Menšikovui; yra išlikę jo statydinti rūmai, kurie 1727 konfiskuoti ir padaryti caro rezidencija. 1743 Elzbieta padovanojo būsimajam carui Petrui III, kuris pastatydino naujus rūmus (II pas. karo metu sugriauti).

Oranienburg mst. R. Vokietijoj, į š. nuo Berlyno, prie Havelio upės ir O. kanalo; 18.600 gyv. (1946; 1939 — 29.200). Pieninkystės institutas; metalo ir cheminė pramonė. Sena vietovė Bötzow, miesto teises gavusi 1232, pavadinta O. vardu 1665 pagerbiant didžiojo kurfiursto žmoną iš Oraniečių (žr.) giminės, kuri čia pasistatydino pilį.

Naciai O. buvo įsteigę koncentracijos stovyklą (vėliau praplėstą Sachsenhauseno koncentracijos stovyklą), kurioj ligi 1945 buvo kalinta ir apie 700 lietuvių, daugiausia klaipėdiečių. Šioj koncentracijos stovykloj žuvusių tarpe yra žurnalistas K. Bonynas (m. 1939), amatininkas V. Buntinas (m. 1942), darbininkas A. Heine (1939 nužudytas), Puodžius iš Vanagų k. (m. 1943), buv. Klaipėdos krašto direktorijos pirm. Ed. Simaitis (m. 1942), ūkininkas Jurgis

Stankaitis (nužudytas), darbininkas A. Šlepaitis (m. 1944), policijos direktorius Jonas Toleikis (m. 1942), laivininkas E. Vaičiulis (pakartas 1944), tarnautojas Jurgis Žubaitis (m. 1942) ir kt. Ilgą laiką kalėjo žurnalistas J. Grigolaitis, 1948 išleidęs knygą Nacių pragare.

Oranje p. Afrikos upė, 1860 km ilgio; teka iš buv. Oranjės respublikos į v., įteka į Atlantą. Baseino plotas 1.020.000 km², vid. debitas 2900 m³/sek. Deš. intakas Vaal, nuo kurio gavo vardą Transvalis, kita buv. respublika.

Oranjės Laisvoji Valstybė, burų Oranje Vrystaat, ag. Orange Free State, Pietų Afrikos Sąjungos provincija, tarp Vaal upės iš šiaurės ir Oranje upės iš pietų; 128.583 km², 1.018.207 gyv. (1951), iš kurių 227.587 europiečiai. Sostinė Bloemfontein. Žemės paviršius daugiausia yra plokščiakalnis (1200–1500 m), bet kalvotas ir su pavieniais kalnais. Klimatas sausas, medžių sutinkama tik paupiuose, o šiaip visur vyrauja žolėtosios stepės-tyrai. Tose vietose, kur žemė drėkinama upių vandens, klesti sodų, daržų, tabako ūkis, o r. dalyj auga ir javai, bet pagrindinė ūkio šaka yra gyvulininkystė (per 2 mil. galvijų ir 7 mil. avių). P.v. dalyj iškasama deimantų (ypač Jagersfonteino apylinkėse), o 1952 pradėjo veikti Odendaalsrust srityje labai gausios aukso kasyklos, kurios gali pakeisti krašto ūkinį pobūdį. Š. dalyj kasama akmens anglis (metinė produkcija apie 3,5 mil. t).

Pirmieji europiečiai kolonistai pasirodė apie 1815, o 1836 atvyko apsigyventi daugybė afrikansų (burų) iš Kapštato kolonijos, kur jie buvo anglų skriaudžiami. Jie 1842 įkūrė savo nepriklausomą respubliką, kurią jėga 1848 aneksavo britai, 1854 priversti atsisakyti savo suvereniteto ir pripažinti respublikos nepriklausomybę. Ji 1871 turėjo perleisti britams Kimberlejo deimantų kasyklą, 1899 susijungė su Transvaliu (žr.), kad galėtų geriau gintis nuo britų grėsmės, bet 1901 britų okupuota ir paversta kolonija. 1907 suteikta autonomija, 1910 inkorporuota kaip provincija į P. Afrikos Sąjungą. *A.B.*

Orantas 1. Jonas žr. Arndt, Johann; 2. žr. Orentas.

Orantė (lot. orans ‚besimeldžiąs') senųjų krikščionių katakombų freskų tapyboj sutinkama alegorinė figūra, atvaizduota su iškeltomis rankomis maldai. O. simbolizuoja mirusiojo sielą.

Oranžadas (iš prc. orange ‚apelsinas') gėrimas iš apelsinų sunkos, cukraus ir vandens.

Oranžerija (prc.) žr. Šiltnamis.

Oranžinė spalva viena iš 7 pagrindinių optinio spektro spalvų, esanti spektre (žr.) tarp raudonos ir geltonos, bangos ilgis apie 0,7 μ. Lietuvos mokyklose o.s. dažniau vadino r a u s v a spalva.

Ora pro nobis (lot. ‚melski už mus') katalikų liturgijoje tikinčiųjų atsakymas litanijose, šaukiantis šventųjų užtarymo.

Orarykštė žr. Vaivorykštė.

Oras 1. dujų mišinys, kuris supa žemės rutulio paviršių. Svarbiausi o. elementai, remiantis analize sauso o., esančio jūros lygio aukštyje, yra šie (duomenys išreikšti dujų tūrio procentais): deguonis 20,95%, anglies dvideginis 0,03%, azotas 78,08%, argonas 0,93%, vandenilis 0,01%, neonas 0,001%, helis 0,0001%. Be šių elementų, o. dar turi vandens garų, dulkių ir labai mažus kiekius kitų dujų. O. priemaišų turi atskiri žemės regionai, pvz. didieji miestai, dykumos, prerijos ir pn. Viršum industrinių centrų dažniausiai randamos o. priemaišos yra sieros dvideginis, azoto dvideginis, amoniakas, anglies viendeginis, metano dujos, suodžiai ir kt.

O., savo sudėtyje turėdamas deguonio, yra vienas svarbiausių faktorių žmogaus ir kitų gyvių gyvybei palaikyti. O. yra svarbus ne tik kaip deguonio tiekėjas, bet savo elementų visuma ir jų atmosferiniu slėgimu jis veikia augalų ir gyvių fiziologines funkcijas. Ore esąs anglies dvideginis yra itin reikšmingas augalų gyvenime. Augalai, naudodami saulės energiją, jungia anglies dvideginio anglį ir įvairius organininius junginius ir tuo paruošia energijos šaltinius aukštesniųjų gyvių naudojimui. Ozonas, vandens garai ir anglies dvideginis turi savybę trukdyti infra-raudonųjų spindulių praėjimą. Saulės šiluminiai spinduliai, pasiekę žemės paviršių, reflektuoja ir grįžta atgal į erdves infra-raudonųjų spindulių pavidalu. Anglies dvideginis tuos spindulius sulaiko, taip prisidėdamas prie aukštesnės temperatūros žemės paviršiuje palaikymo. Turėdami galvoje faktą, kad priklausydami vandens temperatūros, vandenynai sugeria arba atiduoda orui anglies dvideginį, kai kurie mokslininkai yra sukūrę teoriją, kuri aiškina klimatinių laikotarpių (kaip ledynų laikotarpis) keitimąsi anglies dvideginio koncentracijos svyravimu ore. Nustatyta, kad

o. esančio anglies dvideginio kiekiui padvigubėjus, o. temperatūra pakyla 3,6°C. Pradėjus kurui naudoti akmens anglį ir žibalą, anglies dvideginio kiekis o. žymiai padaugėjo. Tuo anglies dvideginio padaugėjimu (apie 14%) aiškinamas žemės klimato atšilimas paskutinių šešiasdešimt metų laikotarpyje.

Tolstant nuo žemės paviršiaus, o. elementų koncentracija ir jų atmosferinis slėgimas mažėja (žr. Atmosfera). Kai kurių o. elementų koncentracija ir jūros lygio aukštyje nėra vienoda. Saulėtą dieną viršuj vešliai augančių žalumynų lauko anglies dvideginio koncentracija gali nukristi ligi 0,01%, o viršuj pūvėsiais turtingo raisto anglies dvideginio koncentracija pasiekia ligi 0,06%. Nepastoviausias o. elementas yra vandens garai. Priklausydamas temperatūros ir kritulių, vandens garų kiekis ore paprastai svyruoja tarp 0,5 ir 4%. Bet 40°C šilumoj 100% drėgme prisotintame o. vandens garų kiekis pakyla ligi 7% (žr. Drėgmė).

Alveolinis o. yra o. žmogaus plaučių alveolėse. Jūros lygio aukštyje žmogui poilsiaujant alveolinis o. turi: azoto 80,4%, deguonio 14,0% ir anglies dvideginio 5,6%.

Iškvepiamasis o. — o. išstumiamas pro burną ar nosį žmogui kvėpuojant. Jūros lygio aukštyje žmogui poilsiaujant, jis turi: azoto 79,2%, deguonio 16,3% ir anglies dvideginio 4,5%. *Br.B.*

2. Meteorologinių veiksnių (temperatūros, drėgmės, slėgimo, vėjų ir kt.) būklė apatiniame atmosferos sluoksnyj. Jis skiriasi nuo klimato savo akivaizdžiu konkretumu, nepastovumu ir nuolatiniu kitimu. Iš ilgalaikių o. stebėjimų išvedamos kurios nors vietos vidurkinis jo apibūdinimas — klimatas. Nors o. yra labai įvairūs, bet pagal jų būdingus savumus galima išskirti keliolika tipų. Lietuvoj pastebimi šie o. tipai: 1. Mažai debesuoti o. su vidutiniška temp. ir vidutinišku drėgmenų kiekiu. 2. Debesuotų dienų o. su trumpu lietumi, būdingi vasaros metu. 3. Debesuotų naktų o., dažnai pasitaiką vasarą pajūry. 4. Apsiniaukę o., dažnai pasitaiką vėlai rudenį. 5. Lietingi o. su ilgais lietumis esant ciklono įtakoj. 6. Vidutiniškai šalti o. 7. Labai šalti, sausi ir ramūs o. 8. Šalti su pūgomis o. 9. Žiemos atodrėkių o., įsiveržus nuo Atlanto (Golfo srovės) šilto o. masėms. 10. Pavasario pradžios atlydžių o., kai dienos metu atlydį sukelia saulės spinduliai, o naktį vėl pašąla. *A.B.*

Liaudies o. spėjimai. Senieji kaimo žmonės įpratę o. spėti iš visos eilės apraiškų. Vienos jų bendrinės, plačiau žinomos, o kitos atskiro ūkininko patirtis. Ypač daug atskirų ir išskirtinių žymenių turi paežerių ir pamiškių gyventojai, pvz. iš atskiro palieknės beržo (Betula pubescens) lapų žvilgesio nusako giedrą ar lietų, bet tas pats ūkininkas labai lengvai susimaišo priėjęs prie kitos vietos tų pačių palieknės beržų, nes tos vietos beržai dažnai turi jau kiek kitokį atspalvį. Tas pat ir su ežero vandens, takų ir kt. apraiškomis, kurias išskaito tik savo įprastinėje vietoje, bet ne kitur. Ilgos giedros ženklais laikoma: dangus per pietus debesimis ‚krūmijasi', o pavakarėmis jie išnyksta; dūmai kyla aukštyn; nematyti tolimų daiktų ir pats o. ‚tamsiai' mėlynas; ežero vanduo mėlynas (bet tai sprendžiama tik pagal savo įprastinę ežero vietą); už kalno užėjus matyti ryškiai ore ‚ežero vieta', nes saulės spinduliai gražiai nuo vandens atsimuša; šaltinio vanduo skaidrus ir sudrumstas greit nusistoja; mėnulis mažas; eglės žievės žvyneliai pasišiaušę; per šienapiūtę ‚o. gieda', būtent mažos muselės būriais zyzia; žolė ir lapai medingi; smilgos sultys nesikabina su kitos lašeliu; bitės tolyn skrenda (aukštyn staiga kyla ir iš aukštai į avilį krinta); kregždės skraido aukštai ir linksmai; žiemą varnos medžių viršūnėse tupi; visi paukščiai linksmai ir skaidriai gieda, anksti vakare miego ruošias; iš žolės sulenktas ir suseilintas trikampis tyras, be seilių purslelių; prie eglės žebelio priklijuota smilga kelia viršūnėlę; sutrauktos virvės mazgai lengvai rišasi ir pn. Lietaus ženklais laikoma: ežero vanduo melsvas, linkęs į linažiedį; toli matyti daiktai, girdėti tolimi balsai; ežeruose susidaro be bangų ‚takai' ar šiaip ramūs ploteliai (sprendžiama kiekviename ežere atskirai, nes tie takai nurodo ir kaip greitai ateis ilgesni lietūs), arba staigūs bangų ploteliai; saulėlydžiai išblyškę arba raudoni (prieš vėją); rasoja lašiniai, atskiri medžiai ar krūmai, žolės (ypač šaltiniuotose apylinkėse); visi paukščiai slampinėja iki sutemų ir neina gulti; volungė garsiai klykia ir t.t. Pagal paukščių parskridimą ar išskridimą, lizdus ir kt. sprendžia aplamai lietingus, sausus metus ir t.t. *A.Mž.*

Oras Ants (g. 1900) estų literatūros kritikas ir vertėjas. 1928–43 anglų k. ir literatūros prof. Tartų univ., estų Penklubo steigėjas. Išvertė estų kalbon eilę žymesniųjų anglosaksų bei kitų tautų literatūros kūrinių. 1943–47 gyveno Švedijoj, po to persikėlė į JAV ir dėsto Gainesville. Veikalai: Milton's Editors and Commentators from Patrick Hume to Henry John Todd 1930, The Critical Ideas of T. E. Eliot 1932, Notes on Some Miltonic Usagers 1939, On Some Aspects of Shelley's Poetric Imagination 1939, Baltic Eclipse 1948.

Orasvydis žr. Tinklinis.

Oratorija (lot. oratorium) 1. mažesnio pobūdžio viešajam Dievo kultui skirtas pastatas ar jo dalis. Charakteringa o. žymė, kad ji nėra skirta visiems tikintiesiems, kaip kad parapinės bažnyčios, o tik kurios nors bendruomenės ar grupės nariams ar tik pavieniams asmenims. Bžn. kodeksas mini tris o. rūšis: viešąsias, pusiau viešas ir privačias.

2. M u z i k o j e plačios apimties daugiau ar mažiau dramatinis muzikos kūrinys, dažniausiai religinio pobūdžio, sukurtas solistams ir chorui su orkestro ar vargonų akompanimentu (ar abiejų drauge), bet neturi scenai taikomo scenarijaus (libreto). Žymiausi o. kūrėjai buvo F. Händelis, J. S. Bachas, L. v. Beethovenas, J. Haydnas, C. Dubois, L. Perosi ir kt. Händelio o. Mesijas ir L. v. Beethoveno Kristus Alyvų darže buvo St. Santvaro išverstos į liet. k. ir, N. Martinoniui vadovaujant, Šaulių sąjungos choro, Valstybės teatro operos solistų ir orkestro kelis kartus atliktos Kaune 1936–39. C. Dubois o. Septyni Kristaus žodžiai ir L. Perosi Kristaus Kančia pakartotinai buvo atliekamos Įgulos bažnyčios choro ir solistų, vadovaujant J. Dambrauskui.

Oratorijonai 1. bendruomenėje be įžadų gyvenančių kunigų institutas, įkurtas šv. Pilypo Neri (žr.) iš jo bendradarbių kunigų, padėjusių apaštalauti, sudarant Romoje pamaldžių žmonių grupes, vad. oratorijas. Pirmoji o. bendruomenė susikūrė Romoje prie Šv. Jono Fiorentini bžn.; bendro gyvenimo ir apaštalavimo nuostatus jai davė 1565 šv. Pilypas Neri. 1575 pop. Grigalius XIII o. pavedė Šv. Marijos in Vallicella bažnyčią ir pradėjo kanonišką kongregacijos įkūrimo procesą. Provizorinės konstitucijos parašytos 1583, kurias perredaguotas 1612 patvirtino pop. Povilas V. O. bendruomenės, kongregacijomis vadinamos, valdomos laisvai išrinktų prepozitų, ir visas jų gyvenimas remiasi ne įžadais, o tik brolišk̃os meilės ryšiu. Šv. Pilypas nemanė kurti naujos vienuolijos, bet tik stengėsi, kad šis naujas kunigų sambūris vartotų jo apaštalavimo metodą Romoje. To nežiūrint, dar jam gyvam esant, panašios autonomiškos o. bendruomenės kūrėsi ir kituose kraštuose. Pagal naują 1942 konstituciją, visos o. kongregacijos sudaro vieną federaciją, bet nė viena jų nepraranda savo autonomijos. Šiai federalinei vienybei palaikyti kas 10 m. šaukiamas generalinis kongresas; visus o. reikalus su Šv. Sostu tvarko gen. prokuratorius. Bet visi šie organai neturi jurisdikcijos, o tik palaiko moralinį ryšį tarp autonomiškų kongregacijų. O. kongregacija dabar yra juris pontificii, bet jos kunigai yra vietos vyskupų jurisdikcijoje. O. labiausiai buvo paplitę XVII ir XVIII a., bet revoliucijos labai juos sunaikino. Dabar jie turi apie 400 narių (15 namų Italijoje, 9 Ispanijoje, po 5 Vokietijoje ir Meksikoje, po 2 Lenkijoje, Anglijoje ir Kolumbijoje, po 1 Bolivijoje ir JAV). Nėra žinių, kad o. būtų kada veikę Lietuvoje, nors senojoje Lenkijos valstybėje jie turėjo 4 namus. O. buvo kardinolas Newmann (žr.). *V.Gdž.*

2. Jėzaus ir Nekaltai Pradėtosios Marijos o., be įžadų gyvenančių prancūzų kunigų kongregacija, 1611 įsteigta kardinolo Pierre de Bérulle (1575–1629). Didžiosios prancūzų revoliucijos metu sunyko, 1852 iš naujo atsisteigė. O. priklausė filosofai N. Malebranche (žr.), po atgaivinimo A. Gratry ir L. Ollé-Laprune.

Oratorius (lot.) kalbėtojas; turįs gerą iškalbą. O r a t o r i š k a s iškalbingas; išpūstai kalbąs, daugiau žiūrįs retorinio puošnumo negu minties.

Orb, Bad O., Vokietijos kurortas Hessene, Spessart kalnyno š.v. dalyj; apie 8000 gyv. (1958) Trijų angliarūgštingų versmių vanduo gydo širdies ir kraujo apytakos ligas.

Orbini Mauro (m. 1614) istorikas, vad. ‚panslavizmo tėvu' dėl savo veikalo Il regno degli Slavi 1601, kuris po poros metų buvo indeksuotas.

Orbis (lot.) apskritimas. O. t e r r a r u m žemės rutulys; terminas vartojamas nuo I a. pr Kr., romėnuose dažnai tapatintas su o. r o m a n u s, Romos imperija. O. c a t h o l i c u s katalikiškojo pasaulio visuma.

Orbita (lot. ‚rato pėdsakas, vėžė; kelias') 1. a n a t o m i j o j e akiduobė, žr. Akis; 2.

astromijoje dangaus kūno takas erdvėje, kuriuo jis juda kitų dangaus kūnų atžvilgiu; planetų o. yra mažo ekscentriciteto elipsės; asteroidų ir kometų o. paprastai yra labai ekscentriškos elipsės; 3. perkeltine prasme — sritis, sfera (pvz. įtakos o.).

Orcagna Andrea, arba Andrea di Cione (m. 1377), italų architektas, skulptorius ir tapytojas. Minimas nuo 1343 Florencijoje. Dirbo prie Orvieto katedros statybos. 1348–59 pastatė tabernakulą Florencijos Or S. Michele oratorijoje su reljefais iš Šv. Marijos gyvenimo, dorybių alegorijų ir angelų statulomis. 1357 nutapė altoriaus paveikslą Florencijos S. Maria Novella bžn. Strozzi koplyčioje, kuris laikomas pirmuoju Santa Conversazione (žr.) pavyzdžiu. Anksčiau O. buvo priskiriamos Campo Santo freskos Pizoje.

Orca orca plėšrusis delfinas, žr. Banginiai.

Orchard Lake JAV vietovė, apie 44 km nuo Detroito. Šion vietovėn 1910 buvo perkelta lenkų Šv. Kirilo ir Metodijaus kunigų seminarija, 1888 įsteigta Detroite. Pirmasis lietuvis jon 1890 įstojęs buvo K. Valaitis, vėliau Detroito liet. Šv. Jurgio par. klebonas. 1893 įstojęs A. Kaupas sutelkė lietuvius klierikus į Šv. Kazimiero mokslo d-ją ir joj 1893–96 dėstė lietuvių k. ir Lietuvos istoriją. Lenkų profesorių persekiojami lietuvių klierikai vėliau ėmė šios seminarijos vengti. Didesnis skaičius jon vėl įstojo, kai ji 1910 buvo perkelta iš Detroito į O.L. P. Lapelis, Aug. Petraitis ir kt. tada vėl atgaivino lietuvių būrelį, kuris vadinosi Lietuvių moksleivių d-ja po globa Šv. Kazimiero, o vėliau kurį laiką Lietuvių Viltimi. Šis būrelis buvo pagrindas 1912 įsteigti Amerikos lietuvių katalikų moksleivių susivienijimą. Kaip šio susivienijimo I kuopa, 1912 jis turėjo 26 narius. 1910–14 P. Lapelis vėl skaitė lietuvių k. ir Lietuvos istorijos kursą. 1915 kuopai vadovauti pradėjo nauji žmonės: I. Boreišis (dėstė lietuvių k. ir literatūrą), L. Voicekauskas (dėstė Lietuvos istoriją), P. Daniūnas, V. Nanartonis ir kt. 1919 kuopa rinko aukas Lietuvai (‚mes, kurie čia esame tarp Lietuvos pirmųjų dar ir didžiausių priešų..., nutarėme prisidėti prie išpirkimo neprigulmybės Lietuvai' — kuopos raštininko Ant. M. Karužiškio korespondencija Moksleivyje 1919 nr. 2). Kuopa turėjo savo biblioteką su per 600 knygų.

Prutenis, Š. Š. Kiriliaus ir Metodijaus seminarija (Amerikos lietuvių katalikų metraštis 1916); Moksleivis 1913–20.

Orchidėja bet kuris orchidinių (žr.) šeimos augalas. O. esama per 7500 skirčių. Pasižymėdamos žiedų puošnumu, vartojamos dekoratyvinėje sodininkystėje. Lietuvoje savaiminių o. pievose, miškuose yra arti 20 genčių, kaip blandis, gegužraibė, klumpė, plateivė, sidabriukė ir kt.

Orchidiniai (Orchidaceae) gausi žolinių augalų šeima, apimanti 450 genčių su 7500 skirčių. Daugiausia išplitę tropinėse srityse, kur jie dažniausiai yra epifitai. Pasižymi gražiais žiedais. Vienaskilčių tarpe o. pasiekę aukščiausio išlavėjimo laipsnio. Ekonominės reikšmės turi vanilė (Vanilla) ir gegužraibė (Orchis). O. šeimoje daug hibridų.

Orchitas (gr.) vyriškos lyties liaukos (kiaušelio) uždegimas, pasireiškiąs mašnelės paraudimu, sutinimu ir skausmu, kai infekcija patenka per varpą arba kraujo keliu iš kiekvienos organizme vietos. O. gali būti lytinių ligų (triperio ir sifilio) komplikacija, taip pat sergant kiaulyte (žr.) ir dėl kitų priežasčių.

Orchomenas (gr. Orchomenos) antikiniai miestai, ypač Beotijoje prie Kopaido (žr.) ež., Mikėnų laikais minijų sostinė. 363 pr. Kr. O. sugriovė tebiečiai. Pusiau teišlikęs kupolinis kapas labai panašus į Atrėjo lobyną Mikėnuose (žr.); tad spėjama, kad jį statęs tas pats architektas.

Orda (iš mongolų-turkų ordu ‚karo stovykla, gauja') 1. iš medžioklės ir plėšimo nepastoviai gyvenanti Azijos mongolų ir turkų tautelių nomadų bendruomenė, turinti savo kariškai administracinę organizaciją. Tokia bendruomenė susidėjo iš įvairaus skaičiaus kraujo giminyste susirišusių šeimų, turinčių savo specifinių papročių bei tradicijų su socialinės ir dvasinės organizacijos pradais. Bendresne prasme Azijos nomadų gentis (ar giminė) ar apskritai laukinių neorganizuotų nomadų kilčių susibūrimas, sąjunga ar gauja.

2. Primityvių tautelių laikina žmonių grupė, susibūrusi bendram reikalui, pvz. medžioklei, apsigynimui nuo užpuolikų, migracijai iš vienos vietovės į kitą ir pn. Toks atskirų šeimų susibūrimas, vadovaujamas laikinio vado, paprastai iširdavo, savo susibūrimo tikslą pasiekęs. Tokios primityvios sociališkai nepastovios grupės išliko ligi vėliausių laikų Australijos Tasmanijoje.

3. Turkų ir totorių kilčių sąjungos kariuomenės stovykla, kurioje gyveno tokios o. vadas, paprastai vadinamas chanu. Vė-

liau viduramžiuose Džengiskano ir jo įpėdinių valstybė, apimanti plačias mongolų užkariautas žemes Azijoje ir R. Europos lygumoje. Taip pat mongolų ar totorių valstybės valdovo gyvenamoji vieta bei tokios valstybės sostinės vardas.

4. Totorių vadovaujama nomadų kilčių sąjunga, vadinama Kipčako, arba Aukso Orda (žr.), įkurta Džengiskano palikuonies Batu, XIII a. nukariavusio Rytų Europą ir čia įkūrusio galingą totorių valdomą valstybę su sostine Sarai prie Volgos, gavusi vardą nuo auksinės Batu palapinės. XV a. ji subyrėjo į atskirus totorių Krymo, Astrachanės ir Kazanės chanatus.

5. Būriai klajojančių nedisciplinuotų plėšikaujančių individų, ypač neorganizuotos plėšikaujančių kareivių gaujos. *K.Avž.*

Orda Napoleonas (1807 II 11 Worocenicze, Pagiry — 1883 IV 26 Varšuvoje) piešėjas, muzikas, rašytojas. Po 1831 sukilimo gyveno daugiausia Paryžiuje, nuo 1856 Varšuvoje ir Pinske, iš kur daug keliavo po Lietuvos ir Ukrainos žemes, piešdamas istorinių vietovių vaizdus, kuriuos 1876–83 Varšuvoje išleido keliomis serijomis sudarančiomis didelį 260 lapų albumą (Album widoków). Lietuvos vaizdai yra pirmose trijose serijose (1876–77), kuriose, kaip veikalo antraštė skelbia, sutelkti vaizdai iš Gardino, Vilniaus, Kauno, Minsko, Volinijos, Podolės, Kijevo, Vitebsko ir Mogiliavo gubernijų. Jie atvaizduoja istorines vietoves iš karų laikų su turkais, totoriais, kryžiuočiais, kazokais, taip pat kaikurias priešistorines vietoves, senų ginamųjų pilių mūrus ir gražias rezidencijas, liudijančias apie šio krašto civilizaciją. Piešinius O. skelbėsi padaręs iš natūros. Litografijas pagal O. piešinius atliko M. Fajansas ir A. Misurovičius Varšuvoje. O. pilių piešiniai dar turi daug romantinės nuotaikos. Jis domėjosi peizažu ir pašaliniais aplinkos motyvais, per daug nesigilindamas į pačio paminklo detales. Betgi O. piešiniai vertingi, nes liudija apie daugelio Lietuvos senesnių architektūros paminklų, ypač pilių griuvėsių, išsilaikymo stovį XIX a. viduryje (plg. Kaunas, Naugardukas, Liškiava, Lyda, Kriavas ir t.t.). O. taip pat išleido savo muzikos kompozicijų ir buvo pianistas. *P.Rkl.*

Ordalija žr. Dievo teismas.

Ordericus Vitalis (1075—apie 1143) normanų kronikininkas, St. Evroult (Normandijoj) vienuolyno vienuolis. Sūnus vedusio dvasininko, gimęs Anglijoj ir dar vaikas tėvo pasiųstas į Normandijos vienuolyną (1085). Čia atsidėjo studijoms ir rankraščių perrašinėjimui, kaip anais laikais vienuolynuose buvo įprasta. Uolus skaitytojas būdamas, jis pagrindinai pažino viduramžių kronikas, teologinius, filosofinius ir literatūrinius raštus. Nepaprastai plačiai apsiskaičiusiam vienuoliui jo viršininkas pavedė parašyti vienuolyno istoriją, bet eruditas kronikininkas jam pavestą darbą išplėtė į pasaulinę istoriją, apimančią laikus nuo Kristaus gimimo iki 1141. Jo 13 knygų istorija, vad. Historia ecclesiastica, yra žymiausia XII a. kronika. Nors jai trūksta sistemos, tačiau skaitytoją domina autoriaus savaimingi faktų vertinimai, jo originalūs sprendimai. Vyraująs kronikos turinys yra normanų žygiai Anglijoj, Prancūzijoj, Italijoj ir Šv. Žemėj. Ypač daug vietos skiriama Vilhelmui Nukariautojui. Pagrindinai aprašomas Pirmasis kryžiaus karas, kuriam skiriama ištisa knyga (IX). Įdomus jo teikiamas viso krikščioniško pasaulio vaizdas, ypač nuo 1071, kur jis savaimingai, originaliai įvykius aprašinėja. Geriausias leidinys: O. V. Historia ecclesiastica, ed. A. Leprévost ir L. Delisle, 5 tt., 1840–55.

A. Molinier, Les sources de l'histoire de France, 2, 1902; *J. De Ghellinck,* L'essor de la littérature latine au 12-e siècle, 2, 1946; *W. Wattenbach ir R. Holtzmann,* Deutschlands Geschichtsquellen ²1948. *J.J.*

Orderis (prc. ordre ‚įsakymas, tvarka') 1. rašytinis pažymėjimas kam nors išduoti ar gauti (kitose kalbose šis terminas turi apskritai įsakymo prasmę, be to, dar ir kitų reikšmių); 2. m e n e graikų kolonų stilius, žr. Kolona.

Ordinacija (lot. ordinatio ‚sutvarkymas') 1. Lietuvos senovinėje valstybėje reiškė normuojamus, reguliuojamus nuostatus, kuriuos leido patsai valdovas, aukšti valdininkai ir teismai. Tai XVI a. institucija. O. leido etmonai, karvedžiai, iždininkai, seniūnai (plačių sričių) ir kt. Leido taip pat valdovas ir seimas. Nuo XVII a. valdovo-karaliaus o. turėjo patvirtinti seimas. Apie to amžiaus vidurį išleista dvi svarbios o. — miškams ir paštui tvarkyti.

2. Teisė, kuria žemės ūkio nuosavybė (dvarai) negalėjo būti skaldoma tarp vaikų, nei parduodama, nei įkeičiama už skolas, o paveldima vyriausio sūnaus. Toks savininkas vadinta o r d i n a t u. Kadangi tai teisė vyriausiojo amžium (lot. major natus), dėl to ji vadinta ir majoratu. O. yra lenkiško kilimo ir atsirado apie XVI

a. Pirmutiniai ją išgavo didikai Tarnovskiai, paskui ir kiti. Bet Žygimantas Senasis (Lenkijoje) pradedant 1519 jųjų o. panaikino. Tik Lietuvos didikai Radvilos (Kristupas, Albrechtas ir Stanislovas) iš karaliaus Stepono Batoro išgavo tokių teisių patvirtinimą visiems laikams. Jų nuosavybės apėmė Olyką, Nesvyžių, Mirą, Klecką, Grodką (Dovydiškį) ir kt. Tai patvirtino 1589 seimas. Radvilomis pasekė ir kiti.

Ordinaciniai dvarai buvo milžiniški. Kai kurie jų apėmė iki 24 miestų ir 593 kaimų. Bet savo kariuomenę laikė tik 5 ordinaciniai didikai, tarp kurių ir Dubingių su Ostrogu ordinatai. Radvilų kariuomenę sudarė 6000 vyrų. Jie ir jų karininkai gaudavo algas ir įsakymus iš ordinato ir nepriklausė valstybės etmono valdžios. Dėl to tarp tokių didikų kildavo nesutikimų ir tikrų kautynių. Jiems besivaržant dėl įtakos, iširdavo seimai. Lietuvos dvaro maršalas kng. Jonušas Aleksandras Sanguška 1783, nepaisydamas jokių teisių, savo o. išdalijo ir išpardavė. Tai buvo tos institucijos galo pradžia. Napoleono kodeksas tose srityse, kurios pateko į Prancūzų valdžią, o. tvarką visiškai panaikino.

J.Mts.

2. Bažnytinėj teisėj dvasinio luomo šventimai; leidimas eiti dvasininko pareigas. Romos Katalikų Bažnyčioje yra 7 laipsnių o., sugrupuota į mažuosius ir didžiuosius šventimus: 1. ordines minores (acolythatus, exorcistatus, lectoratus, ostiaratus) ir 2. ordines maiores (subdiaconatus, diaconatus, presbyteratus). Žr. Dvasininkas, Kunigystė.

Evangelikų Bažnyčioje o. yra aktas, kuris duoda ordinuotajam asmeniui teisę atlikti bažnytines apeigas: krikštyti, dalyti komuniją, konfirmuoti, jungti poras, laikyti pamaldas. Evangelikų Bažnyčia laikosi bendrojo kunigavimo principo, ir joje nėra pasauliečių ar kunigų luomo. Evangelikų Bažnyčioje yra tik viena kunigų o. Tik Lietuvos Evangelikų Reformatų Bažnyčioje paliko dvi o. — diakono ir kunigo. Ordinuojamas kandidatas į diakonus arba į kunigus turi baigti aukštąjį teologijos mokslą. Evangelikų Bažnyčia nepripažįsta nepanaikinamo o. charakterio.

P. Dl.

Ordinaras (lot. ordinarius) 1. universiteto ar kitos aukštosios m-los ordinarinis profesorius (žr.), aukščiausias profesoriaus laipsnis.

2. Bažnytinėj terminijoj o. yra asmuo, turįs ir vartojąs ordinarinę jurisdikciją, t.y. pastoviai su asmens einamomis pareigomis sujungtą jurisdikciją. Priešybė ordinarinei jurisdikcijai yra deleguotoji jurisdikcija, vyresniojo laikinas galios suteikimas žemesniajam. Iš čia ir bžn. teisės terminai: ordinarinis teisėjas, deleguotasis teisėjas. O. yra įvairių rūšių. Pirmiausia jie gali būti skirstomi į o. turinčius pilną, t.y. teritorinę ir asmeninę jurisdikciją ir susiaurintą. Pirmosios jurisdikcijos o. pvz. gali būti popiežius ir vyskupai, antrosios — abatai, religinių ordinų generolai ir pn. Vyskupas, turįs pilną kurios nors diecezijos valdymo galią, yra vad. vietos o. (ordinarius loci). Jis yra jam pavestojo klero ir tikinčiųjų ganytojas bei teisėjas. Žemesniojo laipsnio o., turį ordinarinę jurisdikciją teritorijoje, kuri nėra diecezija, vad. praelati nullius (t.y. nullius dioecesis). *M. Č.*

Ordinarininkas žemės ūkio darbininkas su šeima, kurioje be jo paties yra dar bent viena darbo jėga. O. paprastai samdomas ne trumpesniam laikui kaip vieneriems metams, o jam atlyginimas (ordinarija) mokamas pinigais ir natūra. O. samdos metai Lietuvoje įsigyvenusiu papročiu buvo skaitomi nuo šv. Jurgio iki šv. Jurgio (IV 23). 1930 vidaus reikalų ir žemės ūkio ministrų ‚Normalinės samdos sutarčių sąlygos' samdos metų pradžiai nustatė IV 1. Tų pačių samdos sąlygų nustatytas toks vidutinis metinis o. atlyginimas: butas; 32 ctr. grūdų; 0,6 ha dirbamos žemės o. bulvėms, daržovėms ir linams; ganiava ir pašaras 1 karvei, 2 avims ir 2 kiaulėms; tvartai gyvuliams, pastogė pašarui, podėlis daržovėms; 12 m^3 malkų arba atitinkamas jų pakaitalas; 180 lt. pinigais. 1932 naujos samdos sąlygos o. atlyginimą kiek pakeitė. Vidutinį o. atlyginimą, žiūrint vietos, ūkio našumo, konjunktūros ir darbo jėgos brangumo, 1930 samdos sąlygos leido padidinti arba sumažinti 10%. 1932 pakeitimas šį svyravimą padidino iki 15%. Bendrieji samdytojų ir o. samdos santykiai buvo tvarkomi 1929 Žemės ūkio darbininkų samdos įstatymu, o jo nenumatytais atvejais — bendraisiais civiliniais įstatymais. Žr. Darbo apsauga. *J.Ppl.*

Ordinarinis paprastas, eilinis; etatinis, turįs pilnas teises (žr. Ordinaras). Ordinariškas iš kitų niekuo neišsiskiriąs, paprastas.

Ordinas (iš lot. ordo ‚tvarka') 1. žmonių sambūris, kur nariai gyvena pagal nustatytą gyvenimo būdą ir taisykles. Terminas vartotas jau romėnų, pažymint aukštų pareigūnų, pvz. senatorių (ordo senatorum), dekurijonų (ordo decurionum) sambūrį. Plačiai jis vartotas viduramžiais, žymint bendruomenes, kurių nariai turėjo pasižadėti gyventi bendrą gyvenimą pagal nustatytas taisykles (ordines). Viduramžiais buvo žinomi dvejopi o.: bažnytiniai ir kariniai.

Kariniai o. yra karingos viduramžių dvasios padaras. Vadovaująs didikų luomas laikė karą savo paskirtimi ir jį dažnai palenkdavo bažnyčios tikslams. Ryškiausiai šie tikslai išėjo aikštėn karuose su netikėliais, kai didikai riteriai kariaudami siekė juos įjungti į bažnyčios bendruomenę arba apsaugoti šią nuo jų grėsmės. Prie šio pagrindinio tikslo prisijungė dar kiti, kaip saugoti kelius, vedančius į šventas vietas, globoti našles ir našlaičius, rūpintis ligonimis ir sužeistaisiais, išpirkti iš netikėlių nelaisvės krikščionis ir kt. Panašiais kariniais ir labdaros tikslais riteriai ėmė jungtis į bendruomenes vienuolių pavyzdžiu, ir tuo būdu kilo kariniai o.

Kariniai o. buvo jau organizuoti vienuolinių o., kaip kliuniečių ir cistersų, iš kurių tarpo buvo išskiriami fratres milites — vienuoliai kariai, davę apžadus kovoti visą gyvenimą su netikėliais mahometonais. Kryžiaus karų ir, aplamai, karų su mahometonais metu, nuo XII a., ėmė kurtis pirmiausia Pirenėjų pusiasaly ir Palestinoj kariniai o. nepareinamai nuo esančių vienuolynų. Žinomesni o. Pirenėjuose buvo Calatravos (žr.) ir Alcantaros. Palestinoj įsisteigė Templininkų (žr.), Joanitų (žr.) ir Vokiečių, arba Kryžiuočių, o. (žr.). Panašūs diduomenės o. steigėsi daugiausia valdovų iniciatyva įvairiuose Europos kraštuose. Be Kryžiuočių o., lietuviams teko susidurti dar su Kalavijuočių (žr.) o.

Naujaisiais laikais karinių o. daugumas dingo, nes išnyko juos iškėlusi karų su pagonimis dvasia. O kurie išliko, kaip Maltos ir Vokiečių o., turėjo keisti savo pobūdį. Išnykusių karinių o. vietą užėmė pilietiniai o., kurie yra naujų laikų valdovų kūriniai, įsteigti atžymėti piliečiams, pirmiausia pasitarnavusiems karo žygiuose, o ir šiaip valdančiai giminei, valstybei, menui, mokslui, literatūrai ir kt. (žr. žemiau). *J.J.*

V i e n u o l i n i s o. — vienuolinė bendruomenė, kurioj gyveną vienuoliai laikosi nustatytos tvarkos. Tą tvarką pastoviai ir nepakeičiamai vienuolijose yra nustatę jų įkūrėjai savo parašytomis ir Bažnyčios patvirtintomis regulomis. Dėl to vienuolijos, kurios laikosi regulų, vadinasi ordines regulares, reguliariniai o. Visos senosios vienuolijos iki XVI a. vadinosi o., buvo išimtos iš vietinių vyskupų jurisdikcijos ir bendrai chore kalbėdavo ar giedodavo brevioriaus maldas — Divinum Officium. Nuo XVI a., šalia senųjų vienuolinių o., įsikūrė naujos vienuolijos, kongregacijos, kurios savo gyvenimą tvarko pagal galimas keisti konstitucijas, neturi pareigos choru kalbėti Divinum Officium ir daugelio kitų pareigų ir privilegijų, kurias turi o. Dabartinis Bažnytinės Teisės Kodeksas (can. 488, 2) o. vadina vienuoliją, kurios nariai daro iškilmingus įžadus. Lietuvoje yra veikę didieji vienuoliniai o.: augustinai, bazilijonai, benediktinai, domininkonai, pranciškonai, karmelitai ir jėzuitai (šie o. tapo tik suteikta privilegija).

P. T. Schaefer, O.F.M.Cap., De Religiosis 1947; *Dom. M. Prümmer*, Manuale Juris Canonici 1933; *P. M. Coronata, O.F.M.Cap.*, Institutiones Juris Canonici I 1928. *V.Gdž.*

O. E v. B a ž n y č i o j. Prieš o. pasisakė Liuteris raštu De votis monasticis 1521. Tačiau o. simpatijas sukėlė precizizmas XVI–XVII a., pietizmas, Oksfordo sąjūdžio seserija ir anglikonų vienuolynų atkūrimas XIX a. Pasisakymas prieš o. dabar laikomas buvęs priklausomas nuo laiko sąlygų reformacijos metu. O. ev. bažnyčioj vieni turi vienuolinio gyvenimo santvarką, o kiti tik bendros veiklos santvarką. Vieni ir kiti pripažįsta ordino taisykles ir taiko jas gyvenime. Jų uždavinys: meditacija, pastoracija, vidaus misija, labdara. Ev. bažnyčioj dabar veikia o. šiuose kraštuose: Anglijoj — 8 vyrų ir 47 moterų o.; Danijoj — Šv. Ansgaro brolija; Prancūzijoj — Taizé brolija, Communautée de Grandchamp seserija ir Tiers Ordre Protestante des Veilleurs; Skotijoj — Iona sąjūdis; Švedijoje — Bažnyčios brolija, Societas Sanctae Birgittae ir keletas kunigų brolijų; Vokietijoj — Mykolo brolija, ekumeninė Šv. Jono brolija, pranciškonai tercijonai, humiliatų o., Timotiejaus brolija (buv. jaunimo vadovams), sidoviečių brolija (liut. kunigų), Kristoforo brolija, Kornelijaus brolija (krikščionių karininkų), Irenos seserija, diakonisių draugovės, bendruomeninio gyvenimo brolija Nürnberge

ir Augsburge, Kristaus brolija Frankuose, ekumeninė Marijos seserija Darmstadte.

D. Bonhöffer, Gemeinsames Leben 1939; Evangelisches Kirchenlexikon II, 1958; *W. Stählin*, Bruderschaft 1940. *M.Kv.*

2. Pasižymėjimo ir garbės ženklas. Sen. graikai nusipelnusius piliečius dekoruodavo auksiniu vainiku. Romėnai respublikos epochoje už sportinius ar karinius pasižymėjimus skyrė vainikus iš lapų, metalo ar aukso, imperijos epochoje — reljefu papuoštus skydelius (phalerae), kurie buvo nešiojami ant krūtinės panašiai, kaip naujųjų laikų medaliai. Viduramžiais Kryžiaus karų laikais, šalia vienuolių draugijų, atsiradusių pasaulinių riterių o. nariai nešiojo nustatytą rūbą su tam tikru ženklu. Narius į tokį o. priimdavo krašto valdovas. Teisę priklausyti riterių o. ir nešioti jo ženklą, kuris pradėta vadinti trumpai taip pat o., buvo surišta su privilegijomis ir iš pradžių apsiribojo aukštesnių didikų luomu. Vėlyvaisiais viduramžiais valdovai pradėjo dovanoti o. ženklus už ištikimybę ar nuopelnus ir platesniam bajorijos sluoksniui. Nors o. dekoruotasis buvo laikomas pakeltas tam tikro sambūrio ‚riteriu' arba ‚kavalierium', priklausomybė riterių bendruomenei darosi vis labiau simboliška. O. riterio pareigos apsiribojo įmokėjimu didesnės sumos valstybės iždan. Atskirų o. nuostatai numato pobūdį ir spalvas sykiu su o. ženklu nešiojamų juostų, grandinių, tam tikrų drabužių dalių ir pn. O. ženklo formos labai įvairios: kryžiai — ypač 8 smaigalių joanitų (žr.), arba maltiečių kryžius, žvaigždės, saulės, jų fone heraldinės figūros ir įrašai (devizai). Prancūzijoje XVII a. pradėta o. skirti už nuopelnus kariams kelių klasių pagal tvarką pritaikytą kariniams laipsniams. Kiekvienos klasės o. nuostatai numatė skirtingą dekoraciją, pvz. Didžiojo Kryžiaus klasė — plati juosta per petį ir žvaigždė kairėj krūtinės pusėj, komtūro klasė — kryžius ant juostelės po kaklu, riterio klasė — kryžius ant siauros juostelės prie sagos skylės ar krūtinės kairėj pusėj. 1791 Prancūzų revoliucija panaikino visus o. kaip nesuderinamus su lygybės principu. Napoleonas 1802 įst. prancūzų Garbės Legiono o. 5 klasių. 1814 ir 1830 Prancūzijoje ir 1831 Belgijoje patvirtintos teisės karaliams skirti o. XIX a. dauguma valstybių įst. daugybę o. ir medalių kariams, veteranams ir civiliams. O. įsivedė ir respublikos. Daug savotiškų o. atsirado Azijos bei Afrikos valstybėse. Diplomatams ir žymiems teatro artistams XIX a. susidarė sąlygos dekoruotis dideliu skaičiumi o. Kai kuriose valstybėse o. buvo galima oficialiai įsigyti už didesnę ar mažesnę pinigų sumą. Atsiradus daug mažaverčių o., daug kur teko o. teisę reformuoti. XX a. daugumas valstybių turi visą eilę o., bet pilna dekoracija šiandien nešiojama retai, jos vietoje prisisegama pagal nuostatus arba tam tikra o. juostelė arba jo ženkliukas (miniatiūra).

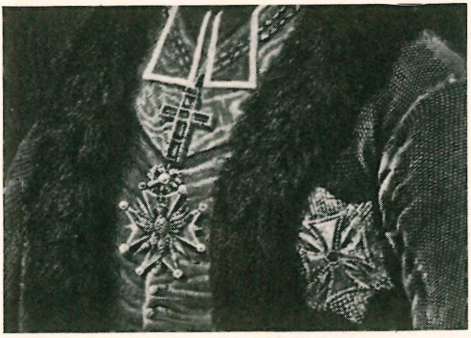

Baltojo Erelio ordinas ir žvaigždė iš vysk. I. J. Masalskio portreto

Iš didelio skaičiaus praeities o. minėtinas Anglijos raiščio o. (Order of the Garter), įst. 1348 Eduardo III (mėlynas raištis su įrašu ‚Honi soit qui mal y pense' nešiojamas prie iškilmių rūbų; jam priklauso 8 spindulių žvaigždė su raudonu Šv. Jurgio kryžiumi). Prancūzijos žvaigždės o. įst. karalius Jonas Gerasis 1351. Burgundijos kng. Pilypas 1429 įst. vad. Toison d'or o., kuris, tapęs Habsburgo namų o., buvo svarbiausias o. Austrijoje ir Ispanijoje (auksinis avino kailis pernertas per auksinį žiedą). Italijoje svarbiausias o. buvo 1362 Savojos grafo Amadėjaus VI įst. Marijos Apreiškimo o. (Annunziata); panaikintas 1950. Templininkų o. tradicija tęsia Portugalijos Kristaus o. (templierių kryžius). Prūsuose aukščiausias o. buvo Juodojo Erelio o., populiaresnis Raudonojo Erelio o. ir 1740 įst. o. Pour le mérite. 1813 įst. Geležinis Kryžius kovų prieš Napoleoną veteranams tapo pagrindinis Vokietijos karinis o., taip pat per I ir II pas. karą.

Lenkijoje, pagal Kromerio ir kt. autorių paskelbtą legendą, pirmą lenkų o. įst. Vladislovas Uolektėlis per vestuves su D.L.K. Gedimino dukterimi Aldona. XVI a. lenkų portretuose matyti ant kaklo nešiojama grandinė su balto erelio figūra. Šis o. tuomet vadintas ‚riterio grandine'.

žinoma, kad Žygimantas Senasis juo apdovanodavo nusipelnusius karaliui. 1634 Vladislovas IV įst. Marijos Nekalto Prasidėjimo o. (žr.), kurį Lenkijos ponai, bijodami lygybės teisių pažeidimo, seime atmetė. Augustas II 1705 įst. Baltojo Erelio o. (erelis joanitų kryžiaus fone, įrašas: pro fide, rege et lege). Brühlis, ieškodamas išdui pajamų, šį o. iš pradžių pardavinėjo už 10.000 auksinų, trūkstant pirkėjų — ir už mažesnę sumą. O. gavėjais turėjo teisę būti Lenkijos ir Lietuvos dignitoriai ar šiaip dvarui labai nusipelnę asmenys. Stanislovas Augustas 1765 įst. Šv. Stanislovo o. ir 1792 Virtutis militaris o., kuris averse turėjo Erelį, o reverse — Vytį. Varšuvos karalijos laikais rusams pareikalavus Vytis buvo panaikintas. Aleksandras I dar garantavo Lenkijai jos senus o., bet po 1831 rusai Virtutis militaris o. panaikino, o Baltojo Erelio ir Šv. Stanislovo o. įjungė į Rusijos o. tarpą. D. L. K-tijos didikai gaudavo iš karaliaus tuos pačius o. kaip didikai Lenkijoje ir sykiu stengėsi įsigyti kitų užsienio o. Lietuvoje o. ženklus gamino Tizenhauzo įmonės Horodnicoje (žr.), prie Gardino.

Žymesni XX a. Lietuvai artimesnių kraštų o. Anglija: Viktorijos kryžius, Jurgio kryžius, Raiščio o., Dagio

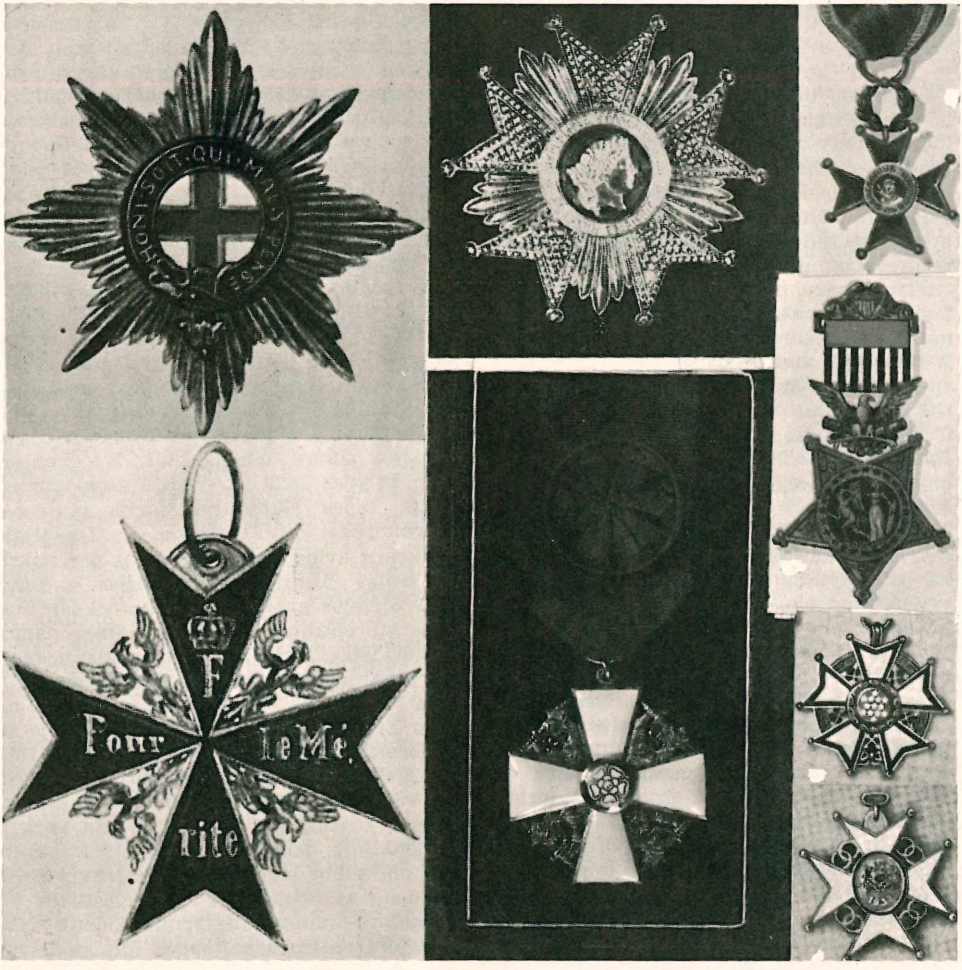

Ordinai: iš kairės pirmoj eilėj einant žemyn: Anglijos Raiščio ordino žvaigždė (1348); Prūsijos ordinas Pour le mérite (1740), antroj eilėj — Prancūzijos Garbės legiono ordinas (1802), Suomijos Baltosios Rožės ordinas (1938), trečioj eilėj — Vatikano Šv. Grigaliaus D. ordinas (1831), JAV karo departamento Kongreso garbės medalis, JAV Nuopelnų legiono o. (1942), Latvijos Nuopelnų kryžius (1939)

o., Šv. Patriko o., Karališkasis Viktorijos ir Alberto o., Order of the Bath, Order of the British Empire; Belgija: Leopoldo o., Karališkasis Liūto o., Karūnos o., Leopoldo II o.; Čekoslovakija: Baltojo Liūto o., Laisvės o.; Danija: Dramblio o., Danebrogo o.; Estija: Laisvės kryžius, Valstybės herbo ženklas už nuopelnus, Baltosios Žvaigždės ženklas už nuopelnus, Erelio kryžiaus ženklas už nuopelnus, Estijos Raudonojo kryžiaus ženklas už nuopelnus; JAV: Nuopelnų legiono o.; Latvija: Lāčplesio o. (karinis, įst. 1919), Trijų Žvaigždžių o. (civilinis, įst. 1924), Viesturio o. (įst. 1939), Nuopelnų kryžius (įst. 1939); Lenkija: Baltojo Erelio o., Virtutis Militaris o., Polonia restituta o., Žalgirio kryžius; Olandija: Auksinio Liūto Nassau namų o., Vilhelmo karališkasis o., Oranječio namų o.; Prancūzija: Garbės Legiono o., Išlaisvinimo o., Socialinių nuopelnų o., Žemės ūkio o., Jūros nuopelnų o.; Rusija (iki 1917): Šv. Andriejaus o., Šv. Kotrynos o., Šv. Aleksandro Nevskio o., Baltojo Erelio o., Šv. Jurgio o., Vladimiro o., Šv. Onos o., Šv. Stanislovo o.; Suomija: Laisvės kryžius, Mannerheimo kryžius, Baltosios Rožės o., Suomijos Liūto o.; Švedija: Serafinų o., Kardų o., Šiaurės Žvaigždės o., Vazos o., Karolio XII o.; Vatikanas: Kristaus o., Auksinio Pentino o., Pijaus o., Šv. Grigaliaus D. o., Šv. Silvestro Popiežiaus o., Pro Ecclesia et Pontifice; Vokietija (iki 1945): Vokietijos Erelio o., Meno ir Mokslo tautinis o., Geležinis Kryžius, Karo nuopelnų kryžius; Vokietija (Federalinė Respublika): Nuopelnų o., Taikos klasės Pour le Mérite o.

Nepriklausomoji Lietuva turėjo Vyčio Kryžių, Gedimino o. ir Vytauto D. o. Apie juos žr. atskirai.

F. Sapieha, Adnotationis historicae de origine, antiquitate, excellentia heroici ac celeberrimi in Regno Poloniae ordinis Aquilae Albae 1730; *Z. Gloger,* Encyklopedia staropolska ilustrowana III 1902; *G. A. Ackermann,* Ordensbuch 1855; *H. Schulze,* Chronik sämtlichen bekannten Ritter-O. und Ehrenzeichen 1878; *M. Gritzner,* Handbuch... des 19. Jahrhunderts 1893; *L. J. Trost,* Die Ritter- und Verdienst-O., Ehrenzeichen und Medaillen aller Souveräne und Staaten 1910. *P.Rkl.*

Ordinata (lot. ordinatus ‚tvarkingai išdėstytas') viena iš Descarto taško koordinatų, kuri paprastai žymima raide y. Žr. Koordinatos.

Ordyniec Jan Kazimierz (1797 Lietuvos Volinijoje — 1863 Paryžiuje) bibliotekininkas. 1824 baigė Vilniaus univ. Varšuvoje buvo bibliotekininku ir švietimo reikalų spaudos komisijos viršininku. 1826–29 red. Dziennik Warszawski. Po 1831 sukilimo pasitraukė Paryžiun ir čia per 10 m. buvo lenkų bibliotekos vedėjas. Išsp. Noc 15 sierpnia 1831 r. w Warszawie ir kt., rašė eilėraščių, vertė iš vokiečių k.

Ordin - Naščokin Afanasij Lavrentevič (1605–1681) rusų valstybininkas, diplomatas ir politikas, padėjęs pagrindus tai Maskvos politikai, kurią praktiškai vėliau vykdė Petras I. Kilęs iš palyginti nereikšmingos Pskovo bajorų giminės, savo gabumais ir darbu pasidarė artimiausiu caro Aleksiejaus patarėju ir Maskvos užsienio politikos vadovu. Buvo neblogai susipažinęs su V. Europos reikalais, mokėjo lotynų, vokiečių ir lenkų kalbas. Pagrindinis jo politikos uždavinys buvo Maskvos valstybės ekspansija į Baltijos jūros erdvę ir glaudesni prekybiniai bei kultūriniai ryšiai su V. Europa. Kartu jis buvo Maskvos-Lenkijos-Lietuvos draugystės šalininkas ir vienas pirmųjų panslavistinės idėjos propagatorių, kaip ir mūsų V. Gosevskis. 1654 dalyvavo Maskvos-švedų kare, buvo paskirtas Kuoknesės vaivada, o 1658 sudarė sutartį su Švedija. 1667 vadovavo Maskvos delegacijai Andrusovo derybose su Lenkija ir Lietuva. 1667–71 buvo faktinasis Maskvos užsienio reikalų ministras. 1671 įstojo į vienuolyną ir politiniame gyvenime daugiau nebedalyvavo. Vidaus politikoje O.-N. buvo madingo tuo metu merkantilizmo ir protekcionizmo šalininkas, savo pažiūras išdėstęs keliuose memorandumuose carui Aleksiejui. Buvo taip pat pastovios kariuomenės ir laivyno šalininkas.

Ikonnikov, Bližnij bojarin A. L. O.-N., odin iz predšestvennikov petrovskoj reformy (Ruskaja Starina 1883); *Čistiakova,* Socialno-ekonomičeskije vzgliady A. L. O.-N. (Trudy voronežskogo gos. u-ta, t. 20, 1950); Russkij biografičeskij slovar XII, 282–303. *V.Trp.*

Ordo divini officii žr. Liturginis kalendorius.

Ordon Juliusz Konstanty (1810–1887) karininkas, 1831 iš Varšuvos sukilimo vadų, aprašytas Ad. Mickevičiaus (Reduty Ordona). Po sukilimo išvyko į Skotiją, 1848 dalyvavo vengrų sukilime, 1854 turkų kare, o vėliau talkininkavo Garibaldi. Mirė nusižudydamas.

Ordonansas (prc.) 1. Prancūzijos karalių įsakas, atstojąs įstatymą. Pradžioje Prancūzijos karaliai leisdavo o. tvarkyti savo dvarų ūkio ar administracijos reikalus. Ilgainiui šie o. įgavo įstatymų galios valstybine prasme. Kai Prancūzija paliko konstitucinė valstybė, tai o. reikšmė pakito, pvz. 1814 Chartos 14 § vadovaujantis,

karalius galėjo o. leisti įstatymams vykdyti, bet ne jiems keisti. 1830 VII 25 karaliaus išleisti o., keičią rinkimų sistemą į parlamentą, naikiną spaudos laisvę, ir buvo viena iš priežasčių kilti Liepos mėn. revoliucijai.

2. Kariuomenėje karys, paskirtas patarnavimams.

Ordovikas (nuo Valijoj gyvenusių keltų, kuriuos romėnai vadino ordovices) apatinis siluras, paleozojinės eros tarpsnis, kurio sluoksniai slūgso tarp kambrio ir siluro. Geologinėje klasifikacijoje o. yra dažnai atskiriamas nuo siluro atskiru periodu. Lietuvoje o. sluoksniai yra labai giliai, po II pas. karo gręžiniais pasiekti. Yra aptikti apatinio, vidurinio ir viršutinio o. sluoksniai (kai kur daugiau negu 100 m storio), kuriuose vyrauja klintys. O. terminą geologijon įvedė Ch. Lapworth 1879. Žr. Siluras.

V. Gudelis, Lietuvos geografinės aplinkos raida geologinėje praeityje (Lietuvos Fizinė Geografija I, 1958). *B.Sld.*

Ordžonikidze Grigorij Konstantinovič (1886–1937) gruzinų kilmės sovietų politikas. Bolševikas nuo 1903, po bolševikų revoliucijos 1917 buvo paskirtas į Kaukazą, kur 1920–21 įvedė sovietinę santvarką Gruzijoj ir Armėnijoj. Politbiuro narys nuo 1930, buvo artimas Stalino bendradarbis piatiletkų vykdyme.

Ordžonikidzė 1. mst. Sov. Sąjungoj, ligi 1932 Vladikavkaz, 1944–54 Dzaudžikau (žr.), nuo 1954 vėl O.; 2. žr. Jenakijevo.

Orė arimas. O. buvo laikoma sunkiausiu pavasario darbu, nes iki XIX a. galo visus vasarojui skirtus laukus suardavo ne iš rudens, bet pavasarį, kartais pradėdami dar su pašalu. Vasaros metu itin sunki buvo pūdymo o., ypač sausais metais, kai kartonė dažniausiai tekdavo pradedantiesiems šeimos artojams. Arti pradėdavo 12–13 m. berniukai, kurie ne visada dar valiodavo gerai rankose žagrę išlaikyti arba jungini arklą atkelti. Pirmoji vaga, kurią pradėdavo berniukas, buvo iškilminga. Tėvas, senelis ar dėdė perduodavo arklą ir paduodavo duonos, kurios dalį persižegnojęs suvalgydavo būsimasis artojas, dalį atiduodavo arkliams ar jaučiams, o didžiausią jos dalį atsiklaupęs ir persižegnojęs įdėdavo į vagą, pabučiuodavo žemę ir, tėvo, senelio ar dėdės palaimintas bei palydėtas prakeiksmu žemės paniekinimui, užardavo duoną ir vagą. Po pirmos vagos tėvas jaunąjį pabučiuodavo, paklupdęs gale vagos palaimindavo. Iš lauko tokį artoją, užsikabinusį ant peties pavalkus, parjodindavo tėvas, per kaimą pravesdamas pats jo arklį. Namuose motina ar kita senesnė moteris supildavo vandeniu ir pasodindavo galustalėje, tėvo vietoje, pavesdami jam tą dieną ir duoną riekti. Pirmosios o. vagos priesaika dar buvo išlikusi XIX a. galė Avilių apylinkėje, kur dar apie 1930 buvo užariama pirmoje pavasario o. vagoje duona, o naujienoje ir plėšimuose visas jos kepalėlis. O. taip pat vadinama ir pūdymo arimo, arba riekimo, metas. *A.Mž.*

Ore 1. Adams (1885–1927) latvių kompozitorius. Muziką studijavo Rygoje, vėliau Stuttgarte ir Neapolyje. Įžymus vargonininkas. Koncertavo ir dėstė V. Europoje. Gyvenimo pabaigoj grįžo Latvijon ir čia mirė. Iš kompozicijų paminėtinos: Opera Gunda, Šv. Cecilijos oratorija, kompozicijos vargonams ir giesmės bei choro dainos.

2. Harijs (g. 1885) latvių kompozitorius ir pianistas. Muziką studijavo Petrapilyje ir Vokietijoje. Nuo I pas. karo pasiliko Tolimuosiuose Rytuose (nuo 1936 gyvena Hong-Konge). Sukūrė styginių kvartetų, smuiko sonatų, pianino kompozicijų ir choro bei solo dainų. Kūriniai akademiški, kai kuriuose ryški Glazunovo įtaka.

Örebro mst. vidurinėj Švedijoj, Hjälmaro ež. v. krante, 150 km į v. nuo Stockholmo, 66.548 gyv. (1951). XIII a. Mikalojaus bžn., XIV a. pilis (muziejus), celiuliozės, batų ir kt. pramonė. Senas istorinis mst., žinomas jau XI a., o XIII a. čia Birger Jarl pastatė pilį. Šioje pilyje arba pačiame mieste įvyko 20 svarbių konferencijų ar parlamento posėdžių, pvz. 1810 sosto paveldėtoju buvo išrinktas Bernadotte. Po 1854 gaisro mst. atrodo naujoviškai, bet yra išlikusi su 4 apskritais bokštais pilis, senas medinis karališkasis namas Kungsstuga ir kai kurie kiti seni pastatai.

Orechovo-Zujevo mst. vidurinėj Rusijoj, prie Kliazmos upės, 90 km į r. nuo Maskvos; apie 160.000 gyv. (1958). Didelis medvilnės tekstilės pramonės centras.

Oregonas, stp. Ore., JAV vst. tarp Kalifornijos ir Vašingtono vst., prie Pacifiko vandenyno; 251.175 km², 1.773.000 gyv. (1958), sostinė Salem. O. yra tarp 42° ir 46° š. pl. Apie 135.000 km² iš viso ploto priklauso (1950) federalinei valdžiai. Tai daugiausia viešosios ganyklos-stepės, miškai, indėnų rezervatai ir atželdomi miškai skynimai. Pajūris yra apie 450 km il-

gio. Topografiškai O. dalijamas į dvi labai skirtingas dalis: plokščiakalnių su išsikišusiais atskirais kalnais rytuose ir kalnų vakaruose. Plokščiakalniai sudaro apie du trečdalius viso ploto ir yra vidutiniškai apie 1500 m nuo j.l. Kaskadų kalnai traukiasi išilgai visą vst. iš p. į š. ir jų aukščiausia viršūnė Mt. Hood (3430 m) yra drauge aukščiausia O. vieta. Nuo Kaskadų į v., išilgai vandenyno krantą tęsiasi kitas kalnynas, vadinamas Coast Range (Pajūrio gūbris), kuris retai kur iškyla per 1200 m nuo j.l. Tarp šių dviejų kalnynų yra ūkiui svarbiausia ir derlingiausia O. dalis — Willamette upės slėnys. Plokščiakalnių š.r. dalyj yra Mėlynieji kalnai (Blue Mountains), o nuo jų į r., pačiame Idaho pasienyj, Wallowa kalnai su 3060 m aukščio Sakajawea viršūne. Pietinėj dalyj yra keletas didelių sūraus vandens ež. Jie seklūs ir sausros metu žymiai sumažėja. Svarbiausia krašto upė yra Columbia, kuri sudaro tris ketvirdalius sienos su Vašingtono vst. Sritis į p.r. nuo Columbijos kair. intako Deschutes ir į p. nuo Mėlynųjų kalnų priklauso didžiajam dykumų baseinui, kuris apima apie 40.000 km² ir būdingas tuo, kad jo upės pranyksta dėl vandens išgaravimo ir susigėrimo į žemę. Viena iš didžiausių O. gamtos žymybių yra Kraterio ež. (Crater Lake), kurio paviršius yra 1877 m nuo j.l., bet neužšąla.

Klimatas pajūryj ir v. slėniuose švelnus, gana drėgnas ir be didelių sezoninių temp. skirtumų. Kildamas per Kaskadų kalnus oras palieka didžiąją dalį savo drėgmės kalnyno vakariniuose šlaituose ir patenka į du trečdalius visos teritorijos (į r. nuo Kaskadų) su didesniais temp. kraštutinumais jau su maža absoliutine drėgme. Pajūryj per metus iškrinta vidutiniškai apie 1850 mm drėgmenų, bet kai kuriose vietose ligi 3250 mm, o Willamette slėnyje ligi 1250 mm. Visoje likusioje krašto dalyj į r. nuo Kaskadų drėgmenų iškrinta vidutiniškai nuo 200 ligi 350 mm. Pajūryj temp. niekuomet nenukrinta žemiau −17°C ir retai kada pakyla virš 38°C. Willamette slėnyj temperatūros skirtumai vienu kitu laipsniu didesni, bet vasaros karščiai tik kelis kartus prašoka 33°C. Pajūryj skirtumas tarp vidurinės I mėn. temp. (7°C) ir VII mėn. (17°C) yra tik 10°C, Willamette slėnyj šis skirtumas lygus 15°C. Juo toliau į rytus, juo temperatūros sezoniniai skirtumai didėja: pasitaiko šalčių su temp. −57°C ir karščių ligi 48°C. Reliatyvi drėgmė vasaros metu sumažėja ligi 25–30%, bet vidutiniškai ji svyruoja pajūryj tarp 55% ir 65% ir į rytus nuo Kaskadų apie 40%. Sniego iškrinta pajūryj visai nežymi danga (apie 2,5 cm), Willamette slėnyj apie 15–30 cm, o ant Hood kalno per 1100 cm.

O. yra miškingiausia JAV vst.; miškais apaugę 45% viso ploto. Vyrauja spygliuočiai, v. dalyj 80% visų medžių yra aukštosios Douglaso eglės. Bendras visų miškų medienos tūris yra (1950) apie 13,2 bilijono ktm. Per metus iškertama apie 250 mil. ktm. O. vakarinės dalies miškai su aukščiausio boniteto eglėmis, keniais, maumedžiais yra iš geriausių pasaulyj. Miškai yra pagrindas didžiausiai O. pramonės šakai — medžio apdirbimui. Naujosiose šios rūšies įmonėse įvestas integruotas medžio

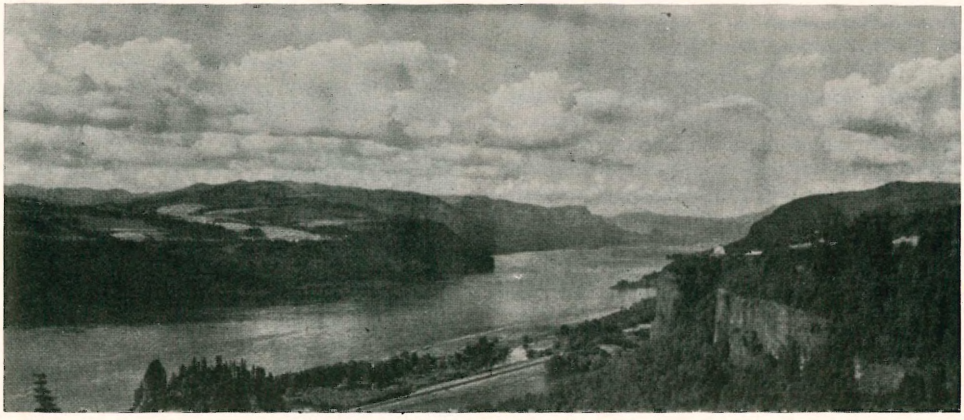

Columbia upė Oregone

apdirbimas, t.y. medis patekęs į ‚lentpiūvę' yra sunaudojamas visas įvairiems produktams. Mineralinių turtų esama palyginti nedaug. 1850–80 aukso kasimas buvo svarbiausias verslas, davęs pradžią daugeliui gyv. vietovių. Bet po II pas. karo brangiųjų metalų produkcija pranyko.

Žemės ūkiui — daugiausia ganykloms — naudojami plotai sudaro (1956) 32% visos teritorijos. Pagrindinė kultūra yra kviečiai; toliau eina avižos, miežiai, bulvės, daržovės ir pašariniai augalai. Be to, O. yra vienas iš didžiausių JAV vaisių produkuotųjų. Rogue upės slėnis (p.v. dalyj) yra plačiai žinomas aukštos kokybės kriaušėmis, o Hood upės slėnis — obuoliais. Metinė kriaušių produkcija apie 180 mil. kg (1956); vyšnių 20 mil. kg ir apie tiek pat slyvų. Iš viso drėkinama (1956) apie 400.000 ha, ir irigacija tolydžio plečiama. Pramonė sparčiai auga. Pagrindinė jos šaka su apie 1400 įmonių ir 53.000 darbininkų (1956) yra medžio apdirbimas. Toliau eina žemės ūkio gaminių, metalo, žuvies konservų ir kt.

Istorija. Ispanas Bartolomeo Ferrelo ir anglas Francis Drake buvo pirmieji europiečiai, pasiekę XVI a. O. krantus. 1775 ispanas Bruno Heceta išlipo su savo ekspedicijos dalyviais ties dabartiniu Grenville, pastatė kryžių ir paskelbė tą pajūrį Ispanijos nuosavybe. Tačiau ispanai krašto nekolonizavo ir nesidomėjo prekyba su indėnais. Užtat anglai brovėsi vis tolyn per žemyną į vakarus, steigė kailių supirkimo stotis ir kolonijas. J. Cook 1778 tyrinėjo pajūrį tarp 47° ir 48° š. pl. norėdamas surasti ispanų minimą Juan de Fuca sąsiaurį. Po revoliucijos amerikiečių pirkliai pradėjo siuntinėti į Kiniją mainais už to krašto prekes iš indėnų supirktus kailius. 1792 amerikiečių jūrų kpt. R. Gray, tarnavęs Bostono pirkliams, aptiko seniai ieškotą r. pakraščio didelę upę, kurią jis pavadino savo laivo Columbia vardu ir suteikė pagrindą JAV vyriausybei deklaruoti, kad visas tos upės baseinas priklauso joms. 1848 O. įteisintas teritorija, o 1859 valstybe priimtas į JAV.

S. N. Dicken, O. Geography 1950; *O. W. Freeman and H. H. Martin,* Pacific Northwest 1942; *W. D. Smith,* Scenic Treasure House of O. 1941.

A.B.

Oregon City mstl. JAV Oregono vst., į p. prie Portlando; apie 6000 gyv. Medžio ir popieriaus pramonė. Inkorporuotas 1849, ligi 1851 pabaigos buvo teritorinė sostinė. 1917 buvo lietuvių 76, iš kurių 30 priklausė SLA 240 kuopai.

Oreivybė, arba oreivystė, oru skraidymas, oro navigacija, skraidyba. Žr. Aviacija, Lėktuvas, Navigacija.

A. Mačiuika, Oreivybė 1937.

Orellana Francisco de (m. 1546 Brazilijoj) ispanų konkistadoras, dalyvavo Peru užėmime, o 1541–42 aštuonių mėn. kelionėj pirmasis europietis perplaukė Amazonę (žemupio kryptimi).

Orenburg žr. Čkalov.

Orense 1. Š.v. Ispanijos provincija Galicijoj, Portugalijos pasienyj; 6979 km², 467.903 gyv. (1951). Paviršius kalnuotas, apaugęs miškais; kloniuose daržų, sodų, javų ir gyvulių ūkiai.

2. O. provincijos sostinė, prie Mino upės; 55.574 gyv. (1950). Vyskupo rezidencija, XII a. katedra. Per Mino upę 1230 statytas tiltas — vienas iš garsiausių Ispanijoje. Katedroj stebuklingu laikomas El Santo Cristo (Kristaus) paveikslas. Šokolado, odos, medžio pramonė.

Orentas 1. Juozas (1860 Kybartų apl. —1919 I 31 Kaune) visuomenininkas. Dirbdamas Navickio vatos fabrike (Petrapilyje) atrado higroskopinės vatos gamybą iš linų ir už tai gavo aukso medalius Pskovo, Maskvos, Marijampolės žemės ūkio ir pramonės parodose. 1913 grįžo į Lietuvą ir pradėjo kurti higroskopinės vatos fabriką, bet 1914 dėl karo evakuavosi vėl Petrapilin. Petrapilyje veikliai reiškėsi lietuvių d-jose, su kun. Musteikiu dar prieš 1910 parapinėje mokykloj iškovojo lietuvių vaikams lietuvių k. pamokas, prieš I pas. karą ir jo metu gausiai šelpė pinigais lietuvių studentus. 1918 grįžo į Lietuvą ir 1919 I 16 įstojo savanoriu į kariuomenę; paskirtas Kaune felčeriu, kovodamas su dėmėtąja šiltine užsikrėtė ir mirė.

V. Mykolaitis, A. a. J. O. (Lietuvos Aidas 1929 nr. 25).

2. Kostas (1905 VII 26 Rygoj — 1955 VII 24 Toronte, Kanadoj) operos solistas, lyrinis tenoras. Kūdikystę praleido Latvijoj, daugiausia Rygoje. I pas. karo metu su tėvais gyveno Petrapilyje. 1917 grįžo į Lietuvą ir stojo Aušros berniukų gimn., kurią baigė 1925. Dar gimnazistas O. pradėjo lankyti Kauno konservatoriją. Muz. ir dainavimo mokslus baigė 1930. Tais pat metais debiutavo valstybiniame teatre, atlikdamas Gastono vaid-

K. Orentas

menį G. Verdi Traviatoj ir Triké vaidmenį Čaikovskio Eug. Onegine. 1931 O. buvo priimtas nuolatiniu operos solistu į valstybinį teatrą, kuriame be pertraukos dirbo iki 1944 pasitraukimo iš Lietuvos. Dalyvavo daugiau negu 40 operų. Iš didesnių jo sukurtų vaidmenų minėtini: Sinodalas Rubinšteino Demone, Šuiskis ir Jurodivas Mussorgskio Borise Godunove, Almaviva Rossinio Sevilijos Kirpėjuje, Don Ottavio Mozarto Don Žuane, Leopoldas Halévy Žydėj, Cassio Verdi operoj Otello, Vašekas Smetanos Parduotojoj nuotakoj, Arlekinas Leoncavallo Pajacuose ir kt. Vokaliniu ir vaidybiniu atžvilgiu ypač gerai jam pasisekė sukurti Sinodalą, Šujskį, Cassijų, Don Ottavijų, o Vašeko vaidmeniu pasirodė stiprus charakterinis aktorius ir dainininkas. O. reiškėsi ir koncertinėj scenoj, buvo nuolatinis Kauno radiofono solistas, gastroliavo didesniuose ir mažesniuose Lietuvos miestuose. 1944 O. pasitraukė Vokietijon, ilgiausiai gyveno Memmingeno stovykloj, dalyvavo visoj eilėj tremty surengtų koncertų, 1948 su žmona šokėja atvyko Kanadon, Toronto miestan, kur taip pat pasirodė koncertuose ir dėstė dainavimą muzikos studijoj. O. balsas buvo malonaus tembro lyrinis tenoras, jis pasižymėjo muzikine kultūra ir vaidybiniais gabumais.

St.S.

Orentienė-Smolskytė Zinaida (g. 1910 X 11 Lietuvoje) balerina. 1930 įstojo į Valstybinio teatro baletą ir dirbo kaip solistė šokėja iki 1944, dalyvaudama visuose didesniuose baleto pastatymuose, taip pat ir gastrolėse Londone ir Monte Carlo. Vokietijoj 1944–48 dalyvavo įvairiuose koncertuose ir lietuviškajame baleto Coppelia pastatyme Augsburge. Kanadoje, Toronte, dirba baleto studijoje kaip pedagogė.

Oreopitekas (Oreopithecus bambolii Gervais) 1872 prie Ponto (Italijos Toskanoje) rasti labai į žmogų panašios būtybės dantys ir abiejų žandikaulių dalys. Radinio paleontologinis amžius nėra aiškus. Vieni jį priskiria plioceno ir mioceno tarpulaikiui, kiti sendina ir įterpia į vidurinį ar net pradinį mioceną; dabar jam priskiria 12–10 mil. metų. J. Hürzeler'is iš pongidų o. perkelia į žmoginių (hominidų) tiesioginę raidą, laikydamas jį viena prieššmogių grandimi ir tiesiogiai sieja su pažmogiais, bet o. vieta žmoginių tarpe tebėra neaiški.

J. Hürzeler, Zur systematischen Stellung von O. (Verhandlungen der Naturforschenden Gesellschaft Basel, Bd. 65, 1954); ('') Oreopithecus bambolii Gervais (t.p. 69, 1958); *G. Heberer,* Evoliution der Organismen ²1959. *A.Mž.*

Oresme Nicole (apie 1320–1382) prancūzų filosofas, matematikas, fizikas, astronomas ir ekonomistas. Studijavo teologiją Paryžiaus univ. (1348), vėliau mokytojavo Navaros kolegijoj ir Paryžiuj, 1377 paskirtas Lisieux vyskupu. Filosofijoj buvo Viljamo Okamiečio įtakoj. Plataus intereso mokslininkas, ruošęs kelią moderniesiems mokslams: tiesioginis Koperniko pirmatakas, dar prieš Galilėjų suvokė kritimo dėsnį ir dar prieš Descartes'ą pateikė pagrindinius analizinės geometrijos dėsnius. Savo veikalu apie pinigus yra vienas iš moderniosios ekonomikos pirmatakų. Astrologijos priešas, kovojęs prieš savo laiko prietarus. Savo veikalus rašė ne tik lotyniškai, bet ir prancūziškai, todėl, E. Gilsono žodžiais, jam, o ne Descartes'ui priklauso garbė kaip pirmam naudojusiam prancūzų k. moksliniams bei filosofiniams veikalams. Į prancūzų k. išvertė Aristotelio Politiką ir Etiką. Iš jo veikalų A. D. Menut ir A. J. Denomy naujai išl. Le livre du ciel et du monde (Mediaeval Studies, 3–5, 1941–43).

E. Borchert, Die Lehre von der Bewegung bei N. O.; *G. W. Coopland,* N. O. and the Astrologers 1952.

Orest Mychajlo (g. 1901) ukrainiečių poetas. Sovietų 4 metus kalintas koncentracijos stovykloj, nuo II pas. karo pabaigos gyvena V. Vokietijoj. Stiliumi jo poezija yra klasicistinė su stipriu simbolizmo poveikiu. Spiritualistinė jo pasaulėžiūra, pagrįsta krikščioniškuoju žvilgiu, akcentuoja gėrio ir blogio kovą žmogaus gyvenime ir istorijoj. Būdamas laisvas, žmogus dalyvauja bendrojoj kaltėj dėl blogio viešpatavimo. Nors ir pripažindamas blogį ‚pasaulio viešpačiu', O. tiki galutine gėrio pergale ir apeliuoja į visuotinį broliškumą visų tautų kultūriniuose santykiuose. Taip pat jo kūrybai yra būdinga gamtos mistika — ieškojimas darnos gamtos tyrame grožyje (miško pieva jam yra ‚sielos gydytoja'). Poezijos rinkiniai: Luny lit (Metų aidas) 1944, Duša i dolia (Siela ir lemtis) 1946, Deržava slova (Žodžių karalija) 1952, Hist i hospoda (Svečias ir užeiga) 1952. O. taip pat yra poezijos vertėjas, išsp. vokiečių ir prancūzų poezijos antologijas 1954, S. Georgės 1952, R. M. Rilkės, H. von Hofmannsthalio ir M. Dauthendey 1953 ir Leconte de Lisle 1956 poezijos vertimų knygas.

V. Deržavyn, Poezija M. O. i neoklasycyzm (Naukovo-literaturoznavcyj zbirnik 1946); *Yar Slavutych,* The Poetry of M. O. and Its Background (The Ukrainian Review 1956 nr. 3). *Y.S.*

Orestas (gr. Orestēs) gr. mitologijoje Mikėnų karaliaus Agamemnono (žr.) ir Klitemestros (žr.) sūnus, Apolono liepiamas, keršydamas už savo iš Trojos karo grįžtančio tėvo nužudymą, užmušęs savo motiną ir jos meilužį Egistą (žr). Ši sakmė minima jau Homero Odisėjoje, tačiau motinos žudymas tik graikų tragikams virto moraline problema. Vienintelėje mums ištisai išlikusioje graikų trilogijoje Orestėja, susidedančioje iš tragedijų Agamemnonas, Choeforos, Eumenidės, Eschilas iš šio moralinio konflikto sukuria nepaprastai stiprią šiurpulingą tragediją. Čia jis atvaizdavo Agamemnono žudymą, kruviną O. kerštą, motinos žudiko išprotėjimą ir jo išteisinimą. Žiauriai persekiodamas išprotėjusį O. erinijos vaikiusios jį iš vienos vietos į kitą, kol Atėnų areopage jis susilaukęs teismo. Erinijos kaltino, Apolonas gynė. Deivės Atėnės lemiamu sprendimu O. buvo išteisintas. Pagal kitą versiją, kurios laikėsi Euripidas, O. nuo kaltės ir erinijų persekiojimo išsigelbėjęs tik tada, kai Delfų orakulo nurodymu iš Taurų krašto (Krymo) savo gimtojon Atikon atgabenęs medinį Artemidės paveikslą. Po to O. vedęs Menelajo dukterį Hermionę ir tapęs Mikėnų karaliumi. Seserį Elektrą jis išleidęs už savo ištikimo, nuolat jį lydėjusio bičiulio Pilado. O. miręs gyvatės įgeltas. Euripido vaizduojamas O. yra sąžinės graužimo nukamuotas ligonis. O. sakmės medžiagą Euripidas panaudojo dramose Elektra, Ifigenija Tauruose, Orsetas, Sofoklis — tragedijoje Elektra.

W. Krieg, Die Euripidis Oreste 1934. *A.Rkš.*

Öresund žr. Zundas.

Orešin Piotr Vasiljevič (1887?—Sibire) sovietų rašytojas. Kilęs iš ūkininko šeimos. Rašyti pradėjo nuo 1913. Kūryba susideda iš per tūkstančio poezijos kūrinių ir keliolikos apysakų. Ankstyvesnėje kūryboje ryškus revoliucinis tonas, neapykanta miestui, vėlyvesnėje — ironija revoliucijai ir kolektyvizacijai, o simpatija kaimiečiui. Ypač NEPo laikotarpio (1921–25) kūriniai, kupini džiaugsmo gerėjančia ūkininkijos padėtimi, tapo populiariomis dainomis. Stiliaus atžvilgiu O. tęsia Puškino, Lermontovo, Nekrasovo literatūrines tradicijas. O. poezija pasižymi monotoniškuoju rusų liaudies dainų lyriškumu ir ilgesingu pesimizmu. Svarbesni poezijos rinkiniai: Ržanoje solnce 1923, Solomenaja placha 1925, Rodnik 1927, Otkrovennaja lira 1933. Jo proza — lyrinių ir epinių aspektų junginys. Jam būdingas lengvas humoras, nuoširdumas ir teisingas provincinio gyvenimo atvaizdavimas. Žymesnės apysakos: Žizn učit 1928, Zlaja žizn 1931, Krasnyj bor 1927. Mirė koncentracijos stovykloj Sibire.

O. Veskin, Pevec kulakoj derevni 1930; *I. V. Vladislavlev,* Literatura velikago desiatiletija 1928.

B.Všk.

Orfėjas (gr. Orpheus) mitologinis Trakijos muzikas ir poetas, karaliaus Ojagro ir mūzos Kaliopės (pagal kitus padavimus Apolono ir Kaliopės) sūnus. Jam dainuojant ir paties Apolono dovanota lyra pritariant, ne tik žmonės, bet medžiai ir akmenys šokdavę. Mitai, liečią O. gyvenimo faktus ir žygius, yra labai įvairūs ir skirtingi. Populiariausias yra Euridikės epizodas. Grįžęs iš argonautų kelionės į Kolchidę, O. vedė Euridikę. Neilgai trukus Euridikė, gindamasi nuo Aristėjo puolimo ir saugodama savo ištikimybę O., užmynė gyvatę ir, jos įkąsta, mirė. O. taip mylėjo savo žmoną, jog leidosi į Hado ir Persefonos karalystę jos išvaduoti. Savo muzika ir dainomis užbūręs valtininką Charoną ir šunį Cerberį, O. paveikė net patį Hadą, ir šisai jam leido pasiimti Euridikę, bet su sąlyga, kad neatsigręš į tamsoje sekančią savo žmoną tol, kol pa-

Orfėjas ir Euridikė (V a. pr. Kr. originalo kopija). Paveiksle vaizduojamas momentas, kai Orfėjui užmiršus savo priesaiką dievų pasiuntinys Hermis (kairėje) ima už rankos Euridikę grąžinti į požemio karalystę.

sieks saulės šviesos sritis. Pačioje kelionės pabaigoje O., norėdamas pasitikrinti, atsigręžė, ir Euridikė vėl buvo grąžinta į Tartaro gelmes. Kiti žymesnieji orfėjiniai mitai yra jo konfliktai su Dionizu ir Afrodite. Yra dvi skirtingos O. mirties aplinkybių versijos: vienoje sakoma, jog ji nutrenkęs Zeusas už dieviškų paslapčių atskleidimą žmonėms. Pagal kitas, O. sudraskiusios menados ir įmetusios į Herebo vandenis; jo dainuojanti galva ir lyra buvusios nuneštos į Lesbos salą ir išmestos į krantą. O. paprastai laikomas poezijos ir muzikos menų pirmataku, Apolono tarpininku ir grožio sąmonės įdiegėju žmonių širdyse. O. mite slypi žmogiškos meilės, individualizmo ir maišto prieš dievus tragizmo idėja. O. tema visais laikais buvo populiari muzikoje (Monteverdi, Gluck, Offenbach, Stravinskij), mene (Bellini, Poussin, Rubens, Feuerbach, Corot) ir literatūroje (Pindaras, Vergilijus, Ovidijus; Rilke, Cocteau, Anouilh, liet. A. Nykos-Niliūno poezijos knyga O. medis 1953). Antikinėje tradicijoje O. buvo laikomas Argonautų epo ir vad. orfiškųjų himnų autoriumi. Žr. Orfizmas.

W. K. C. Guthrie, O. and Greek Religion 1935; *R. Boehme,* O. 1935; *M. P. Nilsson,* Geschichte der griechischen Religion 1941–50. *A.O.*

Orff Carl (g. 1895) vokiečių kompozitorius. Mokėsi Miuncheno Muzikos akademijoje 1913–14, vėliau operos korepetitorius Münchene, Mannheime ir Darmstadte; grįžęs 1920 į Müncheną, 1921 – 22 dar studijavo muz. pas H. Kaminskį. Kartu su D. Günther 1924 įst. šokio ir gimnastikos mokyklą (vad. Güntherschule), kurioj jis iki 1936 vadovavo muzikinės euritmijos skyriui. Nuo 1950 O. yra Miuncheno Hochschule für Musik kompozicijos prof. Pradžioje reiškęsis instrumentine ir vokaline muz., vėliau O. atsisakė savo didžiosios dalies prieš 1935 parašytų kūrinių ir, nepritardamas absoliučios muz. sampratai, pasirinko teatrinę muziką. Iš dalies siekdamas suderinti graikų dramą su XVII a. pradžios opera, muz. euritmijos eksperimentų poveikyje, Stravinskio, ypač Monteverdi ir viduramžių muz. įtakoje O. susidarė savitą stilių, išsiskiriantį iš bendros naujosios muz. raidos. Jam būdinga išskirtinas teksto pabrėžimas, dažniausiai išreiškiamas rečitatyvu bei deklamacija, senomis monodinėmis formomis, harmonijos bei melodijos paprastumu ir ypač ryškiu ritmu, kurį, dažnai susietą su choreografija, sutvirtina atitinkama orkestruotė — gausūs bei įvairūs mušamieji ir pučiamieji instrumentai. Muzikine ir dramatine prasme O. kūriniai turi maža ką bendra su tradicine opera: jų formos apimtis yra nuo dramatiškų chorų ir teatrinių kantatų bei oratorijų iki savaip suprastos, dažniausiai statiškos, muzikinės dramos. Svarbesnieji jo kūriniai: trilogija Trionfi, kurią sudaro Carmina burana 1936 — populiariausias O. veikalas, Catulli carmina 1943 ir Trionfo di Afrodite 1951, pasakų siužeto Der Mond 1936 (nauja versija 1945) ir Die Kluge 1942, bavariško kolorito Die Bernauerin 1945 ir Astutuli 1946, muz. tragedijos pagal Sofoklą-Hölderliną — Antigonae 1948 ir Oedipus der Tyrann 1959. Iš O. gana gausių pedagoginės muz. rinkinių išskirtina ciklas Das Schulwerk 1930–35 (²1950–54).

C. Orff

Carl Orff: ein Bericht in Wort und Bild 1955; *A. Liess,* C. O. 1955. *K.O.*

Orfizmas, 1. arba orfika (gr. Orfika ds. n.g., lot. Orphica), religinis sąjūdis sen. Graikijoje, kildinąs savo vardą ir mokslą veikiausiai ne nuo orfos ‚vienišas', bet nuo pranašo Orfėjo (žr.), greičiausiai legendiniu tapusio istorinio asmens.

O. apėmė dvi sritis: kosmogoniją (žr.) su teogonija (žr.) ir ypač svarbų vaidmenį istorijoje suvaidinusį sielos mokslą. Chronas (‚Laikas') sukūręs pasaulio kiaušinį, iš kurio išriedėjo dvilytis dievas Fanetas (gr. Fanės, -ėtos). Jis pats pagimdęs Naktį (Nyks, -tos), su ja Gają (‚Žemę'), Uraną (‚Dangų') ir Kroną. Krono sūnus Zeusas (žr.) prarydamas Fanetą užvaldė pasaulį. Su savo dukterim Persefone-Demetra (žr.) Zeusas pagimdęs Dionisą (Dionysos Zagreus). Dievo Dioniso likimas yra ne tik svarbi o. teogonijos dalis, bet ir sielos mokslo išeinamasis taškas. Dionisą sudraskė ir prarijo titanai. Atėnė išgelbėjo sudraskytojo širdį, ir Zeusas su Semele pagimdė ‚naująjį' Dionisą, arba ‚išganytoją' (Dionysos Lysios). Titanus Zeusas keršydamas nutrenkė žaibu. Iš jų pelenų kilo žmonių giminė, turinti savyje du pradus: gerą dionisiškąjį ir blogą titaniškąjį. Pagal šį o. dualizmą iš dieviškojo prado kilusi siela kalinama uždaryta kūne tartum karste ir stengiasi išsivaduoti iš ti-

taniškojo prado. Tik išteisinta požemio karalystėje ir atlikusi ‚gimimų ratą', įeidama vis į naujus kūnus, siela grįžta vėl į dievą, kurio ji tesanti atskala. Kilęs iš dualistinio kūno priešingumo sielai o. kūnui pavadinti vartotas terminas m ė s a (sarks), helenistinės misterijų kalbos tarpininkaujamas, pateko net į apaštalo Povilo ir tuo į krikščionių bažnyčios žodyną.

Griežto kūno ir sielos priešingumo ir jų vertės skirtingumo samprata paskatino o. į askezę. Dar tebegyvo žmogaus sielą norėta kaip galint daugiau išvaduoti iš kūno varžtų ir paruošti tobulėjimui. Kita o. askezės atsiradimo priežastis buvo tikėjimas į pomirtinį atlyginimą. Šalia Zeuso viešpatauja teisingumo deivė Dikė, nepermaldaujamai keršijanti už bet kurią piktadarybę. Teismas požemio karalystėje dievobaimingiems skiria svaiginančią puotą, bedieviams — dumblo klane semti rėčiu vandenį ir dirbti kitus bergždžius darbus per nepabaigiamus amžius. Išvengti bausmėms aname pasaulyje atnašaudavo aukas ir melsdavosi požemio dievams, tikėdamiesi ne tik nuodėmių atleidimo gyviems, bet ir mirusiems. Į askezę paskatinęs nuodėmingumo pajautimas ir iš jo kyląs išganymo troškimas iki VII a. pr. Kr. graikams buvo visai svetimas. Jo šaknų tenka ieškoti nusivylime žemišku gyvenimu, ne tik pasitaikiusiame pavieniuose asmenyse, kaip Hesiode, bet ir kilusiame dėl bendros politinės bei socialinės VII ir iš dalies VI prieškristinio amžiaus padėties ir perversmų.

Pagrindiniai o. askezės reikalavimai buvo teisingas gyvenimas ir vegetarizmas (žr. Metempsichozė).

O. pasaulėžiūra atsekama orfikų bendruomenėse iki VI a. pr. Kr. vidurio, nors jos nebesusekami pradmenys glūdi dar žymiai gilesnėje senovėje. Pizistratidų (žr. Pizistratas) laikais vienas pagrindinių o. centrų buvo Atėnuose. Nepaprastai palankią dirvą o. buvo radęs Sicilijoje ir pietų Italijoje, kur jis turėjo įtakos pitagoriečiams, per juos Platonui, Empedokliui ir Pindarui, ir kur poetas Ibikas (žr.) pirmą kartą buvo paminėjęs ir ‚garsųjį Orfėjų'. Ten pat netoli nuo Lukanijos Turijų (gr. Thurioi) ir pietryčiau ties Petelija IV ir III a. pr. Kr. kapuose rastos auksinės plokštelės, kuriose hegzametrais įrašyti kelrodžiai ir atpažinimo pažymėjimai mirusiųjų dievams. Taip pat ir Eleuternuose (Kretos viduryje) rastas beveik visai tokio pat turinio II a. pr. Kr. įrašas. Išplisti ir ilgai išsilaikyti o. padėjo neturėjimas šventovių ir nuolatinių kulto vietų ir lankstumas prisitaikyti prie kitų pažiūrų. Užtat o. prisiėmė daug svetimybių ir ilgainiui nustojo buvęs sistema, nors jo kultai išliko iki antikos pabaigos ir turėjo įtakos net neopitagoriečiams, neoplatonikams ir senovės krikščionių galvosenai apie aną pasaulį ir pomirtinį žmogaus sielos likimą.

Iš rytų atėjusi o. išganymo religija ir sielų kilnojimosi mokslas apvertė aukštyn kojomis visą ligtolinę graikų galvoseną. Ligtoliniam graikui, tikru žmogumi laikiusiam tik žmogų su visu jo kūnu, o sielą tik jo scheminiu atspindžiu, ir į šį gyvenimą žiūrėjusiam kaip į tikrą ir vertingą, o į anapusinį tik kaip į blandų merdėjimą, o. pateikė griežtai priešingą pažiūrą: visa žmogaus vertė jo nemirtingoje sieloje, o kūnas tik jo varžtai. Nors o. ir buvo gan stiprus ir įtakingas religinis sąjūdis, tačiau jis graikų galvosenos visai neužvaldė.

Būta turtingos o. literatūros pradedant VI a. pr. Kr., tačiau visa, kas išliko, prasideda tik III a. po Kr. Svarbūs yra išlikę himnai, mažiau reikšmingi kiti eilėraščiai, kaip Argonautika apie Orfėjo dalyvavimą Argonautų (žr.) žygyje, Lithika apie akmenų (lithoi) magišką galią ir kiti teogoniški, kosmogoniški ir su požemio karalyste susiję. T e k s t a i: O. Kern, Orphicorum Fragmenta 1922; W. Quandt, Orphei hymni 1941.

W. Capelle, Altgriechische Askese: Neue Jahrb. f. klass. Altertum 1910; *O. Kern,* Orpheus 1920; *R. Eisler,* Orph.-dionys. Mysteriengedanken (Vortraege der Bibliothek Warburg 1922–23 nr 2); *A. Krüger,* Quaestiones Orphicae 1934; *W. K. C. Guthrie,* Orpheus and Greek Religion 1935; *K. Kerényi,* Pythagoras und Orpheus ²1940; *J. M. Linforth,* The Arts of Orpheus 1941; *W. Wili,* Die orphischen Mysterien und der griechische Geist (Eranos-Jahrb. 1944 nr. 11); *W. Rehm,* Orpheus 1950; *C. M. Bowra,* Orpheus and Eurydice (The Classical Quarterly 1952 nr. 46); *M. Desport,* L'incantation virgilienne, Virgile et Orphée 1952; *R. Boehme,* Orpheus 1953. *A.Rkš.*

2. Tapybinis sąjūdis, išsivystęs iš kubizmo, kurio žymiausi atstovai ir teoretikai buvo Robert Delaunay ir Franz Kupka. O. terminą pirmą kartą panaudojo Guillaume Apollinaire 1912, kalbėdamas apie R. Delaunay tapybą. Teorinį o. pagrindą sudaro kubistinio konstrukcijos principo pakeitimas abstrakčia spalvų ritmika bei poezija. Delaunay teigimu, šviesa panaikinanti erdvinius apribojimus, sudarydama tam tikrą vienalaikių spalvinių kontrastų (contrastes simultanés) sistemą (plg.: R. Delaunay Les Fenêtres, Homage à Blériot etc.). Šių dienų meno istorikai o. laiko tiesioginiu abstraktizmo pirmataku.

G. Bazin, L'Orphisme 1933; *M. Seuphor,* L'Art abstrait, ses origines, ses premiers maîtres 1949. *A.L.*

Organas (gr. órganon ‚įrankis') 1. gyvosios būtybės, arba organizmo, atributa dalis, turinti specialią funkciją organizmo visumoj, kuri jį apsprendžia. Augalų o. yra lapai, šaknys etc. Aukštesniuosiuose gyvūnuose atskiri o. sudaro o. sistemą, pvz. nervų sistema. Atskiri o. yra glaudžiuose tarpusavio sąveikos santykiuose: būdami visumos nariai, jie visi tarnauja visumai. Žr. Gyvybė, Gyvija.

2. Kolektyvas arba atskiras asmuo, veikiąs valdžios ar kurios nors organizacijos vardu. Skiriama sprendžiantieji o. (parlamentas; narių susirinkimas); vykdantieji o. (vyriausybė; administracijos o., kariniai o.; baudžiamieji o.; organizacijos valdyba), patariamieji o. (juriskonsultas; taryba), kontrolės o. (kontrolierius; revizijos komisija), teismo o.

3. Organizacijos ar kurio kito kolektyvo savo tikslams leidžiamas laikraštis ar žurnalas.

Organicizmas 1. organizmo (žr.) sąvokos suabsoliutinimas, imantis būtį apskritai suvokti kaip organizmą. Tokios tendencijos buvo G. Bruno panteizme, Leibnizo monadologijoj, bet ypač ji iškilo romantikų gamtos filosofijoj. Mūsų amžiuje A. N. Whiteheado ‚organinė filosofija' visą gamtą aiškina kaip organizmą, net ir elektronus traktuodama mažais organizmais, aišku, nebe biologine šio termino prasme. Taip pat N. Losskij ir kt. pasauli visumoj laiko organizmu. Siauresne prasme organizmo sąvoka taikyta žmogaus istorijai bei kultūrai aiškinti. Pirmasis J. G. Herderis pabrėžė kultūrų organinį saryšį su tautiniu pagrindu ir tautų genetinį bei istorinį vystymąsi. Mūsų amžiuj O. Spengleris išgarsėjo savąja kultūrų kaip organizmų teorija. Plg. žemiau o. sociologijoj.

W. E. Ritter and E. Bailey, The Organismal Conception 1928; *O. Feyeraband,* Das organologische Weltbild 1939; *R. S. Lillie,* General Biology and Philosophy of Organism 1946.

2. Biologijoj o., arba dažniau holizmas (iš gr. hólon ‚visas, visybė'), J. S. Haldane, J. C. Smutso, A. Meyerio-Abicho ir kt. teorija, tikinti mechanizmo-vitalizmo ginčą nuveikti vieton metafizikos sukūrus ‚metabiologiją'. Priešais vitalizmą pripažįstamas biologinių ir fizinių dėsnių kilminis saryšis. O priešais mechanizmą teigiama, kad sudėtingesni biologiniai dėsniai negali būti išvesti iš paprastesnių fizinių dėsnių. Renkamasi trečia galimybė — ‚viltis, kad gal būt atvirkščiai būtų galima fizinius principus išvesti iš biologinių'. Tam pasisekus, pozityvus mechanizmo ir vitalizmo turinys būtų išsaugotas aukštesnėj sintezėj: ‚su vitalizmu galėtume atstovauti organinės tikrovės savitam dėsningumui priešais neorganinę tikrovę ir drauge su mechanizmu tarp abiejų šių tikrovės sričių rasti esantį kilminį saryšį' (A. Meyer-Abich, Ideen und Ideale der biologischen Erkenntnis 1934, 35).

A. Meyer-Abich, Naturphilosophie auf neuen Wegen 1948. *J.G.*

3. Sociologijoj XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje populiari biologinio atspalvio teorija, prilyginanti visuomenę organizmui. Žymiausiu o. atstovu laikomas anglų filosofas Herbert Spencer, kuris teigė, kad visuomeninį organizmą, lygiai kaip individualius organizmus, tvarko bendri evoliucijos dėsniai. Rusas P. Lilienfeld panašiai skelbė, kad žmogiškoji visuomenė esanti ‚tikras organizmas', kuriame nieko nesą daugiau kaip gyvojoj gamtoj: visuomeninės funkcijos — organinės funkcijos. Prancūzijoje pagrindiniai o. atstovai buvo Alfred Espinas ir René Worms. Pastarasis vėliau o. beveik visiškai atsižadėjo, kaip ir vokietis Albert Schäffle. Dabartiniai sociologai organicistines pažiūras, lygiai kaip joms artimą vad. visuomeninio darvinizmo kryptį, laiko pasenusias. Jų bendra klaida — sociologijos neskyrimas nuo biologijos. O. pasitarnavo tuo, kad visuomenės palyginimu su organizmu padėjo įveikti mechanistines pažiūras sociologijoje ir įžvelgti savitą visuomenės pobūdį. ‚Visuomenė, tiesa, yra gyva būtybė, bet kuri skiriasi iš kitų tuo, kad ji yra visų pirma susidariusi iš sąmonės. Taigi visuomenė yra gyvoji sąmonė arba idėjų organizmas' (Espinas).

J. Rumney, H. Spencer's Sociology 1934; *P. von Lilienfeld,* Gedanken über die Sozialwissenschaft der Zukunft, 5 tt., 1873–81; *G. Davy,* L'Oeuvre d'Espinas 1931. *K.J.Čg.*

Organinė chemija mokslas apie anglies junginius, kuriuos yra įprasta vadinti organiniais junginiais (žr.).

Organiniai junginiai anglies junginiai. Iki XIX a. vidurio tikėta, kad anglies junginiai yra gyvuose organizmuose vykstančių kitėjimų padarinys, todėl jie buvo pavadinti o.j. Bet 1828 Wöhler pagamino karbodiamidą (urea) sintezės būdu. Kelių dešimtmečių laikotarpy sintetinių anglies junginių skaičius gerokai padidėjo, ir jiems duotas organinių junginių vardas nebeteko pirminės reikšmės. Mokslas apie gyvuose organizmuose sutinkamus junginius šian-

dien vadinamas biochemija, o organinės chemijos sritis apima visus anglies junginius, natūralinius ir sintetinius, kurių šiuo metu yra žinoma apie pusę milijono ir kuriems yra paliktas senasis o.j. vardas. O.j. sukuriama vis naujų. Anglies junginiai skirstomi į alifatinius, aromatinius, heterociklinius ir organometalinius (žr.).

A l i f a t i n i a i s vadinami junginiai, kuriuose anglies atomai sudaro vienos linijos arba šakotą atdarą grandinę. Kai du atoki alifatinio junginio anglies atomai sudaro jungtį, ir junginys įgyja žiedinį pavidalą, jį vadiname cikloalifatiniu. Paprasčiausi alifatiniai junginiai yra prisotinti angliavandeniliai (hidrokarbidai) C_nH_{2n+2} (dėl savo inertiškumo vadinami parafinais). Jų gausiausias šaltinis yra nafta. Kai du gretimi anglies atomai pasidalija keturis arba šešis elektronus, sudarydami dvilinkas arba trilinkas jungtis, gaunami neprisotinti alifatiniai junginiai, pirmu atveju o l e f i n i n i a i, antruoju — a c e t i l e n i n i a i. Jie chemiškai daug veiklesni už parafinus. Angliavandeniliuose vienas ar daugiau vandenilio atomų gali būti pakeisti funkcinėmis grupėmis. Svarbiausios o.j. funkcinės grupės yra (R — vandenilio atomo netekęs angliavandenilio likutis): R — OH alkoholiai, R — X (X = F, Cl, Br arba I) alkilhalidai, R — NH_2, RR′ = N — R″ pirminiai, antriniai ir tretiniai aminai, R — NO_2 nitrojunginiai, R — CN nitrilai, R — O — R′ eteriai, R — CHO aldeidai, R — CO — R′ ketonai, R — COOH karboksilinės rūgštys, R — SO_3H sulfoninės rūgštys, R — COO — R′ esteriai, R — COX rūgščių halidai, R — $CONH_2$ amidai, R — CO–O–OC — R′ anhidridai, R — COOMe, R — SO_3Me druskos. Kiekviena funkcinė grupė suteikia junginiui jai būdingas savybes. Dažnai sutinkama dvi ar daugiau funkcinių grupių viename junginyje.

A r o m a t i n i a i j u n g i n i a i, kurių vardas pareina nuo dažnai malonaus jų kvapo, yra kilę iš benzeno, žiedinio junginio, kurio 6 anglies atomai turi po vieną vandenilio atomą ir yra sujungti tarpu savęs pakaitomis vienlinkomis ir dvilinkomis jungtimis. Dėl elektronų rezonanso tarp gretimų anglies atomų, pakaitinės benzeno dvilinkos jungtys nepasižymi olefininėms jungtims būdingu cheminiu veiklumu. Pavadavimo reakcijos vieninteles, kurios lengvai vyksta benzeno branduolyje. Bet kuri funkcinė grupė gali būti įvesta į benzeno branduolį. Vienam žiediniam junginiui pasidalijus elektronais su kitais žiediniais junginiais, gaunami g l a u s t a ž i e d ž i a i junginiai, kuriuose kai kurie anglies atomai yra bendri dviem ar daugiau žiedų, kaip naftalene, antracene, pirene.

H e t e r o ž i e d ž i a i s vadinami tokie junginiai, kurių žiede bent vienas atomas nėra anglis (dažniausiai deguonis, azotas, siera). Pastoviausi ir dažniausiai sutinkami heterožiedžiai junginiai yra penkių ir šešių atomų žiedais. Azoto heterožiedžių junginių randama akmens anglies degute (pirolas, piridinas, kinolinas), augaluose (alkaloidai, chlorofilas) ir gyvuliuose (kraujo heminas, tulžies pigmentai, daugumas B vitaminų). Deguonies heterožiedžiai junginiai (furanas, piranas) yra nesunkiai pagaminami iš gamtoje gausių angliavandžių (karbohidratų). Sieros heterožiedžiai junginiai mažiau paplitę gamtoje ir mažiau svarbūs.

Atskirai žr. O r g a n o m e t a l i n i a i j u n g i n i a i. *J.Vbr.*

Organiniai jutimai grupė jutimų, kurie sukeliami akstinams veikiant įvairius receptorius, esančius viduje kūno. Šiai grupei priklauso įvairūs skausmai ir sutrikimai susiję su virškinimu, kraujo cirkuliacija, kvėpavimu ir kitomis vegetatyvinėmis funkcijomis. Iš tikrųjų pats o.j. terminas yra klaidingas, nes beveik visi kiti jutimai būtų galima vadinti šiuo vardu (visi kiti jutimai taip pat turi organus kūno viduje, pvz. akis, ausis ir pn.). Apie šiuos jutimus psichologija maža ką težino, nes ligi šiol jų sritis buvo mažiausia tyrinėta. Gal būt, tik alkis, troškulys ir lytiniai jutimai, kurie seniau buvo priskaitomi o.j. grupei, yra kiek daugiau išryškinti, bet dabartiniai psichologai priskiria juos prie geismų ir jausmų. Kai kurie autoriai siūlo o.j. terminą visai išmesti iš žodynų ir vadinti juos interoceptyviniais, visceraliniais ar pn. Galima laukti, kad įvykdžius gilesnius mokslinius tyrinėjimus ir sužinojus daugiau apie o.j. psichofizinius pagrindus, šie jutimai bus padalyti į daugelį atskirų jutimų, taip kad pats terminas tada pasidarys beprasmis.

D. Kretch ir R. S. Crutchfield, Elements of Psychology 1958. *Vyt.B.*

Organinis 1. priklausąs gyvųjų būtybių pasauliui, pvz. o r g a n i n ė g a m t a gyvoji gamta; 2. liečiąs organus (o. liga vadinama tokia liga, kuri pasireiškia organo bei jo audinių liguistu pasikeitimu, o funkcinė liga yra be tokio o. pasikeitimo); 3.

savybingas organizmui arba panašus į jį visumos primatu, atskirų dalių visumai palenkimu ir jų tarpusaviu ryšiu (priešybė — mechaninis).

Organizacija 1. organizavimo eiga, t.y. planingas tvarkymas savarankių, bendro tikslo siekiančių dalių (žr. Organizavimas); 2. organizuotas vienetas. O. lytis, sandarą ir dėsnius nagrinėja specialus mokslas — tektologija. Visuomenės ūkio ir pramonės moksluose o. sąvoka reiškia gamybinio darbo paskirstymą. Platesne prasme sociologijoje o. yra nustatyta sutelktinė elgsena, tvarkoma (laipsniuojama ir centralizuojama) tam tikrais apgalvotais būdais (modeliais) pagal iš anksto priimtus daugiau ar mažiau griežtus nuostatus. Tai dalinė visuomeninė apraiška, kuri niekad pilnai neatspindi visuomeninės tikrovės. M i k r o s o c i o l o g i n i u požiūriu reikia skirti organizuotą visuomeniškumą nuo spontaniškojo, kuris yra žymiai platesnis, turtingesnis ir sudaro pirmojo pagrindą. Be to, šalia spontaniškų visuomeninių apraiškų (pvz. nusistatymai, elgsenos, sutelktinės vertybės bei mintys ir pn.) reiškiasi taip pat tarpiniai sluoksniai, kaip visuomeninės praktikos, vaidmenys, modeliai. Visuomenės gyvenimo spontaniškos lytys yra kur kas įvairesnės už organizacines ir jose atsispindi tik netiesiog, per tarpininkus. Šitą tarpą tarp o. racionalių tikslų ir sutelktinės sąmonės vertybių turi užpildyti prievarta. Iš tikrųjų prievarta remiasi ne tik autoritetinės o., kurios siekia viešpatauti savo visuomeniniam pagrindui (infrastruktūrai), bet ir demokratinės, kurios lieka atviros spontaniškoms įtakoms. Todėl prievarta yra esminė o. ypatybė (spontaniškojo visuomeniškumo jėgą sudaro spaudimas). Atitinkamai pagal jos laipsnį skiriamos įvairios o. rūšys. Jos gali būti paremtos viešpatavimu, kai nėra jokių garantijų spontaniškumui, ir bendradarbiavimu, kai tokios garantijos yra. Pirmosios rūšies o. — autoritetinė valstybė, kapitalistinė įmonė, antrosios — demokratinė valstybė, kooperatyvas, sindikatas, visuomeniniais pagrindais tvarkoma pramoninė demokratija, mišriosios — konstitucinė monarchija, darbininkų kontrolė kapitalistinio ūkio santvarkoje ir pn.

M a k r o s o c i o l o g i n i u požiūriu o. pirmiausia skirtina nuo visuomeninės sąrangos, tarp kurių nuolat lieka neperžengiamas tarpas. Pvz. proletarinės klasės sąrangą pilnai neatitinka jokia politinė partija, joks sindikatas ar vartotojų kooperatyvas, jokia tikybinė, auklėjimo ar kultūrinė o. Viena ar daugelis o. gali būti sąrangos sudedamuoju pradu ir tarnauti jos pusiausvyrai palaikyti, tačiau pati sąranga yra sudėtingesnė už o. ir vaidina tarpinį vaidmenį kaip savotiška ‚trečioji šalis' tarp spontaniško ir organizuoto visuomeniškumo. Reikia pripažinti, jog mūsų laikais o. vaidmuo yra labai reikšmingas dalinėse ir globalinėse visuomenės sąrangose (pavienėse grupėse, tautose), tačiau kitur jų reikšmė gali būti nežymi ar net prilygti nuliui. Kai kas mano, jog ‚sąrangos visuomet mažiau judrios negu o., kurios siejasi su planinga veikla' (M. R. Firth). Iš tikrųjų yra atvirkščiai: o. veikia iš anksto priimtais nuostatais, nusistovėjusiais būdais ir todėl yra labiau sustingusios. Viskas priklauso nuo sąrangos tipo, kurių vieni o. daro veiklią, revoliucingą, kiti — mažiau paslankią, lėtesnę, griežtesnę. Priklausomai nuo visuomenės sąrangos funkcijų įvairuoja o. reikšmė, veiksmingumas, vaidmuo, žymės, svoris, skaičius. Reikia pabrėžti, jog turinčios stiprią sąrangą grupės ar globalinės visuomenės (visuomeninės klasės, tarptautinė visuomenė) gali būti neorganizuotos ar turėti daugiau negu vieną o.

Toliau o. reikia skirti nuo grupės. Šiuo atžvilgiu daug sociologų (Simmel, v. Wiese, MacIver, Hiller, Parsons ir kt.) yra padarę klaidą. Bet kokia grupė yra ‚totali visuomeninė apraiška' (M. Mauss), t.y. gali reikštis visoje visuomeninio lauko apimtyje ir negali būti tapatinama su viena kuria lytimi. Vienu metu jai gali atstovauti daugybė organizacijų (pvz. tautoje daug partijų, sambūrių). Kiekvienas organizacinis anstatas, net pasišovęs (kaip totalistinė valstybė) aprėpti visą gyvenimą, iš tikrųjų tarnauja tik vienam ar labai aprėžtam skaičiui tikslų. O. tikslai yra būtinai skurdesni negu spontaniškos visuomenės funkcijos. Todėl sutelktinė sąmonė, grupės ir neribotų tikslų vienetai (globalinės visuomenės, kaip tauta, tarptautinė visuomenė) reikalauja skirtingų o. daugingumo. Be to, daug visuomeninių grupių neturi o., nors gali būti organizuotos, kitos negali ir lieka neorganizuotos (pvz. visuomeninės klasės, profesijos, pramonė, viešuma ir pn.) ir vis tiek labai svariai reiškiasi, turi sąrangą, pasižymi veiksmingumu. Amerikiečių sociologinėje raštijoje

tuo atveju įprasta kalbėti apie ‚neformaliai organizuotas grupes'. Toks išsireiškimas netikslus, prieštaraujančių terminų. O. gali būti labai įvairios: remtis ar nesiremti teisiškai suformuluotais nuostatais; iki kraštutinumo sumažinti ar išplėsti pareigas; laipsniškumą bei centralizuotumą apriboti tik vadovybės rinkimais ar net visą veiklą tam palenkti. Tačiau pilna ar neatbaigta, pradmeninė ar išsivysčiusi o. visuomet remiasi tam tikru schemiškumu (nuostatais) ir tuo atžvilgiu yra visuomet ‚formali'.

A. Bogdanow, Allgemeine Organisationslehre. Tektologie 1926; *Ch. H. Cooley,* Social Process ²1922; *R. Erdmann,* Grundlagen einer Organisationslehre 1921; *R. Firth,* Elements of Social Organisations ²1952; *G. Gurvitch,* La Vocation actuelle de la Sociologie I, ²1957; (") Déterminismes sociaux et liberté humaine 1955; *E. Klein,* Das Organisationswesen der Gegenwart 1913; *J. Plenge,* Drei Vorlesungen über die allgemeine Organisationslehre 1919; *W. H. R. Rivers,* Social Organization 1924. *K.J.Čg.*

3. Teisėjo. tam tikra tvarka veikianti kokio bendro tikslo ar kitokios bendrybės apjungtų žmonių santalka, b. kokia bendrybe susivienijusių kelių tokių santalkų junginys.

Visų pirma tokia santalka yra savavaldė teritorinė saja valstybė — tam tikroje teritorijoje gyvenančių ir savarankės valdžios apjungtų žmonių bendravimas. O Jungtinės Tautos pvz. yra jau valstybių susivienijimas jų bendram tikslui siekti — ‚išlaikyti tarptautinę taiką bei saugumą' (Jungtinių Tautų Chartos §1). Organizuotos santalkos yra ir tikinčiųjų bendravimai — įvairios bažnyčios, tarp kurių Romos Katalikų Bažnyčia yra pasaulinė, apimanti visus žemės kontinentus, organizacija.

Bendrybės, jungiančios tarpusavy visuomeninių valstybėje o. narius, yra visokie gyvenimo reikalai, idealūs ar materialūs tikslai ir įvairūs kiti dalykai. Kiek kitados valstybių valdžios nepakęsdavo piliečių o., laikydamos jas sau pavojingas, tiek dabartiniais laikais piliečiams pripažįstama laisvė jas steigti, išskyrus, žinoma, kraštus su perdėm totaliniu režimu. Didžiai demokratingose valstybėse net nereikalaujama pranešti valdžiai o. įsteigimo, nebent būtų reikalas o. registruoti juridinio asmens teisėms gauti. Šiaipjau o. steigimas paprastai ir demokratinėse valstybėse turi būti registruojamas nustatyta tvarka, o neregistruotos laikomos nelegaliomis; taip pat ir jų veikla daugiau ar mažiau ten valdžios prižiūrima.

Nepriklausomoje Lietuvoje visų jos konstitucijų buvo deklaruojama visuomeninių o. laisvė su kai kuriais jos aprėžimais (žr. Pilietis). Kaip deklaruotąja laisve naudotis, buvo reglamentuota 1919 išleistu Įstatymu apie draugijas (L.V.Ž. 1919 XI 24 nr. 15) ir 1936 šį įstatymą panaikinusiu Draugijų įstatymu (V.Ž. 1936 II 1 nr. 522). Visi šitie legislaciniai aktai, nevartodami žodžio ‚organizacija', tekalba apie draugijas, o kai kurie iš jų greta draugijų mini jų sąjungas arba ‚sąjungą, partiją ir kt.' Taigi tuose aktuose žodis ‚draugija' yra vienalypės o. bendrinis terminas, o ‚sąjunga' — kelialypės, t.y. draugijų junginio. Vadinas, tais aktais, draugijos yra visokeriopos visuomeninės vienalypės organizacijos — ir tos, kurios pasivadina ne draugijomis, būtent: draugovės, sąjungos arba susivienijimai (kai taip pasivadina vienalypė organizacija — ne draugijų sąjunga), partijos, korporacijos, fondai, klubai, bendrovės ir t.t. (žr. atitinkamus žodžius).

Įstatymo apie draugijas nuostatai. Šis įstatymas iš savo nuostatų šalina civ. kodeksų ir kitų įstatymų tvarkomas ‚draugijas ir bendroves, kurių tikslas materialinio pelno įgijimas'. Jo tvarkomosios o., arba, jo kalba tariant, draugijos, buvo steigiamos tuo būdu, kad draugijos įstatus, kuriems pateikti reikėjo ne mažiau kaip 5 steigėjų, registruodavo tam tikra aps. viršininko pirmininkaujama komisija ir po to aps. viršininkas paskelbdavo Vyriausybės žiniose draugiją esant įsteigtą; jeigu komisija rasdavo įstatus neatitinkant įstatymo reikalavimų, tai jų neregistruodavo. Draugijos veiklos priežiūra priklausė vidaus reikalų m-jai. Minėtosios komisijos nutarimu draugija buvo uždaroma už įstatų nelaikymą ar peržengimą. Komisijos nutarimai galėjo būti skundžiami apygardos teismui; jo sprendimai buvo galutiniai. Neregistruotoje draugijoje buvo draudžiama dalyvauti. Taip pat buvo draudžiama steigti draugijos, kurių tikslas priešingas baudžiamiesiems įstatymams. Draugijos turėjo teisę jungtis į sąjungas sakytąja draugijų steigimo tvarka. Įstatyme dar paminimos moksleivių o.; apie jas tepasakoma tiek, kad moksleiviai ‚kuria savo tarpe draugijas' savo mokyklinių vyresnybių leidžiami.

Draugijų įstatymo nuostatai. Šitas įstatymas apima o., išskyrus: a. valstybės pripažintus tikybų dvasinius ordi-

nus, kongregacijas bei brolijas ir kitas tų tikybų dvasines draugijas, kurių tikslas tėra dalyvauti tikybinėse apeigose ir maldose; b. draugijas, veikiančias kitais įstatymais, taigi — kooperacines, akcines ir kitokias bendroves bei tolygaus pobūdžio draugijas.

Šito įstatymo nuostatais, draugiją steigti leidžia vidaus reikalų ministras. Steigėjų turi būti ne mažiau kaip 12; jie turi būti Lietuvos piliečiai, ne jaunesni kaip 24 m. amžiaus. Prie prašymo leisti steigti draugiją pridedami 3 egz. jos įstatų su notaro paliudytais steigėjų parašais. Vidaus reikalų ministrui patvirtinus įstatus, draugija įrašoma į d r a u g i j ų r e g i s t r ą, kuris yra vidaus reikalų m-joj, ir nuo tol ji laikoma įsteigta ir gali pradėti veikti. Per šešis po to mėn. nesudarius draugijos vadovybės, aps. viršininkas draugiją uždaro. Draugijos daliniai — skyriai, būriai, kuopos ar kitokio pavadinimo — galima steigti, jeigu tatai numatoma įstatuose, bet, nepaisant to, daliniui steigti reikia vidaus reikalų ministro (kur toliau bus vartojamas ministro žodis, bus turima mintyje vidaus reikalų ministras) sutikimo. Davus sutikimą, dalinys įrašomas į draugijų registrą ir sulig įrašymu jis gali pradėti veikti. Per tris po to mėn. nesudarius dalinio vadovybės, jis aps. viršininko uždaromas.

Draugijos vadovybės nariai turi atitikti reikalavimus, nustatytus draugijos steigėjams, bet ministro sutikimu vadovybės nariu gali būti ir ne Lietuvos pilietis. Draugijos ir jos dalinių vadovybės sudėtys ir kiekvieno vadovybės nario pareigos pranešamos draugijų registrui ir aps. viršininkui. Ministras valstybės ar tautos saugumo arba kitų valstybės ar tautos reikalų sumetimais gali nušalinti draugijos ar jos dalinio vadovybę arba atskirus vadovybių narius. Šitais atvejais, ligi sudaroma nušalintosios vietoje nauja draugijos vadovybė arba ligi papildoma senoji, kai ji negali veikti nepapildyta, ministras paveda draugijos einamuosius reikalus tvarkyti arba tai pačiai keičiamai ar papildomai vadovybei, arba savo paskirtam tvarkytojui, o ligi sudaroma nauja dalinio vadovybė arba ligi senoji papildoma, jei negali veikti nepapildyta, daliniui vadovauja draugijos vadovybė. Nušalintieji vadovybės nariai negali būti draugijos ar jos dalinių vadovybėse trejus metus.

Draugijos ir jos vadovybių susirinkimai, posėdžiai, nutarimai ir įsakymai turi būti protokoluojami. Draugija turi vesti pajamų bei išlaidų ir turto knygas ir kas metai sudaryti pajamų ir išlaidų sąmatą. Protokolai, apyskaitos, knygos, sąmatos, jų nuorašai ir ištraukos turi būti pateikiami draugijų registrui ir aps. viršininkui kiekvienu jų pareikalavimu. Ministras ir jo pavedami valdininkai turi teisę reikalauti iš draugijos žinių, žiūrėti ir tikrinti jos knygas, raštus, dokumentus ir aplamai jos veikimą ir jos lėšas bei šių versmes.

Draugijoje turi būti ne mažiau kaip 12 narių ir, likus joje mažiau, ji aps. viršininko uždaroma. Nariais gali būti Lietuvos piliečiai, ne jaunesni kaip 18 m. amžiaus; bet, ministrui sutikus, draugijos nariu gali būti priimtas ir tokio pat amžiaus ne Lietuvos pilietis. Draugijos nariais negali būti asmenys, kuriems atimtos teisės arba kaltinami dėl nusikalstamo darbo, už kurį gresia bausmė, susijusi su teisių atėmimu. Tikrosios tarnybos kariai gali būti draugijų nariais tiktai savo vyresnybės leidžiami ir jos nustatytomis sąlygomis. Einantieji mokslus mokyklose, išskyrus aukštųjų mokyklų moksleivius, negali būti draugijų nariais. Draugijos nariu gali būti priimtas tik tas, kuris raštu to prašo. Nesukakę 21 m. amžiaus nariai neturi draugijoje sprendžiamo balso ir negali rinkti draugijos vyresniųjų.

Draugija yra teisinis asmuo, tačiau įgyti nekilnojamo turto ji gali tik ministro leidžiama. Draugija negali turėti narių pelno tikslo. Draugijos pavadinimas turi būti iš pilnų žodžių ir turi ryškiai skirtis nuo kitų draugijų pavadinimų; kai jis trumpinamas į vieną ar kelis sudurtinius žodžius, tai šities žodžiai negali būti priešingi lietuvių k. dėsniams. Draugijos būstinė turi būti Lietuvoje.

Aps. viršininkas turi teisę įspėti draugiją arba sustabdyti jos ar jos dalinio veikimą, kai jie nesilaiko įstatų arba nevykdo įstatymo reikalavimų, ir jei sustabdymo priežastis nepašalinama per 6 mėn., tai ministras gali draugiją ar jos dalinį uždaryti. Jis, ministras, valstybės ar tautos saugumo arba kitų valstybės ar tautos reikalų sumetimais, gali sustabdyti draugijos ar jos dalinio veikimą ligi pusės metų arba ir uždaryti juos, taip pat juos uždaryti, kai jie nebeturi teisėtos vadovybės. Draugijos veikimą sustabdžius, aps. viršininkas paveda draugijos ūkinius ir turtinius reikalus tvarkyti arba draugijos vadovybei, arba savo skirtam tvarkytojui.

Draugijos nutarimas užsidaryti arba uždaryti dalinį pranešamas draugijų registrui ir vietiniam aps. viršininkui. Draugijos užsidarymas, taip pat jos ar jos dalinio uždarymas, pažymimas draugijų registre. Užsidariusios arba uždarytos draugijos turtas atiduodamas tam, kam yra paskirtas draugijos įstatais; jeigu negalima įvykdyti, tai turtas eina Valstybės Iždui.

Artimus tikslus turinčias draugijas ministras gali jungti ministrų kabineto (ministrų tarybos) nustatytomis taisyklėmis. Dvi ar daugiau draugijų, ministro leidžiamos, gali steigti draugijų sąjungą; jos santvarka ir veikla nustatoma jos įstatais. Draugijai įstoti į draugijų sąjungą reikia ministro sutikimo. Draugijų sąjunga praneša ministrui draugijų įstojimą sąjungon ir jų išstojimą bei pašalinimą iš jos. Sąjunga, neturinti nė dviejų draugijų, aps. viršininko uždaroma. Be šių nuostatų, draugijų sąjungoms atitinkamai taikomi ir kiti šio įstatymo nuostatai.

Tikrosios tarnybos karių draugijas steigti leidžia, jų įstatus tvirtina, jų veikimo taisykles nustato, jų veiklą prižiūri ir jas uždaro krašto apsaugos ministras. Šitos draugijos laikomos teisiniais asmenimis, kai tatai pasakoma jų įstatuose. ‚Mokyklines ir moksleivių kuopas' steigti leidžia, jų veikimo taisykles nustato, jų veiklą prižiūri ir jas uždaro tas ministras, kurio žinioje yra mokykla. Kiti šio įstatymo nuostatai šioms kuopoms ir anoms karių draugijoms netaikomi.

Ne Lietuvos piliečių draugijos steigiamos ir veikia šio įstatymo nuostatais, bet: a. Lietuvos piliečiai negali būti jų steigėjais ir nariais, b. jos negali dėtis į sąjungas ir c. neturi teisės dirbti bet kurio politinio darbo. *B.Msl.*

Kauno aps. viršininko įstaigoj 1 nr. buvo įregistruota Aukštųjų mokslų d-ja (steigusi Aukštuosius Kursus) 1919 XII. Pagal 1936 įstatymą, vidaus reikalų m-joje 1937 I 1 buvo įregistruota 7774 draugijos, sąjungos ir jų padaliniai (10 draugijų iš viso neleista veikti). 1938 IV 1 veikė 730 draugijų, 10 draugijų sąjungų, 6900 jų skyrių. Be to, beveik visose vidurinėse m-lose ir gimnazijose neleisti veikė moksleiviai ateitininkai (uždrausti nuo 1930 rudens).

Organizacja Strzelców Nadniemeńskich 1919 J. Pilsudskio įsakymu sukurta antra pogrindinė lenkų organizacija Lietuvoje, turėjusi pagelbėti P(olska) O(rganizacja) W(ojskowa) lenkų sukilimo metu ir prijungiant Lietuvą prie Lenkijos. Šiai organizacijai veikimo plotas buvo nurodytas į rytus nuo Nemuno vidurupio ir jos veiklos riba buvo Alytus, Kaišiadorys, Siesikai, pasukant į rytus per Molėtus, Labanorą. O.S.N. apačioje buvo savarankiška pogrindžio organizacija, tačiau pavaldi P.O.W. ir klausė šios vadovybės. O.S.N. buvo sukurta atskirai vien tik saugumo sumetimais, bet lietuviams išaiškinus P.O.W., kartu buvo sužlugdyta ir O.S.N. (žr. Polska Organizacja Wojskowa).

Organization of American States žr. Panamerikinė Unija.

Organizatorius 1. asmuo, kuris steigia kurią nors organizaciją, įmonę ar įstaigą, vadovauja kuriam nors darbui; 2. biologijoje H. Spemanno (žr.) terminas embrione veikiančiam dalių apsprendimui visumos principu.

Organizavimas yra procesas arba struktūra, įgalinąs asmenis efektyviai kartu darbuotis. Pagrindiniais o. elementais laikomi: darbo bei veiksmų padalijimas (arba pasidalijimas); vykdomosios galios — autoriteto šaltinis ir tarpasmeniai santykiai. Evoliuciškai o. vystymąsi galima skirti į tris stadijas: a. vienakryptis santykiavimas, einąs iš vadovaujančio į pavaldinius be asmeninio diferenciavimo: vadovaująs naudojasi absoliučiu autoritetu, pavaldinius charakterizuoja visapusiškas paklusnumas; b. abipusis, tiesioginis santykiavimas tarp vadovaujančio ir paskiro pavaldinio; c. atskirų pavaldinių tarpusavio santykiavimas. Praktiškai kiekviename o. sutinkama visų trijų santykiavimo būdų elementai. Su technikos pažanga o. įgyja vis didesnės reikšmės, ypač valdžiose ir pramonės bei prekybos vadovavime. O. apima planavimą, organizavimą siauresne prasme, vadovavimą ir kontrolę - atskaitomybę.

Žinomi 2 ryškūs o. tipai: funkcinis ir departamentinis. Pirmasis o. pagrįstas darbo bei veiksmų suskirstymu pagal atskiras funkcijas. Tos pačios rūšies darbai pajungiami vienam organizaciniam vienetui. Pvz. visi darbai, surišti su prekės pagaminimu, organizaciškai priskiriami gamybos skyriui, o tos pačios prekės pardavimas, kaip skirtinga funkcija, pavedamas kitam skyriui. Dažniausiai funkcinis suskirstymas įvykdomas mažesnėse bei vidutinės apimties bendrovėse. Pačios didžiosios bvės dažniausiai naudojasi departamentiniu o. tipu. Šiuo atveju įvairūs darbai, rei-

kalingi specifiniam rezultatui pasiekti, yra pavedami vienam organizaciniam skyriui. Šis specifinis suskirstymas paprastai remiasi produktiniu ar geografiniu principu. Pvz. bendrovė, gaminanti automobilius, televizijas ir traktorius, savo darbą suskirsto šių gaminamų prekių pagrindu; kiekviena prekė sudaro atskirą bendrovės skyrių. Geografiniu principu departamentalizuota bendrovė, gaminanti motorlaivius ir šaldytuvus, savo bendrovės veiklą suskirsto į šiaurės, vakarų, rytų ir pn. skyrius; kiekviename skyriuje gaminamos abi prekės.

Abu o. tipai savyje inkorporuoja tiesioginę ir pagalbinę bei patariamąją darbo plotmę. Pvz. universitete dėstymas yra tiesioginis uždavinys, o administracijos finansinis skyrius atlieka pagalbinę funkciją. Patariamasis bei pagalbinis vaidmuo gali būti atliekamas asistento; tokiu atveju jis vadinamas asmeniniu. Tačiau dažnai pagalbinis bei patariamasis darbas atliekamas ištisų specifinių skyrių (personalinis, sąskaitybos skyrius ir pn.).

Administracinės technikos atžvilgiu o. pastebimos dvi formos: centralizuota ir decentralizuota. Pirmuoju atveju vykdomoji galia palaikoma centriniams postams, antruoju — pavedama toms plotmėms, kuriose patys o. uždaviniai vykdomi. Decentralizuota forma įmanoma tiek funkciniame, tiek departamentiniame organizacijos suskirstyme, tačiau ji geriau pritaikoma antrajam.

O. didelės svarbos turi delegavimas, apimas darbo bei veiksmo patikėjimą ir atsakomybės pavedimą; teisių bei panaudotinų galių pavedimą; atskaitomybės nustatymą. Pats delegavimas vyksta formaliu būdu, kai oficialiai pavedamos tam tikros pareigos bei uždaviniai. Tačiau pasitaiko ir neformalaus delegavimo, kada pavedamas tam tikras uždavinys, tačiau besitęsiančio oficialaus pripažinimo šis darbo išpildymas nesuteikia.

Geriau o. suvokti dažnai naudojamos grafinės priemonės, išreiškiančios organizacinę schemą. Jos vaizdžiai padeda suvokti darbo-veiksmo plotmių suskirstymą, vykdomosios galios šaltinius bei tėkmę ir vienetinių santykiavimų galimybes.

O. leidžia gerinti administraciją, tobulinti pramonę bei prekybą panaudojant naujausius technologinius išradimus; žadinti kūrybingumą, leidžia prasmingiau žmones panaudoti. O. yra tiktai priemonė efektingai užsibrėžtam tikslui siekti. O. pavojus glūdi tikslo ir priemonių sukeitime, o. įgaunant tikslo savybes bei dažnai pasitaikant siekimui galią piktnaudoti. *V.Vgt.*

Organizmas (iš gr. organon ‚įrankis' per prc. organisme) nuo XVIII a. įsigalėjęs terminas gyvajai būtybei, kaip organizuotam kūnui, kurio atskiri organai palenkti visumos vienybei išlaikyti, lyg jie siektų sąmoningai pastatyto tikslo. Visos gyvosios būtybės (augalai, gyvūnai ir žmogus) yra o., neišskiriant nė vienacelių gyvių, kuriuose vietoj atskirų organų yra tam tikra diferenciacija toje pačioje ląstelėje. Išaiškinti, kokiu būdu o. yra tokia organizuota visuma, Aristotelis pagal savo hilemorfistinę (medžiagos ir formos) teoriją suvokė o. kaip medžiagą, valdomą sielos, arba entelechijos (žr.). Ši samprata yra vitalizmo (žr.) pagrindas. Naujaisiais amžiais nuo Descartes'o iškilo automatinė, arba mašininė o. samprata, aiškinanti o. vidinę vienybę mechanizmo principu. Moderniojoj biologijoj atsisakoma filosofinio vitalizmo-mechanizmo ginčo ir ribojamasi biologinių dėsnių patirtiniu susekimu. Priešais senąjį mechanizmo - vitalizmo ginčą akcentuojama organizmo visumos priežastingumo savitumas, paneigiant mechanistinę pretenziją gyvybę išaiškinti mechanizmo principais, bet drauge biologinių dėsnių savitumo nelaikant pagrindu vitalistinei atskiro veiksnio prielaidai. O. suvokiamas ne kaip analitinė atskirų elementų suma, o kaip sisteminė visuma, būdinga pirminiu aktyvumu. Žr. Gyvybė.

H. Plessner, Die Stufen des Organischen und der Mensch 1928; *H. Driesch,* Philosophie des Organischen ⁴1928; *K. Goldstein,* Der Aufbau des Organismus 1934; *L. von Bertalanffy,* Das biologische Weltbild 1949; *N. Hartmann,* Philosophie der Natur 1950; *M. Merleau-Ponty,* La structure du comportement ²1953. *J.G.*

Organografija (gr.), arba organologija (gr.), organų sandaros mokslas, tyrinėjąs organų susidarymą ir jų priklausymą nuo išorinių bei vidinių veiksnių; siauresne prasme — augalų sandaros mokslas.

Organoidas (gr.) atskira diferenciuota ląstelės dalis.

Organometaliniai junginiai cheminiai junginiai, turį cheminę jungtį tarp anglies ir metalo atomų. O.j. gamtoje nerandami. Jų savybės priklauso nuo juos sudarančių metalų ir organinių grupių. Daugumas o.j. yra nepastovūs hidrolizacijai, oksidacijai ir aukštesnėms temperatūroms. O.j. paprastai gaunami reaguojant metalus su organiniais halidais arba su aktyvesnių

metalų o.j. Kai kurie o.j. gaminami betarpiai veikiant angliavandenilius aktyviaisiais metalais.

O.j. suradimas daug padėjo chemijos pažangai XX a., pvz. tikslesniam at. sv. bei valentingumo nustatymui ir periodinės elementų sistemos sudarymui. Pirmuosius o.j. pagamino Cadet'as 1760, bet jo pagaminta medžiaga tik 1841 buvo atpažinta kaip kakodilo ir kitų arseno junginių mišinys. Tikroji o.j. pradžia laikoma 1849, kuomet Franklandas pagamino etilo cinko jodidą. Panaudojant jo surastus metodus ir organo-cinko junginius, buvo pagaminta daugelis junginių iš kitų metalų. XX a. pradžioj buvo pradėti intensyvūs o.j. tyrimai. Grignard'as pagamino magnio junginį, kuris ilgainiui įgavo nepaprastos reikšmės organinėj chemijoj. O.j. buvo pradėti vartoti ne tik moksliniams, bet ir praktiškiems reikalams, pvz. gyvsidabrio ir arseno junginiai medicinoj, švino—benzino pramonėj ir kt. 1930–50 dėmesys o.j. sumažėjo, tačiau nuo 1951, kuomet Kealy ir Pausonas atrado visiškai naujos rūšies geležies o.j. ferosiną, vėl atgijo. Pagaminta šimtai anksčiau nežinomų o.j. Šiuo metu vyksta intensyvūs naujųjų o.j. tyrimai keletoj JAV pramonės laboratorijų ir daugelyje JAV, Vokietijos, Anglijos ir Sov. Sąjungos univ.

O.j. skirstomi į g r y n u o s i u s, $R_x M$, kur R yra alkilo grupė, M — metalas, pvz. $(CH_3)Bi$, ir m i š r i u o s i u s, $R_x MA_y$, kur A yra neorganinė, ar nealkilinė grupė, pvz. C_6H_5MgBr, $(CH_3)_3SnOC_2H_5$. Grynieji o.j. dar skirstomi į simetrinius, kur visos R grupės vienodos, pvz. $(CH_3)_2Hg$, ir nesimetrinius, kur R grupės yra skirtingos, pvz. $(CH_3)_2Sn(C_2H_5)_2$. Grynieji metalų alkilai paprastai yra skysčiai, o arilai ir mišrieji o.j. — kietos, kartais kristalinės medžiagos. O.j. klasifikuojami pagal juos sudarančių metalų periodinės lentelės grupes.

I g r u p ė. Bendra formulė RM, kur M yra litis, natris, kalis, R — alkilo ar arilo grupė. Tai daugumoj ioniniai junginiai, nepastovūs aukštesnėse temperatūrose, užsidega ore, sunkiai izoliuojami. Natrio, o ypač ličio junginiai plačiai vartojami organinėj sintezėj ir kitų o.j. gamyboj. Svarbesni šios grupės o.j.: fenilo litis—LiC_6H_5; n-butilo litis—$CH_3(CH_2)_3Li$ ir neseniai surastas vinilo litis—$CH_2=CHLi$. Naujųjų π-kompleksų sintezėj svarbus ciklopentadienilo natris, C_5H_5Na.

II g r u p ė. Bendra formulė R_2M, RMA, kur M — berilis, magnis, kalcis, cinkas, kadmis, gyvsidabris. Šios grupės o.j. turi labai nevienodas savybes — vieni nepastovūs, joniniai, kiti pastovesni, kovalentiniai, lakūs. Pastoviausi ir lengviausiai izoliuojami yra gyvsidabrio junginiai. Visi jie yra nuodingi. Kai kurie naudojami kaip nuodai vabzdžiams, amarui, piktžolėms, ir kaip antiseptikai bei diuretikai medicinje. Magnio alkilo halidai, kaip CH_3MgI, C_6H_5MgBr ir kt., žinomi Grignardo reagentų vardu, plačiai vartojami organinėj sintezėj ir kitų o.j. gamyboj. Kadmio o.j. yra mažiausiai pastovūs, rečiau naudojami organinėj sintezėj.

III g r u p ė. Bendra formulė $R_n MA_{3-n}$, kur M — aliuminis, galis, indis, talis. Dažnai priskiriami ir boro o.j., nors boras yra metaloidas. Šios grupės o.j. daugiau kovalentiški negu I–II grupių. Beveik visi gan pastovūs aukštesnėse temperatūrose, bet ore greitai oksiduojasi ir hidrolizuojasi. Kadangi III grupės metalai turi neužpildytą p-orbitą ir lengvai priima elektronų porą, daugelis šios grupės o.j. formuoja kompleksus su eteriais, aminais ir kt. Aliuminio o.j. dažnai susideda iš daimerinių molekulių, pvz. trimetilo aluminio molekulinė formulė yra $Al_2(CH_3)_6$. Aliuminio alkilai yra reaktyūs, tiršti, bespalviai skysčiai, labai jautrūs deguoniui ir šiaip nepastovūs, šiuo metu plačiai vartojami kaip katalizatoriai polimerizacijoj ir organinėj sintezėj. Galio junginiai mažiau reaktyvūs už aliuminio, hidrolizuojasi lėtai, sudarydami alkilo galio hidroksidus kaip $(CH_3)_2GaOH$ ir $CH_3Ga(OH)_2$.

IV g r u p ė. Bendra formulė $R_n MA_{4-n}$ kur M — germanis, cinkas, švinas. Žinoma daugelis mišrių organinių junginių, kur A — hidridai, halidai, hidroksidai, alkoksidai, karboksilatai ir kt. Dažnai priskiriami ir organo-silicio junginiai, nors silicis yra metaloidas ir sudaro atskirą savo organinių junginių klasę. IV grupės o.j. pastovesni už I–III grupių. Dialkilo cino dihalidai, kaip $(CH_3)_2SnCl_2$, nenuodingi, bet trialkilai, kaip $(CH_3)_3SnCl$, labai nuodingi gyvuliams ir augalams. Cino o.j. plačiai vartojami pramonėj, pvz. dibutilo cino dilaureatas naudojamas polivinilo chlorido dervose sumažinti nuspalvėjimui, tetrafenilo cinas vartojamas kaip stabilizatorius chlorinuotose transformatorių alyvose ir kaip katalizatorius silikonų polimerizacijoje, kiti įvairūs cino o.j. vartojami

popieriaus pramonėje ir kaip fungicidai žemės ūkyje. Švino o.j. žymiai nepastovesni už cino. Visi švino junginiai nuodingi. Žinomiausias tetraetilo švinas, $(C_2H_5)_4Pb$, nuo 1923 vartojamas kaip antidetonatorius benzine. Jo metinė gamyba prašoka 100.000 tonų.

V grupė. Žinomi trivalenčiai, $R_n MA_{3-n}$, ir penkiavalenčiai, $R_n MA_{5-n}$, o.j., kur M — arsenas, stibis, bismutas. Šios grupės o.j. pastovūs oksidacijai ir hidrolizacijai. Grynieji trivalenčiai, kaip $(CH_3)_3As$, analogiški tretiniams aminams ir fosfinams, nors ne tiek šarmiški. Trivalenčiais skaitomi ir nesotieji metalo junginiai, kaip $C_6H_5As{=}AsC_6H_5$. Visi V grupės o.j. nepaprastai nuodingi. Arseno junginiai I pas. kare buvo vartojami kaip dujos. Daugelis arseno ir stibio o.j. veikia prieš sifilį ir miego ligą sukeliančias bakterijas ir anksčiau buvo vartojami medicinoj. Penkiavalenčių V grupės junginių daugumą sudaro mišrieji o.j., kaip dimetilo arseninė rūgštis, $(CH_3)_2AsO(OH)$. Grynieji penkiavalenčiai o.j., kaip pentafenilo arsenas, surasti tik prieš keletą metų.

Pereinamųjų metalų grupė. Pirmieji žinomi šios grupės o.j. buvo metalų karbonai, kaip $Fe(CO)_5$, $Ni(CO)_4$ ir kt. XX a. pradžioj buvo surasti platinos ir aukso alkilai — $(CH_3)_3PtI$, $C_6H_5AuCl_2$. Heinas 1919 pagamino neaiškius fenilo chromo junginius, bet kitų šios grupės metalų alkilai nebuvo žinomi iki XX a. vidurio. 1952 surastas geležies junginio ferosinas. Manyta, kad tai pirmasis geležies alkilas, bet vėlesni tyrimai parodė, kad tai nėra paprastas alkilinis junginys su tiesioginėmis Fe-C jungtimis, bet aromatinis π-kompleksas, kur geležies atomas randasi tarp dviejų, lygiagrečiai sustatytų, ciklapentadienilo žiedų. Iš čia vad. sumuštinio (sandwich) struktūra. Šios rūšies molekulių jungties sudaryme dalyvauja visi 6 žiedo π-elektronai, įjungdami metalo d-orbitas. Netrukus buvo pagaminta visa eilė ciklapentadienilo junginių — $(C_5H_5)_2Ni$, $(C_5H_5)_2Co$ ir kt. Ne visi pereinamųjų metalų ciklapentadienilai yra π-kompleksai. Pvz. $(C_5H_5)_2Mn$ ir $(C_5H_5)_3Sc$ yra paprasti alkiliniai junginiai, turį normalią dviejų elektronų anglies-metalo jungtį. Pagaminta visa eilė π-kompleksų ne tik su ciklapentadienilo ionais, bet ir su neutraliais aromatiniais (benzolo, naftalino) ir heterocikliniais (tiofeno) žiedais, pvz. $(C_6H_6)_2Cr$, $(C_6H_6)_2Mo$, $(C_6H_6)Mn(C_5H_5)$, $(C_4H_4S)Cr(CO)_3$ ir kt. Žinomi ir pusiau sumuštininės struktūros π-kompleksai, turį vieną žiedą ir nežiedines grupes, pvz. $(C_5H_5)NiNO$, $(C_6H_6)Mo(CO)_3$ ir kt. Daugumas π-kompleksų yra spalvoti lakūs kristalai, pastovesni oksidacijai už daugelį alkilinių o.j. Konjuguoti olefinai taip pat formuoja π-kompleksus su pereinamaisiais metalais. Iš grynųjų olefininių o.j. žinomas tik bis-ciklapentadienio nikelis $(C_5H_6)_2Ni$. Daugumas yra mišrūs, pvz. $(CH{=}CH{-}CH{=}CH_2)Fe(CO)_3$, $(C_5H_4O)FeCO_3$, $(C_5H_6)Co(C_5H_5)$ ir kt. Naujųjų π-kompleksų sukeltas dėmesys o.j. paskatino tyrimus, kurių dėka buvo surasti nauji alkiliniai pereinamųjų metalų junginiai, kaip $C_2H_5Mn(CO)_5$, $CH_3Re(CO)_5$, $CH_3Cr(C_5H_5)(CO)_3$ ir pirmieji o.j. su acilo grupe, kaip acetilo mangano pentakarboniilis, $CH_3COMn(CO)_5$ ir kiti.

Atrodo, kad netrukus daugelis šių naujų o.j. bus pritaikyti praktikoj. Šiuo metu metilociklapentadienilo mangano trikarbonilis, $(CH_3C_5H_4)Mn(CO)_3$ jau pradedamas vartoti kartu su tetraetilo švinu kaip antidetonatorius benzine. Antidetonacinių savybių turi ir ciklapentadienilo nikelio nitrosilas, nors dar komerciškai neišvystytas. Benzolo chromo junginiai bandomi pritaikyti kondensanciniame metalavime. Tyrinėjamos ir katalizacinės šių o.j. savybės.

Krause ir Grosse, Die Chemie der metallorganischen Verbindungen 1937; *F. Runge,* Organometallverbindungen 1944; *E. Rochow, D. Hurd ir R. Lewis,* The Chemistry of Organometallic Compounds 1957. *K.Kbl.*

Organoterapija terapijos rūšis, ligų gydymui vartojanti ekstraktus iš gyvulių įvairių organų. Daugiausia vartojami organiniai preparatai iš vidinės sekrecijos liaukų, kepenų, skrandžio ir t.t.

Organum (lot. iš gr. organon) 1. žr. Vargonai, 2. ankstyviausias polifoninės muzikos tipas, gyvavęs nuo IX iki XIII a. Jis susideda iš pagrindinės melodijos — vox principalis ir akompanuojamo balso — vox organalis. Tai buvo liturginio turinio giedojimas. Vox principalis paprastai turėjo grigalinio choralo melodiją, kurią giedojo tenoras. Vox organalis pritardavo kontrapunktiškai kvartos ar kvintos intervalu žemiau arba aukščiau tenoro. Jį dar vadino duplum, jei kompozicija tebuvo dviejų balsų. Jungiant vyrų ir berniukų balsus, abu o. balsai buvo imta oktavomis — organum quadrupla, arba tripla, jei prisidėdavo tik vieno balso oktava. Yra žinomos keturios o. fazės. Pirmoji, vyravusi IX–X a., vadi-

nosi paraleliu o. Vox organalis arba duplum ėjo lygiagrečiai apatinėmis kvartomis ar kvintomis, bet pradžia ir pabaiga galėjo būti unisonas. Šį o. plačiai aprašė Hucbald (apie 840–930) traktate Musica enchiriadis. XI–XII a. vyravo vad. laisvasis o. Jame nebuvo išlaikytas paralelizmo griežtumas, pasitaikydavo priešingo balsų judėjimo. Guido iš Arezzo Micrologus (apie 1040), Cottono Musica (apie 1100) ir traktatas Ad organum faciendum (apie 1150) pagrindiniai šaltiniai apie šią o. fazę. XII a. melizmatinis o. sudaro trečią fazę, kurioje duplum paprastai eina aukščiau tenoro ir prieš kiekvieną tenoro gaidą turi kelias gaidas, kartais ištisus pasažus, ritmiškai laisvo charakterio. Prieš ir po 1200 pradėta griežtai ritmizuoti, daugiausia o. tripla; tai sudarė ketvirtą vad. menzuralinio o. fazę. Pasižymėję šio periodo kompozitoriai Leonidas ir Perotinus privedė prie o. kulminacijos, kur tas stilius ir pasibaigė. *Iz.V.*

Orgazmas (gr.) aukščiausias susijaudinimo laipsnis lytinių santykių metu.

Orgelbrand 1. Maurycy (1826–1904) Vilniaus antikvarininkas leidėjas. Baigęs rabinų mokyklą, 1853–66 laikė Vilniuje antikvarą ir knygyną. Jis išleido Słownik języka polskiego ir kt.

2. Samuel (1810–1868) lenkų leidėjas ir spaustuvininkas, (1) brolis. Pagrindinis jo leidinys Enciklopedja powszechna, 18 tt. kur rado daug vietos lituanistiniai dalykai, ir taip pat mums įdomi M. Balińskio Starożytna Polska, 4 tt., 1843–46.

Orgetorigas (lot. Orgetorix, -gis) helvetų didikas, paraginęs savo tautiečius iškeliauti iš tėvynės apjungti savo valdžioje visus keltus. Staigi mirtis 60 pr. Kr. ir 58 pr. Kr. pralaimėjimas mūšio prieš Cezarį ties Bibracte sutrukdė šį sumanymą.

Orgijos (gr. orgia, ds.) sen. graikų religijos apeigos, ypač slaptojo Demetros, Kibelės ir ekstatiško Bakcho kulto (žr. Misterijos). Šiandien o. reiškia ištvirkaujamą puotą.

Oriani Alfredo (1852–1909) italų rašytojas. Hegelio įtakotas, savo politinės filosofijos veikaluose (La lotta politica in Italia 1892, La rivolta ideale 1908) skelbė italų imperializmą. Rašė romanus, dramas, poeziją. Suradęs jį fašizmo dvasiniu pirmataku, B. Mussolini išleido jo visus raštus, 30 tt., 1922–33.

Oribasius (gr. Oreibasios) Pergamo gydytojas, imp. Julijono pavedamas, apie 360 po Kr. surinko naudingiausias vietas iš didžiųjų gydytojų veikalų į 70 knygų, iš kurių pusė išliko. O. veikalas buvo vėliau plačiai naudotas ir išverstas į lot. ir arabų kalbą; daug žinių apie helenistinę medicinos literatūrą.

Orientacija (prc. iš lot. oriens ‚kyląs; tekanti saulė, rytai') 1. nustatymas savo buvimo vietos pasaulio šalių atžvilgiu; 2. apskritai susivokimas padėtyje, aplinkybėse; 3. nukreipimas veiklos į siekiamą tikslą.

Orientalidai europidų porasė, sutinkama v. Azijoje ir net Indijoje, taip pat š. ir š.r. Afrikoje. O. būdinga gyliška (migdoliška) akių vokų atdara, truputį kuprota, papurusiu galiuku nosis, garbanoti ir tamsūs plaukai.

Orientalinė Bažnyčia 1. nuo Romos Katalikų Bžn. atsiskyrusi Stačiatikių Bžn. (žr.); 2. Romos Katalikų Bžn. rytietinių apeigų (žr. Liturgija) tikintieji; 3. Rytų tautinės bažnyčios: koptų, etiopų ir kt.

Orientalinė muzika apima Š. Afrikos, Artimųjų, Viduriniųjų ir Tolimųjų Rytų muz. kultūrą. Kartais ji ne visai tiksliai vad. egzotine muz., kurią, be o.m., faktiškai sudaro ir visų kitų neeuropinių, tad ir primityviųjų tautų muz., iki šių dienų pasilikusi primityvaus lygio (žr. Primityvioji muzika). O o.m. apima tik turtingą ir aukštą meninį lygį išugdžiusių Š. Afrikos ir Rytų tautų — ypač arabų, indų, kinų, japonų ir javiečių — muz. kultūrą. Pvz. kinų muz., turinti apie 4000 m. istoriją, savo vad. klasikinį amžių jau buvo pasiekusi maždaug prieš 3000 m.; japonai turi senas, išskirtinai našias lyrinės dainos tra-

Bengalė skambina indų instrumentu vina

dicijas; javiečiams būdinga ypatingai pabrėžta orkestrinė technika, o indai ir arabai ypač yra pasižymėję muz. teorijos srity.

Palyginus su Vakarų muz., o.m. yra gerokai skirtingos sampratos ir struktūros, kuri europiečiui, giliau su ja nesusipažinus, gana svetima. Pagrindinis šių dviejų muz. kultūrų skirtumas glūdi jų raidos nevienodame esminių muz. elementų traktavime: Vakarų muz. vystėsi daugiausia kontrapunkto ir harmonijos kryptimi, o o.m. raida ėjo išskirtinai melodijos ir ritmo ugdymo keliu. Tokiu būdu o.m. būdinga ypatingas melodijos, ritmo ir ornamentacijos subtilumas bei mikrotoniniai niuansai. Priešingai Vakarų muz., o.m. neturi aiškiai nustatytos gaidų žymėjimo sistemos, nes, atliepiant jos iracionalų charakterį, ji perduodama iš kartos į kartą tiesioginiu, nerašytiniu, muz. kūrinio atlikimo būdu.

Nežiūrint gana didelio uždarumo, o.m. yra turėjusi įtakos ir Vakarų muz. kultūrai: per žydus ir ankstyvuosius krikščionis ji iš dalies pagrindė vad. grigalinio giedojimo charakterį, o per viduramžių Ispanijos arabus praturtino Vakarų muz. teoriją ir davė europiečiams kai kuriuos instrumentus, pvz. liutą ir būgną. Be to, paskirų o.m. bruožų pasitaiko ir kai kurių europiečių kompozitorių kūryboje, pvz. C. Debussy harmonijoje, I. Stravinskio, B. Bartóko ir O. Messiaen muz. motyvų struktūroje bei ritmikoje, C. Orffo instrumentacijoje.

R. Lachmann, Musik des Orients 1929; *C. Sachs,* The Rise of Music in the Ancient World 1943; *E. Wellesz* (red.), Ancient and Oriental Music 1957. *K.O.*

Orientalistika mokslas apie orientalines (žr. Orientas), arba rytietines, tautas ir jų kalbas, literatūras bei kultūras.

Orientas (lot. Oriens, -entis) Rytai. Romėnams O. buvo M. Azija ir Egiptas, viduramžiais — islamo pasaulis, dabar — visas Azijos žemynas, skiriant Artimuosius, Vidurinius ir Tolimuosius Rytus. Žr. Rytai. O r i e n t a l i n i s rytietinis.

Oriento opa odos leišmaniozė. Žr. Leišmanijos.

Origano eterinis aliejus gaunamas Ispanijoje iš žolės Thymus capitatus Hoffmg. ir Link. Maroke, Kipro saloj, Palestinoj, Sirijoj jis gaunamas iš įvairių Origanum rūšių (O. elongatum Emb. ir Maire, O. grossi Pau ir F. Q., O. fort-queri Pau, O. virens Link, O. compactum Benth., Coridothymus capitatus Reichb.). Žolė renkama žydėjimo metu, ir aliejus išvaromas vandens garais. Išeiga apie 0,9%. Origano eterinio aliejaus $d^{15}/_{15}$0,937–0,955, n^{20}/D 1,5024–1,5080, (α) nuo nulio iki +1°0′. Nuo 65 iki 70% o.e.a. sudaro fenolai, tarp kurių vyrauja karvakrolas. Prekyboje o.e.a. dažnai falsifikuojamas pigiu sintetiniu karvakrolu ir para-cimenu. Dėl savo malonaus prieskonio kvapo ir stiprių dezinfekcinių savybių, daugiausia vartojamas vaistų bei muilų gamyboje, ir tik nežymūs jo kiekiai suvartojami maisto (mėsos, dešrų, padažų, konservų) pramonėje.

E. Guenther, The Essential Oils III 1949; *H. Garcia Araez,* Esencias naturales 1953. *J.Vbr.*

Origanum vulgare žr. Raudonėlis paprastasis.

Origenas (Origenes; apie 185–253 ar 254) teologas. Gimė Egipte, greičiausiai Aleksandrijoj. Jo tėvas Leonidas mirė kankiniu Septimijaus Severo persekiojimų metu (202). Vos 18 m. O. buvo vysk. Demetrijaus skirtas mokyti katechumenų ir uoliai ėmėsi Šv. Rašto studijų bei krikščioniškosios askezės pratybų; per griežtai aiškindamas Šv. Raštą (Mt. 79, 12) susižalojo kūną. 215 pažangesnius mokinius subūrė į aukštąją mokyklą Aleksandrijoj; priverstas apleisti Egiptą, vėliau suorganizavo panašią mokslo įstaigą Cezarėjoj. 250–253 Decijaus persekiojimų metu buvo kalintas. Pasiekęs laisvę, netrukus mirė nuo kalėjime patirtų kankinimų. O. rašė labai daug, bet raštų išliko tik dalis. Nors jis dažnai nukrypsta nuo Bažnyčios mokslo, kuris tais laikais dar nebuvo aiškiai suformuluotas, negalima neigti jo genijaus didumo, nė jo žymios įtakos vėlesniems teologams — šv. Jeronimui, šv. Bazilijui, šv. Augustinui ir kt. Šv. Rašto aiškinime O., šalia žodinės reikšmės, ieškojo gilesnės alegorinės prasmės. Perdėtas dviejų Šv. Rašto prasmių ieškojimas įgalino jį pateisinti ir savo klaidingas išvadas, kurių jis pasiekė remdamasis gnostiškosios filosofijos principais, kaip pvz. bepradinį pasaulio sukūrimą, sielų preegzistenciją, galutinį visų kūrinių atpirkimą (apokatastasis). Dėl to tuoj po O. mirties iškilo vad. Origeno ginčas. Ypatingos reikšmės jis turėjo IV a., kai Rufinas ir šv. Jonas Krizostomas gynė O. nuo šv. Jeronimo, šv. Epifanijaus ir Teofilo puolimų. Apie 400 O. buvo pasmerktas vieno sinodo, o 553 ir Konstantinopolio V visuotinės santarybos. Šie pasmerkimai ilgam apsunkino tikslų jo asmens bei raštų įvertinimą. Raštai: Migne, Patrologia graeca XI–XVII 1857–66.

F. Diekamp, Die origenist. Streitigkeiten im 6. Jh. 1899; *E. de Faye*, O., 3 tt., 1823–28 (prc.); *S. Bétancourt*, Doctrina ascetica O. 1945; *J. Daniélou*, O. 1948. *A.Nck.*

Originalas (iš lot. origo ‚kilmė, pradžia, atsiradimas') 1. tikras, autentiškas kūrinys, dokumentas, ne nuorašas ar kopija; 2. žmogus, išsiskiriąs iš kitų kuriais nors nepaprastumais, keistumais (terminas vartojamas su lengva pašaipa).

Originalumas (lot.) kūrybinis pajėgumas. Kūrybiškumas yra daugiau negu paprastas savitumas. Ne visa, kas yra savita, yra jau kūrybiška, nors visa, kas kūrybiška, yra savita. Būti savitam tereiškia turėti individualų veidą, nebūti kitų plagiatine kopija. Bet individualiam veidui turėti nebūtina būti kūrybiškam — ir kompiliacinės sintezės keliu sukurtas kūrinys gali būti individuališkas, specialiai nesutampąs nė su vienu kuriuo kito kūriniu. Savitumas teišskiria plagiatą, kūrybiškumas išskiria ir vidutiniškumą. Tikra kūryba — tikra naujos tikrovės pradžia (origo), o ne tik naujoviškas senų dalykų perdėliojimas. Taip pat o. yra daugiau negu tik tematinis naujumas ar forminis švieżumas, nes savaime nei naujos temos aptikimas, nei naujos formos bandymas nieko nereiškia, kol nėra pajėgiama sukurti tikrai vertingus dalykus. Svarbu ne kitaip, o gerai. Kas yra pajėgiai sukurta, tas savaime yra originaliai sukurta. Tikras o. visada yra susijęs su nepakartojamu asmeniškumu. Tačiau, iš antros pusės, o. nereiškia uždarumo kitiems. Kūrybiškos prigimties žmogui įtakos jo individualybę ne slopina, o priešingai, žadina. Kai nekūrybišką žmogų įtaka iš tiesų pavergia, vergiškai suklupdydama, tai kūrybiškam žmogui įtaka tėra žadinimas kovoje su svetimu ‚tu' aštriau išryškinti savąjį ‚aš'. Šia prasme P. Valéry aptarė genijų liūtu, prarijusiu aviną. Vidinė kūrinių vertė yra tikrasai jų kūrybinio o. matas.

J. Girnius, Kūrybinio originalumo prasmė (Tremties metai 1947, 450–468). *J.G.*

Originalus (lot.) 1. tikras, neapdirbtas; 2. kūrybiškas, savitas (žr. Originalumas).

Orihuela mst. r. Ispanijoj; per 50.000 gyv. (1958). XIV a. katedra, vyskupo rezidencija, maurų įtaisyta drėkinimo sistema. O. yra nepaprastai derlingų dirvožemių (huertos) krašte, abipus Seguros upės, kuri dalija miestą į dvi dalis: Roig ir San Augusto. 713 užimtas maurų, o 1265 Jokūbo Aragoniečio atsiimtas. 1568 Valencijos vyskupo įkurtas univ. buvo uždarytas 1835. Vyno, vaisių ir javų prekyba; šilko, odos ir kt. pramonė.

Orija žr. Indija (indų kalbos).

Orijà 1. upė Šakių aps., Jotijos (Šešupės) kair. intakas, 37 km ilgio; teka į v., baseino plotas 107 km²; 2. upė Biržų aps., Pyvesos (Lėvens, Mūšos, Lielupės) deš. inta-

Orijos ežeras

kas, 23 km ilgio; teka į š.v. pro Daujėnų bžk.; baseino plotas 68 km²; 3. upelis Marijampolės aps., Gazdos (Kirsnos, Šešupės) kair. intakas, 8 km ilgio; teka į r. Suvalkų Kalvarijos apylinkėse per Orijo ež. į Raudonio ež., per kurį teka Gazda; baseino plotas 13 km²; 4. ež. Marijampolės aps., 2 km į p. nuo Suvalkų Kalvarijos, 80 ha ploto; paviršius 119 m nuo j.l.; per ež. teka upelis O. (3).

Orinio sporto sąjunga įsteigta 1939 prie Kūno kultūros rūmų oriniam sportui (sklandymui, avio-modelizmui) globoti bei tvarkyti. S-gai vadovavo J. Pyragius. S-ga paruošė aviacijos būrelių vidurinėse mlose steigimo ir veiklos taisykles, instrukciją skraidančių modelių varžyboms ir kt. Toliau nespėjo savo veiklos išplėsti dėl 1940 užėjusių sovietų.

Orinio susisiekimo inspekcija įstaiga civilinės aviacijos reikalams, įsteigta prie susisiekimo m-jos 1934. Inspektorius buvo atsargos aviacijos mjr. J. Špokevičius (bolševikų nužudytas 1941 prie Červenės), pavaduotojas aviacijos inž. Z. Rimša. Paruošė eilę įstatymų bei taisyklių oriniam susisiekimui ir skraidymo sportui tvarkyti. Kontroliavo per Lietuvą einantį tarptautinį orinį susisiekimą. 1938 įsigijo 2 keleivinius dvimotorius lėktuvus (Parsival Q6), kuriais vasarą palaikė nuolatinį oro susisiekimą su Palanga ir naudojo atsitiktiniams tarnybiniams skridimams į užsienį. Lėktuvai buvo pavadinti Stepo Dariaus ir Stasio Girėno vardais. Jais skraidė lakūnai J. Dženkaitis ir S. Mockūnas. Užėję bolševikai abu lėktuvus pagrobė ir išlėkdino į Rusiją.

Orinjakinis laikotarpis (prc. Aurignacien) naujojo paleolito pirmasis kultūros tarpsnis, pavadintas pagal P. Prancūzijos urvą Aurignac, surastą 1852. Šis kultūros tarpsnis pasižymi labai įvairiomis dirbinių formomis. Ankstyvojoje o.l. kultūros fazėje pastebime daug musterinės kultūros (žr.) elementų, tačiau stipriai įsigali titnago skeltinė pramonė. Iš būdingų titnaginių dirbinių paminėtina vad. ‚Châtelperono viršūnė', — tai snapo pavidalo antgalis viena retušuota briauna. Vidurinėje o.l. fazėje atsiranda dirbinių iš kaulo, rago ir dramblio kaulo. Vyrauja vad. orinjakiniai kauliniai antgaliai. Vėlyvojoje fazėje skeltinė titnago pramonė labiau išsivysto, atsiranda puikaus darbo (gražiai retušuotomis briaunomis) strėlių antgalių (vyraują tipai — vad. Gravette ir Font-Robert strėlės), gremžtukų ir kt. O.l. kultūra susidarė P. Prancūzijoje, iš čia plito tolyn į š. ir r. Šios kultūros liekanų aptikta Bohemijoje, Austrijoje ir Lenkijoje. Fauna ledyninė: mamutai, vilnomis apžėlę raganosiai, šiaurės elniai ir kt. Kultūros nešėju yra buvęs vad. orinjakо žmogus (žr. Aurignaco rasė). *J.P.*

Orinoco P. Amerikos upė, teka Venecueloje ir jos pasieniu su Kolumbija, 2570 km ilgio; aukštupy iš jos atsišakoja Casiquiare, Rio Negro (Amazonės) kair. intakas. Žymiausi intakai: Guaviare, Meta, Apuré, Caroní. Upė turi daug krioklių, laivininkystei naudojama tik žemupy. Baseino plotas 1.001.300 km²; vid. debitas žemupy 14.000 m³/sek. Pagal vandeningumą O. yra 9-ji pasaulio upė.

Orintaitė Petronėlė (g. 1905 II 18 Liepalotų k., Būblelių vls., Šakių aps.) rašytoja, poetė, pedagogė. Baigusi Naumiesčio vidurinės m-los 5 klases, toliau mokėsi Vilkaviškio Žiburio gimnazijoje, joje 1925 įsigydama brandos atestatą. Tais pačiais metais pradėjo filologijos ir pedagogikos studijas LU humanitarinių mokslų fak. 1929 universitetą baigė. Po to mokytojavo šiose švietimo įstaigose: 1929–30 Tauragės mokytojų seminarijoj, 1930–31 Mažeikių gimn., 1931–32 Vilkaviškio gimn., 1932–37 Šiaulių berniukų gimn., 1937–39 Kauno III gimn., 1939–42 Vilniaus IV gimn. ir Birutės gimn., 1943–44 Vilkaviškio gimn., 1945–49 Augsburgo liet. gimn. 1949 atvyko į JAV ir apsigyveno Čikagoje, o 1959 persikėlė į Los Angeles. Ištekėjusi už K. Janutos (žr.).

P. Orintaitė

Spaudoje O. pradėjo reikštis eilėraščiais Naujojoje Vaidilutėje 1926. Vėliau O. yra išleistos šios knygos: Vingių vingiai 1930 (eilės), Iš sostinės 1932 (novelės), Paslėpta žaizda 1934 (romanas), Daubiškės inteligentai 1937 (romanas), Dirvonų dukterims 1938 (eilėraščiai), Jurgučio pieva 1938 (novelės), Marti iš miesto 1948 (novelės), Šulinys sodyboj 1950 (eilėraščiai), Viligailė 1951 (legenda), Grožvylės meilė 1955 (apsakymai), Tafilė nuo Kražantės 1959 (eiliuota apysaka). Balės Vaivorytės (Voveraitės) pseudonimu jaunimui ir vaikams išleista: Kiškio lūpa 1948, Žirgonė ir

Gailė 1948, Lietuvos keliu 1948 (II pataisytas leidimas Tėviškėlės takais 1956), Mano švilpa 1949, Viltrakių vaikai 1952 (apdovanoti jaunimo literatūros premija), Žirgonė ir Gailė, eiliuotas veikalėlis jaunimui, vaidintas Kaselio liet. gimn. 1948 ir Clevelande 1952. Našlaitė, neišsp. scenos veikalas vaikams, vaidinta Čikagos lietuvių vaikų teatro 1951–52 penkiuose spektakliuose. O. dalyvavo dar šiuose kolektyviniuose leidiniuose: Granite, Aukštyn, Tremties metuose, Lietuvių poezijos antologijoj ir lietuvių novelių rinkinyje vokiečių kalba Novellen vom Baltischen Meer. O. reiškėsi ir publicistikoj, rašydama periodinėje spaudoje literatūrinėmis ir kitomis kultūrinėmis temomis. Moterų kultūros klausimais išleido Kviečius ir rauges 1938. Jos kūrinių yra išversta į lenkų, latvių, švedų, vokiečių ir anglų kalbas.

O. kūrybos svorio centras yra dviejuose romanuose: Paslėptoj žaizdoj ir Daubiškės inteligentuose. Paslėptoj žaizdoj sprendžiama gili, psichologinė šeimos tema — negimusio kūdikio žudymas. Šis romanas savo laiku buvo sukėlęs Lietuvoje didelį susidomėjimą ir aštrų klausimo svarstymą. Daubiškės inteligentuose vaizduojama susmulkėjusi ir nudvasėjusi miesčionija Lietuvos provincijoje. Tiek romanuose, tiek novelėse O. kūrybos akcentas krinta ne ant tapybinio buities vaizdavimo, bet ant veikėjų psichologinės analizės. Pasirinktos temos liečia daugiau inteligentą, miesčionį, mažiau kaimo žmogų. Vėlesniais metais O. užgriebia dar ir karų bei tremties suniokoto lietuvio-žmogaus problemą. O. lyrikos tematikoje vyrauja moters dalios gaida, saikingai perpinta gamtinių motyvų. Paskesniuose eilėraščiuose žymią vietą užima dar ir tremtiniški tėvynės ilgesio posmai. O. poezijai charakteringas realistiniai blaivus pobūdis. Vengiama čia graudžiai sentimentalios romantikos ir neapvaldomų jausmų siausmo. Išlaikydama savo lyrikoje vidinį liaudies dainų tyrumą, ji ir skiriasi iš daugumos kitų mūsų poečių. Kūrybos vaizdingumo priemonių prasme, tiek prozoje, tiek poezijoje O. neieško primygtino naujumo, o eina išbandytu tradicijos keliu, pabrėžtinai rūpindamosi savo raštų žodingumu. *K.Brd.*

Oriol José (1650–1702) ispanų šventasis (III 23). Gimęs Barcelonoje, mokėsi Italijoje, kur Bolonijoje gavo daktaro laipsnį. Nuo 1676 kunigas, atvykęs kaip maldininkas ir atgailotojas į Romą, pop. Inocento XI buvo paskirtas S. Maria del Pino bažnyčios Barcelonoje beneficiatu. Grįžęs į tėvynę savo griežto gyvenimo pavyzdžiu daug prisidėjo prie Barcelonos religinio gyvenimo atnaujinimo. Pop. šv. Pijus X jį paskelbė šventuoju.

C. Salotti, Vita di S. Giuseppe O. 1909; *J. Ballester y Claramunt*, Vida de s. José O. 1909.

Oriolas (Orlas) mst. vidurinėj Rusijoj, prie Okos upės; apie 125.000 gyv. (1950). O. yra to paties vardo srities sostinė. O. sritis (1.330.000 gyventojų) yra centrinėje juodžemio zonoje. Žemės ūkio mašinų, maisto produktų, odos pramonė. Žymus geležinkelių mazgas. O. įkurtas Jono IV įsakymu 1564 kaip tvirtovė prieš totorius. 1611 nuplėštas lenkų. Nuo 1779 buvo gubernijos centras. XIX a. buvo išaugęs į žymų prekių tranzito iš pietų į Maskvą (Okos upe), Petrapilį ir kt. šiaurės mst. punktą. O. gimė rašytojas I. Turgenevas ir L. Andrejevas.

Lietuvių O. buvo daugiau susispietusių I pas. karo metu. Veikė choras (J. Marčiukaitis, J. Neimontas vadovai). 1917 IV 16 susiorganizavo ir O. garnizono lietuviai, pirmininku išsirinkę R. Striupą.

Oriolus oriolus žr. Volungė.

Orionas (gr. Ōriōn) gr. mitologijoje milžinas medžiotojas iš Beotijos, prieš tėvo Oinopijaus (Oinopiōn) valią mylėjęs jo dukterį Meropę. Keršijančio Oinopijaus apakintas, O. nuėjo per jūrą į Lemną ir ten gavo iš Hefaisto jauną palydovą Kedalioną; pasiėmęs jį ant pečių, keliavo į saulėtekį ir buvo Helijaus (‚Saulės') nuo apakimo pagydytas. Paglemžusi besirengiantį keršyti Oinopijui savo numylėtinį, Eos (‚Aušra') nusigabeno į Delo salą, kur Artemidė jį nužudė savo strėlėmis. Medžiotojas O. buvo paverstas jo vardo žvaigždynu (žr. Šienpioviai). *A.Rkš.*

Orione Luigi (1872–1940) italų kunigas. Jaunas lankė šv. Jono Bosko vedamą oratoriją Torine. Būdamas Tortonos katedros sargu privačiai pasiruošė į seminariją, kurią baigęs 1895 išventintas kunigu. Jo visas dėmesys krypo į vargšus, našlaičius, visuomenės atmatas. Jų gelbėjimui ir globai įsteigė Dievo Apvaizdos Sūnų, Mažųjų Meilės Misionierių Seserų, Dievo Apvaizdos Emeritų ir Seserų Samariečių vienuolijas. Pastarosios dvi yra skirtos akliesiems. Kai Kalabriją ir Siciliją nusiaubė 1908 žemės drebėjimas, O. nuvyko tenai gelbėti našlaičių ir pop. šv. Pijaus X buvo paskirtas Mesinos generaliniu vikaru. Pradėta jo beatifikacijos byla.

F. Berra, L'Amico dei poveri 1940; *C. Sterpi,* Lo spirito di Don. C. 1941; *E. Pucci,* Don O. 1942.

Orỹs ež. Trakų aps., 6 km į v. nuo Vievio mstl., 18 ha ploto; per gretimą Anykščio ež. priklauso Strėvos (Nemuno) baseinui.

Orissa Indijos valstybė š.r. dalyj. 155.872 km², 14.646.000 gyv. (1951) orijų (žr. Indija, indų kalbos), sostinė Cuttack. O. sudaryta pagal gyv. kalbą 1937 iš 22 k-tijų. Pagrindinė jos dalis yra Mahana-di-Brahmani upės delta, pasižyminti dideliu derlingumu ir gyv. tankumu. Jos uostas Puri plačiai žinomas garsia Jaganato šventykla. O. svarbiausi produktai yra cukrinės nendrės ir džuta. Iškasama geros rūšies geležies rūdos.

Oristano Italijos mst. Sardinijoj; apie 20.000 gyv. (1958). Arkivyskupo rezidencija, XII–XVIII katedra. Senamiestis apsuptas XIII a. mūru su dvejais išlikusiais vartais ir aukštu šv. Kristoforo bokštu. Gyv. verčiasi pynimu nendrinių krepšių, pintinių ir patiesalų, kuriuos pardavinėja visoje Sardinijoje. Pajūrio lagūnos labai žuvingos, bet privengiamos dėl malarijos.

Orizaba 1. Pico de O., arba (aztekų) Citlaltépetl (žvaigždžių kalnas), užgesęs Meksikos vulkanas prie 19° šiaurės pločio, 5700 m nuo j.l. Aukščiausias Meksikos kalnas; amžinojo sniego linija 4320 m. Paskutinysis jo išsiveržimas buvo 1566. Pirmieji jį užkopė 1848 Maynard ir Reynolds.

2. Meksikos mst. Veracruz vst.; apie 60.000 gyv. (1958). Jis yra derlingame Sierra Madre Oriental kalnų klonyj; 1285 m nuo j.l. Vienas iš didžiausių Meksikos tekstilės pramonės centrų.

Oryza clandestina žr. Ravenė.

Oryza sativa žr. Ryžiai.

Ørjasaeter Tore (g. 1886) norvegų rašytojas. Pradžioje buvo ūkininkas, ilgai sirgdamas pradėjo rašinėti. Žinomas daugiausia kaip lyrikas, tačiau pasireiškė ir kaip epikas bei dramaturgas. Lemiamos reikšmės O. kūrybai turėjo pergyvenimas lūžio tarp senosios ūkininkų ir naujosios mašinų kultūros. Jo kūryba daugiausia liečia priešiškumus tarp tradicionalizmo ir individualizmo, slopinančios aplinkos ir savarankiškumo ieškančios asmenybės, vyro ir moters. Visur O. kūryboje iškyla religinė nuotaika. Lyrikos rinkiniai: Aettarav 1908, I dalen 1910, Elvesång 1932, Livet skall vinne 1939, Ettersommar 1953; dramos: Den lange bryllaupsreisa 1949, Christophoros 1948.

E. Thesen, T. Ø. 1935. *J. Lng.*

Orkaitė virtuvės krosnies karšta ertmė, įruošta maistui kepti, džiovinti ar šiltai laikyti. Plytų krosnies skardinė o. dėžė įtaisoma kūryklos apačioje ir įšildoma iš viršaus žarijomis, nors kartais žarijomis ji užberiama ir iš šonų. Tokios o. Lietuvos kaime pasirodė apie 1905, perimtos iš dvarų ir miesto virtuvių; jos dažniau sutinkamos V. Lietuvoje, nes kitose vietose virtuvės krosnis dar nebuvo išstūmusi kasdien kūrenamos duonkepės krosnies, kuri daugeliu atvejų pakeisdavo o. Dujomis ir elektra kaitinamoje krosnyje o. uždara ertmė, išildoma dujomis ar elektra visai atskirai.

Orkan Władysław (iš tikrųjų Franciszek Smreczyński; 1875–1930) lenkų rašytojas. Priklausė Jaunosios Lenkijos plejadai ir brendo stiprioje S. Žeromskio įtakoje tiek turinio (socialinio elemento akcentavimas), tiek stiliaus atžvilgiu. Kilęs iš kalnėnų, daugiausia rašė apie juos, kartais naudodamasis ir jų tarme. Į šios tematikos traktavimą jis įnešė naują gaidą, atsisakydamas tradicinio sentimentalizmo. O. kalba apie žemę ir žmogų yra tiesi, dažnai negailestinga ir žiauri, kaip kietas kalnėnų gyvenimas ir juos supanti granitinė gamta. Ypač prozinė epopėja Drzewiej 1912 jam pelnė kalnėnų Homero vardą. Veikalai: Nowele 1898, romanai: Komornicy 1901, W roztokach 1903, Kostka Napierski 1925; be to, Listy ze wsi 1925–27 (publicistika).

S. Pigoń, W. O. Twórca i dzieło, 1958.

Orkestracija žr. Instrumentacija.

Orkestras (gr. orchestra ‚vieta šokėjams', graikų teatre buvusi tarp žiūrovų ir scenos) muzikantų grupė, drauge atliekanti visokių charakterių ir visokios apimties muzikos kūrinius. Modernus simfoninis o. susideda iš keturių skirtingų instrumentų grupių: pučiamųjų medinių (apie 12–15) ir varinių (apie 12–15), mušamųjų (apie 10) ir styginių (apie 45–60). Kamerinis o. yra daug mažesnis dalyvių skaičiumi ir instrumentų įvairumu (priklauso nuo kūrinio paskirties). Būdų o. gali būti dviejų rūšių: 1. pučiamųjų instrumentų ansamblis, pritaikytas groti atvirame ore, pvz. paraduose ir pn.; 2. koncertinės paskirties ansamblis, papildomas styginiais instrumentais.

Maždaug iki XVII a. buvo grojama mažesniuose ir didesniuose ansambliuose vi-

sokiais instrumentais, kurie dažnai buvo neišbalansuoto ir improvizacinio charakterio. XVII a. nusistovėjo kamerinio pobūdžio o., kuriame buvo kreipiama daugiau dėmesio ne vien į bendrą sąskambio išlyginimą, bet ir į instrumentų individualumo išsaugojimą ir į jų techniškas galimybes. Žymesni kompozitoriai, kurie prisidėjo prie ankščiau minėto o. išsivystymo yra: G. Gabrieli (1557–1612), C. Monteverdi (1567–1643), J. Ph. Rameau (1683–1764), J. S. Bach (1685–1750), J. Stamitz (1717–57). XVIII a. — J. Haydn (1732–1809), W. A. Mozart (1756–91), L. van Beethoven (1770–1827) — paveldėjo anksčiau padarytą pažangą ir toliau tobulino simetriją, grakštumą ir permatomumą orkestrinėje technikoje. XIX a. pasižymi techniškų patobulinimu instrumentų gamybos ir kūrybiniu išradingumu tokių kompozitorių, kaip H. Berlioz (1803–69), F. Liszt (1811–86), Rimskij-Korsakov (1844–1908), G. Mahler (1860–1911), R. Strauss (1864–1949), kurie o. privedė iki virtuoziškumo (kas anksčiau buvo reikalaujama techniškai atlikti tik iš solisto, vėliau orkestrinėje grojimo technikoje pasidarė privaloma kiekvienam orkestro dalyviui). XX a. atsisako kartoti anksčiau vartojamas orkestrinio skambesio klišes (cliché). Dabar o. statomi skirtingi reikalavimai su kiekvienu išpildomu kūriniu. Kompozitoriai išvysto vad. individualią orkestrinių garsų paletę, pvz. C. Debussy (1862–1918), charakteringas savo garsinių spalvų impresionistiniais deriniais; B. Bartók (1881–1945) — egzotišku tautinio folkloro panaudojimu I. Stravinskij (g. 1882) — kontrastais, primityviškumu, barbariškumu. Apskritai, dažniau atsisakoma išplėsto o. sąstato, būdingo XIX a., ir grįžtama prie sumažinto sąstato, daugiau primenančio XVIII a. tradicijas.

Lietuvoj daugelis vienuolynų turėjo savo orkestrinio pobūdžio ansamblius, kuriuos naudodavo per bažnytines ir kitokias iškilmes. D. L. K. Kazimieras Jogailaitis Trakuose turėjęs 80 žmonių o. Minima, kad karališkasis o. Vilniuj grojo 1636 per mokyklų šventę. Ir atskiri didikai turėjo savo dvaruose o. Mikalojus Radvila į seimą Vilniuje 1515 atvykęs su 100 muzikantų. Ypač muzikai dėmesio daug rodė Oginskiai (žr.). Bagdonas Oginskis apie 1874 buvo įsteigęs o. mokyklą Rietave, o jo brolis Mykolas 1873 Plungėje. Rokiškyje Tizenhauzai buvo įsteigę orkestro m-lą, kurią nuo 1883 vedė čekas R. Lymanas (1858–1904), sugebėjęs ją pakelti ligi nemenko lygio. Nepriklausomoje Lietuvoje buvo žinomi Vilniaus filharmonijos, radiofono, Kauno ir Vilniaus operos o., taip pat Kauno ir Klaipėdos konservatorijų studentų orkestriniai ansambliai (žr. Lietuvos tomą). Apie JAV lietuvių o. žr. Benas.

W. Apel, Harvard Dictionary of Music 1947; *F. Volbach,* Das moderne Orchester ²1919–21; *A. Carse,* The History of Orchestration 1925; *P. Bekker,* The Story of the Orchestra 1936; *J. Strolia,* Trumpa muzikos istorija 1936; *J. Gaudrimas,* Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos 1958. *V.Mrj.*

Žymieji šio meto orkestrai chronologine jų įsteigimo tvarka: Europoje — Leipcigo Gewandhausorchester 1781, Paryžiaus Société des Concerts du Conservatoire 1828, Vienos Philharmoniker 1842, Berlyno Philharmonisches Orchester 1882, Amsterdamo Concertgebouworkest 1888, Ženevos Orchestre de la Suisse Romande 1918, Londono Philharmonic Orchestra 1932, Paryžiaus Orchestre National de la Radiodiffusion Télévision Française 1934, Londono Philharmonia Orchestra 1945; JAV — Naujorko Philharmonic-Symphony Orchestra 1842, Bostono Symphony Orchestra 1881, Čikagos Symphony Orchestra 1891, Philadelphia Orchestra 1900, Cleveland Symphony Orchestra 1918. Atskirai minėtinas NBC (National Broadcasting Company) Symphony Orchestra Naujorke, specialiai 1937 suorganizuotas A. Toscaniniui ir gyvavęs iki jo pasitraukimo 1954. *K.O.*

K a r i n i s o. yra sudarytas daugiausia iš pučiamųjų, bet kiekviename krašte jis ivairuoja, nes vienur vyrauja mediniai, kitur variniai pučiamieji. Jį sudaro: p u č i a m i e j i: m e d i n i a i (fleitos, klarnetai, obojai, fagotai, anglų ragas, kartais ir saksofonai) ir v a r i n i a i (trimitai, fanfarai, trombonai, miško ragai, kornetai, trompetai, variniai altai ir tenorai, suzafonas, tubos), m u š a m i e j i, arba perkusiniai (būgnai, būgneliai, trikampis, varpeliai, ksilofonai ir kt.).

Nepriklausomai L i e t u v a i atsikuriant, beveik vienu metu susidarė du kariniai o.: prie 1 pėst. D.L.K. Gedimino pulko ir prie 2 pėst. D.L.K. Algirdo pulko. Pirmuoju šių o. laikytinas 2 pėst. pulko karinis o., kurio užuomazga buvo Kauno Šv. Juozapo darbininkų d-jos pučiamųjų o., susidaręs 1918 IX vadovaujant buv. rusų kariuomenės kapelmeistrui J. Gužui. Šis juozapininkų o. grodavo Metropolio viešbutyje ir kelis kartus karininko V. Grigaliūno-Glovac-

kio pakviestas griežė 2 pėst. pulko kariams. 1919 II 15 juozapininkų o. kapelmeistras J. Gužas su 10 muzikantų įstojo savanoriais į 2 pėst. pulką; dalis jų nusinešė ir savo instrumentus. II 16 šis juozapininkų o. branduolis, jau 2 pėst. pulko o. vardu, grojo A. Panemunės bžn. ir pulko paradui. 1919 V o. turėjo susirankiojęs jau visus reikalingus kariniam o. muzikos instrumentus ir beveik pilnu sąstatu V 11 pasirodė iškilmingoje karių priesaikoje ir per Karo mokyklos I laidos išleistuves. 1919 VII o. iššauktas į bolševikų frontą, tiesiog išvyko į pulko štabą Pakriaunio dv. (Obelių vls.) ir kartu su žygiuojančiu pulku vyko į Daugpilį, Radviliškį ir kt. Išvijus bermontininkus, o. ruošė pirmuosius koncertus: XII 5 Joniškyje, XII 26 Telšiuose, kiek vėliau Kretingoje, Plungėje ir t.t.

1 pėst. D.L.K. Gedimino pulko o. užuomazga būtų 1918 XII, kai buvo mobilizuotas kapelmeistras J. Gudavičius ir numatyta jam pavesti sudaryti o. Tačiau J. Gudavičius į pulką teatvyko 1919 II 11, o II 13 bolševikams apsupus šį pulką Alytuje, tik po kelių dienų teatvyko į Marijampolę. Čia jis iš pulko štabo gavo įsakymą susirasti kur nors muzikos instrumentų ir sudaryti o. J. Gudavičius išvyko ieškoti o. instrumentų į Žemaitiją. Iš Stulgių klebono kun. Skinderio gavo 9 instrumentus dovanai ir muzikantą savanorį; III 12 grįžo Marijampolėn su 18 savanorių muzikantų, kurių daugumas buvo su savais muzikos instrumentais. Iš jų tik vienas laisvai skaitė gaidas, dar šiaip taip jas mokėjo skaityti 3, o visi kiti grojo iš klausos. Pirmąjį maršą šis o. grojo 1919 III 27 per pulko paradą Marijampolėje, o III 30, vykstant pulkui Alytaus frontan, mokėjo jau 3 maršus ir Tautos himną; V 7 pulkui iš Alytaus per Kauną, Jonavą išvykstant kautynėms prieš bolševikus Panevėžio–Ukmergės baran, o. grojo jau dainas ir mokėjo J. Gudavičiaus Gedulingas mišias. 1919 XII 25 įvyko pirmas viešas šio o. koncertas Tauragėje, kurį sekė vėliau kiti įvairiose vietose, paprastai netoli pulko sustojimo vietovių.

Kiti atskirų kariuomenės dalių kariniai o. kūrėsi daug vėliau. Karinio tipo o. vėliau turėjo šaulių daliniai ir policija.

Pradžioje abu kariniai o. grojo svetimųjų kūrinius, nes neturėjo net ir kapelmeistro Petro Stankevičiaus 1908 Lietuvos himno bei kitų jo išleistųjų o. kūrinių. J. Gudavičius jau 1919 prisitaikė o. kelias mūsų dainas, parašė ir naujų žygio dainų, kurių daugiausia garsėjo jo Pirmyn, narsus lietuvi. Vėliau kariniams o. rašė: Fl. Valeika, E. Gailevičius, Br. Jonušas ir kt.

J. Žilevičius, Pirmojo karo orkestro organizavimas (Muzikos almanachas 1924); *J. Gužas,* Kuriant savo karinę muziką (Kąrys 1938 nr. 7–8).
J.Ž. ir A.Mž.

Orknėjai, kitaip Orkadai, salynas prie Skotijos š. kranto, nuo kurio skiria Pentland Firth sąsiauris. Iš viso O. susideda iš 90 mažų salų, 963 km² bendro ploto. Gyvenamos 29 salos, iš viso 1951 buvo 21.258 gyv. Adm. centras Kirkwall. Didžiausioji sala Mainland (kitaip Pomona). Šv. Magnuso katedra Kirkwall mieste yra vienas geriausių normanų architektūros pavyzdys Skotijoj. Ji statyta 1137, bet baigta tik XV a. Kitos didesnės salos į pietus: Burray, South Ronaldsay, Swona, Flotta, South Fara, Hoy ir Graemsay. Tarp šių salų yra Scapa Flow (žr.) įlanka. Hoy saloj yra pagarsėjęs didžiulis smiltainio akmuo Dwarfie Stone su iškaltais gyventi urvais. Flottos saloj gyveno skandinavų kodekso Codex Flotticensis sudarytojas.

H. Marwick, Orkney 1951.

Orkus (Orcus) sen. romėnų mirties, vėliau mirusiųjų karalijos dievas.

Orlaivis skridimo priemonė, išgaunanti keliamąją jėgą aerostatiniu būdu, tačiau turinti varymo ir vairavimo įtaisus. O. paprastai susideda iš cigaro formos liemens su stabilizavimo bei valdymo plokštėmis, vienos ar daugiau apačioje liemens pritvirtintų gondolų ir variklių. O. liemuo, kuris gali būti gležnos, kietos ar pusiau kietos konstrukcijos, yra pripildytas lengvesnių už orą dujų. Skirtumas tarp šių dujų svorio ir dujų išstumto oro svorio duoda orlaiviui keliamąją jėgą. Varikliai suteikia ir palaiko o. greitį, tačiau jie nėra reikalingi keliamosios jėgos išvystymui. Žr. Aviacija, Cepelinas.

Orlando JAV mst. Floridoj; apie 70.000 gyv. (1959). Didžiausias Floridos ne pajūrio mst., citrinų medžių plantacijų centras. Jo apylinkių labai žuvingi ežerai, parkai ir kt. pramogos sutraukia daug lankytojų. Įkurtas 1843, pradžioje vadinosi Jernigan.

Orlando Vittorio Emanuele (1860–1952) italų politikas. Teisininkas, nuo 1897 liberalų parlamento atstovas, 1903–16 kelis kartus ministras, 1917 X — 1919 VI ministras pirm. (atstovavo Italijai Versalio taikos konferencijoj). Nuvertus fašizmą,

1944 išrinktas parlamento atstovų rūmų pirm., nuo 1948 senatorius.

Orlando di Lasso žr. Lassus.

Orland Park vietovė prie Čikagos. Labdaros s-ga (žr.) čia yra pastačiusi seneliams prieglaudą.

Orlauskis Juozas (g. 1887 X 17 Šiauliuose) pedagogas ir visuomenininkas. 1908 baigė Šiaulių gimn., 1913 Petrapilio univ. fizikos-matematikos fak. Iki I pas. karo pabaigos mokytojavo Rusijoj Kiržačo berniukų gimn., 1918 grįžo į Lietuvą ir pradėjo mokytojauti Šiaulių gimn., 1919–20 buvo Šiaulių miesto burmistru, vėliau Šiaulių mokytojų seminarijos mokytojas ir direktorius iki 1940. Bolševikų iškeltas mokytoju į Kaišiadorius, vėliau grįžo į Šiaulių berniukų gimn.; čia, likęs Lietuvoj, kurį laiką mokytojavo ir po II pas. karo. Būdamas gimnazijoje priklausė slaptai liet. moksleivių kuopelei, o Petrapily slaptai studentų d-jai. Būdamas Šiaulių burmistru, energingai priešinosi miestą užplūdusioms bermontininkų gaujoms; visą laiką būdamas miesto tarybos nariu veikliai dalyvavo įvairiose komisijose, ypač dideli jo nuopelnai paruošiant naują miesto planą; jo pastangomis ne tik atgaivinta Šiaulių ugniagesių d-ja, bet ir aprūpinta moderniomis ugniagesybos priemonėmis, naujais namais. Veiklus buvo ir įvairiose kitose vietos organizacijose.

Orleanas (prc. Orléans) Prancūzijos mst. 115 km į p.v. nuo Paryžiaus, prie Luaros upės; apie 75.000 gyv. (1960). Jis yra Loiret departamento ir istorinės Orléanais srities sostinė, didelis kelių mazgas tarp p. Prancūzijos ir Paryžiaus baseino (žr.), 79 km ilgio kanalu sujungtas su Senos upe. Miesto žymenybės: Šv. Kryžiaus katedra (pradėta statyti 1288, 1567 kalvinistų-hugenotų sudeginta, 1601–1829 vėl atstatyta); Stebuklingosios Dievo Motinos (Notre-Dame-des-Miracles) bžn., jau VII a. žinoma stebuklavietė, Šv. Aignan bžn. (XV a., bet kriptos IX–XI a.), XVI a. rotušė, kurioj XVI–XVII a. gyvendavo Prancūzijos karaliai; Salle des fêtes arkadomis apsupta aikštė (XV a.), Agnès Sorel namai (XV–XVI a.), kur yra rinkinys istorinių dalykų, turinčių ryšį su Jeanne d'Arc, ir kiti namai, kuriame ši šventoji gyveno 1429 miesto apgulimo metu ir kt. Place du Martroi aikštėj yra Jeanne d'Arc statula, o kair. upės krante paprastu kryžiumi pažymėta vieta, vad. Fort des Tourelles (buv. tvirtovė), kurią 1429 atkovojo šventoji iš anglų. Diane de Poitiers rūmuose (XVI a.) yra istorinis muziejus. Kasmet miestas labai iškilmingai švenčia išlaisvinimo (1429) šventę. Pramonė: tabako, uždangalų, acto, mašinų, žemės ūkio padargų, drabužių, įrankių ir maisto produktų. *A.B.*

Orleano dinastija (Orléans) jaunesnės šakos Prancūzų Valois ir Burbonų dinastijų. Josios priskaitoma 4 giminės, kurioms buvo duotas valdyti Orleanas su sritimi. Pirmoji giminė prasidėjo ir baigėsi su Pilypu, sūnumi Pilypo Valois, kuris jam apanažui davė Orleano sritį (1344). Antrasis O.d. narys buvo sūnus Karolio V, tapęs karaliumi Liudviku XII (1498–1515). Trečioji giminė prasidėjo ir baigėsi su Gastonu, Liudviko XIII broliu. Ketvirtosios O.d. kūrėjas buvo Liudviko XIV brolis Pilypas. Jo vaikaitis Pilypas, pasivadinęs Égalité, iškilo Prancūzų revoliucijos sąjūdžiuose, o jo sūnus Liudvikas Pilypas sėdėjo soste tarp Liepos ir Vasario revoliucijų (1830–48). Šios paskutinės O.d. giminės nariai laikyti pretendentais į sostą orleanistų ir monarchistų jau respublikos laikais. Jos giminės nariuose dar tebepalaikomos monarchistinės aspiracijos.

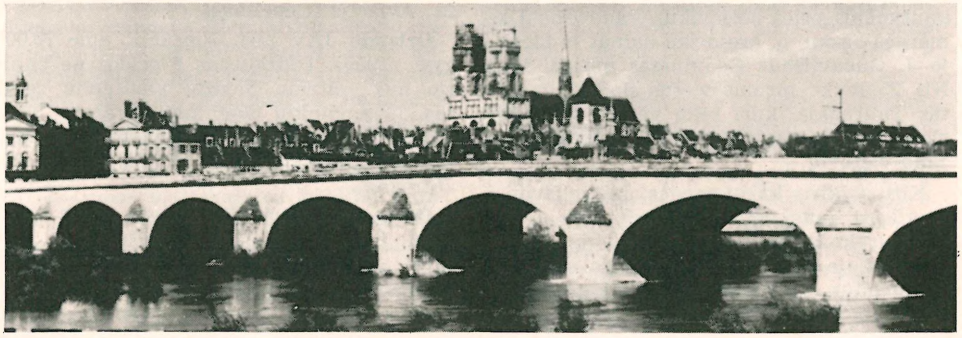

Orleanas

Orleano Mergelė, Jeanne d'Arc, žr. Joana (1).

Orléans žr. Orleanas.

Orléansville mst. š. Alžire, pusiaukelėj tarp Alžiro mst. ir Orano; apie 12.000 gyv. (1958). Per žemės drebėjimą 1954 sunaikinta apie pusė visų namų, žuvo apie 1300 žmonių. Jame yra griuvėsiai 324 statytos didelės 5 navų bazilikos.

Orley Bernart (Barend) van (apie 1492 Briuselyje — 1542 ten pat) flamų tapytojas. 1518 regentės Margaritos dvaro tapytojas Briuselyje, kur tuo metu buvo audžiami pagal Raffaelio kartonus garsieji gobelinai Sikstinos koplyčiai Vatikane. Raffaelio įtakoje O. atsisakė vėlyvosios gotikos tapybos tradicijos ir panašiai kaip Mabuse, Joos van Cleve ir kt. prisijungė prie italų renesanso tapybos sekimo srovės, kuri niderlandų tapyboje gavo romanizmo vardą. O. šitų romanistų buvo pats svarbiausias atstovas. Minėtini darbai: 1520 Šv. Marijos altorius Briuselio miesto špitolėje ir 1519–25 Paskutinis Teismas Antverpeno muziejuje.

M. J. Friedländer, B. van O. (Die altniederländische Malerei VIII 1930).

Orlicki Ludwik (1805 Raseinių aps. — 1840 Prancūzijoje) 1831 sukilimo dalyvis, artilerijos karininkas. Buvo baigęs Vilniaus univ. ir Petrapilio karo mokyklą. Tarnavo artilerijos pulke Kaune ir ėjo pulko adjutanto pareigas. Dalyvavo 1831 sukilime. Gyveno emigracijoje Prancūzijoje. Leido Nowa Polska.

Orlyk 1. Pylyp (1672–1742) Ukrainos etmonas. Po studijų Kijevo akad. nuo 1692 tarnavo metropolito raštinėj, apie 1700 pasidarė etmono raštinės vyr. sekr. Etmono Mazepos mylimas, 1709 jį ir Švedijos Karolį XII lydėjo į Moldaviją, tada Turkijos valdomą. 1710 išrinktas Ukrainos kazokų etmonu, siekė Ukrainą sukurti nepriklausomą valstybę. Rusų-turkų karo metu 1711 jo kariuomenė išlaisvino eilę Ukrainos miestų, bet netrukus turkai atsitraukė, ir jis turėjo pabėgti. Likusį gyvenimą praleido emigrantu V. Europoje ir Turkijoje, persekiojamas slaptų rusų caro agentų. Mirė Rumunijoj.

2. Hryhor (1702–59), (1) sūnus, pasidaręs Prancūzijos generolu, tęsė tėvo kovą už Ukrainos laisvę. Abiejų O. dėka Ukrainos klausimas buvo išpopuliarintas ir svarstytas įvairiuose V. Europos suvažiavimuose. P.O. yra autorius Ukrainos pirmosios konstitucijos (Pacta et constitutiones legum libertatumque Exercitus Zaporoviensis), paskelbtos 1710 ir numačiusios nepriklausomą respubliką su parlamentu kaip vyriausia valdžia. Jo dienoraščiai teikia nemaža medžiagos XVIII a. R. Europos istorijai.

B. Krupnyckyj, Hetman P. O. 1956; (") General Characteristics of P. O. (The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in U. S., VI 1958); *M. Vasylenko,* The Constitution of P. O. (t.p.); *I. Borščak,* Hetman P. O. i Francija (Zapyski N. T. Š., vol. 134–135, 1924); (") Dijarij P. O. (Stara Ukrajina IX–X 1924); *Elie Borschak,* Hryhor O. 1956. *Y.S.*

Orlis (lenk. Orle) ež. Augustavo aps., vienas grandinėje, per kurią eina Augustavo vandens kelias; plotas 34 ha, pavirsius 123,2 m nuo j.l.; priklauso Juodosios Ančios baseinui.

Orliškiai k., Vievio vls., Trakų aps., 3 km nuo Balceriškių. 1889 į r. nuo O. yra buvę 15 pilkapių, kuriuos kasinėjo E. Volteris. Pilkapių aukštis siekė 1-2 m. Susidurta su vidurinio geležies amžiaus pabaigos ir naujojo geležies amžiaus degintiniais kapais. Iš radinių pažymėtina: storagalės apyrankės, vytinės antkaklės kūginiais galais ir kt. Radiniai VU muziejuje.

Orlonas poliakrilonitrilo pluošto prekybinis pavadinimas. O. nelaidus elektrai, atlaiko gana aukštą temperatūrą (per 200° C), atsparus rūgštims ir silpniems šarmams, netirpus daugumoje organinių tirpiklių. Iš o. siūlų mezgami ir audžiami drabužiai, palapinėms brezentas, burės, filtrai, vejamos virvės, iš jo masės iškočiojami lapai ir formuojami įvairūs gaminiai.

Orlov žymi rusų šeima, vedanti save nuo Vladimiro Lukianovič (1613), gavusi pavardę nuo Ivan O., kuris tarnavo Petro I D. šaulių pulke ir buvo jo asmeniniu karišku tarnu. O. ypač iškilo Kotrynos II laikais, gaudami Rusijos grafų ir Vokietijos imperijos kunigaikščių titulus. XVIII a. antroje pusėje ir XIX a. O. šeimos nariai buvo skiriami į žymias diplomatinės, civilinės ir karinės tarnybos vietas Rusijoje. Žymesnieji O. buvo:

1. Aleksiej Fedorovič (1786-1861) generolas, valstybininkas ir diplomatas, caro Mikalojaus I favoritas, jo pakeltas grafu, turėjęs daug įtakos jo politikai. 1825 dalyvavo dekabristų sukilimo užgniaužime, 1828–29 turkų kare, 1829 Adrianopolio taikos sudaryme, 1831 Lenkijos sukilimo malšinime, 1833 Unkiar-Skelessi taikos sudaryme, 1844 žandarmerijos ir slaptosios policijos virš. Po Krymo karo pralaimėjimo O. atstovavo Rusijai 1856 Paryžiaus taikos konferencijoj, gavo kunigaikščio titulą ir buvo paskirtas Rusijos valstybės tarybos

pirm., vėliau ministrų tarybos pirm. 1857 pirmininkavo komisijai svarstyti baudžiavų panaikinimą.

2. Aleksiej Grigorjevič (1737–1807) generolas. Kaip caro Petro III gvardijos karininkas kartu su kitais savo broliais aktyviai dalyvavo 1762 rūmų sąmoksle, nuvertusiame Petrą III ir iškėlusiame Kotryną II į sostą; už tai gavo grafo titulą, įvairių dvarų su baudžiauninkais ir buvo pakeltas gen. ltn. Petras III perversmo metu buvo uždarytas grafo Rozumovskio rūmuose Ropšoje ir čia nužudytas sargybos, vadovaujamos O., kai kurių istorikų teigimu patiės O. pasmaugtas. 1765 O. vadovavo Dono kazokų neramumų nuslopinime, 1768–74 turkų karo metu admirolo titulu komandavo rusų laivynui Vidužemio jūroje ir 1770 prie Česmės Egėjaus jūroje nugalėjo turkus; už tai pramintas Česmenskij. 1775 išėjo į pensiją ir vėliau caro Povilo I įsakytas išvyko į užsienį, kur gyveno didelėje prabangoje.

3. Fedor Grigorjevič (1741–1796) dalyvavo su vyresniais savo broliais Grigoriju ir Aleksieju 1762 rūmų perversme, vėliau Kotrynos II buvo paskirtas senato vyriausiu prokuratoriumi ir 1770 per karą su turkais pakeltas generolu.

4. Grigorij Grigorjevič (1734–1783) valstybininkas ir generolas. Tarnybą pradėjo caro rūmų gvardijoje, dalyvavo 7 metų kare. Petro III viešpatavimo metu buvo vienas opozicijos carui vadų. Tarnaudamas sostinėje artilerijos karininku, atkreipė Petro III žmonos Kotrynos dėmesį. 1760 ar 1761 pasidaręs pirmuoju oficialiu jos meilužiu, O. su savo broliais Aleksieju, Fedoru ir dar kitais dviem broliais, populiariais tarp rūmų gvardijos karininkų, palenkė gvardiją į Kotrynos pusę ir buvo 1762 vadas sąmokslo ir rūmų perversmo, kur Petras III buvo nuverstas ir nužudytas, o Kotryna II iškelta į Rusijos sostą. Kotryna apipylė jį įvairiomis garbėmis ir dovanomis, suteikė grafo titulą, generolo laipsnį ir dovanojo daug dvarų su baudžiauninkais, padarydama jį vieną turtingiausių Rusijos dvarininkų. Būdamas Kotrynos II favoritas ir tikėdamasis, kad Kotryna ištekės už jo (apie galimas jų vedybas buvo kalbama tiek Rusijoje, tiek užsienyje), O. turėjo didelės įtakos Kotrynos II vidaus ir užsienio politikai per pirmuosius dešimt jos valdymo metų. Jis skatino ir rėmė agresyvią Kotrynos II politiką prieš Lietuvos-Lenkijos Respubliką ir kitus kaimynus, buvo vienas ankstyvųjų slavofilų idėjų skleidėjų, prikalbėjo Kotryną II rusų Baltijos laivyną pasiųsti į Vidužemio jūrą prie Graikijos prieš Turkiją, kurios laivynas rusų buvo sumuštas prie Česmės 1770. Tačiau po nepasisekusių derybų su turkais ir ypač imperatorės rūmuose iškilus naujam Kotrynos II meilužiui, Aleksandrui S. Vasilčikovui, taip pat pradėjus kilti G. A. Potemkinui, O. politinė karjera pasibaigė 1772. Kartu O. buvo nustumtas iš imperatorės meilužių į šalį, nors Kotryna II ir toliau jį laikė savo draugu ir patarėju. Taip pat ir iš O. vedybų plano su Kotryna II nieko neišėjo, nors ji ir pagimdė jam nelegalų sūnų, gavusį grafo titulą ir Aleksandro Bobrinskio vardą. 1772 O gavo iš Austrijos imp. Juozapo II Vokietijos imperijos kunigaikščio titulą. Dar 1766–68 O. dalyvavo įstatymų leidimo komisijoje. Jis buvo paruošęs sumanymą baudžiauninkų buičiai palengvinti, bet šis planas liko neįvykdytas.

G. G. Orlov

5. Michail Fedorovič (1788–1842) generolas majoras, vienas 1825 dekabristų sukilimo vadų, po sukilimo kalintas ir vėliau ištremtas.

6. Nikolaj Aleksejevič (1827–1885) diplomatas, vidaus reformų Rusijoje šalininkas, Rusijos atstovas Briuselyje 1860–70, Paryžiuje 1870–82 ir Berlyne 1882–85. *K.Avž.*

Orlovas žr. Deimantas.

Orlov-Denisov Bazilij (1775–1843) rusų generolas. Jis buvo Dono kazokas ir 1801 už kautynes gavo Denisovo herbą. 1807 kovėsi prieš Napoleoną prie Heilsbergo ir kt.; jis minimas ir Tilžės taikos derybų metu. 1808–09 O. kovėsi prie Helsinkio, o 1812 saugojo ir gynė Nemuną prieš Napoleoną.

Orlovius Andreus Johannes (1731 Vilniuje — 1789 Karaliaučiuje) gydytojas. Vilniuje praktikavusio vokiečio gydytojo sūnus, mokėsi Vilniuj, Karaliaučiuj ir kitur V. Europoj. Nuo 1766 kurį laiką buvo Vilniaus akademijos prof. Išsp. De plica polonica 1766, De tincturis alcalis 1766, De haemoragia oris 1791 ir kt.

Orlowicz Mieczysław (1881–1959) lenkų kraštotyrininkas. Įgijęs Lvovo univ. teisių dr. laipsnį ir ten pat klausęs meno istorijos pasuko kraštotyros keliu. Lenkijos viešųjų darbų m-jos turistikos refentūros vedėjas, vėliau susisiekimo m-jos turistikos skyriaus patarėjas. Autorius daugelio kraštotyrinių vadovų, iš kurių minėtini: Przewodnik po Galicyi 1914; Poland 1926; 13 tomų serija: Polska biblioteka turystyczna 1920–25; Warszawa i okolice ³1937; Sudety 1949; Bieszczady 1954 ir kt.

Orłowski 1. Aleksander (1777–1832) lenkų tapytojas ir grafikas. Norblino (žr.) mokinys. Kng. Juozo Poniatovskio globotinis. Būdamas 1794 Kosčiuškos sukilimo dalyviu piešė kovų vaizdus. 1801 persikėlė į Petrapilį, kur 1809 buvo išrinktas meno akademijos nariu, dirbo kng. Konstantinui Pavlovičiui ir tarnavo karo topografijos skyriuje. Įgimtas O. talentas gavo impulsų iš prancūzų ir olandų tapybos. Jis sugebėjo greitai užfiksuoti realaus momento įvykius ir perdirbti juos į romantinės nuotaikos kompozicijas. Pieštuku, akvarele, aliejumi ir litografija O. su pamėgimu vaizdavo kareivius ir plėšikus, raitelius, kazokus, kirgizus, čerkesus. Buvo didelis žirgo bei ginklų žinovas ir senienų, ypač senų ginklų, rinkėjas. Jam nesvetima satyra. Nupiešė eilę karikatūrinių portretų.

A. Orlowski Kazokų žvalgai

Nemaža O. piešinių buvo patekę į Berlyno muziejus ir Suchos pilies rinkinius. 1816 O. litografija Trys raiteliai yra pati pirmoji litografija atlikta Rusijoje. Lenkijoje O. turėjo daug sekėjų.

W. Tatarkiewicz, A. O. 1926. *P.Rkl.*

2. Zenon (1871–1948) lenkų gydytojas internistas ir balneologas. 1891 baigė Vilniaus gimn. ir 1897 Petrapilio karo medicinos akadėmiją; ten pat medicinos dr. laipsnį gavo 1902, habilitavosi 1906 ir liko dėstytoju. 1922–33 (atleistas Lenkijos universitetų ‚valymo' metu, kartu su daugeliu profesorių, kaip ‚nepatikimas' Pilsudskio valdžiai) Vilniaus univ. o. prof., 1923–27 medicinos fak. dekanas. Dėstė vidaus ligų diagnostiką ir bendrąją terapiją ir vadovavo vidaus ligų klinikai. Po II pas. karo buvo Lodzės univ. prof. Parašė 16 mažesnių mokslinių darbų ir didelį balneologijos vadovėlį: Naukowe podstawy zdrojownictwa 1936. *A. Vt.*

Ormandy Eugene (tikroji pavardė Jenö Blau, g. 1899) Vengrijoje gimęs amerikiečių dirigentas. Baigęs Budapešto Muzikos akademijos smuiko klasę (1914) ir gavęs muz. pedagogo diplomą (1917), kurį laiką reiškėsi kaip smuikininkas Vokietijoje. Atvykęs 1921 į JAV (nuo 1927 pilietis), buvo Naujorko Capitol teatro orkestro koncertmeisteris, o 1924 debiutavo su tuo pačiu orkestru kaip dirigentas. 1931–36 dirigavo Minneapolio simfoniniam orkestruĩ, nuo 1936 Filadelfijos orkestro dirigentas. C. yra ypač iškilus romantinės ir impresionistinės muz. interpretatorius.

H. Stoddard, Symphony Conductors of the U.S.A. 1957.

Ormatis, kitip aerometras, fizikos įrankis oro tankiui matuoti. Juo galima pasinaudoti ir dujų tūrį matuojant.

Orme Philibert de l' (rašomas ir De Lorme; apie 1512–1570) prancūzų architektas. Kaip karališkasis architektas dirbo statant Fontainebleau, St. Germain-en-Laye ir Chenonceaux pilis. Šalia Lescot, laikomas pagrindiniu prancūzų renesanso architektu. Iš jo darbų beveik nieko neišlikę.

Ormisson Willem (1892–1942) estų dailininkas. Mokėsi Rygoj, Berlyne ir Drezdene. Jo kūryboje dominuoja impresionistiniai peizažai, natiurmortai ir portretai.

Ormuzdas žr. Ahura Mazda.

Ornamentas (lot.) 1. puošmuo, arba puošmena. Platesnė prasme puošimų visuma, vadinama dekoracija, jos atskiras puošiamasis motyvas — o. Būdama pirminė me-

Ornamentai Hallsttto kultūros inde, VII a. pr. Kr. (Württ. Landesmuseum Stuttgart)

no kūrybos forma, o. didžiausios reikšmės turi taikomojo meno šakose ir architektūroje. Vaizduojamajame mene, skulptūroje ir tapyboje, o. reikšmė antraeilė. O. yra trys pagrindinės rūšys: 1. geometrinis o. sudarytas iš abstrakčių ar paprastų matematiškų formų (linija, apskritimas, ketvirtainis, kryžius ir t.t.) bei jų kombinacijų; 2 augalinis o. seka augalų formomis; 3. gyvūnų o. seka įvairių gyvulių kūno formomis.

Istorija. Pirma plati geometrinio o. sistema susiformavo neolito kultūroje (žr. Priešistorinis menas). Senovės Egipte dominavo augalinių o. motyvai, pvz. lotoso ir papiruso žiedų o., palmės o. ir kt. Senovės Kretos salos menui būdingas stipriai natūralistiškas jūros gyvūnų o. Mezopotamijos kultūrų menui reikšmingi gyvūnų o. griežtos simetriškos kompozicijos. Pirmasis senovės graikų geometrinis stilius pasižymėjo taisyklingais abstrakčių formų o., pvz. rombas, gimbė (zigzagas), spiralė, meandras (žr. pav. LE VII, 433). Nuo VIII a. pr. Kr. graikų o. pasireiškė stipri infiltracija priešakinės Azijos augalinių ir gyvūnų motyvų o., kurie susimaišė su gr. geometrinio stiliaus o., sudarydami gyvą ir išbalansuotos kompozicijos o. V a. pr. Kr. susiformavęs klasikinis graikų o. turėjo pagrindinės reikšmės vėlesnei Europos o. istorijai. Klasikinis o., įgavęs didesnio natūralumo, pasidarė griežtas ir aiškiai užakcentuoja esmines dalis, virto tobula matematinio ir gyvybės prado sinteze. Šalia iš geometrinio stiliaus paveldėto meandro, plačiai naudojama palmetė (žr.) ir akanto (žr. Acanthus) lapų motyvai, ypač akanto lapų įvija (plg. frizas LE VI, 413, pav. 2). Klasikinį graikų o. perėmė romėnai. Rytinėse Romos imperijos provincijose nuo II a. po Kr. Azijos meno įtakoje prasidėjo klasikinio o. suplokštinimo, suprastinimo ir suabstraktinimo procesas. Jis tęsiasi Bizantijos o., kuriame nemaža vaidmenį suvaidino koptų ir persų importuotos tekstilės o. Suabstraktintoji plokštinė akantų lapų įvija buvo perimtą arabų o., vad. arabesko (žr.), iš kur kilo fantazingieji ir komplikuoti islamo (žr.) o. Jie visiškai neturi plastiškumo, paviršius aptraukia nesibaigiančių linijų motyvais, kurie jungiasi vienas su kitu ir su o. vertės turinčiu raštu (vad. kufi). Islamo tekstilėje iš paprastų geometrinių o. nomadų kilimuose išsivystė turtingos o. sistemos. Architektūroje minėtini stalaktitai (žr.). Vėlyvojo romėnų meno dirbiniai padarė taip pat plačią įtaką kaimyninių šiaurinių barbariškų tautų o. Tautų kraustymosi epochos menas yra ištisai o. Germanų o. Skandinavijoje ir Anglijoje perėjo keletą fazių: apie 350–500 dominavo pinučių ir piaustytų įvijų motyvai, apie 500–800 motyvai stipriai suabstraktintų gyvūnų, panašių į kirmėles ar vabzdžius, kurių formos ištemptos ir fantastiškai suraizgytos pripildo vienodu ritmu puošiamąsias plokštumas. Šį dinamišką ir neramų germanų o. stilių tęsė vikingų (žr.), langobardų (žr.) ir merovingų (žr.) menas. Keltų (žr.) o. būdingi įvijų motyvai, kurie ilgiausiai išsilaikė Airijos mene. Posūkis į stipresnį antikės romėnų o. sekimą pasireiškė Karo-

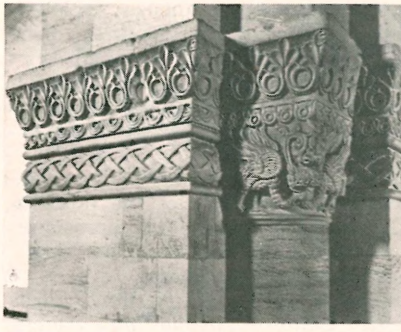

Ornamentai romaninių pilioriu kapiteliuose, XII a. (Kloster Lorch)

Germanų ornamentas (VIII a. po Kr.)

lingų (žr.) renesanse apie 800–900. Viduramžių menas iki 1250, apibūdinamas romaniniu stiliumi, kūrybiškai panaudojo klasikinio palikimo o.: akanto lapai kapitelyje, pinučių frizai, įvijos, orientalinių žvėrių motyvai ir krikščionybės simboliai. Į fantastiškumą linkstąs romaniškasis o. subordinuojamas griežtai architektūrinei tvarkai. Jame atgimsta šviežias plastiškumas; jis raiškus ir kupinas monumentalaus ritmo. Apie XII–XIII a. o. vis labiau atsipalaiduoja nuo antikės palikimo formų. Natūralistiški motyvai pagal vietinę augmeniją būdingi ankstyvajai gotikai. Aukštoji gotika išvystė plačią savitą o. sistemą (žr. baldachinas, gablas, fleuronas, krabai, pinaklis, rožė). Ypatingą vaidmenį suvaidino langų plonųjų strypelių motyvai: gimę iš architekto skriestuvo jie pabrėžia konstruktyvines dalis, bet vėliau vis labiau traktuojami dekoratyviškai. Vėlyvojoj gotikoj (žr. Flamboyant gotika pav. LE VI, 299) jie virsta komplikuotu o. ir perkeliami į įvairius dirbinius. Apie 1450 pasirodė pirmi ornamento pavyzdžių raižytojų darbai (žr. ES meistras). Italijos renesansas pradėjo platesnį ir tikslesnį, paminklų pažinimu paremto, antikės, ypač romėnų klasikinio o. sekimą. XVI a. susiformavo groteskas (žr.), renesansinis arabeskas (žr.), kandeliabrų o. motyvai, voliūtos, įvairūs kartušai (žr.) bei maskaronai (žr. kaukė pav. LE XI, 194), kurių išplitimą skatino visa eilė o. raižytojų veikalų (M. Raimondi, E. Vico, J. A. Ducerceau, C. Floris, H. Styner, V. Solis, P. Flötner, Ch. Jamnitzer). Manierizmui būdingi maureskai (žr.), mazginiai o., fantastiškai susukti kartušai (vok. Rollwerk, Beschlagwerk, Knorpelwerk). Barokas savų o. nedaug teišvystė, bet naudodamas renesanso o. jiems suteikė daugiau sodrumo ir plastiškumo; ypatingai mėgo įvairias kriaukles, gėlių, vaisių ir vainikų motyvus, grimasingas kaukes, kariatides, hermius ir atlantus. XVIII a. lemiamos įtakos o. madoms Europoje turėjo Paryžiaus dvaro aplinkoje išrastieji o. Raižytojai J. Bérain ir D. Marot apie 1710 įvedė Régence stiliaus o., kurie sudaryti iš plokščių kampuotų juostų ir atskirų akantų šakų. Apie 1730 įsigali laisvas ir gracingas Liudviko XV, arba rokoko, o. (žr. Rocaille), kuris Prancūzijoje rafinuotas ir subtilus, Vokietijoje ir Italijoje linko į fantastiškumą ir į visuotinį nerimą įtraukdamas

Maureskas. Ornamentas apie 1530

Rokoko ornamentai XVIII a. duryse (Kloster Schöntal)

Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bžn. lubų ornamentai (XVII a.)

architektūros formas. Rokoko o raižymu pasižymėjo J. A. Meissonier. Liudviko XVI stilius (Vokietijoje jį atitinka vad. Zopfstil) grąžino o. ramybę ir tiesias linijas. Jam būdingi gėlių ir vainikų girliandos ir skoningi festonai. Klasicizmo o. iniciavo broliai R. ir J. Adams. Antikinės vazos ir genijai, sustingę vainikai, meandrai ir kolonos sudarė blaivias ir šaltas klasicistinio o. kompozicijas. Ch. Percier ir P. F. Fontaine, įnešdami senovės graikų ir Egipto o. motyvų, pvz. sfinksas, pagrindė sustingusį imperijos stilių (žr.). XIX a. restauracija imitavo praeities epochų o. ir neorganiškai dėjo juos ant įvairių pramoninių dirbinių (baldai su gotikos o., krosnys su renesanso o. ir pn.). Kaip reakcija šiam nekūrybiškam elekticizmui apie 1895 iškilo Jugendstil (art moderne, modern style) bandęs sukurti naują originalų o. stilių (žr. pav. LE IX, 514), kuris betgi trumpai tegyvavo. XX a. teoretiškai priešingas bet kuriai apriorinei o. sistemai. Techniškasis stilius ieško ‚formos be o.' Meno praktika šio griežto reikalavimo nepaiso ir bando sukurti o. išeinančių iš daikto faktūros ar struktūros pobūdžio — ‚o. be formos'. Šalia to kuriami ansambliai modernaus stiliaus, bet panaudojant istorinius ar liaudies meno o. elementus.

A. Riegl, Stilfragen Grundlegung zu einer Geschichte der Ornamentik 1893; (") Die spätrömische Kunstindustrie I–II 1901–23; *B. Salin,* Die altgermanische Thierornamentik 1904; *A. Speltz,* Der Ornamentstil 1906; (") Das farbige O. aller historischen Stile I–III 1914–23; *P. Jessen,* Der Ornamentstich 1920; (") Meister des Ornamentstiches I–IV 1922–24; *H. Th. Bossert,* Das Ornamentwerk 1924; *R. Berliner,* Ornamentale Vorlageblätter des 15. bis 18. Jahrhunderts 1924–26; *J. Baltrušaitis,* La stylistique ornamentale dans la sculpture romane 1931; *W. K. Zülch,* Die Entstehung des Ohrmuschetstiles 1932; *H. Wichmann,* Deutsche Ornamentfibel 1942; *P. Meyer,* Das O. in der Kunstgeschichte 1944.

P.Rkl.

Lietuviškasis o. Pagrindiniai šių dienų lietuvių liaudies meno o. elementai yra archaiški, paveldėti iš priešistorinių laikų. Tai liudija išlikę o. ant puodų ir metalinių dirbinių iš prieškristinių bei visų vėlyvesnių priešistorinių laikų. Baltų tautos daugiau nei kitos indoeuropiečių grupės kultivavo smulkų geometrinį raštą. Brūkšneliai, eglutės, dantukai, tinkleliai, pinutės, taškučiai, akutės, ratukai, langučiai, trikampėliai, kriputės, lankeliai, įvijos buvo vartojami bent per pastaruosius du tūkstančius metų. Lietuvių o. nepasižymi lakia fantazija. Jame nerandame įmantrių linijų kombinacijų ar mitinių fantastinių gyvulinių pavidalų, kaip skitų ar vikingų mene, tačiau iš nesudėtingų motyvų buvo sukurta šimtai variantų. O. derinosi su medžiaga. Audiniuose, ypač juostose (žr.), geometriniai motyvai yra kampuoti dėl audimo technikos. Čia vyrauja eglutės, dantukai, trikampiai, rombai, svastikos, kryžiukai, žvaigždutės. Elementarūs motyvai jungiami, dvigubinami, kryžiuojami, prie jų prikabinamos atšakos, iš tų atšakų išvystomos naujos figūros. Augaliniai o. audiniuose irgi įgauna laužytas formas. Tokiu būdu iš lelijos žiedo pasidarė žiedas panašesnis į tulpę. Ten, kur o. nevaržomas audimo technikos, lenkta linija — akutės, ratukai, įvijos, lankeliai — vienodai dažna, kaip ir rombai, gimbė, trikampiai ar svastikos (žr. pvz. Durys, Klumpės, Kultuvė, Kolona, Langas, Stogas). Lietuviškasai bei baltiškasis o. turėjo savo charakterį, kuriuo skyrėsi nuo kitų tautų o. Jis pasižymi miniatiūriškumu, variantų gausumu, išbaigtumu, reikalaujančiu labai kruopštaus darbo. Medžio drožiniuose, ypač koplytstulpiuose ir kryžiuose (žr.), lietuvių liaudies meno o. yra pasiekęs kulminacinio taško. Įvijos, ratukai, lankeliai, kabučiai paverčia medį į lengvą, permatomą materiją, į ritminį junginį.

O. lydėjo simbolį. Jis pripildė tarp simbolinių ženklų pasiliekančias tuštumas. Dabartiniame liaudies mene o. yra susipynęs su simboliais. Daug motyvų, kuriuos laikome o., pradžioje yra buvę neabejotini simboliniai ženklai, pvz. saulės ratai, segmentinės žvaigždės, svastikos, medžiai, žalčiai, žirgeliai, paukštukai ir kt. Jie turėjo gilesnę prasmę už puošmenis. Jei ir nustoję magiškosios galios, jie iš tradicijos buvo kartojami iki šių dienų, vis labiau suaugdami su grynais o. motyvais. Ant margučių (žr.), kraičio (žr.) skrynių, langinių, prievarpsčių, kultuvių ir kt. piešiami ar drožiami gyvybės medžiai su ant jų viršūnėlės tupinčiais paukštukais ir aplink apmėtytomis saulutėmis šiandien beveik išvirtę į ornamentą, nors šita simbolių grupė yra viena iš seniausių ir būdingiausių žemdirbio religijai, siekianti mažiausia 5–6000 m. Kad augaliniai motyvai liaudies mene daugumoje yra gyvybės medžio ar žemės motinos simbolių reminiscencija liudija tai, kad jie beveik visada komponuojami su ratukais, žvaigždutėmis, svastikomis, vyriškaisiais gyvuliais ar paukštukais — dangaus sferos bei metų laikų simboliais. Augaliniai motyvai lietuvių liaudies

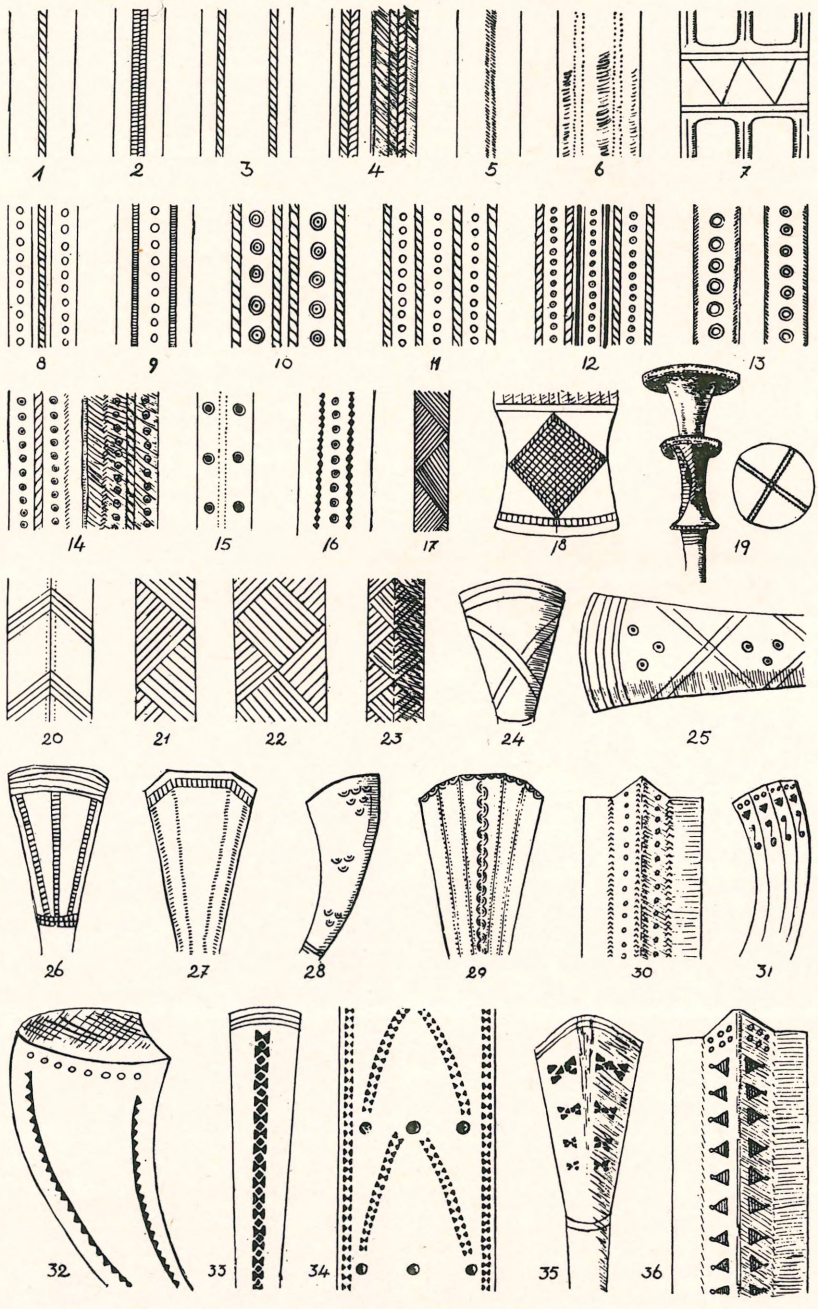

Lietuvos I–VIII a. žalvarinių papuošalų geometriniai ornamentai: 1–19 nr. iš senojo geležies amžiaus (I–IV a. po Kr.), 20–36 nr. iš vidurinio geležies amžiaus (V–VIII a. po Kr.). Iš J. Puzino, Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys 1938

Ornamentas

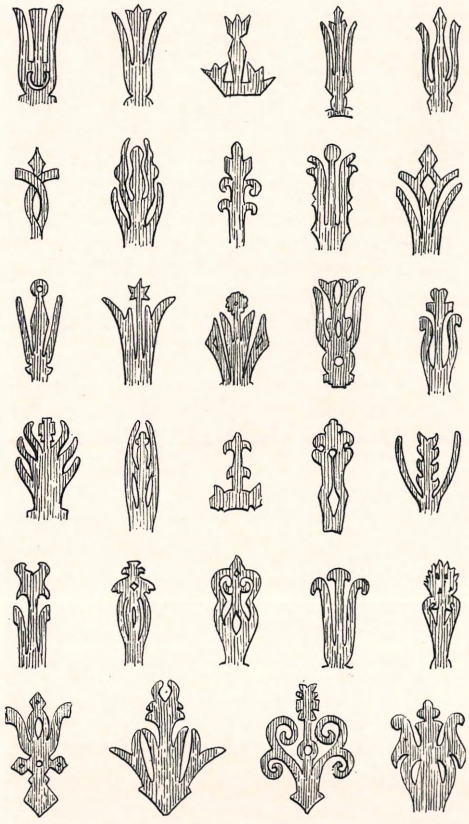

Augaliniai ornamentai Lietuvos kryžių kryžmose, daugumas iš XIX a. pabaigos. Iš P. Galaunės, Lietuvių liaudies menas 1930

mene stilizuojami. Jie neimituoja natūralių augalų formų. Tai stilizuoti lapai, besiskleidžią pumpurai ir žiedai, teikiantieji vitališkumo įspūdį. Turtingų pavyzdžių randame augalų pavidalo kryžių spinduliuose. Gyvuliniai motyvai retesni. Stilizuoto arklio ir briedžio figūrėlės yra sutinkamos senųjų prūsų ir sūduvių mene pirmaisiais amžiais po Kr. Gyvulių pavidalai iki mūsų laikų dar nebuvo pametę simbolinės reikšmės. Stogų žirgeliai (žr. Arkleliai), ragai, ožiai, paukšteliai puošia namus, tačiau jie užkeliami užtikrinti namų gerovei. Gyvatės ar žalčio pavidalai ties namų kertėmis ar abipus koplytėlių bei kryžių stulpo — irgi senosios simbolikos liekana. ‚S' formos figūros, vingiuojančios linijos ar rupūžių stilizuotos kojos, sutinkamos ant medinių antkapinių paminklų — tai labiau ar mažiau atitrūkę simbolių prisiminimai (žr. Antkapiai). Antropomorfiniai motyvai tiek lietuvių, tiek visų baltų mene labai reti. Jei ir pasitaiko liaudies meno o. (nekalbant apie šventųjų statulėles), jie labai suscheminti, be didesnės meninės vertės. Priešistoriniame mene irgi reti. Smarkiai stilizuotos žmonių figūrėlės pasitaiko ant žalvarinių papuošalų, ypač ant geriamųjų ragų ar diržo sidabrinių apkalų pirmaisiais pokristiniais amžiais. Gražios stilizuotos galvutės paskutiniu metu rastos ties Suvalkais sūduvių kunigaikščio IV a. kape išmuštos sidabro plokštelėje ant žirgo kamanų (žr. Suvalkai). Antropomorfiniai motyvai baltų mene galėjo atsirasti keltiškosios kultūros įtakoje apie Kristaus gimimo laikus. Geometriniai ir gyvuliniai motyvai yra visų archaiškiausi, rodantieji vietinę evoliuciją ir labai nedaug svetimos įtakos. Primityviausieji augaliniai motyvai (eglutės, trijų-devynių šakelių medeliai) yra labai se-

Skirsnemunės kryžius 1889 (iš A. Varno Liet. kryžių albumo)

ni, bet augalinis o. iš XIX–XX a. rodo gana stiprią istorinių meno stilių įtaką, ypač baroko. Bažnytinio meno įtakoje lietuvių liaudies meno o. žymiai praturtėjo.

Lietuvių liaudies menas (Vilnius): Medžio dirbiniai 1956, 1958; Architektūra 1957; Audiniai 1957; Senovės lietuvių papuošalai I 1958; Keramika 1959; *P. Galaunė,* Lietuvių liaudies menas 1930; *J. Puzinas,* Naujausių priešistorinių tyrinėjimų duomenys 1918–1938 (Senovė IV 1938); *M. Gimbutas,* Ancient Symbolism in Lithuanian Folk Art (Memoirs of the American Folklore Society 49, 1858); Sodžiaus menas I–VIII. *M.Gbt.*

2. Muzikoje o., dar vadinami melizmais (žr.), naudojami kūriniui pagražinti, dažniausiai yra smulkios gaidos, atsirandančios įvairiose kūrinio vietose. O. rūšys glaudžiai rišasi su gyvenamąja epocha, todėl muzikos istorijos būvyje jų yra buvę labai įvairių. Jiems žymėti buvo ir yra naudojami specialūs ženklai bei įvairūs terminai. Vėlesnių laikų kompozitoriai stengiasi o. išreikšti gaidomis, išvengdami interpretacijos netikslumų. Šiandien naudojomi šie o.: 1. Prieškirtis (Vorschlag, appoggiatura) — smulki gaida (arba dvi gaidos ir daugiau, jei dvigubas prieškirtis), statomas prieš pagražinamąją gaidą, su ja dažniausiai rišamas lankeliu, legato, ir žymimas visai smulkiu šriftu. Prieškirčių esti paprastų ir ilgų; jų skirtumas labai svarbus ritminiu požiūriu. Paprastas prieškirtis yra atliekamas prieš pagrindinės gaidos ritmą, palikdamas jos pilną ritminę vertę. Ilgasis prieškirtis atliekamas su pagrindinės gaidos ritmu, tuo būdu ją trumpindamas tiek, kiek jis pats trunka. Ilgo prieškirčio apsčiai naudota baroko muzikoje. Pokirtis (Nachschlag), kaip ir prieškirtis, gali būti vienos, dviejų ir net trijų gaidų, atsirandančių pagražinamos gaidos pabaigoje. Beveik visi treliai yra baigiami pokirčiu, bet jų gali pasitaikyti ir pavienėse gaidose. Ypatingai dažnai jie naudoti XVII–XVIII a. Nuo romantinės muz. pradėta juos išrašinėti gaidomis. Prieškirčiai ir pokirčiai savo charakteriu praturtina melodiją įbėgančiomis harmoninėmis arba akordinėmis gaidomis. Liaudies dainose bei giesmėse dainininkų taip pat mėgstama juos plačiai naudoti. Kartais net sunku išskirti pagrindinę melodiją, tiek daug jų atskiri giedotojai panaudoja, ir kiekvieną kartą visai kitoje vietoje. 2. Mordentas (žr.)—antras šiandien dažnai vartojamas o. 3. Panašiai, kaip apverstasis mordentas, trelis panaudoja į viršų einantį sekundės intervalą. Tik jis užgaunamas ne vieną kartą, bet tiek kartų, kiek tik suspėjama. Trelis žymimas viršum gaidos raidėmis tr. 4. Grupetto — trijų gaidų o., apsivyniojęs apie gaidos galūnę lyg apynys apie medžio viršūnę. Pagražinamos gaidos pabaigoje lygiu ritmu imama sekunda į viršų, grįžtama atgal, leidžiamasi sekunda žemyn, ir vėl brįžtama į pagrindinę gaidą. Dažnai sutinkamas klasinėje ir ypatingai romantinėje muzikoje.

P. Brunold, Traité des signes et agréments employés par les clavicinistes français des 17 et 18 siècles 1935; *E. Dannreuther,* Musical Ornamentation 1893; *A. Dolmetsch,* The Interpretation of the Music of the 17th and 18th Centuries 1915; *G. C. Hamilton,* Ornaments in Classical and Modern Music 1930; *M. Kuhn,* Die Verzierung in der Gesangsmusik des 16–17. Jhrh. 1902. *Iz.V.*

Ornamentika 1. mokslas apie architektūrinius pagražinimus, žr. Ornamentas; 2. muzikoje kompozicijos mokslo dalis, nagrinėjanti figūracijas, turinčias pagražinamąjį pobūdį. Žr. Ornamentas.

E. Appia, The Aesthetics of Ornamentation in French Classical Music 1949; *A. Beyschlag,* Die Ornamentik der Musik 1907; *R. Fasano,* Storia degli abbellimenti musicali dal canto gregoriano a Verdi 1949; *R. Lach,* Studien zur Entwicklungsgeschichte der ornamentalen Melopöie 1913.

Ornamentinis stilius puošnus, įmantrus, barokinis, savo paties grožį jaučiąs literatūros veikalo stilius, siekiąs imponuoti atskirai nuo veikalo visumos; klasiškai paprasto, nuosaikaus ir preciziško stiliaus priešingybė (pvz. V. Krėvės ‚Dainavos šalies senųjų žmonių padavimų' stilius).

Örne Anders (1881–1956) švedų kooperatininkas, politikas. Baigęs univ. 1907, dirbo socialdemokratų bei kooperatyvininkų laikraščiuose, 1916 priklausė Kooperatyvų sąjungos v-bai, 1921–27 buvo Tarptautinės kooperatyvų s-gos vykdomojo komiteto narys. 1919–34 švedų parlamento pirmųjų rūmų narys (atstovavo socialdemokratus); 1921–23 susisiekimo ministras; 1925–47 gen. paštų direktorius. Raštai: Kooperativ samhällssyn 1918, Kooperarism 1921, Nationellt och internationellt 1930. Ö. buvo didelis Pabaltijo draugas, gynė pabaltiečių reikalus, Švedų-lietuvių d-jos narys.

Orneta žr. Vormedytė.

Ornithogalum umbellatum žr. Paukštpienė skėtinė.

Ornithopus sativus žr. Seradėlė sėjamoji.

Ornithorhynchidae ančiasnapių šeima, žr. Monotrematai.

Ornitinas (gr.) amino rūgštis, randama šlapime ir paukščių išmatose. O. dalyvauja šlapiminių medžiagų formavimo cikle, vykstančiame kepenų audiniuose.

Ornitofilija (gr.) augalų žiedų apdulkinimas paukščių pagalba. Vad. ornitofiliniai augalai auga daugiausia tropiniuo-

se kraštuose ir pasižymi ryškiomis žiedų spalvomis, pvz. Salvinia splendens, šalavijas raudonasis.

Ornitologija (gr. ornis ‚paukštis' ir logos ‚mokslas') zoologijos šaka, mokslas apie paukščius. Žr. Paukščiai.

Ornitopodai (Ornitischia) žr. Dinosauras.

Ornitozė (gr.), arba psitakozė, papūgų bei papūgų giminės paukščių liga, kuria gali apsikrėsti ir žmonės. Tos ligos sukėlėjas yra virusas, 1930 surastas Bedsono, Westerno ir Simono. Žmones dažniausiai užkrečia įvairių rūšių papūgos. Per kvėpavimo takus virusas patenka į plaučius ir sukelia ligą panašią į plaučių uždegimą. Inkubacinis periodas trunka apie 10 d. Simptomai: aukšta temperatūra, kosulys, aštrūs galvos skausmai. Paprastai liga praeina per 8–10 d. Gydymui naudojamas aureomicinas ir terramicinas.

Ornitozuchai (Ornitosuchia iš gr. ornis ‚paukštis' ir soychos ‚krokodilas') mezozoinės eros, ankstyvojo triaso laikotarpio pradžioj gyvenę sausumos ropliai, priklausę Pseudozuchų (Pseudosuchia) būriui, turėję ilgas užpakalines kojas ir uodegas. Manoma, kad iš o. ar šio būrio gyviams artimų roplių yra kilę paukščių protėviai ir galiausiai patys dabartiniai paukščiai. Visi o. seniai jau išmirę.

Orobanche žr. Džioveklė.

Orogenas (gr.) regionalinis vienetas, paliestas kalnų susidarymo procesų (orogenezės).

Orogenezė (gr.) kalnodara, kalnų susidarymas; žemės plutos epizodiškas judėjimas, sulaužąs arba sulankstąs sluoksnius.

Orografas (gr.) aparatas, naudojamas darant topografinius žemėlapius, parodąs nueito kelio profilį.

Orografija, kitaip orologija, fizinės geografijos šaka, tirianti kalnus (gr. oros) ir jų sistemas.

Oro karas žr. Oro puolimas.

Oro keliai plačios ir gilios oro juostos, valdžios įstaigų nustatytos lėktuvų susisiekimui tarp atskirų vietų. Panašiai kaip ir sauskeliai, vieni o.k. skiriami artimam (vietiniam) susisiekimui, kiti dideliems atstumams. Pirmieji sutariami mažesniam aukštyje, antrieji aukščiau, nuo 12.000 iki 14.000 pėdų propeleriniams lėktuvams ir apie 24.000 pėdų sprausminiams lėktuvams (1000 pėdų = 305 m). Normalus o.k. plotis yra 10 mylių, po 5 mylias į abu šonus nuo tiesiosios, jungiančios du taškus. JAV kelio gylis yra 1000 pėdų žemiau 23.000 pėdų lygio ir 2000 pėdų aukščiau 23.000 pėdų lygio. Vienos ir kitos krypties kelio juostos, jungiančios tuos pačius du taškus, esti viena viršum kitos, o ne greta, kaip sauskeliuose. Taisyklė—o.k. aukštis yra pastovus visu ilgiu, aukštis tačiau nustatomas kiekvienam skridimui atskirai, atsižvelgiant į judėjimo tankumą ir atmosferines aplinkybes. Du o.k. negalimi greta vienas kito tam pačiam aukštyje dėl lėktuvų susisiekimo kontrolės dar nepakankamo tikslumo šiuo metu.

Oro judėjimo kontrolė yra esminė o.k. dalis. Ši kontrolė svarbiausiai vykdoma radijo būdu. Aplamai šiuo metu dar naudojamos dvi sistemos: žemo dažnumo ir labai aukšto dažnumo. Pirmoji (senesnioji) dėl jautrumo trukdymo po kurio laiko visai užleis vietą antrajai. Radijo navigacijos sistemos dažnumų skaičius ar jų ribos nustatomos tarptautiniais susitarimais ir kompetetingų įstaigų atskiruose kraštuose. Pvz. JAV civilinei aviacijai yra paskirti šie dažnumai: žemo dažnumo sistemai — nuo 200 iki 285, nuo 325 iki 405 ir nuo 400 iki 415 kilociklų, labai aukšto dažnumo sistemai: nuo 108 iki 117,9 megaciklų. Pavojų ir nelaimių atvejams tiek jūrų, tiek oro susisiekimui pasauliniu mastu yra paskirtos radijo bangos žemo dažnumo nuo 490 iki 510 kilociklų. Kiekvienas o.k. turi savo bangų dažnumą, o taip pat ir numerį. O.k. kontrolei vykdyti, pvz. visos JAV yra padalytos į zonas. Kiekviena zona, ar jos padalinys-rajonas žodinio ryšio reikalui turi savo ‚radijo komunikacijos' dažnumo skaičių. Jų ribos JAV yra nuo 118,0 iki 135,95 megaciklų.

Be šitos o.k. judėjimo kontrolės, dar skiriama vietinė aerodromo kontrolė, kuri turi tris laipsnius: a. aerodromo žemės kontrolė (iki pakilimo tako), b. pakilimo kontrolė, išvedanti lėktuvą iš aerodromo srities, c. radaro kontrolė, nukreipianti pakilusį lėktuvą į o.k. išeities tašką, o atskrendantį — į nusileidimo taką.

JAV aukščiausia oro susisiekimą tvarkanti įstaiga yra Federal Aviation Agency (FAA). Jos viršininkas skiriamas prezidento, kuris savo ruožtu skiria patarėjus atskiriems krašto regionams. Atskirose vietovėse FAA priežiūroje o.k. judėjimą tvarko privačios, savivaldybinės ir karinės įstaigos. Oro susisiekimo teises ar leidimus teikia Civil Aeronautics Board — penkių

asmenų taryba, skiriama JAV prezidento. Ji tiria ir oro susisiekimo nelaimes.

Aerodromų kelius galima skirti į du pagrindinius tipus: pakilimo-nusileidimo kelius (runway) ir lėktuvų vietinio judėjimo kelius (taxiway). Pirmieji platesni, tiesūs ir ilgi, pvz. 3000–4000 pėdų, antrieji siauresni ir su kreivėmis pagal reikalą. Statybiniu požiūriu ir vieni ir kiti dažniausiai yra sunkios gelžbetonio plokštės, liejamos atskirais rėžiais sujungtais temperatūrinėmis, susitraukimo ir darbo siūlėmis. Vidutinis plokštės storis, neskaičiuojant pagrindo, yra 30 cm. Storis priklauso nuo lėktuvų svorio ir įžemio atsparumo. Apledėjimui išvengti į plokštes kartais dedama vamzdžių šildymo sistema. *J.Vit.*

Orometras (gr.) kalnų barometras, aneroidinis barometras, turįs dvi skales: viena skalė rodo oro spaudimą, o kita — matuojamos vietos apytikrį aukštį nuo j.l. O r o m e t r i j a kalnų matavimas.

Oro muziejus (vok. Freiluftsmuseum, prc. musée en plein air, ag. open-air museum) muziejus, kur laisvai gamtoj suvežti ir iš naujo sustatyti kraštui būdingi pastatai bei įrengimai su visu jų inventoriumi. Lietuvių o.m. dar vadinamas ir t ė v i š k ė s m u z i e j u m i. Tačiau tėviškės muziejaus sąvoka yra siauresnė negu o.m., ir šis pavadinimas labiau tinka atskirų sričių, apylinkių ar mažesnių administracinių vienetų tos paskirties muziejams. O.m. yra centriniai, kur sustatyti viso krašto sričių ar apylinkių būdingesnieji pastatai, tiek paprastieji, tiek kulto, ir sritiniai, kur, paprastai vietinių kraštotyrinių draugijų priežiūroje, suvežti tai apylinkei būdingi pastatai, daugiausia perkeltos būdingos sodybos. Tokiems muziejams kaip tik ir tinka tėviškės muziejaus vardas. Didžiausias ir seniausias o.m. pasaulyje yra Skansenas Stockholme, Švedijoje, įst. A. Hazeliaus 1891 ir sudaręs Nordiska Museet (Šiaurės muziejaus) skyrių. Išsaugant ateinančioms kartoms senuosius pastatus, paskutiniu laiku rūpinamasi išsaugoti juos pirminėj vietoje ir aplinkoje. Kai kur, pv. Švedijoje saugomi ir neliečiami net atskiri kaimeliai ir seni dvarai.

L i e t u v o j e o. m. steigimu susirūpinta 1932. Jo reikalą kėlė Šiaulių ‚Aušros' muziejus ir atskiri asmens (1934 Gimtajame Krašte Ig. Končius, P. Galaunė ir kt.). Ilgai nesutariant dėl o.m. vietos, Žemės Ūkio Rūmai pradėjo Tėviškės muziejaus reikalą spręsti savo pastangomis: į Parodos aikštę atsivežė keletą senų kaimo pastatų su jų inventoriumi (1940–41 raudonarmiečiai dalį atvežtųjų pastatų ir juose surinktųjų daiktų sunaikino, pvz. išimdami senųjų medinių arklų geležines dalis, suskaldydami Švirskio kryžius, sukūrendami senus stalus). 1936 o.m. steigimu susirūpino Vytauto D. Kultūros muziejus ir 1937 susitarė su Žemės Ūkio Rūmais, kurie o.m. perleido visus Tėviškės muziejaus pastatus ir ten esamą inventorių. O.m. vieta buvo parinkta dr. J. Basanavičiaus parke (A. Panemunėje), bet steigimą sutrukdė įtakingų asmenų protestai (‚o.m. trukdys vasarotojų laisvę'). 1938 o.m. steigimu susirūpino VDU technikos fak. ir parinko laisvą vietą prie Botanikos sodo (A. Fredoje), bet muziejininkai pasisakė prieš netinkamą jam vietą. 1939 X o.m. steigimą perėmė Kultūros reikalų departamentas. Jam vieta buvo parinkta A. Panemunėje netoli bžn., o Žemės ūkio m-ja sutiko reikalingą žemę perleisti, bet iki 1940 VI 15 nebesuspėta darbų pradėti. Dabar keliamas klausimas o.m. steigti Vilniuje.

Šiaulių Aušros muziejus buvo pradėjęs steigti savo o.m.: sodelin atsivežė kelis ‚baublius', susirado pastatų, kuriuos turėjo perkelti. *J.Lng.*

Oro navigacija žr. Navigacija.

Orono mst. JAV, Maine vst., prie Penobscot upės, netoli Bangoros; 3600 gyv. (1950). Šiame mstl. veikia Maine vst. univ.

Oropa vietovė š. Italijoj (Piemonte), 12 km nuo Biella mst., 1180 m nuo j.l. Viena iš garsiųjų italų šventovių, skirtų Marijos garbinimui, praminta Šiaurės Vatikanu. Jau IV a. čia buvo garbinama kipariso medžio Dievo Motinos statulėlė, kuri, pagal tradiciją, esanti Šv. Luko darbo. Ji vadinama Juodąja Motina. 1599 maro metu jai pastatyta mažoji bazilika. Prie jos įkurta didžiulė ligoninė, vienuolynas, hidroterapinė sanatorija, meteorologijos stotis ir dideli pastatai maldininkams ir turistams apsistoti. Visa tai sudaro vientisą ansamblį aplink aikštę, esančią priešais bžn. Per metus O. aplanko apie 500.000 žmonių.

Oro puolimas (oro karas) vykdomas lėktuvais sunaikinti ar bent pakirsti bombomis ir raketomis priešo karo pramonę; jo krašto gilumoj apardyti strateginius punktus ir įrengimus, kad priešui apsunkintų karą vesti; nuslopinti priešo gyventojų moralę. Lėktuvų ar jų junginių priešo puolimai fronte, tiesiogiai padedant savo

kariuomenei, vad. aviacijos rėmimo veiksmais (kaip artilerijos rėmimas savo pėstininkų).

I pas. karo pradžioje abi pusės turėjo mažus lėktuvus, kuriais galėjo tik dieną žvalgyti priešininko veiksmus ir kiek įžvelgti jo užnugarį. Kiek vėliau šie lėktuvai apsigynimo tikslais buvo apginkluoti kulkosvaidžiais, dar vėliau, pagaminus artilerijos sviediniams specialius degtuvus, pastarieji pradėti mėtyti iš lėktuvų, kaip vėlyvesnės lėktuvų bombos. Karui įpusėjus pradėta aviacijai gaminti tikrąsias bombas ir patobulinti lėktuvai. Vokiečiai prisistatė orlaivių, su kuriais pradėjo intensyviai bombarduoti Londoną ir rytinius Anglijos pakraščius. Nors šie bombardavimai lemiamai karo nepaveikė, bet anglai turėjo nuo jų daug nuostolių, o jųjų karo pramonei gerokai pakenkė. Po kiek laiko anglai išrado padegamąsias kulkas ir iš kulkosvaidžių apšaudydami orlaivius lengvai padegdavo; vokiečiai buvo priversti nutraukti orlaivių naudojimą oro puolimams (iš 67 orlaivių 17 anglai numušė, 34 sunaikinti pačių vokiečių ir 6 sąjungininkų perimti). Tarp I ir II pas. karo lėktuvų gamyboje padaryta didelė pažanga. Didžiosios valstybės prisigamino daugybę bombonešių ir naikintuvų. Hitlerio pradėtas ‚žaibinis' karas su giliais ir masiškais o.p. užpultiesiems sudarė mirtinio pavojaus įspūdį ir lemiamai slėgė moralę. Daugelyje atvejų vokiečių įvykdyti o.p. suardydavo užpultųjų planus ir kai kuriam laikui paraližuodavo visą užnugario gyvenimą. Užsitęsus karui, įkinkyta anglosaksų pramonė greitai sukūrė dar galingesnę aviaciją už vokiečių turėtą, kuri puolė visus Vokietijos miestus iš eilės. Dėl nacių užsispyrimo ir pasitikėjimo greitai pagaminti atominę bombą ir raketą JAV pulti, sąjungininkai oro puolimais sugriovė beveik visą Vokietiją. Dar vėliau JAV 2 atominės bombos, numestos į Hirošimą ir Nagasaki, nulėmė karo galą su japonais.

Norint, kad o.p. būtų sėkmingi, puolantysis turi iš anksto gerai žinoti puolimo tikslus ir taikinius. Taikos metu būsimųjų priešų atitinkami štabų skyriai vienas kito kraštą seka ir viską rūpestingai registruoja. Nežiūrint į raketinių ginklų ir bepilotinių lėktuvų didelę pažangą, ateities karo o.p. vis dar lemiamą vaidmenį vaidins žmogaus betarpiai valdomi lėktuvai, bet dėl ginklų galios patys o.p. turės baisesnes pasekmes civiliniams gyventojams tolimame užnugaryje nei kariams fronte, todėl dar taikos metu turi būti tinkamai pasiruošta tuos baisumus sutikti. Visų pirma turi būti organizuotas ir išvystytas aktyvus gynimas: reikia turėti pakankamą kiekį naikintuvų, vairuojamų raketų ir kt. ginklų galimo puolimo vietose. Nemažiau svarbūs pasyvios gynybos klausimai. Laikoma, kad būsimoji karo pramonė turi susitalpinti po kalnais; gyvenvietėse, kad būtų išvengta didelių gyventojų nuostolių, turi būti įrengta pakankamas kiekis slėptuvių (žr.); o.p. atvejais aktualūs mitybos, vandens ir evakuacijos klausimai, — visa iš anksto turi būti apspręsta. II pas. karo metu tik todėl palyginamai buvę maži gyventojų nuostoliai Vokietijoje, kad o.p. buvo pasiruošta iš anksto, kad buvo laikomasi griežtos tvarkos ir drausmės.

Oro pavojaus skelbimo labai svarbus klausimas. Taikos metu gyventojams turi būti žinomos slėptuvių vietos ir kada jomis reikia naudotis. Įrengiamas pakankamas kiekis sirenų pavojui skelbti. Vietos valdžia gyventojams leidžia instrukcijas ir sustato tvarką, kurios visi turi griežtai laikytis, nes o.p. metu nedrausmingi gyventojai ne tik patys žūsta, bet ir kitus tvarkingus pražudo. *J.Mat.*

Oro Siurblys, arba Antlia, mažas p. dangaus pusrutulio žvaigždynas, gulįs tarp Kompaso, Jūros ir Burių žvaigždynų.

Orosius Paulus, V a. ispanų teologas, be poleminių raštų prieš origenistus, pelagijonus ir kt., šv. Augustino paskatinimu 417–418 parašė apologetinę pasaulio istoriją Historiae adversus paganos, vėliau plačiai naudotą. Tekstas: Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum 5, 1882 ir 18, 1889.

Oro slėgis atmosferos slėgis, žr. Atmosfera.

Oro susisiekimas žr. Aviacija, Lėktuvas, Oro keliai.

Oro teisė visuma teisinių nuostatų, liečiančių žemės rutulį gaubiančią oro erdvę ir joje judėjimą. Svarbiausias o.t. objektas yra lėktuvai. O.t. yra pagrįsta bendraisiais nuostatais ir priklauso iš dalies viešajai (tarptautinei, valstybinei, administracinei) teisei, iš dalies civilinei ir prekybos teisei. Du pagrindiniai klausimai o.t.: 1. suverenumas oro erdvėje ir 2. oro erdvės privatinė nuosavybė. Pirmasis klausimas — suverenumas oro erdvėje — jau išspręstas ta prasme, kad visi pripažįsta principą,

jog viršum valstybės teritorijos esančioje oro erdvėj suverenumas priklauso tai valstybei. Praktiškais sumetimais valstybės tačiau sutinka, tam tikromis sąlygomis, leisti savo oro erdve naudotis kitų valstybių lėktuvams. Tie klausimai spręsti 1919 Paryžiaus konvencijoje, liečiančioje navigacijos oru reguliavimą; ši konvencija buvo pakeista 1944 Čikagos konvencija, liečiančia tarptautinę civilinę aviaciją. Šią konvenciją 1954 buvo pasirašiusios 63 valstybės, kurios ja įsipareigojo tam tikromis sąlygomis leisti naudotis savo oro erdve kitų susitariančių šalių lėktuvams.

ICAO (International Civil Aviation Organization) yra tarptautinė organizacija tvarkyti tarptautinio pobūdžio civilinės aviacijos reikalams. ICAO yra speciali Jungtinių Tautų organizacija su būstine Montrealyje, Kanadoje. Be to, žinoma, kiekviena valstybė savais įstatymais tvarko visus karo ir civilinės aviacijos reikalus savo teritorijoje, taip pat gali sudaryti ir sudaro atitinkamus abišalius ar daugiašalius susitarimus su kitomis Čikagos konvencijai priklausančiomis valstybėmis.

Antrasis klausimas — oro erdvės privatinė nuosavybė — seniau buvo sprendžiamas senąja teisine doktrina ‚cuius est solum, eius est usque ad coelum' — žemės sklypo savininkui priklauso ir viršum tos žemės esanti oro erdvė, iki neriboto aukščio. Laiko ir gyvenimo reikalavimams verčiant ši doktrina kinta ta prasme, kad žemės sklypo savininkui oro erdvė viršum tos žemės priklauso tik iki to aukščio, iki kurio jis gali ja praktiškai naudotis; tarp kitko reiškia, kad savininkas negali drausti lėktuvams skraidyti virš savo žemės, jeigu tik jie skrenda tokiame aukštyje, kad jam netrukdo savo žeme naudotis, pvz. nebaido ir negąsdina jo gyvulių ir pn.

Privatinės oro teisės, kuri yra civilinio-prekybinio pobūdžio ir tvarko teisinius santykius tarp lėktuvo savininko ir keleivių etc., problemoms spręsti buvo eilė tarptautinių konferencijų: 1925 Paryžiuje, 1929 Varšuvoje, 1933 Romoje, 1938 Briuselyje. Svarbiausias susitarimas yra 1929 Varšuvos konvencija, kurios pagrindinis tikslas yra reguliuoti lėktuvo savininko pareigas keleivių atžvilgiu nelaimės atveju. Be to, minėtinos 1933 Romoje sudarytos dvi konvencijos, reguliuojančios lėktuvo savininko atsakomybę už nuostolius padarytus žemėje.

C. N. Shawcross and K. M. Beaumont, Air Law 1950; *P. Chauveau,* Droit Aérien 1951. *J.A.St.*

O'Rourke 1. Eduardas Aleksandras (1876 X 26 Basin prie Naugarduko — 1943 VI 27 Romoje) grafas, vysk. Tėvas Mykolas airių kilmės, atkilęs su Napoleono kariuomene, vėliau rusų kavalerijos karininkas, motina Angelika Bochwic, kilusi iš vokiečių. Grafo giminės atžalos nuo XIX a. pradžios prigijo istorinėje ir etnografinėje Lietuvoje. Mokėsi 1891–93 Vilniaus ir 1893–97 Rygos gimn. 1904 baigė Rygos politechnikumą. Ekonominius mokslus 1903–04 gilino Šveicarijos Friburge. Vėliau studijavo teologiją Innsbrucko univ. Nuo 1907 rudens, dar neįšventintas kunigu, jau dėstė Mogiliavo arkivyskupijos seminarijoje bažnytinę istoriją. Įšventino vysk. K. Cirtautas 1907 X 14 Kaune. Buvo minėtos seminarijos dvasios tėvas, vienerius metus Kolpino, prie Petrapilio, klebonas, vėliau Mogiliavo arkiv. V. Kliuczyńskio kapelionas. 1910–17 Petrapilyje Šv. Stanislovo par. klebonas. 1917 XII 14 paskirtas Minsko vyskupijos gen. vikaru ir oficiolu. 1918 IX 29 išrinktas Rygos vyskupu (konsekravo 1918 XII 15 Vilniaus katedroje vysk. J. Matulaitis). Dėl karo dieceziją tegalėjo apimti tik 1919 VIII. Rado apie pusę mil. tikinčiųjų ir tik 65 kunigus. Nors ir rūpestingas, bet kitataučių vyskupas išsilavinusiai tautai negalėjo įtikti. Tai pats suprato ir vietą užleido latviui. 1920 IV 10 perkeltas tituliniu Canea vyskupu, o 1922 XII 21 Pergamo. Nuo 1922 V Dancigo apaštališkasis administratorius. 1923 VII 15–19 jo globoje Dancige įvyko marijonų generalinė kapitula, kur daugumas dalyvavo lietuviai su Vilniaus vysk. J. Matulaičiu, MIC, kuris buvo perrinktas vyriausiu vadovu kitam šešmečiui. 1926 I 2 O'R. rezidencialinis vietos vyskupas. Dėl savo kilmės nepatenkino nei lenkų, nei ypač vokiečių. Todėl 1938 VI 13 perkeltas tituliniu Sofonijos vyskupu ir XII 20 paskirtas Poznanės metropolinėn kapitulon kan. 1939 atvyko į Romą ir gyveno pas marijonus, globojamas vysk. P. P. Būčio. Su juo ir su arkiv. J. Matulaičiu palaikė artimus ryšius. Dažnai lankėsi pas gimines ir draugus Lietuvoje. Lietuviškomis temomis rašė Lexikon für Theologie und Kirche. Palaidotas Romoje.

Vysk. E. A. O'Rourke

Al. Graf O'R., Erster Bischof von Danzig (Archiv für publizistische Arbeit. Intern. Biogr. Archiv 1936, 1590). *S.Mtl.*

2. Konstantinas (1821–1898) pulkininkas, 1863 dalyvavęs sukilime. Baigęs bajorų institutą, tarnavo Volinijos husarų pulke ir kariavo Balkanuose. 1850 pasitraukė iš kariuomenės, grįžo į Naugarduko aps. ir buvo valstiečių komisijos nariu. 1863 įsijungė į sukilimą, suimtas, kalintas Vilniuje, vėliau uždarytas į Daugpilio tvirtovės kalėjimą 1 metams.

Orozco José Clemente (1883–1949) meksikiečių dailininkas, vienas iš Meksikos moderniojo meno tėvų. Baigęs agronomiją, meną studijavo Mexico City San Carlos akad. nuo 1909 (pas Fabrés, vėliau — Atl). Dalyvavęs Meksikos revoliucijoj, dažnai vartojo jos motyvus savo kūryboje. Dirbo freskos (daugiausia), aliejaus ir litografijos technikomis. 1926 – 32 gyveno JAV. Naujorke 1928 suruošta revoliucijos piešinių paroda Marie Harriman galerijoje susilaukė didelio pasisekimo. Vėliau, aplankęs Europą, studijavo ispanų ir italų senuosius meistrus. 1947 turėjo apžvalginę parodą Meksikos Dailiųjų menų rūmuose. Žymesni freskos kūriniai Meksikoje: Orizaba prekybos m-loj (1926), Dailiųjų menų rūmuose (1936–40), Vyr. teismo rūmuose (1940–41) — visi Mexico City, be to, Guadalujaros univ. ir kt., JAV — Pomonos kolegijoje (Kalifornijoje 1930), Naujorko New School for Social Research (1930–31), Dartmough kolegijoje, Hanoveryje, N.H. (1932). Jo kūryba pasižymi suliejimu europinių akademinių meno tradicijų su senosios Meksikos actekų meno įtakomis ir stipriais ekspresionistiniais bruožais. *R.Žk.*

Orpa, arba Arpė, upelis Vileikos aps., Neries deš. intakas, 11 km ilgio.

Orr John (g. 1880), baronas Boyd of Brechin, anglų gydytojas. Rūpinosi žmonijos išmitimo klausimu, laikydamas jį pagrindu taikai užtikrinti (Food and the People 1943). Buvo britų vyriausybės patarėjas, 1946–47 Jungtinių tautų maisto ir agrikultūros organizacijos gen. dir. 1949 gavo Nobelio taikos premiją ir pakeltas į baronus.

Orrery Roger Boyle, žr. Boyle Roger.

Orsini Romos didikų šeima (nuo XIII a.), davusi 3 popiežius: Celestiną III, Mikalojų III ir Benediktą XIII. Su mažomis išimtimis gvelfų partijos šalininkai, per šimtmečius kovojo su gibelinų šeima Colonna. Nežiūrint popiežių (ypač Aleksandro VI) nepalankumo, XV a. bažnytinėj valstybėj O. įgijo didelės galios. Nuo XVI a. O. ir Colonnos turi popiežiaus sosto asistentų titulą.

Orskas Sov. Sąjungos mst. p. pauralėj, prie Uralo, Kumako ir Or upių santakos; apie 100.000 gyv. (1959). Žymus nikelio, vario ir geležies rūdos kasyklų centras, gležk. sujungtas su Uralo upės žiotimis (Gurjevu) ir transibiriniu gležk. Naftos, gaunamos 870 km ilgio vamzdžiu iš Embos srities, apdirbimo ir metalo pramonė.

Ørsted Hans Christian (1777–1851) danų fizikas, elektromagnetizmo mokslo grindėjas. Tėvo vaistinėj dirbdamas, anksti susidomėjo gamtos mokslais. Nesant tų mokslų fak. Kopenhagoj, studijavo farmaciją, o vėliau dar filosofiją, estetiką. 1799 gavo filosofijos dr. laipsnį už disertaciją apie Kanto filosofiją (visą amžių domėjosi Kanto ir Schellingo filosofija). 1801–02 kelionėje po Vokietiją ir Prancūziją susipažino su to laiko vadovaujančiais mokslininkais. Nuo 1806 profesoriavo Kopenhagos univ. 1824 įsteigė d-ją gamtos mokslams skleisti; 1828 jo iniciatyva įsteigta politechnikos m-la (joje ir pats ligi mirties dėstė); nuo 1815 buvo Karališkosios mokslų d-jos sekr. Jis buvo ne tik mokslininkas, bet ir rašytojas ir danų k. valytojas.

H. Chr. Ørsted

1822 išrado pjezometrą ir juo ištyrė skysčių gniužimą. Tyrė būdus, kuriais galima būtų gauti chlorinį ir metalinį aliuminį. Susipažinęs su A. Voltos darbais elektros srityje, visą dėmesį nukreipė į elektros vyksmų tyrimą. 1820 paskelbė, kad elektros srovė veikia magnetinę rodyklę ir tuo davė pradžią elektromagnetizmo mokslui. Seebecko, Faraday'o, Arago ir kitų pratęsti O. tyrinėjimai įgalino išvystyti elektros srovės panaudojimą technikoje. O. ieškojo ryšio tarp šilumos, elektros ir magnetizmo. O. vardu pavadintas magnetinio lauko stiprumo vienetas oerstedas (žr.). Jo gamtos filosofiniai raštai surinkti dviejuose tomuose Aanden og Naturen (Dvasia ir gamta) 1848–50. Iš kitų jo raštų pažymėtini Betragtinger over Chemiens Historie 1807. *M.Kr. ir J.Lng.*

Orša mst. Sov. Gudijoj, Vitebsko srity, pakeliui iš Minsko į Maskvą, prie Dniep-

ro aukštupio; 22.011 gyv. (1954). Didelis 5 geležinkelio linijų mazgas; cemento, linų, maisto, medžio, alaus ir kt. pramonė; muzikos m-la, Maskvos tekstilės instituto skyrius ir kt. m-los. Vienas seniausių tos srities mst., minimas jau 1076. Lietuvos valdžion pateko Gedimino laikais. Lietuvos kariuomenė, ypač XVI a. daug kartų per O. traukė link Smolensko ir Maskvos. 1514 lietuviai prie O. laimėjo reikšmingą mūšį (žr. žemiau). Dėl karų ir maro miestui sunykus, Zigmantas Vaza 1611 O. gyventojus 4 metams atleido nuo visų mokesčių, o 1620 suteikė magdeburgines teises. Iš naujo O. naikino Maskvos kariuomenė 1654 ir 1661. Rusijai O. atiteko 1772, nuo 1796 trumpą laiką buvo gubernijos mst., 1802 prijungta prie Mogiliavo gubernijos. 1812 miestą sudegino besitraukdami prancūzai. Per II pas. karą 1941 O. buvo taip pat stipriai sunaikinta. Lietuvos valdymo metu O. buvo įsteigti keli vienuolynai su m-lomis ir pastatytos 5 mūrinės ir 2 medinės bžn. Jėzuitų kolegiją (toj vietoj, kur anksčiau buvo kalvinų bžn.) ir Šv. Mykolo bžn. 1612 pastatė Zigmantas Vaza, padedamas L. Sapiegos; vėliau Jonas Sobieskis 1690 jėzuitams pastatė bžn. ir kolegijos rūmus. Bernardinus įkurdino Vladislovas Vaza, pastatydinęs 2 bžn. Domininkonų bžn. statyta 1650, trinitorių 1714, bazilijonų 1758. Be to, buvo pora moterų vienuolynų. Po 1831 sukilimo rusai vienuolynus ėmė uždarinėti, o bžn. atidavinėti stačiatikiams ar kitiems reikalams naudoti. Katalikų parapine bžn. išliko tik domininkonų bžn., statyta 1819. Iš eilės cerkvių seniausia buvo medinė pranašo Elijaus cerkvė, statyta 1505. *V.Klb. ir Z.I.*

O. kautynės svarbus lietuvių laimėjimas prieš rusus 1514 IX 8, kritišku momentu D. L. K-tijos santykių su Maskva. Žygimantui Senajam netekęs įtakos, Mykolas Glinskis (žr.) pabėgo Maskvon ir drauge su imp. Maksimilijono I atsiųstais artileristais ir inžinieriais Maskvos Vosyliaus III kariuomenei padėjo paimti 1514 VII 30 neįveikiamą D. L. K-tijos tvirtovę prie Dniepro — Smolenską. Pilyje atsirado išdavikų, o Lietuvos kariuomenė per vėlai atėjo Smolensko gelbėti. Susijungusi su iš Lenkijos atsiųstais raitelių ir algininkų pulkais, Lietuvos kariuomenė prie O. pastojo kelią tolesniam rusų įbrovimuisi. Nuo Smolensko mūrų rusai buvo arčiau Lietuvos susitelkę prie O. Kadangi Maskva jau buvo pradėjusi siųsti į kautynių lauką

Oršos kautynių 1514 pradžia
(M. Bielskio kronika 1597)

masines kariuomenes, jos čia skaičiuota iki 80.000 karių. Žygimanto Senojo atsiųstoje kariuomenėje, kuriai vadovavo gabus karo vadas Konstantinas Ostrogiškis (žr.), buvo 25.000–30.000 karių. Lietuvių pulkams, kurie kovėsi deš. sparne, vadovavo Jurgis Radvila (tėvas Mikalojaus Rudojo ir karalienės Barboros, Žygimanto Augusto žmonos). Vienos dienos susikirtime (IX 8) gerai ginkluotos lietuvių ir lenkų kariuomenės sutelktinėmis jėgomis didžiulė Maskvos armija buvo sunaikinta. O.k. laimėjimas tada gana plačiai nuskambėjo Europoj. Buvo išleisti panegiriniai eilių rinkiniai, kurie ypač kėlė K. Ostrogiškio garbę. O.k. pergalė paliko amžininkams stiprų įspūdį. Kautynių iliustraciją savo kronikoje įsidėjo M. Bielskis. Nežinomas vokiečių mokyklos autorius XVI a. pirmoje pusėje

Lietuviai 1514 kautynėse persikelia per Oršą
(detalė iš XVI a. nežinomo dailininko pav.)

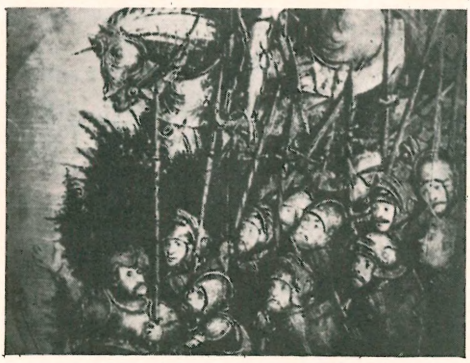

Lietuviai pėstininkai Oršos kautynėse (detalė iš XVI a. nežinomo dailininko pav.)

nupiešė aliejiniais dažais didelį pav. (2,5 m pločio, 1,5 m aukščio), kuris vaizduoja įvairias O.k. fazes. Kai lietuvių ir lenkų raiteliai perplaukė Dnieprą ir iš O. tiltu buvo atgabenta daug artilerijos pabūklų, kautynės sviro rusų nenaudai. Jie kovėsi lankų strėlėmis, apsaugai teturėdami trumpus skydus ir šalmus. Dalis maskviečių buvo ginkluota kovos kirviais, bet jie negalėjo stoti prieš ilgomis ietimis ginkluotus priešo raitelius. Kai, neatlaikę smarkaus spaudimo, rusai leidosi bėgti, dalis jų buvo sugrūsta Dniepran. Vakarop jau visa kariuomenė buvo pakrikusi. Žuvusiųjų skaičiuota 30.000, daug tūkstančių karių su savo vadu ir 1500 bajorų pateko nelaisvėn. O.k. belaisviai buvo apgyvendinti D.L.K. dvaruose, ir jų išvaduoti Maskvos kng. Vosylius nesirūpino. Tikslius priešo nuostolius tada buvo sunku pateikti. Dideliais skaičiais aukų tokiais atvejais buvo norima sustiprinti laimėjimo įspūdį. K. Ostrogiškis Vilniun atgabeno visas per kautynes paimtas rusų pulkų vėliavas. Tačiau O.k. laimėjimo užsitęsusiame kare su Maskva nebuvo galima pilnai išnaudoti. Lietuvai nebepasisekė atsiimti Smolensko. Pačioje tvirtovėje organizuojamas pilies atidavimas lietuviams buvo per anksti susektas. Ostrogiškis, atvykęs prie mūrų, rado jau sustiprintą Maskvos įgulą.

Oršos kautynėse lietuviai puola rusų (kairėje) patrankas (XVI a. nežinomo dailininko pav. detalė)

E. Zivier, Neuere Geschichte Polens (1506–72): Die zwei letzten Jagiellonen 1915; *Wł. Pociecha,* Królowa Bona I–III 1949–58; *Th. Schiemann,* Russland, Polen und Livland bis ins 17. Jahrhundert II 1887. O.k. liečiantieji leidiniai žr. *K. Estreicher,* Bibliogr. Polska I. *Z.I.*

Ort (santrumpa iš Obščestvo Rasprotranenija Truda) 1880 Petrapilyje įsteigta žydų amatininkų ir žemdirbių d-ja, kuri tik 1906 rusų valdžios buvo leista (anksčiau veikė slaptai). 1914 ji turėjo per 1 mil. rb. vertės turto. 1921 Berlyne ji buvo paversta tarptautine žydų amatininkų ir žemdirbių s-ga, o atskiruose kraštuose veikė vietinės d-jos. 1930 O. turėjo atskiras amatų ir žemės ūkio mokyklas Pabaltijy (Lietuvoj 137 mokiniai, Latvijoj 376, Lenkijoj 3735; Vilniuje buvo O. technikumas su 301 mokiniu). O. daug padėjo Rumunijos žydų ūkininkams, taip pat Lenkijoje. Londone 1928 buvo sudaryta Agro Joint Cooperative Tool Supply Co., kurios skyriai buvo ir Pabaltijy; ji aprūpindavo žemės ūkio įrankiais ir rūpinosi parduoti jų gaminius. Nuo 1924 O. šelpė Jewish Reconstruction Fund. *Rd.*

Lietuvoj O. d-ja amatui ir žemės ūkiui žydų tarpe skleisti įst. Kaune 1921 II 7. Jai vadovavo agr. Oleiskis, kilęs iš Šakių. D-ja steigė amatų m-las (Kaune vidurinė amatų m-la) ir kursus (Šiauliuose, Vilkaviškyje ir kt.), ruošė agronomus būsimiems Izraelio pionieriams, leido žydų k. (idiš) amatų vadovėlius, padėdavo jauniems vyrams, išmokusiems amatų, rasti darbą. D-ja rinkdavo savanorius iš žydų jaunimo ir juos mokydavo branginti darbą ir pragyventi išimtinai iš savo darbo. *Ch.F.*

Ortas (lenk. ort iš vok. Ortsthaler — sidabrinės monetos ¼ pagrindinio talerio vertės) sidabrinė moneta, vokiečių pavyz-

Jono Sobieskio ortas (1684)

džiu įvesta Lenkijoje XVII a. pradžioje ir ten kaldinta su pertraukomis iki XVIII a. vidurio. Iš karto 1 o. buvo 10, paskui 16, galutinai 18 grošų. Jonas Kazimieras kaldino o. ir D. L. K-tijai (1664). Lietuvos o., 18 gražių denominacijos, svėrė apie 5,4 g, sidabro bandas — 0,500.

Ortega y Gasset José (1883–1955) ispanų filosofas. Mokėsi pas jėzuitus, bet anksti atsisakė krikščionybės. Gavęs filosofijos doktoratą Madrido univ., 1906–11 dar studijavo Leipcigo, Berlyno ir Marburgo univ. 1911 paskirtas Madrido univ. metafizikos prof. Kūrė intelektualinius žurnalus (Revista de occidente red. 1923–36) ir kovojo prieš monarchiją. 1930 suorganizavo liberalų intelektualų partiją, dalyvavo monarchijos nuvertime ir buvo respublikos steigiamojo susirinkimo atstovas, padėjęs rašyti Ispanijos respublikos konstituciją. Vėliau nusivylė ispaniškosios demokratijos keliu, bet kilus pilietiniam karui 1936 pasitraukė į užsienį (Argentinoj, nuo 1942 Portugalijoj). Padaręs ‚paliaubas' su Franco, bet jam nenusilenkęs, 1949 grįžo Ispanijon, į Madrido univ. ir įsteigė savo Humanistinį institutą. Įtarinėtas ateizmu, mirė grįždamas Bažnyčion. Pasaulėžiūriškai liberalistinio humanizmo atstovas, O.y G. per Dilthey, Nietzschės ir Bergsono poveikį buvo susijęs su vad. gyvatos filosofija. Daugelis kitų gyvatos filosofų buvo antiintelektualistai, o O.y G. intelektą laikė ne gyvatos priešininku, o greičiau tuo poliumi, kuris jai suteikia problematiškumo ir dinamiškumo (‚raciovitalizmas'). Gyvenimas jam yra ne savaiminga tėkmė, o tikslų bei vertybių siekimas. Pagrindinė laiko dimensija jam yra ateitis kaip tai, kas įprasmina praeitį ir dabartį. Istorija — ne muziejinis praeities konservavimas, o kovingas naujų vizijų kūrimas. Šitaip žiūrėdamas į dalykus, O.y G. visų pirma kreipėsi į gyvenamojo amžiaus aktualiųjų klausimų analizę. Labiausiai jis išgarsėjo masės sukilimo problema: La rebelión de las masas 1929. Kiti veikalai: Meditaciones del Quijote 1914, 8 tomų essays rinkinys El Espectador 1916–29, España invertebrada 1923, El tema de nuestro tiempo 1923, La deshumanización del arte 1925, Meditación de la técnica 1939, Esquema de las crisis y otros ensagos 1942, Concord and Liberty, El Hombre y la Gente 1957. Jo veikalai versti į visas pagrindines pasaulio kalbas.

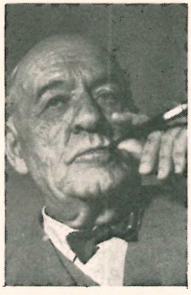

J. Ortega y Gasset

J. Ferrater Mora, O. y G. 1956. *J.G.*

Ortelius (Wortels ar Örtel) Abraham (1527–1598), šalia vienaamžio Mercatoriaus (žr.), žymiausias to meto kartografas-geografas. Gimė ir mirė Antverpene, bet buvo Augsburgo vok. emigranto sūnus. Jis daug keliavo prekybos reikalais po v. Europą, o nuo 1560 pradėjo domėtis geografija ir ruošė atlasą, kurį 1570 Gilles Coppens le Diest išleido Antverpene, vardu Theatrum Orbis Terrarum. Jis sudarytas iš 53 žemėlapių su aprašymais ir laikomas pirmuoju mūsiškai suprantamu (moderniu) atlasu. Nors atlasas sudarytas daugiausia iš kitų autorių žemėlapių ir jame nemaža kartografinių klaidų, bet jis liudija didelę anų laikų autoriaus erudiciją ir nuostabų kruopštumą. Dar jam esant gyvam atlaso išėjo daug leidimų flamų, vok. ir lot. kalbomis. 1573 išleistas 17 žemėlapių papildymų priedas Additamentum Theatri Orbis Terrarum. 1575 O. pakviestas Ispanijos karaliaus Pilypo II geografu. Kiti jo veikalai: Synonymia geographica 1578, Nomenclator Ptolemaicus 1584, Itinerarium per nonnullas Galliae Belgicae partes 1575 ir Aurei saeculi imago, sive Germanorum veterum vita 1596. *A.B.*

Ortelsburg mst. pietiniuose Rytprūsiuose, į p.r. nuo Allensteino; 14.234 gyventojai (1939). Per abu pasaulinius karus sunkiai nukentėjo, nuo 1945 lenkų valdžioje (lenk. Szczytno). Vardą gavo nuo Ortolfo iš Triero (1349–72), kuris čia, senojoj Notangos srity, pastatydino Ordino pilį.

H. Gollub, Geschichte der Stadt O. 1926.

Ortenzija žr. Hortenzija.

Orthodicranum žr. Dvynadantė.

Orthoptera žr. Tiesiasparniai.

Orthotricum žr. Šepšė.

Ortikonas (gr.) televizijos kameros katodinių spindulių vamzdis, panašiai kaip ikonoskopas (žr.), tarnauja perduodamam vaizdui skaidyti ir jo šviesos intensyvumui atversti į atitinkamą elektros srovę. Kitaip o. dar vadinamas ortikonoskopu. O. žymiai jautresnis (mažiau apšvietimo reikalingas) negu ikonoskopas. Žr. Televizija.

Ortiz 1. Jaime (1564–1625 X 11 Nesvyžiuje) ispanų jėzuitas. Įstojo į jėzuitus Kordoboj 1583. Atvykęs į Lenkiją-Lietuvą, 3 m. dėstė gramatiką Transilvanijoj, 8 m. filosofiją Poznanėje, scholastinę teologiją ir moralę Pultuske ir Vilniuje. 1591 Poznanėje išsp. Assertiones ex universa philosophia ir Introductio in Logicam Aristotelis (70 psl.). Tomo Akviniečio komentarus baigė rašyti Vilniuje 1617, bet jie liko rankraštyje, kaip ir vėliau rengti platesni Aristotelio komentarai.

2. Miguel (1560–1638 XII 10 Nesvyžiuje) ispanų jėzuitas. Įstojo į jėzuitus 1577. Kališo jėzuitų m-los rektorius 1601–05, Vilniaus akad. 1605–08, Nesvyžiaus 1616–23 ir 1630–35. Provinciolas 1624–27. Rankraščiu Krokuvoj paliko Tomo Akviniečio komentarus: Quaestiones articulorum ac dubitationum I 1594, II 1596.

Ortlerio Alpės Retijos Alpių grupė Tirolio Italijos pasienio srityj. O.A. garsios savo dideliu grožiu, turi 15 viršūnių per 3000 m aukščio ir 98 ledynus. Aukščiausioji O.A. viršūnė yra Ortler, 3902 m aukščio, sudaryta iš dolomito ir panaši į piramidę. Pirmąkart ją užkopė du medžiotojai 1804.

Orto- (gr. orthós ‚tiesus, status; teisingas, taisyklingas') priešdėlis, nurodąs tiesumą, statumą, taisyklingumą, teisingumą; cheminiuose terminuose reiškia, kad cikliniuose junginiuose dvi cheminės grupės yra prijungtos prie vienas šalia kito esančių atomų.

Ortocentras (gr.-lot.) visų trikampio kraštinių susikirtimo taškas. Žr. Trikampis.

Ortoceras (gr.) cefalopodų klasės fosilija, turinti per tūkstantį rūšių, randama nuo kambrio iki triaso, ypatingai daug siluro sluoksniuose. O. kiautas yra pailgas, beveik tiesus, su daugybe pertvarėlių, iki 2 m ilgio. Lietuvoje paviršiuje randama tik ledyno atneštų silurinių klinčių rieduliai su įvairiais o.

Ortochromatinis (gr.) turįs jautrumo savybių ne tik violetiniams (tamsiai mėlyniems) ir žydriems spinduliams, bet taip pat žaliems ir geltoniems. O. emulsija padengiamos fotografijos plokštelės nuo XIX a. pabaigos, bet XX a. o. užleido vietą panchromatinėms emulsijoms. Daugiau žr. Fotografija.

Ortodoksija (gr. orthós ‚tiesus' ir doxa ‚nuomonė') 1. ištikimas laikymasis oficialaus bažnyčios (ar kurios kitos institucijos) mokslo; nenukrypimas nuo oficialių pažiūrų, ‚oficialiosios tiesos'.

2. Evangelikuose o. pasireiškia liut. ir ref. pavidalais. Liut. o. istoriškai reiškia liuteronizmo laikotarpį po reformacijos, kuris pasireiškė ‚gryno mokslo' šūkiu. Ji dogmatiškai reiškia senąją liut. teologinę mokyklą, kuri prasidėjo po Liuterio mirties. Prieš ją kovojo pietizmas, iš dalies ją papildydamas. Liut. o. esmiškai apibūdinama dviem požymiais: 1. ji laikosi dieviškojo žodžio primato, pagal kurį Šv. Raštas pirmauja prieš bažnyčios mokslą ir tradicijas; 2. ji laikosi pateisinimo mokslo, pagal kurį žmogus yra nuodėmininkas, ir pasireiškia vien tik Dievo malonė. Ji atmeta Dievo ir žmogaus kooperavimo idėją išganymo reikale. Josios verbalinės inspiracijos mokslas vienon plotmėn pastatė Dievo Žodį ir Šv. Raštą. Tuo būdu tikėjimas Šv. Rašte apreikštą Dievo Žodį pasidarė raidine tikyba, apreiškimas — mokslu, bažnyčia — mokykla.

Liut. o. susijusi su naujojo liuteronizmo sąjūdžiu, kuris siekia grįžti prie Liuterio mokslo. Priešais pietistinį subjektyvizmą ir racionalistinį natūralizmą naujojo liuteronizmo sąjūdis pasižymi bibliniu objektyvizmu. Jis nukreiptas prieš naująjį hegelizmą ir kantizmą teologijoj (Ritschl) ir istorinį relatyvizmą (Troeltsch). Liut. konfesinių raštų dogmatinis turinys yra jo dėmesio centras. Naujojo liuteronizmo linkme pasireiškia: P. Althaus (kūrimo ir apreiškimo mokslas), G. Aulen (dievybės mokslas), R. Bing (įstatymas ir evangelija), E. Brunner (pamaldos ir tarnyba), M. Doerne (praktinė teologija), R. Jelke (sutaikinimas), W. Elert (liut. etika ir istorija), Chr. R. Mahrenholz (liturgika), A. Nygren (inkarnacija), J. Pelikan (etika ir katalikybė), E. Sommerlath (inkarnacija ir komunija), W. Trillhaas (krikščioniškoji sociologija). Naujojo liuteronizmo mokslas kritiškai vertina liut. o., bet jos laikosi ortodoksinis Misurės sinodas Amerikoj ir kelios mažos sen. liut. grupės Vokietijoj. Tačiau Misurės sinodo ortodoksiniame verbalinės inspiracijos moksle da-

bar pasireiškia ir realinės inspiracijos momentai.

Ref. o. XVI a. vadinosi ‚grynesnės religijos' teologija. Tuo norėta atsiriboti ne vien nuo Romos kat., bet ir nuo liut. teologijos, kurioj ref. o. manė randanti viduramžių elementų komunijos moksle, kristologijoj, bažnyčios santvarkoj ir kulte. Ref. o. siekė surasti ‚tikrosios bažnyčios' mastą pagal tris požymius: Dievo Žodį, sakramentus ir bažnytinę drausmę. Kalvinizmas susikūrė skirtingomis vietos sąlygomis. Todėl jis nesudarė vieningo išpažinimo. Ref. o. pagrindą sudarė gališkasis, belgiškasis ir skotiškasis tikėjimo išpažinimai XVI a., Dordrechto sinodo nutarimai 1618–19, Westminsterio konfesija 1647, Formula Consensus Helvetica 1675. Jie susidarė prieš pavojų sinodo autoritetui ir bažnytinei drausmei, iš sekuliaristinės renesanso ir humanizmo dvasios, pasireiškusį socijoniečių, arminijoniečių ir amiraldiečių sąjūdžiais.

Ref. o. pasireiškė penkiomis mokyklomis. Ref. o. Ženevos mokyklos susidarė Kalvino ir Bezos įtakoj ir pasireiškė ref. bažnyčioj nuo Skotijos iki Vengrijos. Ref. predestinacijos mokslas ir subjektyvinio išganymo įsitikinimas pasidarė ref. o. ašimi. Ref. o. Dordrechto mokyklos pasireiškė Olandijoj kovoje prieš arminijoninę schizmą. Čia pabrėžtos predestinacijos mokslo išvados kristologijai. Ref. anglosaksų mokyklos susidarė Westminsterio sinodo nutarimais Kromvelio bažnytinės ir politinės revoliucijos įtakoj. Ji pasidarė privaloma presbiterijonų mokslui ir santvarkai Anglijoj, Britų kolonijose, Skotijoj ir Š. Amerikoj. Ji valstybės valdžiai pripažino teisę prižiūrėti bažnyčią ir persekioti eretikus. JAV ji pakeista bažnyčios ir valstybės atskyrimo principu. Westminsterio mažasis ir didysis katekizmas 1647, šalia Heidelbergo katekizmo 1563, labiausiai vartojami ref. religiniai vadovėliai. Ref. o. vokiečių mokyklos susidarė vok. ref. sąjūdžio, humanizmo ir Melanchtono mokyklos įtakoj. Čia Bezos predestinacijos mokslas buvo jungiamas su Melanchtono mokyklos skelbtu objektyvinio išganymo visuotinumu ir subjektyviniu išganymo tikrumu. Heidelbergo katekizmas 1563 ir Consensus Bremensis 1595 yra šios mokyklos išraiška. Jis padėjo subjektyvinei pietizmo idėjai. Ref. o. hugenotų teologinės mokyklos priėmė Dordrechto nutarimus, bet apribojo sinodo autoritetą; dėl to susidarė skirtingos pažiūros. Ji siekė suderinti arminijonizmo ir gomarizmo pažiūras. Ref. o. helvetistinė mokykla 1675 siekė atremti vidinį humanistinės dvasios pavojų, pasmerkdama modernųjį kalvinizmą Bazelyje, Berne, Ženevoje, Züriche. Ji skelbė, kad yra privalomas o. mokslas apie predestinaciją, inspiraciją ir pirminę nuodėmę. Tačiau ji neįstengė pašalinti humanistinio pavojaus. Ref. o. nustelbta racionalistinių ir pietistinių formulavimų XVIII a. Bet Karl Barth krizės teologija XX a. kai kur vadinama naujoji o.

P. Althaus, Die Prinzipien der deutschen reformierten Dogmatik im Zeitalter der aristotelischen Scholastik 1914; *J. Bohatec,* Die cartesianische Scholastik in der Theologie und der ref. Dogmatik des 17. Jh. 1912; *W. Elert,* Morphologie des Luthertums 1952; *H. Fagerberg,* Bekenntnis, Kirche und Amt in der neu-lutherischen Theologie des 19. Jh. 1952; *K. Heim,* Das Gewissheitsproblem in der syst. Theologie bis zu Schleiermacher 1911; *E. Hirsch,* Geschichte der neueren ev. Theologie, 5 tt., 1950–54; *A. Lang,* Pietismus und Puritanismus 1941; *Chr. E. Luthardt,* Kompendium der Dogmatik [14]1937; *E. F. K. Müller,* Die Bekenntnisschriften der ref. Kirche 1903; *H. Sasse,* Was heisst lutherisch? [3]1937; *H. E. Weber,* Reformation, Orthodoxie u. Rationalismus, 3 tt., 1937–52; *O. Weber,* Grundlagen der Dogmatik I, 1953. *M.Kv.*

Ortodoksų bažnyčios žr. Rytų bažnyčios, Stačiatikių Bažnyčia.

Ortodontija (gr. orthos ‚tiesus' ir odoûs, odontos ‚dantis') odonto-stomatologijos šaka, kurios objektas yra netaisyklingai, kreivai išdygusių dantų ir sukandimo iškrypimų ištaisymas. O. specialybei pagrindus yra padėję Angle (1896), Case (1893) ir kt. Angle yra pateikęs sukandimo definiciją, dantų lankų tarpusavio santykiavimo iškrypimų klasifikaciją ir gydymo metodus. Dantų iškrypimams atsirasti turi reikšmės paveldėjimas, intrauterininės būklės anormalumai, motinos mitybos sutrikimai, rachitas, adenoidų išaugos, vaiko kvėpavimas per burną, pieninių dantų nepriežiūra — pirm laiko jų praradimas, nevykę įpročiai, kaip piršto čiulpimas, lūpos prikandimas, liežuvio laikymas tarp dantų ir kt. Blogai susitvarkę dantys yra linkę į gedimą (caries), o taip pat į paradentozę (žr.). Siauri viršutiniai dantų lankai su giliu gomuriu gali neigiamai veikti kvėpavimą per nosį. Esama daugelio gydymo metodų. O. įtaisai burnoje gali būti išimami arba fiksuoti ant dantų, vad. pasyvūs (aktyvuojami burnos raumenų) arba aktyvūs. O. aparatūrai taikomi spyruoklės, tempimo, pleišto, sraigto, nuožulnios plokštumos veikimo dėsniai. Mechaniškai stimuliuojant, plečiant dantų lankus, netaisyklingai išdygę dantys įgauna, per ilgesnį

ar trumpesnį laiką, reikiamą padėtį, dantų aplinkos kaului atitinkamai persiformuojant, ypač, kai organizmas dar tebėra augimo periode. Gydymas atliekamas dažniausiai mokyklinio amžiaus vaikų ir anksčiau, kai sudygę pieniniai dantys. Sunkesniais dantų lankų nesutapimo atvejais vartojamos ir chirurginės priemonės. O. diagnozei pavartojami galvos, žiaunų taškų matavimai ir kt. *P.Stč.*

Ortodroma (gr.) kartografijoje vartojamas pavadinimas uždaros kreivės, kuri yra didysis apskritimas (arba jo dalis, pvz. jūrlapiuose). Didieji apskritimai, einantieji per žemės kamuolio polius, yra meridianai, arba dienovidžiai (žr.), didysis apskritimas statmenai polius jungiančiai linijai — ekvatorius, arba pusiaujas (žr.), o didysis apskritimas(arba jo dalis) kuriuo nors kampu (nelygiu 90°) su pusiauju yra o. O. kerta dienovidžius — dėl jų konvergencijos — nuolat kintančiu kampu (kreivė, kertanti dienovidžius tuo pačiu kampu, yra loksodroma, žr.). O. yra trumpiausias atstumas ant didžiojo apskritimo tarp dviejų žemės kamuolio paviršiaus taškų (laikant žemę sfera; imant tiksliau žemę kaip elipsoidą, o. atitiktų geodezinė linija).

Ortoepija (gr.) taisyklinga tartis ir jos mokslas. Žr. Tartis.

Ortogenezė (gr.) doktrina, pagal kurią biologinė evoliucija vyksta sistemingai keliomis aiškiomis kryptimis, o ne atsitiktinai daugeliu krypčių.

Ortognatija (gr. orthos ‚tiesus, stačias' ir gnathos ‚žandikaulis') antropologinis terminas stačiam žmogaus veidui nusakyti. Veido kampas surandamas iš vad. frankfurtinės tiesės (nosies šaknies galiukas, akių duobės apačia ir ausies anga), ją perkertant veido liečiamąja (nosies šaknis ir dantų priešaknis). Jei šis kampas sudaro 90°, tai veidas status (ortognatiškas), kuris labai būdingas europiečiui; jei tarp veido liečiamosios ir išorėn pratęstosios frankfurtinės linijos susidaro mažiau kaip 90°, turime p r o g n a t i j ą, būdingą negridams, t.y. pirmyn atkištus žiomenis.

R. Martin, Lehrbuch der Anthropologie ³1958.

Ortogonalinis (gr.) stačiakampinis. 1. O r t o g o n a l i n ė k o o r d i n a t ų s i s t e m a žr. Koordinatos; 2. o r t o g o n a l i n ė s t r a j e k t o r i j o s kreivės, kurios susikerta stačiuoju kampu; 3. o r t o g o n a l i n ė s f u n k c i j o s funkcijų sistema, kurios kiekvienos dvi funkcijos pasakytose ribose turi ortogonalinius vektorius, pvz. tang x ir cotg x.

Ortografija (gr.) taisyklinga rašyba. Žr. Rašyba.

Ortoklazas, $K_2O \cdot Al_2O_3 \cdot 6SiO_2$, lauko špato (žr.) atmaina.

Ortona vidurinės Italijos mst. ir kurortas Adrijos pajūryj, ant aukšto, stataus žemės iškyšulio tarp Anconos ir Bari; apie 23.000 gyv. (1956). XII–XIV a. katedra, vyskupo rezidencija.

Ortopedas (gr.) ortopedinių ligų (žr. Ortopedija) gydytojas.

Ortopedija (gr.) medicinos šaka, kuri rūpinasi profilaktika ir atitaisymu įvairių galūnių ir stuburo iškraipymų, prigimtų arba įgytų nuo persirgtų ligų. Pirmasis šį terminą medicinoj pavartojo prancūzų gydytojas Nicolas Andry 1757, šiuo terminu turėdamas mintyje ‚meną išvengti ir atitaisyti vaikų kūno iškrypimams' (gr. orthos ‚tiesus' ir pais ‚vaikas'), bet terminas prigijo bendra reikšme.

Ortoskopas (gr.) poliarizacinio mikroskopo rūšis, pritaikyta iš interferencinių ruoželių spręsti apie kristalų ir kitų anizotropinių medžiagų fizines savybes.

Oršteinas (vok.) rudas, kietas iki 15 cm storio smiltainininis sluoksnis, randamas podirvy ir turįs humuso, geležies ir šiek tiek kalkingas.

Oruro mst. v. Bolivijoj, į šiaurę nuo Poopo ež., 3700 m nuo j. l.; apie 80.000 gyv. (1958). Bolivijos cino rūdos kasyklų centras, glžk. ir plentu sujungtas su La Pazu. Mieste yra univ., kasyklų m-la, vyskupo rezidencija. O. yra departamento sostinė, jau XVII a. turėjęs apie 70.000 gyv.

Orvydas 1. A d o l f a s (g. 1899) mokytojas. Mokėsi Šiaulių gimn., 1919 nutraukė mokslą ir išėjo savanoriu. Grįžęs iš kariuomenės, baigė gimn., kūno kultūros kursus Palangoje ir pradėjo mokytojauti (nuo 1921 Joniškio vidurinėj m-loj, nuo 1925 Kauno gimn.), drauge studijuodamas (baigė gamtos-matematikos fak. ir išklausė teisių fak.). 1936–38 Joniškio, 1938–40 Alytaus gimn. dir. 1941 išvyko į Vokietiją, iš kurios grįžęs 1943–44 mokytojavo Joniškyj. 1945–49 Regensburgo ir Scheinfeldo liet. gimn. inspektorius. 1949 atvyko į JAV.

2. (Orwid) C e z a r i s J o k ū b a s (1820 Plytninkų dv., Kruonio vls., Trakų aps. — 1868 Kurske, Rusijoje) pulkininkas, 1863 sukilimo dalyvis. Baigė Vilniaus bajorų m-lą ir Petrapily karo susisiekimo mokslus. 1857 pasitraukė iš kariuomenės ir grįžo į tėviškę; 1863 prisidėjo prie sukilimo,

kur jo pusbrolis J. Geistaras jam skyrė įvairių pareigų. 1863 I suimtas ir 1864 III ištremtas į Kazanės gub. 1868 buvo jam leista apsigyventi Kurske, kur nusikėlęs tuojau mirė.

3. Jonas (1875 Kražiuose — ?) dievadirbys. Pramokęs dievukus skobti iš savo tėvo dievadirbio, keliavo po Žemaitiją ir kt. Lietuvos vietas, kur darė kryžius, drožė dievukus, bažnyčioms statulas ir kt. 1893 Kražių bažnyčią ginant peršautas koją, slaptai gydėsi Raseiniuose, todėl išvengė rusų bausmės. Apie 1900 pasitraukė į JAV; Čikagoje išgyveno iki 1932, kur taip pat vertėsi dievukų drožyba, kryžiais ir pn. 1932 grįžęs į Kražius, vėl ėmėsi dievadirbio amato ir Pakražančio bažnyčiai padarė Dievo Motinos statulą, Tūbinių k. mūro koplyčiai tris statulas; 1939 dirbo Kražių skerdynių statulų grupę.

B. Buračas, Dievadirbys J. O. (Naujoji Romuva 1939 nr. 16).

Orvieto Italijos mst. Umbrijoj, prie Paglios (Tibeto intako) upės, ant 325 m aukščio atskiros uolinės kalvos; apie 25.000 gyv. (1958). Nuo O. atsiveria puikūs reginiai į plačias apylinkes, o jis pats pasiekiamas keltuvu (nuo Romos – Florencijos gležk. stoties). Garsus O. vynas. Vyno ir alyvos prekyba, keramikos pramonė. Senas etruskų miestas Fanum Voltumnae, viduramžiais vad. Urbs vetus. Vyskupas minimas nuo 590, miesto bendruomenė — nuo 1137. Viduramžiais O. laikėsi popiežiaus gvelfų partijos. Katedra, statyta 1285–1319, romaniškos konstrukcijos su gotikos elementais fasade, kurį pradėjo puošti 1310 L. Maitani (žr.), tęsė A. Orcagna (žr.) ir A. Pisano (žr.). Fasado frontonų mozaikos pradėtos 1321, o baigtos XVI a. Katedroje dvi įžymios koplyčios: Capella de Corporale, kurioje stovi relikvijorius Bolsenos stebuklo relikvijos — kraujo prisisunkusio korporalo (žr.), ir Capella Nuova su Fra Angelico ir Lucca Signorelli freskomis, vaizduojančiomis Paskutinį Teismą. Kelios mažesnės bžn. iš XIII–XIV a. su fragmentais nuo V a. Įdomūs viduramžių rūmai: XII a. Palazzo del Popolo, XIII a. Palazzo Vescovile ir Palazzo dei Papi. XII a. gyvenamieji namai perstatyti gotikos epochoje su skliautais. 1364 kardinolo d'Albornozo statytos tvirtovės griuvėsiai ir 1527–40 A. da Sangallo suprojektuotas 60

Orvieto

m šulinys su spirališku taku viduje. Gausūs etruskų kultūros radiniai sutelkti Museo dell'Opera ir Museo Faina, daug keramikos, graikų ir etruskų vazų, antkapinės skulptūros. Išlikęs nemažas etruskų kapinynas iš VII–VI a. ir IV–III a. pr. Kr. su iš tufo blokų pastatytais kapais ir gatvėmis.

Orvil Ernst (g. 1898) norvegų rašytojas. Pamėgęs tarpkario laikotarpio naujas psichologines temas, jis savo romanuose daugiausia sustoja prie erotinių motyvų, ypač mėgsta vaizduoti moterų išgyvenimus. Romanai: Birger 1932, Irene 1933, Rita og hennes mann 1934, Birgit slåss 1935, Maksimum 1945, Synnöve selv 1946 ir kt. Rašė ir eilių bei dramų.

Orwell George žr. Blair, Eric.

Orzechowski 1. Ignacy žr. Ożechovskis.

2. (Orichovius) Stanisław (1513–1566) lenkų publicistas, pasireiškęs tiek lenkiškais, tiek lotyniškais aštrios religinės ir politinės polemikos raštais. O. motina buvo stačiatikių kun. duktė, ir todėl O. save laikė ‚gente Ruthenus, natione Polonus'. Studijavo nuo 1526 Krokuvoj, Vienoj, Wittenberge (čia buvo patekęs stiprion Liuterio ir Melanchtono įtakon ir todėl 1532 tėvų buvo išsiųstas Italijon), Paduvoje, Bolonijoje ir Romoje. Po 16 metų grįžęs iš užsienio ir tėvų spiriamas, 1543 įsišventė į kunigus, bet greitai suėjo konfliktan su dvasine vyresnybe, išleisdamas brošiūrą prieš kunigų celibatą De lege coelibatus 1551 ir netgi sutuokdamas vieną kunigą. Pagaliau nepaisydamas vyskupo įspėjimo, 1551 ir pats vedė. Tada vyskupas jį iškeikė ir pasmerkė turto konfiskavimu ir ištrėmimu. Tačiau, nors karalius tai ir patvirtino, O., naudodamasis savo didžiuliu populiarumu bajorijos masėje, 1552 išgavo Petrakavo seimo nutarimą, kad pasaulinė valdžia nevykdytų vyskupo sprendimo. O. bajorijos buvo labai mėgiamas, nes savo temperamentingais, raiškaus stiliaus, betgi moraliniais skrupulais nesivaržančiais ir net demagogijos nevengiančiais raštais pataikavo bajorijai, gynė jos privilegijas, tiesiog šovinistiškai aukštino lenkų tautą, jos tikruoju reprezentantu laikydamas bajoriją, kuriai miestiečiai turi tarnauti. Kaip tikras publicistas (vadinamas pirmuoju lenkų publicistu), O. gyvai reagavo į opius dienos klausimus. Pvz. lenkų bajorijai piktinantis Žygimanto Augusto vedybomis su Barbora Radvilaite, O. rašė piktus paskvilius, dar labiau kiršindamas. Kylant turkų pavojui ir plačiai Europoje kalbant apie karą su turkais, O. leidžia brošiūrą, ragindamas bajorus mušti turkus. Savo raštuose O. darėsi kaskart karštesnis, net fanatiškas katalikybės gynėjas, beatodairiškai smerkė kitatikius, uoliai propagavo teokratinį principą valstybėje, reikalaudamas, kad visi ir pats karalius besąlyginai paklustų Katalikų Bažnyčiai, nors pats O. savo gyvenime toks klusnus bažnyčios drausmei ir nebuvo. Tas mintis ypač kėlė savo veikaluose Rozmowa albo Dyjalog około egzekucyjej Polskiej Korony 1563 ir Quincunx, to jest wzór Korony na cynku wystawionej 1564 (persp. 1919). Kadangi Liublino unijos išvakarėse buvo labai suaktualėjęs Lietuvos ir Lenkijos santykių klausimas, O. ir čia aktyviai įsikišo su savo plunksna, veikale Quincunx juodindamas lietuvius, kurių net kilmingiausias negalįs prilygti kad ir žemiausiam lenkui, ir reikalaudamas, kad lietuviai savo kunigaikštį pakeistų lenkų karaliumi, o drauge nelaisvę į laisvę, gėdą į garbę, kvailumą į išmintį ir t.t., nes tik pilnai susijungusi su Lenkija Lietuva galėsianti džiaugtis visomis laisvėmis, kurias turįs lenkas. Lietuvos patriotai negalėjo likti neatsikirtę. Mykolo Radvilos Juodojo iniciatyva buvo parengtas ir išsp. lietuvių atsakymas (spėjama, kad jo autorius buvo Vilniaus vaitas Augustinas Rotundas) Rozmowa polaka z litwinem (Lenko pasikalbėjimas su lietuviu) 1564 (persp. 1890), kur O. peršamoji lenkų laisvė vadinama netvarka bei savivale, griaunančia pačius valstybės pagrindus. Kiti O. veikalai: Oratio Reipublicae Polonae 1543, Fidelis subditus 1543, Baptismus Ruthenorum 1549, Opowiadanie upadku przyszłego polskiego 1560, Annales Polonici (gyvai aprašė savo meto Lenkijos įvykius) 1611 (lenk. vertimas 1767). O. raštų rinkinys (nepilnas) išsp. 1826 (2 tt.). *V.M.*

G. Korbut, Liter. Polska I 1929, 218–221 (pilnas O. raštų sąrašas); *L. Kubala,* St. O. i wpływ jego na rozwój i upadek reformacji w Polsce 1870; *A. Maczuga,* Ostatnie lata w życiu St. O. (Sprawozdania gimnaz. w Tarnowie za 1894–95); *Krzesiński,* St. O. Biographische Skizze 1891; *J. Thumenówna,* Rodzina ks. St. O. (Kwart. Historyczny 1917); *St. Kot,* A. F. Modrzewski (sk. VIII polemika su O.) 1919.

Orzelski Swiętosław (1549–1598) lenkų protestantų veikėjas, autorius atsiminimų apie du pirmuosius bekaralmečius. Vienas iš septynių D. Lenkijoje žinomo O. sūnų. Studijavo Krokuvos akad., Frankfurto

(prie Oderio), Leipcigo ir Wittenbergo univ. Virtęs protestantu, 1565 grįžo Lenkijon. 1582 tapo žemės teisėju Kališe; Zigmanto Vazos laikais buvo Radziejovo seniūnu. Pastoviai renkamas seimų atstovu, 1582 buvo seimo maršalka, 1595 vadovavo protestantų suvažiavimui Torunėje. Atsiminimų forma lotyniškai aprašė dviejų reikšmingų bekaralmečių istoriją (1572–76) nuo Žygimanto Augusto mirties iki Stepono Batoro valdymo pradžios (iki Dancigo paėmimo): Interegnum Poloniae libri VIII. O. plačiai papasakojo visus įvykius nuo Žygimanto Augusto laidotuvių. O. aprašė, kaip didikai taip viską esą išgrobstę, jog valdovo lavono nebebuvę galima nė garbingai aprengti. Dar daugiau žinių suteikė O. po Henriko Valois pabėgimo. Nors O. kartais sujaukė įvykių eigą, bet jo veikalo, kaip istorijos šaltinio, vertė yra didelė. Jis yra laikomas pirmuoju Interregnumo istoriku. O. rašė, ką jis pats matė ir girdėjo, kur jis pats buvo įvykių liudininku apskričių seimeliuose ir seimuose. Iš O. veikalo išryškėja lietuvių laikysena po Žygimanto Augusto mirties, jų savarankiškos tendencijos po ką tik per prievartą įvykdytos Liublino unijos. O. parodo, kaip lietuviai per abi karaliaus elekcijas statė savo atskirus kandidatus (žr. Ernestas Habsburgas). Nurodydamas atskirą lietuvių nusistatymą, O. aprašė, kaip pas Henriką Valois Paryžiun buvo siunčiamas Merkelis Giedraitis (žr.), kaip lietuviai reikalavo grąžinti per Liublino uniją užgrobtas vaivadijas, turėjo atskirus savo seimus ir kt. (Scr. rer. Pol. XXII, 80, 107, 279, 625 ir kt.). Nors lietuvių atžvilgiu O. yra tendencingas, tačiau medžiagos gausumu apskritai su O. negali lygintis joks bendralaikių interregnumo laikotarpio rašytojų. Tačiau O. rankraštis paliko nespausdintas. Pirmasis ištraukų davė J. U. Niemcewicz (Zbiór pamiętników historycznych I 1822); Wl. Spasowicziaus lenkiškas vertimas buvo išl. Petrapilyje serijoje Dziejopisy I–IV 1856–58. Iš originalo kritišką ir mokslui svarbų pilną tekstą (lotyniškai) išl. Edv. Kuntze (Scr. rer. Polonicarum XXII) 1917. Viena seiminė O. kalba 1585 išsp. t.p. XVIII 278.

J. Bartoszewicz, Dzieła I 1877, 390; *K. Estreicher,* Bibliogr. Polska XXIII 1910; *G. Korbut,* Literatura Polska I 1929. *Z.I.*

Orzeszkowa (Ožeškienė) Eliza (1841 V 25 / VI 6 Milkovščiznoje netoli Gardino — 1910 V 18 Gardine) lenkų rašytoja. Gimusi dvarininko Pavlovskio šeimoje, O. mokėsi Varšuvoj, kur 1857 baigė vienuolių (PP Sakramentek) m-lą. 1858 motina išleido ją už beveik 20 m. vyresnio Petro Orzeszko. Šeimyninis gyvenimas nebuvo laimingas; tiktai vyro ištrėmimas po 1863 m. sukilimo Sibiran tą klausimą savaime išsprendė — O. liko gyvanašle. Dabar kelerius metus ji paskyrė savo išsilavinimui praplėsti — labai daug skaitė įvairiausiais klausimais. Savo pirmąjį kūrinį — novelę Obrazek z lat glodowych išspausdino 1866 laikraštyje Tygodnik Illustrowany. Pirmoji apysaka Ostatnia miłość išėjo 1868. Nuo 1871 pradėjo reikštis publicistika, daugiausia rašinėdama moterų teisių klausimais. 1880–82 Vilniuje turėjo knygyną ir išleido kelias knygas, tarp kurių dvi savo publicistines knygeles. Rusų valdžia knygyną uždarė ir O. grąžino gyventi Gardinan policijos priežiūroje. 1894 antrą kartą ištekėjo už adv. St. Nahorskio (m. 1896).

E. Orzeszkowa (Ožeškienė)

1905 laikraštyje Kurier Codzienny (nr. 171) O. išspausdino straipsnį Sprostowanie, kuriame aiškiai pasisakė prieš lietuvių tautinio atgimimo sąjūdį. Jai labai rimtai, bet kartu aštriai atsakė Lenkijoje gyvenąs adv. Ip. Gegužis-Gegužinskis ir kiti Vilniaus Žinių publicistai. Vilniaus Žiniose 1905 yra išsp. du jos laiškai.

Svarbesnieji O. veikalai: moterų teisių ciklas — Pamiętnik Wacławy 1871, Pan Graba 1872, Marta 1873; žydų ciklas — Eli Makower 1875, Meir Ezofowicz 1878, Mirtala 1886; kaimo-dvaro ciklas (geriausieji O. kūriniai) — Niziny 1883, Dziurdziowie 1884, Zygmunt Ławicz i jego koledzy 1886, Nad Niemnem 1887, Cham 1888; priešemigracinis ciklas — Australczyk 1894, Argonauci 1899, Ad Astra 1902 (parašyta kartu su J. Romskiu t.y. T. Garbowskiu (1869–1940), vėlesniuoju Krokuvos univ. prof.). Publicistika: Kilka słów o kobietach 1873, Patriotyzm i kosmopolityzm 1881, O żydach i kwestii żydowskiej 1882, Ludzie i kwiaty nad Niemnem, Wisła II, IV, V (1888–1891; etnografiniai Gardino apylinkės gudų vaizdeliai).

O. yra viena iš žymiausių XIX a. pabaigos rašytojų realistų. Pirmojoj savo kūry-

bos fazėj O. domėjosi ypač moterų ir jų emancipacijos problemomis (ypač Marta). Toliau daug dėmesio rašytoja kreipė visuomet lenkuose aktualiai žydų problemai. Toki šios tematikos romanai, kaip Eli Makower ir Meir Ezofowicz, išversti į svetimas kalbas, išgarsino O. vardą toli už Lenkijos sienų. O. dvasinis gyvenimas formavosi Muravjovui siaučiant. Cenzūros persekiojama rašytoja vartojo simbolinį bei alegorinį aprašymo būdą. Garsiausias O. romanas yra Nad Niemnem. Tai Lietuvos dvaro ir šlėktiškų palivarkų epopėja, kur skelbiama besąlyginė meilė žemei, jos žmogui ir gamtai. Iš kitų šios rūšies kūrinių minėtini: Cham ir Bene nati. Po 1895 O. prozos jėga ėmė silpnėti ir jau nebepakilo iki Nad Niemnem lygio; rašytoja palinko į didaktiką ir moralistiką, užsikrėsdama tolstojišku evangelizmu. Gėriau jai vyko kurti trumpi pasakojimai ir patriotinės tematikos bei tendencijos novelės. Stipriausias tokių rinkinių yra 1863 sukilimo aukoms paskirtas Gloria victis. Aplamai, O. tematika siaura ir provinciališka, bet jai sekėsi meistriškai piešti moterų ir šlėktų portretus. Šiaip jau ji rūpinosi tik mokyti skaitytojus altruizmo, šią gražią tendenciją silpnindama banalaus sentimentalizmo gaida.

Lietuvių k. išversti O. raštai: H. D. Žilevičiaus Mejeris Ezofavičius 1930, J. Sužiedėlio — Chamas 1958, J. Majausko — Prie Nemuno 1958, be to, St. Dabušio sudaryta rinktinė Raštai I–II 1927–29. Smulkesnių vertimų buvo ir daugiau.

Svarbesnieji raštų leidimai: Tanie zbiorowe wydanie pism E. O. 1884–89, 47 tt.; Pisma E. O. 1912–28, 25 tt. (leidinys nebaigtas); Pisma zebrane 1947–53, 52 tt. (pirmas kritinis O. grožinių veikalų leidinys). Rinktinė: Dzieła wybrane E. O. 1953–55 (²1957), 12 tt.

Laiškai: Listy 1937–38, 3 tt.; Listy zebrane 1954–58, 4 tt. (leidinys dar nebaigtas).

H. Przewóska, E. O. w literaturze i ruchu kobiecym 1905; *A. Drogoszewski,* E. O. ²1933; *J. Butkiewiczówna,* Powieści o nowele żydowskie E. O. 1937; *M. Romankówna,* Na nowych drogach 1948. *J.K. ir A.Vt.*

Os osmio (žr.) cheminis ženklas.

Osai žr. Osetai.

Osaka didumo antrasis Japonijos mst., žymiausias jos pramonės centras ir trečiasis iš eilės uostas; per 2 mil. gyv. (1959). O. yra žemumoj prie saugios O. įlankos toje vietoje, kur į ją įteka Bivos ež. ištakas Jodogava. Miestas tiek išraižytas upės šakų ir kanalų, kad darosi panašus į Olandijos kurį nors didmiestį. Jo uostas tinka didiesiems jūrų laivams. Didžioji mst. žymenybė yra 1583 statyti pilies rūmai, gal būt, gražiausias Japonijos architektūros kūrinys. Jie yra apsupti vandens ir aukšto mūro. O. yra 3 univ., daug šventyklų, kelios europiečių krikščionių misijų stotys, teatras, muziejus. Pramonė: laivų statyba, tekstilė, metalo, cukraus ir mašinų gamyba. O. įkurta 1496 kaip šin-šu sekto šventykla. Prijungus 1925 kelis priemiesčius, O. buvo patapęs kurį laiką didžiausiu Japonijos mst. 1909 išdegė apie trečdalis mst., per 1891 X 28 žemės drebėjimą žuvo apie 10.000 žmonių, o 1945 daugybė namų buvo sunaikinta orinių puolimų. Kasmet O. vyksta tarptautinė paroda.

O.S.B. benediktinų (Ordo Sancti Benedicti) santrumpa. O. S. Bas bazilijonų (Ordo Sancti Basilii) santrumpa.

Osborn Henry Fairfield (1857–1935) amerikiečių geologas - paleontologas. 1877 baigė Princetono univ., 1881–91 prof. Princetone, 1891–1935 Kolumbijos univ. prof. Jis 1891–1910 vadovavo Amerikos gamtos istorijos muziejaus stuburinių skyriui, o 1910 išrinktas jo pirmininku. Iš viso jis paskelbė 755 darbus iš geologijos, paleontologijos, antropologijos, zoologijos ir biologijos. Savo raštuose O. gynė ir propagavo Darvino evoliucijos teoriją, sukūrė savo ištisą stuburinių paleontologijos m-lą, kurią sudarė eilė ano meto jaunų, jo dėka išgarsėjusių, gamtininkų, daug nuveikė nustatant reliatyvinį išnykusių Š. Amerikos žinduolių amžių ir sudarant koreliaciją tarp trečiaeilinių ir žinduolinių horizontų Amerikoje ir Europoje ir ypač daug nusipelnė raganosių, arklių ir dinosaurų kilmei išaiškinti. Svarbiausi veikalai: From the Greeks to Darwin 1894; Evolution of Mammalian Molar Teeth 1907; The Age of Mammals 1910; Huxley and Education 1910; Men of the Old Stone Age 1915; Origin and Evolution of Life 1917; The Earth Speaks to Bryan 1925; Evolution and Religion in Education 1926; Creative Education 1927; Man Rises to Parnassus 1927. *A.B.*

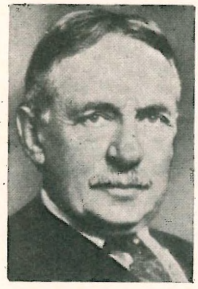

H. F. Osborn

Osborne John (g. 1929) anglų dramaturgas. Pagarsėjo drama Look Back in Anger 1956, įnešusia į pagrindinai romų ir mandagų anglų teatrą aistros, nepasitenkinimo, sultingo realistinio dialogo ir eilinių smulkiosios miesčionijos veikėjų. Drama The Entertainer 1957 pigaus kabaretinio dainininko asmeny simbolizavo D. Britanijos smukimą. Bendrai su kitais autoriais parašė dramą Epitaph for George Dillon 1957 ir aštrią satyrą The World of Paul Slickey 1959.

Oscar žr. Oskaras.

Osceola Mills vietovė JAV Pensilvanijos vidurinėj daly, į š. nuo Altoonos; apie 2000 gyv. Inkorporuota 1864. 1917 buvo 76 lietuviai, iš kurių 11 priklausė SLA 256 kuopai.

Osciliacija (lot.) tam tikras dažniausiai taisyklingas kintamas judesys, švytavimas (žr.). Elektroninėse arba radijo įrangose o. sukeliama virpančių aukšto dažnumo grandinių pagalba. Tos grandinės ir sudaro aukšto dažnumo generatorių, arba osciliatorių (žr.), vyraujančias sudėtines dalis.

Osciliatorius (lot.) aukšto dažnumo virpesių generatorius. Aukšto dažnumo virpesiams sukelti reikalingos elektrinės virpančios grandinės, susidedančios iš imlumo (C) ir saviindukcijos (L). Kai tokiai grandinei suteikiama energija, tai pastaroji pilstosi iš elektrinės formos (kondensatoriuje) į magnetinę (saviindukcijos ritėje), ir tuo būdu grandinėje susidaro virpanti srovė, kurios dažnumas pareina nuo C ir L dydžio ir gali būti paskaičiuotas formule $f = \frac{0{,}159}{\sqrt{LC}}$. Jei virpesiams besikuriant, dalis energijos gaišta grandinės varžoje arba išspinduliuojama elektromagnetinių bangų pavidalu, tai generatorių bei o. pagalba ji nuolatos papildoma. Taigi, o. pirmoj eilėj vartojami radijo siųstuvuose. Sukurtus virpesius pastovius išlaikyti vartojami kristaliniai dažnumo stabilizatoriai. Heterodininio tipo imtuvai irgi turi savo ‚vietinius' o. Du aukšto dažnumo skirtingi virpesiai, suplakti į vieną grandinę ir detektuoti, gali duoti žemo dažnumo atstojamąjį (plakimosi) virpesį. Taigi, laboratoriniams tikslams turima ir akustinio dažnumo generatoriai, kurie veikia aukšto dažnumo o. pagalba, arba kuriami žemo dažnumo virpesiai ir betarpiškai. Virpesius galima palaikyti ne tik ‚L–C', bet ir ‚R–C' grandinėse, nes kondensatoriaus pakrovimo bei išsikrovimo laikas pareina nuo grandinės varžos dydžio. Lengvai galima įsivaizduoti įrangą, kurioje kondensatorius pasikrauna per didelę varžą R, o išsikrauna visai maža varža, taigi išsikrovimo laikas yra vienos akimirkos. Tokia įranga duoda osciloskopo (žr.) vėtyklės idėją. Įvairiems tikslams turima įvairiausių o., ypač laboratorijose. Laboratoriniams tikslams labai pravartus mažytis tranzistorinis o., kuris kuria apibrėžtą akustinį dažnumą (400 c/s arba 1000 c/s). *A.J.*

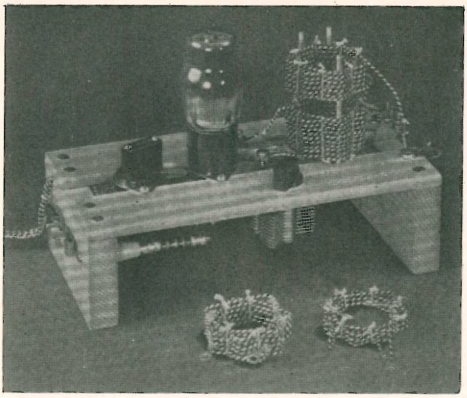

Paprastas radijo mėgėjo osciliatorius-siųstuvas su 3,5 Mc kristalu

Oscillatoria žr. Vyburūnė.

Oscilografas (lot.-gr.) elektroniniu (katodinio vamzdelio) arba elektromagnetiniu (galvanometro) principu veikianti įranga, turi atitinkamas grandines bei įtaisus, įgalinančius atvaizduoti plokštėse ar įrašyti juostose kintamus elektrinius reiškinius bei virpesius, kitaip tariant, sudaryti o s c i l o g r a m a s. Daugeliu atvejų o. galima laikyti osciloskopo (žr.) sinonimu.

Osciloskopas (lot.-gr.) elektroninis matuojamasis prietaisas, kurio veikimas pagristas katodinio spindulio švytavimu, atitinkančiu matuojamos įtampos dydžius bei formas. O. — tai e l e k t r o n i n i s v o l t m e t r a s. Katodinio spindulio neinertiškumas įgalina o. pagalba tirti labai staigius ir greitus srovės bei įtampos kitėjimus; vertinant laiko tarpsniu, o. sugeba atvaizduoti įtampos pasireiškimą 0,01 mikrosekundės metu. O. jautrumas irgi neparastai didelis, — siekia 0,01 volto (ar net pusė tiek) vienam cm, atseit, jei tik ekranas išneštų, vieno volto įeinamoji įtampa galėtų duoti vieno metro vertikalinį brūkšnį ant ekrano... Praktiškai, žinoma, vie-

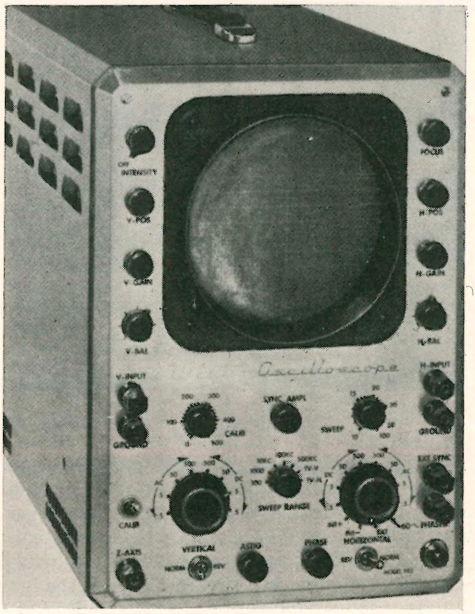

Paprastas laboratorinis bei mokyklinis osciloskopas

nam voltui tokio jautrumo nereikia, ir slopinamojo perjungčio pagalba jautrumas sumažinamas, sakysime, šimteriopai, t.y. 1 voltas per 1 cm. Per dideli dažnumai (daugiau kaip 5 Mc/s ar daugiau, žiūrint o. rūšies) mažina jautrumą; tokių dažnumų įtampos paduodamos tiesiogiai į kreipiamąsias plokšteles, stiprintuvus aplenkiant.

O. širdis tai katodinis vamzdelis, kurio veikimą sutrauktai galima paaiškinti šitaip: pagrindinė vamzdelio dalis tai elektronų šaudyklė (žr. Ikonoskopas), toliau kreipiamieji laukai ir ekranas. Elektronų šaudyklė sudaryta iš visos eilės elektrodų, kurie formuoja katodinį spindulį ir suteikia reikalingą greitį elektronams. Katodinis spindulys vėtomas skersai ekrano atitinkamu greičiu, tačiau jis grąžinamas pradinėn padėtin bemaž akimirka, ir katodinis spindulys nespėja palikti matomo grįžtamojo pėdsako. Tiriamoji įtampa paprastai jungiama į vertikalinių kreipiamųjų plokštelių stiprintuvą. Horizontalinės kreipiamosios plokštelės, paprastose apystovose, prijungtos prie vėtomojo generatoriaus (prie ‚vėtyklės'). Tinkamai nustačius ryškumo, pastovumo (sinchroniškumo) ir didumo kontroles, ekrane gaunamas pastovus tiriamosios įtampos vaizdas.

O. yra vienas iš svarbiausių vaizdinių priemonių (matuojamų aparatų) įvairiems elektroniniams signalams bei kitėjimams sekti. O. pagalba matuojami bei palyginami virpesių dažnumai, derinami ir kalibruojami siųstuvai, imtuvai ir įvairūs kiti elektroniniai aparatai. Žinant pvz. elektrinio signalo pobūdį bei išvaizdą, jį sekant per įvairias grandines, kuriose jis pasireiškia, o. pagalba galima tiksliai nustatyti (pamatyti), kurioje vietoje (kurioje grandinėje bei kurioje sudėtinėje dalyje) signalas pametė reikalingą formą bei pajėgumą. Todėl o. gaminami gana įvairių tipų ir įvairių tikslumų bei jautrumų, taigi ir įvairiausių dydžių, pradedant mažais nešiojamais, baigiant — sudėtingais vežiojamais. *A.J.*

Oscinella žr. Muselė švedinė.

Osė upelis Svierių aps., Stračios (Neries) kair. intakas, 5 km ilgio; teka į p.v.; baseino plotas 6 km².

Osebergo laivas vienas iš turtingiausių vikingų laikotarpio radinių Norvegijoje. 1903 Oseberge (Vestfoldo provincijoje, netoli Oslo fiordo), viename didžiuliame pilkapyje, kurio skersmuo siekė 40 m ir aukštis apie 6,5 m, surastas IX a. laivas (pav. LE X 149). Virš laivo ir aplink jį buvo sukrauta 100 m³ akmenų krūva, pakaitomis apklota velėnų sluoksniais. Tuo būdu laive buvęs kapo inventorius buvo hermetiškai uždarytas ir net organinės medžiagos galėjo ilgus amžius išlikti. Pats laivas yra buvęs ąžuolinis, stiebas, irklai ir dugninės lentos pušinės. Laivo ilgis 21,5 m, plotis per 5 m. Laivas statytas vad. klinkeriniu dengimu (žr.). Sprendžiant iš laivo konstrukcijos, jo žemumo ir puikių medžio išdrožinėjimų, jis buvęs ne karo laivas, bet irklais ir burėmis varoma jachta. Laivas statytas apie 800 po Kr., pakastas apie IX a. vidurį. Už laivo stiebo iš storų ąžuolinių lentų pastatyta kapo kamera, buvusi 5,5 m ilgio, 4,5 m pločio ir 3,2 m aukščio. Laive rasta 4 rogės, puikiais drožiniais išpuoštas keturiaratis vežimas, 3 lovos, krėslas, 30 irklų, daug puodų, audinių ir kt. Čia aptikta ir dviejų moterų griaučiai: 40–50 m. amžiaus karalienės ir apie 30 m. jos palydovės-tarnaitės. Be to, surasta naminių gyvulių griaučių: 14 arklių, jaučių, 4 šunų. Visų gyvulių galvos buvo nukirstos, arkliai supančioti, šunes pririšti grandinėmis. Archeologai šį kapą laiko norvegų karalienės Asos kapu. Ta išvada daroma iš to, kad pati vietovė vadi-

nama Oseberg-Asos kalnu, o islandiečių rašytojas savo Snorra-Eddoje (žr. Edda) kalba apie IX a. vidurį toje apylinkėje gyvenusią karalienę Asą, Vestfoldo karaliaus Gudrödo žmoną. Tiek laivas, tiek ir visas kapo inventorius yra konservuotas, rekonstruotas ir išstatytas Bygdöy oro muziejuje netoli Oslo.

A. W. Brögger, Hj. Falk, H. Shetelig, Osebergfundet, 5 tt., 1917–28; *F. Adama von Scheltema,* Der Osebergfund 1929; *J. E. Forsander,* Irland-Oseberg 1943; *A. W. Brögger and H. Shetelig,* The Wiking Ships 1953. *J.Lng.*

Oseinas (iš lot. os ‚kaulas') organinė (gyvoji) kaulų medžiaga.

Ösel žr. Saarema.

Osetai, arba osai, iraniečių (žr. Alanai) kilmės vidurinio Kaukazo kalnynuose gyvenanti arti 355.000 žmonių tautelė. Ji suskilusi kiltimis ir tarmėmis: digorai (vakaruose), alagirai su kurtatais ir tagaurais (rytuose), kalbą ironų tarme, ir tualai (pietuose). Jų kalba yra iraniečių kilmės, bet smarkiai įtakota vietinių kaukaziečių k. Senoji jų kiltinė santvarka, kur valdė älder (vyresnysis), jau iškrikusi, nors tarpusavės kraujo kerštas tebėra gyvas. Moters vieta šeimoje mažareikšmė, žmona perkama. Jie buvo tapę krikščionimis, išskyrus digorus, kurie sunitai; gausiai išlikę pagoniškų tikėjimų; medžiotojai turi daug draudimų (tabu), to dėlei — net ir atskirą kalbą. Laidoja mirusius gimines keturkampiuose bokšteliuose-namukuose ir aukoja eržilus. Rašytiniai paminklai iš XIX a.

G. Nioradze, Die Bergossen und ihr Land 1923; *Ćursin,* Osetini 1924. *A.Mž.*

Osetija Kaukazo sritis Tereko upės baseine, administraciniu atžvilgiu padalyta į dvi dalis: Š. O., 9200 km², 500.000 gyv., ir P. O., 3900 km², apie 100.000 gyv. Pirmosios adm. centras Dzaudžikau (žr.), antrosios — Staliniri (žr.). Didumą ploto užima kalnai su amžinu sniegu apdengtomis viršūnėmis, pvz. Adai Choch (4646 m). Upės teka giliais slėniais, labai sraunos, turi krioklių ir dėl to netinka laivybai, bet yra didelės potencialios energijos versmės. Osetų karo kelias, nutiestas 1889, yra 285 km ilgio; jis jungia Tereko slėnį su Riono slėniu prie Juodosios jūros. Žemėj yra švino, volframo, geležies rūdos, naftos, mangano, asbesto, arseno, grafito. Plokščiakalniuose vyrauja kukurūzų kultūra; be to, auginama bulvės, tabakas, vaismedžiai, daržovės, saulėgrąžos. Iš naminių gyvulių daugiausia auginama avys ir ožkos. Dėl kalnuoto tereno maža kelių ir nepatogus susisiekimas. Pagal seniausius istorinius šaltinius osetai gyveno Kubanės upyne, bet hunams užpuolus, jie pasitraukė V–VI a. į dabartinę O. Kaukazo kalnuose. Jų senovėj statyti pavieniai akmeniniai namai tvirtovėlės ant sunkiai prieinamų kalnų šlaitų yra išlikę ligi mūsų laikų. Vėliau jie kūrėsi grupėmis (kaimais) dviaukščiuose mūro namuose, kurių pirmasis aukštas skiriamas gyvuliams. Rusai pradėjo veržtis į O. 1784, pasistatę Vladikavkazo tvirtovę, o 1802 jau visa O. buvo Rusijos okupuota.

Osetinai žr. Osetai. *A.B.*

Oshawa Kanados mst. Ontario provincijoj, prie Ontario ež. ir Kanados–Pacifiko gležk.; 41.545 gyv. (1951). Automobilių, baldų, metalo plokščių ir žemės ūkio padargų pramonė.

Oshkosh JAV mst. Wisconsine, prie Winnebago ež. ir Fox upės žiočių; 41.084 gyv. (1950). Mokytojų seminarija; medžio apdirbimo pramonė. Prancūzijos valdymo metu Fox upė buvo svarbi susisiekimo arterija tarp Didžiųjų ežerų ir Misisipės, ir O. išaugo iš kailių supirkinėjimo stoties. Pradžioje O. vietoje abipus upės buvo dvi prekybos stotys Saukeer ir Algoma, bet 1840 jos pavadintos vietos indėnų draugiško vado O. vardu.

Osianas žr. Macpherson, James.

Osiander Andreas (1498–1552) vokiečių liuteronų teologas. Gimęs Bavarijoj, teologijos mokslą ėjo Wittenberge, prisidėjo prie Liuterio reformacijos ir 1522 buvo paskirtas pirmuoju evangelikų pamokslininku Nürnberge. Jo pamokslai tuo metu Nürnbergo seime buvojusį Prūsijos kng. Albrechtą stipriai paveikė prisidėti prie Liuterio. 1529 Marburge O. dalyvavo Liuterio pasikalbėjime su Cvingliu. Kaip teologijos patarėjas dalyvavo 1530 Augsburgo seime, kur buvo įteiktas imp. Karoliui V liuteronų tikėjimo išpažinimas (Confessio Augustana). Kng. Albrechto kviečiamas, 1549 atvyko į Karaliaučių Senamiesčio pamokslininku ir pirmuoju teol. prof., nuo 1550 buvo Sambijos vyskupijos viceprezidentu. O. raštuose (De imagine Dei 1549–50, Disputatio de Justificatione 1550–51, Confessio 1551) skelbė, kad Dievo akyse žmogus pateisinamas ne kūniškuoju žmogiškuoju Kristaus kentėjimu ir mirimu, bet Kristaus dieviškuoju teisingumu, kuris tuomet pasilieka pateisintame žmoguje, ir kad Kristus yra žmonių tarpininkas pas Dievą ne savo žmogiškąja, bet dieviškąja Būtybe. Griežtiesiems liuteronams O. pa-

teisinimo teorija pasirodė atmetanti Kristaus kentėjimą ir mirimą už žmonijos nuodėmes, ir jie O. mokslui stipriai pasipriešino. O. gynė J. Funkcijus (Funccius, Funccus, Funck) ir kiti jo šalininkai. Osianderonizmo ginčas veikiai išsiplėtė visame krašte, persimetė į D. Lietuvą bei Lenkiją, kur dvasininkų dalis pritarė O. aiškinimui. Bet apskritai šis ginčas diskreditavo liuteronizmą daugelio akyse ir prisidėjo, kad Lenkijoje ir Lietuvoje žymi liuteronų dalis perėjo į reformatų-kalvinų pusę. Po O. mirties (1552) O. ginčą tęsė J. Funkcijus ir kt. 1554 ir 1556 Prūsijos ev. liut. sinodai atmetė O. mokslą. Prūsijos pasiuntinio prašomas, Liublino seimas (1566) ginčui ištirti pasiuntė karališką komisiją, kuri ginčo vadus: J. Funkcijų, J. Schnell ir kalvinų tikybos M. Harstą pasmerkė mirti (1566 IX 17 Karaliaučiuje kardu nukirsdino jiems galvas), o Steinbachą ištrėmė iš krašto. Vadų nebėsant, O. ginčas nutilo.

Chr. Hartknoch, Preussische Kirchen-Historia 1686. *K.Gdt.*

Osifikacija (iš lot. os ‚kaulas') kalkėjimo procesass, į kurį nors kūno audinį atsidedant kalkių druskų. Pvz. gali sukalkėti visas raumuo ar jo dalis (dažnai po sumušimo), kraujo indų sienelės, maišeliai (bursa) apie kurį nors sąnarį (ypač peties). Ankstyvoje vystymosi stadijoje visi mūsų būsimi kaulai yra kremzlės, į kurias ilgainiui vis daugiau ir daugiau kalkių atsideda, ir minkštos kremzlės pavirsta tikrai kietais kaulais.

Osijek (vok. Esseg, vg. Eszek) Jugoslavijos mst. Kroatijoj, prie Dravos upės; per 51.000 gyv. (1958). Kelios kat. ir stačiatikių bžn., kapucinų vienuolynas; žemės ūkio produktų, alkoholinių gėrimų (‚slyvinės'), cukraus, odų, stiklo, skrybėlių pramonė. O. žinomas jau romėnų laikais Mursios vardu.

Osimo (sen. romėnų Auximum) Italijos mst. 15 km į p. nuo Anconos; 22.660 gyv. (1951). XIII a. katedra su vertingomis skulptūromis; miesto rotušėje saugomas rinkinys statulų, rastų buv. romėnų forume. Šilko verpimas ir šilkoverpių auginimas yra, šalia metalo, pagrindinė pramonės šaka. Vyskupo rezidencija; II a. pr. Kr. miesto mūro liekanos.

Osinovka k. Gudijoje, 12 km nuo Krupkų mstl. 1928 čia buvo 27 lietuvių gyvenamos sodybos. Lietuviai gyventojai kilę iš Mažionių k., Troškūnų vls. ar kitų šios apylinkės vietovių. Gudijoje atsirado prieš I pas. karą, pirkę žemės iš dvarininko Žukausko, kuris čia išpardavinėjo savo benykstantį dvarelį. Įsikūrę lietuviai čia gyveno sunkokai, nes laukai žemi, molynai, o reikalingos melioracijos be valdžios pagalbos atlikti nepajėgė. Apie 1927–28 buvo suorganizuotas liet. žemės ūkio kooperatyvas. Apie 1926 įsteigta liet. pradžios m-la.

Br.Kv.

Osiński 1. Aloizy (1770–1842) lenkų bibliografas, vyskupas. 1784 įstojo Drohiczyne į pijorų vienuolyną, 1793 įšv. kunigu tęsė 1791 pradėtą mokytojavimo darbą; nuo 1806 per 18 metų dėstė lotynų ir lenkų literatūrą Kremenco aukštesnėj m-loj. 1812, gavęs dispensą, išstojo iš pijorų ir tapo Kremeneco klebonu, 1818 Lucko katedros kan., paskui prelatu. 1824 atvyko į Vilnių, priimtas į katedros kapitulą, dirbo konsistorijoj asesoriumi ir buvo seminarijos vizitatorius. 1827 Vilniaus univ. įgijo magistro, o vėliau teol. dr. laipsnį. 1831 gavo Olyko (Volinijoj) kolegiatos bžn. prepozitūrą su infulato teise dėvėti mitrą. Uždarius Vilniaus univ. ir įsteigus Dvasinę kat. akademiją (žr.), O. 1833 išrinktas jos rektoriumi. 1839 paskirtas Lucko vysk. pagalbininku, iš Vilniaus persikėlė gyventi į Olyką ir ten mirė. Visą gyvenimą buvo atsidėjęs mokslui ir daug rašė. Jo raštai: Nauka ojca 1801, Rozprawa o życiu i pismach ks. P. Skargi 1812, Słownik mytologiczny (3 tt.), O życiu i pismach T. Czackiego 1814, Słownik polski (20 tt.), Żywoty biskupów wileńskich, O jezuitach w Polsce ir daugelio tomų veikalas Wiadomość o życiu i pismach pisarzów polskich. O. buvo planavęs parduoti savo nuosavą dvarą, įsitaisyti spaustuvę ir išleisti visus savo raštus, bet prieš mirtį nespėjo tai padaryti. Daugumas raštų rankraščių žuvo.

K. Estreicher, Bibliografia Polska XXIII 1911; *J. Kurczewski,* Biskupstwo Wileńskie 1912. *R.Krs.*

2. Ludwik (1775–1838) lenkų rašytojas ir kritikas. 1809–10 redagavo Pamiętnik Warszawski ir ten spausdino teatrines recenzijas, buvo vienas iš vad. Iksų d-jos (kurion buvo susispietę aštriaplunksniai teatro kritikai) steigėjų, Varšuvos mokslo d-jos sekr., nuo 1814 Varšuvos teatro dir., 1818–30 Varšuvos univ. visuotinės literatūros prof. Buvo vienas iš lenkų pseudoklasiciz-

L. Osiński

mo šulų, garsėjęs savo iškilmingomis odėmis (ypač Oda na cześć Kopernika) ir savo sąmojum, iškalbingumu bei išsilavinimu viešpatavęs Varšuvos literatūriniuose salonuose. Priešiškai nusiteikęs naujajai romantinei srovei, O. Varšuvoje paskleidė daug sarkastiškų pašaipų prieš A. Mickevičiaus veikalus ir buvo vienas iš tų Varšuvos kritikų, prieš kuriuos Mickevičius nukreipė savo žinomąjį rašinį O krytykach i recenzentach warszawskich. O. išleido poezijos rinkinį Zbiór zabawek wierszem 1799, lyrinę dramą Andromeda 1808, išvertė iš prancūzų kalbos apsčiai dramų (ypač buvo pamėgęs Corneille). Keturtomis O. raštų rinkinys išleistas 1861–62. Žinomajame K. Bagužio (Bohušo) veikale apie liet. kalbą šalia iš P. Ruigio imtų 3 liet. liaudies dainų yra išsp. ir lenkiškas O. tų dainų vertimas. *V.M.*

Osipavičiūtė Albina (g. 1911 II 26 Worcestery, Mass.) sportininkė-plaukikė, 1928 pasaulinėje Amsterdamo olimpiadoje laimėjusi 100 m lenktynėse pasaulio čempionės vardą. 1924 pradėjo lavintis plaukime, po 3 m. pasiekė N. Anglijos čempionės vardą ir per 4 m. buvo laimėjusi 65 medalius ir 12 taurių. 1929 baigė Northern Worcester vidurinę mlą, 1933 Pembroke kolegiją ir toliau studijavo Brown univ. 1936 ištekėjo už H. van Aken jr. Dabar gyvena Lynchburge, Va. O. priklausė prie 28 ir 116 vyčių kuopos, 116 kuopos garbės narė, XVI vyčių seimo po laimėjimo Amsterdamo olimpijadoj išrinkta garbės nare. Jos tėvas Kazimieras, kilęs iš Sauselių k., Liubavo par., 1906 atvykęs į JAV, mozūrų kilmės, bet save laiko lietuviu; motina Veronika Kazlauskaitė iš Trobiškių k., Liudvinavo par.

A. Osipavičiūtė

Osipenko žr. Berdiansk.

Osipevski žr. Berdiačevas.

Osipowicz Aleksander (m. 1893) lenkų kraštotyrininkas. Dirbo Suvalkų gubernatoriaus kanceliarijoje ir rašinėjo tos srities kraštotyros klausimais. Jo bendradarbiais-informatoriais buvo M. Akelaitis (žr.) ir kažkoks Jaholkovskis. O. teikė lituanistinę medžiagą O. Kolbergui (žr.) ir pats rašinėjo lietuvių tautotyros ir proistorės temomis Tygodnik Ilustrowany žurnale: Pobieżny rzut oka na niektóre zamczyska i góry sypane w okolicach Suwałk (1867), Zarys charakterystyki ludu litewskiego z nad brzegów Czarniej Hanczy (1867) ir kt. Jo medžiagą apie Suvalkų krašto piliakalnius sunaudojo J. Radziukynas (žr.).

W. Armon, Zainteresowania O. Kolberga folklorem litewskim 1957, 437–438 (atspaudas).

Osipowska Józefina (m. 1853) iš Užnemunės kilusi dvarininkė, lenkų rašytoja. Jau 1838 Varšuvos žurnale Magazyn Powszechny išspausdino vertingą etnografinį straipsnį: Zwyczaje i obyczaje ludu w Zapuszczańskiem (1838 nr. 23–28), kuriame aprašė suvalkiečių vestuves, laidotuves, tikėjimus ir kt. 1842 išleido 5 silpnas apysakas, iš kurių viena yra lietuviška tematika: Wajdelotka czyli dolina Aleksoty, powieść z pierwszej połowy XIII w., oparta na podaniach z kronik litewskich 1844.

Osis Jēkabs (1860–1919) latvių filosofas. 1877–81 Tartų univ. studijavo teologiją, vėliau filosofiją. 1897 Maskvos univ. gavo dr. laipsnį. Nuo 1889 profesoriavo Tartų univ. 1918 skaitė tame universitete taip pat paskaitas latvių kalba. O. disertacija apžvelgė Lotzės pasaulėžiūrą, kiti darbai — Platono ir Leibnizo filosofines sistemas. Savo filosofijoj buvo artimas Leibnizui.

Oskai (lot. Osci, Opici, gr. Oskoi, Opikoi) pietinė umbrų padermės šaka, į pietus nuo Laciumo, ypač Kampanijoje, gyvenusios sen. italikų (žr.) kiltys, artimos giminės samnitų, kurių kalba pagal juos vadinama o. O. kalba priklauso o.-umbrų kalbinei italikų grupei ir senovėj buvo labiau paplitusi už lotynų-faliskų grupę. Pagrindinė o.-umbrų k. garsyno žymė: p vietoje lot. qu, žodžio viduryje f vietoje lot. b, d. O. kalba senoviškesnė už umbrų ir lotynų k. Įsigalėjus politiškai Romai, o.-umbrų k. buvo lot. kalbos nustelbta. Paskutinis smūgis buvo suduotas per vad. sąjunginiukų karą nuo 90 pr. Kr., kada daugumas oskiškai kalbančių Italijos gyventojų buvo išnaikinta. 82 pr. Kr. ties Preneste (Praeneste) ir Roma nugalėti sąjunginiukai, daugiausia samnitai, buvo dešimtimis tūkstančių nukauti. Sulos įsakymu buvo iššudyti 8000 samnitų belaisvių. Išliko apie 250 mažesnių IV–I a. pr. Kr. o kalbos įrašų ir monetų.

Chr. D. Buck, A Grammar of Oscan and Umbrian ²1928; *E. Vetter,* Handbuch der ital. Dialekte 1, 1953. *A.Rkš.*

Oskaras (iš ags. Osgar iš os ‚Dievas' ir gar ‚ietis', vva. Ansger) vyrų vardas.

Švedijos-Norvegijos karaliai:

1. O. I (1799–1859), karalius 1844–59, prancūzų gen. Jean Baptiste Bernadotte (paskiau karaliaus Karolio XIV Johanno) ir Desirée Clary sūnus. O atvyko į Švediją 1810 tėvą išrinkus Švedijos sosto paveldėtoju. 1818 tapo sosto įpėdiniu. Politikoje O. buvo liberaliai nusiteikęs, jam pavyko nuraminti opozicijos audrą prieš jau seną karalių. Pasidaręs karaliumi, O. savo liberalinių tendencijų neatsižadėjo ir ėmėsi kai kurių reformų (moters ir vyro paveldėjimo teisės sulyginimo ir pn.); po 1848 neramumų pasidarė su reformomis atsargesnis. Buvo vedęs hercogo Eugéne de Beauharnais dukterį Jozefiną.

2. O. II (1829–1907), karalius 1872–1907, karaliaus O. I sūnus. Būdamas gerai paruoštas laivyno karininkas, O. parodė daug susidomėjimo toje srityje. Rėmė geografines keliones, kaip Nordenskiöldo, Palanderio, André, Sven Hedino ir kt. Pasireiškė karo istoriku; Oscar Fredrik slapyvardžiu išleido eilėraščių rinkinį — Ur svenska flottas minnen 1857 (prisiminimai iš švedų laivyno). Broliui Karoliui XV viešpataujant, svarbesnės politinės įtakos neturėjo. Tapęs karaliumi, stengėsi pašalinti nesusipratimus Švedijos-Norvegijos unijos klausimu, tačiau jo pastangos nuėjo veltui dėl norvegų atkaklumo: turėjo atsisakyti Norvegijos sosto ir nutraukti uniją 1905. Buvo nuosaikių reformų šalininkas (1901 krašto apsaugos, vėliau balsavimo teisės reforma). *J.Lng.*

Oskaras (ag. Oscar) simbolinis žymuo—statulėlė, nuo 1927 JAV įteikiama už laimėjimus filmuose paskirais metais. 1927 įkurta Hollywoode Filmų menų ir mokslų akademija įvedė šią dovaną, pradžioje dar be pavadinimo, ir davinėjo už 1927–28 laimėjimus. Tik 1931 šioji bronzinė pauksuota statulėlė (3,5 kg) pradėta vadinti O. Ji duodama kasmet kovo mėn. Hollywoode. O. statulėle apdovanojamas geriausias praeitų metų filmas, geriausias aktorius (atskirai vyras ir moteris), geriausi antraeiliai aktoriai, režisierius, geriausia daina ir kt., taip pat geriausias metų būvyje JAV parodytas užsienio gamybos filmas. Panašūs filmų meno įvertinimai yra ir kt. kraštuose (V. Vokietijos ‚Bambi'). *V.Als.*

Oskierka 1. Aleksandras (1830–1911) politinis ir visuomenės veikėjas, 1863 sukilimo dalyvis. Gimė Vileikos aps., Rudakakvos dvare. Mokėsi Vilniuje ir Petrapilio univ. Buvo Minsko gubernijos valstiečių reikalų komiteto narys (nuo 1858), o 1860 buvo deleguotas į Petrapilį, kaip vyriausios valstiečių reikalų komisijos narys. Gyvai sekė politinį ir ekonominį Lietuvos gyvenimą, padėdamas organizuoti vad. ‚baltuosius' (arba konservatyviuosius) būsimus 1863 sukilimo dalyvius ir dalyvaudamas spaudoje. 1861 jis atspausdino Kurjer Wilenski porą įdomių straipsnių apie kredito organizavimą Lietuvoje. Drauge su J. Geistaru išsp. knygelę Głos Litwina. Sukilimo reikalu 1863 III buvo siunčiamas Petrapilin. Sukilimui prasidėjus buvo vienas iš kandidatų į Lietuvos diktatorius, ėjo Vilniaus miesto viršininko pareigas ir vadovavo sukilimo lietuviškajam skyriui (Lietuvos provincijų valdymo skyrius pakeitė K. Kalinausko komitetą). 1863 V buvo suimtas ir pasmerktas sunkiųjų darbų kalėjimui 15 m. Buvo ištremtas į Irkutsko guberniją, kur išbuvo ligi 1875. Grįžus iš Sibiro iš pradžios jam buvo leista apsigyventi Varšuvoje, kur redagavo Ateneum, o 1882 grįžo į Vilnių, kur vadovavo draudimo nuo ugnies d-jai. Mirė Vidžiuose, o palaidotas Vilniuje, Rasų kapinėse.

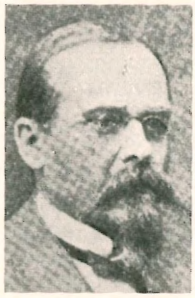

A. Oskierka

J. Gieysztor, Pamiętniki I–II 1921. *V.Trp.*

2. Boleslovas (1822–1896) vienas iš 1863 Lietuvos sukilimo vadų. Baigė Vilniaus bajorų mokyklą, studijavo Tartų univ., kur buvo suimtas; todėl vėliau grįžo į savo ūkį Minsko aps. 1862 Minsko bajorų maršalka, 1863 paskirtas Minsko sukilėlių komisaru, priklausančiu Vilniaus. 1864 suimtas ir nuteistas mirties bausme, kuri vėliau pakeista 20 metų Sibiro prievartos darbais. 1875 buvo leistas išvykti į Varšuvą, be teisės grįžti į buv. D. Lietuvos K-tiją.

3. Jonas (m. 1797 Tobolske, Sibire) D. L. K-tijos generolas. Jis ryškiau iškyla nuo 1782 ir dalyvauja eilėje karo žygių. 1793–94 pasireiškė sukilime, rusų 1794 nutremtas už Baikalo ež. Vėliau Rusijos caras Povilas I bausmę dovanojo, bet O. nebesuspėjo pasinaudoti ir mirė Sibire.

4. Mykolas (1836 Slucko aps. — 1864 Minske) gyd. 1863 Vyr. Lietuvos sukilimo

(baltųjų) komiteto Minsko ir Mogiliavo įgaliotinis. Gimn. baigė Slucke, mediciną Maskvos univ. 1862 J. Geistaras vad. Ašmenos susitikime O. paskyrė sukilimo organizatorium Minsko ir Mogiliavo sritims. Vykdamas Petrapilin, rusų 1862 IX 22 suimtas, kalintas Mogiliave, 1863 XII persiųstas į Vilnių, vėliau Minskan. Buvo nuteistas tremti į Permės gub., bet 1864 IV 22, sąmoningai parinkus D. penktadienį, pakartotinai Minsko karo teismo teistas ir nuteistas sušaudyti.

Pamiętniki J. Gieysztora I 1913.

Osler Sir William (1849 Kanadoj — 1919 Anglijoje Oxforde) medicinos prof. 1874–84 McGill univ., 1884–89 Pensilvanijos univ., 1889–1905 Johns Hopkins univ. Baltimorėj, nuo 1905 Oxfordo univ. Pirmasis aprašė kraujo plokšteles ir pritaikė gamtos mokslus medicinos laboratorijose ir klinikose. Veikalai: Cerebral Palsies in Children 1889, Chorea Choreiform Affections 1894, Science and Immortality 1904, A Way of Life 1914, A Concise History of Medicine 1919; jo svarbiausias veikalas Principles and Practice of Medicine 1892 išverstas į vokiečių ir kt. kalbas.

Harvey Cushing, The Life of Sir W. O. 1925.

K.Gdt.

Oslo, nuo 1625 ligi 1925 Kristiania, Norvegijos sostinė ir didžiausias jos kultūrinio ir ūkinio gyvenimo centras; 461.591 gyv. (1958, 1947 — 286.000). Jis yra prie Aker upės žiočių ir O. fiordo, plotas 436 km². Mst. pasižymi naujoviška išvaizda, išsiplėtęs spygliuočių miškais apaugusių kalvų apsuptoje lygumoje su erdviu, salingu uostu ir pagrindine Karolio Jono gatve. Didžiosios žymenybės: karališkieji rūmai (1825–48, klasikinio stiliaus), 1811 įkurtas univ., tautinio teatro rūmai (1899) su Ibseno ir Björnsono paminklais, parlamento rūmai (1866), meno, istorijos ir etnografinis muziejai. Ypatingu įdomumu išsiskiria etnografinis muziejus, įrengtas po atviru dangumi, su senais trobesiais, medine bžn. ‚stavkirke', Ibseno darbo kambariu ir įvairiais namų pramonės gaminiais. Kitapus uosto, Bygdö pusiasalyj, yra jūrininkystės muziejus su Nanseno laivu Fram ir 3 senais vikingų laivais. Šalia miesto, ant Holmenkollen kalno, nuo kurio atsiveria puikūs reginiai į O. ir jo apylinkes ir yra slidžių tramplinas, įkurtas ski sporto muziejus, o Tören mst. dalyj gamtos muziejus. 1940 pastatyta vidinio uosto (Pipervik) varguomenės apgyventoj dalyj didžiulė

Oslo. Vidury — naujoji rotušė, priešaky — dalis uosto

naujoviška rotušė su P. Krogh freskomis. O. yra didumo trečiasis po Göteburgo ir Kopenhagos Skandinavijos uostas. Uostas žiemą neužšąla. Pramonė daugiausia koncentruojasi š. dalyj (Sagene): popieriaus, celiuliozės, mašinų, pieno produktų, alyvos, muilo, stiklo, keramikos, chemikalų, alaus, alkoholinių gėrimų, vilnonių ir lininių audinių. Uoste yra dvi laivų statyklos su sausu doku. Šalia univ., dar yra šios mokslo institucijos: mokslų akademija, Nobelio inst., lyginamosios kultūrotyros inst., geologijos tarnyba, dailiosios pramonės muziejus, meno akademija, botanikos ir zoologijos sodai, konservatorija ir kelios specialinės m-los.

O. įkūrė 1084 į r. nuo Aker upės Harald Hardrada, greit tapo vyskupijos, o XIV a. ir krašto sostinė. Laimingiausias miesto istorijoj laikotarpis buvo nuo 1286 ligi 1350. 1624 visiškai gaisro sunaikintas, iš naujo pastatytas šalia buv. vietos ir pavadintas Danijos ir Norvegijos karaliaus Kristijono IV garbei Kristiania. *A.B.*

Osmačka Todos (g. 1895) ukrainiečių rašytojas. Išleidęs tris savo ekspresionistinės poezijos rinkinius, apie 1930 pateko į kalėjimą ir koncentracijos stovyklą. Išliko gyvas dėdamasis pamišęs. Išėjęs laisvėn II pas. karo pabaigoj, 1944 paliko Ukrainą. Gyvena JAV. Geriausias jo veikalas yra epinė poema Poet 1947, vaizduojanti tipingu pavyzdžiu jo likimą sovietų režime. Tragišką ukrainiečių likimą bolševikinėje vergijoje vaizduoja prozos veikalai: Staršyj bojaryn 1947, Plan do dvoru 1951 ir Rotunda dušohubciv 1956. Eilėraščių knygos: Kruča 1922, Skytski vohni 1925, Klekit 1929, Sučasnykam 1943, Kytyci času 1953, rinktinė Iz-pid svitu 1954. *Y.S.*

Osmanai žr. Otomanai.

Osman Nuri Paša (1837–1900) turkų maršalas. Rusų-turkų kare pasižymėjo gindamas Plevną, nors ir turėjo kapituliuoti (1877). Kaip karo ministras 1880–85 perorganizavo turkų kariuomenę.

Osmanskis Vincas (g. 1915 XII 19 Providence, R.I.) futbolininkas. 1939 baigė Holy Cross kolegiją Worcestery ir toliau studijavo odontologiją Čikagos Northwestern univ. Turi Čikagoj dantų gydymo kabinetą ir priklauso Lietuvos vyčiams. Pasižymėjo futbole, 1938 patekdamas į All Americans sąrašą ir 1939 Tautinės profesionalinės futbolo lygos išrinktas geriausiu tų metų žaidėju (M.V.P.). Kaip profesionalas žaidė Chicago Bears komandoj. Buvo komandos treneris Iowos univ. 1939, Great Lages 1943, Camp Lejeune, N. C., 1944, Chicago Bears 1947, Holy Cross kolegijoj 1948–49.

Osmerus eperlanus žr. Stinta.

Osmis (iš gr. osmē ‚kvapas') platinos grupės metalas. Chem. ženklas Os, at. sv. 190,2. Grynas Os yra melsvai baltas, kietas, trapus metalas, kurio tankis 22,7 (pats sunkiausias žemės elementų), lydosi prie 2550°C. Vartojamas elektros kontaktų, rašomųjų plunksnų smaigalių ir t.t. gamyboje, paprastai lydiniuose su platina, ruteniu, iridžiu ir t.t.

Osmologija (gr. osmé ‚kvapas' ir logos ‚mokslas'), arba osfreziologija, kvapų ir kvapiųjų medžiagų mokslas.

Osmolovskis Petras Adrijonas (1838 XII 13 Mogiliavo aps. — 1924 IV 9 Lonigo, Italijoj) pranciškonas-bernardinas. Kaip rusų pulkininko sūnus, mokslą pradėjo namuose, 1858 baigė Cerikovo m-lą. 1861 IX 19 įstojo į Lietuvos pranciškonų Šv. Kazimiero provinciją, gaudamas Adrijono vardą. Noviciatą atliko Minsko vienuolyne. Prasidėjus sukilimui 1863 IX Minsko pranciškonai buvo išvaryti iš vienuolyno, ir O. stojo į Minsko kun. seminariją. Būdamas seminarijoje stengėsi grįžti į vienuolyną. Galicijos pranciškonai atsisakė jį priimti, nes Austrijos imperatorius buvo uždraudęs priimti Rusijoje uždarytų vienuolynų vienuolius. Tada O. su kitu draugu klieriku, gavęs Vilniaus generalgubernatoriaus von Kaufmanno išduotą be teisės grįžti pasą, 1866 išvyko į Palestiną, kur priimtas į Šv. Žemės pranciškonų kustodiją. 1868 įšvęstas kunigu, Libane Harissos vienuolyne 2 metus mokėsi arabų kalbą; dėl sunkios ligos buvo perkeltas į Nazaretą ir 1876 Italijon. Ten pasveikęs įsirašė į Venecijos provinciją ir dirbo Venecijoj, Gemonoj (3 terminus buvo gvardijonu), Milano ir Lonigo noviciatuose ėjo magistro pareigas. Italijoje gyvendamas pagarsėjo kaip dvasios tėvas ir nuodėmklausis. Paliko italų kalba dvasinio turinio rankraščių ir lenkų kalba verstų asketinių knygų, kurių kelios buvo išleistos Lenkijoje. Venecijos pranciškonai renka medžiagą jo beatifikacijos bylai.

Il Servo di Dio P. Adriano Osmolowsky 1924; *G. C. Guzzo,* Il Libro d'Oro dei Francescani di Terra Santa 1939; *C. M. Romeri,* Padre A. Osmolovsky 1934. *V.Gdž.*

Osmosas (gr. osmós ‚smūgis') medžiagos difuzija per pertvarą, kuri skiria du įvairios koncentracijos tirpinius arba tirpinį nuo gryno tirpintojo. O. reiškinį pirmas pastebėjo prancūzų fizikas Nollet 1748.

Pertvara gali būti iš degto molio, gyvulio pūslės, kolodiumo ir kt. Kai toji pertvara yra laidi, tirpiniai, siekdami pusiausvyros, išlygina tirpinių koncentraciją abiejose pertvaros pusėse. Galimos pertvaros, kurios praleidžia tik vieną kurią nors tirpinio medžiagą; jos vadinamos puslaidėmis. Pvz. degto molio plokštė, padengta ferocianido, $Cu_2Fe(CN)_6$, nuosėdomis, praleidžia tik vandenį, bet nepraleidžia druskų, cukraus ir kitų medžiagų. Pro tokią pertvarą iš mažiau koncentruoto tirpinio eina tik vanduo į labiau koncentruotą. Jei molinį puodelį su alkoholiu įstatysime į indą su vandeniu, alkoholis skverbsis pro sienelę į vandenį, o vanduo į alkoholį. Toks abipusis o. vadinamas d i o s m o s u, vandens skverbimasis į indą su alkoholiu — e n d o s m o s u ir alkoholio į vandenį — e k s o s m o s u. Priežastį, kuri verčia medžiagas skverbtis pro pertvaras, vadina o s m o s i n i u slėgiu; jį matuoja o s m o m e t r u. Į indą A įpila pvz. labiau koncentruotą tirpinį, į jį įstato laidžių sienelių indą B su mažesnės koncentracijos tirpiniu ir stebi, kiek pakyla tirpinys laibajame vamzdelyje. Pasiekus pusiausvyrą, laibojo vamzdelio tirpinio aukštis h pasako osmosinio slėgio dydį. Tą slėgį sukelia smūgiai molekulių, kurios negauna prasiskverbti pro pertvarą; jos atlaiko ir pakilusio tirpinio laibajame vamzdelyje hidraulinį slėgį. O. vyksta ir tarp dujų. Organinėse medžiagose o. tvarko vandens ir jame ištirpusių medžiagų paskirstymą organizme. Organizmų ląstelė turi čiulpiamąją galią, kuri lygi skirtumui čiulpiamosios (įcentrinės) jėgos ir priešinimosi įtemptos ląstelės plėvelės, išcentrinės jėgos. Augalai, prisitaikę gyventi vandenyje, turi nedidelį osmosinį slėgį, 2–3 atmosferas, sausų tyrų augalų osmosinis slėgis gali siekti iki 100, kultivuojamų laukų augalų apie 12 atmosferų. Didelę čiulpiamąją galią, kuri pareina nuo žemės drėgmės, turi sėklos. Jei žemė turi 35% drėgmės, sėklos čiulpiamoji galia apie 35 atmosferos, bet jei žemės drėgmė 5–6%, čiulpiamoji galia gali siekti net 400 atmosferų. Šiuo būdu augalai apsirūpina maisto medžiagomis ir sausame dirvožemyje. Kai abipus pertvaros yra toks pat tirpinys, osmosinis slėgis pasireiškia tik tuo atveju, jei tuos tirpinius sujungia išore elektros srovė. Tirpinys eina arba srovės linkme arba priešinga srovei. Šį reiškinį vadina e l e k t r o o s m o s u. *M.Kr.*

Osmoterapija gydymas hipertoniniais skiediniais. Jie švirkščiami į veną ir įvykdo audinių nuvandeninimą.

Osmunda regalis žr. Klestėtras karališkasis.

Osnabrück Vokietijos mst. Žemutinėje Saksonijoje, 45 km į š.r. nuo Münsterio prie Hase upės; 135.000 gyv. (1958). Kat. vyskupo rezidencija, romaninė XIII a. katedra (atstatyta po 1254 gaisro) su rinkiniu liturginių brangenybių, dvi kitos XIII–XIV a. bžn. Gotikinėj rotušėj (1487–1512) 1648 buvo pasirašyta Vestfalijos taika, užbaigusi 30 metų karą. Barokiniuose XVII a. pilies rūmuose įkurtas pedagoginis inst., o iš kitų m-lų paminėtinos administracijos akad. ir 783 įkurtoji ‚Gymnasium Carolinum' — senumo antroji Vokietijos m-la, sodininkystės m-la, dažytojų m-la ir kt. Kitos žymenybės: teatras, keli muziejai, botanikos sodas, uršuliečių vienuolynas, simfonijos orkestras, sporto stadionas. Metalo, mašinų, gazo matuoklių, popieriaus, tabako, vario vielos ir kt. pramonė. Apylinkėj akmens anglies kasyklos. O. įkurtas Karolio D. 772 kaip vyskupijos centras, XI a. apsuptas miesto mūru, 888 gavo teisę kalti pinigus. 1544 įvestas protestantizmas, bet vėliau vėl tapo katalikybės tvirtove (kat. univ.).

H. Poppe-Marquard, O. 1954.

L i e t u v i ų O. buvo jau II pas. karo metu, 1946 susiorganizavo ir LTB apylinkė. Tačiau apylinkės nariai gan greitai išvažinėjo ar buvo iškeldinti į kitas stovyklas, ir dėl to apylinkė susilikvidavo. Nuo 1947 O. buvo CMWS (sargybos dalinių prie britų armijos) štabas, kuriame lietuvių ryšių karininkais 1947–49 dirbo kpt. Strazdas ir plk. V. Sutkus Tuose daliniuose tarnavę lietuviai atvykdavo į O. apmokymui. 1958 į O. buvo atkelta grupė lietuvių iš Wehneno ir Diepholzo stovyklų, ir 1958 VI 6 įsisteigė PLB O. apylinkė. Jai vadovavo J. Čaplinskas, nuo 1959 vidurio V. Martinaitis. 1960 O. apylinkė turėjo 87 narius. 1959 gale buvo suorganizuota vargo mokykla, kurią 1960 lankė 11 vaikų.

Osnovjenko, iš tiesų Hryhorij Kvitka (1778–1843) ukrainiečių rašytojas. Buvo Charkovo teatro dir. Savo novelėse Marusia 1833, Serdešna Oksana 1841 ir kt. vaizdavo ukrainiečių liaudį, pabrėždamas jos moralines savybes ir kritikuodamas baudžiavą, Ukrainon Kotrynos II įvestą. Sąmoningai vartojo ukrainiečių folklorą savo raštuose, kupinuose humoro jausmo.

Osoaviachim (Sojuz obščestv sodeistvija oborone i aviacionno chimičeskomu stroitelstvu SSSR ‚Susivienijimas d-jų SSSR gynybai ir aerocheminei statybai remti') valdinė organizacija, veikusi Sovietų Sąjungoje 1927–48. Tikslai — karinio parengimo žinių skleidimas, masinio techniškai ir fiziškai paruošto rezervo karinėms pajėgoms ruošimas, priešlėktuvinės ir priešcheminės apsaugos stiprinimas, piliečių indoktrinavimas ‚sovietinio patriotizmo dvasioje'. O. sudaryta 1927, suvienijus dvi anksčiau atskirai veikusias d-jas. 1927 O. turėjo apie 2.950.000 narių, 1929 — per 5 mil., 1941 — 12 mil., 1947 buvo apie 320.000 pirminių O. skyrių su apie 15,5 mil. narių. Nariai buvo nuo 14 m. amžiaus abiejų lyčių. O. pratimai buvo pravedami rezervo ir aktyvios tarnybos karininkų bei instruktorių. O. turėjo išplėstą aeroklubų tinklą, sklandymo, parašiutizmo, radijo ir kt. ratelius. O. pravedinėjo taktinius pratimus, bandomuosius aliarmus ir pn. Prieš karą O. turėjo 6 mil. apmokytų šaulių ir apie 38 mil. piliečių apmokytų priešlėktuvinės-priešcheminės, pirmosios pagalbos, partizaninio karo srityse. Karo metu 1941–45 O. artimai bendradarbiavo su karinėmis pajėgomis: visi gyventojai 8–60 metų buvo įtraukti į šį darbą.

1948 vietoj O. buvo įsteigtos trys organizacijos: DOSAV, DOSARM, DOSFLOT, 1951 suvienytos į DOSAAF (Lietuvoje — LDAALR ‚Laisvanoriška d-ja armijai, aviacijai ir laivynui remti'). Lietuvos LDAALR komitetui vadovauja gen. Žiburkus. *B.V.Mč.*

Osóbka-Morawski Edward Bolesław (g. 1904) lenkų politikas, PPS veikėjas, pasižymėjęs ir veikla kooperacijos srityje. Vokiečiams okupavus Lenkiją, O. dalyvavo rezistencijos sąjūdyje, redagavo slaptą Robotniką. 1944 Lenkijos laikinosios vyriausybės ministras pirmininkas, 1945–47 ministras pirmininkas, paskui Cyrankiewicz kabineto ministras. 1949 dėl nukrypimo į ‚nacionalizmą' nuteistas kalėti. 1955 reabilituotas.

Osorno 1. vulkanas P. Amerikos Kordiljeruose, Čilėj; 2650 m aukščio.

2. Čilės O. provincijos (8768 km², apie 130.000 gyv.) adm. centras, prie Rio Rahue upės; 40.120 gyv. (1952). Jis buvo įkurtas 1553 ir pavadintas Peru vicekaraliaus O. garbei jo vardu. O. — vartai į Čilės garsų gamtos gražumu turistinės atrakcijos regioną. O. buvo 1603 sunaikintas indėnų araukarų, jo gyv. iššudyti, bet 1796 ispanų vėl iš naujo įkurtas.

Ossendowski Ferdynand Antoni (1878–1945) lenkų keliautojas ir rašytojas. Studijavo Petrapilio univ. ir Sorbonoje. Nuo 1902 dėstė chemiją ir ekonominę geografiją Tomske, 1905 vadovavo revoliucinei tolimųjų rytų vyriausybei, 1906–07 politinis kalinys Sibire, 1908–14 redagavo Dziennik Petersburski. 1918–20 veikė antibolševikiniame sąjūdyje Sibire: gen. Ungern-von Sternberg štabo viršininkas ir kitų junginių dalyvis ir vadas. 1921–22 Vašingtono nusiginklavimo konferencijos bendradarbis. 1923–26 dėstė aukštosiose karo ir prekybos mokyklose geografiją ir pn. Paskui atsidėjo vien tik rašymui — iš viso parašė keliasdešimt knygų-kelionės aprašymų suaugusiems ir vaikams, nuotykių romanų, biografijų, mokslinių darbų. Medžiagą ėmė iš savo kelionių: 1897–1930 apkeliavo didelį Azijos plotą, buvojo Š. Amerikoje ir šiaurės ir vidurio Afrikoje. Savo veikaluose kaip pagrindinį baltųjų uždavinį propaguoja nešimą taikos ir laisvės visiems. Iš jo knygų minėtinos: Ludzie, zwierzęta i bogowie 1922, W ludzkiej i leśnej kniei 1923, Od szczytu do więzienia 1925, Lenin 1930 (liet. vert. 1931), Polesie 1933 ir kt.

S. Hedin, O. und die Wahrheit 1925 ir polemika: Um F. A. Ossendowski 1925. *A.Vt.*

Osservatore Romano politinis ir religinis laikraštis, ist. Romoje 1849, iš karto ėjęs 3 kartus savaitėje, nuo 1851 dienraštis. Sustojęs 1851, atgaivintas 1861; vėl trumpai sustojęs 1870, tuoj atgaivintas kaip Vatikano oficiozas. Visą pop. Leono XIII valdymo laiką kasdien dėjo protestą prieš Romos okupavimą. Nuo 1929 spausdinamas Vatikane. Jo žymesnieji redaktoriai, skiriami popiežiaus valstybės sekretoriato, yra buvę šie: C. Crispolti, G. B. Casoni, G. Angelini ir nuo 1920 grafas G. Dalla Torre. 1930–38 O.R. leido priedą L'Illustrazione Vaticana ir nuo 1933 L'Osservatore Romano della Domenica.

A. Lazzarini, L'O. R. 1946.

Ossia (it.) muzikos fragmento pakaitalas, dažniausiai lengvesnės versijos, dedamas atskira gaidų eile, lygiagrečiai su tekstu. O. dar vadinamas it. oppure, ovvero, prc. plus facile, vok. leichter.

Ossian (ag.), airiškai Oisin, geliškai Oisean, žr. Macpherson.

Ossiannilson Karl Gustaf (g. 1875) švedų rašytojas. Pradžioje mokytojas, paskui atsidėjo tik rašymui. Pradžioje užsianga-

žavęs socialdemokratiniam sąjūdžiui, po 1904 iš partijos pasitraukė. Pasitraukimas iš radikaliųjų gretų ryškiai atsispindi plačios apimties realistiniame socialiniame romane Barbarskogen (Barbarų miškas) 1908, kuris kartu su Slätten (Lyguma) 1909 ir Havet (Jūra) 1910 sudaro trilogiją, kurioje jis aštriai kritikuoja augantį darbo sąjūdį. Kiti romanai: Kung Karl den unge hjälte 1914, Gustavus Adolphus Magnus 1916, Jesus från Nasaret 1917, Lille Benjamin 1913 ir t.t. Poezija 4 tomais išsp. 1920, joj užsispyręs patosas susijungia su jėgos filosofija, garbinančia stiprias asmenybes.

Ossietzky Carl von (1889–1938) vokiečių žurnalistas. Kovojo už pacifistines idėjas ir prieš Vokietijos ginklavimąsi. 1931 nuteistas kalėti, 1932 amnestuotas, nuo 1933 koncentracijos stovykloj. 1936 gavo Nobelio taikos premiją, kurios atsiimti nacių režimo nebuvo leistas.

Osslund Helmer (1866–1938) švedų tapytojas. Dirbo porceliano fabrike ir mokėsi Stockholmo technikos m-loje. Nusprendęs atsidėti dailei, studijavo Paryžiuje pas Gauguiną. Daug keliavo. Daugiausia piešė gimtosios šiaurinės Švedijos peizažus, savo tyromis, stipriomis spalvomis ir aiškiai apibrėžtais plotais primenančius Gauguiną.

Ossoliński lenkų didikų šeima, kurių žymesni buvo:

1. Hieronym (m. 1576), vienas svarbiausių XVI a. vidurio M. Lenkijos didikų, žymiai prisidėjęs prie kalvinizmo plitimo ir protestantų politinio įsigalėjimo Lenkijoje.

2. Józef Maksymiljan (1748–1826), Tenčyno grafas, lenkų patriotas ir kultūrininkas. Mokslus ėjo Varšuvos jėzuitų kolegijoje. Po 1772 Lenkijos padalijimo buvo Galicijos, atitekusios Austrijai, atstovas, bet iš politinės veiklos pasitraukė 1794 Kosciuškos sukilimui tik ką prasidėjus ir atsidėjo kultūriniam bei mokslo darbui. Imp. Juozapas II Austrijoje ir jai priklausiusiose žemėse buvo uždaręs daug vienuolynų ir sekuliarizavęs bažnyčių bei vienuolynų turtą. Tuo pasinaudodamas, O. įsigijo ir surinko daug vertingų rankraščių, knygų ir meno kūrinių kolekcijų. 1807 Lvove nupirkęs seną karmelitų vienuolyną, čia įsteigė garsiąją Ossolinskių biblioteką vad. Ossolineum (žr.). 1809 Austrijos imp. Pranciškaus I buvo paskirtas Vienos imp. bibliotekos direktoriumi.

3. Jerzy (1595–1650) Lenkijos kancleris 1643–50, diplomatinę veiklą pradėjęs Zigmanto Vazos laikais ir vaidinęs svarbų vaidmenį Lenkijos vidaus ir užsienio politikoje prie Vladislovo IV ir Jono Kazimiero. Studijavo Grazo univ. ir daug keliavo V. Europos kraštuose. 1621 buvo Zigmanto Vazos pasiuntinys į Angliją, vėliau į kitus kraštus ir į Romą. 1630 paskirtas Lenkijos iždininku, 1632 prisidėjo prie Vladislovo IV išrinkimo. 1634 pop. Urbonas VIII suteikė jam Ossolino kunigaikščio, o imperatorius Vokietijos imperijos kunigaikščio titulą. 1635 pasirašė Štumdorfo paliaubų su Švedija sutartį ir tais pat metais buvo paskirtas Krokuvos vaivada. Būdamas išsimokslinęs ir talentingas, nuo 1638 turėjo lemiamos įtakos Lenkijos užsienio politikai, 1643 paskirtas Lenkijos vicekancleriu, o nuo 1645 kancleriu. Kaip karštas katalikas, palaikė Lenkijos draugiškus ryšius su Austrija ir Roma, o kaip tvirtos valdžios šalininkas, prisidėjo prie karaliaus autoriteto stiprinimo, nors ir vengė griežtumo, nenorėdamas sukelti bajorų pasipriešinimo. Būdamas vienas svarbiausių Vladislovo IV bendradarbių, rėmė jo planus sudaryti plačią tarptautinę s-gą prieš Turkiją ir įtraukti į ją taip pat ir Maskvos valstybę. Lenkijos primui M. Łubienskiui esant senam ir ligotam, 1648 tarpuvaldyje O. faktiškai vadovavo valstybės reikalams, paskubino elekciją ir savo įtaka žymiai prisidėjo prie Jono Kazimiero išrinkimo. Prasidėjus Bagdono Chmelnickio kazokų sukilimui, O. linko daryti nuolaidų kazokams ir vadovavo kompromisų bei taikingo ginčo sprendimo politikai. 1649 kazokams ir totoriams sumušus lenkų kariuomenę prie Zborovo, O. patraukė savo pusėn Krymo totorių chaną ir per jį palenkė kazokus taikytis, juo labiau, kad jie lietuvių kariuomenės buvo sumušti prie Lojovo. Taip 1649 buvo sudaryta Lenkijai palanki Zborovo taikos sutartis su Bagdonu Chmelnickiu. O. parašė žymius atsiminimus, svarbius to meto gyvenimui ir istorijai pažinti.

J. Ossoliński

J. Ossoliński, Pamiętniki 1952. *K.Avž.*

Ossolineum (lenk. Zakład imienia Ossolińskich) Ossolińskių biblioteka ir archy-

vas 1817–1946 Lvove, nuo 1946 Breslave (Wrocław). O. įsteigtas 1807 J. M. Ossolinskio (žr.), kuris iš imp. Juozapo II uždarytų vienuolynų bei kitų šaltinių surinko ir įsigijo daug senų rankraščių, knygų, meno kūrinių ir įvairios archyvinės medžiagos ir savo kolekcijas subūrė iš pradžių Vienoje, vėliau Lvove, buv. karmelitų vienuolyno pastatuose, juos nupirkęs įsteigti tautiniam lenkų institutui. Ši Ossolinskių biblioteka ir archyvas tarp kitko turi daug svarbių šaltinių, dokumentų bei medžiagos ir Lietuvos istorijai. O. 1817 oficialiai patvirtintas Austrijos imp. Pranciškaus I, kurio valdžioje tuo metu buvo Galicija su jos sostine Lvovu. Atidarytas 1827, viešam naudojimui O. buvo prieinamas nuo 1833. O. buvo pagrindiniu lenkų kultūrinio gyvenimo centru vakarinėj Ukrainoj, kur vyko lenkų ir ukrainiečių kultūrinė bei politinė kova. Kaip žymi kultūros bei mokslo įstaiga, turinti net savo spaustuvę, O. yra išleidęs daug svarbių veikalų, tarp jų ir liečiančių Lenkijos bei Lietuvos praeitį. 1927 O. kolekcijose buvo apie 600.000 tomų biblioteka, 6000 rankraščių, daug retų knygų, dokumentų bei kitokios archyvinės medžiagos, didelė paveikslų galerija, muziejus, sava spaustuvė ir knygynas. O. direktoriumi ilgą laiką buvo lenkų istorikas Wojciech (Adalbert) Kętrzyński, išleidęs O. rankraščių 2 tomų katalogą.

Nuolat papildomas naujai įsigytais leidiniais bei rinkiniais, O. labai išaugo Lenkijos nepriklausomybės metais, bet nemažai nukentėjo II pas. karo metu. Lvovą įjungus į Sov. Ukrainą, lenkams 1946–47 pavyko žymią O. rinkinių dalį, tarp jų 6764 rankraščius ir 42.606 senus spaudinius, pervežti į Breslavą. Nuo tada O. toliau tęsia savo kultūrinę bei mokslinę veiklą, patalpintas buv. Šv. Motiejaus gimnazijos rūmuose. 1947 jau atidaryta moderni skaitykla. 1955 O. buvo 337.185 tomai knygų, 10.489 tomai rankraščių, 1920 tomų rankraštinių dokumentų, 48.381 grafikos darbai, 16.411 numizmatikos dalykų. Sava O. knygų leidykla 1946–56 išleido per 900 leidinių. 1956 O. turėjo vien tik XV a. spausdintų knygų 387. O. rinkiniuose yra ir A. Mickevičiaus Pono Tado rankraštis ir T. Kosciuškos, I. Kraševskio, H. Sienkevičiaus ir kt. rankraščių. Nuo 1953 O. buvo perimtas Lenkų mokslo akademijos ir sudaro atskirą jos padalinį. O. toliau tęsia lenkų dar Lvove pradėtas tradicijas, pasidaręs viena žymiausių lenkų kultūros įstaigų dabartinės V. Lenkijos žemėse, po II pas. karo atskirtose nuo Vokietijos ir prijungtose prie Lenkijos. 1959 O. išleido Biblijos lietuvišką Chilinskio vertimą.

Zakład Narodowy imienia Ossolińskich 1827–1956 w dziesięciolecie działalności we Wrocławiu 1956; *A. Kętrzyński*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1894; (") Katalog rękopisów Biblioteki Ossolińskich, 2 tt., 1881–86; *Tyszkowski*, Das Ossolińskische Nationalinstitut in Lemberg 1827–1928 (Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slawen IV 1928); *A. Kawecka-Gryczowa*, Katalog inkunabułów biblioteki zakładu im. Ossolińskich we Wrocławiu 1956; *K. Drinjakovič*, Sto trideseta godišnica biblioteke Ossolineum v Vroclavu (Bibliotekar 1957); *M. Górkiewicz*, Bibliografia dotycząca Zakładu Narodowego im. Ossolińskich do r. 1939, Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich IV 1953. *K.Avž.*

Ossowski 1. Godfryd (1834–1897) lenkų archeologas ir geologas. Pradžioje, gyvendamas Volinijoje, yra dirbęs geologijos srityje ir paruošęs du didelius darbus: Volinijos geologijos bruožus Geologičesko-geognostičeskij očerk Volynskoj gubernii 1867 (²1870), kur sužymėti ir tos srities archeologiniai paminklai, ir Volinijos geologinį žemėlapį — Carte géologique de la Volhynie, d'après les recherches 1860–1874, 1880. 1876–78 dirbo Torunėje, tyrinėjo ir inventorizavo žemutinio Pavyslio archeologinius paminklus, paskelbdamas du reikšmingus darbus: Mapa archeologiczna Prus Zachodnich, dawniej Królewskich 1881 ir Zabytki przedhistoryczne ziem polskich I–IV sąs. 1879–88. Nuo 1879 apsigyvenęs Krokuvoje, aktyviai veikė Lenkų antropologinės komisijos darbuose ir 1879–86 yra ištyręs eilę akmens amžiaus urvų (Ojcowo, Wierzchowska Góra ir kt.), apie kurių tyrinėjimų rezultatus plačiai referavo IV Rusijos archeologų suvažiavime Odesoje: Opyt chronologičeskoj klassifikacii nachodok kamennago veka v Rossii po nachodkam dobytym iz peščer Keleckoj gub. i okrestnosti Krakova (Trudy IV archeol. sjezda I 1886). *J.P.*

2. Juliusz Jan (1855–1882) lenkų filologas. Studijavo lyginamąją kalbotyrą nuo 1875 Breslave, o po 3 semestrų persikėlė į Karaliaučiaus univ., kur pramoko lietuvių kalbos ir klausė G. Nesselmanno, A. Bezzenbergerio ir F. Kuršaičio paskaitų. Silpna sveikata ir blogos gyvenimo sąlygos trukdė normalią studijų eigą — doktoratą gavo, berods, 1881 už disertaciją iš sanskrito fonetikos. Karaliaučiuje tuo laiku buvo geros sąlygos baltistikai studijuoti — O. domino 3 klausimai: prūsų kalbos paminklai, lietuvių k. bei Lietuvos etnografija ir Donelaitis. Paskutiniais savo gy-

venimo metais išvertė Donelaičio Metus į lenkų kalbą. Deja, po jo mirties buvo išspausdintas tik Pavasario linksmybių vertimas su nebaigtu O. įvadu. O. mirė džiova. Paliko 3 baltistinius darbus: Zabytki języka dawnych Prusaków (Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu II 1880, 99–125); Szkice etnograficzne z pruskiej Litwy ostatnich trzech wieków (Wędrowiec 1882, 8 numeriuose), Rok poemat sielski w czterech pieśniach Krystyana Donalicyusza z litewskiego tłómaczył, objaśnieniami i wstępem opatrzył Dr Juliusz Ossowski (Przegląd Polski III 1882/1883, 236–264.

Wędrowiec 1882 nr. 10, 147–148.

3. Stanisław (g. 1897) lenkų sociologas. Studijavo Varšuvoje, Sorbonoje ir Italijoje, vėliau dar 1933–35 Anglijoje (Londono, Cambridge ir Oxfordo univ.). 1945–47 Lodzės univ. kultūros teorijos prof., nuo 1947 Varšuvos univ. sociologijos prof. 1950–56 jam buvo uždrausta skaityti paskaitas ir skelbti savo darbus. Po 1956 vėl yra tapęs vadovaujančiu lenkų sociologu. Svarbesnieji darbai: U podstaw estetyki 1933 (³1958), Więź społeczna a dziedzictwo krwi 1939 (²1948), Marksizm i twórczość naukowa w społeczeństwie socjalistycznym 1957, Struktura klasowa w społecznej świadomości 1957 (abi paskutinės labai diskutuotos). *A.Vt.*

Ostade Adriaen, van (1610–1685), olandų tapytojas ir grafikas Haarleme. F. Halso mokinys. Vienas būdingiausių olandų kaimiečių žanro vaizduotojų. O. palinkimu į tipų sukarikatūrinimą primena A. Brouwerį. Koloritas ir šviesos traktavimas rodo Rembrandto įtaką. Gausūs O. darbai Paryžiaus, Müncheno, Kasselio, Hagos ir Londono muziejuose. Linksmas olandų kaimiečių gyvenimo scenas vaizduoja ir O. ofortai, atlikti subtiliais brūkšniais ir švelniais šviesos perėjimais. Kaimiečių žanru pasižymėjo taip pat O. brolis Isaac (1621–1649).

L. Godefroy, L'oeuvre gravée de A. v. O. 1930.

Ostaijen Paul van (1895–1928) flamandų poetas, kritikas ir beletristas, vienas reikšmingiausių flamų poezijos novatorių ir atnaujintojų. Savo poetinės karjeros pradžioje (Verhaereno poveikyje) O. rašė socialinėmis temomis, skelbdamas ekspresionistinį humanizmą. Vėliau, susipažinęs su H. Brémond poésie pure teorija, tapo uoliausiu jos šalininkų tiek kritikos raštuose, tiek poezijoje. Paskutiniais gyvenimo

A. van Ostade Priešais smuklę

metais O. dar kartą pakeitė kryptį, prisidėdamas prie dadaizmo bei surrealizmo sąjūdžių. O. poezijai būdinga nuolatinė formų bei idėjų revoliucija, veržlus ieškojimas ir eksperimento nuotaika. Savo poezijos forma ir estetika O. artimas vokiečių ekspresionizmui. Šalia poezijos (Music-Hall 1916; Het sienjeaal 1918; Bezette stad 1921; Het eerste boek van Schmoll 1929) O. taip pat rašė kritikos straipsnių (Krities prosa 1929; Self-Defence 1933). Jo dailioji proza (Het bordeel Ika Loch 1925) primena F. Kafką.

E. Schoonhoven, P. van O., introduction à sa poétique 1951; *M. Gilliams,* Eean bezoek aan het prinsengraf 1952. *A.Č.*

Ostaškovas Rusijos mst. Seligerio ež. p. krante, pelkėtoje vietoje; apie 16.500 gyv. (1956). O. pasidarė plačiai žinomas Rusijoje dėl Stolbenskio vienuolyno, esančio vienoje Seligerio ežero saloje ir gausiai maldininkų lankomo. Jis yra prie Bologoje–Velikije Luki gležk. Prie O. yra ežero ištakas, kuris anksčiau buvo laikomas Volgos pradžia.

Östberg Ragnar (1866–1945) švedų architektas. Po studijų Stockholme važinėjo po

JAV (1893) ir Europą. 1922-32 buvo architektūros prof. Stockholmo Meno aukštoje m-loj. O. dominavo XX a. švedų architektūroj, būdamas gal pats romantiškiausias, poetiškiausias ir fantazijos kupiniausias architektas. Impozantiškiausias Ö. kūrinys yra Stockholmo miesto savivaldybės rūmai, pirma planuoti granitinei miesto rotušei, 1906 pakeisti į plytų pastatą, 1911 pradėti statyti.

Ostbrief Vokietijoj Ostdeutsche Akademie nuo 1954 Lüneburge leidžiamas mėnesinis žurnalas, kartais liečiąs ir Pabaltijo kraštus.

Ostdeutsche Beiträge Vokietijoj Göttinger Arbeitskreis vardu nuo 1956 einanti leidinių serija, kurią leidžia Holzner Würzburge. Šios serijos VII tome M. Szameitat duoda Bibliographie des Memellandes 1957.

Ostdeutsche Monatshefte 1919–39 Dancige leistas žurnalas. Jo atskiri sąsiuviniai buvo skirti M. Lietuvai, Klaipėdos kraštui. Be dailiosios literatūros, gausu buvo straipsnių kultūros istorijai.

Ostdeutsche Wissenschaft, Jahrbuch des Ostdeutschen Kulturrates, eina Vokietijoj nuo 1954 ir plačiai liečia Pabaltijo kraštus, duoda ir Lietuvos apžvalgas.

Ostende, flamų Oostende, žymiausias Belgijos pajūrio kurortas ir žvejų bei susisiekimo uostas; apie 53.000 gyv. (1958). Pro O. vyksta tarptautinis susisiekimas pagrindine gžlk. linija Londonas–Doveris–O.–Briuselis–Berlynas. Pajūryj nutiesta 4,5 km ilgio akmeninė promenada, kitoj pusėj mst. arklių lenktynių hipodromas. O. žinomas savo kazino, prabangiais viešbučiais, kurhauzu, austrių ir jūros vėžių auginimo vietomis. O. yra didelės laivų statyklos; didžiausias belgų žvejų uostas su apie 400 jūrinės žvejybos laivų. Mieste yra kat. kolegija, žvejybos ir navigacijos m-los. O. išaugo iš pajūrio karo tvirtovės, pastatytos čia 1445 ir daug kartų pultos ir apgultos. Po 4 metų apgulimo 1604 buvo atitekusi Ispanijai, po Paveldėjimo karo buvo užimta prancūzų. Per I pas. karą vok. paversta povandeninių laivų baze. Prieš II pas. karą O. per metus susilaukdavo ligi 150.000 svečių. Leopoldo parke yra mineralinio vandens versmės, 6000 vietų dydžio koncertų salė.

Osten-Sacken 1. Dimitrij von der (1789–1881) rusų gen., 1855 gavęs barono titulą. 1831 jis atsiųstas malšinti sukilimo į Lenkiją. 1831 gegužės mėn. buvo ties Raigardu (Rajgród) Gelgaudo sumuštas ir pasitraukė per Kauną į Vilnių. Ten savo valdovybėn sutelkė daugiau kariuomenės ir birželio mėn. nugalėjo Paneriuose Gelgaudo dalinius. Vėliau sukilėlių kariuomenę Lietuvoje baigė išsklaidyti įvairiose vietose jo vadovaujami smulkesni daliniai. 1833 buvo paskirtas II kavalerijos korpuso vadu, o vėliau buvo Galicijoj, Vengrijoj 1849, Sevastopolyje 1855 ir kt.

2. Vedig von der (1878 Latvijoje — ?) kalbotyrininkas. Jo kalbiniai straipsniai daugiausia liečia slavų ir baltų k., spausdinti Archiv für slavische Philologie ir Indogermanische Forschungen žurnaluose.

Osteo- (gr. ostéon ‚kaulas') sudurtiniuose žodžiuose nurodo ryšį su kaulais, pvz. osteologija mokslas apie kaulus; osteometrija kaulų matavimo metodika ir t.t.

Osteochondritas žr. Leggo liga.

Osteoma (gr.) kaulo auglys, turįs normalaus kaulo struktūrą, gerybinis. Pasitaiko ant didžiųjų kaulų ir dažnai būna daugybinis. Tikroji o. yra grybo pavidalo, t.y. kaulo atauga su galvute ir koteliu. Ją reikia skirti nuo piktybinių kaulo auglių, kaip osteosarkoma ar osteochondroma; taip pat o. skirtina nuo kaulo nuospaudų ir nuo sukalkėjusių raumenų bei sausgyslių, nors šie pastarieji praktiškai dažnai o. pavadinami.

Osteomaliacija (gr.) kaulų suminkštėjimo liga, kai jiems trūksta kalkių ir fosforo. Suminkštėję kaulai gali net linkti ir keisti savo normalų pavidalą, pvz. rachitu sergančių vaikų arba kartais nėščių moterų. Priežastys: mineralinių dalių, ypač kalcijaus ir fosforo apykaitos sutrikimai, paeiną nuo vitamino D stokos (pvz. rachitikų) arba anatominiai ar fiziologiniai pakitimai vidinės sekrecijos liaukose.

Osteomielitas (gr.) pažodžiui kaulo smegenų uždegimas, faktiškai visų kaulo sluoksnių uždegimas, nes infekcinis uždegimas retai apsiriboja vien kaulo smegenimis, bet išplinta į visus kaulo sluoksnius. Stafilokokas yra ta infekcija, kuri dažniausiai sukelia o., rečiau būna mišri infekcija stafilokokų su streptokokais ar su meningokokais. Infekcija gali patekti į kaulą iš išorės pro sužeidimą, bet dažniausiai ji per kraują atnešama iš kitų vietų, kaip furunkulai, spuogai, infektuotos tonsilės, nosies infekcija ir pn. Kaulo augimo periode jo metafizių smegenys būna labai jautrios infekcijai. Todėl, patekusios į kraują, bakterijos čia randa neatsparią

vietą ir sukelia uždegimo židinį. Užtat susirgimas o. dažniausiai pasitaiko vaikuose. Kaulo smegenyse atsiranda pūliai, kurie prasisunkia pro kietąjį kaulo sluoksnį į išorę ir po antkaule suformuoja pūlinį. Paplūdusi pūliuose kaulo dalis dėl kraujo indų užsitrombavimo nustoja maitintis krauju, nekrotizuojasi ir atsidalija nuo gyvųjų audinių. Tokia negyva kaulo dalis virsta lyg negyvu svetimkūniu, uždarytu tarp gyvų audinių, ir vadinama kaulo s e k v e s t r u. Tokį sekvestrą reikia pašalinti operacija. Savo valiai paliktas geriausiu atveju gali pats išeiti pro atsivėrusią žaizdą (fistulą) arba gali rezorbuotis ir išnykti, bet toki procesai tęsiasi ilgai, mėnesiais arba ištisais metais ir dažnai baigiasi nepataisomomis komplikacijomis ir invalidiškumu.

Staigusis o. prasideda labai sunkiai, su karščiavimu, dideliais skausmais ir sutinimu paliesto kaulo srityj, neretai baigiasi mirtimi nuo sunkios infekcijos. Seniau o. būdavo dažna vaikų amžiaus liga. Atširadus antibiotikams, o. pasitaiko daug rečiau, ir patys susirgimai būna daug lengvesni. *V.Kn.*

Osteopatija (gr.) 1. kiekviena kaulų liga; 2. gydymo sistema, kurią sukūrė Andrew Taylor Still (1828–1917). Ji remiasi prielaida, kad jei kūno dalių struktūriniai santykiai normalūs ir gauna tinkamą maistą, tai sugeba pagaminti apsigynimo priemones prieš įvairius susirgimus ir apsinuodijimus. Todėl o. didžiausią dėmesį kreipia į kūno organų normalų funkcionavimą bei jo struktūrinių įgimtų ar įgytų ydų atitaisymą.

Osteoplastika kaulų plastinė chirurgija. Žr. Plastinė chirurgija.

Osteoporozė (gr.) liguistas kaulo išretėjimas, išsiplėtimas kaule esančių kanalų arba susidarymas nenormalių ertmių (tuštymių). O. pasitaiko prie kai kurių ligų, pvz. džiovos, arba nuo ilgo neveikimo (pvz. nuo ilgos gipso imobilizacijos).

Osteosarkoma (gr.) kaulų vėžys.

Osteosklerozė (gr.) liguistas kaulų medžiagos sukietėjimas, sukaulinąs kaulų uždegimas.

Östergötland p. Švedijos lenas tarp Baltijos jūros ir Veterio ež.; 11.038 km², 348.000 gyv.; adm. centras Linköping. Iškasama vario rūdos, geležies rūdos, cinko ir švino, bet Ö. yra žemės ūkio ir didelių miškų kraštas.

Osterhofen Žemutinės Bavarijos vietovė Dunojaus deš. krante, apie 3000 gyventojų (1958). Čia buvo 1004–1783 benediktinų (vėliau premonstrantų) vienuolynas su 1730–40 statyta rokoko bžn., kuri išpuošta brolių Asamų paveikslais ir stukatūromis.

Osterholz-Scharmbeck š. Vokietijos mst. į šiaurę nuo Bremeno; apie 14.000 gyv. (1958). X a. bžn., maisto produktų pramonė, dideli galvijų turgai.

Österling Anders (g. 1884) švedų poetas. Dirbo ilgą laiką kaip žurnalistas; išrinktas į Švedų akad. 1919, jos nuolatinis sekretorius nuo 1941; Nobelio komiteto narys 1921, jos pirm. 1947. Iš pradžių estetizmo ir simbolizmo krypties poetas, paveiktas tolaikinės vokiečių lyrikos, ypač St. Georgės. Ilgainiui ankstyvesnius Ö. lyrikos motyvus, daugiausia imtus iš liaudies tikėjimo, pakeičia maitinančių ir gyvybę palaikančių jėgų, pasireiškiančių ūkio ir darbo pasaulyje, išpažinimas. Pradžioje dominavęs idilinis registras pakeičiamas pribrendusiu klasicizmu. Svarus kritikas ir geras vertėjas. Poezija: Preludier 1904, Offerkransen (Aukų vainikas) 1905, Facklor i stormen (Deglai audroje) 1913, Idillernas bok (Idilių knyga) 1917, De sju strängarna (Septynios stygos) 1922, Jordens heder (Žemės garbė) 1927, Toner från havet (Garsai nuo marių) 1933, Livests värde (Gyvenimo vertė) 1940, Arets flykt (Metai bėga) 1947.

S. Engdahl, A. Ö. ungdoms lyrik 1942. *J.Lng.*

Osterman (Ostermann) 1. A n d r e i I v a n o v i č (1686–1747) vokiečių išeivis, rusų diplomatas ir valstybininkas, sėkmingai tarnavęs 5 Rusijos imperatoriams. Gimė Vestfalijoje, Bochume, kur buvo krikštytas Heinrich Johann Friedrich vardu. Studijavo Jenos univ., bet iš čia turėjo bėgti, dvikovoje nužudęs savo priešininką. Olandijoje susipažino su ten besilankančiu Rusijos caru Petru I D. ir 1704 atvyko į Rusiją, kur gavo tarnybą užsienio reikalų įstaigoj. Čia greit ėmė kilti, atkreipęs Petro I D. dėmesį ir jo favorizuojamas. Mokėdamas vokiškai, olandiškai, lotyniškai, prancūzižkai, itališkai ir rusiškai, 1708 O. buvo paskirtas vertėju, 1710 sekreto-

A. I. Osterman

riumi užsienio reikalų įstaigoje. Petras I D. naudojo jį įvairioms diplomatinėms misijoms. Pasižymėjo Petro I D. 1711 žygyje prie Pruto ir Rusijos vardu derėjosi su turkais sudarant 1711 Pruto taikos sutartį. Žymų vaidmenį vaidino derybose su Švedija, sudarant 1721 Nyštadto taiką ir prijungiant Pabaltiją prie Rusijos; už tai iš caro gavo barono titulą. 1723 sudarė Rusijai palankią sutartį su Persija ir pasidarė naujai įsteigtos užsienio reikalų kolegijos v.pirm. Rusijos vidaus politikoje O. uoliai rėmė Petro I D. reformas, taip pat ir pats įvesdamas įvairių vertingų pakeitimų.

Kotrynos I (1725–1727) laikais O. 1725 buvo paskirtas Rusijos imperijos vicekancleriu, 1726 sudarė Rusijos sąjungą su Austrija ir vedė užsienio politiką, priešingą Prancūzijai, nes ši priešinosi rusų interesams Švedijoje, Lietuvoje-Lenkijoje ir Turkijoje. Nuo 1726 O. buvo vyr. slaptosios tarybos narys, pašto viršininkas ir specialios prekybos komisijos pirm.; tai leido jam ne tik pilnai vadovauti užsienio politikai, bet taip pat vaidinti svarbų vaidmenį ir vidaus reikaluose, ypač krašto ūkyje ir finansuose. Kartu O. buvo ir caraičio Petro II auklėtojas.

Mažamečio caro Petro II (1727–1730) laikais, kada kraštą faktiškai valdė vyr. slaptoji taryba, O. tebevaidino svarbų vaidmenį, kartu būdamas ir regentų tarybos nariu. Po Petro II mirties 1730 prisidėjo prie Onos Ivanovnos iškėlimo į Rusijos sostą bei vyr. slaptosios tarybos panaikinimo 1730. Imperatorė Ona jam suteikė grafo titulą ir 1734 paskyrė pirmuoju trijų asmenų kabineto ministru. Būdamas galingu imperatorės Onos Ivanovnos (1730–1740) favoritu ir nuo 1730 užsienio reikalų ministru, O. ir E. J. Bironas pasidarė faktiškieji Rusijos valdovai. O. vadovavo to meto Rusijos užsienio politikai ir 1734 sudarė prekybos sutartį su Anglija. O. pritarė Saksonijos kng. Augusto III 1733 pasodinimui į Lietuvos-Lenkijos sostą, panaudojant rusų kariuomenės spaudimą Lietuvos-Lenkijos bajorams. Dėl to prasidėjo Lenkijos įpėdinystės karas, į kurį buvo įvelta Prancūzija, Austrija, Ispanija ir kitos valstybės ir kurio karo veiksmai vyko Lenkijoje bei Pareinio srityse. O. pavyko sėkmingai užbaigti tą karą 1735 Vienos taika, pripažinusia Lietuvos-Lenkijos sostą Augustui III, ir užgniaužti daugelio lietuvių ir lenkų pasipriešinimą rusų kariuomenės pagalba. Mažiau sekėsi O. 1736–39 turkų kare, kuris buvo užbaigtas Belgrado taika, vis dėlto palikusia Azovą Rusijai.

Po Onos Ivanovnos mirties kūdikiui Jonui VI 1740 paveldėjus sostą ir Onai Leopoldovnai pasiskelbus regente, O. toliau tvarkė Rusijos vidaus ir užsienio reikalus. O. tada buvo paskirtas dar ir gen. admirolu, ir jo žinioje buvo Rusijos laivynas. 1741 rūmų perversmui nuvertus Joną VI ir jo motiną Oną Leopoldovną, į sostą buvo iškelta Elzbieta Petrovna, ir O. karjera pasibaigė. O. buvo areštuotas, apkaltintas prisidėjęs prie 1730 sąmokslo neprileisti Elzbietos prie Rusijos sosto ir paslėpęs Kotrynos I testamentą, 1742 nuteistas mirti, bet mirties bausmė buvo pakeista ištrėmimu į Sibirą į Berezevą, kur O. ir mirė.

M. A. Polievkov, O. (Russkij biografičeskij slovar 1905); *R. N. Bain,* The Pupils of Peter the Great 1897; *H. Medinger,* Moskaus Weg nach Europa 1952.

2. Ivan Andrejevič (1725–1804), (1) sūnus, rusų valstybininkas. Nuo 1775 O. buvo Rusijos vicekancleris ir Kotrynos II patarėjas, aktyviai prisidėjo prie 1795 Lietuvos-Lenkijos padalijimo pravedimo. Povilo I laikais O. buvo Rusijos kancleris.

K.Avž.

Österman Hugo (g. 1892) suomių generolas. Dalyvavo laisvės kovose 1918. 1928 baigė Stockholmo karo akademiją. 1930–31 karo krašto gynybos viceministras, 1933–40 suomių armijos vyr. vadas, 1940–46 pėstininkų inspektorius. Nuo 1932 suomių šaulių s-gos pirm.

Ostermejeris (Ostermeyer) 1. Gotfridas (1716 IV 20 Marienburge — 1800 III 13 Trempuose, Darkiemio aps.) ev. kun., M. Lietuvos rašytojas. 1728–36 mokėsi Torunės gimn., 1737–40 Karaliaučiaus univ. studijavo ev. teologiją ir mokėsi lietuvių k. seminare. Nuo 1741 Verdainės par. mkt., 1744 nusikėlęs mkt. į Trempus, kur 1752 paskirtas Trempų kun. išbuvo iki mirties. O. gerai mokėjo lietuvių k. ir ilgus metus rinko medžiagą naujam lietuvių k. giesmynui, kurį tuo metu jau nuo 1765 rengė Kr. Lovynas ir kt. Bet šiems giesmyno neparengus, visa turima medžiaga 1776 buvo perduota O., kuris, pasinaudodamas savo uošvio kun. F. Kalau rinkiniais bei jų pataisymais, drauge su Balėtų kun. P. Šrederiu (Schroeder) sudarė naujus apmatus giesmynui, kartu suliedami jo abi dalis į vieną ir išmesdami kai

kurias, pasikartojančias bei netiksliai verstas giesmes. Didžiąją taisymo ir giesmių kalbos išlyginimo dalį atliko O.; D. F. Milkaus giesmes ištaisė pats P. Šrederis, kuris buvo vedęs šiojo dukterį. Naujai paruoštas O. giesmynas turėjo 508 giesmes, iš jų 80 paties O. Šis giesmynas — Giesmes szwentos Baźnyczoje ir Naméj giedamos su naboźnomis Maldomis — išsp. 1780, nors viršelyje pažymėta 1781. Radę ištaisytas savo tėvo giesmes broliai Milkai (žr.), sukėlė triukšmą tariamai dėl menkos ir netikslios lietuvių k., nors Milkų įsižeidimo buvo visai kita priežastis — jie ruošė savo giesmyną. K. G. Milkui išsiuntinėjus O. giesmyno rankraštinę kritiką M. Lietuvos kunigams, o kun. Kr. Lovynui nuteikus konsistoriją, 1783 O. giesmynas buvo pripažintas nevartotinas, todėl vėliau šis giesmynas parduotas senam popieriui ir mūsų dienoms retai išlikęs. Į K. G. Milkaus rankraštinį (Anmerkungen zu dem neuen Litauischen Gesangbuch de anno 1781) ir konsistorijos draudimą O. teatsakė 1786 atskiru darbu Grammaticalisch-historische Untersuchungen über die wahre Bedeutung des Littauischen verbi g a i s z t i mit seinen compositis. Šiuo raštu O. kalbiškai gynė ne tik ‚gaišti', bet ir kitų savo giesmyno taisymų tikslumą bei nežalingumą krikščioniškajam tikėjimui, kaip buvo kun. Küssneris įrodinėjęs konsistorijai. Šie Milkaus ir O. raštai yra mūsų literatūrinės polemikos pradžia, kartu palietusi ne tik kalbos, bet ir eilėdaros bei kt. klausimus. Savo giesmyną O. gynė dar vėliau naujais raštais: Bedenken über einen Entwurf zu einem neuen Littauischen Gesangbuch 1787, Apologie des neuen Littauischen Gesangbuchs wider die Mielkische Beschuldigung I–IV 1789–91, Erste Littauische Liedergeschichte 1793. Pastarojoje knygoje plačiai apžvelgė O. lietuvių giesmynus ir jų ruošimą nuo Mažvydo iki jo dienų, duodamas tikslių žinių, todėl šis jo darbas nenustojęs reikšmės lietuvių bibliografijai ir dabar. 1791 O savo giesmyną papildė dar 32 giesmių priedu (Giesmes...). Nežiūrint konsistorijos draudimo bei brolių Milkų įniršio, O. taisytas giesmes įsidėjo Mertikaitis, taip pat ir pats K. G. Milkus, K. G. Keber ir kt. Atskirai iš O. darbų minėtinas Kritischer Beytrag zur altpreussischen Religionsgeschichte 1775, kur pirmą kartą blaiviai vertinama įvairių šaltinių senojo prūsų ir lietuvių tikėjimo dievynas, aiškinant dievų vardus kalbos ir tautosakos duomenimis. Jis pirmas davė gausių žinių apie Laimą. Blaivus jo straipsnis Götzendienst der Preussen (Preussische Archiv 1790 179–188). Taip pat vertingi: Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussen 1780, kuriame nurodo, kad lietuvių k. nėra kažkoks slavų ir kt. kalbų mišinys, bet turi daug savų žodžių, pvz. žemės ūkio, žvejybos ir kt. reikalams. Neue Littauische Grammatik 1791, be kalbinių klausimų, liečia ir lietuvių eilėdarą, teikdama gausių tautosakos pavyzdžių. Lietuvių k. O. išsp. naujai paruoštas viešąsias maldas Agenda tattai esti suraszimas

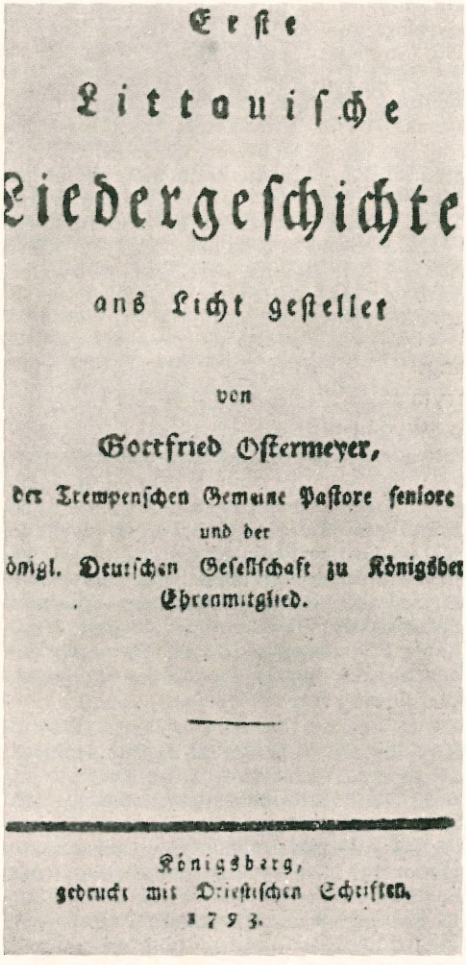
Erſte
Littauiſche
Liedergeſchichte
aus Licht geſtellet
von
Gottfried Oſtermeyer,
der Trempenſchen Gemeine Paſtore ſeniore
und der
königl. Deutſchen Geſellſchaft zu Königsberg
Ehrenmitglied.
Königsberg,
gedruckt mit Driefiſchen Schriften.
1793.

G. Ostermejerio Pirmosios lietuviškų giesmynų istorijos titulinis puslapis

Pagraudinnimu ir Maldu Lietuwos Bažnycziose skaitomu 1775 ir Tomo Kempiečio Smerties Apdumojimas 1781, kuris greičiausiai yra tas pat Szirdingas Pagraudenimas 1781, bet atskirų O. biografų duodamas dviem antraštėmis. Jam priskiriamos ir Wisokios naujos Giesmės 1784, išspausdintos G.O. slapyraidėmis, kurios pakartotos Senų ir naujų Giesmių vardu 1806, tepažymint G.O.P.T. slapyraidėmis.

Buvo vedęs Verdainės kun. F. Kalau dukterį Anę Reginą, savo šeimoje tekalbėjo lietuviškai; iš 10 vaikų išaugo tik sūnus Zigfridas ir viena duktė.

G. Ostermeyer, Erste Litt. Liedergeschichte 1793; *Prabočių Anūkas (A. Bruožis),* Mažosios Lietuvos buv. rašytojai 1920; *J. Bertuleit,* Die Reformation unter den preussischen Litauern 1934; *Vc. Biržiška,* Senųjų lietuvių knygų istorija I–II 1953–57; *K. Gudaitis,* Lietuviai evangelikai 1957; *A. Sprindis,* Lietuvių literatūrinė kritika 1861–1905, 1957; Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija 1957; Lietuvių literatūros istorija 1957.

K.Gdt. ir A.Mž.

2. Gotfridas Lebrechtas (1786 III 12 Viliūnuose — 1855 IV 3 Bildviečiuose) ev. kun., M. Lietuvos rašytojas, (4) sūnus. Karaliaučiaus univ. baigė ev. teologiją ir lankė lietuvių k. seminarą. Kunigavo lietuvių par. Juodkrantėje, Gilijoje ir vėliau Bildviečiuose. 1856 Ewangeliszkos Miszknyges, kurias paruošė F. L. Neissas, turi O. išverstų pamokslų.

3. Natanelis Fridrikas (1784 IV 8 Viliūnuose — 1846 VIII 24 Būdviečiuose) ev. kun., M. Lietuvos rašytojas, (4) sūnus. Nuo 1798 mokėsi Žydkiemyje, 1801 X 14 įstojo į Karaliaučiaus univ. ev. teologijos studijoms ir 1804 gavo teisę sakyti pamokslus. Kurį metą mokytojavo Karaliaučiuj, Elbingoj, 1806–07 Kintuose, 1807–15 Kretingalėje. 1815 pakeltas kun. ir paskirtas į Kalnininkus, 1827 perkeltas į Būdviečius. Pagal Vc. Biržišką, jis būsiąs išleidęs 1823 ir 1824 dvi pamečiui Nusidavimų Dievo Karalystėje knygeles, kurios laikomos lietuvių laikraštijos pradžia.

Vc. Biržiška, Seniausias lietuviškas laikraštis ir jo red. N. P. O. (Žingsniai 1947 10 nr.); (") Seniausias lietuviškas laikraštis (Knygų Lentyna 1957 10–12.

4. Zigfridas (1759 X 23 Trempuose — 1821 IX 19 Plyviškėje) ev. kun., M. Lietuvos rašytojas, (1) sūnus. Nuo 1776 Karaliaučiaus univ. studijavo ev. teologiją ir 1778–81 dėstė lietuvių k. seminare. 1781 paskirtas mkt. į Viliūnus, 1795 VII 24 pakeltas kun. ir paskirtas Šilėnų, nuo 1804 Plyviškių par. kun. Tėvo Gotfrido 1780 giesmynui jis davė keletą giesmių, rinko lietuvių dainas, kurias vėliau perdavė L. G. Rėzai. Išgarsėjo savo 47 psl. brošiūra Ist es anzurathen, die litthauische Sprache zu verdrängen und die Litthauer mit den Deutsche su verschmelzen? 1817, kurioje pasisakė prieš 1814 keltąjį lietuvių vokietinimą per m-las ir t.t. O. gynė liet. k., iškeldamas jos senovę ir reikšmę, o vokietininkams mokytojams, kuriems, atrodo, sunku dirbti lietuvių mokyklose, patarė išsikelti. Gimtosios, taigi lietuvių k. iš vaikų išplėšimą O. laikė nusidėjimu ir dangaus kerštu šaukiančia priespauda.

G. Ostermeyer, Erste littauische Liedergeschichte 1793; *Prabočių Anūkas (A. Bruožis),* M. Lietuvos buv. rašytojai 1920; *Lazdaitis,* Prūsų Lietuvos Kalendros 1921, 97–102 psl.; *Vc. Biržiška,* Seniausias lietuviškas laikraštis (Žingsniai 1947 nr. 10).

5. Zigfridas Gustavas (1795 IV 25 Viliūnuose — 1832 III 6 Trempuose) lietuvių dainų rinkėjas, (4) sūnus. Ilgus metus mokytojavęs Plyviškėje, paskui Trempuose, rinko lietuvių dainas ir buvo uoliausiu L. G. Rėzos bendradarbiu. Jo užrašytų dainų yra patekę į 1825 L. G. Rėzos dainyną. O. yra parašęs ir kelias giesmes, ev. giedamas M. Lietuvos bažnyčiose (Ateik tu šviesa Dieviška, Tave mes garbinam ir kt.).

V. Biržiška, M. Lietuvos rašytojai ir raštai (Aidai 1948 nr. 18). *K.Gdt.*

Österö Danijos sala, didumo antroji Fererų salyne; 275 km², apie 7000 gyv. Paviršius uolėtas, kalnuotas, ir tik 4% viso ploto tinka ūkiniam naudojimui.

Osterode 1. O. am Harz Vokietijos mst. Žemutinėj Saksonijoj, prie Söse upės, p. Harco kalnų pakraštyje; 16.510 gyv. (1954). Tekstilės, odos ir metalo pramonė. Užtvenktoji Söse upė sudaro didžiausią Europoje geriamojo vandens rezervuarą. Kurorto parkas, muziejus, pilies griuvėsiai.

2. Nuo 1945 lenk. Ostroda, Rytų Prūsijos mst. Mozūruose (1945 atitekęs Lenkijai) į p.v. nuo Allensteino, prie Aukštutinio kanalo ir Dreventies ež.; Vokiečių ordino pilis įst. 1300. Nuo 1341 Ordino komtūro rezidencija. Pirmoji pilis buvo medinė ir stovėjo kitoje vietoje. Tebestovinti mūrinė pilis pastatyta 1349–70. Ji sudaro 45 × 45 m kvadratą ir yra apsupta griovio. D.L.K. Kęstutis sudegino senąją ir naująją O. pilį 1381. Miestas prie pilies įst. apie 1327–30. Jis visiškai sudegė per didelį gaisrą 1788. Tada smarkiai nukentėjo pilis ir bžn. iš XIV a., netekdami daugumos senosios architektūros požymių. 1945 per karo veiksmus 65% miesto su-

Osterodė

griauta, pilis išdegė. Kat. bažnyčioje išliko žymi Pietà — XIV a. skulptūra.

Östersund Švedijos mst., Jämtlandijos leno sostinė, Storo ež. krante; 21.378 gyv. (1951). Medžio apdirbimo pramonė.

Osterwa Juliusz (1885–1947) lenkų aktorius ir režisierius. Savo karjerą pradėjo 1904 Krokuvoje, vėliau kituose miestuose. I pas. karo metu Rusijoje susipažino su naujomis srovėmis rusų teatre. Grįžęs Varšuvon 1918 pradėjo organizuoti visai naujo tipo teatrą, 1919 atidarė teatrą Reduta, kurio aktoriai kartu gyveno, turėjo vidaus reguliaminą ir t.t. O. jame statė veikalus iš pasaulinės ir lenkų literatūros klasikus. Po keliolikos metų Reduta iširo. Ji veikė kelerius metus ir Vilniuje. Po to O. dirbo Krokuvoje, o po II pas. karo Varšuvoje.

Osteuropa 1. 1925–39 Karaliaučiuje–Berlyne ėjęs mėnesinis žurnalas, skirtas visiems Rytų Europos klausimams. Red. Otto Hoetzsch, leido Ostverlag. Tarp žurnalo bendradarbių buvo ir lietuvių.

2. (Zeitschrift für Gegenwartsfragen des Ostens) mėnesinis žurnalas, einąs nuo 1951 Stuttgarte. Leidžia Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde. Spausdina daug vertingos medžiagos apie pavergtuosius Europos kraštus, neišskiriant ir Pabaltijo valstybių.

Ost-Europa-Markt, Zeitschrift des Wirtschaftsinstituts für die Oststaaten, 1920–44 leistas Karaliaučiuje. Spausdinta daug straipsnių, liečiančių Baltijos valstybes ir atskirai Lietuvą; kiekviename sąsiuvinyje buvo trumpa Lietuvos ūkio apžvalga.

Osteuropa Recht nuo 1955 Vokietijoje, Stuttgarte leidžiamas žurnalas, liečiąs šių dienų R. Europos teisę, neišskiriant ir okupuotos Lietuvos. Leidžia Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde.

Osteuropa Wirtschaft nuo 1956 Vokietijoj, Stuttgarte du kartus per metus išeinąs leidinys, skirtas R. Europos ūkio klausimams. Leidžia Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde.

Ostgotai germanų giminė, iškilusi pirmiausia IV a., kada jų konungas Ermanarichas (žr.) įkūrė pietų Rusijos lygumose didelę valstybę, siekusią net aisčių kraštų. Kai hunai sugriovė Ermanaricho valstybę (375), o. pasklido Padunojy ir Balkanuose. Konungo Teodoricho vedami jie atvyko į Italiją (489) ir čia įsikūrė sau valstybę, aprėpusią beveik visą Apeninų pusiasalį. Prie Teodoricho jų valstybė klestėjo. Gotai gerai sugyveno su romėnais ir taikėsi prie jų gyvenimo būdo. Po Teodoricho mirties (526) jo įpėdiniai ėmė kivirčytis dėl valdžios, ir o. valstybė smuko. Tuo metu Bizantijos imp. Justinijonas pasišovė atgauti Italiją ir pasiuntė kariauti vadą Belizarą (535). Po ilgai trukusių kovų o. valstybė tapo jau Belizarą pakeitusio vado Narseso sugriauta (554). O., pasilikę Italijoj, ilgainiui ištirpo vietos gyventojuose ir tapo medžiaga italų tautai. *J.J.*

Ostia istorinis Italijos mst., 21 km į p.v. nuo Romos, prie Tiberio upės žiočių (lot. ostium ‚žiotys'). O. buvo pirmoji Romos kolonija, buvusi įkurta VI a. pr. Kr. etruskų, bet kitų jos įkūrėju laikomas ketvirtasis legendinis Romos karalius Ancus Martius. Ji buvo Romos uostas, žinoma savo druskos kaupyklom jūros sekliame pakraštyj ir pagrindinė romėnų karo laivyno bazė. Tačiau dėl didelio upės sąnašų nuosėdžio uostas pasidarė netinkamas laivybai. Be to, dažnai uostas nukentėdavo nuo smarkių p.v. vėjų; vien tik 62 metais nuskendo per 200 laivų. Julius Cezaris rūpinosi jo pagerinimu, o Klaudijus uostą perkėlė 4 km į š. nuo Tiberio 70 ha didumo baseinan, kurį su upe sujungė kanalu. Dabar jo vieta (Scavi) yra atsidūrusi dėl upės sąnašų už 7 km nuo jūros. Nuo čia į p.v. yra Romos pajūrio kurortas (Lido di Roma) Marina di O. su apie 6000 gyv. ir katedra. Naujasis, Klaudijaus įrengtas uostas Nerono buvo pavadintas Portus Augusti vardu, o prie jo išaugęs mst., turėjęs apie 75.000 gyv., dažniausiai būdavo vadinamas tik Portus. Romos imperijai sunykus, uostas ir mst. taip pat žlugo, VIII a. jo būta tik griuvėsių. Nuo 1880 vykdomi sistemingi archeologiniai

kasinėjimai atidengė jį buvus klasišką romėnų didmiestį su forumu, šventyklomis, maldyklomis, vilomis ir kt. to meto miestų architektūros dalykais. Po Pompėjos O. užima pirmą vietą atkasimų svarbumu. Jau IV a. buvo labai sunykusi nuo malarijos, bet 830 pop. Grigaliaus IV atkurta. 1483–86 B. Pontelli pastatydino pop. Juliui II pilį, kuri yra išlikusi kaip vienas šauniausių renesansinių fortifikacijos pavyzdžių. *A.B.*

Ostiakai, arba chantai (chanti), suomių-ugrų potautė (1926 jų buvo 22.168), gyvenanti Užuralėje, vidurinės Obės ir jos intakų srityje. Jie apie 155 cm ūgio, neryškių mongoliškų bruožų, priskiriami sibiridams. Verčiasi šiaurės elnių auginimu, medžiokle, žvejyba, o pietiniai — iš dalies ir žemdirbyste. Gyvena kartinėse, iki 8 m aukščio kūginėse, beržo luobu ar kailenomis dengtose palapinėse; žiemos metui dalis jų įsirengia ir pusiau žeminės rąstų pirkutes. Senoji jų religija prisisunkus šamanizmo, o XX a. pradžioje buvo tapę stačiatikiais, pasilaikydami gausius šamanizmo ir kt. įpročius, pvz. šokį apie nudobto lokio galvą, kailį ir pn. Jų kalba, drauge su vogulų, artimesnė vengrų k. kaip suomių.

A. Ahlquist, Unter Wogulen und Ostjaken 1885; *S. Patkavov,* Die Irtiysch-Ostjaken und ihre Volkspoesie I–II 1887–1900; *K. F. Karjalainen ir Y. H. Toivonen,* Ostjakisches Wörterbuch, 2 tt., 1948. *A.Mž.*

Ostiarius (iš lot. ostia ‚durys') pats žemiausias iš mažesniųjų kunigo šventimų, žinomas jau nuo II a. Senovėje o. pareigos buvo ne tik atidaryti bažnyčios duris, bet ir saugoti visą pastatą su jame esančiais daiktais, vėliau ir bažnyčios turto raktus. Kai atsirado varpai, o. pareiga buvo jais šaukti žmones į pamaldas. Šiandien tos pareigos yra padalytos tarp bažnyčios sargo, zakristijono ir iš dalies bažnyčios rektoriaus. Dabar o. yra tik pereinamasis laipsnis į kunigo šventimus. Apeigos, kuriomis o. vardas suteikiamas, yra kilę iš galikaniškosios liturgijos. Tikra, kad nuo pat o. atsiradimo šį laipsnį turįs buvo laikomas dvasininku ir turėjo jų privilegijas.

Ostija (lot. hostia ‚atnaša') neraugintų miltų plonas apskritas duonos gabalėlis, kurį kunigas aukoja ir konsekruoja mišių metu. Liturgija reikalauja, kad o. būtų iš kvietinių miltų, įmaišytų tik vandenyje, ir iškepta ant ugnies. Lotynų liturgijoje negali būti gaminama su mielėmis ar raugu. Viduramžiais o. buvo didelės, paskui laužomos gabalėliais, ir dalijama tikintiesiems Komunija. Šiandien o. yra mažutės, apskritos, skirtos kiekvienam priimančiam Komuniją atskirai. Kunigai mišiose vartoja kiek didesnę o.

Ostikas žr. Astikas.

Ostinato (it.) muzikoj nuolatinis temos ar muzikinės figūros pasikartojimas įvairuojančiame kontrapunktiniame akompanimente. B a s s o o. pagrindinis bosas.

Ostitas (lot.) kaulų uždegimas, žr. Paget liga.

Ostland 1941–44 vokiečių okupacijos metu Rytų komisariato Rygoje leistas mėnesinis iliustruotas žurnalas, kuriame gausu ir Lietuvą liečiančios medžiagos.

Ostlandas (vok. Ostland ‚Rytų kraštas') vienas keturių Vokietijos 1941 sudarytų Reicho komisariatų vad. Rytų Erdvėje. Kiti trys buvo: Rusijos, Ukrainos ir Kaukazo kraštų Reicho komisariatai. O. apėmė Estiją, Gudiją, Latviją ir Lietuvą, 404.000 km² teritorijos ir 10,6 mil. gyv.

Vykdydamas savo programą, kad Vokietijos politiką turi apspręsti siekimas užkariauti rytuose vokiečių tautai reikalingą erdvę, Hitleris, ruošdamasis Vokietijos karui su Sov. Sąjunga, sudarė Rytų politinį biurą. Jo vadovu paskyrė A. Rosenbergą. 1941 IV 2 Rosenbergo memorandumas nr. 1 Sov. Sąjungoje konstatavo septynis tautinius ar geografinius susigrupavimus: Rusiją, Gudiją, Ukrainą, Baltijos kraštus, Dono sritį, Kaukazą ir Rusijos Aziją. Dėl Baltijos kraštų memorandumas kėlė klausimą, ar nereiktų juos skirti vokiečiams įkurdinti, rasiškai tinkamus jų gyventojus asimiliuojant ir tam tikslui šiuos kraštus skirtingai traktuojant nuo kitų Rytų Erdvės užimtų kraštų. Didesnis kiekis jų inteligentijos turėtų būti perkeltas į centrinę Rusiją ir atsakantis kiekis Pavolgio vokiečių kaimiečių, taip pat danų, norvegų, olandų juose turėtų būti įmaišytas, kad vienos ar dviejų generacijų būvyje šie kraštai būtų suvokietinti (eingedeutscht) ir prijungti prie Vokietijos branduolio. Tokiu atveju, pagal memorandumą, ir iš Lietuvos rasiniu požiūriu mažaverčių didesnių gyventojų grupių išgyvendinimas būtų neišvengiamas.

O. pirmą kartą paminėtas Rytų politinio biuro 1941 V 8 pavyzdinėje instrukcijoje reicho komisarui. Pirminiame instrukcijos tekste buvęs komisariato pavadinimas ‚Baltenland' galutiniame tekste pakeistas į ‚Ostland', pridėjus jam prie Bal-

tijos valstybių dar ir Gudiją. Pagal tą pavyzdinę instrukciją O. komisaro tikslas — padaryti O. vokiečių protektoratu ir po to rasiniu atžvilgiu tinkamą elementą suvokietinus ((durch Eindeutschung), nepageidaujamą gaivalą išgyvendinus ir kolonizavus vokiškos kilmės gyventojais, paversti ji Didžiojo Reicho dalimi. Baltijos jūra turinti tapti Vokietijos vidaus jūra. Dėl suvokietinimo ir išgyvendinimo instrukcija pastebi, kad 50% estų yra stipriai germanizuoti vokiečių, danų, švedų kraujo, ir dėl to estai galimi pripažinti vokiečiams giminiška tauta. Latvių asimiliacijai tinkamų esą daug mažiau, ir todėl jų didesnis kiekis teks išgyvendinti. Panaši padėtis Lietuvoje. Gudijos įtraukimą į O. Rytų politinio biuro vadovas A. Rosenbergas savo bendradarbiams 1941 VI 20 motyvavo tuo, kad Gudija, nors yra visai skirtinga nuo Baltijos kraštų, būsianti tinkamiausia sritis telkti (auffangen) nesocialiam ir nemaloniam gaivalui iš Baltijos kraštų, kurio ten būsią apstu, taip pat tokiam pat gaivalui iš generalinės gubernijos (Lenkijos) ir Vartos krašto. Konkretų O. suvokietinimo planą, Reicho komisaro vokietybei stiprinti (Himmlerio) pavestas, paruošė 1942 prof. Konrad Meyer-Hetling generalinio Rytų plano vardu (Generalplan Ost).

Vokietijos-Sov. Sąjungos karui prasidėjus ir Vokietijos kariuomenei užėmus Baltijos valstybes ir didžiąją dalį Gudijos ir Ukrainos, 1941 VII 14 Rytų politinio biuro vadovas A. Rosenbergas, susitaręs su kariuomenės vadovybe (Oberkomando der Wehrmacht), išleido laikines politines gaires civiliniam valdymui į pietus nuo Dauguvos (Vorläufige politische Richtlinien für die Zivilverwaltung südlich der Düna). Jose įsakmiai nurodoma, kad jokia Vokietijos įstaiga neturi pripažinti jokios tautinės vyriausybės ar tautinės kariuomenės Baltijos valstybėse. 1941 VII 17 išleistas ‚Führerio' potvarkis apie valdymą naujai užimtų rytų sričių. Jis numatė šioms sritims civilinę valdžią (Zivilverwaltung) ir jos vykdytojus: Reicho ministrą užimtoms rytų sritims (A. Rosenbergą), keturmečio plano įgaliotinį (Reicho maršalą H. Göringą), Reicho policijos ir SS šefą (H. Himmlerį) ir kariuomenės vadovybę. Potvarkis numatė šias sritis padalyti į Reicho komisariatus, šiuos — į generalines sritis, o šias — į apygardas. Priešakyje kiekvieno Reicho komisariato numatė Reicho komisarą, kiekvienos gen. srities — generalinį komisarą ir priešakyje kiekvienos apygardos — apygardinį komisarą. Reicho ir gen. komisarų skyrimas — ‚führerio' kompetencija. Reicho komisarai pavaldūs Reicho ministrui rytų sritims, gen. komisarai — atitinkamiems Reicho komisarams, apg. komisarai — gen. komisarams. Reicho rytų sričių ministras teisinių normų leidimą gali pavesti Reicho komisarams. Reicho r. sričių ministras ir reicho komisarai, vykdydami savo pareigas, atsižiūri Reicho interesų, kuriems subordinuoti užimtųjų sričių interesai. 1941 VII 25 Reicho komisaru Ostlandui buvo paskirtas H. Lohse, Estijos generalinei sričiai gen. komisaru K. Litzmann, Gudijos generalinei sričiai — W. Kube, kuri 1943 IX 22 nužudžius, pakeitė SS Brigadeführeris Gottberg, Latvijos generalinei sričiai — Dr. Drechsler ir Lietuvos generalinei sričiai — dr. A. v. Renteln. 1941 VII 28 Reicho komisaro atsišaukimu formaliai buvo įvesdinta O. civilinė valdžia Latvijoje ir Lietuvoje, kiek vėliau — Estijoje ir Gudijoje. Lietuvoje O. civilinė valdžia faktiškai pradėjo veikti 1941 VIII 5, kai buvo sustabdytas Lietuvos Laikinosios Vyriausybės veikimas. O. civilinė valdžia Baltijos valstybėse paliko tautinius pareigūnus vietos savivaldybės (valsčių, apskričių, miestų) įstaigų funkcijoms vykdyti, o gen. komisarai gen. tarėjų ar gen. direktorių titulu pasitelkė tautinius patikėtinius (Vertrauensmänner). Estijoje pirmuoju gen. direktorium pasiskyrė Dr. H. Mäe, Latvijoje — gen. O. Dankers, Lietuvoje — pirmuoju gen. tarėju gen. P. Kubiliūną ir po kelis kitus gen. tarėjus ar gen. direktorius. Nors gen. tarėjų ar direktorių institucija visiškai priklausė nuo gen. komisarų, vis dėlto faktiškai ši institucija daug lėmė išlaikyti Baltijos tautų kultūrinei savivaldai. Tautinės mokyklos ir kitos tautinės kultūros apraiškos, kiek totalinio karo sąlygomis išvis galėjo reikštis, nebuvo spėtos pajungti O. germanizacinei politikai. Gudijoje O. civilinė valdžia dar mažiau vietinės savivaldos leido. 1941 X 22 gen. komisarui patarti buvo įsteigta gudų savitarpinės pagalbos organizacija (Samapomač) su dr. I. Ermačenko priešakyje. Ją 1943 VI 27 pakeitė patikėtinių taryba (Rada Daveru), o pastarąją 1943 XII 21 pakeitė gudų centrinė taryba (Belaruskaja Centralnaja Rada). Ir 1942 V 15 reicho komisaro potvarkis dėl vietos savivaldybės (valsčių, apskričių, miestų)

atstatymo Gudijai taip pat nebuvo taikomas. Vokiečių armijai Sov. Sąjungoje įstrigus ir O. civilinės valdžios pareigūnams arčiau pažinus Baltijos tautų nuotaikas, 1942 pačiuose vokiečiuose kilo mintis bent nominaliai Baltijos kraštams suteikti daugiau savivaldos, panaikinant O. Reicho komisariatą ir vietoje Reicho komisaro Estijai, Latvijai, Lietuvai paskiriant Reicho rezidentą-protektorių. Šia prasme rytų sritims ministerija paruošė atitinkamus projektus ir 1942 V 8 Rosenbergas klausimą referavo Hitleriui, pabrėždamas, kad faktiškai padėtis O. veik nepasikeistų, o Reichas tuo būdu įsigytų tam tikrą ‚alibi' (ein geschichtliches Alibi). Tačiau ir tokia tariama savivalda Hitlerio pritarimo negavo. Tam sumanymui ypač priešinosi Bormann ir Lohse. 1943 II 8 tą Rosenbergo sumanymą Hitleris galutinai atmetė. 1941 VIII 18 Reicho komisaro potvarkiu (§4) O. civilinė valdžia perėmė visą Ostlande esantį Sov. Sąjungos kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą pagal 1941 VI 20 jo faktinį stovį. Kadangi prieš tai okupuotose Pabaltijo valstybėse sovietai buvo žemės, namų, gamybos priemonių, prekybos ir kredito įstaigų privačią nuosavybę panaikinę ir visa tai nacionalizavę, tai O. civilinė valdžia perėmė sau beveik visą Pabaltijo tautų nekilnojamąjį ir kilnojamąjį turtą. Šiam turtui valdyti ir eksploatuoti 1941 X 24 Reicho komisaras įsteigė vadinamo komisarinio valdymo patikėtinių instituciją (Treuhänder üben kommissarisch die Verwaltung). Komisarinio valdymo išlaidos atlyginamos iš valdomo turto. Atskiroms sritims komisariškai eksploatuoti buvo sudarytos atskiros bendrovės. 1941 XI 25 Reicho komisaras visus O. kinus ir visus filmų reikalus perdavė O. filmų bendrovei (Ostland - Filmgesellschaft m. b. H.). 1942 I 16 Reicho komisaras visus O. sovchozus, mašinų-traktorių stotis, kai kuriuos kolchozus ir kitas žemės ūkio, daržininkystės, sodininkystės, paukštininkystės, kailių ūkio įmones bei įstaigas perdavė komisariškai valdyti ir eksploatuoti vokiečių žemės ūkio bendrovei (Landbewirtschaftungsgesellschaft-Ostland m. b. H.). Prekybos įmonės ir įstaigos komisariškai valdyti bei eksploatuoti ir O. prekėmis aprūpinti buvo pavesta vokiečių prekybos bendrovei (Zentralhandelsgesellschaft-Ostland m. b. H.). Tik karo laimei pradėjus svyruoti, O. atprivatinimas susilaukė dėmesio. Ir tai tik Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje Reicho ministro rytų sritims 1943 II 18 potvarkiu buvo leista privatinė nuosavybė atstatyti. Pagal šį potvarkį Reicho komisaras 1943 II 27 išleido savo potvarkį dėl žemės ūkio nuosavybės atstatymo Estijoje, Latvijoje, Lietuvoje, 1943 III 2 dėl šių kraštų prekybos įmonių registro atstatymo, 1943 IV 20 dėl miestų sklypų apstatytų nenacionalizuotais namais (iki 170 m² naudingo ploto) nuosavybės atstatymo, 1943 VII 1 dėl pramonės ir prekybos įmonių suprivatinimo ir 1944 VI 7 dėl juridinių asmenų nuosavybės atstatymo į sklypus ir namus miestuose. Vokiečių teismų jurisdikcija O. buvo įvesta Reicho komisaro 1941 X 27 potvarkiu. Prie Reicho komisaro buvo įsteigtas vokiečių aukštesnysis teismas (Deutsches Obergericht) ir prokuratūra, o prie gen. komisariatų — vokiečių teismai (Deutsche Gerichte) ir prokuratūros. Prie kiekvieno vokiečių teismo buvo prikergtas ypatingasis teismas (Sondergericht). Vokiečių teismo kompetencijai priklausė: a. visos baudžiamosios bylos, jei jos nebuvo perleistos spręsti kuriam kitam (vietiniam) teismui; b. civilinės bylos, kai jose dalyvauja Vokietijos pilietis arba vokietis; c. visos kitos bylos pagal Reicho komisaro patvarkymą. Vokiečių aukštesniojo teismo kompetencijai priklausė vokiečių teismo sprendimų svarstymas apeliacijos tvarka. Ypatingojo teismo kompetencijai priklausė visos bylos vokiečių prokuratūros perduotos, taip pat Reicho ir Reicho komisaro nuostatais numatytosios. Vokietijos kariuomenės vadovybei (OKW) O. generalinėse srityse atstovavo Oberfeldkomendantai, o reicho policijos ir SS šefui — jo skirti pareigūnai. Neoficialiame 1943 O. biudžete reichsmarkėmis iš paties O. buvo numatyta pajamų: iš darbo pajamų mokesčio, apyvartos mokesčio, akcizų, pelno mokesčio ir muitų RM. 13.360.000; vokiečių įmonių antpelnio — 1.600.000; iš valstybės monopolių — 102.625.000; iš komisarų valdomų turtų — 16.350.000; iš sovchozų — 4.406.150; iš rinkliavų, mokslapinigių, radijo mokesčių — 46.410.000; iš kainų kontrolės (baudomis) — 18.062.750. Tarp išlaidų numatyta vokiečių administracijai 44.421.832; pašalpoms rytuose žuvusių savanorių šeimoms 33.347.500; vokiečių mokykloms 2.720.300; kainų skirtumui išlyginti už importuotas prekes 23.259.150; kitoms administracijos išlaidoms (sveikatos reikalams) 8.653.100, ir 5.000.000 apskričių biudžeto deficitui

išlyginti. Tad viso pajamų RM. 202.813.900, o išlaidų — 114.401.882. 1944 IV 1 Gudija buvo iš O. išjungta. 1944 VII 28 Reicho komisaras Lohse iš Rygos be Berlyno žinios pasitraukė ir laikinai buvo pakeistas buv. Ukrainoje reicho komisaro E. Kocho. 1944 XI 10 savo egzistenciją O. baigė, išformavus reicho komisariatą ir gen. sričių komisariatus.

International Military Tribunal, Nürnberg, XXVI, XXVII, XXIX, 1947; Statistische Berichte für das Ostland, Riga, 1942–44; *A. Dallin,* German Rule in Russia 1941–1945, 1957; *S. Raštikis,* Kovose dėl Lietuvos II 1957; Das Schwarze Korps 1942; Verkündungs-Verbindungsblatt des Reichskommissars für das Ostland 1941–1944. *V.Vt.*

Ostmarkė (Ob-Ost markė, osto markė) I pas. karo metu antrosios vokiečių okupuotos Lietuvos ir kaimyninių kraštų valiutos piniginis vienetas, susidėjęs iš 100 pfenigių. Pirmosios tokios valiutos piniginis vienetas buvo ostrublis (žr.). Su Vokietijos marke savo veikimo plote o. ėjo lygiomis; už ostrublį reikėjo duoti 2 o. O. valiuta įvesta 1918 IV. O. notos (½, 1, 2, 5, 20, 50, 100 ir 1000 markių denominacijų; monetų nebuvo) buvo datuotos ‚Kowno, den 4. April 1918', atspausdintos vokiečių, lietuvių ir latvių k. Jas leido Darlehnskasse Ost (žr.); apyvarton oficialiai išeidavo pagal užstatus, kaip anksčiau ostrublis, bet patys okupantai naudojosi neribotomis subsidijomis. O. notos rimtai valiutai deramo padengimo neturėjo. Jų išpirkimą, atėjus laikui, užtikrino Vokietijos Reichas, pažadėjęs iškeisti jas į vok. markes lygiomis, bet tasai išpirkimas niekad neįvyko, nes ir reichsmarkė susmuko. 1918 XII 30, Lietuvai gavus iš vokiečių II paskolą (100 mil. markių), o. buvo adoptuota teisėta atsistatančios Lietuvos valstybės valiuta ir išsilaikė toje pozicijoje iki 1922 pabaigos, kada ją pakeitė naujai įvestas litas (žr.). 1919 II 26, Lietuvos Vyriausybės nutarimu, o. pavadinta auksinu, pfenigas—skatiku, tačiau Darlehnskassės spausdintos notos pasiliko tos pačios. Darlehnskasse nuo 1919 vasaros Berlyne spausdino kaskart vis daugiau ir daugiau o., brukdama apyvarton Lietuvoje visais (vietos valdžios nekontroliuojamais) būdais. 1918 gale sukosi Lietuvos iš karo griuvėsių besikeliančiame ūkyje 290,9 mil. markių, 1920 VII — jau 546,8 mil., 1921 pradžioj — 727,7 mil., 1922 I — 1419,9 mil., liepos mėn. — 2000 mil., o rugsėjo mėn. (prieš lito įvedimą) pasiekė 3,5 bilijono. Tiek markių-auksinų Lietuvos ūkiui buvo žymiai per-daug, todėl o. sparčiai pigo (žr. Infliacija Lietuvoje). 1919 I 1 JAV dolerio kursas buvo 8 o., o po metų už jį jau mokėta 48,43; 1921 I 1 — 73,37, dar už metų — 184 o. Lito įvedimo dieną (1922 X 1) dolerio-o. kursas buvo 1 : 1650. Po to o. vertė ėmė kristi ne tik dienomis, bet neretai valandomis, nors retkarčiais pašokdavo ir atgal. Paskutinę o. keitimo į litus dieną dol.-o. kursas sustojo 1 : 7350. Įvedus litą, o.-auksinai (ir kiti Lietuvoj ėję mokamieji ženklai vok. kilmės) iki 1922 XII 31 imamai turėjo būti iškeisti į litus, kasdien nustatomu kursu. Tasai kursas būdavo išvedamas pagal dolerio-markės santykį Berlyno biržoje. O. kadangi 10 litų atitiko 1 dolerį, tai dolerio kurso ostmarkėmis suma padalyta iš 10 duodavo lito-o. paritetą. Keitimą vykdė valstybės iždinės, veikusios apskričių ir šiaip didesniuose miestuose, taip pat ir visi bankai. Veikusiais Lietuvos teritorijoje svetimais pinigais susidariusiems įvairiems įsipareigojimams bei prievolėms sureguliuoti sekė humaniški įstatymai, kuriuose lito-svetimųjų mokamųjų priemonių ‚kursai' nustatyti grynai gyvenimiškos išminties pagrindais. Pvz. įstatymuose nustatytos o. sumos, įstatymu nepakeistos litais, buvo keičiamos naujais vienetais JAV dolerio kursu, kuris yra buvęs tų įstatymų paskelbimo laiku; ligi lito įvedimo įnešti Iždan ar kredito įstaigon o. depozitai, einamosios sąskaitos, indėliai išmokėti po 1 litą už kiekvienas 175 o.; taip atlygintos kredito įstaigoms ir ostmarkėmis susidariusios skolos. Iškeistos o. plaukė į Lietuvos banką, kuris skubiai pardavinėjo jas momento kursu Berlyno biržoje, pirkdamas dolerius, auksą ir kitas pastovias vertybes, reikalingas sustiprinti lito padengimui. Lietuvos-Vokietijos reikalai, susidėstę ryšium su o. veikimu ir vokiečių paliktu turtu Lietuvoje 1919 besitraukiant, buvo sureguliuoti 1923 Berlyno sutartimi — lygiomis. Žr. Ostpinigiai.

J. K. Karys, Nepriklausomos Lietuvos pinigai 1953. *J.K.K.*

Ostpinigiai (Ob-Ost pinigai, osto pinigai) vokiečių okupacinės valdžios I pas. karo metu įvesti bei vartoti Lietuvoje specialūs pinigai — ostrublis (žr.) ir ostmarkė (žr.). Abi šias nieku rimtai nepadengtas valiutas buvo išleidusi ir tvarkė Darlehnskasse Ost (žr.). Patys piniginiai vienetai oficialiai išėjo rublis (žr.) ir markė (žr.), kuri 1919 Lietuvoje buvo pavadinta

dar ir auksinu; bet kadangi šios mokamosios priemonės tikrumoje buvo vokiečių okupacinės kariuomenės vyriausiojo vado — des Oberbefehlshabers Ost — pinigai, juos leido Darlehnskasse Ost ir jie ėjo krašte, kurį vokiečiai vadino Ost, tai ir paplito žmonėse ostrublio, ostmarkės, ‚obost', ‚osto pinigų' bei ‚ostpinigių' terminai. Prie o. priklauso ir geležinės kapeikos (žr.), 1916 nukaldintos ir paleistos apyvarton šalia ostrublio. Visos o. notos spausdintos nesudėtingai, menkame popieriuje, todėl greit priviso daug padirbtųjų. Krintant po karo Vokietijos markei, sužlugo kartu ir o. Įvedus Lietuvoje savąją valiutą, didžiuma o. iki 1922 XII 31 buvo iškeista.

O. emisija ir jų smukimas padarė Lietuvai apie 5383 mil. vok. markių nuostolių. Iš kitos pusės, vokiečiai, 1919 pasitraukdami iš Lietuvos, paliko ten savo turto, jų pačių apskaičiavimu — apie 800 mil. vok. markių sumos. Kadangi Versalio sutartimi vokiečiams buvo uždrausta mokėti kitokias skolas kaip tik 132 milijardus aukso markių santarvininkams, tai 1923 V 31 Berlyne tarp Lietuvos ir Vokietijos pasirašyta sutartimi (V.Ž. 1924 nr. 173) skolos likviduotos lygiomis. Šios sutarties pasirašymo metu vok. markė buvo visai supliuškusi — už dolerį mokėta jų apie 4.000.000.000.000.

J. K. Karys, Nepriklausomos Lietuvos pinigai 1953. *J.K.K.*

Ostpreussisches Ewangelisches Lutheranisches Kirchenblatt Įruty 1896–1900 ėjęs tikybinis laikraštis, kuris iš 4 puslapių vieną skyrė lietuviams, dėdamas lietuviškai tikybinių straipsnių. Red. ir leido kun. Chr. Luschnat.

Ost-Probleme nuo 1949 Vokietijoje leidžiamas savaitinis JAV informacinis žurnalas, kuriame duodama sovietinės spaudos pasisakymai, paprastai iš rusų k. vertimai; kartais paliečiami ir Pabaltijo kraštai.

Ostraka (gr. ‚šukės', vs. ostrakon) šukės senovėje buvo gausiai vartotos vietoje brangios rašomosios medžiagos. Jų išliko tūkstančiai, ypač Egipte. Sen. egiptiečių, graikų ir koptų kalba rašyti tekstai daugiausia iš kasdienio gyvenimo: sąskaitos, užrašai, laiškai. Literatūros tekstai, kaip 1937 rastasis gražus Sapfos eilėraštis, retenybė.

Ostrakizmas (gr. ostrakismos) šukių balsavimas, Kleistenio apie 500 pr. Kr. įvestas Atėnų konstitucijai saugoti. Įtakingus nepatinkamus piliečius, atrodžiusius pavojingus demokratinei santvarkai, galėjo slaptai balsuodami ištremti 10, vėliau 5 metams. Pakakdavo 6000 balsuotojų, įbrėžusių tremtino asmens pavardę iš namų atsineštoje šukėje. Kaltumo niekas nepaisydavo, reikėdavo tik, kad tremiamasis liaudžiai nepatiktų. O. tebuvo tik administracinė priemonė. Ištremtasis nenustodavo nei turto, nei garbės. O. netrukus tapo politikų kovos priemonė, kurios buvo paliestas Aristidas, Temistoklis, Kimonas ir kt. Apie 415 pr. Kr. o. buvo panaikintas. Per kasinėjimus rasta daugiau kaip 500 o. šukių.

J. Carcopino, L'ostracisme Athénien 1935. *A.Rkš.*

Ostrakodai (Ostracoda) žemesniųjų vėžiagyvių (Entomostraca) poklasio trečiasis būrys — kiautuotieji vėžiagyviai. Tai smulkūs vėžiukai (dažniausiai iki 1 mm ilgio arba truputį didesni), būdingi šarvu, sudarytu iš dviejų kiautelių ir visiškai paslepiančių kūną. Dideliais kiekiais aptinkami jūrose ir gėluose vandenyse. Jie sudaro žymią planktono dalį ir turi reikšmės įvairių gyvūnų mityboje. Jų rūšių priskaitoma ligi 1000. Žr. Vėžiagyviai.

Ostrauskas 1. Konstantinas (1891 XII 13 Kliniškės k., Veiverių vls., Marijampolės aps. — 1939 XII 2 Kaune) vargoninkas. Baigęs 2 kursus Veiverių mokytojų seminarijoje, mokėsi vargonininkauti, vėliau buvo vargonininkas Zapyškyje. I pas. karo metu pasitraukęs į Rusiją, vargonininkavo Bobruiske. Grįžęs 1918 į Lietuvą, iki 1924 dirbo įvairiose valdinėse įstaigose: darbo ir socialinės apsaugos mjos kanceliarijos ved., žemės reformos komisijos sekr., užsienio pasų sk. sekr. ir kurį laiką vedėjas. 1924–26 dėstė muziką Veiverių mokytojų seminarijoje ir kartu vargonininkavo. 1926–30 buvo Vilkaviškio katedros vargonininkas, su jos choru dalyvavo 1928 ir 1930 dainų šventėse. Nuo 1930 dirbo Kauno miesto savivaldybėje inventoriaus tvarkytoju, kurį laiką vadovavo Vilniui vaduoti s-gos Šančių skyriaus chorui, retkarčiais vargonininkaudamas Šančių bžn. Rankraščiuose paliko šiek tiek solo ir choro dainų.

2. Kostas (g. 1926 IV 5 Veiveriuose, Marijampolės aps.) dramaturgas, literatūros istorikas ir kritikas, (1) sūnus. Mokė-

K. Ostrauskas

si Kauno VI gimn. 1939–43. Baigęs 6 kl., konkursiniu būdu 1943 įstojo į Kauno Jaunimo teatrą, kur aktoriavo ir lankė dramos studiją. Vokietijoje baigė 1946 Liubeko lietuvių gimn. ir iki 1949 studijavo lituanistiką Pabaltijo univ., kartu lankydamas dainavimo studiją. Reiškėsi kaip dainininkas Pinneberge ir artimesnėse lietuvių stovyklose, paruošė ir rečitatyviniu būdu Pinneberge 1948 pastatė V. Krėvės Šarūną ir B. Sruogos Baisiąją naktį. Kurį laiką buvo Britų zonos liet. studentų v-bos v.pirm. Atvykęs 1949 į JAV, nuo 1950 studijavo baltistiką ir slavistiką Pensilvanijos univ. (Filadelfijoje) pas A. Salį ir A. Senną, specializuodamasis liet. literatūroje pas V. Krėvę. Buvo vienas Filadelfijos liet. studentų skyriaus steigėjų ir pirmasis jo pirm.; Santaros garbės filisteris. Studijas baigė 1952 magistro laipsniu, o 1958 gavo filosofijos dr. laipsnį už disertaciją Annotated Edition of the Jonas Biliūnas Material in the Šaulys Archives of the University of Pennsylvania Library, kurioje davė kritišką J. Biliūno laiškų J. Šauliui leidimą ir paskelbė su komentarais nemaža naujos, J. Biliūno gyvenimą ir kūrybą liečiančios, rankraštinės medžiagos. Literatūros istorijos, kritikos ir bendrais kultūriniais klausimais rašo Literatūros Lankuose, Aiduose, Metmenyse, Darbe, Lituanus ir kt. Nuo 1954 Lietuvių Enciklopedijos bendradarbis — rašo iš muzikos ir lietuvių literatūros sričių. Nuo 1952 dirba Pensilvanijos univ. bibliotekoje Filadelfijoje, nuo 1958 ten pat Muzikos bibliotekos vedėjas.

Pirmuosius literatūrinius bandymus pradėjęs paskutiniais vokiečių okupacijos metais (dvi rankraščiuose paliktos dramos 1943–44), sistemingiau kūrybiškai ėmė reikštis maždaug nuo 1950. Periodikoje išspausdinęs kelias noveles, keliolika eilėraščių ir rankraščiu palikęs poezijos rinkinį (1949–52), O. susitelkė prie dramos. Išsp. 1 veiksmo dramą Pypkė (Literatūros Lankai, 1954 nr. 4) ir 3 veiksmų dramą Kanarėlė 1958 (pastatyta Čikagoje 1956, režisavo V. Valiukas). Brendęs psichologinės ir eksperimentinės Vakarų dramos poveikyje, O. yra vienas šių krypčių pradininkų mūsų dramaturgijoje. Kanarėlėje O. sprendžia amžino laimės ilgesio ir jo sudužimo problemą. Kanarėlės elgetos nėra vien materialinio skurdo, bet ir dvasinės žmogų ištikusios neteisybės simboliai. Buitinis dramos charakteris eina lygiagrečiai su simboliniu ir tai dramai duoda liaudies pasakų koloritą. Vengdamas teatrališkumo, O. priima tam tikrą akcijos statiškumą ir savo dėmesį koncentruoja į dramos psichologiškumą, situacijos nuotaiką ir skirtingus jos atskambius veikėjuose. Šiai dramai būdinga kamerinė scenos kūrinio samprata, kūrybinių priemonių taupumas, glaudi kompozicija ir ribotas veikėjų skaičius. Liaudiška, lyriška ir sąmojum nuskaidrinta Kanarėlės kalba turi daug ritminio elemento ir O. sakinį priartina prie poezijos prozoje. Iš kitos pusės Pypkė yra eksperimentinis, naujų kelių ieškąs veikalas, įdomus dėl formalinių aspektų, netikėtų staigmenų ir pačios situacijos negalimumo. Čia O. stilius yra miestietiškas, kampuotas, sąmoningai manieringas ir kaip tik dėl to humoristiškas. Savo siužetu ir kompozicija Pypkė yra vienas iš pionieriškiausių veikalų mūsų moderniojoje dramaturgijoje.

J.Kp.

Ostrawa žr. Moravska Ostrava.

Ostrea žr. Austrė, Moliuskai.

Ostrya carpinifolis žr. Apynskroblis paprastasis.

Ostrogas V. Ukrainos mst., 34 km į p.r. nuo Rovno; 12.955 gyv. (1931). Maisto apdirbimo (mėsos, grūdų, vaisių) įmonės, audinių ir odos pramonė. Po I pas. karo Lenkijos, nuo 1945 Sov. Sąjungos valdžioje.

Istorija. O. pirmą kartą paminėtas Nestoro metraštyj 1100, kada Kijevo kng. Sviatopolkas, Černigovo kng. Vladimiras ir Perejaslavo kng. Dovydas su Olegu dalydamiesi žemėmis išskyrė O. su Dubnu, Čartoryjsku ir Dorohobužu kng. Dovydui, pašalintam iš Vladimiro k-tijos. Vėliau O. ėjo iš rankų į rankas savitarpių kovų metu. 1320 Gediminas, nugalėjęs rusų kunigaikščius ir užėmęs Voliniją ir Kijevą, atidavė Voliniją savo sūnui Liubartui. 1341 Lenkijos karalius Kazimieras D. prijungė Voliniją prie Lenkijos ir paskyrė jos valdytoju Danielių, Vosyliaus sūnų, kuris pirmasis pradėjo rašytis O. kunigaikščiu. 1351 Liubartas atgavo Voliniją. 1366 Kazimieras D., naudodamasis lietuvių kovomis su kryžiuočiais, įžengė į Belzą, Cholmą ir Vladimirą, bet pagal sutartį su Algirdu, Liu-

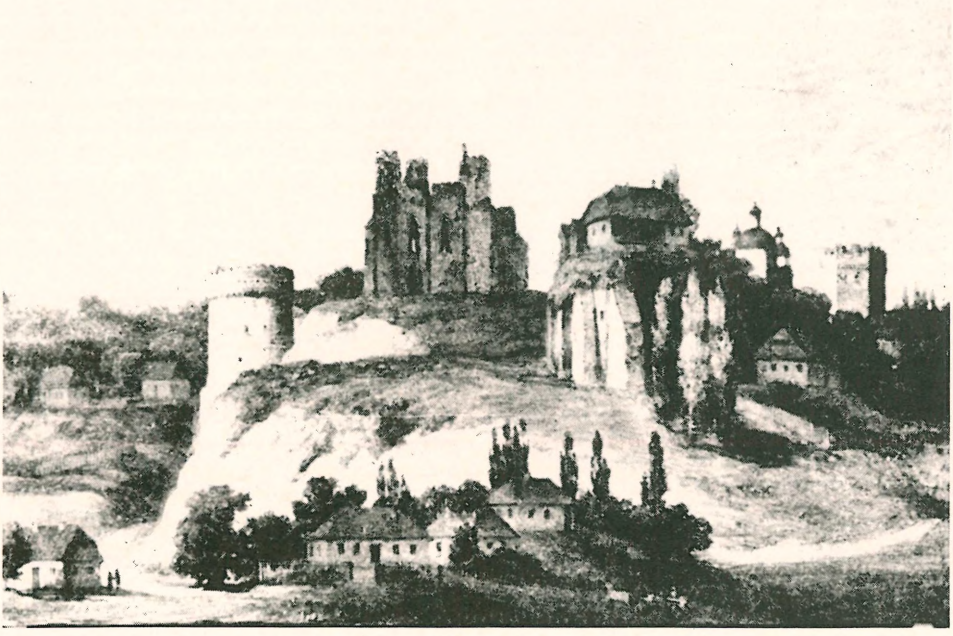

Ostrogo pilis

bartas įsitvirtino leno teisėmis Lucke su kt. miestais, jų tarpe ir O. 1386 Jogaila davė privilegiją Teodorui, Danieliaus sūnui, ir jo įpėdiniams valdyti O. su apylinkėmis. Tuomet O. gyveno, be ukrainiečių, armėnų, žydų ir graikų pirkliai, ėjo gyva prekyba. Apie 1430 Vosylius ‚Krasnyj' apsupo miestą mūrais su bokštais ir pylimis. Totoriai dažnai puldavo O. 1508 Konstantinas Ostrogiškis sumušė juos ir prie miesto apgyvendino belaisvius, kurie davė vardą gatvei ir priemiesčiui. Kai kng. Elijo duktė Elzbieta, vad. Halška, ištekėjo per prievartą už Dimitro Sanguškos, šis su kariuomene apsupo O., o jos motina Beata, antrą kartą ištekėjusi už Alberto Laskio, šiam užrašė visas žemes, kurios per vedybas su jos ranka teko pirmajam vyrui. Dėl to ilgai ėjo garsi byla, kurią baigė karaliaus Žygimanto Augusto dekretas, pripažinęs visus Ostrogiškių dvarus Elijo broliui Konstantinui Ostrogiškiui (žr.). D. Sanguška ištremtas iš tėvynės, apsigyveno Čekijoje, kur buvo užmuštas. Halška, netekusi proto, savo dėdės Konstantino buvo laikoma O., kur per totorių įsiveržimą tragiškai žuvo. O. žydėjo kng. Konstantino laikais ir tapo stačiatikių bei Brastos unijos priešų centru. Konstantinas čia įkūrė akademiją (slavų graikų mokyklą) ir spaustuvę. Čia gyveno Ivanas Fiodorovas, kuris 1581 išspausdino kng. Konstantino lėšomis garsiąją Ostrogo Bibliją, vieną iš geriausių savo laikų spaudos darbų. Po 1569 Liublino unijos O. teko Lenkijai. O. gimė etmonas Nalevaika ir Andrius Vengerskis. Konstantino sūnūs Jonušas ir Aleksandras padalijo miestą į 2 dalis, iš kurių viena ėjo iš vienos šeimos į kitos rankas. 1636 sukilo vietos varguomenė, o 1648 B. Chmelnickio kazokai išplėšė ir sudegino miestą (gaisro metu sudegė Ribinskio biblioteka). 1678 seimas patvirtino senas O. privilegijas. XVIII a. bėgy įpėdiniai varžėsi dėl O. ir jam priklausiusių didžiulių dvarų. Kai 1792 T. Kosciuška su savo kariuomene traukėsi iš Ukrainos, rusų gen. Kachovskis ties O. jį užpuolė; Kachovskis liko atmuštas, bet žuvo daug sukilėlių, kurių kapai iki II pas. karo buvo pagarbiai išsaugoti. 1737, 1756 ir 1775 gaisrai padarė daug žalos miestui, sudegė senos privilegijos ir archyvai. 1809 ir 1821 vėl gaisrai apnaikino miestą. Buvusi O. stačiatikių seminarija ir vyskupų katedra po 1830 sukilimo perkeltos į Kremenecą. Po Lietuvos-Lenkijos valstybių padalijimo O. teko Rusijai ir tapo Volini-

jos gub. apskrities miestu. O. išliko XV ir XVI a. turtingi architektūros paminklai, O. kunigaikščių pilies griuvėsiai ir pylimai apie miestą. *V.D.S.*

Ostrogiškiai žr. Ostrogo kunigaikščiai.

Ostrogo kunigaikščiai giminė, kurios atstovai pasireiškė D. L. K-tijos istorijoje. Vardą gavo nuo savo būstinės Ostrogo (žr.). Kilmė nėra visai nustatyta, bet pagal Russk. Biogr. Slovar, remiantis M. A. Maksimavičiaus ištirtu užrašu Kijevo Pečeros Lavros paminkle, kunigaikščiai Ostrogiškiai kilę iš Pinsko Turovo kng. Sviatoslavo Iziaslavo sūnaus, kuris buvo Vladimiro Šventojo provaikaitis, atseit, Riurikaitis.

1. Danielius (XIV a. vidurys), Dimitro sūnus, pirmasis žinomas giminės atstovas rašęsis Ostrogu kng., 1341 Lenkijos karaliaus Kazimiero D. paskirtas Volinijos valdytoju.

2. Teodoras (m. po 1441), vad. Fedka, (1) sūnus, stačiatikių šventasis, garbinamas Teodozijaus vardu, padėjo pagrindą dideliems giminės žemės turtams. Liubartui Gediminaičiui atgavus Voliniją 1351, Jogaila 1386–87 pridėjo T., valdžiusiam Ostrogą, dar Korecą, Zaslavlį ir Chlopotiną. Švitrigailos ir Žygimanto Kęstutaičio kovos metu T. buvo Švitrigailos nusiųstas atimti iš lenkų Podolę, kovėsi su Vincentu iš Šamotulų ir Jonu Venžiku iš Dambravos, sudegino Braclavą ir 1432 buvo sumuštas ties Murachva.

3. Danielius (paminėtas 1418), vad. Daška, (2) sūnus, kartu su Aleksandru Nosimi (žr.) 1418 išvadavo Švitrigailą iš Kremeneco kalėjimo.

4. Vosyliusas (m. apie 1461), vad. ‚Krasnyj' (Raudonasis, Puikusis), (2) sūnus, Vytauto bendradarbis ir bičiulis, jo paties 1430 apvesdintas su Gediminaite, Kaributo, Dimitro Algirdaičio sūnaus, dukterimi Hanka (kitur Hafka), kuriai D.L.K. užrašė kraičio Novostavą, Kobliną, Osliuvką ir Stupną. Jis turėjo svarų balsą D. L. K-tijos reikaluose ir karštai gynė jos nepriklausomybę. Kazimiero Jogailaičio rinkimo Lenkijos karaliumi metu V., atvykęs į Petrakavo seimą 1446 lietuvių pasiuntinybės priešaky, pareiškė visų lietuvių vardu: ‚Kazimieras sėdi... ne kaip laikinis paskolintas ar Lenkijos deleguotas valdovas, kurį kiekvieną akimirką galima būtų atšaukti, bet savo teises iš tėvų paveldėjęs. Jis yra, kaip ir jo protėviai, savarankiškas ir neaprėžtas valdovas... Jokia, nors ir didžiausia, valstybė ar karalija negali būti jam mielesnė už D. L. K-tiją, už jos plačias žemes ir sritis, turtus ir galybę' (J. Dlugošas, Dz. P. ks. 12, V, 11). Jis gynė Voliniją nuo totorių, 1430 apsupo Ostrogo miestą mūru su bokštais ir didžiuliais pylimais bei grioviais. Be Ostrogo ir kitų žemių, jis valdė ir Drucką, todėl dažnai amžininkų vadinamas Drucko kng.

5. Jonas (XV a. pirmoji pusė), (4) sūnus, buvo vedęs Jono, Vladimiro, Algirdaičio sūnaus, ir Alšionių kunigaikštytės Vasilisos, Sofijos Jogailienės sesers, nežinomo vardo dukterį; pasižymėjo sėkmingomis kovomis su totoriais.

6. Jurgis (XV a.), (4) sūnus, valdė Zaslavlį ir davė pradžią naujai giminės atžalai.

7. Konstantinas (1463–1533), (5) sūnus. 1486 kartu su vyresniuoju broliu Mykolu buvo Vilniuje Kazimiero Jogailaičio kieme pirmųjų krašto šeimų jaunuomenės tarpe. Dėl savo ryšių, išminties ir turto didžiai valdovo vertinamas, 1491 gavo atsakingas pareigas. Taip pat ir D.L.K. Aleksandro labai gerbiamas, 1495 priėmė atvykusią į Vilnių jo sužadėtinę Maskvos kunigaikštytę Eleną. Totoriams besiveržiant į Lietuvą, 1495–96 sėkmingai juos atrėmė. 1497 gavo Lietuvos didžiojo etmono titulą ir daug dvarų, pasidarydamas turtingiausias žemvaldys Volinijoje ir visoje D. L. K-tijoje. 1500 prasidėjus karui su Maskva, jis su vaivada Kiška ir visa Lietuvos kariuomene nužygiavo prieš maskviečius. VII 15 įvyko kautynės ties Vedroša, kur lietuviai buvo sumušti, ir pats Konstantinas pateko į Maskvos nelaisvę. Jis buvo nugabentas į Maskvą, o iš ten ištremtas į Vologdą. Maskviečiai elgėsi su juo labai žiauriai, laikė surakinę kojas, rankas surišo užpakaly ir užliejo karštu cinu, visokiais būdais norėjo jį priversti sau tarnauti. Neturėdamas vilties pabėgti iš nelaisvės, jis nusileido, prisiekė Maskvai ištikimybę ir 1506 X 18 gavo Maskvos bajoro titulą. Išsiųstas kovoti su totoriais pagarsėjo savo laimėjimais ir įsigijo tokį pasitikėjimą, kad ne taip budriai buvo saugomas. Pasinau-

Konstantinas Ostrogiškis

Konstantino Ostrogiškio antkapis Kijevo Pečeroje

dojęs pavestu jam, kaip atskiro dalinio vadui, kariuomenės apžiūrėjimu, jis išvyko iš Maskvos ir nujojo Lietuvos sienos kryptimi. Po ilgo vargo, prasiplėšęs pro miškus, 1507 IX jis grįžo į Lietuvą. Kaip tik tuo laiku ėjo M. Glinskio (žr.) procesas. Konstantinui Ostrogiškiui buvo grąžintos jo seniau valdytos seniūnijos (Braclavas, Vinica ir Zvenigorodas) ir duoti Lucko seniūno, Volinijos maršalo ir Lietuvos didžiojo etmono titulai. Kurį laiką jis ramiai tvarkė Ostroge savo paties reikalus. 1508 vėl prasidėjo karas su Maskva, jis patraukė su Lietuvos kariuomene per Minską, Borisovą prie maskviečių apgultos Oršos. Maskviečiai, išgirdę apie jo artėjimą, pasitraukė nuo Oršos ir bandė lietuviams sutrukdyti perėjimą per Dnieprą, bet Konstantinas Ostrogiškis su Kiška juos atstūmė, užėmė Toropecą ir Dorogobužą. Po 1508 ‚amžinosios taikos' jis dar atrėmė ties Ostrogu totorius ir tvarkė savo dvarus. Betgi totoriams vėl puolant, išsiruošė į naują karo žygį, surinko Lucke 6000 karių ir ties Vyšniovcais sumušė didžiules totorių jėgas. Už tai Žygimantas Senasis apdovanojo jį Vilniaus pono titulu. Pasidarė vienu iš žymiausių D. L. K-tijos didikų. Jis gavo taip pat teisę skirti stačiatikių vyskupus Turove — tai sudarė pagrindą kunigaikščiams Ostrogiškiams būti stačiatikių globėjais Lietuvos žemėse. 1512 vėl maskviečiai įsiveržė ir priėjo prie Smolensko; po trijų bandymų 1514 jį paėmė ir slinko Lietuvos gilumon. Konstantinas Ostrogiškis su kariuomene sutiko juos prie Berezinos, o 1514 IX 8, turėdamas apie 25–30.000 karių, sutriuškino 80.000 Maskvos armiją ties Orša (žr. Oršos kautynės). Garsas apie šį laimėjimą nuaidėjo plačiai po Europą. Amžininkai jį vadino antruoju Scipionu. Oršos laimėjimo proga jo garbei išleistas Lenkijoje eilėraščių rinkinys lotynų ir lenkų k., vėliau kita proga tas laimėjimas buvo keliamas lotyniškais hegzametrais (J. Dantyszek, Epithalamium reginae Bonae). 1516 vasarą vėl pasirodė totoriai, bet tik išgirdę apie jo artėjimą, pabėgo. Jis turėjo ypatingą taktiką kovodamas su totoriais: puldavo juos tada, kada jie, prisigrobę visokio turto, grįždavo namo, tad visada laimėdavo ir atimdavo iš jų laimikį. 1517 vėl įsiliepsnojus karui su Maskva, Konstantinui Ostrogiškiui pirmą sykį nepasisekė. Jis buvo D.L.K. Aleksandro našlės Elenos globėju. Šio didžio kario, kurio protėviai iš kartos į kartą buvo susigiminiavę su Gediminaičiais, autoritetas buvo toks didelis, kad jis, kaip pirmasis stačiatikis, gavo katalikiškosios Trakų vaivadijos vaivados vietą, bet pats visada rūpinosi stačiatikiais, jų dvasininkų ekonominės ir moralinės būklės pagerinimu. Jis karštai sveikino Lietuvos Statuto pasirodymą 1529. Jo pirmoji žmona buvo Alšionių kunigaikštytė Tatjana, kng. Simano (žr.) duktė. Ši paveldėjo iš savo senelės iš motinos pusės, Marijos ‚Ravenskos', didžiulius dvarus, kurie jo turtus dar daugiau padidino. Ji buvo Konstantino sūnaus Elijo motina. Pirmajai žmonai mirus, 1522 vedė Slucko kng. Simano Olelkaičio (žr.) ir Anastazijos (žr.) dukterį Aleksandrą, su kuria turėjo nemažiau už save garsųjį sūnų Konstantiną. Šis turtingiausias Lietuvos didikas anais spartietiškų papročių laikais gyveno labai kukliai. Jo gyvenamųjų namų seklyčia turėjo nedažytas grindis, koklių krosnį, languose stiklų vietoje popierių ar smaluotą drobę, o iš baldų — tik stalą ir suolus. Jis palaidotas Kijevo Pečeros Lavroje, kur yra išlikęs jo puikus renesansinis antkapis.

8. Elijas (m. 1539), (7) sūnus. Keletą mėnesių prieš mirtį jis buvo vedęs Beatą Koscieleckaitę, nelegalią D.L.K. Žygi-

manto Senojo dukterį. Jo vienintelė duktė Elzbieta, vad. Halška, pagarsėjo savo romantiškais nuotykiais, kai dėl jos turtų varžėsi jaunikiai. Keletą kartų ištekėjusi, pagrobiama ir terorizuojama, ji išėjo iš proto ir tragiškai mirė Ostroge. Kai 1533 mirė Elijo tėvas Konstantinas ir jo našlė lydėjo jo kūną į Kijevą, Elijas buvo užgrobęs pamotės daiktus Ostroge. Dėl to ėjo byla, kurią baigė Žygimantas Senasis liepdamas Elijui atiduoti Aleksandrai jos daiktus.

9. Konstantinas Vosylius (1526–1608 II 13), (7) sūnus. Liko dar mažas, kai tėvas mirė, ir augo rūpestingai auklėjamas motinos priežiūroje Turove. Paveldėjo didžiausius turtus (turėjo 25 miestus, 10 miestelių, 670 kaimų, kurie davė labai didelio pelno). Nuo 1560 buvo Kijevo vaivada. Ostroge jis sudarė tikybinį ir kultūrinį stačiatikių centrą. Gavęs iš Stepono Batoro diplomą stačiatikių bažnyčioms globoti, jis nesigailėjo nei energijos, nei lėšų švietimui; rūpinosi pakelti dvasininkų lygį. Jis iškvietė iš Lvovo spaustuvininką Joną Fiodorovą su pagalbininkais, parūpino šriftą ir, įkūręs spaustuvę, surinko įvairius Šv. Rašto rankraščius (vieną gavo per Haraburdą iš Jono IV Žiauriojo bibliotekos Maskvoje) ir, specialiai komisijai pavedęs juos išstudijuoti, A. Kurbskio patarimu išspausdino Bibliją senąja slavų kalba. ‚Psaltyrj' ir ‚Novyj Zaviet' tapo pavyzdžiu žymiai vėliau išspausdintai Maskvoje Biblijai. Be to, išleido ir kitų tikybinio turinio knygų. Spaustuvę jis įkūrė ir Kijevo Pečeros Lavros vienuolyne. Svarbų vaidmenį atliko jo suorganizuotoji (jėzuitų kolegijų pavyzdžiu) akademija Ostroge, kur daugumas mokytojų buvo atkviestieji iš Konstantinopolio graikai. Pirmasis rektorius buvo graikas Kirilas Lukaris, vėliau tapęs Konstantinopolio patriarchu. Jis įkūrė ir daugiau mokyklų. Prie akademijos buvo didelė biblioteka. Ostroge susibūrė nemaža išmokslintų žmonių: broliai Smotrickiai, Petras Konaševičius, Sahajdačnij ir kt. Didelis D. L. K-tijos patriotas, jis griežtai priešinosi Liublino unijai 1569, kurią pasirašė tik aplinkybių verčiamas. Pradžioje principiškai rėmė tikybinės Florencijos unijos įgyvendinimą Lietuvoje, vėliau gi dėl įvykių Brastoje (žr.) 1596 virto jos priešu, nors stengėsi švelninti įsiliepsnojusias aistras iš abiejų pusių. Karuose nedaug tedalyvavo, tik 1578 atrėmė įsiveržusius totorius ir kitais metais žygiavo prieš juos į Seversko žemę. Griežtai priešinosi karaliaus Zigmanto Vazos norui remti Dimitro Apsimetėlio pretenzijas į Maskvos sostą, nors pastarasis gyveno kurį laiką Ostrogiškio dvare. Buvo vedęs Sofiją Tarnovskaitę. Jo duktė Ona ir sūnus Jonušas bei Konstantinas priėmė katalikybę, o likusio stačiatikiu sūnaus Aleksandro (m. 1603) duktė Aloyza, antroji Jono Karolio Chodkevičiaus žmona (m. 1654), pasižymėjo kaip karšta katalikė. Ji buvo paskutinė iš O.k. giminės. Jos tėvas, Volinijos vaivada, prieš mirdamas padarė iš O.k. žemių ordinaciją, kurią vėliau paveldėjusios šeimos išdraskė per garsiąją Kolbušovo tranzakciją (XVIII a.).

J. Długosz, Dz. P. ks. 12, V 11; *S. Herberstein*, Rerum moscovitarum commentarii 1549; *M. Stryjkovski*, Kronika. . . 1582; *J. Daniłowicz*, Skarbiec Dyplomatów; *J. Wolff*, Ród Giedymina 1886; *N. Karamzin*, Istorija Rossii 1790; *N. Solovjev*, Istorija Rossii 1894–95; *V. O. Kliučevskij*, Kurs Russkoj istorii 1925; (") Skazanija inostrancev o Moskovskom gosud. 1918; *A. Przezdziecki*, Jagiellonki polskie I, 1878; *Vc. Biržiška*, XV–XVIII amžių Lietuvos kariuomenės vadai (Mūsų Žinynas 1922); *K. Lewicki*, Ks. K. O. i unja brzeską 1596 r. 1933; *W. Pociecha*, Królowa Bona 1942. *V.D.S.*

Ostrolenka (Ostrołęka) Lenkijos miestas Narevo kair. krante, 108 km į š.r. nuo Varšuvos; 1931 buvo 13.438 gyv. Malūnų, plytų gamyba, alaus pramonė. Prie O. 1702 švedai sumušė lenkus, 1807 II 16 rusų gen. Essen puolė prancūzus (gen. Savary), bet su dideliais nuostoliais buvo atmuštas. 1831 V 26 čia įvyko lemiamos sukilimo kautynės, kurias laimėjo rusai.

Ostrorog 1. Jan (1436-1501) Lenkijos humanistas ir pirmasis politinis rašytojas. Išsimokslinęs užsienio univ. ir gavęs Bolonijoje abiejų teisių dr. laipsnį, grįžo Lenkijon ir 1462 ėmė dirbti karaliaus Kazimiero kanceliarijoje. Aktyvus O. turėjo įtakos Kazimiero užsienio politikai. Jis energingai stojo už karą prieš kryžiuočius. Pats dalyvavo Trylikos metų kare prieš Ordiną, organizavo kariuomenei išlaikyti lėšas. Du kartus O. vyko Romon: 1464 pas pop. Pijų II ir 1466 (su Ordinu sudarytos Torunės taikos patvirtinimo reikalu) pas pop. Povilą II. Kai Kazimieras siekė įsiviešpatauti Vengrijoje, vengrų karalius Motiejus Hunyadi buvo O. įmetęs kalėjiman (1476–77). Nuo 1474 O. buvo Poznanės pilininkas, o prieš pat mirtį tapo vaivada.

Labiausiai O. yra išgarsėjęs savo veikalu Monumentum... pro Reipublicae ordinatione (apie 1455–56), kurį parašė kara-

liaus Kazimiero pavestas. Išeidamas iš esamos visuomeninės santvarkos žymių trūkumų, O. siūlė svarbias reformas. Analizuodamas esamą valdymo struktūrą, O. taikliai įspėjo, jog Lenkija einanti prie anarchijos, į kurią vedą nesuvaldomi magnatai. O. buvo paveiktas naujų humanizmo idėjų ir valstybinių teorijų. Galėjo jam dar įtakos turėti ir Lenkijon sklindančios Čekijos husitų pažiūros (A. Pawiński). Savo memoriale O. siūlė sustiprinti karaliaus valdžią, drauge siaurinant didikų ir Bažnyčios dignitorių įtaką valstybės gyvenime. Kaip pačioje antraštėje minima, Monumentum buvo skirtas visuotiniam Lenkijos seimui apsvarstyti, tačiau dėl karo su Ordinu ir kt. kliūčių, O. siūlomos reformos pasiliko neįvykdytos. Išlikę keli jo nuorašai darė įtakos XVI a. reformų bandymams. Labiausiai juo susidomėjo Lenkijos istorikai XIX a. Jis buvo daug kartų spausdintas lot. ir lenkiškai išverstas. Pilną originalą su lenk. vertimu davė 1884 A. Pawiński: Jana O. żywot i pismo o naprawie rzeczypospolitej. 1891 T. Wierzbowski iš kt. rankraščio išleido skirtingą tekstą, dėl kurio autentiškumo kilo ilga polemika (M. Nowodworski, A. Pawiński, A. Rembowski, A. Prochaska). Mažiau reikšminga yra O. kalba, pasakyta pop. Povilui II: Peroratio domini Ostroróg coram domino Apostolico (išl. A. Pawiński 1884 drauge su Monumentum; vėl 1927 veikale Humanizm i reformacja)

Al. Rembowski, J. O. i jego memorjal. . . 1884, 1890; *A. Lewicki,* Dwa przyczynki do życiorysu J. O. (Kwartalnik Histor. 1891); *A. Prochaska,* O naprawie Rzpltej Ostroroga (t.p. 1899); *J. S. Ptaszycki,* Ze studjów nad ‚Memorjałem' O. (Prz. histor. 1908–12 ir atskirai 1913); *A. Prochaska,* Ocena rozprawy J. S. Ptaszyckiego o O. (Kwart. histor. 1914); *G. Korbut,* Liter. Polska I 1929; *K. Estreicher,* Bibliogr. Polska XXIII.

2. Jan (1565–1622) Poznanės vaivada (nuo 1611), lenkų medžioklės literatūros kūrėjas. Pasimokęs Štrasburge pas protestantą Sturmą, O. tik į gyvenimo galą perėjo katalikybėn. Jis auklėjo Zigmanto Vazos sūnus ir buvo siuntinėjamas diplomatiniais reikalais pas imp. Rudolfą (derybos dėl Maksimilijono Habsburgo pretenzijų į Lenkijos sostą). Zebrzidowskio maišto (rokošo) metu stojo karaliaus pusėje ir pasižymėjo kautynėse prie Guzowo. Labiausiai O. išgarsėjo savo raštais apie medžiokles. 1608 parašė O psiech gończych y myślistwie z nimi. Daug leidimų per porą šimtmečių susilaukė 1618 išleista knyga Myślistwo z Ogary Jana Hrabie z Ostroroga. Šitas medžiotojo vadovėlis, kaip medžioti su skalikais, buvo labai prasiplatinęs ir Lietuvoje (žr. Medžioklė). Išliko dar keli O. spausdinti politiniai raštai (lenk. ir lot.).

G. Korbut, Liter. Polska I 1929; *K. Estreicher,* Bibliogr. Polska XXIII 1910. *Z.I.*

Ostrovno mstl. Sov. Gudijoje Vitebsko srity; per 1000 gyv. O. žinomas stebuklinguoju Dievo Motinos paveikslu. Pirmoji O. bžn. statyta Žygimanto Augusto, kuris Marijos paveikslą buvo papuošęs brangia karūna. XVII a. pabaigoje O. bžn. atnaujino Vitebsko vaivada Mykolas Pociejus. Bažnyčios rūsiuose buvo Pociejų giminės palaikai. Aleksandras Sapiega 1622 O. įkurdino domininkonus. Po 1863 O. bžn. paversta cerkve. *V.Klb.*

Ostrovskij 1. Aleksander Nikolajevič (1823–1886) rusų dramaturgas. Kilęs iš Maskvos žemo valdininko šeimos, studijavo teisę (nebaigė), dirbo teismo raštinėje. Už komediją Svoji liudi sočtiomsia buvo atleistas iš tarnybos. Įkūrė kompozitorių ir dramaturgų teisėms apsaugoti draugiją, suorganizavo Maskvos teatro m-lą ir buvo jos pirmasis dir. (1885). Rašyti pradėjo nuo 1847. O. realistiniai scenos veikalai sieja komizmą su tragizmu, kurių pastarasis paprastai veikalo pabaigoje lemiamas. Tematika — neteisingi valdininkai, tamsūs kaimiečiai, patriarchalinis pirklių gyvenimas. Fabula pastovi, be staigmenų; architektonika gana laisva, be ypatingo kulminacijos punkto; užbaiga dažnai neryški, lyg neišbaigta. O. dramų stiprybė ir dramatiškumas yra pačiuose charakteriuose, situacijose ir dialoguose. Charakterių intensyvumas su spalvingomis aplinkos detalėmis sukuria įspūdingą, dramatišką atmosferą. Meniniu atžvilgiu O. scenos veikalai neprilygsta Gogolio ar Čechovo veikalams, bet jie (viso 48) sudaro svarbiausią rusiško teatro repertuarą. Ligi Čechovo iškilimo O. dominavo rusų sceną, bet tematikos lokališkumas ir stiprus tautiškumas neiškėlė jo į pasaulinio masto dramaturgų eiles. Svarbiausios dramos: Groza 1859 — meilės ir mirties, laisvės ir priespaudos poetiška tragedija, Vospitanica 1859 — niūri įdukrintos mergaitės istorija, Bednost ne porok

A. N. Ostrovskij

1854—vedybinių problemų komedija, Svoji liudi sočtiomsia 1850 — suktos pirklių užmačios, Bednaja Nevesta 1852 — provincinis gyvenimas. O. istorinės dramos nepasižymi originalumu, nuobodokos, išskyrus dramatizuotą pasaką Sneguročka 1873. Visi raštai, 16 tt., 1949–53. Liet. išversta Vyrų vergija 1912 (N. Rastenis), Pelninga vieta, Neturtas ne yda 1922 (J. Stanulis ir P. Kvietkauskas), Perkūnija 1923 (Vitkauskas), Laimingoji diena 1935 (K. Snarskis).

N. Demisov, Kritičeskaja literatura i proizvedeja O. 1906–07; *O. Patouillet,* O. et son théâtre de moeurs russes 1912; *A. Reviakin,* A. N. O. 1949.

2. Nikolaj Aleksejevič (1904—1936) sovietų rašytojas. Nuo civiliniame kare sužeidimų paraližuotas (nuo 1925) ir apakęs (nuo 1928), giliai tikėdamas komunizmu, rašė toliau. Laikomas sovietų literatūros klasiku. O. raštai pilni optimizmo ir tikėjimo ateitimi, pagrįsti socialistinio realizmo estetika. Autobiografinis romanas Kak zakalialas stal 1932–34 — idealaus komunisto paveikslas, menkos konstrukcijos, artimesnis žurnalistiniam žanrui. Antras tokio pobūdžio veikalas — Roždennyje burej (liet. Audrų pagimdyti 1956).

S. A. Tregub, N. O. 1948; *N. Vengrov,* N. O. 1952. *B.Všk.*

Ostrovskis (Ostrowski) Ignacas, jėzuitas. XVIII a. pradžioje daugelį metų vedęs misijas Gardino, Ašmenos, Lydos srityse ir palikęs savo aprašuose sen. lietuvių tikėjimui pastabų, ypač iš 1718–23. Jis yra misininkavęs ir Utenos, Biržų, Virbalio ir kt. apylinkėse. Iš Liber Fructuum Spiritualium Collegii Academici Vilnensis M. Mozūraitis paskelbė 1943 Gimtajame Krašte (Pagonizmo likučiai Lietuvoje XVIII amžiuje) šiek tiek ištraukų, kur O. sumini incubus ir succubus, ugnies kultą (O. atgrasinęs 1723 per 1000 ugnies garbintojų), vėlių senuosius pagerbimus, šv. akmenis, kažkokias senąsias šventes, vad. ‚Wialnio Turgelis', kurias žmonės šventė prie Juodos (Jodos) upės (Dysnos deš. intakas?) ir t.t. *A.Mž.*

Ostrów 1. O. Mazowiecka, š. Lenkijos miestas, 50 km nuo Lomžos, Varšuvos vaivadijoj; apie 14.000 gyv. (1956). Cemento, plytų, medžio pramonė.

2. O. Wielkopolski, Lenkijos mst. Poznanės vaivadijoj; 30.000 gyv. (1956). Geležinkelių mazgas. Baldų, vagonų, žemės ūkio padargų, chemikalų pramonė. O. įkurtas XV a., XVIII a. priklausė Vilniaus pilininkui M. Radvilai, kuris čia pastatydino kat. bžn. Be to, mieste yra protestantų bžn. ir maurų stiliaus žydų sinagoga.

Ostrowski 1. Antoni Kazimierz (1719–1784 Paryžiuje) Gniezno arkivyskupas, mokslą ėjo pijorų mokykloj Drohiczyne ir Varšuvos kun. seminarijoj. 1753 paskirtas Infliantų vysk., 1763 Kujavijos vysk., o 1777 VI 26 Gniezno arkiv. Pastatė naujus Gniezno kun. seminarijos rūmus, atnaujino arkiv. rūmus Varšuvoj. Politikoj, kaip užimąs pirmo respublikoj senatoriaus vietą, buvo neryžtingas ir be aiškios linijos.

Korytkowski, Arcybiskupi gnieznieńscy V 1892.

2. Eduard (1816 Vilniaus krašte — 1859) veterinarijos prof. Baigė Vilniaus medicinos-chirurgijos akademiją. 1841–53 Varšuvos veterinarijos mokyklos dir., nuo 1853 Charkovo univ. prof. Išspausdino daug raštų iš veterinarijos srities: Chirurgja weterynaryjna praktyczna 1844; Listy z podróży odbytej do stepów kirkizkajsachich, 2 tt. 1850; Weterynarja gospodarska 1871 ir kt.

3. Krystjan (1811–1882) lenkų rašytojas. Mokėsi Paryžiuje, 1831 grįžo ir buvo sukilėlių artileristas. Po sukilimo drauge su visa gimine pasitraukė į Prancūziją, o pats O. iki 1837 tarnavo belgų kariuomenėje. Vėliau gyveno Paryžiuje ir Šveicarijoje. Išsp.: Lettres slaves 1853, Théâtre complet 1862, Nowe jamby 1862, Jamby polskie 1863, Oeuvres choisies 1875, Dzieła polskie 1876 ir kt. Prancūziškai išvertė visus Ad. Mickevičiaus raštus (Oeuvres poétiques complètes de Ad. Mickievicz 1841, ⁴1859).

G. Korbut, Literatura polska III ²1930.

4. Marcin, tapytojas. 1554 Žygimanto Augusto sykiu su eile kitų menininkų iš Lenkijos atsiųstas Vilniun puošti kunigaikščio rūmų. Apie O. kūrybą nėra jokių duomenų, nes 1799 okupantai rusai D.L.K. rūmus Žemutinės Vilniaus pilies teritorijoje nugriovė. Spėjama, kad O. buvo pavesta tapyti rūmuose buvusias gausias freskas.

J. I. Kraszewski, Wilno IV, 373.

5. Piotr (m. 1848 Daugpily) nuo 1823 Vilniaus gimn. mokytojas. Sekdamas rusams neištikimus mokinius, jis gen. Rimskij-Korsakovui 1823 V pranešė, kad vienas V klasės mokinys lentoje užrašė ‚tegyvuoja Gegužės 3 konstitucija', ir šis pranešimas buvo filomatų-filaretų bylos pradžia. Už šį nuopelną rusai O. paskyrė Daugpilio gimn. dir. Jis išsp. kelis statistikos darbus: Wypisy rosyjskie ⁴1826, Rys krótkej

ogólnej teorii statystyki 1821, Historya krótka panstwa rosyjskiego 1824.

6. T e o d o r (1750–1802) teisės istorikas, pijoras. Mokslus baigė pas pijorus Varšuvoje. Profesoriavo pijorų ir kadetų mokyklose. Savo raštuose lietė ir D. L. K-tijos teisę. Išsp.: Inwentarz nowy praw, traktatów i konstytucji koronnych i W. Ks. Litewskiego w czasie bezkrólewia 1764 i za ponowania Stan. Augusta do 1780 uchwalonych 1782 ir Suplement... 1785; Prawo cywilne..., 2 tt., 1784 (²1787, vok. 1800; šiame veikale liečiamas ir Lietuvos Statutas); Dzieje i prawa Kościoła polskiego, 3 tt., 1793 (²1846) ir kt.

G. Korbut, Literatura polska II, ²1939.

Ostrublis (Obosto, osto rublis) I pas. karo metu vokiečių okupuotai Lietuvai (ir kaimyniniams kraštams) valiutos piniginis vienetas, susidėjęs iš 100 kapeikų. O. išėjo apyvarton kaip r u b l i s (žr.), nes buvo skirtas pakeisti Rusijos rublį; tačiau naujojo rublio vartotojai apyvartoje, atskirti nuo rusiško ‚tikrojo', netrukus praminė jį o s t r u b l i u (žr. Ostpinigiai). O. valiutą įvedė Darlehnskasse Ost (žr.) 1916 VIII 6. Oficialus kursas: 1 o. = 1 Rusijos rubliui, arba 2 vok. markėms. O. notos (20, 50 kapeikų ir 1, 3, 10, 25 bei 100 rublių denominacijų) atspausdintos Poznanėje 1916 IV 17. Vardinėse notų pusėse pavartota vokiečių kalba, antrosiose — lietuvių, lenkų ir latvių. Notos leistos apyvarton duodant paskolas už atitinkamus užstatus; paskolų terminai — ne ilgesni kaip 3 mėn.; legalūs užstatai: 1. rusų rubliai (notos), 2. vok. markės, paskolų lakštai, Reicho bei atskirų Vokietijos valstybių iždo vekseliai iki 1 metų termino, 3. kitoki vertybiniai popieriai, 4. brangieji metalai, 5. patvaresnės prekės. Kadangi o. valiuta buvo speciali karo valiuta, tai vok. karo vadovybė ir jos žinioje veikusios viešosios teisės įmonės galėjo gauti tokias paskolas dar ir kitokiais būdais. O. notas reikale išpirkti nominale jų kaina buvo įsipareigojęs Ostbank für Handel und Gewerbe, Poznanėje, užtikrindamas tatai visu savo turtu; tačiau, koks tas turtas ir kiek jo ‚viso' buvo — niekas neskelbė. Buvo pažadėta, jog Darlehnskasses likvidavimo atveju o. notos būsiančios iškeistos į tikrus Rusijos rublius, bet šią finansinę nesąmonę vietos gyventojai lengvai suvokė.

Smulkiai grąžai tais pačiais metais buvo nukaldinta Berlyne ir Hamburge bei paleista o. veikimo plote apie 1 mil. (ost)-rublių sumos geležinių monetų, 1, 2, 3 kapeikų denominacijų. Dar viena keistenybė: 3 kapeikos prilygintos 5 vok. pfenigiams apyvartoje. Abiem vardais — rubliu ir kapeika — okupantai norėjo sulyginti gyventojų akyse savo nepadengtas mokamąsias priemones su Rusijos tvirtai auksu padengtais pinigais. Tačiau o. nesisekė. Gyventojai senus prieškarinius pinigus aukščiau vertino, gaudė ir slėpė, gi o. notų kratėsi: nelegalioje pinigų rinkoje o. kursas retai kada perkopdavo 75 rusiškas kapeikas. Vokiečių troškimas išrinkti o. pagalba kuodaugiausia caro rublių nepasisekė. Pinigų padirbėjai ėmė o. notas padirbinėti. 1917 Rusijos pinigai tapo Lietuvoje uždrausti; vok. pažadas, kada nors iškeisti o. notas į Rusijos rublius, atšauktas. O. reputacija žmonėse dar žemiau krito. Tada vokiečiai 1918 išleido naują valiutą, kurios piniginis vienetas buvo m a r k ė (žr. Ostmarkė). O. nebuvo iš apyvartos atšauktas, tad sukosi kartu su naujais pinigais iki ostpinigių Lietuvoje likvidacijos. O. ir naujosios markės santykis buvo 1 : 2. Kiek o. iš tikrųjų buvo paleista apyvarton, pasiliko ‚karinė' paslaptis. 1918 III 31, prieš pasirodant (ost)markei, susektas o. kiekis buvo apie 207 mil. Keičiant ost(ir Vokietijos)markes į litus, buvo keičiami markės-auksino dienos kursu ir pas gyventojus dar išlikę ostrubliai. Paskutinis iškeitimo terminas baigėsi 1922 XII 31.

Jonas K. Karys, Nepriklausomos Lietuvos pinigai 1953. *J.K.K*

Ostsee-Beobachter 1934–1935 VII 20 lietuvių leistas vokiečių k. Klaipėdos dienraštis, ėjęs 6 kartus savaitėje. Jį įsteigė Klaipėdos krašto gubernatorius dr. J. Navakas; vyr. red. J. Simon, J. Grigolaitis, M. Makis ir nuo 1935 VII 1 dr. Vl. Zubovas, kuris VII 21 O.-B. pakeitė į Memeler-Beobachter (žr.).

Ostwald Wilhelm (1853–1932) vokiečių chemikas, fizikas. Gimęs Rygoje, mokslus ėjo Tartų univ. Iš pradžių dėstė Rygoje ir Tartuose, 1887–1906 Leipcigo univ. fizinės chemijos prof. Pasižymėjo elektrochemijos ir skysčių studijomis. 1909 gavo Nobelio chemijos premiją už katalizės tyrinėjimus. Amžiaus pabaigoje domėjosi spalvų mokslu. Veikliai reiškėsi mokslinėse organizacijose ir parašė pagrindinių vadovėlių. Domėdamasis gamtos filosofija, kūrė savą energetikos sistemą, kurią uoliai populiarino raštais ir kaip vokiečių monistų s-gos ilgametis vadovas. Veikalai: Lehr-

buch der allgemeinen Chemie, 2 tt., 1884–87 ([12]1910–11), Grundriss der allgemeinen Chemie 1889 ([7]1923), Vorlesungen über Naturphilosophie 1902 ([5]1923 nauja antrašte: Moderne Naturphilosophie), Die Energie 1908, Der energetische Imperativ 1912, Monistische Sonntagspredigten 1911–16, Die Harmonie der Farben 1918, Die Harmonie der Formen 1922, Lebenslinien, 3 tt., 1926–27 (autobiografija) ir kt. Redagavo Annalen der Naturphilosophie, 14 tt., 1901–21. Jo sūnus Wilhelm O. (1883–1943), nuo 1916 Leipcigo univ. prof., pasižymėjo koloidų chemijos srity.

Osuna Ispanijos mst. Sevilijos provincijoj, 87 km į r. nuo Sevilijos; apie 25.000 gyv. (1958). O. yra ant aukštumos prie Salado upės slėnio. I a. išgarsėjo atkaklia rezistencija prieš Cezarį. Romėnų laikais vadinta Urso Hirtii, vėliau Orsona ir Gemina Urbanorum; 1239 atimta iš maurų. Nuo 1549 ligi 1820 čia buvo univ.

Osupis upelis Panevėžio aps., Ežerėlės (Daugyvenės, Mūšos, Lielupės) kair. intakas, 6 km ilgio; baseino plotas 8 km².

Osvaldas (ag. Oswald) anglosaksiškos kilmės vyrų vardas. Yra du to vardo šventieji: 1. O., Nortumbrijos (Anglijoj) karalius 634–642, krikščionybės apaštalas, žuvęs Maserfieldo mūšyje 642 ir garbinamas kaip kankinys. Šventė VIII 5.

2. O., Yorko (Anglijoje) danų kilmės arkivyskupas (m. 992). Tapęs Winchesterio katedros kanauninku ir vėliau dekanu, šv. Dunstano pasiųstas į Prancūziją, kur Fleury abatijoje tapo vienuoliu. Po kiek laiko grįžęs į Angliją, 961 paskirtas Worcesterio vyskupu, o nuo 972 drauge ir Yorko arkivyskupu. Abiejose vyskupijose pravedė dvasininkų reformą, šelpė vargšus, įsteigė 7 vienuolynus ir apsodino juos pavyzdingais vienuoliais, pašauktais iš kitur, davęs jiems regulą, kokia buvo Fleury vienuolyne. Šventė II 28.

J. Arm. Robinson, St. Oswald and the Church of Worcester (British Academy, Suppl. Papers V 1919).

Oswald von Wolkenstein (1367-1445) vokiečių poetas ir riteris. Dalyvavo Ordino žygiuose į Prūsus, Lietuvą, Palestiną. Vertėsi daugeliu amatų — virėjo, irklininko, arklininko ir keliaujančio poeto. Buvo imp. Zigmanto patikėtinis Paryžiuje. O.v.W. yra vienas paskutiniųjų minezengerių — ryškiausias vėlyvojo viduramžio poetas. Jo eilės subjektyvios, tačiau nestokoja realistinių metmenų. Dar minezengeris, bet jau ir humanistas, savo eilėse genialiai šiuos abu pradus suliedinęs, priartėdamas prie liaudiškosios kūrybos. J. Schatzo parengtas jo raštų leidimas [2]1904. *H.N.*

Oswego JAV mst. Naujorko vst., prie O. upės žiočių ir Ontario ež.; apie 23.000 gyv. (1958). Vienas iš didžiausių Ontario ež. uostų, su dideliais javų elevatoriais, krantinėmis, molais. Upės kritimas (per 10 m) yra išnaudojamas malūnų, mezgyklų, popieriaus, saldainių, degtukų ir kt. pramonės įmonėms varyti. O. vietoje lankėsi 1616 Champlain'as, vėliau čia buvo jėzuitų misijų stotis. 1722 įkurtas anglų prekybos punktas. Miesto ribose yra seniausia Š. Amerikoje tvirtovė Fort Ontario. O. slėnys yra J. F. Cooperio romano Pathfinder scena.

Oświata Vilniuje 1905 įkurta lenkų švietimo d-ja, bet 1907 jau valdžios uždaryta, atkurta 1919. Veikė ir Lietuvoj nepriklausomybės metais kaip lenkų švietimo d-ja, kuri 1938 turėjo 5 skyrius su 362 nariais, 8 skaityklas, 3 pradžios m-las su 64 mokiniais ir Panevėžio lenkų gimn. su 166 mokiniais; O. centras buvo Panevėžyje.

Oswięcim žr. Auschwitz.

Oświęcim Stanisław (1606–1657) lenkų ir atsiminimų autorius, dalyvavęs 1637 Vienoje ir 1645–46 Paryžiuje vedant derybas dėl Vladislovo Vazos apvesdinimo pirmiausia su Cecilija Renata, vėliau su Marija Liudvika. 1655 jis buvo maršalo J. Liubomirskio agentas derybose su švedais. Jo atsiminimai atspausti Scriptores rerum polonicarum XIX 1907.

Oświęcima Jan, z (Johannes Sacranus; 1444–1527) Krokuvos akademijos rektorius ir karaliaus dvaro teologas. Studijavo Krokuvoj ir Italijoj; kun. įšventintas apie 1487. Grįžęs 1491–1521 Krokuvos univ. teol. prof., kurį laiką rektorius. Jono Albrechto, Aleksandro ir Žygimanto Senojo nuodėmklausys. Bažnyčios reikalais yra lankęsis ir Lietuvoje. Išsp.: Elucidarius errorum ritus Ruthenici 1501 (kelios laidos), Modus epistolandi 1507, De Russorum Moscovitorum et Tartarorum religione, sacrificiis, nuptiorum et funerum ir keli rankraščiai.

G. Korbut, Literatura polska I [2]1929.

Oša Latgalos upė, Dubnos (Dauguvos) kair. intakas, 40 km ilgio.

Ošas Sov. Sąjungos mst. Kirgizijoj, Ferganos klonio r. pakraštyj, 1230 m nuo j.l.; apie 55.000 gyv. (1958). O. yra prie Kara-Su upės intako Akbaros, derlingoje lygumoje, kurioj nuo seniausių laikų augina-

mi šilkaverpiai, medvilnė, vaismedžiai ir daržovės. Netoli mst. yra išgarsėjusi legendomis Tachti-i-Suleimo (Salomono sosto) uola. O. yra vienas seniausių vidurinės Azijos miestų.

Oškinaitė-Sutkuvienė Jadvyga (g. 1896 Naumiestyje, Šakių aps.) aktorė, visuomenininkė. Vaidinti pradėjo vaikų spektakliuose, būdama 12 m. amžiaus. Dalyvavo Naumiesty Gabijos d-jos lietuviškuose vaidinimuose. I pas. karo metu lankė Voronežo Saulės mokytojų kursus ir dalyvavo Voronežo lietuvių vaidintojų kuopelėje, žymius vaidmenis atlikdama Aukso dievaity, Pilėnų kunigaikšty, Keršte ir kt. spektakliuose. Grįžusi į Lietuvą, 1919 IV 25 buvo priimta į Tautos teatrą ir 1923 baigė jo dramos studiją. Tautos teatre vaidino Gedimino sapne (Skaistutę), Mirtų vainike (Janiną), Žvaigždžių takuose, Vaidilutėje ir kt. Ji buvo ir nuolatinė Vilkolakio satyros teatro darbuotoja. Čia vaidino Magdžiukę (Varnalėšos), Raganą (Velniava), Ponią (Politika), Tarnaitę (Milijonai), Skaisčiąją Eleną (Iliada) ir kt. 1926 rudenį įstojo į Kauno valstybinį teatrą, kurio direktorium tuo metu buvo paskirtas Antanas Sutkus (žr.). Vienodai sėkmingai reikšdamosi ir lietuviškame ir verstiniame repertuare, šiame teatre ji išbuvo ligi 1952, kol po tarybinių reformų išėjo į pensiją. Valstybiniame teatre ji suvaidino apie 130 vaidmenų, iš kurių iškeltini: Marytė (Krėvės Žentas), Danutė (Skirgailoj), Voverė (Šarūne), Maruda (Vilkai), Elen (R. U. R.), Marija (Už vienuolyno sienų), Skučiulienė (Pivošos Palanga), Dievainienė (P. Vaičiūno Naujieji žmonės), Senelė (P. Vaičiūno Sulaužyta priesaika), Dora Lenz (Mokyklos draugai), Marija Antonovna (Revizorius). Plataus diapozono aktorė, sugebėjusi meniškai scenoje kurti ir komiškus ir rimtus charakterius. Išėjusi rež. A. Sutkaus mokyklą, savo vaidmenis rengė pedantišku rimtumu, siekdama psichologinės teisybės, vidinio išgyvenimo naujų spalvų ir smulkių niuansų. Ypač pasižymėjo labai geru lietuvių kalbos mokėjimu ir tarimu. Be teatrinio darbo, ji buvo judri visuomenės veikėja, dalyvavo moterų kultūriniame judėjime, labdaros organizacijose.

J. Oškinaitė-Sutkuvienė (Voverė—Krėvės Šarūne)

Naujas Žodis 1934 nr. 12; St. Pilkos suteikta medžiaga. *Ant. Gst.*

Oškinis 1. Bronius (g. 1913 IV 15 Barzdų bžk., Šakių aps.) aviatorius, konstruktorius. 1933 baigė Kauno aukštesniąją technikos m-lą, 1935 karo aviacijos m-los X laidą, 1936–40 tarnavo karo aviacijoje. Aukštesniojoj technikos m-loj telkė moksleivius į aviomodelininkų būrelius. 1932 O. baigė Petrašiūnų Lietuvos aero klubo sklandymo m-lą. o 1933 Nidos sklandymo m-loj pirmasis gavo Lietuvos C sklandytojo piloto vardą. 1933 sukonstravo T2 sklandytuvą, kurį iki 1939 naudojo Nidos sklandymo m-la. 1936 IV 19 išbandė naują savo konstruotą sklandytuvą BRO IV, kurį nupirko Lietuvos aero klubas ir pagal jį padarė keliolika sklandytuvų mokymo reikalams. 1937 O. sukonstravo BRO V sklandytuvą, skirtą oro akrobatikai, pavadintą LY-Rūta. Jis yra 6,5 m ilgio, sparnų plotas 9,8 m², tuščias sveria 125 kg, skridimui paruoštas 205, atsparumo koeficientas 14. 1937 O. su Pyragiumi dalyvavo JAV Elmiroje, N.Y. sklandytojų sąskrydyje. Likęs Lietuvoje, toliau reiškiasi kaip sklandytuvų konstruktorius.

2. Vincas (g. 1892 V 1 Kurų k., Lekėčių vls., Šakių aps.) žurnalistas. 1912 baigė Veiverių mokytojų seminariją, 1928 LU teisių fak. Mokytojavo Kaupiškio ir Ožkasvilio pradžios m-lose, 1915–18 Rostovo prie Dono ir Talino liet. pabėgėlių pradžios m-lose, 1918–22 Obšrūtų pradžios m-loje. 1922–40 Lietuvos Ūkininko red. ir kurį laiką valstiečių liaudininkų s-gos gen. sekr. 1944–48 kaip pabėgėlis gyveno Vokietijoj, buvo Nürtingeno stovyklos lietuvių komiteto pirmininkas. 1948 V iš Schw. Gmündo stovyklos grįžo į Lietuvą, kur dirba ‚Literatūros ir meno' redakcijoj. Išvertė į lietuvių k. šiuos veikalus: Hašeko Juokai pro ašaras 1938, Čukovskio Daktaras Aiskauda ir jo žvėrys 1938, Gorkio Išpažintis 1938, Šolochovo Tylusis Donas 1940. Po II pas. karo išvertė Lietuvoj Markovo Strogovus ir Sergejevo-Censkio Sevastopolio grumtynes (3 tt.).

Ošlapas Albertas (g. 1896 IV 4 Bagdoniškių vsd., Nem. Radviliškio vls., Biržų aps.) teisininkas. Gimnaziją baigė Kaune 1921, LU teisių fak. 1926. 1930–44 advokatas Kaune, drauge ligi 1935 Lietūkio jurisknsultas. 1949 atvyko į JAV, kur nuo 1952 yra Naujorko ALT Sandaros kuopos v-boj ir eina įvairias pareigas Naujorko Alte.

Ošogbo Nigerijos mst. v. Afrikoj; 131.000 gyv. (1955). O. sujungtas geležinkeliu su Ibadanu (ir toliau Lagos uostu) ir su Kano miestu.

Ošupis upelis Šiaulių aps., Ramytės (Daugyvenės, Mūšos, Lielupės) deš. intakas, 5 km ilgio.

Ošvenčia upelis Marijampolės aps., Nemuno kair. intakas. 10 km ilgio; teka į r. pro Ašmintos k.; baseino plotas 29 km².

Ošventis (Vaineikių) ež. Rokiškio aps. ties Duokiškio bžk., 38 ha ploto; paviršius 129 m nuo j.l.; iš ež. teka į š. Uosija, Šetekšnos (Jaros, Šventosios, Neries) kair. intakas. Vad. dar Katišius ar Duokiškio ež.

Ot-, oto- (gr.) sudurtiniuose žodžiuose nurodo sąryšį su ausimi, pvz. otalgija ausies skausmas (dėl uždegimo, neuralgijos ar kt. priežasčių); otiatras ausų gydytojas; otiatrija ausų ligų mokslas; otologija mokslas apie ausį ir ausies ligų gydymą; otosklerozė ausies labirinto sienelių sukalkėjimas; otoskopija ausies nušvietimas ausies veidrodėliu, arba otoskopu. Žr. Ausis.

Otaria Stelleri žr. Jūros liūtas.

Otaru svarbiausias Japonijos uostas Hokkaido saloje, Japonų jūros krante; per 175.000 gyv. (1956). Žuvies konservų, laivų statybos, gumos, odų ir kt. pramonė. O. yra didžiausias japonų silkių žvejybos ir jų apdirbimo centras. Pro jį išvežama silkės, medis ir žemės ūkio produktai.

O tempora, o mores (lot.) ‚kas per laikai, kas per papročiai' — Cicerono (In Catilinam I, 1, 2) išpopuliarėjęs posakis išreikšti pasipiktinimui laiko sugedimu.

Oteris (Otaria ursina), lietuviškai dar vadinamas jūros katinu, irklakojų (žr.) būrio, ausuotųjų (Otariidae) šeimos rūšis, visai artima jūros liūtams (žr.). O. išauga ligi 2,5 m ilgio ir ligi 250 kg svorio, bet patelė nesiekia nė pusės to. Kūnas apaugęs tankiais plaukais su tankia ir minkšta pavilne, dėl to kailis vartojamas drabužiams siūti išgarsėjusiu ‚kotiko' vardu, sudarančiu nemažą prekyboje objektą. Gyvena jūrose, daugiausia šiaurinėje Pacifiko dalyje — Sibiro, Aliaskos, Komandorų salų pakraščiuose, bet padaro didelių kelionių ir sutinkamas net prie ekvatoriaus.

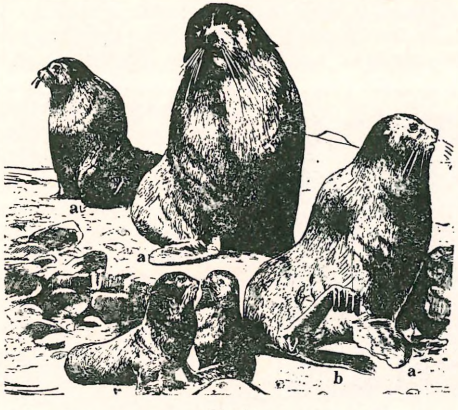

Oteris

Otho Marcus Salvius (32–69) Romos imp. 69 I 15 — IV 16. Nerono draugas; jo žmonai tapus Nerono meiluže, buvo atlygintas Luzitanijos vietininkyste (58). Prisidėjo prie Galbos (savo įtėvio) sukilimo (68), paskui jį nužudė ir pats pasiskelbė imperatoriumi. Sumuštas Vitelijaus, nusižudė.

Otilija (lot. Odilia) šventoji (XII 13), Hohenburgo (dabar prc. Mont-Sainte-Odile) vienuolyno steigėja ir abatė, Elzaso globėja. Jos gyvenimo aprašymas yra iš X a.; vėliau jis buvo legendomis perpintas. Pagal jas, Elzaso kng. Aticho duktė O. gimusi akla ir todėl tėvo išsižadėta, motinos buvo pavesta auginti senai tarnaitei, o vėliau Baume-les-Dames (netoli Besançono) vienuolėms. Regensburgo vyskupo šv. Erhardo pakrikštyta atgavusi regėjimą, broliui Hugonui užtarus, atgavusi tėvo malonę. Tėvas jai padovanojęs Hohenburgo pilį, kurią O. 667–680 pavertusi vienuolynu ir buvusi pirmoji jo abatė, turėjusi savo valdžioje apie 130 seserų. Mirė apie 717 ir buvo palaidota pačios statytoje koplyčioje, gausiai maldininkų lankomoj. O. kultas nuo IX a. greitai išplito Elzase, Šveicarijoje, Vokietijoje, o vėliau ir kituose Europos kraštuose. Laikoma akimis sergančių, o nuo XVI a. ir ausų ligonių globėja.

M. Barth, Die hl. O. 1938; *G. Lallemant-Simon,* O. fille de la Lumière 1949.

Otis žr. Einis.

Otis 1. Elisha Graves (1811–1861) amerikiečių išradėjas. 1857 jis sukonstruavo pirmą keltuvą.

2. James (1725–1783) vienas iš ankstyvųjų Amerikos patriotų. Baigęs Harvardą 1743, O. tapo Bostone advokatu ir kolonijinės valdžios prokuroru, kai Anglija, kovodama su kontrabanda, nusprendė griežtai pritaikyti įstatymą, leidžiantį policijai kratyti namus be specialaus leidimo. O. turėjo kaltinti pasipriešinusius kolonistus. Užuot pakluses O. atsisakė pro-

kuroro vietos ir kolonistus gynė teisme kaip jų advokatas. Išryškino pagrindinius Amerikos kolonijų priekaištus Anglijai. Buvo išrinktas į Mass. seimelį. Revoliucionierių vadas, garsus kalbomis ir raštais prieš Angliją. 1765 išrinktas į specialų kolonijų seimą, protestuojantį prieš Anglijos uždėtus mokesčius (Stamp Act). 1769 neteko proto. Žaibo užmuštas 1783.

Otitas (gr.) ausies uždegimas. O. gali būti išorinis, vidurinis ir vidinis. Ligos požymiai: skausmas, karščiavimas, klausos sutrikimas, zvimbimas ausyse ir svirduliavimas. O. priežastis — įvairių patogeninių bakterijų įsiveržimas į minėtas ausies dalis. Lengviausias yra išorinės ausies uždegimas. Vidurinis o., ypač, jei jis pūliuoja, suardo girdėjimo prietaiso kaulelius. Pats pavojingiausias yra vidinis o. Jo atveju patogeniniai mikrobai limfiniais takais prasiveržia į smegenis ir sukelia pūlingą, dažnai mirtingą smegenų uždegimą. Pastarajam gydyti daroma mastoidito operacija, kurios uždavinys kaulo gilumoje susiformavusį pūlimą drenuoti. Antibiotikai visas o. rūšis lengvai apvaldo. *D.Js.*

Otlet Paul (1868–1944) belgų teisininkas ir dokumentalistas, pasaulinės intelektualinio bendradarbiavimo organizacijos pionierius. Veikalai: Traité de documentation 1934, Atlas de la Documentation 1944, Atlas de la Cité Mondiale 1944.

Otmonas (Osmanas) vardas arabų kalifo ir trijų turkų sultonų:

1. Tretysis kalifas (žr.) 644–657, Mahometo žentas, pasirodė silpnas, nepajėgė nuslopinti vidinių neramumų ir buvo užmuštas. Jis pasirūpino sudaryti naują Korano (žr.) redakciją.

2. O. I (1259–1326) kūrėjas jo vardu pavadintos turkų dinastijos — otomanų (žr.), kitaip osmanų. Gimė Bitinijoj kaip sūnus tenykščio pusiau legendinio kng. Ertrogulio. Po tėvo mirties 1288 daug nukariavo ir 1299 gavo sultono titulą. Iš pradžių savo žemes valdė kaip turkų seldžukų vasalas, vėliau šių imperijai sužlugus, pasiskelbė nepriklausomas ir padėjo pagrindus naujai turkų otomanų imperijai. Po jo valdžią paveldėjo sūnus Orkanas.

3. O. II (1605–1622) Achmedo I sūnus, sultonas nuo 1618. Zigmanto Vazos viešpatavimo metu Lietuvos etmonas J. K. Chodkevičius ties Chocimu 1621 sumušė O. II, ir netrukus šis buvo janičarų nužudytas.

4. O. III sultonavo 1754–57, nieku nepasižymėdamas.

Otoba riebalai gaunami iš medžio virola otoba. Žvakių žaliava.

Otokaras Čekijos (Bohemijos) karalių vardas:

1. O. I, valdęs 1197–1230, pirmas Pšemislidų dinastijos žymesnis Čekijos karalius. Jis pasinaudojo tuometiniu interegnumu imperijoj ir iš vieno pretendento į imperatoriaus poaukštį, Pilypo Švabo, gavo karaliaus titulą (1198). Tą titulą jam patvirtino pop. Inocentas III ir galutinai jaunas imperatorius Fridrichas II, duodamas Auksinę bulę (1212), kuri pripažino O. ir jo įpėdiniams karaliaus titulą ir laisvus karalių rinkimus krašto didikams. Imperatorius tik pasiliko teisę teikti jiems regalijas. Nors O. buvo paliktas pirmaujamu imperijos kunigaikščiu su teise rinkti imperatorių, tačiau jo pareigos imperijai buvo apribotos. Jis turėjo dalyvauti imperijos seimuose vien tuo atveju, kai jie vyko Bamberge, Nürnberge ir Merseburge (šioj paskutinėj vietoj vien tuo atveju, kai jame dalyvaus Lenkijos karalius, kuriam Čekijos valdovas turės būti palydovas). Čekijos karalius neturėjo pareigos eiti karinės tarnybos imperatoriui ir turėjo vien pasižadėti duoti 300 palydovų ar sumokėti 300 sidabrinių markių, kai jis žygiuos į Italiją. Svarbi buvo O. imperatoriaus perleistoji teisė skirti Prahos ir Olomouco vyskupus. Tuo būdu Čekijos karalius, nors ir pasiliko imperijos viršūnėje, beveik atsipalaidavo nuo priklausomybės jai. O. I, kaip ir kiti Pšemislidai, krašte kolonizavo vok. ir leido jiems kurtis miestuose pagal Magdeburgo teisę (žr.). Suteikė plačias teises dvasininkams, duodamas jiems vad. Didžiąją privilegiją 1221, pagal kurią jie buvo atleisti nuo žemės mokesčių ir išimti iš vietinių ‚miestietiškų' teismų.

2. O. II, valdęs 1253–1278, įžymiausias Pšemislidas, padaręs Čekiją didžiausia galybe vidurinėj Europoj, kai prisijungė plačiąsias sritis iki Adrijos jūros. Gimęs apie 1230, pradžioje gavo valdyti Moravijos markgrafiją, netrukus įsigijo ir Austriją (1251), kai čia išsibaigė (1246) valdžiusi Babenbergų giminė. Tuo tarpu jam bandęs priešintis galingas Vengrijos karalius Bela IV atsiplėšė nuo Austrijos Štiriją. Gin-

Otokaras II

čas baigėsi Kroisenbru-

no kova, kurią O. laimėjo ir gavo Štiriją (1260). Po 9 metų jis paveldėjo Karintiją ir su ja sujungtą Krainą. Gavęs dar kai kurias sritis ir pripažintas generaliniu kapitonu Akvilėjos patriarchato, O. išplėtė savo valstybę nuo Sudetų kalnų iki Adrijos ir įkūrė tikrą imperiją vidurinėj Europoj.

Išdidaus ‚auksinio ir geležinio karaliaus', kaip jis buvo vadinamas, ambicijos siekė ir tolimesnių šiaurinių kraštų. Čia pagonys prūsai ir lietuviai davė jam progos pelnyti garbę krikščioniškame pasauly ir ypač atsidėkoti popiežiui už paramą įsigyjant Austriją. Prieš juos jis surengė du kryžiaus žygius. Pirmame žygy jis talkininkavo Kryžiuočių ordinui, užkariaujant Sembos (žr.) pusiasalio dalį. Naujai užimtame krašte prie Priegliaus upės Ordinas sumojo pasistatyti pilį ir ją pavadino šio žygio karaliaus dalyvio garbei Mons Regius, vokiškai Königsberg (Karaliaučius). Tuojau O. pasižadėjo popiežiui rengti antrą kryžiaus žygį, kurio ėmėsi praslinkus keleriems metams (1267–68). Per tą laiką popiežius nuolat primindavo jam šį pažadą ir, gal būti, šių raginimų eilei priklauso ir žinomas jo laiškas, kur minimas Mindaugo nužudymas. Antrojo žygio tikslas buvo galindai, jotvingiai ir pati Lietuva. Ji turėjo būti pakrikštyta ir tuo pačiu metu Čekijos karaliui palenkta. Josios naujai įkurtoji bažnyčia turėjo būti įjungta į Olomouco (Olmütz) vyskupiją, kuri šia proga ketinta pakelti arkivyskupija. Šiosios vyskupijos ganytojum tada buvo Brunonas, Hannoverio vokietis, O. artimas patarėjas ir patikėtinis. Greičiausiai jo garbei ir buvo planuotas toks Lietuvos bažnyčios sutvarkymas. Ne kas kitas, kaip popiežius sutrukdė šiuos planus, nes nesutiko išjungti Moravijos iš ligšiolinės arkidiecezijos. Gal dėl popiežiaus nepalankumo O. bus grįžęs be nieko iš Prūsų, kai dėl pavasarinio potvynio sutiko ten dar ir gamtines kliūtis.

O. stiprino valstybę viduj stengdamasis ją, nors ir feodalinę iš esmės, palenkti savo tiesioginei valdžiai. Jis, tiesa, negalėjo apeiti didikų, kurių pritarimas buvo reikalingas svarbiems ypatingiems mokesčiams rinkti. Didikai posėdžiavo taip pat aukščiausiuose teismo rūmuose (Aula Regia) ir krašto taryboj. Bet O. didelė atrama buvo miestai, kuriuos jis gausiai kūrė, dalydamas jiems savivaldybių teises. Jis ugdė miestus, atverdamas plačiai duris vokiečių kolonizacijai. Šiųjų miestų bendruomenės su savomis Magdeburgo teisėmis ypač buvo reikšmingos kalnų pramonei vystyti. Kaip tik kalnų pramone, kur buvo kasami brangūs metalai, kaip auksas, sidabras, Čekija pirmavo tuometinėj Europoj. O., labiausiai garsėjęs Europos valdovas, traukė į savo dvarą mokslininkus iš įvairių kraštų, ypač iš Vokietijos ir Italijos. Šie vadovavo jo teisės mokyklai, kurią jis planavo paversti universitetu. Čia pat buvo kilęs sumanymas kodifikuoti įstatymus. Iš O. rūmuose buvusio italo Henriko Iserniečio plunksnos bus išėjęs vad. ‚Laiškas Lenkijai', kur kalbama apie vokiečių grėsmę tiek čekams, tiek lenkams.

Dėl glaudaus ryšio su imperija, kur buvo žymiausiu kunigaikščiu elektorium, jis tikėjosi būti išrinktas imperatorium. Tačiau jo galybė ir garsas žadino baimę vokiečių stambių kunigaikščių, kuriems jis rodėti galėsiąs būti pavojingas imperatorius. Ypač veikė prieš jį Mainco arkivyskupas, vadovaująs elektorius, kurio diecezijai priklausė Prahos vyskupija. Tada kurfiurstai išrinko daugiausiai jo intrigų dėka vokiečių karalium ir imp. mažai žinomą Šveicarijos bei Elzaso grafą Rudolfą Habsburgą (1273). Naujai išrinktas imperatorius su vokiečių didikais tuojau ėmė veikti prieš O. ir pareikalavo atiduoti imperijos lenus, kuriuos jis neteisėtai buvęs pasisavinęs. Imperiškais lenais palaikytos visos jo įsigytos žemės, pradedant nuo Austrijos. Kai O. nesutiko paklusti, imperijos seimas pasmerkė jį, ir vokiečiai ėmė veikti prieš jį. Jiems pavyko sukurstyti net jo valdomų kraštų, kaip Austrijos ir pačios Čekijos, didikus. Akivaizdoj visuotinio sukilimo O. stovykloj prie Vienos pasidavė Rudolfui, išsižadėjo visų įsigytų žemių ir leno teisėmis gavo Čekiją ir Moraviją (1276). Nusižeminimu jis, rodos, tenorėjo laimėti laiką ir po dvejų metų sukilo prieš Rudolfą. Pasišovęs stoti į mūšį, žuvo Marchfelde, Žemutinėj Austrijoj (1278). O. iškilimas ir jo tragiškas likimas davė medžiagos dramaturgų ir poetų kūrybai. Jam skyrė savo geriausią dramą ir Vienos dramaturgas Fr. Grillparzeris (Königs Ottokars Glück und Ende 1825).

V. Novotny, Rozmach české moci za Přemysla II Otakara 1937; *J. Bolland*, Die höfische Umgebung Königs O. II von Böhmen 1945; *A. Šapoka*, Přemyslo (Ottokaro) II žygiai į Prūsus (Praeitis III, 1939). *J.J.*

Otomana (prc. ottoman nuo Otomanų, žr.) 1. žema, minkšta, be atkaltės ir atramų rytietiškos kilmės kėdutė, panaši į

mūsų pasostę. Pradžioje buvo užtiesiama tik rytietišku kilimu; otomanos audiniu imta vėliau dengti ir aptraukti.

2. Iš r. kilęs kilimu dengiamas, otomanos audiniu užtiesiamas ar aptraukiamas suolas, greitai virtęs minkštasuoliu, o vėliau ir sofa. Pradžioje o. neturėjo nugarai atkaltės, nei rankoms atramų, bet vėliau jo atkaltė aukštėjo ir linko viduryje į viršų, sudarydama gėlių puokštę arba gaudama įvairiai puoštą herbą. Prancūzijoje o. minima jau 1729, vėliau praplito visoje V. Europoje.

Otomanai (osmanai) pavadinimas turkų nuo dinastijos kūrėjo Otmano, arba Osmano (m. 1326). Gavęs sultono titulą 1299, Otmanas ėmė plėsti turkų imperiją M. Azijoj, iš kur jie vėliau persimetė į Europą, kur jie buvo žinomi turkų o. vardu (žr. Turkijos istorija).

Otonai vardas, taikomas Liudolfingų (žr.) giminės imp. Otonui I, II ir III (žr.).

Otonas (vok. Otto, iš pradžių santrumpinė forma vardų, sudarytų su vva. žodžiu ōt ‚paveldėjimas, nuosavybė') vyrų vardas:

Austrijos:

1. O. (g. 1912) Austrijos Vengrijos sosto įpėdinis, imp. Karolio I vyresnysis sūnus, nuo 1923 Habsburgų dinastijos galva. 1940–46 gyveno JAV, 1950 apsigyveno Bavarijoje. Išsp. Entscheidungen in Europa 1953.

Bavarijos:

2. O. I (1848–1916) Bavarijos karalius 1886–1913, bet už jį valdė regentai Luitpoldas ir Liudvikas III, nes jau nuo 1872 O. psichiškai sirgo.

Graikijos:

3. O. I (1815–1867) Graikijos karalius 1832–62, Bavarijos karaliaus Liudviko antrasis sūnus, 1832 valstybių konferencijoje Londone išrinktas Graikijos karaliumi. Ligi 1835 valdė su regentų pagalba. 1836 vedė Oldenburgo princesę Amaliją, kuri kišosi į politiką ir karaliaus padėtį sunkino. Graikijos gyventojai buvo apdėti dideliais mokesčiais, todėl naujoji dinastija buvo nepopuliari. 1843 iš Graikijos ištraukus Bavarijos kariuomenę, tuoj krašte kilo neramumų ir 1844 išreikalavo konstituciją. 1862 vėl kilo krašte neramumai, ir karalius pabėgo iš Graikijos. *P.Č.*

Vokietijos:

4. O. I Didysis (912–973), vokiečių karalius 936–973 ir Romos imperatorius 962–973. Jis buvo antras Saksų dinastijos karalius, kuriam jo tėvas Henrikas I (žr.)

Otonas I Didysis
(iš Otono Freisingiečio kronikos rankraščio)

padėjo tvirtus valdžios pagrindus Saksonijoj ir iš dalies Vokietijoj. Didikų išrinktas Aachene ir vainikuotas ‚Frankų karalium', O. iš pat pradžių pasišovė būti visos rytinės Frankonijos karalium. Jis gaivino buvusią karolingiškąją karaliją ir stengėsi palenkti sau dalinius kunigaikščius. Be pačios Saksonijos, tuo metu Vokietijoj dar buvo 4 žymios k-tijos: Frankonija, Lotaringija, Bavarija ir Švabija. O. stengėsi šalia jų iškelti savo valdžią ir jas sau palenkti bažnytinės hierarchijos pagalba. Didžiai išaugusi bažnyčia su milžiniškomis žemės nuosavybėmis tiko O. valstybei stiprinti ir pasaulinių kunigaikščių galiai smelkti. Jis lenkė bažnyčią saviep didžiomis privilegijomis, dalindamas vyskupijoms ir abatijoms valstybines žemes su plačiomis imuniteto teisėmis. Tuo būdu žymesnieji vyskupai ir abatai pasidarė teritoriniais kunigaikščiais, bet karalius laikė juos sau priklausomus, pirmiausia pasilaikydamas jų skyrimo teisę. Savo vadovaujančią įtaką bažnyčioj O. stiprino ir per giminaičius.

Daugiausia su priklausomos bažnyčios pagalba O. galėjo išvystyti toli siekiančią užsienio politiką. Pirmiausia jis įsikišo į vakarų Frankonijos (Prancūzijos) reikalus, kur jis taikė karalių Liudviką IV su jo vasalu Hugonu Kapetu. Šia intervencija sutvirtino vokiečių valdžią Pareinės srityse, vad. buvusioj Lotaringijos valstybėj, kurią jau Henrikas I buvo prie Vokietijos prijungęs 925. Iš jau įsigyvenusios tradicijos ši naujai prie Vokietijos prijungta sritis politiškai glaudžiai siejosi su Italija: abi dažnai buvo bendrų valdovų valdomos. O. metu Italijoj įsigalėjo markizas Berengaras, sukilęs prieš karalių Hugoną ir jo sūnų Lotarą. O. pradžioj palaikė Berengarą, bet mirus karaliui, o Berengarui kėsinantis karaliumi tapti, O. prieš Berengarą palai-

kė jauną našlę mirusio Lotaro, Burgundę Adelaidę. Atvykęs į Lombardiją tuojau suartėjo su ja ir vedė (951). Palikęs Lotaringijos kng. Konradą Rudąjį susitvarkyti su Berengaru, grįžo į Vokietiją.

Padidėjusią O. galybę Vokietijoj bandė vėl pakirsti krašto didikai, kurių priešaky stovėjo jo paties giminaičiai, pirmoj eilėj sūnus Liudolfas. Jis juos, palyginti, lengvai sutramdė (953–955) ir nuo tada pradėjo daugiausia remtis dvasininkais.

Tuo pat metu jis gavo progos padidinti savo garbę vengrų nugalėjimu. Atsikėlę į Panoniją IX a. gale, vengrai visą laiką buvo didelė grėsmė rytinei Europai. Kovai prieš juos O. galėjo sujungti ir savo šalininkus ir priešininkus. Sutelktomis jėgomis O. puolė vengrus prie Lecho upės (Lechfelde), netoli Augsburgo, ir visiškai sumušė (955 VIII 10). Šiuo didžiu laimėjimu O. pašalino vengrų grėsmę Europai visiems laikams (nuo šiol vengrai ėmė sėsliai gyventi, tapo krikščionimis ir įsijungė į Europos bendruomenę), o pats O. imtas vadinti ‚Didžiuoju' ir ‚Tėvynės Tėvu'.

O., būdamas pirmiausia saksų kunigaikštis, tęsė jau jo pirmatako Henriko I ir saksų didikų varytą Paelbio slavų politiką. Pirmiausia O. sustiprino vokiečių padėtį Paelby įkurdamas dvi markas: Šlezvigo marką palei Danijos sieną ir vad. Tiuringijos marką tarp Elbės, Saalės ir Muldės upių. Pagoniškiems slavams krikščioninti ir germanizuoti O. įsteigė vyskupijas. Tuo būdu jau anksčiau užimtame vendų krašte radosi Havelbergo (946) ir Brandenburgo (949) vyskupijos. Šiaurėj danų krašte įsteigtos Šlezvigo, Ribės ir Aarhuseno (948) vyskupijos. Vyskupijos buvo savotiškos kariškos bazės pagoniškuose kraštuose, skirtos jiems vergti ir išlaikyti.

Tolimesnė O. politika rytuose jau buvo siejama su jo žygiais į Italiją ir santykiais su popiežium. Jau nuo pirmos kelionės į Lombardiją O. palenkė ją savo suverenitetui, kai pavedė valdyti jam iš naujo ištikimybę prisiekusiam Berengarui. Kai pasipylė didikų skundai prieš šį valdovą, O. buvo pasiuntęs sūnų Liudolfą į Lombardiją (956). Pats O. vyko į Italiją pop. Jono XII kviečiamas prieš tą patį Berengarą. Popiežius pažadėjo jam imperatoriaus karūną, kurios O. jau 951 pageidavo. Su didele jėga patraukė O. per Alpes ir žygiavo Romos link (961). Pakeliui Pavijoj jis iškilmingai perėmė Lombardijos karaliją ir nušalino Berengarą. Vos atvykęs į Romą, tapo vainikuotas imperatorium (962 II 2). Tuo būdu buvo atstatyta Šv. Romos imperija ir neatskiriamai susieta ilgus amžius su vokiška karalija. O. išdavė popiežiui privilegiją, kur pripažino jam Šv. Petro patrimoniją ir ją dar praplėtė, bet pasilaikė sau teisę tvirtinti naujai išrinktą popiežių prieš jo šventimus. Kai sutvirtinęs savo autoritetą Romoj, O. iš jos pasitraukė, pop. Jonas XII, nebrendęs jaunuolis, ėmė sąmokslininkauti su romėnais prieš imperatorių. Tad O. vėl grįžo iš Lombardijos į Romą, nušalino per sušauktą sinodą Joną XII ir į popiežiaus sostą pasodino savo tautietį Leoną VIII. Taip tvarkydamas Lombardijos ir Romos reikalus O. praleido kelerius metus. Vos tik jam grįžus į Vokietiją (965), jo priešai anapus Alpių vėl sujudo ir privertė ji vėl traukti į pietus (966). Šiuo kartu jis jau nesitenkino atstatęs savo valdžią Lombardijoj ir Romoj; jis sumojo stumtis į pietus ir rimtai grėsė Bizantijos sritims—Apulijai ir Kalabrijai. Grasydamas jis pasiekė, ko norėjo, būtent, suartėjimo su Bizantija, graikų imperatoriui pasiūlius savo giminaitę Teofaną per žmoną O. sūnui ir įpėdiniui O. II. Atvykusi į Romą Teofana paties popiežiaus buvo sutuokta su O. II (972).

Paskutiniai O. gyvenimo metai buvo skirti rytų politikai. Jis padėjo pagrindus būsimam slaviškų kraštų krikščioninimui ir germanizacijai, kai juose išplėtė bažnytinę organizaciją. Svarbus dalykas buvo Magdeburgo arkivyskupijos įkūrimas (968). Jai priklausė, be seniau įkurtų slaviškų Havelbergo ir Brandenburgo vyskupijų, dar trys naujos: Merseburgo, Meisseno ir Zeitzo. 973 įkurta Prahos vyskupija taip pat derėjo vokiškai ekspansijai. O. įtaka siekė ir toliau į rytus, pvz. Lenkijos, kuri jo metu tesikūrė, ir net Kijevo, kur jis buvo siuntęs aukštą dvasininką misiniais tikslais.

O., kaip aplamai visa Saksų dinastija, lėmė vokiečių ateitį, kai jis nukreipė jų politiką į rytus. Tolimesnė Vokietijos plėtra, jų garsusis ‚Drang nach Osten' buvo ne kas kita, kaip Otonų politikos tęsimas.

R. Holtzmann, Kaiser O. d. Gr. 1936; *F. M. Fischer,* Politiker um O. d. Gr. 1938; *H. Günter,* O. d. Gr. 1941; *M. Lintzel,* Die Kaiserpolitik O. d. Gr. 1943; *Fr. Dvornik,* The Making of Central and Eastern Europe 1949.

5. O. II (955–983), vokiečių karalius ir imperatorius 973–983, paveldėjęs sostą iš tėvo O. I. Jo vos paveldėta valstybė ėmė braškėti, kai tėvo numaldyti priešai pakė-

lė galvas. Dviejose didžiausiose teritorinėse k-tijose, Švabijoj ir Bavarijoj, vietiniai valdovai panūdo tapti savarankiški. Vos juos palenkus, Prancūzų karalius Lotaras netikėtai O. užklupo Aachene. Vos spėjęs pabėgti, O. tuojau žygiavo prieš Lotarą, pasiekdamas Paryžių, ir sutrukdė prancūzams prisitraukti Lotaringiją. O. nesistengė šios srities arčiau sieti su imperija, nes ją traukė Italija, kur teisėtų popiežių nušalinimas davė jam progos įsikišti. Atstatęs tvarką Romoj ir įtvirtinęs sau palankų popiežių, jis skubėjo į pietus kovoti su iš Sicilijos įsibrovusiais saracėnais. Pasiekė patį Kalabrijos smaigalį ir čia prie Cotrone smarkiai sumuštas (982). Tuo tarpu vokiečių katastrofa Italijoj atsiliepė šiaurėj; danai ir Paelbio slavai sukilo ir nušlavė vokiečių naujokynus. Kai kurios O. I įsteigtos vyskupijos ir krikščionybė slavuose dingo. Tačiau O., vykdydamas Veronos seimo sprendimą, vėl skubėjo į pietus arabų iš Kalabrijos stumti. Pakeliui staiga mirė Romoj vos 28 m. eidamas.

6. O. III (980–1002) vokiečių karalius 983–1002 ir Romos imperatorius 996–1002, sūnus O. II, paveldėjęs sostą vos trečius metus eidamas. Už jį valdė jo motina graikė Teofana, talkininkaujama anytos Adelaidės. Šios moteriškės, remiamos vyskupų, pirmoj eilėj Mainco arkivyskupo Wiligiso, sugebėjo išlaikyti karaliją, smarkiai sukrėstą O. II pralaimėjimo Italijoje, jo staigios mirties ir ypač slavų sukilimo. Jos numaldė ir pašalinto Bavarijos kng. Henriko Peštuko sukilimą, kuris, pagrobęs O., pats kėsinosi karalium tapti. Teofana, realios politikos sumetimais, susilaikė nuo avantiūriškos Italijos politikos ir daugiau dėmesio kreipė į slaviškus rytus. Ji apramino Paelbio slavus ir, tramdydama iš imperijos besitraukiančius čekus, palaikė jiems priešingą lenkų kunigaikštį. Kitaip politikavo jos sūnus O., kai jam, pripažintam pilnamečiui 996, buvo perduota valdžia.

O., augančiam iš motinos paveldėtose klasiškose tradicijose, pirmiausia parūpo Italija, kur jis tuojau žygiavo. Pasiekęs Romą, nušalino įsigalėjusį patricijų Krescencijų Jaunesnįjį ir paskyrė savo popiežių Grigalių V. Šis vainikavo O. imperatoriaus karūna. Grįžęs į Vokietiją ir atlikęs žygį prieš Paelbio slavus (997), vėl buvo kviečiamas į Romą prieš iš naujo sukilusį Krescencijų. Šiuo kartu atvykęs (998), O. nubaudė Krescencijų mirtimi ir ėmė svajoti gaivinti pasaulinę Romos imperiją šalia visuotinės bažnyčios. Krikščioniškoji imperija ir bažnyčia (Imperium ir Sacerdotium) turi, pagal jo svajones, aprėpti visą pasaulį, darniai bendradarbiauti ir viena antrą papildyti. Jis surado žymų talkininką savo utopiškai politikai tuometinio Ravenos vyskupo Gerberto iš Aurillaco asmeny, kurį jis paskyrė popiežium Silvestro II vardu (999). Dar didžiai veikė O. graikų vienuolis Nilas, Romoj gyvenęs ištremtas Prahos vyskupas Adalbertas ir iš Ravenos kunigaikščių giminės kilęs šv. Romualdas, davinėjęs imperatoriui askezės praktikos pamokas. Šios aplinkos paveiktas O. sumojo pastoviai įsikurti Romoj ir Aventino kalne įsisteigė sau rūmus. Juose įvedė klasiškas ir bizantiškas ceremonijas ir svajojo atkurti imperijos senatą ir konsulus. Pats pasivadino pamaldžiai ‚Apaštalų Tarnu' ir pasigamino antspaudą su įrašu ‚Renovatio Imperii Romanorum'.

Iš šios aplinkos laikinai ištraukė O. nužudymas Prūsuose jo brangaus draugo Adalberto, kai sumojo aplankyti jo kapą Gniezne (1000). Jis įsteigė prūsų kankinio garbei Gniezno arkivyskupiją su jai palenktomis trimis vyskupijomis. Tuo būdu Lenkijos bažnyčia buvo paversta atskira provincija ir išskirta iš vokiškosios bažnyčios. Panašiai pasielgta ir su Vengrijos bažnyčia, kai įsteigta Grano arkivyskupija (1001). Grįžęs į Romą, neilgai joj besilaikė. Romėnai, niekuomet neapkentę vokiečių šeimininkavimo, sukilo prieš O., ir jis turėjo su savo popiežium Silvestru II bėgti. Ruošdamasis grįžti į pasirinktą sostinę, jis mirė josios apylinkėje, Paterno pily (1002 pradžioj). Jo svajonė atkurti pasaulinę Romos imperiją sudužo susidūrusi su kieta realybe. Jo palaikai, iškilmingai lydimi ir išstatomi pakeliui kiekvienoj bažnyčioj, atgabenti į Aacheną ir čia palaidoti.

P. E. Schramm, Kaiser, Rom und Renovatio 1928; *M. Ter-Braak,* O. III 1928; *A. Brackmann,* Kaiser O. III und die staatliche Umgestaltung Polens und Ungarns, Abh. d. preuss. Ak. d. Wiss., 1939; *Z. Wojciechowski,* La ‚renovatio imperii' sous O. III et la Pologne (Rev. hist. 73, 1939); *M. Uhlirz,* O. III und das Papstum (Hist. Ztschr. 162, 1940); *L. Halphen,* La cour d'O. à Rome 1950.

7. O. IV (apie 1180–1218), vokiečių karalius ir imperatorius 1209–1218, sūnus garsaus Saksonijos ir Bavarijos hercogo Henriko Liūto. Jį išrinko karalium Hohenštaufenų priešininkas Kölno arkivyskupas Adolfas su savo šalininkais. O. buvo bro-

liavaikis Anglijos karaliaus Ričardo Liūtaširdžio, jo išauklėtas ir prieš išrenkamas valdė anglams priklaususią prancūzišką sritį Poitou. Tad jis veikė Vokietijoj anglų remiamas ir kovojo prieš Hohenštaufeną Pilypą Švabą (žr.), kuris buvo išrinktas po Henriko VI (žr.) mirties (1197). Karalium O. tapo po Pilypo nužudymo (1208), kai jį pripažino pop. Inocentas III ir net imperatorium vainikavo. Bet O. pradėjus siekti Sicilijos karalijos, kurią popiežius laikė savo lenu, jis liko ekskomunikuotas ir karalium pripažintas Hohenštaufenas Fridrichas II (1211). Jis iš Italijos atvyko į Vokietiją ir čia, didikų išrinktas ir karalium vainikuotas, vedė kovą prieš O. Prasidėjusį pilietinį karą Vokietijoj nulėmė įvykis Prancūzijoj, kur mūšy ties Bouvines (1214) O. talkininkavo anglams prieš prancūzus ir pralaimėjo. Po šio smūgio negalėjo veiksmingai priešintis Fridrichui II ir iki mirties laikėsi tik savoj teritorijoj, Braunšveige. *J.J.*

Otonas Bambergietis (1062 / 63 — 1139) Bambergo vyskupas, Pamario apaštalas. Kilęs iš Frankų didikų Mistelbachų giminės, jaunas tarnavo Lenkijos kunigaikščio Vladislovo I dvare; 1090 perėjo į imp. Henriko IV tarnybą, 1101 tapo kancleriu. Imperatorius O. 1102 nominavo Bambergo vyskupu, bet konsekruotas buvo tik 1106, kai aiškiai stojo imp. Henriko V pusėje. Würzburgo seime kovojo už taiką; to dėlei buvo pasiekta Wormso konkordato. Bamberge baigė katedros statymą, pastatė ten pat Šv. Jokūbo ir benediktinų Šv. Mykolo bžn., o visoje savo vyskupijoje 14 bžn. ir 6 pilis, reformavo cistersų ir premonstrantų vienuolynus ir įsteigė Bambergo ir kt. vyskupijose 21 naują tų ordinų vienuolyną. Dėl to vadinamas Vokietijos vienuolių tėvu. Kai Pamarys (Pomeranija) 1120 padarė su Lenkija taiką ir pažadėjo pasikrikštyti, Lenkijos karalius Boleslovas III pakvietė tam darbui O., kuris su pora dešimčių kunigų 1124 nuvyko į Pamarį, čia pirmiausia pakrikštijo Štetino kng. Vratislavą, paskui Pyritzo, Kamino, Štetino ir Julino miestų gyventojus, devyniose vietose pastatydino 11 bžn.; tuo metu buvo pakrikštyta 22.165 gyv. Kai jam išvykus iš Pamario, pagonys bandė atsigauti, O. 1128 vėl išsirengė į Pamarį; čia, imp. Lotaro III remiamas, sušaukė Usedome landtagą ir privertė didikus galutinai priimti krikščionybę, vėl pakrikštijo kelių miestų gyventojus ir atvertė atpuolėlius. Lotaro III atšauktas vis nenustojo rūpintis naujai pakrikštytu Pamariu, nors sumanytos Wollingo vyskupijos įsteigti nepavyko. O. kanonizavo 1189 pop. Klemensas III. Šventė VII 2, Pomeranijoj X 1.

A. Ussermann, Episcopatus Bambergensis 1802; Acta SS. Julii I, 1719; *A. Hofmeister,* Die Prüfenninger vita des Bischofs O. van Bamberg 1924; (") Das Leben des Bischofs O. von Bamberg 1928. *J.V.*

Otonas Freisingietis (po 1111/15–1158) vyskupas, didžiausias viduramžių kronikininkas. Jis buvo sūnus Austrijos markgrafo Leopoldo III Šventojo (žr.) ir Agnės, dukters imp. Henriko IV. Iš pat mažens jį tėvas skyrė prioru naujai pastatytam Klosterneuburgo šeimos vienuolynui ir todėl paaugusį išsiuntė studijų į Paryžių. Čia jis puikiai išsimokslino. Grįždamas sustojo pakeliui Marimondo vienuolyne (Elzase) ir buvo tiek patrauktas vienuoliško gyvenimo, kad pasiliko jame. Jis buvo net abatu išrinktas. Neilgai čia gyvenęs 1138 buvo pašauktas užimti vyskupo sostą Freisinge, kur pasiliko iki mirties. Aukšta O. kilmė ir ypač giminystė su tuometiniu imp. Konradu III Hohenštaufenu (juodu buvo pusbroliai) atvėrė jam aukštosios politikos duris. Įsitraukęs į politiką, dalyvavo II kryžiaus žygy (1147–48), kur buvo net dalinio vadu. Ypač artimai santykiavo su imp. Fridrichu Barbarosa (žr.). Liūdnos savo laiko politinės padėties ir pirmųjų amžių rašytojų, ypač šv. Augustino, paveiktas, O. užsimojo parašyti pasaulinę kroniką. Jo kronika nėra sausas faktų dėstymas chronologiška tvarka, kaip daugumas viduramžių kronikų, bet savaiminga istoriosofija. Artimai sekdamas Augustinu, O. matė pasaulinėj istorijoj dviejų bendruomenių bei ‚miestų' kovą. Iš čia ir kronikos pavadinimas: Chronica sive Historia de duabus civitatibus. Šiosios kovos aspektu jis ir vaizdavo visą pasaulinę istoriją nuo Adomo iki 1146 ir tuo būdu sukūrė po šv. Augustino De civitate Dei antrą žymiausią krikščioniškos istoriosofijos veikalą. Veikalas, apimąs 8 knygas, parašytas eschatologijos ženkle. Akivaizdoj liūdnos dabarties autorius temato artėjantį pasaulio galą. Visa paskutinė 8 knyga ir yra traktatas apie pasaulio pabaigą, Antikristo atėjimą ir paskutinį teismą. Kitokio pobūdžio yra antras veikalas — Gesta Friderici, Fridricho Barbarosos istorija iki 1156. Šio imperatoriaus veržli veikla kiek optimistiškiau nuteikė autorių, ir įvykiai jau nebetragiškai vaizduojami. Apie patį Barbarosą kalbama vien antroj knygoj, o pir-

moji knyga, prasidedanti nuo 1076, liečia priešbarbarosinius laikus. Imp. Fridricho istorija itin tiksliai parašyta, panaudojant net oficialius dokumentus. Pavyzdingiausias kronikos leidinys yra: A. Hofmeister, Script. rerum Germ. ²1912; Gesta Friderici, išleisti G. Waitzo ir B. v. Simsono, Script. rerum Germ. ³1912.

J. Hashagen, O. v. Freising als Geschichtsphilosoph und Kirchenpolitiker 1900; *Ch. Ch. Mierow* (ed.), O. Bishof of Freising: The two Cities 1928; *J. Spörl,* Vom Weltbild O. v. F. (O. v. Freising Gedenkgabe zu seinem 800 Todesjahr, 23 Sammelblatt d. Hist. Vereins Freising, 1958).
J.J.

Otonų menas Vokietijos menas saksų, arba Otonų, dinastijos imperatorių epochoje nuo X a. iki XI a. pusės, vokiečių ankstyvoji romanika. Frankų Merovingų ir Karolingų menas dar buvo Prancūzijai ir Vokietijai bendras. O.m. yra pirmas atskiras stilius vokiečių tautos meno istorijoje. Jo pagrindą sudaro vėlyvosios antikės krikščionių meno palikimas ir Bizantijos įtakos, kurių natūralistiniai elementai O.m. labai atsargiai perdirbami, stilizuojami, išverčiami į aiškių ekspresyvių linijų kalbą. Priešingai aukštajai romanikai O.m. formos neturi plastiškumo. Jų tapybos ir reljefo kompozicija yra iš esmės plokštuminė. Architektūroje dar neišvystyti skliautai ir stinga erdvinio bei plastiško akcentavimo. Būdamas griežtos religinės dvasios O.m. dvelkia sykiu aristokratišku kilnumu. Jis taupus, rezervuotas, bet plataus mosto. O.m. mecenatai buvo imperatoriai Otonas D. Magdeburge, Henrikas I Quedlinburge ir Merseburge, Henrikas II Šventasis Bamberge ir Bazelyje, vyskupai Bruno Kölne ir Soeste, Egbertas Triere, Ulrichas Augsburge ir Bernwardas Hildesheime. Šiose vietose išliko žymių O.m. architektūros paminklų ir reljefinės skulptūros (durys Hildesheime, Augsburge, Kölne). Knygų tapyboje didelio garso sulaukė Reichenau (žr.) salos benediktinų vienuolyno raštinės kūriniai (plg. Vokiečių menas).

Žmogaus Sūnus su piautuvu. Iš Bambergo Apokalipsės

H. Jantzen, Ottonische Kunst ²1959. *P.Rkl.*

Otranto p. Italijos istorinė vietovė prie 72 km pločio O. sąsiaurio (priešais Albaniją), Kalabrijoj; apie 3500 gyv. (1958). Arkivyskupo rezidencija, VIII a. bizantinė šv. Petro bžn., XI–XII a. katedra. Vienas seniausių Kalabrijos mst., romėnų laikais Hydruntum, 1080 normanų paveržtas iš Bizantijos, 1480 sunaikintas turkų ir nuo to laiko neatgavo savo reikšmės.

Otrębski Jan Szczepan (g. 1889 XII 8) lenkų kalbininkas. Mokėsi savo gimtinėje Pilicoje ir Kelcuose. Varšuvos univ. nuo 1909 studijavo slavų filologiją daugiausia profesoriaus J. F. Karskio vadovaujamas. 1913 gavo istorijos filologijos mokslų kandidato laipsnį ir aukso medalį už konkursinį darbą Očerk belorusskich govorov Vilenskoj gubernij. Tais pat metais išvyko Leipcigan, kur toliau studijavo ide. kalbotyrą ir sanskritą, o taip pat slavų ir lietuvių filologiją pas K. Brugmanną, E. Windischą ir A. Leskieną. Čia turėjo doktorizuotis, parašęs darbą apie priebalsių samplaikų tipo ss likimą sanskrite, bet prasidėjęs karas tai sutrukdė, o pats darbas buvo išspausdintas prancūziškai 1932 Vilniuje. 1920 Krokuvos univ. pas prof. J. Rozvadowskį gavo filosofijos dr. laipsnį už darbą Przyczynki do gramatyki porównawczej językow indoeuropejskich. 1921 pradėjo dirbti Vilniaus univ., vadovaudamas ide. kalbotyros bei sanskrito katedrai. 1924 habilitavosi pas Rozwadowskį Krokuvoje, parašęs darbą Z dziejów języka lacińskiego, ir po to buvo paskirtas Vilniaus univ. e.o. profesorium, o nuo 1930

J. Otrębski

ordinariniu savo vadovaujamoj katedroj. O. rūpesčiu Vilniaus univ. buvo įsteigtas lietuvių kalbos lektoriatas ir prie polonistikos katedros lituanistinė magisterija. Dešimt metų pirmininkavo brandos egzaminų komisijai Vilniaus lietuvių Vytauto D. gimnazijoje. Švenčionyse eilę metų skaitė lietuvių k. kursą ir vadovavo lietuvių k. kursams mokytojams, dirbusiems mokyklose su lietuvių dėstomąja kalba. Nuo 1940 lietuviškame Vilniaus univ. buvo lenkų filologijos katedros vedėju, kartu vadovaudamas ir klasikinės filologijos katedrai. 1944–45 vadovavo bendrosios kalbotyros katedrai. Karo metu bendradarbiavo Lietuvių kalbos institute ir dirbo komisijoje, redagavusioje didįjį lietuvių kalbos žodyną. Būdamas Vilniuje, skaitė paskaitas sukakčių progomis: apie A. Baranauską Lietuvių mokslo d-joje (1935), apie J. Balčikonį (1945) ir radiofone lituanistinėmis temomis.

1945 išvyko į Lenkiją ir apsigyveno Poznanėje, kur pradžioje buvo slavų filologijos katedros vedėju, o nuo 1947 vadovauja naujai įsteigtai baltų kalbų katedrai. Čia įsteigė ir redaguoja kalbotyros žurnalą Lingua Posnaniensis, kurio jau išėjo 7 tomai. Jame bendradarbiauja ir lietuvių kalbininkai. Dalyvavo tarptautiniuose kalbininkų suvažiavimuose, skaitydamas paskaitų daugiausia iš lituanistikos srities: Prahoje 1929, Upsaloje 1949, Maskvoje 1958. O. yra vedęs Vilniaus krašto lietuvaitę lituanistę Eleną Horodničiūtę-Samaniūtę, dirbusią Vilniuj Lietuvių kalbos institute, o dabar jam padedančią lituanistikos darbuose.

Be aukščiau minėtų, O. paskelbė šiuos mokslo darbus. Iš lituanistikos: Dajny litewskie zapisane przez Adama Mickiewicza (kartu su Brensztejnu) 1927; Wschodniolitewskie narzecze twereckie I, 1934, III, 1932; Gramatyka języka litewskiego III, 1956, I, 1958; Teksty litewskie I: Teksty dawne 1957; Biblia litewska Chylińskiego. Nowy Testament II (kartu su Kudzinowskiu) 1958; Teksty litewskie II: Teksty współczesne (kartu su E. Otrembskiene) 1959. Iš slavistikos: O t. zw. Baudouinowskiej palatalizacji w językach słowiańskich 1929; Przyczynki slowiańsko-litewskie I 1930, II 1935; O najdawniejszych polskich imionach osobowych 1935; Słowianie: Rozwiązanie odwiecznej zagadki ich nazw 1947; Życie wyrazów w języku polskim 1948; Pochodzenie t. zw. Baudouinowskiej palatalizacji w językach słowiańskich 1948. Iš kitų sričių: Z badań nad infiksem nosowym w językach indoeuropejskich 1929; O pochodzeniu lacińskiego perfectum na -vi i -ui 1927; Gramatyka historyczna języka lacińskiego I (kartu su J. Safarewiczium) 1937. Be to, O. išspausdino daug straipsnių Lingua Posnaniensis bei kituose lenkų, vokiečių, rusų ir kt. žurnaluose, o taip pat jubiliejiniuose Rozwadowskio, Balano, Endzelyno ir Lowmiańskio rinkiniuose. Autobiografija žurnale Nauka Polska XVI, 1932.

Otrembskienė-Samaniūtė (Horodničiūtė) Elena (g. 1910 III 29) mokytoja, tautinių juostų audėja. 1928 baigusi Vilniaus Vytauto D. gimn., Stepono Batoro univ. studijavo pas prof. J. Otrębskį polonistiką, lituanistiką ir lyginamąją kalbotyrą. 1934 gavo filosofijos magistro laipsnį už darbą apie K. Sirvydo kalbą ir 1936, išlaikiusi pedagoginius egzaminus, įsigijo vidurinių m-lų mokytojos diplomą. 1932–39 mokytojavo Vilniaus ir Švenčionių liet. gimnazijose (dėstė lenkų, lietuvių ir lotynų k.); prieškarinėje lietuvių spaudoje spausdino savo kūrinėlius, Vilniaus krašto padavimus ir rašinius kalbiniais klausimais. 1940–45 dirbo Lietuvių kalbos žodyno redakcijoj. 1941–55 Vilniaus univ. skaitė lietuvių ir lenkų kalbą. 1953 lenkų k. kursą skaitė Naujosios Vilnios lenkų mokytojų institute. 1955 apsigyveno su vyru, prof. J. Otrębskiu (žr.), Poznanėj ir jam talkininkauja moksliniame darbe; kartu su juo išsp. Naujuosius lietuviškus tekstus 1959.

E. Otrembskienė-Samaniūtė

1926–56 O.-S. rinko bei pati komponavo juostų raštus. Išaudė 690 juostų, jų tarpe 300 ‚juostikių' rinkinį, tris šimtaraštes juostas, jubiliejines Paryžiaus 2000 metų, lietuviškos knygos 400 metų, Endzelyno, Rimšos, Mickevičiaus, Jablonskio, Žmuidzinavičiaus juostas. Savo juostose liaudies bei originalių ornamentų fone audė įvairių kalbų ir įvairių raidynų tekstus. 1958 Poznanėje buvo jos juostų paroda.

Otsego JAV ež. Naujorko vst.; 14,5 km ilgio, ligi 2,4 km pločio; iš jo išteka upė Susquehanna. Jo krantuose yra vasarviečių, iš kurių žymiausia p. krante Coopers-

town, kur gyveno ir mirė rašytojas J. F. Cooper.

Otsu Japonijos mst. Hondo saloj, prie Bivos ež.; apie 90.000 gyv. (1956). Gumos, tekstilės ir kt. pramonė.

Ott 1. Albert (1847–1895) mechanikas, įmonės instrumentams gaminti Kemptene, Bavarijoje, steigėjas, patobulino hidrometrinį malūnėlį, žinomą O. malūnėlio vardu. 2. Ludwig (1883–1946) (1) sūnus, išrado ir patobulino įvairius hidrometrinius ir matematinius instrumentus; išl. Theorie und Konstantenbestimmung des hydrometrischen Flügels 1925, Instrumentenkunde der praktischen Hydrometrie 1927.

Ottawa 1. Kanados upė, Šv. Lauryno kair. intakas, 1120 km ilgio; baseino plotas 144.300 km², vid. debitas 1900 m³/sek. Upė teka pro sostinę Ottawą ir ties Montrealio mst. jungiasi su Šv. Laurynu.

2. Kanados sostinė, Ontario provincijos r. daly, O. upės deš. krante prie jos ir Rideau upės santakos; 345.460 gyv. (su priemiesčiais, 1957). O. yra vaizdingoje gamtinėje aplinkumoj; ji tęsiasi 4,5 km išilgai aukštą, statų O. upės krantą nuo Chaudière krioklio ligi kitapus Rideau upės krioklių, išsidėsčiusi kalvotame terene. Rideau kanalas dalija miestą į dvi dalis: vakarinę — Upper Town ir rytinę — Lower Town. Ligi II pas. karo Upper Town buvo gyvenamas anglų, o Lower Town tik prancūzų. Iš viso mieste yra 70% anglų ir 30% prancūzų gyv. Maždaug priešais Rideau upę iš kitos pusės į O. upę įteka Gatineau upė. Palankių hidrografinių sąlygų dėka O. turi išplėstą hidroelektrinių jėgainių sistemą.

O. žymenybių centrą sudaro grupė gotikinių pastatų didelėj paupio aikštėj: parlamento rūmai su 90 m aukščio bokštu, kuriame įrengtas karo memorialinis kambarys, ir ministerijų rūmai. Kitos institucijos: tautinis muziejus, archyvas, tautinė meno galerija, observatorija, biblioteka, O. univ. (kat.), Carleton ir Šv. Patriko kolegijos, gamtos muziejus ir kt. Iš bžn. žymiausios yra kat. ir anglikonų katedros.

Mst. r. pakrašty prie Rideau upės yra 600 ha didumo valstybinė žemės ūkio bandomoji stotis su aukštąja žemės ūkio m-la, muziejum ir botanikos sodu, kuriame surinkti visų pasaulio kraštų augalai. O. yra Kanados medžio pramonės ir prekybos centras. Oficiali gubernatoriaus rezidencija, vadinamoji Rideau Hill, yra r. mst. dalyj prie Rockcliffe parko.

Istorija. Dabartinės O. centro vietoje, apie 1820 naujakurys N. Sparks buvo įkūręs savo ūkį. 1826 plk. J. By atvyko su įsakymu iškasti kanalą tarp O. upės (žemiau Chaudière krioklio) ir Ontario ež. Prie upės žiočių pradėjo kurtis mstl., pramintas Bytown vardu. Tai buvo O. užuo-

Kanados parlamento rūmai Ottawoje

mazga. 1854 jo vardas pakeistas į O. ir jam suteiktos miesto teisės. 1858 karalienė Viktorija O. padarė Kanados provincijos, o 1867 Kanados dominijos sostine.

A.B.

O. lietuviai. Prieš I pas. karą įsikūrusių tėra dvi šeimos, kiti — II pas. karo pabėgėliai. 1951–52 buvo apie 250 asmenų, bet daug kas, pasibaigus sutarties laikui, išvažinėjo kitur. 1960 buvo apie 90 asmenų (34 šeimos vienetai). Tautinėms šventėms paminėti imta burtis jau 1947. Kun. dr. J. Razutis 1948 pradėjo vietinius lietuvius organizuoti ir padėjo naujai atvykstantiems geriau įsikurti, talkinant iš seniau gyvenančiai Pranckevičių šeimai. Susidariusiai nesrovinei lietuvių grupei vadovavo kun. dr. J. Razutis, agr. J. Saulėnas, arch. V. Trečiokas ir ilgiausiai inž. Alb. Paškevičius. 1952 XI 23 persiorganizuota, pagal Kanados LB statutą, į bendruomenės apylinkę, kuriai vadovavo A. Paškevičius (ligi 1956 II ir vėl 1957), dr. A. Šidlauskaitė 1956 ir 1958, dr. M. Paplauskienė-Ramūnienė nuo 1958 pabaigos. 1951 veikė šeštadieninė m-la su 8–11 vaikų (vedėja M. Paplauskienė-Ramūnienė), o 1949–53 tautinių šokių grupė (vadovė A. Paškevičienė). Spaudą platino 1950–53 J. Šimanskis. Tautos Fondo įgaliotiniais buvo V. Trečiokas, G. Jonušienė, A. Paškevičius. Pradžioje pobūvių-minėjimų buvo surengiama per metus 8–12, dabar — 3–4, tautinių švenčių dienomis. Birželio trėmimų minėjimas rengiamas su latviais ir estais, kartais ir su čekais, lenkais ir ukrainiečiais (lietuvių grupės iniciatyva su kt. pabaltiečiais kasmet buvo dedamas vainikas prie War Memorial paminklo miesto centre ligi 1956, kol buvo tai uždrausta). Pilietybės dieną dalyvaujama tautinių grupių pasirodymuose, atstovaujami lietuviai antikomunistiniame bloke, vasarą surengiama iškylų. Katalikų (jų dauguma) religiniais reikalais 1948–51 rūpinosi kun. J. Razutis, vėliau iš Montrealio T. J. Kubilius, S.J., nuo 1954 kun. V. Skilandžiūnas, vikaru įsikūręs prie angliškos parapijos. *A.Pšk.*

Ottawos pabaltiečiai prie War Memorial paminklo deda vainiką, minėdami 1941 birželio trėmimus (vyrų grupėj prie vainiko liet. atstovas inž. A. Paškevičius)

3. JAV mst. Illinois vst., prie Illinois ir Fox upių santakos, 130 km į p.v. nuo Čikagos; apie 18.000 gyv. (1958). Stiklo, plytų, žemės ūkio padargų pramonė. 1858 VIII 21 čia įvyko pirmieji Lincolno-Douglaso debatai.

4. JAV mst. Kansase, prie Osage upės; apie 11.000 gyv. (1958). Žemės ūkio produktų apdirbimo pramonė, 1865 įkurtas baptistų univ.

Otto 1. Berthold (1859–1933) vokiečių pedagogas, pasižymėjęs XX a. pradžioje reformininiais šūkiais: 1. susocialinti auklėjimą, 2. pedagogikai dėsnių ir metodų ieškoti vaiko prigimtyje, 3. ugdymą remti saviveikla, 4. vartoti integralinį metodą, apimantį keletą dalykų iš karto, 5. prisitaikyti prie amžiaus tarmės (Altersmundart) ir 6. pritaikyti mokyklai naminio auklėjimo formą. Šias savo idėjas O. populiarino per paskaitas ir eilėje savo kurtų pedagoginių žurnalų (Die Deutsche Schulreform 1898, Der Hauslehrer 1901, savaitraštis Deutsche Volksgeist nuo 1917). Kai labai daug tėvų pradėjo siųsti jam auklėti savo vaikus, O. įsteigė Berlyno priemiestyje Naminio mokymo mlą (Hauslehrerschule), vėliau (1906) pavadintą Berthold-Otto-Schule. Čia jis traktuodavo savo mokinius, lyg jie būtų namie su savo vyresniu draugu, repetitoriumi; sėdėdavo prie vieno stalo ir iš laisvų pasikalbėjimų padarydavo tikrą jo prasme pamoką, kur simultaniškai buvo einami visi tradicinėj mokykloj dėstomi dalykai. Ugdymas atskirais mokslo dalykais esąs priešingas vaiko prigimčiai ir kasdieninio gyvenimo reikalavimams. Kai dėl brandos tarmių (Altersmundart) O. tvirtina, kad kiekviename savo brendimo laikotarpy vaikas vartoja skirtingą kalbą sąvokų, žodyno, išsireiškimų atžvilgiais. ‚Sunkių dalykų iš viso nėra, jei tik jie pateikiami brandos tarme'. Pademonstruoti, kaip sunkūs dalykai turi būti dėstomi, atsižvelgiant į vaiko amžių ir jo kalbinį pajėgumą, O. parašė ‚brandos tarmėje' visą

eilę knygučių. O. ugdymo postulatai yra šie: 1. auklėtinis turi bręsti visais atžvilgiais s a v a i m e, 2. mokytojo uždavinys— pašalinti žalingą įtaką ir padėti nugalėti kliūtis. Mokytojas — tik geras draugas, patarėjas, vadovas. Drausmei palaikyti iš pačių mokinių sudarytas teismas. Didžiausia bausmė — pašalinimas kelioms valandoms ar net dienoms iš mokyklos. O. principai yra psichologiškai pagrįsti. Racionaliai pavartoti jie, be abejo, gali praturtinti tradicinę ugdymo sistemą. Tik, žinoma, negalima reikalauti, kad 40 mokinių klasėj galėtų būti sėkmingas ‚naminio bei šeiminio mokymo' metodas. Integralinis dėstymas, nors atitinka psichologijos dėsnius ir gyvenimo reikalavimus, pedagogiškai yra sunkiai vykdomas. Mokiniams jis yra įdomus ir efektingas, bet mokytojui sunku išlaikyti pusiausvyrą tarp einamųjų dalykų. Veikalai: Lehrgang der Zukunftsschule 1901, Beiträge zur Psychologie des Unterrichts 1903, Hauslehrerbestrebungen und Altersmundart 1905, Geistiger Verkehr mit Schülern im Gesamtunterricht 1907, Kindesmundart 1908, Die Reformation der Schule 1912, Volksorganische Einrichtungen der Zukunftschule 1914.

K. Günzel, Organische Bildung in der Weise B. O.s 1937. *A.Lgm.*

2. N i k o l a u s A u g u s t (1832–1891) vokiečių pramoninininkas ir konstruktorius. Drauge su inž. E. Langenu O. sukūrė vidaus degimo variklį, kuris 1867 buvo pripažintas tinkamas. Pasinaudojęs kitų mokslininkų mintimis, O. 1876 padarė 4 taktų vidaus degimo variklį, labai palankiai įvertintą 1878 Paryžiaus parodoje. Šių dienų daugiatakčiai varikliai naudoja visus O. variklio elementus. O. buvo baigęs tik realinę mokyklą. *M.Kr.*

3. R u d o l f (1869–1937) vokiečių protestantų teologas, 1904 prof. Göttingene, 1914 Breslave, 1917 Marburge, nuo 1929 emeritas. Filosofo Frieso įtakoje O. tyrinėjo religijos esmės, tiesos ir išraiškos formų mokslinio pažinimo galimybę. Priklausė vad. fenomenologinei srovei. Religija jam yra sui generis apraiška, savo giliausia esme iracionali. Norėdamas pažymėti tai, kas religijoje yra savita ir iracionalu, t.y. kas joje lieka atsiejus visus dorinius - racionalinius elementus, savo pagrindiniame veikale Das Heilige 1917 jis nukalė sąvoką n u m i n o s u m (iš lot. žodžio numen ‚dieviška valia, dieviška galia'). Numinosum — tai O. terminas apibūdinti ‚šventybei', kiek ji yra specifinė religijos kategorija. Šventybė, arba numinosum, yra paskutinioji objektyvi realybė, kuri atsiskleidžia žmogui. Pažinimo galia, kuria žmogus ją suvokia, yra religinis ‚jausmas', ‚pajauta', ‚divinacija'. Pirmas dalykas, kuris žmoguje nurodo už jo sąmonės ribų egzistuojantį numinosum, yra ‚sukurtumo jausmas' (Kreaturgefühl). Savo religijos fenomenologijoje Otto skiria du pagrindinius numinosum'o momentus. Numinosum yra m y s t e r i u m t r e m e n d u m, nugąstinga paslaptis, kuri atstumia žmogų, ir kartu m y s t e r i u m f a s c i n o s u m, žavinti paslaptis, kuri jį patraukia. Religinėje patirtyje tie du momentai yra neatskiriami. Savo tyrinėjimų gavinius pavaizduodamas indų scholastikos ir mistikos studijomis, O. tuo pačiu stengėsi akcentuoti ‚krikščionybės absoliutumą ir savitumą religijos istorijos rėmuose'. Be to, įsigytas mokslines pažintis jis siekė praktiškai įgyvendinti protestantiškosios krikščionijos kulte. Jis laikomas naujųjų laikų protestantų liturginio sąjūdžio vienu įžymiausių iniciatorių. Jis ir jo ratelis ypač pabrėžia šventojo-paslaptingojo Dievo garbinimo momentą ir siekia sugyvinti tikinčiosios bendruomenės aktyvumą. O. paskata 1921 įsikūrė Der religiöse Menschheitsbund, kurio tikslas buvo sukurti visų didžiųjų kultūrinių religijų atstovų tarpe tarpreliginę darbo draugystę tautų doriniam gyvenimui kelti. Svarbesnieji veikalai: Das Heilige 1917 (301959); Aufsätze das Numinose betreffend 1923; Chorgebete 1925; Zur Erneuerung und Ausgestaltung des Gottesdienstes 1925, West-östliche Mystik 1926, Die Gnadenreligion Indiens und das Christentum 1930; Reich Gottes und Menschensohn 1934 (31954). *A.Jr.*

R. Otto

Ottobeuren Bavarijos vietovė į p.r. nuo Memmingeno; 4500 gyv. (1954). Žymus benediktinų vienuolynas įst. 764. XVI a. jis turėjo pirmą vienuolių laikomą spaustuvę ir orientalinių kalbų mokyklą. Šv. Aleksandro ir Šv. Teodoro vardo vienuolyno bžn. naujai pastatyta 1737–57 pagal S. Kramerio ir Ch. Vogto planus, užbaigta arch. J. M. Fischerio (žr.). Ji turi kryžiaus planą su dideliu transeptu, kurio galai apskriti. Interjeras — iš turtingiausių roko-

Ottobeuren bžn. interjeras

ko dekoracijų Vokietijoje. Freskas atliko J. J. Zeilleris, stiukas M. Fechtmayras iš Wessobrunno. 300 angelų skulptūrų.

N. Lieb, Benediktinerabtei O. 1951.

Ottumwa JAV mst. Iowos vst. p.r. dalyj, abipus Des Moines upės; apie 36.000 gyv. (1958). O. yra didelių minkštojo akmens anglies kasyklų centre ir kukurūzų bei kiaulių auginimo srityj.

Otway Thomas (1652–1685) anglų dramaturgas. Daugiausiai rašė komedijų, bet garso pasiekė tragedijomis. Mirė varge. Minėtini veikalai: Alcibiades 1675, Don Carlos 1676, The Orphan 1680, Venice Preserved 1682. Pastaroji drama yra stipriausia, vaidinama ir XX a. Jo gyvenamame monarchijos atstatymo laikmety dramoje vyravo bombastiškumas, dirbtinumas, nenuoširdumas. O. jautėsi artimesnis praėjusiam elzbietiniam amžiui ir stengėsi giliau bei nuoširdžiau už savo bendralaikius vaizduoti esminius jausmus ir aistras. Jo dramos pasižymi emocijos intensyvumu, kartais nukrypstančiu iki sentimentalumo, atjautimu, patosu ir priemonių tiesiogiškumu. Aktoriai vertina jo dramas dėl eilės dėkingų rolių. *A.L.*

Ötztalio Alpės dalis vidurinių Alpių tarp Inno, Wippo ir Passeierio upių, sudaranti takoskyrą tarp Š. ir P. Tirolio. Aukščiausia viršūnė Wildspitze 3774 m.

Oubainas nuodinga medžiaga, gaunama iš medžio Acocanthera Oubaio, o taip pat iš Strophantus gratus sėklų. Rytų Afrikos čiabuviai vartojo nuodingoms strėlėms gaminti. Medicinoj vartojama širdies stimuliacijai ir veikia panašiai kaip digitalis.

Oud Jacobus (g. 1890) olandų architektas. Po studijų Amsterdame ir Delfte, Münchene studijavo pas Th. Fischerį. Vėliau buvo įtakotas F. L. Wrighto funkcionalizmo, 1918–33 būdamas Roterdamo mst. architektu, pasižymėjo savo statytomis darbininkų butų kolonijomis. Išsp. Holländische Architektur 21929, Nieuwe Bouwkunst in Holland en Europa 1936.

Oudennarde, Oudenaarde, prc. Audenarde, senas Belgijos mst. r. Flandrijoj prie Šeldės upės; apie 7000 gyv. (1958). O. rotušė, statydinta 1525–35 vėlyvojo gotiko stiliuje (H. van Peede ir G. de Ronde), turi puošniausią (po Liuveno) fasadą. Be to, mieste yra dvi XII–XIII a. bžn. Prie O. Ispanijos paveldėjimo kare 1708 VI 30 — VII 11 sąjungininkų kariuomenė, vadovaujama princo Eugenijaus ir Marlborougho, nugalėjo prancūzus.

Oudinot Nicolas Charles (1767–1847), Reggios kunigaikštis, Prancūzijos maršalas, pasižymėjęs mūšiuose prie Berezinos (1812), Austerlitzo, Ostrolenkos, Friedlando, Wagramo, Bautzeno. 1813 pralaimėjo prie Luckau ir Grossbeereno. Grįžus Napoleonui iš Elbos salos, O. buvo paskirtas vadovauti gvardijai. Restauracijos metu buvo aukštųjų (perų) rūmų narys.

Oudry Jean Baptiste (1686–1755) prancūzų tapytojas, vienas žymiausių XVIII a. mokyklos animalistų. Meno mokėsi pas savo tėvą Jacques O. ir pas garsų portretistą Largillière. Iš pradžių dirbo daugiausia portretus ir natiurmortus. Vėliau visą dėmesį skyrė animalistinei tapybai. 1719 už paveikslą L'Abondance avec ses attributs buvo priimtas į akademiją. Netrukus po to savo medžioklės scenomis atkreipė Liudviko XV dėmesį ir gavo karaliaus užsakymų. 1734 O. buvo paskirtas Beauvais kilimų audyklos meniniu dir., o kiek vėliau jam buvo patikėta ir Gobelins superintendantūra. O. animalistinėje tapyboje atsispindi visa XVIII a. medžioklės romantika ir grožis. Geriausi jo šios rūšies darbai savo estetine koncepcija primena šokį: juose dominuoja ritmas, judesys. Paties Liudviko XV pageidavimu, tapytojo tikrovės vizija turėjo sustoti ten, kur prasideda brutali realybė. Tapybiškai stipriausi O. darbai yra tie, kuriuose jis stovi arčiau gamtinės realybės (Le canard blanc, Chien barbet aux prises avec un butor 1725 etc.).

N. Hennique, J. B. O. 1926; *M. Florisoone,* Le XVIII siècle 1948. *A.Lc.*

Oulu (šved. Uleaborg) v. Suomijos uostas prie Oulu Joki upės žiočių; apie 40.000 gyv. (1959). Jis yra to paties vardo provincijos, apimančios visą š. Suomiją, adm. centras. Medžio apdirbimo, degtukų, baldų, fanieros, odų pramonė. Protestantų vys-

kupo rezidencija, muziejus, XIV a. pilis (statyta švedų prieš rusų invaziją).

Oulu Järvi didumo ketvirtasis Suomijos ež.; 995 km², 122 m nuo j.l. Iš jo išteka Oulu Joki upė.

Oulu Joki (šved. Uleälv) Suomijos upė, teka iš Oulu Järvi ež. į š.v., ties Oulu įteka į Baltijos jūros Botnijos įlanką. Ilgis 107 km, su aukštupiu Ema Joki 440 km. Baseino plotas 22.910 km², vid. debitas 250 m³/sek. Upė turi daug slenksčių ir buvo mėgiama turistų. Dabar joje pastatyta hidroelektrinė stotis, planuojamos dar 5; statybos sąlygos labai patogios, upės nuotakis išlygintas, nes jos baseine yra 12,7% ežerų.

Ouro-Preto Brazilijos mst. Minas Gerais vst., prie Itacolumi upės, 1100 m nuo j.l.; apie 14.000 gyv. (1956). Mangano ir geležies rūdos kasyklos. Iš istorinių pastatų pažymėtinas seniausias Brazilijos teatras (atstatytas 1862), Casa dos Contos, kasyklų m-la (viena iš žymiausių Brazilijoje), 15 bžn., muziejus. O.-P. įkurtas 1701 aukso ieškotojo Antonio Diaso Taubaté's. 1711 pavadintas Vila Rica ir 1823 padarytas Minas Gerais provincijos sostine, kuria išbuvo ligi 1898. O.-P. 1933 įteisintas kaip tautinis monumentas, o jo sritis — nacionalinis parkas.

Outardes (River aux Outardes) Kanados upė, Šv. Lauryno upės kair. intakas, 434 km ilgio; baseino plotas 18.800 km², vid. debitas 470 m³/sek.

Ouwater Albert van, XV a. pusės dailininkas, įkūręs Haarlemo mokyklą, iš kurios išaugo Bouts ir Geertgen. Vienintelis žinomas autentiškas jo kūrinys yra Lozoriaus prisikėlimas (Berlyne).

Ovà upelis Šakių aps., Nemuno kair. intakas, 12 km ilgio; teka iš Kazlų Rūdos miškų į š.r., įteka giliu skardžium ties Riogliškių k.; kair. intakai Skardupis ir Šaltupis; baseino plotas 36 km².

Ovacija (lot.) viešas pritarimas šauksmais, plojimas.

Ovaidas (jovaidas, jėvaidas, jovadas) neaiški laukų ir miškų būtybė, išlikusi žmonių tikėjimuose ir pasakojimuose. Vienoje sakmėje (J. Balys, Liet. pasakos ²1951) sutinkame jį ir tikriniu Jovado vardu, primenantį daug kuo Miškinį.

Ovalas (lot.) apvalainis, pailga, apvali figūra.

Ovariektomija, ar ooforektomija, kiaušidžių (ovarium) chirurginis pašalinimas. Kiaušidės yra moters lytinės liaukos. Jų yra dvi — dešinioji ir kairioji. O. išmačiai: 3½ cm × 2 cm × 1½ cm. Išvaizda jos panašios į didelį migdolą, guli plačiame gimdos raištyje, susideda iš viršutinio klodožievės ir vidinio smegeninio klodo. Žievės paviršių dengia vad. germinalinis (gimdybinis) epitelis, kuris palaiko savo embrioninės savybes iki moters vaisingumo baigos, apytikriai iki 45 metų amžiaus. Po tuo epiteliu yra žievinė stroma, sudaryta iš jungiamojo audinio ląstelių. Tiek gemale, tiek ir jo ląstelėse vyksta ląstelių skaida ir dauginimasis. Be kiaušinėlių, kiaušidės gamina keletą hormonų, kurie valdo ir pačių kiaušidžių ir kitų gimdymo organų funkcionavimą. Kiaušidės dažnai atakuojamos įvairių patologinių procesų. Jose atsiranda įvairūs navikai, jos suserga tuberkuliozе ir kitomis ligomis. Dažnai tokiais atvejais vienintelė gydymo priemonė yra jų chirurginis pašalinimas — o. *D.Js.*

Ovelgön Vokietijos vietovė, 8 km nuo Cellės. Lietuvių stovykla įkurta prieš II pas. karo pabaigą. Buvo apie 260 asmenų, veikė pradžios m-la, anglų k. ir šoferių kursai, choras ir tautinių šokių grupė. Stovyklai vadovavo inž. A. Glazė, inž. Variakojis, J. Kukanauza. 1945 IX stovykla perkelta į Cellę.

Overbeck 1. Franz (1837 Petrapilyje—1905 Bazelyje) vokiečių ev. teologas, 1870–97 Bazelio univ. bažnyčios istorijos prof. Anksti nuo krikščionybės nutolęs, draugavo su Fr. Nietzsche ir skelbė nuo krikščioniškosios įtakos atpalaiduotą auklėjimo ir kultūros sampratą, laikydamas kultūrą nesuderinamą su krikščionybės echatologizmu ir pasaulio paneigimu. Veikalai: Über die Christlichkeit unserer heutigen Theologen 1873, Studien zur Geschichte der Alten Kirche 1875, Das Johannes-Evangelium 1911, Vorgeschichte und Jugend der mittelalterlichen Scholastik 1917, Christentum und Kultur 1919.

2. Johann Friedrich (1786 Lübecke — 1869 Romoje) vokiečių tapytojas. Svarbiausias nazariečių (žr.) meistras. Studijų metu kartu su Pforru įst. vokiečių tapytojų Šv. Luko broliją. Nuo 1810 su savo bendraminčiais gyveno buv. S. Isidoro vienuolyne Romoje. 1813 perėjo į katalikybę. O. menini idealą suformavo susižavėjimas Düreriu, Peruginu ir Raffaeliu. Savo kūrybos tikslu O. laikė vokiečių religinės tapybos atnaujinimą. Svarbiausi darbai: 1816–17 freskos Casa Bartholdy Romoje, nuo 1888 perkeltos į Berlyno Na-

tionalgalerie, jų kartonai Frankfurto Städelio institute; 1816–27 freskos Tasso Išvaduotosios Jeruzalės temomis Villa Massimi Romoje; 1820 Autoportretas su žmona ir kūdikiu Lübecke; 1825 Madona su šv. Jonu ir šv. Elzbieta Münchene; 1829 Šv. Marijos rožių stebuklo freska Asyžiaus Portiuncula koplyčios frontone; 1840 Religijos triumfas Frankfurte. Jo plonų linijų piešinius biblinėmis temomis išpopuliarino raižytojai Bartoccini ir Keller.

M. Howitt, F. v. O. I–II, 1886; *V. Valentin*, F. O. I–II 1886; *K. Brodnitz*, Nazarener und Romantik. Eine Studie zu F. O. 1914; *K. G. Heide*, O. und sein Kreis 1928.

Overberg Bernhard (1754–1826) vokiečių katalikų teologas ir pedagogas, nuo 1783 Münsterio mokytojų seminarijos, nuo 1809 kunigų seminarijos vedėjas. Savo asmeniu sukūrė tikrą auklėtojo pavyzdį, o veikalais iškėlė ano meto pedagogikai naujų minčių: vietoj atmintinio mokymosi skatino pašnekesinį mokymą, skaitymui siūlė garsinį metodą ir t.t. Pažangus katechetas. Iš daugelio raštų suminėtini: Anweisung zum zweckmässigen Schulunterricht 1793, Neues ABC-Buch 1798, Christkatholisches Religionshandbuch, 2 tt., 1804.

R. Strapper (red.), O. B. als pädagogischer Führer seiner Zeit 1926.

Øverland Arnulf (g. 1889) norvegų rašytojas. Mėgino būti dailininku, studijavo kalbotyrą Kristianijos univ., tačiau jo nebaigė. Lemiamos reikšmės jo kūrybai turėjo susitikimas su A. Strindbergu. Savo pirmuose eilėraščių rinkiniuose Den ensomme fest (Vieniša šventė) 1911 ir De hundrede violiner (100 smuikų) 1912 perdavė graužiantį tuštumo ir vienišumo jausmą. Toji pati nuotaika ryški ir Advent (Adventas) 1915. I pas. karui prasidėjus, Ø. susidomėjo politika. Socialiniai interesai suvedė jį su radikaliąja norvegų inteligentija, kuri vilties kupina sekė įvykius Sov. Sąjungoje. Tarpkariniame laikotarpyje Ø. pasidarė įniršęs visuomenės kritikas, tiek poezijoje, tiek žurnalistikoje, skleidęs revoliucinę dvasią darbo klasėje. Jis buvo nusikreipęs ir prieš krikščionybę, iš dalies paveiktas S. Freudo. Tas jo užsiangažavimas laiko sąjūdžiuose ryškus eilėraščių rinkiniuose Bred og vin (Duona ir vynas) 1919, Berget det blå (Mėlynasis kalnas) 1927, Hustavler (Namų paveikslai) 1929 — bene pats reikšmingiausias jo poezijos rinkinys. II pas. karo metu jo rinkinys Ord og alvor til det norske folk (Rimties žodžiai) 1940 okupuotai norvegų tautai tapo savotišku psalmynu. 1941 Ø. buvo gestapo areštuotas ir ligi karo pabaigos kalintas (Oslo, vėliau Vokietijoj Grini ir Sachsenhauseno koncentracijos stovyklose). Grįžo namo 1945 ir buvo sutiktas kaip tautinis norvegų dainius. Jo karo laiko lyrika tilpo rinkiniuose Vi overlever alt (Mes pergyvensime viską) 1945 ir Tilbake til livet (Atgal į gyvenimą) 1946. Ir po II pas. karo jis nemetė domėjęsis politika. Dabar jo žodis ir plunksna nukrypo prieš sovietinį komunizmą. Savo politinėse kalbose jis nepamiršta ir Pabaltijo kraštams padarytų skriaudų. Anot jo, apie Pabaltiją jis kalbės todėl, kad apie jį niekas nedrįsta kalbėti. Ö. yra ne tik lyrikas, bet ir prozininkas. Paminėtini novelių rinkiniai: Den haarde fred (Kietoji taika) 1916, Deilig er jorden (Graži yra žemė) 1922, Gud plantet en have (Dievas užželdino sodą) 1931. *J.Lng.*

Ovibus mochatus žr. Muskusinis jautis.

Ovidijus, Publius Ovidius Naso (43 pr. Kr. Sulmonoje — 17 ar 18 po Kr. Tomi, dabar Constanta, žr.), žymiausias šalia Vergilijaus ir Horacijaus Augusto meto romėnų poetas. Kilęs iš raitininkų ir gavęs puikų retorinį išmokslinimą, O. tebuvo ėjęs tik žemesnes valstybines pareigas, dėl savo vangumo ir polinkio į poeziją atsisakęs nuo įprastinės aukštesniųjų romėnų sluoksnių ambicijos siekti senatorinių tarnybų. Teisindamasis prieš nepatenkintą tėvą, barusį jį už eiles, poetas prisipažįsta lengvai jas kuriąs: ‚Ką tik bandžiau rašyti, visa išėjo eilėmis'. O. buvo nepasiekiamo virtuoziškumo formos meistras, sąmojingas, pikantiškas ir originalus, nepamėgdžiojamo lengvumo. Tačiau šiam formos prašmatnumui neprilygo turinys, nes O. stigo rimties ir aukštesnių siekių. Šiomis O. būdingomis savybėmis ypatingai pasižymi jo erotinė jaunystės poezija. Pirmas O. veikalas, išgarsinęs dar aštuoniolikmetį poetą, buvo 3 knygų elegijos Amores (Mylavimasis), kurių centrinę vietą užima išgalvota mylimoji Corinna. Kitas veikalas buvo Heroides (gr. hērōis, -idos ‚herojė'), arba Epistuale (Laiškai), išgalvoti mitologinių moterų laiškai savo mylimiesiems, pvz. Penelopės, Medėjos, Didonos. Šią poeziją apvainikavo 3 knygų Ars amatoria arba amandi (Meilės menas), pusiau humoristinis pamokomas eilėraštis palaido turinio ir tono, bet pasižymįs dalyko pažinimu ir psichologiniu įžvalgumu. Tarp pamokymų, kaip suvedžioti, įpintos sakmės pavaizdavimui. Pirmosiose dviejose knygose patarimai vy-

rams, paskutinėje mergaitėms. Šio veikalo atitikmuo Remedia amoris (Vaistai nuo meilės), nurodymai, kaip išsigelbėti nuo įkyrios aistros, silpnesnis už Ars, bet taip pat pasižymįs techniškumu ir psichologinėmis plonybėmis. Savo virtuoziškumui parodyti O. surašė eilėmis sausus kosmetikos receptus veikalėlyje De medicamine faciei (Veido kosmetika). To pat meto ir vienintelė jo neišlikusi tragedija Medea, apie kurią Kvintilijonas pareiškė, kad ‚ji rodo, ką šis vyras galėjo duoti, jei jis užuot atsidavęs savo polinkiams būtų sugebėjęs juos pažaboti'.

Antru savo kūrybos periodu O. temas ėmė iš graikų ir romėnų mitologijos. Žymiausias, nebe eleginiais distichais, bet hegzametrais rašytas 15 knygų veikalas Metamorphoses (gr. metamorfōsis ‚vienos formos kitimas kita'), poetiškas graikiškų sakmių apie virtimus sujungimas vienumon. Nuo priešpaskutinės knygos įterpta ir keletas romėnų sakmių. Pradėtas pasaulio įkūrimu veikalas pasakoja apie žmonių virtimus gyvuliais, augalais etc. ir baigiamas Augusto giminės išaukštinimu, Cezariui virstant žvaigžde ir užsimenant apie būsimąjį Augusto sudievinimą. Poetas moka vykusiai vieną virtimą išvesti iš kito ar prie jo prijungti, nustatydamas paskirų sakmių ryšį bei seką ir sukurdamas vieningą veikalą. Poetas sumaniai panaudojo aleksandriečių (pvz. Kalimacho, žr.) ir neoterikų (žr.) iki virtuoziškumo išdirbtą įpynimo meną. Vėl elegišku metru eiliuotas 6 knygų romėnų švenčių kalendorius Fasti (žr.), aprašęs mėnesiais romėnų šventes ir papročius ir atpasakojęs sakmes bei istorinius įvykius, susijusius su minėtinomis dienomis. O. buvo užsimojęs sukurti šio veikalo 12 knygų, tačiau sutrukdė staigi nelaimė — Augustas ištrėmė O. į laukinio krašto užkampį Tomi prie Juodosios jūros. Tikra trėmimo priežastis nežinoma. Veikiausiai dėl to, kad O. buvo vienas iš žinojusių Augusto dukraitės Julijos skandalą. Su šiuo trėmimu baigėsi vaisingiausias O. kūrybos laikotarpis.

Ištremtas O. siuntinėjo Romon elegijas, penkias vardu Tristia (lot. tristis ‚liūdnas') ir keturias Epistulae ex Ponto (Laiškai nuo Juodosios jūros), kuriose vaizdavo liūdną tremties gyvenimą, laukinį kraštą bei jo gyventojus ir vis maldavo imperatorių palengvinti jo buitį. Nežinomam priešui Romoje taikytas šmeižiamasis eilėraštis Ibis (žr.), skolintu iš panašaus Kalimacho eilėraščio prieš Apolonijų Rodietį (žr. Apollonios) vardu, ir nebaigtas graikiškais pavyzdžiais ir vardu Halieutica (halieutikos ‚susijęs su žuvininkyste') eilėraštis poetiniu atžvilgiu nereikšmingas. Tarp neišlikusių tremtyje rašytų eilėraščių yra ir Augusto, jo įpėdinio ir šeimos garbei getų kalba rašytasis. Tai didelis kalbos mokslui nuostolis. Dėl O. eilių lengvumo ir didelio poetinio autoriteto senovėje ir viduramžiais jam buvo priskirti ir kai kurie svetimi eilėraščiai.

O. buvo jau savo amžininkų aukštai vertinamas ir plačiai skaitomas, nors jo veikalai ir buvo pašalinti iš valstybinių bibliotekų. Antikinėje senovėje O. prigijo retorių mokyklose, į kurias jį įvedė Kvintilijonas, jaunieji poetai uoliai juo sekė. Vėliau O. buvo kiek išstumtas Vergilijaus, bet nuo XII a. jis buvo vėl uoliai skaitomas, įvestas į literatūros pasaulį ir į mokyklas. Ypač uoliai buvo skaitomos ir sekamos jo Metamorfozės, buvusios geru įvadu į graikų sakmes, taip pat Ars ir Heroidės. Jo eilėraščiai, neišskiriant net nešvankiausių, buvo naudojami moraliniams ir pedagoginiams tikslams dėl jų sentencijų. Renesanso, humanizmo ir baroko metu O. įtaka dar padidėjo. Jis ir šiandien aukštai tebevertinamas ir einamas mokyklose.

Ir L i e t u v o j e O. be abejonės buvo einamas Lietuvos mokyklose nuo jų pradžios XVI a. iki pastarųjų laikų ir paliko pėdsakų mūsų literatūroje. Dar XVII a. pirmoje pusėje žymiausias lotyniškasis Lietuvos poetas M. C. Sarbievius, nors buvo laikomas Horacijaus sekėju, bet savo dviejuose rankraščiuose Čartoriskių bibliotekoje Krokuvoje išlikusioje poetikoje šalia Horacijaus ir Vergilijaus nuolat cituoja ir O. Bene didžiausią įtaką mūsų poetams O. bus turėjęs lietuviškojo klasicizmo metu. Ir savo lengvu turiniu, ne tik kalba, jis turėjo būti gan artimas žemaičių bajorų klasikams. Poška vertęs Amores. Tai patvirtina A. Jakštas (Dambrauskas) Židinyje 1934 nr. 7. Taip pat Bagužio (Baužo) knygoje O początkach narodu i języka litewskiego 1808 paskelbta spėjamai T. Jurevičiaus vertimo iš Metamorfozių II knygos ištrauka: ‚Giwenimas saulis buwa aukszteys pakielta stebeymis'. Senesniųjų laikų Lietuvos filologų susidomėjimą O. patvirtina ir tai, kad Vilniuje atsirado ir šio poeto kūrinių rankraščių (Codex Vilnensis): eilėraščio Ibis ir skirtingą vietą

Heroidėse užimančio poetės Safto laiško, kurio Heroidžių rankraščiuose arba iš viso nėra, arba jis išjungtas iš jų, ir tik viename Vienos rankraštyje pažymėtas autoriaus O. vardas. Pastaraisiais dešimtmečiais atlikta dalinių O. vertimų į lietuvių kalbą, taikomų daugiausia mokyklai (M. Gustaitis ir J. Narjauskas 1928, V. Kuliešis 1929).

Tekstai ir vertimai: R. Ehwald, 3 tt., 1915–32; G. Lafaye-H. Bornecque, 1924 (lot. ir prc.); O. Berkeley, Metam. 1945 (lot. ir ag.). Lot. ir vok.: E. Roesch, Metam. 1952; F. Burger, Liebeskunst (Ars amatoria) 1954; W. Gerlach, Heroides ²1952.

De la Ville de Mirmont, La jeunesse d'O. 1905; *Hartman,* De O. poeta 1905; *W. Schröder,* O. und die Troubadours 1908; *C. Francke,* De O. fast. fontibus 1909; *S. G. Owen,* O. and Romance 1912; *E. Ripert,* O., poète de l'amour, des dieux et de l'exil 1921; *U. v. Wilamowitz-Möllendorff,* Hellenistische Dichtung 1, 1924; *S. Pansa,* O. nel medievo e nella tradizione popolare 1924; *E. K. Rand,* O. and His Influence 1925; *W. Brewer,* O. Metamorphoses in European Culture 1933; *H. Bartholomé,* O. und die antike Kunst 1935; *H. Fraenkel,* O., A Poet between two Worlds 1945; *J. Oko,* De Ovidii Sapphus epistolae codice Vilnensi (Eos 1929); De Ibidis Ovidianae codice Vilnensi 1936; *Vc. Biržiška,* Nežinomas 18 a. poetas T. Jurevičius (Žingsniai 1947 nr. 10).

A.Rkš.

Oviduktas (lot. ovum ‚kiaušinis' ir ducere ‚vesti') kiaušiakiai, moteriškos lyties kiaušinėlių takai.

Oviedo 1. Š. Ispanijos pajūrio provincija prie Biskajos įlankos; 10.895 km², apie 1 mil. gyv. (1960). Dažnai O. vadinama Asturijų vardu, kaip kad ji vadinta ligi 1833. Kalnuotas kraštas su dideliais miškais, smarkiomis upėmis, kriokliais ir didžiuliais mineraliniais ištekliais, iš kurių svarbiausi yra akmens anglies kaupiniai. Garsūs yra ir O. arkliai. Klimatas švelnus ir drėgnas; dėl kalnuotumo žemės ūkis nevaidina pirmaujančio vaidmens. Akmens anglies kasyklų centrai: Langres, Mieres, Siero; vario rūdos — Avildės ir Cangas de Onis. Įvairiose vietose iškasama švino, arseno, kobalto, magnezio, antimonio ir kt. Pramonė: tekstilės, popieriaus, porcelano, stiklo, ginklų, žemės ūkio padargų, metalo ir kt. Viena svarbesniųjų susisiekimo arterijų yra XVI a. nutiestas ‚karališkasis kelias' Camino real tarp Gijono ir Leono, kuris tiek daug kainavo, kad karalius Karolis V paklausęs, ar jis ne sidabru yra išklotas.

2. O. provincijos sostinė, 25 km nuo jūros, prie Nalono upės; apie 125.000 gyv. (1959). Gotikinė XIV–XV a. katedra, komunistų 1934 sunaikinta drauge su joje buvusia relikvinių brangenybių kamera Camara Santa iš 802. O. yra buvęs ligi 924 Leono karalių sostinė, įkurtas 762. Katedros bibliotekoj yra dalykų iš IX a. ir iliuminuotų dokumentų iš XII a. Kelios kitos senos bžn. 1608 įkurtas univ., muziejus, vyskupų rūmai. Ginklų, metalo, tekstilės, odos, degtukų pramonė; apylinkėje akmens anglies ir geležies rūdos kasyklos.

Ovis (lot.) žr. Avis.

Ovnblat Kaune ligi 1940 ėjęs žydų vakarinis dienraštis. Red. Dovydas Verblauskas, leido Lietuvos žydų švietimo d-ja.

Ovocitas (iš lot. ovum ‚kiaušinis' ir gr. cytos ‚ląstelė') kiaušininė ląstelė, žr. Oocitas.

Ovruč mst. Ukrainoje, pietiniame Pripeties pelkių krašte; apie 10.000 gyventojų (1948). Geležinkelio mazgas, lentpiūvės ir baldų pramonė, maisto perdirbimo įmonės.

O., seniau vad. Vručij, Obručev, Hovruč, buvo slavų giminės drevėnų (drevlianų) centras. Seniausiai paminėtas 977, kada Kijevo didysis kng. Sviatoslavas, padalijęs valstybę tarp sūnų, O. atidavė Olegui. Olegas po kautynių su broliu Jaropolku buvo pasislėpęs O., bet čia, susigrūdusios ant tilto per Norinės upę, kariuomenės nustumtas į vandenį, paskendo. Jaropolkas, iškilmingai jį palaidojęs, supylė aukštą kalną, kurio liekanos tebėra vadinamos ‚Olego kapu'. O. buvo Olego sūnaus Sviatoslavo sostinė (1193). 1240 totoriai O. sunaikino. 1320 Gediminas nukariavo O. ir 1333 apgyvendino jame savo žmones. Vėliau O. priklausė Vladimirui Algirdaičiui, kurį Vytautas D. pašalino ir, jo vietoj pasodinęs Kijeve Skirgailą, kartu jam pavedė ir O. Po šio mirties Vytautas D. atidavė O. Alšionių kng. Jonui. Kai po Vorsklos kautynių Kijevas su O. buvo totorių sunaikintas, O. teko švitrigailai, o paskui Olelkai, Vladimiro Algirdaičio sūnui, kuris 1443 laikinai čia gyveno. Vėliau O. valdė pastarojo sūnus Simanas. Lietuviai, priversti gintis nuo Aukso Ordos, suorganizavo ištisą sistemą su centru O. bajorų sodybų, vad. ‚bojarščina', kurios ėjo išilgai D. L. K-tijos rytų sienų. Lietuvos didieji kunigaikščiai duodavo kiekvienam bajorui tiek žemės, kiek jis galėjo nuo saulėtekio iki saulėlydžio raitas apvažiuoti. Taip atsirado ‚Užušės bajorai' (už Ušos upės), kurie pagal savo vardus pavadino sodybas — lenkiškai, gudiškai, totoriškai ir lietuviškai (išliko pavadinimai, kaip Balūnai, Pa-

šinai, Minajai, Didajai, Mažajai ir kt.). Vėliau O. valdė Kijevo vaivadų vietininkai (iš jų žinomi Hornostajus, Jono sūnus, 1449 ir Glinskis Grigalius 1509). 1569 O. prijungtas prie Lenkijos, buvo seniūnų valdomas. 1648 Chmelnickio sudegintas ir apiplėštas, o kitais metais iš O. kazokų pulkininkas Holota žygiavo į Lietuvą. Jo įpėdinis Podobaila buvo Lietuvos didžiojo etmono Jonušo Radvilos sumuštas ties Lojovu. XVII ir XVIII a. O. vykdavo bajorų seimeliai. Pagal Słownik Geograficzny, 1886 O. apskrity buvo 105.188 gyv., iš kurių 5393 lietuviai ir apie 6000 lenkų. Po padalijimų O. buvo Volinijos gub. aps. miestas, o dabar Sov. Ukrainos Žitomiro srities O. rajono centras. *V.D.S.*

P a m i n k l a i. Šv. Vosyliaus cerkvė įst. Kijevo kng., baigta XII a. pabaigoje, svarbus Kijevo k-tijos architektūros paminklas, bizantinės konstrukcijos, bet fasadas flankuojamas dviejų apskritų bokštų, pastatytų Europos romanikos poveiky. Cerkvės vidaus sienose išliko daug akustinių puodų (plg. Garsintuvas), o sienose iš lauko įmūryti gludinti akmenys, kaip Gardino Žemutinės ir Koložos (žr.) cerkvėse; esama ir kitų panašumų. Todėl sprendžiama, kad O. cerkvės spėjamasis arch. Petras Milonegas, dirbęs kng. Riuriko Roscislavičiaus Ovruckio tarnyboje, sekė Gardino architektūra. Cerkvė nuo XV a. virtusi griuvėsiais buvo atnaujinta 1908. O. pilis buvo medinė, trijų bokštų. Vartų bokšte buvo įrengtas butas seniūnui. Pilies viduje stovėjo Šv. Kozmo ir Damijono cerkvė. 1638 patvirtintas domininkonų vienuolynas. 1678 įst. jėzuitų kolegija, kurioje pasižymėjo rektorius kun. Jeronimas Eitminas. Jėzuitų ordiną uždarius, Edukacinė komisija įst. 2 skyrių mokyklą, turėjusią mažą muziejų su matematikos įrankiais ir iš jėzuitų perimtą biblioteką. Mokyklą vėliau perėmė bazilijonai, ir po 1831 ji buvo uždaryta. Mūrinė katalikų bžn. statyta 1790.

I. Daniłowicz, Skarbiec diplomatów 1860 I 331; Tygodnik Illustrowany 1860 I, 280; VII, 97; 1864 IX, 161; Słownik geograficzny VII 1886; *M. Baliński i T. Lapiński,* Starożytna Polska IV 1886, 639; *S. V. Bezsonov,* Architektura Zapadnoj Ukrainy 1945, 14–15; *N. N. Voronin,* Drevnee Grodno 1954, 144–145. *P.Rkl.*

Ovsianiko-Kulikovskij Dimitrij Nikolajevič (1853–1920) rusų literatūros kritikas, kalbininkas; 1887 apgynė dizertaciją K istorii kulta ognia indusov v epochu Ved ir profesoriavo Novorosijsko, Petrapilio, Kazanės, Charkovo univ. Vienas iš redaktorių liberalų žurnalų Vestnik Evropy, redagavo Istorija russkoj literatury XIX v., 5 tt., 1911. O.-K. pradžioje domėjosi Vedų mitologija, sanskritu ir indoeuropiečių kalbotyra, vėliau A. A. Potebnios psichologinės metodikos poveikyje atsidėjo literatūrinėms studijoms, plėtodamas psichologinį metodą. Svarbesni veikalai: Jazyk iskusstva 1895, Istorija russkoj inteligencii 1907–09 ir kritikos veikalai apie Puškiną, Gogolį, Lermontovą, Turgenevą, L. Tolstojų, Čechovą ir kt.

J. V. Vladislavlev, Russkije pisateli 1924. *B.Všk.*

Owego JAV mst. Naujorko vst., prie Susquehanna upės, 321 km į v. nuo Binghamtono; apie 6000 gyv. (1959). O. yra toje vietoje, kur buvo indėnų mstl. Ah-wa-ga (‚kur slėnis prasiplečia'), sunaikintas 1779 gen. Clintono.

Owen Robert (1771–1858) anglų pramonininkas, utopinio socializmo šalininkas. Savo įmonėje New Lanark (Skotijoje) mėgino praktiškai spręsti darbininkų klausimą ir pagerinti jų būklę: sutrumpino darbo valandas, apribojo vaikų darbą, įvedė bedarbiams pašalpas ir kitas darbo apsaugos priemones. 1825 nuvykęs Š. Amerikon mėgino sukurti New Harmony koloniją kooperaciniais pagrindais. Mėginimui nepasisekus, grįžo Anglijon, bet savo idėjų neatsisakė. Panašiai kaip Ricardo, O. laikė darbą vieninteliu vertės pagrindu, o pelną iš esmės neteisingu dalyku, todėl norėjo panaikinti pinigus, juos pakeisti darbo valiuta (labour notes), taipgi kūrė mainų sistemą, paremtą gaminiuose įdėtu darbu. Visi jo praktiški mėginimai pasisekimo nesulaukė, tačiau jo mintys dar jam gyvam esant ir po jo mirties rado gyvo atbalsio. Drauge su Fourier jis laikomas kooperacinio sąjūdžio pradininku. O. raštai: Report to the County of Lanark 1821, A New View of Society or Essays of the Formation of Human Character 1813, A Book of the New Moral World 1826–44, Revolution in Mind and Practice 1849, Letters to the Human Race on the Coming Universal Revolution 1850, Autobiography, 2 tt., 1857–58.

R. Owen

W. L. Sargant, R. O. and his Social Philosophy 1860; *C. D. H. Cole,* R. O. 1925 (²1930). *K.J.Čg.*

Owen Glendower (1359?–1416?) valiečių vadas. 1400 pradėjo sukilimą prieš anglus (Henriką IV), sukilėlių paskelbtas Valijos princu. Vedė ilgą partizaninę kovą. Buvo sudaręs vyriausybę ir susilaukęs pripažinimo iš Skotijos ir Prancūzijos Henriko VI. Nepasisekus Prancūzijos jam pagalbon atsiųstai ekspedicijai (1405) ir vėliau anglams spaudžiant, apie 1410 pasitraukė į kalnus ir ten slapstėsi, nepasinaudodamas Henriko V amnestija.

Owens Jesse (g. 1915) amerikiečių negrų sportininkas. Pasaulinėj Berlyno olimpiadoj 1936 prilygo pasaulio rekordą 100 m bėgime (10,3 sek.) ir pasiekė pasaulio rekordą 200 m bėgime (20,7 sek.) ir šuolyje į tolį (8,06 m). Paskui perėjo į profesionalus.

Owensboro JAV mst. Kentucky vst., prie Ohio upės; apie 35.000 gyv. (1959). Žymus tabako, kukurūzų, kviečių, pieno produktų, kiaušinių ir gyvulių prekybos centras. Pradžioj jis buvo vadinamas Yellow Banks, vėliau Rossborough, o nuo 1817 O. Jį įkūrė plk. Abr. Owen.

Oxalidaceae žr. Rūgšteliniai.

Oxalis žr. Kiškiakopūstis.

Oxenstierna sena švedų didikų giminė, kilusi (XIV a. pradžioje) iš Smålando, bet paskui savo valdas turėjusi Södermanlando ir Uplando provincijose. Giminės herbas jaučio kakta su ragais (vok. Stirn). Pagal tą žodį giminės nariai ėmė savo pavardę rašyti XV a. pabaigoje. O. giminė yra davusi Švedijai daug žymių valstybės vyrų. Giminės atžalos dar ir dabar tebegyvena.

1. Axel (1583–1654). Mokslus išėjo Vokietijos protestantų univ. (Rostock, Wittenberg ir Jena), ypač buvo susidomėjęs teologija. Aukštų didikų tradicijos ir valstybinių mokslų studijos išugdė jame aristokratišką nusistatymą. 1606 išrinktas valstybės tarėju ir paskirtas pasiuntiniu į Mecklenburgą. 1609, kaip karaliaus vietininkas, vyko į Estiją. Perėmęs sostą Gustavas II Adolfas 1612 O. paskyrė valstybės kancleriu. Visų nekenčiamų sekretorių valdžią O. pakeitė tvirtai suorganizuotu valdininkų kadru. Jo įkurtoji valstybės kanceliarija pasidarė visos vyriausybės veiklos centru. Iš O. plunksnos išėjo ir 1617 naujoji parlamento santvarka. Rūpinosi bažnyčia, universitetais ir kt. mokyklomis. Ypatingai O. buvo susidomėjęs finansine politika merkantalizmo šalininkas. Karaliui esant karo lauke, O. buvo faktinasis krašto valdytojas. Ir užsienio politikoj O. buvo pirmasis karaliaus patarėjas. Jis vedė taikos derybas su Danija 1612–13, 1619 ir 1624. Tačiau bene didžiausios reikšmės turėjo O. įnašas Švedijos kare su Lietuva-Lenkija: 1621 jis rūpinosi kariuomenės perkėlimu iš Švedijos, 1622–23 ir 1625 jis stovėjo civilinės-karinės valdžios priešakyje Livonijoje. Kaip Prūsijos generalgubernatorius, jis vadovavo jos tiek karinei, tiek civilinei valdžiai ir derėjosi su Lietuva-Lenkija. Jam vadovaujant buvo sudaryta licencijų sistema, padėjusi švedams finansuoti karą ne tik su Lietuva-Lenkija, bet ir su Vokietija. Ir Altmarko paliaubos 1629, taip palankiai pasibaigusios Švedijos naudai (Švedams buvo palikti kai kurie uostai, tarp jų ir Klaipėda), buvo jo tvirto nusistatymo bei diplomatinio lankstumo vaisius. O. nebuvo didelis šalininkas Švedijos įsitraukimo į 30 metų karą; jam, kaip ir karaliui, labiau rūpėjo įsitvirtinti rytuose. Įsitraukus į karą, O. visaip mėgino, kad Švedija išvengtų perdaug užsiangažuoti su savo kariuomene Vokietijoje, o laikytų ją ‚mūsų karui', t.y. karui su Lietuva-Lenkija, kurį jis, darant paliaubas Altmarke, laikė neišvengiamą. Jo pastangos laimėti taiką Vokietijoje nepavyko, o per paliaubas Stumdorfe 1635 Švedija turėjo pasitraukti iš Prūsijos ir netekti iš licencijų plaukiančių pajamų. O. suplanuotas karas su Danija 1643–45 baigėsi Brömsebro taika, kuriai vadovavo O. ir per kurią Švedija atgavo kelias savo provincijas. Gustavo II Adolfo dukteriai Kristinai atsisėdus į Švedijos sostą, O. pateko į nemalonę, tačiau jam patikėtos pareigos nebuvo atimtos. 1646 O. paskirtas Upsalos univ. kancleriu.

A. Oxenstierna

2. Bengt Gabrielsson (1623–1702). 1652 Wismaro tribunolo pirmininkas, 1654 valstybės ir kanceliarijos tarėjas. Dėl jo diplomatinio lankstumo ir išmintingumo karalius Karolis X Gustavas jam patikėjo gana atsakingas pareigas. 1655 jis buvo Varšuvos (D. Lenkijos), o 1658 ir Kulmo (Mozūrijos) palatinato generalgubernatorius. Taikos derybose Olivoje 1659–60 su Lietuva-Lenkija O. buvo Švedijos delegatas, ir jo buvo nuopelnas, kad derybo-

švedams taip palankiai pasibaigė. 1661 O. vėl buvo paskirtas Wismaro tribunolo pirmininku, tačiau čia įžiūrėdamas kylančio M. G. De la Guardie intrygas jį nustumti, tų pareigų atsisakė. 1662–66 Livonijos generalgubernatorius, paskui vėl paskirtas Wismaro tribunolo pirm. ir kartu pavestas eiti ‚legatus perpetuus' pareigas Vokietijoje. 1671 išrenkamas valstybinės kanceliarijos tarėju, 1674 ambasadorius Vienoje ir nepaprastas ambasadorius taikos kongrese Nijmegene. Karaliui Karoliui XII esant dar nepilnamečiui, O. ir našlei karalienei teko smarkiai kovoti su opozicija. O. pastangos pagreitinti Karolio XII paskelbimą pilnamečiu nuėjo niekais. O. buvo vis labiau nustumiamas į šalį, nors užsienio politika jam tebebuvo ir toliau patikėta. Į Karolio XII šiaurės karą jis žiūrėjo su nerimu, ypač kai karalius įsivėlė į karą su Lietuva-Lenkija begindamas Sapiegas. Savo memoriale 1702 O. energingai reikalavo susitaikyti su kuriuo nors iš priešų. Tokia taika po kautynių prie Dauguvos 1701 buvo sudaryta su Lietuva-Lenkija. *J.Lng.*

Oxford Anglijos mst. prie Temzės ir Cherwell santakos, 88 km į š.v. nuo Londono centro; per 100.000 gyv. (1960). O. yra 146 km ilgio kanalu sujungtas su Avono slėniu ir Birminghamu; Temzė nuo O. žemyn yra tinkama laivininkystei. Vienas seniausių Anglijos mst., jau žinomas IX a., o X a. turėjo mst. teises. X–XI a. kelis kartus užpultas danų. Ligi XII a. pabaigos jis buvo apsuptas pylimu su medine siena, o XIII a. apsaugotas mūru, kurio liekanų matoma kai kuriose mst. dalyse. O. XIII a. vaidino žymų vaidmenį politiniame gyvenime kaip kelių parlamentų posėdžiavimo vieta, bet dėl privilegijų universitetui nuo XIII ligi XVI a. mst. nestiprėjo ekonomiškai. Iš viso mst. augo pamažu; 1801 buvo 12.000 gyv., 1851 — 27.000 ir tik po 1865, kai buvo pradėta kurti pramonė, prasidėjo stipresnis mst. augimas, bet jis vistiek buvo universiteto trukdomas. Didžiausias pramonės centras su 15.000 darbininkų susikūrė Cowley priemiestyj. Seniausi pastatai (iš XII–XIII a.) yra bažnyčios, o seniausias koleginis kvartalas (iš 1386) yra Naujosios kolegijos rūmai. Daugybė kolegijų rūmų, susikoncentravusių vienoje vietoje, kelios XI–XIII a. bžn., teatrai, muziejai, bibliotekos daro O. vienu gražiausių Anglijos mst. Iš pramonės žymiausios šakos yra: lėktuvų, automobilių (Morris), ginklų ir spaudos. *A.B.*

O. universitetas viena iš seniausių ir įtakingiausių mokslo institucijų pasaulyje. Jau XII a. būrėsi O. mokslo žmonės, tačiau pirmosios mokyklos susiformavo XIII a.: University College 1249, Balliol 1263, Merton 1264. Nuo šio meto praside-

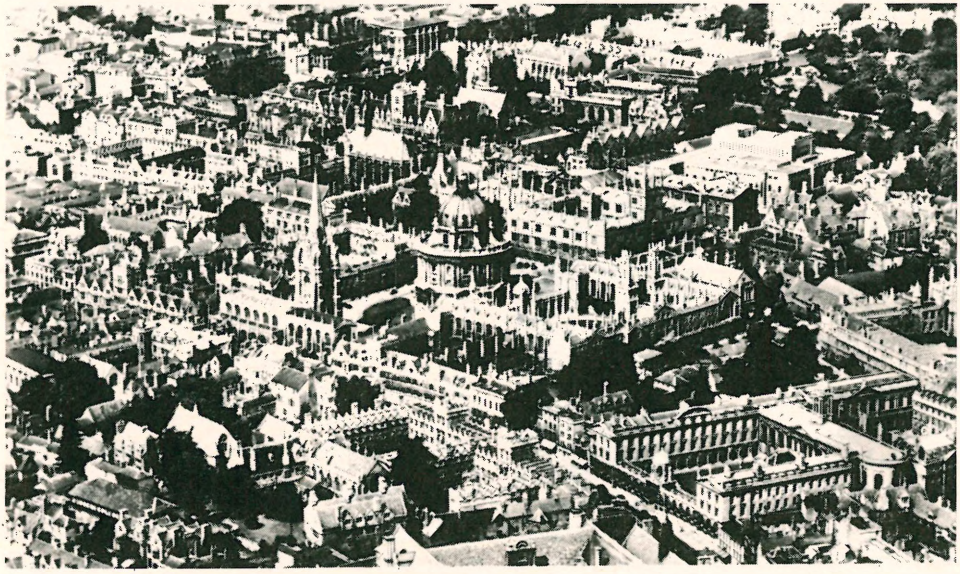

Oxford

da nenutrūkstamas univ. augimas, kurio nesustabdė ir stiprūs religiniai bei politiniai naujųjų amžių sūkuriai, nors univ. politika keletą kartų radikaliai ir keitėsi. Dabar O. univ. susideda iš 25 vyrų ir 5 moterų kolegijų, kurių žymiausios ir seniausios yra Exeter 1314, Oriel 1326, Queen's 1340, New College 1379, Lincoln 1427, All Souls 1437, Magdalen 1458, Brasenose 1509, Corpus Christi 1516, Christ Church 1546, St. John's 1555, Trinity 1555, Jesus 1571. Savo kolegine santvarka O. univ. skiriasi nuo kitų pasaulio universitetų, išskyrus Cambridge. Visi studentai gyvena ir paskaitos skaitomos kolegijose, kurioms individualiai priklauso ir mokomasis personalas. Patsai univ. (kuris iš tiesų yra niekas kita, kaip šių kolegijų rinkinys) rūpinasi tik formaliais dalykais, kaip egzaminais ir laipsnių teikimu. Iš kitų institucijų pažymėtina labai vertinga Bodley bibliotekа su plačiais anglistikos ir orientalistikos skyriais (atskiros kolegijos dar turi savas bibliotekas), Sheldonian Theatre, Ashmolean Museum, univ. galerijos ir daug kitų įvairaus pobūdžio rinkinių ir muziejų. Apskritai, O. univ. yra išgarsėjęs humanitariniais ir politiniais mokslais, ir jo keltos progresyvios mintys per šimtmečius pasklido po visą pasaulį. Dabartiniu metu jos ypač atsiliepia Azijoje bei Afrikoje, nes daugelis šių kontinentų politinių asmenybių yra šiame univ. studijavę. Lietuvių čia lankėsi, palyginti, nedaug.

Handbook to the University of Oxford; Oxford University Calendar (kasmet); *C. Mallet*, History of the University of O., 3 tt. 1924–27; *J. Wells*, O. and Its Colleges 1930. *V.Dn.*

O. univ. priežiūroje veikia leidykla Oxford University Press, kurios pirmasis leidinys, pažymėtas 1468 data, greičiausiai yra iš 1478. Ypačiai pažymėtini šios leidyklos leksikografinai leidiniai: The O. English Dictionary, 13 tt., 1888–1933; The Concise O. Dictionary ⁴1951; The Pocket O. Dictionary of Current English ⁴1952. Nuo 1945 leidžiama 12 tomų The O. History of English Literature.

Oxford Herbert Henry, Earl of O. and Asquith žr. Asquith.

Oxfordshire Anglijos grafija prie Temzės upės; 1916 km², 275.765 gyv. (1951), sostinė Oxford. O. yra derlinga, lengvai kalvota žemuma su intensyviu žemės ūkiu.

Oxycoccus žr. Spanguolė.

Oxygenium žr. Deguonis.

Oxytropis pilosa žr. Smailialaivis plaukuotasis.

Oxyuris vermicularis žr. Landuonis vaikiškasis.

Oxnam Garfield Bromley (g. 1891) amerikiečių metodistų vyskupas. Kunigu įšv. 1916. Profesoriavo įvairiuose univ., daugiausia dėstė homiletiką. 1928–38 buvo De-Pauw univ. rektorius. 1936 nominuotas vyskupu, iki 1939 aptarnavo Omahą; 1939–44 veikė Bostone, 1944–60 Naujorko vyskupas. 1948–54 Pasaulio Bažnyčių tarybos pirmininkas. Veikalai: Mexicans in Los Angeles 1920, Social Principles of Jesus 1923, The Ethical Ideas of Jesus in a Changing World 1941, The Church and Contemporary Change 1950 ir kt.

Oxnard JAV mst. Kalifornijos pajūryj (6 km nuo vandenyno), tarp Los Angeles ir Santa Barbara miestų; apie 30.000 gyv. (1958, 1940 8519). Žemės ūkio srities centras su dideliu cukraus fabriku ir kt. pramone. O. įkurtas 1898.

Ozanam Antoine Frédéric (1813 IV 23 Milane — 1853 IX 8 Marselyje) prancūzų katalikų mokslininkas, visuomenininkas ir labdaros sąjūdžio steigėjas. Teisių ir filosofijos daktaras, nuo 1839 prof. Lijone ir Sorbonoj, pradžioj dėstęs teisę, vėliau literatūros istoriją. Pasižymėjo kaip germanistas, Dantės, Italijos viduramžių ir prc. literatūros istorijos tyrinėtojas. Kai kurie jo darbai ir nūdien aukštai vertinami. Jo pasaulėžiūros susiformavimui didelės įtakos turėjo paaštrėjusio visuomeninio klausimo konfliktai, paruošę dirvą 1848 vasario revoliucijai. Lammenais ir jo leidžiamo Avenir įtakoje tapo įsitikinusiu demokratu ir rūpinosi pakelti liaudies gerovę, vengiant kraštutinių priemonių. Drauge su Lacordaire 1848 įst. laikraštį L'Ere Nouvelle, kur taip pat buvo skleidžiamos demokratinės mintys; palaikė daugiau liberalinės opozicijos negu buržuazinių dešiniųjų partijas, kovojo su kraštutine kaire. Prieš jį nukreipti puolimai 1849 privertė laikraštį uždaryti. Tuo pačiu O. atsisakė politinės laikraštininko veiklos, tačiau pasiliko įsitikinęs demokratas. Teigė, jog demokratija neišnyks, net respubliką panaikinus, nors šiaip ji geriausiai ir natūraliausiai galinti reikštis tik respublikine valstybės lytimi. Prancūzų

F. Ozanam

revoliucijos šūkiai jam atrodė tobuliausia Evangelijos reikalavimų išraiška, o krikščioniškoji demokratija — politinis idealas. Sekdamas pirmųjų krikščionių solidarumo pavyzdžiu, reikalavo įgyvendinti šūkį: ‚Visi už vieną, vienas už visus'. Pagal jį, visuomeninio skurdo šaknys esančios dorinės, ir todėl didelis dėmesys skirtinas labdarai. Prieš tuolaikines kylančio kapitalizmo ir materializmo nekrikščioniškas apraiškas vienintelę atsparą matė religiniame atsinaujinime ir artimo meilės darbus praktikuojančioj krikščionybėj. Davė pradžią kat. labdaros sąjūdžiui. Jo įtakoj keli Paryžiaus studentai 1833 įst. Šv. Vincento Pauliečio d-ją, kuri dar jam gyvam esant labai paplito. O. raštus po mirties išleido J. J. Ampère (Oeuvres complètes, 8 tt., 1855; 11 tt., [8]1912). Atskirai minėtini: Dante et la philosophie au XIII-e siècle 1839, Études germaniques... 1847–49, Les poètes franciscains en Italie au XIII-e siècle 1852, Documents inédits pour servir à l'histoire littéraire de l'Italie 1858; Le livre des malades 1858.

Le Centenaire de F. O. 1914; *H. Auer*, F. O., Der Gründer des Vinzenzvereins [3]1933; *Baunard*, F. O. d'après sa correspondance 1912; *G. Goyau*, F. O. [2]1931; *A. Masionis*, F. O. 1933; *J. Eretas*, F. O. 1934. *K.J.Čg.*

Ozark Mountains kalnuota JAV sritis Misurės, Arkanso, Oklahomos, Kansaso ir Ilinojaus valstybėse; ligi 850 m aukščio. Didesnė jos dalis yra Misurės vst.; iš viso apima apie 200.000 km² plotą. O.M. daugiausia susideda iš neaukštų keterų ir klonių, vandens išgraužtų kalkakmenio masėse. Dideli miškai, yra požemio urvų, mineralinio vandens versmių, akmens anglies ir geležies rūdos telkinių.

Ozas (šved. ås) subgliacialinio vandens sudarytas pylimas. O. charakteringi Š. Europos ir Š. Amerikos paskutinio apledėjimo galinių morenų sritims. Poledyniniuose tuneliuose tekančio vandens srovės per ilgą laiką sukrovė horizontališkai ar kryžmiškai susisluoksniavusio smėlio ir žvyro pailgus pylimus, nuo keliolikos iki keleto dešimčių km ilgio. Ledynui nutirpus, tie pylimai arba jų grandinės, su nelygia skiauteries linija, pasiliko ant žemės paviršiaus. Jų kryptis yra dažniausiai statmena arba įstriža buvusio ledyno pakraščiui, tokiu būdu rodanti ledynų judėjimo kryptį. O. dažniausiai eina tiesiai, bet pasitaiko išlinkusių ir išsišakojusių. Lietuvoje yra daug o. galinių morenų srityse, ypač Šiaulių, Mažeikių, Biržų, Panevėžio ir kt. apylinkėse. Jų yra įvairaus dydžio ir ilgio. Pvz. o., einąs nuo Panevėžio į pietus pro Šilagalį, Ramygalą ir Šėtą Jonavos link, yra kelių dešimčių km ilgio. Vienas iš tipingiausių o. yra į p.v. nuo Žagarės, į kairę nuo Švetės upės. *B.Sld.*

Oze (santrumpa iš Obščestvo Zdravoochranenija Evrejev) 1912 Petrapilyje įkurta žydų sveikatos d-ja kovai su socialinėmis bei kitomis ligomis. Prieš I pas. karą buvo įkurti Vilniaus, Kauno ir kt. skyriai. 1914–20 buv. Rusijos imperijoje O. turėjo 17 ambulatorijų, 160 vaikų namų bei darželių (su 50.000 vaikų), veikė vasaros vaikų kolonijos ir t.t., viso 398 O. įstaigos. Taip pat I pas. karo metu O. globojo žydų tremtinius ir karo našlaičius. 1923 Berlyno suvažiavime O. buvo paversta tarptautine žydų sveikatos s-ga, o atskiruose kraštuose liko veikti buv. O. djos, kartais atskiruose kraštuose kitais vardais vadinamos, pvz. Lenkijoj ir Vilniuj veikė TOZ (Towarzystwo Ochrony Zdrowia). Tarptautinis O. centras nuo 1934 buvo Paryžiuj, 1940 perkeltas į Montpellier, vėliau Ženevon. Nuo 1934 O. rūpinosi ir nacių persekiojamais žydais, ypač jų vaikais. Po II pas. karo ji teikė pagalbą DP stovyklose Vokietijoj, Austrijoj ir Italijoj. Tas darbas vyko priežiūroj kauniškio Gurvičiaus, kuris buvo O. centrinio skyriaus Ženevoje vedėjas. *Rd.*

Lietuvoj O. įregistruota 1922 I 5, turėjo skyrius didesniuose apskričių miestuose (1928 buvo 13 skyrių), centras buvo Kaune, Poškos g. 1, kur d-ja turėjo ambulatoriją savo namuose, pastatytuose visuomenės lėšomis (daug paaukojo Frumkinas). O. turėjo vasaros vaikų kolonijas (prie Karmėlavos Pelainių miške ir kt.), vaikų sanatoriją Palangoj, laikė slaugytojų kursus ir nuo 1934 gailestingųjų seserų kursus (jų mokinės atlikdavo praktiką Kauno žydų ligoninėj, o teorines paskaitas klausė O. namuose, kur buvo auditorija ir mokymo kabinetai). Daug žydų gydytojų dalyvavo O., palaikydami ir plėsdami jos veiklą: Lazaris Finkelšteinas, Benjaminas Bliudzas, Ippas, Sudarskis ir kt. Visi gydytojai dirbo O. nemokamai, tik dr. B. Bliudzas, kuris visą savo laiką skirdavo O., gaudavo nedidelį atlyginimą. Iki II pas. karo O. veikė Lenkijoj, Latvijoj, Estijoj, Rumunijoj, Vengrijoj ir Vokietijoj. Lietuvoj O. buvo išlaikoma visuomenės lėšomis; ji turėjo kelis tūkstančius narių; nario mokestis nuo 50 ct. iki 1 lt.

ir daugiau buvo renkamas kas mėnuo. Biudžetui papildyti buvo ruošiami koncertai ir puotos. D-ja rengdavo paskaitas iš medicinos ir higienos, ypatingai profilaktinėmis temomis, nemokamai darydavo krūtinės ląstos rentgeno nuotraukas, tyrė kraują, darė profilaktinius skiepijimus. Ypatingą dėmesį O. skyrė vaikams, teikė patarimus motinoms, kaip prižiūrėti vaikus. Tiesiogiai O. negydė. *Ch.F.*

Ozėjas, arba Hozėja, hebrajiškas vardas. S. Testamente minimi keli šio vardo asmens. Iš jų žymesni yra du: karalius ir pranašas.

1. O. paskutinis Izraelio karalius (732–724 pr. Kr.). Jis užėmė sostą smurtu, nužudydamas tuometinį valdovą Pekachą. Už pagalbą sąmoksle O. buvo priverstas mokėti Asirams duoklę. 726 Asirų Toglatfalasaras mirė, sostą užėmė Salmanasaras V. Karaliaus pasikeitimo proga pasinaudojo pavergtieji kraštai. Prie sukilėlių prisidėjo ir O. Tačiau Salmanasaras V greitai sukilėlius numalšino, ir O. buvo vėl priverstas mokėti duoklę. Salmanasarui atsitraukus, O. kreipėsi į Egiptą, prašydamas paramos prieš Asiriją. Kai Salmanasaras sužinojo apie šią O. išdavystę, atskubėjo į Palestiną, suėmė O. ir apgulė Samariją, kurią po trejų metų galutinai paėmė ir sunaikino. Taip baigėsi (722) ne tik O. viešpatavimas, bet taip pat ir Izraelio karalija, prieš 210 atskilusi nuo Judo karalijos.

A Pohl, Historia populi Israel 1933; *G. Ricciotti*, Storia d'Israele I 1934.

2. O. pranašas, vienas iš 12 mažųjų pranašų. Apie jį žinių teturime tik iš jo pranašysčių knygos. Veikęs Izraelio karalijoje prie karaliaus Jeroboamo II ir jo įpėdinių maždaug nuo 750 iki 721 arba bent iki 733. Turėjo tris sūnus. Jis tęsė savo pirmatako Amoso apaštališkąjį darbą ir rengė kelią didžiajam savo įpėdiniui Izaijui. O. pradėjo darbą viešpataujant Jeroboamui II, kai Izraelio karalija buvo pasiekusi savo politinio klestėjimo vakarą. Po Jeroboamo II prasidėjo smukimas. Su politinėmis negerovėmis ėjo drauge moralinis ir religinis smukimas. Prieš šias negeroves kovojo O. O. pranašysčių knyga dalijama į dvi dalis. P i r m o j e (1–3) O. savo moterystę paduoda kaip simbolį tautos santykiavimo su Dievu. Izraelis yra neištikimas Viešpačiui, kaip nedora buvo pranašo žmona. Vienok Dievas pakenčia ir myli savo tautą, kaip kad O. pakentė ir mylėjo savo žmoną. A n t r o j i dalis (4–14) — rinkinys pranašo kalbų, kuriose kviečiama taisytis ir žadama išgelbėjimas. O. stilius yra gyvas, kalba turtinga, tik hebraiškas knygos tekstas, matyti, sužalotas ir todėl gana neaiškus.

J. Coppens, Les Douze Petits Prophètes 1950; *A. Weiser - K. Elliger*. Das Buch der zwölf kleinen Propheten 1956; *T. H. Robinson - F. Horst*, Die zwölf kleinen Propheten ²1954; *H. Van Zeller*, Twelve Prophets of Israel and Juda 1955; *A. Bruno*, Das Buch der Zwölf 1957; *H. Frey*, Das Buch des Werbens Gottes um seine Kirche— Der Prophet Hosea 1957. *L.T.*

Ozelis (vokiškai rašėsi Oselies) Karolis Augustas (1857 XI 7 Okslindų k., Šilutės aps. — 1951 IX 1 V. Berlyne) teisininkas. Studijavo teisę Berlyno ir Würzburgo univ. Už disertaciją Beitrag zur Geschichte der inneren Kolonisation in Litauen unter besonderer Berücksichtigung des Bodenreformgesetzes von 29. März 1922 Würzburgo univ. 1924 gavo dr. laipsnį. Dirbo Klaipėdos krašto administracijoje, ilgą laiką Šilutės aps. viršininkas, be to, Klaipėdos krašto direktorijos patarėjas. Išsp. Seimelio rinkimų įstatymas (ir vokiškai) 1932. Po II pas. karo 1945 patekęs Vokietijoje sovietams buvo kalintas koncentracijos stovykloj, kur susirgo džiova ir širdies astma. Iš stovyklos išleistas pasitraukė į V. Berlyną, kur vertėsi žurnalistika.

Ozena (gr.) nosies liga, kurios metu išsiskiria dvokią skysčiai. O taip pat vad. chroniniu atrofiniu rinitu. Pabrėžtina, kad patys ligonys iš dalies arba visai nejaučia dvokimo, nes nosies uoslės nervai yra atrofuoti. O. priežastys nėra galutinai išaiškintos. Grünwald mano, kad ji yra viršutinio žandikaulio daubų (sinusų) ilgalaikio pūlingo uždegimo pasekmė. Nemažiau populiari yra o. kilmės bakterinė teorija. O. bakterinė flora yra saprofitinė. Moterys serga dažniau už vyrus. Daugelio ligonių amžius svyruoja tarp 10–20 metų. Afrikos, Okeanijos ir V. Indijos negrai o. neserga, bet Amerikos juodaodžiai nuo jos kenčia, kaip ir baltieji. O. specifinio gydymo nėra.

Ozenfant Amédée (g. 1886) prancūzų tapytojas, puristinio sąjūdžio kūrėjas ir teoretikas (kartu su E. Jeanneret). Tapyti pradėjo 1902. 1905 mokėsi St. Quentino École de la Tour. 1906–14 studijavo architektūrą (pas Guichard ir Lessage) ir tapybą (Académie La Palette). 1915–17 leido ir redagavo L'Élan žurnalą, kuriame bendradarbiavo Apollinaire, Jacob, Picasso, Matisse etc. 1918 paskelbė purizmo manifestą Après le Cubisme (kartu Jeanneret) ir suruošė pirmąją puristinės tapy-

bos parodą (su Jeanneret). 1920 įsteigė L'Esprit nouveau (su Jeanneret). 1925 paskelbė La Peinture moderne (su Jeanneret). 1930 įkūrė Académie Ozenfant Paryžiuje. 1935 apsigyveno Londone ir dėstė savo paties tapybos studijoje. 1938 atvyko į JAV ir čia kurį laiką profesoriavo Vašingtono (Seattle) univ. 1939 suorganizavo Ozenfant School of Fine Arts Naujorke. O. plačiausiai žinomas kaip purizmo (ir meno apskritai) teoretikas. O. tapyba yra savotiška teoretinių samprotavimų hiperstruktūra. Jo purizmas yra ne kas kita, kaip suabstraktintas ir architektūrinių apibendrinimų principu perorganizuotas kubizmas, paremtas pirminių meno formų atskleidimo teorija. Geriausi O. tapybos darbai pasižymi teorine logika ir organizuotu lengvumu, bet jiems trūksta tapybinio solidumo.

A. H. Barr, Cubism and Abstract Art 1936. *A.Lc.*

Oziemblovskis (Oziębłowski) Antanas (1804–1878) litografas. Vilniaus univ. meno skyriaus prof. Rustemo mokinys. Litografijos technikos pagrindus O. bus įgijęs Vilniaus univ. iš V. Slaveckio. 1821 II 8 Vilniaus univ. valdybos posėdyje buvo nutarta įsteigti litografijos dirbtuvę pagal prof. Bojanus ir prof. Rustemo projektą, tam tikslui duodant 200 rublių V. Slaveckiui, kuris 1819 grįžęs iš Petrapilio pats pirmasis Lietuvoje pradėjo dirbti litografiją. Gal būt, kad O. iš pradžių dirbo su Slaveckiu. Po Vilniaus univ. uždarymo O. 1835 įst. Vilniuje savo privatinę litografijos įmonę. O. litografijos gaminių yra nemaža išlikę. Bielińskis, savo rinkinyje jų turėjęs apie 300, tarė esąs vos pusę O. litografijos darbų surinkęs. O. litografijų darbų tematika romantinė: Lietuvos istorinės vietos ir architektūros paminklai, istorinių asmenų portretai, liaudies tipai ir kt. Bielińskis geresnėmis O. litografijomis laikė šiuos Vilniaus vaizdus: Vilnius iš Pohuliankos pusės, Šv. Petro bžn. Antakalnyje, Rotušė, Vyskupų rūmai ir univ. observatorija, Vingio griuvėsiai, Vaizdas iš Paplavų pusės (plg. pav. LE XVI, 298), Kunigaikščių pilis, Šv. Jono bžn., Šv. Onos ir bernardinų bžn., Naujoji ev.-reformatų bžn., Trakų pilies griuvėsiai ir t.t. Portretus pagal senus raižinius O. perpaišė ant litografinio akmens ir jais iliustravo kai kuriuos leidinius, pvz. Stryjkovskio Lietuvos istoriją, Kraševskio Vilniaus istoriją (24 litografijos, kurių tik 2 pažymėtos, kad litografuotos pagal pačio autoriaus originalius piešinius). Nors 1840 Kraševskis savo Vilniaus istorijos įžangoje giria O. dėl rūpestingo ir švaraus visų iliustracijų perpaišymo ir gražaus litografijų atmušimo, daugumos O. litografijų meninis lygis nėra aukštas. Tai nesumažino O. litografijos reikšmės kultivuojant romantinę ir patriotinės nuotaikos iliustruotą knygą po 1831 sukilimo Lietuvoje.

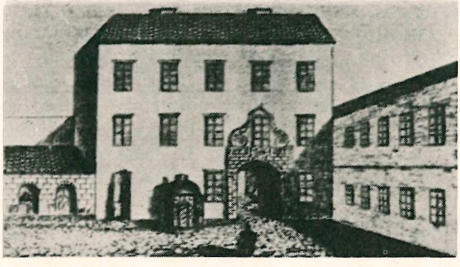

A. Oziemblovskis: Buv. Žemutinės Pilies vartai Vilniuje (litografija)

J. Bieliński, Uniwersytet Wileński II 1899–1900, 751; *P. Galaunė,* Vilniaus Meno Mokykla 1928, 96. *P.Rkl.*

Ozijas (Uzijas ar Azarijas; hebr. ‚Dievo stiprybė') Judo valstybės karalius (apie 785–747 pr. Kr.) Amazijo sūnus ir įpėdinis. Sostą užėmęs 16 m. amžiaus. Sėkmingai kovojo su filistinais, amonitais ir kt. Iš adomitų atsiėmė Elato uostą. Sustiprino Jeruzalę. Norėjo pasisavinti vyriausio kunigo pareigas, susirgo raupsais ir buvo priverstas atsisakyti sosto savo sūnaus Joatamo naudai.

Oziris sen. Egipto požemio karalijos dievas ir vyriausias mirusiųjų teisėjas, Gebo (žemės) ir Nutos (dangaus) sūnūs, Izidės brolis ir vyras, Horo ir Anubio tėvas. Sen. Egipto sutvėrimo mitologija O. laikė visos žmonijos tėvu ir motina. Jis globojo žemės derlių, vandens potvynius ir augalų augimą. O. su Izide išmokę Nilo slėnio gyventojus žemės darbo ir amatų. Pagal ankstyvesnius padavimus O. prigėręs, jo žmona Izidė su Nefte ištraukusios lavoną ir atgaivinusios. O. tapęs nemirtingas požemio valdovas, o jo ir Izidės sūnus Horas gyvųjų dievas. Pagal vėlesnius padavimus, O. nužudęs jo brolis Setas (naktis), jo lavoną sukapojęs ir išmėtęs. Izidė surinkusi O. lavono gabalus ir atgaivinusi. Jam pagimdžiusi sūnų Horą, kuris nugalėjęs Setą ir tapęs gyvųjų valdovu, o O. mirusiųjų. Nors visas Egiptas garbino O., bet svarbiausias jo kulto centras buvo Aukštutinio Egipto Abydose. O. buvo vaizduojamas mumijos figūra, dėvinti žemutinio Egipto

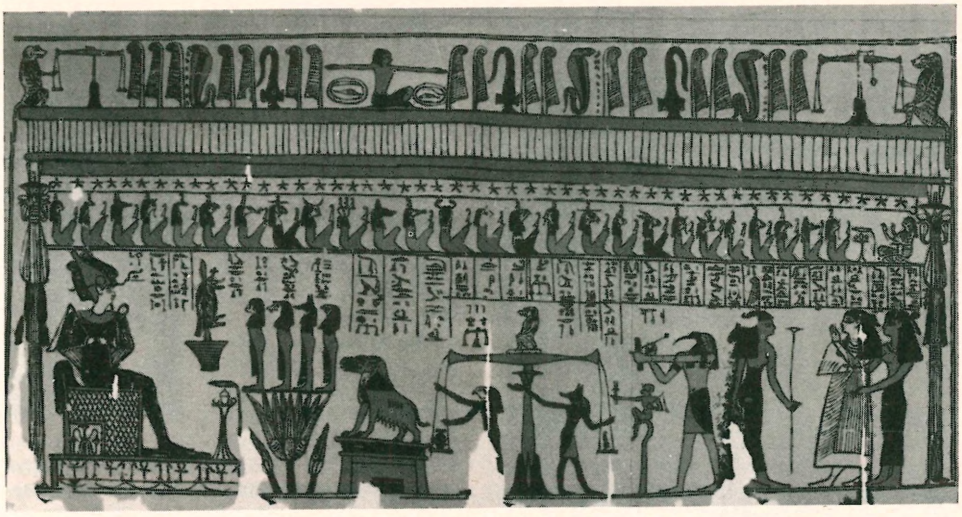

Oziris teisia mirusiuosius (iš vad. Mirusiųjų Knygos papiruso, rasto Tėbuose)

vainiką su botagu ir kabliuku rankose, kartais su plunksnomis ir ožkos ragais ant galvos. O., Izidė ir Horas ilgą laiką užėmė svarbią vietą Egipto religijoje. O. buvo sutapdintas su graikų Dionisu.

E. W. Budge, Osiris and the Egyptian Resurection 1911; *H. Bonnet,* Reallexikon der Ägypt. Religionsgeschichte 1952. *P.Plk.*

Ozokeritas, dar vad. žemės, kalnų ir kt. vašku, panašus į vašką mineralas, vartojamas elektros izoliacijos, gumos, odos, dažų, žvakių, grindų vaškų, žaislų pramonėje, litografinio ir spaustuvinio rašalo, antspaudų lako, kalkinio ir vaškuoto popieriaus, vaškinių pieštukų, mediciniškų tepalų gamyboje, impregnavimui medžio, parketo grindų, medinių baldų ar jų dalių. Chemiškai o. yra įvairių angliavandenilių mišinys. Randamas su nafta, anglies sluoksniuose arba bitumingose medžiagose. Daugiausia jo iškasama: Europoj (Karpatų kalnuose, Galicijoje), JAV Utah vst. Galicijos o. elektrinė konstanta 2,37–2,43, o rafinuoto — 2,03. Jo lyg. svoris 0,85–0,95, lydimosi temp. 55–110°C. Netirpsta vandenyje, bet gerai tirpsta benzene, terpentine, žibale, eteryje, anglies disulfide, silpnai alkoholyje. Vartojamas dar pakaitalu bičių ar karnaubos vaško.

Ozolinš 1. Dāvis (1856–1916) latvių tautosakininkas. Mokytojavo 1876–1912. Nuo 1876 rinko latvių tautosaką. Surinko apie 70.000 tekstų. Dalis jų buvo paskelbta periodikoje, dalis padėta tautosakos archyvuose (13.137 tekstai), tačiau didelė dalis I pas. karo metu išvežta Rusijon dingo. Tautosakos temomis paskelbė eilę straipsnių.

2. Pēteris (1864–1938) latvių režisierius ir aktorius. Teatro studijas baigė Dresdene. 1893–1903 ir 1905–13 vadovavo Rygos latviškajam teatrui. Talentingas ir išradingas režisierius, įtraukęs repertuaran klasikus ir to meto moderniuosius autorius. Atstovavo psichologinio realizmo mokyklai. O. vadovybėje susiorganizavo pirmas aukšto meninio pajėgumo latvių teatras, neturėjęs sau lygių iki 1918. O. buvo taip pat iškilus aktorius, jaunystėje vaidinęs meilužių vaidmenis, vėliau charakterines roles.

3. Valdemārs (g. 1896) latvių kompozitorius. Studijavo muziką Petrapilio ir Maskvos konservatorijose, nuo 1921 Latvijos konservatorijoj. Iš O. kompozicijų vertingiausios choro dainos (apie 140), kuriose vyrauja lyriški, romantiški motyvai ir melancholiškos melodijos. Emigravęs į JAV. *H.N.*

Ozols Kārlis (g. 1882) latvių diplomatas. 1915 išvyko į JAV. 1918–20 atspausdino daug straipsnių apie Latviją New York Times ir kt. laikraščiuose. 1920 chargé d' affaires Vašingtone. 1923–29 Latvijos pasiuntinys Maskvoje. Rašęs tarptautinėje spaudoje apie Pabaltijo valstybes. 1941 deportuotas į Sov. Sąjungą.

Ozonas žr. Deguonis.

Ožekšnis atkakšnis

Ožė (lenk. Hoża) upė Gardino aps., Nemuno deš. intakas, 25 km ilgio; teka į š.v., įteka ties Ašužos bžk., todėl dažnai vad. Ašuža; deš. intakai Juodupis ir Liesnyčia; baseino plotas 273 km².

Ožechovskis (Orzechowski) Ignas (1807–1886) gydytojas. Medicinos dr. laipsnį gavo Vilniaus univ. 1830, parašęs disertaciją apie dažnesnes plaučių ligas, stebėtas Vilniaus klinikiniame institute. Kilęs iš Naugarduko srities, disertacijoj save nurodė lietuviu. Visą laiką (1830–86) praktikavo Naugarduke. Testamentu 200.000 rb. paliko labdaros tikslams.

Ožekšniečiai žr. Skietmediniai.

Ožekšnis (Evonymus) celastrinių, arba skietmedinių, šeimos krūmai. Per 60 skirčių paplitę Europoje, Azijoje, Amerikoje, Australijoje. O. atkakšnis (E. Europaea) iki 6 m aukščio medelis bei krūmas. Augliai žalsvi keturbriauniai, kartais turį sukamštėjimų. Žiedai smulkūs, žalsvi. Vaisiai ketvirtainiški, raudoni. Prinokus iš kiekvieno kampo (sklypo) išsiaižo po vieną sėklą. Mediena tanki, geltona, žalia, stipriai kvepia. Seniau buvo vartojama medinėms vinims puspadžiams, kulnims prikalti. Dar prieš 40–50 metų pas mus ji šiam tikslui labai vertinta. Lietuvoje auga visuose miškuose, negausiai. O. atkakšnio išplitimas siekia V. ir P. Europos. O. karpuotasis (E. verrucosa) iki 2 m aukščio krūmas. Šakelės laibos, apvalios, gausiai karpelėmis nubertos. Šaknų žievėje esama apie 15% gutaperčos. Mūsų miškų trake dažnas, išskiriant vakarines sritis.

J.Rkt.

Oželienė-Tyrulytė Sofija (g. 1900 X 25 Biržuose) moterų veikėja. 1918 baigė Rogačiovo, Mogiliavo gub., gimnazijos 6 klases, 1918–19 lankė Panevėžio mergaičių gimn. 1920 ištekėjo už Kazio Oželio (žr.). Išaugino sūnų Kazį (žr.) ir dvi dukteris, kurių Sofija (g. 1921 IX 10) yra gydytoja psichiatrė, 1948 Tübingeno univ. gavusi medicinos dr. laipsnį. Nuo 1922 O. dalyvauja visuomeninėj veikloj: 1922 suorganizavo Kariams ligoniams ir invalidams globoti moterų komitetą ir jam vadovavo; buvo viena iš steigėjų Karių šeimų moterų d-jos, 1935 pasivadinusios D. L. Kunigaikštienės Birutės d-ja, ilgametė šios d-jos v.pirm. ir 1934–35 pirm.; 1928–33 kūdikių gelbėjimo d-jos Lopšelio sekr.; 1929–33 Vytauto D. komiteto iždo sekcijos periodinių rinkliavų pirm.; be to, buvo Vaikelio Jėzaus d-jos (1922–26) ir Lietuvos moterų s-gos tautiniam laivynui remti (1924–26) v-bose. 1938 išrinkta šaulių s-gos rėmėja. Atvykusi į JAV, Čikagoj su M. Tumiene ir M. Babickiene 1951 X 20 atkūrė D. L. Kunigaikštienės Birutės d-ją ir jai pirmininkavo ligi 1958 IX 20.

Oželis vienas iš seniausių lietuvių liaudies šokių, komiško charakterio, $^2/_4$ takto, atliekamas vyrų. Šokama dvejomis eilėmis, viena prieš antrą; vaizduojama jaunų ožiukų žaidimas, šokinėjimas, badymasis, spardymasis. Į pabaigą šokio tempas greitėja. O. pasižymi šuoliais, kurių kituose lietuvių liaudies šokiuose neužtinkama.

Oželis

Oželis 1. Kazys (1886 VI 23 Vilkų Kampo k., Švėkšnos vls., Tauragės aps. — 1960 III 3 Čikagoj) medicinos prof., sanitarijos pulkininkas. Palangos progimn. baigė 1904,

K. Oželis

Mintaujos gimn. aukso medaliu 1908 ir Petrapilio karo medicinos akad. 1913. Studentaudamas 1908 buvo vienas iš Fraternitas Lithuanica korporacijos steigėjų ir veiklus jos narys. Turėdamas už stipendiją atitarnauti 4 metus, 1913 paskirtas į pėst. pulką jaun. gydytoju, karui prasidėjus pakeltas to pulko vyr. gydytoju. Lydėjo savo pulką į frontą (Rytprūsiuose, Lenkijoj, Latvijoj, 1916–17 Rumunijoj). Iš Rumunijos dalyvavo 1917 Petrapilio lietuvių seime ir tų metų rudenį II liet. karių Petrapilio suvažiavime. 1917 IX perkeltas į Suomiją divizijos ligoninės vyr. ordinatoriumi. 1918 IV paleistas iš rusų kariuomenės, netrukus grįžo į Lietuvą, kur Švėkšnoj organizavo ligoninę (30 lovų). 1919 VI 20 pašauktas į Lietuvos kariuomenę, per 2 savaites suorganizavo Kupiškyje II lauko ligoninę, IX 15 paskirtas II brigados gyd., o 1920 I 1 perkeltas į Kauno karo ligoninę, iš pradžių virš. padėjėju, nuo 1920 II 1 virš. Karo ligoninės virš. išbuvo ligi 1939 IX 15, kada pasitraukė iš karinės tarnybos. Už nuopelnus laisvės kovų metu apdovanotas II rūšies Vyčio Kryžiumi. Karo ligoninėj visą laiką vadovavo savo suorganizuotam patologijos skyriui, prie kurio 1922–24 veikė ir LU patologijos katedra. Nuo 1921 kelias vasaras buvo skiriamas Palangos karo sanatorijos virš. 1922 IX — 1924 I LU patologijos katedros prozektorius. 1925 tris mėnesius dirbo Prahos teismo medicinos institute pas prof. Slaviką, o 1927–28 gilinosi teismo medicinoj pas prof. V. Balthazard'ą Paryžiaus medicinos institute. 1929 I 17 LU medicinos fak. apgynė disertaciją Vyrų uretros ir sėklos tekamųjų latakų susiaurėjimai (išsp. anksčiau 1927, 92 psl.). 1929 IX 1 pakviestas LU (vėliau VDU) medicinos fak. doc. ir paskirtas teismo ir socialinės medicinos katedros vedėju (be medikų, teismo mediciną dėstė dar stud. teisininkams ir policijos aukštosios m-los klausytojams). 1937 IV 1 pakeltas e.o. prof., 1942 IX 1 o. prof. Naujai pastatytų VDU klinikų direktorius 1939 VI 22 — 1944 VII 5. Drauge nuo 1942 III ėjo vyr. teismo medicinos eksperto pareigas vyr. sveikatos v-boje. 1944 pasitraukęs iš Lietuvos, nuo 1945 rudens gyveno Augsburgo liet. stovykloj ir vadovavo LRK skyriui. 1949 atvyko į JAV, kur nuo 1950 pradžios dirbo patologu Manteno valstybinėj ligoninėj, Ill. Veikė gydytojų organizacijose: Kauno medicinos d-joj, Kovai su veneros ligomis d-joj (3 metus pirm.), kovai su vėžiu d-joj, Lietuvos gydytojų s-goj (4 metus pirm.). Dalyvavo Kauno Rotary klube. Amerikos liet. gyd. d-jos garbės narys. Teismo ir socialinės medicinos klausimais paskelbė apie 40 straipsnių Medicinoje (redakcinės komisijos narys), VDU medicinos fak. darbuose, Kriminalistikos Žinyne ir kt. Be disertacijos, paminėtini str.: Natūralinis ir mechaninis gyventojų keitimasis Lietuvoje 1915–1933 m. (VDU medicinos fak. darbai II : 2 1934 ir atspaudas), Sveikatos reikalų rūpinimas Lietuvoje (Medicina 1939 ir atspaudas). Išleido Mediko-sanitarinių įstatymų, veikiančių Lietuvoje, rinkinį 1930. Išvertė L. V. Sobolevo Įvadą į patologinės anatomijos diagnostikos kursą 1924. Bendradarbiavo LE.

Kazys (g. 1923 VII 31 Palangoje) pramonės inžinierius, (1) sūnus. Lankė Kauno jėzuitų ir Aušros gimn., 1941 baigė Kauno IX gimn. 1940-43 lankė Kauno dramos teatro studiją. 1944 tarnavo Vietinėje rinktinėje. Vokietijoj 1945–49 Augsburgo liet. teatro aktorius. 1949 atvyko į JAV ir 1954 baigė Čikagos Industrial Engineering College, nuo 1955 dirba The Wallace Press b-vėj planavimo skyriaus vadovu. Čikagoje talkino St. Pilkai atkuriant vietos lietuvių teatrą. Čikagos lietuvių vyro choro režisierius. Režisavo Vl. Baltrušaičio statytas operas: G. Verdi Rigoletto 1957 ir Ch. Gounod Faustą 1958. Pastatė ir režisavo G. Bizet operą Carmen 1959. Reiškiasi ir kitoj visuomeninėj veikloj: nuo 1956 LVS Ramovės centro v-boj, nuo 1958 Lietuvos atgimimo sąjūdžio vyr. v-boj, nuo 1957 Laisvosios Lietuvos laikraščio įgaliotas leidėjas, 1958 jūrų skautų Gintaro korporacijos narys-steigėjas.

K. Oželis

3. Serafinas (1901 X 8 Igliaukoj, Marijampolės aps. — 1919 XI 21 Radviliškyje) leitenantas. Mokėsi Igliaukoje ir vėliau karo metu Voroneže, kur baigė 4 gimn. klases, buvo veiklus ateitininkas. Grįžęs į Lietuvą, 1919 I 22 savanoriu stojo į Lietuvos kariuomenę 2 pėst. pulkan Kaune. 1919 III 10 įstojo Karo m-lon ir baigė jos I laidą, bet dėl jaunų metų nebuvo keliamas leitenantu. Dalyvavo kovose su bolševikais Aleksandravėlės-Daugpilio ruože. Pasirodęs gabus, sumanus ir drąsus, buvo pakeltas leitenantu. 1919 XI 21 įsiveržė su būriu į bermontininkų ginamą Radviliškį; atkirstas nuo savo kuopos, buvo sunkiai sužeistas ir mirė. Palaidotas Šeduvoje. Apdovanotas I rūšies V laipsnio Vyčio Kryžiumi.

Oželis nykštukas (Lymnocryptes minimus) stibynuočių (Limicolae) būrio, labai gausios sėjikų (Charadriidae) šeimos mažas, maždaug vieversio dydžio, paukštelis, labai panašus į savo giminaitį perkūno oželį, už kurį tačiau žymiai mažesnis, trumpesnių sparnų ir kojų, uodega pleišto pavidalo ir ypač puikiai žvilgančios violetinės bei žalios viršutinės kūno dalies plunksnos. Kitų plunksnų spalva marga, pilvas baltas. Gyvena gana plačiai Europoje ir Lietuvoje, bet žiemoti išskrenda į Afriką, Aziją, Vidužemio jūros sritį ir net į Japoniją. Mėgsta klampynes, šlapias pelkes ir pn.

Oželis nykštukas

Oželytė upelis Panevėžio aps., Upytės (Nevėžio) kair. intakas, 10 km ilgio; teka į š. iš Žarčių pelkės, įteka Ramygalos apylinkėj; baseino plotas 19 km².

Ožerškis (Lycium) bulvinių, džiugminių (Solanaceae) šeimos krūmas. O. paprastasis (L. halimifolium) iki 3 m aukščio laibais, mažai šakotais, dažnai dygliuotais stiebais tankiai kerojąsis krūmas. Lapai lancetiški, žiedai šviesiai purpuriniai, uogos raudonos. Lietuvoje kai kur prieangius, sienas, tvoras apaugęs, dekoratyvinis. O. apie 70 skirčių išplitę Vidužemio jūros srityse, Kinijoje.

Ožiai bžk. į r. nuo Gardino, Nemuno deš. krante, prie O. upelio. Šv. Petro kat. bžn. pastatyta D.L.K. Kazimiero laikais. O. bažnyčiai dešimtinę duoti buvo įsakyti O. ir Perlamo dvarai, o medumi ir vašku aprūpinti — Gardino dv. 1655 ji buvo Maskvos kariuomenės sudeginta. 1677 vizitaciniame pranešime klebonas raginamas m-loje laikyti mokytoją, mokantį grigalinį giedojimą. Šios vizitacijos metais sutvirtinimo sakramentas suteiktas 99 asmenims. Lyginant su kitomis Gardino dekanato parapijomis, šis skaičius yra didelis ir liudija, kad tuo laiku čia katalikų buvo daug. 1744 O. parapijai priklausė apie 15 kaimų kairiajame Nemuno krante ir 43 dešiniajame (vėliau daug tų kaimų teko Adamavičių, Silvanonių, Teolino ir 4 kaimai Kapčiamiesčio parapijai). 1862 pastatyta mūrinė bžn. O. apylinkė anksti sugudėjo, ypač, kad daug pabėgėlių nuo Maskvos 1662 gavo žemės O. ir Perlamo seniūnijose. Po I pas. karo Lenkijos valdžioje, 1945 priskirta Sov. Gudijai.

VII pėst. Žemaičių kng. Butegeidžio pulko III batalionas 1920 IX 22 iš Vilniaus buvo pasiųstas į O. prieš besiveržiančius lenkus užtvarai. IX 23 iš Pariečės glžk. stoties batalionas vyko į O. Tos pačios dienos vakare lenkai, užpuolę Pariečę, sumušė 7 pėst. pulko I batalioną ir išsklaidė ir 9 pėst. pulko atskiras kuopas. Beveik apsuptas III batalionas pasitraukė iš O. į Lydą, kur iš bolševikų išlaisvino I bataliono nuginkluotus karius, o galutinai atsipalaidavo nuo lenkų ir bolševikų spaudimo IX 30 Gudagojy. Bataliono vadas buvo kpt. Vitkauskas.

J. Totoraitis, Sūduvos Suvalkijos istorija I 1938, 379–380.

Ožiakalnis kalva Alytaus aps., 4 km į š.r. nuo Alytaus mst., 190 m nuo j.l.; gretimos kalvos Pušinis ir Vėžiakalnis.

Ožiaragis (Capricornus) vienas iš dvylikos zodiako (žr.) žvaigždynų, kuriame prieš 2000 metų buvo žiemos solsticijos (žr.) taškas. Saulė, būdama tame taške vidudienį, šviečia tiesiai virš galvos o. atogrąžoje. Iš O. žvaigždyno ir ši atogrąža gavo savo vardą. O. guli pietų dangaus pusrutulyj tarp Šaulio, Erelio, Vandenio, Pietų Žuvų, Gervės, Indėno ir Pietų Vainiko žvaigždynų.

Ožiarūtis (Galega), ankštinių (Leguminosae) šeimos žoliniai augalai, Vidurio ir P. Europos, taip pat Irano, Kaukazo čiabuviai. O. vaistinis (G. officinalis) iki 1 m aukščio. Seniau buvo auginamas vaistams. Kai kur duodamas gyvuliams pieningumui padidinti.

Ožiažolė (Pimpinella) skėtinių (Umbelliferae) šeimos žolės. O. anyžius (P.

Anisum) Egipto, Sirijos čiabuvis. Lietuvoje kai kur auginamas. Sėklos vaistingos (Fructus Anisi, Oleum Anisi). Arbata geriama nuo kosulio; žindyvės vartoja pieningumui padauginti. Plg. Anižius. O. didžioji (P. magna) iki 1 m aukščio auga miškuose. O. mažoji (P. Saxifraga) iki 60 cm aukščio taip pat nereta. Vartojama vaistams (Radix Pimpinellae, Tinctura Pimpinellae). Arbata geriama nuo slogos, kosulio, pūslės akmenų. Sutinkama dar o. juodoji (P. nigra).

Ožinskis Leonas (1864 X 4 Kaune — ?) pramoninkas. Baigęs inžinerijos mokslus, dirbo tėvo įmonėj Vilijampolėj (malūnas ir lentpiūvė), nuo 1903 buvo jos vedėjas. I pas. karą praleido Rusijoj, iš kurios grįžo Lietuvon 1919. Jis sukonstruavo ir statė geležinkelio tiltą per Nemuną. Iki 1936 buvo Prekybos ir pramonės rūmų v.dir.

Ožys 1. ožkos (žr.) patinas. Lietuvių tikėjime o. yra išskirtinis gyvulys, susijęs su griausmo ir dangaus dievu Perkūnu; tai, atrodo, bus paveldėta dar iš indoeuropiečių. Pirmą kartą (XIII a.) Pabaltijy sumini o. aukas H. Latvis; bet tai liečia lybius. Seniausia žinia apie prūsų o. aukas (‚hirco in sacrificiis usi sunt') sutinkama 1510 E. Stellos raštuose. Ją praplečia mažai patikimas S. Grunau. Iš jo aprašo aiškėja, kad žynio nugalintas o. buvo nusirinkusiųjų suvalgomas ir geriama daug midaus bei rūgštaus ‚puskailių' gėrimo. Abiem autoriais būtų galima netikėti, laikyti šias o. aukas iš kitur perkeltas, bet tokias o. piautuves aprašo 1526–30 Sembos ir Pagudės ev. vyskupai G. v. Polenz, P. Speratus), surinkę duomenis tiesiog iš tikinčiųjų ir tokias o. piautuves griežtai uždraudžią, įrašydami į vad. 1526 ‚artikulus' (vnd wo yemands befunden, es sey man oder weyb, so zauberey treibt, oder Bockheyligen anhengig ist, sol vns angezeygt vnd alssdann vermög der recht gestrafft werden'). 1530 Synodales vėl įsakmiai mini o. šventes, kurias švenčia Sembos ir kt. prūsai. 1546 Girmiškėse 40 prūsų nubausta rykštėmis ir jiems apkirpti plaukai, kad skundė ev. vysk. G. v. Polenz, draudžiantį o. šventes. Vad. Sūduvos knygelė (apie 1546) plačiai aprašo tas o. šventes-aukas; jos buvo paprastai pavasariais, švenčiant Pergrubiaus ar kt. šventes. Pats aukojimas taip nusakomas: susitaria 4–6 kaimai, kurie perka jautį arba o., susirenka į paskirtus namus, sukuria ‚ilgą ugnį', o moterys susineša kviečių

Prūsų aukai vedamas ožys (XVI a. raižinys istoriniame Karaliaučiaus archyve)

miltų ir padaro tešlą. O., arba jautį, atveda pas ‚vurškaitį', kuris uždeda rankas, buria ir ‚laimina' mėsą bei duoną. Vėliau o. įvedamas į pašiūrę, jį apstoja ratu, ‚vurškaitis' dar kartą kreipiasi į dievus, primena garbingą ir šventą tėvų paprotį permaldauti dievus, ir ‚vurškaitis' o. nugalina, o krauju susitepa aukos dalyviai. Mėsą sudeda į puodą, vyrai susėda apie ugnį, moterys iš tešlos padaro bandutes, kurias perduoda vyrams; šie jas svaido per liepsnas iki visai tos iškepa. Vėliau visi valgo mėsą ir geria iš ragų per visą naktį. Anksti rytą kaulus ir kitus likučius išneša už kaimo ir parinktoje vietoje užkasa, kad šunes ir kt. nepaliestų. H. Maletius-Maleckis spausdindamas šią knygutę Wahrhafftige beschreybung der Sudawen auff Samlandt sambt ihren Bockheyligen vnnd Ceremonien (1583?) pridėjo ‚vurškaitį' su aukos o., vėliau kartotą kitų autorių. Lietuvoje o. aukos minimos M. Stryjkovskio, jėzuitų pranešimuose ir kt.; jį aukoja rudens šven-

tėse Žemynai (Žemininkui). Taip pat jėzuitai pastebėjo o. aukojant ir latvius (1606). Todėl o. šventės su jo mėsos valgymu mūsuose nėra koks nors ‚raganų šeštadienių' pasakojimų perkėlimas, bet senojo tikėjimo švenčių likutis. Tai liudytų dar XIX a. gale užrašyta o. aukos (Tu oželi auk, auk) daina, pasakojimai, kad Perkūnas važinėja ožiais, taip pat tikėjimai, kad perkūno ugnį tegalima užgesinti vien tik ožkos pienu, kai kurių ligų gydymas o. mėsa, pienu ir t.t. Prie šių likučių taip pat jungtinas rudenį o. vedimas aplink beržą ir po Velykų švenčių kumpio kaulo užkasimas kaimo š. ar r. (Volungių k., Antazavės vls.; Bileišių k., Dusetų vls.; tas buvo daroma dar apie 1880).

W. Mannhardt, Letto - preussische Götterlehre 1936; *J. Elisonas,* Ožio ceremonijos (Mūsų Tautosaka II 1930). *A.Mž.*

2. Pastovas lentoms piauti: apie 1½ m ilgio rąstelis, į kurį įstatytos iki 2 m aukščio kojos. Ant dviejų tokių o. užkeliamas medis, kuris piaunamas malkoms ar lentoms.

Ožiškis, Ožys (lenk. Ożewo), ež. Suvalkų aps., 8 km į š.v. nuo Suvalkų mst., 45 ha ploto; paviršius 192 m nuo j.l.; su gretimu Akmenio ež. priklauso Juodosios Ančios baseinui.

Ožiukas 1. batams nusiauti lentelė su išpiova bato užkulniui; 2. piaunamoms malkoms užsidėti kryžminiai žėginiai; 3. žr. Obelius.

Ožiūnai žr. Kazionys.

Ožka (Capra hircus) žinduolių klasės, sėtanagių būrio, atrajotojų grupės ir dykaragių pogrupio gyvulys. Laukinė o. tebegyvena ligšiol Azijos vakaruose (žr. Ibex), kalnuose, kuriais lengvai laipioja, ieškodama maisto. Kalninė prigimtis reiškiasi ir naminės o. gyvenimo būde, nes ir naminė o. mėgsta laipioti tvoromis, karstytis ir pn. Kaip naminis gyvulys o. laikoma pienui, o kai kurios veislės vilnai. Manoma, kad daugumas naminių o. veislių bus kilę iš laukinės Capra aegagrus, nors galėjo turėti įtakos ir Europos o. Capra prisca, o taip pat ir C. falconeri (ši pastaroji ypač Angoros vilninei veislei). Europoje, Kinijoje, š. Amerikoje o. daugiausia laikoma pienui. Vidutinio klimato zonoje o. kaip pieno producentas plačiu mastu negalėtų konkuruoti su karvėmis, užtat ji turi pirmenybių šalto bei karšto klimato srityse. Švariai laikant jų pienas neturi kokio specialaus kvapo ar skonio, turi daugiau albumino ir nebaltyminio azoto, ir, manoma, esąs lengviau virškinamas už karvės pieną. Kalcio, fosforo ir geležies yra tiek pat kaip ir karvės piene. Iš o. pieno gaminama ir labai geri sūriai. Angoros ir Kašmiro o. duoda nemaža geros vilnos, vienas gyvulys vidutiniškai 1 kg per metus, dažnai ir daugiau. Nemaža Angoros o. auginama JAV ir kitur, o taip pat jų gimtinėje Tibete. Suaugusių gyvulių mėsa yra menka ir nepasižymi geru skoniu. Visiškai gera yra tik jaunų ožiukų mėsa. O. tuberkuliozė ir bruceliozė Š. Amerikoje yra retos ligos. Aplamai o. yra atsparios tuberkuliozei. *B.Vtk.*

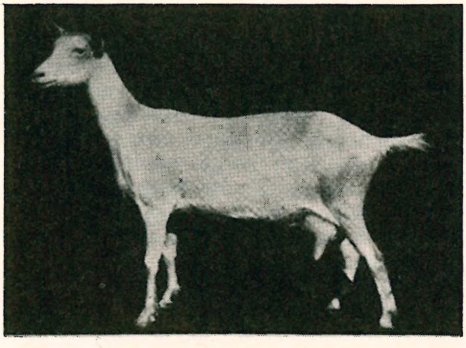

Ožka

Lietuvoje o. kaulų sutinkame jau proistorinėse sodybose iš naujojo akmens amžiaus šalia kiaulių, avių ir kt. naminių gyvulių. 1409 I 24 Vytautas skundėsi Ordinui, kad Žemaitijoje vaitas draudžia atvykusiems aukštaičiams pirkti javus, medų, arklius, galvijus, o. ir kt. Vėliau o. mini įvairūs dvarų inventoriai ir kt. raštai. Bet, matyti, o. visą laiką nyko, nes prieš jų laikymą dažnai buvo priešingi dvarai, pvz. Biržų Tiškevičiai draudę baudžiauninkams laikyti o., už jas bausdami rykštėmis (N. Romuva 1933, 106). Antra, o. galėjo nykti ir jėzuitų misijų dėlei, kada gyventojai buvo barami už ožių (žr.) aukas, kai jos žmonių galvosenoje virto ‚velnio' gyvuliu. Baudžiavą panaikinus, o. vengė auginti ūkininkai, jos liko būdingu tik sklypininkų bei pirkininkų ir miestelio žydų gyvuliu. XIX a. garsiais o. mst. buvo likę Anykščiai, Šeduva, Nemakščiai ir kt., kur buvo paprastos rudos ar baltos o. Dabartinės okupacijos metu Lietuvoje o. vėl išplito, nes žmonių senu pasakymu ‚o. pradedi, o. ir nugyveni', ji ‚vargo gyvulys'. *A.Mž.*

2. Žuvis (Pelecus cultratus), pilksvai žalsva nugara ir sidabriniais šonais, kaip visos pelaginės žuvys; pailgas kūnas iš šonų labai suplotas; užauga iki 40–45 cm ir 0,5–0,75 kg svorio. Gyvena gėluose ir apysūriuose vandenyse. Lietuvoje nemaža o. yra Kuršių mariose (per metus pagaunama apie 340 ctr.), iš kur jos nukeliauja ir į Nemuno žemutinę dalį. Iš ežerų ji sutinkama tik Krokų Lankos ež., Nemu-

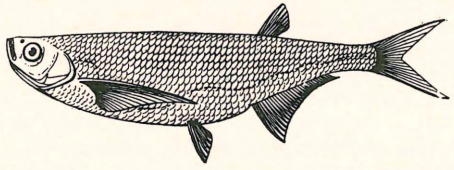

Ožka

no deltoje. Dideliais būriais laikosi vandens paviršiuje. Minta smulkiais vandeniniais gyvūnais, o vasarą ant vandens gaudo ir vabzdžius. Žiemoja ir neršia upėse. Neršia gegužės mėnesį, padeda iki 100.000 ikrelių. Po neršto grįžta į upių žiočių apysūrius vandenis. Sūdomos arba rūkomos; žuviena ašakota. Iš žvynų daromi dirbtiniai perlai.

T. Ivanauskas ir kt., Lietuvos gėlųjų vandenų žuvys 1956.

3. O., arba Capella (Aurigos Alfa), nulinio ryškumo žvaigždė Vežėjo žvaigždyne. Pagal ryškumą O. yra antroji šiaurės dangaus pusrutulio ir penktoji viso dangaus žvaigždė. Jos absoliutinis ryškumas yra –0,5, t.y. O. yra daugiau kaip šimtą kartų šviesesnė už saulę. O. priklauso milžinų grupei, spektro tipo G, jos atstumas nuo žemės yra 46 šviesmečiai.

Ožka (vok. Oschke) k. Pakalnės aps., 10 km į v. nuo Gastų, tarp Šalteikės upės ir Šnekos kanalų sistemos. Plentas į Juodgalius–Kryžionus ir į Metežerynus–Skaisgirius. Arti tilto yra įrengimai nusausinimo vandenims kelti į Šalteikės upę. Vietovė tik 0,1–0,8 m nuo j.l. Stambi pieninė. Gyventojų 1939 buvo 694.

Ožkabaliai k. Bartininkų vls., Vilkaviškio aps., 3 km į p.v. nuo Bartininkų; 1923 buvo 48 ūkiai su 354 gyv. O. yra lengvai kalvotoj vietoj, nežymiai pasvirusioje š. linkme ir išraižytoje dviejų upelių — Aistos (deš. Širvintos intako) intakų. Šiame k. gimė dr. J. Basanavičius, iš savo apylinkės surinkęs daug dainų ir pasakų (žr. Basanavičius, J.)

Ožkalaukis upelis Panevėžio aps., Mituvos (Lėvens, Mūšos, Lielupės) deš. intakas, 9 km ilgio; teka į p.v. greta Lėvens.

Ožkarožė (Epilobium) nakvišinių (Onagraceae) šeimos panašūs į ožrožę siauralapę žoliniai augalai. Lietuvoje jų 10 skirčių. Dažnesniųjų tarpe o. smulkialapė (E. parviflorum), o. kalninė (E. montanum), o. pelkinė (E. palustre). Rečiau sutinkama o. kalvinė (E. collinum), o. alpinė (E. alpinum), o. smailialapė (E. alsinifolium), o. tamsialapė (E. obscurum), o. keturbriaunė (E. adnatum). O., kaip ir ožrožė siauralapė, vartojama vaistams.

Ožkos Pečius kelių m³ dydžio konglomeratas, buvęs išsikišęs iš Verknės upės deš. šlaito viršaus, prie jos žiočių, 1940 nugriuvęs į upę. Kadangi jis buvo vienintelis didelis ir aikštėn išlindęs iš moreninių sąnašų (upės šlaito erozijos dėka) konglomeretas, atseit, neįprastos sudėties uola, tai buvo patapęs gamtos įdomybe, patekęs į geografijos vadovėlius ir mėgiamas lankyti Birštono vasarotojų bei ekskursantų.

Ožkupis upelis Tauragės aps., Ežeruonos (Jūros) deš. intakas, 5 km ilgio.

Ožnugariai (vok. Osznagorren) 1. dv., 7 km į p. nuo Darkiemio, Unguros deš. krante. 1939 buvo 120 gyv. Upės krantai vingiuoti ir iki 20 m aukščio, gražūs gamtovaizdžiai — ‚O. Šveicarija'. — Piliakalnis Unguros kair. krante. Manoma, kad jis kartu su Komantų, Baltakiemio, Avininkų ir kt. piliakalniais priklausė sūduvių apsigynimo sistemai palei Ungurą.

2. Kaimas lankoje tarp Rusnės ir Gilijos upių, 12 km į p.r. nuo Kaukėnų. 1939 buvo apie 100 gyv. Pro kaimą eina plentas iš Lapynų į Kalninkus. Apylinkė tik 0,2–0,8 m nuo j.l., nusausinta kanalų sistema.

Ožnugaris piliakalnis tarp Dauliūnų ir Samanių k., Jūžintų vls., Rokiškio aps. Jame buvo rasta vidurinio ir naujojo geležies amžiaus radinių.

Ožragė (Trigonella) ankštinių (Leguminosae) šeimos žoliniai augalai. O. mėlynžiedė (T. coerulea), kilusi iš P. Europos, kai kur auginama vaistams. O. vaistinė (T. foenam graecam), vad. ‚graikų šienas', auga Vidužemio jūros srityse, Indijoje, Kinijoje. Iš senovės žinomas vaistinis ir pašarinis augalas. Vaistams vartojamos jo sėklos (Semen Foenugraeci); be to, vartojamos gyvulių pašarui bei paukščiams lesinti; rečiau pavartoja ir žmonės.

Lietuvoje o. tik darželinis dekoratyvinis augalas.

Ožragis lietuvių muzikos instrumentas, paliudytas jau iš XVI a. Yra kiek vėlesnių žinių, kad didikų medžioklės metu pūsdavo ir o., kurie buvo išpuošti piaustiniais ir metalo apkalais. Ir XVIII a. Raseiniuose o. pūsdavo per Prisikėlimą; o. ir vamzdžiais pritardavę giesmininkams arba pakaitomis su giesmininkais ėmę tas pat melodijas. XIX a. pradžioje per Bernelių mišias pūsdavo o. Vaiguvos, Girdiškių ir kt. bžn. Mūsų dienas o. tepasiekė tik skerdžiaus priedu, ir tai dažniausiai tik Dzūkuose. Lietuvių Tautosakos Archyvas 1935–40 buvo įrašęs į plokšteles o. melodijų,

Vidiškių kerdžius pučia ožragį (1936)

ir 1938 kai kurias jų per N. Metus perdavė Berlyno radiofonas. Skerdžių buvo vartojami dvejopi o. Paprastasis o. neturėjo skylučių, buvo apie 38 cm ilgio, balso kaita gaunasi pūtimo būdu, o kiti turi 4 skylutes ir duoda 5 pirmuosius majorinės gamos garsus, panašius į miško rago (valtornos). Šie o. daugiau nupiauti ir turi įstatytą pūtimui medinį antgalį, arba pūtiklį (pūstuvą). Skerdžius rytais o. kelia šeimininkes, o antrą kartą eidamas per kaimą pučią ‚išginimą', visai skirtingą melodiją. Kai kurie skerdžiai turi skirtingas melodijas pietų metui, parginimui, Sekminių malstuvėms. Taip pat kartais o. virkdina ir vestuvėse jaunąją, šiai pradedant atsisveikinti su gimtaisiais namais. Skerdžiai, darydami o., pirma gerai išvirina, tuomet nupiauna plongalį, apdrožia ir išpiausto puošmenis. *J.Ž.*

Ožrožė siauralapė (Chamaenerium angustifolium, Epilobium angustifolium) nakvišinių (Onagraceae) šeimos daugiametinis augalas pailgais siaurais lapais, purpuriniais žiedais galiniuose žiedynuose, siekiąs 1,5 m aukščio. Neretai sutinkamas ištisais ploteliais tankiai suaugęs. Lietuvos geresniuose spygliuočių miškuose dažnas.

Ožupis 1. upelis Mažeikių aps., Gervės (Šventupio, Dabikinės, Ventos) deš. intakas, 10 km. ilgio; 2. upelis Panevėžio aps., Nevėžio deš. intakas, 7 km ilgio, Krekenavos bžk. apylinkėje; 3. upelis Šiaulių aps., Ventos kair. intakas, 6 km ilgio, Varputėnų bžk. apylinkėje.

O žvaigždės spektro klasės O žvaigždžių grupė. Šiai grupei priklausančių žvaigždžių žinoma tik keli šimtai. O žvaigždės yra labai karštos — jų paviršiaus temp. nuo 30.000° iki 100.000°K. Šias žvaigždes supa storas besisukančių ir į erdves besiplečiančių dujų sluoksnis, kuris nėra matomas. Jo buvimas nustatytas iš spektro charakteristikos.

P

P, p dvidešimt antroji lietuvių raidyno raidė, žyminti nebalsingą sprogstamąjį lūpinį priebalsį, kuris prieš užpakalinius balsius bei su jais padarytus dvibalsius (a, o, u, ai, uo, ui) tariamas kietai (p ā d a s, p ú o d a s), o prieš priešakinius balsius bei su jais padarytus dvibalsius (e, i, ė, ie, ei) tariamas minkštai (p ì k t a s, p ė d a, p í e n a s). Fenikiečiai ją vadino p e ir žymėjo vertikaline linija viršuje užlaužta ar užlenkta į kairę . Graikai užlenkdavo arba užlauždavo į dešinę ir vadindavo p i. Iš to atsirado vėlesnė forma , kuri buvo paimta ir į sen. slavų alfabetą. Lotynai seniai vartojo , vėliau virtusią P, kuri šitokia forma pateko ir į kitas Europos kalbas. Graikų raidyne ja buvo žymimas garsas r ir dėl to dabartiniame rusų raidyne ja taip pat žymimas garsas r.

L.D.

Kaip s a n t r u m p a P reiškia l o t y n ų kalboj Publius, Populus, Proconsul, Pontifex, Papa, Pater ir t.t., c h e m i j o j P yra fosforo simbolinis ženklas, c i t a t o s e — lot. pagina (‚puslapis') santrumpa, f i z i k o j e piko (žr.) santrumpa, m u z i k o j e piano (žr.) santrumpa, p a v e i k s l u o s e po parašo pinxit (‚nutapė') santrumpa.

Pa cheminio elemento protaktinio (žr.) simbolinis ženklas.

Pa. JAV Pensilvanijos (žr.) valstybės santrumpa.

p.a. lot. pro anno (kasmet) santrumpa; prc. per adresse (ant vokų nurodant kito asmens adresą, per kurį siunčiama) santrumpa.

PAA, Pan American World Airways, didžiausios JAV lėktuvų b-vės, aptarnaujančios visą pasaulį ir įsteigtos 1928, santrumpa.

Paalantė k. Kulių vls., Kretingos aps., 19 km nuo Gargždų, prie Alanto upės; 1923 buvo 25 ūkiai ir 182 gyv. Yra neaukštų pilkapių, žmonių vad. milžinkapiais, kurių keli apdėti akmenimis. Pilkapiai netyrinėti.

Paalksniai k. Kražių vls., Raseinių aps., 11 km nuo Kražių; 1923 buvo 16 ūkių ir 92 gyv. Ardomame senojo geležies amžiaus kapinyne surasta III–IV a. įkapių, pvz. žalvarinė laiptelinė segė ir kt.

Paantvardys k. Jurbarko vls., Raseinių aps., 4 km nuo Skirsnemunės. Poeto J. Baltrušaičio gimtinė.

Paarklidininkis (lot. subpraefectus stabuli, lenk. podkoniuszy, rus. podkoniušij) XVI–XVIII a. Lietuvos krašto ir rūmų dignitorius, savo rangu ir garbe žemesnis už arklidininką, XV a. iš pradžių gal ir turėjęs kokias minimalines pareigas didžiojo arklidininko priežiūroje, bet vėliau virtęs grynai garbės titulu.

Paarl P. Afrikos Sąjungos mst., 54 km į r. nuo Kapštato; apie 36.000 gyv. (1956). P. tęsiasi daugiau kaip 10 km abiem Berg upės pusėmis ir žinomas kaip intensyvaus žemės ūkio rajono centras. Pagrindinės kultūros: vynuogės, tabakas ir apelsinai. Ypačiai P. yra išgarsėjęs vyno pramone (geriausias P. Afrikos vynas ir didžiausi jos vynuogynai); vagonų, pakinktų, konjako ir kt. pramonė. Pramoninės inžinerijos institutas, kolegija, kelios kitos m-los. Apie 45% gyv. yra europiečiai, kiti negrai.

Paasikivi Juho (1870–1956) suomių politikas. Studijavo teisių mokslus Rusijoje ir Švedijoje. Jau nuo šio šimtmečio pradžios buvo politiškai veiklus senųjų suomių partijoje. Nusileisdamas rusų reikalavimams, P. stengėsi kiek galima daugiau išgelbėti Suomijos autonomijos. 1905–06 dalyvavo didžioje parlamento (landtago) reformoje. 1907–13 landtago narys. 1917 jam buvo pavesta pasirašyti Suomijos nepriklausomybės paskelbimą su Skandinavijos kraštais. 1918 išrinkus Svinhufvudą prezidentu, P. buvo paskirtas ministru pirmininku. Po nepriklausomybės paskelbimo besiorganizuojant Suomijos partijoms, P. prisijungė prie tautinės koalicinės partijos ir buvo vienas jos vadovų. 1920 pirmininkavo delegacijai, pasirašiusiai 1920 Tartų taiką su Sov. Sąjunga. 1936 buvo paskirtas Suomijos ministru švedijoj. 1939 X sovietams reikalaujant, kad į Maskvą būtų pasiųstas atstovas tartis ‚konkrečiais politiniais klausimais', tų derybų buvo pa-

siųstas P., prie kurio paskui prisijungė ir Tanneris. Sovietai vistiek Suomiją užpuolė. 1940 III P. kartu su Ryti atstovavo Suomijai pasirašant Maskvoje taiką su Sov. Sąjunga. Po to jis buvo paskirtas Suomijos pasiuntiniu Maskvoje. Per eilę sunkių derybų iš Sovietų laimėjo kai kurių nuolaidų. Nepavykus savo vyriausybės perkalbėti dėl santykių su Vokietija, P. 1941 pasitraukė iš pasiuntinio pareigų Maskvoje. 1944 P. dalyvavo derybose su Sovietais, kurios 1944 IX 19 pasibaigė paliaubomis. Tais pačiais metais P. buvo pavesta sudaryti koalicinę vyriausybę iš visų partijų. 1946 išrenkamas Suomijos prezidentu, o 1950 perrenkamas. P. buvo pats stipriausias politikas pokarinėje Suomijoje. Jis laikė, kad su Sovietais reikia taikiai sugyventi ir išmintingai bendradarbiauti. Sovietai P. pasitikėjo, ir jam vadovaujant įtampa tarp Sov. Sąjungos ir Suomijos buvo atslūgus. 1959 išėjo P. prisiminimai.

J.Lng.

Paausio liauka (glandula parotis) viena iš trijų porų seiles gaminančių (seilinių) liaukų, gulinti žemiau ausies. P.l. pagamintos seilės yra vandeningos su labai maža organinių medžiagų priemaiša. Pagamintos seilės išteka į burną Stensono latoku, kurio žiotys yra prie antrojo krūminio danties. P.l. veikimą kontroliuoja autonominė nervų sistema ir hormonai. P.l. uždegimas (parotitas) žr. Kiaulytė.

Paažuolė k. Rodūnios vls., Lydos aps. Lenkų okupacijos laikais turėjo lietuvių m-lą, skaityklą, draugijų skyrius. M-la du kartus uždaryta — 1927 ir 1933. Įsteigtą valdinę m-lą su lietuvių k. kaip dėstomu dalyku lankė 38 lietuvių vaikai. Garsioje byloje Gardine 1920 IV 20–30 nuteistas 4 m. sunkiųjų darbų kalėjimo Ignas Bernatavičius. P. gimė (1900) ir augo vilnietis žurnalistas Rapolas Mackevičius-Mackonis.

Paažuolis baravyko skirtis (Boletus luridus). Lietuvos miškuose sutinkamas. Vietomis laikomas nuodingu.

Pabaigtuvės žr. Derliaus papročiai.

Pabaiskas mstl. Ukmergės aps., pakeliui iš Ukmergės (11 km) į Gelvonus, vls. centras; apie 200 gyv. (drauge su Skapiškio k., su kuriuo jis sudaro vientisą gyvenvietę). P. yra lengvai kalvotoj vietoj, nežymiai pasvirusioj į Šventosios upės (4,5 km) slėnį, 120 m nuo j.l., 2 km nuo Žirnajų ež. P. vls. sudarė 129 gyvenvietės su apie 1000 ūkių ir apie 6500 gyv. XIX a. P. apylinkė buvo žymiai aplenkinta. Aplenkinimui

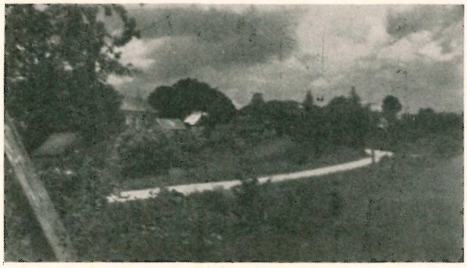

Pabaiskas

daug patarnavo ir ilgą laiką (apie 30 m.) čia klebonavęs kun. P. Dirgėla. Atlietuvinimui žymiai nusipelnė kun. Al. Požėla, ypačiai energingai platinęs liet. spaudą, ir kun. Budrys, kurio pastangomis 1912 iškovoti du trečdaliai sekmadienių liet. k. pamaldoms. Lenkų k. iš bžn. pašalinta 1919 po vysk. Karevičiaus vizitacijos. Nepriklausomybės metu P. buvo pradžios m-la, dvi žydų laikomos krautuvės su alinėmis, apie 1930 suorganizuotas kooperatyvas, policijos punktas. Iš P. vls. kilę Ks. ir Ig. Bagužiai (žr.), St. ir P. Gruodžiai, dr. J. Jakštas, kun. Pov. Bakšys. *A.B.*

I s t o r i j a. P. yra istorinėj vietoj, kur 1435 IX pradžioj įvyko didelis mūšis tarp Žygimanto Kęstutaičio kariuomenės, vadovaujamos jo sūnaus Mykolo, ir Švitrigailos sutelktų pajėgų, kurioms talkininkavo Livonijos ordinas, totoriai ir rusų kunigaikščiai (žr. Šventosios mūšis). Laimėjęs mūšį, Žygimantas Kęstutaitis pergalei atminti toj vietoj 1436 pastatė bžn. Įsikūręs k. gavo Pabaisko vardą, gal būti, nuo lenkiško žodžio pobojowisko ‚kovos laukas'. Kad P. vieta ir vardas yra susiję su kautynėmis rodo ir kiti faktai: Vintaros upelis, prie kurio susidūrė priešų jėgos, dar yra vadinamas Viktorijos (pergalės) vardu, P. bžn. senieji žmonės dar tebevadina ‚kovine bažnyčia', ir senovės kapų pėdsakai, kurių randama ant kalvų prie P. ir netoli Savidonių k. Žygimantas Kęstutaitis, pastatęs P. bžn., užrašė jai beneficiją. P. mstl. ir dv. buvo valdovinė nuosavybė, o bžn. — valdovo patronato. Kazimieras Jogailaitis 1441 patvirtino savo pirmatako donaciją ir pridėjo dar medaus duoklę iš kitų apylinkės gyventojų, o 1492 jis tą donacijos dokumentą vėl atnaujino. 1501 D.L.K. Aleksandras perleido P. bžn. patronato teisę Vilniaus vysk. Albertui Taborui su sąlyga, kad tai bžn. skiriamas kun. mokėtų lietuvių k. (Lythuani-

ci idiomatis). Su P. bžn. patronato teise, matyt, Vilniaus vyskupo jurisdikcijon perėjo P. mstl. ir dv. Pirmajai bžn. pasenus ar sudegus, Žygimantas Augustas 1544 pastatė naują, medinę Švč. Trejybės bžn. ir tuometiniam jos klebonui Vilniaus ir Lucko kan. Valentinui iš Pilzno suteikė naują privilegiją (M. Baliński, Historya miasta Wilna II, 48), pagal kurią P. parapijai paliekama pirmykštė jos teritorinė apimtis: tarp Šventosios, Širvintos, Kertušos ir Siesarties upių. Parapijos ribose neturėjo būti statoma kita bžn. (o jei būtų pastatyta, tai ji liktų P. filija), nei jokia nauja smuklė. Be to, P. bžn. priskirta dešimtinė iš Liepūnų valdovinio ūkio, iš gyv. St. Skopo žemės, kurią jis turėjo parapijos ribose, ir iš Veprių dv. Šis privilegijos aktas 1649 įrašytas į Ukmergės teismo knygas. P. dv., priklausantį kapitulai, 1666 valdė Vilniaus kan. ir Vendeno vysk. Chodkevičius, turėjęs su vilniške kapitula ginčą, nes neįsileido jos atsiųsto vizitatoriaus apžiūrėti bžn. ir dv. Vėliau P. dv. atiteko Olševskiams. Seniau P. buvo dekanato centras, 1666 jam priklausė 16 parapijų. P. veikė parapinė mokykla, kurioje 1782 mokėsi 20 šlėktų, 7 miestiečių ir 51 valstiečių vaikų. Senoji bžn. buvo gaisro sunaikinta. 1819 J. Levoisier pradėta ir 1836 parapiečių ir klebono kun. D. Venckevičiaus pastangomis baigta statyti akmeninė bžn., 1876 pakonsekruota vysk. A. Beresnevičiaus. 1940 priklausė Ukmergės dekanatui, turėjo 2667 parapiečius. Filijos bžn. Krikštėnuose, statyta 1790, ir koplyčios: medinė parapijos kapinėse ir mūrinė Daumantiškiuose.

Słownik geogr. VIII 1887; *M. Baliński*, Historya miasta Wilna II 1837; *J. Kurczewski*, Biskupstwo Wileńskie 1912; *J. Matusas*, Švitrigaila 1938; Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis Vilnensis I 1948. *R.Krs.*

Pabalčiai k. Nemakščių vls., Raseinių aps., 3 km nuo Nemakščių, prie Balčios upės; 1923 buvo 21 ūkis ir 135 gyv. Prie Balčios upės, Nemakščių–Kražių kelio deš. pusėje, yra piliakalnis, kurio aukštis siekia apie 10 m. Šlaitai labai statūs. Aikštėje pastebimas kultūrinis sluoksnis, kuriame aptinkama anglių liekanų ir įvairių vidurinio geležies amžiaus senienų.

P. Tarasenka, Lietuvos archeologijos medžiaga 1928, 196.

Pabaliai k. Panevėžio vls. ir aps. Čia vienoje vietoje aptiktas papuošalų lobis, susidedąs iš 4 žalvarinių antkaklių smailėjančiais galais ir 2 įvijinių smeigtų. Antkaklių skersmuo svyruoja tarp 14,9 ir 16,2 cm. Smeigtų galai gana trumpi, skersinis piūvis apskritas, o galvutės įvijos turi po 10 apvajų. Smeigtų ilgis 17,5 ir 17,9 cm, galvutės skersmuo 7,2 ir 7,9 cm. Lobis priskirtinas jau prieškristiniam geležies amžiui, t.y. laikui apie 500 pr. Kr. Radiniai Vytauto D. Kultūros Muziejuj Kaune.

J. Puzinas, Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys 1938, pav. 20. *J.P.*

Pabalių durpynas Šiaulių vls. ir aps., 116 ha ploto, 3 m gylio, gerai sudurpėjęs. Pelkė 175 ha, žemutinio tipo.

Pabaltiečių Draugija Naujojoj Anglijoj (Baltic American Society of New England, Inc.) įsteigta Bostone, Mass., 1941 VII 27 supažindinti amerikiečių visuomenę su pabaltiečių savita kultūra ir padėtimi Pabaltijo kraštuose, okupuotuose bolševikų bei vokiečių. Tuo laiku tai buvo drąsus užsimojimas, nes kiekvienas prieš Sovietų Sąjungą nukreiptas žygis buvo nepopuliarus, pastarajai pasidarius Vakarų sąjungininku. Pirmasis d-jos susirinkimas simboliškai įvyko JAV laisvės lopšy Bostono Faneuil Hall. Steigėjų tarpe pažymėtini Lietuvos garbės konsulas adv. A. O. Shallna, dr. Pr. E. Galinis, J. P. Tuinyla, dr. J. Pašakarnis, prel. Pr. M. Juras, estų muzikas Ludwig Juht. Pokario metais d-ja išplėtė veiklą ir nuo 1956 rengia Bostone kasmet po tris viešus koncertus amerikiečių visuomenei. Juose dalyvauja žymesni pabaltiečių menininkai. Iš lietuvių šiuose koncertuose dalyvavo V. Verikaitis, A. Kuprevičius, E. Kuprevičiūtė, St. Baras-Baranauskas. D-jai pirmininkauja eiline tvarka kiekviena tautybė iš eilės. Lietuvių pirmininkai buvo adv. A. O. Shallna, dr. Pr. E. Galinis, P. B. Cleveland, inž. Vyt. Izbickas. *V.Izb.*

Pabaltijys geopolitinė erdvė aplink Baltijos jūrą. Plačiausia prasme P. laikomos visos valstybės, kurių ūkiniai tarptautinių santykių interesai gravituoja savo didžiausiu svoriu į Baltijos jūros uostus, nors jų pajūrio ruožai būtų ir neilgi. Šia prasme ir prieškarinė (1939) Lenkija laikytina P. kraštu. Natūralūs P. kraštai yra Švedija, Suomija, Estija, Latvija ir Lietuva, nes jiems Baltijos jūra yra ne tik vienintelis laisvas kelias į pasaulį, bet ir patys pajūriai yra nuo akmens amžiaus apgyvendinti tų kraštų tautų. Toms tautoms Baltijos pajūriai yra integralinė jų gyvenamosios erdvės dalis. Tikrąja P. šalimi nelaikytina Vokietija, nes jos aukščiau minėti interesai gravituoja į Šiaurės jūrą. Nelaikytina P. dalimi ir Rusija, kuri dirb-

tinių būdu (XVII–XVIII a. užkariavimais) prisiveržė prie Baltijos jūros Suomių įlankos.

Siauresne, bet įsigalėjusia, prasme P. vadinamos trys vst.: Lietuva, Latvija ir Estija, bet dažnai priskiriama ir Suomija. Tarp šių tautų prieš II pas. karą reiškėsi gana gyvas politinis, ūkinis ir kultūrinis bendradarbiavimas. Politiniam santykių plėtimui nemaža kliudė Lenkijos imperialistinė politika, ypač Vilniaus – Suvalkų krašto okupacija, dėl kurios Lietuva negalėjo su ja palaikyti diplomatinių santykių. Bet 1934 vis tiek buvo sudaryta P. santarvė (žr.) apjungusi Lietuvą, Latviją ir Estiją. Jau anksčiau kas antri metai vyko šių valstybių prekybos ir pramonės konferencijos (III konferencija 1930). 1927 buvo sušaukta pirmoji P. miestų s-gos konferencija; gyvai bendradarbiavo agronomai (VI suvažiavime 1937 Estijoj iš Lietuvos dalyvavo 32, iš Latvijos 18, iš Suomijos 55, o pačių estų 130 agronomų). P. kraštų studentija buvo sukūrusi SELL (Suomijos – Estijos – Latvijos – Lietuvos) studentų s-gą, turėjusią kasmetines konferencijas. Atskirų sričių mokslo darbininkai (augalų geografai, hidrologai ir hidrometrai, geodezininkai, oftalmologai, istorikai, bibliotekininkai ir kt.) taip pat rengė bendras konferencijas bei kongresus. Mišk ininkai 1938 buvo įsteigę P. valstybių miškininkų s-gą, apjungusią Lietuvos, Latvijos ir Estijos miškininkų s-gas (pirmoji v-ba: pirm. J. Vilčinskas, sekr. M. Jameikis, latvis H. Upitis ir estas V. Matiisen).

K. Pakštas, Baltijos valstybių politinė geografija 1929. *A.B. ir Rd.*

Pabaltijo Institutas žr. Baltų institutai (2).

Pabaltijo Moterų Taryba įsteigta 1947 III 8 Esslingene, Vokietijoje. Iniciatorės: Mall Jurma, Tekla Erdmanis-Aizkrauklis, dr. Marija Žilinskienė. Tikslas: Pabaltijo tautų moterų (lietuvių, latvių ir esčių) glaudesnis asmeninis ir kultūrinis bendravimas; jaunuomenės auklėjimas draugiškumo dvasia; motinos ir vaiko socialinės padėties tremties sąlygose pagerinimas; Pabaltijo tautų moterims tarptautinėse moterų organizacijose atstovavimas; bendra kova dėl pavergtųjų tėvynių išlaisvinimo. Kiekviena tautybė deleguoja į P.M.T. po 8 atstoves. Pirmininkaujama pakaitomis.

Dar Vokietijoje įvyko eilė suvažiavimų, minėjimų, jaunuomenės švenčių. Išleista atsišaukimų į pasaulio moteris ir įteikta eilė memorandumų ir raštų laisvojo pasaulio valstybių atstovams Pabaltijo tautų išlaisvinimo klausimais, o taip pat šeimų, moterų ir vaikų — tremtinių — padėties pagerinimo reikalais. Paskutinysis P.M.T. suvažiavimas Vokietijoj įvyko 1948 VI 5 Würzburge. To suvažiavimo metu lietuvės savo posėdy priėmė Lietuvių moterų tremtinių atstovybės (vėliau Lietuvių moterų atstovybės) statutą, kuriame nusakoma lietuvių moterų P.M.T. atstovavimas. Išrinkti atstovybės valdomieji organai. Daugumai P.M.T. atstovių emigravus į JAV, nutarta šios organizacijos centrą nuo 1950 II 16 perkelti į Naujorką. Čia pat įsikūrė ir tautinių (lietuvių, latvių, esčių) grupių atstovybės. P.M.T. uždaviniai naujose sąlygose suintensyvėjo. Teko, kaip gyviems liudininkams, informuoti JAV senatorius, kongresmanus, UNO pareigūnus ir kt. atsakingus asmenis apie pavergtuosius Lietuvos, Latvijos ir Estijos kraštus. Rūpintasi Genocido konvencijos priėmimu. Kreiptasi į pasaulio moteris, nušviečiant kenčiančios motinos ir vaiko padėtį tėvynėje ir Sibire. Geriausia tribūna tam tikslui buvo General Federation of Women's Clubs metiniai kongresai; su šia organizacija, apjungiančia 11 mil. moterų, P.M.T. bendradarbiavo nuo 1948 ir buvo oficialiai į ją priimta 1949 III 11, kaip organizacija in exile. Kultūrinėje ir socialinėje srityje suruošta eilė paskaitų, parodų, koncertų; daug stengtasi dėl Vokietijoje likusiųjų išemigravimo sąlygų palengvinimo ir išskirtų šeimų sujungimo; protestuota dėl nepalankaus emigracijai McCarran - Walter emigracinio įstatymo projekto.

1959 III 14 Naujorke įvyko pirmas P.M.T. pilnaties suvažiavimas JAV, kuris vyko šūkiu ‚Tiesa—mūsų ginklas'. Priimta rezoliucijų, liečiančių Pabaltijo tautų išlaisvinimą, jaunuomenės problemas, Pabaltijo tautų dalyvavimą Laisvosios Europos radijo ir kt. Suvažiavimo metu posėdžiavo atskirai ir Lietuvių moterų atstovybė. Atvykus į JAV, tautinėms grupėms, atstovaujančioms P.M.T., teko persitvarkyti. Organizacinio vieneto pagrindan buvo paimtas klubas. Lietuvių moterų atstovybė taip pat persitvarkė klubų sistemos pagrindu. Klubų atstovės suvažiavimuose renka Lietuvių moterų atstovybę, kuri atstovauja lietuvėms P.M.T. ir kitose tarptautinėse organizacijose.

1947 pirmoji P.M.T. pirm. buvo dr. M. Ži-

Pabaltijo Moterų Tarybos prezidiumas 1951 Naujorke: (iš kairės) M. Jurma (esčių pirm.), E. Druva (latvių pirm.), I. Banaitienė (sekr.), B. Novickienė (lietuvių pirm.)

linskienė; ji drauge buvo ir lietuvių delegacijos pirm. Europoje pirmininkės keitėsi kas šeši mėn. Emigraciniame periode arba kitos tautybės atstovei negalint perimti pirmininkavimo, kadencija užsitęsdavo. Nuo 1954 pirmininkės keičiasi kas metai. Įvairiais laikotarpiais, pakaitomis, P.M.T. ir tautinėms grupėms, chronologine tvarka pirmininkavo: 1947 M. Žilinskienė; 1947, 1948 — Tekla Erdmanis-Aizkrauklis (latvė); 1948 — Mall Jurma (estė); 1948–49 — T. Erdmanis-Aizkrauklis; 1949–50 — Birutė Novickienė; 1950–53 — M. Jurma; 1954–55 — Ligija Bieliukienė; 1955–56 — Ellija Druva (latvė); 1956–57 — M. Jurma; 1958–59 — L. Bieliukienė; 1959 — E. Druva. Po P.M.T. suvažiavimo 1959 taryboj lietuvėms atstovauja L. Bieliukienė, L.M.A. pirm., V. Leskaitienė, V. Čečetienė, dr. M. Kregždienė, S. Narkeliūnaitė, A. Zubkienė, E. Čekienė ir G. Žilionienė. Latvių atstovių pirm. yra E. Druva, esčių — M. Jurma. Iš likusių emigraciniame periode P.M.T. narių Vokietijoje savo darbais pasižymėjo šios lietuvių atstovės: Alina Griniuvienė, Bronė Mašalaitienė, Irena Banaitienė. Iš emigravusių į Kanadą, P.M.T. narė Emilija Garbuzaitė-Jurkevičienė su Johanna Päts (este) ir Angelica Gailite (latve) įsteigė P.M.T. Kanadoje, kuri veikia savarankiai Kanados ribose, tačiau vadovaudamosi bendrais pabaltiečių principais ir dvasia.

General Federation of Women's Clubs kongresuose iš lietuvių delegačių P.M.T. ir atskiriems klubams atstovavo: 1950 Bostone ir 1952 Minneapolyje — L. Bieliukienė; 1953 Vašingtone — L. Bieliukienė, N. Paramskienė, M. Žadeikytė ir Kanados P.M.T. vardu — E. Devenienė; 1955 Filadelfijoje — L. Bieliukienė, V. Leskaitienė, J. Augaitytė, T. Stikliorienė; 1958 Detroite — M. Sims; 1959 Los Angeles — M. Alminienė.

1956 P.M.T. priimta konsultatyviniu nariu į Pavergtųjų Europos Tautų seimą, kur dalyvauja kultūrinėje ir ekonominėje komisijose. Seime ex officio atstovavo P.M.T. pirmininkės: L. Bieliukienė, M. Jurma, E. Druva, o komisijose — J. Kurman ir V. Leskaitienė. Nuo 1959 P.M.T. pirmininkauja iš eilės E. Druva. *B.Nov.*

Pabaltijo santarvė (prc. Entente Baltique, ag. Baltic League) Pabaltijo valstybių santarvė, sudaryta 1934. Jos idėja kilo jau I pas. karo metu. Pabaltijo tautų politikos vyrai vakarų Europoje sujungtomis jėgomis kovojo už Lietuvos, Latvijos ir Estijos atstatymą. Šių veikėjų mintyse kilo pirmoji santarvės idėja. Lietuviai buvo pionieriai svarstydami ir siūlydami santarvės idėją, nes pirmieji suprato pavojingą geografinę ir politinę Lietuvos padėtį. 1917 aušrininkas dr. J. Šliūpas siūlė įsteigti pirmiausia Lietuvos ir Latvijos sąjungą, kuri būtų pirmasis žingsnis platesnės sistemos link. Jis manė, kad Prūsai, kaip lietuvių tautos istorinė dalis, turėtų taip pat įeiti į šią sąjungą. Panaši Latvijos-Lietuvos sąjunga buvo siūlyta ir propaguota 1917 filosofo St. Šalkauskio. Šioje politinėje sąjungoje Šalkauskis matė idealią progą suvienyti Mažosios ir Didžiosios Lietuvos lietuvius, o taip pat visą baltų rasę. Jis šiame plane matė taip pat eventualią politinę sąjungą tarp Pabaltijo ir Skandinavijos tautų, kuri atstatytų politinę pusiausvyrą Rusijos ir Vokietijos santykiuose. 1919 lietuvių kilmės Prancūzijos poetas-filosofas O. Lubicz-Milosz siūlė, kad Latvija, Lietuva ir Estija organizuotų Pabaltijo sąjungą, kaip būtiną veiksnį Rytų Europos pusiausvyrai ir stabilizavimui.

1918 Estijos Tautos Taryba svarstė P.s. klausimą ir pasiuntė atitinkamas instrukcijas vadovautis savo diplomatinei delegacijai Paryžiuje.

Latvijos žymiausi P.s. kūrėjai ir palaikytojai buvo rašytojas K. Valdemars ir pirmasis užsienio reikalų ministras Meierovics.

Estijos diplomatas ir tautinis kūrėjas Pusta 1918 buvo šalininkas plačios P.s., į kurią įeitų Lenkija ir Suomija, ir kuri būtų efektyvesnė priešintis Rusijos bei Vokietijos teritoriniams siekimams Rytų Europoje. Tokiai sąjungai buvo priešinga Lietuva ir siūlė pasitenkinti tik trijų tikrųjų Pabaltijo valstybių apjungimu. Lietu-

Pabaltijo

J. Mikėnas: Pabaltijo valstybės (bareljefas Paryžiaus tarptautinėje parodoje 1937)

vos motyvai buvo, kad tokia siauresnė sąjunga būtų realesnė ir labiau įmanoma to meto aplinkybėse ir politinėje to laiko konjunktūroje. Didžioji Pabaltijo Lyga, pagal estų 1918 projektą (pasiūlytą estų delegacijos Paryžiuje 1918 XI 13), būtų buvusi politinė ir ekonominė santarvė šių valstybių grupių: 1. Skandinavijos: Danija, Norvegija ir Švedija; 2. Rytų Pabaltijo: Suomija, Estija ir Latvija ir pagaliau 3. Pietų Pabaltijo: Lietuva ir Lenkija. Šios lygos tikslas būtų buvęs ‚saugoti Baltijos jūros laisvę'. Estijos projektas pramatė ir organus šiai lygai tvarkyti. Svarbiausias organas turėjo būti taryba, susidedanti iš narių valstybių galvų ir užsienio reikalų ministrų. Sekretoriatas turėjo būti nuolatinis organas. Bendras kariuomenių štabas būtų turėjęs savo rankose vadovavimą ir komandavimą sausumos ir laivyno b e n d r ų pajėgų.

Šis Estijos projektas nebuvo įvykdytas, tačiau šio projekto principai ir idėjos nežuvo. Jie buvo svarstomi plačioje Rygos-Buldurių Pabaltijo valstybių konferencijoje 1920 VIII (parengiamoji konferencija vyko Helsinky 1920 I 15). Be trijų Pabaltijo valstybių šioje konferencijoje dalyvavo Lenkija, Suomija, Ukraina. Skandinavijos valstybių dalyvavimas šioje konferencijoje buvo pramatytas, bet neįvyko. Svarbiausias Rygos-Buldurių konferencijos rezultatas buvo priėmimas visos eilės konvencijų, įkuriančių ekonominę, politinę ir administratyvinę sąjungą valstybių dalyvaujančių konferencijoje. Tačiau šios konvencijos negalėjo būti vienbalsiai priimtos dėl Lietuvos ir Suomijos susilaikymo už jas balsuoti. Šio Lietuvos ir Suomijos susilaikymo priežastis buvo Lenkijos dviveidiška politika Lietuvos atžvilgiu. Kai Lenkijos atstovas konferencijoje kalbėjo, kad ‚Lenkija yra įsitikinusi Pabaltijo Unijos reikalingumu ir kad Lenkija laiko šią uniją garantu jos narių nepriklausomybės', tuo pačiu laiku Lenkijos kariuomene veržėsi į Lietuvos teritoriją ir žudė jos nepriklausomybę. Šiose sąlygose laimingai pradėtas Rygos-Buldurių politinis veikalas turėjo pairti. Lietuvos delegatas dr. J. Šaulys padarė atitinkamą deklaraciją ir iš konferencijos pasitraukė. Suomija, nenorėdama dalyvauti Lenkijos intrigose ir savo dalyvavimu antspauduoti Lenkijos užmačias, taip pat atsisakė balsuoti už Buldurių konvencijas. Rygos-Buldurių konferencija, galima laikyti, buvo užbaiga pirmosios plačios santarvės organizavimo stadijos.

Tarp 1920 ir 1923 įvyko keletas pasitarimų tarp Latvijos, Estijos, Lenkijos ir Suomijos atgaivinti didžiosios santarvės idėją, bet Lietuva, Lenkijai smurtu okupavus Vilnių, griežtai atsisakė pasitarimuose dalyvauti. Šių pasitarimų rezultatas — 1922 III 12 buvo pasirašytas garsus Varšuvos susitarimas, Lietuvai jame nedalyvaujant. Šiuo susitarimu Lenkija siekė visiškai izoliuoti Lietuvą iš Rytų Europos politikos ir tapti kitų Pabaltijo tautų vadovu. Suomijos parlamentas šią sutartį atmetė, ir užsienio reikalų ministras Holsti, pasirašęs susitarimą, buvo priverstas rezignuoti. Šiuo ir baigėsi pastangos sukurti didžiąją P.s.

Kada aiškiai pasirodė, kad plačioji santarvė yra neįmanoma ir nenatūrali, trys Pabaltijo valstybės — Lietuva, Latvija ir Estija — ėmėsi visos eilės diplomatinių ir politinių žygių sukurti mažesnę, bet gaivalingesnę P.s. Jų pastangos atstatyti dėl Lenkijos intrigų pašlijusius santykius pasireiškė jų bendra ir vieninga laikysena Tautų Sąjungos veikloj Ženevoj. 1923 šios trys valstybės pirmosios bendrai pasirašė Ženevos protokolą, siekiantį sustiprinti Europos taiką. 1923 Estija ir Latvija taip pat pasirašė tarpusavio gynybos sutartį. Šis susitarimas tapo šerdimi, apie kurią vėliau vystėsi ir augo nauja P.s. Kad tai

tiesa, parodo debatai vykę Latvijos parlamente 1923 šiai sutarčiai ratifikuoti. Atstovas Rainis debatuose pabrėžė: ‚Aš laikau šią valandą istorinę..., kadangi mes pradedame įgyvendinti istorinį sapną... Už šį dar yra vienas senesnis sapnas, tai — mūsų tautos aspiracija sukurti uniją su mūsų broliais lietuviais. Šis sapnas yra tiek senas, kiek yra sena mūsų tauta ir valstybė. Sąjungos su Lietuva idėja yra stipresnė negu su Estija, ji yra tiek pat stipri, kaip ir mūsų Latvijos tautos nepriklausomybės idėja'.

Tuo pačiu metu Lietuvoje sąjungos idėja buvo plačiai atgaivinta ir populiarinama. Spauda, organizacijos, ekskursijos dalyvavo šioje sąjungos akcijoje. 1924 V 19 Lietuvos vyriausybė sušaukė Kaune konferenciją, kurioje Lietuvos delegacija pateikė labai vykusį ir aiškų memorandumą. Čia lietuviai nurodė, kad Pabaltijo valstybėms yra tik trys galimybės. 1. įsijungti į vienos iš didžiųjų valstybių orbitą ir tapti jos instrumentu, 2. pasilikti politinėje izoliacijoje ir 3. susijungti į stiprią sąjungą; ši ir būtų natūrali išeitis. Rodydama politinę išmintį, Lietuvos vyriausybė sutiko nekelti būsimose konferencijose jautraus Vilniaus klausimo, kuris galėjo sukelti neigiamą Latvijos ir Estijos laikyseną. Lenkija vėl dabar bandė ardyti Pabaltijo tautų pastangas, laikyti Lietuvą izoliuotą ir tuo pačiu sumažinti Vilniaus smurto efektą Europoje ir pasaulyje. Tautų Sąjungos VI sesijos metu Ženevoje 1925 I Lenkija bandė pasirašyti su Latvija, Estija ir Suomija Ženevos Pabaltijo protokolą, siekiantį atnaujinti 1920 santykius. Lietuvos nedalyvavimas ir Suomijos neutralumas šias pastangas pavertė nieku.

1926 Pabaltijo valstybės suderino savo veiksmus pasirašyti nepuolimo sutartims su Sov. Sąjunga. Šių sutarčių nuostatai yra labai panašūs ir yra rezultatas bendros šių valstybių veiklos. Jos taip pat bendrai susitarę 1933 pasirašė Londono protokolą, aptariantį užpuoliką, ir protokolą, įgyvendinantį Briand'o-Kellogo Paryžiaus paktą. Šiuo metu jos taip pat sudarė atskiras, bet panašias prekybines sutartis su Anglija, kuri tapo geriausia Pabaltijo tautų maisto produktų pirkėja.

Dėl bendros Pabaltijo valstybių veiklos tarptautiniame gyvenime buvo įprasta jas laikyti atskiru nedalomu politiniu vienetu. 1934 II 17 Estija ir Latvija pasirašė priedą prie jų savitarpinės 1923 pagalbos sutarties. Šis priedas pramatė ‚prisijungimo klauzulę', kuri padarė šią sutartį atvirą Lietuvos prisijungimui. 1934 IV 25 Lietuvos vyriausybė įteikė Estijos ir Latvijos vyriausybėms notas, kuriose įrodė, kad laikas tikrai atėjęs Pabaltijo tautoms susijungti. Tų pačių 1934 V 1 Estijos ir Latvijos vyriausybės pakvietė Lietuvą prisijungti prie Latvijos-Estijos savitarpinės pagalbos sutarties ir pakvietė Lietuvą sušaukti 3 valstybių konferenciją apsvarstyti Lietuvos notos sumanymus. 1934 VII 6–9 ir VIII 29 Pabaltijo valstybių užsienio reikalų ministrai susirinko Kaune ir Rygoje ir paruošė Pabaltijo Santarvės ir Bendradarbiavimo sutarties projektą. 1934 IX 12 Latvijos, Estijos ir Lietuvos užsienio reikalų ministrai, dalyvavę Tautų Sąjungos sesijoje, susirinko į konferenciją Ženevoje ir pasirašė Pabaltijo Santarvės ir Bendradarbiavimo sutartį, kuri laikoma konstituciniu P.s. aktu.

P.s. tikslas, pagal šią sutartį, yra suderinti Pabaltijo valstybių užsienio politiką ir teikti savitarpinę politinę ir diplomatinę pagalbą jų tarptautiniuose santykiuose. Sutartis taip pat pabrėžia, kad Pabaltijo tautos yra pasiryžusios derinti savo užsienio politiką su Tautų Sąjungos principų dvasia ir dirbti taikai. Pagrindinis P.s. organas buvo periodinės užsienio reikalų ministrų konferencijos. Veiklos pagrinde buvo padėta lygybės ir vienabalsiškumo principas. Pagalbiniai ir patariamieji organai buvo: juristų biuras, ekspertų komisijos, paritarinių studijų komitetas, statistikų konferencija ir intelektualinio bendradarbiavimo komitetas. Nuo 1934 iki 1939 (II pas. karo pradžios) įvyko devynios užsienio reikalų ministrų konferencijos įvairiomis Baltijos valstybių problemoms svarstyti (pirmoji konferencija Taline 1934 XI 30 — XII 2, antroji Kaune 1935 V 6–8 ir t.t.). Santykiai tarp trijų Pabaltijo valstybių darėsi vis glaudesni ir draugiškesni. Jei ne II pas. karas ir suardymas Europos tarptautinės tvarkos, P.s. būtų išsivysčiusi į harmoningą sąjungą, rodančią pavyzdį kitoms Europos tautoms. Lenkijos smurtas prieš Vilnių aiškiai sutrukdė įkūrimą didžiosios santarvės, kuri būtų buvusi didelis veiksnys Rytų Europos politikoje.

J. Šliupas, Lietuvos–Latvijos respublika ir šiaurės tautų unija 1917; *St. Šalkauskis,* Sur les confins de deux mondes 1918; *O. de Lubicz-Milosz,* Alliance des États Baltiques 1919; *H. Vitols,* La Mer Baltique et les États Baltes 1935; *R. Pusta,* L'Union Baltique 1933; *Br. Kazlauskas,* L'entente Baltique 1939; Recueil des Traités de la Société des Nations. *B.Ksl.*

Pabaltijo Universitetas (ag. Baltic University), pabaltiečių D.P. (žr.) suorganizuotas, veikė 1946 Hamburge, o 1947–49 IX 30 Pinneberge. Po Vokietijos kapituliacijos susidarius palankesnėms sąlygoms švietimo darbui, šalia D.P. stovyklose gausiai steigiamų mokyklų, pabaltiečiai susirūpino organizuoti ir aukštojo mokslo studijas, nes stovyklose buvo nemažas skaičius abiturientų ir dėl karo savo studijas nutraukusių studentų; drauge tai turėjo būti akivaizdi kultūrinio pajėgumo demonstracija. Britų okupacinėje zonoje, gavus atitinkamų įstaigų leidimą, 1946 I 8–9 Hamburge buvo sukviesta P.U. steigiamoji konferencija, kurios metu pabaltiečių (lietuvių, latvių ir estų) profesūros atstovai priėmė P.U. statutą ir išrinko laikinąją vadovybę. P.U. darbo pradžia betgi kiek susitrukdė, nes P.U. neteko anksčiau jam skirtųjų patalpų. Betgi netrukus gavus P.U. auditorijoms karo metu bombų kiek sužalotus Hamburgo miesto istorijos muziejaus rūmus, 1946 III 14 pradėtas pirmasis P.U. semestras. P.U. profesoriai ir studentai buvo apgyvendinti vad. Zoo-Lager'yje, miesto centre karo metu pastatytuose mediniuose darbininkų barakuose. Studentų butams paskiau dar buvo paskirta ir papildoma Alsterdorfo stovykla Hamburge. 1947 I P.U. buvo iškeltas į netoli nuo Hamburgo esantį Pinnebergą, į Eggerstedto kareivines. Čia P.U. pilnai išskleidė savo veiklą, gavęs patogias uždaro universitetinio miestuko sąlygas, kurios tik vėliau buvo kiek pasunkintos, kai buvo atimta eilė patalpų ir jose apgyvendinti iš kitų stovyklų atkelti D.P. (tarp kitko 1949 I 13 čia buvo atkelta ir lietuvių gimn. iš Klein-Wittensee).

Pabaltijo univ. prieangis Hamburgo miesto istorijos muziejaus rūmuose

Pabaltijo univ. Hamburge

P.U. santvarka buvo paremta tuo faktu, kad jį sudarė 3 pabaltiečių tautos. Todėl šalia P.U. pirmininko ir vėliau įvesto vicepirmininko (abu renkami P.U. senato), buvo 3 rektoriai, renkami paskirų tautybių profesorių ir rektorate, šalia savo pagrindinių pareigų (studentų, administracijos ar ūkio reikalų), atstovavę savo tautybėms. Panašiai ir paskirų fakultetų, kurių buvo 8, vadovybėn fakultetų tarybos rinko 3 paskirų tautybių asmenis, iš kurių vieną rektoratas skirdavo dekanu, o kitus prodekanais.

Pirmasis P.U. pirmininkas buvo F. Gulbis, nuo 1948 X 1 V. Stanka ir nuo 1949 VI 14 E. Šturms. Vicepirmininkais yra buvę V. Stanka ir E. Šturms. Rektoriais yra buvę: lietuvių — V. Stanka, V. Manelis (nuo 1946 IX), J. Puzinas (nuo 1948 IV 9) ir F. Bintakys (nuo 1949 IX 21); latvių — E. Dunsdorfs, M. Eglītis ir E. Raisters; estų — E. Õppik, A. Raun ir J. Estam. Dekanais iš lietuvių yra buvę: filosofijos (nuo 1948 filologijos) fak. — J. Puzinas ir V. Maciūnas; ekonominių ir teisės mokslų — V. Čepas ir V. Stanka; žemės ūkio — V.

Manelis, B. Povilaitis ir J. Vengris; chemijos (kuris 1948 IX 21 buvo prijungtas prie matematikos-gamtos fak.) — S. Kairys; mechanikos — J. Čiurlys; architektūros bei inžinerijos, matematikos-gamtos mokslų ir medicinos fak. iš lietuvių tėra buvę prodekanai.

P.U. profesūra buvo šių laipsnių: prof., vad. associate profesoriai, lektoriai ir instruktoriai bei mokytojai. Lietuvos aukštosiose mokyklose dėstę ordinariniai ir ekstraordinariniai profesoriai buvo prilyginti P.U. prof., docentai, privatdocentai ir adjunktai — associate prof., lektoriai ir kursus dėstę vyr. asistentai — lektoriams. Fakultetų tarybos turėjo teisę savo personalo narius pakelti į aukštesnius laipsnius, taip pat ir suteikti nustatyta tvarka dr. laipsnius. Iš lietuvių P.U. med. dr. laipsnį 1947 VIII 13 gavo F. Bintakys.

P.U. dėstomoji ir kanceliarijos kalba buvo vokiečių, betgi paskiri kursai, lankomi tik vienos tautybės studentų, buvo dėstomi gimtosiomis kalbomis, pvz. lietuviškai buvo dėstoma lietuvių literatūros istorija, lietuvių kalbotyra, bibliotekininkystė, Lietuvos proistorė, istorija ir tautotyra.

Kad ir nelengvomis pokario aplinkybėmis, buvo pasistengta sudaryti reikalingas sąlygas P.U. mokymo darbui. Buvo suorganizuota daugiau kaip 1000 tomų turinti (daug knygų gauta per Balfą iš JAV) ir daugiau kaip 100 laikraščių bei žurnalų prenumeravusi biblioteka. Matematikos-gamtos fak. buvo įrengti fizikos, geologijos, botanikos (su 16.000 egz. herbaru) ir zoologijos kabinetai. Medicinos fak. (su medicinos ir odontologijos skyriais) turėjo pakankamą anatomikumą, dantų poliklinika ir dantų technikos laboratoriją; be to, galėjo naudotis Hamburgo univ. histologijos ir patologijos institutais, o pradiniams klinikų kursams didele Hamburgo ligonine Marienkrankenhaus. Neturint betgi savų klinikų, norintieji studijas baigti aukštesniųjų kursų studentai turėdavo pereiti į vokiečių univ. Žemės ūkio fak. (su agronomijos, miškininkystės ir veterinarijos skyriais) organizuodavo studijų ekskursijas ir praktiką vokiečių mokslo įstaigose. Chemijos fak. (kuriame buvo ir farmacijos skyrius) turėjo neblogą chemijos laboratoriją, o prie mechanikos fak. buvo įrengtos mechaninės dirbtuvės ir mašinų tyrimo laboratorija (daugumas mašinų buvo iš vokiečių išvežto VDU technologijos fak. turto, kurio likusi dalis buvo aptikta

Pabaltijo univ. stovykla Pinneberge

vienoje Vokietijos vietoje ir perduota P.U.). Prie P.U. buvo eilė sporto instruktorių, kurių tarpe iš lietuvių buvo A. Tamulynas, ir muzikos skyrius, kuriame dainavimo klasę vedė V. Ivanauskas.

P.U. lietuvių katalikų kapelionu Pinneberge buvo kun. R. Krasauskas, P.U. bibliotekos vedėja — E. Eimaitytė, P.U. kanceliarijos vedėjas J. Montvila. Pačioje pradžioje, universitetą beorganizuojant, iš lietuvių pasidarbavo ir tuo metu Hamburge gyvenęs V. Misiulis.

Pagrindinis P.U. akademinio lygio laidas buvo jo mokslo personalas, anksčiau dirbęs Pabaltijo univ. ir akad. Jo skaičius buvo pasiekęs beveik 200: 1946 V 21 — 125, 1946 XI 6 — 193, 1947 VI 10 — 198, 1948 X 5 — 157.

Pagal tautybes ir fakultetus P.U. profesūra buvo taip pasiskirsčiusi (1946 XI 6 duomenys):

	lietuvių	latvių	estų	iš viso
Fil. fak.	12	22	8	42
Ekon.-teis. fak.	6	8	6	20
Mat.-gamt. fak.	7	18	7	32
Žemės ūkio fak.	6	8	6	20
Med. fak.	8	10	2	20
Arch.-inž. fak.	1	19	4	24
Chem. fak.	3	5	4	12
Mech. fak.	4	9	3	16
Muzika-sportas	2	4	1	7
	49	103	41	193

Pagal laipsnius ir tautybes (1946 XI 6):

	lietuvių	latvių	estų	iš viso
profesoriai	16	25	12	53
asso. profesoriai	17	22	11	50
lektoriai	7	31	10	48
instruktoriai ir mokytojai	9	25	8	42
	49	103	41	193

Pabaltijo univ. rektoratas Pinneberge 1948 pavasarį (iš kairės): M. Eglītis (latvių rektorius), J. Puzinas (lietuvių rektorius), Fr. Gulbis (univ. pirm.), A. Raun (estų rektorius), V. Stanka (univ. pirm.)

Iš kitataučių P.U. visą laiką dėstė (daugiausia lietuvių kalbotyros kursus) Hamburgo univ. prof. E. Fraenkel. Lietuvių procentas profesūroje (ypač žemesniojo mokslo personale) buvo palyginti ne per didelis svarbiausia dėl to, kad iš kitose Vokietijos okupacinėse zonose gyvenusių lietuvių profesorių tik labai nedidelė dalis dėl blogesnių britų zonoje gyvenimo sąlygų ir kelionės pokarinėje Vokietijoje sunkumų įsijungė į P.U. darbą. Dėl emigracijos ir kitų priežasčių lietuvių dėstytojų skaičius paskiau dar krito ir pvz. 1948 X 5 iš bendro 157 dėstytojų skaičiaus tebuvo 32 lietuviai.

Didžiausias P.U. studentų skaičius buvo 1155 (1947 I 22); paskui studentų skaičius dėl emigracijos ir kitų priežasčių ėmė kaskart sparčiai kristi. Įregistruotų studentų buvo: 1946 V 21 — 997, 1947 I 22 — 1155, 1947 II 8 — 1037, 1947 VI 1 — 925, 1947 VII 10 — 805, 1948 IX 15 — 642. 1949 VII 18 — 468.

Pagal tautybes (beje, vėliau į P.U. įstojo ir šiek tiek kitataučių) P.U. studentija buvo taip pasiskirsčiusi:

	1946 V 21	1947 II 8	1947 VI 1	1948 IX 15	1949 VII 18
lietuvių	355(35,6%)	292(28,2%)	235(25,4%)	108(16,8%)	67(14,3%)
latvių	496(49,7%)	614(59,2%)	568(61,4%)	458(71,3%)	329(70,3%)
estų	146(14,7%)	131(12,6%)	122(13,2%)	69(10,8%)	62(13,3%)
kitų	—	—	—	7(1,1%)	10(2,1%)
	997	1037	925	642	468

Lietuvių studentų procentas iš pradžių maždaug atitiko lietuvių procentą britų zonoje gyvenusių pabaltiečių tarpe. Spartesnis liet. stud. skaičiaus mažėjimas visų pirma sietinas su greičiau prasidėjusia lietuvių emigracija iš Vokietijos. Pvz. ligi 1948 IX 15 iš P.U. stovyklos emigravo 356 studentai, iš kurių buvo 158 liet., 115 latvių ir 83 estai; be to, ligi to laiko apie 200 studentų perėjo studijuoti į vokiečių univ. Žinoma, į P.U. įstodavo ir naujų studentų, baigusių D.P. stovyklų gimnazijas.

Pagal fakultetus P.U. studentija buvo šiaip pasiskirsčiusi (1947 VI 1):

	lietuvių	latvių	estų	iš viso
Fil. fak.	50	61	9	120
Ekon.-teis. fak.	21	54	10	85
Mat.-gamt. fak.	5	27	4	36
Žemės ūkio fak.	50	66	42	158
Med. fak.	43	135	13	191
Arch.-inž. fak.	27	101	19	147
Chem. fak.	10	69	17	96
Mech. fak.	29	55	8	92
	235	568	122	925

Pagal lytis P.U. studentija buvo pasiskirsčiusi šiaip (1947 VI 1):

	vyrų	moterų	iš viso
liet.	174(74,1%)	61(25,9%)	235
latvių	368(64,8%)	200(35,2%)	568
estų	94(77,0%)	28(23,0%3	122
	636(68,8%)	289(31,2%)	925

P.U. buvo trumpalaikis, tad jį baigė tik 75 studentai; be to, apie 250 perėjo studijų tęsti vokiečių univ. Nevienam ir vėliau, iš Vokietijos emigravus, P.U. studijų knygelė palengvino įstoti į vietos universitetus ir juos greičiau baigti. Didžioji studentų dalis nebaigė P.U., betgi jau ir pats gyvenimas universitetinėje stovykloje, kur šalia universitetinio darbo, įvairios viešos paskaitos, minėjimai, koncertai, artimas kontaktas su profesūra, studentų organizacijos, sudarė geresnes kaip eilinėje D.P. stovykloje sąlygas lavintis ir daugiau mažiau pajusti besiformuojančias akademines tradicijas. P.U. studentai turėjo bendrą studentų atstovybę, kurion įėjo po lygų visų 3 tautybių atstovų skaičių ir kuriai paeiliui pirmininkavo paskirų tautybių studentai. 3 tautinėmis laidomis buvo leidžiamas studentų laikraštukas Scientiae et artibus, kurio išėjo keli numeriai. Lat-

Pabaltijo univ. profesoriai ir studentai

vių ir estų studentai turėjo visą eilę korporacijų, o liet. studentų pagrindinės organizacijos buvo skautai, ateitininkai, šviesininkai. Jomis liet. studentai įsijungė į visos Vokietijos liet. studentų organizacijų gyvenimą.

Per visą P.U. gyvenimo laiką tačiau grėsė pavojus jo likimui, nes pabaltiečių pasiryžimas išlaikyti tikrai akademinio lygio instituciją greitai ėmė kirstis su D.P. globojančių įstaigų priešingu nusistatymu. 1945 parengiamuose pasitarimuose buvo kalbama tik apie universiteto steigimą. Tuos pasitarimus tvirtinančiame Britų kontrolinės komisijos karo belaisvių ir D.P. skyriaus 1945 XII 24 rašte vartojamas irgi Baltų Stovyklinio Universiteto (Baltic Camp University) terminas. Taip pat ir Britų užsienio reikalų m-ja, vietos okupacinių įstaigų 1945 rudenį užklausta, pasisakė nematanti kliūčių, kad būtų steigiamas P.U. (Baltic University). Betgi pirmajam P.U. semestrui jau prasidėjus, buvo nutarta, kad oficialinis P.U. pavadinimas turi būti pakeistas į D.P. Study Centre. P.U. vadovybei pasipriešinus, buvo laikinai paliktas universiteto žodis pavadinime, tik būtinai liepta nubraukti žodį Baltic. Ir taip oficialinis P.U. vardas tapo H. (t.y. Hamburg) D.P. University. Per 1946 VII 31 švietimo konferenciją su kompetetingais okupacinės valdžios pareigūnais buvo rekomenduota siaurinti P.U. veiklą ir ribotis studentų parengimu į vokiečių univ.; be to, vėl buvo pakeistas P.U. vardas į D.P. University Study Centre. Ilgainiui oficialiųjų įstaigų buvo pereita prie D.P. Study Centre pavadinimo, tuo paneigiant universitetinį įstaigos pobūdį ir nekartą reiškiant nepasitenkinimą, kad nenorima atsisakyti pirmykščio P.U. vardo. Kai kurių nepalankių Unros (UNNRA) pareigūnų netgi buvo kelta mintis P.U. paversti praktiškais įvairių amatų kursais. P.U. vadovybė atsigynė nuo to pasikėsinimo, betgi pavojai ir vėliau tolydžio iškildavo. Taip pvz. 1947 VII 13 buvo gautas pranešimas, kad nustatomas oficialus Pinneberg Study Centre pavadinimas, o žodžiai Baltic ir University draudžiami vartoti; be to, nurodyta, kad turi būti pašalinti visi studentai, išbuvę jau 2 semestrus, o nauji priimami nevyresni kaip 25 metų. Tai praktiškai reiškė P.U. sulikvidavimą. Padarius energingų žygių ir net Londoną pasiekus, buvo vėl leista toliau veikti, nešalinant studentų. Po metų antpuolis ant P.U. vėl pasikartojo. 1948 XI 8 buvo gautos instrukcijos, pagal kurias daugiau kaip vieną semestrą studijavę studentai ligi 1948 XII 31 turėjo būti ne tik pašalinti iš P.U., bet ir į kitas stovyklas iškelti. Kiti studentai galėjo likti, bet irgi tik ligi semestro galo, t.y. ligi 1949 II 28. Taip pat turėjo būti iškelti ir iš algų lapų išbrauktieji profesoriai (beje, iš pradžių P.U. profesoriai algų negaudavo; paskiau algų lapuose buvo ligi 184 asmenų, vėliau beliko 33, iš kurių algų buvo apmokami visi P.U. dėstytojai ir dar padengiamos kai kurios kitos P.U. išlaidos). Tai turėjo būti neabejotinas P.U. galas. Padėtis itin įsitempė, kai 1948 XI 29 buvo jau atsiųsti keli kariški sunkvežimiai, kad išgabentų pirmąjį pašalinamųjų studentų transportą. Šiems kad ir grasomiems bei išbrauktiems iš stovyklos maisto

sąrašų griežtai atsisakius, po naujų pasitarimų anos instrukcijos vėl buvo atšauktos ir P.U. leista veikti ligi 1949 IX 30. Tiesa, ilgiau ir pats P.U. sunkiai bebūtų galėjęs veikti, nes 1949 dėl platesniu mastu prasidėjusios emigracijos ėmė sparčiai mažėti tiek P.U. studentų, tiek ir profesorių skaičius.

Visos tos kovos dėl P.U. likimo betgi nė kiek nepalietė jo akademinio lygio: jis buvo ir išliko tikras universitetas ir niekada nesiliovė vartojęs P.U. vardo. P.U. dvasią palaikė ir tie sveikinimai iš daugelio viso pasaulio universitetų, kuriems P.U. buvo pranešęs apie įsisteigimą ir kuriems (apie 200) siuntinėjo savo mokslinių darbų seriją Contributions of Baltic University (jų iš viso išleista 68 nr.). Bet pats svarbiausias dalykas buvo tai, kad kiti universitetai studentams įskaitydavo P.U. išeitąsias studijas.

Dar tebeveikiantį P.U. buvo iškilęs projektas perkelti į JAV. Tuo rūpinosi ypač Balfas, kuris jau 1947 darė parengiamuosius žygius perkelti P.U. į Maine valstybės Quoddy kaimą. 1948 P.U. perkėlimo į JAV reikalu buvo išleistas Committee for Baltic University in Exile vardu atsišaukimas, pasirašytas keliasdešimt univ. profesorių ir šiaip žymesnių asmenų, kuris buvo paminėtas ir didžiojoje JAV spaudoje, pvz. New York Times 1948 VI 29 ir kt. Taip pat buvo ieškota galimybių, netgi susilaukta tam tikro palankumo dėl P.U. perkėlimo Kanadon. Vis dėlto, visi tie projektai negalėjo būti įvykdyti, ir P.U. užsidarė 1949 IX 30 po 9 savo darbo semestrų. Kad visų trijų Pabaltijo tautybių gražiai pradėtas sutelktinis akademinis darbas nenutrūktų, dar 1949 III 12 buvo įsteigtas Baltų Institutas (žr.), kurio pirmasis pirmininkas buvo V. Stanka. *V.M.*

Pabaltijo Vikingas pirmųjų pabaltiečių (jų tarpe 439 lietuviai) kelionei Australijon paminėti leidinys lietuvių, latvių, estų ir anglų kalbomis, išleistas 1947 XI Indijos vandenyse, ‚Gen. S. Heintzelman' laive. Redagavo ir išleido (500 egz.) Romas Maziliauskas ir Juozas Mikštas.

Pabalvė buv. dv. Tryškių vls., Šiaulių aps.; 1923 jame buvo 226 gyv. Evangelikai dvarininkai turėjo įsirengę pamaldoms patalpą. Dvarą išparceliavus ir tą patalpą nugriovus, vietovė neteko bžk. vardo.

P. durpynas 205 ha ploto, 4 m gylio. Sudurpėjimas vidutinis. Pelkė 237 ha, aukštutinio tipo.

Pabarė prie rugių lauko ežia, praėjimas, papievis. Ūkininkai, labai dažnai ir su šeima, sekmadienių popietėmis apeidavo nokstančius javus, Sekminėse ar kt. šventėmis p. ruošdavo ir vaišes. Yra žinomos ir p a b a r i n ė s giesmės, kurias giedodavę rugiams nokstant ar juos piaunant; paprastai tose giesmėse visad minimas rugys ir su juo susiję darbai.

Pabarė bžk. Eišiškių vls., Lydos aps., prie Kukaukos upelio, įtekančio į Šalčią. Praeina Eišiškių (15 km) – Rūdninkų – Vilniaus vieškelis. Seniau būta Jundilų giminės dvaro. Marijos Dangun Ėmimo bžn. statyta kun. E. Zoštauto rūpesčiu (nuo 1924) ir Vilniaus arkiv. R. Jalbrzykowskio šventinta 1934. Rodūnios dekanato P. parapija 1939 turėjo 1994 parapiečius. P. bžk. 1936 buvo 9 ūkiai.

Naujojo geležies amžiaus pilkapiuose surasta X–XII a. įkapių, jų tarpe ir arklio aprangos dalykų, pvz. žalvarinių žvagučių ir kt. Medžiaga pateko į Vilniaus univ. muziejų.

Pabarimas žr. Bausmės pedagogijoje.

Pabauda tam tikra įstatymu arba potvarkiu numatyta piniginė bausmė. P. yra laikoma dabar viena iš lengvesnių bausmių. Dažnai baudžiamasis įstatymas nustato, kad nubaustajam nesumokėjus piniginės baudos, toji bauda turi būti pakeista areštu. Bet būna, kad piniginė bauda yra pridedamoji bausmė prie skiriamo kalėjimo. Surinkti pinigai iš p. dažniausiai eina areštų namams pagerinti. Bet kai kuriais atvejais įstatymas nusako, kad teismo skiriamoji piniginė bauda eina privataus asmens naudai, pvz. neteisėtai iškirsto miško arba nuganytos ganyklos savininkui. Dažniausiai įstatymas numato, ligi kurios sumos galima bausti, bet kai kada palieka p. dydį teismo nuožiūrai, pvz. bausdamas už lupikavimą. Ne tik teismai, bet ir administratyvinės įstaigos, o taip pat ir savivaldybės turi teisę bausti pinigine bauda asmenis, nusižengusius jų potvarkiams. JAV sunku surasti automobilį turintį asmenį, kuris nebuvo administratyviai baustas. Taip pat ir civiliniai įstatymai leidžia sandorio šalims susitarti dėl p., kurią moka šalis, atsimetusi nuo sutarties arba neišpildžiusi jos sąlygų. Žr. Bausmė. *Č.Btk.*

Pabedinskas 1. A n t a n a s (1898 XII 17 Nocegalos k., Naujamiesčio vls., Panevėžio aps. — 1957 X 28 Toronte, Kanadoje) karininkas, prekybininkas - pramonininkas.

A. Pabedinskas

K. Pabedinskas

Mokėsi Panevėžio realinėje gimn. ir nuo 1924 studijavo LU, kur baigė teisių fak. ekonomikos skyrių. 1919 I 8 stojo savanoriu į Panevėžio apsaugos būrį, po poros mėnesių iš jo į karo m-lą, kurią baigė liepos mėn. Paskirtas į 4 pėst. pulką, dalyvavo kovose su bolševikais, lenkais ir bermontininkais. Už pasižymėjimą mūšiuose apdovanotas I rūšies 3 laipsnio Vyčio Kryžiumi (P. gavo Vyčio Kryžių numeriu antruoju, po savanorio P. Lukšio). 1922 baigė Aukštuosius karininkų kursus ir metams buvo komandiruotas toliau tobulintis į Saint-Cyro karo m-lą Prancūzijon. Grįžęs 1923 VIII paskirtas į kariuomenės štabo mokslo ir švietimo skyrių. 1924 IX 1 perkeltas į karo mokyklą (ėjo įvairias pareigas ligi bataliono vado imtinai), iš kurios politiniais motyvais 1928 VI 1 paleistas atsargon kapitono laipsniu. Civiliniame gyvenime nuėjo į prekybą-pramonę, atstovaudamas įvairioms užsienio firmoms. Dalyvavo Plungės Kučinskio - Pabedinskų įmonėje ir jai atstovavo Kaune ligi bolševikų okupacijos. Į didelę pramonę išvystė durpynų eksploataciją (Raudonplynės I ir Glorijos durpynai Kazlų Rūdos vls., Visdergių durpynas Kuršėnų vls. ir Lenkės durpynas Darbėnų vls.). Su kitais lietuviais verslininkais steigė prekybos įmones (Prekybą 1938, Dangą Vilniuj 1939, Laimą ir kt.), kurios jau buvo spėję Lietuvos eksporte užimti žymų barą. Kai bolševikai visas šias įmones nacionalizavo, vieno P. turtas siekė milijoną lt. Užėjus bolševikams, pasitraukė į Vokietiją. Vokiečiams užėmus Lietuvą grįžo ir įsijungė į Vietinę rinktinę. 1944 pasitraukęs į Vakarus, Vokietijoj Uchtės stovykloj ėjo ryšininko pareigas. 1949 išvyko į Maroką, 1953 emigravo į Kanadą, kur apsigyveno Toronto mst., dalyvaudamas vietos bendruomeniniame bei parapiniame gyvenime. Nuo jaunų dienų priklausė ateitininkams. Politiškai buvo artimas krikščionims demokratams ir dalyvavo jų klube Toronte. Yra rašęs Ekonomikoje, N. Romuvoje. Aukomis rėmė Liet. rašytojų d-ją. *J.Mtl.*

2. Kazys (g. 1904 II 7 Nocegalos k.) inžinierius, pramonininkas, (1) brolis. 1923 baigė Panevėžio gimn. ir stojo studijuoti LU technikos fak. 1924–28 studijavo Prancūzijoj Grenoblio univ., kurį baigė elektros inž. diplomu. 1930–31 Vokietijoje specializavosi Sorau tekstilės tyrimo institute. Nuo 1931 iki bolševikų nacionalizacijos (1940) Kučinskio - Pabedinskų akc. b-vės Plungėje vyr. direktorius ir v-bos v.pirm. Perėmęs šią linų verpyklą ir audyklą su 50 darbininkų, išugdė į didelę įmonę su per 1000 darbininkų, pastatė nuosavą elektros stotį (metinis sunaudojimas buvo pasiekęs 1.300.000 kW), pirmasis Lietuvoj įrengė linų markas su šiltu vandeniu ir įsitaisė mynimo mašinas, kad galėtų supirkinėti žalius linus. Be lininių, buvo gaminami ir medvilniniai audeklai. Sudarė sąlygas šio fabriko patirtimi pasinaudoti ir suinteresuotiems agronomams, kurie ėmėsi krašte organizuoti kooperatines linų apdirbimo b-ves. Vokiečių okupacijos metu savo nacionalizuotoje įmonėje P. dirbo kaip techninis vedėjas. P. dalyvavo ir kt. ūkinėse įmonėse: nuo 1937 Mūro akc. b-vės v-bos pirm., nuo 1939 tekstilės b-vės Dangos v-boj. 1944 pasitraukė iš Lietuvos, nuo 1948 buvo Maroke (fabriko dir.), 1956 atvyko į JAV, kur nuo 1959 pirmininkauja statybos b-vei Dangai. Nuo 1915 ateitininkuose (nuo 1958 Kęstučio korp. vyr. v-bos pirm.), nuo 1919 šauliuose (1922–23 Panevėžio būrio vadas; 1920 dalyvavo fronte prieš lenkus), buvo Plungės miesto tarybos narys, Prekybos ir pramonės rūmų narys ir linų pramonės sekcijos pirm. Vokietijoj 1946 pirmininkavo Kempteno liet. komitetui. JAV nuo 1958 yra krikščionių demokratų s-gos centro komitete. Rašė XX Amžiuje, N. Romuvoje ir Tautos Ūkyje.

Pabėgėlis asmuo dėl pasaulėžiūrinio, rasinio, tautinio, politinio ar kt. persekiojimo grėsmės apleidęs savo kraštą ir laikinai ar pastoviai svetur įsikūręs. P. formaliai skirtinas nuo tremtinio (egzilo) ir išeivio (emigranto). Tremtinys apleidžia kraštą visiškai ne savo noru, bet prievarta; p. — savanoriškai, nors jis tai daro dėl jam gresiančio tiesioginio pavojaus, kuris negresia išeiviui. Tačiau tikrovėje ribos nėra tokios aiškios, nes ir išeiviai dažniausiai apleidžia kraštą, tik verčiami labai rim-

Rusai plėšia ir žudo Lietuvos pabėgėlius 1792

tų priežasčių, pvz. sunkių gyvenimo sąlygų. Iš kitos pusės, tremtinys ar p., susigyvenęs su mintimi pastoviai įsikurti naujajame krašte, atsiduria emigracijoje (žr.) ir nebesiskiria nuo išeivio. Todėl gyvojoj kalboj šie terminai maišomi ir turi tolygią reikšmę. Tokia plačiąja prasme suprantamas vad. ‚p. klausimas'.

P. skaičius XX a. Visais laikais netrūko žmonių, priverstų palikti gyvenamąjį kraštą, tačiau mūsų amžiuje šis reiškinys tapo masiniu. Statistiniai duomenys rodo nepaprastai staigų politinių p. bei iškeldintųjų skaičiaus augimą. Lemiamos reikšmės čia turi karai, perversmai, politinės įtampos.

1912–39 laikotarpyje Europoje ir Artimuosiuose Rytuose p. ir prievarta perkeldintųjų skaičius siekė 5.320.000: graikų, turkų, bulgarų Balkanų karo metu (1912–13) apie 890.000, 1923 sutartimi — per du milijonus; Volinijos vokiečių 250.000; rusų (po 1917) 1.100.000; politinių p. iš Vokietijos 400.000 (90% žydų), Ispanijos — 200.000, Italijos — 180.000 ir t.t. Šie oficialūs skaičiai nėra pilni, nes pvz. armėnų (apie 1 mil.) p. didžioji dalis buvo išžudyta.

1831 sukilimo pabėgėliai žygiuoja per Vokietiją į Prancūziją

II pas. karo metu 1939–45 tikslus p. skaičius nežinomas, tačiau karo pabaigoje siekė 50 mil., jų tarpe 1.200.000 prievarta repatriuotų P. Europos gyventojų, 423.000 suomių, 1.500.000 žydų koncentracijos stovyklų kalinių, 11 mil. užsieniečių, atgabentų Reicho darbams.

Pokario metais p. skaičius dar labiau pakilo, ypač Azijoje. Iš viso priskaitoma apie 65 milijonai, jų tarpe 25 mil. kinų, 3,3 mil. japonų, 2 mil. korėjiečių, 16,8 mil. Indijos ir Pakistano tremtinių, apie 15 mil. vokiečių iš rytinių sričių, 757.000 Bulgarijos turkų, apie 190.000 vengrų (po 1956 Vengrijos laisvės sukilimo) ir t.t.

Tarptautinė globa. Po I pas. karo p. rūpinosi Tautų Sąjunga. 1921–30 šioje srityje daug pasidarbavo norvegas F. Nansenas, kurio vardu pavadintas p. be pilietybės pasas. Nuo 1931 veikė Tarptautinis Nanseno biuras. 1938 nepavykus prailginti jo veiklos, kitais metais Londone įst. Aukštasis Komisariatas p. reikalams. Tautų S-gos įtakai susilpnėjus, F. R. Roosevelto iniciatyva buvo sukviesta Evian tarptautinė konferencija, nutarusi įsteigti Tarpvyriausybinį p. globos komitetą (ICR). Besibaigiant II pas. karui, p. klausimą ėmė spręsti Jungtinės Tautos. Iki 1947 p. globa rūpinosi UNRRA, po to iki 1952 Tarptautinė p. organizacija (IRO). Palestinos arabų pabėgėliams 1948 sudaryta speciali JT globos organizacija. Šiuo metu Europoje p. reikalus tvarko JT Aukštojo Patikėtinio įstaiga Ženevoje ir Europos migracijos tarpvyriausybinis komitetas (ICEM).

Visuomeninė padėtis. P. veikia ne tik gilūs psichologiniai sukrėtimai, kaip bėgimo siaubas, pažeminimo, skriaudos, kaltės sąmonė ir pn. Dar sunkesnių pasėkų turi visuomeninės atramos netekimas, nes p. išraunamas iš tos aplinkos, su kuria jis buvo natūraliai suaugęs. Savo kraštą apleisti reiškia nutraukti daugelį gyvybinės reikšmės ryšių, kurie normaliai sieja žmogų su gyvenamąja aplinka — gamta ir kitais žmonėmis. Todėl p. yra sužalotas žmogus, reikalingas ypatingos pagalbos, atsižvelgiant į visą eilę aplinkybių (amžius, išsilavinimas, profesija, socialinė kilmė, pasitraukimo motyvai ir t.t.). Reikia skirti pradinį — pereinamąjį ir jį sekantį įsikūrimo (laikinio ar pastovaus) tarpsnius. Pirmajam būdingas bruožas — labai spartūs ir gilūs pakitimai visose srityse, persigrupavimas. Daugiausia atsparumo parodo šeima. Svetimoje aplinkoje jos vidaus gy-

venimas suintensyvėja, pasireiškia motinos vaidmens sustiprėjimu. Kontaktų stoka ir vienišumas stiprina p. savitumo sąmonę, bet kartu yra ženklas ir jo neprisitaikymo. Padėties netikrumas, neįprastos gyvenimo ir darbo sąlygos, dažna medžiaginio skurdo grėsmė verčia p. ieškoti įsikūrimo galimybių. Užsitęsęs pereinamasis tarpsnis veda neišvengiamai į p. asmenybės sunykimą. Įsikūrimas reiškia tam tikrą p. prisitaikymą prie naujosios aplinkos. Lemiamos reikšmės turi asmeninis sugebėjimas įsijausti naujose sąlygose, bendra krašto politika p. atžvilgiu ir grynai atsitiktinės aplinkybės. Šiame tarpsnyje pastebima tendencija atgauti ankstesnę visuomeninę padėtį, o to nesugebant ypatingas susirūpinimas vaikų ateitimi. Didžiausi pavojai, kurie tykoja p. įsikūrime: neprisitaikymas iš vienos pusės ir asimiliacija (žr.) iš kitos. Abiem atvejais pasėkos gali būti tragiškos, mažiausia vedančios į kūrybinį bergždumą (gyvenimas praeitimi arba atitrūkimas nuo giliųjų būties šaltinių). Idealus sprendimas — palaipsniškas p. įaugimas prieglobstį suteikusioje aplinkoje, derinant atsineštinės ir naujosios kultūros pradus. Tuo pačiu remti tautinės individualybės apraiškas reiškia patarnauti pilnutinio žmoniškumo išsiskleidimui šioje modernioje visuomeninėje kategorijoje. P. likimas priklauso ne tik nuo kitų paramos, bet taip pat nuo to, kiek jis įsisąmoninęs savo tikslus ir paskirtį. Žr. Imigrantų kultūra.

L i e t u v i ų p. Jų buvo jau istorinių laikų pradžioje. Bėgti skatino įvairios vidaus ir išorinių pavojų priežastys. Valstybinio susijungimo, o vėliau dinastinių kovų laikais nugalėtieji kunigaikščiai ir jų šalininkai dažnai perbėgdavo pas priešą (Ordiną, Maskvą) ir būdavo jo remiami. iš žymesniųjų paminėtini: Nalšėnų, vėliau Pskovo kng. Daumantas (žr.), po nepavykusio bandymo užgrobti valdžią pas Ordiną pabėgęs Kęstučio sūnus Butautas (žr.), tėvo pėdomis į Vakarus pasitraukęs jo sūnus Vaidutis, antrasis Krokuvos akad. rektorius; pats Vytautas porą kartų bėgo pas Ordiną. Suartėjus su Lenkija ir iškilus didikų vaidmeniui, netekę vadovaujančios įtakos bėgdavo užsienin (Glinskiai, Kar. Radvila). Prasidėjus reakcijai prieš protestantizmą, atsirado p. dėl religinių priežasčių (Kulvietis, Zablockis, Mažvydas ir kt. pirmieji raštijos liet. k. pradininkai).

Žymiai gausesni buvo p. dėl išorinės

Lietuviai pabėgėliai nuo bolševikų okupacijos 1944 pakeliui į Vakarus

grėsmės priežasčių. Nėra abejonės, jog tai buvo masinio pobūdžio reiškinys Ordino užimtose ar betarpiškai grasomose lietuvių giminių srityse. P. ir nugalėtųjų giminių likučiai prisidėjo prie senosios Lietuvos gynybinio pajėgumo ir jos valstybingumo pamatų sustiprinimo. Nuo XVI a., smarkėjant Lietuvos kovoms su Maskva, prasidėjo bėgimas iš gresiamų istorinės Lietuvos rytinių pakraščių. Susidarė atskira p. rūšis — egzulantai (žr.). Rusams pirmą kartą įsibrovus Vilniun (1655), p. būta Prūsijoje.

Netekus nepriklausomybės (1795), p. nuolat vaidino žymų vaidmenį išsilaisvinimo žygiuose ir buvo pavergtojo krašto jungtis su Vakarais. Nuslopinus Kosciuškos sukilimą, žymesnieji Lietuvos vadai (Myk. Oginskis, Prozoras, Vavžeckis, gen. Giedraitis) pasitraukė į Vakarus ir ten ieškojo užsienio paramos laisvei atgauti. Šios pastangos buvo vedamos drauge su lenkais, tačiau lietuviai p. dažnai savo iniciatyva pirmavo. Antai, Myk. Oginskis pirmasis kreipėsi į Napoleoną, siūlydamas kurti tautinius lenkų dalinius, vėliau juo nusivylė ir grįžo Lietuvon. Tačiau jaunimas, ypač prasidėjus karui su Prūsija, slaptai bėgo į Napoleono kariuomenę. Po 1831 sukilimo vad. lenkų emigracijos didelę dalį sudarė lietuviai. Lėmė ta aplinkybė, jog caro amnestija buvo paskelbta tik reguliarios kariuomenės kariams ir galiojo tik Varšuvos k-tijos (su jai priklausiusios Užnemunės) gyventojams, o Lietuvos sukilėliai buvo laikomi paprastais „maištininkais". Jų vaidmuo nėra pilnai ištyrinėtas, tačiau jis buvo reikšmingas ne tik lenkams, bet ir lietuvių visuomenei, gal būt, daugiausia savo griežtomis visuomeninėmis idėjomis.

Po 1863–64 sukilimo p. iš Lietuvos nebuvo gausūs, tačiau netrukus prasidėjo

masinis vykimas į JAV. Daugelis išeivių buvo p. tikra žodžio prasme, nes bėgo vengdami rusų karo tarnybos, persekiojami už draudžiamosios spaudos platinimą ir pn.

I pas. karo metu lietuviai p. Rusijoje (per 200.000) pasižymėjo organizuota ir veiklia tautine veikla.

Vienkartinio pobūdžio yra masinis lietuvių pasitraukimas iš krašto 1944, protestuojant prieš antrą kartą Sov. S-gos vykdomą invaziją (žr. DP).

E. Pfeil, Der Flüchtling. Gestalt einer Zeitwende 1948; *E. Lemberg,* Die Ausweisung als Schicksal und Aufgabe 1949; *P. Frings,* Das internationale Flüchtlingsproblem 1951; *A. Maceina,* Rezistencija prieš tremties dvasią (Į Laisvę 1954 nr. 2); *K. C. Cirtautas,* The Refugee 1957. *K.J.Čg.*

Pabėgis, arba žuolis, po geležinkelio bėgiais dedamas skersinis rąstelis. P. daromi iš impregnuoto medžio, gelžbetonio arba plieno. Jie perduoda riedmenų krūvį didesniam pagrindo (akmenų skaldos) plotui (žr. Geležinkelių statyba).

Pabėralas, arba prabėralas, rupiai malti gyvuliams miltai, kuriais užberiamas gyvuliams ėdesys. P. vartoja penint kiaules, jaučius, o arkliams blendžia į vandenį.

Pabėržė 1. bžk. Surviliškio vls., Kėdainių aps., prie Nevėžio intako Liaudės; apie 150 gyv. (1940). Medinė Mergelės Marijos Aplankymo bžn. (Surviliškio filija) Šilingo statyta 1787. P. filialistu buvo kun. Antanas Mackevičius, vienas 1863 sukilimo vadų. 1940 P. filijai priklausė 1100 tikinčiųjų. Ibutonių k. veikė pieno perdirbimo b-vė Liaudė.

2. Valsčiaus mstl. Musės aukštupyje, 15 km į š.r. nuo Maišiagalos ir 30 km į š.v. nuo Vilniaus, Vilniaus-Trakų aps. XIX a. gale būta 1119 gyv., iš jų 558 žydai ir 129 rusai stačiatikiai, turėję savo cerkvę. 1939 buvo apie 1200 gyv. Nauja mūrinė bžn. pastatyta ir Vilniaus arkiv. R. Jalbrzykowskio pašventinta 1930, priklausė Vilniaus Kalvarijos dekanatui (anksčiau Giedraičių), 1939 turėjo 9723 parapiečius ir koplyčią Glinčiškėse, klebonu buvo kun. St. Szczemirskis, pagarsėjęs lenkininkas, ypač būdamas Rudnioje (ligi 1936), kur užgniaužė lietuviškas pamaldas. Lenkų okupacijos laikais P. veikė Ryto d-jos skaitykla ir šv. Kazimiero d-jos skyrius (uždaryti 1936). Lietuvai Vilnių atgavus (1939), įsteigta smulkaus kredito d-ja, sveikatos punktas; buvo dar agronomas, pieninė ir pieno kontrolės ratelis, kooperatyvas ir kelios krautuvės, valsčiaus įstaigos, policijos nuovada, girininkija, keturių komplektų pradžios m-la. Valsčiuje buvo 7 stambesni dv., kurių didžiausiame Glinčiškių dv. (apie 2000 ha) veikė spirito varykla. Už 8 km į p. nuo P. yra Pikeliškių dv., buvusi J. Pilsudskio nuosavybė. Apie 20% valsčiaus ploto sudaro miškai, daugiausia spygliuočiai. Miestely 1939 buvo apie 300 žydų, valsčiuje keliasdešimt rusų ir nežymus skaičius lenkų bei gudų. Kiti visi — lietuviai, tačiau stipriai sulenkinti. Tik Glinčiškių k. (apie 6 km į š. nuo P.) visi kalbėjo lietuviškai; kitur lietuviškai kalbančių buvo daugiau tik senesnių žmonių tarpe. Tačiau 1939 viena senutė dvarininkė liudijo, kad jai mažai tekę auklę pargabenti iš Lenkijos, nes P. lenkiškai kalbančių nebuvę. *S.Suž. ir J.Strm.*

Paberžės senoji bažnyčia

XV a. vietovė vadinosi Beržai (Brzozy). Ten apie 1484 (pagal J. Kurczewski 1501) Maišiagalos klebonas Jurgis Paulavičius savo lėšomis pastatė medinę bžn., kad žmonėms nereikėtų eiti toli į Maišiagalą. Pradžioje bžn. nebuvo aprūpinta tokia beneficija, kad prie jos galėtų nuolat išgyventi kunigas. Ji, matyt, buvo aptarnaujama kunigo iš Maišiagalos. Mirus klebonui J. Paulavičiui, 1501 VII 30 Alb. Ivaškovičius ir kiti apylinkės bajorai užrašė bžn. žemės, pievų, ganyklų, javų ir medaus duoklę. 1503 V 20 Vilniaus vysk. Albertas Taboras patvirtino jų donaciją, suteikė bžn. parapijos teises ir paskyrė jai klebonu buvusį Maišiagalos altaristą kun. Petrą. Šiame vyskupo dokumente vietovė dar tebevadinama Beržai (ecclesia in Brzozy, CDECV, 645). Patronato teisė palikta A. Ivaškovičiui ir kitiems dokumente išvardintiems bajorams, užrašiusiems bžn. beneficiją. 1505 šiai bžn. žemės užrašė bajorai Mikalojus Girstautavičius ir Stanislovas Venclavičius, o 1506 — Elzbieta Ivaškovičienė. 1522 Vilniaus vyskupijos bažny-

čių sąraše bžn. ir parapija jau vadinama Paberžė (Podbrzež). Ji priklausė Vilniaus dekanatui. 1650 P. apsigyveno vienuoliai atgailos kanauninkai. Netoli P. Glinčiškių dv. 1700 pastatyta koplyčia ir pono Stankevičiaus rūpesčiu įkurtas domininkonų vienuolynas; 1774 domininkonai išsikraustė, nuo 1775 iki 1810 čia gyveno atgailos kanauninkai; šiems pasitraukus, Liudvikas Jelenskis 1810 Glinčiškiuose apgyvendino vienuolius misionierius. Abu vienuolynus rusų valdžia panaikino 1832. Mozyrsko pakamarininkis Jelenskis 1793 pastatė P. naują bžn., ją rusai 1866 atėmė iš katalikų ir pavertė cerkve. Prie P. bžn. veikė parapinė mokykla; 1798 buvo 8 mokiniai, 1828 — 3, žiemos metu mokinių būdavo daugiau; paskui buvo rusų valdžios įsteigta mokykla.

J. Kurczewski, Biskupstwo Wileńskie 1912. *R.Krs.*

Paberžiai k. Pasvalio vls., Biržų aps., 3,5 km nuo Pasvalio, prie Mūšos; 1923 buvo 12 ūkių ir 73 gyv. Laukuose randama akmeninių kirvukų, Mūšos krante yra piliakalnis.

Paberžis žr. Piengrybis (p. paberžis).

Pabėtai (vok. Pobethen, surusinta Romanovo) bžk. ir dv. Semboje, 8 km į p. nuo Rantavos, į š.v. nuo Karaliaučiaus. Plentai į Rantavą, Drugėnus ir Krantą. Šiaurės daly didokas Pabėtos upelio tvenkinys-ežeras; ten lentpiūvė ir malūnas. Apylinkėje kalvos iki 52 m aukščio, miškai. Turistams yra viešbučių. Sena bažnyčia, kurioj 1520–40 kunigavo Michael Will, vienas iš pirmųjų kunigų, perėjusių į protestantus. Po jo klebonu buvo Abel Will (žr.). Jis prūso vertėjo Mėgoto pagalba išvertė katekizmą į prūsų galbą, išsp. 1561 1939 buvo 1119 gyv.

Pabiros 1. grūdų derlius, pakula; 2. šieno pakritos; 3. javus vežant, klojime ar vežime išbirę grūdai. Paprastai juos nevėytus sušerdavo gyvuliams arba dovanodavo kaimo neturtėliams. Daug kur XIX a. gale, o Žemaičiuose ir iki II pas. karo, p. susiveždavo ūkininkai miestelin ir jas pardavę čia pat su tarnais pragerdavo. P. seniau duodavo kaimo ir kt. žydams, nes ūkininkai vengdavo p. malti maistui. P. d u o n a buvo išjuokiama visos apylinkės, ir tokių šeimininkų vengdavo samdiniai.

Pãbiržė mstl. ir vls. centras, 8 km į p.v. nuo Biržų, prie plento į Pasvalį, Tatulos (Mūšos deš. intako) slėnio šiauriniame šlaite; 1940 buvo apie 110 gyv. (su P. buv. dvaru per 250). 1923 miestely 97 ir dvare

Pabiržės bažnyčia

126 gyv. P. valsčiuje buvo 105 gyvenvietės su apie 1200 sodybų-ūkių ir apie 7500 gyv. (1940). Nuo P. 2 km į š.v. yra Likėnai (žr.). Miestelyj nepriklausomybės metu buvo gydytojas, vaistinė, valsčiaus įstaigos, policijos nuovada, pradžios m-la. Ąžuolpamūšyje buvo dvarininko Roppo, o Daniūnių k. J. Paulausko plytinė. Padaičių vsd. buvo P. girininkijos būstinė. Vikaro kun. Dargužo ir dvarininko Č. Komarausko pastangomis 1900 suorganizuota bene pirmoji Lietuvoje vartotojų b-vė, kuri jau pirmaisiais metais padarė apie 6000 rb. apyvartos. 1907 įkurtas Saulės d-jos skyrius. Nepriklausomybės metais gyvai veikė daug organizacijų, šauliai ir pavasarininkai turėjo savo chorus. *A. B.*

I s t o r i j a. Vietovė žinoma jau XVI a. pradžioje, tada priklausė Biržų Radvilams. Mikalojus Radvila apie 1515 prie Tatulos upelio ant kalnelio pastatė medinę bžn. Kadangi ji buvo netoli (8 km į v.) nuo Biržų, dėl to ir pavadinta Pabiržė. Toj vietoj jos buvimo žymės (akmenys, plytgaliai, grioviai) išlikusios iki dabar. Per 130 m. išstovėjusi bžn. suiro. Tada kiek atstu nuo jos Kauno vėliavininkas Karolis ir Ma-

rijona Lopacinskaitė Rastauskai 1637 (ar 1647) pastatė naują, taip pat medinę Švč. Trejybės bžn. ir jai padovanojo savo palivarką. Nuo to žmonės pradėjo vadinti vietovę ir bžn. Rastauskine. 1766 kun. Gasparas Šarkevičius pradėjo P. statyti mūrinę bžn., kurią pabaigė 1772 jo brolis kun. Ant. Šarkevičius, o vysk. F. Tovianskis, O.F.M., ją pakonsekravo. Bžn. buvo pastatyta ant silpnų pamatų, keliose vietose susprogo, todėl neilgai tvėrė. 1897–1908 parapiečių lėšomis ir vadovaujant kun. Ant. Rumševičiui buvo pastatyta didelė mūrinė gotikos stiliaus su dviem bokštais bžn., pagal inž. arch. Vyganausko projektą (bžn. dydis: 48 m aukščio, 40 m ilgio ir 20 m pločio; kainavo 64.000 rb.). Vidus išdekoruotas 1928 ir 1929 vyskupo K. Paltaroko pakonsekruota. Parapijai 1940 priklausė 6941 parapietis. Jau prieš Valančiaus laikus P. veikė parapinė mokykla, 1782 joje mokėsi 14 šlėktos ir 16 valstiečių vaikų, 1828 — 30, 1853 — 21. Prie mstl. buvo mūrinė prieglauda.

P. vls. įsikūrė po I pas. karo (1919). Prieš tai priklausė Gulbinų vls., kurio centras buvo to paties vardo k., 4 km nuo P. 1932 P. vls. buvo šios pradžios m-los: Gulbinų, įsteigta prieš I pas. karą, Pakarklių įsteigta 1908, Pabiržės — 1923, Pasvaliečių — 1923, Kirdonių — 1923, Daudžgirių — 1924, Betniškių — 1927, Smilgių — 1929. Vls. ribose buvo 12 malūnų: 7 vėjiniai, 2 vandens, 1 garinis, 2 nafta varomi.

P. vls. yra gimę Ansgaras Rožėnas, Kaz. Kristupas Daukša ir jo sūnus Edv. Jokūbas Daukša, Vladimiras Šilkarskis, kun. J. Petrėnas, iš P. yra kilę muzikai Ant., Br. ir Mot. Budriūnai. P. vls., grįžęs su tėvais iš Latvijos į tėviškę, augo ir muzikas kan. Teodoras Brazys.

Słow. geogr. VIII 1887; *Akiras-Biržys*, Lietuvos miestai ir miesteliai II 1932. *R.Krs.*

Pabiržulis (Pabiržuliai) k., Varnių vls., Telšių aps. 1923 abiejose P. sodose buvo 66 ūkiai su 246 gyv. 1956 prie Biržulio ež., apie 300 m nuo kranto, 1,2 m gilumoje užtikta 3 m ilgio ir 62 cm pločio skobtinė pušies eldija. Šalimais buvo užtiktas dar irklas, tinklo gabalas su žievės plūdėmis ir XI a. būdinga žalvarine sege. Eldija linkstama priskirti XII–XIII a. Radiniai Telšių Alkos muziejuje.

Pabjanice Lenkijos mst. 12 km į p.v. nuo Lodzės; 37.140 gyv. (1950, 1931 — 45.416). Tekstilės pramonės centras (didelės verpyklos, dažyklos); popieriaus ir žemės ūkio padargų fabrikai. Aplink P. yra didžiuliai miškai — Lenkijos karalių medžioklių vieta.

Pablandaĩ, pablandos, viralą baltinant ar sutirštinant įblendžiami miltai. Dažnai p. vartojo šunio lakalui, arklio, karvės gėralui.

Pablindžių ežeras M. Lietuvoje, 8,5 km į p. nuo Vištyčio ež. Jis yra apie 245 m nuo j. l., t.y. vienas aukščiausiai esančių ež. visame Pabaltijo aukštumų ruože. Anksčiau iš jo ištekėjo Ramintos aukštupio intakas Blindė, kuri dabar išteka iš Veršelio ež.

Pabna mst. r. Indijoj, Bengalijoj; per 40.000 gyv. Jis yra P. apygardos (4590 km² ir apie 1,8 mil. gyv.) adm. centras. P. yra Bramaputros ir Ičhamati upių deltų žemumoj, kuri ištisai paversta ryžių laukais ir išraižyta daugybe kanalų.

Pabradė Vilniaus krašto mstl. ir geležinkelio stotis Švenčionių aps., Žeimenos ir Dubingos santakoje; 1939 buvo 2869 gyv. (po II pas. karo gyv. skaičius nurodomas apie 5000). Geležinkelio stotis yra už 2,5 km nuo miestelio, Vilniaus (50 km)–Daugpilio ruože. Viena šaka, pravesta I pas. karo metu, suka į Pastovį. Vieškelis eina iš Švenčionių į Nemenčinę–Vilnių ir iš P. į Inturkę–Molėtus. Prie vieškelio link Nemenčinės yra karinis poligonas su didelėmis kareivinėmis; prie jų 1940 buvo įsteigta koncentracijos stovykla. Kitados čia būta didelių miškų, kurie su plačiomis apylinkėmis priklausė Radvilų giminei. Jurgis Radvila, Vilniaus pilininkas, tas žemes gavo 1528. 1571 Žygimantas Augustas suteikė P. privilegiją, bet ir 1629 buvo tik apie 70 gyv. Vėliau valdė Tizenhauzenai, Masalskiai, Tiškevičiai. Vilniaus vysk. Ignas Masalskis P. buvo gavęs 1756. 1789 P. buvo valdoma Lietuvos didžiojo etmono Simano Kasakausko. Išlikęs 1790 P. inventorius rodo, kad tuo metu P. buvo 23 gyvenamieji ir vieni užvažiuojamieji namai. Rusams Lietuvą okupavus (1795), žemės skaldytos sklypais ir dalytos kolonistams. Kolonistai ir poligonas sukūrė nelietuvišką aplinką. Lenkų okupacijos laikais (1920–39) statėsi vasarines karių šeimos. Gyventojų 1931 buvo 2588, trobesių 469, miestelio ploto 200 ha. Lietuvai Vilnių atgavus, suteiktos kurorto teisės. Miestelis turėjo savivaldybės teises, valsčius priklausė Švenčionėlių (ligi 1939 Švenčionių) aps. Buvo policijos nuovada, sveikatos punktas, paštas, veterinaro ir agronomo rajoninės įstaigos, miškų urėdija (apėmė Gulbinų, Kregždės, Miela-

gėnų, P., Pažeimenės, Purviniškių ir Varnėnų girininkijas), pradžios m-la (7 skyrių), skerdykla, vilnų karšykla, nemaža krautuvių. Katalikų bžn. už 2 km aukštoje vietoje lenkų laikais buvo dar neparapinė (1939). P. priklausė Pavoverės parapijai. Maskvos priverstine sutartimi 1939 įkurdinta bolševikų raudonoji bazė, kuri prisijungė prie Sovietų okupacinės kariuomenės 1940 VI 15. Prieš karą su vokiečiais (1941) stovėjo vadinamo lietuviškojo korpuso 179 divizija ir 616 artilerijos pulkas. Sovietinėj okupacijoj ligi 1959 pabaigos P. buvo rajono centras, tada P. rajonas išskirstytas tarp kaimyninių Nemenčinės ir Švenčionių rajonų. Iš pramonės įmonių minimas kartono fabrikas. — Prie P. Kirkiškių miške XIX a. pabaigoje yra buvę apie 70 pilkapių, priskiriamų naujajam geležies amžiui. *S.Suž.*

Pabrėža Jurgis Ambroziejus (1771 I 15 Vėčių k., Lenkimų par., Skuodo vls., Kretingos aps. — 1849 X 30 Kretingoje) kunigas pranciškonas, botanikas, pirmas Lietuvos floros tyrinėtojas. Mokėsi Lenkimų parapinėje ir Kretingos mokykloje (1785–91), gyvendamas pranciškonų bendrabutyje; vienerius metus (1793–94) studijavo mediciną Vyriausioj Lietuvos mokykloje Vilniuje, dalyvavo T. Kosciuškos sukilime, o 1794 VIII 1 įstojo į Varnių kunigų seminariją. 1796 II 16 Žemaičių vysk. Stepono Giedraičio įšventintas kunigu, vikaravo Šiluvoje (1796–97), 1798 paskirtas Raudėnų klebonu; 1800, klebono pareigų atsisakęs, perkeltas vikaru į Tverus (1800–02), vėliau į Plungę (1802–07). Vadinosi bajoru, bet greičiausiai tik eidamas į mokslus buvo įsigijęs bajoro dokumentus. Susilpnėjus sveikatai ir kilus norui atsidėti botanikos studijoms, Šaulevičių šeimos finansuojamas, įkūrė trečiąją Kartenos altariją, tapdamas pirmuoju jos altarista (1807–16). 1816 įstojo į Kretingos pranciškonų-bernardinų vienuolyną tretininku, kur priimdamas vienuolio abitą gavo Ambroziejaus vardą; 1817 XII 9 padaręs įžadus, paskirtas Kretingos pranciškonų mokyklos lotynų k. ir gamtos mokslų mokytoju ir kapelionu (1817–21). Lotynų kalbą mokydadamas parašė rankraštyje išlikusį vadovėlį De praeceptis prosodiae de licentia poetica et necessitate metrica. Gamtą dėstydamas su mokiniais rinko ir tyrinėjo Kretingos apylinkės augalus. 1821 atleistas iš mokytojo pareigų ir paskirtas Kretingos vienuolyno pamokslininku (1821–26). Pa-

J. A. Pabrėžos antkapinė koplytėlė Kretingoje

mokslais P. buvo pagarsėjęs dar pasauliniu kunigu būdamas, dėl to paskirtas pamokslininku buvo visur kviečiamas ir didelių žmonių minių klausomas. Pamokslus P. yra sakęs Endriejave, Beržore, Budriuose, Darbėnuose, Gargžduose, Jokūbave, Kalnelyje, Kartenoje, Kretingoje, Kontaučiuose, Laukžemyje, Lenkimuose, Lieplaukėje, Mosėdyje, Raudėnuose, Palangoje, Plungėje, Salantuose, Tveruose, Veiviržėnuose, Verkaičiuose, Žlibinuose ir M. Lietuvos Šilgaliuose. Pamokslams P. ruošėsi rimtai, dėl to paliko pilnai paruoštus spaudai kelis pamokslų rinkinius, kuriuose yra 250 pamokslų, surašytų į 3104 psl.; jų rankraščiai iki 1940 rusų invazijos buvo saugomi Kretingos vienuolyno, vėliau VDU bibliotekoje. Jo pamokslai gyvi ir vaizdingi, pabrėžiška rašyba, žemaičių tarme parašyti, plačiai liečia to meto įvairius žemaičių papročius. Jie reikšmingi mūsų kalbai ir ypač svarbus tautotyros šaltinis. P. savo pamoksluose liečia vestuves, blukvilkius ir kt. papročius, kurie XVIII a. gale tebebuvo gyvi, bet vėliau išnyko; juose praskleidžiama ir senosios, dar ne-

krikščioniškos dorovės pažiūros, kurios P. laikomos nekrikščioniškojo gyvenimo ydomis, todėl su jomis kovoja ir t.t. Kai kurias vietas yra pralasiojęs J. Povilionis (Žemaičių vestuvės k. A. P. pamoksluose Naujoji Romuva 1939). Reikšmingas tautotyrininkui yra ir jo rankraštis Apey smerti 1828 (124 psl.), kuris buvo Žemaičių kun. sem. bibliotekoje, patekęs iš kun. K. Jauniaus.

Valančiaus liudijimu, P. buvo uolus nuodėmklausys, geras dvasios vadas ir švento gyvenimo žmogus. P. parašė daugelį dvasinio turinio knygų, kurių tik ‚Parkratims Sanžines', jau spaudos draudimo metais, su vysk. Valančiaus aprobata, padėjus 1849 kontrafakcinius metus, 1869 buvo išspausdintas Prūsuose ir vėliau perspausdintas dar 1877 ir 1893. Apie P. dvasios kilnumą kalba jo palikti, dažnai daromi, dvasinio gyvenimo pasiryžimai, uolus pareigų atlikimas, apaštalavimo dvasia, Dievo ir artimo meilė, darbštumas, sąžiningumas ir tikinčiųjų po jo mirties patiriamos malonės. Jis turi visas tas savybes, kurių Bažnyčia reikalauja skelbdama palaimintaisiais.

Palinkimas į mediciną ir noras padėti ligoniams padarė jį liaudies gydytoją ir botaniką. Dar jaunystėje tėviškėje augino įvairias žoles; vėliau studijuodamas mediciną ir botaniką (pas prof. Špicnagelį), įsigijo žinių apie vaistines žoles; dėl to kunigu tapęs, matydamas žmones be gydytojų mirštančius, ėmė tyrinėti gydomąsias žoles, mokyti žmones iš jų gaminti vaistus ir jais gydytis. Tam reikalui jis parašė knygelę ‚Spasabs kayp reiyk apsyete so Lygoniys kor niera Daktarie'. Iš didesnių medicinos srities rankraščių yra du: Skutki Lekarskie 1814, 246 psl. (kompiliacija apie vaistinius augalus pagal S. Syrenijaus veikalą Zielnik 1613), ir neįskaitomos antraštės didelis (585 psl.) rankraštis, kuris yra rinkinys įvairių medicininių ir technologinių žinių, surašytų iš įvairių šaltinių lenkų, rusų ir gudų kalbomis. Bet ypačiai P. domėjosi botanika. Iš viso jis parašė apie 50 mažesnių ir didesnių knygų iš medicinos, farmakognozijos ir botanikos. Bet iš jų tik viena 1843 parašyta knyga: Botanika arba Taislius auguminis buvo iš dalies kun. A. Miluko rūpesčiu išsp. Dirvos žurnale ir atskirai 1900, vėliau perspausdinta 1910 (abu kartus JAV).

P. rašė lietuviškai, lotyniškai ir lenkiškai. Jo raštų didžiuma yra žemaičių tarme, savotiška jo paties sukurta rašyba, parašyti. Jis yra sukūręs ir eilėraščių, kurių du: Esu sau žmogelis ir Apie pypkininką yra paplitę liaudyje, kitų žinomi tik vardai ir yra tarp S. Daukanto rankraščių su P. parašu. P. palaikė ryšius su Valančium, duodamas jam žinių žemaičių vyskupijos istorijai, ir su Daukantu, kuriam padėjo tvarkyti jo giminių šalpos reikalus ir platino jo knygas; buvo Žemaičių vyskupijos knygų cenzorium, vysk. S. Giedraičio ir vyskupijos valdytojo J. K. Gintilos laikais. Tapęs vyskupijos valdytoju, Gintila kvietė jį savo sekretorium, bet P. teisindamasis senatve nuo tų pareigų atsisakė. Mirė baigdamas 79 metus ir buvo palaidotas senosiose Kretingos kapinėse. Ant jo kapo vienuolyno gvardijonas F. Rimkevičius pastatė paprastą akmeninį kryžių su gimimo ir mirties datomis, o 1933 vienuolyno gvardijonas A. Dirvelė pastatė gražią koplytėlę. Jo kapas iki šių dienų gausiai lankomas tikinčiųjų. *V.Gdž.*

P. botanikas. P. yra pirmas Lietuvos floros tyrinėtojas. Būdamas Kretingos vienuolyne, šio vienuolyno sode auginosi augalų rinkinį, kurio tarpe buvo gautų iš Vilniaus univ. botanikos sodo. Medžiaga herbarui daugiausia jo paties rinkta per ilgus metus. Prieš rašydamas Botaniką (Taislių...) jau turėjo 800 augalų herbarą, bet norėdamas padauginti dar atliko didesnę kelionę po Žemaitiją (Kretingos, Telšių, Šiaulių, Raseinių aps.) šiuo žygiakeliu: Kretinga – Palanga – Darbėnai – Laukžemis – Lenkimai – Rucava – Paurupis – Papė (šios 3 vietovės Latvijoje) – Skuodas – Mosėdis – Šatės – Aleksandrija – Salantai – Šateikiai – Plateliai – Tirkšliai – Žagarė – Latvijos pasienis – Žarėnai – Šakyna – Lauksodis – Plungė – Kartena – Gargždai – Endriejavas – Veiviržėnai – Švėkšna – Naumiestis – Drangauskynė – Tilžė – Šilainiai – Vėžaičiai ir kt. Rinkdamas šioje kelionėje augalus, didžiai domėjosi paupių, paežerių, ypač Minijos, Jūros, Akmenės augavietėmis. 400 augalų skirčių dar buvo gavęs iš Wolfgango; dalį atsiuntęs vienuolis R. Apanasevičius iš Tomsko srities Sibire. Herbaras sudarė svarbią medžiagą ne tik jo paties moksliniams darbams, bet ir kitiems botanikams. P. mirus, herbaras buvo perduotas Kretingos vienuolyno bibliotekai, kur 1913 jį aptiko prof. B. Hryniewieckis ir 1914 didesnę jo dalį išsivežė į Odesos univ., ten jis Rusijos revoliucijos metais dingo. Šio P. herbaro sąrašą jis paskelbė savo veikale Ten-

tamen florae Lithuaniae (1933), suminėdamas 491 augalų skirtį iš 81 vietovės; daugiausia augalų buvo P. surinkta šiose vietose: Gargžduose (89), Kretingoje (75), Žagarėje (51), Palangoje (48), Kartenoje (31) ir Minijos paupyje (31). P. herbaro likutis (229 lapai) 1930 pateko VDU Botanikos katedrai; šios herbaro dalies 238 augalų skirtys bei veislės prof. K. Regelio buvo ištirtos ir paskelbtos 1932. Tuo būdu iš P. palikto herbaro jau paskelbta per 700 žiedinių augalų skirčių. Kai kurios jų su keliomis atmainomis, pvz. baltosios balandos rasta 8 formos ir pn. P. yra aprašęs ir naujų skirčių, duodamas joms lotyniškus vardus, pvz. Astrantia samogitica ir kt. P. domėjosi ir sporiniais augalais. Iš Palangos apl. jo surinkta samanų ir kerpių herbaras, dabar patekęs į VU. Jame yra 37 samanų herbariniai lapai, bet samanos visai neapibūdintos, o kerpių 117 pavyzdžiai, iš kurių teapibūdinta 18 skirčių. Pagrindinis jo darbas yra Wardaa taislyynee Augimiu... parašytas 1843. Iš šio rankraščio, tuo metu buvusio Kauno kun. seminarijos bibliotekoje, klierikas Kazys Kurklinskas (1871–94) paruošė tuometine kalba dalį nuorašo ir 1900 jis buvo JAV išspausdintas vardu Botanika arba Taislius Auguminis. Šioje 144 psl. knygoje duota augalų sugrupavimas pagal Linnės ir C. Sprengelio pataisytą sistemą, sistematikos nomenklatūros bei morfologijos metmenys. Gale duotas lietuviškais ir lotyniškais vardais augalų sąrašas raidyno eile. Sisteminė šio P. veikalo dalis liko nespausdinta; rankraštis sudaro 1041 psl. ir tebėra Kauno kunigų seminarijos bibliotekoje. Šis P. darbas itin svarbus mums lietuviškąja botanikos terminija. P. davė lietuviškus augalų vardus, kuriuos jis rūpestingai iš žmonių rinko. Reikalui esant juos vertėsi iš lotynų, lenkų k. ir dažnai darėsi naujadarų; augalams duodavo ir lietuvių mitologinių būtybių vardus, pvz. Austėja, Eraičinas, Gardunytis, Guboja, Poklius, Raganė, Ratainytė, Sotvaras, Tvertikas, Gabė ir kt. Antras šios rūšies svarbus darbas Sryje Balsenyyny Biiluu Žemayt-Lotynnyniu... 1834. Tai morfologinių terminų lietuviškai lotyniškas žodynas, iš Kretingos vienuolyno bibliotekos 1940 nusavintas VDU bibliotekos, o dabar jau vad. Visasąjunginės Botanikų d-jos Lietuvos skyriaus bibliotekoje. Taip pat jo Sryyje Taysłyyny Iszrokóószsynas aaugimiu muuruju paar Žemaayczius lig pat meeto 1831 darbootoju, buvęs Kretingoje, po 1940 VDU, o dabar jau niekur nebeminimas. Lietuvių Mokslo D-joje buvo P. žodynas Dictionarium botanicum latino-samogiticum, kuriame duota 860 augalų vardų, bet jų dalis nesutinkama jo Taisliuje Auguminiame; dabar rankraštis Lietuvos Mokslo Akad. bibliotekoje. VU bibliotekoje yra išlikęs ir Pakiet wyzarów Botanicznych Lacinsco-Polskich (69 psl.), kur duotas augalų morfologijos terminų lotyniškai lenkiškas žodynas ir kt. P. rankraščio pvz. žr. LE III, 173–174. *K.Rgl, J.Rkt. ir Rd.*

M. Wołonczewski, Žemajtiu Wiskupistė I–II 1848; *Vaižgantas,* Medžiaga kun. P. biografijai (Žinyčia 1900 nr. 2); *D.,* P. ir jo raštai (Varpas 1898 nr. 4); *K. Šaulys,* P. ir jo raštai (Draugija 1911 nr. 53); *B. Hryniewiecki,* Ks. J. P., zasłużony badacz flori žmudzi (Wszechswiat XXXIII 1914); (") Tentamen Florae Lithuaniae 1933; *P. Dovydaitis,* Dėl P. 150 m. gimimo sukaktuvių (Kosmos 1920, 106–108); *T. Jeronimas (Pečkaitis),* Atsiliepimai dėl P. jo 150 m. gimimo sukaktuvėms (t.p., 292–295); *J. Elisonas,* Iš P. nespausdintų botanikos raštų (Kosmos 1921); (") Iš P. botanikos terminų (t.p.); *J. Kuprevičius,* P. (Lietuva 1925 nr. 265); *Kun. P. Ruškys,* P. (Švietimo Darbas 1925 nr. 8); (") P. (rankraštis); *A. Salys,* Kretingos vienuolyno lietuviškieji rankraščiai (Švietimo Darbas 1927 nr. 1); *K. Regelis,* Lietuvos floros šaltiniai (VDU matematikos-gamtos fak. darbai VII : 1 1932); *J. Dagys,* P. (Gamta 1937 nr. 11); *K. Sendzikas,* Šalnų pakąstas kun. J. P. darbo žiedas (Draugija 1939 nr. 6); (") J. A. P. laiškai kun. J. K. Gintilai (Mūsų Senovė 1939 nr. 4); *J. Povilonis,* P. pamokslų stilius (Dienovidis 1939 nr. 3); *M. Mozūraitis,* P. Kretingos mokykloje (Ateitis 1943 nr. 72); *Vc. Biržiška,* P. (Aidai 1950 nr. 2); *J. Dagys,* J. P., pirmasis žemaičių botanikas (Mūsų Girios 1960); (") P. (Iš mokslų istorijos Lietuvoje 1960); *E. Kanopka,* J. P., liaudies gydytojas (Mokslas ir gyvenimas 1960).

Pābrolis, pabrolys, pajaunys — dalyvis senovinių vestuvių palydos, kurią sudaro nevedę jaunavedžių broliai ir artimieji kviestiniai draugai. Žr. Vestuvės.

Pabruviai, pabruvėliai, moters galvos papuošalas arba jo dalis. P. daromi iš austinės, kaišytinės raštuotos ir apmegztos spalvotais ar sidabriniais siūlais medžiagos, taip pat iš kiaurutėmis ar siuvinėjimu, mezgimu puošto audeklo, visą p. suimant smulkiomis vienašalėmis klostelėmis, raukutėmis ir t.t. P. ilgis vienur skirtas tik kaktos daliai, kitur visai galvai; jo galai baigiami siauromis juostelėmis, mastelėmis (rišimui), arba p. skirtos juostos galus iki 0,5 m palieka laisvus puošmeniu, o rišimui skirtas juosteles prisiuva prie p. skaičiuojamų galų. Puošniausi p. yra dzūkių, spalvingi senųjų žemaičių; r. aukštaitės p. rečiau XIX a. gale nešiojo. P. rišami, kartais ir prisiuvami (siūlu tik priimami) prie martautinės kepuraitės, rišami viršum skarelės, nors kartais ir po skarele;

dzūkės riša tik viršum skarelės ir p. juostos galus nuleidžia nugaron.

Pabst Georg Wilhelm (g. 1885 Austrijoje) filmų režisierius. Siekė naujomis kūrybinėmis priemonėmis pavaizduoti gyvenimo tikrovę, ypač filme atkurti pokarinę Europą, jos žmogų. Pirmas P. svarbesnis pastatymas Die freudlose Gasse 1925, vėliau psichoanalitinių motyvų filmas Geheimnisse einer Seele, pacifistinių tendencijų Westfront 1918, Dreigroschenoper, Don Quichote, Paracelsus. Žymesni po II pas. karo P. pastatyti filmai: Der Prozess, Es geschah am 20. Juli ir kt. Statė filmų ir JAV.

Pabūklas 1. padargas ar įrankis kuriam nors darbui atlikti.

2. **Artilerijoje** šaunamasis ginklas nemažesnis kaip 20 mm kalibro (žr. Kalibras). P. paskirtis yra numesti į taikinį parako dujų spaudimu sunkoką sviedinį. Iš daugybės įvairiausių senovės pavadinimų bei rūšių mūsų laikais beliko šie pagrindiniai p. tipai: patrankos, haubicos, mortyros ir minosvaidžiai. P. turi dvi pagrindines dalis: vamzdis su spyna ir stovas, arba lafetas (žr.). P. vamzdžiai buvo kalami, liejami, gręžiami iš skardos ir medžio. Medžiaga buvo naudojama: varis, medis, oda, geležis, ketus (špižas), bronza, chromonikelis. Po I pas. karo p. vamzdžiai daromi iš chromo - nikelio - molibdeninio plieno. *O.Urb.*

Pacai bajorų ir didikų šeima, suvaidinusi stambų vaidmenį politiniame ir kultūriniame Lietuvos gyvenime, davusi 19 senatorių ir daugybę kitų pareigūnų. Istorikas J. Wolff savo monografijoje apie P. išvardina net 98 tos giminės atstovus, kurie daugiau ar mažiau yra pasireiškę. Savo įtakos viršūnės P. pasiekė XVII a. antroj pusėj, kada pasidarė neabejotinai vadovaujanti šeima Lietuvos politiniame gyvenime, pakeitusi Radvilas.

Kaip ir kitų didikų šeimų, P. genealogija nėra pilnai išaiškinta. Jų galybės metu (XVII a. antroj pusėj) buvo sukurta legenda, kad P. kilę iš senosios Romos arba bent viduramžinės Italijos. Oficialusis ir pirmasis jų geneologijos tyrinėtojas Polujanavičius, 1686 parašęs Geneologia Paca, visiškai neabejojo, kad jie kilę iš senovės romėnų. Tai vėliau pakartojo savo herbyne ir K. Niesieckis (1682–1744). Jis tik negalėjo aiškiai nustatyti, ar P. bus atsiradę Lietuvoje kartu su legendiniu Palemonu (žr.), ar vėlesniais laikais.

XIX a. Lietuvos ir Lenkijos genealogininkai A. Bonieckis ir J. Wolff atmetė tą legendą ir laikė P. lietuviškos kilmės, pirmuoju jų protoplasta laikydami kažkokį Pacą Daukšą-Daukševičių. Pirmosios isto-

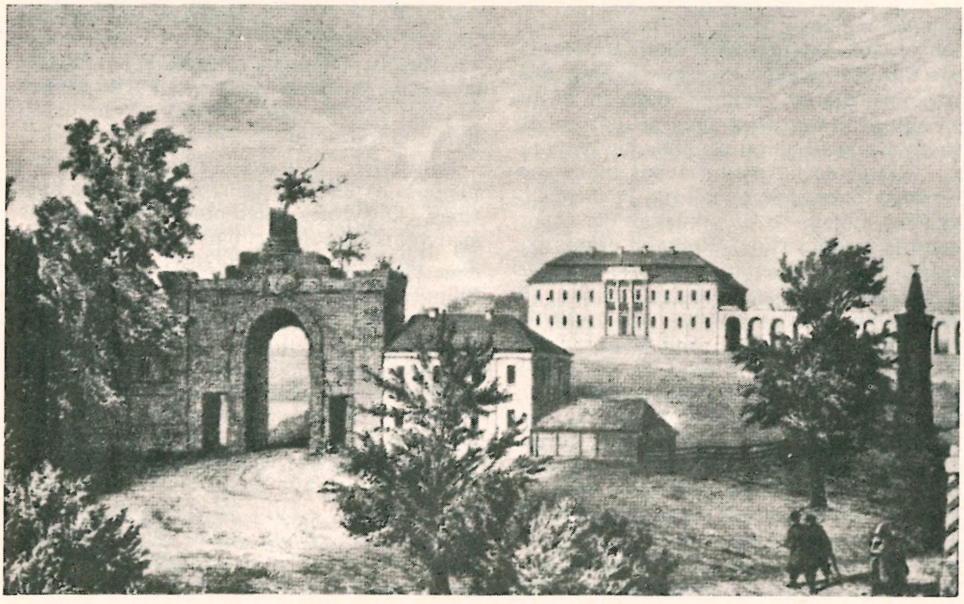

Pacų rūmai Roženkoje (į r. nuo Gardino)

rinės žinios apie P. užtinkamos iš Kazimiero Jogailaičio (1440–92) laikų. 1447 vienas P. minimas Kameneco vietininku, o apie 1450 Kazimieras apdovanojo Kazimierą Otoną Pacevičių Tupalų valsčiumi. Daugiau žinių turime apie Jurgį P., kuris paeiliui buvo Kauno, Kijevo, Naugardo, Polocko ir Merkinės vietininkas. Jo sūnus Mikalojus P. (m. apie 1545/46) užėmė įvairias vietas ir mirė Palenkės vaivada. Su jo 4 sūnumis (Mikalojumi, Stanislovu, Domininku ir Povilu) ir prasideda šakotis gausi P. giminė. *V.Trp.*

1. Jonas (m. 1656) Vendeno vysk. nominatas, sūnus Petro P. (10) ir Jadvygos Zavišaitės, (2) brolis. 1623 priimtas į Vilniaus kapitulą kanauninku, 1627 jau turėjo subdiakono šventimus, bet mėgo triukšmingas medžiokles ir dažnai neatlikdavo kanauninko pareigų; už tai ne kartą kapitulos buvo įspėjamas ir baudžiamas. 1636 buvo paskirtas revizuoti karališkąsias Rūdninkų, Merkinės, Birštono, Alytaus, Sokolsko, Bieloviežo ir kitas girias. Iki 1643 administravo Brėslaujos ir Slanymo parapijas; pastarąją paskui perleido savo broliui Kazimierui. 1646 Vladislovas Vaza nominavo P. Vendeno (Livonijoj) vysk., bet ši vyskupija buvo švedų rankose, todėl nominatas pasiliko gyventi Vilniuje ir prašė popiežiaus, kad leistų jam pasilaikyti Vilniaus katedros kanoniją ir Brėslaujos parapiją. Popiežius 1647 IX 16 nominaciją patvirtino, paskirdamas P. Vendeno vysk., ir suteikė teisę pasilaikyti per 5 m. minėtas beneficijas. P. tačiau nepasirūpino pakonsekruojamas vysk. ir 1649 IX 29 raštu atsisakė nuo vyskupijos ir nuo vysk. konsekracijos. Jis pasiliko kan. Vilniuje.

Vatikano archyvas, Proc. Cons. vol. 53 f. 1938; *J. Wolff*, Pacowie 1885; Hierarchia Catholica IV 1935; *Wł. Dworzaczek*, Geneologia 1959.

2. Kazimieras (m. 1695) Žemaičių vysk., jauniausias sūnus Petro P. (10) ir Elzbietos Šemetaitės. Studijavo Vilniaus akad., kur 1644 parašė panegiriką Žemaičių seniūnui J. A. Lackiui, jo pirmo į Vilnių atvykimo proga (Fastigium triplex familiae, virtutis, honoris in gentilitiis J. D. D. Joannis Alphonsi Lacki... dicatum per Casimirum Pac palatinidem Trocensem, auditorem eloquentiae in Alma Academia Vilnensi S. J. A. D. MDXLIV). 1643, būdamas mažųjų šventimų klierikas, gavo Slanymo parapijos beneficiją. Netrukus paskirtas D.L.K. sekretoriumi, 1654 iš Slanymo perkeltas klebonu į Balstogę, 1657 Vilniaus katedros kan. Karo su Maskva metu su broliu Jeronimu pateko į nelaisvę ir buvo išvežti į Rusiją, iš kur grįžęs 1662 tapo Vilniaus katedros prel. ir Geranainių par. klebonu. 1664 I 14 paskirtas Smolensko vysk., pakonsekruotas Vilniuje VII 15. Visada užsiėmęs politiniais - valstybiniais reikalais, P. Smolenske negyveno, jo vardu vyskupiją valdė Varnių kan. ir Kražių klebonas Petras Dzengovskis.

Persikėlus vysk. A. Sapiegai į Vilnių, karalius Jonas Kazimieras 1666 V 5 nominavo ir pop. Klemensas IX 1667 X 3 paskyrė P. Žemaičių vysk. Kadangi per karą su švedais Žemaičių vysk. priklausančios žemės buvo stipriai apnaikintos, ir pajamos iš jų sumažėjusios, tai P. gavo iš popiežiaus leidimą pasilaikyti sau Vilniaus ir Geranainių prepozitūras. Į Žemaičius P. nesiskubino. 1668 jis dalyvavo vysk. A. Sapiegos ingreso iškilmėse Vilniuje, paskui vyko į Varšuvą, 1669 III 11–13 buvo vėl Vilniuje ir dalyvavo diecezziniame sinode. Žemaičių vyskupiją buvo pavedęs valdyti prel. Vl. Giedraičiui. VIII 19 atvyko į Varnius, bet kaip ir jo pirmatakai, apsigyveno Alsėdžiuose. Dažnai (1670, 1676, 1678, 1683, 1685, 1690) važinėjo į seimus Varšuvon, daug kartų buvo išrinktas į įvairias komisijas. Žemaičių vyskupijos reikalus tvarkyti jam padėjo artimiausi jo bendradarbiai prel. Vl. Giedraitis ir Ben. Žuchorskis. Neįvykdė pasiryžimo sušaukti diecezinį sinodą, bet surinko ankstyvesnių — vysk. J. Tiškevičiaus sušauktų sinodų nuostatus į vieną rinkinį ir juos išspausdino jėzuitų spaustuvėje Vilniuje (Collectanea constitutionum synodalium (Dioecesis Samogitiensis 1690). Klebonus ragino išmokti lietuviškai. 1670 atšventė vyskupijoj Šventųjų metų jubiliejų. Sudegus Varnių medinei katedrai, P. pastatė dešinėj Varnalės upelio pusėj, ant kalnelio, naują mūrinę katedrą, įtaisė didelius varpus, padovanojo katedrai deimantais puoštą aukso monstranciją, auksinį kieliką ir kitokių bažnytinių indų, brangų kryžių ir sidabrinę šv. Kazimiero statulą. Buvo nenuolaidus eretikams, kovojo prieš peiktinus papročius, sutvarkė elegtavimą: tikriems pavargėliams įsakė nešioti tam tikrus ženklus, leido jiems keliauti po savas parapijas ir pasirinkti išmaldos, o tokiems, kurie gali dirbti, uždraudė elgetauti. Jam vyskupaujant buvo pastatytos bžn. Gaurėj, Šatėse, Šakinavoj ir įsteigta altarija Plateliuose. Jam buvo pavesta tvarkyti ir Kuršo vyskupija.

Sugrįžęs iš Kuršo į Alsėdžius, susirgo ir mirė.

Vatikano archyvas, Acta Camer. vol. 21 f. 172; *M. Wołonczewskis*, Žemaitiu Wiskupistė 1848; *J. Wolff*, Pacowie 1885. *R.Krs.*

3. Kristupas Zigmantas (1621–1684), Stepono P. (12) ir Onos Rudaminaitės sūnus, bene pats žymiausias P. giminės atstovas, vienas stambiausių XVII a. Lietuvos valstybininkų ir Lietuvos interesų gynėjų bei kultūrininkų. Prancūzų ambasadorius de Lumbres (žr.) vadino jį ‚stipraus proto' vyru, o artimas jo bendradarbis ir jo gausių dvarų revizorius P. Medekša (žr.) laikė jį ‚pirmos eilės protu ne tik D. L. K-tijoj, bet ir Karūnoje'. Kartu jis buvo nepaprastai ambicingas ir savanaudiškas politikas, kartais savo ir savo giminės reikalus statydamas aukščiau už valstybinius. Kaip ir kiti to laiko didikai, jis nevengė savo politinius planus paremti riebiais kyšiais, nesvarbu ar jie plaukė iš Prancūzijos, ar imperijos. Buvo vedęs prancūzę Claire du Mailly Lascaris, kuri taip pat to laiko papročiu nevengė politikuoti ir vis labiau rišo jį su vadinama prancūziškąja partija Respublikoje. Kaip ir kiti P., K.P. buvo labai religingas ir negailėjo pinigų bažnyčioms ir vienuolynams remti. Mirė bevaikis.

K. Z. Pacas, Lietuvos didysis kancleris

Mokėsi Krokuvos akademijoje ir Italijoje, iš kur grįžęs pradėjo valstybinę karjerą, savo atsisakymu užimti arklininko vietą pirmą kartą pademonstruodamas savo politines ambicijas. 1646 buvo paskirtas didžiuoju vėliavininku, kelis kartus buvo išdo ir vyr. tribunolo narys, o 1653 seimo maršalas. 1656 jau tapo vicekancleriu; tais pačiais metais mirus kancleriui St. A. Radvilai, netrukus buvo nominuotas ir Lietuvos didžiuoju kancleriu. Tokiu būdu jo rankose atsidūrė Lietuvos užsienio politikos vairas, kurį jis laikė ligi mirties, vairuodamas Lietuvos politiką šiuo labai neramiu ir pavojingu laikotarpiu. 1658 V. Gosievskiui pakliuvus į Maskvos nelaisvę, kiek laiko jis ėjo ir Lietuvos iždo administratoriaus pareigas.

Kaip Lietuvos užsienio politikos vairuotojas, jis buvo verčiamas daryti dažnai labai sunkius sprendimus, sukeldamas prieš save smarkią opoziciją, ypač smulkiosios bajorijos ir kariuomenės sluoksniuose. Prieš jį buvo platinami paskviliai ir pamfletai, o 1661–62 susikonfederavusi Lietuvos kariuomenė, brutaliai nužudžiusi Lietuvos iždininką Gosievskį, reikalavo ir P. galvos tariamai dėl jo absoliutistinių tendencijų, siekiant panaikinti laisvuosius karaliaus rinkimus. Tačiau nežiūrint jokios opozicijos, nesvarbu, ar ji eitų iš vidaus, ar iš lenkų pusės, ar iš kur kitur, P. drąsiai pasisakydavo visais svarbiais reikalais. 1658 jis griežtai pasisakė prieš vadinamą Hadziačo uniją, kuri būtų pavertusi respubliką trilype konfederacija (Lenkija, Lietuva, Ukraina). Jo nuomone, pirma reikėjo susitarti su švedais ir Maskva, o paskum vesti derybas su ukrainiečiais. 1660 Olivos derybose su švedais jis ypač smarkiai gynė Livonijos reikalą, tarp kita ko gerai suprasdamas Rygos uosto reikšmę Lietuvos ekonominiam gyvenimui.

Vidaus politikoje jis buvo už reformas, ypač siekiant sustiprinti karaliaus valdžią. Dėl to jis aiškiai pasisakė už sosto įpėdinio išrinkimą prie Jono Kazimiero gyvos galvos (vivente rege). 1661–67 laikotarpyje jis buvo neabejotinas prancūziškosios partijos vadas, kuri siekė sosto įpėdiniu išrinkti princą de Condé arba Enghieno kunigaikštį. Kartais čia jis ėjo taip toli, kad grasino nutraukti sąjungos ryšius su lenkais ir prancūzų kandidatą pastatyti Lietuvos soste. Po Jono Kazimiero abdikacijos (1668), P. rėmė princo de Condé kandidatūrą, bet šiai nepraėjus, pasisakė už Mykolą Višnioveckį, kurio viešpatavimo metu Pacų įtaka valstybėje pasiekė aukščiausio laipsnio. Kartu sustiprėjo ir Lietuvos balsas jungtinėje Lenkijos - Lietuvos valstybėje, net kas trečią seimą perkeliant į Gardiną (1673). Višnioveckiui mirus P. visomis jėgomis stengėsi sulaikyti Jono Sobieskio išrinkimą Lietuvos-Lenkijos karaliumi. Tačiau daug kam pačioje Lietuvoje (Radvilams, Sapiegoms) ėmė nepatikti savotiška Pacų diktatūra, Sobieskis buvo išrinktas. Tačiau ligi pat savo mirties P. priešinosi Sobieskio politikai, nors kartais tas pasipriešinimas nebuvo Lietuvai naudingas. Sobieskis, už tai atsikeršydamas, stengėsi iškelti Lietuvoje Sapiegų giminę, kuri netrukus ir įsiviešpatavo Lietuvoje.

1683 P., lydimas savo ištikimo dvariškio P. Medekšos, išvyko į Karlsbadą gydytis, bet netrukus sugrįžo į Varšuvą, kur ir mirė, prašydamas savo palaikus parvežti į Pažaislį, kur jo lėšomis ir pastangomis bu-

vo pastatyta viena puikiausių barokinių bažnyčių ir kamaldulių vienuolynas. Jis pasižymėjo ir daugeliu kitų puikių rūmų ir bažnyčių statyba. Sakoma, kad Jonas Kazimieras, apsilankęs jo dvare Jiezne, pasakęs, kad ‚wart palac Paca, a Pac palaca' (vertas palocius Paco, o Pacas palociaus), nors istoriškai nėra tikra, ar tie žodžiai buvo taikomi Jiezno rūmams, ar kuriems kitiems Pacų rūmams.

4. Liudvikas (1780 Štrasburge, Prancūzijoje — 1835 Smirnoje, Turkijoj), vienas paskutinių iš P. giminės atstovų, Napoleono generolas, vadovavęs lietuvių-lenkų daliniams, 1812 vaišinęs Napoleoną Vilniuje, vėliau pasitraukęs į Vakarus. 1815 grįžo į Lenkijos karalystę, ūkininkavo ir pasižymėjo gražių rūmų statyba. Nuo 1825 senatorius ir grafas. Aktyvus 1830–31 sukilimo dalyvis. Emigracijoje prisidėjo prie konservatyvios A. Čartoriskio grupės, nors su juo jaunystėje kovėsi dvikovoje dėl princesės Onos Sapiegaitės. *V.Trp.*

L. Pacas

5. Mikalojus (m. 1585 ar 1589) Kijevo vysk. nominatas, paskui Smolensko pilininkas, sūnus Palenkės vaivados Mikalojaus Pacevičiaus ir kng. Aleksandros Alšioniškės. Dėdės Vilniaus vysk. Povilo (Algimanto) Alšioniškio globojamas, P. pasirinko dvasininko luomą ir 1550 tapo Vilniaus katedros prel. ir dekanu. 1554, o gal jau nuo anksčiau, jis ėjo karaliaus sekretoriaus pareigas. Pagal Wolffą, P. 1555 buvo nominuotas Kijevo vysk., tačiau Vilniaus katedros kapitulos aktuose P. su Kijevo nominato titulu minimas tik 1558. Tais metais P. atsisakė dekano pareigų, o priėmė prepozito poaukštį. 1564 dalyvavo Varšuvos ir 1569 Liublino seime. 1570, pargrįžęs į Lietuvą, nesant vaivados Mik. Radvilos, padėjo savo broliui pilininkui Povilui valdyti Vilnių. 1576 dalyvavo sėnatorių suvažiavime Gardine.

Užėjus protestantizmui, P. išsižadėjo katalikybės, o paskui ir krikščionybės, tapdamas apostatu. Jau 1564 nuncijus Commendoni, rašydamas kardinolui K. Boromėjui Romon apie Varšuvos seiman atvykusius atstovus, pažymėjo, kad antras lietuvių atstovas esąs Kijevo vysk., kuris taip tik pats save vadina, bet nėra pakonsekruotas, neturi net kun. šventimų ir yra nekatalikas. Jis buvęs atsiųstas į seimą Lietuvos ponų tik dėl to, kad to norėjo jo giminaitis Vilniaus vaivada. Commendoni karalių prašė neleisti P. sėdėti tarp vysk. Ir pop. Pijus V, savo 1566 III 25 laiške Žygimantui Augustui, reikalavo pašalinti P. iš senato. Vilniaus kapitula ir kardinolas J. Radvila darė žygių pašalinti jį iš bažnytinių pareigaviečių, išbraukė iš kapitulos narių, atėmė prel. titulą, bet negalėjo atimti iš jo beneficijų: Vilniaus prepozitūros ir Naugarduko par., nes jos buvo karaliaus patronato. P. ir toliau naudojosi tų beneficijų pajamomis ir titulavosi Kijevo vysk. Iš Vilniaus pasitraukęs, jis gyveno Pacams priklausiusiame Roženkos dv., į r. nuo Gardino. Nenormalų P. atvejį labiausiai rūpinosi sutvarkyti nuncijai Caligari ir Bolognetti. Pagaliau 1584 P. atsisakė Kijevo vyskupijos, kurią jis neteisėtai laikė 30 m., ir atsižadėjo visų kitų bažnytinių pareigaviečių. Karalius jį paskyrė Smolensko pilininku (nuncijus Bolognetti rašo, kad P. gavo Naugarduko kastelianiją). Išsp. Ortodoxa fidei confessio 1566 ir Epistola ad veros Christi fideles 1579.

J. Wolff, Pacowie 1885; *J. Kurczewski*, Kościół Zamkowy III 1916; Monumenta Poloniae Vaticana IV 1915, V 1933, VI 1938, VII 1950.

6. Mikalojus (apie 1570 — 1624 IX 6 Paduvoj, Italijoj) Žemaičių vysk., vyriausias sūnus Vilniaus pilininko Povilo P. ir Reginos Valavičiūtės; (10) brolis. Jo tėvas buvo katalikas, o motina stačiatikė. Mokėsi Vilniaus jėzuitų kolegijoj ir akad. Pradėjęs mokytis gavo Vilniaus katedros altaristo beneficiją. 1596 priimtas į Vilniaus kapitulą kan., tačiau, būdamas mažųjų šventimų klierikas, neturėjo kapituloj balso. Tur būt, jį jau kun. įšventintą pakvietė pas save Krokuvon kardinolas J. Radvila. Nuvykęs ten, P. tęsė studijas Krokuvos akad., bet akademinio laipsnio neįsigijo. Mirus kardinolui Radvilai, P. grįžo į Vilnių. 1602 III 8 P. buvo nominuotas Vilniaus vysk. pagalbininku. Kapitula palankiai priėmė jo kandidatūrą (tik prel. M. Decijus išreiškęs abejojimą dėl P. silpnos sveikatos, P. buvo menko kūno sudėjimo ir kuprotas), ir 1602 IX 9 buvo paskirtas tituliniu Metono vysk. ir Vilniaus vysk. pagalbininku. Po M. Giedraičio mirties Zigmantas Vaza nominavo P. Žemaičių vysk. Pop. Povilas V 1610 III 29 nominaciją patvirtino. Tais metais P. atvyko į Žemaičius. P. buvo M. Giedraičio darbų

LITVANICA.

PAKVVIETIMAS LIETVVOS GIMINES, ADANT pati linksmindamos, wieszpatie Karaliuy iiunciam Lietuwon, darytu Triumphu.

Linksminkęs Lietuós gimines, Kuńgayksßtys atóyti
Iusu ięmęsnu; iamuy skayrykte Triumphu.
Iógeła tey mielas, linksmibe, tykra malone,
Tewas, paduksis. Katram tas ira nemielasę
Tam, katras Diewo, ir tewikszczos ßycia nemili.

PAKVVIETIMAS VVIESZPATES KARALIAVS, adant Seniſna Lietuwós ineytu Triumphi.

Iogeła Siſmundey Lietuós ſeniſna Triumphi
Fyk; tawie dungáus paskire ßwieſą tureti:
Tu giminy pła iu; dienú tad tkaycius ineyki
Iłguoſius, vardas tawo teſi cia prauimu.

Sveikinimas Zigmantui Vazai, priskiriamas vysk. M. Pacui

tęsėjas Žemaičiuose, garsus pamokslininkas, be abejo, mokėjo lietuviškai, buvo uolus ganytojas, globojo jėzuitus ir rėmė jų misijų pastoracinį darbą. Tuo metu buvo atlikta didelio masto misijos. Jėzuitai ir jiems vyskupo į pagalbą atsiųsti diecezi niai kun., skelbdami tikėjimą, apkeliavo pačias atokiausias ir retai gyvenamas vyskupijos vietoves. Kad ten tikinčiųjų dvasios reikalai būtų pastoviai aprūpinami, vysk. P. ragino didikus tose vietose statyti bžn. Jo vyskupavimo metu buvo pastatytos bžn. Tryškiuose (1611), Tirkšliuose (1612), Čekiškėje (1617), Grinkiškyje (1618) ir Tveruose (1614), užbaigta statyti Pašvitinio, atsiimta iš protestantų Kelmės bžn. ir pradėta byla dėl Šiluvos bžn., aprūpinta žeme Žagarės ir Platelių bžn. Prie vysk. P. įkurta jėzuitų kolegija Kražiuose spėjo išaugti žymiausiu vyskupijoje švietimo centru. Jo rūpesčiu prie Varnių katedros buvo įsteigta pamokslininko ir išpažinčių klausytojo beneficija ir toms pareigoms paskirtas kun. St. Sutkevičius. 1613 seime P. buvo išrinktas į komisiją, turėjusią nustatyti Žemaitijos sieną su Prūsija ir Kuršu.

1614, pavedęs vyskupiją valdyti kan. M. Geišui, P. išvažiavo į Italiją, gydėsi Paduvoj, bet sveikatos nebeatgavo. 1618 atsisakė vysk. pareigų. 1622 užrašė jėzuitams Milžuvėnų, Getautiškių ir Žirmėnų dv., kad jie iš jų pajamų pastatytų Varniuose seminarijai erdvius namus ir ruoštų vyskupijai kun.; jėzuitams jis padovanojo ir savo biblioteką. Iki mirties išgyveno Paduvoj. Netoli Paduvos, ant Rua kalno kamendulų vienuolyno bžn. buvo jo antkapis su tokiu užrašu: ‚Nicola Pacio episcopo Samogitarum Regni Poloniae senatori, benefactori munifico eremitae Ruenses Beneficiorum, non in memores brevem hanc sed diuturnam memoriam erexere. Ne ubi ipse condi voluit ibi eic nomen conderet. Obiit Pataviae sexta die Sept. 1624 aetatis suae LIV'.

P. laikomas autoriumi pirmosios lietuvių kalba panegirikos, kuri su kitomis Vilniaus akad. studentų panegirikomis, parašytomis įvairiomis kalbomis, buvo išsp. Vilniuje 1589 (Gratulationes... Sigismundo III). Ši panegirika, skirta Zigmantui Vazai į Vilnių atvykimo proga, yra apskritai pirmasis išlikęs lietuviškas teks-

tas, išspausdintas D. Lietuvoje. Panegirika parašyta hegzametru.

Vatikano archyvas, Proc. cons. vol. 11A f. 1–8, vol. 12 f. 104–115; *M. Wolonczewskis*, Žemajtiu Wiskupistė 1848; *J. Wolff*, Pacowie 1885; *J. Totoraitis*, Mikalojus Pacas — Žemaičių vyskupas (Tiesos Kelias 1939 nr. 6).

7. Mikalojus Steponas (apie 1620 — 1684 V 8) Vilniaus vyskupas, jauniausias sūnus Lietuvos vicekanclerio Stepono P. (12) ir Onos Rudaminaitės. Iki 50 metų amžiaus buvo pasaulietis. Tėvui mirus, 1642 jis perėmė iš motinos Krzyczewo pilį ir seniūniją, o kitais metais — Rokanciškių ir Lovoriškių seniūnijas. Po motinos mirties paveldėjo namus Vilniuje, Raguvos palivarką, Dusetas (1650 pardavė M. Gintautui Petrauskui) ir Choroszcz, kur pastatė mūrinę bžn. ir vienuolyną ir įkurdino domininkonus. P. buvo vedęs našlę Teodorą Tryznaitę-Svolinskienę; vaikų jiedu neturėjo. 1651 P. paskirtas Trakų vaivada. Būdamas senatorium ir dalyvaudamas seimuose, P. dažnai buvo renkamas į įvairias komisijas. 1661 gavo Vižainio ir Seinų seniūnijas, 1666 Lietuvos tribunolo maršalka. Apie 1669 P. pasiryžo tapti kun. Su žmona jau buvo persiskyręs prieš 13 m. Kai P. tapo dvasininku, žmona įstojo į pranciškonų trečiojo ordino vienuolyną, tačiau po kiek laiko vėl grįžo į pasaulietės gyvenimą. Išsirūpinęs dispensą, P. 1670 priėmė mažuosius šventimus. Trakų vaivada po jo tapo Marcijonas Oginskis, o P., nežiūrint, kad buvo klierikas, 1670 karaliaus dar buvo paskirtas Vilniaus pilininku. 1671, atsisakęs visų tarnybų, ėmė ruoštis kunigystei. Mirus vysk. A. Sapiegai, karalius Mykolas K. Višnioveckis 1671 VI nominavo P. Vilniaus vysk. 1672 pradžioje išvyko į Romą, kur pop. Klemensas X ji XI 16 paskyrė Vilniaus vyskupijos administratorium in temporalibus. Romoje P. studijavo teol. ir 1673 II 2 buvo įšventintas kun., IV 29 pakeltas popiežiaus rūmų prel., V 16 protonotaru, VIII 11 gavo teisę valdyti vyskupijos ir dvasinius dalykus (in spiritualibus). Grįžęs į Vilnių ir perimdamas vyskupijos administravimą, P. susiginčijo su kapitula, kuri nenorėjo P., kaip nekonsekruotam vysk., pripažinti dvasinių vyskupijos reikalų tvarkymo kompetencijos. Ginčas nusitęsė kelerius metus. Kapitula buvo pasiuntusi su skundais du atstovus į Romą, o 1679 pats P. vėl vyko į Romą. Atrėmęs skundus ir kaltinimus, gavo sau prailginimą administratoriaus teisių. Pagaliau susitaikęs su kapitula, 1682 V 25 buvo paskirtas Vilniaus vysk.; konsekracijos iškilmės įvyko Varšuvoj. Nuo to laiko P. normaliai valdė vyskupiją. 1682 jis paskelbė ganytojo laišką (Modus et ordo boni regiminis in dioecesim Vilnensem introducendi), kuriame kodeksiškai buvo išdėstyti visi su pastoracija ir administravimu susiję dalykai. Tomis normomis ilgą laiką vadovavosi ir P. įpėdiniai. 1683 išsirengęs vykti į Varšuvą, atvažiavo pas savo giminaičius į Rudavą, prie Gardino, susirgo ir mirė. Palaidotas Vilniaus katedroje. Prieš mirdamas užrašė Vilniaus vyskupams savo Varšuvoj turėtus puikius rūmus, katedrai dovanojo daug brangių rūbų, o kapitulai čiobiškio dv.

Vysk. M. S. Pacas

Vatikano archyvas, Proc. cons. vol. 81 f. 682, vol. 83 f. 563; Miscell. Arm. I vol. 84 f. 286–288, 304; Archyvo Storico Capitolino, Corisp. dipl. di Polonia II B — prot. VIII vol. 64 f. 0213; *W. Przyałgowski*, Żywoty biskupów Wileńskich 1846; *J. Wolff*, Pacowie 1885; *J. Kurczewski*, Biskupstwo Wileńskie 1912; Hierarchia Catholica V 1952. *R.Krs.*

8. Mykolas Jonas (1730–1781), diplomatas, generolas, vienas Baro konfederacijos (žr.) vadų, 1761 atstovavęs respublikai Drezdene, 1764 — Berlyne. 1764 buvo paskirtas Lietuvos kariuomenės gen. Dalyvavo 1767 seime, pasisakydamas už rusų kariuomenės pašalinimą iš Lietuvos. Baro konfederacijos pradžioje organizavo ir vadovavo Naugarduko konfederacijai. Ties Nesvyžiumi pakliuvo į rusų nelaisvę, atsisakė konfederacijos, bet grįžęs į laisvę, paneigė tą atsisakymą. 1769 Lietuvos generalicijos maršalas, 1770 ieškojo pagalbos konfederacininkams Vienoje, vėliau Turkijoje. Konfederacijai galutinai pralaimėjus, emigravo į užsienį, apsigyvendamas pirmiausia Münchene, o paskum Štrasburge, kur ir mirė. Jo archyvas kažkokiu paslaptingu būdu dingo.

M. J. Pacas

9. Mykolas Kazimieras (m. 1682), Trakų vaivados Petro P. (10) 9-tas sūnus, didysis Lietuvos etmonas ir Vilniaus vai-

M. K. Pacas, Lietuvos didysis etmonas

vada, tur būt, žymumo antras P. giminės atstovas, kuris ypač pasižymėjo kaip karo vadas, kariuomenės reorganizatorius (jo Artykuly woyskowe, išleisti 1673 Vilniuje), Šv. Petro ir Povilo bažnyčios Vilniuje bei kitų bažnyčių bei vienuolynų ir privačių rūmų fundatorius ir statytojas. Savo karinę karjerą pradėjo anksti, dalyvaudamas visoj eilėj kautynių su švedais ir Maskva, taip kad 1663 Šeduvos konfederatai, išsirinkę jį savo regimentatoriumi savo paklusnumo Jonui Kazimierui akte galėjo apie jį pasakyti, kad jis ‚skaičiavo daugiau pergalių negu metų'.

1655 kautynėse ties Pärnu (Estijoje) buvo sužeistas. Vėliau aktyviai dalyvavo visose žymesnėse kautynėse su švedais (ties Kuršėnais, Daugpiliu, Vilniumi), žymiai prisidėdamas prie Žemaitijos ir Lietuvos išvalymo nuo įsiveržusios švedų kariuomenės. Po 1660 Olivos taikos su švedais P. skyrė savo jėgas karui prieš Maskvos įsiveržėlius, dalyvaudamas Basios upės, Bychovo, Šklovo, vėliau Svesko ir kt. kautynėse.

M. K. Paco gobelenas su jo inicialais (Istorijos-Etnografijos muziejuje Vilniuje)

Politinę savo karjerą M.P. pradėjo taurininku (1659). Tais pačiais metais Židikuose jis pasirašė Lietuvos karių manifestą kaip bajorijos direktorius. Už savo veiklą malšinant maištaujančią ir susikonfederavusią Lietuvos kariuomenę 1663 jis gavo Smolensko vaivados ir lauko etmono urėdus (po V. Gosievskio nužudymo). 1667 mirus P. Sapiegai, jis tapo didžiuoju etmonu ir Vilniaus pilininku, o 1669 ir Vilniaus vaivada (po Glebavičiaus mirties). Vidaus politikoje jis, kaip ir jo giminaitis Kristupas P., buvo vad. prancūziškosios partijos šalininkas. Po Jono Kazimiero abdikacijos jis aktyviai rėmė prancūzų kandidatą, o vėliau persimetė į Mykolo Višnioveckio pusę, kuri už tai buvo jam dėkinga ir lengvai pasidavė jo įtakai. Nors ir dalyvavo kare su turkais ir totoriais (1673 Chocimo kautynės), bet nenorėjo pripažinti Jono Sobieskio vadovybės, stengdamasis palaikyti Lietuvos militarinį ir politinį savarankiškumą. 1674–75 elekcijoje griežtai priešinosi Jono Sobieskio kandidatūrai, tarpais buvo ir pats minimas kaip eventualus kandidatas į Lietuvos-Lenkijos sostą. Vėliau buvo priverstas pripažinti Sobieskio išrinkimą, bet ligi gyvos galvos kovojo prieš jo politiką, užsitraukdamas griežtą kritiką bendralaikių lenkų kronikininkų ir vėlesnių lenkų istorikų.

Nepaprastai religingas ir pamaldus, rėmė visus vienuolynus, bet ypač augustinus, kuriems Antakalnyje pastatė Šv. Petro ir Povilo bažnyčią, vieną gražiausių barokinės architektūros paminklų ne tik Lietuvoje, bet ir visoje Rytų Europoje. Joje jis buvo palaidotas su kukliu parašu Hic iacet peccator. Jo fundacijomis naudojosi Merkinės, Mogiliavo, Lipniškių, Lietuvos Brastos ir kt. bažnyčios. Buvo nevedęs ir nepaliko įpėdinių.

10. Petras (m. 1642), Povilo P. sūnus, mokėsi Italijoje, dalyvavo Stepono Batoro ir Zigmanto Vazos karuose prieš Maskvą ir švedus. 1613 vėliavininkas, 1635 paiždininkis, 1640 Trakų vaivada. Palaidotas Bernardinų bažnyčioje Vilniuje.

11. Stanislovas (m. 1826), karaliaus Stanislovo Augusto gydytojas, keistuolis, ypač išgarsėjęs savo rūmais Podolėje, kuriems buvo taip pat taikomas posakis

‚wart palac Paca, a Pac palaca'. Mirė sulaukęs 100 m.

12. Steponas (1587–1640), Mykolo sūnus, Zigmanto Vazos sekretorius, 1615 D.L.K. raštininkas, 1626 referendorius, 1630 paiždininkis, 1635 vicekancleris. XVII a. pradžioje jis su Zigmanto Vazos sūnumi Vladislovu važinėjo po V. Europą ir tą kelionę aprašė savo dienyne, kurį J. K. Plebanskis 1854 išleido vardu Obraz dworów europejskich. Palaidotas Karmelitų bažnyčioje Vilniuje.

A. Boniecki, Poczet rodów 1887; *K. Niemiecki,* Herbarz polski; *J. Wolff,* Pacowie 1887; (") Senatorowie i dygnitarze 1885; *W. Konopczynski,* Tajemnica M. J. Paca (Ateneum Wil. 1924); *H. Kairiukštytė-Jacynienė,* Pažaislis, ein Barockkloster in Litauen 1930. *V.Trp.*

Pacca Bartolomeo (1756–1844) italų kardinolas. Nuo 1785 nuncijus Kölne, nuo 1795 ligi 1801 pakėlimo kardinolu nuncijus Lisabonoje. 1806 paskirtas bažnytinės valstybės sekretoriumi, skatino pop. Pijų VII kietai laikytis prieš Napoleoną. Vėliau pasižymėjo kaip griežtosios kardinolų grupės, priešingos bažnytinės valstybės reformoms, vadas.

Pacelli Eugenio žr. Pijus XII (popiežius).

Pacevičienė Sofija (g. 1893 XII 29 Podolske, Ukrainoje) dailininkė. 1911 baigė Vinicos gimn. ir 1917 Kijevo univ. fizikos-matematikos fak. Pasirinkusi dekoratyvinę tapybą, 1937 baigė Kauno meno m-lą. Laimėjo premiją už Karininkų ramovės Prezidento salės dekoravimo projektą. 1944 pasitraukusi iš Lietuvos, apsigyveno Romoje, Italijoje. Nuo 1950 yra Romos dailininkų s-gos narė ir dalyvauja jos metinėse parodose. Individualines parodas turėjo Reggio Emilia 1944 ir Romoje 1948, 1953. 1954 ir 1959. Dalyvavo eilėj kolektyvinių parodų — italų ir tarptautinių, tarp kitų Vatikano rengtoje pasaulinėje religinio meno parodoje 1950. Gavo medalius bei diplomus už savo kūrinius šiose parodose: užsieniečių dailininkų italų peizažo parodoj Viareggio-Luccoj 1954 (už paveikslą Drambliuko Remo laidotuvės Romos zoologijos sode), religinio meno parodoj Luccoj 1955 (paveikslas Švč. Trejybė įsigytas miesto valdybos būstinei), italų peizažo parodoj Viareggio mst. 1955 (už kūrinį Šv. Pranciškus), Terni mst. parodoj 1957 (už Vestuves kaime). Kalabrijos pinakoteka Sestium yra įsigijusi jos kūrinį Bėgimas į Egiptą.

S. Pacevičienė Vestuvės

Pacevičius 1. Adolfas (1835—?) kunigas. Įšventintas 1858 ir nuo 1860 paskirtas į Kriukus. 1863 suimtas ir tardytas drauge su broliu Mykolu, Kriukų klebonu. 1864 I paleistas ir paskirtas į Rudiškių (Joniškio) filialistus. Spaudos draudimo metu yra padėjęs knygnešiams ir tardytas.

2. Boleslovas (g. 1909 I 29 Ukmergėj) kunigas. Mokėsi Kauno jėzuitų gimn. ir Telšių kun. seminarijoj. Kunigu įšventintas 1936, vikaravo Papilėj, nuo 1938 buvo Viekšnių vidurinės m-los kapelionas. 1944 pasitraukęs į Vokietiją, Münsterio univ. studijavo teologiją ir Münsterio konservatorijoje muziką (4 metus). Greveno stovyklos liet. parapijoj buvo klebonas, vadovavo savo įsteigtam chorui Šešupei ir dramos sambūriui. 1949 išvykęs į Angliją, vadovavo Coventry liet. kolonijos chorui. 1951 atvyko į Kanadą ir apsigyveno Toronto mst., kur vadovavo 2 m. kolonijos ir 6 m. bažnytiniam chorui. 1952 įsteigė jaunimo dramos sambūrį (vėliau pasivadinusį Sietynu) ir jam ligšiol vadovauja. Scenai yra parašęs šiuos veikalus: Gimė Kristus, Tyliąją Naktį, Neklaužada, Žiburėliai dega, Bevardis, Lietuvaitės sapnas (vaidinti, bet nespausdinti). Religinėmis temomis rašo Tėviškės Žiburiuose.

3. Jonas (1825 Ukmergės apl.—?) kunigas. Įšventintas 1849 ir paskirtas Užpalių administratoriumi, vėliau klebonu. Kazokų 1863 V 25 suimtas, kalintas Daugpilio tvirtovėje, vėliau Vilniuje. 1863 XI 26 paskirta 8 m. Sibiro darbų ir XII 25 drauge su kun. Ferdinandu Stulginskiu išvarytas tremtin.

P. Kubicki, Bojownicy kapłani II : 3 1936.

4. Julijonas (1811 – ?) Nemenčinės klebonas. 1863 jis rėmė sukilėlius ir buvo įtrauktas sąrašan tremti į Tomską, bet dėl silpnos sveikatos kalintas Vilniaus karmelitų vienuolyne. 1866 III 6 suimtas Nemen-

činėje ir nuo VII 14 laikytas ypatingoje rusų policijos priežiūroje.

5. Liudvikas, šiauliškis bajoras, kunigas, įšventintas 1853. 1863 VI 10 suimtas, kalintas Šiaulių kalėjime ir ištremtas 7 m. į Sibiro darbus.

6. Mykolas (1821–?) kunigas, (1) brolis. Baigęs Varnių kun. sem., 1849 įšventintas kunigu. Klebonaudamas Kriukuose, 1863 VII 9 drauge su broliu Adolfu, Kriukų vikaru, suimtas, kad nesudraudė sukilėlių, kurie Kriukuose pakorę Ickų Maušovičių ir Volfą Lazarevą, rusų draugus. Kalėjime išlaikytas iki 1864 IX, vėliau skirtas į Šiaulius vikaru (1866), bet kai kurių šaltinių minimas ir Sibire.

P. Kubicki, Bojownicy kapłani II : 3, 1936.

7. Vincentas (1865 VI 13 Švėkšnos par., Tauragės aps. — 1938 VII 29 Raseiniuose) kunigas. Įšventintas 1888, buvo paskirtas vikaru ir kapelionu į Ukmergę, 1893 perkeltas vikaru į Troškūnus, 1898 kuratu į Panoterius, 1902 klebonu į Nemakščius ir 1919 į Eržvilką, kur 1923 paskirtas Raseinių dekanato dekanu, nuo 1925 pabaigos Raseinių klebonu. Carinės okupacijos metu eilę kartų rusų baustas už pasisakymą prieš stačiatikiškas mokyklas ir už lietuvišką veiklą. Rašė Nedėldienio Skaityme ir kt.

8. Zigmas (1886 XII 2 Tirkšlių par., Mažeikių aps. — po 1945 Lietuvoje) geodezijos inž. 1907 baigė Liepojos gimn. ir toliau studijavo Maskvos matavimo institute. Lietuvon grįžęs 1920, dirbo žemės tvarkymo departamente, buvo šio departamento dir. 1920 VII — 1926 X.

Pacevičiūtė Irena (g. 1918 X 26 Kijeve, Ukrainoje) dailininkė, Zigmo Pacevičiaus (žr.) ir Sofijos Pacevičienės (žr.) duktė. 1938 baigė Kauno meno m-los tapybos skyrių, gaudama I premiją. 1943 pabaigoj išvykusi į Austriją, 1945 baigė Vienos meno akademiją (studijavo pas W. Dachauer) ir apsigyveno Romoje, Italijoje. Nuo 1950 yra Romos dailininkų s-gos narė ir dalyvauja metinėse jos parodose. Surengė savo parodas Reggio Emilia 1946, Romoje 1948, 1953 ir (valstybiniuose parodų rūmuose) 1954. Dalyvavo tarptautinėje dekoratyvinio meno parodoje Romoj, portretų parodoje Romoj 1956 ir kt. Gavo garbės diplomą italų peizažo parodoj Viareggio-Luccoj 1955 ir medalį bei diplomą religinio meno parodoj Luccoj 1955 (už paveikslą Lietuvių meno drožiniai). Lietuvoj jos kūrinių yra Vytauto D. muziejuj, Kauno

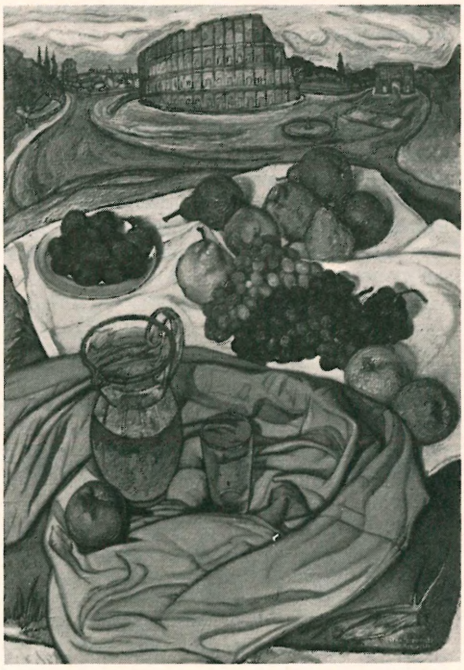

I. Pacevičiūtė Koliziejus

meno m-loj ir provincijos muziejuose. Italijoj jos kūrinys Natura morta yra Kalabrijos pinakotekoj Sestium.

Pacheco (1564–1654) ispanų dailininkas. Piešė portretus ir religinius paveikslus italų manierizmo įtakotu stiliumi. Jo kūriniai yra Madride ir Sevilijoj (šioj gyveno nuo 1625).. Autorius pirmojo ispanų tapybos vadovėlio Arte de la pintura 1649. Jis savo mokiniu turėjo Velázquez, vedusį jo dukterį.

Pachelbel Johann (1653–1706) vokiečių vargonininkas ir kompozitorius, laikomas dvasiniu Bacho pradininku, ypatingai dėl plačiai išvystyto choralinių veikalų įvairumo. Jo rinkinyje Musikalische Sterbens-Gedanken 1683 yra keturi tokie variaciniai choralai. Musikalisches Ergötzen 1691 — šešios siuitos dviem smuikams ir generaliniam basui. Svarbus veikalas buvo 78 choralai — Choräle zum Präambuliren 1693, skirti groti per pamaldas. Patį svarbiausią veikalą Hexachordum Apollinis 1699 sudaro šeši choralinių variacijų darbai. Apskritai jo kūrybą sudaro daugybė fugų, siuitų, chaconnų, choralinių variacijų, bažnytinės muzikos. Nuo mažens grodamas vargonais užėmė atsakingas vietas

nuo 1677 Eisenache, po metų Erfurte, 1690–92 Stuttgarto kunigaikščio dvare, 1692–95 Gothoj, nuo 1695 St. Sebaldus bažnyčioj Nürnberge. *Iz.V.*

Pacher Michael (apie 1435–1498) vokiečių tapytojas ir skulptorius Tirolyje. P. medžio skulptūros formos neramios, smulkiai surizgusios ir šešėlingos, veidai kupini įspūdingos išraiškos. P. buvo vienas iš žymesnių vėlyvosios gotikos skulptorių Vidurio Europoje, ir jį galima gretinti su Kefermarkto (žr.) altoriaus meistro ar Veit Stosso Krokuvoje kūryba. Svarbiausias P. darbas yra skulptūros St. Wolfgango, Austrijoje, bžn. altoriuje, baigtos 1481. P. tapyba pažengusi. Figūras jis stipriai modeliuoja ir duoda joms komplikuotas pozas, tobulai atvaizduoja įvairių medžiagų paviršius. Iš Mantegnos (žr.) P. pasisavino stiprių rakursų perspektyvą. Svarbiausi tapybos darbai: 1479–81 St. Wolfgango altoriaus sparnai, 1475 Marijos karūnavimas ir 1483 Bažnyčios Tėvų altoriaus paveikslai iš Neustifto, Tirolyje, dabar Miuncheno pinakotekoje.

E. Hempel, Das Werk M. P.s 1938.

M. Pacher: Marija iš St. Wolfgango bžn. altoriaus

Pachidaktilija (gr.) rankų ir kojų pirštų sustorėjimas.

Pachyura etrusca kirstukų (Soricidae) šeimos vabzdžiaėdis gyvulėlis, laikomas mažiausiu žinduoliu pasaulyje, nes jo kūno ilgis yra tiktai apie 4 cm; gyvena vidurinėje Azijoje ir Kaukaze.

Pachomijus (apie 292 — apie 346) šventasis (V 9), cenobitinio gyvenimo pradininkas. Gimęs Aukštutiniame Egipte pagoniškoje šeimoje, jaunas dalyvavo įvairiuose Konstantino žygiuose. Po Konstantino pergalių, pasitraukė iš kariuomenės ir apsigyveno Shenesite (Egipte) Serapidės apleistoje šventykloje atsiskyrėliu. Pasikrikštijęs ir kurį laiką praleidęs pas eremitą Palamoną, Tabennisi vietovėje įsteigė pirmą anachoretų bendruomenę, parašęs jai garsią regulą, kurią 404 šv. Jeronimas išvertė į lotynų k. ir su ja supažindino Vakarų Bažnyčią. P. regula buvo pagrindas Rytų ir Vakarų vienuoliniam gyvenimui. Savo reguloje P. vienuolinio gyvenimo pagrindan padėjo darbą ir maldą (ano meto eremitai atsidėdavo išimtinai tik maldai) ir bendrąjį gyvenimą sutvarkė ekonominiais ir disciplinos ryšiais. Kai kieno tvirtinimas, kad P. buvęs Serapidės kunigu ir kad jo regula paimta iš pagonių kunigų gyvenimo papročių, neturi jokio pagrindo. Iš originalių, koptų k. rašytų, P. raštų veik nieko neliko, ir pačios regulos, rašytos koptiškai, likę tik nuotrupos.

P. Ladeuze, Etude sur le cénobisme pakhomien 1888; *G. Grützmacher,* Pachomius und das älteste Klosterleben 1898; *P. Albers,* Pachomii abbatis Tabennensis regulae monasticae 1923; *A. Boon,* Pachomiana latina 1932.

Pachuca Meksikos mst., Hidalgo vst. sostinė, Sierra Madre Oriental kalnuose, 2420 m nuo j.l.; 64.329 gyv. (1950). Jis yra kalnų klonyj, o apylinkėse turtingos sidabro rūdos kasyklos, kurios jau buvo eksploatuojamos indėnų prieš europiečių invaziją. P. įkurtas 1534 kaip kasyklų vieta. Mieste yra univ., kasyklų ir metalurgijos m-la (įkurta 1877), meteorologijos stotis ir didelė metalo pramonė.

Pacientas (lot. patiens ‚kenčiąs') gydytojo gydomas ligonis.

Pacifikacija (lot. pax ‚taika') stengimasis pasiekti taiką, sutaikyti, nuraminti.

Pacifikas, kitaip Didysis, Ramusis vandenynas, didumo pirmasis iš visų vandenynų, drauge su jūromis ir įlankomis apie 180 mil. km². P. yra didesnis už visus žemynus, paimtus krūvon, o jo tūris 6 kartus didesnis už visų žemynų tūrį, esantį aukščiau j.l. Tarptautinio hidrografinio

biuro 1928 nutarimu, p. jo riba laikoma linija, jungianti Tasmanijos p. iškyšulį su Steward sala ir Horno iškyšuliu. Vakariniai jo krantai labai išraižyti, o rytiniai turi tik 2 įlankas — Kalifornijos ir Panamos, bet daug fiordų Čilėj, Kanadoj ir Aliaskoj. Apie 61% jo dugno ploto apdengta rausvu dumblu. P. yra giliausios pasaulyj gelmės: Filipinų gelmė 10.793 m, Kermadeko 9427 m, Tongos 9184 m. 1960 I 22 JAV karo laivyno gilumų tyrinėjimo ekspedicijos dalyviai šveicaras Jacques Piccard ir amerikiečių ltn. Don Walsh batyskapu Trieste Marianų gelmėj (apie 400 km į p.v. nuo Guamo salos) pasiekė 11.523 m gylį. Vidutinis gylis (be jūrų) 4280 m. Gylis mažėja iš vakarų į rytus. Daugiausia gelmių yra š. ir p. vakarinėj dalyj. Arti didžiųjų gelmių yra salos arba seklumos. Gelmės atsirado nuo žemės plutos viršutinių sluoksnių (litosferos) sprūdžių ir lūžių, kuriuos lydi vulkanizmas, sudaraș seklumas ir salas. Kita salų ir seklumų dalis yra koralinės kilmės.

Vandens paviršiaus temp. atogrąžų juostoj yra 28°C. Tolyn nuo pusiaujo p. pusrutulyj temp. krinta lėčiau nekaip š. pusrutulyj: ties 60° š. pl. yra 1°C, o p. pl. 5°C. Visur 4000 m gylyj temp. yra nuo 1°C ligi 2°C. Vandens sūrumas mažesnis nekaip Atlanto vandenyno. Didžiausias sūrumas atogrąžų juostoj yra 36,4‰, o kitur 34–32‰. P. dalyj ledai retai kada pasirodo, š. dalyj ligi 59° š. pl. vanduo esti užšalęs 5 mėn., o Beringo sąsiauris būna ledų užverstas nuo X ligi VI mėn. Š. Amerikos krantai neužšąla, o visi Azijos uostai į šiaurę nuo 39° š. pl. užšąla kas žiemą, pvz. Vladivostoko uostas būna užšalęs nuo vidurio XII mėn. ligi vidurio V mėn. Vandens srovės, ypač p. dalyj dėl musonų ir daugybės salų yra labiau komplikuotos nekaip Atlanto vandenyne. Svarbiausias sroves sukelia pasatai. Viena š. pasato srovės šaka teka išilgai Azijos krantų iš pietų į šiaurę ir, panašiai kaip Golfas Atlante, šildo žemyno pakraštį, bet v. vėjai atneša daugiau jos šilimos į Š. Amerikos pakraščius.

Atogrąžų juostoj dažnai siaučia uraganų sūkuriai, o r. Azijos pakraščių vandenyse neretai pasitaiko pavojingiausių laivininkystei vėjų taifūnų. Vasarą į p. nuo Kamčatkos ir į rytus nuo Japonijos kyla dažni rūkai, kurie žinomi ir ties Kalifornija bei vėsiąja Peru srove. Ties pusiauju yra ramioji juosta; nuo jos į p. yra p. pasato, o šiaurę š. pasato juostos. Nuo 20° ligi 40° š. ir p. pločiuose yra po vieną aukšto oro slėgimo juostą, o nuo 50° ligi 65° š. ir p. pločiuose — po vieną žemo oro slėgimo juostą. Dėl mažesnio azoto kiekio P. fauna yra neturtingiausia iš visų vandenynų. Tačiau tose vietose, kur įteka didelės upės arba kur susiduria šiltosios srovės su šaltosiomis, gyvūnija labai gausi. Dėl to Japonijos, Kamčatkos, Kanados pakraščių vandenys yra iš žuvingiausių pasaulio vietų. Prie Š. Amerikos pakraščių daugiausia pagaunama silkių ir menkių, prie Japonijos — silkių ir sardelių, o prie Sibiro — lašišų ir erškėtų.

Dėl audringo klimato, koralinių rifų, didelių atstumų ir kt. priežasčių, P. navigacija galėjo išsivystyti tik išradus garlaivį. Be to, P. ir Š. Amerikų v. pakraščių kalnynai užkerta kelius užnugariui į uostus. Dėl to tik nutiesus tarpkontinentinius geležinkelius ir iškasus Panamos kanalą, prasidėjo gyvesnė laivyba r. jo pakraščiuose. Iš 15 didžiausių pasaulio uostų tik 3 yra P. krantuose.

St. Rogers, The Pacific 1951; *Colin Ross,* Das Meer der Entscheidungen 1928; *C. R. H. Taylor,* A Pacific Bibliography 1951; *O. W. Freeman,* Geography of the Pacific 1951; *E. G. Hears,* Pacific Ocean Handbook 1944. *A.B.*

Pacifiko salos, kitaip Okeanija (žr.), visi to vandenyno salynai, kurių daugumas yra jo p.v. dalyj ir sudaro keletą didelių salynų ar jų grupių, iš kurių svarbiausios pagal gyv. antropologinius ir etnografinius savumus yra: Melanezija (žr.), Mikronezija (žr.) ir Polinezija (žr.).

Pacifizmas (iš lot. pax ‚taika', pacificus ‚taikus') pozityvia reikšme — rūpinimasis taikos pasaulyje įgyvendinimu, keliant moralinių principų galiojimą tautoms ir skatinant jų apsijungimą visą pasaulį apimančia tautų sąjunga; negatyvia reikšme — besąlyginis kiekvieno karo smerkimas nusikaltimu ligi atsisakymo atlikti karinę prievolę. Nors faktiškai visą laiką ėjo karai, visada žmonija ilgėjosi taikos. Principiškai net ir karo galutinis tikslas yra taika, kaip teisinga tvarka, nes kol yra kur pažeista teisybė ir laisvė, tol ten taikos iš tiesų nėra. Nei karas yra lygus karui, nei taika yra lygi taikai. Nors joks karas nėra ir negali būti norimas, yra skirtumas tarp karo, kuriuo ginama laisvė, ir karo, kuris siekia pavergti. Nors, apskritai, taikos visi ilgisi, yra skirtumas tarp tikros taikos ir taikos, kuri remiasi tik jėga ir sutampa su vergija. Kraštutinis p. tiki besivadovau-

jąs bekompromisiniu moraliniu nusistatymu, tačiau faktiškai abstraktus moralizmas konkrečioje situacijoje virsta moraliniu nejautrumu. Atsisakyti ginti savo kraštą darosi lygu sutikti, kad jis būtų pavergtas. Lygiai neteisu, patiems laisve besidžiaugiant, taikos vardan užmerkti akis prieš pavergtųjų laisvės šauksmą. Tokiu atveju p. faktiškai išvirsta moraliniu farizeizmu, nes abstraktus broliškumas ‚visiems' iš tiesų virsta abejingumu pavergtiesiems, dėl savo laisvės kovojantiems.

J. Girnius, Tragiškoji karo didybė (Židinys 1940 nr. 12). *J.G.*

Pacini Giovanni (1796–1867) italų kompozitorius. Didžiąją jo kūrybos dalį sudaro operinė muz., esanti ryškioje Rossinio įtakoje. Iš jo apie 90 operų reikšmingiausia yra Saffo 1840; be to, išskirtina L'ultimo giorno di Pompei 1825, Gli arabi nelle Gallie 1827, Medea 1843 ir La regina di Cipro 1846. Be operinės muz. P. parašė keletą kantatų, oratorijų ir mišių, šiek tiek simfoninės ir kamerinės muz. kūrinių (išskirtina styginis kvartetas c-dur); be to, išsp. kelis muz. teorijos vadovėlius ir autobiografiją Le mie memorie artistiche 1865 (³1875).

M. Davini, Il maestro G. P. 1927. *K.O.*

Pacioli (Paciuoli) Luca, taip pat Fra Luca di Borgo (apie 1450 — apie 1520) italų matematikas. Buhalteris Venecijoje, vėliau pranciškonas ir nuo 1477 matematikos prof. Perudžoje ir Neapolyje. Veikale Summa de arithmetica, geometria, proportione e proportionalita 1494 pirmasis pateikė dvigubos buhalterijos išdėstymą. Jo veikalą De divina proportione 1508 iliustravo Leonardo da Vinci.

Pacius Fredrik (1809–1891) vokiečių kilmės suomių muzikas. Pradžioje pasireiškęs Stockholme (1828–34), kur buvo karališkojo orkestro smuikininku, nuo 1835 iki mirties P. gyveno Suomijoje: 1835–69 dėstė muz. Helsinkio univ. (nuo 1860 prof.), organizavo chorus bei simfoninius koncertus ir jiems vadovavo. Šia pedagogine ir organizacine veikla P. išugdė suomių muz. gyvenimą, o savo kūryba, vienas pirmųjų panaudojęs liaudies muz. elementus, jis padėjo suomių tautinės muz. pagrindus. Iš jo romantinės krypties kūrinių, kuriuose ryšku Mendelssohno ir jo mokytojo L. Spohro įtaka, ypač išskirtina Kung Karls jakt 1852 — pirmoji suomių opera (švedų k.) ir apie 70 solo ir 100 choro dainų, jų tarpe populiariosios Suomen laulu 1854, Sotilaspoika 1858 ir Maamme — nuo 1848 suomių tautos himnas (tekstas J. L. Runebergo), kurio melodija vėliau tapo ir estų tautos himnu. Kiti P. kūriniai: opera Loreley 1887, muz. dramai Prinsessan av Cypern 1860, simfonija 1850, smuiko koncertas 1845, styg. kvartetas 1826, kelios kantatos ir kt.

M. Collan-Beaurain, F. P. 1921; *O. Andersson,* Den unge P. 1938; *J. Rosas,* F. P. som tonsättare 1949. *K.O.*

Packevičius Juozas (1907 X 17 Bambininkų k., Simno vls., Alytaus aps. — 1941 XII 21 Ukmergėj) marijonas kunigas. 1927 baigė Marijampolės Rygiškių Jono gimn., įstojo pas marijonus ir nuo 1928 Romos Angelicume studijavo filosofiją, kurią baigė 1931 dr. laipsniu (disertacija Anima humana est substantia spiritualis). 1936, baigęs teologiją VDU, įšventintas kunigu. 1937–38 dėstė filosofiją Marijampolės marijonų kun. seminarijoje ir mokytojavo marijonų gimn. 1938–40 Kaune marijonų seminarijoj dėstė psichologiją bei kosmologiją, buvo Lietuvos marijonų provincijos sekr. ir tarybos narys. Po to veikė sielovadoje Marijampolėje, Vilniuje ir Ukmergėje. Rašė į Šaltinį, Židinį, Tiesos Kelią ir kt. Drauge su J. Vaišnora, M.I.C., išvertė Ant amžinybės slenkščio 1934. Išsp. brošiūras: Šv. Pranciškus Salezas 1936, Tavo vardas 1939.

Personalia (Marijonų centrinis archyvas Romoje). *S.Mtl.*

Pacta conventa XVI–XVIII a. Lenkijos karaliui ir D.L.K. bajorų statomos išrinkimo sąlygos, formali sutartis tarp Lietuvos-Lenkijos bajorų ir Lietuvos-Lenkijos valdovo, sudaroma raštu tarpuvaldžio metu, kada, vienam valdovui mirus, būdavo renkamas kitas. Valdovo prisiekti P.c. buvo laikomi kardinaline valstybės teise, pagrindinių valstybės santvarkos įstatymu. Tokios sutarties su valdovu sudarymo proga buvo plečiamos bajorų teisės, o valdovui uždedami įvairūs įsipareigojimai. Valdovo padėtis valstybėje rėmėsi P.c., — jo kontraktu su bajorais, o tas kontraktas, valdovui neįvykdžius kurio nors punkto, galėjo būti bajorų nutrauktas.

Pirmieji P.c. bajorų buvo sutarti su Henriku Valois 1573 greta vad. Henriko artikulų, kurie nustatė renkamo valdovo padėtį valstybėje. 1573 Henriko artikulais karalius patvirtino laisvos elekcijos principą (išsižadėdamas sosto paveldėjimo), pažadėjo amžinai išlaikyti taiką tarp skirtingų religijų pagal 1573 Varšuvos konfederaciją (tuo garantuodamas religijos laisvę), užsienio politikoje nieko nedaryti be

lietuvių ir lenkų senatorių žinios; įsipareigojo neskelbti visuotinio šaukimo, nepradėti karo nei šiaip ką daryti karo reikaluose be seimo sutikimo, neišvesti kariuomenės už valstybės sienų ir savo lėšomis pirkti visą karo amuniciją, valstybės vidaus reikaluose nieko nedaryti be senatorių rezidentų patarimo ir žinios, šaukti bajorų seimus ne rečiau kaip kas dveji metai, pilnai išlaikyti visas valstybės vietas, jų nemažinti ir neatidavinėti svetimšaliams; pripažino pilną bajorų nuosavybę į jų turtus, pažadėjo neatiminėti nuo bajorų seniau jiems valdovo duotų žemių, išlaikyti teismų teisingumą, neįvesti jokių naujų mokesčių, muitų bei rinkliavų be seimo nutarimo, net nevesti ir nieko nenutarti savo vedybų reikalu be lietuvių ir lenkų senatorių žinios, ir įsipareigojo visas sąlygas pilnai išpildyti, o jei kuo nors nusikalstų prieš teises, laisves, savo prisiektus artikulus ir išrinkimo sąlygas, arba jei kurio nors pažado neįvykdytų, tai tuo atveju prižadėjo atleisti Lietuvos-Lenkijos gyventojus nuo sau privalomos ištikimybės ir paklusnumo. Tie 1573 Henriko artikulai tapo Lietuvos-Lenkijos valstybės santvarkos pagrindiniu įstatymu, nelyginant valstybės konstitucija, visai suvaržiusia valdovo galią bajorų naudai. Henriko artikulai vėliau buvo nukopijuojami ir beveik be didesnių pakeitimų statomi kiekvienam naujai renkamam karaliui.

Be šitų bendro pobūdžio išrinkimo sąlygų, vad. Henriko artikulais, kiekvienas naujai renkamas karalius dar turėjo prisiekti visą eilę asmeninių išrinkimo sąlygų, statomų specialiai tik jam. Šitokios asmeninės sąlygos, dažnai skirtingo turinio, ir buvo vadinamos P.c. vardu, nors ilgainiui P.c. vardas imta taikyti ir Henriko artikulams. Henrikas Valois 1573 turėjo patvirtinti šiuos asmeninius P.c.: išlaikyti amžiną taiką tarp Lietuvos-Lenkijos ir Prancūzijos ir teikti tarpusavio pagalbą kare pinigais ar kariuomene; karui su Maskva savo lėšomis pristatyti iš Prancūzijos 4000 rinktinių pėstininkų; savo lėšomis įsteigti Lietuvos-Lenkijos laivyną; leisti Lietuvos-Lenkijos pirkliams laisvai prekiauti Prancūzijoje vietinių pirklių teisėmis; parsivežti iš Prancūzijos 450.000 florenų ir tuos pinigus suvartoti Lietuvos-Lenkijos reikalams, atvykęs apmokėti senatorių išlaidas, padarytas valstybės reikalams tarpuvaldžio metu; pakelti Krokuvos akademijos mokslo lygį, iš savo lėšų skirti šimtui bajorų vaikų stipendijų mokytis Paryžiaus ir Krokuvos univ.; neparsivežti jokių kitų svetimšalių, kaip tik reikalingų savo paties patarnavimui, ir tuos pačius vėliau atleisti, užmokėjus jiems algą iš savo lėšų; nedalyti jokių vietų ar dvarų svetimšaliams ir patvirtinti visas Lietuvos-Lenkijos teises bei privilegijas.

Steponas Batoras 1576 priėmė ir prisiekė šiuos asmeninius P.c.: pilnai saugoti visas teises, laisves ir tai, kas buvo senate ir seime nutarta; savo lėšomis užmokėti valstybės skolas; atgauti žemes, kurias užėmė Maskva; palaikyti amžiną taiką su turkais; sustiprinti visas valstybės sienas; atsivežti 200.000 florenų valstybės reikalams ir savo lėšomis išpirkti bajorus, patekusius į rusų nelaisvę; vesti Oną Jogailaitę; atsivežti 1000 raitininkų ir 500 pėstininkų ir, be senato sutikimo, neįvesti į valstybę užsienio kariuomenės pagalbinių būrių.

Zigmantas Vaza 1587 tarp kitų P.c. punktų turėjo prisiekti sudaryti Lietuvos-Lenkijos sąjungą su Švedija, savo vaikus aprūpinti iš Švedijos išteklių, švedų valdomą Livonijos dalį prijungti prie Lietuvos-Lenkijos, savo lėšomis įsteigti Lietuvos ir Lenkijos laivynus, Švedijos lėšomis aprūpinti Lietuvos-Lenkijos pilis amunicija, apmokėti Lietuvos-Lenkijos skolas, neleisti švedų senatoriams kištis į Lietuvos-Lenkijos reikalus ir griežtai išlaikyti taiką tarp įvairių tikybų. Vladislovas Vaza 1632 tarp kitų P.c. nuostatų apsiėmė įkurti karo mokyklą ir laivyną, sugrąžinti nuo valstybės atplėštus kraštus, nuraminti ginčus tarp unitų ir stačiatikių, panaikinti lenkų ir rusų žemėse padūmės ir arklo mokestį ir kt.

Šitokio ir panašaus turinio asmeniniai P.c. buvo statomi kiekvienam naujai išrenkamam Lietuvos-Lenkijos valdovui, atsižvelgiant į to meto aktualiuosius valstybės ir bajorų reikalus. Naujai išrinktas kandidatas į Lietuvos-Lenkijos sostą turėjo prisiekti Henriko artikulus ir P.c. dar prieš savo vainikavimą ir po to dar raštu patvirtinti savo priesaiką. Tik po to jis buvo vainikuojamas ir pripažįstamas Lietuvos-Lenkijos valdovu.

Greta bendrųjų Lietuvos-Lenkijos P.c., kartais dar būdavo ir lietuviškieji P.c., arba specialios lietuvių bajorų statomos Lietuvos didžiojo kunigaikščio išrinkimo sąlygos, ypačiai pirmųjų tarpuvaldžių metu ir Vazų viešpatavimo laikotarpyje. Taip jau

anksčiau lenkų išrinktas karaliumi Steponas Batoras 1576 VI 29 savo atskira priesaika dar turėjo patenkinti atskirus lietuvių reikalavimus ir lietuviškuosius P.c., kuriais pažadėjo amnestiją visiems tiems, kurie priešinosi jo išrinkimui; prisiekė prie savęs laikyti ir lietuvius senatorius rezidentus; pripažinti Lietuvos teismų nutarimus, padarytus tarpuvaldžio metu; nedalyti Lietuvos valstybės dvarų ne Lietuvos piliečiams; uždrausti Lenkijos kanclerіams siuntinėti savo raštus į Lietuvos vaivadijas ir kt. 1587 elekcijos metu lietuviai derėjosi su Zigmantu Vaza ir Maksimilijonu Habsburgu dėl jų išrinkimo ir abiem statė lietuviškuosius P.c., tarp ko kita reikalaudami palaikyti taiką su Maskva, atiduoti Lietuvai Livoniją, atitaisyti visas eksorbitancijas, arba nukrypimus nuo teisės, ir kt. Lietuviai pripažino Zigmantą Vazą D.L.K. tik kai šis 1588 I 27 atskirai prisiekė Lietuvai, patvirtindamas visas jos teises, laisves ir privilegijas bei lietuviškuosius P.c., kuriais pažadėjo saugoti taiką tarp disidentų ir katalikų, nieko dėl tikybos neskriausti ir nespausti, visas žemes, neteisėtai nuo Lietuvos atskirtas, sugrąžinti Lietuvai, ją ginti, nesusiaurinti Lietuvos valstybės sienų, būti teisingas visiems gyventojams pagal krašto teises, o jei kuo nors pažeistų savo priesaiką, tai visus atleisti nuo paklusnybės jam. Priimdamas lietuvių išrinkimo sąlygas, Zigmantas Vaza dar patvirtino Lietuvos paliaubas su Maskva, patvirtino Lietuvos Statuto III laidą ir lietuvių ir lenkų susitarimą Livoniją valdyti bendrai alternatos principu, visas Livonijos žemes, pilis, miestus, valsčius ir pajamas dalijantis lietuviams ir lenkams pusiau.

Vėlesniais laikais bedidėjant lietuvių ir lenkų bendradarbiavimui, bendrųjų valdovų rinkimų metu keliami lietuvių atskiri reikalavimai paprastai būdavo įrašomi į bendruosius su lenkais P.c. Naujai išrinkto valdovo prisiekti P.c. būdavo spausdinami įstatymų knygose kartu su kitomis seimų konstitucijomis.

Volumina Legum II–IX 1859–89; *K. Avižonis,* Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais 1940; *A. Janulaitis,* Lietuvos visuomenės ir teisės istorija 1920; *St. Kutrzeba,* Historja ustroju Polski w zarysie II ²1921. *K.Avž.*

Pacta sunt servanda (lot.) ‚sutartys turi būti laikomos' — teisės principas.

Pacų rūmai (Kaune) žr. Maironio namai.

Paczoski Józef (1864–1942) lenkų botanikas sistematikas ir augalų geografas, Poznanės univ. prof. Jo rašyta apie Baltvyžio girią, Pagirio, Lenkijos ir Vakarų Rusijos augaliją, Giliberto herbarą.

Pačiūža pavažėlė, pritvirtinama prie batų čiuožti. Kaime, jau iš XIX a. galo žinomos medinės p., pakaltos viela ar net skardele. Paprastai čiuožia teprisirišę prie dešinės kojos p., o kaire tik pasispiria. Po I pas. karo išplito pirktinės geležinės p., kurias jau rišo prie abiejų kojų. Žr. Čiuožimas.

Pačtuva žr. Paštuva.

Pačuli eterinis aliejus gaunamas iš Malajų salyne ir Indonezijoj (mažais kiekiais dar Madagaskare, Réunion bei Seychelles salose, Paragvajuj ir Brazilijoj) kultivuojamos dideliais lapais žolės Pogostemon cablin Benth, syn. P. patchouli Pellet var. suavis Hook. Aliejus išvaromas iš džiovintų lapų vandens garais. Išeiga 3–4%. Pasaulinė metinė produkcija apie 40 t. Europoj iš importuotų lapų išvaryto aliejaus $d^{15}/_{15}$ 0,957–0,987, n^{20}/D 1,5099–1,5111, $(\alpha)_D$ nuo −54°0′ iki −65°30′. Lengvai tirpsta alkoholyje. P.e.a. cheminė sudėtis dar maža ištirta. Prekyboje jis dažnai falsifikuojamas pigiu kedro medienos eteriniu aliejumi. P.e.a. kvepalų pramonei turi nepaprastos svarbos: jis suteikia kvepalui stiprumo, patvarumo, savotišką malonų priekvapį. Taip pat vartojamas brangių tualetinių muilų, kosmetikos ir smilkalų gamyboje.

E. Guenther, The Essential Oils III, 1949; *G. Gogrőf,* Das flüchtige Öl, Sesquiterpenen und drüsige Trichomen der Patchouli (Pharmazie 12, 1957). *J.Vbr.*

Padalijimai Lietuvos ir Lenkijos praeityje žymi galą jungtinės valstybės, sukurtos Liublino aktu (1569) ir savo suverenumo netekusios paskutiniu p. (1795). Šimtui su viršum metų Europoje išnyko dvi senos valstybės, kurias nuo Gediminaičių giminės galo (1572) valdė bendrai renkami karaliai ir diduomenės seimai. Lietuvos ir Lenkijos žemes užėmė ir išsidalijo Rusija, Prūsija ir Austrija 1772, 1793 ir 1795.

Priežastys, sugriovusios jungtinę Lietuvos ir Lenkijos valstybę, buvo daugiau išvidinės, negu išorinės. Vidaus tvarką ardė trys žymesni veiksniai: karalių rinkimų piktnaudžiavimas, diduomenės savanaudiškumo įsigalėjimas ir lietuvių kova dėl politinio savarankumo ‚abiejų tautų valstybėje' (Respublica Utriusque gentis, Rzeczpospolita Obojga Narodów). Tomis vidaus negaliomis pasirėmė Rusija ir Prūsija, du sustiprėję ir išaugę kaimynai, kurie vis daugiau ėmė kištis į Lietuvos ir Lenkijos vidaus reikalus.

Lietuvos diduomenė po Liublino unijos (1569) pamažu apsiprato su bendros valstybės mintimi bei lenkų kultūra ir ėmė stipriai lenkėti, tačiau su Lenkija tiek nelipo, kad būtų išsižadėjusi atskiros savo vyriausybės, įstatymų, iždo ir kariuomenės. Kiekviena proga, ypač renkant naują karalių, kovojo už tas savo teises ir nepriklausomumą, o savo tarpe kivirčijosi dėl valdžios poaukščių ir įtakos krašte, nesivaržydami tam pasiremti nė svetima jėga. Tas pats dėjosi ir Lenkijoje.

Abiejų kraštų diduomenė bendrai kovojo su karaliais dėl didesnių savo teisių ir laisvių, kratėsi karinės prievolės ir mokesčių, vis labiau išleisdama iš akių bendrą valstybės gerovę ir saugumą. Savo seimuose besiginčydama nieko gera negalėdavo nutarti. Seimai buvo pradėję irti jau nuo XVI a. pradžios, o XVIII a. visai pakriko dėl posėdžių netvarkos ir nutarimų vienbalsiškumo (žr. Liberum veto). Augusto II Sakso laikais (1697–1733) iš 18 seimų iširo 13. Jungtinėje valstybėje dėl to didėjo anarchija, kuri, tartum kokioms patyčioms, buvo laikoma geru dalyku, sakant, jog ‚Lenkija laikosi netvarka' (Polska nerządem stoi). Geru taip pat dalyku buvo laikoma ‚atleisto diržo' laisvė. Valdant Augustui III Saksui (1733–63), buvo kalbama, kad tokį karalių turint galima ‚ir valgyti, ir gerti, ir diržą atleisti' (Za króla Sasa jedz, pij i popuszczaj pasa).

Augustas III, paskutinis karalius iš svetimųjų, elekcinio Varšuvos seimo (1733) buvo išrinktas, apstojus seimą rusų kariuomenei ir privertus rinkti Rusijos ir Prūsijos remiamą kandidatą. Abu tie kaimynai dar 1719 buvo sutarę savo gerui lenkti Lietuvos ir Lenkijos reikalus. Rusų kariuomenės daliniai po Šiaurės karo pabaigos (1721) iš Respublikos žemių nesitraukė. Rusų generolai kišosi į kiekvieną valstybės reikalą, jeigu tik atrodė, kad gali būti Rusijai nepalankiai sprendžiamas. Paskutinis Lietuvos ir Lenkijos karalius Stanislovas Augustas Poniatovskis (1764–95), buvęs pasiuntiniu Petrapilyje, taip pat buvo išrinktas spaudžiant Rusijai ir Prūsijai. Varšuvoje tikruoju krašto šeimininku pasidarė Rusijos atstovas Repninas, kuris žiūrėjo, kad nebūtų daroma jokių atmainų ar reformų, kurios galėtų sustiprinti jungtinę Lietuvos-Lenkijos respubliką.

Reformų griebėsi Lenkijos didikai Čartoriskiai, karaliaus Stanislovo Augusto giminaičiai, talkinę rusams karalių renkant ir su rusais dėjęsi, kad įsivyrautų krašte ir paskui jį aptvarkytų. Tie planai Repninui greitai paaiškėjo. Jis sukėlė prieš Čartoriskius kitų didikų pasipriešinimą, vad. Radomo konfederaciją, kuri baigėsi Varšuvos seimu (1768), priėmusiu visus Repnino reikalavimus. Rusijai buvo pripažinta teisė žiūrėti, kad nebūtų pakeistos vadinamos kardinalinės teisės, paliktų liberum veto ir karalių rinkimai, būtų garantuotos lygios teisės nekatalikams ir kt. Jeigu ligi šiol Rusija kišosi jėga, tai dabar gavo dar teisinį pagrindą — būti Lietuvos ir Lenkijos vidaus tvarkos (geriau, netvarkos) prižiūrėtoja. Tai galėjo nuvesti tiktai į visišką Respublikos įjungimą į Rusijos imperiją. To siekė carė Kotryna II (1762–96), bet išėjo ne pagal jos norą: grobiu turėjo dalytis su kaimynais.

P i r m a s i s p. (1772) įvyko dėl Baro konfederacijos. Sąjūdis šūkiu ‚Už tėvynę, tikėjimą ir laisvę' prasidėjo dar Varšuvos seime (1768) ir greitai išplito Lenkijoje ir Lietuvoje (žr. Baro konfederacija). Vidaus kovos su rusais, karaliumi Stanislovu Augustu bei saviškiais truko ketverius metus (1768–72) ir pasibaigė konfederantų nesėkme ir Lietuvos-Lenkijos pirmuoju p., kai suiro bekylanti prieš Rusiją užsienio koalicija.

Turkija buvo paskelbusi Rusijai karą (1768–74), Prancūzija davė pinigų ir karininkų, Austrija leido konfederantams ginkluotis jos pasienyje. Tačiau lemiamą vaidmenį turėjo nuošalyje palikęs Prūsijos karalius Fridrichas II Didysis (1740–86). Kai rusai sumušė turkus ir užėmė Moldaviją su Valakija, o Austrijos karalienė Marija Terezija (1740–80) ruošėsi dėl to išeiti į atvirą karą, Fridrichas II pasiūlė užimtas žemes turkams grąžinti, o dalytis Lenkiją ir Lietuvą (1770). Nei Kotryna II, nei Marija Terezija iš pradžių su tokiu siūlymu nesutiko. Marija Terezija tikėjosi didesnės paramos iš Prancūzijos, kur 1770 nuleido savo dukterį Mariją Antuanetę už būsimojo karaliaus Liudviko XVI (1774–92). Kotryna II dal tikėjosi pati susidoroti su konfederantais ir jungtinę Lietuvos-Lenkijos valstybę išlaikyti savo įtakoje nedalytą. Tuo tarpu Fridrichas II peržengė vakarines Lenkijos sienas. Austrijos kariuomenė perėjo pietines Lenkijos sienas, nenorėdama leisti Prūsijai dar labiau stiprėti Lenkijos žemių sąskaita. Marija Terezija nebegalėjo užmiršti, kad Prūsija išplėšė jos ‚širdies perlą' — Sileziją (1740–

48). Fridrichas II guodė, kad tą ‚savo opą' galinti pagydyti lenkiškąja Galicija. Marija Terezija raukėsi dėl Fridricho II cinizmo, tačiau kitos nuomonės buvo jos sūnus Juozapas II, Vengrijos bei Čekijos karalius, Romos imperatorius (1765–90) ir savo motinos koregentas (1765–80). Jis pritarė Fridricho II siūlomoms Lietuvos-Lenkijos dalyboms; be to, buvo jo asmens ir pažiūrų gerbėjas.

Kotryna II matydama, kad ji viena vis tiek visos Lenkijos ir Lietuvos negaus, nes du kaimynai savo kojas jau buvo įkėlę, sutiko priimti Fridricho II siūlymą ir 1772 II 6 Petrapilyje pasirašė su Prūsija slaptą dalybų sutartį. Po pusės metų sutiko prisidėti ir Marija Terezija, veikiama savo sūnaus Juozapo II ir maža beturėdama vilties, kad prieš Rusiją bus galima sudaryti tvirtesnę koaliciją iš Austrijos, Turkijos ir Prancūzijos. Prancūzija jau buvo Didžiosios revoliucijos pakelyje. Pasikeitusi vyriausybė daugiau buvo susirūpinusi savo vidaus reikalais ir privengė naujo karo, ypač galimo konflikto su Prūsija, kuri bendradarbiavo su Rusija. Rusijai karas su Turkija sekėsi. Fridrichas II, susisiekęs su Konstantinopoliu, tarpininkavo taikos deryboms. Viena iš sąlygų buvo grąžinimas Moldavijos ir Valakijos už kompensatą Lietuvos ir Lenkijos žemėmis.

Tokiomis aplinkybėmis dalybų sutartis pasirašyta 1772 VIII 5. Kotryna II, Fridrichas II ir Marija Terezija išleido vienodo turinio manifestus. Juose buvo teisinamas ‚trijų didžiųjų' sąmokslas apkarpyti Lietuvos ir Lenkijos respubliką. Esą, įsisenėję ir nesiliaują Lenkijos naminiai vaidai, riaušės ir anarchija grėsė jų kraštų saugumui ir galėję sukelti visuotinį karą. Visų trijų kaimynų kariuomenė tuojau okupavo sutartas prisijungti žemes.

Rusija užėmė Latgalą, šiaurinę dalį Polocko vaivadijos, Vitebsko bei Msitslavlio vaivadijas ir dalį Minsko vaivadijos. Siena ėjo iš šiaurės į pietus beveik tiesia linija: Dauguvos aukštupiu, Drutės upe ir Dniepru iki Sožės santakos (prie Lojevo). Iš žymesnių miestų Rusijai teko Daugpilis, Plockas, Vitebskas, Orša, Msitslavlis, Mogiliavas, Rogačevas, Homelis. Šiaurinės žemės Lietuvos valdžioje buvo nuo Mindaugo-Gedimino laikų, pietinės — nuo Algirdo, vadinasi, apie 500–400 m. Šiuo pirmuoju p. Rusija visai nekliudė Lenkijos žemių. Jomis dalijosi Prūsija ir Austrija.

Prūsija užėmė Lenkijos pamario žemes į vakarus nuo Vyslos žemupio, o į rytus — Varmę prie Aismarių. Fridrichui atiteko Elbingo, Marienburgo, Kulmo miestai. Dancigas prie Vyslos žiočių liko apsuptas. Siena ėjo Notės ir Dravantos upėmis. Fridrichas II tuo būdu sujungė Brandenburgą su rytine Prūsija ir M. Lietuva. To jis labiausiai ir siekė.

Austrija gavo rytines M. Lenkijos ir vakarines Ukrainos žemes, vadinamąją Galiciją. Siena ėjo Vyslos aukštupiu ligi Sano įtako, o toliau krypo į rytus ligi rytinio Bugo, iš čia suko į pietus Bugo aukštupiu ir Dniestru. Austrijai atiteko Horodlės, Lvovo, Premišlio, Haličo miestai.

Iš pirmojo p. daugiausia naudos turėjo Fridrichas II, nors ir negavo didesnio žemės ploto už Austriją ir Rusiją. Fridrichas II pasiekė savo valstybės teritorinio suvienijimo visu Baltijos pamariu. Prūsija pradėjo kilti į pirmaeiles Europos valstybes. Prancūzijos ambasadorius Jean le Rond d'Alembert pareiškė Fridrichui II protestą dėl įvykdytų dalybų — tai buvęs nedoras, piktas veiksmas, tarptautinės teisės laužymas. Fridrichas sarkastiškai atsakė: ‚Žinoma, Rusijos carė Kotryna ir aš esame dvejetas nusikaltėlių; bet norėčiau žinoti, kaip Marija Terezija, pamaldi moteris, tą reikalą sutvarkė su savo nuodėmklausiu'. Tačiau nei Fridrichas su Kotryna nesijautė gerai darę, tad savo veiksmus pasistengė legalizuoti seimo nutarimu.

Lietuvos ir Lenkijos konfederacinis seimas buvo sušauktas Varšuvoje 1773. Nors tokiame seime nutarimai buvo priimami balsų dauguma, bet nė tuo nepasitikėta: seimas buvo apstotas rusų kariuomenės; seiman pateko papirktų atstovų, o kiti protestuodami neatvyko; seimo darbai pavesti rinktinei 30 atstovų delegacijai. Delegacija sprendė tik tai, ką diktavo Rusijos atstovas Stackelbergas, Livonijos vokietis. Seimas pripažino 1772 p.; karalius Stanislovas Augustas patvirtino 1773 IX 18. Visos trys dalybininkės gavo garantiją žiūrėti valstybės neliečiamybės, bet ir toliau tvarkėsi viena Kotryna, kuri Lenkijoje ir Lietuvoje tebelaikė savo kariuomenę. Be to, prie karaliaus sudaryta Nuolatinė taryba iš 18 senatorių ir 18 atstovų (jų trečdalis buvo lietuviai). Karalius buvo tos tarybos pirmininkas. Nieko nebuvo galima daryti ar nutarti, neatsiklausus Rusijos atstovo Varšuvoje arba Kotrynos II Petrapilyje. Petrapilis pasidarė centru, kur plaukė visi prašymai, apeliacijos ir skundai. Tai

Kotrynos II nukaldintas medalis Lietuvos-Lenkijos I ir II padalijimams atžymėti

negalėjo kitur nuvesti, kaip tik į pasipriešinimą ir bandymą vaduotis iš Rusijos valdžios, o nepasisekus — į naują valstybės apkarpymą.

Antrasis p. (1793) sekė po Ketverių metų seimo (1788–1792), vadinamo dar Didžiuoju Varšuvos seimu (žr.), kuris stengėsi taip pertvarkyti valstybę, kad ji pasidarytų pajėgi atsispirti kaimynų kišimuisi į vidaus reikalus. Seimo reformų, išreikštų 1791 Gegužės 3 konstitucija, Lietuva ir Lenkija buvo skelbiamos konstitucine monarchija su paveldimu sostu, sustiprinta karaliaus valdžia, padidinta kariuomene, panaikinimu liberum veto ir kitomis reformomis, turėjusiomis užbaigti vidaus pakrikimą. Tokioms reformoms buvo susidariusi palanki tarptautinė padėtis: Rusijos naujas karas su Turkija ir Švedija (1787); prasidėjusi didžioji revoliucija Prancūzijoje (1789), kuri pririšo Austrijos ir Prūsijos dėmesį; atvėsę santykiai Rusijos su Prūsija, kurią pradėjo valdyti naujas karalius Fridrichas Vilhelmas II (1786–97). Prūsija buvo nepatenkinta negavusi per pirmąjį p. Dancigo; antra, Rusijos sienų slinkimas į vakarus ir vyravimas Lenkijoje taip pat nebuvo pageidaujamas. Ketverių metų seimas padarė su Prūsija karinę sutartį (1790), o buvo atmestas carės Kotrynos II toks pat siūlymas ir noras Lietuvą bei Lenkiją įjungti į karą su Turkija. Karalius Stanislovas Augustas buvo linkęs Kotryną paremti, bet seimas nesutiko, ėmęsis griežtų reformų. Tik tos reformos ne visiems patiko. Susidarė opozicija, kuria Kotryna II pasinaudojo, baigusi karą su Turkija (1792). Nepatenkintieji buvo sukviesti į Petrapilį. Jiems pasiūlyta sudaryti konfederaciją, priešingą Didžiojo Varšuvos seimo reformoms. Sukilimas pradėtas Ukrainoje, Targovicoje. Targovicos konfederacija (žr.) skelbėsi kovojanti už grąžinimą senos, nekeistinos tvarkos. Konfederantus parėmė 64.000 rusų kariuomenės. Seimas buvo nutaręs sutelkti ir laikyti 100.000 kariuomenės, bet gaišo ir to nutarimo nevykdė. Prieš sukilėlius tegalėjo pastatyti 45.000, bet tiek kariuomenės negalėjo atsilaikyti. Lietuvoje dar silpniau buvo laikomasi, nes seimo reformos naikino Lietuvos savarankumą. Lietuva buvo labai greitai užimta. Lenkija kreipėsi pagalbos į Prūsiją, kaip buvo anksčiau susitarta, bet nieko nepešė. Per pora metų buvo pasikeitusi tarptautinė padėtis. Rusija buvo laimėjusi Turkiją, o Prancūzija pradėjusi karą su Austrija ir Prūsija. Prūsijos Fridrichui Vilhelmui II neatrodė išmintinga kovoti dviem frontais, tačiau paranku buvo grasinti Rusijai, kad su Prancūzija taikysis ir stos ginti Lenkijos, jeigu negaus geruoju Dancigo ir Torunės. Karalius Stanislovas Augustas dar stengėsi padėti gelbėti, pasiūlęs sostą perleisti Kotrynos II vaikaičiui Konstantinui, jeigu bus paliktos Varšuvos seimo reformos. Sostas tada paveldimai atitektų rusiškajai dinastijai. Kotryna II nesutiko nė kalbėtis, jei Stanislovas Augustas tebekovos su Targovicos konfederacija. Karalius įsakė savo kariuomenei nesipriešinti nei sukilėliams, nei rusams. Varšuvos seimo sudaryta valdžia ir tvarka griuvo. Lietuva ir Lenkija atiteko Targovicos konfederantams, bet jau nebe jie sprendė abiejų kraštų likimą.

Dar prieš kovų galą Rusija ir Prūsija susitarė antrą kartą dalytis Lietuvos ir Lenkijos žemėmis. Sutartis sudaryta 1793 I 23. Austrija šį kartą dalybose nedalyvavo, bet ir negalėjo prieštarauti dėl karo su Prancūzija. Rusija taip pat nebuvo linkusi kam nors užleisti bent dalies Lietuvos ir Lenkijos žemių, bet buvo priversta Prūsijos, kuri grasino susidėsianti su Prancūzija. Tasai grasinimas vertė tylėti ir Austriją. Grobiu dalijosi Rusija ir Prūsija.

Rusija antruoju p. užėmė keturis kartus didesnį plotą negu 1772. Daugiausia žemių atimta iš Lietuvos: visa Minsko vaivadija, dalis Vilniaus, Naugarduko ir Lietuvos Brastos vaivadijų. Šiaurės rytuose užgrieb-

tos lietuvių žemės, kuriose jie gyveno dar prieš Mindaugą; kitos, dabar gyvenamos gudų ir ukrainiečių, taip pat buvo valdomos jau Mindaugo, Gedimino ir Algirdo. Pietuose užimta Volinija ir Podolė, tekusios Lenkijai po Liublino unijos 1569. Iš seniau Lenkijos valdytų žemių atimtas tik nedidelis pietryčių smaigalis prie Dniestro. Siena nuo Dniestro (prie Chocimo) ėjo tiesia linija ligi Dauguvos (kiek aukščiau Daugpilio). Rusijai atiteko Breslauja, Maladečina, Minskas, Nesvyžius, Sluckas, Bobruiskas, Pinskas, Turovas, Mozyrius, Žitomiras, Baras, Ostrogas, Targovica, Kamenecas.

Prūsija išlygino savo sieną tarp Aukštutinės Silezijos ir Pamario, užimdama D. Lenkiją ir likusią Sileziją su dalimi Mozūrų. Siena ėjo visai netoli Varšuvos. Iš didesnių miestų Prūsijai teko Torunė, Plockas, Petrakovas, Čenstakavas, Kališas, Poznanė, Gnieznas. Dancigo ir šį kartą negavo. Jis tebeliko pamaryje apsuptas.

P. patvirtinti Gardine buvo sušauktas seimas 1793. Seimui vieta parinkta Lietuvoje, arčiau Rusijos sienos, kad galima būtų lengviau priversti. Prižiūrėti buvo pavesta Rusijos atstovui Siewersui, Livonijos vokiečiui. Kai kurie pakilę priešintis seimo atstovai buvo suimti ir išvežti, kitų sunaikinti dvarai, o į seimą įvesti rusų karininkai su gen. Rautefeldu. Seimas nutilo. Tame posėdyje, kuris patvirtino Prūsijos užimtas žemes, nepratarta nė žodžio. Dėl to Gardino seimas kartais klaidingai pavadinamas nebyliu. Tikrasis nebylys seimas buvo tik 1717 Šiaurės karo metu.

Gardino seimas grąžino tokią tvarką, kokia buvo po pirmojo p.: atmetė visas ketverių metų seimo reformas. Lietuvai palikta karo, iždo ir švietimo atskiros komisijos, kariuomenės leista turėti tik 5000, Lenkijai — 10.000. Tokia kariuomenė jau nieko nereiškė, kai Rusija ir Prūsija turėjo kelis kartus daugiau. Grąžinta Nuolatinė taryba su pirmininku karalium Stanislovu Augustu. Tačiau tikruoju krašto šeimininku buvo Rusijos atstovas Ingelströmas.

Po dviejų p. iš jungtinės Lietuvos-Lenkijos valstybės beliko tik koks trečdalis. Ypač maža beliko tikrųjų Lenkijos žemių. Lietuvos etnografinių žemių dauguma dar buvo laisva. Latvių žemėje laikėsi Kuršo k-tija, Lietuvos ir Lenkijos vasalas, nors jau nuo 1737 buvo Rusijos kontrolėje. Carės atstovas Ingelströmas, laikęs krašte 30.000 rusų (ne visai dar pasitraukusi buvo ir Prūsijos kariuomenė), skubino vykdyti Gardino seimo nutarimą sumažinti lietuvių ir lenkų karių skaičių, kad nekiltų sukilimo, nes krašte buvo jaučiamas didelis nepasitenkinimas. Sukilimas iš tikrųjų kilo, bet pasibaigė trečiuoju p.

Tretysis p. (1795), paskutinis, buvo pasekmė nepavykusio Kosciuškos (žr.) sukilimo. Tadas Kosciuška, atskubėjęs iš užsienio sukilėliams padėti ir ėmęsis jiems vadovauti, kvietė kovon lietuvius jų pačių kalba. Tai galima paaiškinti dviem argumentais: viena, norėjo suraginti sukilimui valstiečius; antra, lietuvių žemių buvo dar likusių daugiau laisvų negu lenkų. Tačiau nė Kosciuškos sukilimas nepavyko. Pralainėjimas ties Maciejovicais 1794 X 10, netoli Varšuvos, tiktai pagreitino Respublikos galą, išreiškiamą žodžiais ‚Finis Poloniae'. Nėra įrodyta, kad tuos žodžius būtų ištaręs Kosciuška, sužeistas ir patekęs rusams į nelaisvę; bet jie iš tikrųjų reiškia Lietuvos ir Lenkijos valstybės galą, paruoštą trečiojo p.

Trečiajame p. vėl dalyvavo visi trys kaimynai sąmokslininkai, bet tik Rusijos sostas per visus tris p. buvo išlikęs Kotrynos II rankose. Austrijoje Mariją Tereziją buvo pakeitęs Pranciškus II (1792–1835), o Prūsiją valdė Fridrichas Vilhelmas II, dalyvavęs jau antrame p. Dėl paskutinio p. Kotryna II susitarė su Prūsija 1795 I 3, su Austrija — 1795 X 24. Pradžioje Kotryna II buvo linkusi Austrijai nieko neduoti. Austrijos Pranciškus II griežai pareikalavo savo dalies, primindamas, kad Austrija buvo aplenkta antrame p.

Rusija šį kartą pasiėmė didžiausią dalį: Kuršo k-tiją, Žemaitiją, visą likusią Lietuvą, išskyrus Užnemunę, dalį Lietuvos Brastos vaivadijos ir nedidelę dalį rytinės Lenkijos. Rusijai iš didesnių miestų atiteko Ventpilis, Liepoja, Mintauja, Kaunas, Vilnius, Gardinas, Lietuvos Brasta, Vladimiras, Luckas.

Prūsija gavo Mozūrus su Varšuva ir Lomža, o iš Lietuvos — Užnemunę su Šakiais, Prienais, Garliava, Aleksotu prie Kauno, Marijampole, Vilkaviškiu, Seinais, Suvalkais, Augustavu, Balstoge. Prūsijos siena su Rusija nuo Palangos į Smalininkus ėjo sausuma (Klaipėdos srities siena), toliau Nemunu iki Gardino, o iš čia tiesia linija į Būgą (prie Melniko).

Austrija pasiėmė M. Lenkiją su Krokuva, Sandomiru, Chocimu, Liublinu, Rado-

mu, Drohičinu. Austrijos siena rėmėsi į Bugą, Vyslą ir Vyslos intaką Pilicą.

Karalius Stanislovas Augustas 1795 XI 4 buvo priverstas nuo sosto atsisakyti. Jam paskirta gyventi Rusijos užimtoje teritorijoje — Gardine, priežiūroje rusų gubernatorius kng. Nikalojaus Repnino. Mirus carei Kotrynai II (1796), perkeltas į Petrapilį, kur po dvejų metų mirė (1798). Žlugusios Respublikos žymesni valstybės vyrai ir kovotojai buvo surankioti ir sukišti į kalėjimus arba išbėgo į užsienį. Nikalojus Repninas suiminėjimus Lietuvoje pravedė 1796 I.

Per visus tris p. Rusija sugriebė apie 400.000 km² plotą su 7 mil. gyventojų. Prūsijai teko 132.000 km² su 3 mil. gyv. ir Austrijai — 102.900 km² su 4 mil. gyv. Austrijos ir dalis Prūsijos užimtų plotų buvo tirščiau gyvenami. Rusija gavo du trečdalius žemių, bet tik pusę gyventojų. Savo žemes ji dar padidino vadinamuoju ketvirtuoju p.

K e t v i r t u o j u p. kartais pavadinamas įsteigimas Lenkijos karalijos, kuri neilgai gyvavo ir visa atiteko Rusijai. Prieš tai Napoleonas buvo įsteigęs Varšuvos k-tiją (1807), kurią sudarė iš Prūsijos užimtų žemių II ir III p. ir Austrijos — III p. Prie tos k-tijos dar buvo priskirta lietuviškoji Užnemunė, arba Sūduva. Vienos kongresas (1815), tvarkęs Europą po Napoleono pralaimėjimo, sudarė Rusijos protektorate Lenkijos karaliją, vėl atiduodamas Austrijai pietų Galiciją, Krokuvą padarydamas laisvą miestą, Prūsijai grąžindamas Torunę ir Poznanę su aplinkinėmis žemėmis. Lenkijos autonominė karalija panaikinta 1832 po sukilimo prieš rusus. Rusija savo sieną dar labiau pastūmėjo į vakarus. Tokia padėtis išsilaikė ligi I pas. karo, po kurio Lenkija atsikūrė nepriklausoma, surinkusi beveik visas savo istorines žemes vakaruose ir pietuose, tačiau nepasiekusi užsibrėžtų 1772, arba I p., sienų rytuose, nors ir užėmė nemažus plotus ukrainiečių, gudų ir lietuvių (su Vilniumi) gyvenamų kraštų. Pokarinė Lenkija buvo Rusijos ir Vokietijos pasidalyta II pas. karo pradžioje vadinamu V p.

P e n k t u o j u p. vadinama sovietinės Rusijos (Stalino) ir nacinės Vokietijos (Hitlerio) 1939 IX 29 sutartis, sudaryta Lenkiją karu užėmus. Siena nuo Lietuvos į pietus ėjo beveik tomis pačiomis vietomis, kaip ir 1795 tarp Prūsijos ir Rusijos. Toliau Sano upė dalijo Galiciją ir Ukrainą. Rusams liko Lvovas, Vokiečiams—Krokuva. Vokietijai prijungta dalis lietuviškųjų Sūduvos žemių (Suvalkų trikampis). Maždaug tomis pačiomis gairėmis buvo nužymėta Curzono linija, pravesta po I pas. karo sąjungininkų tarybos (1919 XII 9). Dabartinė Sov. Sąjungos siena su komunistine Lenkija apytikriai yra ta pati, kaip 1795 ir 1939 metų.

A. Arneth, Marias Teresias letzter Regierung Zeit, I–III, 1876–79; *B. Dembinski* (red.), Zródła do dziejów drugiego or trzeciego rozbióru Polski 1902; *O. Halecki*, History of Poland 1956; *W. Kalinka*, Ostatnie lata panowania St. Augusta 1891; *L. Konopczynski*, Liberum Veto 1930; *St. Kościalkowski*, Rzeczpospolita Obojga Narodów (Alma Mater Wilnensis III 1953); *K. Kraushar*, Książe Repnin a Polska I–III 1897–1900; *J. I. Kraszewski*, Polska w czasie 3 rozbiórow 1902–03; *R. H. Lord*, Second Partition of Poland 1915; *J. Ch. Schulz*, Reise eines Livlanders von Riga nach Warschau 1941; *St. Stawinski*, Polens Zugang zum Meere und Interessen Polens 1925; *G. Thomson*, Catherine the Great and the Expansion of Russia 1950; *J. M. Winiewicz*, The Polish-German Frontier 1944. *S.Suž.*

Padalis (anksčiau Padalskis) Pranas (g. 1911 XII 7 Šikšnių k., Girkalnio vls., Raseinių aps.) ekonomistas, visuomenininkas.

Pr. Padalis

1929 baigė Raseinių gimn. ir 1933 VDU teisių fak. (ekonomikos sk.). Ekonomikos studijas 1933–35 gilino Züricho univ. ir Sorbonoj. Apgynęs disertaciją apie fiziokratizmą Lietuvoje, 1938 VDU gavo ekonomikos mokslų dr. laipsnį. Nuo 1935 VDU teisių fak. jaunesnysis asistentas, 1939 persikėlus į Vilnių, ekonomikos fak. vyresnis asistentas ir nuo 1941 docentas; skaitė Lietuvos ūkio istoriją, ekonominę politiką, prekybos politiką. 1944 pasitraukė iš Lietuvos į Vokietiją, paskui persikėlė į Paryžių, 1946 atvyko į JAV. 1948–51 profesoriavo Detroito univ., 1954–58 dirbo Amerikos Balse (lietuvių tarnybos Europoje red., 1958 I–X tarnybos vedėjas, vėliau Vašingtone red.), nuo 1959 Arizonos valstybinio univ. prof. Visuomeniškai reiškėsi ateitininkuose, 1942–44 buvo LGSF centro v-bos pirm., nuo Lietuvos okupacijos laikų dalyvavo rezistencinėje veikloje. Laikinojoj Lietuvos vyriausybėj 1941 (VI 24 — VIII 5) buvo prekybos viceministras. Vokietijoj Vliko delegatūros narys 1944–5, Lietuvių Fronto atstovas Vlike, Vliko delegatas Paryžiuje 1945–46 ir JAV 1946–49 (čia daug prisidėjo ALT

konsoliduoti). Profesoriaudamas Detroite pasireiškė gausiomis paskaitomis amerikiečiuose Lietuvos bylos ir komunizmo klausimais. Svarbesni str.: Planingas ūkis ne socialistinėj valstybėj (Ekonomika 1935), Fiziokratai Lietuvoje (t.p. 1937), Pirmoji ūkio doktrina Lietuvoje (Židinys 1938 nr. 7).

Padalyvis lietuvių kalbos gramatikoj yra nekaitoma dalyvinė forma, padaroma iš visų laikų veikiamosios rūšies dalyvių, pvz. dìrbant, dìrbus, dìrbdavus, dìrbsiant. Mokslinėje literatūroje jis kartais vadinamas lotyniškuoju gerundijaus terminu. Kaip apskritai dalyviai, taip ir ši nekaitoma jų forma lietuvių kalboje gana plačiai vartojama, ypač esamojo ir būtojo laiko p. Galima skirti šiuos jų vartojimo atvejus: 1. P. vietoj pažyminio dalyvio, pvz. laukiu sūnaus parvažiuojant, palikau jį begulint. Šių p. vietoj galima vartoti ir atitinkamus dalyvius. 2. P. su naudininku, arba vad. savaiminis naudininkas (dativus absolutus), pvz. aušružei auštant, vainiką pyniau; atėjus rudeniui, atšalo oras. Šie p. yra taip pat pažymininės kilmės, nes jie yra senoviniai dalyvių naudininkai su galūne -i, kurie buvo suderinti su pažymimuoju daiktavardžiu-naudininku. Tai matyti iš p. sangrąžinės formos, pvz. saulei leidžiantis, visi išsiskirstė. Senuosiuose raštuose bei tautosakoje čia kartais vartojamas ir dabartinis dalyvinis naudininkas, pvz. numirė saulei nusileidžiančiai (= nusileidžiant). Pati išskirtinė (absoliutinė) grupė galėjo atsirasti iš paprastosios grupės tokiuose sakiniuose, kaip — jam bevažiuojančiam nelaimė atsitiko, kur naudininko su dalyviu vietoj pradėta vartoti naudininką su padalyviu (jam bevažiuojant), sudariusius jau išskirtinę laiko grupę. Plg. dar vagiui sprunkant yra vienas kelias, ieškančiam — daug. Išskirtinės padalyvinės, kaip ir dalyvinės bei pusdalyvinės (žr.), grupės yra sakininio pobūdžio ir pirmiausia reiškia laiko santykius: jos reiškia veiksmo laiką, kuris gretinamas su sakinio tarinio laiku. Esamojo laiko p. su naudininku reiškia vienlaikį veiksmą, vykstantį vienu metu su tarinio veiksmu. Būtojo laiko p. su naudininku reiškia ankstesnį veiksmą. Šios padalyvinės grupės gali dar turėti ir specifinių kitų (priežasties, būdo, sąlygos) reikšmių, pvz. byrant dirvoj, birs ir jaujoj (sąlyga). Pačią grupę su p. gali sudaryti, be naudininko, ir kiti žodžiai, pvz. šieną piaunant, buvo gražus oras. Vadovėliuose šios grupės kartais vadinamos ‚sutrumpintais šalutiniais sakiniais', nors kilmės atžvilgiu šios grupės yra senesnės už šalutinius sakinius, taigi ne grupės išriedėjo iš šalutinių sakinių, bet šalutiniai sakiniai iš grupių, kaip ir apskritai verbalinės formos išsivystė iš nominalinių formų. 3. P. gali eiti ir paprasta sakinio aplinkybe, kai jis vartojamas vienas — be naudininko ar kokio jam priklausančio žodžio, pvz. akys ištįso bežiūrint, išvažiavo temstant, grįžo sutemus. Tokie p. vartojami dar ir su kai kuriais prielinksniais, pv. miegosiu lig išaušiant.

J. Jablonskis, Rinktiniai raštai I 1957; *J. Endzelīns*, Latviu valodas gramatika 1951; *J. Otrębski*, Gramatyka języka litewskiego 1956. *L.D.*

Padang Indonezijos mst., svarbiausias Sumatros salos v. kranto uostas; apie 75.000 gyv. (1958). Viena seniausių olandų kolonijų, įkurta 1606, padaryta tvirtove 1667, bet visą laiką buvo nežymi vietovė, nors turėjo V. Sumatros sostinės vardą. Tik aptikus ties juo krašto gilumoj didelius akmens anglies išteklius, nutiesus išilgai salos krantą glžk. su dviem šakomis į krašto vidurį ir įtaisius Emmos uostą (į p.r. nuo mst.), P. ėmė sparčiai augti.

Padargas 1. žemės ar namų ūkio koks nors įrankis; 2. žr. Kalbos padargai.

Padarginė atskirai ar prie kitų ūkio trobesių pašiūrė, priestatas, kur laiko ūkininkai darbo vežimus, ūkio padargus. (žr. Pašiūrė, Ratinė).

Padaržė prie ar gale sodybos esanti lauko dalis, apydėmė. P. atskirais metais ūkininko buvo išimama iš bendrosios sėjomainos ir užsėjama miežiais, užsodinama bulvėmis ir dažnai dar aptveriama laikine žabų ar kitokia tvora. Vietomis p. vadinama ir kaimo sodybų gale esančios pievos, kurias susitarę ūkininkai laikinai įtveria galvijų prieaugliui laikyti. Aplamai p. kaime tegali atskiras ūkininkas įsitverti į sodybą tik kitiems sutinkant.

Pãdas 1. kojos pėdos (žr.) apačia. XIX a. ir dar vėliau dažnai vartotas p. sumušimas bausme sodų, laukų vagiliams, tyčiomis braidantiems po svetimas pievas, javus, o kartais ir lankuonims. Išeidami didelėms kelionėms dar XIX a. gale išsitepdavo p. degutu, pavaikščiodavo smėliu ir išeidavo basi; taip paruoštos kojos kelionėj nepasimuša. Panašiai tepė degutu

ar derva nekaustytų arklių kanopų apačias.

2. Apavo apatinė (kietoji) dalis. Vyžoms buvo dedamas medžio luobas, naginėms ar šliurėms — odos pasiuvas, klumpėms, mediniams — storos odos pakalas, o odos batams — atskiru būdu išdirbta galvijų oda.

3. Klojimo plūktinė asla, kur javus kulia (žr. Klojimas, Kluonas); krosnies vidaus apatinė aikštelė, išklota degtomis plytomis (žr. Duonkepis, Krosnis).

Padas Italijos upė žr. Po.

Padavėjas 1. kas ką paduoda; 2. kas valgius valgykloj paduoda, žr. Kelneris.

Padavimas terminas vartojamas tam tikriems tautosakos ir literatūros kūriniams pavadinti. Greičiausiai vertimas iš lenk. ‚podania'. Ypač įsigalėjo mūsų raštų kalboje V. Krėvei 1912 išleidus savo veikalą, pavadintą Dainavos šalies senų žmonių padavimai. Dabar šiam žodžiui dažnai suteikiama prasmė, kuri išreiškiama žodžiais ‚sakmė' ar ‚legenda'. Liaudiškas tam pačiam reikalui terminas yra ‚pãdava', pvz.: apie šitą pilį yra žmonėse daug padavų (Wörterbuch des lit. Schriftsprache II, 355). Iš pasakojimo, pavadinto p. vardu, skaitytojas laukia istorinio pobūdžio žinių, kurių paprastai ten esti; bet tos žinios dažniausiai esti tiek iškraipytos, kad jos nustoja vertės, kaip objektyvus istorinis šaltinis. Tai jau nebe istorija, bet tautosaka. Geresnis šiam reikalui terminas yra sakmė (žr.).

M. Dowojna-Sylwestrowicz, Podania žmujdzkie, 2 tt., 1894; *J. Balys,* Istoriniai padavimai 1949.

J.B.

Padažas skystesnio ar tirštesnio pavidalo priedas prie pagrindinių ar saldžiųjų patiekalų, pagerinąs valgių skonį bei jų maistingumą ar juos pagražinąs. P. žinoma visa eilė, ir jie gaminami labai įvairiais būdais, panaudojant įvairius maisto produktus ir prieskonius. Pagal pagrindinių valgių rūšį, prie kurių pateikiami, p. yra skirstomi į šaltuosius ir karštuosius. Šaltuosius p. gaminant dažniausiai vartojami produktai yra: riebalai (aliejus, sviestas ir kt.), pomidorai, grietinė, kiaušiniai, mėsa, žuvys, be to, cukrus, krakmolas, želatina, actas, druska ir įvairūs prieskoniai. Pagrindinis majonezas (žr.) yra toks šaltas p., iš kurio gali būti pagaminti įvairūs specifiniai majonezai, panaudojant vienokius ar kitokius priedus. Karštieji p. gaminami iš raudono arba balto sultinio (buljono), pieno, grietinės, riebalų, krakmolo, paspirgintų miltų (p. sutirštinimo priemonė), panaudojant pagal reikalą įvairius prieskonius ir kitus priedus (actą, druską ir kt.). *F.M.*

Padažinė, terlė, padažui šildyti ir laikyti gili molinė lėkštė, dubenėlis. XIX a. gale ir vėliau p. buvo iki 30 cm skersmens ir 5–8 cm gylio dubenėliai, dažnai apystačiais kraštais, dažniau žiestos iš šlyno, kaip rausvo molio, ir neturinčios jokio rašto. Vėlesnės p. turėjo lėkštiškai atverstą briaunelę ir nebuvo tiek gilios.

Padegėlis nuo gaisro nukentėjęs žmogus. Iki I pas. karo buvo įprasta, kad p. kaimynai teikia visuotinę pagalbą, sušelpdami pinigu, o pagal reikalą — drabužiais, maistu, grūdais, pašaru ir t.t. Statantis p. trobesius, talkininkai dažnai patys renkasi ir iš tolimesnių apylinkių ir daug kur išskirtinių talkų būdu: savo maistu ir savu gyvuliams pašaru. Į talkas suvažiuodavo iki 100 ar net daugiau arklių, o Žemaičiuose dažnai viena diena ir pastatą pastatydavo, palikdami kitoms dienoms tik dengti. Taip pat buvo įprasta, kad pirmaisiais po gaisro metais p. važinėja savo valsčiuje ar net platesnėje apylinkėje ir iš ūkininkų gauna šiek tiek grūdų. XIX a. gale, pradėjus trobesius drausti ar patiems kaimams ir platesnėms apylinkėms susitelkti į savas atskiras draudimo ar savišalpos draugijas, p. važinėjimas ėmė smarkiai nykti ir prieš II pas. karą dažniau tebuvo sutinkamas tik Vilniaus krašte. *A.Mž.*

Padegimas nusikalstamas gaisro sukėlimas. XIX a. Lietuvoje ūkininkų sodybas daugiausia padegdavo keršydami, ypačiai rudens metu, kai javai jau būdavo klojimuose. Sugautą gaisro metu padegėją ūkininkai dažnai bausdavo mirtimi — įmesdavo tiesiog į ugnį, o vėliau išaiškintą lupdavo iki mirties. Pagal senųjų pasakojimus, po gaisro išaiškintą padėgėją uždarydavo pirtyje ir ten nutroškindavo arba drauge su pirtimi sudegindavo. Po 1900 lietuviams steigiant vartotojų dįas ir perimant į savas rankas prekybą, žydai padeginėjo jų pastatus ir miesteliai degdavo po kelis kartus (pvz. 1902, 1903 ir 1905 Dusetų gaisrai per Velykas), todėl prieš šiuos p. pačių gyventojų griebtasi senų bausmės papročių—mirties bausmių. Nauja p. banga Lietuvoje siautė I pas. karo metu, nes tuomet kerštui išlieti p. buvo pati įprastiniausia priemonė.

Šalia paprastųjų dar buvo ir bausminiai p., kurių griebdavosi susitarę kaimo vyresnieji prieš atskirus asmenis ar jų šei-

mas. XIX a. gale ‚išrūkydavo' kaimo arkliavagių, vagilių sodybas; daug kur išrūkė prieš I pas. karą ir kaimų smuklininkus. Tokiems p. parinkdavo tinkamą metą (perkūniją, vestuves, vakaruškas), kada kaime pakankamai žmonių, kad gaisras būtų įmanoma išlaikyti tik numatytoje sodyboje ir gesinti tokiu būdu, kad toji sodyba sudegtų iki pamatų. *A.Mž.*

Padegs Kārlis (1911–1940) latvių dailininkas. 1934 baigė dailės studijas Rygoje. Vienas originalesnių latvių grafikų — išradingas stilizuotojas, rafinuotos technikos. Temos neįprastos, siaubingai dramatiškos arba pabrėžtinai dekadentiškos. Stipriausi P. kūriniai: karo siaubo ciklas ir iliustracijos Wilde ir Hamsuno knygoms. P. aliejum atliktos kompozicijos — ekspresionistinės krypties.

Padėjimas (nusikalstamai veiklai, priešui) žr. Nusikaltimas, Krašto išdavimas.

Padėklas 1. rąstinis ar lentinis pašovas, ant kurio kas nors sudedama, kad nedrėktų ir pn.; 2. didelė ir negili (apie 60 × 30 cm) lėkštė (‚taca') indams nešioti. XIX a. Lietuvos dvaruose buvo išplitę sidabriniai ir net paauksuoti p., paprastai meniškai puošti (vidaus dugnas, krašteliai, ąselės). Šalia įvežtinių iš Europos, dažniausiai buvo Vilniaus auksakalių darbo. Šiais p. dvaro tarnai paduodavo kavą, užkandžius bei kt. valgius. Dažnai buvo kiek mažesni, gražesnių raštų p., kuriuos naudojo dvarininkui laiškus paduoti ir pn. Tuomet vad. liokajus ir p. mūsų dvaruose buvo labai ryškūs požymiai. Iš dvarų ir turtingųjų miestelėnų p. menkėdami plito ir į kaimus.

Padėkos Diena (Thanksgiving Day) JAV tautinė šventė, mininti Plymouth'o piligrimų (žr.) 1621 derlių po pirmųjų vargo metų atvykus į Ameriką. Tais metais gubernatorius William Bradford paskelbė P.D., kurios puotoj dalyvavo visi kolonistai ir kaimynai indėnai. Tokia diena buvo dažnai ir vėliau įvairiose vietose, bet oficialiai tautinę P.D. paskelbė pirmasis JAV prezidentas Vašingtonas 1789 XI 26. Žurnalistei Sarah J. Hale išvysčius akciją atgaivinti tos dienos visose JAV šventimą, prezidentas Linkolnas 1863 šiai dienai paskyrė lapkričio paskutinį ketvirtadienį, tuo būdu stabilizuodamas jos datą. Rooseveltas 1939–41 paskyrė P.D. lapkričio trečiąjį ketvirtadienį. Kongresas 1941 nustatė, kad P.D. švenčiama lapkričio ketvirtą ketvirtadienį. P.D. minima bažnyčiose ir šeimose; pagrindiniu patiekalu yra kalakutas priminti tuos keturius laukinius kalakutus, kurie buvo pateikti pirmajai piligrimų padėkos puotai.

R. ir A. Linton, We Gather Together 1949.

Padėlys gūžtoje laikomas kiaušinis, kad vištos ten dėtų. P. naudoja dažnai ir ančių kiaušinius, nes jie stipresnio kiauto, o kartais vištas apgaudinėja ir mediniais p.

Pademelonas (Macropus thetidis) žr. Valabas.

Paderborn Vokietijos mst. Vestfalijoje, tarp Dortmundo ir Hannoverio; 46.100 gyv. (1954). P. yra žymus katalikybės židinys su daugeliu mokslo ir kat. akcijos institucijų. Arkidiecezijos katedra statyta 1230–80, bet jos bokštas jau iš 1068, o kertinis akmuo (matomas prieangy) buvo padėtas VIII a. Be to, mieste yra dar kelios XII–XVII a. bžn., viena gražiausių visoj Vokietijoj vėlyvojo renesanso (XVII a.) rotušių, diecezijos muziejus su madonomis iš XI–XIX a. ir Konrado von Soest kūriniais. 1562 P. buvo sugalvotas kortų lošimas ‚66', plačiai žinomas Europoj. Kat. institucijos: teol.-filosofijos akad., teologų konviktas, dvasinė sem., pedagoginė akad., Bonifaco sąjungos centro būstinė, arkivyskupo akademinė biblioteka (per 130.000 tt., 1313 rankraščių ir 3300 XII–XVIII a. dokumentų, 722 inkunabulų), pranciškonų vienuolynas su studijų namu, benediktinų misijų kolegija, gailestingųjų seserų motininis vienuolynas, klarisių, pranciškonių, saleziečių, salvatoriečių augustinių vienuolynai ir kelios leidyklos. Pramonė: cemento, kalkių, baldų, maisto produktų (didelės kepyklos) gamyba, žymi auksakalystės verslamonė.

P. yra vienas seniausių Vokietijos mst., kilęs iš romėnų laikais žinomos vietovės; VIII a. vyskupijos sostinė Patrisbrunna, kur 777 Karolis D. buvo sušaukęs savo imperijos seimą, o 799 susitiko su pop. Leonu III. 1009–36 apjuostas mūru, nuo 1295 Hanzos s-gos narys. Vyskupo 1614 įkurtas kat. univ. išsilaikė ligi 1819. Kasmet ruošiamas miesto globėjo šv. Lozoriaus garbei liaudies festivalis. II pas. karo metu buvo sąjungininkų karo aviacijos puolimais sunaikinta apie 85% visų miesto namų. *A.B.*

Paderewski Ignacy Jan (1860 Kurylowkoj, Podolėj, Lenkijoj — 1941 Naujorke, JAV) lenkų pianistas ir kompozitorius, politikas patriotas. Pirmą kartą koncertavo

būdamas 12 m. Jo gabumai atkreipė mecenatų dėmesį, ir jis buvo išsiųstas mokytis į Varšuvos konservatoriją. Baigęs fortepijono ir kompozicijos klases, toj pačioj Varšuvos konservatorijoj buvo paskirtas fortepijono klasės instruktorium. 1881 Berlyne gilino kompoziciją pas prof. Kielį, kurį laiką fortepijoną studijavo pas žinomą to meto pedagogą Leszetycki Vienoje. 1887–89 P. pirmą kartą plačiau pasirodė koncertuose Vienoje ir Paryžiuje, iš karto įgydamas visų pripažinimą. Daug gastroliavo su koncertais Europoje, Š. ir P. Amerikoje ir Afrikoje. 1909 paskirtas Varšuvos konservatorijos direktoriumi. I pas. karo metu pradžioj gyveno JAV, vėliau Paryžiuje, kur veikė lenkų tautiniame komitete. 1918 pabaigoj atvykęs Varšuvon, padėjo išlyginti santykius tarp J. Pilsudskio ir užsienyje veikusių lenkų politikų. 1919 I–XII buvo pirmasis Lenkijos ministras pirm. ir užsienio reikalų ministras; drauge su Dmowskiu atstovavo Lenkijai Versalio taikos konferencijoj. Vėliau buvo Lenkijos atstovas Tautų s-goj. 1922 pasitraukęs iš politikos, vėl atnaujino savo keliones po pasaulį su koncertais. Nuo 1922 daugiausia gyveno JAV. 1939 Vokietijai okupavus Lenkiją, P. vėl įsijungė į politinę veiklą ir Prancūzijoj pirmininkavo egziliniam parlamentui. Nuoširdus patriotas, Lenkijos nelaimių metu jis pats rengė ir dalyvavo daugely koncertų nukentėjusios Lenkijos ar jos žmonių naudai. 1940 iš Prancūzijos atvyko į JAV ir čia netrukus mirė. Daugiau jis pasižymėjo kaip pianistas-interpretatorius negu kompozitorius. Ypač gerai jis pažino Chopino muziką. Parašė operą Manru (1901), simfoniją B-minor ir daug fortepijono kūrinių (garsus menuetas in G). — Lietuvių spaudoj buvo keliama (K. Griniaus, M. Biržiškos), kad P. tėvas kilęs iš Lietuvos.

I. Paderewski

M. Lawton, The P. Memoirs 1938; *A. Baumgartner,* La vérité sur le pretendu drame P. 1948; *H. Opieński,* I. J. P. ²1948; *C. Kellog,* P. 1956.

J.Kč.

Padiēnis, padieninkas, dieninis, žr. Dieninkas.

Padievietis 1. k. Kvėdarnos vls., Tauragės aps., 3 km nuo Kvėdarnos; 1923 buvo 18 ūkių ir 102 gyv. Tarp Aitros ir Jūros upių yra piliakalnis, žmonių vad. Pilele. Čia aptiktas storas kultūrinis sluoksnis.

2. Dv. (vėliau k.), Laukuvos vls., Tauragės aps., 5 km į p.r. nuo Laukuvos, prie pat Dieviečio ež. Anksčiau dv. priklausė Tallat-Kelpšams; 1923 buvo 48 gyv. Pietiniame Dieviečio (P.) ež. krante yra 40 m aukščio keturkampės formos piliakalnis, vad. Dieviečio, arba P., kalnu. Iš v. jį supa Šventupis, iš r. Senežerio (Ežerviečio, Gyvatpelkės) pelkės, į š.r. yra Gundakalnis. Per pelkes į r. eina kūlgrinda, akmenimis grįstas kelias, kuris kerta Yžnės upelį. Žmonės naudojo šį sen. kelią susisiekti per pelkes.

L. Krzywicki, Żmudź starożytna 1906–20.

J.P.

Padirbinys 1. kokio nors daikto dirbtinis pakaitalas, surogatas; 2. netikras, suklastotas dirbinys (parašas, pinigai, dokumentas ir t.t.). Žr. Falsifikacija, Klastojimas.

Padysnys k. Daugėliškio vls., Švenčionių aps. Lenkų okupacijos laikais (1920–39) veikė lietuvių-lenkų pradžios m-la; lietuvių mokinių buvo 31 (1934).

Padišachas monarcho titulas kai kuriose Azijos šalyse. Pirmiausia jis atsirado Persijoj (kilęs iš persų Pehlevi patichšach ‚karaliaus saugotojas'), vėliau, XV a., prigijo Turkijos imperijoj, kur išsilaikė iki sultanato panaikinimo 1922. Nuo 1926 Afganistano valdovų titulas.

Paditvys Pelėsos apylinkės k., Rodūnios vls., Lydos aps. Lenkų okupacijos laikais įsteigta lietuviška m-la, kuri pradžioje veikė slaptai, o nuo 1925 Ryto švietimo d-jos vardu. Mokėsi 34 lietuvių vaikai. Uždaryta 1927, įsteigus valdinę m-lą su lietuvių k. tiktai kaip dėstomuoju dalyku, bet mokytojai buvo skiriami lenkai.

Padlewski Zygmunt (1835–1863) vienas žymiųjų 1863 sukilimo vadų. Studijavo Kijevo univ. Baigė Petrapilyje karo akad. ir joje lektoriavo. 1861 išėjo iš kariuomenės ir išvykęs užsienin dėstė lenkų karo mokykloje Cuneo (Italijoje). 1862 grįžo į Varšuvą ir rengė sukilimą (Centrinio tautos komiteto narys). Važinėjo Petrapilin derybų vesti su rusų revoliucionieriais, o taip pat derėjosi Londone su Hercenu, Bakuninu, kad rusai paremtų sukilimą. Buvo paskirtas Kauno apy-

Z. Padlewski

gardos karo viršininku ir vadovavo 2000 daliniui. Pateko rusams į nelaisvę ir 1863 V 15 buvo sušaudytas Plocke. *P.Č.*

Padolė žr. Podolė.

Padolskis Vincentas (1904 IV 21 Virbaly, Vilkaviškio aps. — 1960 V 6 Romoje, Italijoj) vyskupas. Mokėsi Kybartų gimn.; filosofiją studijavo Romos Gregorianumo univ. 1922–25 ir baigė filosofijos dr. laipsniu 1925, toliau studijavo teol. Šveicarijos Fribourgo univ., gaudamas teologijos dr. laipsnį 1930. Kunigu įšventintas 1927 VIII 21. Specializavosi Romos Šv. Rašto institute 1930–32, gaudamas Šv. Rašto licenciatą 1931 ir Šv. Rašto kandidato laipsnį 1932. Vilkaviškio kunigų seminarijoj dėstė Šv. Raštą 1932–39 ir vėliau 1941–44. 1938 IX 20 apgynė habilitaciją VDU teol.-filosofijos fak. ir buvo paskirtas N. Testamento katedros vedėju docentu; šias pareigas ėjo ligi bolševikų atėjimo. Paskirtas tituliniu Larandos vyskupu 1940 VII 18 ir konsekruotas 1940 VIII 4. Vilkaviškio diecezijos vyskupas augziliaras (prie vysk. A. Karoso) 1940–47, tos pačios diecezijos vyskupas koadjutorius (sedi datus) nuo 1948. Iš Lietuvos 1944 pasitraukė į Regensburgą ir 1951 persikėlė į Romą, kur buvo Liet. Šv. Kazimiero kolegijos prezidentas. Vadovavo liet. kat. mokslo akad. atkūrimui tremtyje ir buvo jos pirm. 1956–59. Paskelbti veikalai: Šv. Teresė Vaikelio Jėzaus 1927, L'idée du sacrifice de la croix dans l'Epître aux Hébreux 1935 (disertacija), Kelionė į Šv. Žemę I 1938, Kristaus kunigystė 1940, svarbesni str. — Šventoji Žemė (Tiesos Kelias 1934), Šv. Rašto neklaidingumas (Soter 1934), Kristaus mirties data (Židinys 1935), Seniausi Šv. Rašto kodeksai (Tiesos Kelias 1936), Dievo kultas laikais prieš Mozę (t.p. 1937), Vysk. A. Baranauskas ir Šv. Rašto vertimas į lietuvių kalbą (LKMA Suvažiavimo Darbai III 1940).

Vysk. V. Padolskis

Padova žr. Paduva.

Padovani Jean Marie Gabriel (1893 P. Prancūzijoje — 1952 Canberroje, Australijoje) prancūzų diplomatas. Buvo gavęs literatūros ir teisių licenciatus. I pas. karo metu karininkas. Atvykęs į Kauną 1920 VIII, kaip atašė prie Prancūzijos komisaro Pabaltijo kraštams, P. nebuvo dar karjeros diplomatas. Todėl 1922 išlaikė konkursą prie Prancūzijos užsienio reikalų m-jos ir buvo paskirtas pasiuntinybės ataše; 1924 pakeltas ambasados ataše ir jam pavesta vadovauti Prancūzijos pasiuntinybei Kaune. Tuo būdu P. buvo pirmasis Prancūzijos diplomatinis atstovas Lietuvoje. Taip pat P. buvo pirmas ir ligi šiol vienintelis prancūzų diplomatas, užsienio reikalų m-jos konkurse pasiūlęs liet. k. kaip vieną svetimų kalbų, ir sėkmingai išlaikęs egzaminą (egzaminatorius buvo tuometinis Lietuvos pasiuntinybės Paryžiuj sekr.). P. lietuvių k. gerai mokėjo ir vėliau, būdamas užsienio reikalų m-jos centre, sekė lietuvių spaudą. P. buvo nuoširdus liet. tautos draugas ir daug prisidėjo prie prancūzų oficialių sferų supažindinimo su atsikūrusia Lietuva. Buvo apdovanotas Vyčio Kryžiaus ir Gedimino ordinais. Palikęs Kauną 1926 V P. ligi 1934 ėjo įvairias pareigas užsienio reikalų m-jos centre. Nuo 1935 buvo konsulu ir nuo 1940 gen. konsulu Bazelyje, 1945–46 pasiųstas su misija į Berlyną ir Austriją ir pakeltas įgaliotu ministru, o 1949 paskirtas ambasadorium į Canberrą (Australijoje). *Ed.T.*

Padovano Jan Maria, vad. il Mosco Patavini arba il Muscha (m. 1574 III 31 Krokuvoje) italų skulptorius ir architektas, kilęs iš Paduvos. Pagrindinis renesanso meistras Žygimanto Augusto epochoj Lenkijoje ir Lietuvoje. Agostino Zoppo mokinys. Apie 1530 atvyko Lenkijon. 1541 Krokuvos mst. aktuose minimas kaip Joannes Maria lapicida. Vėliau P. Krokuvoje laikė didelę dirbtuvę ir turėjo savus namus. Dirbo karaliui ir vyskupams. 1532 padarė Žygimanto Senojo, karalienės Bonos, Žygimanto Augusto ir karalienės Izabelės medalius. 1552 nukalė marmurinį antkapį vysk. Samueliui Maciejovskiui Vavelio katedroje. P. darbų Lietuvoje nėra išlikę. 1546 P. (kartu su Giovanni Cini) nukalė Vilniuj mirusiai pirmajai Žygimanto Augusto žmonai Elzbietai marmurinį paminklą, kuris 1553, sudėtas į 19 dėžių, buvo nuvežtas į Vilnių ir, Decijaus liudijimu, laikinai deponuotas Vilniaus bernardinų vienuolyne. 1571 Žygimantas Augustas savo testamente mini šį paminklą Elzbietai, kuris esąs jo statybų prefekto Jobo Breitfuso žinioje. Morelovskis samprotavo, kad po 1794 gaisro bernardinų vienuolyne šis paminklas sunyko, bet vienas rausvo marmuro fragmentas — sužalotas ap-

skritas reljefas 46,5 cm aukščio, vaizduojąs moteriškę — patekęs į Vilniaus univ. rinkinius, iš kur 1865–69 išgabentas Maskvon ir yra Rumiancevo muziejuj (žr. pav.) 1553–55 P. dirbo antkapinį paminklą 1551 mirusiai karalienei Barborai Radvilaitei. Šitam paminklui 8 Salzburgo marmuro blokai buvo užsakyti 1552 ir atvežti Krokuvon. Sledzievskio nuomone, šie marmuro blokai buvo po to nuvežti Vilniun, ir pats P. antkapio darbų tuoj atvyko į Vilnių. 1553 IV 18 už darbą prie Barboros antkapio P. išmokėta 280 florinų. Z. Hornungas, pasirėmęs Scardeonio duomenimis, sprendžia, kad apie 1553–55 P. statė Šv. Onos – Šv. Barboros bžn. Vilniaus pilies teritorijoje. Šis nepaprastai puošnus renesanso pastatas turėjo būti Žygimanto Augusto šeimos mauzoliejum, bet nebuvo baigtas, ir jam skirtieji antkapiai dingo. Yra nuomonė, kad P. nukalė antkapinį paminklą D.L.K. Vytautui Vilniaus katedroje. Starovolskis paduoda šito paminklo epitafijos lotynišką tekstą, kuriame pažymėta, kad 1573 vysk. Valerijonas (Protasevičius) prie Bonos Sforzos įsteigtojo Vytauto altoriaus pastatė paminklą. Nukentėjęs per 1610 katedros gaisrą šis paminklas išnyko. Krokuvoje išliko visa eilė P. darbo marmurinių paminklų vyskupams Vavelio katedroje (Tomickiui, Chojenskiui, Gamratai), Tarnovskiams Tarnovo katedroje, vysk. Dziergovskiui Gniezno katedroje. 1556–59 P. perstatė Krokuvos Sukienicų hales renesanso stiliumi, uždėdamas ant stogo atikas. Taip pat perstatydamas Tarnovo rotušę P. papuošė renesanso stiliaus atikomis. Atikų motyvas XVI–XVII a. lenkų architektūroje turėjo didelę reikšmę. Atikas turėjo ir Vilniaus renesanso pastatai.

J. M. Padovano: karalienės Elzbietos Jogailaitienės paminklo fragmentas

Scardeoni, De antiquitate urbis Pataviae et claris patavinis libri tres 1560; *A. Chmiel,* Źródła do historji sztuki i cywilizacji w Polsce I 1911; *M. Morelowski,* Korona i helm znalezione w Sandomierzu a sprawa korony Witolda i grobowców dynastycznych w Wilnie (Ateneum Wileńskie VII 1931); *K. Sinko-Popielowa,* Ze studiów nad Padovanem (Biuletyn historji sztuki kultury VII 1935); *F. Kopera,* J. M. P. (Prace komisji historji sztuki w Polsce VII 1938); *S. Świszczkowski,* Sukiennice na Rynku Krakowskim w epoce gotyku i renesansu (Biuletyn historji sztuki i kultury X 1948); *Z. Hornung,* Mauzoleum Króla Zygmunta I w Katedrze Krakowskiej (Rozprawy komisji historji sztuki kultury I 1949). *P.Rkl.*

Pādovinis k. Liudvinavo vls., Marijampolės (9 km nuo jos į p.r.) aps., abipus Dovinės upės; 1923 buvo 402 gyv., iš kurių 6 šeimos liuteronų, o visi kiti kat. (Daukšių par.). Ligi 1931 P. buvo vls. centras, įkurtas dar XIX a. Prieš I pas. karą čia buvo dviejų komplektų pradžios m-la; jos ir vls. įstaigos mūriniai namai buvo sugriauti 1915, kai pro P. ėjo pusmetį išsilaikiusi fronto linija. Nepriklausomybės metu m-la buvo iš naujo pastatyta. 1936 šaulių būrys pastatė Lietuvos laisvės gelžbetoninį paminklą. P. laukai r. pakraščiu siekia Amalviškių pelkyną, kur yra išlikusi nežymi kulgrinda į Varnupių piliakalnį. Pačiame P. yra kitas piliakalnis, kurio vienas šonas nuolaidžiai nukastas ūkininko, norėjusio jį visą kaip nenaudingą kalnelį nukasti. Ties juo vidurinio geležies amžiaus kapinynas, kuriame atsitiktinai išarta VI a. sidabrinė lankinė žieduotoji segė (radinys Istorijos-Etnografijos muziejuje Vilniuje). *A.B.*

Padre Feijóo žr. Feijóo y Montenegro.

Padre Isla žr. Isla.

Padubysỹs 1. (ir Baziliónai) mstl., vls. centras, Šiaulių aps., prie Dubysos, 21 km į p.v. nuo Šiaulių; 1923 buvo 191 gyv. Anksčiau ši vietovė buvo vad. Bazilionais (žr.), pagal čia 1749 įsikūrusius vienuolius bazilijonus. Prie Dubysos yra buvęs piliakalnis, bet vėliau suardytas. Apie 1906 netoli P. rusų plk. S. Massalitinovas nesistemingai kasinėjo senojo geležies amžiaus pilkapius, kuriuose surasta nemaža II a. įkapių: 2 antkaklės buoželiniais galais; trumpos žalvarinės įvijos; baltiškos akinės segės; lankinė segė trikampe kojele; laiptelinė segė su trimis laipteliais; ritinis (ritės pavidalo) smeigtukas su grandinėlės likučiais; 2 masyvios apskrito piūvio apyrankės, papuoštos akiniu raštu; 6 siauros juostinės apyrankės apvalėjančiais galais ir kt. Radiniai perduoti į Senovės muziejų Vilniuje (vėliau VU muziejus). P. miškas yra 639 ha ploto; medynai pušies su egle.

M. Makarenko, Zabytki archeologiczne gub. Kowieńskiej (Kwartalnik Litewski II 1910, 104).

2. Dvaras Seredžiaus vls., Kauno aps., 3 km nuo Seredžiaus, prie Dubysos; 1923 buvo 86 gyv. XIX a. pradžioje Burbos valdomo dv. žemėje rastas VI a. antkrūtininis papuošalas, sudarytas iš ritinio smeigtuko su 3 plokštelėmis galvutėje, puslankio pavidalo pakabėlės, prie kurios prikabintos 3 grandinėlės, o jų galuose po vieną pusmėnulio pavidalo kabutį. Radinys pateko

į Lietuvių mokslo d-jos muziejų Vilniuje.

E. Tyszkiewicz, Badania archeologiczne 1850, tab. I : 6. *J.P.*

Paducah JAV mst. Kentucky vst., prie Ohio ir Tennessee upių santakos; apie 40.000 gyv. (1959). Drabužių, batų, tekstilės mašinų, radijo aparatų, chemikalų, baterijų, bičių avilių ir kt. pramonė, tabako ir žemuogių (braškių) prekybos centras. Nuo 1950 P. yra atominės energijos komisijos būstinė.

Padūdiškio durpynas Čedasų vls., Rokiškio aps., 65 ha, 2 m gylio. Sudurpėjimas vidutinis. Pelkė 80 ha, tarpinio tipo.

Padūmė D. L. K-tijoje ir Lenkijoje mokestis nuo kiekvieno ‚dūmo' (gyvenamo namo). P. buvo žinoma iš seno D. L. K-tijos pietinėse žemėse, kur vietininkai nuo kiekvieno rūkstančio namo (‚dūmo') ar kiemo, šalia kitų reikalaujamų prievolių, rinkdavo iš valstiečių p., vad. podymščina. Iš D.L.K. dvarų valstiečių Kijevo ir Podolės žemėse ilgai p. tebuvo renkama kas treti metai. Ten p. buvo įvesta ir privačių dv. valstiečiams. Įsakmūs nuostatai apie p. Podolėje žinomi iš 1507, Kijevo žemėje — 1529. P. ten atsirado dar senosios Kijevo valstybės laikais, kai totoriai anas žemes niokodavo. Tada p., kaip vėliau hiberna (žr.), buvo skiriama pasieniui ginti, kariuomenei laikyti. Volinijos ir Smolensko žemėse p. reiškė beveik tą patį mokestį, kaip ten buvusi jaučių jungo (žr.) prievolė (volovščina) ar arklo (žr.) mokestis (pososčina). D. L. K-tijos rytinėse ir pietinėse dalyse, dėl labai įvairuojančio gyventojų užsiėmimo, kartais šalia jungo ar arklo mokesčių, daliai gyventojų laikėsi p. prievolė. Kijevo ir Volinijos srityse ilgai, šalia jungo, vis buvo p. mokestis. Mstislavlio k-tijoje, šalia arklo mokesčio, valstiečiai mokėjo ir p. Palenkėje jau XV a. p. mokėjo ir miestiečiai. Iki XVI a. galo etnografinėje Lietuvoje p. neimta, nes čia nuo seno buvo žinoma sidabrinės (žr.) prievolė. Nuo 1629 p. buvo įvesta visoje Lietuvos-Lenkijos respublikoje privalomu mokesčiu ir bajorų gyvenamiems namams, t.y. jų šeimoms. Viena p. turėjo būti pusė auksino (= 15 grašių). P. buvo įvesta ir miestiečiams. Nuo didesnių mūro namų p. siekė 3, nuo smuklių ir mažesnių mūro namų — 2 auksinus. Neturį savo valstiečių, kurie patys dirbo žemę, p. nuo valako mokėjo 1 auksiną. Nuo mažesnių žemės gabalų buvo imama 10–15 grašių (Volumina Legum IV, 321–23). Karo pavojui ištikus, buvo nutariamos kelios p. iš karto. Pvz. 1661 Žemaičių bajorai apsidėjo dviejų p. mokesčių, skirtų apmokėti kariuomenei. Bet p. nebuvo populiarus mokestis, bajorai jį nenoriai mokėdavo, būdavo daug skundų. Tad Vladislovas Vaza, tapdamas karaliumi, buvo žadėjęs panaikinti p. ir arklo mokestį. Pažymėtina, jog K. F. Obuchovičius (Smolensko vaivada) savo Dyaryusze 1630–54, (išl. Vilniuje 1859) pamini, kad Upytės atstovas Čičinskas (žr.) seimą nutraukęs dėl karaliaus noro įvesti karo reikalams padidintą p. XVII a., kai buvo imtos didinti valstiečių prievolės, p. mokestis buvo imtas įvairiai didinti. Pvz. 1650 Beržėnų tijūnijos kaimų valstiečiai skundėsi, kad iš jų p., vietoje vienos kapos grašių, buvo renkamos beveik keturios. Semeliškių seniūnijoje 1671 net nuo pusvalakio buvo renkama 10–15 ir daugiau auksinų p. (tada 1 auksinas = 30 grašių). Per visą XVIII a. skundai dėl didinamos p. nesiliovė. Ja skundėsi ir miestų gyventojai. Pvz. Vilniaus miestiečiai 1738 rūpinosi respublikos seime, kad jie tais metais būtų atleisti nuo p., kaip buvusios padarytos lengvatos valstiečiams. 1775 seimas, perorganizuodamas valstybės santvarką (Nuolatinės tarybos įsteigimas), suprastino ir mokesčius. Panaikinus hiberną, p. buvo padidinta 50%. P. pasiliko dar ir iki XIX a. pusės. Ją toliau mokėjo ir bajorai pagal 1831 reformą. P. ir toliau laikyta rinkliava kariuomenei išlaikyti. Turintieji savo žemę ir sėslūs gyventojai mokėjo po 3 rb. nuo dūmo, nuomojantieji — po 2 rb., nors būtų ir mažiau negu 3 šeimos nariai. P. mokestį turėjo išrinkti pačios bendruomenės. Tik po 1864 reformų, įvedus visuotinę karinę prievolę, p. mokestis buvo reorganizuotas.

Akty Vilenskoj Kommissiji VIII 281, 540; X 478; XXXV 36; *M. K. Liubavskij,* Oblastnoje delenije i mestnoje upravlenije litovsko-russkago gosudarstva 1892–93; *Z. Ivinskis,* Geschichte des Bauerstandes in Litauen 1933; *A. Janulaitis,* Lietuvos bajorai ir jų seimeliai XIX a. 1935; *K. Avižonis,* Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais 1940; *K. Jablonskis,* Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais 1959.

Z.I.

Paduobio durpynas Juodupės vls., Rokiškio aps., 190 ha ploto, 3 m gylio; vidutiniškai sudurpėjęs. Pelkė 210 ha, tarpinio tipo.

Paduva (it. Padova) š.r. Italijos mst., 37 km į v. nuo Venecijos; 166.000 gyv. (1952). Mašinų, automobilių, aliuminio ir konservų pramonė. Senovėje turtingas romėnų miestas Patavium. 452 hunų apiplėštas ir sugriautas. Viduramžiais atsigavęs, iki 1318 buvo nepriklausoma respublika, vėliau val-

Paduva. Šv. Antano bazilika

dė Carrara. Nuo 1405 priklausė Venecijai, 1797 Austrijai, 1866 Italijai.

P. svarbi vietovė meno istorijoje, nes P. dirbo trys pirmaeiliai italų meistrai: Giotto, Donatello ir Mantegna. P. bžn. statytos iš degintų plytų. Didinga S. Antonio bazilika, vad. Il Santo, yra kulto vieta liaudies mylimo šv. Antano Paduviečio, čia mirusio 1231. Ši pranciškonų bžn., pradėta statyti 1232 ir baigta 1424, yra gotiško stiliaus, su 7 kupolais (Venecijos įtaka). Jos didžiajame altoriuje yra florentiečio Donatello darbo brangūs žalvariniai reljefai iš šv. Antano gyvenimo ir kt. figūros. Capella del Santo koplyčioje yra J. Sansovino, A. ir T. Lombardi reljefai ir šv. Antano karstas. Cappella S. Felice turi įdomias Altichiero ir Avanzo freskas. Aikštėje prieš baziliką stovi raito Gattamelatos (žr.) paminklas — žymiausias Donatello kūrinys, o aikštės p. pusėje yra Scuola del Santo brolijos namai su Tiziano freskomis 1511. Senamiesčio pakraštyje stovi buv. augustinų vienuolynas su gotiška bžn., vad. Eremitani, iš XIII–XIV a. Jos Šv. Jokūbo ir Kristupo koplyčioje buvęs Mantegnos freskų ciklas 1944 aliantams bombarduojant žuvo. Greta buv. romėnų amfiteatro stovi mažutė mauzoliejinė gotiška koplyčia Madonna dell'Arena, statyta 1303 P. didiko Scrovegni. Jos vidaus sienos nuklotos freskomis, kurias 1305 nutapė iš Florencijos pakviestas Giotto, Marijos ir Kristus gyvenimo temomis. Tai svarbiausias šio genialaus meistro kūrinys, pradėjęs Italijos ir Europos tapyboje naują epochą. Šiai koplyčiai skulptūrų dirbo G. Pisano. Tuo pačiu metu P. gyveno Dantė, kaip spėjama, padaręs abiem meistrams įtakos. Dar minėtini P. pilies griuvėsiai, vyskupo rūmai iš XIV a., teismo rūmai Pallazzo della Ragione, vad. Salone, kurių salė turi apie 300 freskų iš XIV a; baž-

nyčios: katedra 1551–77 su baptisterija iš XII a., benediktinų S. Giustina 1501–22, minima jau VI a.; S. Sophia X–XII a.; Servitų XIV a.; S. Francesco XV a.; Carmine XV a. Senamiesčio gatvių namai turi abiejose pusėse arkadas, kelioliką žymių patricijų rūmų, miesto sienos vartų, perstatytų renesanso stiliumi (archh. Bergamasco ir Falconetto).

P. universitetas įst. 1222 garsėjo visoj Europoj viduramžiais ir vėliau. Studijuoti teisės bei medicinos, teologijos ir filosofijos P. susirinkdavo studentai ne tik iš Italijos, Prancūzijos ir Ispanijos (citramontani), bet ir iš Vokietijos, Danijos, Švedijos, Vengrijos, Lenkijos, Pabaltijo kraštų, taip pat iš Lietuvos (oltaramontani). XVI a. P. buvo įsirašę per 1800 studentų iš Lietuvos–Lenkijos valstybės. Čia ruošėsi būsimieji valstybės diplomatai, teisėjai, kancleriai, maršalkos. Univ. pastatas

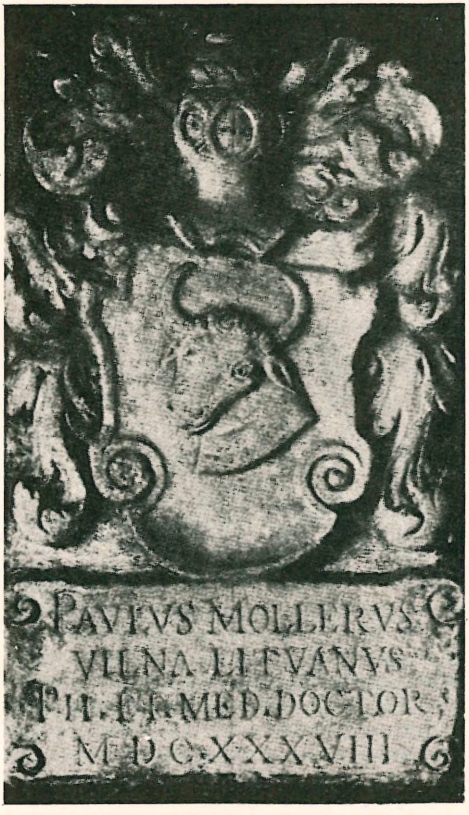

Paduvos univ. studijavusio vilniečio P. Molerio (Paulus Mollerus Vilna Lituanus) 1638 ženklas

turi kiemus su 1552 arch. J. Sansovino statytomis galerijomis, kurių sienose po arkadomis įmūryta daug epitafijų su herbais iš XVI–XVII a. univ. profesorių ir studentų, jų tarpe daug pavardžių iš Lenkijos ir iš Lietuvos, pvz. 1641 Petras Dionizas Kosciuška ar 1694 Dovydas Mickevičius ‚ex Magno Ducatu Lithuaniae' ir daug kt. šv. Stanislovo koplyčia S. Antonio bazilikoje 1607–1745 priklausė Lietuvos-Lenkijos studentų brolijai; joje galima rasti Lietuvos ir Vilniaus herbus ir paminklus P. mirusių studentų, pvz. Aleksandro, Kazimiero ir Kristoforo Sapiegų. P. univ. studijavo Kopernikas, reiškėsi Lasickis ir J. Mieleckis, rašęs apie prūsų mitologiją. P. studijavo taip pat būsimieji karaliai Steponas Batoras ir Jonas Sobieskis, kurių paminklai stovi Prato della Valle parke. P. profesoriavo Galilėjus, kurio katedra univ. rodoma. P. turi seniausią Europoje botanikos sodą, įst. 1545, ir observatoriją.

L. Volkmann, Padua (Berühmte Kunstätten 26 1904); *O. Ronchi,* Padova 1948; *A. Favaro,* L' Università di Padova 1922; *A. Windakiewicz,* Nacya polska w Padwie (Przegląd polski 1887 ir 1891); *A. Janowski,* Pamiątki polskie w Padwie (Ziemia II 1911 nr. 39 ir 40). *P.Rkl.*

Padvalskis Ignas (g. 1891 VII 16 Dešimtininkų k., Žemaitkiemio vls., Ukmergės aps.) Argentinos lietuvių veikėjas. 1912 atvykęs Argentinon suorganizavo Tėvynės mylėtojų d-ją; 1916 įsteigė Nuo karo nukentėjusiems šelpti d-ją, kuri rinko ir siuntė aukas Lietuvos šalpos komitetams; 1917 įkūrė kultūros ir švietimo d-ją Aušrą ir išleido to paties vardo vienkartinį laikraštį; veikliai dalyvavo ir kitose organizacijose, kurių daugelis buvo trumpalaikės. Po I pas. karo buvo grįžęs Lietuvon, kur veikė kat. darbininkų sąjūdy. 1930 vėl atvyko Argentinon. Veikė Šv. Kazimiero bendruomenėj, kuri rūpinosi parapijos kūrimu, buvo Liet. kat. federacijos v.pirm. ir pirm., vienas iš kelis metus ėjusio Švyturio leidėjų, Vilniui vaduoti s-gos v.pirm. ir pirm. Bolševikams 1940 užėmus Lietuvą, per 10 metų pirmininkavo patriotinių liet. organizacijų sudarytam Lietuvai išlaisvinti centrui. Pradėjus emigruoti II pas. karo politiniams pabėgėliams, suorganizavo Argentinos lietuvių imigracinį komitetą ir visą laiką jam vadovavo. Vienas iš Argentinos Lietuvių Bendruomenės organizatorių ir jos centro v-bos ilgametis pirmininkas.

Padvariai k. Kretingos vls. ir aps., į r. nuo jos, kur anksčiau nedirbamos žemės akmeningame sklype nepriklausomybės metu įsikūrė motininis Šv. Pranciškaus seserų ordino vienuolynas su naujokynu, senelių ir našlaičių prieglaudomis ir bažnytinių liturginių rūbų gaminimo dirbtuve. 1936 vienuolyne buvo 6 seserys, 5 noviciatės ir 9 postulantės. Vienuolės pačios pavertė ligi tol nenaudojamą plotą derlingu daržų lauku ir pasistatė didelius trobesius vienuolynui ir prieglaudoms.

P. ae. receptuose santrumpa lotyniško posakio partes aequales ‚lygiomis dalimis'.

Paegle 1. Edvards (g. 1876) latvių etnografas. Anksti susidomėjo latvių liaudies menu, jį rinko, ruošė parodas ir skaitė daug paskaitų apie jį. Yra rinkęs ir lietuvių liaudies meną, taip pat lyginęs jį su latvių. 1923–31 leido Latvijas Saule, kur spausdino latvių proistorės, etnografijos, liaudies meno ir kt. straipsnių, kartais paliesdamas ir lietuvių liaudies meną (Leišu tautas māksla 1930 963–977). Išsp. L'art populaire letton 1928, 1935. Tremtyje išleido 3 liaudies meno populiarizacijai skirtas brošiūras.

2. Spricis (g. 1876) latvių inž., visuomenininkas. 1901 baigė Rygos politechnikos institutą technologijos inž. laipsniu. Nuo 1906 gyveno Rygoje ir reiškėsi daugely organizacijų. Kaip Latvių nepriklausomybės s-gos pirm. 1917 buvo deleguotas į Tautos tarybą. 1918–19 laikinojoj vyriausybėj prekybos ir pramonės ministras. Nuo 1921 buvo Latvijos Raudonojo Kryžiaus vadovybėj, nuo 1930 v.pirm.; jo rūpesčiu šios institucijos veikla 1945 atgaivinta Vokietijoj. 1923 išsp. medžiagos rinkinį apie nepriklausomos Latvijos susikūrimą. Buvo vienas iš veikliųjų Latvių-Lietuvių Vienybės veikėjų, 1948 išrinktas garbės nariu.

Paeonia žr. Bijūnas.

Paer Ferdinando (1771–1839) italų kompozitorius ir dirigentas Parmoje 1792–97, Vienoje 1797–1802 ir Dresdene 1802–06, nuo 1807 Paryžiuje — Napoleono rūmų orkestro ir Opéra-Comique dirigentas, Théâtre-Italien direktorius 1812–27. Didžiąją P. kūrybos dalį sudaro italų opera buffa stiliaus operos (apie 40), kurių vėlesnėse jaučiama Glucko, Mozarto ir prancūzų operos įtaka. Nors daug jo operų buvo labai populiarios, — ypač La virtù al cimento 1798, Camilla 1799, I fuorusciti di Firenze 1802, Sargino 1803 ir kt. — šiuo metu retkarčiais Prancūzijoje atliekama tik Le maître de chapelle 1821. Atskirai minėtina opera Leonora 1804, kurios tą patį siužetą kiek vėliau panaudojo

Beethovenas savo operoje Fidelio. Be operinės muz., P. parašė keliolika kantatų ir oratorijų, šiek tiek orkestrinės ir fortepijono muz. kūrinių. *K.O.*

Paesiello Giovanni žr. Paisiello.

Paestum lotyniškas Salerno įlankoje apie 600 pr. Kr. Sibario graikų įkurtos kolonijos Poseidōnia vardas. Išliko miesto sienos, vartai, kapai, 3 doriečių stiliaus šventovės: bazilika, vienas seniausių, apie 550 pr. Kr., išlikusių doriečių pastatų, Demetros apie 510 pr. Kr. ir garsiausioji Poseidono (apie 450 pr. Kr.) šventovė.

P. C. Sestieri, Paestum ³1954.

Páez José Antonio (1790–1873) Venecuelos politikas. Indėnų kilmės. Nuo 1810 vedė partizaninę kovą prieš ispanus, 1821 talkino Bolivarui Carabobos mūšyje, 1823 išvarė ispanus iš Puerto Cabello, paskutinės jų tvirtovės Venecueloje. Vadovavo sąjūdžiui atskirti Venecuelą nuo Bolivaro Kolumbijos ir 1831–35 buvo pirmasis Venecuelos prezidentas. Vėliau prezidentavo 1839–43. Už revoliucijas (1848–49) buvo ištremtas 1850–58. 1861 vėl porai metų buvo pasidaręs diktatoriumi. Nuverstas gyvenimą baigė pabėgėliu (Naujorke).

Paežerė bžk. žr. Požerė.

Paežerėlė upelis Alytaus aps., Peršėkės (Nemuno) deš. intakas 8 km ilgio; teka iš Luksnėnų ež. per Pluvijos ir Gudelių ež.; baseino plotas 97 km².

Paežerėliai bžk. ir vls. centras Šakių aps., Nemuno kair. krante tarp Kriūkų ir Ilguvos, 7 km nuo Veliuonos ir 4 km nuo Seredžiaus. Tai maža vietovė su keliomis dešimtimis gyv. (1923 buvo 5 ūkiai su 28 gyv.), bet sausoj, smėlingoj vietoj prie pušyno ir dėl to tinkama vasaroti. P. vls. sudarė apie 70 gyvenviečių (jų tarpe Ilguva) su apie 4500 gyv. P. šventoriuj ir kai kur apylinkėj buvo padarytų iš medžio šaknų kryžių. Vienas tokios rūšies kryžius buvo ir Kaune Karo muziejaus sodelyj. Medinę koplyčią prieš 1822 pastatė Sviatošino dv. savininkas. Kunigui išlaikyti jis paskyrė 30 margų žemės. Valdžiai šio dovanojimo nepatvirtinus, koplyčia buvo laikoma dvaro nuosavybe, nors kunigas prie jos gyveno ir valdė padovanotąją žemę. Kun. Jono Akelevičiaus (ar Alkelevičiaus) rūpesčiu Sviatošino dv. savininkas Mielžinskis 1860 pastatė naują mūrinę Angelų Sargų bžn. 1872–1908 P. bžn. buvo likusi be kunigo. 1908 gautas kunigas, o 1919 įkurta parapija (Ž. Panemunės dekanato) kun. M. Brundzos ir kt. rūpesčiu. 1940 buvo 1050 parapiečių. Nuo gretimo kaimo P. buvo vadinami ir P.-Žuklijais. P. vls. yra gimę varpininkas J. Kriaučiūnas, pedagogas J. Gvildys, inž. K. Germanas.

Paežerėlių (Žuklijų) bažnyčia

Kun. M. Brundza, Dėl Žuklijų-P. vardo ir jų istorija (Lietuva 1925 nr. 46); *J. Totoraitis,* Šiduvos Suvalkijos istorija I 1938, 675–676.

Paežeriai 1. bžk. ir ligi 1934 vls. centras, Vilkaviškio aps., 6 km į p. nuo Pilviškių, prie ež., vietos žmonių vadinamo P. ež., o LE duoto Gulbino vardu, ir iš P. ištekančios Gulbinos; apie 200 gyv. (1940). Pagal padavimą, P. įkūręs naujakurys Valaitis, kuris pirmasis paežerėj iškirto plotą miško ir ten apsigyveno. Išaugusį P. kaimą skirstant XIX a. pirmoje pusėje į viensėdžius, buvo palikti trys sklypai: m-lai, valsčiaus įstaigai ir kalvei. Kaimo viduryj išlikę pirmieji kapai — virtę neariamos žemės sklypeliu. Naujuose kapuose 1827 pastatyta medinė koplyčia, kurioj 1911 K. Kriščiukaitis (Aišbės brolis), turėjęs Vilniuje bažnytinių dalykų dirbtuvę, įtaisė gražų altorių ir sakyklą, o 1928 skulptorius P. Rimša padirbdino paminklinę lentą. Šimtmečio sukakties proga koplyčia daugiausia Pijaus Valaičio pastangomis ir A. Kriščiukaičio pinigine parama atnaujinta. Joje būna treji metiniai atlaidai: Šv. Jurgio, Šv. Antano ir Šv. Mykolo Arkangelo. P. koplyčia priklauso Vilkaviškio parapijai. XIX a. antroje pusėje buvo įkurta pradžios m-la, kuriai 1900 pastatyti nauji namai. Joje 1904 buvo pradėta mokyti ir lietuviškai. P. vls. 1934 išskirstytas Pilviškių (42 kaimai), Vilkaviškio (14) ir Marijampolės (7) valsčiams.

Paežerių koplyčia

Ligi 1896 prie vieškelio buvo žydo laikoma smuklė. Administracijai uždraudus žydams gyventi kaimuose, po poros metų smuklės namai buvo nugriauti, o jų vietoje pastatytas aukštas medinis kryžius, žmonių gausiai lankomas Šv. Kryžiaus dieną. Iš P. ir apylinkės yra kilę daug žymių žmonių. Pačiuose P. gimė Vincas Kudirka ir A. Kriščiukaitis-Aišbė. Daug inteligentų davė Aleksų, Andziulių, Brundzų, Dabrilų, Mačių ir kt. šeimos (žr. atskirai). Iš P. vls. kilusių jų atskirai suminėtini vysk. V. Borisevičius, prelatai J. Narjauskas ir M. Dabrila, dail. P. Rimša, kunigai J. ir P. Aleksos, P. Andziulis, Vl. Draugelis ir kt., gydytojas - visuomenininkas J. Staugaitis, gydytojai J. Kaukas, A. Petrika, A. Margeris ir kt., dr. K. Brundza, dr. K. Bieliukas, istorikė M. Ruginienė-Andziulytė, mkt. J. Valaitis, agr. J. Balsys ir t.t. Steigiamojo seimo nariai iš P. vls. buvo minėtasis gyd. J. Staugaitis, J. Andziulis, A. Banionis.

2. Dvaras Vilkaviškio aps., Alvito vls., 5 km į v. nuo Vilkaviškio, prie P. ežero p. kranto. Tai vienas didžiausių ir ūkiškai pavyzdingiausių tvarkomų dvarų visoje Sūduvoj, Gauronskių šeimos (turėjusios arti 100 dv.) ‚sostinė'. Nepriklausomybės laiku P. priklausė J. Vailokaičiui. Dvarą supa didelis vaismedžių sodas ir parkas. Apie 1932 dvare buvo įkurta žemės ūkio m-la; pradžios m-la veikė nuo anksčiau. P. dv. turėjo savo plytinę ir žemės ūkio mašinų remonto bei padargų dirbtuves. P. dv. gimė gen. Z. Gerulaitis. *A. B.*

Paežeris k. Skaudvilės vls., Tauragės aps., 14 km nuo Skaudvilės. Ardomame vidurinio geležies amžiaus kapinyne rasta įkapių: V a. dalis sidabrinės antkaklės storėjančiais ir viela apvyniotais galais, kur vienas galas baigiasi kilpele, antras kableliu; V–VI a. smeigtukas nuokamienia buožele; VII a. lankinė laiptelinė segė; VII–VIII a. tuščiavidurė segė aukšta viduriniąja iškyla ir plačiomis šoninėmis briaunomis; VII–VIII a. kiaurakryžmis smeigtukas ir kt. Įkapės, būdingos V. Lietuvos kultūrinei grupei, pateko į Vytauto D. Kultūros muziejų Kaune. *J.P.*

Paežerių ežeras 1. bevardis ež. 1 km į v. nuo Vilkaviškio, 3,6 km ilgio, iki 1 km pločio, 245 ha ploto; priklauso šeimenos (Širvintos, Šešupės) baseinui; sujungtas Kastinės perkasu su Širvintos aukštupiu; paviršius 52 m nuo j.l. 2. žr. Gulbinas (2).

Paflagonija senovės sritis M. Azijos šiaurėje prie Juodosios jūros pakraščio tarp Bitinijos ir Ponto. Politinio vieneto nesudarė, pakraščiais buvo įsikūrusios graikų kolonijos. Sritis iš eilės buvo valdoma Lidijos, Persijos Makedonijos, Ponto. Romėnų sujungta su Ponto valstybe, o imp. Augusto priskirta Galatijos provincijai.

R. Leonhard, Paphlagonia 1915; *K. Bittel,* Grundzüge der Vor- und Frühgeschichten Kleinasiens ²1950; *D. Magie,* Roman Rule in Asia Minor 1950.

Pag, it. Pago, Jugoslavijos sala prie š. Dalmatijos kranto; 288 km², apie 7800 gyv. (1956), kurių daugumas (per 5000) gyvena P. mieste, esančiame šios ilgos, siauros salos r. krante. Gyv. verčiasi dar-

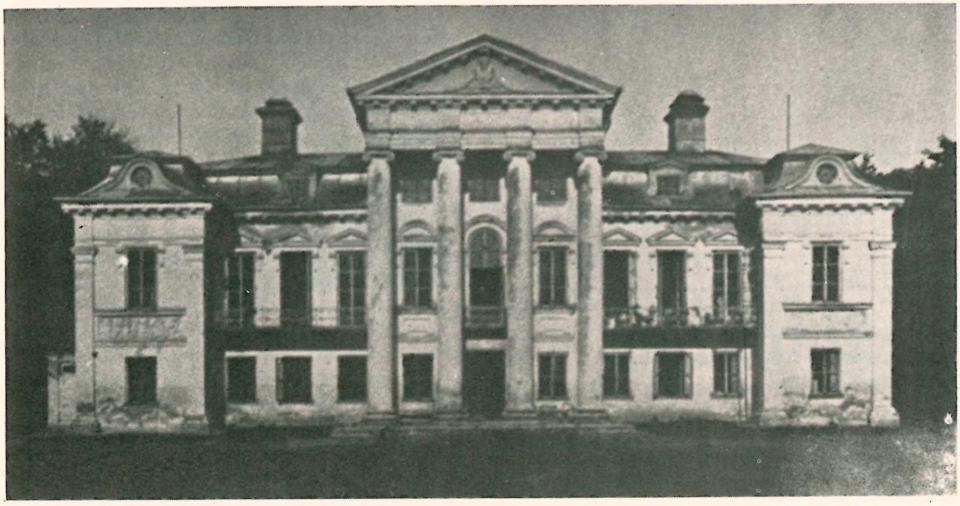

Paežerių dvaro rūmai

žų ir sodų ūkiu bei žvejyba; saloje iškasama aliuminio žaliavos boksito.

Pagaczewski Julian (1874–1940) lenkų meno istorikas, prof. M. Sokolowskio mokinys. Buvo Krokuvos Tautinio muziejaus kuratorius, 1911 prof. Sokolowskio pavaduotojas, 1917–33 meno istorijos prof. Krokuvos univ., 1933 Meno istorijos komisijos pirm. prie mokslų akademijos. P. darbai lietė visą Lenkijos meno istoriją nuo viduramžių romanikos iki XVIII a., bet netyrinėtas temas, kurios atnešė naujų rezultatų. Lenkijos meno palikimą P. jungė su užsienio paminklais, padarydamas įdomių palyginimų, sykiu iškeldamas lenkų meno originalumą pvz. lenkų gobelinų ornamentiką vedė iš lenkų kilimų meno. Nuodugnią stiliaus analizę rėmė šaltiniais, betgi tyrinėjimo centre pastatydamas meno kūrinį. Mintis dėstė pavyzdingu planingumu ir buvo geras pedagogas. Išsp.: Nagrobek arc. Uchańskiego w Łowiczu i dzieła Jana Michałowicza z Urzędowa 1903; Baltazar Fontana w Krakowie 1909; Gobeliny polskie 1929. *P.Rkl.*

J. Pagaczewski

Pagalba 1. 1904–39 ėjęs ev.-liuteronų mėnesinis laikraštis, gotiškomis raidėmis spausdintas Tilžėje, po I pas. karo kurį laiką Kaune ir vėliau Klaipėdoje. Įsteigtas 1904 rudenį (pavyzdinis nr. pasirodė 1904 IX 16) kun. Kr. Lokio iniciatyva. Iš pradžių bandytas leisti savaitraščiu, nuo 1905 VII paverstas mėnesiniu 16 psl. knygelės formato laikraščiu (iš pradžių buvo rašoma ‚laišku'). Nuo 1905 nr. 29 laikraštis buvo skelbiamas Sandoros organu. Pirmuosius du nr. red. ir leidėju pasirašė Endrikis Šadagys. Vėliau ilgamečiu red. ir leidėju buvo kun. dr. V. Gaigalaitis. Laikraštis nenustojo ėjęs ir I pas. karo metu; daug jo buvo siuntinėjama liet. kariams fronte. Kaunan perkeltą laikraštį kurį laiką faktiškai red. M. Preikšaitis, vėliau Klaipėdoje Purvinas. Nors ribodamasis tikybiniais klausimais, laikraštis turėjo žymios įtakos ir tautiniam lietuvių nusistatymui.

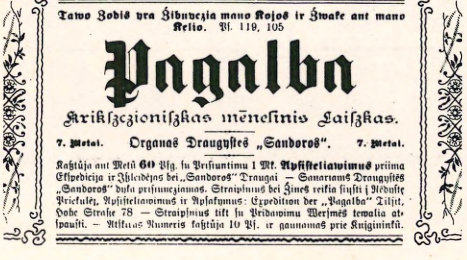
№ 12. 1910.

Tawo Żodis yra Żibuncżia mano Kojoś ir Żwaĸe ant mano Keliо. Ps. 119, 105

Pagalba

Krikszczioniszkas mėnesinis Laiszkas.

7. Metai. Organas Draugystės „Sandoros". 7. Metai.

Kaszłuja ant Metų 60 Pfg. su Pasiuntimu 1 Mk. Apsiskelbimus priima Eksjedicija ir Žinėdėjos bei „Sandoros" Draugai — Somariams Draugystės „Sandoros" duda prisiunczjamos. Straipsnius bei Żines reikia siųsti į Redakte Prieĸaleį. Apsiskelbimus ir Apsakymus: Expedition der „Pagalba" Tilsit, Hohe Strasse 78. — Straipsnius tiek su Pridavimu Werszmės tewalia atsiųsti. — Atskiras Numeris kaszłuja 10 Pf. ir gaunamas prie Knigininkū.

Pagalbinė Sąjunga Lietuviams Imigrantams veikė JAV 1909–16. Kunigų Vienybei 1909 įgaliojus kun. J. Kaulakį rūpintis lietuvių ateiviais, atvykstančiais per Filadelfijos uostą, šis iki tol veikusį atskirų asmenų ratelį pavertė P.S.L.I. Naujai sudarytosios s-gos įgaliotiniai sutikdavo Filadelfijos uoste lietuvius, suteikdavo reikalingą imigracinį užstatą, pastogę ir rūpindavosi surasti darbo, sušelpdavo nelaimės atveju. S-gai pirmininkavo kun. J. Kaulakis, sekr. J. J. Hodell, v.pirm. Jurgis Bieliauskas, finansų sekr. J. Lukoševičius ir ižd. Sab. Monkus. S-ga turėjo savo skyrių ir kituose Pensilvanijos mst. 1911 ji sušelpė 115, 1912 — 214, 1913–14 — 419 asmenų, o 1915 buvo gausiai sušelpti atvykstantieji iš Anglijos lietuviai. I pas. karui sustabdžius iš Lietuvos iškeliavimus, s-gos veikla 1916 nutrūko.

Pagálvis 1. minkštas, ko nors prikimštas maišelis, pasidedamas gulant po galva. Paprastai kasdienai vartotos **plunksninės**, o svečių lovoms — **pūkinės** p. Vištinių plunksnų p. gana kietos, kartais gniužiais susivelia, todėl ūkininkų nemėgiamos ir dažniau sutinkamos tik mažažemių pirkiose. Žąsų plunksnų ar dar primaišę pūkų paprastai pilasi ūkininkės savo šeimai, o svečiams anksčiau turėdavo po 2–4 grynų pūkų p. XIX a. kraičiui ūkininkaitės turėdavo žąsies plunksnų bent po 10 p., tačiau nereta nuotaka nusiveždavo ir daugiau kaip po 20–25. Žiemos metu kur nors veždami mažą vaiką supa į p., ligoni pervežant guldydavo tarp duknų ar pagalvių; kartais paprastą p. deda vaikui ir į lopšį; seneliams, ligonims jas kloja pašonėn ir t.t. Neturtingosios šeimos p. pildavosi iš pelkių ar ežerų juodgalvių pūkų, nors tokios p. gana kietos ir po 2–3 m. susivelia, tenka pakeisti. Taip pat dažnai tokios šeimos p. naudojo ir avižų lakes (paprastai antrajai, apatinei p.). Įprasta lovoje turėti dvi p., o svečių lovas kloti 2–3 p. Kiekvienos p. įpilas siuvamas iš

tankios medžiagos, kad plunksnos ir pūkai nelįstų, o antvalkalai kasdienai marginio, svečių lovoms — plonos drobės, perkelio, kurių dugninis galas puoštas kiauraraščiu, mezginiu, siuvinėjimais.

2. XIX a. mokėtas kiekvieno žmogaus įvairaus dydžio atskiru metu mokestis. 1886 jis buvo panaikintas Vilniaus gen. gubernijoje, pakeičiant priedu prie žemės mokesčių. Nepriklausomoj Lietuvoj p. mokesčio nebuvo. *A.Mž.*

Pagan istorinė Burmos vietovė prie Iravadi upės, 140 km į p.v. nuo Mandalay; apie 10.000 gyv. P. buvo įkurtas 847 karaliaus Pyinbya ir nuo įkūrimo ligi 1298 buvo Burmos sostinė. Jis yra didžiausias pasaulyj miesto griuvėsynas, apimąs plotą kair. upės krante apie 30 km ilgio ir 8 km pločio, kur yra išlikę daugiau kaip 5000 budistų šventyklų ir vienuolynų griuvėsių. Kai kurios šventyklos maža nukentėjusios, o keletas yra išlikusių sveikų. Žymiausios šventyklos geriausiai išsilaikiusios yra: XI a. statyta kryžiaus formos, 85 m ilgio ir pločio, 55 m aukščio Ananda; 1100 statyta, 61 m aukščio Thapinyu; 1160 statyta, 54 m aukščio Gaudapalin ir 1200 statyta žema, kvadratinė Bohdi. Karalius Anvra-hta, užkariavęs Tatono karaliją, daugumą jos gyventojų atgabeno P. šventyklų statymui. P. sunaikino 1287 Kinijos imp. Kublai Chanas.

Paganini Niccolò (1782 X 27 Genujoj — 1840 V 27 Nizzoj) italų smuikininkas ir kompozitorius, visų laikų didžiausias smuiko virtuozas. Mažas būdamas buvo labai griežtoje tėvo priežiūroj, bet jaunystę praleido palaidai, azartiškai kortuodamas bei leisdamasis į meilės avantiūras. Būdamas nepaprastų gabumų ir tėvo priverstas daug dirbti, jau devynerių metų debiutavo savo kompozicija La Carmagnola. Jo mokytojai Genujoj buvo Servetto ir vėliau Giacomo Costa, kuris jį nukreipė į Parmą pas Alessandro Rolla. Parmoje P. studijavo ir kompoziciją pas Ghiretti. 13 amžiaus metų darė koncertinę kelionę po Lombardiją. Išsiveržęs iš tėvo globos, 16 amžiaus metų persikėlė gyventi į Lucca, koncertuodamas po įvairius miestus ir visur turėdamas nepaprastą pasisekimą. 1813 koncertavo pirmą kartą Milane ir davė net 36 koncertus per vieną sezoną. 1828 debiutavo Vienoje, tęsdamas triumfališką kelionę po Vokietiją. 1831 pasiekė Paryžių ir Londoną. Kitais metais apvažiavo Angliją, Airiją ir Skotiją visur sutikdamas neįsivaizduojamą pasisekimą. Koncertavo ir Varšuvoje, kur koncertais rungtyniavo su lenkų garsiu smuikininku Lipinskiu, sukeldamas smarkią kritikos polemiką. 1834 P. sugrįžo Italijon, jau pradėjęs sirguliuoti gerklės vėžiu, 1838 visai prarasdamas balsą. Vis rečiau koncertuodavo, nebent tik labdarai. Mirė nuo gerklės vėžio, palikdamas pusės milijono dolerių turtą savo sūnui baronui Achellino, kurį turėjo iš Venecijos dainininkės Antonia Bianchi 1826. P. mėgiamas Guarnerijaus smuikas dabar laikomas Genujos miesto muziejuje, ir kartą per metus juo groja garsus pasaulio virtuozas. Šis smuikas jo buvo įgytas gana legendiniu būdu. Kartą Leghorne, pralošęs savo smuiką kortomis, neturėjo kuo koncertuoti. Vienas prancūzų pirklys jam paskolino Guarnerijaus smuiką, bet po koncerto, išgirdęs jo grojimą, atsisakė smuiką atgal priimti. Panašiu būdu jis įgijo ir brangų Stradivarijaus smuiką, pagrojęs pas vieną turtingą dailininką sunkią koncerto partiją iš lapo ir be klaidų. P. kompozicijos svarbiausiu įnašu į smuiko literatūrą yra jo 24 Capriccio smuikui solo, kuriuose visi techniški smuiko resursai ne tik iškelti į aukščiausią galimybių zenitą, bet ir apjungti gyva menine forma. Jo smuiko koncertai D dur ir H moll dėl savo techniškų sunkumų prieinami tik rinktiniams virtuozams. To dėlei jie ir vertinami. Jų itališka, jausmiškai paviršutiniška kantilena negalima lyginti su Beethoveno ar Bacho melodijos gilumu. Ir visi kiti P. kūriniai, kurių jis gausiai paliko, yra tos pačios kategorijos — saldi, jausminė melodija, apipinta sunkių techniškų variacijų. Tačiau P. technika nėra vien tik tuščia bravūra, o meninei formai pajungta muzikinė išraiška. Labiausiai populiarūs jo virtuoziniai veikalai yra: La Streghe (Ragana), Venecijos karnavalas, Moto perpetuo, Di tanti palpiti, Non piu mesta, Mozės variacijos ant G stygos ir kt.

N. Paganini

Biografijos: *J. G. Prod' homme* 1927, *A. Codignola* 1935, *J. Kapp* 1928, *J. Pulver* 1936, *D. Salvaneschi* 1938, *R. de Saussine* 1938, *A. Bonaventura* 1939, *I. Pizzetti* 1940, *N. Podenzani* 1940, *M. T. Chiesa*, 1944, *T. Valensi*, 1950, *N. Karincev* (M. Meškauskienės vert. 1939). *Iz.V.*

Pagardýčiai (vok. Neukirch-Höhe) bžk., 18 km į š.r. nuo Elbingo, prie Braunsbergo–Elbingo plento. 1938 buvo 638 gyv. Apylinkėje Bludava, Landežiai, Tulkimyčiai ir kt. vietovės.

Pagava (ag. ir prc. perception, vok. Wahrnehmung) sąmoningas jutimo (žr.) pergyvenimas, priklausąs nuo veikimo, sukelto jaudinančių akstinų. Apskritai p. laikoma aukštesniu laiptu pažinimo vyksme ir daugiausia priskiriama juslinio pažinimo eigai. Nors, teoriškai imant, galima kalbėti atskirai apie jutimą ir p., bet esmėje abu šie dalykai yra glaudžiai susiję. Iš tikrųjų galime žinoti apie jutimą tik tada, kai patsai vyksmas pasiekia sąmonę, t.y. kai jutimas tampa p. Dėl to pirmiausia p. priklauso nuo visų dėsnių, kurie saisto jutimą. Bet tai tik viena p. dalis, nes pagavoje daugiau pasireiškia subjektyvūs elementai, kurie gali duoti kitokį aiškinimą faktų, veikiančių juslių organus. Gal būt, dėl šitos priežasties daugelis šių dienų psichologų p. laiko gana komplikuotu vyksmu, kuris įjungia ne tik pažinimo, bet ir jausminius procesus. Savo esme p. yra gana komplikuotas vyksmas, kuris įjungia dažniausiai visą grupę jutimų, nors kartais atskiri jutimai galimi pagauti, analizuojant specifinės p. sudedamąsias dalis. Be to, dažniausiai labai sunku net ir labai preciziškos psichologinės analizės būdu atskirti darniai suorganizuotą p. turinį nuo atminties atšaukiamų ir jausmų pridedamų faktų, taip kad p. yra daugiau visuotinis individo pergyvenimas, negu tik mažutė pažinimo proceso dalis. Moderniojoje psichologijoje p. yra tapusi viena iš pagrindinių sąvokų, naudojamų pažinimui išaiškinti, asmenybei studijuoti ir bendrai psichologiniams metodams pritaikyti. Patsai susidomėjimas p. buvo paskatintas vokiečių psichologų, atstovaujančių vad. pavidalo psichologijos (žr.) mokyklai, kuri dabar vaidina didelę vaidmenį ne tik p. aiškinime, bet taip pat ir asmenybės psichologijos srityje. Pagal naujausias, daugumo priimtas p. teorijas, p. priklauso ne tik nuo fiziologinių vyksmų, ne tik nuo psichologinių individo pergyvenimų, bet taip pat ir nuo aplinkos, kurioje yra jaudinąs akstinas. Dėl to šiandien kalbama apie p. lauką, kuris susideda iš aplinkos, duodančios akstiną, ir taip pat iš vidinės organizacijos, kuri įvyksta p. procese. Tuo būdu p. priklauso tarsi nuo dviejų aplinkų: išorinės, kuri apsupa akstiną, ir vidinės, kurioj akstinas yra pagaunamas. Eksperimentai rodo, kad pasikeitimai išorinėje aplinkoje yra pastebimi ir kad jie yra interpretuojami individualiai. Šis p. interpretavimas priklauso nuo individo vidinės aplinkos: jo atsiminimų, ankstesnių pergyvenimų, įsitikinimų ir nusiteikimo. Tuo būdu kai kurie autoriai tvirtina, kad dažnai mes regime tai, ką norime regėti, o ne tai, kas iš tikrųjų yra. Šita teorija remdamiesi, psichologai eina žingsnį toliau ir priima hipotezę, kad p. ir jos išreiškimas duoda progos ne tik susidaryti nuomonę apie individo žinojimo procesą, bet taip pat ir apie jo vidinę aplinką, kuri esmėje yra žmogaus asmenybės didžioji dalis. Šios hipotezės įtakoje yra sudaryta įvairių psichologinių testų (žr.), kurie naudojami geresniam individualios asmenybės įvertinimui. Pvz. E. Wartegg yra paruošęs jo vardu žinomą testą, kuris remiasi kaip tik šiomis naujomis p. teorijomis. Tas pat sakytina ir apie Rorschacho testą ir kt. Kai kurie autoriai tvirtina, kad studijuojant p., galima įvertinti net individo inteligenciją, jo polinkius ir jo gabumus. Nors daugumui šių teorijų dar reikia daugiau empirinių tyrinėjimų, vis dėlto atliktieji tyrinėjimai rodo, kad pačios p. teorijos turi tvirtus pagrindus.

W. Köhler, Gestalt Psychology 1930; *D. Kretch ir R. S. Crutchfiel,* Elements of Psychology 1958; *E. Wartegg,* Gestaltung und Charakter (Ztschr. f. Psychol., Beih. 84, 1939); *V. J. Bieliauskas ir S. Kirkham,* An Evaluation of the ‚Organic Signs' in the H-T-P Drawings (J. clin. Psychol. 1958, 1, 50–54). *Vyt.B.*

Page 1. Robert Morris (g. 1903) amerikiečių fizikas. Baigęs Hamline univ. St. Paul, Minn., nuo 1927 dirba JAV laivyno laboratorijoj. Jis pionieriškai prisidėjo prie radaro išradimo (eina ginčas tarp anglų ir amerikiečių, kurie pirmieji išrado).

2. William (1811–1885) amerikiečių dailininkas. Mokėsi Academy of Design pas J. Herring ir S. F. B. Morse. 1833–43 vertėsi Naujorke kaip sėkmingas portretistas. 1844–49 praleido Bostone. 1849 išvyko į Italiją vienuolikai metų, kur ypatingai domėjosi Tizianu ir kt. senaisiais meistrais. 1860 grįžęs į JAV apsigyveno Eagleswood, N.J., 1866 persikėlė į Tottenville, Staten Island, N.Y., kur gyveno ligi mirties. National Academy pirm. 1871–73. Vienas iš ryškesnių amerikiečių romantikų portretistų, geras spalvininkas.

Pagėgiai apskrities centras Klaipėdos krašte, 6 km į š. nuo Tilžės, prie Tilžės–Klaipėdos plento ir geležinkelio; apie 3000

gyv. Miestelio š. pusėje prieina Dinkių miškai, p. pusėje Bubliškės dv. miškas, ten yra ir Pagėgių kalnas (36,6 m), o toliau Pagėgių ež. Už jo, Senojo Nemuno pievose išteka Gėgės upelis, Rusnės deš. intakas. Iki 1920 P. buvo tik keliolikos ūkininkų kaimas su glžk. stotimi. Atskyrus Klaipėdos kraštą nuo Vokietijos, iš Tilžės bei Ragainės aps. dalių Nemuno š. pusėje buvo sudarytas P. aps. Vietovė parinkta aps. centru dėl patogaus susisiekimo. Apskrities plentų sistema gravituoja į P.; glžk. linijos nuo Smalininkų, Lauksargių (1916 pratęsta iki Šaulių), Tilžės bei Klaipėdos subėga į P. glžk. mazgą. Naujasis aps. centras greit išaugo: naujai pratęstos gatvės, nauji pastatai aps. valdybai bei kt. įstaigoms, stotis padidinta, įsteigta muitinė-sandėliai prekybos apyvartai į užsienį, pastatyti nauji namai valdininkams bei tarnautojams, kareivinės (dviem kuopoms). Naujai įrengtoje turgavietėje išaugo gyva pasiturinčios apylinkės ūkio prekyba, atsirado restoranų, krautuvių ir kt. 1925 pradėjo veikti liet. vidurinė m-la, vėliau išaugusi į gimnaziją. Netrukus ir vokiečiai pasistatė savo realinę gimn. 1932 pastatyta katalikų, o metais vėliau ev.-liuteronų bžn. (kun. Šernius). Veikė Tautinis lietuvių bankas ir du vokiečių bankai. Lietūkis buvo pastatęs gražius namus ir sėkmingai prekiavo (vedėjas J. Bildušas). 1938 P. buvo du medicinos ir du dantų gydytojai, veterinarijos gydytojas, pora vaistinių, valstybinė biblioteka, agronomas. Visos vietos autonominės įstaigos buvo kontroliuojamos vokiečių įtakoj buvusių asmenų. Muitinė, glžk. stotis, paštas, pasienio ir saugumo policija buvo Lietuvos vyriausybės išlaikomos, ir tų įstaigų tarnautojai sudarė lietuviško gyvenimo branduolį. Labai reikšmingą vietą lietuvių gyvenime užėmė lietuviškoji gimnazija. 1936 lietuvių visuomenės lėšomis buvo įgyta salė, kur vyko lietuvių susirinkimai, pobūviai.

L i e t u v i ų g i m n. pradėta steigti 1925 kaip progimnazija. Ji veikė privačios Lietuvių mokyklų d-jos išlaikoma, bet direktorijos kontroliuojama. Buvo laikomasi Klaipėdos krašte vyravusios mokslo tvarkos, kuri skyrėsi nuo D. Lietuvos mokyklų tvarkos ir pamokų lentele, ir atostogų laiku, ir klasių skaičiumi. Gimnazijos ten turėjo devynias klases. Progimnazija pradėjo darbą 1925 su 11 mokinių ir veikė Tautinio lietuvių banko namuose. 1926 pir-

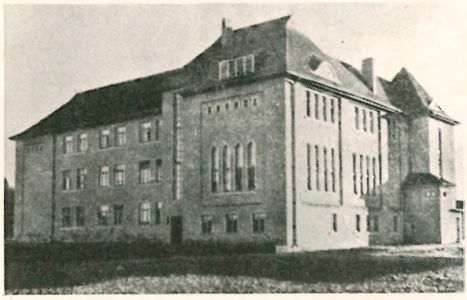

Donelaičio lietuvių gimn. Pagėgiuose

majam dir. Renkei emigravus į Ameriką, nauju direktoriumi paskirtas Liudvikas Tonas, matematikas, ev.-liuteronų tikybos. Geras pedagogas ir veiklus asmuo, jis greitai plėtė gimnazijos veiklą ir būrė aplink ją visą lietuviškąjį gyvenimą. Ligi 1929 mokykla išaugo tiek, kad reikėjo skubiai rūpintis savo namų statyba. Rūmų projektą parengė dail. A. Brakas ir arch. K. Maksvitaitis, statybos komitetui vadovavo pats direktorius L. Tonas, statybą prižiūrėjo prof. J. Šimoliūnas. Nauji gimnazijos rūmai pastatyti ir įrengti 1930. Švenčiant įsisteigimo dešimtmetį, gimnazijai 1935 duotas Donelaičio vardas. Pirmoji laida išleista 1939. Dėl vokiečių invazijos nespėta išduoti atestatų (juos išdavė Lietuvos švietimo m-ja). Daug gimnazijos mokinių, baigę keturias klases, stojo į Tauragės mokytojų seminariją ir ją baigę ėjo dirbti į Klaipėdos krašto lietuviškas mokyklas. 1938 buvo pradėtas statyti gimnazijos priestatas, kuriame turėjo būti gimnastikos salė ir keletas naujų klasių bei kabinetų. Vokiečiams įžengiant, toji statyba dar nebuvo baigta. Prie gimnazijos veikė dar keturios parengiamosios klasės. Sykiu su jomis 1939 gimnazijoj mokėsi 520 mokinių, viso veikė 13 atskirų klasių. Direktoriaus rūpesčiu buvo sukviestas pajėgus mokytojų kolektyvas. Kilmės atžvilgiu apie pusę mokinių buvo kilę iš Klaipėdos krašto, antrąją pusę sudarė iš D. Lietuvos atkeltų valdininkų ir darbininkų vaikai. 1937–38 mokslo m. gimnazijoje, be parengiamųjų klasių, buvo 355 mokiniai. Iš jų 192 namie kalbėjo lietuviškai, 105 kalbėjo abiemis kalbomis (lietuvių ir vokiečių), 45 namie kalbėjo tik vokiškai. Nacių terorui stiprėjant, 1938–39 mokslo m. iš Klaipėdos krašto kilusių mokinių dalis prieš galą traukėsi iš gimn. Pajėgiam gimnazijos chorui vadovavo muz. Antanas Ilčiukas

Pagėgių katalikų bžn. (pastatyta 1932, antroj sovietinėj okupacijoj nugriauta)

(vėliau VU choro vedėjas). Gimnazijoje aktyviai veikė skautai. Jos mokytojai dalyvavo vietos lietuvių organizacijose. Katalikams tikybą dėstė kun. dr. K. Prialgauskas, paskui kun. Pr. Bajerčius, o evangelikams — kun. G. Vagneris, kilęs iš Užnemunės. P. gimnazijoj mokėsi 3 poetai— H. Nagys, A. Nasvytytė ir L. Švedas. P. gimė poetas A. Mackus.

Liet. Romos kat. parapija įkurta 1932, kada baigta statyti ir bžn. Jos statymu rūpinosi kun. Fr. Schacht, Šilutės klebonas. Pirmu klebonu buvo kun. dr. Kaz. Prialgauskas, 1935–44 kun. Pr. Bajerčius. Parapijai priklausė apie 2500 tikinčiųjų. Vokiečiams kraštą užėmus, liko tas pats klebonas, bet nuo 1940 vokiečiai jam uždraudė sakyti pamoksius ar giedoti lietuviškai, nors daugumas parapiečių buvo lietuviai. Karo pradžioj bažnyčią buvo užėmęs Arbeitsdienst, o paskui kurį laiką buvo sunešiotų drabužių sandėlis. Karo veiksmams einant, bžn. buvo apgriauta. Kraštą 1944 užėmus rusams komunistams, joj buvo įsteigtas kino teatras. Vėliau pareikalauta bažnyčią nugriauti. Kai parapiečiai to nedarė, griovimo darbą atliko rusai, atkviesti iš Tilžės. Paliko tik bokštą, prie kurio pristatyta gaisrinė. Dabar

Lietūkio rūmai Pagėgiuose

katalikams pamaldos laikomos kapinių koplytėlėje.

Evangelikai lietuviai savo pamaldoms naudojo vietinę ev.-liuteronų bžn. Buvo suorganizuotas ir evangelikų choras, kuriam vadovavo mkt. Henrikas.

Lietuvių visuomeninis gyvenimas P. buvo gyvas. Veikė Visuomenės s-gos, šaulių ir Santaros padaliniai. Lietuviškosios šventės buvo iškilmingai minimos. Minėjimuose dalyvaudavo iš Bitėnų atvykęs M. Jankus. P. lietuviai palaikė santykius su Tilžėje gyvenusiais žymiais lietuviais — rašytoju Vydūnu ir Jagomasto šeima. Iš P. dirbusių lietuvių visuomenininkų ypač minėtinas savo veiklumu stipriai pasireiškęs ir vokiečių naciams užeinant nuo jų nukentėjęs Jonas Juodkazis.

Vyrų chorą P. buvo suorganizavęs ir jį vedė Vc. Šimkus (dabar Australijoje). Chore dalyvavo visi pajėgūs dainuoti lietuviai vyrai, įstaigų tarnautojai ir kt. Choras buvo pajėgus, surengė eilę gerų koncertų, lankė kaimynines vietoves. Vietos dramos mėgėjais rūpinosi Jagėla ir Čaplinskas. Klaipėdos valstybinis teatras periodiškai lankė P. Pagėgiškiai lietuviai visada aktyviai prisidėdavo prie Joninių šventės Rambyno kalne (14 km) rengimo.

P. apskritis (sovietinėj okupacijoj— rajonas) apima visą pietinę Klaipėdos krašto dalį nuo Smalininkų iki už Katyčių. Kraštą sudaro daugiausia lygumos. Kiek kalvotas vidurinis plotas tarp Lauksargių iki Nemuno Rambyno apylinkėje. Aukščiausias pakilimas prie Kreivėnų (91 m). Rambynas 62 m. Gerokai išvystytas žemės ūkis, didesni miškai Smalininkų bei Viešvilės krašte (Jūros miškų masyvas), Dinkių miškai (Dinkinė) ir Kavolių miškai (Kavolinė). Didesnis Pleinės pelkynas tarp Pleinės ir Užpelkių. Aps. buvo padalyta į 23 valsčius, kurių stambiausi: Katyčių, Natkiškių, Rukų, Plaškių, Piktupėnų, Lauksargių, Viešvilės, Smalininkų. Tos vietovės kartu buvo vietiniai ūkinės bei kultūrinės veiklos centrai. Jose reiškėsi gana gyvai ir lietuvių tautinė veikla, ypatingai šio šimtmečio pradžioje iki po I pas. karo. Jaunimo organizacijų tarpe pasižymėjo Katyčių Vainikas, Rukų Ąžuolas, Plaškių Liepa, Pagėgių Rūta (įsteigta 1912, turėjo 36 narius, pirm. J. Reisgys), Lauksargių Žiedas. 1923 jaunimo organizacijų vadovavimą perėmė šaulių s-ga, tačiau vietinis jaunimas daugiausia liko pasyvus. P. aps. gimė kalbininkas J. Gerulis. *K.Mck. ir M.Nb.*

Pagel Julius Leopold (1851–1912) vokiečių gydytojas, Berlyno univ. prof. Pasižymėjo medicinos istorijos studijomis: Einführung in die Medizingeschichte 1908 (²1917), Biographisches Lexikon der Ärzte des 19. Jh. 1901, System der medizinischer Kulturgeschichte 1905, Handbuch der Geschichte der Medizin, 3 tt., 1902–05 (su M. Neuburgeriu).

Pageležiai glžk. st. Ukmergės (17 km)—Jonavos (17 km) ruože nuo 1915, kada vokiečiai pratiesė šią siaurojo glžk. liniją; 1923 buvo 36 ūkiai ir 177 gyv. Priklausė Veprių vls., Ukmergės aps. Prieš I pas. karą P. buvo policijos nuovados viršininkas (pristavas) ir daboklė. Nepriklausomybės laikais įkurta dviejų komplektų pradžios m-la ir pašto agentūra. P. gimė meno istorikas P. Galaunė. Už 2,5 km nuo P. yra 80 ha ploto ir 8 m gylio gero sudurpėjimo durpynas. Iš pradžių jį eksploatavo Ukmergės kalėjimas, vėliau privati A. Kamarausko įmonė. Veikė 2 švediški elevatoriniai agregatai, o 1939 buvo pastatytas ir trečiasis. Metinė durpių produkcija buvo apie 10.000 t, o 1940 buvo numatyta 15.000 t. Durpyne buvo nutiesti 3 km siaurojo glžk.; prie plento pastatyti keli namai kontorai, darbininkams ir dirbtuvėms. II pas. karo metu vokiečiai buvo čia įsteigę priverčiamojo darbo stovyklą, kurioj buvo laikoma apie 400 asmenų; 1944 buvo nušauti Alb. Jasulionis ir Pr. Lesevičius.

Pagermančio miškas Alsėdžių vls., Telšių aps., apie 200 ha. Vyrauja pušynai.

Paget 1. James (1814–1899) anglų patologas ir chirurgas. 1834 atvykęs į Londoną, pradėjo studijuoti St. Bartholomew ligoninėje. Beskrosdamas lavonus, jis surado trichina spiralis žmoguje. Baigęs Royal College of Surgeons, 1837 buvo paskirtas patologinio muziejaus globėju, 1847 tapo Royal College of Surgeons prof. Veikalai: Lectures on Tumours 1851, Surgical Pathology 1863, Clinical Lectures and Essays 1875. Buvo gavęs titulą Sir.

P. vardu pavadintos dvi ligos: 1. ostitas (ostitis deformans), kaulų liga — kaulas išretėja ir darosi panašus į tirpstančio cukraus gabalą, kuris nuo tirpimo išretėjęs, bet dar nepraradęs savo formos. Kaulas darosi trapus. Susirgimas palyginti retas; pasitaiko dideliuose kauluose, kaip blauzdikauly ir šlaunikauly.

2. Krūties vėžio rūšis, prasidedanti pigmentiniame rately prie spenelio arba pačiame spenely ir nuo čia besiplečianti krūties odoj į periferiją. P. čia pastebėjo labai būdingas pigmentuotas epidermio ląsteles, kurios taip pat jo vardu buvo pavadintos.

2. Murriel Evelin Vernon, Lady (1876–1938) anglų labdaros organizacijų veikėja, pagelbėjusi ir Pabaltijo kraštams. Ji buvo Winchilsea ir Nottingham grafaitė (Finch-Hatton), 1897 ištekėjo už Sir Richard Arthur Surtees P., bet tuojau likusi našle atsidėjo labdarai. I pas. karo metu daugiausia talkino Rusijai su vad. Lady Paget Mission, vėliau Pabaltijui, nuo 1922 II 1 veikė Kaune jos misijos stotis. Ji lankėsi kelis kartus Lietuvoje. Buvo apdovanota D. L. K. Gedimino III laipsnio ordinu.

Pagezanija (Pogezanija) žr. Pagudė.

Pagiegalė k. Panevėžio vls. ir aps., 14 km nuo Panevėžio, prie Lėvens; 1923 buvo 16 ūkių ir 88 gyv. Lėvens ir Petupio santakoje yra istorinių laikų kapinynas, vad. Švedų kapais. 1929 kasant rūsį aptikti žmogaus griaučiai, prie kurių surastas geležinis durklas, žalvarinė makštis, odinio diržo likučiai su sagtimi ir 15 įvairių XVI a. sidabrinių pinigėlių.

Lietuvos Aidas 1929 nr. 224.

Paginacija (iš lot. pagina ‚puslapis') knygos puslapių skaičiaus sužymėjimas.

Pagirgždūtė k. Varnių vls., Telšių aps., 8 km nuo Varnių, prie Girgždūtės (žr.) kalno; 1923 buvo 11 ūkių ir 97 gyv. Girgždūtės kalne yra 180 m ilgio ir 70 m pločio alkos kalnas. Padavimas pasakoja, kad kalną supylęs milžinas Ančiulis.

Pagiriai mstl. ir vls. centras Ukmergės aps., 25 km į š.v. nuo Ukmergės; 1923 buvo 72 ūkiai (kiemai) su 424 gyv. Namai, be valsčiaus savivaldybės, kooperatyvo ir dar vieno, mediniai. Didesnė dalis gyventojų ūkininkai, keletas šeimų žydų, kurie turėjo kokias penkias krautuves ir sinagogą. Mstl. buvo policijos nuovada, paštas, vaistinė, kooperatyvas Ąžuolas, smulkaus kredito bankelis, pieninė Rudekšna, motorinis malūnas, šešių skyrių pradinė mokykla ir bažnyčia. Išilgai miestelio buvo padarytas liepomis apsodintas takas, o pats mstl. ir kai kurios gatvės nepriklausomybės laikais išgrįstos, padaryti cementiniai šaligatviai.

P. valsčius ribojosi su Šėtos vls. Kėdainių aps. ir su Ramygalos vls. Panevėžio aps., bet į abu šiuos miestus iš vls. vidurio yra apie 30 km, tad geografiniu at-

Pagiriai (nuotrauka daryta apie 1923, laukiant vysk. P. Karevičiaus vizitacijos, kuriam sutikti pastatyti garbės vartai, matomi paveikslo viduryje)

žvilgiu vls. buvo laikomas ‚užkampiu'. Valsčiuj buvo 722 ūkiai ir apie 5000 gyventojų, o pati žemė — juodžeminės lygumos. Valsčiuje buvo keli vėjiniai malūnai ir vienas garinis su lentpiūve. Išilgai vls. tęsėsi neplačios pelkės, vad. Rudekšna, kurios laisvės laikais pagal valdžios melioracijos planą buvo nusausintos. J. Kapočiaus išleistame Lietuvos žemėlapy tos pelkės klaidingai pavadintos Steprių pelkėmis, kurios iš tikrųjų yra už kokių 3–4 km į Lėno pusę ir jau nepriklauso P. valsčiui. Stepriai pagrindiniu grioviu per Rudekšną sujungti su Obelim, Nevėžio kair. intaku. Anksčiau iš Steprių prakastu grioviu vanduo plaukė į Ančiškio pusę ir tas upelis buvo vadinamas Žižmojum; iš to ir dveji Žižmiai — dvaras ir kaimas (akalica) ir treji Žižmeliai — dvarai ir viensėdis ūkis. Prieš I pas. karą apie ¾ vls. žemės priklausė dvarams, kurių su palivarkais buvo apie 20. Nepriklausomybės laikais jie buvo išdalyti savanoriams ar dalimis pačių savininkų išparduoti. Kai kuriuos jų buvo nusipirkę ir išsidaliję iš Amerikos sugrįžę lietuviai. Visi vls. kaimai, kurių buvo apie 50, buvo išskirstyti į vienkiemius. Iš dvarininkų stambiausias buvo grafas O'Rourke, kurio brolis po I pas. karo buvo Rygos ir vėliau Dancigo vyskupu. Grafas O'Rourke buvo užkurys tų pačių Montvilų, kurių giminės turėjo banką Vilniuj ir įmones Panevėžy. Valsčiaus gyventojai lietuviai, tačiau daugumas dvarininkų bei smulkūs bajorėliai keliuose kaimuose save laikė lenkais.

Kultūrinis gyvenimas. Be mokyklos miestely, buvo dar 7 pradžios mlos valsčiaus ribose. Veikė pavasarininkų kuopa, šaulių būrys, jaunųjų ūkininkų ratelis ir kelios bažnytinės organizacijos. Žymiausias pagirietis yra Aleksandras Dambrauskas-Jakštas (iš Kuronių k.), o didžiausias P. švietėjas bei kultūrintojas prieš I pas. karą buvo Dambrausko vienmetis klebonas Albinas Alseika, vilniškio dr. Alseikos brolis, kuris čia klebonavo pirmąjį šio amžiaus dvidešimtmetį. Iš P. vls. ir parapijos yra kilę kunigai: dr. M. Čyvas, J. Danyla, S. J., Ant. Danyla, P. Lažinskas, J. Plankis, miręs Ant. Šidlauskas, o iš pasauliečių, baigusių aukštuosius mokslus, agr. Ant. Baleišis, inž. Vl. Čyvas, agr. J. Dambrauskaitė, kalbininkas L. Dambriūnas, inž. J. Gogis, miškininkas J. Juodakis, inž. St. Juzėnas, fiz. mat. J. Strazdas, gyd. Br. Stasiukaitis (per karą žuvęs) ir gyd. R. Trumpauskas, mok. Vl. Kuliešius ir T. Vaitelis, karininkai Julijonas Reikala, K. Kadžis, Zigmas Šliavas, J. Čyvas, D. Vaitelis ir per 10 pradžios m-los mokytojų. Gimtajame Kreivių k. (1½ km nuo P.) gydytojo praktika vertėsi R. Trumpauskas 1918–33 (su 3 m. pertrauka, kai jis tarnavo Lietuvos kariuomenėje, iš pradžių buvęs ir P. partizanų gydytoju). Vėliau, po kelerių metų P. buvo įsteigtas sveikatos punktas.

1919 pasižymėjo P. partizanai (žr. žemiau). Tada nežinomo poeto savanorių garbei buvo sukurtas eilėraštis ‚Karo daina Pagirių narsuoliams', kurio pradžia buvo: Eikim, broliukai, tėvynės ginti. gana maskoliams Lietuvą minti.

P. parapijos ribos beveik sutampa su valsčiaus ribomis. Bažnyčia buvo medinė, bet iš vidaus puošni, su penkiais altoriais ir su stebuklinguoju Mergelės Marijos paveikslu. Šventoriuje buvo aukšta mūrinė varpinė. Miestelis ir bažnyčia per pastaraįjį karą (1944 VII) sudegė, nauja bažnyčia įrengta pusiau mūriniuose parapijos namuose. Seniau parapijoj būdavo du kunigai, o dabar vienas klebonas Eug. Sabaliauskas.

Prie P. rasta XII–XIII a. sidabrinė pasaginė segė gyvuliniais galais. Radinys Vytauto D. kultūros muziejuje. *L.D.*

Istorija. Mstl. senas, bet jo praeitis neištirta. Padavimai pasakoja, kad apie P. buvę smarkių kovų tarp lietuvių ir kryžiuočių. Pirmoji medinė švč. Mergelės Marijos Aplankymo bžn. statyta 1626 brolių Gabrieliaus ir Kristupo Bialozorų, kuriems mstl. tada priklausė. Prie bžn. statymo taip pat daug prisidėjo Vilniaus katedros kan. Jonas Bialozoras. Bialozorai ar Oginskiai turėjo P. pasistatę pilį-rūmus. Spėjama, kad atrasti plytiniai, tvirtai su-

Pagirių bžn. (sudegusios 1944) vidus 1933

mūryti pamatai yra tų rūmų liekanos. XVIII a. pradžioje bžn. sudegus (tur būt, per švedų karą), Baltramiejus Pakoševskis toj vietoj 1742 pastatė naują. Trečia bžn. buvo pastatyta 1876 parapiečių lėšomis, vadovaujant klebonui Juozapui Šimkevičiui. Ją pakonsekravo vysk. Paliulionis 1887. XIX a. P. valdė Daunoravičiai. Jie prie bžn. šventoriuje turėjo pasistatę (1848) mūrinę koplyčią. Kita mūrinė koplyčia buvo parapijos kapinėse, statyta 1827 kun. Petraškos, o atnaujinta 1883 dvarininkų Montvilų. Iki 1849 P. priklausė Vilniaus vyskupijai, paskui prijungta prie Žemaičių, o nuo 1926 Kauno arkiv., Žeimių dekanato. 1940 buvo 5420 parapiečių.

Słow. geogr. VIII 1887; *B. Smigelskis,* Kunigo vikaro užrašai (Draugija IX 1909 nr. 34); *J. Kurczewski,* Biskupstwo Wileńskie 1912; *R.Krs.*

1831 numalšinę sukilimą, rusai atėmė iš P. bžn. 20 dešimtinių žemės ir ją išskirstė savo kolonistams. 1863 Z. Sierakausko vadovaujami sukilėlių daliniai, traukdami iš Šėtos į Vadoklius, buvo sustoję P. vls. ribose už Žižmių k. miške. 4 broliai Toločkos iš Žižmelių palivarko stojo į sukilėlius; nė vienas iš jų nebegrįžo namo, o jų palivarką konfiskavo rusai. Buvo įsteigta valdinė P. pradžios m-la, kurioj mokytojavo rusai. Draudžiamąją lietuvišką spaudą P. apylinkėj skleidė Jagminas. 1883 daryta krata pas P. Urbutį ir atimta 10 liet. knygų. 1896 už liet. spaudos laikymą buvo teisiami J. Martinkonis ir A. Trumpauskas (bausmė caro manifestu panaikinta). 1896 Panevėžy gyvenęs vaistininkas Vidugirys P. atidarė vaistinę, jai vesti pasamdęs Kocielą. Vėliau vaistinė atpirko Rap. Krivickas. 1897 P. buvo apsigyvenęs gyd. Budrevičius. 1906 atidarytas paštas. Tuo laiku ir m-la susilaukė liet. mokytojo Ig. Chmieliausko. Bet ypač daug nusipelnė kun. A. Alseika. Jo pastangomis 1906 XII 4 įsteigta vartotojų b-vė, kuri kaip kooperatyvas Ąžuolas išsilaikė ligi antrosios bolševikų okupacijos. Iš pat pradžių b-vė buvo pasistačiusi nuosavus mūrinius namus (sudegė 1944). To paties klebono rūpesčiu 1908 XII 7 atidaryti namai Saulės d-jos m-lai su didele sale susirinkimams. Kainavo apie 4000 rb., iš kurių pusę davė klebonas, antrą — ūkininkai sudėjo. 1909 įsteigta pieninė .

Laisvės kovose P. pasižymėjo partizanų veikla. 1919 I P. užėmė raudonarmiečiai, kurie plėšė gyventojus. Protesto mitinge, sušauktame 1919 II 28 Saulės m-los

Pirmieji Pagirių partizanai 1919

salėje, pagiriečių vardu kalbėti buvo išrinktas neseniai iš Rusijos grįžęs karininkas Julijonas Reikala. Susikirtęs su komisarais, jis patarė tiems, kurie nori tėvynę ginti, tuojau vykti į Šėtą, kur tą pačią naktį susiorganizavo 19 vyrų partizanų branduolys. Buvo pasirašyta priesaika ir vadu išsirinktas J. Reikala. Po savaitės jau buvo 120 vyrų, o kovo mėn. pabaigoj ligi 400. Iš pradžių buvo priiminėti vyrai atjoję su savo arkliais, vėliau ir be to. Įsigyta vėliava, kurios vienoj pusėj buvo Vytis ir raidės I P.G.S. (I P. gynimo skyrius), o kitoje — Aušros Vartų Marija su užrašu ‚Tavo apgynimo šaukiamės'. Vėliavą pašventino Šėtos klebonas kun. J. Tilvytis. Vyko nuolatinės kovos su raudonarmiečiais: III 3 jie išvaryti, III 7 vėl grįžo, bet rytojaus dieną vėl išstumti. III 11 buvo atmuštos 3 bolševikų kuopos, slinkusios nuo Vadoklių ir Siesikų. III 22 dvi partizanų kuopos, vadovaujamos karininkų Čekavičiaus ir E. Kulviečio, išvarė bolševikus iš Vadoklių, bet turėjo nemaža nuostolių. III 24 partizanai, vadovaujami J. Reikalos, išlaisvino Siesikus ir persekiojo raudonarmiečius iki pat Deltuvos. Pavasarį pabiurus keliams, kautynės pasunkėjo, ir bolševikai vėl užėmė Siesikus. P. partizanai kartu su J. Variakojo vadovaujama Panevėžio apsaugos komendantūra sudarė Atskirą Panevėžio batalioną (iš jo išaugo 4 pėst. Mindaugo pulkas), kuris galutinai P. iš bolševikų išlaisvino IV 26, o V 3 ir Ukmergę. Laisvės kovų metu žuvo eilė pagiriečių: 1919 III 3 raudonarmiečiai sušaudė Kirkučių k. ūkininkus Arimavičių ir Turkevičių; vejant bolševikus iš Vadoklių III 22 žuvo Ant. Ruzginas, J. Rosinskas, J. Grinius ir J. Šeštokas, o patekę nelaisvėn buvo sušaudyti J. Juzėnas ir Ant. Valys, Vyčio Kryžių gavo karininkas J. Reikala, viršilos S. Širmulevičius, M. Raila ir Vyt. Petrukėnas, vėliau kovos lauke žuvę Pr. Gudliauskas ir D. Barkauskas, be to, Kl. Oksas, du Jonai Rastauskai, P. Strazdas, Al. Jermulaitis, K. Adamonis, J. Plankis, J. Zimblys, A. Žižniauskas, St. Didžiulis, J. Karieta, Ant. Karalius, J. Grigaravičius ir kt. Visos 1919 laisvės kovos aprašytos P. Dėdelės red. knygoje Pagirys 1930. Per 1941 VI trėmimus į Sibirą buvo ištremtas pagirietis mkt. P. Kisielius.

R. Trmp.

Pagyrimas auklėtojo pasitenkinimo auklėtinio elgesiu ar jo darbingumu pareiškimas, jo nuopelnų pripažinimas ir jų iškėlimas skatinti ir toliau neapsileisti. Pedagogine priemone p. nepatartina per daug dažnai vartoti. Dažnas gyrimas naujoje pedagogikoje yra smerkiamas, nes jis, nors ir paskatina mokinį daugiau dirbti ar geriau elgtis, turi ir pedagogiškai nepageidaujamų padarinių, būtent, ugdo mokinyje išdidumą, skatina jame pedagogiškai nevertingą nusiteikimą savo sugebėjimų atžvilgiu ir neigiamai veikia mokinių tarpusavio santykius.

Pagirys (lenk. Polesie, rus. Polesje) abiem Pripeties (žr.) ir jo gausių intakų krantais besitęsianti plati balų, pievų ir miškų juosta, kuri D. L. K-tijos valdžioje išbuvo nuo Gedimino laikų iki paskutiniųjų dviejų padalijimų (1793–95). Sunkiai pereinamos Pripeties (Pinsko) balos, kurios išgarsėjo per vokiečių veržimąsi Rusijon I pas. karo metu (1915 vasarą), po 1918 imtos tvarkyti, sausinti. Žinomieji Dniepro–Bugo (žr. Karališkasis perkasas) ir Oginskio (žr.) kanalai jau seniau yra sujungę P. plotus su didžiosiomis Lietuvos ir Lenkijos upėmis. P. plotas (apie 90.000 km^2), kurį tiksliai apibrėžti sunku, nes jis šimtmečių būvyje įvairavo, sudaro trikampį tarp Lietuvos Brastos, Mogiliavo ir Kijevo. Rytinė to trikampio riba prie Dniepro sudaro 400 km. P. plotas ilgai buvo originalus savo mažai sukultūrintu gamtovaizdžiu, varganomis gyv. sodybomis (š. dalyje gudai, p. — ukrainiečiai), mažais arkliukais (žinomas ‚P. arklys'), gausiomis pelkėmis, pievomis (jos dengia ketvirtį ploto), giriomis (trečdalis ploto), kuriose 60% sudaro pušys. Pavasarį visos Pripeties baseino upės, kurių krantai yra žemi, plačiai išsilieja, ir gyvenvietės pasidaro lyg salos.

Kaip K. Būgos ištyrinėtas žemės vardynas (upės) ir kt. duomens rodo, baltai buvo atėję iki Pripeties kair. kranto, bet pačių balų neperžengė. R. slavam pradė-

jus judėti į v., baltus iš P. šiaurinių plotų išspaudė dregovičiai (žr.), kurie atėjo iki Pripeties kair. kranto, kai kitoje pusėje įsikūrė bužėnai, drevlėnai. Kai senosios Kijevo valstybės (žr.) Riurikiečiai savo valdose susiskaldė, P. plote XII–XIII a. išsivystė kelios k-tijos, kurių labiausiai buvo žinomas Turovas (prie Pripeties) ir Pinskas (prie Pinos). Jose jau nuo Mindaugo laikų lietuviai sėkmingai varžėsi su Haličo-Volinijos kng. dėl įtakos. Savo žygiuose lietuviai tada lankydavo ir P. plotus, nors tas kraštas buvo žymiai skurdesnis, mažiau pirklių lankomas ir rečiau gyvenamas negu Dauguvos, Dniepro ir Lovatės sritys. Silpni Turovo ir Pinsko kng., pajutę vis didesnį Haličo kng. pavojų, patys ėmė ieškoti atsvaros pas D.L.K., kurie jau buvo sėkmingai įsitvirtinę kaimyninėje Juodojoje Rusioje. Žymiausias iš P. kng. buvo Turovo Sviatopolskas Iziaslavaitis. Nuo Vytenio laikų P. lietuvių įtaka stiprėjo, ir Gediminas peržengė natūralią baltų gyventą sieną — Pripeties balas. Atsistojęs tos upės deš. pusėje, jis žengė toliau. Kokiu būdu Gediminas galutinai įsitvirtino P. ir prijungė Lietuvai anas Pinsko–Turovo k-tijas, šaltiniuose nėra duomenų. P. Gediminas galutinai įsitvirtino į savo gyvenimo galą. Pinską jis atidavė savo sūnui Narimantui (žr.), kurio palikuonys ilgai ten valdė. Prie Žygimanto Kęstutaičio Pinske jau sėdėjo D.L.K. vietininkai (Akty Zap. Rosa I nr. 190 — ‚na deržanije'). Kita dalis (Turovo valdos) buvo paliktos Sviatopolko įpėdiniams, kurių tarpe žinomas Gorodko (Horodecko) įkūrėjas kng. Dovydas (žr.), Algirdo dukters Marijos (žr.) vyras. Po vidaus karo Švitrigailai buvo pasisekę Turovą sau pasilaikyti, kurį D.L.K. Aleksandras su eile kitų pilių vėliau atidavė Mykolui Glinskiui. 1564 pertvarkant Lietuvos administracinį padalijimą, Turovo žemė pateko į Pinsko aps. (pavietą), kuris buvo įjungtas naujon Lietuvos Brastos vaivadijon, sudaryton iš Trakų vaivadijos pietinės dalies (žr. Brastos vaivadija). Pinskas ir Turovas tokiame sąstate išliko iki pat respublikos galo.

Prie P. srities buvo skaičiuojama ir Slucko k-tija, kuri su tikrąja Lietuva (Lithuania Propria) buvo glaudžiau surišta. Kijevą 1392 atiduodant Skirgailai, iš ten išketas Vladimiras Algirdaitis gavo Kopylių ir Slucką, kur jo palikuonys iki XV a. galo valdė. 1564 Sluckas buvo išjungtas iš

Pagirio pelkės

Vilniaus vaivadijos ir priskirtas naujai įkurtai Naugarduko vaivadijai.

Kai labiau vystėsi D. L. K-tijos ekonominis gyvenimas, P. ploto upynas, visas ‚Tractus Polesiensis' įgijo daug reikšmės. Jeigu miškinguose plotuose upės nuo senų senovės turėjo daug reikšmės, tai Pripeties baseinas įgijo XVI–XVIII a. prekyboje ypač didelę reikšmę. Per P. ėjo svarbūs tranzitiniai keliai iš Kijevo į vakarus ir pietus per Mozyrių, Turovą, Pinską, Lucką.

XIX a. P. plotas buvo išdalytas penkioms Rusijos gubernijoms: Minsko, Gardino, Volinijos, Kijevo ir Mogiliavo. Po I pas. karo P. šiaurinė-rytinė sritis buvo įjungta Sov. Gudijon, pietinė-rytinė Ukrainon, o iš vakarinės dalies, kuri apėmė 42.280 km² su 1.131.360 gyv., Lenkija sudarė P. (‚Polesie') vaivadiją su Lietuvos Brastos centru. Pravedus 1945 pagal Curzono (žr.) liniją naujas Lenkijos sienas, visa P. sritis priklauso Gudijos ir Ukrainos sovietų respublikoms.

Lenkijoje iki I pas. karo buvo žinoma 20, o D. L. K-tijos ribose 11 dv., kaimų ir kt. gyvenviečių, kurios buvo vadinamos P. (Polesie) vardu.

N. Barsov, Očerki russkoj istoričeskoj geografji 1885; Piscovaja kniga Pinskago starostva I 1874; Piscovaja kniga Pinskago ir Kleckago kniažestva 1884; *M. Hruševskij,* Istorija Ukrainy-Rusi II–VI 1905–07; *A. S. Hruševskij,* Očerk ist. Turovo-Pinskago kniažestva X–XIII vv. (Kijevskije Univ. Izvestija) 1901; *J. Niebrzycki,* Polesie 1930; *J. Orda,* Geneza Pinska (Księga Pamiątkowa Koła Historyków Univ. St. Batorego) 1933; *Sew. Wysłouch,* Dawne drogi Polesia (Aten. Wileńskie XII) 1937. *Z.I.*

Pagirių miškas Eržvilko girininkijoje, Tauragės aps., ploto 116 ha. Vyrauja spygliuočiai.

Pagirnis vieta po girnomis, kur laikomi miltai ar miltams, grūdams indai. Jėzuitų misininkai 1723 Ramygalos par. rado žmonių, kurie garbino ir penėjo naminius die-

vus, vadinamus ‚Deywiey Pagirniey'; jie sietini su kaukais, aitvarais.

Liberum Fructuum Spiritualium 1723 (Vilniaus univ. bibliotekos rankraštis); *M. Mozūraitis*, Pagonizmo likučiai Lietuvoje XVIII a. (Gimtasai Kraštas 1943 nr. 31).

Pagnini Santi (1470–1536) italų dominikonas, orientalistas. Po šv. Jeronimo jis pirmas vertė Šv. Raštą iš originalinių tekstų. Paliko gramatinių, leksikografinių ir hermeneutinių raštų.

Pagnol Marcel (g. 1895) prancūzų dramaturgas ir kino režisierius. Pradžioje mokytojavo P. Prancūzijoje, atliekamu laiku leisdamas žurnalą Fantasio (vėliau Cahiers du Sud). Persikėlęs į Paryžių (1922), visą dėmesį skyrė dramai ir filmui. P. dramos veikalai (Catulle 1922; Les Marchands de gloire 1925, statytas Kauno Valstybės teatre; Jazz 1926; Topaze 1928, statytas Kauno ir Vilniaus dramos teatruose; 1959 V. Kulboko iš naujo išverstas Bostono Dramos sambūriui; Fanny 1931; César 1936; Marius 1939; La Femme du boulanger 1946) pasižymi sodriu lotynišku humoru, didele veiksmo įtampa ir stipriai suvoktais charakteriais; idėjiškai juose dominuoja socialinė satyra. Savo dramatinio pasaulio viziją P. realizavo filmuose (Fanny, César 1931; Toni 1936; Regain 1939; La Fille du puisatier 1946). Prancūzų Akademijos narys (1946). Šalia dramos veikalų P. paskelbė pora romanų (Pirouettes 1932; La Fille aux yeux sombres 1930).

A.Č.

Pagoda (ind.) šventykla. Indų architektūroje p. reiškia maždaug tą patį, kaip ir stupa (žr.). Kinų, korėjiečių ir japonų architektūroje p. reiškia bokšto formos daugelio aukštų šventyklą, kurios kiekvienas aukštas turi atskirą stogą.

Pagodinaitė-Skrinskienė Tamara (g. 1918 III 23 Petrapilyje) baleto šokėja. 1930 įstojo Valstybės teatro baleto studijon, 1935 buvo priimta į teatrą etatine baleto šokėja ir nuo tada dalyvavo visuose baleto ir operos pastatymuose. 1938 buvo išvykusi į Belgiją modernaus šokio studijų ir šoko Belgijos didžiųjų miestų scenose. 1944 pasitraukusi į Vokietiją, dalyvavo Augsburge susiorganizavusiame baleto branduoly ir su juo apkeliavo daug Vokietijos miestų. 1950 emigravo į Australiją, ten kurį laiką turėjo savo baleto studiją. Jos studijos mokinės pasirodydavo Sydnėjaus scenoje 1952–55. Yra dalyvavusi įvairiuose lietuvių parengimuose.

Pagonybė (iš lot. paganus) paprastai suprantama krikščionybės priešybe vis tiek, ar ji būtų senoji, paveldėtinė p., ar naujoji, vienu ar kitu būdu vėliau susidariusi. Dėl šio daugiareikšmiškumo lyginamoji religijų istorija vengia p. atskiru terminu vartoti; įvairias religijas būriais skirstant, išsiverčiama be p. žodžio, nors kartais juo bandoma aptarti visos pirmykštės ir išsivysčiusios politeistinės religijos, būtent visos religijos be krikščionybės, judaizmo ir islamo. Šiaip p. nusakoma dažniausiai visos senosios Europos ir kitų kraštų nekrikščioniškos religijos, tiek pirmykštis dvasių kultas, tiek stabmeldybė, tiek budizmas ir islamas, bet išskiriama S. Testamento besilaikantieji. Šios dienos p. laikomi visi prietarai ir tikėjimai laimingomis ir nelaimingomis dienomis, 13 skaičiumi, pasagos laime, visokiais keliautojų talismanais, įvairiausiais laimės spėjimais ir t.t.

L i e t u v i a i, paskutiniu metu rašydami apie senąjį lietuvių tikėjimą, p. dažnai vartoja stabmeldybės priešybe. Senąjį lietuvių tikėjimą laikant tik gamtos jėgų ir dvasių kulto apraiška (jam priskiriant ar išjungiant Vyr. Būtybę) arba ją suprantant poliškai, vyriškojo ir moteriškojo pradų saveika ir pn., būtent b e s t a b ų (interpretatio christiana, bet ne interpretatio protestana samprata), stabmeldybės žodis jam visai netinka, tiesiog klaidingas (primena Romuvos ąžuolą su dievų trijule) ir t.t., todėl sen. lietuvių tikėjimui trumpai nusakyti ir buvo pasigriebta p. žodžio, kuris savo ruožtu nieko nepasako ir nemažiau klaidina savo daugiareikšmiškumu.

A.Mž.

Pagonis (lot. paganus) žodiškai yra kaimietis, ‚pakraštinis'. P. pradžioj reiškė prie Romos imperijos prijungtų pakraštinių sričių gyventojus, skiriant juos nuo romėnų. Vėliau p. liko nekrikščionies išskirtiniu vardu; tai liudytų krikščionybę plitus miestuose, o tik vėliau kaimuose. Lietuvių tautinio atgimimo metu lenkintojai p. vardu plūdo sąmoninguosius lietuvius, lietuvių k. ir kultūrą pravardžiuodami pagoniška.

Pagonų Paslas Wangemanno ir Gosznerio misijų (‚pasiuntinybės') trimėsinis biuletenis, kurį nuo 1934 Klaipėdoj leido kun. Schernus (‚naminės Klaipėdos krašto pasiuntinystės pavedimu').

Pago-Pago įlanka su natūraliu uostu ir akmens anglies bei žibalo sandėliais Tutuila saloje (am. Samoa). Vienas saugiausių natūralių uostų visame Pacifike. Jis yra buv. vulkano milžiniškame krateryj, kuris

beveik skelia salą į dvi dalis. P.-P. 1887 JAV įtaisė akmens anglies sandėlį ir laivų sustojimo vietą, o 1900 paėmė savo globon ir visą salą.

Pagraižio miškas Klebiškio girininkijos (Prienų miškų urėdijos) plotuose, 550 ha. Vyrauja eglynai su lapuočių priemaiša.

Pāgramantis bžk. Tauragės vls. ir aps., pakeliui iš Tauragės (15 km) į Šilalę (16 km), Akmenos žemupio kair. krante 1,5 km nuo jos santakos su Jūra; 1923 buvo 34 ūkiai su 213 gyv. Prie Akmenos upės yra piliakalnis. Būdamas miškingoj ir upingoj vietoj, P. pasižymi gražiu gamtovaizdžiu. Sungailiškių dv. — plytų, čerpių, drenažo vamzdžių ir koklių gamykla, Pagramantalio k. — lentpiūvė, Ringių k. — malūnas. Pačiame P. nepriklausomybės metu buvo bžn., pradžios m-la, pašto agentūra, 2 krautuvės. Ringių k. gimęs dr. P. Jonikas ištyrė P. tarmę ir išsp. atskirą veikalą — Pagramančio tarmė 1939. Nekalto Prasidėjimo medinė bžn. pastatyta 1774 Žemaičių vyskupo J. D. Lopacinskio. 1940 buvo 2828 parapiečiai.

P. miškas — 1508 ha ploto eglynas su drebule ir beržu. Drauge su Diferencijos mišku (460 ha) jis sudaro P. girininkiją (būstinė Ringių valdinėj sodyboj), priklausančią Pajūrio miškų urėdijai.

Pagreitis netolyginio judėjimo greičio prieauglis, greičio ir linkmės pasikeitimo dydis. Iš I. Newtono antrojo dėsnio $a = \frac{f}{m}$ eina, kad p. yra proporcingas veikiančiai jėgai ir atvirkščiai proporcingas judančiai masei. Kadangi žemės traukos jėga proporcinga kūno masei, visų laisvai krintančių kūnų p. beorėje erdvėje toje pačioje žemės vietoje yra tas pat. Bet įvairiose žemės paviršiaus vietose p. gali būti kiek skirtingas dėl vietos aukščio ir geografinio pločio: aukštesnėse vietose jis mažesnis, nes ten mažesnė žemės traukos jėga f, taip pat toji jėga mažėja einant nuo ašigalio į pusiaujį dėl didėjimo išcentrinės jėgos, o masė m yra dydis pastovus. P. yra vektorinis dydis, lygus $\frac{dv}{dt}$, kur v— greitis, t—laikas. Jei kūną veikia pastovi jėga, keičiasi tik greitis, o linkmė pastovi (tiesė). Jei masę veikia kelios ne tos pačios linkmės jėgos, keičiasi ne tik greitis, bet ir linkmė. Medžiaginio taško kelią vadina trajektorija. Jei taško M judesys plokštumoje nusakytas kreive s, kaip laiko funkcija, projektuodami p. vektorių a į trajektorijos lietėją, gauname tangentinį p. $a_\tau = \frac{d^2s}{dt^2}$. Projektuodami p. a į normalę, gauname įcentrinį p. $a_n = \frac{v^2}{\rho}$, kur ρ yra taško M kreivumo spindulio ilgis. Tangentinis sandas nusako greičio, o įcentrinis — linkmės pasikeitimą. Jei turėtume kūną, kurio visi taškai turi tą patį greitį ir linkmę, jam galėtume taikyti tas pačias taško M formules. Kai kūnas sukasi apie pastovią ašį, sakoma, kad turime kampinį p. $\varepsilon = \frac{d\omega}{dt}$, kur ω yra sukimosi kampas. Šiuo atveju taško p. susideda iš dviejų sandų: tangentinio ir įcentrinio. Jei kūnas laisvai juda erdvėje, kiekvieno taško p. vektorius yra trijų vektorių suma: kūno slinkimo pirmyn p. vektoriaus, p. vektoriaus dėl kampinio greičio pasikeitimo ir ašies taško p. vektoriaus dėl sukimosi apie momento ašį. *M.Kr.*

Pāgrybis k. Kaltinėnų vls., Tauragės aps., 3 km nuo Kaltinėnų; 1923 buvo 11 ūkių ir 75 gyv. Čia yra ariamas senojo ir vidurinio geležies amžiaus kapinynas. Išariama visokių įkapių, iš kurių pažymėtinos: IV a. geležinis įmovinis kirvis, VI–VII a. lankinė segė kryžmine kojele, VII a. lankinė laiptelinė segė, VII–VIII a. kiaurakryžmis smeigtukas ir kt. Radiniai pateko į Vytauto D. kultūros muziejų.

Pagrindas 1. kuo kas remiasi, kas ką įgalina. Žinomas pakankamo p. dėsnis, Leibnizo suformuluotas dėsnis, nusakąs, jog ‚nėra nieko be pagrindo'. Aplamai, Leibnizo formulėje susikristalizavo ta mokslinė nuotaika, kuri nuo graikų laikų vis labiau užvaldė vakarų pasaulio mąstymą ir ypač galingai prasiveržė XVII a. Patsai Leibnizas šią formulę visgi interpretuoja savo filosofijos rėmuose. Pagal ji, bet koks teiginys turi savo pagrindą subjekto sąvokoje ta prasme, kad, pakankamai šią sąvoką išanalizavus, čia atsiskleis ir teiginio tarinys (predikatas). Kitais žodžiais, pakankamo p. dėsnis nusako, jog kiekvienas teisingas teiginys yra analitinis, ir todėl šis dėsnis yra konversija priešTaros dėsnio, nusakančio, kad kiekvienas analitinis teiginys yra teisingas. Leibnizui pakankamo p. dėsnis buvo loginis, tačiau šiandien jis dažnai interpretuojamas ontologine ar net paprasta priežastingumo prasme, vadinasi, iš pasaulio išskiriant spontaniškumą ir verčiau įžiūrint, kad kiekvienas įvykis turi konkrečias savo atsiradimo ir išsilaikymo sąlygas.

B. Russell, A Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz ²1937; *M. Heidegger,* Der Satz vom Grund 1957. *V.Dn.*

2. Geometrijoje geometrinės figūros apačia. Tiesialinijinių plokščių figūrų bet kuri kraštinė gali būti laikoma tos figūros p. Kurią kraštinę laikyti p., nulemia patogumas. Geometrinio kūno p. taip pat gali būti laikoma bet kuri jo sienelė.

Geometrijos pagrindu vadina matematinę discipliną, kuri nagrinėja įvairias geometrijos sistemas, pagrįstas ta ar kita sistema, arba tų sistemų vienos nuo kitos nepriklausomumą, jų išsamumą ir kt. Ši disciplina iškilo, kai buvo pradėtą gilintis į penktąjį Euklido postulatą (žr. Geometrija). *M.Kr.*

3. Statyboje sustiprintas įžemis (žr.) pamatams. P. paruošimo būdai yra: 1. neatsparaus įžemio pašalinimas bei pakeitimas tvirtesniu. Šis būdas praktikuojamas kelių ir mažų vandens pralaidų statybose, pašalinant durpių ir pn. rūšies silpną įžemį. 2. Puraus įžemio sutankinimas mechaniniu arba dinaminiu būdu, pavartojant sunkaus svorio volus, plūktuvus ir pn. priemones. 3. Įžemis galima sutankinti, įplūkiant į jį skaldos arba akmenų. Įžemio atsparumas žymiai padidinamas įkalant kalstus (žr.), paskui ištraukiant ir susidariusias skyles pripildant žvyro arba skaldos. 4. Įžemis galima sustiprinti nusausinant. 5. Dažnai įžemio sustiprinimui vartojami įvairūs įšvirkštimo būdai. Cemento įšvirkštimai sėkmingai vartojami, kur įžemio dalelės didesnės, kaip 0,1 mm. Taip paruošto p. atsparumas prilygsta liesam arba ir geram betonui. Cemento ir molio įšvirkštimais daugiausia įžemis tik sutankinamas. Dar daromas chemiškas bei kombinuotas įžemio įšvirkštimas, padaras plastišką vandeniui nepralaidų p. 6. Įžemis gali būti sustiprintas elektros srovės pagalba. Molingų įžemių atsparumas padidinamas, panaudojant elektros srovę ir atitinkamus chemikalus. Tačiau šis būdas brangus ir gali būti panaudotas siaura apimtimi, pvz. norint sustiprinti p. tarp kalstų ir molio sluoksnių. 7. Įžemio atsparumas gali būti žymiai padidintas, užtveriant jo persislinkimą iš pamatų, kai krūviai sukelia didesnius p. įtempimus. Tam vartojamos kalstinių sienų užtvaros. Taip pat įžemio atsparumas padidinamas atitinkamu apkrovimu prieš užkraunant visą pastato svorį. Tasai būdas yra labai brangus ir ilgai trunka. 8. Pagaliau, įžemis gali būti sustiprintas užšaldymu (plaukiančio smėlio arba kt. vandeningų įžemių). Šaltis padaro vandeniui nepralaidų p., tačiau tik laikinai, kol veikia užšaldymas, Todėl šis būdas gali būti panaudotas tik laikino pobūdžio pamatų konstruktyviniams klausimams išspręsti (plg. Įgelmis).

G. P. Tschebotarioff, Soil Mechanics, Foundations and Earth Structures 1951; Grundbau-Taschenbuch I 1955; *K. Terzaghi,* Theoretical Soil Mechanics 1956. *K.Vlč.*

Pagrindinė žvaigždžių seka žvaigždžių klasė, kurion įeina didžioji dalis visų žvaigždžių. Jų absoliutinis ryškumas kinta kartu su spektru — ankstyvesnį spektrą atitinka didesnis šviesumas. Pagal vyraujančią teoriją, atskirų pagrindinės sekos žvaigždžių fizinė būklė atvaizduoja įvairias tipingos žvaigždės evoliucijos fazes.

Pāgryžuvis vietovė Tytuvėnų vls., Raseinių aps., prie Gryžuvos (kair. Dubysos intako) upės, 4 km į v. nuo Tytuvėnų link Kelmės. Čia buv. dvare buvo įkurtas jėzuitų naujokynas – probacijos namas, kur 1939 buvo 6 kun. ir 39 broliai bei kandidatai. Jėzuitai buvo pavertę dvarvietę pavyzdingu ūkiu su dideliu vaismedžių sodu. Už 3 km yra P. gžlk. stotis.

Pagryžuvio jėzuitų naujokynas

Pagrobimas veiksmas, kuriuo padaromi kai kurie nusikalstamieji darbai turtui.

1. Pagal mūsų BS, vagystė yra slaptas arba atviras svetimo kilnojamojo turto p., kurio tikslas tą turtą pasisavinti (581 §). Vagystės objektu gali būti kiekviena materialinė gėrybė, galinti būti civilinės apyvartos dalyku, neišskiriant šilimos, elektros ir kt. energijos. Šita gėrybė turi būti kilnojamasis turtas, nes nekilnojamojo turto negalima pagrobti nepaversto kilnojamuoju, pvz. augančio medžio, neišrauto iš žemės arba nenukirsto. Vagiamas turtas turi kam nors priklausyti, taigi, būti ne res nullius (niekieno daiktas) ir ne res derelicta (išmestas daiktas), — priklausyti bet kam, tik ne kaltininkui. Jis

turi būti ir ne kaltininko valdomas. P. yra turto paėmimas iš kito asmens valdymo ir perkėlimas į kaltininko valdymą. Paėmimas gali būti atliktas ir ne paties kaltininko rankomis — kito bona fide veikiančio žmogaus, kaltininko panaudoto vagystei. P. laikomas baigtu užvaldžius grobinį. Vagystė yra tyčios darbas: kaltininkas žinosi įmąs ne savo daiktą iš svetimos valdomosios sferos į tokią pat savo sferą, kad jį pasisavintų.

Seniau vagystė buvo laikoma itin sunkiu nusikaltimu ir baudžiama pakorimu. Nuo XVIII a. bausmės švelnėjo. Mūsų BS, paprastoji vagystė baudžiama ne mažiau kaip 3 mėn. paprastojo kalėjimo, o kvalifikuotosios vagystės rūšys — ligi 8 m. sunkiųjų darbų kalėjimo (581–588 §). Iš šitų kvalifikuotų rūšių pažymėtinos, kaip dažniausiai pasitaikančios, vagystė su įsilaužimu, iš gyvenamojo būsto, arkliavagystė, įvairūs recidyvai. Bausmė mažinama — ne daugiau kaip 6 mėn. paprastojo kalėjimo: jei pagrobto daikto vertė nepraneša pustrečio lito; jei kaltininkas geruoju grąžino pagrobtą daiktą arba atlygino nukentėjėliui prieš paskelbiant sprendimą, rezoliuciją ar kaltumo nutarimą; jei vagystės priežastis buvo labai didelis skurdas. Pasikėsinimas pavogti baudžiamas.

2. P l ė š i m a s, BS 589 § apibrėžtimi, yra svetimo kilnojamojo turto p. jam pasisavinti — atimant kam nuovoką, sužalojant kūną, padarant asmens smurtą arba baustinai grasant. Taigi plėšimas yra nusikaltimas turtui ir kartu asmeniui; pirmuoju atžvilgiu jis niekuo nesiskiria nuo vagystės, kuri nusikaltėliui yra tikslas, o skiriasi tik antruoju — turto pagrobimo būdu, paliečiančiu asmenį, — priemone tam tikslui pasiekti.

Paprastasis plėšimas baudžiamas ne mažiau kaip 3 m. grasos kalėjimo, o kvalifikuotieji plėšimo atvejai — sunkiųjų darbų kalėjimu ligi gyvos galvos. Šitie atvejai yra plėšimas, padarytas: 1. labai sunkiai arba sunkiai sužalojant kūną; 2. bažnyčioje; 3. atviroje jūroje; 4. kelių žmonių, kurie tam įsibrovė į gyvenamąjį namą arba gyvenamąjį būstą; 5. žmogaus, kuris turėjo prirengęs ginklą arba įrankį pulti arba gintis; 6. gauja; 7. žmogaus, kuris ne mažiau kaip tris kartus yra iškalėjęs bausmę už vagystę, plėšimą, prievartavimą arba sukčiavimą ir, be to, nesuėjus 5 m. nuo tos dienos, kurią baigė kalėti už vieną kurį iš šių nusikalstamųjų darbų. Pasikėsinimas plėšti baudžiamas.

B.Msl.

Pagudė pietvakarinė prūsų žemės kiltinė sritis tarp Varmės (žr.) ir Pamedės (žr.). Istorijos šaltiniuose P. pirmą kartą paminėta 1267 čekų karaliaus Otokaro II akte, kuriuo jis Ordinui pripažįsta teises į nukariautas prūsų žemes. Jų tarpe išvardyta ir P o g r a n i a. Atskira žeme (terra) ji, tik iškraipytu vardu P e r a g o d i a, pavadinta ir apie XIII a. viduri sudarytoje Liber Census Daniae (žr.). Ordino kronikininkas Petras Dusburgietis, išvardydamas prūsų sritis iš vakarų (nuo Vyslos) į rytus, P. vadina trečiąja (Tertia Pogesania, in qua Pogesani). Jo kronika yra mažne ir vienintelis šaltinis, suteikiąs apie šią sritį žinių, daugiausia liečiančių jos nukariavimą ir vėlesnes pagudėnų laisvės kovas.

Kryžiuočiai, pajungę pirmąją pagal Vyslą ištisusią prūsų sritį Pamedę, puolimą nukreipia į kaimyninę P. Krašto magistras Hermanas Balk (žr.) su po Meiseno markgrafo Henriko Žygio Prūsuose palikta kariuomene laivais per Drūsens ež. pasiekia P. ir Elbingo upės saloje 1237 pasistato to paties vardo pilį. Čia pat kronikininkas kitų pasakojimu pažymi, kad prūsai pirmąją pilį sugriovę ir vėliau ji buvusi atstatyta, jau su miestu, dabartinėje vietoje. Toliau jis tik pamini, kad ‚Elbingo broliai prieš pagudėnus garbingai kariavo daug karų', bet smulkiau jų neaprašinėja. Tačiau iš visos pasakojimo eigos galima pasidaryti išvadą, kad P. Ordinas bus nukariavęs, palyginti, greitai ir be didelių sunkumų. Mat 1238 pagudėnai jau buvo pasidavę, ir kryžiuočiai ruošėsi pulti Varmę, Notangą ir Bartą. Vokiečių spaudžiami, susitarę su Ordinu ir lenkų sritiniais kunigaikščiais, besikivirčijančiu Pamario kng. Sventopolku, prūsai 1242 sukyla, iššudo ateivius vokiečius ir sugriauna visas pilis, išskyrus tik Elbingą ir Balgą. Netrukus po to jungtinės Sventopolko ir prūsų pajėgos nusiaučia dar Pamedę ir Kulmo žemę. Christburgo taikos (žr.) sutartyje išvardytos tik Pamedė, Varmė ir Notanga. Bet kadangi sričių išvardijimas pradedamas žodžiais ‚Iš kitos pusės suminėti naujakrikščiai, bet ypačiai tie iš...', tai galėtų manyti, kad čia įskaitoma ir vardu nepaminėta P. Bet vėl prūsų pasižadamoms pastatyti bažnyčioms vietos išskaičiuotos tik anose trijose srityse. Taigi atrodo, kad 1249 taikos sutartis P. nelietė. Ir tolimesnė įvykių raida, rodos, patvirti-

na, kad sutarties sudarymo metu prūsų pasipriešinimas šioje srityje dar nebuvo galutinai palaužtas. Tik atvykus iš Vokietijos paspirties ir 1251–52 ‚su daugybe karių gaisrais, plėšimais ir žudymais išvaikščiojus kraštą, kol jis visai nusilpo ir paskiau nebegalėjo atsigauti', pavyko galutinai numalšinti sukilimą. Ordinas nepasitikėdamas iš pagudėnų ir iš su jais kartu pasidavusių pamedėnų, varmėnų ir notangėnų paima įkaitus. Sekančiais 1253 su Ordinu taiką sudaro ir prūsų sukilėlių sąjunginin kas Pamario Sventopolkas. Po Durbės kautynių 1260 rudenį įsiliepsnoja antrasis, geriau organizuotas prūsų sukilimas. Karo vadu pagudėnai sau išsirenka Auktumą (: pr. auktas = liet. aukštas, plg. pavardę Trākumas : trākas ‚piktas'). Jau sukilimo pradžioje pagudėnai su sūduviais, pasitelkę ir kitas kiltis, nusiautę P. ir Pamedę, puolė Elbingą. Bet imant priešpilį žuvus jų vadui, teko pasitraukti. Pasitraukę užpuolė ir sudegino kaimyninę tvirtovėlę prie Veisikės (vok. Weeske) intako į Drūsens ež. Čia pasisekus nužygiavę apsupo Vekelyčių pilį (dabar vok. Weklitz Elbingo aps.) prie Ragavos upės ir po sunkios kovos ją irgi sudegino. Iš Elbingo puolimo aprašymo galima spėti, kad tas vardu nepaminėtas prūsų vadas (capitaneus ipsorum), ietimi nudurtas vokiečių pusėje kovojusio prūso Virtilo, greičiausia bus buvęs pagudėnų Auktumas. Tai sutinka ir su ta aplinkybe, kad jis sukilimo eigoje daugiau niekur nepasireiškia. Kitas pagudėnų sukilėlių vadas Linka (žr.), kartu su bartų Divanu (žr.) sutelkęs didelę kariuomenę, 1271 nuniokojo Kulmo žemę ir Pamedę. Buvo pasiekę Marienverderį ir Marienburgą ir apsiautę Traupijų (šaltinių: Traupeien, Traupein ir iškraipyta Trampere) pilį netoli Christburgo, kurią išgelbėjo tik iš kitų pilių atsiųsta pagalba. Čia žuvo vėl pagudėnų vadas Kaltys. Bet svarbiausios šio žygio kautynės įvyko prie Paganstų kaimo netoli Žirgūnės (vok. Sorge) upės, kuriose žuvo 20 kryžiuočių ir 500 šiaip karių. Laimėję kautynes prūsai puolė Christburgą. Sunaikino miestą, pamedėnų saugovę (sen. vok. vlîhûs), priešpilį, bet pagrindinės pilies paimti nepasisekė. Pagudėnai tebesipriešino dar 1273, jau pasidavus visoms kitoms vakarinėms prūsų kiltims. Jų telkinys laikėsi miškuose netoli Elbingo. Įvėlę miestiečius į kautynes, vėliau daug jų sunaikino įsitvirtinusių viename priemiesčio malūne. Kronikininko perdėtu teigimu čia ‚tiek buvo pralieta krikščionių kraujo, kad net kaimyninė upė, netekusi savo natūralios spalvos, kruvina atrodė'. Po to Ordinas, sutelkęs visas savo pajėgas, ‚nuo galo iki galo plėšimais ir gaisrais nusiautė P. žemę, išžudė vyrus, o moteris ir vaikus išsivedė nelaisvėn'. To paties žygio metu kryžiuočiai atsikovojo ir pagudėnų laikinai užimtą Heilsbergo pilį, ir ‚tada prūsų žemė nurimo taikoje'. Numalšinęs sukilimą, Ordinas 1274 ruošėsi žygiui prieš Nadruvą. Bet pagudėnai tik laikinai buvo padėję ginklus, nes 1277 rudenį, Skomanto vadovaujamai jungtinei sūduvių ir lietuvių suruošus plataus masto žygį į Kulmo žemę ir Pamedę, vėl sukilo. Buvo suėmę Elbingo ir Christburgo komtūrus ir pakorė jų kapelioną. Kadangi kitos prūsų kiltys trečiajame sukilime aktyviai nebedalyvavo, tai Ordinas dviem baudžiamaisiais žygiais greitai sugniuždė pagudėnų pasipriešinimą. Kronikininkas apie antrąjį žygį, žinoma perdėdamas, pasakoja, kad ‚suėmus ir išžudžius visus gyventojus', P. buvusi paversta tyru. Bet kartu priduria, kad ‚nedaugelis su savo šeimomis pasitraukė Lietuvon, Gardino pilies sritin'. Kad čia būta žymesnės politinės emigracijos, liudija šie faktai. Visų pirma Ipatijaus metraštis praneša, kad 1276 ‚prūsai atėjo pas Traidenį iš savo žemės, vergiami vokiečių, o jis priėmė juos pas save ir dalį jų apgyvendino Gardine, o dalį Slanyme'. O Petras Dusburgietis vėl pasakoja, kad 1284 ‚tūli bartai, neseniai pabėgę iš P., su lietuviais surinkę kariuomenę, nužygiavo į Lenkiją, iš kur, be kitų padarytų blogybių, išsivarė didelį grobį žmonių ir galvijų'. To žygio metu kryžiuočiams užpuolus ir sudeginus Gardino pilį, kovoje su jais vėl žuvo vardu nepaminėtas bartas, vadovavęs trečiajam pagudėnų sukilimui. Bet kiti du bartų vadai Nomas ir Dirskus po pilies išgriovimo pereina pas vokiečius. Gavę Ordino pažadą, kad dovanos ir sugrąžins žmonas ir vaikus, juodu pasitinka iš žygio Lenkijon grįžtančius ‚savo tautiečius', susimokę užpuola lietuvius ir ‚grobį su savim nusigabeno į P. ir ten gyveno, kaip ir pirma'. Kalbėdamas apie ketvirtą prūsų bandymą išsilaisvinti, kronikininkas vėl mini, kad 1286 pagudėnai ir bartai buvę susimokę su prieš Ordiną nusistačiusiais vokiečiais ‚pasikviesti su stipria kariuomene Rūgeno kunigaikštį ir, išvijus iš Prūsų brolius (= kryžiuočius), padaryti jį savo karaliumi ir viešpačiu'. Tačiau sąmokslą susekę ir pagudėnai su bartais buvę nubausti. Iš šaltinių aiškėja,

kad pagudėnai laisvės kovų metu veikė iš vieno su bartais ir į galą bus turėję glaudesnių ryšių ir su lietuviais.

Ploto atžvilgiu P. prilygo maždaug kaimyninei Varmei, bet buvo žymiai mažesnė už Pamedę. Tačiau jos ribų klausimu ankstesniųjų tyrinėtojų (Toeppen, Bender, L. Weber, Röhrich) nuomonės daug kur skyrėsi, nes trūksta šaltininių duomenų. Iš vėlesniųjų Łowmiańskis labiau linkęs sutikti su Toeppenu. Dabar neabejojama, kad Elbingo apl. tikrai priklausė P. ir kad ruožu tarp Drūsens ež. ir Aismarių ji bus siekusi Nogatės upę. Šiaurėje riba su Varme greičiausia ėjo maždaug tiesia linija nuo Aismarių iki Alnos upės, palikdama Vormedytę (: pr. *vōrs = liet. trm. võras ‚senas' + median ‚miškas', vok. Wormditt, o lenk. Orneta) P. pusėje. Rytuose ji pagal Alnos upę ribojosi su Barta ir Galinda, o linija einanti nuo Drūsens ež. pietų rytų kryptimi iki Paserijos (vok. Passarge) aukštupio bus P. skyrusi nuo Pamedės. — Šaltiniuose suminėta ir keletas P. valsčių (lot. territorium, sen. vok. gebît). Vakarinėje srities dalyje vienas iš žymesnių buvo P a s i a l u k a s (1250 Pamedės vyskupijos dalybų akte Passaluc; matyti, sudurtinis vardas, plg. pr. vietovardį 1419 Passey ir Ipatijaus metraštyje minimą Sūduvos upę Luk, vėliau Ordino šaltiniuose Luk, Luko, vietovė, ežeras ir upė (taip pat Raseinių aps. ež ir upę Lukójus), 1231 pop. Grigaliaus IX bulėje pavadintas net provincia Pozolucensis, o aukščiau minėtame Otokaro akte Pazluck išvardytas kaip atskira sritis (terra). 1284 vėl Pazluk datuota Ordino privilegija Kantigirdui (žr.). Vadinasi, jau tada čia kryžiuočiai turėjo pasistatę pilį. Vėliau pilis imta vadinti vok. Preussisch Holland, greičiausia pagal olandų kolonistų šalia pilies įkurtą miestą. 1250 dalybų akte minimas ir kitas vakarinis valsčius Zambroch, vėlesniuose Ordino šaltiniuose rašomas tiksliau 1319 Sambrad, 1333 Zambrade. Tai yra, žinoma, pr. S a m b r a d a s (: pr. ir liet. priešdėlis san- + liet. brãdas, lat. brads ‚brasta', plg. Iñ-bradas, Zarasų aps. mstl. ir ež.), vok. Samrodt, lenk. Sambród, miestelis ir ežeras Marungo (vok. Mohrungen) aps. XIV a. gale ar XV a. pradžioje surašytos legendos Translatio et miracula sanctae Barbarae liudijimu, Elbingas buvęs pastatytas ‚in terra Drusen'. Su šiuo P. valsčiumi sietinas ir Vulfstano IX a. galo kelionės aprašyme minimas aisčių prekybos miestas T r u s o (pr. *Drūsō = liet. Drūsuõ, -eñs, 1243 ežeras rašomas Drusa, Drusin, Drusine, dabar vok. Drausen-See, lenk. Drużno), buvęs dabartinio Elbingo (žr.) vietoje. Spėjama, kad P. rytiniame jos pakraštyje dar priklausė G l a t a v a (1300 territorium Glottovie, dabar vok. Glottau, Guttstadto apl., Heilsbergo aps.).

P. vardas šaltiniuose, be anksčiau suminėtųjų formų, lotyniškai dar rašomas 1287 Pogusania, Pogezania, 1300 Pogozania, 1315 Pogyzonia. Bet anoje Translatio ši sritis vadinama ‚terra Pagudinensis'. Iš to jau Gerulis (Altpreussische Ortsnamen 1922) spėjo, kad patys prūsai sritį bus vadinę *Pagudian (: priešdėlis pa- + pr. gudde ‚krūmas', plg. liet. gùd-karklis, gùd-obelė, gùd-notrėlė). Kadangi lotyniškai srities vardas parašytas ne *Pagudensis, bet Pagudinensis, tai K. Būga manė, kad prūsai ją galėję vadinti ne tik *Pagudjan ar *Pogudjan (niekatrosios giminės daiktavardis, plg. pr. assaran = liet. ežeras), bet ir būdvardine lytimi *Pagudinē (t.y. zemē). Taigi etimologiškai P. vardas reikštų Pakrūmė arba Pakrūminė (žemė). Ordinas P. vardą visų pirma išgirdo iš prūsų kaimynų lenkų ir pamarėnų. Lenkai P. gyventojus, prisitaikę savo tarimui prūsiškąjį srities vardą, visų pirma bus vadinę *pogūdzańe, o vėliau (dėl slavų pusbalsio ŭ išvirtimo lenkų kalboje e arba jo iškritimo, plg. sen. sl. sŭnŭ ‚sapnas', km. sŭna, o lenk. sen., sna) ir *pogedzańe, *pogzańe. Ir kaip tik šaltinių Pogusania, Pogesania, Pogezania ir Pogzania atsispindi visos lenkiškosios pagudėnų vardo tarimo atmainos, tik sulotyninta galūnė ir lenkų dz pakeista s arba z. Jeroschinas Petro Dusburgiečio kronikos vertime vokiškai irgi rašo Pogezênen, Pogezênin, Pogezên. — XIII a. pirmojoje pusėje P. vardas minimas vienoje kitoje žemės privilegijoje (1315 velt in Pogzania), paminėti ir du P. vaitai (1331 advocatus Pogzanye, bet šiaip jis išnyksta iš gyvosios vartosenos, nes Ordino valstybėje nebuvo panaudotas jokiam administraciniam krašto vienetui vadinti. Istorikai vartoja vok. P o g e s a n i e n, lenk. P o g e z a n j a. Taip pat ir mūsiškiai jų pavyzdžiu iki pat paskutinių laikų vis dar rašydavo P o g e z a n i j a ir p o g e z a n a i arba p o g e z a n i e č i a i, kiti vėl neva sulietuvindami P a g e z a n i j a, p a g e z a n i e č i a i. Ir 1957 sovietinė Lietuvos istorija rašo Pogezanija, o kilčiai vadinti dar prasimano nebuvėlę lytį p a g e z ė n a i. Vartoti teiktini tik kalbiškai pagrįsti

K. Būgos pasiūlyti pavadinimai P a g u d ė ir p a g u d ė n a i.

Petri de Dusburg, Cronica terre Prussie (Scriptores Rerum Prussicarum I, 1861); *M. Toeppen*, Historisch-comparative Geographie von Preussen 1858; *K. Lohmeyer*, Geschichte von Ost- und Westpreussen 1908; *H. Łowmiański*, Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego I–II, 1931–32; *K. Būga*, Lietuvių kalbos žodynas II, 1925. *A.S.*

Pagunda viliojimas ką nors padaryti; moraline prasme valios skatinimas nusidėti, kyląs iš gimtąja nuodėme pažeistos prigimties, pasaulio ir piktosios dvasios. Žmogaus netvarkingi pageidimai yra didžiausia p. priežastis. Šv. Jokūbas apaštalas sako: ‚Kiekvienas yra gundomas, savo pageidimo patrauktas ir priviliotas' (Jok. 1, 14). Pasaulis su savo medžiaginėmis gėrybėmis ir netvarkingo gyvenimo žmonėmis veikia prigimties juslinius polinkius ir per juos laisvąją valią, skatindamas ją nusidėti. Todėl šv. Jonas įspėja: ‚Nemylėkite pasaulio' (I Jon. 2, 15). Piktoji dvasia Šv. Rašte vadinama gundytoju (Mat. 4, 3). Tridento Bažnyčios visuotinis suvažiavimas skelbia: visi žmonės yra gundomi, ypač mirties valandą. Ir Kristus buvo piktosios dvasios gundomas, kai buvo išėjęs į tyrus ir per 40 d. pasninkavo. P. nėra dar nuodėmė. Todėl teologai sako: nuodėmė yra ne p. jausti, bet su ja sutikti. *V.Rmš.*

Pahlen vokiečių grafų giminė Estijoj ir Latvijoj. Žymesni jos atstovai:

1. M a t v e j I v a n o v i č, vok. Karl Magnus, von (1779–1863) rusų gen., 1830–45 gen. gubernatorius Rygoje, vėliau senatorius ir slaptosios caro tarybos narys. 1831 IV su atsarginiais kariuomenės daliniais (IV pėst. divizija) jis iš Mintaujos išvyko Lietuvos sukilimo tramdyti, savo dalinius išskirstydamas keliais būriais. IV 7 pasiekė Panevėžį, IV 17 sutelkė jėgas prie Šiaulių ir sumušė Tiškevičiaus ir kt. sukilėlių dalinius, vėliau pasuko sklaidyti sukilėlių į Raseinius, Palangą ir kt. Įžygiavęs iš Latvijos į š. Lietuvą, paskelbė atsišaukimą lenkų ir lietuvių k. (tekstas paskelbtas Tautos ir Žodžio VII knygoje). Greičiausiai lietuviškai tą atsišaukimą išvertė S. Daukantas, tada tarnavęs P. raštinėje.

2. P a v e l P i o t r o v i č (1775–1834) rusų gen., grafas, (3) sūnus. 1794 jis kovėsi prieš T. Kosciuškos sukilėlius ir 1806–07, 1812–13 prieš prancūzus. 1829 paskirtas vadu II pėst. korpuso, kurio atskiri grenadierių daliniai buvo Lietuvoje. 1830 XI jo korpuse buvo per 24.000 karių, kurių V ir VII pėst. divizija tuojau buvo išsiųsta į Vilnių ir Minską, pagelbėti vad. VI lietuvių korpusui, vadovaujamam barono Rose. Jo korpuso daliniai dalyvavo Minsko ir įvairiose Lenkijos kautynėse prieš sukilėlius, o Lietuvoje kovojo Kauno, Raseinių, Telšių ir kt. apylinkėse, vykdydami labai žiaurias ekzekucijas ištisuose kaimuose bei šiaip vietovėse. Šie P. vadovaujami II pėst. korpuso daliniai palaužė Lietuvos sukilimą ir baigė jį likviduoti.

3. P i o t r - L u d v i g A l e k s i e j e v i č (1745–1826) rusų politikas. 1791 Rusijos pasiuntinys Stockholme, 1792 Livonijos vietininkas, 1795 Kuršo gen. gubernatorius. Caras Povilas I jį 1798 paskyrė Petrapilio kariniu gubernatoriumi. 1800 tapo užsienio reikalų ministras. P. su Zubovu suorganizavo sąmokslą prieš carą, kuris buvo nužudytas 1801 IV 1.

4. P i o t r P i o t r o v i č (1778–1864) rusų gen., (3) sūnus. 1796 jau dalyvavo Persijos kare, nuo 1800 tėvo adjutantas, 1806–07 kovėsi prieš Napoleoną Prūsijoje, 1812 kovėsi prie Vitebsko, 1813 prie Leipcigo ir kt. 1829 jis buvo I pėst. korpuso vadas, ir jo žinioje buvo Vilniaus, Kauno, Telšių, Daugpilio, Mintaujos ir kt. kariuomenės daliniai. 1830 XI 26 su savo kariuomene išvyko malšinti Lenkijos sukilimo, tepalikdamas Vilniuje vieną diviziją. 1831 I 25 P. su kariuomenės junginiais prie Tykocino įžygiavo į Lenkiją ir dalyvavo Grachowo, Ostrolenkos, Varšuvos ir kt. didžiosiose kautynėse prieš Lenkijos sukilėlius. 1835–41 Rusijos ambasadorius Paryžiuje, nuo 1845 kavalerijos gen. inspektorius. *A. Mž.*

Pahlevi (Pehlevi) Irano svarbiausias uostas prie Kaspijos jūros, 20 km į š. nuo Rešto; apie 45.000 gyv. (1950), iš kurių žymi dalis yra armėnai, turkmėnai, gruzinai ir kt. kaukaziečiai. P. yra abipus natūralaus kanalo, jungiančio Kaspijos jūrą su lagūna. Uostas tinka ligi 4,5 m grimzlės laivams; pro jį išvežama vilna, medvilnė, odos, kailiai, vaisiai, šilkas, ryžiai ir kt. Per abu pas. karus P. buvo užimtas rusų.

Paideia (gr. auklėjimas) sąvoka, apimanti antikinės Graikijos auklėjimo idealą. Graikiškai suprasto auklėjimo tikslas buvo ugdyti areté ‚dorybę', ‚tinkamumą', tačiau ‚tinkamumo' turinys kito besikeičiant graikų kultūrinam veidui. Archainiais laikais p. išreiškia aristokratinius idealus, bet kylant mokslinei dvasiai, p.

krypsta link intelektualinio išauklėjimo. Lemiamai p. krypti ir turinį nulėmė sofistų (žr.) sąjūdis, suskaldęs aristokratinį užsidarymą ir paruošęs graiką demokratinei savitvarkai. Nuo Platono laikų, atsiradus aukštosioms mokykloms, p. apima filosofines, matematines ir gamtos mokslų studijas, o tai ir sudaro pagrindą vėlesnei ‚scientia' sąvokai. Apskritai, graikiškoji p. daug dėmesio skyrė visuomeniniam subrendimui ir fiziniam lavinimui, kurie abu tapo nustumti šalin helenistiniam pasauliui žlungant ir buvo prisiminti tik, palyginti, neseniai.

W. Jaeger, Paideia, die Formung des griechischen Menschen, 3 tt., ²1954–55 (ag. ²1954–55).

Paieškos veiksmų visuma, kurią naudoja tardymo organai surasti nusikaltėlį, besislepiantį nuo tardymo, teismo ar bausmės vykdymo. Taip pat ir civiliniai įstatymai kai kuriais atvejais, pvz. nežinia kur dingusio suradimui, numato p. procesą.

Päijänne Suomijos ež., pasižymis ilgiu ir grožiu, tęsiasi į p. nuo Iyväskylä mst. beveik ligi Lahti, per 150 km; plotas 1065 km², pagal plotą antras Suomijoje; paviršius 78,3 m nuo j.l.; gylis ligi 93 m, vid. 17 m; iš jo teka į p. Kyminjoki į Suomių įlanką. Ež. kranto linija siekia 2450 km; yra garlaivių susisiekimas.

Paijkull R. Pabaltijo kilmės švedų didikų giminė, žinoma jau XV a. Iš jos paminėtinas Otto Arnold P. (1662–1707) Livonijos karys Saksų tarnyboje. Gimęs Livonijoje, 1677 stojo pažu Saksų karaliaus dvare, paskui perėjo į karinę tarnybą. 1699 generolas majoras ir vadas dalinių, surinktų Kurše Rygai pulti. P. ataka nepavyko dėl Rygos komendanto švedo Dahlbergo budrumo. 1700 gen. ltn., vienas iš Saksų vadų mūšyje prie Dauguvos 1701. 1700 švedų karalius Karolis XII buvo įsakęs, kad Švedijos piliečiai, tarnaują priešo kariuomenėje, turi grįžti atgal ir stoti į švedų eiles. P. to nepaklausė ir buvo 1702 nuteistas mirti. P. tada pasitraukė iš karo lauko ir gyveno savo valdose Brandenburge, bet 1705 vėl grįžo į karo lauką. Jam ir Višnioveckiui buvo pavesta užkluptі Varšuvą, tačiau ir čia jam nepavyko — buvo švedų paimtas į nelaisvę, nuteistas mirti, atimant garbę ir valdas. 1707 jam buvo nukirsta galva. *J.Lng.*

Paiho (kinų ‚baltoji upė'), kitaip Peiho (š. upė), š. Kinijos upė, 560 km ilgio, įteka į Čilli įlanką. Ligi Tiencino tinka laivybai.

Paikis, kitaip Strazdė, upelis Marijampolės ir Vilkaviškio aps., Rausvės (Šešupės, Nemuno) deš. intakas, 13 km ilgio; teka į š.v. aps. pasieniu, įteka ties Gižų bžk.; baseino plotas 54 km².

Paindrajà k. Dusetų vls., Zarasų aps., 8 km į p.v. nuo Dusetų, prie Indrajos; 1923 buvo 10 ūkių ir 61 gyv. Čia yra didelis akmuo, vad. Laumių Stalas, apmestas kitais akmenimis. Žmonės pasakoja, jog senovėje čia rinkdavosi laumės savo puotų.

P. Tarasenka, Akmuo ‚Laumių stalas' (Gimtasai Kraštas 1934, 48).

Paine (Payne) Thomas (1737-1809) Anglijoje gimęs, bet daugiausia JAV gyvenęs politinis veikėjas ir autorius keletos knygų, kuriose kėlė tiems laikams radikalias politines ir religines idėjas. P. buvo tipingas savo laiko kosmopolitas humanistas, kokių gana gausu buvo XVIII ir XIX a. sąvartos laikotarpyje. Ligi 1774 jis dirbo virvininku ir šulininku prie savo tėvo, buvo tabako pirklys ir akcizo tarnautojas, niekur neturėjęs pasisekimo, lygiai kaip ir savo šeimos gyvenime. 1774, palikęs žmoną, su B. Franklino rekomendacijomis išvyko į Ameriką, kur visomis jėgomis pasinėrė į Amerikos kolonijų kovą dėl nepriklausomybės, iš pradžios kaip Pennsylvania Magazine red., vėliau kaip nepriklausomybės kovų propagandistas. 1776 jis išleido savo Common Sense, kur gynė Amerikos kolonijų teises į nepriklausomybę. Ši knyga turėjo didelės įtakos nepriklausomybės deklaracijos autoriams ir Amerikos revoliucijos vadams. 1787 grįžo į Angliją, parsiveždamas kartu savo geležinio tilto modelį, kurį manė pritaikyti tiltų statyboje. 1791 pasirodė jo The Rights of Man, kuriame skelbė deistinės Rousseau idėjas, buvo apkaltintas bedievybe ir Prancūzijos revoliucinių idėjų propagavimu. Dar tebebūdamas Anglijoje, 1792 buvo išrinktas į Prancūzijos konventą, nors nemokėjo nei kalbos, nei daug nesusivokė Prancūzijos vidaus politikoje. Pasisakydamas prieš Liudviko XVI mirties bausmę (siūlydamas leisti jam emigruoti į Ameriką!), P. suėjo į konfliktą su Robespierre ir buvo pasodintas į kalėjimą (1794–95), kur būdamas parašė daugiausia ginčų sukėlusį veikalą The Age of Reason. 1796 jis paskelbė ilgą laišką

Th. Paine

JAV prezidentui J. Vašingtonui, puldamas jį už Prancūzijos revoliucijos išdavimą. 1802 grįžo į JAV, bet dėl savo radikalių idėjų neteko populiarumo ir nei politiniame, nei kultūriniame gyvenime didesnio vaidmens nebevaidino.

M. D. Conway, The Life of Th. P. 1892; *A. V. Aldridge,* Man of Reason 1959; *P. Blunck,* Ein Leben für Amerika 1947; *W. T. Woodword,* Th. P. 1947. *V.Trp.*

Payne John Howard (1791–1852) amerikiečių dramaturgas, apie 60 melodramų ir laisvų vertimų autorius. Keliavo po Prancūziją ir Angliją, kur sėdėjo kalėjime už skolas. Sėkmingiausias jo kūrinys buvo baltų eilių tragedija Brutus: or the Fall of Tarquin 1818. Taip pat savo metu populiarios buvo dramos Charles the Second 1824 ir Richelieu 1826. Į JAV grįžo beturtis. Vėliau buvo paskirtas JAV konsulu Tunise.

Painlevé Paul (1863–1933) prancūzų matematikas ir politikas. Nuo 1891 profesoriavo Sorbonoj ir Politechnikos institute, paskelbė žymių matematikos ir mechanikos veikalų (Les axiomes de la mécanique 1922, Cours de mécanique 1930, Leçons sur la résistance des fluides visqueux et non-visqueux 1930 ir kt.). Drauge aktyviai veikė politikoje, nuo 1910 iki mirties būdamas parlamento nariu (socialistas respublikonas). 1924 buvo išrinktas parlamento pirmininku ir nesėkmingai kandidatavo į respublikos prezidentus. Kelis kartus ministeriavo ir du kartus (1917 ir 1925) buvo ministras pirmininkas. 1925–29 būdamas karo ministru, perorganizavo kariuomenę. Veikalu L'aviation 1916 prisidėjo prie aviacijos pažangos ir vėliau nuo 1930 keliuose kabinetuose buvo aviacijos ministru. Iš politinių jo raštų minėtini: La verité sur l'offensive du 16 avril 1917 1919, Comment j'ai nommé Foch et Pétain 1923. Kaip mažųjų tautų laisvės šalininkas, prieš I pas. karą vadovavo 1912 įkurtai Pavergtųjų tautų s-gai, per kurią veikė ir lietuviai (J. Gabrys). Kaip žmogaus teisių lygos pirm., 1924 VII 29 drauge su kitais 25 prancūzų intelektualais jis pasirašė viešą protestą dėl lietuvių persekiojimo lenkų užgrobtame Vilniaus krašte.

P. Painlevé

Painter Sidney (g. 1902) amerikiečių istorikas medievistas. Mokėsi Yale univ., nuo 1931 John Hopkins univ. (Baltimore) prof. Jau savo disertacijoje: William Marshall, Knight-Errant, Baron and Regent of England 1933 jis užsimojo būti viduramžių visuomeninių santykių, pirmiausia jų pagrindinio elemento, būtent feodalizmo, tyrėju. Studies in the History of the English Feudal Barony 1943 ir The Rise of the Feudal Monarchies sintetiškai vaizduoja Prancūzijos, Anglijos ir Vokietijos valstybių susidarymą iš feodalinių santykių. Socialinę būklę Prancūzijoj vaizduoja populiariai parašytas veikaliukas: French Chivalry 1940. Anglijos visuomeninė istorija XIII a. pradžioj pagrindinai dėstoma monografijoje: The Reign of King John 1949. Bendro pobūdžio viduramžių istorija — A History of the Middle Ages 1953. *J.J.*

Payró Roberto J. (1867–1928) argentiniečių romanistas ir dramaturgas, realistinio-humoristinio atspalvio kūrinių autorius. Žymiausi romanai: El casamiento de Laucha 1906, Las divertidas aventuras del nieto de Juan Moreira 1910. Scenos veikalai: Sobre las ruinas 1904, Vivir quiero conmigo 1913 ir Fuego en el rastrojo 1925.

Paysage intime (prc. ‚intymus peizažas') XIX a. prancūzų dailėj, ypač Barbizono (žr.) mokykloj, terminas nuotaikingo, bet paprasto kraštovaizdžio paveikslui.

Paĩsas, paisymas, papildomasis miežių kūlimo būdas. Iškritusius miežių grūdus dar atskirai kelis kartus nukulia kultuvais, numina arkliais ar perleidžia per visai suleistais spragilais kuliamąją, kol visai nusidaužo jų akuotai.

Paisiello (Paesiello) Giovanni (1740–1816) italų kompozitorius, Kotrynos II pakvietimu italų operos teatro dirigentas Petrapilyje 1776–84, Ferdinando IV ‚maestro di cappella' Neapolyje 1784–1815, Napoleono rūmų orkestro dirigentas Paryžiuje 1802–03. Pradėjęs bažnytine muz., maždaug nuo 1764 P. reiškėsi daugiausia operine kūryba: tapo vienas iškiliausių XVIII a. antros pusės komiškosios italų operos (opera buffa) atstovų ir turėjo nemažos įtakos vėlesniems to žanro kompozitoriams, jų tarpe Mozartui. Jo operoms ypač būdinga ryškūs muzikinio charakterizavimo bruožai ir turtinga, dramatinę situaciją išryškinanti orkestruotė. Iš apie 100 jo operų išskirtina: Il mondo alla rovescia 1764, L'idolo cinese 1767, La Frascatana 1774, Socrate immaginario 1775,

La serva padrona 1781, Re Teodoro in Venezia 1784, L'amor contrastato (La molinara) 1788, Nina 1789 ir ypač Il barbiere di Siviglia 1782 — pats populiariausias P. kūrinys, vėliau nustelbtas to paties vardo Rossinio operos. Kai kurios P. operos buvo atliktos lenkiškai Vilniuje XIX a. pradžioje ir kiek anksčiau, pvz. Il duello 1799, Il barbiere di Siviglia 1805, Le due contesse 1810, La locanda 1811. Nemažiau gausi ir kita P. kūryba: 12 simfonijų, apie 20 kvartetų, 6 harpsichordo koncertai, sonatos, mišios, oratorijos (minėtina La passione di Gesù Cristo 1783), kantatos, motetai ir kt.

F. Schizzi, Della vita e degli studi di P. 1833; *S. Panareo,* P. in Russia 1910; *A. della Corte,* P. 1922; *E. Faustini-Fasini,* Opere teatrali, oratori e cantate di G. P. 1940. *K.O.*

Paislė upelis Mažeikių aps., Agluonos (Vadaksties, Ventos) kair. intakas, 11 km ilgio; baseino plotas 23 km².

Paisley Britanijos mst. Skotijoje, Renfrew grafijos sostinė, Glasgovo priemiestis; 93.700 gyv. (1951). Observatorija, kat. vyskupo rezidencija, buv. kluniečių vienuolynas (įkurtas 1163). Vilnonės ir šilko tekstilės pramonė.

Paistijai (vok. Gr. Peisten) bžk. ir dv. Ylavos aps., į p. nuo Karaliaučiaus; 1939 buvo 240 gyv. Pro P. teka Elmona, kair. Alnos intakas. Abejose upelio pusėse 1870–80 tyrinėti naujojo žalvario amžiaus pilkapiai, kur rasta ir vad. veidinių urnų. Be to, P. surasta romėnų monetų. Netoli yra ir piliakalnis.

Paistrỹs bžk. Panevėžio aps., pusiaukelėj tarp Panevėžio (12 km į š.) ir Pampėnų; apie 200 gyv. (1940; 1923 buvo 178 gyventojai). P. yra prie Įstro upės ir netoli (1 km) nuo Panevėžio–Pasvalio vieškelio. Pirmoji medinė koplyčia pastatyta 1781 (Siesickio ir gyventojų rūpesčiu). Dabartinė medinė bžn. 1910 pastatydinta kun. Jurgio Tilvyčio, kuris klebonavo 1908–16. Jis 1910 įsteigė Saulės d-jos pradžios m-lą (1912 valdžia atidarė rusišką m-lą), suorganizavo stiprų (apie 300 narių) blaivybės d-jos skyrių, platino spaudą ir įkūrė parapinę biblioteką. 1930 kleb. kun. St. Dailidonis bžn. išdekoravo. 1940 buvo 2434 parapiečiai. Bažnyčioj yra ir paistriečio skulptoriaus J. Zikaro kūrinių: Dovydo, Petro ir Povilo statulos, padarytos 1911, o taip pat bareljefinės Kryžiaus kelių stotys. Nepriklausomybės laikais įsteigta pašto agentūra, nuo 1920 veikė vartotojų bvė Arklas, vėliau persiorganizavęs į žemės ūkio kooperatyvą. Stanionių k. buvo J. Sabaliausko lentpiūvė ir malūnas. Šiame k. gimė rašytojas K. Barėnas. Dvarininkas Hopanas susipykęs su parapijos klebonu, prieš I pas. karą buvo į P. atsikvietęs marijavitų kunigą.

Paiša ruginė (Tuburcinia occulata) kviečiakūlinių (Tilletiaceae) šeimos grybas. Parazituoja rugių stiebuose, lapuose, žieduose. Ligoti rugiai tampa tamsiai brūkšnėti. Lietuvoje didelių nuotolių dėl jo nebūta.

Päivärinta Pietari (1827–1913) suomių rašytojas. Nuo 1868 ligi mirties buvo savo gimtinio bažnytkaimio kisteris, drauge 1882–91 parlamento atstovas. Realistiniuose veikaluose vaizdavo šiaurinės Suomijos (Pohjananmaa provincijos) liaudies gyvenimą. Veikalai: Elämäni 1877, Torpan poika 1883, Syyslethiä 1900. O. Jablonskienė išv. jo Finai ir jų gyvenimas 1893, P. Janušis — Pavargėlė 1893.

V. Havu, P. P. 1921.

Paiždininkis (skarbnik, skarbny) XVI–XVIII a. Lietuvos pareigūno titulas, krašto iždininko (podskarbi) padėjėjas, valstybės iždo kasininkas. Nors krašto iždininkas savo lenkiškoj titulo formoj ir turėjo priešdėlį pod = ‚pa', tačiau tai visai nereiškė, kad ‚skarbnik' savo rangu ir pareigomis būtų buvęs už jį didesnis poaukštis. Iš tikrųjų ‚podskarbi' buvo aukštesnis už ‚skarbnik', todėl lietuviškai ir dera ‚skarbnik' vadinti valstybės iždo kasininku, p. ar viceiždininku. P. pareigos buvo prižiūrėti iždo archyvą, išduoti asignacijas muitinėms ir rinkėjams, pakvituoti juos, išduoti asignacijas samdomai kariuomenei algoms išmokėti, dalyvauti iždo tribunole ir pn. P. vedė visą Lietuvos valstybės iždo raštinę, išduodavo ištraukas iš iždo aktų ir, prireikus, pavaduodavo patį krašto iždininką arba to meto Lietuvos finansų ministrą. *K.Avž.*

Pajacas (it. pagliaccio ‚šiaudų maišas') italų liaudies komedijų personažas; juokdarys, klounas.

Pajamos fizinių ir teisinių asmenų gaunamos ir gautinos pinigų sumos ir visų rūšių turtai bei vertybės per tam tikrą laiko periodą, paprastai metus. P. priešybė yra **išlaidos** (žr.). P. sąvoka sudėtinga, iki šiol nėra tiksliai išaiškinta, nors ji labai svarbi ekonomikos teorijoje, sociologijoje ir finansų teisėje. Tik mokesčių reikalui p. yra griežčiau apibrėžtos mokestiniuose įstatymuose.

P. rūšys nėra galutinai suformuluotos. Bandoma rūšiuoti pagrindan dedant įvairius jų aspektus. Pagal p. formą: nominalinės — pinigai ir pinigais įvertintos vertybės; realinės — medžiaginės, nemedžiaginės ir patarnavimų vertybės; psichinės — susijusios su teigiamai vertinamais psichiniais pergyvenimais, turinčiais įtakos p. dydžiui. Pagal p. šaltinį: darbo, kapitalo ir gamtos arba žemės. Pagal p. esmę: bruto — visų rūšių bendroji suma ir neto — liekana, gaunama iš bruto p. atmetus visas išlaidas, padarytas toms p. gauti, įskaitant nurašymus, nuostolius etc. Šiuo atveju neto p. sutampa su neto pelnu (žr.). Pagal p. gavėjų klasę arba socialinę padėtį: didelis asmenų skaičius su mažomis p., mažesnis skaičius su vidutinėmis p. ir mažas skaičius su didelėmis p.

P. paskirstymas yra pati pagrindinė ekonomikos teorijos problema. Ūkio veikloje dalyvauja trys veiksniai: darbas, kapitalas ir gamta arba žemė. P. irgi atitinkamai skirstomos: visų rūšių algos ir darbo atlyginimai, kapitalo pelnai ir žemės renta. P. skirstomos paklausos-pasiūlos dėsniais (žr.).

P. reikšmė ūkyje labai didelė. P. dydis nustato žmogaus gyvenimo standartą su psichologine tendencija tą standartą išlaikyti ir jį gerinti. Pagal taisyklę, p. turi būti uždirbtos, sukurtos ir realios. Tačiau pastaruoju metu ne tiek ekonomistai, kiek politikai stengiasi praktikuoti dirbtinių p. eksperimentą. Jie tvirtina, kad dirbtinai padidintos p. sukelia viso ūkio pagyvėjimą ir padidina ūkinę gamybą. Kitaip sakant, lengva infliacija yra ūkinės veiklos skatintojas. Ekonomistai sutinka, kad tokie eksperimentai pagyvina ūkinę veiklą, bet tik maždaug tokiu pagrindu, kaip kad alkoholis pagyvina žmogaus organizmą. Kokio pobūdžio infliaciją bebūtų, ji turi būti kieno nors apmokėta. Padidintos p. gali atnešti krašto ūkiui naudos, jei proporcingai padidėja ir gamybos apimtis.

P. ir išlaidų lygybė ekonomikos teorijoje išreiškiama matematine formule: P=V+I, iš kur V=P–I ir I=P–V. P = pajamos, V = vartojimas ir I = investacijos (santaupos).

P. Lietuvoje bruto sukosi apie pusantro milijardo litų. Vienam asmeniui per metus vidutiniškai išėjo apie 750 litų. JAV bruto p. 1938 siekė 85 milijardus dol., o 1958 jau 425,8 milijardus. Turint galvoje ano meto pinigų santykį, JAV vieno asmens p. buvo apie keturis kartus didesnės už Lietuvos gyventojo p. Imant dėmesin dolerio nupigimą pusiau, 1958 amerikiečio p. yra apie dešimt kartų didesnės už 1938 Lietuvos vieno asmens.

R. Jones, An Essay on the Distribution of Wealth and on the Sources of Taxation 1956; *M. Bouchard,* Théorie du salaire et conventions collectives 1957; *S. Weintraub,* An Approach to the Theory of Income Distribution 1958; *E. Nevin,* Textbook of Economic Analysis 1958; *A. E. Coons,* The Income of Nations and Persons 1959.

S.Stn.

Pajanas (gr. Paian, Paiēōn, Paiōn, Paean) 1. gr. mitologijoje pradžioje dievų gydytojas, gydymo dievas, vėliau kelių gydymo dievų, ypač Apolono ir Asklepijo, pravardė = išganytojas, gelbėtojas, gydytojas. 2. Metonimiškai p. yra iškilminga daugiabalsė fleitos akomponuojama giesmė Apolono garbei su refrenu ‚Iō' (īē) Paian'. Ypač prieš mūšį ir po mūšio giedodavo p. Vėliau p. vadindavo ir kitų dievų, net žmonių garbei skirtus himnus.

Pajarskis Petras (1895–1942) komunistų veikėjas, aktyviai reiškęsis komunistų veikloj 1918–19, partijos centro komiteto narys. Žuvo bepartizanaudamas komunistų būriuose.

Pajaujis 1. Antanas (1852 Punsko vls., Suvalkų ap. — 1925 Bruklyne, N.Y.) atvyko į JAV 1873, trejetą metų kasė anglis, 1876 Freeland, Pa., įsisteigė ‚banką' ir krautuvę; po ketverių metų subankrutavo, tačiau 1882 vėl įsteigė krautuvę Plymouth, Pa. Buvo vienas iš Šv. Kazimiero draugystės 1883 steigėjų. Pirmame Susivienijimo suvažiavime buvo išrinktas valdybos iždininku. Įnešęs 1000 dol., jis buvo su Paukščiu Vienybės Lietuvninkų steigėjas-leidėjas. Netrukus (nuo 16 nr.) pasitraukė iš laikraščio ir daugiau lietuviškajame gyvenime nebesireiškė. Mirė skurde.

2. Jonas (g. 1920 I 6 Zubriuose, Marijampolės aps.) architektas. 1938 baigė Marijampolės gimn. ir įstojo į VDU technikos fak. Studijavo statybą, paskui architektūrą. 1944 gestapo suimtas ir ligi karo pabaigos sėdėjo Stutthofo koncentracijos stovykloje. Po karo apsigyveno Švedijoje. Okupacijų metais aktyviai veikė Studentų ateitininkų s-gos valdybose, 1942–43 pirm. Nuo 1940 ligi suėmimo veikė Lietuvių Aktyvistų Fronte ir Lietuvių Fronte. Švedijoje buvo Lietuvių d-jos, paskui Lietuvių Bendruomenės v-bos narys, o nuo 1951 pastarosios pirm. Švedijoje leistų Pragriedrulių redakcinio kolektyvo narys. Nuo 1947

Baltiska Humanistiska Förbundet valdybos narys, 1958 išrinktas į Pabaltiečių komitetą Švedijoje. Pavergtųjų Tautų atstovybės Švedijoje narys.

3. J u o z a s žr. Pajaujis-Javis.

Pajaujis-Javis Juozas (g. 1894 III 14 Cyrailių k., Punsko vls., Suvalkų aps.) ekonomistas, visuomenininkas, publicistas. Vidurinį mokslą ėjo Seinų miesto m-loje ir Suvalkų komercinėj gimn. Brandos atestatą eksternu gavo Vilniuj 1917. Studijavo teisės ir valstybės mokslus 1920–23 (su pertrauka) Berlyno univ., 1923–26 Kielio univ., kurį baigė dr. sc. pol. laipsniu. Buvo pradžios m-los mokytoju 1915–16 pirmosiose lietuviškose mokyklose Dauguose ir Varėnoje. 1934–38 Prekybos Instituto doc. ir reikalų vedėjas, 1941–44 VU doc. 1950–52 Aliaskos univ. dėstė rusų k. ir Rusijos ekonominę geografiją. Nuo 1952 dirba Kongreso bibliotekoje Vašingtone mokslinės informacijos srityje. Yra išvertęs eilę vadovėlių vidurinėms m-loms ir univ. stud.: V. Zakševskis, Vidurinių amžių istorija 1921 ir Naujųjų amžių istorija; Max Weber, Ūkio istorija 1929; Charles Gide ir Ch. Rist, Ekonominių teorijų istorija 1932; Franz Eulenburg, Ekonominė politika ir užsienio prekyba 1931. Dailiosios literatūros vertimai: A. Dumas, Trys muškietininkai 1929; Anatole France, Pingvinų sala 1929; V. Blasco-Ibanez, Rašytojo kelionė aplink pasaulį 1937–39.

J. Pajaujis-Javis

V i s u o m e n i n ė j v e i k l o j pradėjo dalyvauti moksleiviu būdamas Seinų Aušrinės kuopelėj. Nuo 1918 priklausė liaudininkų-demokratų srovei, ilgus metus buvo centro komiteto narys. 1918–19 pirmoje koalicinėje M. Sleževičiaus vyriausybėje vadovavo Spaudos ir propagandos biurui, kurio vienas svarbiausių uždavinių buvo savanorių telkimas. P. parašė to meto vyriausybės atsišaukimus į tautą, jų tarpe ir atsišaukimą, šaukiantį savanorius. 1920 Želigovskiui užgrobus Vilnių, P., pertraukęs studijas Berlyne, įstojo savanoriu ir buvo pasiųstas į karo m-lą (IV laida), tačiau prieš pat baigimą išstojo paaiškėjus, kad aliantų komisija sustabdė ginkluotą lietuvių kovą dėl Vilniaus. 1926 buvo išrinktas seimo atstovu. Kai po 1926 XII 17 perversmo vėl po kelių savaičių buvo sušauktas seimas, P. pasakė griežtą kalbą, smerkiančią perversmą. Tuo atkreipė į save dėmesį tų karių, kurie perversmui buvo priešingi; jie susisiekė su P., norėdami išsiaiškinti galimybes atstatyti demokratinę santvarką. 1927 IV P. buvo areštuotas. Dėl to arešto kilo konfliktas tarp seimo ir perversminės vyriausybės. Ministrui pirm. A. Voldemarui išdėsčius kaltinimus, seimas nutarė, jog P. areštas buvo padarytas neteisėtai. Po tokio nutarimo A. Voldemaras tuojau pat paskelbė jau paruoštą prez. A. Smetonos dekretą, kuriuo seimą paleido (1927 IV 12). Tad P. byla tapo tiesiogine demokratinio seimo paleidimo priežastimi. Drauge su kitais kaltinamaisiais P. buvo teisiamas karo lauko teismo ir 1927 IV 28 nuteistas mirties bausme, kuri tačiau pakeista kalėjimu iki gyvos galvos. 1929 IX 1 amnestuotas, paėmus pasižadėjimą, kad išvyks iš Lietuvos. Išvyko su šeima Prancūzijon. Pragyvenęs ten trejetą metų, grįžo Lietuvon; buvo leista apsigyventi Klaipėdoje. 1938 išrinktas Klaipėdos krašto seimelio nuo Lietuvių darbininkų susivienijimo atstovu (Hitleriui užgrobus Klaipėdos kraštą, tų pareigų neteko eiti). Pirmosios Sovietų okupacijos metu buvo 1940 VII 8 areštuotas ir kalinamas Lukiškių kalėjime Vilniuje. 1941 VI 23 sukilėlių pastatytoje vyriausybėje P. buvo darbo ir socialinės apsaugos ministru. 1944 išvyko iš Lietuvos, o 1946 gale atvyko į JAV. Aktyviai dalyvauja visuomeninėje-politinėje veikloje: Alto narys (ALT Sandaros atstovas), Valstiečių liaudininkų s-gos centro komiteto narys ir jos atstovas Tarptautinės valstiečių s-gos (IPU) kongresuose.

Spaudoje P. pradėjo dirbti 1917 vilniškiame Lietuvos Aide, kaip nuolatinis redakcijos bendradarbis ir užsienio žinių skyriaus red. 1919 dirbo spaudos skyriuje prie Lietuvos delegacijos Paryžiuje Versalio taikos derybų metu. 1919–40 rašė Lietuvoje, Lietuvos Žiniose, Trimite, Tautos Ūkyje, Vakaruose, Bendrame Žygyje. 1921 humoristinio leidinio Kultuvės įsteigėjas ir red. Bendradarbiauja Naujienose, Nepriklausomoje Lietuvoje, Sėjoj, LE. Nuo 1952 vienas iš Varpo atsteigėjų ir redaktorių.

Pajauta legendinio kng. Kerniaus duktė, Palemono (žr.) produkraitė. Pagal Lietuvos metraščio platesnę redakciją, Kernius esą teturėjęs vieninteli palikuonį - P., kurį įvairiuose metraščio nuorašuose (variantuose) vadinama ‚Pojata', ‚Pajata'.

P. tėvas buvęs kilęs iš Kolumnų giminės. Ištekindamas savo dukterį P. už Kentaurų (žr.) giminės kng. Živibunto (Ukmergės srityje), Kernius laikinai D.L.K. valdžią perdavė Kentaurams. Ankstyvesnieji Lietuvos metraščio tekstai minėjo, jog P. vyras buvęs Dausprungo sūnus Giras. Pačiai P. metraštis priskiria didelį grožį ir dorybes. Jos sūnus Kukovaitis prie Žaslių ež. savo motinai pastatęs paminklą — medinį stabą (‚balvoną'). P. buvusi imta garbinti lyg deivė. Kai stabas visai sutrūnijęs, toje vietoje išaugusios šventosios liepos. Anot M. Stryjkovskio kronikos, kurioje rūpestingai buvo sunaudoti iki šiol neišlikę metraščiai, tie medžiai jo laikais (1582) tebebuvę garbinami. Tuo būdu savotiškai buvo grindžiamas Lietuvoje medžių (liepų) įdvasinimas. Nekritiška vėlesnė istoriografija, kurios viršūnėje atsistojo T. Narbutas, rašė, jog P. mirusi apie 1220.

P. vardą davė F. Bernatavičius (žr.) savo keliskart lietuviškai verstam romanui ‚Pajauta, Lizdeikio duktė arba Lietuva XIV metašimtyj'. Lietuviams palanki istorikė K. Skirmunt P. slapyvardžiu lenkiškai parašė Lietuvos istoriją, kuri 1912 ir 1918 Zavadzkio (Vilniuje) buvo išleista lietuviškai.

Polnoje Sobranije Russkich Letopisej XVII 1907 230, 243, 248, 302, 424 (įvairūs Lietuvos metraščio rankraščiai, kurie aprašo P.). *Z.I.*

Pajavonys mstl. ir vls. centras Vilkaviškio aps., tarp Virbalio ir Vištyčio, apie 8 km nuo buv. Vokietijos sienos; 1923 buvo 513 gyv., be to, 127 gyv. buvo gretimame P. dv. P. yra kalvotoj vietoj prie Javonio upelio, nuo kurio gavo ir vardą. Dviejų upelių santakoje yra piliakalnis; jo šlaitas iš r. stačias, o p. ir v. pusėj supiltas aukštas pylimas; vakariniu piliakalnio šonu eina kelias. Miestelyje dominuoja ant aukštoko kalnelio pastatyta akmeninė bžn. XVI a. antroje pusėje įkūrus kaimą Alytaus girios vakariniame pakraštyj, pirmoji medinė P. kat. bžn. 1586 pastatydinta karalienės Onos Jogailaitės (Batorienės) ir Lietuvos iždininko Teodoro Skuminos Tiškevičiaus, Gardino ir Alytaus seniūno. Karalienė kunigo išlaikymui užrašė 9 valakus žemės 1589 IX 27. Vėliau karalius Zigmantas Vaza 1600 III 11 tą fundaciją padidino dar 12 valakų su sąlyga, kad būtų laikomas lietuviškai mokąs kunigas, mokytojas m-lai ir kt. bžn. tarnai. Ta žeme buvo naudojamasi iki 1797, kada Prūsija ją nusavino. P. bžn. buvo Alytaus filija. Vizitacijos 1674 metu bžn. rasta labai apleista, net kryžiaus nebuvo ant altoriaus, o klebonas gyveno Alytuje. 1781 P. m-loje mokėsi 2 šlėktų vaikai, 1 miestietis ir 10 valstiečių. 1842 pastatyta nauja mūrinė bžn., bet be bokštų ir šiaudais dengta. Todėl netrukus (1876) kun. Florijonas Nučenevskis ją beveik iš naujo perstatė, o vysk. J. Oleka 1884 pakonsekravo. Vėliau gražiai bžn. išpuošė prel. A. Staniulis. Per I pas. karą apšaudoma bžn. sudegė, liko tik sienos. 1928 ją atstatė kun. M. Sakevičius. 1936 vikaru atkeltas kun. Pijus Brazauskas, būdamas dailininkas, bžn. vidų išdekoravo. 1940 buvo 4408 parapiečių. Bžn. nukentėjo ir per II pas. karą.

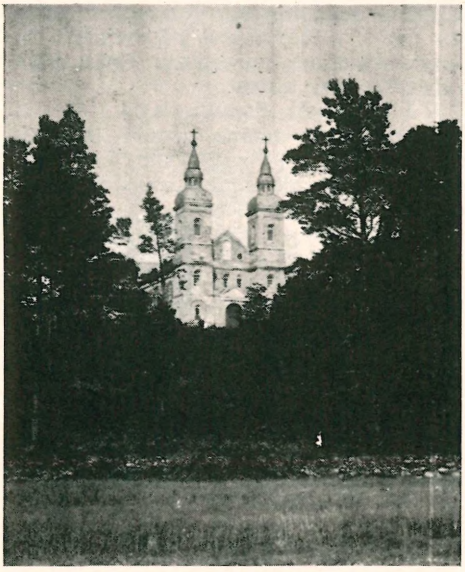

Pajavonio bažnyčia

Iš P. klebonų minėtinas prel. Tomas Senkus, dėl sukilimo rėmimo 1863 ištremtas į Rusiją. Po poros metų grąžintas, jis gyveno P. ligi mirties (1900). Žmonėse išlikęs pasakojimas, kad to sukilimo metu rusai pakorę Puodžiūnus, vyrą su žmona. Pajavoniečiai pasižymėjo 1905 revoliuciniame sąjūdyje, 1905 IV 2 susirinkime priimdami 200 žmonių pasirašytą nutarimą, reikalaujantį lietuvių k. vietos m-lose bei valdžios įstaigoje ir mokesčių sumažinimo. P. buvo žymus Suvalkijos ūkininkų sąjūdžio 1935 centras. Keturi pajavoniečiai ūkininkai: Alfonsas Petrauskas (Budviečių k.), Kazimieras Norkevičius (Užupių k.), Bronius Protasevičius (Užbalių k.) ir Petras

Šarkauskas (Papečkių k.) karo lauko teismo, be gynėjų, buvo nuteisti mirties bausme ir kitą dieną, 1936 V 23, Kauno VI forte sušaudyti. Apie 10 kitų ūkininkų buvo patekę į kalėjimą.

Nepriklausomybės metu P. buvo dviejų aukštų mūrinė m-la, valsčiaus įstaigos, policijos nuovada, girininkija (Liubiškių dv.), žemės ūkio kooperatyvas Skalsa, eilė verslamonių, aliejaus spaudykla, lentpiūvė, apylinkėj keli malūnai; kurį laiką nuo 1924 veikė pieninė. Be šaulių, jaunųjų ūkininkų, jaunalietuvių ir eilės katalikiškųjų organizacijų, gyva veikla pasižymėjo parapijos choras, dažnai rengęs vaidinimus ir koncertus. Po I pas. karo atstačius bžn., buvusioji laikinė lentinė bžn. buvo paversta sale. Prieš pat II pas. karą, klebonaujant kun. Pr. Radžiūnui, pastatyta nauja mūrinė salė, tik nesuskubta įrengti. Šventorius visais pasieniais aprūpintas suolais, už jo tame pačiame kalnelyje yra gražiai tvarkomos kapinės, apsodintos medžiais ir panašios į aukštai esantį parką. Nuo jų atsiveria puikūs reginiai į Suvalkijos lygumą. Į š.r. nuo bžn. savo kapines turi įsirengę evangelikai.

J. Totoraitis, Sūduvos Suvalkijos istorija I 1938, 533–534; J. Drazdžio informacija.

P. d u r p y n a s 150 ha ploto, 2 m gylio, vidutinio sudurpėjimo. Pelkė 190 ha, tarpinio tipo.

Pajėga pajėgimas, potencija. P. skirtina nuo jėgos: jėga pastatoma prieš negalią, p. prieš veiksmą (aktą). Kūrybinis pajėgumas žr. Originalumas.

Pajiesio girininkija priklausė Kazlų Rūdos miškų urėdijai ir Jiesios aukštupio baseine (Šilavoto vls., Marijampolės aps.) apėmė apie 1900 ha ploto Mikalinės ir Mikališkio miškus, kuriuose vyrauja eglė su priemaiša juodalksnio, drebulės ir skroblo. Dirvožemis molis ir priemolis, pietinėj dalyj priesmėlis. Fauna — lapės, kiškiai, šernai, stirnos.

Pajiesio piliakalnis Kauno priemiestyje Aukštojoje Panemunėje, žmonių paprastai vadinamas Napoleono kalnu, nes iš čia, sakoma, Napoleonas vadovavęs prancūzų kariuomenės persikėlimui per Nemuną. Piliakalniui vieta parinkta lygumoje iškilusi kalva Jiesios ir Nemuno santakoje. Kalvos šlaitai statūs. Viršuje aikštelė yra apvali, apie 40 m ilgio ir 32 m pločio; plotas apie 1000 m². Piliakalnio aukštis 42 m. Prie piliakalnio esančiuose daržuose aptinkama rankomis lipdytos ir žiestos keramikos liekanų. Iš jų spėjama, kad piliakalnis buvo naudojamas naujojo geležies amžiaus pabaigoje.

Pajiesio piliakalnis (Napoleono kalnas)

P. Tarasenka, Lietuvos piliakalniai 1956, 58–59. *J.P.*

Pajiesỹs k. (buv. dv.) ir glžk. stotis Kauno (6 km) – Kazlų Rūdos ruože, A. Panemunės vls.; 1923 buvo 47 ūkiai su 377 gyv. P. yra prie Jiesios upės, kurios staigūs vingiai, aukšti statūs krantai, nuolat ardomi sraunios srovės ir vagoj gausiai randami kreidos sistemos sluoksniuose kaukspeniai (belemnitai) P. daro mėgiama geologinių ekskursijų ir šiaip iškylų vieta.

Pajieslỹs bžk. Krakių vls., Kėdainių aps., 9 km į p. nuo Krakių; apie 50 gyv. (1940). Nepriklausomybės metu buvo pradžios mokykla, pašto agentūra, lentpiūvė, garinė pieninė su 8 grietinės nugriebimo punktais (1937 pagamino 79.333 kg sviesto, pieną statė 290 ūkininkų), Paropėj rajono agr., Pališkiuose plytų ir čerpių gamykla. Medinę P. filijos bžn. 1857 pastatė Teodora Pilsudskienė. 1940 buvo 1700 tikinčiųjų.

Pajieškojimų Žurnalas mėnesinis laikraštis, ėjęs 1919–20 Čikagoje; red. ir leido dr. A. Margeris. Rašė ir literatūros klausimais. Sustojus jo vieton leista Meilė ir Šeimyna.

Pajonai (gr. Paiones, vs. Paiōn) sen. š. Makedonijoje gyvenusi veikiausiai trakų-ilirų kiltis. Jų šalis vadinosi Pajonija (gr. Paionia).

Pajonas (gr. paiōn, lot. paeon) eiliavimo pėda, susidedanti iš trijų trumpų ir vieno bet kurioje vietoje ilgo skiemens: – ◡◡◡, ◡ – ◡◡, ◡◡ – ◡.

Pajonijas (gr. Paiōnios, lot. Paeonius) iš Mendės Chalkidikėje V a. pr. Kr. graikų skulptorius, garsiausios per vokiečių archeologų kasinėjimus Olimpijoje rastosios ‚skrendančios' Nikės (žr.) kūrėjas. Deivė atrodė skrendanti aukštybėje nepareinamai nuo pastapo, ant kurio ji iš tikrųjų

Pajonijas Nikė (Olimpijoje)

laikėsi. Šiuo meistrišku kūriniu rėmėsi ir žemyn skrendančių krikščionių angelų vaizdavimas. Pausanijas klaidingai priskiria šiam menininkui ir Zeuso šventovės Olimpijoje rytinio frontono skulptūras.

Pajou Augustin (1730–1809) prancūzų skulptorius. Lemoyne mokinys, 18 metų būdamas gavo Romos premiją (1848). 1860 už Pluton qui tient Cerbère enchainé buvo priimtas į akademiją. Šalia Rude ir David d'Angers P. yra žymiausias laikotarpio skulptorius. Geriausi darbai Palais-Royal frontonas, L'Impératrice Elizabeth dėcorant la princesse de Hesse etc. pasižymi pereinamajam laikotarpiui būdingu dekoratyvumu ir turinio elementų persvara prieš formą. Liudvikui XVI išleidus dekretą pastatyti biustus žymiesiems prancūzams, P. sukūrė keletą šios rūšies darbų (Descartes, Turenne, Pascal, Bossuet etc.), kurie taip pat priklauso geriausių jo kūrinių grupei.

Pajuostis 1. (kitaip Pajuostė) buvęs dv. 4 km nuo Panevėžio. Nepriklausomybės metu čia buvo pastatytos pėstininkų pulkui kareivinės ir įrengtas karo aviacijos aerodromas, kuriuo naudojosi ir Lietuvos

4 pėst. pulko kareivinės Pajuostyje

aero klubo Panevėžio skyrius. 1941 rudenį prie P. miške vokiečiai iššudė visus Panevėžio žydus, kuriuos išgelbėti nuo išnaikinimo ypačiai labai stengėsi vysk. K. Paltarokas. *A.B.*

2. Dvaras Raguvos vls., Panevėžio aps., 11 km į š.r. nuo Raguvos, prie Juostos upės. Čia yra žemų pilkapių, apdėtų akmenų vaininiu. 1925 Panevėžio Kraštotyros d-ja kasinėjo vieną pilkapį, kuriame aptikti nedegintų žmonių kapai duobėse, po pilkapio sampilu. Surasta II–III a. įkapių: 2 žalvariniai plokšteliniai antsmilkiniai; kaklo papuošalas iš žalvarinių įvijų, perskirtų žalvarinių karolių ir gana plačių prašvaistinių kabučių; II a. vidurio profilinė segė; laiptelinė segė trumpais laipteliais;

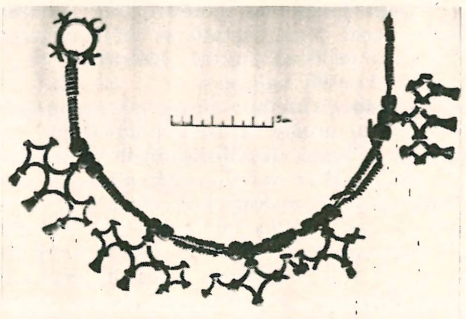

Žalvarinis kaklo papuošalas iš Pajuosčio (Raguvos vls.)

lankinė segė lenktine kojele ir buožele įvijos gale; ritinis (ritės pavidalo) smeigtukas su nedidele ir trumpa galvute. Visa medžiaga grynai lietuviškos kultūros. Daugumas radinių Vytauto D. kultūros muziejuje.

J. Puzinas, Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys 1938, pav. 41 : 1–2 ir 42. *J.P.*

Pajūrālis bžk. Kvėdarnos vls., Tauragės aps.; apie 200 gyv. (1940; 1923 buvo 22 ūkiai su 129 gyv., o P. dvare dar 92 gyv.).

P. yra pakeliui iš Kvėdarnos (4 km) į Švėkšną, 1½ km į v. nuo Jūros upės. Pirmoji medinė Šv. Jokimo bžn. statyta Radvilų 1509. Jai sudegus 1893, nauja bžn. pastatyta 1907 grafo Platerio ir parapiečių pastangomis. Parapijoj (ligi 1928 buvo Kvėdarnos filija) 1940 buvo 1517 parapiečių. Nepriklausomybės laiku įsteigta pradžios m-la, pašto agentūra. Netoli P., prie Jūros yra alkakalnis vardu Alka. P. gimė vaikų rašytoja S. Tomarienė-Pipiraitė.

Pajūrio durpynas Palangos vls. Kretingos aps., 496 ha, 2 m gylio, gero sudurpėjimo. Pelkė 530 ha, tarpinio tipo.

Pajūrio miškų urėdija (būstinė Tauragėje) Gaurės, Tauragės, Žygaičių, Šilalės, Kvėdarnos, Vainuto, Naumiesčio vls. administravo 20.930 ha, paskirstytų 8 girininkijomis: Balskų, Pagramančio, Pajūrio, Sakalinės, Šilinės, Tyrelių, Trumpiškių ir Vainuto. Didesniųjų miškų tarpe — Jurbarko girios dalis, Vainuto giria, Vainuto–Kūtimų, Pagramančio, Tyrelių. Vyrauja eglynai, išskiriant Sakalinės ir Šilinės girininkiją, kur vyrauja medelynai yra pušynai.

Pajūrio Sargas lietuviškos dvasios laikraštis, pasirodęs Klaipėdoj 1924 VIII 13 ir netrukus (1925) sustojęs. Red. H. J. Jakužaitis.

Pajūris 1. mstl. Šilalės vls., Tauragės aps., 12 km į p.v. nuo Šilalės, pakeliui į Vainutą; apie 500 gyv. (1940; 1923 buvo 77 ūkiai kiemai su 441 gyv., be to, 58 gyv. gretimame P. dv.). P. yra prie Jūros upės, kurios aukšti krantai sudaro gražų gamtovaizdį. Miestelis išsistatęs pagal tris kelius: į Šilalę, Vainutą ir Didkiemį. Pradžios m-la buvo įsteigta dar prieš I pas. karą. Be to, nepriklausomybės metais P. buvo paštas, policijos punktas, girininkijos (Pajūrio miškų urėdijos, administravo 2800 ha plotą — Kūtimų, Stigralinės, Raistrynės ir kt. miškus), vaistinė. Savo tėviškėj, netolimame Paežerio dv., gyveno gydytojas Mečislovas Šimkevičius (jo brolis Vladas buvo notaras Šilalėj). Po jo mirties vaistinė pasirūpino kitu gydytoju. P. dv. valdė Povstanskiai. Anksčiau dvare veikusią spirito varyklą nupirkęs JAV lietuvis Kaz. Nausėda įrengė lentpiūvę su malūnu ir vilnų šukavimo bei verpimo įmonę. 1935 jis padovanojo savo nuosavybę pranciškonams, kurie įsirengė naujokyną. Vienuolyno namas su koplyčia buvo įrengtas buv. spirito varykloj. 1940 gyveno 4 kunigai ir 23 broliai. 1940 užėjus bolševikams, vienuolynas buvo uždarytas, o visos įmonės paimtos valstybės nuosavybėn. Netrukus čia buvo įkurta žemės ūkio mokykla. Mūrinė Švč. Trejybės bžn. pastatyta Valavičiaus 1790, perstatyta 1849. Parapijai (ligi 1912 filija) 1940 priklausė 1923 parapiečiai. P. apylinkėj gimė J. Bildušas, steigiamojo seimo narys.

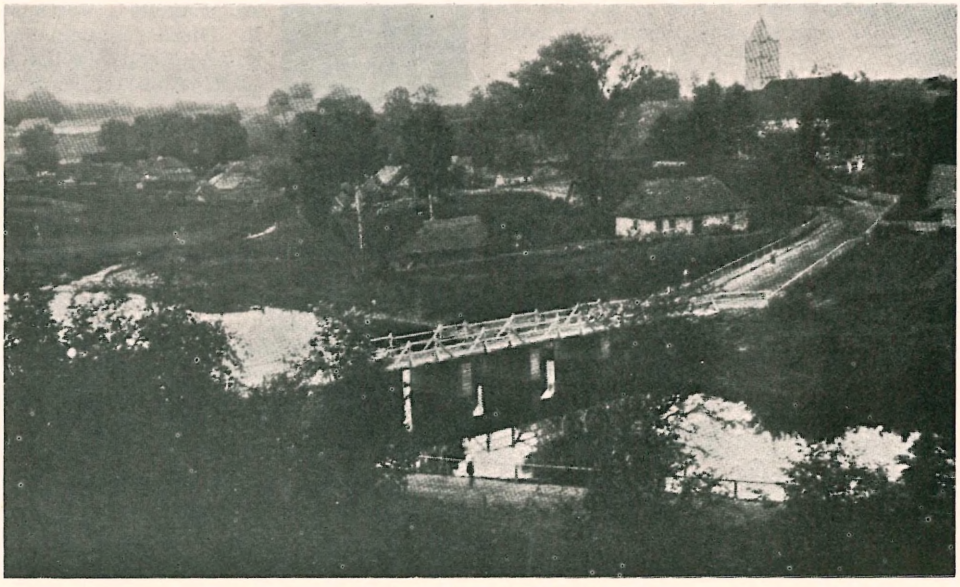

Pajūris (I pas. karo metu)

2. Dvaras Švėkšnos vls., Tauragės aps., prie Jūros upės, apie 2,5 km nuo Švėkšnos ir 4,5 km nuo Kvėdarnos. Prieš I pas. karą inž. B. Przybylskis aptiko III–IV a. išardyto kapinyno liekanų. Iš įkapių surasta: 1 žalvarinis romėniškas pinigas, antkaklių kūginiais galais, juostinių apyrankių įsmaugtais ir siaurėjančiais galais, įvijinių žiedų, 9 geležiniai ietigaliai, 3 tiesūs peiliai, 1 piautuvas, 6 įmoviniai kirviai ir kt. Įkapės būdingos V. Lietuvos kultūrai.

B. Przybylski, Notatki archeologiczne ze Żmudzi (Z otchłani wieków 1, 1932,1–5).

3. Bžk. Tauragės vls., 5 km į p.v. nuo Tauragės; apie 75 gyv. (1940). Pilsudskio 1750 pastatydinta medinė bžn., kun. M. Šaikūno rūpesčiu 1896 perstatyta, sudegė 1914 karo metu. 1921 pastatyta nauja laikina bžn. 1940 buvo 1100 parapiečių. Dėl gražių pušynų P. yra tauragiečių mėgiama išvykų vieta.

Pajūris Lietuvos pajūriui propaguoti d-jos 1936 Klaipėdoj ėjęs žurnalas. Vyr. red. rašėsi mkt. J. Dubickas, techninkinis red. M. A. Pranckūnas. Spausdino Grafikos spaustuvė Šiauliuose.

Pajus piniginis minimalinis nario įnašas į kooperatyvo kapitalą. Žr. Kooperacija.

Paka (Agouti paca) Pietinės ir Vidurio Amerikos graužikas, vadinamas dar dėmėtu vandeniniu zuikiu dėl to, kad laikosi prie upių bei pelkių ir kad jo rausvai rudas kūnas turi geltonas dėmes. Jo mėsa skani.

Pākačinės k. Antazavės vls., Zarasų aps., 7 km į š.r. nuo Dusetų, Zalvos ež. v. krante, netoli Sartų ež. bei Bradesių ir Velykuškių piliakalnių; 1923 buvo 12 ūkių ir 67 gyv. 1933 P. Tarasenka tyrinėjo P., arba Dembų, piliakalnį. Tai beveik apskrita kalva, kurios viršūnė turi 35 m skersmens. Šlaitai gana statūs, aukštis apie 12 m. Pačiame viršuje kultūrinio sluoksnio neaptikta, bet jo surasta šonuose. Tą sluoksnį sudaro purūs šviesiai pilkos spalvos pelenai, kurių storis v. krašte siekė net 1,5 m. Tame kultūriniame sluoksnyje rasti keli akmeniniai kirvukai, kaulinių dirbinių (ylų, adiklių), puodų šukių ir daug žvėrių ir paukščių kaulų. Radiniai priskiriami prieškristiniam geležies amžiui. Piliakalnis laikomas apeiginiu.

P. Tarasenka, Apeiginiai Lietuvos piliakalniai (Židinys 1934 nr. 11, 414–415). *J.P.*

Pakajaus Paslas (Friedensbote) lietuvių ir vokiečių kalbomis gotiškomis raidėmis Klaipėdoj nuo 1881 IV leistas savaitraštis, kurį įsteigė ir redagavo surinkimininkas Kr. Kukatis, oficialiai red. pasirašinėjęs nuo 1888. Lietuvių tautiniams reikalams laikraštis buvo iš pat pradžių svetimas, ir dėl to 1884 pasirodęs Lietuviškas Politiškas Laikraštis jį vadino ‚Razbajaus Paslu'. Kaip ‚Klaipėdos krašto ev.-liuteronų maldos draugystės' organas, P.P. buvo leidžiamas ir nepriklausomos Lietuvos metu. Ėjo kas dvi savaitės iš Šilutės, redaguojamas Danieliaus Kelneraičio (Kellnereit). 1933 buvo spausdinama po 3000 egz. Pasižymėjo savo skaitytojų kiršinimu prieš susipratusius lietuvius. Sustojo 1939.

Pakalas Utenos aps. ež., 2 km į v. nuo Linkmenų bžk., 60 ha ploto; per Žiezdro ir Usio ež. priklauso Žeimenos (Neries) baseinui; paviršius 150,3 m nuo j.l. Vakarų krante aukštas kalnagūbris skiria nuo gretimo Švinto ež., kuris priklauso Kiaunos (Žeimenos) baseinui. Vienas iš moreninių ež. grandinės, baidarininkų kelionių iš Žeimenos į Šventosios baseiną grandis.

Pakalka 1. Jonas (g. 1894 I 18 Kudirkos Naumiestyje) kooperatininkas. Baigęs pradžios m-lą, pora metų tarnavo vietinėj vartotojų b-vėj Diege, vėliau tėvui talkino prie statybos darbų ir t. t. 1915 atsidūrė Rusijoje, kur po metų iš Rybinsko persikėlė į Petrapilį. Dirbo centriniame komitete pabėgėliams šelpti ir mokėsi bendrojo lavinimo kursuose. Iš Rusijos grįžęs į Lietuvą 1918 VI, buvo išrinktas Kudirkos Naumiesčio burmistru. 1919 rudenį persikėlė į Kauną ir talkino A. Sutkui organizuoti Tautos teatrą. 1920 socialdemokratų sąrašu buvo išrinktas į Steigiamąjį seimą. 1920 rudenį įsijungė į Paramos kooperatyvo darbą ir jame liko, kaip v-bos pirm. ir direktorius - reikalų vedėjas ligi sovietinės okupacijos 1940. Per tą laiką jis Paramą išugdė į didelę kooperatinę įmonę (žr. Parama). Taip pat jis dalyvavo organizuojant Kooperacijos banką, draudimo s-gą Kooperaciją, Lietūkį ir kt. 1944 pasitraukė iš Lietuvos, 1949 atvyko į JAV ir apsigyveno Brukline. Priklauso LSDP (socialdemokratų) delegatūrai užsienyje, atstovauja partijai Vlike, finansų k-jos narys.

J. Pakalka

2. Nikodemas (g. 1893) kunigas. Kunigu įšventintas 1916, aukštuosius mokslus ėjo užsienyje. Buvo Vytauto D. lietuvių gimn. Vilniuje mokytojas, Lentvario mokyklų prefektas, o 1932 nuskirtas klebonu į gudišką nedidelę (910 parapiečių) parapiją, Zanevičius, 30 km į p.r. nuo Gardino.

Pakalkė kapsių merginų galvos papuošalas — kiaura kepuraitė su ryškiais, raštuotais kaspinais. Jos aplanką daro iš raštuoto kaspino, juostos, žibučio (galiono) ir austinių dviejų ar kelių kaspinų, kurie pakeičiami ir austinėmis juostomis.

Pakalnė Nemuno deltos šaka, tarp Atmatos ir Skirvytės, 7 km ilgio; prasideda Rusnės mstl. iš Skirvytės, pro 1 km nuo jos atsiskiria Vorusnė. Siaura ir gili vaga tinka plaukti laiveliais. Žemiau Pakalnės k. įteka į Kuršių mares. Vandens debitas 4,0 m³/sek.

Pakalnės aps. (Lankos aps., vok. Kreis Niederung) administracijos vienetas M. Lietuvoje pagal Kuršių mares tarp Rusnės upės ir Nemunyno, į r. nusitęsiąs iki arti Tilžės ir iki Skaisgirių. 1939 turėjo apie 65.000 gyv. Vandeningas žemumų kraštas, tačiau upės reguliuotos, pievos ir laukai daugiausia pylimais apsaugoti nuo potvynio. Gerai išvystytas žemės ūkis, ypatingai aukšta pieno bei jo gaminių produkcija. Aps. centras Gastos mstl. (vok. Heinrichswalde). Stambesnės vietovės: Kaukėnai, Karklė, Kalninėnkai, Lapynai, Kryžionai, Naujoji, Metežerynai, Skaisgiriai. — Iš P. aps. kilo šie žymesni liet. veikėjai: prof. F. Kuršaitis iš Noragėlių; lietuvių atstovas reichstage (1898) Jonas Smalakys iš Algaviškių prie Kaukėnų; Dovas Zaunius iš Rokaičių, eilę metų vadovavęs Tilžės ‚Birutės' d-jai, jo sūnus dr. Dovas Zaunius, Endrius Rėželaitis iš Rokaičių ir kt. *M.Nb.*

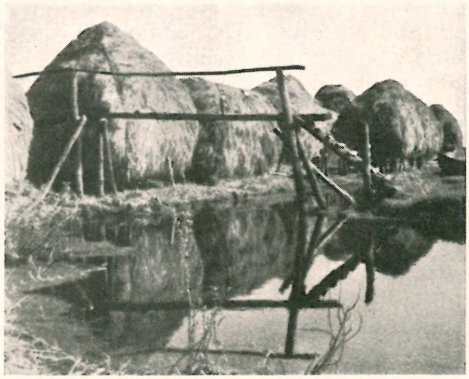

Pakalnės aps. būdingas vaizdas

Pakalniai bžk. Utenos vls. ir aps., 11 km į p.v. nuo Utenos, pakeliui iš jos į Alantą; apie 300 gyv. (1940, drauge su buv. dv.).

Pakalniai

Pirmoji medinė švč. Trejybės bžn. statyta Alb. Kulešos 1762, dabartinė medinė bžn. statyta 1906, vadovaujant kun. J. Kazlauskui. P. parapija sudaryta 1928, jai 1940 priklausė 2338 parapiečiai. Pradžios m-la, pašto agentūra.

Pakalnis 1. Antanas (g. 1923 Bajoriškių k., Daugailių vls., Utenos aps.) rašytojas. Baigęs 1945 Utenos gimn., studijavo Kauno ir Vilniaus univ. Su pirmaisiais apsakymais ir apybraižomis pasirodė periodikoje 1947. Išsp. apsakymus Pavasaris 1950, Pirtis (humoristiniai apsakymai) 1954 ir apsakymų bei feljetonų rinkinį Seni pažįstami 1959, kuriuose vyrauja sovietiškai suprasta buitinė kaimo (dažniausiai kolchozo) tematika.

2. Juozas (1912 VIII 4 Veselniškių k., Šiaulių aps. — 1948 I 28) kompozitorius, dirigentas, fleitistas. Mokėsi Klaipėdos muzikos m-loj ir, ją baigęs, 1930 buvo pakviestas fleitistu į Kauno valstybinį teatrą. Drauge nuo 1933 vedė fleitos klasę Kauno valstybinėje konservatorijoje. P. aktyviai dalyvavo įvairiuose kameriniuose instrumentiniuose ansambliuose. 1938 išvykęs į Vokietiją, kompoziciją ir dirigavimą metus studijavo Leipcigo konservatorijoj. 1940 buvo pakviestas baleto dirigentu Kauno valstybiniame teatre. 1941–44 buvo baleto dirigentas ir kartu orkestro fleitos koncertmeisteris. Kaip fleitistas P. buvo tikras virtuozas. Talentingai reiškėsi ir kaip dirigentas. Likęs Lietuvoje, staiga mirė, baigiantis sovietinių kompozitorių I suvažiavimui, kuriame jo kūryba buvo aštriai kritikuota. Buvo spaudoje žinių, kad jis nusižudė grįždamas iš minėto suvažiavimo.

J. Pakalnis

Pirmasis P. kompozicinis bandymas buvo valsas fortepijonui Prisipažinimas meilėje 1926. Baigęs mokslą, sukūrė šiuos simfoninius kūrinius: Legenda, Capriccio fleitai su orkestru, simfoninė poema Lituanica (skirta Dariui ir Girėnui pagerbti), Romantinė uvertiūra, eilė kitų kamerinės, instrumentinės ir vokalinės muzikos dalykų. Buvo pradėjęs rašyti operą Mildą. Po Leipcigo studijų sukūrė 5 veiksmų baletą Sužadėtinę (pagal St. Santvaro siužetą), jam pačiam diriguojant pastatytą 1942. Tai yra jo reikšmingiausias kūrinys, gausiai naudojąs lietuvių liaudies dainų (Aušta aušrelė, Šalia kelio vieškelėlio ir kt.) motyvus, vaizduodamas valstiečių gyvenimą baudžiavos panaikinimo išvakarėse. Šis kūrinys yra įdomus melodikos, harmonijos, ritmikos, ypač instrumentacijos atžvilgiais. Šis baletas, pagal sovietinius reikalavimus naujoj redakcijoj pavadintas Aušta aušrelė, ligšiol tebestatomas valstybiniame teatre Vilniuje. Kiti vėlesnio meto kūriniai: Heroinė uvertiūra, fortepijoninis trio C-dur, eilė chorinių ir solinių dainų. Daugelis paskutiniųjų metų kūrinių liko nebaigti dėl ankstyvos mirties. Būdamas instrumentalistas, savo kūryboj daugiausia kreipė dėmesio instrumentinei muzikai, kurios būdingi bruožai yra orkestrinio kolorito spalvingumo siekimas, pastangos išvystyti virtuozinę kūrinių pusę, sukurti emocinių vaizdų, panaudojant programinius siužetus. Sovietinės okupacijos periodo kūryboj pabrėžiamas posūkis į liaudiškumą — realistinius buitinius siužetus ir gausų liaudies dainų bei šokių intonacijų panaudojimą. Savo kūryba stovėjo arčiausia romantizmo; visa dvasia buvo lietuviška.

J. Gaudrimas, J. P. (Literatūra ir Menas 1957 VIII 3).

3. Norbertas (g. 1888 X 29 R. Aukštaitijoj) kunigas. Mokėsi Liepojoje, Rygoje, Maskvoje. Baigęs Žemaičių dvasinę seminariją, kunigu įšv. 1912 V 27. Vikaravo ir kapelionavo Anykščiuose 1912-13, Utenoje 1913–15. Atvyko į JAV 1915. Trumpai vikaravo Bruklino liet. Apreiškimo par. ir Lewistone, Me., 1917–22 Čikagos liet. Šv. Kryžiaus par. Tuo pačiu metu studijavo psichologiją ir sociologiją Čikagos univ. (gavo B. A. laipsnį) ir politinius mokslus Loyolos univ. (gavo M.A. laipsnį). Be to, Anglijoj Oksfordo univ. 1922–23 studijavo anglų literatūrą. Grįžęs į JAV, 1923–26 Bruklino liet. Apreiškimo par. vikaras, 1926–34 Šv. Jurgio liet. par. administratorius ir nuo 1934 tos pačios Apreiškimo par. klebonas. Aktyviai reiškėsi katalikiškose ir bendrinėse liet. organizacijose. Pirmininkavo Kunigų Vienybei 1930–31 ir 1939–40, sekretoriavo 1941 – 42, Rytų provincijos pirm. buvo 1942–43. Be to, buvo ilgametis

Kun. N. Pakalnis

Motinėlės v-bos narys, veikė vyčiuose, buvc vienas iš pirmųjų Naujorko lietuvių tarybos organizatorių ir pirm., Balfo pirmasis v.pirm. 1930 pirmą kartą lietuvių istorijoj suorganizavo Naujorko katedroj iškilmingas pamaldas ir pasakė pamokslą. 1933 aktyviai dalyvavo steigiant Brukline ‚Ameriką', ligi 1952 buvo šį savaitraštį leidusio Lietuvių universalinio biuro v-boj (kelerius metus pirm.), drauge 1947–52 buvo Naujorko liet. kat. centro, telkusio ‚Amerikos' rėmėjus, pirmininkas; kartais pavaduodavo redaktorių, artimas bendradarbis. Veikliai dalyvavo ALRK Federacijos Naujorko apskrities darbuose; keletą metų dvasios vadas. 1938–39 ALRK Studentų ir profesionalų s-gos dvasios vadas. Uoliai rėmė pagalbos tremtiniams akciją ir pats nemaža jų atsikvietė. Už nuopelnus Lietuvai 1937 apdovanotas Gedimino ordinu.

Pakalniškiai 1. k. A. Panemunės vls., Kauno aps., netoli Nemuno, 0,5 km į r. nuo Kauno V forto; 1923 buvo 40 ūkių ir 234 gyv. Kair. Nemuno krante yra du piliakalniai. Vienas jų įrengtas aukštame Nemuno kranto iškyšulyje, antrasis į p. nuo jo už griovio. Pirmasis piliakalnis tarp dviejų daubų, iš š. jį supa Nemuno slėnis, o iš p. aukštumoje esąs dirbamas laukas, nuo kurio piliakalnis sustiprintas apie 5 m gylio grioviu ir 30 m ilgio bei 3 m aukščio pylimu. Aukštutinėje piliakalnio daly šlaitas yra apie 27 m aukščio ir gana status. Įvažiavimas į pilį yra buvęs v. pylimo gale. Pilies aikštelė apie 40 m ilgio, 20 m pločio; plotas apie 600 m². Antrasis mažas piliakalnis, greičiausiai pirmajam geriau apsaugoti, įrengtas į p., už perkaso. Tai apskrita kalva apie 5 m aukščio, 25 m skersmens ir 3 m įduba kalvos viduryje. Spėjama, kad šis piliakalnis yra atsiradęs XIII

Pakalniškių piliakalnis (Kauno aps.)

–XV a. kovų su kryžiuočiais metu. Į p. nuo piliakalnio, ariamajame lauke, yra buvusi sodyba, kur randama rankomis lipdytų ir žiestų puodų šukių.

P. Tarasenka, Lietuvos piliakalniai 1956, 84–85.

2. Kaimas Naujamiesčio vls., Panevėžio aps., 3 km nuo Naujamiesčio; 1923 buvo 21 ūkis ir 134 gyv. Čia yra buvę senojo geležies amžiaus pilkapių, apdėtų akmenų vainiku. Pilkapius kasinėjo apie 1823–29 Dubois de Montpéreux (žr.) ir 1900 Marija Butrimaitė. Be to, 1910 J. Basanavičius yra lankęsis P. ir į Lietuvių mokslo d-jos muziejų pargabenęs iš ten įkapių, kurios, deja, buvo sudėtos kartu su Raginėnuose (žr.) rastomis, todėl visai tiksliai neįmanoma nustatyti, kurios įkapės yra iš P. ir kurios iš Raginėnų. Iš M. Butrimaitės kasinėtų pilkapių turtingiausi yra buvę nr. 3 ir 11. Pilkapyje nr. 3 kaukolės šonuose rasta po vieną žalvarinį plokštelinį antsmilkinį, kurių skersmuo svyruoja tarp 11,2 ir 11,4 cm; žalvarinė antkaklė trimitiniais galais, keli žalvariniai apskritos formos karoliai, du kryžiniai kabučiai ir grandinėlės 2 ritiniai (ritės pavidalo) smeigtukai. Pilkapyje nr. 11 taip pat aptikta daug įkapių. Abejose kaukolės pusėse po vieną tokios pat formos žalvarinį plokštelinį antsmilkinį, nemaža žalvarinių vamzdelių, kurių paviršius metaloplastiniu būdu tankiai ornamentuotas įstrižomis briaunelėmis, daug stiklinių ir emalinių karolių, paauksuotas paplokščias kryžiuko pavidalo kabutis ir keli paprastesnio tipo kryžiniai kabučiai, 20 žalvarinių profiliuotų branktelių su pusmėnulio pavidalo kabučiais, prikabintais prie grandinėlių, 2 ritiniai (ritės pavidalo) smeigtukai, 2 masyvios pauksuotos žalvarinės apvalainio piūvio apyrankės, 2 juostinės skersai rantytos apyrankės, 2 masyvūs skersai rantyti žiedai ir lankinė emaliuota segė, išsiskirianti savo puošnumu iš visų įkapių. Segės lankelis ir kojelė yra trikampės formos. Lankelis pagražintas 6 trikampėmis duobutėmis, pripildytomis viršuje raudonos, apačioje mėlynos emalės. Kojelė pagražinta 3 trikampėmis duobutėmis, kurių viršutinioji pripildyta mėlynos, o dvi apatiniosios — raudonos emalės. Segė įvežta iš Romos imperijos provincijos, greičiausiai iš Pareinio. Pilkapiai priklauso II a. po Kr. 1907 M. Butrimaitė įkapes iš 13 pilkapių padovanojo Lenkų mokslo bičiulių d-jos muziejuj Vilniuje, kitos įkapės buv. E. Majewskio vardo muziejuje Varšuvoje.

E. Majewski, Kurhany w Pakalniszkach w pow. Poniewieskim, zbadane przez Maryę Butrymównę (Swiatowit II 1900, 92–103, tab. XIII–XV); Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie I 1908, 181); *P. Kulikauskas,* Emaliuotieji dirbiniai Lietuvoje (Vytauto D. Kultūros Muziejaus Metraštis I 1941, pav. 1 : 5). *J.P.*

Pakalniškis 1. Jonas (g. 1915 I 1 Naujorke, JAV) kunigas. Mokėsi Švėkšnos ir Klaipėdos gimn. Baigęs Kauno kun. seminariją ir VDU teologijos fak. teologijos skyrių, kun. įšventintas 1939 VI 3. Vikaravo Kauno arkikatedroj-bazilikoj ligi 1940 ir nuo 1942 (pertraukos metu buvo Pagirių par. vikaras), taip pat nuo 1942 kapelionavo mergaičių Aušros ir X gimn. 1944 pasitraukęs iš Lietuvos, 1947 atvyko į JAV, kur nuo 1948 yra Bruklino liet. Apreiškimo par. vikaras. Veikia skautuose, vyčiuose ir ateitininkuose. Balfo dir. ir centro v.pirm.

2. Kazimieras (1866 II 23 Gedgaudžių k., Salantų vls., Kretingos aps. — 1933 VII 2 Raudėnuose, Šiaulių aps.) kun., Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgos red., publicistas, rašytojas, žinomas Dėdės Atanazo slapyvardžiu. Gimęs pasiturinčioje šeimoje, pradžios mokyklos dvejus metus mokėsi Mosėdyje, Liepojoje privačiai pasirengęs pas kitus mokinius, įstojo į vokiečių gimn. ketvirtą klasę, bet iš penktos klasės išvyko 1885 rudenį į kunigų seminariją Petrapilyje, kitais metais persikėlė į Kauno kunigų seminariją. 1889 įšventintas į kunigus ir nuo 1890 pradžios vikaras Mosėdyje, nuo 1893 vikaras Akmenėj, nuo 1899 Žvingių klebonas, 1916 perkeltas klebonu į Raudėnus. 1927 Telšių vyskupijos garbės kanauninkas. 1933 vyriausybė paskyrė už tautinį veikimą pensiją, bet tais pačiais metais jis mirė.

Kun. K. Pakalniškis (Dėdė Atanazas)

Red. ir publicistas. P. savo charakteriu tiko konspiratyviam spaudos darbui ir kovai — šaltas, uždaras, lėtas, mokąs prie paprastų žmonių prieiti, bet atkaklus pasipriešinti viskam, kas kėsinsis į katalikybę ir lietuvybę; tada negailįs laiko, pastangų priešingai veiklai. — Nuo pat seminarijos laikų buvo aktyvus patriotas: 1888 vienas iš organizatorių Lietuvos mylėtojų d-jos, paskiau Šv. Kazimiero d-jos; 1889 vienas iš apie 20 susibaudėlių, kurie seminarijoje pasižadėjo remti atvykusio J. Angrabaičio idėją — leisti Tilžėje naują laikraštį, kuriam čia davė ir Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgos vardą. P. sutiko parašyti naujam laikraščiui vedamąjį, programinį straipsnį. Nuo tada P. teko patį laikraštį faktinai ir redaguoti, vikaraujant Mosėdyje ir Akmenėje. Redaguoti tada reiškė pačiam daugiausia prirašyti, siuntinėti raštus į Prūsus ir net pačiam laikraštį platinti. Tai privertė P. daug skaityti ir gilintis į visas sritis, nes reikėjo atsiliepti visais aktualiais klausimais. Jis tai darė, pasirašinėdamas įvairiais slapyvardžiais — Jurgis Šermunėlis, Petras Zuikis, Mikė Katinėlis, Dėdė Atanazas, pastarasis slapyvardis populiariausias. Publicistiką rašė ir laikraštį redagavo septynerius metus, kol Apžvalga ėjo, nė sykio neįkliuvęs policijai.

Laikraštį, taigi ir savo raštus P. taikė liaudžiai. ‚Aš norėjau būti liaudies rašytojas dėl to, kad visą mūsų tautos branduolį sudaro liaudis, susidedanti iš kaimiečių ūkininkų ir darbininkų. Mūsų laikais ta liaudis buvo tamsi, tautiškai nesusipratusi... bijanti rusų uriadninko nagaikos'. Šitai nulėmė ir P. publicistikos toną — jis buvo be kompromisų kovoje prieš rusų administratorius ir jų pasikėsinimus į lietuvių katalikų teises, aštrus polemikoje su Varpu ir kt., kurie kliudė katalikybę; tonas kartais sarkastiškas, vaizdingas vulgarizmais. Tai publicistas kovotojas. Jis nesidavė nuo šio kelio nukalbamas nė savo artimam draugui kun. J. Tumui, kuris norėjo, kad laikraštis atsisakytų poleminio ir kovingo tono, nepatikusio jaunesniems kunigams. P. jautė, kad jo kryptis buvo Apžvalgos palyginti didelio išplitimo ir pasisekimo liaudyje priežastis. Kai 1896 pasirodė Tėvynės Sargas, P. savo laikraštį sustabdė. Sustojo ir jo publicistika. P. kituose laikraščiuose jau reiškėsi daugiau kaip beletristas.

Beletristas. P. rašė beletristinius dalykus Tėvynės Sargui, Žinyčiai, Dirvai-Žinynui, Rygos Garsui, Vienybei, Vilčiai, Draugijai ir kt. Atskiromis knygelėmis išėjo Obrusiteliai 1898, Kandidatas į kunigus 1900 (31908), Paveikslėliai iš sodos 1902, Mokytoja 1904, Kaip pasiklosi, taip išsimiegosi, Samdininkai 1908 (iš Nedėldienio Skaitymo), Mirtis. Taip pat paskelbė I pas. karo atsiminimus — Vokiečių-rusų karės užrašai (1914–1917).

Obrusiteliuose (‚galerijoj paveikslėlių iš maskolių gyvenimo Lietuvoje') su sarkazmu vaizdavo rusų administratorius Lietuvoje uriadninką, pristavą, isprauninką, popą, mokytoją, kurie turi rusinti Lietuvą — tokio pat tipo šaržai kaip Kudirkos Viršininkuose, tik už Kudirką ankstesni. Kaimo gyvenimo pasakojimuose rodė neigiamuosius personažus — besibylinėjančius, sukčius, išnaudotojus, girtuoklius, tinginius. ‚Mano raštai, bent dailioji literatūra šios dienos meno mastu matuojant, gal neperdidelės vertės tebus, bet aš į savo visus raštus žiūrėjau kaip į priemonę liaudžiai šviesti, dorinti ir ją iš tautiško miego žadinti. Manau, kad tą tikslą atsiekiau dėl to, kad mano raštai savo laiku buvo liaudies skaitomi'.

P. turi pasakotojo talentą, kurį sunaudojo išimtinai savo epochos liaudies tarnybai, pratęsdamas M. Valančiaus didaktinio pasakojimo tradicijas ir pasilikdamas ištisai savo epochos ribose.

J. Tumas, Apžvalga ir apžvalgininkai 1925; *A. Merkelis,* Kan. K. P. - Dėdė Atanazas (Židinys 1933 nr. 8–9); *Pr. Pauliukonis,* Kan. K. P. - Dėdė Atanazas (Tėvynės Sargas 1959 nr. 2–3). *J.Brz.*

Pakalnutė paprastoji (Convallaria majalis) lelijinių (Liliaceae) šeimos žolinis augalas, taip pat vadinamas gludišius, konvalija. Žiedai stiebe vienašoniai sueilinti, balti, rečiau rožiniai, kvapūs. Raudonos spalvos uogos. P.p. nuodinga, vartojama vaistams (Herba Convallariae). Lietuvos miškuose neretai auga ištisais ploteliais. Mėgiama auginti darželiuose, kapinėse. JAV savaime auga Virginijos ir Š. Karolinos kalnuose (ag. Lily-of-the-Valley). Gausiai auginama taip pat dekoracijai.

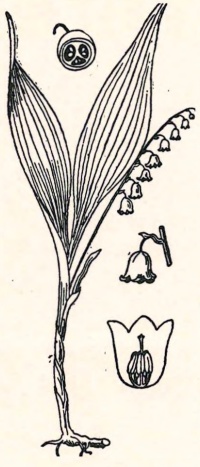

Pakalnutė

Pakaltinamumas žr. Nekalsnumas.

Pakamarininkio teismas XVI–XVIII a. Lietuvoje buvo kiekviename paviete ir priklausė to pavieto pakamarininkiui (žr.). Į p.t. kompetenciją įėjo bylos, specialiai liečiančios ginčus dėl žemių ir žemės nuosavybės sienų. Tos bylos į p.t. buvo siunčiamos iš žemės arba pilies teismo. Tokiu būdu p.t. iš dalies priklausė ir įvairių dvarų bei kaimų užpuolimų (najazdy) bei pagrobimų bylos, bet tik tiek, kiek čia buvo paliestos ar pažeistos žemių sienos. Šituo atžvilgiu p.t. buvo pagalbinė žemės ir pilies teismo instancija žemių užgrobimo byloms spręsti. Tačiau kitu atveju p.t. buvo visai savarankiška teisminė institucija, nes bylas dėl žemės sienų buvo galima pradėti tiesiog čia, į pilies ar žemės teismą visai nesikreipiant.

P.t. Lietuvoje buvo įvestas 1564 teismų reforma, Lenkijos pavyzdžiu sukurtas bajorų reikalams ir pačių bajorų renkamas. P.t. priklausė viso pavieto bajorai, o jis pats buvo renkamas tokiu pat būdu, kaip ir žemės teismo pareigūnai, t.y. pavieto bajorai savo seimelyje išrinkdavo keturis kandidatus, iš kurių didysis kunigaikštis vieną ir paskirdavo pakamarininkiu ligi gyvos galvos arba ligi paaukštinimo. Kaip ir kitus pareigūnus, didysis kunigaikštis negalėdavo atleisti be kaltės ir teismo. Prieš pradėdamas eiti savo pareigas, pakamarininkis turėjo prisiekti žemės teisme bajorų akyvaizdoje būti ištikimas didžiajam kunigaikščiui ir savo pavieto žemvaldžiams. Už savo darbą pakamarininkis gaudavo specialiai nustatytas p.t. pajamas. Bylas spręsti galėjo ne būtinai pats pakamarininkis. Lietuvos Statutas jam leido pagalbai pasiskirti vieną arba du kamarininkus (žr.). Kamarininkai savarankiškai sprendė tik smulkesnes p.t. bylas ir jų sprendimą galima buvo apskųsti pačiam pakamarininkiui. Svarbesnes bylas privalėjo spręsti pats pakamarininkis, o jei jis tris kartus be svarbios priežasties praleistų p.t. byloms skirtą laiką, galėjo nustoti ir savo vietos. Specialių sesijų p.t. Lietuvos Statute nebuvo numatyta. P.t. turėjo įvykti nusikaltimo vietoje, lauke, kur buvo pažeistos žemės nuosavybės sienos, po šešių savaičių nuo šaukimo įteikimo teisiamajam. Buvo teisiama remiantis besibylinėjančių šalių priesaika ir liudytojų parodymais. Ginčą išsprendęs, p.t. pravesdavo sienas ir prižiūrėjo ežiaženklių (kapčių) kasimą, o kaltininkas buvo priteisiamas sumokėti pabaudą. Be kamarininkų, pakamarininkis savo padėjėjus turėjo dar matininkus ir ežiaženklių kasėjus. Pakamarininkiui priklausė ir p.t. knygų vedimas, kurios sudaro svarbų šaltinį Lietuvos praeities gyvenimui pažinti. Po pakamarininkio mirties p.t. knygos turėjo būti perduodamos žemės teismui ir saugomos žemės teisme. Išrašai ir nuorašai iš jų su-

interesuotiems būdavo išduodami žemės teismo raštininko su jo parašu ir žemės teisėjo ar viceteisėjo antspaudais. Iš p.t. buvo galima apeliuoti į Lietuvos tribunolą, kur bylos buvo sprendžiamos galutine instancija.

I. I. Lappo, 1588 Lietuvos Statutas 1934–1938; (") Podkomorskij sud v vel. kniaž. Litovskom v konce XVI i načale XVII veka (Žurnal Ministerstva Narodnogo Prosveščenija 1899); *K. Avižonis,* Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais 1940; *A. Janulaitis,* Lietuvos visuomenės ir teisės istorija 1920; *St. Kutrzeba,* Historja ustroju Polski w zarysie ²1921. *K.Avž.*

Pākamarininkis (succamerarius, podkomorzy, podkomoryj), arba pakamorė, XVI XVIII a. Lietuvos valstybės pareigūnas, turėjęs šiokių tokių pareigų prie D.L.K. ir vaidinęs svarbų vaidmenį pavietų teismų administracijoje. Čia reikia skirti pavietų p. nuo didžiojo p. Kiekviename paviete buvo po vieną pavieto p., kuris buvo teisminis titulas, savo vad. pakamarininkio teisme (žr.) sprendęs žemės ribų bylas. Savo rangu pavieto p. ėjo tuoj po pilininko centriniuose ir po maršalkos necentriniuose pavietuose. Didysis p. buvo didžiojo kunigaikščio rūmų titulas, iš pradžių prižiūrėjęs jo gyvenamuosius kambarius ir savo žinioje turėjęs kambarinius. Vėliau didysis p. beveik nebeturėjo pareigų, virtęs labiau garbės vieta. P. titule prieš dėlis ‚pa' visai nereiškė, kad jis savo rangu būtų stovėjęs žemiau už rūmų kambarinius ar pavietų kamarininkus (camerarius, komornik), kurie iš tikrųjų buvo p. valdžioje. Pavieto p. buvo renkamas tame paviete gyvenančių bajorų. Jie savo renkamajame seimely išrinkdavo keturis kandidatus, iš kurių didysis kunigaikštis vieną paskirdavo pavieto p. toms pareigoms eiti ligi gyvos galvos arba ligi paaukštinimo. Pagal 1588 Lietuvos Statuto nustatytas kvalifikacijas į pavieto p. galėjo būti išrinktas tame paviete gyvenąs bajoras, geras žmogus, išmanąs teisę ir mokąs rašyti. Šiaip jokių kitų kvalifikacijų iš jo nereikalauta. *K.Avž.*

Pakamarininkis (Sarnicki, Statuta 1594)

Pakancleris, arba vicekancleris, XVI–XVIII a. Lietuvos valstybėje pagal ministrų rangą užėmė trečią vietą ir buvo Lietuvos kanclerio pavaduotojas. P. teisės ir pareigos buvo tokios pat, kaip ir kanclerio (žr.), tik tas skirtumas, kad p. žinioje buvo ne didysis, o mažasis valstybės antspaudas, nors teisiškai abiejų antspaudų vertė buvo lygi, ir vienodai galiojo raštai, antspauduoti tiek didžiuoju, tiek mažuoju valstybės antspaudu.

Pakanta 1. kantrybė (žr.); 2. apykanta, žr. Tolerancija.

Pakapė bžk. Padubysio vls., Šiaulių aps., 7 km į p. nuo Rekyvos ež., pakeliui iš Šiaulių (20 km) į Tytuvėnus; 1923 buvo 221 gyv. Nepriklausomybės metu buvo pradžios m-la, pieninė, pašto agentūra, krautuvė, iš Bačiūnų stoties atvesta elektros srovė.

P. bžk. praeitis nesena. XVIII a. antroj pusėj Veleikių k., priklausiusio ponams Karpiams, kapinaitėse apylinkės gyventojai pastatė medinę koplyčią. Žmonių prašomas, vysk. Stp. Giedraitis apgyvendino prie jos kun. Vieta buvo pavadinta P. ir kaip filija prijungta Kurtuvėnų parapijai. 1824 į P. buvo atkeltas kun. Jokūbas Butavičius. Jis nebeleido aplink koplyčią laidoti mirusių, aptvėrė šventorių, o kapines įrengė kiek atokiau nuo koplyčios. P. tada su plačia apylinke priklausė turtingam dvarininkui, buvusiam Vilniaus gubernijos bajorų maršalkai ir turėjusiam Panevėžio ir Šiaulių aps. apie 30 palivarkų, Eustachijui Karpiui. Dėl įvairių savo elgesio keistenybių E. Karpis, gubernatoriaus sudarytos komisijos buvo pripažintas nepilno proto, atimti iš jo dv. ir atiduoti jo sūnums, o jam buvo palikta Rekyvos dv. su P. 1861 E. Karpis prašė vysk. Valančių, kad P. filiją pakeltų į parapiją. IX 5 į P. atvyko vysk. Valančius ir, sutaręs su Karpiu, IX 6 iš sakyklos paskelbė žmonėms suteikiąs P. parapijos teises. Eust. Karpis užrašė bžn. 33 dešimtines žemės beneficiją ir pažadėjo dar kasmet mokėti klebonui po 230 rb. Tą užrašą patvirtino vidaus reikalų ministras Perovskis. E. Karpiui vysk. Valančius suteikė kolatoriaus teisę — pasirinkti parapijai kleboną. Pirmuoju P. klebonu buvo paskirtas jo pasirinktas kun. Ant. Gintila. Vysk. Valančiaus atsiųsta komisija nustatė P. parapijos ribas. 1879 senosios koplyčios vietoj Karpių lėšomis buvo pastatyta nauja kiek didesnė Švč. M. Marijos Dangun Ėmimo bžn. 1940 P. priklausė 2000 parapiečių.

M. Valančius, Pastabos pačiam sau 1929. *R.Krs.*

Pakapiai k. Vandžiogalos vls., Kauno aps. 1939 tyrinėti naujojo geležies amžiaus ir istorinių laikų pradžios kapinynai. Nau-

jojo geležies amžiaus kapinyne susidurta su degintiniais žmonių ir nedegintiniais arklių kapais. Sudegintų žmonių kaulų likučiai būdavo supilami į nedideles duobutes. Kai kurie kapai buvo aplink apdėti akmenimis. Arkliai laidota atskiroje kapinyno dalyje negiliose duobėse (su griaučiais susidurta 15–20 cm gilumoje). Be daugelio arklio aprangos dalykų, surasta ir pasidabruotų vietinio darbo balno kilpų. Kai kuriuose kapuose (pvz. kape nr. 29) aptikta ir šuns griaučių liekanų. Šis kapinynas priklauso XI–XII a. Netoliese kasinėtas ir istorinių laikų pradžios pagoniškas kapinynas. Čia mirusieji laidota nedeginti duobėse. Įkapių yra buvę maža, į kapus buvo dedama ir pinigų. Kapuose nr. 10 ir 15 prie pinigų aptikta odos likučių. *J.P.*

Pakardininkis XVI–XVIII a. Lietuvos valstybės titulinis garbės poaukštis, neturįs jokių konkrečių pareigų ar politinės reikšmės.

Pakarklis 1. Juozas (1873 Lukšiuose, Šakių aps. — 1953 VII 19 Norwood, Mass.) nuolatinis Keleivio bendradarbis, rašęs ir eilėraščių; socialistų veikėjas.

2. Povilas (1902 XI 10 Smilkių k., Kupiškio vls., Panevėžio aps. — 1955 VII 29 Vilniuje) istorikas, teisininkas. Mokėsi Kupiškio vidurinėj mokykloj ir Panevėžio gimn., istorijos studijas baigė 1927 LU teol.-filosofijos fak. Nuo 1927 I mokytojavo Tauragės, nuo 1928 rudens Panevėžio mokytojų seminarijoje, bet kaip voldemarininkas buvo atleistas. Porai semestrų buvo išvykęs į Müncheno univ. Dėl savo politinio radikalumo (Smetonos politikos nenumaldomas priešas) kurį laiką sėdėjo Kauno kalėjime. Vėliau stojo į VDU teisių fak. teisių sk. ir, jį baigęs, dirbo Apeliacinių rūmų sekretoriaus padėjėju, vėliau sekr., kol 1935 IX buvo paskirtas Kauno apygardos teismo prokuroro padėjėju. Dalyvavo Neumanno-Sasso bylos kaltinamojo akto rašyme. Studentaudamas uoliai veikė stud. ateitininkų abstinentų korporacijoj (kurį laiką jai pirmininkavo ir atstovavo tarptautiniuose priešalkoholiniuose suvažiavimuose, buvo Liet. kat. blaivybės d-jos centro v-boj, rašė Santūroje ir su J. Raginsku išvertė J. Udės Vaizduotę ir dorovę 1925). Vėliau metėsi į voldemarininkus, tačiau neilgai ir juose laikėsi. Gręždamasis nuo voldemarininkų, pasižymėjusių simpatijomis vokiečiams, jis metėsi į aistringą vokiečių neapykantą. Galimas dalykas, kad ši aistra pagaliau jį nuvedė ir į komunizmą. 1939 aplankęs Sov. Sąjungą (kelionės įspūdžius spausdino Lietuvos Žiniose 1939 nuo 175 nr.), susižavėjo bolševizmu. Sov. Sąjungos kariuomenei okupavus Lietuvą, 1940 VI 17 buvo padiktuotas teisingumo ministru; išrinktas vad. ‚liaudies seimo' atstovu, pirmininkavo komisijai, parengusiai rusų okupuotam kraštui ‚sovietinę konstituciją'; redagavo sovietinių įstatymų vertimus (RTSFR baudžiamasis kodeksas, baudžiamasis procesinis kodeksas, civilinis kodeksas, civilinis procesinis kodeksas, visi išsp. 1941). Vokiečių karo prieš sovietus užkluptas Maskvoje, dėstė Alma-Atos ir Maskvos institutuose. 1944 grįžęs Lietuvon, dirbo mokslų akad. (1946–48 Lietuvos istorijos instituto dir.) ir profesoriavo VU teisių mokslų fak. baudžiamosios teisės ir proceso katedroj. 1955 įsigijo dr. laipsnį.

P. Pakarklis

Didelis valingumas, nesavanaudiškumas ir mėtymasis į kraštutinumus charakterizuoja P. gyvenime ir moksle. Didelis radikalumas kenkė jam ir istorijos darbuose pasiekti objektyvinių išvadų, nors vis bandė prieiti prie naujų, nespausdintų šaltinių. Labai daug energijos per porą dešimčių m. padėjo begindamas tezę, kad dabartiniai lietuviai M. Lietuvoje yra ne kolonistai, o autochtonai. Uoliai kėlė balsą, nuo 1943 telkdamas medžiagą, kad Lietuvai būtų priskirti Nemuno kairiojo žemupio plotai iki Karaliaučiaus. Karo veiksmams pasibaigus, P. tuojau atliko mokslinę ekspediciją į M. Lietuvą ir iš Karaliaučiaus mokslo akademijos bibliotekai parvežė lituanistinės medžiagos, rankraščių ir senų knygų. Apie to krašto lietuviškumą P. rašė JAV liet. komunistų laikraštyje Vilnyje 1945, kai Potsdamo konferencija Nemuno kair. krantą nepriskyrė Lietuvai, bet Sov. Sąjungai. Tai nuolatiniam ‚tiesos' ieškotojui P. buvo pagrindas nusikalsti komunizmui ir vėl išgyventi pasaulėžiūrinę krizę.

Labiausią domėjosi M. Lietuvos istorija, Kryžiuočių ordinu ir Katalikų Bažnyčios istorija. Jo darbuose istoriko žvilgį drumsčia publicisto polemiko nuotaikos. Raštai: Klaipėdos srities gyventojų tautybė prieš vokiečių ordino atėjimą 1933 (iš Mūsų Žinyno nr. 101), Vokiečiai apie M. Lietuvą

1935, Lietuva vokiečių mokslo šviesoje 1935, Daktaratai 1938 (apie kai kurių Vokietijoj rašomų disertacijų žalą Lietuvai), Lietuvių vokietinimas M. Lietuvoje 1942, Kryžiuočių valstybinė santvarka pagrobtose iš lietuvių srityse 1944, Lietuvių kova prieš kalavijuočius 1945, Mažoji Lietuva Mažvydo laikais, Mažvydo kilmės klausimu ir Teisiniai terminai seniausioje lietuviškoje knygoje (trys straipsniai kolektyviniame veikale Senoji lietuviška knyga 1947), Popiežiai — lietuvių tautos priešai 1948, Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai 1948 (267 psl.), Lietuvių tauta kovoje prieš popiežiją ir teutonų ordiną už savo valstybingumą 1951 (disertacija), Popiežiai ir lietuvių tauta, Ekonominė ir teisinė katalikų bažnyčios padėtis Lietuvoje (XV–XIX a.) 1956. Iš viso paskelbė per 80 darbų (su straipsniais periodiniuose leidiniuose: Vaire, Teisėje, Kriminalistikos Žinyne, Istorijos Instituto Darbuose ir kt.). Lietuvos istorijos šaltinių I tomui 1955 paruošė medžiagą ligi XV a. vidurio. Nebaigtas spaudai P. ilgametis darbas Lietuviški mandatai ir įsakymai Lietuvoje XVI–XVII a. (tekstai) išleistas 1960. *J.G.*

Pakaruoklis nusižudėlis, kuris virve ar kitu būdu užsiveržęs gerklas užduso. Iš H. Latvio žinios, kad viename Lietuvos kaime, žuvus vyrams, 50 moterų pasikorusios, tikėdamosios tuo būdu ir toliau drauge su vyrais galėsiančios būti, galima daryti išvadą, jog pasikorimas Lietuvoje būtų buvęs vienas iš pasekimo į Anapus būdų ir tuo pačiu turėjęs sakralinės reikšmės. Krikščionybei kovojant su nusižudymu, pasikorimas liko pats negarbingiausias nusižudymo būdas: pardavęs Kristų Judas pasikorė, todėl ir pasikorimas yra judiška mirtis. P. imtas laidoti pelkynuose, toli nuo sodybų ir paverstas vaiduliu (žr.), todėl p. taikintas ir vaidulių laidojimo būdas: atkertama galva ir padedama p. tarp kojų, persmeigiamas šermukšniu ir t.t. Šis p. vaiduoliškas laidosenos būdas tebebuvo žinomas dar XIX a. Lietuvoje: p. veždavo laidoti tuščiais laukais, vengdami kelio ir pn. Prieš vaiduolišką p. laidojimo būdą pasisakė vysk. M. Valančius savo ganytojiškame laiške 1856 X Kartenos parapiečiams; atskiri rusų policijos dokumentai liudija, kad ir XIX a. gale vaiduoliškas p. laidojimas kai kur tebebuvo žinomas.

A.Mž.

Pakasas Utenos aps. ež. ties Kirdeikių bžk., 3,3 km ilgio, 140 ha ploto; paviršius 141 m nuo j.l.; į ež. įteka Tauragna ir Kaprinė, ež. jungiasi su Ukojo ež. ir per Alksno, Linkmeno, Asalnykščio ir Asalnų ež. priklauso Žeimenos (Neries) baseinui.

Pakaškė žr. Patarška.

Pakavimas prekių surišimas, sudėjimas dėžėsna, supilstymas maišuosna, buteliuosna, statinėsna ir pn., kad būtų galima geriau bei saugiau jas pervežti ar sandėliuoti. P. pirmiausia tarnauja prekių apsaugai nuo galimų kenksmingų išorinių įtakų, sugadinimų. Dabar p. kartu naudojamas reklamai ir atžymėjimams: kiek kurių prekių yra viename supakavimo vienete, iš ko prekės pagamintos ir t.t. P. vartojama popierius, kartonas, pergamentas, džiutas, medis, plastika, skarda, stiklas, audiniai, staniolis. P. gali būti paprastas, pvz. prekės supilamos maišuosna ar sudedamos dėžėsna, ir komplikuotas. Komplikuotas p. naudojamas tuomet, kai prekės reikalingos ypatingos apsaugos, kad nesugestų arba kad nebūtų sugadintos bei sulaužytos. Tokio p. reikalingi daugelis valgių bei prieskonių, taip pat jautrūs aparatai, įrankiai, mašinos. Prekės, vežamos jūra arba pavojingos aplinkai, dažnai reikalingos specialaus p. Šiandien p. pasidarė didele pramoninės gamybos dalimi, nes daugelis prekių neišskiriant net mėsos, nei miltinių kepsnių, rinkai paruošiamos taip, kad iš karto tiktų vartoti be jokio prieš tai darbo, valymo, darinėjimo. Dėl to smulkiosios pramonės daugelyje šakų p. skyriai neretai esti didesni ir vartoja komplikuotesnes mašinas kaip jų gamybiniai skyriai. *L.Drg.*

Pakelė pakelys, 1. vieta prie kelio; šalikelė; 2. prie kelio užeigos namai poilsiui, seniau žinomi dar ‚karčiamos' (žr. Smuklė) vardu; 3. giminių ir gerų pažįstamų namai, pro kuriuos grįžtant iš atlaidų ar šiaip kelionių trumpai užsukama ar net sustojama, ypač žiemos metu. P. sustojimai ir atlankymai laikomi giminystės ir bičiulystės palaikymu, todėl kiekvienas pravažiavimas dažnai išaiškinamas pyktelėjimu, išdidumu ir pn. P. sustojama tik keletai minučių, pasigirdomas arklys, atsigeriama nors šalto vandens. Ilgesniam metui p. sustojama pas gimines po atlaidų arba šiaip nedarbo metu; tuomet arkliui duodama pašaro, žmogus vaišinamas. P. užsukti paprastai neprašoma, bet turi pats pravažiuojantysis susiprasti.

Pakeleivingas (Pakeleiwingas leidžiamas žemajtiszkaj arba lietuwiszkaj wieną kartą per sawajtę po wiena lakszta in 4°. War-

niai 1859) vysk. M. Valančiaus sumanyto žurnalo antraštė, kurio išliko rankraštinė programa: 1. tikyba, dora, žinios apie įstatus; 2. gamtos mokslai ir pramonė; 3. geografijos ir istorijos žinios ir 4. liaudies literatūra. P. leidimo prašė vysk. M. Valančius Vilniaus generalgubernatorių, paremiamas kng. Ir. Oginskio, kuris M. Akelaičiui buvo 1858 jau pažadėjęs įtaisyti Varniuose lietuvių raštams spaustuvę. P. redaktoriumi buvo numatyta M. Akelaitis.
A. Alekna, Vysk. M. Valančius 1922.

Pakeleĩvis, pakeleivingas, praeivis, prakeleivis, keliaujantysis. XIX a. padėti p., ji pavalgydinti, apnakvydinti ir t.t. buvo visuotinis paprotys. Paklydusiam p. kelią parodyti naktį kėlėsi kiekvienas ir jį išvesdavo iki aiškaus kelio. Žiemos pūgų ir didžiųjų darganų metu kiekvieną užklydusį p. priimdavo nakvynės, pašerdavo jo arklį, o jį patį pavalgydindavo. Sulūžus ratams ar rogėms, jam paskolindavo, kad galėtų savo kelionę tęsti, o ją baigęs, skolintą padargą grąžindavo. Susirgus p. arkliui, jam kritus, padėdavo pasiekti namus, o susirgus pačiam p., ji globodavo ir ligindavo iki namiškiai atsiims. R. Lietuvos ežerų srityje dar iki I pas. karo žiemos pūgų metu paežerių ūkininkai kartais degindavo per naktį ugnį, kad paklydę p. pastebėtų žiburį ir galėtų kelio pasiklausti. Avilio ež. taip darydavo salelių gyventojai, o Dysnų, Drukšių, Drivietos, Snūdo ir kt. ež. žiemos metu ant ledo surėsdavo pirkutę, kurioje apgyvendavo senuką, kad šis p. priglaustų, jiems pagelbėtų. *A.Mž.*

Pakėnė apie 800 ha aukštojo durpyno plotas į š. nuo Sartų ež. Lašinės, arba Kriaunākampio, šakos, prie Pakenės vsd. Visa P. apaugusi retais karklų ir kitais krūmokšliais, po 1864 išskirstyta keliolikai kaimų ir dvarams pieviniais sklypais. Kai kurie prie P. priskiria ir su ja susisiekiantį Aldros (Audros) žemupio pelkyną, apimantį visą Sartų Aldrakampio šakos pakraštį, drauge prijungiant dar ir Gipinės bei Jūžintėlės, arba Parašės, pelkyną. Su Aldros ir Parašės pelkynais P. prašoka 4000 ha. XIX a. ji buvo Tarnavo, Gečionių, Jūžintų, Zalūbiškio, Dagilių, Kriaunų ir kt. dv. medžioklės vieta, kurią aprašė lenkų rašytojas J. Weisenhofas (Vaisonas) Jaunieji Skrauja apysakoje (A. K. Puidos vertimas). Visa P. I ir II pas. karo metu yra lėmusi kai kurias platesnes kautynes ir atskirų vietų akivaruose palaidojusi šimtus karių. P. šiaurės vakaruose yra Petrašiūnų piliakalnis ir kelios sen. geležies amžiaus sodybos (Skujinė, Rupetos, Dumblynė ir kt.). *A.Mž.*

Paketas (prc.) 1. kurių nors daiktų ryšulėlis; siuntinys; 2. vokas su specialios paskirties laišku.

Pakėvė (ir Pakėvis) bžk. ir dv. Vaiguvos vls., Šiaulių aps., 8 km į š.v. nuo Kelmės; 1923 buvo 177 gyv. Medinė Šv. Teklės koplyčia, statyta 1830, yra Vaiguvos parapijos filija. P. gimė rašytojas ir tautosakininkas L. A. Jucevičius, savo raštus lenkiškai leidęs Ludwik z Pokiewia slapyvardžiu.

Pakiñktai (pakinklai, pakinkymai, kinktai) visos austinės, šikšninės ar kt. priemonės arkliui, jaučiui įkinkyti. P. sudaro: pavalkai, šlajai, balnelis, pakeltinės ir vadžios, kitur — plėškės ir vadžios, kartais dar priskaičiuojamos kamanos (žr.) ar apynasris. Š. ir R. Lietuvoje, kur kinkyme vyrauja lankas (žr.), p. sudaro pavalkai su priedais, Užnemunėje, o iš dalies ir Žemaitijoje — plėškės.

P a v a l k a i sutinkami visur dvejopi: paprasti, kasdieniai, arba darbo pavalkai, ir išvožės — odiniai. Kasdienių darbo pavalkų kamantai — abu išlenkti pagal arklio kaklą medukai, paprastai ištašyti iš rautinio beržo pašaknės ir apsiūti maišiniu audeklu. Kamantų ilgis priklauso nuo arklio kaklo aukščio, o lenkimas — nuo kaklo storio; jų viršus sujungtas šikšnos raišČiu arba metaliniu, kalvio padirbtu vyriu, o apačia kiekvienu kartu susiejama sąmatu, šikšnos ar vytine virvute. Į kamantus įvertos virvinės ievos (žr.), arba įnarai (valkčiai), kuriems abi viename kamante skylės atitinkamai gręžiamos pagal arklio ūgį. Šių pavalkų pynė dažnai taip pat audeklu apsiūtų ilginių šiaudų ir gula dažnai tiesiog arkliui prie pečių. Pavalkų veltinis kartais vartojamas, bet dažniau siūtas iš minkšto, jau nešioto audeklo, suklojus jų kelias eiles ir vidun dedant išskleistų linų, o paskui susiuvant, kad jokia siūlė negultų tiesiog prie arklio pečių. Šiais pavalkais, paprastai su įnarais, kinko arklį orei, akėnei, kuliant ar poros važiuotei, įnarus rišdami prie brankto; kai kur šie pavalkai turi ir mažus, lazdyninius lankelius, prisietus raišteliais prie įnarų arba į tas pat ievų skyles. Virvinėmis ievomis darbiniai pavalkai dar prieš I pas. karą buvo naudojami apie namus kinkantis arklį į dvienį vežimą. Išvažiuojamieji pavalkai turi gražius, iš lenkto beržo, re-

XVIII a. grafų Chomianskių baudžiauninko padaryti pavalkai
(Istorijos-Etnografijos muziejuje Vilniue)

čiau jau šakninius, kamantus, kurių viršus dažnai žymiai aukščiau iškilęs už arklio kaklą ir baigiasi išlenkimais, kartais net arklio galvų piaustiniu arba apkaustais, o kamantų ‚galvutės', kurios užrašytos sąmatui, kartais turi piaustinių rašto. Šie pavalkai visada apsiūti oda, pynė taip pat oda apsiūta, o dažnai ir vilnų veltinis; jie sumetami šikšna arba nuvytu sąmatu. Jei pavalkai dideli, dedamas dar oda apsiūtas ar nors iš baltos drobės pasiūtas pavalkalas. Jais kinkoma lanku (žr.), įveriant suktines ievas (žr.), ir be jo. Be lanko kinkoma į porinį vežimą, vietoje ievų veriant šikšnines valktis arba prie tų pačių ievų jungiant prinarus. Taip pat jais be lanko kinkoma ir vienkinkin vežiman, kai šis turi lenktas ieneles; tuomet ievos pakeičiamos trumpomis šikšnelėmis, perveriant jas per ienų auseles ir susegant sagtimis. Pavalkus arkliui maunant, jų plačiąją (apatinę) pusę, kuri gula prie krūtinės, atsuka aukštyn ir, užmovę arkliui per galvą, atverčia kaip reikiant. Jaučio pavalkai yra perpiautos pynės, todėl dėte uždedami iš apačios, nes jų sąmatas paprastai viršuje, kaklo keteroje.

Šlajai priedinis pavalkų arklio nugarai apdaras, pasiūtas iš šikšnų ar odos rėžų ir jų sąjungos, dažnai puoštos bronzos ar žalvario kaliniais. Apatinės, t.y. aplinkinės šikšnos galai prisegti prie ievų (žr.), o jų viršutinė — ilginė prie pavalkų viršaus (karčio). Visos trys ilginės persiūtos 3–4 skersinėmis šikšnų jungtimis, kartais iš jų sudarant ‚žvaigždes', ypač jų vieną, pagrindinę, ant arklio kryžiaus. Užmovus pavalkus, šlajai ištisai arkliui ant nugaros uždedami, jų aplanką paspaudžiant arkliui po uodega, kuris nukrinta jam ant šlaunų. Pagrindinė šlajų paskirtis: kalnuotose vietose padėti arkliui prilaikyti pakalnėn vežimą, neleidžiant pavalkams mautis arkliui per galvą. Po I pas. karo daug kur šlajai pranyko, tai pačiai paskirčiai pasiejant arkliui antrą pakeltinę (papilve). Turtingesniųjų ūkių šlajai turėdavo ir raudonų siūlų pinučių, kartais net nerinių, nors gausiais neriniais tepasižymėjo vien tik kolonistų rusų ir čigonų šlajai.

Balnelis paprastai yra tik odos. Abi mažas veltinio pagalvėles apsiuva oda, sujungdami jas storos odos (padinės), maždaug 50 cm ilgio, gabalu. Jo viršuje yra dvi auselės, paprastai bronzinės, per kurias veria pakeltinę. Balnelis prisiejamas per arklio papilvę juosta ar audinio dirželiu, prisegant ją prie balnelio iš kitos pusės. Jei kuriam arkliui greit muša balnelis nugarą, tada dedamas veltinis ar kitas medžiagos padėlis. Kiekviename ūkyje buvo ir ožinis balnelis, kur abi pagalvėlės prijungtos prie lentelių, suimtų kalvio kaltu geležies ožiuku. Šį balnelį deda, kai arklio nugaros ketera sutrinta ar kitaip sužalota; jis gula tik pagalvėlėmis, visai nebesiekdamas keteros. Balneliu kartais vadina ir darbinių pavalkų juostą, kuri prisieta prie įnarų ir dedama arkliui ant nugaros, nors ją ne visi darbo pavalkai turi.

Pakeltinės. Tai šikšninė iki 2 m ilgio ir 3 cm pločio išrėža, rėžiama tik iš suktinės, neraugintos odos. Jos vienas kilpinis galas užmaujamas ant kairės ienos, kitas perveriamas per balnelio auseles ir užvyniojamas įveržtinai ant dešinės ienos. Pats įveržtinis vyniojamas dvejopas, vienu būdu užvyniojant galas vieną du kartus pakišamas, kitur — kilpele paspaudžiamas. Pakeltinės parišimo aukštis priklauso nuo arklio ūgio, pavalkų dydžio, iš dalies kal-

nuotumo ir vežimo krūvio, paprastai keliama tiek, kad ienos lygioje vietoje laikytųsi kiek pakeltos, o pavalkų apačia savo vidine puse nevaržytų arkliui alsuoti; permažai pakėlus pakeltinę, sunkiau vežti, perdaug — arklys dūsta ir prieš kalną, užveržus gerklę, sukrinta. Antroji pakeltinė siejama per arklio papilvę, prie pat priešakinių kojų; pakalnėn vežimui spaudžiantis, arklys vežimą lengvai prilaiko priešakinėmis kojomis: nebrukami pavalkai per galvą ir vežimas nesužeidžia paskutinių kojų, todėl ant ienos ji visad maujama pirma, o per balnelį kėliama — antrąja. Ši papilvinė pakeltinė visuotinai išplito po I pas. karo ir išstūmė šlajus.

V a d e l ė s, vadžios, kasdienai ir laukų darbams virvelinės, vytos iš trijų sluoksnų, o išvožei — austinės arba šikšninės. Austinėms vadžioms vartoja lininius suktus siūlus, paprastai raudonai dažytus. Audžia staklelėse, kaip ir visas pakeltes, paprastu, dvinytiniu juostų audimu arba pina sukdami audžiamąsias lentukes eglučių ar įstrižainiu raštu. Lentukėmis austos vadžios storesnės ir tvirtesnės, tačiau paskutiniu metu tebuvo audžiamos daugiau Š. ir R. Lietuvoje, nes kitur audė tik pakelčių būdu. Vadelėjama perkišant vadžias per ievų viršų ir apačią, žiūrint važiuojančio įpročių; daugiau įprasta jas pertiesti per ievų viršų. Važiuojant pora arklių, jos atšakojamos, kad dešininė sietų abiejų arklių dešines, o kairinė — kaires, nes tuomet arkliai lengviau valdomi. Akėjant ir arniant, arkliai vadelėjami paprastai, nors esant jau vienam mokomam ar šiaip neramiam arkliui, jis vadelėjamas dar ir atskiromis vadžiomis.

P l ė š k ė, arba plėškės, kitur dar p a k e l t ė s, t e m p l ė s, t r a u k l ė s, nevartojant lanko, krūtininis kinktas. Pakeltes audžia stakliukėse iš plonų kanapinių, rečiau lininių, virvučių; XIX a. gale dar jas audė iš storų suktinių siūlų keturvėrėmis lentukėmis. Pakelčių plotis 10–25 cm, krūtinei ima platesnes, o pečiams ir kt. — siauresnes. Antkrūtinę siuva dvigubą, o kad netrintų krūtinės kraštai, dažnai dar apsiuva minkštu audeklu; antpetę (keltę, kartinę) daro vienlinką, nes jos paskirtis tik pačią plėškę arkliui ant krūtinės išlaikyti. Antpetė prie antkrūtinės prisiuvama statmenai arklio kojai, paprastai ties peties viduriu, o jei turi atšaką, tai kiek toliau užpakalin, nes jos atšaka prisiūta arčiau krūtinės. Prie brankto plėškę sieja

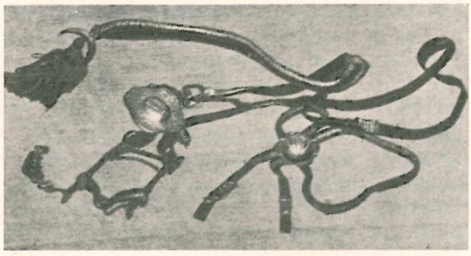

D.L.K. ir Lenkijos karaliaus Stanislovo Poniatovskio žirgo paauksuotos kamanos (Istorijos-Etnografijos muziejuje Vilniuje)

kartais trilinkai susiūta siaura pakelte, bet dažniau jau viržiu. Užnemunėje, kartais ir Žemaičiuose, darbo plėškę prilaiko dar pernugarė, kartais paversta ir balneliu. Jos galai prisegti ten, kur antkrūtinės galai prisiūti ar kitaip prisieti prie viržių. Važiuojamoji plėškė kartais dar turi ir trečią pernugarę, permestą ties arklio nugaros viduriu; kartais tokia plėškė turi ir saitą, kuriuo suimtas pats arklio užpakalis per pat šlaunis. Saitinė plėškė patogesnė kalnuotose vietose, nes pakalnėn iš dalies prilaiko vežimą kaip ir pavalkų šlajai. Turtingesnių ūkininkų išvažiuojamosios plėškės ištisai odinės ar šikšninės, bet pasiūtos tokiu pat būdu, kaip ir visos pakeltės. Š. ir R. Lietuvoje, kur įprastinai važinėjama pavalkais, turtingesni ūkininkai turi ir plėškes, tačiau jos turi dar atskirą balnelį, o saito vietoje pernugarį, kuris baigiasi antuodegiu (šikšnos kilpa, kurion įspraudžiama uodega). Kinkant plėškę vežiman, nuo grąžuolo galo riša austinę pakeltę — k a k l i n i n k ą, kuris užmautas ant kaklo arkliui neleidžia jam per toli nuo grąžuolo šonan nueiti. Kiti kaklininką sieja prie

Pakinktų dirbėjai (Krokuvos Codex Picturatus 1505)

krūtinės, o kartais tenkinasi vien tik kamanas ar apynasrį prie grąžuolo prisiejęs pavadžiu, viržiu ar nasriniu.

Prie p. dažnai priskiriamos dar kamanos (žr.) ir apynasris (apinasris). Tai padarytas iš plonų virvučių arklio galvos apmovas. Jo antnasris ir pasmakrys dviejų vidutinio storio vytinių ar pintinių (mastytinių) virvučių, perpintų dar linų sruogomis, ir pasietas pakaušyje surištais pasaitėliais. Prie apynasrio riša arba sega vadžias, grąžuolo nasrinį, o jo pavadį vartoja dviejų arklių darbo meto jungčiai ir pn.

Skirtingi Lietuvoje p. ir kinkymų būdai turi savas gerąsias ir silpnąsias puses. Kalnuotoms vietoms, kur patogesni yra vienkinkiai vežimai prieš porinius, pavalkai pakinkyti lanku yra visais atvejais saugesnis ir patogesnis būdas. Antra, traukos tyrimų daviniais, taip pakinkytas arklys mažiau pavargsta ir daugiau gali pavežti; tačiau tai mus sieja kažkaip su R. Europa, todėl daugeliui darėsi nebepriimtina. Plėškėmis lengviau arklys pasikinkyti, bet pakalnėn vežimo pats arklys neįstengia sulaikyti, tenka prie jo prijungti atskiras stabdis; tačiau šis kinkymas atrodo daug iškilmingiau ir sieja mūsų kraštą su V. Europa, nebeprimindamas nei čigonų, nei rusų p. Lietuvos kariuomenė 1938 įsakmiai svarstė arklių kinkymo būdus ir savo reikalams norėjo juos abu jungti, tepaimdama jų geriausias savybes.

A.Mž.

Pakistanas respublikinė britų imperijos dominija; 945.434 km², 85.635.000 gyv. (1958). P. vardą sudarė 1933 C. Rahmat Ali iš raidžių, paimtų iš vardų Pundžab, Afgan, Kašmir ir Beludžistan; persiškai jis reiškia religiškai švariųjų valstybę. Iš pradžių šis vardas buvo taikomas Indijos š.v. mahometoniškoms provincijoms; 1940 mahometonų lyga pareikalavo, kad būtų sudaryta P. vardu atskira vst. iš š.v. provincijų ir Bengalijos su Asamu. Šiuo būdu P. vardas teko 1947 naujai dominijai.

P. susideda iš dviejų dalių: Vakarų P. (804.152 km, 38.850.000 gyv., be Kašmiro) ir Rytų P. 141.282 km², 46.950.000 gyv.); pirmosios dalies sostinė yra Lahore, o antrosios Dacca. Jos yra administraciniu atžvilgiu lygiateisės provincijos; bendroji sostinė yra Karači, Vakarų P., kuris yra už 1600 km nuo Rytų P.

Vakarų P. būdingas sausu klimatu; per metus iškrinta Pandžabe 200–500 mm, o Indo žemupio baseine 100–200 mm drėgmenų. Dėl to ten vyrauja dykumos arba

Pakistano sostinės Karači vaizdas

tyrai; miškais apaugę vos 2,8% viso ploto. Lemiamos reikšmės turi upių vanduo, kuris naudojamas laukų irigacijai. Pagrindinė gyvybinė problema yra stoka vandens. Visai priešingai yra Rytų P., kuris apima didžiųjų upių Bramaputros ir Gango deltą ir turi 1500–2500 mm drėgmenų. Kiek Vakarų P. kovojama dėl vandens, tai tiek Rytų P. kenčiama nuo jo pertekliaus. Rytų P. yra grynai žemdirbių kaimiečių kraštas, nes miestuose gyvena vos 4% visų gyv. Vakarų P. miestiečių yra 18%. P. yra religiniu, ne etnografiniu, pagrindu sudaryta valstybė, kurios gyv. kalba įvairiomis kalbomis, bet, su maža išimtimi, yra vienos Mahometo religijos. Rytų P. vyrauja bengalų kalba, o Vakarų P. svarbiausios kalbos yra pandžabų, sindhi ir urdu, kuri šalia anglų yra tarptautinė vietos kalba. Ligi 1968 viešoji valstybinė kalba yra anglų, kurią pakeis urdu ir bengalų k. Atsiskyrus P. nuo Indijos, įvyko spontaniškas, teroro sukeltas ir kruvinas gyventojų kėlimasis (bėgimas ir trėmimas): iš P. į Indiją 1947–48 buvo priversti išsikelti 5.563.000 indų, o iš Indijos į P. atsikėlė 6.599.000 mahometonų. Tai buvo didžiausias pasaulio istorijoj trumpalaikis ‚tautų kraustymasis', kurio metu daugybė žmonių mirė nuo bado ir nuovargio ir kuris abiems kraštams sudarė didžiulę ūkinę-socialinę naštą.

P. yra grynas žemės ūkio kraštas. Dirbamos žemės yra arti 20 mil. ha, t.y. vos 4,2% viso ploto. Pagrindinės kultūros: kviečiai, ryžiai, sorga, medvilnė, džutas (70% pasaulinės produkcijos); džutas ir medvilnė sudaro 85% viso eksporto, kuris

daugiausia eina pro Karači ir naujuosius Čalnos bei Čitagongo uostus. Pramonė dar tik pradedama (1960) kurti. Švietimas: 5 univ., 1952 buvo 3,2 mil. mokinių pradžios ir 1,2 mil. vidurinėse m-lose.

Istorija. II pas. karo metu Indijos parlamentas, Gandhi įtakoje, reikalavo iš britų nepriklausomybės, kurioje būtų išspręsti mahometonų ir indų bendruomenių tarpusavio santykiai. Tačiau mahometonų lygos vadas Ali Džina (Jinnah) buvo pasiryžęs užtikrinti mahometonų poziciją dar prieš pasitraukiant iš britų administracijos. Britai ir Indijos parlamento dauguma buvo priešingi Indijos skilimui, bet jo sulaikyti neįstengė. Indams nusileidus dėl gresiančio vidaus karo, 1947 VIII 15 buvo britų paskelbtos Indijos ir P. dominijos. Ali Džina buvo paskirtas pirmuoju generaliniu gubernatoriumi; jam 1948 IX 11 mirus, vietą užėmė K. Nazimuddin. Džina laikomas P. įkūrėju. Santykiai su Indija nuo pačios pradžios pasidarė nedraugiški dėl atsiskyrimo nuo jos, o netrukus jie dar labiau pablogėjo iškilus Kašmiro klausimui. 1947 rudenį Pandžabe prasidėję neramumai persimetė į gretimą Kašmirą, kurio valdytojas (maharadža) Sir Hari Singh buvo indas, bet 75% gyv. mahometonys. Maharadža pasisiūlė prisijungti prie Indijos, kuri pasiūlymą priėmė ir pasiuntė sostinės Srinagaro apsaugai dalinį kariuomenės. Prasidėję sporadiniai karo veiksmai užtruko ligi 1948, kai abi pusės (P. ir Indija) kreipėsi į Jungtinių Tautų Saugumo tarybą prašydamos sprendimo. Buvo sutartos nuo 1949 I 1 kautynių paliaubos ir nutarta padaryti plebiscitą, bet nesutarta kaip ir kada jį įvykdyti. Nors geografiniu-ūkiniu ir religiniu požiūriu Kašmiras turėtų būti P., bet Indija yra užėmusi didžiąją jo dalį. Užsienio politikoje P. laikosi antikomunistinės krypties.

Muhstag Ahmad, Government and Politics in Pakistan 1959. *A.B.*

Pakkala Teuvo (1862–1925) suomių rašytojas; anksčiau vadinosi Theodor Frosterus. Pastudijavęs keletą semestrų univ., P. pasidarė žurnalistas ir rašytojas. Paveiktas norvegų realizmo, ypač Kiellando ir Lie, jis savo novelėse ir romanuose vaizdavo neturtingųjų gyvenimą gimtojo Uleåborgo pakraščiuose. Svarbesni veikalai: Vaaralla (Vaaroje) 1891, romanas Elsa 1894, Lapsia (Vaikai) 1895, Pikku ihmisiä (Smulkūs žmoneliai) 1913, vaidinimas Tukkijoella (Sielininkai) 1899, dažnai vaidinamas tiek suomių, tiek švedų teatruose.

Paklaida skirtumas x–a, kur x yra tikras dydis ir a rastas apytikris skaičius. Tą skirtumą vadina absoliučia p., o santykį $\frac{x-a}{a}$ — santykine. Matavimuose ir skaičiavimuose apytikris skaičius neišvengiamas, nes rasti tikrą dydį x beveik niekad nepajėgiame dėl daugelio priežasčių: a. mūsų matavimo vienetai labai retai (beveik niekad) yra matuojamam dydžiui bendramačiai; b. mūsų skaičiavimo sistema dažnai negalima griežtai išreikšti tikro rezultato; c. skaičiuodami kartais naudojamės tik apytikriais skaičiais (logaritmai, logaritminė liniuotė ir kt.); d. kartais naudojamės tik apytikrėmis formulėmis; e. mūsų juslių organai netobulai griežti; f. matuodami naudojamės įrankiais, kurie taip pat ne absoliučiai tobuli; g. kartais neaiškūs matuojami dydžiai, pvz. jūros lygis, kurį laiko nuliniu aukščiu. Dėl to mūsų matavimai ir apskaičiavimai paprastai esti tik apytikriai. Norėdami parašyti, kad mūsų gautas rezultatas tik apytikris, kartais pažymi taip: $x \approx a$. Toks pažymėjimas nepasako apie p. didumą. Norėdami nurodyti p. didumą, rašo $|x-a| \leqslant \Delta a$, vadinasi, p. absoliutinis didumas neprašoka Δa. Santykinė p. išreiškiama %: $p = \frac{100\,\Delta a}{a}$ ir sakoma, kad $x = a\,p\%$ griežtumu. Pirmenybę tenka užleisti santykinei paklaidai, nes ji aiškesnė. Pvz. jei išmatavę vieno cm ir vieno km ilgius, abiem atvejais padarėme vieno mm p., matome, kad pirmojo matavimo p. yra lygi 10% matuoto ilgio, o antruoju tik 0,0001%.

Instrumentinės p. yra tos p., kurias padarome matuodami dydžius įrankiais. Jų yra kelios rūšys. 1. Instrumento neprecizinis padarymas: kiek netikslios skalės, sraigtų žengtai, ekscentrinės ašys ir t.t. Šios p. negali būti atitaisytos, tik įrankis turi būti vispusiškai patikrintas ir suregistruotos visos jo daromos paklaidos. 2. Netobulas instrumentų dalių sumontavimas, kuris dirbtuvės gali būti atitaisytas. 3. Instrumento savybių kitėjimas nuo aplinkos sąlygų (temperatūros, slėgio ir kt.) ir svorio įtakos į įrankio dalis, pvz. žiūronų vamzdžių sulinkimas. Šie instrumentiniai pasikeitimai gali būti pastebėti tą patį darbą pakartojant kitais įrankiais. Norėdami gauti griežtesnius matavimo rezultatus, matuoja tą patį dydį kelis kartus ir gautų rezultatų $x_1, x_2, \ldots, x_n$ ima

aritmetinį vidurkį. P. atitaisymo moko matematikos skyrius — p. teorija. *M.Kr.*

Paklausaĩ (atklausai) 1. jaunikio siunčiami žmonės pas merginos tėvus ar ją pačią atsiklausti, kada gali atvažiuoti piršlėmis (žr.); 2. išsiųstas pirklio žvalgas, kuris turi išklausti apylinkę, kur ir kas turĩ reikalingų pardolei grūdų, linų ar gyvulių.

Paklausa-pasiūla rinkoje laisvai konkuruojančių įmonių ir asmenų automatiškai veikiančios jėgos, nustatančios gamybos, paskirstymo ir vartojimo procesuose kainas ir atlyginimus. Tačiau p.-p., veikdamos kiekviena paskirai ir tuo pačiu laiku, negali funkcionuoti be kainos. Kiek p.-p. veikia kainą, tiek kaina lemiamai veikia p.-p. Prie pastovių p.-p. kaina gali taip pat būti pastovi. P.-p. didėjant arba mažėjant ta pačia kryptimi arba priešingomis kryptimis, gauname šias keturias ekonomikos teorijoje žinomas tiesas: A1 — didėjanti paklausa didina kainas; A2 — mažėjanti paklausa mažina kainas; B1 — didėjanti pasiūla mažina kainas; B2 — mažėjanti pasiūla didina kainas. Kombinuodami šiuos dėsnius, gauname šias tris tendencijas: A1B1 ir A2B2 — pastovios arba išlygintos kainos; A1B2 — didėjančios kainos; A2B1 — mažėjančios kainos.

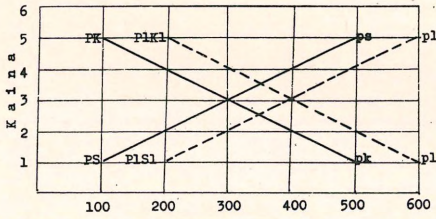

Šis brėžinys vaizduoja dviejų periodų p.-p. ir kainos dydžių kitėjimą: PK—pk ir P1K1—p1k1 = paklausa, PS—ps ir P1S1—p1s1 = pasiūla. Linijų susikirtimo taškai — p.-p. sutapimas rinkoje. Paklausa ir pasiūla kiekviena turi savo charakteringų ypatybių ir savo specifinių veikimo pasekmių. Nors paklausai nustatyti svarbiausias veiksnys yra kaina, tačiau paklausą dar veikia ir jos efektingumą nustato ir kiti veiksniai: pakaitalai, jų kokybė bei kaina, kitų prekių kainos, pirkėjų pajamų dydis, mada, konjunktūra, psichologinės nuotaikos. Paklausa tiek visumoje, tiek paskirų prekių grupių nėra pastovi, net ir prie pastovių kainų. Todėl paklausa yra lemiąs veiksnys, nustatąs gamybos apimtį bei pelno dydį. Būtino reikalingumo prekių paklausa nėra elastiška, nes nežiūrint kainų svyravimo lieka maždaug ta pati, o nebūtino reikalingumo prekių paklausa yra elastiška, ir nežymus kainos pakilimas ją gali žymiai sumažinti. Statistikos ir tyrinėjimų duomenys yra tokių reiškinių rodikliai.

Pasiūla iš esmės remiasi kitais pagrindais, negu paklausa. Pasiūla glaudžiai susijusi su gamybos išlaidomis arba apskritai su išlaidomis. Kapitalistinis ūkis siekia gauti galimai didesnio pelno, ir jokia įmonė negali ilgiau veikti, dirbdama su nuostoliais. Todėl normali ir ilgo periodo pasiūla tegali būti aukščiau išlaidų, kitaip sakant — išlaidos plius galimai didesnis pelnas. Pasiūla yra veikiama kainos ir paklausos kitėjimų, o taip pat ir pelno dydžio. Aukšti pelnai skatina gamybą ir didina pasiūlą, maži pelnai — mažina gamybą bei verčia keisti ūkinės veiklos kryptį. Trumpalaikė pasiūla yra jau pagamintos prekės, ilgalaikė — susijusi su pasiūlos elastingumu ir su konjunktūrinėmis tendencijomis. Visais atvejais pasiūlos kreivė su mažais nukrypimais eina lygiagrečiai su išlaidų kreive.

P.-p. g r a n d i n ė sieja ne tik tiesioginį objektą, bet ištisą objektų komplektą: didėjanti namų statyba didina visų statybinių medžiagų paklausą ir nustato kainų bei pasiūlos dydį.

P.-p. g r u p i n i s p a s i s k i r s t y m a s charakterizuojamas interesų bendrumu bei panašumu tam tikrose ribose: keleiviai ir susisiekimo priemonės, ligoniai ir gydytojai, vartotojai ir prekių tiekėjai.

P.-p. į s t a t y m a s sako, jog kaina kitėja tiesiogiai paklausai ir atvirkščiai pasiūlai, tačiau abiem atvejais nebūtinai proporcingai.

P.-p. k r e i v ė yra maksimum pirkimo ir minimum pardavimo kiekių ir kainų grafiškas vaizdavimas, kai perkama ir parduodama specifinė prekė tuo pačiu laiku ir toje pačioje vietoje.

P.-p. p o t e n c i j a realiai galima, tačiau atidedama ateičiai, laukiant kainų kritimo arba kilimo.

P.-p. p r o g r e s a s ėjimas pirmyn ūkyje kiekybe ir kokybe. Moderniame ūkyje p.-p. tapo svarbiu veiksniu žmonių gyvenimo standarto ir dvasinės kultūros kilime.

H. Henderson, Supply and Demand 1958. *Š.Stn.*

Paklibakiai k. Šaukėnų vls., Šiaulių aps., 3 km nuo Šaukėnų; 1923 buvo 11 ūkių ir 91 gyv. Ardomame IV–VI a. kapinyne rasta įkapių: 2 žalvariniai smeigtukai nuokamieniomis buoželėmis, 2. geležiniai įmo-

viniai kirviai, akmeniniai skiltuvai ir kt. Radiniai Vytauto D. kultūros muziejuje Kaune.

Paklõdė, paklotė, marška guoliui pasikloti. Kasdienai jąs audžia dvinytines, paprastai lininių, rečiau kanapinių siūlų; jos sutinkamos dažnai ir pašukinės. Įprastinės p. yra baltos, nors daug kur dryžinės, marginės ir pn., dažant siūlus beržo lapais, šieno pakritomis ir t.t. Svečių lovoms p. visada baltos, lininės ir austos dažnai keliomis nytimis eglutės ar kitu rašteliu.

Paklotė 1. žr. Paklodė; 2. miško žemės paviršiaus dengiamasis sluoksnis. Augančios žolės, samanos, kerpės sudaro gyvąją p. Ši pagal dalyvaujančios augalijos aukštį skirstoma ardais, pvz. kerpių, samanų ardas, paparčių ardas, plačialapių žolių ardas. Nukritę lapai, smulkios šakelės, žievės ir kt. pabiros sudaro negyvąją p. Miškui p. turi įvairios įtakos.

Paklusnumas moralinė dorybė, lenkianti valią pripažinti teisėtųjų vyresniųjų autoritetą ir vykdyti jų įsakymus. P. yra trys laipsniai: 1. tik įvykdyti įstatymą; 2. veikti todėl, kad įsakyta, suderinant savo valią ir motyvus su vyresniojo valia; 3. veikti, atsisakant savojo sprendimo. Šis paskutinysis ir aukščiausias klusnumo laipsnis yra būtinas santykiuose su Dievu ir Jo Bažnyčia. Aklas p. žmonių įstatymams ne visada yra galimas. Negalima klausyti žmonių įstatymų bei įsakymų, priešingų dieviškiems ar Bažnyčios įstatymams. Reikia labiau klausyti Dievo kaip žmonių (Apd. 4, 19). Siekdami evangeliškųjų patarimų įvykdymo ir dvasinės tobulybės, vienuoliai daro p. įžadą, saistantį jų gyvenimą pagal bažnytinę teisę ir vienuolijos konstituciją. *V.Rmš.*

Paknys Juozas (1883 IX 10/23 Pakniškių vsd., Jūžintų vls., Rokiškio aps. — 1948 I 3 Reutlingene, Vokietijoj) ekonomistas, ministras ir Lietuvos banko valdytojas. Pasiturinčių ūkininkų sūnus, 1904 baigė Mintaujos gimn. Gimnazijoje įsitraukė į Kūdikio d-ją, kuri jungė veiklesnius susipratusius moksleivius. Paskutiniais gimnazijos metais P. įsijungė į socialistinių simpatijų jaunimo organizaciją, pasivadinusią Lauko darbininkų, bežemių ir mažažemių organizacija. 1903 P. iniciatyva buvo sušaukta Šiauliuose jos konferencija, kuri P. išrinko į savo vykdomąjį komitetą. P. sėkmingai organizavo darbininkų streikus jų būklei pagerinti Baisogalos Komaro dvaruose. Dirbo ir Kauno darbininkų tarpe, nes ten baigęs gimnaziją apsigyveno. 1904 rudenį trumpam buvo įstojęs į Kauno kunigų seminariją (Kan. M. Vaitkus, Mistiniame Sode, 120). P. veikliai dalyvavo 1905 revoliuciniame sąjūdy. Tų metų XII 14, trijų draugų lydimas, P. Žeimiuose nuginklavo urėdininką, uždarė degtinės monopolį ir įvedė ‚naują tvarką'. Grįždamas į Kauną P. pateko į policijos rankas ir buvo pasodintas į kalėjimą kartu su kitais savo bendradarbiais. 1906 IX 26 juos teisė Kauno apygardos teismas kaip plėšikus. Bylą perėmė Vilniaus teismo rūmai ir X 16 P. kaip politinį veikėją nuteisė vieneriems metams tvirtovės kalėjimo. Į 1907 pabaigą išėjo laisvėn. 1908–12 studijavo Petrapilio komercijos institute. Čia veikliai dalyvavo lietuvių studentų d-joj ir buvo jos kasininku. Rašinėjo į LSDP leidžiamą žurnalą Visuomenę. 1912 baigęs institutą, apsigyveno Kaune ir vedė I. Petravičiūtę. Dirbo Komercijos banke. Vokiečių okupacijos metu persikėlė į Vilnių. Įsijungė į LSDP politinę ir bendrąją visuomeninę veiklą. Dalyvavo 1917 lietuvių konferencijoj Vilniuje. Bendradarbiavo LSDP savaitrašty Darbo Balse ir ji administravo. Taip pat pasireiškė partijos centro komitete. Per Agronomijos d-ją prisidėjo prie Vilniaus varguomenės šelpimo — liaudies valgyklų ir vaikų prieglaudų administravimo. 1918 pabaigoj, bolševikams artėjant prie Vilniaus, P. vėl persikėlė į Kauną. 1918 XII 26 — 1919 III 12 buvo maitinimo ir viešųjų darbų m-jos laikinis valdytojas, o tų pat metų IV 12 — X 7 darbo ir socialinės apsaugos ministras. Išėjęs iš vyriausybės stojo dirbti į vos besiorganizuojančią Lietuvos valstybės kontrolę direktoriumi, o vėliau viceministru finansų, prekybos ir pramonės m-joj. 1922 rudenį P., Vl. Jurgučio pakviestas, įėjo į organizuojamo Lietuvos banko valdybą kaip vienas iš geriausių bankinės praktikos žinovų. Lietuvos banko vadovybėj išbuvo ligi 1940 vasaros, kol bolševikai jį išstūmė. 1926–39 buvo banko valdytojo pavaduotoju. 1939 X 25 paskirtas paskutiniu banko valdytoju. Pirmosios bolševikų invazijos metu P. buvo panaudotas finansų komisariate vice-

J. Paknys

komisaro titulu. Vokiečių okupacijos metu grįžo į savo srities darbą iš pradžių finansų tarėjo pavaduotoju, o 1941 rudenį dar kartą atsistojo Laikinosios vyriausybės atkurto Lietuvos banko priešaky. P., kaip banko valdytojas, savo mėnesiniais pranešimais apie Lietuvos ūkio padėtį norėjo įtikinti okupacinę administraciją, kad būtinai reikia išlaikyti galimai savarankišką Lietuvos ūkį ir patį banką. Deja, vokiečiai, kurį laiką toleravę Lietuvos banką, galiausia pasiryžo jį likviduoti. Tada P. 1942 rudenį pasitraukė iš banko ir su jam įprastu kruopštumu įsitraukė į pogrindinę rezistencinę veiklą — vadovavo Lietuvos karo nuostoliams apskaičiuoti ir ūkio atstatymo komisijoms, drauge organizuodamas lėšas Vlikui. Būdamas nuo 1944 vasaros tremty, P. toliau dirbo tose komisijose. Tačiau čia labiausiai atsidėjo tremtinių globai ir šalpai. 1945 vasarą įsitraukė į Würzburge atsikūrusio Lietuvos Raudonojo Kryžiaus valdybą ir drauge su juo tų pat metų rudenį persikėlė į Tübingeną. Buvo ir LSDP centro komitete. Nors jo pavardė figūravo ant visų Lietuvos banknotų, vis dėlto platesnei visuomenei P. paliko mažai žinomas. Jis priklausė tai žmonių kategorijai, kurie natūraliai savo gyvenime vykdė gen. A. von Schliefeno patarimą — ‚būti didesniu nekaip viešumoj atrodyti'. Geriausiai P. pažinęs iš jo darbų Vl. Jurgutis jį aptarė: „... tai buvo džentelmenas kilniausia prasme... Galima sakyti, kad asmeninio gyvenimo jisai visai neturėjo... Buvo tai žmogus didelio objektingumo savo sprendimuose, didelio teisingumo savo darbuose'. Ilgiausią ir patį kūrybingiausią savo gyvenimo tarpsnį P. pašventė Lietuvos bankui — tai įstaigai, kuri pastatė litą ant savų kojų ir drauge didžia dalimi lėmė visą nepriklausomos Lietuvos ūkio politiką. Pirmoj eilėj jam teko instruktuoti visus banko skyrius krašte, kad jų direktoriai pajėgtų atskirti iš gausingų paskolų prašymų tikruosius Lietuvos ūkio apyvartos kredito klientus. Taip pat jis rašinėjo į ano meto ūkinę spaudą, aiškindamas visuomenei Lietuvos banko kreditų galimybes ir gindamas litą nuo maloniai skambančių valiutos spekuliantų užsimojimų. P. vadovavo milijoninėms Lietuvos banko namų statyboms — pirmiausia Kaune, o vėliau ir skyriuose. Atsistatydinus 1929 rudenį prof. Vl. Jurgučiui iš valdytojo pareigų, P. tapo faktiškuoju Lietuvos banko valdytoju, nors formaliai juo buvo paskirtas tik į 1939 pabaigą. P. buvo gilus demokratas, tačiau tuometinė vyriausybė jį toleravo kaip nepakeičiamą sveikos bei tęstinės pinigo politikos atstovą. *J.Pžm.*

Pakniškės k. Dusetų vls., Zarasų aps., 14 ūkių, 74 gyv. (1923), nuo 1928 turėjo grietinės nugriebimo punktą. Pietiniame Plavio ež. krante piliakalnis, kuriame, be R. Lietuvos piliakalnių kaulo kultūros dirbinių, rasta gludinto akmens kirvukų, bruožinės keramikos ir geležies peilių, vienas vidurinio geležies amžiaus įkirptais ašmenimis ietigalis. Radiniai buvo Dusetų muziejuj ir J. Būgos asmeniniame rinkinyje. 1942 apylinkės jaunimas pastatė Tremtinių kryžių, prisimindamas 1941 VI Sibiran trėmimus.

Pakraikas, pakratas, žr. Kraikas.

Pakrantės artilerija žr. Krantai (krantų artilerija).

Pakrantės navigacija žr. Navigacija.

Pakrantės teritoriniai vandenys siauras atviros jūros ruožas, kuris priklauso kranto valstybei ir kuriame kranto valstybė vykdo suverenines teises (policijos, muito, sanitarinės priežiūros ir pn.) visai taip pat, kaip ir savo sausumos teritorijoje. Pvz. šiame jūros ruože žvejoti ir šiaip išnaudoti jo turtus leidžiama tik saviesiems piliečiams. Tačiau ir svetimiems laivams turi būti leidžiama netrukdomai praplaukti per jūros pakrančio vandenis. Karo metu neutraliųjų valstybių jūros pakrančio vandenys yra neutrali teritorija, kurioje negali vykti karo veiksmai. Pagal tarptautinės teisės nuostatus tas jūros pakrančio ruožas yra trijų jūrmylių pločio. Kai kurios valstybės įvairiais pavadinimais (apsaugos zonos, muito juostos, ‚maritime territory') praplečia tą ruožą iki 10–20 jūrmylių pločio, pvz. carinė Rusija buvo nustačiusi 12 jūrmylių juostą. JAV prohibicijos laikais, iki 1932, kovodamos su alkoholio kontrabanda, buvo tą juostą praplėtusios net iki 25 jūrmylių. II pas. karo pradžioje JAV, susitarusios su kitomis Amerikos kontinento valstybėmis, buvo numačiusios tą jūros ruožą, neutraliųjų vandenų pavadinimu, praplėsti net iki 300 jūrmylių pločio, kuriame būtų buvę draudžiami visi karo veiksmai, tačiau įsivėlus pačioms JAV į karą, tas projektas atpuolė. Dabartiniais laikais, kada po jūros dugnu randami ir eksploatuojami naftos šaltiniai, JAV kilo mintis tą ‚maritime terri-

tory' praplėsti net iki kontinentinės seklumos ribų.

Nepriklausomoje Lietuvoje, Klaipėdos krašte, nuo Vokietijos pasienio iki Nemirsetos veikė iš Vokietijos perimta 3 jūrmylių platumo pakrančio vandenų juosta, Palangos pajūryje, nuo Nemirsetos iki Latvijos pasienio, veikė iš Rusijos perimta 12 jūrmylių platumo pakrančio vandenų juosta. *V.Blt.*

Pakraugė k. Nemenčinės vls., Vilniaus aps. Čia 1939 kasinėtas senojo geležies amžiaus pabaigos (IV a.) kapinynas ir vidurinio geležies amžiaus pradžios (V–VI a.) pilkapiai. Griautiniuose kapuose susidurta su grynai lietuviškos kultūros įkapėmis: IV–V a. sąvartos žalvariniais žiediniais antsmilkiniais užkeistais galais, V a. pradžios šaukštine antkakle, lankinėmis segėmis ir kt. Vienas iš įdomiausių radinių yra 1938 kapinyne išarta plati žalvarinė rankogalinė apyrankė, 8 cm pločio, į galus kiek siaurėjanti. Be to, rasta ir pilkapių liekanų su V–VI a. degintiniais kapais. Dabar radiniai yra Istorijos - etnografijos muziejuje Vilniuje.

H. Cehak-Holubowiczowa, Bransoleta mankietowa ze wsi Pokradło, gm. Niemenczyn, w pow. Wileńskotrockim (Z otchłani wieków 3–4, 1939, 47–50, pav. 1–2). *J.P.*

Pakrąuskas Suvalkų krašto vls. mstl. ir parapija, Seinų aps., prie Balčio ež., 10 km į pietvakarius nuo Seinų, dabartinėje Lenkijoje.

Pākražantis bžk. ir dv. Kražių vls., Raseinių aps., prie Kražantės upės ir Tauragės–Šiaulių plento; 1923 buvo 115 gyv. Pačiame P. — pašto agentūra, krautuvė, malūnas ir lentpiūvė, Rombertiškėj — Kražių girininkijos būstinė.

P. dv. žinomas XVII a. Jo savininkas Domininkas Prušinskis buvo įsipainiojęs į ilgą bylą su kalvinais, kurie kaltino jį ir kitus jo bendrininkus 1696 VII 12 sudeginus Krasnogališkio kalvinų bžn. Vėliau P. perėjo Kiaunarskių nuosavybėn. 1767 Bonaventūras ir Marijona Kiaunarskiai pastatė Švč. Mergelės Marijos medinę bžn. ir kun. išlaikymui paskyrė 22 margus žemės ir 10.666 auksinus pinigais. P. buvo Kražių parapijos filija. 1841 P. bžn. beneficiją jau sudarė 1 valakas ir 25 margai žemės. 1859 P. bžk. buvo 5 namai su apie 50 gyv. Bžn. perstatė 1854 geradaris Košys, o 1882 parapiečių lėšomis, rūpinantis kun. Lukoševičiui, buvo pastatyta nauja mūrinė bžn. 1921 P. filijai buvo suteikta parapijos teisės. 1940 jai priklausė 1537 parapiečiai.

M. Wolonczewskis, Žemajtiu Wiskupistė 1848. *R.Krs.*

Pakriautė senojo liet. namo (žem. ‚nomo') lubelės viršum atviros ugniavietės, vad. peleno, stogui nuo kibirkščių apsaugoti ir mėsai rūkyti. Tame name nebuvo nei lubų, nei dūmtraukio (žr. Namas). P. buvo įtaisoma ant dviejų sijų, jungiančių namo sienas. Jos rėmai padaryti iš rąstelių ir karčių, o viršus iš lentų arba supintas iš žabų ir iškrėstas moliu. Yra keli p. variantai (pagal K. Čerbulėną): 1. paprasčiausia p. yra p l o k š t i n ė, sudėta iš lentų ar karčių tiesiai ant sijų. 2. Po sijomis pakabinta plokštinė p. Čia šutinto medžio kilpos, vad. lenketai, laiko du rąstelius (riekles), ant kurių išklotos lentos arba kartys ir iškrėstos moliu; skersai pro riekles prakišta kartelė (akstis) katilo vąšui pakabinti. 3. G a u b t i n ė p. yra panaši į

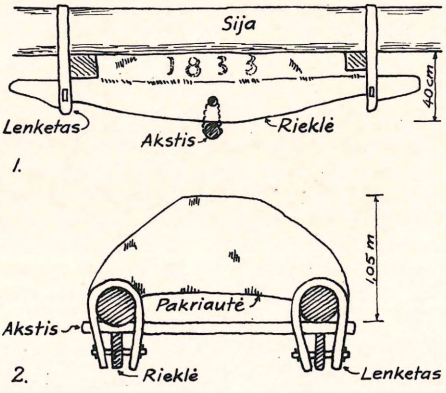

Žemaičių namų pakriautės Plungės vls., Telšių aps.: 1. plokštinė (Stalgėnų k.), 2. gaubtinė Vainaičių k.)

mažą keturiašlaitį stogelį. Ant namo sijų surėstas vieno vainiko rentinys, į kurį įremiamos gegnelės, užkalama grebėstais ir uždengiama vytelių pinučiais su moliu. Gaubtinės p. apačioje pakabintos dvi riekles su dviem ar trimis akstimis. Ant jų kabindavo katilą ir džiaudavo drabužius ar odas. Iki mūsų laikų išliko daugiausia gaubtinių p. Jos yra didesnės už plokštines, maždaug 2 × 3 m, aukščiau iškeltos tinkamos ugniavietei ant aslos arba mūriui.

P. buvo ir senųjų trobų priemenėje. Ji čia galėjo atsirasti pagal senųjų namų pavyzdį. Priemenės p. dar vad. k r i a u t e. Ji turėjo skylę viršuje dūmams išleisti. Tai jau buvo žingsnis į dūmtraukį, kuris pirmykščio pavidalo taip pat buvo pintinis ir moliu krėstas (žr. pav. LE V, 234). XIX a. antrojoje pusėje trobose paplito mūri-

niai kaminai; jų viršutinė dalis mėsai rūkyti taip pat vad. pakriaute.

XX a. pradžioje jau maža ‚nomų' su p. bebuvo išlikę: tik Kartenos, Kretingos, Plungės, Salantų, Žarėnų vls. M. Lietuvoje galima buvo užtikti atvirų ugniaviečių (pelenų) priemenėse jau su lubomis. Dūmams išleisti skylė lubose buvo vad. kriaute, o ant jos įtaisytas medinis rentinys, moliu apteptas, buvo naudojamas mėsai ir žuvims rūkyti. Tai yra patobulintas p. variantas, kuris ir stogą apsaugodavo nuo ugnies.

Latvijoje žinoma tokia p., kaip ir Lietuvoje. Kitų tautų šiaudais dengtuose namuose p. buvo kitokios. Pvz. vokiečių ‚Hus, Haus' turi storų lentų dėžes, vad. Raehmen, Rehm. Švedų ‚eldhus' buvo dengiamas lentomis, tai jam nereikėjo jokios p., nes čia žiežirbos mažiau pavojingos, kaip šiaudiniam stogui.

R. Mielke, Die ethnographische Stellung der ostdeutschen Haustypen (Zeitschr. für Ethnologie 44 : 2); *J. Petrulis,* Žemaičių numas (Gimtasai Kraštas 1942 nr. 30); *K. Čerbulėnas,* Namas . . . (Iš lietuvių kultūros istorijos I 1958). *J.Gbt.*

Pakriókiai (vok. Pokraken, 1938 Weidenau) bžk. ir dv. 12 km į v. nuo Tilžės; 1939 buvo 228 gyv. Parapija šio amžiaus pradžioje atskirta nuo Naujosios, pastatyta nauja bažnytėlė. P. apylinkėje prasideda šalteikės upelis, Nemunyno deš. intakas.

Pakrosnis (‚papečkys') senoviškos kaimo krosnies apatinė dalis po pakura, kur sukrauna malkas (žr. Krosnis). XIX a. p. laikydavo vištas. Pasakojimuose p. gausi vaiduokliais ir velniais.

Pakrúojis vls. mstl. ir buv. dvaras Šiaulių aps., pusiaukelėj tarp Šiaulių ir Pasvalio, prie Kruojos (Mūšos deš. intako) upės; apie 1500 gyv. (1940; 1923 drauge su dvaru 1177). Nepriklausomybės metu P. buvo išaugęs į plačios apylinkės prekybinį centrą. Miestelyj 1940 buvo kat. bžn. ir žydų sinagoga, dr. St. Paulausko pastatydinta nauja ligoninė, kat. moterų d-jos įsteigtas motinos ir vaiko patarimų punktas, dvi vaistinės, pradžios m-la, valstybinė biblioteka, didelis motorinis malūnas su lentpiūve ir elektros jėgaine, glžk. stotis, apie 30 krautuvių (beveik visos žydų), kooperatyvas Kruoja, miškų urėdijos ir 3 girininkijų įstaigos, apylinkės teismas, paštas, vls. savivaldybės įstaiga, veterinarijos gyd., 2 medicinos ir 1 dantų gyd., Naujadvaryj (1 km nuo P.) vls. savivaldybės išlaikoma senelių prieglauda, ugniagesių komanda ir jų salė, šaulių būrio orkestras, liet. ir žydų smulkaus kredito bankeliai, pieninė, kelios amatų verslamonės. Prie P. esąs dv. su stilingais rūmais ir parku su tvenkiniu buvo von Roppų šeimos centras. Jame buvo liuteronų koplyčia, gydytojas, vaistinė (vėliau perkelta į mstl.), alaus darykla (vėliau uždaryta). Pats dv. buvo paliktas pavyzdiniu ūkiu, L. von Roppo nuosavybe. P. vls. sudarė 57 gyvenvietės su apie 5000 gyv. (1940; 1923 — 4692). Iš P. vls. kilę gen. S. Žukauskas, kun. Ant. Juozapavičius, kun. J. Karbauskas, trys kunigai Vembrės, Karolis Žalkauskas, dailininkai St. Ušinskas, J. Steponavičius ir A. Korsakaitė, inž. prof. A. Kondrotas, J. Grigaitis-Grigaliūnas ir jo duktė B. Novickienė, J. Vembrė, St. Kripas, J. Noreika, S. Žukaitis ir kt. Ties P. yra piliakalnis ir XIV–XVI a. pagoniškas kapinynas.

A.B.

Pakruojo bažnyčia

I s t o r i j a. P. dv. ir mstl., esą Žemaičių žemės pakrašty, seniau priklausė čia Šiaulių, čia Upytės, vėliau Panevėžio aps. Yra išsilikęs P. dv. (‚Žemaičių žemės, Šiaulių valsčiaus') inventorius iš 1596 III 11: mirus dv. savininkams V. Martinavičiui ir jo žmonai U. Macaitei, turtas atitekęs jų mažamečiams vaikams (Istorijos Archy-

vas, I, 1934, 407–410, išl. K. Jablonskis). Apie P. apl. ir čia tekančią Kruojos upę žmonėse yra likę padavimų, liečiančių švedų antplūdį XVII a. Kruojos upės vardas esąs kilęs iš žodžio ‚kraujas', kuris nudažęs upės vandenį atkaklaus mūšio metu: lietuviai ten sumušę švedus. Netoli yra pušimis apaugęs kalnelis, Puzinkalniu vadinamas, kur esąs palaidotas kovoje kritęs švedų vadas Puzinas, o švedkalny esą palaidoti kritę švedų kariai. Ten rasta įvairių senienų, kurios nepriklausomybės laikais buvo padovanotos ‚Aušros' muziejui. P. dv. lankoje yra Skerdynės vietovė, kur, pagal tuos padavimus, lietuviai daug išskerdę švedų. Senų iškasenų užtinkama ir prie mstl. esančiame smėlio kalne ir Palėčių k. laukuose. Kundročių k. laukuose yra didelis akmuo, kurio paviršius apie 4 m².

XIX a. P. mstl. buvo privatus, priklausęs Klovainių policijos žinybai. 1859 jame buvo 23 kiemai su 642 gyv., bažnyčia, pradžios mokykla, paštas, prieglauda, žydų sinagoga, vandens ir vėjo malūnai, lentpiūvė. 1848 žemaičiuose siautusios choleros epidemijos metu P. mirę 70 žydų; apie kitus neturime žinių. 1902 P. mstl. ir dv. jau turėjo 1420 gyv., o vls. — 36 vietoves su 476 valstiečių kiemais ir 5310 valstiečių, kuriems priklausė 8116 dešimtinių žemės. Netoliese esąs dvaras, priklausęs baronui von Roppui, turėjo 6325 dešimtines žemės, iš kurių 4175 dešimtinės miško. Dvaro mūriniai rūmai — klasinio stiliaus, o juose — didelė biblioteka ir turtinga meno kūrinių kolekcija: ten yra danų skulptoriaus Hildebrandto kūrinių originalų, tapybos, porceliano. I pas. karo metu P. apl. žuvę kariai palaidoti Morkakalny. Kapinės apvestos pylimėliu, pastatyta daug kryžių.

P. medinė kat. Šv. Jono Krikštytojo bžn. pastatyta 1630. Pasak vysk. Valančiaus

Pakruojo dvaro rūmai

(Žem. Vysk. I, 218), 1755 Jonas Zabiela, Mstislavo pilininkas, suteikęs duonos ‚papentėlį' P. klebonui. 1874 P. mirė kun. K. Rimavičius, reiškęsis lietuviškais eilėraščiais. 1887 pastatyta mūrinė bžn. tikinčiųjų lėšomis ir klebono Tomkavičiaus rūpesčiu; ją konsekravo 1891 vysk. Paliulionis. 1934 bžn. restauruota klebono Mykolo Šeižio (Dagilėlio) rūpesčiu. 1940 tikinčiųjų P. par. buvo 4270.

Slow. geogr. VIII, 1887; XV, 1902; *Pr. Barkauskas - V. Vabalas,* Vadovas po Lietuvą 1938; Elenchus 1940. *P.J.*

P. miškų urėdija — 16.000 ha miškų ploto, padalyto 6 girininkijomis: Juknaičių, Klovainių, Lygumų, Linkuvos, Pakruojo, Rozalimo. Miškuose vyrauja eglynai ir lapuočiai.

Pakrúostė k. Surviliškio vls., Kėdainių aps., 3 km nuo Surviliškio, prie Kruostos upelio; 1923 buvo 27 ūkiai ir 196 gyv. Čia yra piliakalnis, sustiprintas grioviu ir pylimu.

Pakščių durpynas Ramygalos vls., Panevėžio aps., 75 ha ploto, vidutiniškai sudurpėjęs, 3 m gylio. Pelkė 90 ha, aukštutinio tipo.

Pakštas 1. Balys (g. 1905 VII 20 Krasnojarske, Sibire) pramoginės muzikos orkestrų vedėjas, (2) brolis. Mokėsi smuiko pas M. Leškevičių, lankė Klaipėdos (1934–39) ir Vilniaus (1941–44) muzikos m-las. Nuo 1926 turėjo pramoginės muzikos orkestrą. 1941 pradžioj paskirtas Vilniaus filharmonijos liaudies ansamblio koncertmeisteriu, patobulino sekminių rageli. Vokiečiams ansamblį likvidavus, dirbo filharmonijos orkestre, Vilniaus operos chore. 1944 vokiečių išvežtas Norvegijon, Svelviko stovykloj suorganizavo vyrų chorą ir orkestrėlį. Vokietijoj 1945–49 buvo Wiesbadeno, vėliau Seligenstadto liet. tautinio ansamblio muzikos vadovas, surengė daug įvairių koncertų. Su savo išaugintu orkestru 1949 atvyko į Daytoną, JAV, kitais metais persikėlė Čikagon; iš pelno paskyrė 500 dol. literatūros premijai (B. Brazdžioniui). 1953 suorganizavo Čikagos liet. moksleivių tautinį ansamblį (apie 150 dalyvių) ir pora metų buvo jo dirigentas ir meno vadovas. Vėliau įsigijo restoraną ir ten turi savo orkestrą. Talkininkauja Dainavos meno ansambliui. Be smuiko, griežia sekminių rageliu ir saksofonu.

2. Kazys (g. 1893 VI 29 Alinaukoj, Sudeikių par., Užpalių vls., Utenos aps.) geografas ir visuomenininkas. Išlaikęs Petra-

K. Pakštas

pilyj 6 kl. gimn. kurso egzaminus, 1912–13 mokėsi dvasinėj seminarijoj Kaune. 1914 II atvyko į JAV. 1918 baigė Naujorke Fordhamo univ. sociologijos fak., o 1923 Šveicarijoj Fribourgo univ. gamtos mokslų fak., kur už disertaciją apie Lietuvos klimatą gavo dr. laipsnį. 1919 kurį laiką buvo krašto apsaugos ministerijos vertėju prie JAV, D. Britanijos ir Prancūzijos karinių misijų Kaune. Nuvykęs iš Šveicarijos 1923 į JAV, vienus metus buvo Darbininko redaktoriumi Bostone, o nuo 1924 VI ligi 1925 IX Draugo vyr. red. Čikagoje. Universiteto pakviestas, 1925 X grįžo Lietuvon ir pradžioje docentu, o nuo 1929 e.o. prof., teol.-filosofijos fakultete ir nuo 1931 Gamtos-matematikos fak. geografijos katedros vedėjas. 1928–31 kiekvieną antrą savaitgalį dėstė geografiją Latvijos univ. Rygoje. 1939–41 svečias prof. Kalifornijos univ. (UCLA), kur dėstė Vidurio Europos politinę geografiją. 1941 Čikagoje įkūrė Lietuvių kultūros institutą ir ligi 1943 vasaros jam vadovavo. 1943–44 dėstė Europos geografiją Carletono kolegijoj Minesotoje. 1947 V — 1948 XII rusų kalbos ir Sov. Sąjungos geopolitikos dėstytojas armijos kalbų m-loje Monterey, Kalifornijoj. 1949–54 Duquesne univ. prof. Pitsburge, 1954–57 dirbo Kongreso bibliotekoj Vašingtone, 1955 vakarais dėstė politinę geografiją Marylando univ. Nuo 1957 profesoriauja Steubenville's kolegijoj, Ohio. Nuo 1926 Liet. kat. mokslo akademijos narys, Lietuvos geografinės d-jos organizatorius (1934) ir ligi 1940 jos pirm. Apdovanotas švedų Andrée medaliu (duodamu tik vienam asmeniui per metus), Švedijos Karaliaus Vazos ir Latvijos Trijų Žvaigždžių ordinais, Lietuvos Vyčių aukso medaliu (1958).

P. iš ankstyvosios jaunystės veiklus visuomeninkas, naujų idėjų ir originalių sumanymų, skiriamų liet. tautos greitesniam kultūriniam iškilimui ir tautiniam išlikimui emigracijoj, iškalbus ir energingas skleidėjas. Atvykęs 1911 į Kauną ir dirbdamas S. Banaičio spaustuvėj, įstojo į slaptą ateitininkų kuopą, o atvykęs į JAV iš karto įsijungė į Vyčių veiklą: jų organizatorius, kalbėtojas ir 1915–16 Vyties red., lituanistikos kursų steigėjas ir vedėjas. 1916–18 Tautos Fondo gen. sekretorius — prakalbomis ir straipsniais daug prisidėjęs surenkant Lietuvos reikalams apie 500.000 dol., suorganizavęs eilę fondo skyrių. 1918 V išrinktas Lietuvių Tautos Tarybos delegacijos į Šveicariją narių. Grįžęs 1925 į Lietuvą buvo išrinktas Liet. krikščionių demokratų partijos Kauno skyriaus pirm., 1926–30 centro komiteto narys, 1930–40 Ateitininkų Federacijos vyr. vadas. 1933–39 Lietuvių - švedų d-jos pirm., 1934–39 Liet. - amerikiečių d-jos v.pirm., 1951–54 Centro Europos federalinio klubo įkūrėjas ir pirm. Pitsburge, 1950–58 Centro Europos krikščionių demokratų unijos v.pirm., įvairių tarptautinių, mokslinių, politinių, katalikų kongresų lietuvių atstovas ir prelegentas, 1950–57 Liet. krikščionių demokratų s-gos centro komiteto narys. 1943 pradėjo Naujorke leisti mėnesinį The Lithuanian Bulletin, kurį po pusmečio perdavė Altui.

Nepriklausomoje Lietuvoje kėlė reikalą susirūpinti liet. tautos ateitimi visais būdais forsuojant jos kultūrinį gyvenimą, išnaudojant nepriklausomybės sąlygas pasiruošimui numatomiems pavojams tautos gyvybei sutikti pagal prielaidą: juo tauta aukščiau kultūroje iškilusi, juo mažiau jai gresia pavojus būti pavergtai ar net sunaikintai. Nepajėgiant greitu laiku sukurti stambios pramonės, gyventojų perteklių nukreipti iš pakrikos emigracijos kelio į planingą kolonizaciją, kuri ne tik apsaugotų išeivius nuo tautinio sunykimo, neišvengiamo palaidoj emigracijoj, bet dar praplėstų mūsų tautos etninę erdvę. Jis išryškino Lietuvos geopolitinės padėties pavojingumą ir prieš jo numatomą grėsmę siūlė imtis atitinkamų žygių, kad liet. tauta nebūtų užklupta nelaimės (didžiųjų imperalistinių kaimynų okupacijos) nepasiruošusi. Jis kėlė reikalą kurti užjūriuose ‚atsarginę Lietuvą' vykdant planingą kolonizaciją. Šiam tikslui jis 1930 tyrinėjo kolonizacijos galimybes Angoloje, o 1958 Britų Hondure, kur eventualiai būtų įkurtas lietuvybei išlaikyti židinys. Nepriklausomybės metu kėlė reikalą ‚atkreipti tautą veidu į jūrą', nurodydamas būtinumą įsitvirtinti pajūryj (siūlė Klaipėdą padaryti sostine) ir sukurti atitinkamo dydžio prekybos laivyną. Būdamas dinamiškas kultūrinės pažangos šauklys metė šūkį: ‚pasukime laikrodį 100 metų pirmyn!'

Studijų tikslais keliavo: 1925 po JAV v.

dalį (kelionė automobiliu truko 3 mėn.), 1927 Brazilijoj, 1930–31 aplink Afriką ir skersai jos p. dalį, Palestinoj, 1933 Sov. Sąjungoj ir įvairiu metu beveik visuose Europos kraštuose. 1938 paruošė projektą išleisti Gedimino mirties 600 metų sukakčiai (1941) atžymėti didelį Lietuvos atlasą. Būdamas Lietuvos geografijos mokslinis pionierius pradžioje daugiau dirbo fizinės geografijos srityj (pirmasis išaiškino Lietuvos klimatines juostas, pradėjo sistemingus ežerų tyrimus), vėliau pasuko į politinę geografiją, o emigracijoj į istorinę geografiją, susikoncentruodamas į liet. tautos gyvenamosios erdvės ir Lietuvos valstybės sienų kitimą. Surinko pakankamai medžiagos Lietuvos istorinės geografijos atlasui.

Išleistos knygos ir atskiros studijos: Le Climat de la Lituanie (ir kita laida lietuviškai) 1926; Baltijos respublikų politinė geografija 1929 (išėjo latvių ir lenkų vertimai); Angolos klimatas 1931; Baltijos jūra 1934; Vilniaus problema ir kaip ją spręsti (atspaudas iš Židinio) 1935; Lietuva eikumenos erdvėje 1936; Aplink Afriką, 2 tt., 1936; Abisinija 1936; Afrikos regioninė geografija 1938; L'emigration lituanienne et ses causes 1938 (tarptautinio geografinio kongreso Amsterdame II t.); Lietuvos ribų problema 1939 (iš Kosmos); Colonization Opportunities in Angola 1934; Lithuanian Situation 1941; The Baltoscandian Confederation 1942; Lithuania and World War II 1947; Earliest Statistics of Nationalities and Religions in the Territories of Old Lithuania 1958 (iš Commentationes Balticae IV–V). Bendradarbiavo Drauge (paminėtinas str.: Genocido poveikis Lietuvos gyventojams — 1960 V 7 ir V 14 nr.), Vytyj, Ryte, Kosmose, XX Amžiuje, Židinyj, N. Romuvoj, Tėvynės Sarge, Ateityj, Darbininke ir Aiduose. Lietuvių Enciklopedijos bendradarbis.

J. Brazaitis, Dinamiškasai asmuo mūsų visuomenėje (Aidai 1953 nr. 8). *A.B.*

Pakštienė Janina, antroji dr. K. Pakšto žmona, žr. Narutavičienė-Markevičiūtė.

Pakštienė - Vasiliutė Ona (1901 VII 12 Worcesteris, Mass. — 1958 IX 29 t. p.). Priklausė Worcesterio liet. Maironio literatūros rateliui ir baigė Worcesterio klasikinę gimnaziją 1919. Rudeniop atvykusi Šveicarijon, įstojo į Fribourgo univ. ir čia 2 metus studijavo prancūzų ir anglų literatūrą. 1921 persikėlė į Grenoblio univ., kur 1924 gavo prancūzų k. mokytojos diplomą. 1924 grįžo Amerikon ir ištekėjo už dr. K. Pakšto, su kuriuo kartu atliko dideles keliones: aplink vakarines JAV automobiliu 1925, Brazilijon ir š. Afrikon 1927, aplink vakarų Europą 1931. Nuo 1926 rudens iki 1939 gyveno Lietuvoje ir 1927–35 buvo VDU hum. mokslų fak. anglų k. lektorė. 1939 VI grįžo į JAV ir gyveno Worcestery. Kaune dalyvavo Liet. kat. moterų s-gos veikloje, kurį laiką būdama centro valdybos iždininke. Worcestery buvo teismo vertėja lietuvių ir prancūzų bylose.

Paktas (lot. pactum) tarpusavio susitarimas, tarptautinė sutartis.

Pakuckas Česlovas (g. 1898 XII 20 Taurušiškių k., Punsko par., Seinų aps.) geologas ir paleontologas. Pradžios m-lą lankė 1907–11, 1915–18 mokėsi Voroneže, 1918–20 buvo Seinų kunigų seminarijoj ir 1922 Kaune gimnaziją baigė eksternu. Studijavo Münsterio univ. 1922–23 ir Vienos univ. 1923–27, gaudamas filosofijos dr. laipsnį. Klaipėdos lietuvių gimn. mokytojavo 1927–30, vėliau perėjo dirbti į VDU, 1930–34 ėjo geologijos katedros asistento pareigas (nuo 1931 IV vyr. asistentas). 1933 habilitavosi ir, būdamas docentas, 1934–40 dėstė istorinę geologiją ir paleontologiją. 1940–44 buvo naujai sukurtos Geologinės tarnybos viršininkas, drauge nuo 1942 buvo VU geologijos katedros vedėjas. 1944 rudenį liko karo audros nublokštas į Vokietiją, kur išbuvo ligi 1946 pavasario, kada grįžo į savo gimtinę Lenkijos ribose. 1946–54 dirbo Breslavo (Vrocławo) univ., nuo 1954 Liublino univ. geologijos katedros vedėjas.

Č. Pakuckas

P. mokslo darbai liečia triaso, juros, kreidos ir kvartero periodų sritį; be to, jis dirba paleozoologijos ir hidrogeologijos srityse. Paskelbė 20 originalių mokslo darbų ir apie 45 referatinio pobūdžio mokslinius darbus ar mokslinės populiarizacijos straipsnius (VDU Matematikos - Gamtos Fak. Darbuose, Kosme ir jo priede Gamtos Drauge, Tautos Ūkyje, N. Romuvoje, Suvažiavimo Darbuose III, Lietuvos Energijos Komiteto Darbuose ir kt.). Svarbesnieji darbai: Nachträge zur mittleren und oberen Trias-Fauna von der Insel Timor, Paleontologie von Timor, 1928; Papilės

oksfordo ir kelovėjo amonitų fauna (VDU Matematikos-Gamtos Fak. Darbai VI : 2 1932), Papilės juros stratigrafinė apžvalga (t.p.) VII:4 1933), Pietinės Lietuvos reljefo glacialiniai elementai (Kosmos 1934), Lietuvos geologijos metmenys (N. Romuva 1935 nr. 12–13, 16–17, 18 ir 19), Lietuvos žemės praeitis (Žemėtvarka ir Melioracija 1935 nr. 2), Galinių morenų kryptis rytinės Lietuvos aukštumose ir tų aukštumų kilmė (Kosmos 1936 nr. 7–12), Pietinės Lietuvos glacialmorfologiniai bruožai (t.p. 1938 nr. 10–12), Vilniaus krašto pleistoceno klausimais (t.p. 1940), Pietinės Lietuvos molynai (Lietuvos Energijos Komiteto Darbai 1940). Be to, su dr. V. Viliamu parengė vadovėlį Geologija ir fizinė geografija 1938 ir išvertė Th. Moreux, Iš kur mes ateiname? 1931 ir Kas mes esame? 1932.

Pakucki Leon (1872 Suvalkuose — 1932 Lodzėje) lenkų generolas. 1889 baigė pėstininkų karo mokyklą Vilniuje. 1900–01 kariavo Kinijoje, 1904–05 prieš japonus, 1914–16 prieš vokiečius, vėliau Balkanuose. 1918 perėjo į lenkų armiją ir vadovavo P. Lenkijos kovoms.

Pākulinis, pakulinys, pakulnis, iš pakulų austas dvinytinis, ruožinis ar eglute audeklas, iš kurio siuva maišus, kasdienes vyrų kelnes ir pn.

Pakulos trumpas pluoštas, gaunamas perdirbant linų ir kanapių nuobrukas arba netvarkingai paruoštus jų šiaudelius ir nebruktus linus. Bruktų linų atskiri pluoštai eina per visą ryšulėlio ilgį lygiagrečiui, o pakulose ne tik sumaišyti, bet ir sutraukyti ir todėl trumpesni.

Lietuvoje, kaip bruktų kanapių, taip ir jų p. buvo gaminama tik ūkio reikalams, o linų p. sudarė apie pusę Lietuvos linų eksporto. Kaip žemiau dedama lentelė rodo, p. eksportas ne tik nemažėjo, bet net augo:

Metai	Linų		Pakulų	
	tonų	% %	tonų	% %
1925	1986	15,2	11081	84,8
1930	3978	40,1	5935	59,9
1935	3654	35,5	6686	64,5
1940	8711	52,9	7243	47,1

Svarbiausios linų p. gamybos augimo priežastys: gana žema linų šiaudelių kokybė ir iš jų gaunamas bruktas pluoštas, stoka linų fabrikų su brukimo mašinomis ir ūkininkų noras atsikratyti sunkiu ir brangiu linų brukimo darbu. Iš 8 didesnių linų apdirbimo fabrikų (žr. ‚Linas') Lietuvoje, 1939 tik N. Vilnios ir Panemunėlio fabrikai gamino nedidelį kiekį bruktų linų. Visi kiti turėjo vien tik p. gaminti mašinas. Tačiau 1939 įsisteigusi kooperatyvų s-ga Linas suplanavo ir pradėjo statyti eilę modernių linų apdirbimo įmonių su linų brukimo turbinomis. Tokios įmonės buvo pradėtos statyti Panemunėlyje, Pamūšyje, Panevėžyje, Kelmėje ir Kartenoje.

Linų prekyboje ir tekstilės pramonėje linų p. vertinamos žymiai pigiau, kaip brukti linai. Mat, jos tinka tik storesniems, šiurkštesniems ir mažiau patvariems audiniams. Tačiau kadangi Lietuvos linų p. daugiausia buvo gaminamos iš mintų linų arba šiaudelių, o ne iš nuobrukų, tai jų pluoštas buvo gana ilgas ir stiprus. Dėl tos priežasties lietuviškos p. verpyklų buvo mėgiamos kaip nepamainomos maišyti su nuošukomis, gaunamomis linus šukuojant.

Prekyboje Lietuvos linų p. buvo ženklinamos šiaip (pradedant aukščiausia rūšimi): mirkytų linų — M12, M10, M8 ir M6; klotinių linų — S12, S10, S8 ir S6. Atitinkamų rūšių tiek mirkytų, tiek sausakločių linų p. kainos buvo maždaug vienodos.

Be fabrikų mašininių p., buvo eksportuojamas nedidelis kiekis Užnemunės ūkiškų p. Iš tikro tai buvo ūkininkų nuošukos, gaunamos šukuojant apibruktus sausakločius linus. Prekyboje jos buvo ženklinamos: SPS0, SPSI, SPSII, SPSIII, SPSIV.

Gerinant linų kultūrą, paruošimą ir statant naujas linų apdirbimo įmones su linų brukimo mašinomis, Lietuvos linų ‚supakulėjimo' procesas jau buvo sustabdytas ir pradėta grįžti prie brangesnių bruktų linų gamybos. *P.Rdn.*

Pakuonis bžk. ir vls. centras Kauno aps., prie Kuonės upelio, 24 km į p.r. nuo Kauno ir 2,5 km į v. nuo Nemuno; 1940 buvo apie 500 gyv. (1923 — 409). Nepriklausomybės metu P. buvo pradžios m-la, gydytojas, vaistinė, paštas, policijos nuovada, žemės ūkio kooperatyvas Artojas (1933 buvo 274 nariai), valsčiaus savivaldybės įstaigos, kelios krautuvės ir amatų verslamonės. Daukšiagirės dv. buvo spirito varykla. Pirmąją Marijos Mergelės Dangun Ėmimo bžn. 1794 pastatė Juozapas Osipovskis, Lietuvos kariuomenės generolas majoras ir Smolensko pakamarininkis, užrašęs 3 valakus žemės ir 3 margus kapinėms. Parapijos lėšomis naują bžn. 1883

Pakuonio bažnyčia

pastatė kun. Kaz. Jasiulevičius (Jasiulaitis). I pas. karo metu bžn. bokštas buvo nugriautas, nes rusai norėjo jį išsprogdinti. M-la P. buvo įsteigta 1866. Kultūrine veikla P. pasižymėjo kun. J. Staugaitis (vėliau Telšių vyskupas), klebonavęs I pas. karo laikotarpyje. 1943 P. parapijos lėšomis išleistas kun. A. Jančausko paruoštas Parapijinėms bažnyčioms giesmynėlis. 1940 P. parapijai priklausė 3600 tikinčiųjų. Iš P. apylinkės kilę mkt. J. Kairiūkštis ir jo brolis dr. Pov. Kairiūkštis, dr. A. Garmus, steigiamojo seimo nariai K. Kupčiūnas ir J. Marčiulionis.

III–IV a. k a p i n y n a s aptiktas į š. nuo **P. Jį 1908 nesistemingai** kasinėjo rusų plk. S. Massalitinovas. Čia surasta žalvarinė antkaklė kūginiais galais, įvairios formos emalinių ir stiklinių karolių, antkrūtininis papuošalas, lankinė segė, siaurų juostinių apyrankių, ilgas įmovinis kirvis, 2 ietigaliai, piautuvas ir kt. Radiniai pateko į Senovės muziejų Vilniuje (vėliau VU muziejus)

M. Makarenko, Zabytki archeologiczne gub. Kowieńskiej (Kwartalnik Litewski II 1910, tab. II).

Pakuršės Aidas 1931 Žagarėj pasirodęs nepolitinis Pakuršės lietuvių savaitraštis, spausdintas Šiauliuose. Išėjo vietoj Žagarės Aido, bet ir pats netrukus sustojo. Red. ir leido B. Šliažas.

Pakutickas Juozas (m. apie 1895 Sarakiškių k., Eržvilko vls., Tauragės aps.) knygnešys. Per 10 metų tiesiog iš Tilžės **vežė didelius kiekius** draudžiamų lietuvių spaudinių ir jais aprūpino Stn. Netecki ir kt. knygnešius. Mirė rusų žandarų peršautas.

P. Ruseckas, Knygnešys I 1928.

Pakutka Viljamas Jonas (g. 1918 I 15 Duryea, Pa.) kunigas, pedagogas. Pradžios ir aukštesnį mokslą ėjo Duryea. Filosofijos ir teologijos mokslus baigęs Baltimorės St. Mary's seminarijoje, įšventintas kunigu 1943, vikaravo amerikiečių Wilkes-Barre, Pa., parapijose. 1947 paskirtas kapelionu į Little Sisters of the Poor senelių prieglaudą ir filosofijos prof. į Marywood College, Scranton, Pa., kurioje kitados mokėsi pirmosios Šv. Kazimiero seserys. Jis yra vienas iš Scrantono vyskupijos organo The Catholic Light redaktorių, 1956 vysk. J. D. Hannan jam pavedė parašyti Scrantono vyskupijos istoriją. Dalyvauja lietuvių veikloje, pasižymi iškalba, todėl daug kur didesniuose suvažiavimuose kviečiamas programos vedėju.

Palà 1. upė Telšių aps., Minijos (Atmatos) kair. intakas, 20 km ilgio; teka į š. nuo Tverų bžk., įteka 2 km žemiau Medingėnų; intakai deš. Tidis ir Duobulis; baseino plotas 94 km²; 2. upelis Šiaulių aps., Mūšos (Lielupės) deš. intakas, 12 km ilgio; teka į š.; baseino plotas 59 km².

Palacio Valdés Armando (1853–1938) ispanų rašytojas realistas, lietęs psichologinius klausimus ir labai pasižymėjęs moterų psichikos pažinimu. Norint gerai pastudijuoti paskirų Ispanijos sričių gyvenimą, gana pasiskaityti P.V. romanų: Asturiją rasime romane El idilio de un enfermo y José, Seviliją — La Hermana de San Sulpicio 1889, Valenciją — La alegría del Capitán Ribot 1899. Romane Marta y María 1883 P.V. pasisako prieš melagingą misticizmą, o civilizacijos pragaištingumą kaimui pavaizdavo romane La aldea perdida. Kiti veikalai: Papeles del doctor Angélico 1911, La hija di Natalia 1923, Santa Rogelia 1926, Sinfonia pastoral 1932 (autobiografinis). Visi raštai 23 tt., 1906–27.

Palacký František (1798–1876) čekų istorikas, tautinio atgimimo žadintojas. P. rengėsi evangelikų dvasininko karjerai, tačiau susižavėjęs literatūra ir filosofija, ypač Kantu ir Rousseau, pasirinko mokslininko bei politiko veiklą. 1823 įsikūrė Prahoje, ten gavo archyvaro vietą Sternbergo muziejuj, o nuo 1839 tame pat muziejuje krašto istoriografas. 1831–38 redagavo Časopis Českého Musea. Nuo 1829 pradėjo rinkti Čekijos istorijai medžiagą ir jau 1836 vokiškai išspausdino to veikalo pirmąjį tomą. Tai penkių tomų

F. Palacký

Geschichte Böhmens 1836–67, čekiškai Dějiny národu českeho v čechách a Morave 1848–1876 (³1908). P. pirmasis mėgino parašyti mokslišką čekų tautos istoriją, kuri teiktų čekams skirtingą nuo germanų savimonę ir skatintų kovai dėl tautos laisvės. 1840 P. pradėjo aktyvią kovą dėl čekų tautos teisių Habsburgų imperijoje. 1848 revoliucijos metu jis dalyvavo Čekijos laikinojoje vyriausybėje, Austrijos parlamente, pirmininkavo slavų tautų kongresui Prahoje ir pasiuntė Vokietijos parlamentui Frankfurte laišką, kad Austrijos monarchijos išlaikymas reikalingas ne tik Čekijai, bet ir Europos saugumui bei Vakarų civilizacijai. Tuo metu P. buvo federalizmo idėjos šalininkas, bet senatvėje stojo už visišką Čekijos nepriklausomybę. 1861 buvo paskirtas visam amžiui Austrijos aukštųjų rūmų nariu. Visą amžių P. rinko ir spausdino Čekijos istorijos šaltinius, ypač didelę reikšmę skyrė husitų sąjūdžiui. Išsp. Staři letopisové český 1829, Die Vorläufer der Hussitenthums in Böhmen 1846, Archiv český 1848–72, Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens im Zeitalter Georgs von Poděbrad 1860, Dějiny doby husitske 1871–72, Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges 1873.

V. Chaloupecký, F. P. 1912; *T. Masaryk*, Palackého idea národa českého 1912; *Nejedlý*, F. P. 1926; *Kameniček*, F. P. 1929; *H. Raupach*, Der tschechische Frühnationalismus 1939. *P.Č.*

Palačionys Vilniaus srities mstl. ir glžk. stotis ruože Maladečina (15 km) — Bagdanavas (40 km), Maladečinos (prieš I pas. karą Ašmenos) aps. Maskvos sutartimi 1920 P. priskirti Lietuvai (12 km nuo sienos), bet užimti ir valdyti lenkų iki 1939; tais metais Maskva priskyrė sovietinei Gudijai su giliu pleištu Vilniaus linkui (80 km). Už 3 km į p. nuo P. teka Beržūna. Iš 84 P. vls. vietovių 38 turi lietuviškus vardus.

Paladė (gr. Pallas, -ados) deivės Atėnės pravardė (žr. Paladijus).

Paladijus (gr. Palladion, lot. Palladium) gr. mitologijoje medinis skydas su ginkluotos deivės Atėnės paveikslu, aptrauktas oda jos nukauto giganto P a l a n t o (gr. Pallas, -antos), nuo kurio gavo vardą pats skydas ir Atėnė savo pravardę Paladė. Tikėjimas, kad tokie globojančių dievybių paveikslai laiduoja miesto saugumą, kilęs dar iš Kretos-Mikėnų laikų. Per Trojos karą Odisėjas ir Diomedas buvo pagrobę Trojos miesto P. Kai kurie Graikijos miestai, taip pat senovės Roma, tarėsi turį tikrąjį Trojos P. Tariamai bėgančio iš Trojos Enėjo atsigabentasis P. buvo laikomas švenčiausioje, įžengti draudžiamoje Vestos šventovės vietoje.

Paladinas (it.-prc. iš lot. palatinus ‚priklausąs Palatino kalnui, t.y. imperatoriaus rūmams') viduramžių legendose vienas iš 12 didvyrių prie Karolio D. (Rolandas, Olivier, arkiv. Turpinas ir kt.), iš čia bendresne prasme — kieno nors įžymus ir ypatingai ištikimas patarėjas, šalininkas.

Paladis (palladium) platinos grupės metalas, kurio chem. ženklas Pd, at. sv. 106,7, tankis 12,03, lydimosi temp. 1555°C. Blizgesnis ir baltesnis už sidabrą, kietesnis ir tampresnis už platiną, lengvai absorbuoja didžiulius kiekius vandenilio (350 iki 850 kartų savo tūrio), dažnai vartojamas organinėse sintezėse. Pd. esama ir saulėje. Vartojamas su sidabru lydiniuose dantų technikoj, elektrotechnikoje, plunksnų gamyboje ir pn. *J.Grb.*

Palaeanthropus heidelbergensis, ar Homo heidelbergensis, žr. Heidelbergo žmogus.

Palaeodictyoptera seniausieji karbono periodo sparnuotieji vabzdžiai, iš kurių, spėjama, yra kilę visi kiti vabzdžiai.

Palaeoptera (lot.) senasparniai, sparnuotųjų vabzdžių pirmasis skyrius, kuriam priklauso lašalai (žr.) ir žirgeliai (žr.).

Palagas žemaitiško klojimo priestatas. Paprasčiausias p. yra atviras prieangis prie klojimo durų, kur po stogu gali tilpti vienas ar du pilni vežimai (žr. J. Lingio nuotrauką LE XII, 135, klojimas su p.). Atvirame p. vėto javus. Didesnis p. turi sienas ir naudojamas javams krauti arba ratams bei padargams sustatyti. Klojimai su p. turi T arba L formos planą.

Palágyi Menyhert (1858–1924) vengrų filosofas, rašęs vokiškai. Heraklito, Goethės ir Nietzschės poveikyje atstovavo biocentrinei filosofijai, sąmonės vyksmus aiškindamas kaip gyvatos vyksmus. Jo erdvės ir laiko teorija buvo reliatyvybės teorijos pirmatakė. Veikalai: Neue Theorie des Raumes und der Zeit 1901, Die Logik auf dem Scheidewege 1903, Naturphilosophische Vorlesungen über die Grundprobleme des Bewusstseins und des Lebens ²1924. Trijų tomų rinktinė išsp. 1924–25.

Palaidinė juosta ar diržu juosiami vyrų viršutiniai marškiniai, kurie aukšta stačia apykakle ir šoniniu prakerpu būdingi rytiniams slavams. Lietuvių nešiotosios p. paprastai yra tik su krūtinės prakerpu ir tėra kasdienis, bet ne išeiginis drabužis.

Paláidynė žuvims gaudyti priemonė. P. vejama iš lininių siūlų, kartais ir iš ašutų, ir siekia iki 15 m ilgio. Į p. valą kas 1 m įpinti trumpi atšakiniai valiukai, kurių gale po meškerės kabliuką. P. nuskandina upėje, rečiau ežere, akmens ar moliniais svaruliais, ir palieka nakčiai; žemaičiai p. vieną galą skandina, o kitą pririša prie krante augančio medžio ar kobinio; aukštaičiai dažniausiai skandina abu galu. Palaidyne gaudo ungurius, lydžius, šapalus, ešerius ir kt. didesnes žuvis, jaukams vartodami graužavinbas ir mažesnes žuvytes. *J.Šč.*

Palaima Vytautas (g. 1911 Petrapilyje) dailininkas. 1931 baigė Kauno meno mokyklą, tapybos studiją. Daugiausia dirba teatro dekoracijų, portretų, knygų iliustravimo srityse. Likęs Lietuvoje, docentauja Vilniaus valstybiniame dailės institute. Dailės parodose dalyvauja nuo 1945.

Palaiminimas 1. linkėjimas palaimos, laimės, sėkmės, specialiai — priešmirtinis tėvų linkėjimas vaikams. Iki II pas. karo buvo įprasta, kad mirdami tėvai palaimindavo vaikus, juos suklupdydami ir peržegnodami. Išvažiuodami ilgo meto kelionėn, iš kurios tėvai gali negrįžti, arba išleisdami vaikus toli nuo savęs gyventi (pvz. išvykstant į JAV ir pn.), tėvai taip pat palaimindavo vaikus. Vienos ligos metu vaikus laiminus, antros mirtinos ligos metu p. retai bekartojamas, nors kartais mirštantysis ir palaimina visus savuosius, susirinkusius prie jo lovos. Nepaprastai supykę tėvai ant vieno ar kito savo vaiko, kartais p. jiems sulaikydavo; tai buvo pati žiauriausia ir didžiausia tėvų bausmė savo vaikams. *A.Mž.*

2. Krikščioniškųjų bažnyčių pamaldose bei kitose apeigose palaimos linkėjimas Švenčiausios Trejybės ar apskritai Dievo vardu. Apie p. Švč. Sakramentu žr. Švenčiausiojo Sakramento kultas.

Palaiminimas Ev. Bažnyčioje veikia senuoju pavidalu. Liuteris paliko ji pamaldų pabaigoje Benedicat vos omnipotens Deus Pater et Filius et Spiritus Sanctus iš 1230 ir 4 Moz. 6, 24–26 ar Ps. 67, 7–8 formulėmis tautine kalba. Jo laikėsi Cvinglis ir Kalvinas. Bažnytinės santvarkos XVI a. liepė laikytis arba Liuterio siūlymo, ar senesniųjų tradicijų. Be bendrojo p. pamaldų pabaigoje, susidarė atskiri p. atskiriems bažnytiniams aktams: krikštui, konfirmacijai, išpažinčiai, ordinacijai ir bažnytinėms kazualijoms. Čia vyrauja formulių įvairumas. Palaiminant mirštantį ar laidojant mirusį, naudojamasi atsisveikinimo formule Vale dicere, susidedančia iš maldų, litanijos, Nunc dimittis ar sutrumpinta Profiscere ir baigiant atitinkamu p. Liuteronuose patariama daryti kryžiaus ženklą. Liturginis gestas yra p. dalis: rankų pakėlimas laiminant parapiją pamaldų pabaigoje (3 Moz. 9, 22a; Lk. 24, 50b), rankų uždėjimas laiminamajam asmeniui (1 Moz. 48, 14; Mk. 10, 16b) ir kryžiaus ženklo darymas. Pamaldinių reikmenų šventinimas ev. bažnyčioj atmetamas nebibliškumo sumetimais, pasiremiant 1 Tim. 4, 5. Daiktų šventinimo aktas čia pakeičiamas iškilmingomis užmeldimo pamaldomis.

L. Fendt, Einführung in die Liturgiewissenschaft 1958. *M.Kv.*

Palaimintasis asmuo, kuris dėl savo gyvenimo šventumo yra Bažnyčios, pravedus specialų procesą (žr. Beatifikacija), paskelbiamas p. ir iškeliamas į altorių garbę, bet tik ten ir tuo būdu, kokį nustato popiežius. P. negali būti skiriamas globėju (patronu), o jo relikvijos leidžiamos viežai garbinti tik ten, kur yra leista to p. mišios ir officium. Be Šv. Sosto leidimo p. vardu negali būti pašvęstos bažnyčios, altoriai. P. paveikslai gali turėti vad. ‚gloria' (apie galvą šviesus lankas arba spinduliai), bet ne aureolę ar nimbus.

Palaitės durpynas Šilavoto vls., Marijampolės aps. 159 ha, 1,5 m gylio, gerai sudurpėjęs. Pelkė 270 ha, aukštutinio tipo.

Palamas Kostis (1859–1943) graikų rašytojas simbolistas. Baigęs teisės mokslus, nuo 1897 buvo Atėnų univ. gen. sekr. Kovojo už liaudies kalbos vartojimą literatūroj. Plačiau žr. Graikija (naujoji graigų literatūra).

Palamedas (gr. Palamedes) gr. mitologijoje Eubojos karaliaus Nauplijo (Nauplios) ir Klimenės (Klymenė) sūnus, Homero dar neminimas gudrus ir išradingas Trojos karo didvyris. Jis įrodė, kad Odisėjas, bijodamas keliauti į Trojos karą, tik dėjęsis išprotėjęs. Keršydamas Odisėjas paslėpė P. palapinėje netikrą Priamo laišką ir auksą ir apkaltino jį tėvynės išdavimu. Graikų kariuomenės susirinkimas po to P. užmušė akmenimis. P. buvo laikomas dideliu išradėju: jis išradęs raidžių raštą, matų ir skaičių sistemą, karo taktiką, žaidimą kauliukais.

Palamedėja (Palamedea) plokštėtasnapių būrio nukrypusi forma — griozdiškas paukštis, gyvenąs P. Amerikoje, riestu snapu, kojos be plaukiojamosios plėvėlės.

Palanga

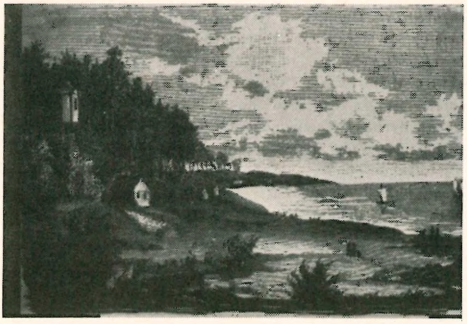

Palangos pajūris XIX a.

Nors sunkus, bet dėl gerai išvystyto kaulų pneumatiškumo, skraido gerai.

Palanga žymiausia Lietuvos pajūrio vasarvietė, išgarsėjusi ir pamilta jau nuo XIX a. pradžios (ypačiai S. Valiūnui paskelbus Birutės dainą) kaip tradicinė Birutės tėviškė, jos susitikimo su Kęstučiu vieta, dėl to susijusi su mūsų tautinio romantizmo sąjūdžiu. P. yra 12 km į š.v. nuo Kretingos ir 25 km į š. nuo Klaipėdos, abipus Rąžės upelio, nuo kurio į š. įsikūręs mst., o p. vasarvietė, Birutės kalnas (žr.), parkas ir grafo Tiškevičiaus statydinti rūmai. Tuo būdu P. yra dvilypė vietovė: mst. ir vasarvietė. P. mst. buvo vls. centras, be to, nepriklausomybės metu P. turėjo II eilės miesto savivaldybę; jos burmistru buvo dr. J. Šliūpas. Sovietinėj okupacijoj P. paversta ‚respublikinio pavaldumo' mst., atseit tokia vietovė, kuri nepriklauso rajono administracijai; jai skirtas plotas 16 km². P. nuolatinių gyv. buvo: 1923 — 2039, 1935 — 2221, 1939 — 2513, 1957 — 4600. Vasarotojų per sezoną praeidavo prieš I pas. karą 4000–5000, nepriklausomybės metu 5000–15.000, 1949–59 — ligi 50.000.

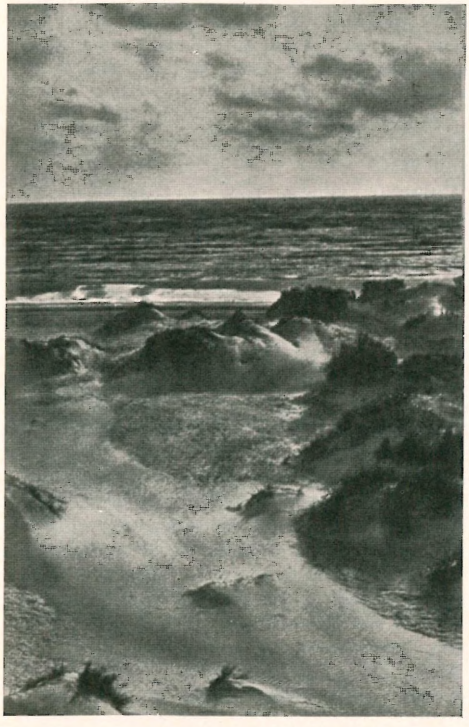

Palangos pajūrio kopos

P. m i e s t a s. Nors P. yra sena vietovė, bet ji lėtai augo. Nebuvimas reikiamų gamtinių sąlygų (upės žiočių ar saugios įlankos) neleido jai išaugti uostamiesčių ir tapti pirmaeilės reikšmės vietove. P. išaugo kaip pasienio-pajūrio gyvenvietė su žvejybos, gintaro rinkimo, jo prekybos, o vėliau ir gintaro apdirbimo bei medžio pramonės verslais. Jos kurortinė reikšmė iškilo tik XIX a. pirmoje pusėje. Vėliau, plečiantis vasarvietei ir pritraukiant vis daugiau vasarotojų, mst. tapo vasarvietės ‚tarnaite', atseit, pagalbine dalimi. Miesto gyvenimas pasidarė daugiausia priklausomas nuo vasarvietės, prie kurios jis turėjo taikytis savo gyvenimo būdu. Susikūrė gintaro apdirbimo, vasarnamių statybos ir jų remonto, vasarotojų poreikius atitinką prekybos ir patarnavimo verslai, kurie remiasi vasarviete. Nepriklausomybės metu buvo 3 gintaro apdirbimo įmonės ir jo dirbinių parduotuvės, baldų dirbtuvė, plytinė (užmiestyj), lentpiūvė, elektros jėgainė, vaistinė (žinoma savo originaliu ‚trejų-devynerių' mišiniu), keliolika įvairių krautuvių, Pienocentro užkandinė, Maisto gaminių parduotuvė, 2 spaudos kioskai, autobusų stotis, aerodromas, girininkijos įstaiga (administravo 2622 ha miškų ploto Kretingos urėdijoj), dviejų pasienio policijos rajonų būstinės, policijos nuovada, pašto įstaiga, žydų smulkaus kredito bankelis, kooperatinė vartotojų b-vė Talka (1938 pasistatydino naujus namus), valstybinė biblioteka, meteorologinė stotis, ugniagesių komanda (nuo 1884), žvejų gelbėjimo stotis ir žvejybos verslamonės. Vidurinė m-la įkurta XIX a., nepriklausomybės metu iš pradžių buvo privatinė, 1925 I 1 tapo valstybine. Jos ir pradžios m-los rū-

muose nuo 1923 kasmet vasarą švietimo m-ja rengdavo liet. k., kūno kultūros ir kt. mokytojų pasitobulinimo kursus. Okupavus 1939 vokiečiams Klaipėdos kraštą, į P. buvo perkelta Klaipėdos Vytauto D. gimn. Dabartinė kat. gotikinė mūro bžn. pastatyta prieš I pas. karą, pašventinta 1929. Jos statytojas ir pirmasis klebonas nuo 1896 apie 40 m. buvo prel. Juozapas Šniukšta. Klebonijoj praleido gyvenimo pabaigą kan. K. Prapuolenis, kurio kaip fundatoriaus vardu buvo pavadintas vietos šaulių būrio knygynas. Jis įtaisė iš surinktų aukų vasarotojų patogumui bažnyčios bokšte laikrodį. P. visą laiką buvo bene švariausias Lietuvos mst. Jau po 1831 gaisro ji buvo dailiai atsistačiusi. Labiausiai nukentėjo nuo gaisro savo istorijoj P. 1938 V 10, kai iš klebonijos kilęs gaisras nušlavė 118 gyvenamųjų ir apie 200 kitokių namų, padarydamas per 2 mil. litų nuostolių. Po jo mst. tuojau pradėjo atsistatyti mūro namais. Nuo gaisro nukentėjusiems popiežius paskyrė 10.000 lirų pašalpos.

P. u o s t a s. Yra spėliojimų, P. uostą buvus jau XII a. Esą Danijos karalius Valdemaras I 1161 išlaipinęs čia savo kariuomenę. Nurodoma uostą buvus į š. nuo Rąžės upelio žiočių. Ta vieta tebevadinama Senąja P. Vėliau P. uostas siejamas su Šventosios uostu, kurį iškasti ir prie jo miestą pastatyti gavo teisę 1685 iš karaliaus Jono Sobieskio anglų jūrininkystės b-vė. Matomai, ta b-vė bus čia įkūrusi anų laikų laivybai tinkamą uostą, bet 1701 švedų kariuomenė užvertusi jį akmenimis ir smėliu, kad nebūtų švedų valdomai Rygai konkurentas. Esą karalius Stanislovas Augustas ruošęsis išvalyti P. uostą ir vėl jį padaryti tinkamą navigacijai, bet šiam jo sumanymui pasipriešinęs Rusijos pasiuntinys. Tik XIX a. Tiškevičiai bandė atgaivinti P. uosto tradicijas. Buvo nutiestas į jūrą kelių šimtų m ilgio tiltas ir jo galas užriestas į šiaurę, tuo būdu sudarant laivams saugesnę nuo bangų prieplauką. Tarp tilto polių tarpus privertė akmenų. Bet bangų nešamas smėlis užnešė prieplauką, ir laivininkystė turėjo būti nutraukta. Nuo 1892 tiltas liko tik vasarotojų labai mėgiama atrakcijos vieta. Prof. inž. J. Šimoliūnas aptiko 1921 jūros pakraštyj po vandeniu akmenų sieną, kuri prasideda ties Birutės kalnu ir tęsiasi š.v. linkme apie 1 km nuo kranto. Ji nutrūksta ties

Palangos paplūdimys

tiltu. Ši siena greičiausia yra ano XVII a. anglų b-vės įrengto uosto molas.

Apie P. uosto apyvartą yra šių žinių: 1796–97 įvežta prekių už 31.472 rb., išvežta už 39.555. Po 1831 prekybinis judėjimas per P. uostą padidėjo, ypač po 1838, atidarius Tauragės plentą. 1854 išvežta už 641.187 rb., įvežta už 453.564 rb., 1855 išvežta už 606.996, įvežta už 1.361.682 rb. Antroj XIX a. pusėj prekyba per P. uostą vėl sumažėjo: 1876 išvežta už 330.028, įvežta už 170.290 rb. Grafas J. Tiškevičius turėjo savo 12 vagonų talpos garlaivį Feniksą, kuris keliskart per savaitę plaukdavo į Liepoją.

V a s a r v i e t ė. Nežiūrint savo senos praeities su tautiniu romantizmu, P. labiausiai išgarsėjo ne kaip istorinė vieta, bet kaip nepaprastai patogi pajūrio vasarvietė ir klimatinis-balneologinis kurortas. Jame sėkmingai gydomos įvairios formos

Jūros tiltas Palangoje
Nuotrauka J. Gimbuto (1938)

Tiškevičių rūmai Palangoje

neurastenijos, aukšto kraujo spaudimo, medžiagų apykaitos ir panašios ligos. P. oras pasižymi jodo įsodrinimu, neaukšta vasaros temp. (vidutinė vasaros mėn. paros temp. apie 17°C), o pats pajūris — duobėtomis kopomis (idealios sąlygos kaitintis saulėj), smėlio švarumu, jūros pakraščio seklumu ir dugno patogumu. Dėl šių gamtinių savumų P. kaip pajūrio kurortas neturi sau lygaus varžovo visuose Baltijos krantuose ir yra vienas iš tinkamiausių sveikatai taisyti ir aplamai pailsėti pajūrio kurortų pasaulyj. Paplūdimio erdvumu bei švarumu ir smėlio kopų patogumu jai neprilygsta net patys garsiausi pajūrių kurortai. Pažymėtina didelė P. sumarinė saulės ir dangaus skliauto radiacija (jos mkm. Lietuvoj kaip tik yra P. su 93 kkal/cm^2), susidaranti dėl didesnio saulėtumo pajūryj vasaros metu. Gražios pajūrio kopos ir pušynai.

Nors P. kaip pajūrio vasarvietė-poilsio vieta jau žinoma nuo XIX a. pradžios (1824 vasarojo Ad. Mickevičius), bet tikru kurortu ją padarė tik to amžiaus pabaigoj grafas Mykolas Tiškevičius. Pasistatydinęs (1897) pagal arch. Schwechteno planą sau dviejų aukštų rūmus, P. padarė Tiškevičių giminės vasarine rezidencija, sutraukiančia ir kitų ano meto didikų. Aplink rūmus 1890–99 įtaisė pagal Ed. André projektą gražiausią Lietuvoje parką (70 ha), kuris 1932 pagal žemės reformos įstatymą buvo pavestas Lietuvai pagražinti d-jai. Birutės kalno šlaito apačioj įtaisė ‚liurdą', kurio Marijos stovylą nušalino sovietiniai okupantai. Priešais rūmus buvo pastatyta Kristaus statula; ją taip pat nušalino sovietiniai okupantai, kurie panaikino ir prie rūmų pastatytą koplyčią. Tiškevičius pastatė ir kurhauzą, išplanavo kurortą, pastatydino daug vasarnamių, 1908 išgręžė 229 m gylio artezinį šulinį, įvedė elektrą ir ruošėsi įvesti kanalizaciją su vandentiekiu, bet šį užsimojimą sutrukdė I pas. karas. Nepriklausomybės metu P., tapusi savaranki ir remiama centrinių adm. organų, dar toliau plėtėsi ir gražėjo. Vasarvietėj pastatyta daug privačių vasarnamių, pagerintos šilto vandens maudyklos. Ligi sovietinės okupacijos savo sanatorijas ar vasarnamius pasistatydino Lietuvos mokytojų profesinė s-ga, Lietuvių mokytojų s-ga, Gailestingųjų seserų d-ja, Karininkų ramovė, Karo invalidų s-ga, policijos tarnautojai. P. atostogaudavo Lietuvos respublikos prezidentas, aukštieji valdininkai ir karininkai, bet dėl prieinamų kainų čia vasarodavo ir žemesniųjų socialinių sluoksnių žmonės. Vasaros metu čia būdavo gy-

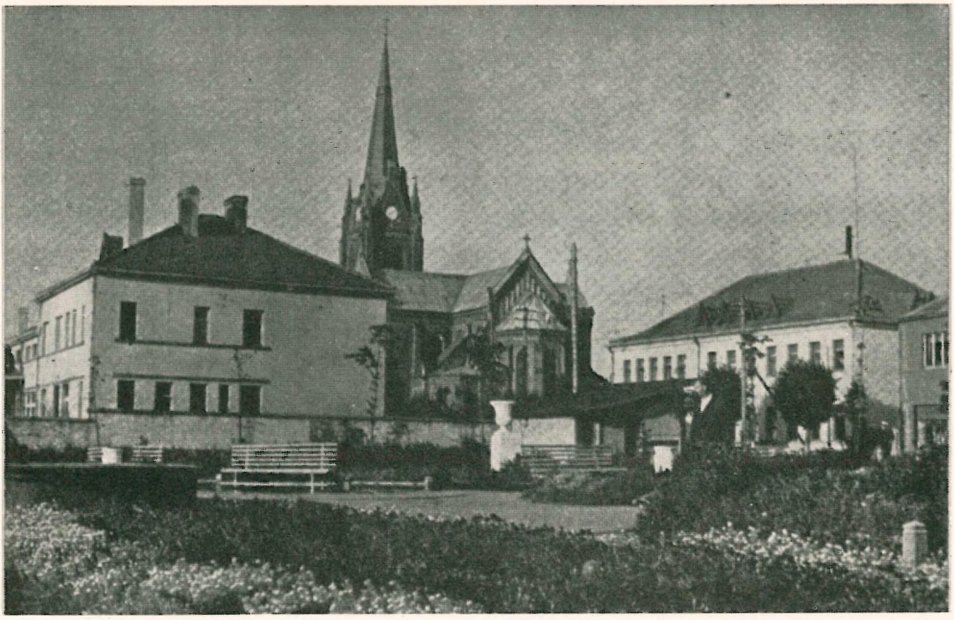

Palanga

va kultūrinė veikla. Jau 1899 VIII 20 P. įvyko pirmasis Lietuvoje lietuviškas teatro spektaklis, buvo suvaidinta Keturakio Amerika pirtyj. Parke grodavo dūdų orkestras, įvykdavo koncertų, meno vakarų, vaidinimų ir įvairių pramogų. Vasaros metu pasirodydavo specialių laikraščių: pvz. 1931 Pliažas ir Palangos Pajūris, 1932 Palangos Pliažas, 1933 Palanga ir kt. Progimnazijos literatūrininkų būrelis 1938 leido hektografuotą, o nuo 1939 spausdintą Birutės Tėviškę (red. R. Beniušis, V. Žvirzdys). P. buvo mėgiama ekskursijų ir suvažiavimų vieta. Čia 1927 įvyko reorganizacinė ateitininkų konferencija, kurios metu vieną vakarą Birutės kalno šlaite buvo suvaidinta specialiai šiai progai V. Mykolaičio-Putino parašyta misterija Nuvainikuotoji Vaidilutė (vaidinimą matė apie 5000 žiūrovų). 1932 P. įvyko Lietuvos skautijos sąskrydis, į kurį atsilankė ir skautijos įkūrėjas Baden-Powelis. 1939 rudenį kurorto vasarnamiuose buvo apgyvendinti internuoti Lenkijos kariai, kuriuos pasigrobė 1940 VI 15 okupavę Lietuvą bolševikai. Po II pas. karo sovietinėj okupacijoj P. mst. ir vasarvietė plečiami. Į ją vasaroti ir sveikatos taisyti atvyksta daug žmonių iš Rusijos. Sanatorijose ir ligoninėj-poliklinikoj 1959 dirbo apie 30 gydytojų. Daugiausia P. užplūsta sekmadieniais ekskursantai. *A. B.*

P r o i s t o r ė. Iš dabar turimų duomenų matyti, kad pajūryje prie P. gyventa žmonių jau akmens amžiuje. Viena iš ankstyviausių tuo tarpu žinomų stovyklų aptikta 1958 valant Rąžės upelį ties Daukanto g. Čia aptikta gyvulių kaulų ir ragų, o atlikus bandomuosius tyrinėjimus nustatyta, jog čia yra buvusi naujojo akmens amžiaus stovykla. Durpyne, virš akmenų grindinio, surasta: raginis kirvis, akmeninis įtveriamasis kirvis, kaulinis durklas, kaulinis strėlės antgalis kūgine viršūne ir kt. Iš kitų naujojo akmens amžiaus radinių paminėtini gintariniai dirbiniai, aptikti beieškant gintaro kasyklų. Deja, nėra nustatyta nei tiksli radinių vieta, nei aplinkybės. Dalis radinių pateko į buv. Lenkų mokslo bičiulių d-jos muziejų Vilniuje, tačiau didžiulis gintarinių dirbinių rinkinys, susidedąs net iš 153 įvairių papuošalų, P. grafo Tiškevičiaus 1936 buvo padovanotas Kretingos kraštotyros muziejui, vėliau rinkinys dėl didelės mokslinės reikšmės perduotas Vytauto D. kultūros muziejui Kaune. Iš gintarinių papuošalų paminėtini: gintariniai ritinėliai, dvigubos sagos, sagos su V-formos gręžimu, lęšiai, žiedai, simetrinės ir nesimetrinės formos ka-

Palanga. Būdinga vila

bučiai ir kt. Vienas kabutis yra lyg kiek panašus į primityviai padirbtą žmogaus figūrėlę. Dirbiniai yra labai giminiški Juodkrantėje (žr.) surastiems gintariniams dirbiniams. Greičiausiai gintariniai dirbiniai yra kilę iš pajūryje buvusios sodybos, kur buvo gaminami įvairūs gintariniai papuošalai. Iš pirmųjų amžių po Kr. paminėtinas apie 1929 surastas romėnų pinigų lobis susidedąs iš 30 monetų. Lobis aptiktas inde Igno Indriekaus žemėje. 10 monetų pateko į Vytauto D. kultūros muziejų. Rasta viena ir sidabrinė graikų moneta. P. yra buvę ir du piliakalniai: Naglio kalnas ir Birutės kalnas (žr.).

B. Tarvydas, Senovės gintarinių papuošalų rinkinys (Gimtasai Kraštas 1937, 46–58); *J. Puzinas,* Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys 1938, 19, pav. 6–9. *J.P.*

I s t o r i j a. Žinios apie P. siekia XIII a. vidurį. P. tada priklausė Kuršo pietinei pajūrio sričiai, vad. Mėguva. 1257 Mindaugui užrašant Žemaičių dalį Ordinui, šiam teko Karšuvos žemės su P. ir Klaipėdos apylinkėmis. Klaipėdos Šv. Mikalojaus bažnyčios aprūpinimo rašte, duotame 1258 Kuršo vysk. Henriko ir Livonijos magistro Burchardo de Hornhausen, minimi tai

Birutės kalne 1921 švenčiama Palangos grąžinimas Lietuvai

bžn. užrašyti žmonės iš Kretingos ir P. apylinkių. Nors iki XVI a. pajūris apie P. buvo dar retai gyvenamas, tačiau tas ruožas vaidino svarbų vaidmenį XIV–XV a. vykusiose Lietuvos grumtynėse su Vokiečių ordinu. 1328 Livonijos ordinui perleidus Klaipėdą Prūsų kryžiuočiams, ir P. sritis atsidūrė jų sferoje, tačiau žemaičiai kontroliavo P. pajūrį ir toliau, užpuldinėdami ir trukdydami pro P. keliaujančius vokiečius. 1409 žemaičiai sudegino kryžiuočių pilis ir, juos smarkiai sumušę prie P., išvijo iš Žemaitijos. Po Melno taikos (1422) P. su nedideliu pajūrio ruožu atiteko Lietuvai. Šis žemės lopas, nusitęsęs nuo P. iki Šventosios, dalijo dviejų Ordino šakų — prūsiškosios ir livoniškosios — valstybę, trukdydama betarpišką jų susisiekimą. Dėl to Ordinas stengėsi šį ruožą kaip nors užvaldyti. Besiginčijant lenkams su Ordinu dėl Liubičo, kurio jie nenorėjo perleisti Ordinui, Vytautas pagrasė lenkams, kad jeigu dar ilgiau ginčysis, tai jis atiduosiąs Ordinui P. Taip paspausti lenkai atidavė žadėtą Ordinui Liubičą. 1427 prie P. buvo atvykęs Jogaila pamatyti pirmą kartą jūros. Jis keletą kartų rašė Vytautui, kad jokiu būdu neatiduotų Ordinui tokios svarbios vietovės kaip P., kuri esanti Lietuvai vienintelis prieėjimas prie jūros. Jei Vytautas norįs Ordinui užrašyti žemės, tai galįs dovanoti plotą Rusijoj, bet ne P. ‚Jeigu atiduosi P. kryžiuočiams, — rašė Jogaila, — turės dėl to verkti Lietuvos ir Žemaičių žemės (gyventojai) ir pats valdovas' (Codex ep. Vitoldi 728). Po Vytauto mirties Ordinas vėl bandė gauti sau P. Po Ašmenos kautynių pas Švitrigailą lankėsi magistro Russdorfo atstovas Lansee ir derėjosi dėl P. Švitrigaila, gal būt, už žadamą pagalbą, sutiko atiduoti Ordinui P. ir tris mylias girios, t.y., visą pajūrį iki Šventosios. 1432 XII 21 Lansee su džiaugsmu rašė apie tai magistrui. Po kelių dienų Švitrigaila per Mevės komtūrą siūlė Ordinui skubiai užimti P. ir joje įsitvirtinti. Ordinui betgi nepavyko užimti P., nes pajūris tuo metu buvo Žygimanto Kęstutaičio valdžioje ir stipriai saugomas. 1434 pradžioje žemaičiai dargi užpuolė netoli P. esančias Ordino žemes. 1441, vengdamas susitikti su Kazimiero pasiuntiniu Mantigaila, buvęs žemaičių seniūnas Kantautas buvo pasitraukęs į P. Vėliau P. pajūris žemaičių buvo dar labiau sustiprintas ir per šimtmečius išsaugotas Lietuvai. Dar XVI a. kng. Albrechtas ir markgrafas

Palangos pašto rūmai ir autobusų stotis

Jurgis Fridrichas nesėkmingai bandė įsigyti tą pajūrį nuo Nemirsetos iki Šventosios.

Pagal platesnės Lietuvos metraščio redakcijos pasakojimą ir pagal padavimus, XIV a. P. apylinkėje ar pačioje P. gyvenęs lietuvis bajoras Vydimantas, kuris turėjęs dukterį Birutę, tapusią vaidilute ir pasišventusią deivės Praurimės aukuro tarnybai. Grįždamas iš karo žygio prieš kryžiuočius, Kęstutis susižavėjęs Birutės grožiu, pamilęs ir parsivežęs į Trakus sau už žmoną. Kęstučiui mirus, Birutė grįžusi į P., ten gyvenusi iki mirties, išpažindama senąjį pagonių tikėjimą. Ji buvusi palaidota netoli P. kalne, kuris pavadintas Birutės vardu. Žmonės labai gerbę kunigaikštienę ir gausiai lankydavę jos kapą. Vėliau P. klebonas, kad duotų žmonėms, lankantiems Birutės kalną, krikščionišką mintį, pastatęs ten Šv. Jurgio medinę koplyčią. Šiai suirus, buvo pastatyta antra, o 1869 išmūryta- aštuoniakampė raudonų plytų koplyčia, kuri išliko iki mūsų laikų (žr. Birutės kalnas).

1511 Žygimantas Senasis P. su plačia apylinke, giriomis ir jose įsikūrusiais kaimais atidavė Žemaičių seniūnui St. Kęsgailai. Bet kai 1527 Žemaičių seniūnu tapo šio sūnus Stanislovas Kęsgaila, karalius pasilaikė P. sau. Nuo tada P. ir toliau liko valdovinis dv. ir vls. 1529 sudaryta P. seniūnija. Padalijus Žemaitiją į 28 pavietus, P. gavo irgi pavieto vardą, bet tai buvo tik geografine, o ne administracine prasme teritorinis padalinys, neturėjęs pavieto teisių nei institucijų. 1554–87 P. vls. seniūnu buvo Mstislavlio pilininkas Simeonas Vainius. XVII a. P. laikytojais buvo Daugirdas, paskui St. Grinevičius. 1771 P. valdė Mirbachas. 1773–75 Varšuvos seimo metu, sutinkant respublikos luomams, P. seniūniją gavo Vilniaus vysk. Ign. Masalskis mainais už savo nuosavą Lochovičių mstl., dv. ir pilį Naugarduko vaivadijoj. P. dv. archyve buvo laikomas tų mainų dokumentas, išduotas karaliaus Stanislovo Augusto. Žuvus Masalskiui, P. atiteko grafui V. Potockiui, paskui Zubovams, o 1801 rusų generolui Ks. Nesolovskiui. Iš šio 1824 P. už 177.171 rb. nupirko plk. Myk. Tiškevičius. Nuo to laiko P. dv. ir mstl. buvo Tiškevičių rankose. 1819 P. buvo priskirta Kuršo, 1827 — Vilniaus, o vėliau vėl Kuršo gubernijai. Po I pas. karo P. ir visą pa-

Palangos parkas

jūrį, kaip Kuršo gubernijos dalį užėmė latviai. 1921 III 31 P. su pajūrio ruožu buvo grąžinta Lietuvai.

P. mstl. pradžią yra sunku nustatyti. Gal būt, jis pradėjo formuotis XVI a., kai P. buvo pastatyta bžn. Jau 1600 P. gavo teisę turėti kartą savaitėje turgų ir dukart per metus prekymečius. M. Balinskis mano, kad P. mstl. turėjo ir magdeburginės teises. 1639 Vladislovas Vaza suteikė žydams privilegiją kurtis P. Taip pat karalius Augustas III 1742 V 21 patvirtino ar iš naujo suteikė žydams teisę gyventi P. Nors P. buvo Lietuvos pajūrio mstl. ir uostas, bet jis neaugo sparčiai. 1831, vykstant kautynėms tarp sukilėlių ir rusų kariuomenės, P. mstl. didesnioji dalis buvo sudeginta. Apie 1880 P. buvo 1374 gyv. Miestelėnai mokėjo mstl. savininkui Tiškevičiui nuomą pagal emfiteutinę sutartį. Per mstl. ėjo viena ilga pagrindinė gatvė, buvo viena aikštė-prekyvietė, 171 namai, daugumas mediniai. Tiškevičius buvo pastatęs netoli P. plytinę, bet P. nesunaudojo savo statybai jo pagaminamų plytų. 1886 Tiškevičiaus rūpesčiu įsteigta P. progimnazija, kuri buvo pagarsėjusi visoj Lietuvoj. P. vyko gyvas lietuvių kultūrinis judėjimas, spaudos draudimo metu per P. buvo įgabenama nemaža lietuviškų knygų ir laikraščių.

Pirmoji P. katalikų Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo medinė bžn. buvo pastatyta 1554 (pagal Valančių 1597, pagal kitus 1590 ar 1595). Jau 1550 Žygimanto Senojo duktė Ona užrašė P. bžn. fundaciją, paskirdama iš P. seniūnijos nuo sodybinio valako duoti P. kleb. po vieną rėtį rugių ir miežių, po vežimą malkų ir 5 grašius pinigais. Vaitai surinkę šią duoklę turėjo nuvežti Šv. Martyno vigilijoje į P. kleboniją. Ši duoklė buvo duodama dar ir 1756. Valančius teigia, kad P. bžn. pastatęs, vysk. M. Giedraičio paragintas, Sim. Vaina, o jai aprūpinimą užrašiusi 1597 karalienė Ona. Bet iš Babinovskio kodekse esančio P. ir Gargždų bžn. įsteigimo dokumento matyti, kad šias abi bžn. karalienė Ona aprūpino 1590 I 10. Apie 1646 Salantų valdytojas St. Vaina su savo žmona Ona įsteigė P. altariją. Iki 1613 P. priklausė ir Darbėnų filija. Prie vysk. Juozapo Giedraičio dalis P. par. buvo atskirta ir prijungta prie naujai įkurtos Laukžemio par. XX a. pradžioje P. buvo pastatyta nauja mūrinė bžn. Jos statybai grafas Feliksas Tiškevičius paaukojo 30.000 aukso rb., kitas lėšas sudėjo parapiečiai ir šiaip aukotojai. P. buvo šios koplyčios: Birutės kalne, Tiškevičių rūmuose, seserų Marijos Tarnaičių vienuolyne ir parapijos kapinėse. 1940 parapijoj buvo 2179 parapiečiai. P. par. gimė prof. Vl. Jurgutis.

J. Basanavičius, Iš Palangos istorijos 1922; *I. Končius ir V. Ruokis,* Palangos kraštas 1926; Palanga, Lietuvos gydymo ir poilsio kurortas 1929; *A. Janulaitis ir P. Budvytis,* Palanga (vaizdų albumas) 1923; *St. Vaineikienė,* Palangos atsiminimai 1931; *J. Stropus,* P. (vaizdų albumas) 1936; *Z. Ivinskis,* Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų (Athenaeum VI 1935). *R. Krs.*

Palanga ‚informacinis ir linksmos minties vasarvietės laikraštis', pasirodęs 1933 VIII Palangoj. Red. ir leido Vladas Šaulys.

Palangos miškas Palangos ir Šventosios vls., Kretingos aps., tarp Palangos ir Šventosios uosto, ploto 2221 ha. Augavietė lygi, sausa. Vyrauja pušies jaunuolynai.

Palangos Pajūris laikraštis, numatytas eiti kurorto sezono metu Palangoje, pasirodė 1931, spausdintas Klaipėdoje. Red. Tomas Dambrauskas, leido Kostas Gasiūnas. Ėjo pora sezonų.

Palangos Pliažas Lietuvos kurortų žurnalas, pasirodęs Palangoj 1932 VI 20. Red. St. Čekanauskas.

Palankinas (skr. paljanka ‚lova') Indijoj ir kaimyniniuose kraštuose bambuki-

niai neštuvai, su stogu nuo saulės ir užuolaidomis, nešami 4–6 nešėjų ant ilgų lazdų.

Palapinė 1. namotyroje yra lengvos sąrangos nekilnojamas laikinis namelis kūgio, piramidės arba gaubto pavidalo. P. griaučiai suremti iš karčių ir šakų, uždengti beržo luoba arba eglių maukna ir dar padengti velėnomis. Tokia p. neturi sienų, tik stogą. Aslos vidury yra ugniavietė, aptverta akmenų vainiku, o stogelio viršuje skylė dūmams. Žmonės sutelpa aplink ugniavietę. Akmens amžiaus medžiotojai turėjo p., dažnai pusiau įgilintas žemėn, vad. duobinės p. Indoeuropiečiai, taigi ir baltų protėviai, išmokę žemdirbystės, dar priešistoriniais laikais turėjo sėslias sodybas su mediniais namais, o ne p. Klajokliai medžiotojai ir mūsų laikais statosi p., pvz. Laplandijoje (žr.). Jos yra kūgio formos, apdengtos durpių velėnomis ir sustiprintos kartimis iš viršaus. Maisto sandėliams lapiai stato klėtines p., iškeltas ant medinių stulpelių, kad apsaugotų nuo žvėrių ir žemės drėgmės. Eskimų sniego p. vad. iglu (žr.). Lietuvos kaime p. susiremia piemenys, arkliaganiai, miškų kirtėjai, sodų sargai. Stačiakampio plano p. vad. būda (žr.). *J.Gbt.*

Švedijos lapių kūginė palapinė (Skansene)

2. Kilnojama padangtė iš audeklo, brezento, odos ir kitų dirbinių, naudojama karių lauko stovyklose laikinam apsigyvenimui ir poilsiui bei priedangai nuo lietaus, skautų ir kitų jaunimo organizacijų — vasaros stovykloms įrengti ir pn. Kai kurių klajoklinių tautų (arabų, indėnų) kilnojama p. yra ir gyvenamoji patalpa. Ankstyvųjų graikų ir makedoniečių kariai turėjo odines p. — vieną p. dviem žmonėm. Romėnai vartojo dviejų rūšių p.: vieną — vasaros metui iš dviejų pėdžių su kraigo kartele, kurią dengė tankiai austu audeklu; antrą — šaltam klimatui iš lengvų medinių grebėstų (nustatytos formos griaučių), padengtų žieve, odomis, medžių šakomis bei lapais ar šiaudais. Modernios p. kariuomenei gaminamos iš medvilninio slepiamos spalvos brezento, padengiant atitinkamus griaučius. P. esti karių dvejukėms, grandims, skyriams, štabams, ligoninėms ir dirbtuvėms. Grupinės p. žiemai gali būti statomos iš dviejų brezento sluoksnių su oro tarpu tarp jų. Grupinėms p. apšildyti žiemą vartojamos specialios krosnelės. Brezentas ir visi p. priedai vežiojami kartu su kitu dalinio turtu. Individualios p. karių nešiojamos kartu su kitais jo būtinais daiktais. Nepriklausomos Lietuvos kariuomenėj buvo vartojamos anglų kariuomenės pavyzdžio individualios p. Kiekvienas kareivis žygyje turėjo individualią p., kurią naudojo reikale kaip apsiaustą. Poilsiui du kariai statydavo bendrą p., šiam reikalui dvi p. atitinkamai susegdami į vieną gabalą. Šautuvas su užmautu durtuvu galėjo būti naudojamas centrine pėdele pakelti brezentui į reikiamą aukštį. Žr. pav. LE IV, 319. *J.Mat.*

Palašas (sl.) dviašmenis rankinis ginklas, kuris išsivystė iš senovės kalavijo. P. turi tiesią ir plačią geležtę; rankena su apsauga. P. buvo sunkiosios kavalerijos ginklas, dabartiniu metu retai vartojamas.

Palata (iš lot. palatium ‚rūmai') atskiras ligoninės kambarys ligoniams.

Palatalinis (lot. palatum ‚gomurys') susijęs su gomuriu, gomurinis.

Palatalizacija (lot.) priebalsių minkštinimas, pakeliant liežuvio vidurinę dalį prie gomurio. Žr. Garsai.

Palatinas 1. (lot. mons Palatinus) seniausiai gyvenama Romos kalva, kurioje, pagal padavimą, Romulas įkūręs Romos

Lietuvos–Lenkijos kariuomenės stovyklos palapinės apsupus Smolenską

miestą; vėliau garbingiausia miesto dalis. Nuo Augusto laikų kalvoje buvo statomi imperatorių rūmai, kurių griuvėsiai dabar dengia kone visą negyvenamą plotą. Augusto žmonos Livijos namuose išliko gerų sieninių tapybos paveikslų. P. buvo taip pat šventovių, kaip Viktorijos (Victoria ‚Pergalė'), Jupiterio Statorio (Stator ‚Stabdytojas (bėgimo), Laikytojas, Globėjas' (miesto), Didžiosios Motinos (Magna Mater) ir kt.

S. B. Platner and Th. Ashby, A Topograpical Dictionary of Ancient Rome 1929. *A.Rkš.*

2. Romos imperijos pabaigoj imperatoriaus rūmų (palatium) nario, ‚rūmininko' pavadinimas. Viduramžiais p. vadinti didikai, gyvenę imperatoriaus ar karalių rūmuose, atseit, buvę aukščiausi valstybės pareigūnai. Iš jų tarpo ypač išsiskyrė comes palatinus ar palatii, pirmiausia aukščiausias rūmų teisėjas, turėjęs net savo skirtingą nuo karaliaus teismą, pirmasis ministras įvairiems valstybės reikalams ir karaliaus pavaduotojas. Comites palatini itin didelės reikšmės įgijo Rytinėj Frankonijoj (Vokietijoj), kur jie nuo Otono I pradėti skirti kiekvienai iš 5 senovinių k-tijų. Jie čia buvo karaliaus vietininkais, ir jiems priklausė, svarbiausia, jo regalijos. Jie įsigijo savas teritorijas, ir jų pareigos tapo paveldimos. Ilgainiui šie k-tijų grafai pasidarė sritiniais valdovais. Pirmykštį vardą teišlaikė Lotaringijos grafas p., kuric sritis išsivystė į Reino palatinatą (žr.).

Lenkijoj ir D. L. K-tijoj comes palatinus (arba tiesiog palatinus) lotyniškai vadintas kiekvienas vaivada (žr.).

Pirmaeilę savo reikšmę ir ilgiausiai p. išlaikė Vengrijoj. Čia p. (vg. nádor ir ur ispan) atsirado šv. Stepono laikais. Jis buvo vyriausias teisėjas ir karaliaus pavaduotojas. Jį karalius rinkosi iš 4 diduomenės tarybos pasiūlytų kandidatų. Jis laikytas pirmuoju krašto didiku, ir jo titulas nuo Habsburgų laikų tebuvo duodamas karališkos giminės nariui. P. poaukštis panaikintas 1848–49 revoliucijos. *J.J.*

Palatinatas 1. (vok. Pfalz) viduramžių vokiečių k-tija, pirmą kartą paminėta 1155 (Comes Palatinus Rheni), prasidėjusi iš Lotaringijos palatino valdos. Kurį laiką tekusi Bavarijai, 1329 iš jos išvaduota ir vėl atstatyta atskira sritimi su pietiniu priedėliu, iš Bavarijos išskirtu. Ši nauja sritis gavo Aukštutinio P. vardą. Tuo būdu radosi du P. Pagal Auksinę bulę (1356) Reino P. valdovas gavo kurfiursto titulą ir savo sostinėj Heidelberge įkūrė universitetą (1386), seniausią Vokietijoj. XV–XVI a. krašto žemės nuolatos buvo skaldomos, keitėsi sienos ir valdovai. Reformacijos laikų valdovai pakartotinai keitė tikybas. P. liko įveltas į 30 metų karą, kai jo kurfiurstas Fridrichas sutiko būti renkamas Čekijos karalium. Pralaimėjęs Baltojo kalno mūšį (1620), jis neteko ne tik Čekijos, bet ir P. Šis liko prijungtas prie Bavarijos. Po Vestfalijos taikos jo sūnus atgavo kraštą su kurfiurstu titulu. Per XVII–XVIII a. kito dinastijos ir sienos, kol Prancūzų revoliucija padarė galą jo savaimingumui. Pagal Lunéville taiką (1801) vietovės kairiajame Reino krante teko Prancūzijai, o dešinosios pusės žemes pasidalijo kaimynai. Po Vienos taikos (1815) buvęs Reino P. kamienas teko Bavarijai ir paverstas josios atskira sritimi. Ši sritis po 1945 pavadinta Reino P. sudaro atskirą kraštą (Land) V. Vokiečių respublikoj.

2. Žr. Vaivadija.

Palatinė (prc. palatine) XVII a. moterų apykaklinė skraistė, kuria pridengdavo gilias krūtinės ir pečių iškarpas. Jos kraštai buvo puošiami iškarpiniais dantukais, kiauraraščiu ar kailiuku. XVIII–XIX a. ji virto kaklo ar krūtinės skarike. P. įvedė 1676 madon Pfalco (prc. Palatinat) grafienė Elzbieta Šarlotė. L i e t u v o j e p. iš dvarų turėjo įtakos ir kaimo moterų našystai. Buvo nešiojama pečiams prisidengti dvi trys siaustinės skarelės arba pusskarės (būdinga XIX a. žemaitėms), kurių kraštai puošti įvairiai supintais ar suimtais audinio siūlais (kutai), priemazgiais arba mezginiais. P. poveikyje nešioti ir pridedamos plačios kiauručiais ar mezginiais puoštos apykaklaitės, dengiančios krūtinę ir pečius.

Palatka JAV mst. ir žiemos kurortas Floridoj, prie Šv. Jono upės, 75 km į p. nuo Jacksonville; apie 13.000 gyv. (1959). Žymus citrinų, bulvių ir kt. daržovių ūkių ir jų supirkimo centras.

Palatografija eksperimentinės fonetikos metodas, kuriuo iš gomurio lietimo netiesiogiai nustatomi liežuvio artikuliaciniai judesiai. Jau XIX a. gale imta vartoti vad. dirbtinis gomurys, pradžioje kaučukinė, vėliau plonesnė ir tarimą mažiau kliudanti metalinė plokštelė, padengianti kietąjį gomurį (žr.). Ji išštampuojama pagal gipsinį gomurio atspaudą ir laku juodai nudažoma. Dirbtinio gomurio paviršius ištrinamas kreidos milteliais ir, įdėjus burnon,

artikuliuojamas kuris tiriamasis garsas. Jei garsą, pvz. žemą balsį a, tariant liežuvis visai nepakyla, tai ir dirbtiniame gomuryje nelieka jokio pėdsako. Bet daugumą garsų tariant liežuvis kilodamasis vienoje ar keliose vietose paliečia gomurį. Pvz. tariant balsius e, ė, i, liežuvis, palaipsniui kildamas, abiem šonais liečia gomurį, palikdamas oro srovei išeiti platesnį ar siauresnį kanalą. Tariant uždarumos garsus, pvz. t, d ar k, g, vėl liežuvis pakildamas pirmuoju atveju liečia priedantį (užpakalinę dantų pusę) arba antdantį (lot. alveolae, ag. teeth-ridge), o antruoju — minkštąjį gomurį arba, tariant minkštuosius k, g, ir kietojo gomurio užpakalinę dalį. Taigi, turint burnoje iškreiduotą dirbtinį gomurį, liežuvis jį liesdamas nušluoja kreidą ir, išėmus gomurį, matyti, kurioje ar kuriose vietose liežuvis jį palietė. Liežuvio liečiamasis plotas iš akies perpiešiamas ant išklotinio dirbtinio gomurio škico, atspausdinto popieriuje. Taip gaunami atskiriems garsams skirtingi paveikslai, vadinami p a l a t o g r a m o m i s. Tiksliau išmatuoti ant popieriaus perkeltam liežuvio liečiamajam plotui vėliau imta vartoti planimetras. Tuo būdu gaunami palyginami duomenys. Šis metodas vadinamas p a l a t o g r a m m e t r i j a. Liežuvio liečiamasis plotas iš dirbtinio gomurio gana sunku iš akies tiksliai perpiešti ant popieriaus. Todėl dirbtinis gomurys suskirstomas kvadratiniais centimetrais ir tai skylutėmis sužymima plokštelėje (A. Salys 1929 Hamburgo univ. fonetikos laboratorijoje). Taip pat atitinkamai centimetrais suskaldomas ir išklotinis gomurio škicas. Tuo būdu palatogramoj daug lengviau gaunamas visai tikslus liežuvio lietimo vaizdas. Kadangi dirbtinis gomurys pritaikomas tik kietajam gomuriui, tai juo negalima stebėti liežuvio judesių, kur liečiamas minkštasis gomurys. Taigi ir p. ribojasi vien kietojo gomurio ir liežuvio lietimosi stebėjimu. Moderninėje eksperimentinėje fonetikoje kalbos padargų, taigi ir liežuvio judesiams stebėti plačiai taikoma rentgenografija. P. rečiau bevartojama. Bet ir dabar dar ji nėra nustojusi savo reikšmės, kaip paranki, paprasta ir pigi garsų darybos stebimoji priemonė.

W. Heinitz, Zur graphischen Darstellung von palatographischen Berührungswerten (Vox 1918); *G. Panconcelli - Calzia,* Über Palatogrammetrie (Vox 1918); *O. von Essen,* Allgemeine und angewandte Phonetik 1953. *A.S.*

Palatoschizė (lot. palatum ‚gomurys' ir gr. schisis ‚plyšys') apsigimimas, kai esama gomurio plyšio dėl nesuaugimo. Jau embrioninio periodo antro mėnesio gale įvyksta veido skeleto simetriškų pusių suaugimas. Jeigu dėl kurių nors priežasčių šitoks suaugimas neįvyksta, tai pasilieka to ar kito didumo gomurio, gomurio alveolinės ataugos arba ir lūpos plyšiai. Plyšys gali būti minkštojo ir kietojo gomurio. Gomurio defektai esti siauresni ar platesni, vienpusiai (nosies pertvara yra nesuaugusi vienoje pusėje) ar abipusiai (nosies pertvara nesuaugusi abiejose pusėse). Abipusis visiškas gomurio, alveolinės ataugos ir lūpos plyšys vad. palato-gnathao-cheiloschizė (vok. Wolfsrachen). P. atsirasti turi reikšmės paveldėjimas. Gomurio defektai neigiamai veikia individo mitimą, kalbą ir kvėpavimą. Maistas iš burnos pakliūva į nosies tuštumą, atsiranda pastovus nosies gleivinės kataras. Nukenčia kalbos funkcija, nes garsai kaip k, g, t, r ir kt., neištariami, kalba įgauna nosinį rezonansą. P. gydymas chirurgiškas. Gomurys atstatomas plastinės operacijos pagalba. Vartojamas ir protezinis plyšio uždarymas. Vienu ir kitu atveju kalbos funkcijai koreguoti seka logopedinis apmokymas. Ankstyva kvalifikuota operacija duoda patenkinamus rezultatus. *P.Stč.*

Palaukės k. Subačiaus vls., Panevėžio aps.; 1923 buvo 216 gyv. Yra Šv. Pranciškaus medinė koplyčia, kurią 1772 pastatė Breiva; priklauso Karsakiškio filijai.

Palau salynas Pacifiko vandenyne, v. Mikronezijoje, susideda iš 27 vulkaninės kilmės salų, apsuptų koralų rifais; iš viso 487 km² ir per 13.000 gyv. (apie 50% japonai), kurie verčiasi kokosinių palmių ūkiu ir žvejyba. Dviejose salose yra guano. Adm. centras Baobeldaob. P.s. iš Ispanijos 1899 nupirko Vokietija, 1914 užimtas japonų, nuo 1945 JAV administruojamas.

Palavan Filipinų sala tarp Borneo ir Mindoro; 400 km ilgio, 11.655 km² ploto, apie 110.000 gyv. Adm. centras Puerto Princesa. Išilgai salą tęsiasi kalnai, kurių aukščiausia viršūnė Mantalingajan yra 2085 m aukščio. Ligi 1905 ji buvo vadinama Paragua.

Palazzeschi Aldo (g. 1885) italų rašytojas. Kilimo iš Florencijos, P. kurį laiką priklausė Marinetti futuristų grupei ir plačiai pagarsėjo išleisdamas eilėraščių rinkinį L'Incendiario 1910, kurio leidėju pasirašė autoriaus šuo. Vėlesnėje kūryboje P. nuo futurizmo nutolo, sąjūdžio skelbtą destruktyvizmą pakeisdamas aštria saty-

ra. Tatai gyvai atsispindi jo romanuose (Il Codice di Perelà 1911; Stampe dell' Ottocento 1932; Le Sorelle Materassi 1934 etc.). P. satyra nukreipta prieš žmogiškos buities absurdiškumą ir prieš žmogų apskritai. Gyvenimas jam tik kvailas farsas, kurio prieštaravimuose blaškosi nevykęs jo personažas — žmogus. *A.Č.*

Palčiauskas Kazimieras (g. 1907 IX 11 Žagarėje, Šiaulių aps.) ekonomistas, skautų veikėjas. Mokėsi Žagarėje ir Šiauliuose, kur baigė mokytojų seminariją. Kurį laiką mokytojaudamas, studijavo VDU teisių fak. ekonominiame skyriuje ir 1936 jį baigė, gaudamas diplomuoto ekonomisto vardą, parašęs platesnės apimties darbą apie Lietuvos kredito kooperaciją. Pakviestas kooperacijos katedros jaun. asistentu, dvejus metus dirbo statistikos ir kooperacijos seminaruose. Paruošė keletą ekonominių studijų, kurių dalis buvo paskelbta Ekonomikoje ir kt. žurnaluose. Keletą metų dirbo Paramoje. 1941–42 ėjo Kauno miesto burmistro pareigas. 1945–46, gyvendamas Augsburge, buvo tos stovyklos komiteto pirmininkas.

Skautų veikloje reiškėsi nuo 1924, paskautininkis nuo 1925, vyr. skautininkas nuo 1934. 1931–36 vadų rengimo dalies vedėjas prie skautų s-gos centro, Lietuvos Skautų Brolijos vadeiva iki 1939; 1937–40 skautų s-gos tarybos narys. Suorganizavo daugeli stovyklų, vien tik mokytojų aštuonias. 1929 dalyvavo tarptautinėje skautų vadų stovykloje Birkenhead Park'e, Anglijoj, 1933 stud. skautų korporacijos Vyties pirm. 1934 Anglijoje baigė tarptautinius skautų vadovų Gilwell'io kursus ir dirbo prie tų kursų skyriaus vadovybės Lietuvoje. Paruošė visą eilę skautų programų, skautų vadovavimo bei pedagoginiais klausimais daug rašė skautiškoj spaudoj, kurį laiką redagavo Skautų Vadą, rašė Skautų Aide, Mūsų Vytyje ir kt. Vokiečiams okupavus Lietuvą, jis su kt. atgaivino skautų s-gos pirmiją, su kuria veikė pogrindyje, būdamas jos sekretorius bei iždininkas. Vokietijoje pasireiškė kaip vienas pirmųjų skautų organizacijos gaivintojų. Labai kritišku momentu, kai buvo kilęs pavojus suskilti skautų organizacijai, jis išrinktas jos tarybos pirm. ir šioms pareigoms perrinktas Kasselio ir Scheinfeldo suvažiavimuose. 1938 išrinktas LSS tarybos garbės pirm., tačiau šio titulo atsisakė. Apdovanotas visais skautų garbės ženklais, jų tarpe ir aukščiausiu skautų garbės ženklu — Gedimino Vilku. 1952 iš skautų vadovybės pasitraukė. Gyvena JAV, Cicero, Ill. *Br.Kv.*

Paldiski š. Estijos uostas, 45 km į v. nuo Talino, prie gilios įlankos ir dėl to vienas patogiausių krašto uostų; apie 1000 gyv. (1960; 1934 — 850). Įkurtas 1783, bet neišaugo į didesnį miestą dėl artumo Talinui. Pradžioje buvo vadinamas Rogervicku. Mieste yra amatų m-la, glžk. stotis, rotušė, protestantų ir stačiatikių bžn. P. yra pirmoj eilėj žvejų uostas.

Palė (lot. palla) 1. ilgas platus keturkampis apsiausto pavidalo per dešinį petį permetamas sen. romėnų drabužis išeigai, vartotas taip pat tragedijos vaidintojų scenoje bei kanklininkų; 2. katalikų kulte drobinė kvadrato pavidalo mišių taurės apdanga, žr. Liturginiai indai.

Paleantropai (gr. palaiós ‚senas' ir anthropos ‚žmogus') kartais sutinkamas iškastiniams žmonėms vadinti terminas; paskutiniu metu jo vengiama, kaip nieko aiškiai neaptariančio.

Paleantropinai (Paleoanthropinae) arba senžmogiai, naujai sudarytas antropologinis terminas Neandertalio žmonių pošeimei, kuri seniau vadinta Homo primigenius Wilser. Iš p. išskiriama dalis, anksčiau neandertališkiams priskirtų radinių, prie Homo sapiens, arba neantropinams.

Paleantropologija (gr.) mokslas apie kastinius žmones ir jų protėvius.

Paleario Aonio (1503?–1570) italų humanistas, profesoriavęs Sienoj, Luccoj ir Milane. Du kartu apkaltintas erezija ir išteisintas, trečią kartą inkvizicijos suimtas, rastas kaltas skelbęs pateisinimą tik tikėjimu ir neigęs skaistyklą, po 3 m. kalinimo Romoj nužudytas. Jo raštai išsp. 1728.

Paleckienė-Jurgaitytė Genovaitė (g. 1902 Rygoj) mokytoja, Justo Paleckio (žr.) žmona. 1914 iš Rygos išvežta į Petrapilį, ten lankė gimn., 1921 grįžo iš Rusijos, lankė A. Vireliūno liet. kalbos kursus mokytojams paruošti ir vėliau 7 metus mokytojavo Rygos liet. pradžios m-loje (4 metus vedėja). 1929 persikėlė į Kauną ir su J. Paleckiu dirbo N. Žodyje, vėliau pasirašinėjo J. Paleckio redaguojamo Laiko Žodžio leidėja. Buvo įsteigusi Skaitytojo leidyklą. Lietuvių d-jos SSSR tautų kultūrai pažinti veikėja ir paskutinė reikalų vedėja. Vad. ‚liaudies seimo' 1940 atstovė, uoliai rašinėjusi Tarybų Lietuvos dienraštyje 1940–41.

Paleckis Justas (g. 1899 I 10/22 Telšiuose) žurnalistas, sovietinėj okupacijoj iškamšinė ‚valstybės galva'. Tėvas, bajoras, turėjo Žemaičiuose dvarelį. Jį pardavęs, Rygoje įsigijo kelių butų namus ir keletą kinkytų karietų Rygos keleiviams vežioti. P. tėvai buvo pamaldūs, ir jaunas P. Šv. Alberto bžn. tarnaudavo mišioms. Pagal kitą nepatikrintą versiją, P. gimęs Telšiuose, kai dar jo motina buvusi netekėjusi ir jo tikras tėvas esąs buvęs fabrikantas Goldbergas. Baigęs Rygoje gimnaziją, P. dirbo Rygos Balso redakcijoje 1921–24, drauge buvo Eltos skyriaus vedėjas 1921–22. 1925 įsteigė iliustruotą laikraštį Naują Žodį, vėliau perkeltą į Kauną. Po III seimo rinkimų 1926 VII 7 — XII 17 Eltos direktorius. Vėliau vertėsi žurnalizmu dirbdamas Naujo Žodžio (ligi 1929) ir Dienos redakcijose (ligi 1933). 1933–36 leido ir redagavo dvisavaitinį Laiko Žodį. Nuo 1938 rudens buvo dienraščio Laiko redakcijos narys. Bendradarbiavo Lietuvos Žiniose, Kultūroje, Jaunime. Be žurnalistinio darbo, bandė poeziją (jo parašytų ir verstų eilėraščių rinkinys Dienų nelaisvėj 1931, ²1932), ėmėsi vertimų (R. Blaumanio Mirties šešėly 1931 ir antras leidimas antrašte Meilės šalna pavasarį 1938), R. Kaco Pasaulis iš arti 1932–33, ³1938), paskelbė šias savo knygas: Iš latvių literatūros 1926, SSSR — mūsų akimis 1933 (kelionės įspūdžiai), Paskutinis caras 1937–38, Latvija 1938. Gyvendamas Rygoje pirmininkavo Rūtos d-jai. Lietuvoj buvo Jaunimo s-gos centro v-boj (pirm.). Būdamas žurnalistų s-gos centro v-boj, drauge su V. Kemežiu suredagavo šios sąjungos metraščius 1934 ir 1937. Kaip latvių Jaunakas Zinas korespondentas Kaune, priklausė Užsienio žurnalistų s-gai ir buvo jos valdyboje. Nuo 1935 P. pradėjo glaudžiai bendrauti ir bendradarbiauti su žinomais jau tuo metu komunistais Niunka ir Guzevičiumi. Kompartijos nariu P. priimtas 1940. Prosovietinėje demonstracijoje 1939 X 10 prie prezidentūros pasakė promaskvišką kalbą ir dėl to buvo nubaustas priverčiamuoju darbu Dimitravos stovykloje. Paleistas iš Dimitravos, išvyko į Rygą. Į Lietuvą grįžo 1940 gegužės mėn. 1940 VI 17 Sov. Sąjungos emisaro Dekonozovo primestas Lietuvai vietoje laikinai ėjusio ministro pirmininko pareigas ir respublikos prezidentą pavadavusio A. Merkio. Kaip vad. ‚liaudies vyriausybės' vadinamas ministras pirmininkas, sykiu pasisavinęs respublikos prezidento titulą ir kompetencijas, P. išleido vad. ‚liaudies seimo' rinkimų įstatymą ir atliko visus kitus Sov. S-gos padiktuotus veiksmus Sov. S-gos neišprovokuotos agresijos prieš Lietuvą veiksmams legalizuoti ir Lietuvai sovietine respublika paversti. Paskutinis tų veiksmų buvo P., kaip vadinamo ‚liaudies seimo' delegacijos vadovo, 1940 VIII 5 Maskvoje Sov. Sąjungos aukščiausiame soviete pasakyta kalba-prašymas Lietuvą priimti sovietine respublika į Sov. Sąjungą. Ligi galo atlikęs šį sovietų pavestą vaidmenį, P. papildomais ‚rinkimais' 1940 VIII ‚išrinktas' į vad. LTSR aukščiausią sovietą (tarybą) ir tapo to sovietinio prezidiumo pirmininku, o nuo 1941 ir Sov. Sąjungos aukščiausio sovieto prezidiumo pirm. pavaduotoju. Tose pareigose P. išsilaikė ir prie Stalino, ir po Stalino. Vokiečių okupacijos metais (1941–44) P. buvo pabėgęs į Rusiją. Paviršutiniško išsilavinimo, nepatenkintos ambicijos (nevykęs poetas), silpnavalis, miesčioniškai-buržuazinių polinkių, daugiausia geltonosios spaudos bendradarbis ir leidėjas P. pasirodė vienu iš tinkamiausių okupuotoje Lietuvoje Sov. Sąjungos įrankių, skirtų lietuvių tautos ir Lietuvos išdavimo vaidmeniui. Be oficialiųjų pareigų, P. ir toliau rašinėja sovietinėje spaudoje, senu J. Palemono slp. 1953 išsp. naują eilių knygą Atgimimas, o 1960 Sveika, Tarybų Lietuva! 1959 išl. Mintis apie vyresnįjį brolį — knygelę, kurioj aukštinami sovietinės vergijos nešėjai rusai.

J. Paleckis

Paleičiai bžk. Šilutės aps., 7 km į š. nuo Kaukėnų, prie Leitės, Rusnės deš. intako. Pro bžk. eina plentas Užliekniai–Šakūnai–Kalnininkai. Kaimo laukai pelkėti, įterpti tarp Berštpelkės ir Medžioklės pelkynų. XIX a. gale įkurta parapija iš kaimų, atskirtų nuo Kaukėnų bei Vyžių parapijų. Bažnyčia pradėta statyti 1896. 1939 buvo apie 360 gyv.

Paleikaitis Otonas (1899 XII 23 — 1941) konsulato tarnautojas. Nuo 1923 dirbo Tilžės konsulato raštvedžiu, nuo 1935 Karaliaučiaus gen. konsulato sekr. Žuvo vokiečių koncentracijos stovykloj.

Paleistuvybė nevedusiųjų vyro ir moters lytinis santykiavimas. Visais laikais, ypač krikščionybės eroje, p. buvo ir yra laikoma dideliu moraliniu nusikaltimu. ‚Kūno darbai yra... paleistuvystė, susitepimas, begėdystė, pasileidimas... kurie tai daro, tie negaus Dievo karalystės' (Gal. 5, 19–21). Šv. Povilo liudijimu, p. yra priešinga Dievo valiai. ‚Ta yra Dievo valia, kad jūs būtumėte šventi, kad susilaikytumėte nuo paleistuvystės' (1 Tesal. 4, 3). P. draudžiama ne tiktai dieviškuoju įstatymu, bet taip pat ir prigimtiniu. Kai kurie moralistai (Durandus, Caramuel, Martinus de Magistris) mokė, kad p. yra nuodėmė ne iš vidinio jos blogumo, bet tik iš Dievo uždraudimo. Pop. Inocentas XI šį tvirtinimą pasmerkė. Šv. Tomas Akvinietis sako, kad p. yra prieš prigimties teises (todėl morališkai bloga) iš lyčių santykiavimo prigimtinio tikslo — naujos gyvybės gimdymo ir jos auklėjimo nuolatinėje ir patikimoje tėvo bei motinos globoje. *V.Rmš.*

Palėja upelis Raseinių aps., Upynos (Šešuvio, Jūros, Nemuno) kair. intakas, 6 km ilgio; teka į p. nuo Nemakščių mstl.

Palembang P. Sumatros salos provincija (86.350 km², apie 1,1 mil. gyv.), jos adm. centras ir didžiausias p. Sumatros uostas; apie 175.000 gyv. (1956). Olandų įrengtos naftos rafinerijos ir kaučiuko pramonė.

Palemonas (gr. Palaimōn ‚Ristikas') 1. Heraklio pravardė; 2. Priamo sūnus; 3. Melikertas (žr.), Inos sūnus; 4. Qu. Remmius Palaemon, I a. po Kr. lotynų gramatikas; 5. sulietuvintas vardas legendinio romėnų didiko Publijaus Libono (Publius Libo), tariamai atvykusio į Lietuvą ir davusio pradžią Lietuvos valdovų dinastijai.

P., legendinis seniausios lietuvių istorijos didvyris, XVI–XVIII a. laikytas Lietuvos valstybės įkūrėju ir jos kng. giminės (Kolumnų) pradininku. P. vardas yra glaudžiai surištas su Lietuvos kilmingųjų samprotavimu, jog lietuviai esą kilę iš romėnų. Aštriuose ginčuose su lenkais, kai dalis Lietuvos didikų Kazimiero laikais, berods, net iš lenkų gautuosius herbus atgal grąžino (žr. Horodlės aktai), humanizmo įtakoj susiformavo tvirtas galvojimas, jog lietuvių bajorai savo pradžią galį išvesti iš pačių romėnų. Jų istorikas P. Florus mini Publijų Liboną, kuris buvo Pompėjaus laivyno vadas vidaus kare. Jis, esą, bėgęs šiaurėn nuo persekiojančio Cezario. Jau kronikininkas M. Kromer minėjo, kad Libono vardas esąs surištas su Livonija, iš kurios Libonas valdęs ir Lietuvą. Plečiant lietuvių istoriografiją, XVI a. metraščio kronikininkas įnešė pataisą. P. Libono vietoje buvo įrašytas kažkoks kng. P. Pagal Lietuvos metraščio platesnę (II) redakciją, P. buvęs paties imp. Nerono giminaitis. Bet to laiko Romos istorijoje toks kng. nežinomas; Nerono laikotarpyje tėra žinomas ‚gramatikas' Palaemonus, kuris tačiau nebuvo imp. giminaitis. Jau A. Rotundas Lenko ir lietuvio pasikalbėjime 1564 aiškino, jog P. esąs tik iškraipytas P. Libono vardas. Pagal Lietuvos metraštį, ‚P. esą bėgęs nuo imp. Nerono su žmona, vaikais, pavaldiniais ir savo turtu'. Drauge su P., ieškodami sau ‚ramios vietos', taip pat su šeimomis esą vykę 500 kilmingųjų. Jų tarpe buvo iš Kentaurų giminės Dausprungas, Kolumnų giminės Prosper Cesarinus ir kt. Pasiėmęs jūrų kelionei reikalingą ‚astronomą' (metraštis plačiai aprašo ir pačią kelionę), P. su visa palyda iš Baltijos jūros atvykęs į vietą, kur radęs didelės upės 12 šakų. Plaukdamas Gilija ir Nemuno žemupiu, P. pasiekęs Dubysos žiotis. Ten įsikūręs ant kalno, apsupto miškų, kuriuose metraštyje rūpestingai išskaičiuota didelė žvėrių daugybė. P. esąs turėjęs tris sūnus: Borkų, Kuną ir Sperą (žr. juos atskirai). Lietuvos Metraščio II redakcijoje dar buvo per maža vardų nuo Nerono laikų P. iki Gedimino, kad būtų galima užpildyti ilgą tarpą. Todėl paskutinėje Lietuvos Metraščio redakcijoje (Bychovco kronikoje) P. buvo iš I a. po Kr. nukeltas į Romos imperiją siaubiančio Atilos laikus (V a.) ir pati P. kelionė buvo aprašyta smulkiau. Dar Rotundo Pasikalbėjime tebuvo kalbama apie Nerono laikų P., o jau už dešimtmečio (1574) M. Stryjkovskis minėjo Atilą. Tad po Liublino unijos galėjo būti padaryta P. atvykimo Lietuvon datoje pataisa. P. vardas Lietuvos istorijoje laikėsi tris amžius (XVI–XVIII). Dar, palyginti, apdairiam vokiečių istorikui A. L. Schlözeriui P. vardas atrodė tikras iš apie 1000 m. po Kr. Kritiški tyrinėtojai buvo atmetę visus anuos Lietuvos metraščio vardus, laikydami juos grynu fantazijos padaru. Nuo XIX a. galo tačiau P. vardą bandoma sieti su žygiais normanų (vikingų), kurie IX–XI a. lankė Lietuvos sritis, plaukė ir jos upėmis, ypač Nemunu. Įdomu, kad jau Maironis savo Lietuvos istorijoje (³1906, 27) įžvalgiai pastebėjo, jog ‚vienas iš tų atėjūnų buvęs P., kursai su 500 Skandėnavų irkla-

vęs Nemunu ir Dubysa ir užvaldęs Lietuvių kraštą'. Dabar P. ir jo giminei imama rodyti daugiau dėmesio. Lenkų istorikas J. Puzyna bando susieti Lietuvos valstybingumo pradžią su tais vardais. Tačiau dar nėra pasisekę įrodyti, kad P. kada nors buvęs istoriška asmenybė.

XIX a. pradžioje Žemaičių dvarininkai ir literatūros mėgėjai Raseiniuose buvo įsisteigę masonų ložę, kurią pavadino P. M. Davainis-Silvestravičius 1904 išleido apysaką eilėmis ‚P. ir Girgžduta', kur sunaudojo visą P. legendą (pagal Lietuvos Metraštį) ir plačiai aprašė P. kalną. Jonas Žilinskas (Žilius), Jono Jonylos vardu, bandė ‚P. ir jo giminės' pasakojimui suteikti istoriškai tautosakinį charakterį.

Polnoje Sobranije Russkich Letopisej XVII 1907 228, 235, 240, 296, 304, 422, 473–475 (Bychovco kronika); Rozmowa Polaka z Litwinem (naujas leidimas J. Korzeniowskio) 1890; Archiwum Komisyi Prawniczej VII, XVIII–XXI psl.; *J. Jakubovskis,* Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino uniją 1921; *J. Puzyna,* Początki państwowości i dinastii litewskiej według najnowszych badań 1947. *Z.I.*

Palemonas, sen. Gesaldonys, gyvenvietė Pažaislio vls., Kauno aps., 10 km nuo Kauno centro į š.r. P. yra pirmoji glžk. stotis, vykstant iš Kauno į Vilnių ar Šiaulius; čia glžk. išsišakoja į Vilnių ir į Šiaulius. Nors gamtos atžvilgiu vieta yra nepatraukli (pelkėta, nederlinga), bet dėl patogaus susisiekimo su Kaunu ten nepriklausomybės metu įsikūrė nauja gyvenvietė. P. srityj yra susiklostęs sluoksniuotasis (varvų) molis, tinkamas plytų gamybai, nes ledynlaikyj ten buvo tvenktinis ež., į kurį plūstantieji nuo tirpstančio ledyno vandenys suplovė molio sluoksnius. Dėl to P. yra viena didžiausių Lietuvoje plytinių, brolių Vailokaičių įsteigta ir išugdyta į didelę įmonę. Viršum sunkiai vandenį praleidžiančių molio sluoksnių susidarė pelkynai-durpynai, iš kurių durpių paruošos įmonių kurą gauna kai kurios Kauno įgainės ir privatūs namai.

Palemonas 1. hektografuotas Nemunėlio ir Apaščios susivienijimo 1893 slaptas laikraštėlis, kurį leido klierikai Julius Paliukas ir Adolfas Sabaliauskas. Iš viso pasirodė 3 nr.

2. Brolių Vailokaičių ir kt. įsteigta akcinė b-vė plytų, stiegių ir drenų gamybai. Pagrindinė plytinė buvo Palemone, kuri 1937 pagamino 7,8 mil. plytų, Be to, akc. b-vei priklausė Garliavos, Kuršėnų ir Panevėžio (Dembavos) plytinės, kurių gamyba 1937 atitinkamai buvo 1,8 mil., 1,6 mil. ir 1 mil. plytų.

Palemonas mėlynasis (Polemonium coeruleum) palemoninių (Poleminiaceae) šeimos apie 1 m aukščio žolė. Žydi mėlynai ir baltai. Lietuvoje retas.

Palemono kalnas tuo vardu XIX a. pradžios romantikų pavadintas Seredžiaus piliakalnis, kur XIII–XV a. yra buvusi Peštvės (žr.) pilis.

Palencija 1. Ispanijos provincija S. Kastilijoj; 8019 km², apie 300.000 gyv. (1958). Š. dalyj dominuoja Kantabrų kalnai, kitur daugiausia yra plokščiakalnių, su derlingais upių kloniais. Kalnuose apstu mineralinių žaliavų, ypač akmens anglies ir vario rūdos.

2. P. provincijos sostinė prie Carrion upės, 810 m nuo j.l.; apie 50.000 gyv. (1958). Vyskupo rezidencija, katedra (XIV–XVI a.). P. minima Ptolemajo ir Strabono kaip Pallantia, žymiausias vakajų tautelės mst.

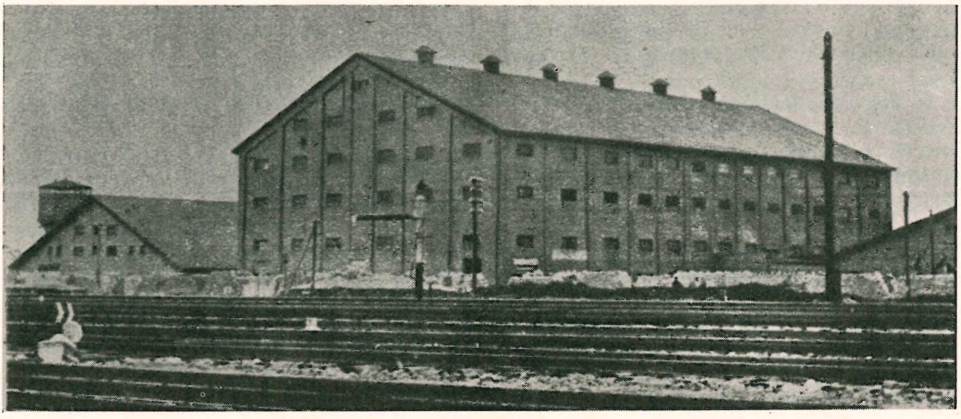

Palemono plytinė

Joje buvo 1208 įkurtas karaliaus Alfonso IX pirmasis Ispanijos univ., 1239 perkeltas į Salamancą.

Paléndriai dv. Kelmės vls., Raseinių aps., 12 km į š. nuo Kelmės, prie Lendrės upelio. Čia yra apvalios formos piliakalnis, apkastas grioviu. Kun. K. Ambrozaitis 1938 pastatė Aušros Vartų Marijos viešą oratoriją, priklausančią Kelmės parapijai. Tai nedidelė, bet graži mūrinė bžn.

Palenkė (lenk. Podlase, Podlasze, Podlachia) Narevo aukštupio ir vidurinio Bugo abiejų krantų miškingi lygumų plotai (pakilimai iki 200 m), iki XIII a. galo pietinės sritys sūduvių (žr.), kurie čia įtvirtintus gyvenvietes vadino ‚Polesiane', kurių vardą kronistas V. Kadlubek sulotynino į ‚Polexiani', o kraštas buvo kartais vadinamas ‚Polexia', nors XIII a. šaltiniams gerai buvo žinomi įvairiai rašomi įtvirtinti gyvenvietės (Iacuiti, Jatviazi, Jetven, Jazviziti, Geti ir kt.). Jų sodybų dar buvo ir p. Bugo krante. Jie buvo narsūs ir karingi, bet artimieji kaimynai Vladimiro-Haličo kng., lenkai ir naujai Prūsuose įsikūręs Kryžiuočių ordinas juos XIII a. sunaikino. Visi trys Sūduvos-Jotvos priešai stengėsi kraštą išsidalyti ir gauti iš Romos Kurijos patvirtinimą. Jau 1253 lenkų Kujavijos kng. Kazimieras iš Inocento IV buvo gavęs teisę globoti gretimas Jotvos žemes. Po 1254 žygio buvo nutarta du trečdalius įtvirtintų ploto atiduoti kryžiuočiams, bet jie vis dar rodė savo jėgą. 1259–60 susijungė su lenkus puolančiais totoriais. Už tai Boleslovas Gėdingasis (žr.), anot Dlugošo, žiauriame 1264 žygyje esąs išskerdęs beveik visą Jotvą. Toji žemė vėliau gavo naują vardą — P. Skirtingai tačiau yra aiškinama P. etimologija, ir dėl jos ribų amžių būvyje nėra sutariama. Kai kurie kalbininkai (A. Brückner) P. pavadinimą išvedė iš ‚Pod-lachy', t.y. žemė, kuri buvo prie ribų lachų, senųjų v. slavų gyventojų į p. nuo mozūrų.

Jau XIII a. dalį P. valdė Mozūrų Konradas, kuris iš įtvirtintų atimtą Drohičiną buvo atidavęs Dobrinės broliams (žr.). Bet greitai Drohičine įsitvirtino Danielius Romanas ir ten vainikavosi tuo pat laiku, kai Mindaugas tapo karaliumi Lietuvoje (1253). Nors Mozūrų kng. šen ten į mažai gyvenamų paupių plotus buvo įkėlę kojų, XIV a. pirmoje pusėje P. įsitvirtino lietuviai, kurie ilgokai ta kryptimi buvo nesiveržę. Gediminas užėmė P. ir ją prijungė prie Trakų k-tijos. Tik mažutę jos dalį galėjo savintis Mozūrų kng., kurie iš ten buvo Lenkijos Kazimiero D. išvaryti. Nesutariama dėl datos, kada Gediminas įkėlė kojų į P. Yra pagrindas tarti, kad dar prieš taiką su Kazimieru (apie 1323–24) D.L.K. užvaldė P. (St. Zajączkowski). H. Paszkiewicz bandė įtikinti, jog Gediminas tik prieš savo mirtį (1336–38) P. teisistiprinęs. Kai vienas iš paskutiniųjų Riurikaičių Haliče-Volinijoje Boleslovas-Jurgis II susijungė su Prūsų kryžiuočiais prieš Gediminą, šis atėmė Brastos sritį ir atidavė valdyti savo sūnui Kęstučiui. Įsigalėjęs didelėje P. dalyje Gediminas užvaldė dar Bugo srityje Melniką, Kamenecą (Lietuvos), Kobrinę. Mirdamas (1341) Kęstučiui jis paliko ne tik Trakus, bet ir didelę dalį P., kurios ribas Kęstutis praplėtė (1355). Lenkijos Kazimieras taikos sutartimi 1366 Kęstučiui turėjo formaliai pripažinti ne tik Lietuvos Brastą, Kamenecą (prie Lesnos), Melniką, bet ir Drohičiną, Bielską, t.y. visą P. Bet Kęstučio konflikte su sūnėnu Jogaila P. teko išgyventi neramų laikotarpį. Kai Kęstutis 1382 pasikvietė prieš Jogailą savo žentą Mozūrų kng. Jonušą (žr.), šis puolė uošviui priklausomas P. žemes, paėmė Drohičiną, Melniką, nuniokojo Suražo, Kameneco ir Bielsko sritis. Susitaikęs su pusbroliu, Vytautas 1384 atgavo P. su Drohičinu ir Melniku, nes tai buvo dalis jo tėviškės žemių. Bet antrąkart Vytautui pas kryžiuočius išbėgus, jau karaliumi tapęs Jogaila 1390 Drohičino, Bielsko, Melniko ir Suražo sritis atidavė Mozūrų Jonušui, iš kurio tas žemes Kęstutaitis atsiėmė po 1392. Jo laikais P. administraciniu ir kariniu atžvilgiu priklausė Trakų k-tijai, gavusiai 1413 vaivadijos titulą. Kolonistų mozūrų banga užplūdo į retai gyvenamus P. plotus. Vytautas tą kolonizaciją stipriai rėmė, dalijo daug naujų žemių, padėjo plėstis mst., Tikocinui (1426) ir Bielskui (1430) davė magdeburgišką savivaldybę. Per ūkiškai kylančią P. ėjo du svarbūs keliai: vienas link Gardino–Vilniaus, kuris nuo Gardino šakojosi į r. Lietuvą (Minską, Smolenską), kitas per Lietuvos Brastą į Pagirį (žr.). P. keliai Lietuvą jungė su Lenkija, su Lvovo, Krokuvos, Torunės, Poznanės ir Dancigo rinkomis.

P. vėl išgyveno sąmyšius, kai po D.L.K. Žygimanto nužudymo (1440) Jonušo ir Da-

nutės Kęstutaitės vaikaitis Boleslovas IV užgrobė dalį P. su Bielsku, Drohičinu, Melniku. Taikingai negalėdami tų žemių atgauti, lietuviai prieš Mozūrus pradėjo karo veiksmus, kol pagaliau 1443–44 visą P. atsiėmė. Joje nuo Vytauto laikų (Akty Zapadn. Ross. I Nr. 189) lenkišku papročiu kūrėsi gyventojai. Kaip M. Liubavskis įsakmiai pabrėžia, Drohičino, Melniko ir Bielsko aps. ėmė veikti lenkiško tipo teismai. XVI a. čia atsirado daug smulkios bajorijos, apie kurią buvo sakoma: ‚las, piasek, karaski, ma szlachcic podlaski — P. šlėkta turi: miško, smėlio, karosiukų (žuvies). 1520 Žygimantas Senasis iš Drohičino, Brastos, Bielsko, Kameneco, Melniko ir Kobrinės aps. sudarė atskirą P. vaivadiją, pirmuoju jos vaivada paskirdamas Joną Chodkevičių. Tada valdovas P. pasienyje įkūrė ir tris naujas muitines, kad per P. į Kauną druską vežą pirkliai neskriaustų iždo. Dvi muitinės buvo prie Bugo, trečia prie Narevo — Tikocine.

XVI a. P. vaivadija jau buvo tirštai kolonizuota. 1528 mobilizaciniame D. L. K-tijos kariuomenės sąraše yra plačiai kaimais ir pavardėmis aprašyta ‚voevodstvo Podliaskoje', kurios smulkioji bajorija iš trijų aps. (Drohičino, Melniko ir Bielsko) turėjo statyti 1536 raitelius. Vienas raitelis buvo statomas nuo 8 ‚tarnybų' (‚službų') — mokestinių vienetų. Iš visų D. L. K-tijos slaviškų žemių P. buvo tirščiausiai gyvenama, nes pvz. Volinija testatė 821 raitelį, Polocko žemė — 712 raitelių. Žemaičių žemėje didesnę dalį raitelių (iš viso 1839) turėjo pastatyti stambūs žemvaldžiai, P., kaip smulkūs sąrašai rodo (Russk. istor. bibliot. 33, 120–182), vis turėjo ‚pats bajoras stoti'. P. mozūrai nuo XV a. galo davė Lietuvos bžn. daug klebonų, vikarų, kapitulų narių, net vyskupų. Visi tie ateiviai dvasininkai buvo D. L. K-tijos piliečiai. Suimdami kelių bžn. vietų beneficijas į savo rankas, jie pastoracija beveik visai nesirūpino, nesimokė vietinės kalbos. Iš XVI a. galo ir XVII a. yra žinoma pavardėmis daug Lietuvos kapitulose ir klebonijose sėdėjusių dvasininkų, kurie buvo kilę iš P. Šitoji žemė įgijo reikšmės prie Žygimanto Augusto, kurios iš Radvilų gautame Knišine (žr.) įtaisė poros tūkstančių arklių žirgyną, dažnai čia buvojo ir mirė. Jis pats 1569 III 5 atskiru aktu, kad Lietuva Liublino unijos (žr.) derybose būtų sukalbamesnė, P. vaivadiją prijungė prie Lenkijos. Karūnos politikai vaizdavosi, kad D. L. K-tija neteisingai valdanti P., ir ji turinti Lenkijai priklausyti. Kaip Lenkijos vaivadija P., dėl kurios atplėšimo Lietuvos politikai seimuose dar Vazų laikais nerimo, 1795 pateko į Prūsų karalią (Neuostpreussen), nuo 1807 Varšuvos k-tijon. Po Vienos kongreso (1815) P. buvo viena iš aštuonių Lenkijos karalystės vaivadijų, kurios buvo Rusijos valdžioje. 1845 P. buvo įjungta Liublino gubernijon. Po II pas. karo P. žemė, kaip ir nepriklausomoje Lenkijoje, yra atskira Balstogės (Białystok) vaivadija, kuriai priklauso ne tik Lomža, Drohičinas, Knišinas, Goniądz, Augustavas, bet ir Seinai su Suvalkais. Kobrinė ir Lietuvos Brasta yra atitekę Gudijai, nes naujoji P. vaivadija Bugo deš. kranto tesiekia tik siauručiu ruožu. Užtat Balstogės vaivadija yra padidinta š. dalyje žemėmis iš Rytprūsių: Goldape, Alecka (Olecko), Luku (Ełk, žr.), Grajewo, Kolno.

H. Paszkiewicz, Ze studijów nad polityką polską, litewską i krzyżacką Bolesłowa Jerzego, ostatniego księcia Rusi halicko-włodzimieskiej (Aten. Wileńskie II 1924); (") Z dziejów Podlasia w XIV wieku (Kwart. Hist. 42 1928); *St. Zajączkowski,* W sprawie zajęcia Podlasia przez Giedymina (Aten. Wil. VI 1929); (") Najdawniejsze osadnictwo polskie na Podlasiu (Roczniki dziejów społecznych gospodarczych V 1936); *R. Jakimowicz,* Wschodnia granica osadnictwa mazowiekiego w X i XI w. z Jaćwieżą i Russią i zasieg kolonizacji mazowieckiej na wschodzie (Pamiętnik VI zjazdu historyków polskich 1936); *H. G. Mortensen,* Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum Beginn des 17. Jhs. II 1938; *A. Kamiński,* Jaćwież, terytorium, ludność, stosunki gospodarcze i społeczne 1953. Senoji bibilografija žr. Słownik Geograficzny VIII 1887. Z.I.

Paleo- (gr. palaiós ‚senas') sudurtinių žodžių dalis, nurodant į senovę. Žr. Paleobiologija, Paleobotanika etc.

Paleobiologija (gr.) biologijos (kartais paleontologijos) šaka, kuri rekonstruoja išmirusių gyvių bei augalų gyvenimo būdą, remiantis šių dienų gyvija. Žr. Paleontologija.

Paleobotanika paleontologijos (žr.) šaka — augalų paleontologija, tyrinėjanti augmenijos raidos istoriją. Jos skyrius, apimąs medinius fosilinius augalus, vad. p a l e o d e n d r o l o g i j a.

Paleocenas (gr.) paleogeno (senojo terciaro) apatinis ir seniausias tarpsnis. P. padermės Lietuvoje susikrovusios ant kreidos sistemos sluoksnių.

Paleogenas (gr.), kitaip senasis terciaras, yra kainozoinės eros seniausias tarpsnis. Jis geologinėj klasifikacijoj kai kur išskiriamas iš tretinio (terciaro) ir laikomas atskiru periodu. Jo padermės slūgso ant

mezozoinės eros padermių, t.y. ant kreidos sistemos sluoksnių. P. skirstomas į paleoceną, eoceną ir oligoceną. P. padermės yra žinomos tik pietinės Lietuvos atodangose ir gręžiniuose. Sluoksnių storis įvairuoja nuo 10 iki 60 m. Jam yra būdinga ‚mėlynoji žemė' su gintaru.

Paleogeografija (žr.) paskirų geologinių epochų geografija, tirianti žemynų ir vandenynų vystymosi istoriją nuo pat jų susidarymo pradžios iki dabarties.

Paleografija (gr. palaiós ‚senas' ir graphō ‚rašau') mokslas apie senovės rankos raštą ir rašymo formas pagal išlikusius pavyzdžius. P., plačiai suprasta ir žiūrint jos vardo, turėtų apimti visus senovinius raštus, kokiomis kalbomis jie bebūtų rašyti. Bet Europos kalbomis kalbančių tautų laikoma, kad p. tyrinėja tik graikų ir lotynų senuosius raštus ir dar tuos, kurie jųjų įtakoje susidarę (pvz. slavų). P. nesirūpina raštais, iškaltais, įrėžtais ar įspaustais kietoje medžiagoje (metalas, akmuo, plyta): tai epigrafikos sritis. Kuomet pradėta rašyti ant papiruso, pergamento ir vėliau popieriaus, raštas pradėjo plėtotis kitokiais dėsniais. Tai ir sudaro p. objektą. Jis paprastai galima išreikšti: ‚teisingai skaityti', t.y., išskaityti raides, žodžius, jų sutrumpinimus, jungimus arba ligatūras, nustatyti rašymo formą bei rūšį ir amžių.

Lotynų raštas (mūsiškis yra toks) išsiplėtojo iš graikiškojo. Beveik visos dabartinės raidės yra lotyniško kilimo. Seniausia yra didžiųjų raidžių arba kapitalinė, majuskulinė rašto forma (lot. capitalis, bdv. nuo caput ‚galva'; maius ‚didesnis'). Ji yra perimta iš iškaltų ar įrėžtų raidžių. Kapitalinis raštas (viskas rašoma didžiosiomis raidėmis), prasidėjęs VI a. pr. Kr., išsilaikė iki VII a. po Kr. Apskritai imant, šis raštas išliko dabartinėse lotyniškose spausdintose didžiosiose raidėse. Taip parašyti trys garsieji Šv. Rašto rankraščiai-kodeksai (Vatikano, Sinajaus ir Aleksandrijos, IV–V a. po Kr.). Kasdieniniam reikalui būta paprastesnio rašto, bet jo pavyzdžių neišliko. Tačiau jo įtaka išeina aikštėn po to ėjusiame raidos periode.

Juo daugiausia rašyta nuo IV a. Uncialinį raštą labai mėgo senoviniai krikščionių rašytojai. Jis tesiskiria nuo kapitalinio tuo, kad raidės apvalesnės. Šis rašymo būdas naudota maždaug iki X a. Ir kapitalinis, ir uncialinis raštas laikosi dviejų linijų sistemos: visos raidės esmėje lygios ir nei žemai, nei aukštai neprasikiša už tų linijų. Po to ėjusios rašto formos jau keturių linijų. Čia pagrindas lieka dvi linijos, bet vienos raidės pailginamos viena linija aukštyn, kitos — viena žemyn pvz. tybg). Taip šiandien spausdinama ir ranka rašoma. Tai minuskulinis, arba mažųjų raidžių, raštas (lot. minus ‚mažiau', minusculus ‚mažiukas'). Pusiauuncialinis raštas V a. po Kr. buvo mėgiamiausia rašymo forma. Čia yra ir kapitalinių, ir uncialinių ir kursyvo bei greitraščio elementų. Pusiauuncialiniu būdu buvo galima greičiau rašyti. Jau I a. kasdieninio bėgamojo gyvenimo reikalams buvo naudojamas kursyvas, arba greitraštis. Seniausias yra kapitalinis, arba didžiųjų raidžių kursyvas. Nuo IV a. atsiranda minuskulinis, bei mažųjų raidžių, kursyvas (šis vad. naujuoju, anas — senuoju Romos kursyvu). Čia vadovaujantis principu ‚kaip galima greičiau rašyti', raidės turėjo kisti.

VII a. pradžioje papirusą išstūmė pergamentas. Tai irgi darė įtakos rašto plėtojimuisi. Popierius iš Kinijos per Samarkandą VIII–IX a. paplito arabų valdomuose kraštuose, taigi Sicilijoje ir Ispanijoje. Iš čia jis pateko į Vokietiją ir Angliją, ir XIV a. viduryje jau buvo įsigalėjęs visoje V. Europoje, kol XV a. pakeitė pergamentą. Lietuvoje tai įvyko XVI a., o Rusijoje — XVII a. Nors ikšiolinių tyrinėjimų pirmoji popieriaus dirbtuvė Vilniuje randama tik 1522, bet patsai popierius tame krašte buvo naudojamas jau XV a. Nė vienas Lietuvos Metrikos tyrinėtojas (Ptašickis, Liubavskis, Beršadskis, Lappo, Tichomirov 1940, Majakovskis 1941, Berežkov 1946) nesirūpino medžiaga, ant kurios buvo parašytas to šaltinio originalas. Jo išliko beveik išimtinai kopijos (truputis originalo yra iš XIV a.). Tuo tarpu Lietuvos Metrika pradėta apie 1430. Jos originalo medžiagą praneša 1607 įstatymas arba konstitucija (tuomet kopijavimas ką tik buvo baigtas): girdi, perrašyta, kad ‚raštas ir popierius genda' (pisma y papier absumuie się, Volumina Legum II 449).

Rašymo įrankiai (kaltelis, šepetėlis, rašomoji nendrė, kotelis (‚grifelis'), žąsies plunksna) taip pat veikė rašto evoliuciją. Prisidėjo laiko dvasia ir žmonių skonis. Apskritai, kapitalinis, uncialinis ir pusiauuncialinis raštas laiko atžvilgiu ėjo vienas po kito. Tačiau jie nebuvo vienas kitą pakeičią laikotarpiai, ir neretai viena forma egzistavo šalia kitos.

Pradedant VII a., iš Romos naujojo kur-

syvo Romos imperijos provincijose išsiplėtojo vadinamieji tautiniai raštai bei stiliai. Jų svarbiausi: langobardinis — vidurinėje Italijoje ir popiežiaus bulių (VIII–XIII a.); vestgotinis — ypač Ispanijoje (VII–XIII); merovinginis — Galijoje. Britų salų stiliai kilo iš pusiauuncialinio rašto: airių, čion atneštas iš Galijos V a.; anglosaksų — atėjęs iš Airijos į šiaurės Angliją ir priimtas anglosaksų tautų. Šiuo metu po normanų vikingų nukariavimo pakeistas karolinginiu. Įdomus yra airių stilius, kurio inicialai su gražiais gyvuliniais piešiniais. Esama nuomonių, jog ir šis ir kiti aukščiau minėti stiliai glaudžiai susiję su tautinių raštų kilimu, bet, iš tikrųjų, čia bus veikę tik bendri geografiniai ir, gal būt, kultūriniai faktoriai. Juoba, kad Lietuvoje išsiplėtojo savitas stilius, nors raštas buvo ne tautinis lietuviškas, bet senoviškai-teritoriškai slaviškas. Bet faktas lieka faktu, jog architektūros ir rašto stiliai yra glaudžiame kontakte. Karolingų rašto forma (IX–XII a.) sutampa su architektūros romaninio stiliaus laikotarpiu. Po to ėjęs gotinio rašto viešpatavimas atitinka gotinės architektūros laiko rėmus (XIII–XV a.). Karolingų (t.y., Karolio Didžiojo ir jo papėdininkų) laikais išsiplėtojęs raštas yra minuskulinis su kai kuriomis pusiauuncialinėmis formomis. Jis vienodas, aiškus, gražus. Karolinginis raštas, kaip jis išrodė XII a., šiandien vartojamas spaudoje ir, atitinkamai modifikuotas, taip pat rankos rašte. Spausdinimo amato tai vadinama antiqua. Humanistai šį stilių priėmė savo raštams, kadangi jį klaidingai laikė klasikų stilium (mat, į jų rankas patekę klasikai buvo taip perrašyti). XIII–XV a. vartota vadinamas gotinis raštas, kuris iš tikrųjų yra kilęs iš Karolingų minuskulinio, būtent, jį perlaužus, t.y. susmailinus formas (ir gotinė architektūra yra išsiplėtojus iš romaninės). Kursyvo pavidale jis sudarė pagrindą dabartinio vokiečių gotinio šrifto (kuris vokiškuose kraštuose šiandien egzistuoja šalia Karolinginio-romaninio (kuris kartais vadinamas lotynišku). Bet į vidurinių amžių pabaigą (XIV–XV a.) karolinginis bei gotinis raštas išsigimė, pasidarė negražus ir labai sunkiai paskaitomas. Apaugo visokiomis rašto piktžolėmis, kurių buvo visokių rūšių. Suspensijos — kai viena raidė atstoja visą žodį (C=Consul). Kontrakcijos — kai žodis sutraukiamas į kelias raides (DS =Deus, sps=spiritus, dns=dominus, eps= episcopus, scs = sanctus, mia = misericordia). Ligatūros — kuomet iš keleto raidžių padaroma viena (pvz. iš a ir e, iš f ir i, iš dviejų f ir l). Šis paskutinis būdas yra kilęs iš kursyvo ir čia raidės dažnai pakeičia įprastines savo formas (tai stenografijos elementai). Buvo dar ir kitokių sutrumpinimų. Be to, kiekvienas raštininkas daugiau ar mažiau, buvo išsidirbęs savo sistemą. Prisidėjo skyrybos ženklų netobulumas (kapitalinis raštas visiškai neskyrė žodį nuo žodžio): Karolingų laikais taškas reiškė dvitaškį, o šauktukas — kablelį, kuris dabartinę prasmę gavo tik XV a. Mūsų prasme skiriamieji ženklai pradeda nusistovėti tik XVIII a. Dėl to, ir išėjus paleografijos visą kursą, senovinių rankraščių neįmanoma skaityti, tobulai nemokant kalbos, kuria rašyta. Rankraščių fotografavimas yra patogus, kad juos tobulai multiplikuoja, bet paties išskaitymo bei iššifravimo nepalengvina. Tad suprantama, kad humanistai pradėjo rašyti XII a. Karolingų aiškesniu ir paprastesniu raštu. Jį priėmė ir popiežiaus kurija.

R. slavų rašto plėtojimesi XV–XVIII a. nustatoma šie kursyvo arba greitraščio stiliai: šiaurinės Rusijos, arba Maskvos; pievakarių, arba Kijevo, ir vakarų, arba Vilniaus. Šį pastarąjį galima vadinti ir slavų lietuviškuoju stiliumi. Mat, juo buvo rašoma Lietuvos istorinės valstybės rytinėse srityse ir iš dalies pačioje etnografinėje Lietuvoje. Nors jis labai mažai tyrinėtas, bet galima nustatyti dvi jojo ypatybės: kalba gerokai skiriasi nuo maskvinės, o pats rašto stilius, ypačiai savo inicialais ir ornamentais, yra susidaręs vakarų Europos tiesioginėje įtakoje. Krinta į akį puošnūs inicialai ir kiti ornamentai gėlių motyvais; tai sudarytų dėkingą objektą meno istorijos studijai. Beveik tas pat tinka ir Kijevo bei Rusijos pietvakarių stiliui, atseit, sričių, kurios yra ilgą laiką buvusios Lietuvos istorinės valstybės dalys. R. slavų lietuviško, arba Vilniaus, stiliaus ypatybės XVI a. pirmoje dalyje perėjo ir į spaudinius, kurie čia atsirado 40 metų anksčiau nei Maskvoje. Jau nuo XIII a. vidurio Lietuvoje rašyta dar lotynų ir vokiečių kalbomis, kurių raštai buvo pagal vakarų Europos paleografijos atitinkamų laikotarpių dėsnius.

Lietuviškai rašytų nuotrupų (paskirų sakinių ir žodžių) iš XIV–XVI a. išliko lotyniškuose, vokiškuose ir įvairiuose slaviškuose raštuose (kronikose ir dokumentuose).

Bet seniausieji sakiniai (1351 Kęstučio priesaika ir 1409–10 Dlugošo paduotas, žemaičių kreipimasis į Vytautą) dėl autorių ar perrašinėtojų nemokėjimo lietuvių k., yra nesuprantami. Nesuprantamai, keistai skamba ir dalis žemaitiškų vietovardžių, žodžių ir sakinių iš XVI a., kuriuos archyvininkas J. Sprogis, patsai latvis ir nemokėjęs lietuviškai, paduoda savajame ‚Senosios Žemaičių žemės geografiniame žodyne' (Geografičeskij Slovarj Drevnej Žomojtskoj Zemli, Vilna, 1888; apie nemokėjimą lietuviškai ir suklydimus prisipažįsta įžangoje).

Pirmai lietuviškai knygai esant išspausdintai (gotiniu raštu) 1547, pagal logiškai natūralų dalykų plėtojimąsi atrodo, jog lietuviškai rašyti bus buvę pradėta koki šimtą metų anksčiau, atseit XV a. Tuomet jau buvo asmenų, baigusių V. Europos univ., viena, ir buvo daug įstaigų, vedusių savo raštines, antra, sostinėje valdovo bei centraliniams reikalams ir visame krašte vietiniams reikalams — bažnyčių, teismų, miestų, valdovo dvarų. Bažnyčios, vidurinių amžių tvarka, kiekviena sau ranka nusirašydavo reikiamas dvasininkams ir pamaldoms knygas (brevijorius, ritualus ir kitokias). Ir trečias dalykas: Lietuvos valdovai, pradedant Gediminu, pabrėždavo reikalą vyskupams mokėti vietinę kalbą, ir ta ypatybė kandidatams į Vilniaus ir Žemaičių sostus buvo laikoma viena iš teigiamiausių. Pagaliau, ketvirta: bažnyčia ir žemės ūkio dvaras buvo arčiausia plačiosios, paprastosios visuomenės ir liaudies. O valdovo dvarų, kaip niekur kitur Europoje, Lietuvoje, atseit, jos etnografinėje dalyje, buvo daugybė. Kaip matyti iš Lietuvos Metrikos, jie buvo įpareigoti turėti raštininkus ir raštines ir duoti atskaitomybę centro įstaigoms Vilniuje. Tie raštininkai mokėjo lietuviškai, kadangi į svetima kalba rašytus dvarų inventorius prikaišiojo tiksliai užrašytų lietuviškų žodžių.

P. atsirado, kaip kovos mokslas, iš ginčo J. Mabillono (atstovaujančio benediktinams) su Dan. Papebrochu (atstovaujančio jėzuitams bolandistams) dėl senovės dokumentų tikrumo. Mabillonas ta proga paskelbė De re diplomatica 1681 (pakartota 1704), o B. de Montfauconas — Paleographica graeca 1708 (šiame veikale pirmą kartą pavartotas p. terminas), kas davė pradžią paleografijai. Ją, kaip mokslą, pagrindė italas Scipione Maffei savo veikalu Istoria diplomatica 1727. P. sistemą sutrauktai davė benediktinai R. P. Tassin ir C. F. Toustain veikale Nouvau traité de diplomatique (1750–65). Naujojo mokslo darbo vieta pasidarė Paryžiaus École des chartes, kur daug dirbo L. Delisle. Ypačiai paleografijoj pasižymėjo: italai C. Paoli, L. Schiaparelli, vokiečiai W. Wattenbach, Sickel, L. Traube, Gardthausen, anglas E. M. Thompson. XIX ir XX a. įvairiuose kraštuose atsirado paleografinių institutų ir draugijų. Daug yra nudirbusi Anglijos Palaeographical Society ir New Palaeographical Society.

Thompson, An Introduction to Greek and Latin Palaeography ²1896; *Saunders*, Ancient Handwriting 1909; *Prou*, Manuel de paléographie 1924; *Giry*, Manuel de diplomatique 1894; *Wattenbach*, Anleitung zur lateinischen Palaeographie ⁴1886; *Jensen*, Geschichte der Schrift 1925; *Vittani*, Palaeographia Latina 1914; *L. Delisle*, Le cabinet des manuscrits 1868–81; *Petzel und Glauning*, Die Schrifttafeln der 9.-16. Jahrhunderte, 5 tt., 1910–30; *I. I. Sreznevskij*, Slaviano-russkaja paleografija XI–XIV 1881; *A. I. Sobolevskij*, Slav.-russkaja paleografija, 2 tt., 1901–02; *E. K. Karskij*, Slaviano-kirilovskaja paleografija 1928; *N. S. Čajev ir L. V. Lichachev*, Russkaja paleografija 1946; Sbornik paleografičeskich snimkov etc., vyp. 1, 1884 (29 nuotraukos Lietuvos pergamentinių dokumentų iš 1432–1542). *J.Mts.*

Paleoklimatologija (gr.) mokslas apie geologinės praeities klimatus, remiantis uolienomis ir fosilijomis. Tiriant sedimentacijos pobūdį ir lyginant sausumos bei vandenynų organinius radinius (fosilijas) su dabartine flora bei fauna ir, prileidžiant, kad gyvija vystėsi pagal tas pačias arba labai artimas sąlygas, atkuriamas to laiko ar tos vietos klimatas. Pvz. gliacialiniai sedimentai ir skurdi arktikos augmenija liudija buvus labai šaltą klimatą; sluoksniuoti moliai (varvos) liudija sezoninį šalimą ir tirpimą; koralų buvimas liudija vyravus šiltus tropinius vandenis; raudoni triaso sedimentai rodo buvus dykumines sąlygas ir t.t. *B.Sld.*

Paleolitas (iš gr. palaios ‚senovinis' ir lithos ‚akmuo'), arba senasis akmens amžius, yra seniausia žmonijos istorijos dalis nuo įrankį vartojančio žmogaus pasirodymo (prieš 700–600.000 m.) iki dabartinės geologinės eros pradžios (apie 8000 m. pr. Kr.). P. sutampa su geologine era, vad. pleistocenu, arba ledynų amžiumi. Klimatas tuo metu nebuvo vienodas: čia atšildavo, čia vėl atšaldavo. Kalnuotose Europos srityse atsekami keturi ledynų periodai (žr. Ledynmetis), pavadinti pagal upes Günz, Mindel, Riss ir Würm, prie kurių įvairių ledynų pėdsakai buvo pastebėti ir ištirti. Klimato keitimasis turėjo įtakos augmenijai, gyvūnijai ir p. kultūros charakteriui. P. žmogus buvo medžiotojas ir

augalinio maisto rinkėjas. Jo įrankiai gaminta iš titnago, akmens, kaulo ir rago (medžio ar kitokios nykstančios medžiagos įrankiai iki mūsų laikų neišliko).

P. skirstomas į ankstyvąjį, vidurinį ir vėlyvąjį, o šių kiekvienas dar į daugelį periodų. Atskiriems p. periodams pavadinti vartojami Prancūzijos vietų vardai, kadangi daugumas p. gyvenviečių anksčiausiai buvo aptikta Prancūzijoje. Pastaruoju metu p. kultūros tyrinėjimas dideliu mastu vyksta visame pasaulyje, ne tik V. Europoje, kaip kad buvo XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje. Afrikos ir rytinės Azijos p. kultūros periodai vadinami kitais, vietiniais, vardais. Europos p. skirstomas į šiuos periodus:

Ankstyvasis p. Jam būdingos rankinių kirvių ir įrankių iš titnago skalų tradicijos. Ankstyviausias p. kultūros tarpsnis yra abevilinis (Abbeville, seniau vadintas Chelle) periodas. Jis pavadintas pagal Abbeville mst. Prancūzijoje. Radiniai aptinkami ankstyvame pleistocene sluoksny, sutampančiame su pirmuoju tarpledyniniu periodu. Būdingi dideli, netaisyklingo pavidalo rankiniai akmens kirviai. Ašelinis (Acheul) periodas prasideda antrajame tarpledyniniame laikotarpyje ir tęsiasi iki trečiojo tarpledyninio periodo galo. Jis apima ilgiausią V. Europos p. laikotarpį. Gyvenvietė Acheul, pagal kurią tas periodas pavadintas, yra Somme upės slėnyje, netoli Amiens, Š. Prancūzijoje. Ašelinės kultūros rankiniai kirviai jau yra tobulesnės formos, negu abevilinės. Šio periodo galui būdingi pailgi rankiniai kirviai su ganą aštriomis briaunomis, dėl to ašelinio periodo galas dažnai dar vad. atskiru ‚Micoque' vardu. Visuose ašelinio periodo sluoksniuose jau pasirodo įrankiai iš titnago skalų. Klaktoninis (Clacton) periodas pavadintas pagal radimo vietą Clacton-on-Sea, Essex, p.r. Anglijoj. Jis sutampa su antrojo tarpledynio periodo pradžia. Būdingi įrankiai iš titnago skalų ir skaldytinių. Skalos gan primityvios, nuskeltos nuo disko pavidalo skaldytinių. Levaluinis (Levallois) periodas pavadintas pagal to paties vardo radimo vietą Paryžiaus priemiestyje. Jis prasideda antrojo tarpledyninio periodo gale ir tęsiasi iki ketvirtojo (Würm) ledyno. Įrankių dirbimo technika yra patobulėjusi. Skaldytiniai prieš skėlimą buvo paruošiami. Titnago skalos buvo gan didelės ir simetriškos. Šalia įrankių iš titnago skalų dar buvo vartojami ir rankiniai kirviai.

Vidurinis p. sutampa su trečiuoju tarpledyniniu periodu ir tęsiasi per ketvirtojo tarpledyninio periodo pradžią. Apima dalį levaluinio periodo, musterinį (Moustier) ir tajacinį (Tayace) periodus. Musterinis žmogus priklausė Neandertalio rasei, tajaciniame periode pasirodė pirmieji Homo sapiens kaulai. Musteriniuose sluoksniuose rasti pirmieji ugnies vartojimo pėdsakai bei ankstyviausieji žmonių kapai. Įrankiai buvo daug įvairesni negu anksčiau. Labiausiai šiam periodui būdingi iečių antgaliai bei šoniniai gremžtukai. Rankiniai kirviai taip pat dar buvo vartojami, tik mažesni už ankstyvojo p. kirvius. Pasirodo kaulo pramonė. Žmonės gyveno mažomis grupėmis. Jau egzistavo mažo maštabo socialinės institucijos.

Vėlyvasis p., arba p. galas, apima maždaug dešimtą dalį viso p. Prasideda nuo Würm I–II ledyno ir tęsiasi iki ledynų amžiaus galo. Pastebimas didelis kultūros pakilimas, įrankiai labai patobulėjo. Titnago įrankiai buvo daromi iš gražiai nuskeltų skelčių. Kaulas, dramblio kaulas bei ragas dažnai vartojamas įrankiams. Jau turėta adatų, siūlų, kailinių drabužių, žeberklų, iečių mėtyklių. Žmonės gyveno pusiau žemėn įkastose palapinėse. Vėlyvajame p. iškyla žmogus-menininkas. Urvų sienose pasirodo įrėžti ir nutapyti gyvulių bei įvairių simbolinių ženklų paveikslai, gyvulių ir žmonių bareljefai ir skulptūros randamos kultūriniuose sluoksniuose ar ant urvų sienų (žr. Menas, meno pradmenys). Atsiranda muzika, šokis, įvairios religinės apeigos, susijusios su medžioklės magija ir su vaisingumo kultu, kaukių vartojimas. Socialinė organizacija jau žymiai sudėtingesnė. Spėjama, kad jau yra buvusi kolektyvinė medžioklė, privati nuosavybė ir klasių diferenciacija. Tos staiga iškilusios kultūros nešėjas buvo Homo sapiens. Primityvusis Neandertalio rasės žmogus išnyko.

Vėlyvasis p. paskutiniu metu skirstomas į šiuos periodus: perigordinis (Perigord), pavadintas pagal P. Prancūzijos sritį. Įrankiams būdingos skeltės su nuretušuotomis nugarėlėmis, ankstyvesnieji ir vėlyvesnieji strėlių antgalių tipai vadinami Chatelperon, Gravette ir Font Robert vardais (vardai pagal radinių vietas). Keletas žmogaus torso skulptūrų ir bareljefų priskiriama šiam periodui. Orinja-

kinis (Aurignac) periodas pavadintas pagal radimo vietą Haute-Garonne provincijoj, P. Prancūzijoj. Jis iš dalies egzistavo lygiagrečiai perigordiniam; tai rodo kelių skirtingų kultūrų buvimą V. Europoje tuo pačiu metu. Titnago įrankiams būdingi stačiai neretušuotais galais gremžtukai, skeltės stipriai nuretušuotais šonais, rėžtukai bei antgaliai. Kaulas buvo dažnai vartojamas strėlių antgaliams, grąžteliams bei kaltams. Pragręžti gyvulio dantys, sraigės, ornamentuoti kauliukai ar dramblio kaulo gabalėliai buvo orinjakinio žmogaus papuošalai. Su šiuo periodu susijusi meno pradžia. Iš šio laikotarpio žinoma gan didelis skaičius meno paminklų — paleolito ‚venerų', gyvulių skulptūrų ir raižinių. Solutrinis (Solutré) periodas, pavadintas pagal radimo vietą prie Mâcon, Sâone-et-Loire provincijoje, pasižymi titnago įrankių tobulumu, ypač proporcingai iš abiejų pusių retušuotais lauro lapo pavidalo titnaginiais antgaliais. Jis sutampa su gan šalto klimato periodu. Magdaleninis periodas, pavadintas pagal La Madeleine urvą prie Les Eyzies, Dordogne provincijoje, p.v. Prancūzijoje. Labiausiai pasižymi savo meno paminklais, tiek skulptūra, tiek tapyba. Čia buvo pasiektas p. meno kulminacijos taškas. Magdaleniniame periode dominavo nebe titnago, o kaulo ir rago įrankiai.

Afrikoje ir Azijoje p. iš dalies vystėsi lygiagrečiai Europai, iš dalies rodo individualius bruožus. Artimieji Rytai bei Š. Afrika rodo gan panašius kultūros tarpsnius į V. Europos, o pietinė bei rytinė Afrika ir pietų rytų Azija kaskart atskleidžia daugiau naujų radinių, rodančių, kad ten p. kultūra vystėsi savarankiškais keliais. Pvz. ankstyvajam p. šiose srityse būdinga iš akmenukų padarytų įrankių tradicija.

J. R. Braidwood, Prehistoric Men 1957; *H. Breuil ir R. Lantier,* Les hommes de la pierre ancienne (Paléolithique et Mésolitique) 1951; *G. Clark,* Prehistoric Europe: The Economic Basis 1952; *D. A. E. Garrod,* The Relations Between Southwest Asia and Europe in the Later Palaeolithic Age (Journal of World History I, 13–38, 1953); *L. S. B. Leakey,* Stone Age Africa 1936; (") Adam's Ancestors 1953; *H. L. Movius, Jr.,* The Lower Palaeolithic Cultures of Southern and Eastern Asia (Transactions of the American Philosophical Society, vol. 38, No. 4); (") Old World Prehistory: Palaeolithic (Anthropology To-day 1953); *K. P. Oakley,* Man the Toolmaker 1950; *D. Peyrony,* Éléments de préhistoire 1948; *F. E. Zeuner,* Dating the Past 1953. *M.Gbt.*

Paleologai paskutinė Bizantijos imperatorių dinastija, prasidėjusi Mykolo VIII atkurtąja imperija 1261 ir išsilaikiusi iki josios žlugimo 1453. P. gavo susiaurėjusią ir pakrikusią imperiją. Jai tepriklausė šiaurės vakarų kampelis M. Azijoj, Bosforas ir Helespontas su Konstantinopoliu, Trakijos ir Makedonijos dalis su kai kuriomis kitomis sritimis ir Egėjo jūros salomis. Ją spaudė iš rytų turkai otomanai, o iš vakarų serbai. Ir prie imperijos palikusios sritys maža teklausė centro valdžios. Kaip tik tuo metu įsigalėjo stambūs feodalai, kurie beveik nepriklausomai politikavo ir buvo iš dalies atsipalaidavę nuo valstybinių pareigų—pirmoj eilėj nuo karinės tarnybos. Tad imperijos vyriausybė turėjo remtis daugiausia svetimaisiais samdiniais, kuriems mokamos algos sunkino jos iždą.

Jau pirmam vos imperiją atstačiusiam Mykolui VIII, be minėtų priešų, ėmė grėsti dar Neapolio kng. Karolis d'Anjou, svajojęs tapti Bizantijos imperatorium. Imperatorius bandė gelbėtis unija su Vakarų Bažnyčia, sutarta Lijono sinode 1274. Unija susilaukė didelio pasipriešinimo iš ortodoksinės visuomenės ir neįvyko. Mykolo VIII įpėdiniai, nors buvo veiklūs ir sumanūs valdovai, tačiau dėl išteklių stokos ir įsigalėjusio separatizmo negalėjo sėkmingai spirtis priešams. Imperijos suirimą dar greitino ir dinastinės kovos dėl sosto, kurios itin skaudžios buvo XIV a. vidury, kada prieš P. Joną V sukilo uzurpatorius Jonas Kantakuzėnas, pasitelkęs turkus, kurie persikėlė per Bosforą ir įsitvirtino Galipoly (1354). Tuo būdu turkai įkėlė kojų į Balkanus ir ėmė plėstis į bizantiečių ir serbų žemes. Veltui Jonas V šaukėsi Europos pagalbos ir net pats Romoj kataliku virto; europiečiai jam nieko nepadėjo. Tuo tarpu turkai slinko Makedonijos link, įsibrovė į Serbiją ir smarkiai sumušė serbus Kosovo lauke (1389). Pralaimėto mūšio dėlei serbai ir bulgarai tapo turkų duoklininkais ir turėjo eiti jiems karo tarnybą. Labai susiaurinta ir suspausta iki Konstantinopolio su apylinkėmis imperija atsidūrė turkų valioj, o imperatoriai tapo sultonų vasalais. Veltui P. Manuelis II (1391–1425) šaukėsi europiečių pagalbos ir kvietė juos į kryžiaus žygį. Tiesa, Vengrijos karalius Zigmantas Liuksemburgietis, prancūzų ir kitų padedamas, traukė prieš turkus Konstantinopolio link; tačiau turkų sultonas Bajazetas smarkiai sumušė kryžininkus ties Nikopoliu (1396). Tik garsaus Tamerlano vedamų mongolų pasirodymas M. Azijoje, prieš kuriuos patraukęs sultonas Bajazetas buvo smarkiai sumuštas ir į nelaisvę paimtas, išgelbėjo šiuo

metu Konstantinopolį nuo žlugimo. Paskutinį kartą gelbėti imperiją griebėsi P. Jonas VIII, kai su savo patriarchu ir keliais dvasininkais atvyko į Florencijos sinodą ir sutarė bažnytinę uniją 1439. Unija tik papiktino imperijos bažnyčią ir slavus, ypač rusus. Tačiau kryžiaus žygis vis dėlto buvo surengtas prieš turkus, ir jam vadovavo Vengrijos karalius Vladislovas Jogailaitis. Jis baigėsi kryžininkų pralaimėjimu ties Varna ir Jogailaičio žuvimu (1444). Jono VIII įpėdiniui Konstantinui XI viešpataujant, turkai pasišovė padaryti galą imperijai ir apsiautė Konstantinopolį. Bizantiečiai, neprilygdami turkams artilerijos pabūklais, negalėjo atsilaikyti, ir priešai įsiveržė į miestą. Su jais kaudamasis žuvo paskutinis P. imperatorius.

P. giminė dar pusantro šimto metų su viršum valdė Montferato k-tiją Italijoje. Viena P. giminės palikuonė, Zoe (Sofija), paskutinio imperatoriaus dukterėčia, atsidūrė Romoj ir čia, popiežiaus tarpininkavimu, liko įpinšta rusų carui Jonui III. Šios vedybos lyg legalizavo jau anksčiau carų puoselėtas aspiracijas tapti rytinės Romos valdovų įpėdiniais. Tuo būdu jie įsivedė į savo rūmus bizantiškas ceremonijas ir valstybiniu ženklu pasirinko dvigalvį bizantišką erelį. Šios tendencijos poveikyje kilo teorija, jog Maskva esanti trečioji Roma, atseit, vienintelė tikrosios (ortodoksinės) krikščionybės tvirtovė.

E. Pears, The Destruction of the Greek Empire 1903; *G. Ostrogorsky*, History of the Byzantine State 1956; *J. M. Hussey*, The Byzantine World 1957. *J.J.*

Paléologue Georges Maurice (1859-1944) prancūzų diplomatas, istorinių, meno bei literatūros veikalų autorius. 1907–12 pasiuntinys Bulgarijoje, 1912–14 užsienio reikalų m-joj politinio departamento dir., 1914–17 pasiuntinys Rusijoje, 1917–20 užsienio reikalų m-jos gen. sekr., 1928 Prancūzų akad. narys. P. buvo glaudžios santarvės tarp Prancūzijos ir Rusijos šalininkas, suvaidinęs svarbų vaidmenį karo išvakarėse. Vertingas jo veikalas La Russie des Tsars pendant la grand guerre 1921–22. Kiti veikalai: A de Vigny 1892, Rome 1902, Essai sur la Dante 1907, Talleyrand, Metternich, Chateaubriand 1925, Un grand réaliste (Cavour) 1926, Un grand tournant de la politique mondiale 1904–06, 1934, Guillaume II et Nicolas II 1935, Alexandre I 1937, Les précurseurs de Lénine 1938, Elisabeth, impératrice d'Autriche 1939, Journal de l'affaire Dreyfus 1955. *P.Č.*

Paleontologija (gr. palaiós ‚senas', ón ‚būtis' ir logos ‚mokslas') mokslas apie išmirusią gyvuliją ir augmeniją, gyvenusią žemės praeities geologiniuose amžiuose. P. tyrinėjimo objektas yra išmirusių augalų ir gyvulių likučiai, randami žemės plutoje. Juos vadiname suakmenėjimais arba fosilijomis. Tik labai retai išimtinėmis sąlygomis žemės plutoje randami organizmai išliko nepakitėję. Paprastai suakmenėdamos išlieka organizmų tik kietosios dalys, o minkštas kūnas supūva, sutrūnija ir išnyksta. Augmenijos kietąsias dalis sudaro celiuliozė, gyvulijos kietąsias dalis stuburinių tarpe — kaulai, dantys, žuvų žvynai, o bestuburių — kiautai bei skydai, dengiantieji minkštą kūną. Gyvūnijos tarpe pasitaiko tokių, kurių minkštą kūną dengia chitininis arba raginis kiautas. Kad suakmenėtų, mirę organizmai turi būti greitai padengti nuosėdų. Dengiančios nuosėdos apsaugo organizmą nuo visiško sunykimo. Sausažemy išlikti organizmams sąlygos labai nepalankios. Čia temperatūros, oro, drėgmės, bakterijų veikimas yra toks didelis, kad tik izoliuotas nuo išorinių veiksnių organizmas gali išlikti. Tokia apsauganti medžiaga buvo gintaras, kuriame išliko tūkstančiai įvairiausių vabzdžių su visomis detalėmis iš oligoceno laikotarpio. Ledyne įšalusieji mamutai liko konservuoti ir išliko maža pakitę kaip fosilinė liekana iš prieš keleto šimtų tūkstančių metų pleistoceno laikotarpio. Pleistoceno laikotarpio raganosis, rastas Starunijoj, r. Karpatų pakraštyje, išliko, nes buvo paskendęs druskinėje versmėje. Durpynai Airijoj arba asfaltiniai ežerai Kalifornijoje yra pavyzdžiai tų palankių sąlygų organizmams išlikti fosiliniame stovyje.

Miręs organizmas, patekęs į jūrų ar ežerų nuosėdas, praeina fosilizacijos procesą. Tuo procesu organizmai tiek pasikeičia, jog tampa atsparūs naikinančių veiksnių įtakai. Tų procesų metu nyksta organiškoji medžiaga. Kietosios organizmų dalys iš dalies arba visiškai pasikeičia. Pvz. $CaCO_3$ — aragonitas pasikeičia į labiau atsparų kalcitą arba kalkių sąstato kiautas pasikeičia į titnaginį suakmenėjimą. Pasitaiko ir atvirkščias pakitėjimas, jog titnaginiai griaučiai pavirsta kalkiniais, pvz. koralų tarpe. Celiuliozė, chitininė ir kremzlinė medžiaga suanglėja. Tačiau fosilizaciniai procesai nepakeičia organizmo išvaizdos. Kiaute esąs minkštas gyvio kūnas supūva ir išnyksta, o likusioji kiauto

viduje tuštuma prisipildo dumblo ar kitos nuosėdinės medžiagos.

Remdamosi išlikusia žemės sluoksniuose įvairiausia medžiaga, p. seka buvusį gyvenimą, judėjimą, rūšių raidą ir jų kitimą.

Anglas W. Smith XVIII a. pirmasis pastebėjo, kad kiekviename sluoksnyje pasitaiko tik jam charakteringi suakmenėjimai, vadinami vadovaujamosiais (leading fossils). Remiantis vadomaujamaisiais suakmenėjimais, nustatyta sluoksnių nuoseklus eiliavimas pagal amžių. Tuo būdu pirmąkart tapo įvestas geologinės chronologijos pagrindas paremtas suakmenėjimais. Savo raidos pirmame laikotarpyje p. buvo išimtinai geologijos tarnyboje. Tik nuo XIX a. pirmosios pusės, kai prasidėjo greita gamtos tyrinėjimų pažanga, ji patapo savarankišku biologijos mokslu.

P. praplečia mūsų žinią apie augmenijos ir gyvulijos pasaulį. Žinome, kad mus apsupančios faunos ir floros kai kurios grupės yra tik negausūs seniau klestėjusios gyvūnijos likučiai. Pvz. cefalopodai, jūrų lelijos, kremzliniais griaučiais žuvys, ropliai ir kt. jau atgyveno savo klestėjimo amžių, o šiandien paliko vos silpni likučiai. P. gali šiandieninės faunos ir floros vaizdą papildyti ir duoti pilną gyvūnijos pasaulio raidos vaizdą. Botanika ir zoologija iš p. gauna esminių papildymų, liečiančių organinio pasaulio raidą ir sistematiką. Didelės įtakos į p. išsivystymą padarė evoliucijos teorija. Po Ch. Darvino veikalo apie rūšių atsiradimą natūralinės atrankos keliu pasirodymo (1859), evoliucijos buvimo įrodymas patapo vyriausiu p. uždaviniu. Į tolimesnių paleozoologinių tyrinėjimų kryptį didelės įtakos padarė Wl. Kowalewskio (1843–83) ir belgų paleozoologo Ludwiko Dollo (1857–1931) mokslo darbai. Wl. Kowalewski, Darwino teorijos karštas šalininkas, tyrinėdamas fosilinę gyvūniją, atkreipė dėmesį į priežastis, kurios sukelia morfologinių kitėjimų atsiradimą evoliucinėje raidoje. L. Dollo, tęsdamas Kowalewskio mintį, išvystė paleozoologijoj naują tyrinėjimų kryptį — e k o l o g i n ę p. Jis įrodė, kad raida yra surišta su aplinkos sąlygomis, kuriose gyvulija gyvena.

Šiandien į p. problematikos sritį, šalia evoliucijos eigos atgaminimo, įeina visa eilė teoretinio pobūdžio uždavinių ir problemų, kaip pvz. evoliuciją valdančių dėsnių nustatymas, evoliucijos tempo susekimas, atskirų gyvūnijos grupių išmirimo problemos išsprendimas žemės istorijoje ir kt.

P. apima 4 disciplinas: 1. paleozoologija — gyvulijos pasaulio raidos istorija glaudžiame ryšyje su zoologija, lyginamąja anatomija ir zoogeografija; 2. paleobotanika — augmenijos pasaulio raidos istorija surišta su botanika ir augalų geografija; 3. paleobiologija — gyvūnijos bendrų raidos dėsnių nustatymas ryšium su biologijos problemomis; 4. mikropaleontologija — fosilinių mikroorganizmų tyrinėjimas. Tai jauniausioji p. šaka, turinti svarbios reikšmės ieškant žemėje mineralinių turtų.

E. Hennig, Wesen und Wege der P. 1932; *E. Dacqué,* Organische Morphologie und P. 1935; *H. Schmidt,* Einführung in die P. 1935; (") Grundfragen der P. 1950; *O.Schindewolf,* Wesen und Geschichte der P. 1948; *O. Kuhn,* Lehrbuch der Paläazoologie 1950; *A. M. Davis,* Introduction to P. ²1947; *H. H. Swinnerton,* Outlines of P. ³1947. *Č.P.*

Paleosociologija bendrosios sociologijos dalis, nagrinėjanti visuomeninius instinktus, t.y. tuos visuomeninių būtybių veiksmus, kurie tiesiogiai kyla iš organiškų paveldėtų, pasisavintų ar visuomeniškumui palankių polinkių. Čia priklauso visa gyvulinė sociologija, būtent, gyvulių tarpusavio santykiai ir santykiai su žmogumi. Grynai žmogiškosios visuomenės mokslas — n e o s o c i o l o g i j a nagrinėja pilnutinį visuomeninį gyvenimą, kur instinktai reiškiasi drauge su aukštesnėmis galiomis (atmintis, vaizduotė, kalba, pažintis, valia, auklėjimas, išradingumas, protas ir pn.). Šios dvi bendrosios sociologijos dalys negali būti visiškai išskirtos jau vien dėl to, kad jokia aukštesniųjų galių pažanga negali panaikinti instinktų bei organinių polinkių vaidmens. Iš kitos pusės, negalima pritarti biologinės bei psichologinės pakraipos sociologams (Espinas, Rabaud, Picard, Bouvier, Wheeler ir kt.), kiek tai liečia p. pirmumą prieš neosociologiją. Žmogiškosios visuomenės reiškiniuose ta oati tikrovė apsprendžia instinktus ir sąmonę. *K.J.Čg.*

Paleoteris (Palaeothrium, Plagiglophus) šeima, kurios tęsėjai dabartyje yra arkliai ir kt. jų negausūs giminaičiai. Išsivystė tretinio periodo gale ir priklausė naguočių būrio liektanagių pobūriui, kurio dalyviai iltinį dantį turėjo atskirtą tarpu, tretysis jų pirštas buvo daugiausia išsivystęs, antrasis daug trumpesnis, ketvirtasis ir penktasis nefunkcionavo. Jie gyveno Europoje iki oligoceno.

Paleozojas (gr. palaiós ‚senas' ir zōon ‚gyvis') arba paleozoinė era, senieji Žemės istorijos amžiai, kurie truko ilgiau

negu 300 mil. metų. Paleozoinių uolienų sluoksniai yra susiklostę prekambrio (eozoinių, arba proterozoinių) uolienų viršuje, o mezozoinių uolienų apačioje. P. pradžia buvo siejama su pirmosios gyvijos atsiradimu žemėje, ir pirmieji p. sluoksniai turėjo būti iš seniausių žemės plutos uolienų su fosilijomis. Tačiau dabar tai atrodo netikslu, nes fosilijų žymių rasta ir prekambryje. P. skirstomas įvairiai. Vokietijoje ir nepriklausomoj Lietuvoj p. buvo skirstomas į penkis periodus: kambris, siluras, devonas, karbonas ir permė; dabartinėje Lietuvoje — į šešis periodus: kambris, ordovikas, siluras, devonas, karbonas, permė. Amerikoje skirstomas į šešis ar septynis periodus, nes kai kurie autoriai karboną dar skirsto į misisipį ir pensilvanį ir laiko juos atskirais periodais.

P. padermėse vyrauja jūrinės sedimentinės uolienos: skalūnai, dolomitai, klintys, smiltainiai ir kt. Gyvūnija ir augmenija buvo įvairi, vyravo aukštesnieji (su kiauteliais) jūriniai bestuburiai ir primityvūs stuburiniai. Apie eros vidurį atsirado žuvys, o į pabaigą pagausėjo amfibijos, primityvios reptilijos ir vabzdžiai. Vyravo algės, bežiedžiai augalai. Antroje pusėje pagausėjo pirmieji sausažemio gyviai, augalai ir pirmieji miškai. Įvairiose pasaulio dalyse susidarė kaledoniniai (žr. Kaledonidai) ir varistiniai (žr.) kalnynai ir prasidėjo alpininiai. Pietų pusrutuly buvo išplitęs apledėjimas, apėmęs Australiją, Tasmaniją, P. Afriką ir P. Ameriką. Gausūs druskų ir gipso telkiniai liudija buvus aridinį klimatą.

Lietuvoj yra visų p. eros sistemų sluoksnių, išskyrus neaiškų karboną. Devono ir permės dariniai užtinkami atodangose ir gręžiniuose, o kambrio, ordoviko ir siluro uolienos užtinkamos tik gręžiniuose. *B.Sld.*

P. a u g a l i j a. Šioje eroje gyvija pasirodo jau sausumoje. Iš pradžių augalija buvo veik tik dumblinė. Seniausiu augalu laikomas jūrinis dumblis Cryptozoon (kambrio laikų). Devono laikais žinomi buvę pirmieji miškai sporinių induočių (Pteridophyta) ir plikasėklių (Gymnospermae) medžių sudėties. Pirmųjų sporinių induočių fosilijų užtikta Kanadoje, JAV ir Europoje. Asiūklio tipo Calamophyton fosilijų užtikta V. Europoje, pataisainių tipo Protolepidodendron — JAV, Europoje ir Australijoje. Pastarasis laikomas buvusiu pirmuoju miško medžiu. Seniausių miškų fosilijos — suakmenėję miškai — rasti JAV, Naujorko valstybėje. Juose pažymėtini primityvieji mediniai paparčiai. Vienas jų, vėlyvesnių devono laikų genties Eospermatopteris, augęs į v. nuo dabartinių Catskill kalnų, siekė apie 1 m skersmens ir 10–13 m aukščio. Plikasėklio Callixylon medžio fosilijų rasta Š. Amerikoje ir Rusijoje. Karbono laikų flora pradžioje buvo panaši į devoniškę, bet jau gausesnių genčių bei skirčių. Pabrėžtini joje mediniai pataisainiai (Lycopodinae) ir asiūkliniai (Equisetinae), vyravę anų laikų pelkėse. Kartu jau tada ėmė rastis ir dengtasėklių (Angiospermae) augalų. Beveik visuose kontinentuose rasta fosilijų medžio Cordiates — spygliuočių pirmatako. Permės laikmečiui baigiantis, ryšium su klimato pasikeitimu, didelė augalijos dalis išnyko; beišliko žoliniai ir dalis sporinių induočių bei spygliuočių, evoliucionavusių mezozojuje į šių laikų augalijos formas. Jų fosilinių liekanų gausu Arizonoje, Didžiojo tarpeklio srityse. *J.Rkt.*

Palėpė 1. vieta po trobesio stogu iš lauko pusės (žr. Pastogė, 2); 2. gilus kampas po stogu ant aukšto (ant lubų).

Palėpštis (Cytisus) ankštinių (Leguminosae) šeimos žemaūgiai krūmai. Žiedai stačiose kekėse ar galvelėse, kvapūs. P. j u o d ė j ą s (C. nigricans), apie 1 m aukščio krūmas; žiedai auglių viršūnėse, geltoni; į rudenį lapai ir žiedai pajuosta; kilęs iš V. Europos; Lietuvoje atsparus. P. r a i z g u o t i s (C. capitatus), apie 1 m aukščio. Žiedai auglių galuose galvelių, skėčių žiedynuose ar pavieni, geltoni; Vidurio Europos čiabuvis. P. ž e m u t i s (C. ratisbonensis), 10–30 cm aukščio krūmas, neretai šliaužiąs pažeme; žiedai pavieniai ar kuokštais, geltoni; savaime auga P. ir R. Vokietijoje. P. p a p r a s t a s i s, d a r ž e l i n i s (C. Laburnum, arba Laburnum vulgare) iki 7 m aukščio krūmas, aukso geltonumo apie 20 cm ilgio nusvirusiomis žiedų kekėmis; p. a l p i n i s (C. alpinus arba Laburnum alpinum) auga žemesniu krūmu, tik turi ilgesnes žiedų kekes. Abu pastarieji p. yra Vidurio ir P. Europos čiabuviai. Lietuvoje keturi pastarieji p. — dekoratyviniai. *J.Rkt.*

Palermas, it. Palermo, Sicilijos sostinė ir didžiausias jos mst.; apie 550.000 gyv. (1960). P. yra Sicilijos š. krante prie mažos įlankos, supamos iš trijų pusių derlingos pajūrio žemumos Conca d'Oro, kurią savu keliu supa kalkakmenio kalnai su labiausiai šv. Rozalijos grota išgarsėjusiu

Palermo katedra

Monte Pellegrino kalnu. Kalnų pusračio p.r. gale yra Zaffarano iškyšulys, ant kurio buvo fenikiečių Soluntum mst. P. žymus uostas, pro kurį daugiausia išvežama žemės ūkio produktai, ypačiai vaisiai — apelsinai ir citrinos. Uostas sudarytas iš dviejų baseinų; Monte Pellegrino linkme yra naujas uostas, prie kurio išaugo ir naujamiestis. Mieste gana žymi maisto produktų, mašinų, tabako, puošmenų ir pritaikomojo meno pramonė.

P. yra vienas įdomiausių architektūriniu-istoriniu atžvilgiu Italijos mst. Seniausioji mst. dalis buvo mažame pusiasalyje tarp dviejų įlankų-uostų. Vėliau tos įlankos buvo užpiltos žeme, nusausintos; dabar tą pradinę mst. dalį primena pagrindinė gatvė Cassaro (rom. Castrum). Seniausieji ligi šiol išlikę statiniai yra iš XII a. normanų viešpatavimo laikų; tai saracėnų ir bizantinio stiliaus bažnyčios ir rūmai. Iš jų ypačiai išsiskiria metropolinė katedra (pašventinta 1185), pastatyta toje vietoje, kur jau IX a. stovėjo bazilika. Jos frontonas ir vidus XVIII a. subarokinti, o 1781–1801 F. Fuga jai uždėjo nesiderinantį kupolą. Joje yra karaliaus Fridricho II masyvus raudono porfiro sarkofagas, šv. Rozalijos sidabrinis karstas, eilė karalių antkapių. Saracėnų-normanų stiliaus pavyzdys yra sveika išsilaikiusi karališkųjų rūmų koplyčia Cappella Palatina, statydinta 1132–40 karaliaus Rogerso II, garsi savo puikiomis mozaikomis, arabiškomis lubomis ir marmuro inkrustacijomis. Iš bizantinio stiliaus ypačiai išsiskiria mažytė San Cataldo bžn. ir 1143 statydinta Rogerso admirolo Jurgio iš Antiochijos, La Martorana arba Santa Maria dell'Ammiraglio, taip pat turtinga mozaikų. Iš viso mieste esama per 300 bžn. Miesto pakraščiuose yra išlikusių karališkųjų rūmų — buv. užmiesčio vilų, pastatytų saracėnų-normanų stiliumi, iš kurių ypačiai žymios yra La Favara, Ziza ir Cuba. Mokslo ir meno institucijos: tautinis muziejus, etnografinis muziejus, 1779 įkurtas univ., technikos ir prekybos aukštosios m-los, observatorija, botanikos sodas, tautinė biblioteka, muzikos konservatorija, keli teatrai, meno m-la. P. yra arkiv. rezidencija.

I s t o r i j a. P. kaip miestas nežinia kuriame amžiuje įkurtas fenikiečių, iš kurių paveržė Kartagena ir padarė savo stipria karine baze, išlaikiusia romėnų apsupimą trejus metus (246–243 pr. Kr.). 254 pr. Kr.

P. atiteko romėnams ir pasidarė jų kolonija Panormus. 440 užimta vandalų Genserícho, 535 Bizantijos, 830 saracėnų (arabų), 1072 normanų, nuo 1130 Sicilijos sostinė. 1194 P. užėmė vok. imp. Henrikas VI, 1198 čia vainikavosi jo sūnus Fridrichas, 1266 atiteko prancūzų Karoliui d'Anjou, bet 1282 juos pakeitė Vesperai. 1535 užėmė ispanų Karolis V (grįždamas iš Tuniso), vėliau Sicilijos karalijos, 1860 Garibaldžio prijungtas prie Italijos. P., ypač uostas, daug nukentėjo nuo aviacijos puolimų per II pas. karą. *A.B.*

Palestezija (gr.) jautrumas virpėjimams. Prispaudus užgauto kamertono šakutės kojelę prie po oda gulinčio kaulo iškilos jaučiamas savotiškas virpėjimas. P. kartais vad. kaulų juslumu.

Palestina, hebr. Pelešet, gr. Phulestieim, ar. Filastin (‚filistinų žemė') sritis M. Azijoje, 1948 pasidalyta Izraelio (žr.) ir Jordano (žr.). Pradžioje P. buvo vadinamas tik Vidužemio jūros pakraštys, filistinų gyvenamas, o nuo V a. pr. Kr. pavadintas visas kraštas. Plačiausia prasme P. apima nuo Tiro ir Hermono kalnų šiaurėje iki Sinajaus pusiasalio pietuose ir nuo Vidužemio jūros iki Sirijos dykumos. Seniausias P. vardas buvęs A m u r r u (amoritų žemė). Tą vardą mini trečio tūkstantmečio pr. Kr. Mezopotamijos dantiraščiai, Tell el-Amarnos lentelės (XIV a. pr. Kr.), to meto Egipto dokumentai ir S. Testamentas. Iki izraelitų atsikraustymo P. dar buvo vadinama K a n a n u, jos gyventojai — kananiečiai. Be to, P. vadinama Izraelio žemė, Žydų žemė, Pažadėtoji žemė, Šventoji žemė (joj gyveno ir mirė Jėzus Kristus).

P. istorijos vyksmui didelės reikšmės turėjo iš stepių besiveržiančios nomadų semitų tautelės, dviejų didžiųjų senovės Egipto bei Mezopotamijos kultūrų įtaka ir artimųjų rytų prekybos kelių susidūrimas. Kraštas buvo ant didžiojo strateginio kelio iš Egipto į Mezopotamiją ar M. Aziją: jei kas iš pietų veržėsi į šiaurę ar į rytus ar, priešingai, iš šiaurės į pietus ar iš rytų į vakarus, tas turėjo pereiti per P. Tačiau nežiūrint nuolatinių nusiaubiančių kraštą karo žygių, derlinga Estraelono lyguma, geros ganyklos ir patogi prekybinė padėtis išlaikė kraštą turtingą, ir P. buvo vadinama ‚pienu ir medumi tekanti šalis'. Prie Genezareto ežero rastos iškasenos rodo, kad P. žmonių gyventa gilioje senovėje: rasta kaukolė yra labai giminiška Neandertalio rasei. Iš randamų žalvario radinių spėjama, kad apie 3000 pr. Kr. vietos gyventojai buvę išstumti iš stepių įsiveržusių semitų. Apie 2000 pr. Kr. vyravę semitų kilmės amoritai. Gana anksti P. gyventojai užmezgė ryšius su Egiptu. Dar senosios valstybės faraonai (apie XXV a. pr. Kr.) siuntė kariuomenę užimti Vidužemio jūros pakraščių, kad galėtų kontroliuoti jų prekybą ir gautų reikalingų žaliavų: Libano kedro, metalo ir kt. Vidurinės valstybės laikais (XIX–XV a. pr. Kr.), ypač hiksų valdymo metu, faraonai dažnai kariavo su P., jos gyventojus pavergdavo, po kurio laiko jie vėl išsivaduodavo. Susilpnėjus politiniams ryšiams su Egiptu P. reiškėsi daugiau Mezopotamijos kultūrinė įtaka: P. gyventojai pasisavino Babilonijos raštą, kai kuriuos papročius, miestus pradėjo statyti Babilonijos pavyzdžiu su aukštomis supančiomis sienomis (Lachišas, Taanachas, Megido, Jeruzalė, Gezeris ir kt.). Jūros pakraščiuose išaugo uostai, miestuose klestėjo amatai ir prekyba. Kraštas buvo pasidalijęs į daugybę mažų miestų valstybėlių, kurių vienos buvo nepriklausomos, kitos Egipto valdomos. P. kultūros lygį ir ekonominį pakilimą rodo Egipto valdovų grobio, atgabento iš P. sąrašai: žalvariniai ginklai, paauksuoti vežimai, auksiniai ir sidabriniai indai, statulos, brangieji akmenys, puošnios vazos, pagamintos egiptiečių pavyzdžiu. Pirmoje XV a. pr. Kr. pusėje Tutmozis III po mūšio prie Megido užvaldė P. Egipto okupaciją pertraukė klajoklių habirų iš Mezopotamijos ir hititų iš M. Azijos įsiveržimas į P. Daugumas mokslininkų mano, kad habirai yra buvę hebrajai, apėmę ne tik izraelitus, bet ir giminiškas jų tautes, kaip amoritus, moabitus ir edomitus. Ramzis II, dvidešimt metų kariavęs, po mūšio ties Kadešu prie Orontos (apie 1286 pr. Kr.) vėl buvo atkariavęs P. Egiptiečių tvirtovėje Betšeane rasta Ramzio II statula. Ta tvirtovė buvusi pastatyta ant hititų šventyklos pamatų. Tai charakteringas įvairių kultūrų susidūrimo P. pavyzdys. Ramzio III valdymo metu Egipto valdžiai P. subyrėjus, į P. pradėjo veržtis izraelitai, Mozės išvaduoti iš Egipto vergijos, ir daugiausiai kūrėsi kalnuose.

Viduje buvo dar galingi amoritai, su kuriais palaikė sąjungą į rytus nuo Jordano apsistoję amonitai su moabitais, o pietuose edomitai. Su tomis tautelėmis izraelitai vėliau turėjo daug kariauti. Maždaug tuo pat metu į Vidužemio jūros pakraštį atsi-

kėlė filistinai (žr.). Pradžioje jie buvo užvaldę ir izraelitus. Pagaliau izraelitai, iš visų pusių priešų puolami, XI a. pabaigoje įkūrė savo valstybę. Taip P. išdygo visa eilė teritorinių valstybių, tik išimtinai Jeruzalėje iki Dovydo (žr.) laikų išliko miesto valstybė. Toliau apie P. žr. Izraelis.

Po 132 po Kr. nepavykusio Bar Kochbos sukilimo Romos valdžia P. žiauriai sunaikino: Betliejus ištuštintas, Jerikas sugriautas, Jeruzalėj uždrausta žydams gyventi, daug jų parduota į vergiją. III a. P. pradėjo kurtis graikai, arabai, galai ir šiaurės afrikiečiai. Kai Konstantino motina Elena atrado Šv. Kryžių, Jeruzalė vėl tapo P. centru: čia buvo statomos bažnyčios, steigiami vienuolynai, maldininkai pradėjo lankyti šventas vietas. Kraštas ir ekonomiškai sustiprėjo. Po Romos imperijos 395 padalijimo P. teko Bizantijai, kuri nepajėgė P. apginti nuo puolančių iš rytų priešų. 614 persai užpuolė P., apiplėšė Jeruzalę ir išgabeno Šv. Kryžių į Ktesifoną. 628 Heraklijus atgavo tą brangią relikviją. Po aštuonerių metų kalifas Omaras sumušė Heraklijų ir užėmė P. su Sirija. Jeruzalė tapo ir arabų šventas miestas, antras po Mekos. Omajadams įkūrus savo sostinę šalia P. Damaske, šimtą metų (661–750) kraštas gyveno ramiai. Krikščionys laisvai galėjo išpažinti savo tikėjimą ir lankyti šventas vietas. P. padėtis pasikeitė, įsigalėjus Abasidams ir jiems savo sostinę perkėlus į Bagdadą. P. kentė sunkią arabų imperijos vergiją ir dažnus piliečių karus. 1072 P. užėmė turkai seldžiukai ir pradėjo persekioti krikščionis. Dėl to pop. Urbonas II 1095 paskelbė Kryžiaus karą (žr.). 1099 kryžininkai užėmė Jeruzalę ir įsteigė keturias vasalines valstybes: Jeruzalės karaliją, Antiochijos k-tiją, Edesos ir Tripolio grafijas. Dėl krikščionių griežtos reakcijos įsikūrusios valstybės buvo mahometonų puolamos ir viena po kitos užimamos. 1291 galutinai krikščionys neteko P., Egipto mameliukams užėmus Akrą. 1516 P. užkariavo turkai otomanai. Keturis šimtus metų P. buvo turkų valdoma, visai nežymus kraštas. 1799 Napoleonas P. buvo užėmęs. 1833–40 P. valdė Egipto Ibrahim Paša. Jis manė įkurti arabų valstybę Egipto vadovaujamą. Įvedė kai kurias karo ir finansų reformas ir buvo paruošęs švietimo programą. Bet britų ir austrų karinė intervencija privertė jį iš P. pasitraukti.

Nuo XIX a. pabaigos iki I pas. karo P. buvo dviejų tautų varžybų objektu. Otomanų užimtose dalyse, ypač Sirijoje ir Libane, pradėjo reikštis tautinis arabų judėjimas, o Europoje Teodoro Herzlio, vėliau dr. Chaimo Weizmano vadovaujami žydai sionistai rengėsi imigracija į P. atgaivinti senąją savo tėvynę. Po 1897 sionistų kongreso Bazelyje nutarimo prasidėjo žydų imigracija į P. I pas. karo metu šalys (žydai ir arabai) buvo išgavę iš anglų palankių pažadų, bet 1920 San Remo taika, nežiūrint Sirijos ir Hedžaso arabų protesto, Sirija buvo atskirta nuo Palestinos ir su Libanu atiduota Prancūzijos protektoratui, o P. su Iraku Anglijos protektoratui. 1922 VII 24 Tautų Sąjunga patvirtino susitarimą. 1923 V 25 Transjordanija atskirta nuo P. ir kaip pusiau autonominis emiratas pavestas antram Mekos šerifo sūnui Abdulah ibn-Huseinui. Anglų protektorato metu P. vyko ramus žydų kūrimasis: žydai imigravo, steigė ūkius, kėlė pramonę, įkūrė Tel Avivo miestą. Bet tai jaudino arabus, kurie pradėjo kelti riaušes, vyko kruvinų susirėmimų. Dar didesnį arabų nepasitenkinimą sukėlė padidėjusi nacių persekiojamų žydų imigracija. Nuo 5000 metinio imigrantų skaičiaus 1935 pakilo iki 61.850. 1937 anglų komisija, kuriai pirmininkavo Peel, pasiūlė padalyti P. į tris dalis. Tuo nebuvo patenkinti nei žydai, nei arabai, tad riaušės atsinaujino. 1939 V 17 Londono apskrito stalo konferencija nutarė įsteigti P. 10 metų laikotarpyje dviejų tautų nepriklausomą valstybę su arabų dauguma; tai ‚Balto Lakšto' deklaracija, kurią atmetė ir arabai ir žydai. Užėjęs II pas. karas atnešė laikines paliaubas, po karo vėl kilo vidiniai neramumai. Pagaliau 1947 Anglija paprašė Jungtines Tautas imtis iniciatyvos P. klausimu. 1947 XI 29 JT visumos susirinkimas nutarė padalyti P. 1948 V 14 anglai iš P. pasitraukė, o žydai tą pačią dieną paskelbė Izraelio nepriklausomybę ir pradėjo terorą prieš arabus, pvz. arti Jeruzalės Deir Yasin arabų kaimo visi gyventojai buvo išpiauti. Arabai pradėjo bėgti iš P., jų gelbėti pradėjo žygiuoti Egipto, Jordano, Irako, Libano, Sirijos ir Saudi Arabijos kariuomenės. Tik Ralph Bunche tarpininkaujant pavyko sudaryti paliaubas tarp Izraelio ir Egipto (1949 II 24), vėliau su Libanu, Sirija ir Jordanija (VII 20), pagaliau ir Irakas su Saudi Arabija liovėsi kovoję. Izraelis apėmė 77% visos P. ir pusę Jeruzalės, o likusi rytinė dalis 1950 IV 24 buvo prijungta prie Jordanijos. Tikros taikos tarp Izraelio ir arabų kraštų nėra. Izraelis nesutinka kalbėtis

dėl 700.000 arabų pabėgėlių, o arabų kraštai reikalauja, kad Izraelis pripažintų JT visumos susirinkimo P. padalijimo, Jeruzalės neutralizacijos ir pabėgėlių grąžinimo nutarimą. P. pav. žr. Izraelis.

W. F. Albright, Archeology of P. and the Bible 1932; *G. A. Smith,* The Historical Geography of the Holy Land ²⁵1939; *H. Guthe,* Bibleatlas 1926; *T. E. Lawrence,* The Seven Pilars of Wisdom 1935; *J. C. Hurewitz,* The Struggle for P. 1950; *L. Preiss ir P. Rohrbach,* P. und das Ostjordanland 1925; *C. Dahman,* Arbeit und Sitte in P. 1928; *H. Ch. Luke ir E. K. Roach,* The Handbook of P. and Transjordan ²1930; *R. Koepel,* P. 1930; *A. Bonné,* P., Land und Wirtschaft 1932; *J. M. N. Jeffries,* P. 1939; *E. Meyer,* Geschichte des Altertums ³1953; *F. M. Abel,* Histoire de la P. 1952. *P.Plk.*

Palestra (gr. palaistra nuo palaiō ‚rungiuos') sen. graikų rungtynių aikštė, skirta kūno mankštai. Dažnai p. būdavo gimnazijos (gymnasion) pastato dalis. Gimnaziją lankydavo daugiausia jaunuoliai p. — berniukai.

Palestrina, sen. Praeneste, vidr. Italijos mst. Romos provincijoj; apie 10.000 gyv. (1960). Pirmųjų krikščionybės amžių katedra (atnaujinta VIII-IX a.), pastatyta buv. didžiulės Fortunos šventyklos vietoj, kurios griuvėsiai išplitę po visą mst. Muziejuj yra senų mozaikų, šv. Rozalijos bžn. yra Michelangelo Pieta. P. vardą nuo savo tėviškės gavo kompozitorius Palestrina.

P. rastas auksinis drabužiams segti segtukas su seniausiu (apie 600 pr. Kr.) lotyniškų iš dešinės į kairę rašytu įrašu: MANIOS MED FHEFHAKED NUMASIOI (‚Manius mane padarė Numerijui').

Palestrina, iš tiesų Giovanni (arba Gianetto) Pierluigi, vad. ‚da Palestrina' pagal savo gimtąjį miestą, romėnų Praeneste; iš to lot. Petraloisius Praenestinus (1525? Palestrinoj — 1594 II 2 Romoje) didžiausias R. Katalikų bažnyčios muzikos kūrėjas, kurio stilius ir dabar tebelaimas pavyzdiniu bažnytiniams kūriniams kurti. Apie jo jaunystę nėra daug žinoma; 1537–42 buvęs berniukų choro narys S. Maria Maggiore bžn. Romoje ir kartu mokęsis pas Firmin le Bel ir Ribino Mallapert. 1547 vedė Lucrecia de Goris. Pirmoji tarnyba — vargonininkas ir chormeisteris savo gimtajame Palestrinos mieste. 1551 šaukiamas Romon Berniukų choro dirigentu į Capella Julia prie Šv. Petro bazilikos. Jo gabumais susidomi pop. Julius III ir 1555 P. pakviečiamas garsiosios Capella Sixtina nariu, aplenkiant griežtus egzaminus ir nepaisant, kad buvo vedęs. Tris savaites begyvenęs Juliaus III įpėdinis pop. Marcelis II šį paskyrimą patvirtino; jo garbei P. parašė savo garsiąją Missa Papae Marcelli. Sekantis pop. Povilas IV pašalino P. ir kitus du vedusius giedotojus iš sikstiniškosios kapelos; P. iš nusiminimo rimtai susirgo. Pasveikęs skiriamas kapelmeisteriu prie San Giovanni di Laterano bžn.; tuo laiku sukūrė ypač daug veikalų; jo Improperijos tuojau buvo pareikalautos pop. Pijaus IV kapelai ir iki šiol tebegiedamos Didįjį penktadienį. 1561 P. pereina chormeisteriu į S. Maria Maggiore bžn., kur pasilieka iki 1571. Vėliau skiriamas šv. Petro bazilikos chormeisteriu. 1585 pop. Sikstas V norėjo P. paskirti sikstiniškosios kapelos dirigentu, tačiau nuo to atsisakė, kapelos nariams nenorint pasauliečio vadovo.

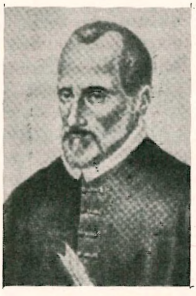

Palestrina

Svarbiausias P. istorinis vaidmuo surištas su Tridento susirinkimu (1545–63), kuris rimtai svarstė figūrinės muzikos pašalinimą iš bažnyčios. P. kūrinių stilius, apvalytas nuo instrumentams labiau tinkamų koncertinio pobūdžio pasažų, savo rimtimi patenkino Bažnyčios Tėvų reikalavimus ir, komplikuotesnė polifoninė muzika pasiliko leidžiama R. Katalikų bažnyčios pamaldose. P. 1577 pop. Grigaliaus XIII buvo įtrauktas į komisiją, skirtą grigalinio choralo reformai; jo pažiūrų įtaka neabejotina jau po mirties 1614 išėjusiam ‚Editio Medicaea' Gradualo leidinyje.

Tolimesnėje Bažnyčios istorijoje tvarkant ir valant bažnytinę muziką, P. stilius pasiliko lyg kelrodis tiek senoviško, tiek ir naujoviško bažnytinio stiliaus kat. kompozitoriams. P. kūryba užbaigia keleto šimtmečių bažnytinės polifoninės muzikos plėtotę, kuri prasidėjo X–XI a. iš primityvaus choralų giedojimų paralelėmis kvintomis bei kvartomis, vėliau perėjo vis didėjančio komplikuotumo ir perkrovimo laikotarpį ir pagaliau P. kūriniuose rado skaidrią ir aiškią išraiškos formą. Po P. griežto stiliaus polifoninė muzika jau toliau nebesivystė, nors ‚P. stilius' tebesudaro šių dienų muzikos konservatorijose griežto kontrapunkto mokslo pagrindą ir tuo stilium yra rašę daug žymių bažnytinės muzikos kūrėjų, jų tarpe ir mūsų J. Naujalis.

P. kūriniai apima: apie 100 mišių 4, 5 ir 8 balsais; apie 320 motetų, vieną rinkinį ypač puikių lamentacijų (25); atskiri rin-

kiniai himnų (451), ofertorijų (68), magnificat'ų, litanijų, bažnytinių ir pasaulietinių madrigalų (per 180). Visi veikalai Th. de Witto ir kt. išleisti 33 tt. rinkiniu 1862–1903; naujai visus jo veikalus leidžia R. Casimiri nuo 1941 Romoje 34 tt.

G. Baini, Memoire storico-critiche della vita e dell'opere di P. 1828 (vok. 1834); *K. Jeppesen,* Palestrina-Stil 1923 (vok. 1925, ag.²1949); *K. G. Fellerer,* P. 1930. *V.Jkb.*

Paletė (prc.) tapytojo lentelė dažams laikyti, perkeltine prasme — tapytojui būdingos spalvos, koloritas.

Palėvenė bžk. Kupiškio vls., Panevėžio aps., ant aukšto Lėvens deš. kranto, 10 km į p.v. nuo Kupiškio; 1923 buvo 116 gyv. Nepriklausomybės metu įsteigta pašto agentūra, veikė pieninė, o P. dv. — spirito varykla.

Iki XVII a. P. buvo tik dv. ir k. 1676 Ukmergės teisėjas Mykolas Počebutas ir jo žmona Marijona Siesickaitė ant Lėvens upės kranto pastatė mūrinę Šv. Domininko bžn. su vienuolynu ir įkurdino dominikonus. Jų pragyvenimui užrašė P. ir Lomakių palivarkus, Viešinto ež. ir 9671 auksiną pinigais. P. vienuolyne gyvendavo 15, o kartais 20 dominikonų. Jie vedė parapiją ir mokyklą, kurioje 1804–05 mokėsi tik 5 mokiniai. Valančiaus laikais mokykla nebeveikė. Vienuolynus naikinęs rusų valdžios 1832 potvarkis P. nepalietė. Po 1859 į P. vienuolyną atvyko vienuolis Jackus Milasnickis, anksčiau gyvenęs Egluonos vienuolyne. Jis tuojau suėjo į kontaktą su P. apylinkės bajorais ir rėmė 1863 sukilėlius. Vienuolyno viršininkas Jonas Senkevičius, bijodamas, kad dėl Milasnickio veiklos nenukentėtų visas vienuolynas, įspėjo apie tai rusų valdžią. Kauno gubernatorius 1865 III 17 parašė vysk. Valančiui raštą, kuriame apkaltino P. vienuolyną, kad jis veikiąs prieš valdžią, dėl to gubernatorius įsakė P. vienuolyną panaikinti, jame esančius 20 vienuolių išskirstyti į Raseinių, Gardino, Nesvyžiaus ir Žemaičių Kalvarijos vienuolynus, o prie P. bžn. palikti tik du pasitikėjimo vertus vienuolius parapijos pastoraciniam darbui, jiems gyventi patalpas duoti vienuolyne, kitus trobesius atimti, žemės atiduoti valstybės turtų m-jai, judomąjį turtą likviduoti ir pinigus persiųsti į valstybės iždą, bibliotekos pasaulinio turinio knygas perduoti Kauno gimn., o dvasinio turinio — palikti vietoj. 1865 III 25 į P. atvyko žandarų mjr. Ščerbakovas ir Ukmergės karo viršininkas įvykdyti vienuolyno uždarymą. Vysk. Valančius buvo atsiuntęs savo įgaliotinį Balninkų kleboną ir Utenos dekaną kun. D. Opulskį. Du vienuoliai: Ant. Daukintis ir P. Grigalauskis buvo paskirti administruoti P. parapiją, kiti išskirstyti į nurodytus vienuolynus ar paskirti į kitas parapijas. Kun. Milasnickis buvo išvežtas į Kauno kalėjimą, kur mirė 1867. Vysk. Valančius pirmą kartą pradėjo viešai skelbti blaivybės reikalą P. 1858, ir čia jo vizitacijos metu buvo sukurta pirmoji blaivybės brolija. P. bžn. buvo pagarsėjęs stebuklingas kryžius. P. parapijai priklausė ir Geležių filija. P. par. 1940 turėjo 3221 parapietį. Nors nėra visiškai tikra, bet laikoma, kad P. par. gimė Kajetonas Aleknavičius (1804–74)., elementoriaus ir dainų knygelės autorius.

M. Valančius, Pastabos sau pačiam 1929. *R.Krs.*

Palėvenėlė bžk. Kupiškio vls., Panevėžio aps., 9 km į š. nuo Kupiškio, Lėvens deš. krante, arti Mituvos intako; 1923 (drauge su P. dv.) buvo 120 gyv. Pašto agentūra, pradžios m-la, pieninė. Iš organizacijų veikliausi buvo pavasarininkai ir šauliai, turėję savo knygynėlius. Mergelės Marijos mūrinę bžn. 1803 pastatydino Kazimieras Moigis, tuomet valdęs P. dv. P. yra Kupiškio filija; 1940 priklausė 1885 katalikai. P. klebonaudamas 1920 mirė sociologas kun. S. Šultė (žr.). 1923–26 klebonavo kun. St. Baltrimas, bolševikų nužudytas 1941 prie Zarasų, P. klebonu buvo ir darbininkų veikėjas kun. K. Rankelė (m. 1937).

Palevičienė - Graužinytė Domicelė žr. Graužinytė-Palevičienė, Domicelė.

Palevičius Leonardas (1907 Vilniuje — 1948 VI 25 Šilutėje nukankintas bolševikų kalėjime), Domicelės Graužinytės - Palevičienės (žr.) sūnus, agronomas, sportininkas. 1927 baigė Vilniaus Lietuvių Vytauto D. gimn., 1927–34 studijavo Vokietijoje — Straelene ir Berlyne daržininkystę bei žemės ūkio mokslus. Grįžęs į Vilnių, pradžioje dirbo tėvo daržininkystėje, vėliau įsigijo Rudaminos vls. ūkį, kurį pavertė daržais. 1941–44 Vilniaus viceburmistras. Dalyvavo Vilniaus lietuvių visuomeniniame gyvenime, veikė skautuose, o ypatingai domėjosi sportu. 1927 vykusiose Vilniuje įvairių tautų skautų 10 km ėjimo rungtynėse P. laimėjo I vietą. Tais pat metais Kaune 5 km bėgimo rungtynėse gavo Lietuvos II vietą. 1930 Lenkijos motociklų lenktynėse (Vilnius–Gardinas–Vilnius) laimėjo I vietą. Ir kitose sporto šakose pasiekė laimėjimų. *V.Klb.*

Palevičiūtė-Čibirienė Elvyra (g. 1912 VII 20 Vilniuje) Domicelės Graužinytės-Palevičienės (žr.) duktė, pianistė. 1931 baigusi Vilniaus liet. Vytauto D. gimn., įstojo į Vilniaus konservatoriją, lankė Cecilijos Krever fortepijono klasę, kurią baigė 1938, gaudama virtuozės titulą. Muzikiniu talentu P. plačiai reiškėsi Vilniaus liet. visuomenės rengtuose vakaruose. 1938 VIII viešėdama Kaune, koncertavo Kauno radiofone, vėliau, Vilniui grįžus Lietuvai, taip pat ir Vilniaus radiofone. Likusi Lietuvoje, Vilniaus konservatorijoje veda fortepijono klasę. P. buvo veikli Vilniaus lietuvių visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime: priklausė Vilniaus liet. stud. s-gai, dramos būreliui, studentų chorui, Meno ir literatūros d-jai (1938 valdybos narė), Lietuvių mokslo d-jai. *V.Klb.*

E. Palevičiūtė-Čibirienė

Palfyn Jean (1650–1730) belgų chirurgas, Gento univ. anatomijos prof. 1721 pirmasis sukonstruavęs akušerines reples (Paryžiaus mokslų akad.). Išsp. pagarsėjusį veikalą Anatomie du corps humain 1726.

Paliatyvas (iš lot. pallium ‚apsiaustas') ligos būseną švelniną vaistai, kurie tačiau pačios ligos negydo; perkeltine prasme — visos priemonės, kurios klausimo iš tiesų neišsprendžia, o tik iš paviršiaus jo keliamą rūpestį apramina.

Paliaubos tarptautinėje teisėje numatytas kariaujančių šalių susitarimas dėl laikinio karo veiksmų sustabdymo. Gali būti bendros p., kai susitaria kariuomenių vadai, tada karo veiksmai sustabdomi visuose frontuose; vietinės p. — atskirų dalinių vadų susitarimas, tada veiksmai sustabdomi tik tam tikrame rajone. Pasauliniuose karuose bendros p. virto preliminarinėmis taikos sutartimis.

Palydovas astronomijoje yra mažesnysis dangaus kūnas, besisukąs apie didesnįjį (apie bendrą masės centrą) ir kartu su pastaruoju keliaująs per erdves. Dvilypių žvaigždžių mažesnioji vadinama didesnės p. Planetos p. taip pat vadinamos satelitu. Saulės sistemoje yra 31 satelitas: Žemė turi vieną, Marsas 2, Jupiteris 12, Saturnas 9, Uranas 5 ir Neptūnas 2. Saturno žiedą sudaro mažytės medžiagos dalelės, skriejančios aplink planetą, bet šios dalelės nevadinamos satelitais. Žmogaus į erdves paleistas kūnas, kuris sukasi apie Žemę, vadinasi dirbtiniu satelitu, arba p. Iki 1959 vidurio buvo sėkmingai paleista iš viso 28 dirbtinių Žemės p., jų tarpe 7 buvo paleisti Sovietų Sąjungos ir 21 JAV. Pastangos padaryti dirbtinį mėnulio p. iki šiol nepavyko. Visų iki 1959 vidurio paleistųjų dirbtinių p. takai siekia Žemės atmosferos pakraščius, todėl, atmosferos pristabdomi, šie dirbtiniai p. anksčiau ar vėliau nukrinta ir sudega atmosferoje. *Č.M.*

Pāliečiai k. Pakruojo vls., Šiaulių aps., 6 km nuo Pakruojo; 1923 buvo 41 ūkis ir 254 gyv. Čia yra piliakalnis ir ties Palos upeliu suardytuose senojo geležies amžiaus pilkapiuose aptikta II–III a. įkapių: antkaklių trimitiniais galais, ritinių ir statinėlinių smeigtukų, pusmėnulio pavidalo kabučių su ragučiais galuose ir kt. Radiniai iki II pas. karo buvo saugomi Kuršo Provincijos muziejuje Mintaujoj.

Die vorgeschichtliche Sammlung des Kurzemer (Kurländischen) Provinzialmuseums zu Jelgava (Mitau) 1818–1938, 1939, Taf. 10 : 9, 10. *J.P.*

Paliepiai bžk. Ariogalos vls., Kėdainių aps., prie Paliūtės (Dubysos kair. intako) aukštupio, 11 km į š. nuo Ariogalos ir 14 km į p.v. nuo Krakių; 1923 buvo 533 gyv. P. įsikūrusi smėlėtame kalnelyje (106 m nuo j.l.). Nuo P. į r. už 1,5 km prasideda didelis Šilainių–Lapkalnio miškų masyvas. Nepriklausomybės metu P. buvo pastatyta nauja keturių komplektų pradžios m-la, girininkija (Kėdainių miškų urėdijos), pašto agentūra, policijos punktas, 3 privačios krautuvės, 3 arbatinės, restoranas ir degtinės parduotuvė (vykstant gyvai miško prekybai, netrūko pravažiuojančių bei sezoninių darbininkų), didžiulė lentpiūvė, buvo paleistas motorinis malūnas, kuris kaip nepilnai baigtas, užėjus sovietams, nustojo veikęs. Iš organizacijų veikliausi buvo šauliai, kurie turėjo dūdų orkestrą, chorą ir vaidintojų grupę. Gyvai dar reiškėsi pavasarininkai, jaunieji ūkininkai, tautininkai. Šv. Kryžiaus medinė kat. bžn. pastatyta parapiečių lėšomis 1754. Prie bžn. veikė parapinė m-la, kurioj 1853 mokėsi 16 mokinių. 1859 minima senelių prieglauda. P. yra Betygalos (12 km į v.) filija, jai 1940 priklausė 1985 tikintieji. Paliepiečiai yra kun. V. Mieleška, istorikas V. Trumpa, dr. Ant. Gulbinas. P. vardas, pagal žmonių padavimą, kilęs iš meilės romano tarp ūkininkaitės ir čigono: negalėdamas vesti, čigonas nužudęs mergaitę po liepa, kur jie susitikdavę, tai iš ‚po liepa' ir kilęs P. pavadinimas. *P.Lkš. ir R.Krs.*

Paliepio girininkija Veisėjų miškų urėdijos sudėtyje, Leipalingio vls. Lazdijų aps., ploto 35.000 ha. Vyrauja pušynai. Didesnieji miškai Krivonių, Leipalingio. Būstinė Paliepio k., netoli Kapčiamiesčio.

Paliepis, paliepė žr. Piengrybis.

Paliepsnis prieš liepsną atokaitoje keptas plonas duonos paplotėlis, valgomas su sviestu, grietine arba pienu, o kartais ir su šiaip viralu. Žr. Duona.

Palyginimas literatūroje — stilistinė kalbinio vaizdingumo priemonė (figūra), naudojama veiksmo, būdo ar objekto išryškinimui, lyginant jį su kitu. Pvz.: lekia kaip vėjas; kietas kaip titnagas; Miškais, lyg rūta, kalnai žaliuoja (Maironis).

Palijus (lot. pallium, gr. pallion) 1. platus graikiškas apsiaustas, nešiotas ir romėnų. P a l l i a t u s (lot.) dėvįs gr. apsiaustą; f a b u l a p a l l i a t a žr. Komedija. Viduramžiais p. buvo imperatoriaus, taip pat karūnavimosi apsiaustas. *A.Rkš.*

2. K a t a l i k ų B a ž n y č i o j e ypatingas liturginis ženklas, kurį popiežius, patriarchai, primai ir arkivyskupai, atlikdami bžn. apeigas, dėvi ant arnoto. Tai 6 cm pločio apskritimą sudaranti baltos spalvos vilnonė juosta, užsidedama per galvą ant pečių, su dviem tos pat juostos kaspinais, kybančiais ant krūtinės ir nugaros. P. pašvenčiami Vatikano bazilikoje Šv. Petro ir Povilo dieną ir sidabrinėje skrynelėje saugomi prie Apaštalo karsto. P. kilmė nėra aiški. Žinoma, kad šis apdaras buvo vartojamas jau V a. Taip pat tikra, kad popiežiai visuomet pasilaikė sau teisę dėvėti p. ir tik privilegijos keliu leisdavo ta teise naudotis vyskupams. Nuo VIII a. vidurio p. tapo specialiu arkivyskupo jurisdikcijos ženklu; arkivyskupas privalo prašyti, kad popiežius jam šį ženklą suteiktų, ir jis duodamas, tik ištikimybės priesaiką prašytojui atlikus. Tuo būdu p. pasidarė simbolis ryšio, jungiančio arkivyskupą su popiežiumi. Dabar veikiančiais kanonais, arkivyskupas p. turi gauti per 3 mėn. nuo savo konsekracijos arba, jei jau buvo vyskupas, nuo paskyrimo dienos. Kol nėra gavęs p., arkivyskupas neturi teisės naudotis nei savo galia kaip bažnytinės provincijos galva, nei atlikti tuos vyskupo veiksmus, kuriuose numatytas p. vartojimas. *P.Dmb.*

Palikimas teisėj — turtinių santykių visuma, kurią palikėjas paliko savo mirties metu. Paprastai tai apima palikėjo turtą — kilnojamąjį ir nekilnojomą, bet taip pat ir jo priedermes, pvz. tiek jo kitiems negrąžintas skolas, tiek jo iš kitų dar neatsiimtas skolas. Senesnė lietuvių teisė p. skirdavo paderminį ir įsigytinį turtą ir jiems nustatydavo skirtingus paveldėjimo kelius. Paderminis turtas, t.y. paveldėjimo keliu palikėjui atitekęs iš jo artimesnių giminaičių nekilnojamasis turtas tegalėjo pereiti tik labai aprėžtam palikėjo įstatyminių įpėdinių ratui, ir šios paveldėjimo tvarkos nedaug tegalėjo pakeisti nė palikėjo testamentas. Šiaip jau p., kaip visuma, pereina įpėdinių visumai ir atskiras įpėdinis gauna abstraktinę p. dalį, kurion, p. skirstant, įeis tiek daiktai, pinigai ir kt. turtas, tiek ir atitinkama palikėjo priedermių dalis. *V. Čp.*

Palilijos, arba P a r i l i j o s, globojusio gyvulių vaisingumą ir gynusio juos nuo maro ir plėšriųjų žvėrių sen. romėnų piemenų dievo Pales garbei IV 21 švenčiama valomoji šventė. Piemenys gindavo gyvulius ir patys šokdavo per degančias šiaudų krūvas. P. buvo drauge ir piemenų įkurtosios Romos gimtadienio šventė (natalis urbis Romae).

Palimbala durpynas Pandėlio vls., Rokiškio aps., 77 ha, 4 m gylio. Sudurpėjimas vidutinis. Pelkė 86 ha, aukštutinio tipo.

Palimpsestas pergamentas ar papirusas, panaudotas antrą kartą rankraščiui. Pergamentas senovėje buvo brangus, todėl nereikalingi raštai buvo su peiliuku nukrapštomi ar kempine nutrinami, ir pergamentas panaudojamas antrą kartą rašyti. Vis dėlto rašalas ant pergamento paliko akimi beveik nematomus pėdsakus. Ultravioletinių spindulių ir fotografijos apgalba galima tuos ištrintus rašto pėdsakus išryškinti iki matomumo. P. tyrinėjimas svarbus antikės bei viduramžių filologijai ir diplomatikai. Kai kurie žymūs antikės literatūros veikalai tėra p. stovyje išlikę, pvz. Gajaus įvadas į teisės mokslą Veronos kapitulos bibliotekoje ar Cicerono De re publica Vatikano bibliotekoje. P. tyrinėjimo specialistas yra tėvas A. Doldas, Beurono vienuolyne.

Palindromas (gr. palīndromos ‚atgal bėgąs') garsų eilė, kuri iš abiejų galų skaitoma turi tą pačią reikšmę, pvz. ėmė, iki, savas; p. vadinamas ir tas atvejis, kur iš antro galo skaitomas žodis turi prasmingą reikšmę, nors ji yra kita negu iš pradžios skaitant, pvz. alus—sula, atolas—salota, ado—oda, sakalas—Salakas. P. gali būti ne tik žodis, bet ir sakinys, pvz. in girum imus nocte et consumimur igni (lot.).

Palingenezė (gr. pālin ‚atgal' ir génesis ‚kilmė') 1. atgimimas, regeneracija, netektos kūno dalies ataugimas; 2. pitagoriečių, stoikų ir Nietzschės skelbta visų dalykų ciklinio grįžimo teorija; 3. sielų transmigracijos (keliavimo) teorija; 4. krikščionybėj — žmogaus dvasinis atgimimas (specialiai — krikštas); 5. biologijoj — atskirų individų embrioniniame periode kartojimas savo giminės senesnių stovių, žr. Biogenetinis dėsnis.

Palinodija (gr. palinōidia) atšaukiamasis eilėraštis, skirtas anksčiau paskelbtame šios rūšies kūrinyje dėstytų dalykų atšaukimui, paneigimui bei apgailestavimui, pvz. Horacijaus O matre pulchra filia pulchrior.

Palinurus vulgaris žr. Langustas.

Paliokas 1. Balys (g. 1898 III 20 Pasvaly) ekonomistas. Mokėsi Mintaujoj 1911–15, karo metu mokytojavo pradžios m-lose, 1921 baigė Panevėžio gimn. Studijavo Aukštuosiuose kursuose ir LU 1921–23, Berlyno aukštajame prekybos institute 1923–27 (baigė), Berlyno univ. 1928–30, Hagos tarptautinės teisės akad. 1931, Jenos univ. 1934–36, kur 1936 gavo dr. rer. pol. laipsnį. 1927–36 tarnavo Berlyne Lietuvos konsulate sekr., nuo 1931 pasiuntinybės konsuliarinio skyriaus sekr. ir atašė prekybos reikalams. 1936–37 užsienio reikalų m-joj svetimų k. korespondentas, 1938 perėjo tarnauti į susisiekimo m-ją, kur vadovavo savo suorganizuotam kelionių biurui Kelitui. 1939–44 docentas Prekybos inst. 1944 pasitraukęs į Vokietiją, Memmingeno liet. stovykloj organizavo įvairius kursus, pirmininkavo Lietuvių sgos ir LRK skyriui. 1947 atvyko į JAV ir 1949–56 dėstė įvairiose kolegijose (Bruklino St. Francis College, Syracuse Univ., Čikagos Sheil Institute ir Čikagos univ. kolegijoj). Čikagoj įsteigė siuntinių tarpininkavimo įmonę Lėvenį, vienas Mickpal & Co eksporto-importo akc. b-vės steigėjų ir v-bos sekr. Yra dalyvavęs stud. ateitininkuose, Berlyno liet. stud. d-joj, vienas iš Lietuvos piliečių s-gos Berlyne steigėjų ir jos v.pirm. 1929–36. Išsp. Die Handelsbeziehungen zwischen Deutschland und Litauen 1927, Die Finanzen der Selbstverwaltungskörper Litauen einst und jetzt 1937 (disertacija). Bdr. kat. spaudoj ir ūkiniuose žurnaluose (spv. B. Vitaitis ir kt.). Buvo dienraščio Ryto specialus korespondentas Berlyne.

2. Vincas (g. 1889 III 16 Pasvaly) gydytojas. 1908 baigė Mintaujos gimn. ir stojo į Tartų univ. medicinos fak., kurio kursą išėjo 1914, o baigimo diplomą gavo 1918, I pas. karą praleidęs rusų kariuomenės gydytoju. Grįžęs Lietuvon, buvo Joniškėlio aps. komiteto sekr., 1918 XII stojo savanoriu į Lietuvos kariuomenę ir joje tarnavo ligi 1923 IV, būdamas įvairių medicinos įstaigų pareigūnas (pulko gydytojas kovų metu, karo ligoninės apkrečiamųjų ligų sk. virš., karo lauko ligoninės virš., Kauno komendantūros ir Šančių įgulos gyd., Birštono karo sanatorijos virš. gyd.). Iš kariuomenės pasitraukęs, apsigyveno Pasvaly, kur, šalia gydytojo praktikos, buvo Biržų-Pasvalio aps. tarybos pirm. 1923 XII buvo pakviestas Utenos aps. ligoninės vedėju. 1931 iš šių pareigų pasitraukęs, liko ir toliau Utenoje gydytojauti. Karo metu vėl buvo grįžęs dirbti aps. ligoninės apkrečiamųjų ligų skyriun. Rėmė kat. organizacijas. 1944 palikęs Lietuvą, 1949 atvyko į JAV, kur 1954 išlaikė egzaminus gauti gydytojo ir chirurgo praktikos teisėms.

Palionis 1. Alfonsas (1905 II 16 Vilniuje — 1957 t.p.) gamtininkas entomologas. Baigęs 1925 Panevėžio gimn., įstojo į LU gamtos-mat. fak., kur dirbo pas prof. T. Ivanauską laborantu, o vėliau asistentu, tvarkydamas gamtos muziejaus entomologinį skyrių. Gamtos muziejui sugaudė, aprašė ir išpreparavo 958 drugių rūšis. 1931 drauge su prof. T. Ivanausku tris mėn. Brazilijoj tyrė gamtą ir rinko zoologinę medžiagą gamtos muziejui. Bendradarbiavo gamtos temomis Gamtoj, Mūsų Giriose, Gamtos Drauge ir kt. Atskirai parašė studiją: Indėlis Lietuvos drugių faunai pažinti (atspaudas iš VDU mat.-gamtos fak. darbų VI, 1–189) 1932. Drauge su A. Minkevičiumi išsp. Svarbesniąsias tabako ligas ir jo kenkėjus 1943. 1944 pasitraukė į Vokietiją ir gyveno Augsburgo liet. stovykloje; 1947 apsirgęs ir nepasveikęs, 1956 grįžo į Lietuvą, kur netrukus mirė. *A.B.*

2. Juozas žr. Krūminas Juozas.

3. Mykolas (1871 Pušaloto vls., Panevėžio aps. — 1909 I Petrapilyje) vienas iš Petrapilio liet. teatro mėgėjų. Tarnavo geležinkelyje ir reiškėsi tarp liet. nuo 1892, juos telkdamas į Lietuvių ir Žemaičių labdaringąją d-ją. Jos rengiamuose vakaruose jis režisavo, vaidino ir deklamavo (ir savus eilėraščius). Jo ir K. Būgos vardu JAV išsp. dvi dažnai vaidintos komedijos Dėdė atvažiavo 1902 (21912) ir Geriaus vėliaus negu niekad 1903. Abi šios komedijos buvo verstos J. Stepulionytės,

scenai pritaikytos K. Šeškevičiaus ir J. Strimaičio, bet jas perrašė ir rusų cenzūrai įteikė K. Būga ir P., todėl rankraščiui patekus į JAV buvo uždėta K. Būgos ir M. P. inicialai. Vienas P. išvertė iš lenkų k. Žilė galvon — velnias vuodegon 1903 (21912), Savarankiškai jo parašytą trijų veiksmų komedija Prieš vėją nepapūsi, kuri iš rankraščio buvo vaidinama, iš dalies išsp. 1911. Rašinėjo Lietuvos Ūkininkui ir kt. M. Šalbieriaus slapyvardžiu. *A. Mž.*

Palionys Vilniaus krašto k. prie Debesų kalno (307 m. nuo j.l.) į š.v. nuo Ašmenos (5 km), netoli Gudagojo (8 km), kur 1940 VI 15 rusų raudonoji armija peržengė sieną okupuodama Lietuvą. P. koplyčia priklausė Ašmenos Šv. Mykolo Arkangelo parapijai.

Palios nusekusios ež. vietos, pelkės. Didelės p. Lietuvoje yra į p.v. nuo Marijampolės, Padovinio, Igliškėlių, Krosnos ir Gudelių vls., prasidedančios į š. nuo Igliaukos ir nusitęsiančios į p.v. nuo Žuvinto ež., apie 10.000 ha; Amalvo ir Žuvinto ežeras į šį plotą neįeina. Šiame plote skiriama Žuvinto p., Daukšių p., Amalvo p., Igliškėlių p. ir kt. Didesnė p. dalis virtusi durpynais; jų apie 6000 ha siekia 6 m gylio durpių sluoksnis. Sudurpėję plotai apaugę daugiausia tyrelio tipo pušynais su skurduolių lapuočių priemaiša (beržų, rečiau juodalksnio ir kt.). Paklotyje dažni viržynai, kiminynai. Šalia pelkinio vandens, liūnų bei klampynių p. raižo eilė upių, kurių didesnės yra Šešupės intakas Dovinė, ištekanti iš Žuvinto ež., ir šios intakas Šlavanta. Upėse, ežeruose, pačiame pelkių vandenyje telkiasi vandeninė augalija. Pakrančiais apstu nendrynų, švendrynų. Toliau kai kur baltuoja atskiros vandeninių lelijų salelės. Vietomis auga vėdrynas, drėgmenė, žinginys, pelkinis papartis, šiurpis, papliauška, plūdės, ir daug kt. Giliau priaugę įvairių dumblių. P. kartu su pietų vakarų srityse prisišliejančiu 5565 ha Buktos mišku sudaro palankias sąlygas veistis ir laikytis įvairiai faunai.

XVI a. šios p. įėjo į Birštono, Punios ir Alytaus girios plotus. Kur dabar prie Dovinės yra Daukšių bžk., tais laikais buvo girių sargų (sekėjų) k. 1501 karalius Aleksandras p. padovanojo M. Glinskiui. Senovės laikais p. buvo dar klaidesnės bei klampesnės, ir tik vietiniams gyventojams tepraeinamos. Tai Sūduvos gamtinė tvirtovė. Jau kryžiuočių karų metu į jas subėgdavo apylinkių gyventojai lyg į pilį slėptis. Švedų karų metais (XVII–XVIII a.) p. apsaugos ieškojo atbėgę Vilniaus didikai, slapstėsi kariai dezertyrai. Čia rasdavo prieglobstį pasišalinę iš dvarų baudžiauninkai bei rusų skriaudžiami lietuviai. I pas. karo metu p. laikėsi iš Vokietijos pabėgę belaisviai rusai. 1941 birželio išvežimo metu p. išgelbėjo nemaža vietos apylinkių gyventojų, ir nuo 1944 jos teikė globą partizanams. Apie šias Sūduvos melsvu rūku slaptingai apsiklojusias p. istorijos būvyje yra sukurta įvairių pasakojimų su vaizduojamais miškiniais, vilkolakiais, vaiduokliais, vandenėmis, laumėmis. *J.Rkt.*

Palis literatūrinė ankstyvojo vidurinio laikmečio indų kalba. P. sąvokos apimtis ir ypač kalbos kilmė tebėra tiksliau nenustatyta. P. yra pietų budizmo Hinajanos Ceilone išsaugoto kanono kalba. Kai kas p. priskiria ir visus vidurinio laikmečio indų dialektus, bet paprastai p. žodžiu suprantama ypač ankstyvojo budizmo (apie 450–250 pr. Kr.) kanonų ir jų komentarų kalba. Šiuose senoviniuose raštuose pats tekstas laikomas p., tad iš to darytina išvada, kad žodis p. reiškia ‚taisyklę, kanoną, kanonų eilę'. P. kalbos kilmės vietą kai kas laiko Kosalos arba Magadhos sritį. Antrojoje VI a. pr. Kr. pusėje, spėjamuoju Budos mokslo skelbimo metu, nukariautojų arijų kalba turėjo būti jau plačiai paplitusi š. Indijoje. Į š. ir į r. nuo Gango upės slėnio buvo dvi karalijos: Kosala, atitinkanti maždaug šių dienų Oudhą, ir Magadha, atitinkanti Patną ir Gajos dalį. Pats Buda buvo kilęs iš Kosalos, bet savo mokslą skelbęs Magadhoje. Iš to buvo daroma išvada, kad p. tekstų pagrindą sudarė Kosalos arba Magadhos tarmė. Tačiau tai nėra tikra, nes net jeigu ir iš tiesų pirmykštis Budos skelbtasis mokslas būtų buvęs Kosalos ar Magadhos tarme rašytas, vėliau galėjo jį perrašyti kita tarme. Antra vertus, tam prieštarauja kiti, visai patikimi šaltiniai, kaip gramatikų liudijimai, įrašai, dramos. P. kalboje pasigendama pagrindinių Magadhos tarmės bruožų. Kiti vėl įrodinėja, kad p. raštų kalba kilusi iš kurio nors vėlesniojo budistų mokslo centro, kaip Takšašilos šiaurės vakaruose arba, kaip Frankė išvedžioja, iš Avančio srities vakaruose. Pagal tradiciją budistų raštus į Ceiloną nugabenęs p. kalba mokęs Asokos (žr.) sūnus Makinda, kilęs iš Avančio. P. kilmės klausimas tebėra neišspręsta mįslė, nes iki šiol nerasta jokių priešbudistinio laikmečio dokumentų.

Pirmųjų p. tekstų kalba yra žymia dalimi dirbtinė, maišytų tarmių kalba. Kai kurios kalbos lytys bendros šiaurės vakarų ir rytų, kitos būdingos rytų tarmėms. Tai galėjo įvykti dėl pirmykštės revizijos rytų tarme ir dėl bendros vietinių rytinių tarmių įtakos kitoms indų kalboms, ypač pirmaujant Maurijos imperijai (žr. Indija) su jos rytų sostine Pataliputra. Nors, kaip Frankė įrodė, p. buvęs sanskrito atmaina, išlaikęs daugelį senesnių sanskrito gramatinių lyčių ir savybių, kurias vėlesnėje raidoje sanskritas praradęs, bet šiaipjau p. yra naujesnė kalbos atmaina. P. garsynas apskritai atitinka sanskrito garsyną su kai kuriomis tolesnės garsų raidos pakaitomis. Dviskaita išnyko. Naudininkas nebeteko reikšmės, užleidęs vietą kilmininkui. Ir iš viso ryšium su garsyno pakitimu galūnėmis skirtingų linksnių skaičius labai sumažėjo. Iš nuosakų pėdsakų terandama tik tariamosios. Perfektas nebeteko reikšmės, imperfektas ir aoristas sutapo. Asmenuojamąsias lytis (verbum finitum) vis labiau išstumia dalyviniai posakiai. Kaip ir sanskritas, p. tebeturi tris gramatines gimines, tačiau skaitvardžių d u ir t r y s niekatroji giminė vartojama kartais su vyriškosios ir moteriškosios giminės daiktavardžiais. Šis giminių suplakimas yra pradžia vyksmo, kurio dėlei daugumas ide. kalbų nebeskiria vyriškosios ir niekatrosios giminės.

Nors p. yra budistinių kanonų ir iš viso budistinės religinės literatūros kalba ir šia kalba pasaulietiško turinio veikalų nedaug, tačiau yra vertingų žodyninio ir gramatinio turinio raštų. P. literatūros žydėjimo laikmetis siekia net XII pokristinį šimtmetį. P. turėjo didelę įtaką tolesnei Indijoje vartotų kalbų raidai, ir jis dar ir šiandien tebevartojamas sakraliniams budistų reikalams Ceilone, Burmoje ir Siame, kur šiai kalbai naudojami vietiniai raidynai. P. taip pat buvo rašyti ir pirmieji Indijos įrašai, pvz. ir Prinsepo išskaityti š. Indijos įrašai, ypač Asokos karaliaus.

O. Franke, Pali und Sanskrit 1902; *W. Geiger,* Pali: Literatur und Sprache 1916; *K. Seidenstücker,* Handbuch der Pali-Sprache, 3 tt., 1916–25; *H. Mayrhofer,* Handbuch des Pali 1951; *R. C. Childers,* A Dictionary of the Pali Language ²1923; *T. W. Rhys Davids - W. Stede,* Text Society's Pali-English Dictionary 1925; *V. Trenckner ir kt.,* A Critical Pali Dictionary 1939–48; *B. C. Law,* History of Pali Literature 1933.

A. Rkš.

Palys Viktoras (g. 1907 IX 25 Alytuje) skulptorius. 1936 baigė Kauno meno m-lą ir 1938 Tartų aukštąją meno m-lą, kur studijavo pas granito ir marmuro technikos specialistą prof. Starkopfą. Parodose dalyvauja nuo 1939. Likęs Lietuvoje, docentauja Kauno dailės institute. Skulptūroj daugiausia pamėgęs portretą. Žymesni kūriniai: Prie tvenkinio 1937, Sėdinti mergaitė 1938 (abu marmuriniai), Auka 1940 (granitas), Rūtelė 1952 (gipsas), be to, J. Mikėno biustas, J. Geniušo bareljefas, L. Giros monumentalus biustas paminklui ir kt. Savo kūryboje P. laikosi realistinio akademizmo.

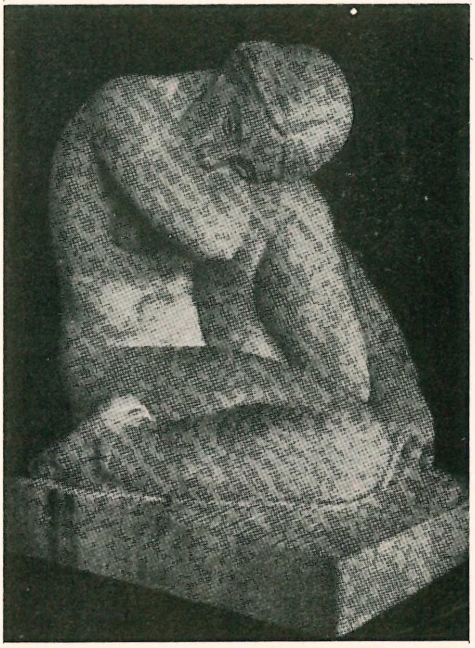

V. Palys Sėdinti mergaitė (1939, marmuras)

Palisadas (iš lot. palus ‚baslys') tvora ar siena iš stačių baslių, sukaltų žemėn tankiai vienas prie kito. Baslių viršūnės nusmailintos, kad būtų sunkiau perlipti. Senovėje p. buvo daromi gynybai aplink sodybas ir karinius pastatus. Šiais laikais retai tenaudojami tvoroms.

Palisandramedis žr. Jacaranda brasiliana.

Palissy Bernard (apie 1510 — apie 1590) prancūzų keramikas, dirbęs Paryžiuje nuo 1566 Kotrynai Mediči ir kt. Turėjo poveikio ilgam laikui, buvo pamėgdžiojamas ir falsifikuojamas net ir XIX a.

Pališkis Kazys (g. apie 1899 Sintautų vls., Šakių aps.) mažažemis ūkininkas, 1919 savanoriu stojo į Lietuvos kariuomenę. Tarnavo 2 pėst. pulke, 7 kuopoje. Pasižymėjo kovose dėl Lietuvos laisvės ir buvo

apdovanotas dviem Vyčio Kryžiais. 1920 XI 17 kautynėse prie Giedraičių P. išnešė iš kautynių lauko sunkiai sužeistą kpt. E. Noreiką. *K.Ališ.*

Palių durpynas Igliškėlių vls., Marijampolės aps., 950 ha ploto. Gylis 6 m, sudurpėjimas vidutinis. Pelkė 1078 ha, aukštutinio tipo.

Paliukas Julijonas (1872 VI 24–?) kun. Žemaičių kun. seminarijoj įšventintas 1895, vikaravo įvairiose parapijose. Lietuviška veikla pasireiškė dar seminarijoj, 1893 jis buvo vienas iš slaptos jaunimo d-jos Nemunėlio ir Apaščios susivienijimo steigėjų ir jos slapto hektografuoto laikraštėlio Palemono red. (drauge su klieriku A. Sabaliausku), nuo 1894 rašė Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgoje, o vėliau ir kitoj katalikiškoj spaudoj. Vienas iš slaptos lietuviškos spaudos platintojų. Kaip Dusetų vikaras 1905 pasireiškė tų metų lietuviškajame sąjūdy; išvengti išsiuntimui į rusiškas sritis pasitraukė į Kuršo gub. Nepriklausomojoj Lietuvoj nuo 1923 klebonavo Duokišky, nuo 1933 Karsakišky, kol 1940 pasitraukė į Saločius.

Paliulionis Mečislovas Leonardas (1834 Smilgių par., Panevėžio aps. — 1908 V 2 Kaune) Žemaičių vyskupas. Mokėsi Panevėžio gimn., nuo 1852 Varnių kun. seminarijoj; 1860 baigęs Petrapilio dvasinę akad., įšventintas kunigu, dėstė dogmatinę teologiją Varnių ir Kauno kun. seminarijoj, ėjo pastarosios prokuratoriaus pareigas, kapelionavo Kauno mergaičių gimn. 1883 V 22 konsekruotas Žemaičių vyskupu. Ganomųjų turėjo apie 600 kunigų ir 1,3 mil. tikinčiųjų. Jo veiklos pagrindinis akstinas buvo tikybiškai dorinis pavaldinių sąmoninimas. Jis priklausė tai lietuvių grupei, kuri dar nebuvo spėjusi atsipalaiduoti lenkiškų tradicijų, bet lietuvių tautiniam reikalui rodė lojalumo, o bažnytiniuose klausimuose lietuviškoje plotmėje uoliai talkininkavo. Stačiatikiškosios Rusijos grėsmėje katalikiškos Lietuvos atspirtį P. matė vienybėje su Lenkija, o lietuvių kunigų tautiniame darbe įžiūrėjo vieningos atsparos ardymą. Todėl dvasininkuose ir kun. seminarijoje palaikė lenkišką dvasią, nors lietuviška mintis jau tolydžio stiprėjo, ypač kai 1899 rektoriumi paskyrė kun. A. Karosą. Kai M. Valančius reiškėsi kaip vyskupas tautietis, lietuvių k. brangino labiausiai, tai P. pasirodė kosmopolitas katalikiška prasme ir aukščiausiai vertino lotynų k. Šiaip kalbėdavo lenkiškai. Lietuvių k. tiek rūpinos, kiek reikalavo sąžininga sielovada. Lankydamas vyskupiją lietuviškai mielai pats prabildavo ir kitus paragindavo liet kalbą vartoti. Reikalavo, kad klierikai pasirengtų tikybą aiškinti lietuviškai. Jo įsaku kun. K. Jaunius parašė bažnytinės iškalbos — katechetikos vadovėlį (atspausdinta Vadove 1908–09). Knygnešiui kun. M. Sideravičiui įteikė 1000 rb., kad veltui ar pusvelčiui parūpintų Rytų Lietuvai liet. maldaknygių. Sielovadiniais sumetimais pakartotinai stengėsi atgauti liet. spaudos laisvę. 1883 memorandume rusams įrodinėjo graždankos žalą ir liet. spaudos būtinumą. 1887 VIII 28 Kauno gubernatoriui, planavusiam liet. tikybinius leidinius rusišku šriftu, P. atsakė, kad rusiškas alfabetas filologų teigimu lietuvių kalbos garsams išreikšti netinkąs, o lietuviškomis knygomis rusišku raidynu ‚lietuviai labai biaurisi'. 1902 VI 11 liet. spaudos grąžinimo reikalu tam pačiam gubernatoriui pasiuntė išsamų ir giliai motyvuotą kun. A. Dambrausko-Jakšto redaguotą, memorialą. Kunigų J. Tumo ir J. Kazlausko įtaigotas, P. rėmė liet. katalikišką spaudą, išeinančią Prūsuose. Tam teikė pats stambias aukas ir įpareigojo kunigus reguliariai mokėti po 10 rb. 1904 V 7 lankėsi pas patį carą ir, šalia kitų reikalų, prašė grąžinti lietuviams spaudą. Caras atsakė: ‚Šiandien bus grąžinta lietuviams spauda'. Žodį ištesėjo. P. bendravo su kng. M. Oginskiu ir grafu Al. Tiškevičium, kurie palaikė su lietuviais ryšius ir rėmė jų prūsinę spaudą. Atgavus spaudą, P. paragino kun. A. Karosą steigti savaitraštį Nedėldienio Skaitymą, leisti liet. tikybinės literatūros. Į spaudos darbą skatino ir kitus kunigus. Įsikūrusi Šv. Kazimiero d-ja ir švietimo draugija Saulė susilaukė visapusiškos vyskupo paramos.

Vysk. M. Paliulionis

Prieš Bažnyčios priespaudą P. kovojo energingai. 1884 uždraudė kat. moksleiviams eiti melstis į cerkves. Už tai per kelioliką metų vyskupui teko išmokėti apie 50.000 rb. pabaudos. Bet ilgainiui jis savo laimėjo. 1905 IX 12 aplinkraščiu patvarkė, kad tikybos dėstymas ir maldos mokyklose būtų gimtąja kalba. Buvo nuolat pasiruošęs ištrėmimui. To net geidė, kad kančia įrodytų tikrą atsidavimą Bažny-

čiai. Su kunigais palaikė glaudų ryšį ir juos dažnai ragino, kad pavergėjui nenusileistų. Buvo valdingas ir autoritetingas. Petrapilio dvasininkai jį vadindavo tiesiog cariuku. Prieš pat mirtį P. kapitulai, neaiškiai kalbančiai prie mirštančio maldas, tarė: ‚Kalbėkite aiškiai! Štai Žemaičių vyskupas miršta'.

P. kreipė ypatingą dėmesį į kunigų išsimokslinimą. Kun. seminarijos kursą pailgino iki 5 m. Ne tik jaunesnius, bet ir klebonus, net dekanus pašaukdavo patikrinamųjų kvotimų. Kunigijoj vertino ne tiek talentus, kiek pamaldumą ir nuolankumą. Skirdamas kunigams vietas, neretai padarydavo klaidų. Klaidą pažinęs, skubiai taisydavo. 1907 VII 20 išleido potvarkį dėl dekanatinių kunigų suvažiavimų, kurie gyvino religinę mintį ir stiprino sielovadą. Jam vyskupaujant padaugėjo naujų ir dailių parapinių bažnyčių. Kauno katedrą atnaujino iš vidaus. Dail. M. E. Andriolli ją 1890–91 išpuošė 11 paveikslų. P. pasikvietė katedros vargonininku ir kun. seminarijos prof. J. Naujalį. Jį savo lėšomis dar pasiuntė į Regensburgo muzikos mokyklą pasitobulinti. Taip katedroje ir seminarijoje muzikinis lygis pakilo. Rėmė vargonininkų kursus ir Kaune steigiamą jų mokyklą.

P. aplamai nepritardamas liet. tautiniam kilimui, manėsi patarnaująs katalikybei. Nejuto, kad darėsi priešingai. Lietuviškas darbas jam buvo tik priemonė pagrindiniam tikslui — sielovadai. Lietuviams ne kartą jis atrodydavo lenkomanas, o lenkams litvomanas. Iš tikrųjų, pirmoj vietoj jis norėjo būti vyskupas-ganytojas. A. Jakštas P. asmenį aptarė: ‚Tai tikėjimo, pareigos ir širdies žmogus'.

Jo ganytojiškas laiškas apie blaivybę buvo išsp. Tėvynės Sarge 1898 nr. 8, atskirai išsp. ganytojiškieji laiškai: Atminimas didžio jubiliejaus 1901, Žemaičių vyskupo ganytojiška gromata 1907 ir kt.

J. Stakauskas, Vysk. M. L. P. ir lietuviškasis klausimas (Židinys 1939 nr. 8–9 ir atspaudas 1939); (") Lietuviškosios minties pasireiškimas Žemaičių Seminarijoje (Tiesos Kelias 1939); *A. Dambrauskas-Jakštas,* Užgesę žiburiai 1930; *D. Dumbrė,* Žemaičių vysk. M. L. P. (Šaltinis 1908 nr. 20. *S.Mtl.*

Paliulytė 1. Kotryna (g. 1888 XII 16) mokytoja. 1920–23 Karmėlavos, o vėliau Antalieptės mergaičių ūkio m-los vedėja, nuo 1930 ŽŪA lektorė, namų ūkio skyriuj dėsčiusi valgius ir jų gaminimą.

2. Stefanija, (1) sesuo, žr. Ladigienė-Paliulytė.

Paliūnai k. Krasnavos vls., Suvalkų aps. Kitados čia buvo seniūnija, kurią 1775 valdė Jonas Michnevičius. Po I pas. karo lenkams tą lietuvišką sritį užėmus, ėjo nuolatinė kova dėl lietuviškos mokyklos. 1926 IX 1 uždaryta lietuviška m-la su 40 vaikų, vadovėliai atimti. Tėvam neleidus mokyti lenkiškai, 23 asmenys nubausti piniginėmis baudomis. 1932 uždaryta Ryto d-jos įsteigtoji m-la; kai kurie tėvai gavo kalėjime sėdėti. 1933 leista m-lai veikti ir vėl uždaryta; m-la turėjo 54 mokinius. 1934 įsteigta valdinė lietuvių m-la su 43 mokiniais, bet mokytojai buvo skiriami nelietuviai. P. gimė kun. J. Paransevičius.

Paliūnė k. Čekiškės vls., Kauno aps., 7 km nuo Čekiškės; 1923 buvo 3 ūkiai ir 21 gyv. Ariant rastas naujojo akmens amžiaus pabaigos gražiai gludintas titnaginis siaurapentinis kirvis. Radinys Vytauto D. kultūros muziejuje.

Paliūnų ež. Lazdijų aps. 6 km į p.r. nuo Šventežerio bžk., 28 ha ploto; iš jo į š. per Seklio ež. teka Sutra, kuri įteka į Dusios ež., priklauso Dovinės (Šešupės, Nemuno) baseinui. Paviršius 124 m nuo j.l., gylis ligi 13 m; greta į v. yra Sigiko ež.

Paliurus šaltekšninių (Rhamnaceae) šeimos dygliuoti krūmai bei žemi medeliai. Keturios skirtys P. Europos, Kinijos, Japonijos savaiminės. P. spina-christi, iki 3 m aukščio krūmas, stačias arba pažeme slenkąs. Žiedai gelsvai žalsvi. Sutinkamas Palestinoje, Š. Kinijoje. P., o taip pat Zizyphus jujuba, vad. Kristaus dygliakrūmiai. Vienas jų, manoma, pavartotas Kristaus erškėčio vainikui. P. spina-christi dekoratyviškumu nepasižymi, daugiau veisiamas dėl originalaus vaisiaus.

Palių šilas Mikališkio girininkijos (Prienų miškų urėdijos) plotuose, apie 2000 ha. Vyrauja tyrelio tipo pušynai.

Palivarkas (lenk. folwark, vok. Vorwerk) 1. apskritai nedidelis dvariukas, 2. pusiau savarankiškas, nuo stambaus dvaro centro atskirtas ūkis, turįs reikalingus žemės ūkiui pastatus ir svarbiausią žemės darbo inventorių. Kaip pats vok. pavadinimas rodo, p. atėjo iš Vokietijos, tačiau p. ūkis išplito baudžiavinės sistemos laikais labiausiai Lenkijoje ir D. L. K-tijoje. Lietuvoje p. pradžia siekia XVI a. Ji yra betarpiškai rišama su Europoje įvykusia ‚kainų revoliucija', kai Vakaruose pakilo javų pareikalavimas ir jų kainos. Jau XV a. gale stipriai didėjo iš r. Europos javų išvežimas. Tai parodo duomens Dancigo

(žr.) uosto, kuris ir Lietuvai porą šimtmečių buvo svarbiausias Baltijos prekybos punktas. 1490 ir 1491 Dancigo uosto eksporte į v. Europą javai jau sudarė 94%. Geras kainas turinčių grūdų pareikalavimui vis didėjant, kilmingieji žemvaldžiai, kuriems ilgai terūpėjo grūdų pasisėti tik savo reikalams, ėmė smarkiai plėsti dirbamosios žemės plotus. Buvo daromi plėšimai, lydimai, ariami apleisti laukai (pustovščizny). Bet dirvų didinimas reikalavo ieškoti patogesnių būdų toli nuo paties dv. centro esančius laukus prižiūrėti. Tad pagrindinio dv. galulaukėse buvo imta steigti atskiri dvareliai, kurie žemės įdirbimo atžvilgiu beveik nebepriklausė nuo centro. P. ūkinė priklausomybė nuo savo dv. besireiškė tuo, kad jis gaudavo dalį traukiamos jėgos, reikalingos sėklos. Gyvuliai buvo taip išdalijami, kad p. buvo paprastai laikomos avys ir prieauglis. Stambių dv. žemių pakraščiuose įkurtieji p. vienašališkai teužsiėmė žemdirbystės ūkiu, t.y. grūdų gaminimu eksportui. Gyvulininkystę stipriai apleidus, laukų įtręšimas tegalėjo būti gana menkas, nes tada cheminės trąšos dar nebuvo vartojamos. Paprastai p. tik apie 20% ariamos žemės buvo trešiama. Laikyta jau pasiektu aukštu laipsniu, jeigu pvz. 1557 Vaiguvos ir Galvydžių p. įtręšta 37% dirvų. Prie tokio ano meto ekstensyvaus ūkio, kai derliai tebuvo maži, reikėjo apsėti plačius laukus. Javų kiekį galima buvo didinti tik baudžiauninkus verčiant apdirbti vis platesnius laukus. Prie kiekvieno p. buvo priskiriami lažą (žr.) einą valstiečiai. Juos prižiūrėjo dv. savininko p. pastatytas bajoriškos kilmės prievaizdas. Apie p. prievaizdus jau XVI a. buvo sakoma: ‚p. yra labiau naudingas jo prievaizdai negu pačiam ponui'. Matant nuvarytus arklius ir blogus ūkio padargus, buvo sakoma, jog tai ‚palivarkiniai'. Nors ilgainiui eilė p. įvairiais būdais pasidarė savarankiškais dvareliais, tačiau paprastai p. ūkis tereiškė ir toliau naujų žemės ūkių įkūrimą, kurių savininkas buvo stambus ponas. XVI–XVII a. aktuose yra daug žinių, kaip p. buvo rengiami ne tik tuščiose žemėse (na pustovskoj zemli), bet ir valstiečių valdomose. Iš dažnų valstiečių skundų matyti, kaip p. kūrimas reikalavo baudžiauninkus atlikti naujas prievoles, suvežti medžius, juos parengti statybai. D.L.K. dv. valdytojai buvo įpareigoti statyti p., bet 1614 Zigmanto Vazos asesorių teismo sprendimu nauji p. tegalėjo būti steigiami tuščiose žemėse; bet privačiose žemėse tie nuostatai negaliojo. Pagal D.L.K. revizorių 1643 Tverų vls. išleistus prievolių nuostatus, baudžiauninkai ne tik turėjo 12 dienų dirbti p. arimuose, vieną dieną ‚gvolto', kas sav. paeiliui nuo valako eiti p. sargybas, bet buvo verčiami dar statyti ir taisyti p. trobesius. 1636 Vilkijos vls. Gučkampio k. valstiečiai skundėsi, jog perdaug verčiami vežti statybai medžius ir taisyti p. trobesius. Lažu paremtas dv. ir p. ūkis nuo XVII a. galo stipriai suskurdino valstiečio kiemą. Iš pusvalakių ir mažesnių sodybų (net ketvirčio valako) valstiečiai buvo verčiami atlikti pilnas prievoles. Gausėjo faktai, kad p. buvo rengiami nukeltų baudžiauninkų žemėje. Tik retais atvejais neteisingai įkurti p. tebūdavo panaikinami. Taip atsitiko pvz., kaip rodo Raseinių žemės teismo įrašas, Karališkiuose (Pajūrio vls.), kur 4 valakų p. buvo panaikintas. Kadangi p. panaikinus nyko valstiečių lažiniai darbai ir sargybos, tai jie buvo paversti činšu. Činšas buvo įvestas pirmiausia karališkose ekonomijose (žr.), bet XVIII a. antroje pusėje, ryšium su p. augimu, valstiečiai nuo činšo vis labiau buvo pervesti į lažą. Tada įsitvirtino pats sunkiausias baudžiavos laikotarpis, prie kurio stipriai prisidėjo palivarkinis ūkis. Kai valstiečio kiemas nuo Šv. Jurgio ligi Visų Šventų dažniausiai jau po du žmones keturis kartus savaitėje turėdavo siųsti į p. (vienas jų turėjo atvykti su gyvuliais ar ‚su tuo, su kuo bus paliepta'), moterys žiemos mėnesiais turėdavo atvykti verpti.

P. buvo apsėta visa Lietuva. 1839 Raseinių bajorijos raporte buvo minima apskrityje 159 p., kurių 102 valdė patys savininkai. Bet XIX a. įėjo madon prie stambių dv. esančius p. išnuomoti. Paprastai sutartys buvo daromos 12 mėn. Nuomos kainos po 1861 (baudžiavos panaikinimo) buvo mažos (metams daugiausia apie 200 rb.), nes nedaug teatsirasdavo norinčių p. nuomoti naujomis sąlygomis, t.y. be lažinio darbo. Ne tik visus darbus reikėdavo atlikti laisvai samdomais žmonėmis, bet nuomotojas turėdavo įsitaisyti ir ūkio inventorių. Prieš p. nuomininkus vis būdavo skundų dėl laukų nuplėšimo, trobesių apleidimo. Vis dar atsirasdavo skundų, kad p. buvo kuriami pirma buvusiose valstiečių sodybose. Taip pranešė apie Telšių aps. 1845 Kauno gubernatorius. XIX a. viduryje Joniškėlio dvarininkas Karpis buvo skundžiamas, kad vietoj ūkininkų sodybų esąs įkūręs 40 p. Šimtai tokių p. ir dva-

relių nepriklausomos Lietuvos laikais pateko į žemės reformos fondą. Nors p. ūkio vystymasis Lietuvoje nėra dar tyrinėtas, tačiau inventoriai ir kita gausi medžiaga leidžia spręsti, kad ir čia vyravo tos pačios tendencijos, kurios buvo žinomos Lenkijoje.

Lietuvos istorijos šaltiniai I 1955; *K. Jablonskis,* Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais I 1959; *F. Bujak,* Z dziejów wsi polskiej 1908; (") Ze studiów nad rolnictwem polskim w XVI w. (Sprawozd. Polsk. Akad. Umiejętn.) 1931; (") Zasady polityki gospod. Polski w w. XVI i ich geneza 1930; *J. T. Baranowski,* Wieś i folwark 1914; *J. Rutkowski,* Pańszczyzna praca najemna w organizacji folwarków królewskich 1928; *Z. Ivinskis,* Senosios Lietuvos ūkis (Vairas 1934 nr. 7); *W. Wieczorek,* Z dziejów ustroju rolnego w. ks. Litewskiego w XVIII 1929; *R. Grodecki,* Poczatki gospodarki folwarcznej w Polsce (Studia z dziejów kultury polskiej) 1949; *St. Sreniowski,* Oznaki regresu ekonomicznego w ustroju folwarcno-pańszczyźnianym Polski od schylku XVI w. (Kwartalnik hist. 61, sąs.); *A. Wyczański,* O folwarku szlacheckim w Polsce XVI w. (t. p. 61, sąs. 4) 1954; *Wł. Rusiński,* Drogi rozwoje folwarku pańszczyznianego (Przegląd Historyczny 47, sąs. 4) 1956; *D. L. Pochilevič,* Krestjane Belorussij i Litvy v XVI–XVIII vv. 1957.

Z.I.

Palivarkas bžk. Degučių vls., Zarasų aps., tarp Ligajo ir Duseto ež.; 1923 buvo 346 gyv. Po 1863 sukilimo buvęs dvarelis išdalytas rusų sentikiams, kolonistams nuo Volgos, ir pavadintas Novaja Veščvardu. Apie 1880 jie pasistatė medinę cerkvę, kurioje buvo XIII a. bizantinių ikonų. 1940 XI sukomunistėję vietiniai rusai iš maldos namų darėsi ‚kultūros namus' ir senąsias ikonas sunaikino. Dalis gyv. 1941 pasitraukė drauge su bolševikais, o likusių dalis 1943 vokiečių buvo sunaikinti, kaip susidėję su Degučių rusų plėšikų būriu. Nuo P. Žiego link yra proistorinė sodyba, iš kurios į Zarasų ir Dusetų muziejus buvo patekę gludintų akmens kirvukų ir kaltelių. Netoliese, už Skardelio ež., yra Kiemionių piliakalnis su R. Lietuvos piliakalnių kaulo ir gludinto akmens radiniais.

A.Mž.

Palkabalis Varėnos vls., Vilniaus-Trakų aps. grynai lietuviškas kaimas, nebalsavęs rinkimuose į Vilniaus seimą 1922 I 8; tam seimui buvo skirta ‚įteisinti' Suvalkų sutarties sulaužymą ir Vilniaus krašto užgrobimą 1920.

Palla žr. Palė.

Palladio Andrea (1508–1580) italų architektas. Nuodugniai romėnų antikinę architektūrą P. pažino studijuodamas paminklus Romoje, P. Italijoje, Dalmatijoje, Provanse ir iš Vitruvijaus raštų. Klasicistinius elementus, paimtus iš antikės studijų, P. jungė su įspūdingu monumentalumu. Fasado kompozicijoje P. taupus, panaudoja tik tokias dekoratyvines detales, kurios pabrėžia kilnų didingumą ir proporcijų grožį. P. fasadams būdinga vad. kolosalinė tvarka (žr.) — kolonos ar piliastrai eina per kelis aukštus ir vad. ‚P. motyvas' — triumfalinės arkos. Vidaus konstrukcijoje P. artimesnis ankstyvojo baroko erdvės apipavidalinimo sprendimams. Svarbiausi darbai: Vicenzoje — po 1549 vad. Bazilikos fasadai, 1552 Villa rotonda, 1566 Palazzo Chieragati ir Palazzo Valmarana, 1579–84 Teatro Olimpico; Udine — 1556 Palazzo Antonini; Venecijoje — 1565 S. Giorgio Maggiore bžn., 1577–92 Il Redentore bžn. (žr. pav. LE XII, 63). Parašė: Quattro libri dell'architettura 1570. Griežtų formų ir sykiu vaizdi P. architektūra turėjo pagrindinės reikšmės visoms klasicizmo fazėms. Jau XVI a. pabaigoje P. klasicizmas sulaukė gabių sekėjų Anglijoje, vėliau XVII a. Prancūzijoje. XVIII a. architektams P. raštai ir architektūros pavyzdžiai sudarė teoretinio ir estetinio pasiruošimo svarbiausią šaltinį po Vitruvijaus. Tik susidomėjimo graikų architektūra XVIII a. pabaigoje srovė P. įtaką kiek susiaurino.

J. Maestri, A. P. 1922; *G. K. Lukomski,* A. P. 1924; (") L'oeuvre d'A.P. I–II 1927; *A. Melani,* P. 1928.

P.Rkl.

Pallas Peter Simon (1741–1811) vok. gamtininkas ir keliautojas-tyrinėtojas. Išėjęs mokslus Vokietijoje, po vienerius metus dar tobulinosi Anglijoj ir Olandijoj. 1768 Kotrynos II pakviestas prof. į Petrapilio mokslų akademiją ir ekspedicijos į Sibirą narių. Ekspedicijos metu sudarė didelį zoologijos ir botanikos objektų rinkinį, kurį už 20.000 rb. nupirko Kotryna II ir leido jam laikyti jį pas save ligi mirties. 1793–94 keliavo po p. Rusiją ir apsigyveno Kryme, kur prie Simferopolio gavo didelį dvarą, bet mirus antrajai žmonai, 1810 sugrįžo į Berlyną. Žymiausi jo veikalai: Reisen durch verschiedene Provinzen des russischen Reichs, 3 tt., 1771–76 (iliustruotas spalvotais piešiniais), 1788–93 išverstas prancūziškai ir papildytas gamtos tyrinėjimų duomenimis, išleistas 8 tt. teksto ir 9 tt. iliustracijų; jo angliška laida, 3 tt., išėjo 1812; Sammlungen historischer Nachrichten über die mongolischen Völkerschaften 1776–1802; Novae species quadrupedum 1778–79; Zoographia rossoasiatica 1831; Icones insectorum, praesertim Rossiae Siberiaeque pecularium 1806; Bemerkungen auf einer Reise durch die südlichen Statthalterschaften des russischen

Reichs 1799–1801. Be to, jis išsp. Linguarum totius orbis vocabularia comparativa 1786–89, kur palygino 200 kalbų 285 žodžius. Lietuvių k. (nr. 42) žodžius jam teikė kun. Zippelis. *A.B.*

Pallium žr. Palijus.

Palloni Michelarcangelo ar Michel Angelo (1637 Campi prie Florencijos — tarp 1705 ir 1714 Lietuvoje?) italų tapytojas. Mokėsi pas B. Franceschini da Volterrano ir Romoje. Vėliau dirbo Š. Italijoje. Turine S. Lorenzo oratorijoje išliko P. darbo 5 Kristaus kančios pav. Pagal Ciampi, P. 1674 atvyko Lenkijon ir apie 1677 Varšuvoje portretavęs Lietuvos etmoną Mykolą Pacą. Šis, Lorentzo nuomone, P. atvežė Vilniun, kur P. nutapęs eilę freskų Šv. Petro ir Povilo bžn. skliautuose: vidurinės navos skliaute — Burtininko Simono kritimas ir Kristaus susitikimas su Šv. Petru, virš vargonų tribūnos — Šv. Petro sapnas, Luošo pagydymas ir Angelas išvaduoja Šv. Petrą iš kalėjimo, zakristijos skliaute — Kristaus gelbsti skęstantį Šv. Petrą ir iždinės skliaute palaimintojo Stanislovo vizija. Baigęs šiuos darbus, P. stojo Lietuvos didžiojo kanclerio Kristupo Paco tarnybon, kuris P. pavedė puošti Pažaislio kamaldulių vienuolyno bžn. interjerą: choro dešinėje pusėje P. nutapė freskas iš Marijos gyvenimo, kurių išliko Piemenys garbina gimusį Kristų, Trys karaliai, Poilsis bėgant į Egiptą ir Marijos mirties scena. Kairiūkštytė-Jacynienė pirmoje P. freskoje atrado P. monogramą. Ikonostazo užpakalinėje pusėje išliko Kristus ant Kryžiaus ir Šv. Marija Magdalena, pažymėtas: Michael Archangelus Palloni Florentinus invenit et pingebat. P. priskiriamas Kristupo Paco ir jo žmonos portretai, dabar M. K. Čiurlionio vardo dailės muziejuje Kaune. 1684, 1688, 1696, 1702 ir 1705 P. minimas Varšuvoje, kur plačiai pasireiškė. Buvo karaliaus Jono Sobieskio priveligijuotas tapytojas. Willanówe, karaliaus rūmuose prie Varšuvos, P. priskiriamas plafono freskų ciklas Amūras ir Psichė. Apie 1695 Loviče misijonierių vienuolyno koplyčios plafone P. nutapė freskas su Šv. Karoliaus Boromėjaus gyvenimo scenomis, o zakristijos plafone — Abraomo aukos freską, pijorų Šv. Marijos ir Vaitiekaus bžn. plafonuose — freskas, vaizduojančias Šv. Vaitiekaus gyvenimą. P. buvo temperamentingas baroko freskų kūrėjas. Jo darbuose, šalia Florencijos mokyklos elementų, jaučiama gan stipri Venecijos vėlyvojo renesanso meistrų įtaka (Bassano, Veronese, Palma Jaun.). Lietuvoje dirbdamas kartu su Delbene, P. pasisavino kai kuriuos šio meistro polinkius; tai rodo P. Lenkijoje tapytos freskos, kuriose esama daugiau realizmo ir etnografinių detalių pasakojimo. Varšuvos priemiestyje Lešne P. įsigijo namus. Kaip liudija P. laiškas, savo sūnų ir vieną giminaitį P. siuntė mokytis tapybos Florencijon pas A. D. Gabbiani.

M. A. Palloni: Kristus ant kryžiaus ir Marija Magdalena (Pažaislio vienuolyno bžn.)

S. Ciampi, Notizie di. . . artisti italiani in Polonia 1830, 92, 95–97; (") Bibliografia Critica II, 1839, 252–253; *H. Kairiūkštytė-Jacynienė*, Pažaislis 1928; *J. Starżyński*, Barokowe malowidła w kaplice św. Karola Baromeusza w Łowiczu i M. A. P. (Studja do dziejów sztuki w Polsce IV, 1, 1931); (") O restauracje fresków w kościele po-pijarskim w Łowiczu (Ochrona zabytków sztuki I, 1–4, 1930–31); *S. Lorentz*, O architekcie Janie Zaorze i dekoratorach kościoła św. Piotra i Pawła na Antokolu w Wilnie (Dawna Sztuka I, 1938); *M. Bochdziewicz*, Grupa fresków z kregu Delbenego i Pallonego w okolicach Warszawy (Biuletyn Historii Sztuki XVII, 4, 1955); *M. Karpowicz*, Malowidła M. A. Palloniego w farze w Węgrowie (t.p. XXI, 1959). *P.Rkl.*

Pallotti Vincenzo žr. Palotinai.

Palm 1. Gustaf Wilhelm (1810–1890) švedų tapytojas. Po meno studijų Stockholme jis be pertraukos 15 metų (1837–52) gyveno užsieny, iš jų 10 metų

Romoj ir čia taip aklimatizavosi, kad jo tolesnė kūryba švedijoje buvo himnas Italijai. 1859–78 dėstė paišybą Stockholmo meno akad. Vėlesnėms menininkų kartoms P., vad. ‚Palma Vecchio', buvo vienišas praeitų laikų stiliaus idealo atstovas. Būdamas intymus realistas visose detalėse, P. savo peizažuose taikė stipriai idealizuojančią kompoziciją.

G. Lindgren, P. 1933.

2. Torsten (1885–1934) švedų tapytojas, vadas vad. ‚intymistų', kuriems buvo būdingos poetiškai realistinės Stockholmo užmiesčio idilių gamtos studijos. Buvo prancūzų peizažistų įtakoj. *J.Lng.*

Palma (lot.) 1. delnas (žr.); palmarinis delninis, susijęs su delnu ar su spėjimu iš delno; 2. palmė (žr.).

Palma 1. P. de Mallorca, Ispanijos Balearų salų provincijos sostinė, Majorcos salos p.v. krante prie P. įlankos; apie 150.000 gyv. (1960). P. yra didžiausias Balearų uostas, vienas gražiausių Vidužemio mst. ir žymus tarptautinio turizmo atrakcijos centras. Didžiosios įžymybės yra 1230–1601 statyta katalonų gotikos stiliaus katedra (be bokštų, plačių drąsaus polėkio arkų), užmiestyj buv. karalių rūmai Castillo de Belver (XIII a.), barokiniai vyskupų rūmai (P. nuo XIV a. yra vyskupų rezidencija), ligoninė (1456) ir rotušė (XV a.). Meno muziejus, jūrininkystės m-la, vieton 1503 įkurto univ. veikia 1836 įkurtas institutas. Uostas pradėtas rengti XIV a. Pro jį išvežama: javai, vynas, vaisiai, šilkas, rankdarbiai ir kt. Gėrimų, šokolado, cukraus, muilo, odos dirbinių, keramikos, stiklo, popieriaus, kilimų pramonė. P. įkūrė Metellus Balearicus, 123 pr. Kr. ten apgyvendinęs apie 3000 romėnų ir ispanų kolonistų.

2. P. di Montechiaro Italijos mst. Sicilijoj; per 16.000 gyv. (1958). P. žinomas prekyboje dideliais migdolais.

3. P., San Miguel de la P., Ispanijos Kanarų sala, 704 km², apie 65.000 gyv. (1956). Ji yra 41,5 km ilgio ir ligi 26 km pločio. Salos vidr. dalyj yra milžiniškas užgesusio vulkano krateris 14,4 km skersmens; jo dugnas sudaro didelę lygumą Gran Caldera (690 m nuo j.l.), kurią supa ligi 1500 m aukščio briaunos kalnai. Aukščiausias salos kalnas Los Muchados 2356 m. Salos adm. centras yra Santa Cruz de la Palma su apie 10.000 gyv. Gyv. verčiasi vaisių, daržovių, tabako auginimu, turistų aptarnavimu ir žvejyba.

Palma 1. Ricardo (1833–1919) peruviečių rašytojas. Nepriklausė jokiai literatūrinei mokyklai. Ieškant palyginimų bei įtakos, jo satyrinės plunksnos šaltinių literatūros istorikai randa ispaniškajame XVII a., ypač Quevedo kūryboje. Kaip ir kiti jauni entuziastai, P. lankė Europą, kur žavėjosi ne tiek Lamartiniu, kiek ispanų romantiku Zorilla. P. kūryba surinkta ir paskelbta dešimčia tomų Tradiciones Peruanas 1872–1906 vardu. *J.K.*

2. Vecchio, iš tikrųjų Antonio Nigretti (1480–1528), italų tapytojas, kilęs iš Bergamo. Nuo 1510 Venecijoje. Giovanni Bellini mokinys ir ryškus Venecijos renesanso tapybos mokyklos atstovas. Religinėje tapyboje P. mėgstamoji tema buvo Santa Conversazione paveikslai, kuriuose aplink Dievo Motiną laisvai grupuojami įvairūs šventieji. Pvz. 1522–23 altoriaus pav. su šv. Barbora ir kitais šventaisiais Venecijos S. Maria Formoza bžn.; apie 1520–25 Madona su šv. Jurgiu ir šv. Liucija Vicenzos S. Stefano bžn. P. išgarsėjo gausiais portretais, kuriuose pademonstravo Venecijos renesanso moters grožio idealą, pa-

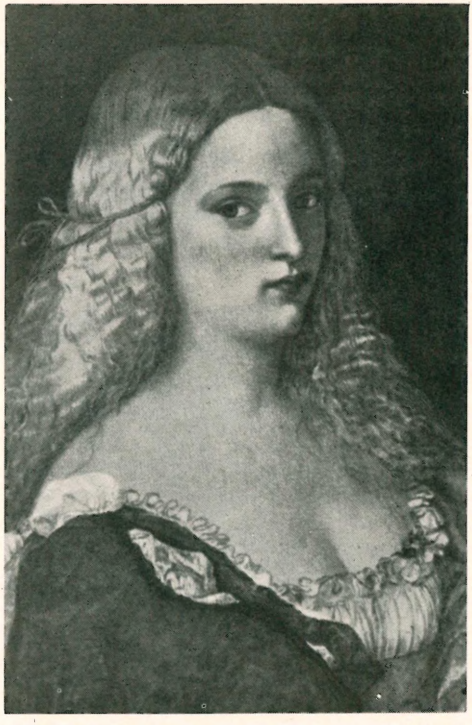

Palma Vecchio Violanta

kartodamas pilnos blondinės tipą ir puikiu intensyviu koloritu perteikdamas karnato ir plačiai atskleistų iškilmių rūbų medžiagines savybes.

A. Spahn, P. V. 1932; *G. Gombosi,* P. V. 1937.

Palma Christi žr. Ricina.

Palmas žr. Las Palmas.

Palm Beach ir **West Palm Beach** du gretimi JAV kurortai Floridos r. pajūryj, į š. nuo Miami. P.B. yra ant siauros kopų salos tarp vandenyno ir Lake Worth lagūnos; 5066 gyv. (1955). West P.B. yra žemyne, su P.B. sujungtas 3 tiltais; apie 60.000 gyv. (1960). Abiejuose kurortuose žiemą būva apie 150.000 kurortininkų, kuriems pristatyta daug prabangių viešbučių. Kasmet II 20–22 ties P.B. rengiama jachtų regata. P.B. kurorto pradžia 1892, West P.B. įkurtas 1903, o 1911 gavo mst. teises. Palmių miškeliai, kurie auga lagūnos pakraščiais ir nuo kurių šios vietovės gavo vardus, išaugo iš kokoso palmių vaisių, kuriuos vežęs ispanų laivas, 1879 audros išmestas į krantą.

Palmė (Palma) bendras vardas visų palminių šeimos genčių. Amžinai žaliuojantieji augalai, dažniausiai medžiai, siekią 30 m ir daugiau (60 m) aukščio. Stiebai bešakiai su lapais sutelktais gale; šakotų p. tesama vienos genties Hyphaene. Žemaūgės p., o taip pat ir kai kurių genčių, vad. palmelėmis (isp. palmetto). Kai kurios p. auga krūmais, vos apie vieno metro aukščio, neretai sudarydamos miško taką. Esama ir laibastiebių lipikių p., besikarstančių kitų medžių šakomis bei slenkančių lajų paviršiumi, nusitęsiančių per 100 m ilgio. Lapai dideli, 6–7 m ilgio, stipriu lapkočiu. Jie esti plunksniški, plaštakiški (plaštakiškai pirštuoti) ir kt., taip pat pavadinami vėduokliškais, ir kt. Pagal lapus kai kurių autorių grupuojamos ir pačios p. Žiedai smulkūs gelsvi, žalsvi, rausvi, sutelkiami dideliais žiedynais, kai kurių p. (Corypha umbraculifera) iškylančiais iki 10 m aukščio. Vaisius kaulavaisiaus, uogos, riešuto pavidalo įvairios formos ir dydžio — nuo žirnio iki dvigubo kokoso p. riešuto, siekia kartais 40 svarų (Lodoicea Sechellarum). Kai kurių p. mediena yra gerų technikinių savybių, vartojama įvairiems tikslams. Atskirų p. skirčių esama daug veislių. Kai kurios p. savaiminio augimo srityse yra ypačiai didžios reikšmės; jų gaminiai siekia taip pat tolimas svetimų kraštų rinkas. Vienas svarbesnių gaminių yra augaliniai riebalai. Be kokosinės p., aliejaus dar gaunama iš Afrikoje augančios p. Elaeis guinensis riešutų. Per 200.000 t šio aliejaus kasmet pasaulinėje rinkoje yra iš V. Afrikos, Sumatros, Javos p. Daug aliejaus teikia ir Brazilijos p., kur jų esama apie 500 skirčių. Babassu aliejų čia duoda p. Orbignya Martiana, O. oleifera; licuri aliejų — Syagrus coronata; kohuno aliejų — Vidurio ir P. Amerikos p. Orbignya Cohune, kurios taip pat esama apie du milijonai akrų Britų Hondure. Murumuru aliejų spaudžia iš p. Astrocarum murumuru. Augalinio vaško turi Brazilijos ir P. Amerikos p. ‚gyvybės medis' Copernicia cerifera, kuris vertingas žvakėms, muilui, dažams, fonografams, batarėjoms, garsinėms filmoms gaminti ir kt. Cukrus gaunamas iš datulės (Phoenix silvestris), Borassus flabellifer, Cocos nucifera, Caryota urens, Aregna pinnata p. sulos, kuri iš datulės tekinama kaip ir klevo, o kitų palmių imama iš nepražydusių žiedynų. Suloje esti 14% cukraus; 3 sulos litrai duoda per 0,5 kg cukraus. Palminio krakmolo gaunama iš Malajuose ir Indonezijoje augančios p. Metroxylon Sagu ir kt. Jo esama stiebo šerdyje. Alkoholis gaminamas iš p. genties Raphia ir kt. sulos. Vad. kopūstinių p. jauni lapai dar pumpure tebesą vartojami valgiui. Vertingos y-

Palmės p. Ispanijos pajūryje (vienintelis Europoj natūralus palmynas)

ra p. Phyteleptas macrocarpa sėklos, vad. ‚augaliniu dramblio kaulu', kurios dėl kietumo tinka įvairiems smulkiems dirbiniams, kaip šachmatų figūroms, sagoms ir kt. Ekvadoro šios prekės eksportuojama į JAV ir Europą. P. tarpe vyriausią vietą užima datulė ir kokosinė p. Datulė (Phoenix dactylifera), žinoma jau prieš 5000 metų, manoma, kilusi iš Indijos ar Arabijos. Tai biblinių laikų p. Dabar jos skaitoma apie 1000 veislių. Plačiai veisiama įvairiose šalyse. Iki 30 m medis, lapai apie 7 m ilgio, žiedai dvinamiai, vaisiai slyviški, prinokę geltoni ar raudoni, saldūs. Gyvena 200 metų. Auga dykumų augavietėse, taip pat oazėse. Sakoma, kad datulė — tai 800 gėrybių palmė, kiekviena augalo dalis duoda naudos. Datulės (vaisius) turi 54% cukraus, 7% proteino, pektino ir kt. Jos vartojamos kaip stalo vaisius, taip pat džiovintos, keptos, virtos. Minkštimas tinka vaikų viduriavimui sulaikyti. Be to, iš datulių spaudžiamas vad. datulių medus, iš kurio pasidaroma vyno. Sumalti kauleliai tinka kupriams, arkliams, avims, ožkoms šerti. Jauni augliai ir žiedkočiai valgomi kaip daržovės. Lapais dengiami stogai. Iš jų plaušų vejamos virvės, audžiami audeklai; mediena eina kurui bei lengvai statybai. Į JAV datulė įvežta 1899 iš Egipto. Gerai dera Kalifornijos ir Arizonos dykumose. Irako datulių produkcija, kur esama apie 20 mil. medžių, siekia 80% pasaulinės. P. kokosinė (Cocus nucifera) auga stambiu medžiu. Kilusi iš Malajų salyno. Vaisiai kamuoliški, apie 25 cm skersmens. Apivaisius lygus, po juo sekantis sluoksnis endospermas, susidedąs iš baltojo sluoksnio, vad. mėsos, ir skystimo, ‚pieno', yra apsiaustas kietu, sunkiai įveikiamu kevalu. Endospermo mėsa (džiovinta vadinama kopra) sudaro pramoninę žaliavą aliejui spausti. Kopros daugiausia rinkai pateikia Indonezija, Filipinai, Indija, Ceilonas. Nepražydę žiedynai turi gausaus saldaus skysčio (sulos) cukrui, vynui, arakui, actui gaminti. Pumpurai vartojami valgyti, lapai tvoroms tverti, mediena namams, tiltams statyti. Kokosinė p. savaime plinta augdama tropinėse ir prietropinėse srityse, taip pat gausiai veisiama įvairiose šalyse pramonei. Šalia ekonominės reikšmės, p. pasižymi puošnumu ir dėl to vartojamos taip pat dekoracijai miestų alėjoms, aikštėms, parkams bei sodybose. Šaltesnio klimato šalyse įvairių p. auginamasi šiltnamiuose. JAV šalia savaiminių daug p. veisiama abiems tikslams. Kalifornijoje auginama apie 20 p. genčių su 60 skirčių; jų šiaurinė klimato siena yra apie 1000 km nuo Los Angeles. Nemaža p. yra ir JAV pietų vakaruose, neskaitant jau Floridos. Europoje Viduržemio jūros srityje savaime auga žemaūgė krūminė p. (Chamaerops humilis), siekianti 6–7 m aukščio. Jos esama apstu veislių bei formų. Vartojama dekoracijai. Be šios, žinoma taip pat Ch. macrocarpa. Tolimuosiuose Rytuose, Kinijoje, auginamų p. tarpe minėtina latanija (Latania borbonica, Levistonia chinensis). Etapalmės gentis sutinkama P. Amerikoje, Euterpe — tropikinės Amerikos srity, o Kentia—Australijoj.

Kokosinė palmė su vaisiais

J.Rkt.

Palmen Erik (g. 1898) suomių meteorologas ir okeanografas, nuo 1928 Helsinkio univ. prof., 1939–47 jūrų tyrimo instituto dir. Išsp. apie 80 studijų, kuriose tyrinėjo ciklonus, jūrų sroves.

Palmer Erasmus Dow (1817–1904) amerikiečių skulptorius. Jaunystėje buvo pradėjęs staliaus amatą, bet po keletos sėkmingų bandymų skaptuoti kamėjas, ėmė lipdyti molį. 1846 persikėlė į Albany, N.Y., kur ėmė rimtai reikštis skulptūroje ir turėjo savo atelje daugiau kaip 25 metus. Pirmą kartą išstatė savo darbus National Academy 1851. P. buvo didelis individualistas, tikėjęs, kad grožį galima surasti ir savo krašte, ne vien tik Italijoje, į kurią tuo metu tiek daug dailininkų važiavo. Europon išsiruošė vėlokai, tik 1873. Pagarsėjęs skulptūromis, portretais ir biustais. Geriausi darbai: Indėnė 1856, Baltoji vergė 1858, Pavergta taika 1862; reljefai Rytas ir Vakaras. *R.Žk.*

Palmerio salynas v. Antarktikoje, priešais Grahamo Žemę. Salos kalnuotos, apdengtos amžinu sniegu ir ledynais, ligi 2870 m aukščio. P.s. aptiko 1821 amerikiečių banginių medžiotojas N. B. Palmer.

Palmerio Žemė Antarkties žemyno toliausiai į šiaurę išsikišęs pusiasalis, aptiktas 1820 amerikiečių jūrų kpt. banginių medžiotojo N. B. Palmerio. Jis yra tiesiai į p. nuo P. Amerikos smailagalio. Iš r. pusės nuo jo yra Weddellio jūra, o iš vakarų — Bellinghauzeno jūra.

Palmerston Henry John Temple (1784–1865) anglų valstybininkas. Kilęs iš turtingos airių šeimos, išsimokslinimą gavo Cambridge univ. 1807, kaip torių (konservatorių) partijos narys, išrinktas į parlamentą. Jis nepasižymėjo iškalba, tačiau mokamai pavartodavo ironiją bei sarkazmą, ir jo parlamentinės kalbos buvo įdomios ir darė įspūdį. P. ne tik politikos klausimais domėjosi, bet mėgo ir literatūrą ir pats rašė eilėraščius. 1809–28 Canningo konservatorių kabinete karo m-jos sekretorius, tuoj perorganizavo ministerijos finansus. Po Canningo mirties, greit pasitraukė iš konservatoriaus Wellingtono kabineto ir iš konservatorių partijos. 1830–34, 1835–41, 1846–51 užsienio reikalų ministras liberalų kabinetuose. P. ne tik turėjo simpatijų liberaliniams sąjūdžiams, bet būdamas liberalinio nusistatymo ir jautrus teisingumui, jis aktyviai parėmė graikų tautos laisvės kovas, Belgijos nepriklausomybės reikalą, Ispanijos ir Portugalijos konstitucinius sąjūdžius. Jis priešinosi Šventosios Sąjungos intervencinei politikai. 1846 grįžęs vairuoti užsienio reikalų m-jai, dar griežčiau pasisakydavo prieš despotines valstybes ir už pavergtų tautų (italų, vengrų) laisvę. Labai iškilmingai priėmė Vengrijos laisvės kovotoją emigrantą Kossuthą. 1851 dėl politiško netakto, pripažįstant Napoleono perversmą Prancūzijoje, turėjo pasitraukti iš užsienio ministro pareigų. 1852–55 vidaus reikalų ministras, 1855–58 ir 1859–65 (ligi mirties) ministras pirmininkas. Nors Europoje P. palaikė konstitucinius sąjūdžius, Rytuose, norėdamas sulaikyti Rusijos ekspansiją, turėjo palaikyti despotinę Turkiją. Po laimėto Krymo karo 1856 Paryžiaus taikos kongrese Rusijos ekspansija buvo prislopinta, ir dėl to P. buvo didžiai šlovinamas Anglijoje. Ir ministras pirmininkas būdamas, nenustojo aktyviai vadovauti Anglijos užsienio politikai. 1859, kariaujant Italijai ir Prancūzijai su Austrija ir JAV pilietiniame kare, Anglija išliko neutrali. 1863 Anglija, Prancūzija ir Austrija įteikė dvi notas (balandžio ir liepos mėn.) ir reikalavo suteikti sukilusiai Lenkijai ir Lietuvai laisvę. P. labai vertino visuomenės nuomonę ir laikė ją tvirtesnę už kariuomenę. Betgi 1864 teko jam labai nusivilti, kai, prieš Europos visuomenės nuomonę, Bismarcko grenadieriai triuškino danus. Vidaus politikoje P. vykdė saikingas socialines reformas, bet nepritarė parlamento rinkiminei reformai. 1928 P. Guedalla išsp. P. laiškus (1831–65) Gladstonui. Buvo pakeltas lordu.

Lordas Palmerston

H. David, Englands Europäische Politik im 19. Jahr. 1924; *B. K. Martin,* The Triumph of Lord P. 1926; *H. C. F. Bell,* P. 1936; *Ch. Webster,* The Foreign Policy of P. 1830–41, 1951; *W. P. Pemberton,* Lord P. 1954; *B. Connel,* Portrait of a Golden Age (P. asmeniški dokumentai) 1958. *P.Č.*

Palmerston North N. Zelandijos š. salos mst., didumo pirmasis jos viduryj; 32.908 gyv. (1960). Jis yra Manawatu srities, žinomas pieno ir avių ūkiu, centras. Užmiestyj yra Massey žemės ūkio akad., priklausanti N. Zelandijos univ.

Palmetė (prc.) ornamentas, sudarytas iš lapelių, kurie plokštumoje išsiskleidžia panašiai kaip vėduoklė ar palmė. P. ornamentai pasižymi simetriškumu; jie ypač būdingi antikės graikų klasikiniam menui, bet sutinkami ir Europos ankstyvųjų viduramžių ornamentikoje.

Palmgren Selim (1878–1951) suomių kompozitorius ir pianistas, Turkų (Abo) ork. dirigentas 1909–12, Eastman School of Music (Ročesteryje, JAV 1922–26 ir nuo 1927 Helsinkio konservatorijos mokytojas, nuo 1939 prof. Iš tautinio atspalvio impresionistinės krypties P. kūrinių išskirtina gausiausioji jų dalis — fortepijono muz.: 5 programinio pobūdžio koncertai ir smulkesni kūriniai, dėl kurių muz. charakterio P. kartais vad. ‚šiaurės Chopinu'. Atskirai minėtina opera Daniel Hjort 1910 ir solo bei choro dainos. Po Sibelijaus, P. yra vienas daugiausia užsieny žinomų suomių kompozitorių. Išsp. memuarus Minusta tuli muusikko 1948. *K.O.*

Palmi p. Italijos mst. Reggio di Calabria provincijoj, prie Tyrėnų jūros; apie 22.000 gyv. (1960). P. buvo kelis kartus paliestas žemės drebėjimo, bet labiausiai nukentėjo 1908, kai tapo sunaikinta daugumas jo namų. Apylinkėse verčiamasi alyvos, vaismedžių, daržovių produkcija.

Palminiai (Arecaceae, sin. Palmaceae, Phoenicaceae) vienskiltinių medinių augalų šeima su apie 150 genčių ir 1200 skirčių, savaime augančių Azijos, Amerikos, Afrikos, Australijos, Europos tropinio bei į ji panašaus klimato srityse. Kai kurios palmės yra didžios ekonominės reikšmės. Platesnio vartojimo žinomos palmės Phoenix, Cocos, Elaeis, Corypha, Raphia ir kt.

Lietuvoje palmės yra tik šiltnamio arba kambario augalai. Žr. Palmė.

Palmira Kolumbijos mst., provincijos centras, upės Cauca slėnyj (1000 m nuo j.l.); apie 50.000 gyv. Kat. vyskupo rezidencija, katedra. P. yra cukrinių nendrių ir aukštos kokybės tabako kultūrų srityj.

Palmyra (‚palmių miestas') aram. Tsadmor, ar. Tadmur, senovės miestas š. Sirijos dykumoje, dabar Tadmor. P. minima Asirijos karaliaus Tiglat-Pilerazaro (1115–1100 prieš Kristų) dokumentuose. Tai buvo svarbi dykumos oazė prie didelio karavanų kelio tarp Babilonijos ir Sirijos. P. ypatingai iškilo I a. pr. Kr. romėnų laikais. Nors P. priklausė romėnams, bet ekonomiškai buvo nepriklausoma. 267 po Kr. miesto valdovas Septimius Odaenatus buvo įkūręs didelę valstybę, kuri jo našlės Zenobijos ir sūnaus Vabalato valdoma, išsiplėtė nuo M. Azijos iki Egipto. 273 imp. Aurelijaus užimta ir apiplėšta, P. nebeatsigavo. VII a. arabai užėmė ir padarė savo tvirtovę. Bet žemės drebėjimai ir plėšimai P. sunaikino. Turtingi P. radiniai, kaip aramėjų raštai, milžiniški Baalo šventyklų griuvėsiai, didžioji kolonadų gatvė, įvažiavimo vartai rodo buvusią miesto garbę.

A. Musil, Palmyrena 1928; *J. Chr. Feurier,* Essai sur l'histoire politique et économique de P.; *Th. Wiegand,* P. Ergebnisse der Expeditionen von 1902 und 1917, 2 tt., 1932; *A. Champdor,* Les ruines de P. 1953. *P.Plk.*

Palmitinas svarbiausia riebalinė medžiaga, randama augaliniuose ir gyvuliniuose riebaluose, kaip palmių bei medvilnės sėklų aliejuose ir kt. P. saponifikuojant gaunama palmitinė rūgštis ir glicerinas. P. yra palmitinės rūgšties (žr.) ir glicerino esteris.

Palmitinė rūgštis, $CH_3(CH_2)_{14}COOH$, baltas kristalinis tirštis, kurio lyg. svoris 0,853 (62°C temp.), lydimosi temp. 64°C ir virimo temperatūra 272°C 100 mm slėgime. Be palmių aliejaus, p.r. yra viena sudedamųjų dalių daugelio augalinių bei gyvulinių aliejų ir riebalų. P.r. tirpsta eteryje, silpnai alkoholyje; vandenyje visai netirpsta. Naudojama žvakių, kosmetikos, vaistų gamyboje ir kaip viena sudėtinių dalių tepaluose ir impregnavimo mišiniuose.

Palmstruch Johan (1611–71) švedų bankininkas. P. giminė kilusi iš Olandijos, kur vadinosi Wittmacher; per Livoniją ji atkeliavo į Švediją. P. gimė Rygoje. Pirklio amato mokėsi Amsterdame, kur susidomėjo ir to meto finansais. 1656 švedų karalius Karolis X Gustavas leido P. įsteigti Švedijoje banką, panašų į Amsterdamo ir Hamburgo, ir 1657 toks bankas buvo įsteigtas Stockholme. 1661, kilus vario krizei Švedijoje, P. išdavė kredito popierius; tai buvo pirmieji Europoje banko išleisti banknotai. Tačiau P. išleido per daug tokių popierių, ir bankas nebepajėgė jų išpirkti ir bankrutavo 1664. 1669 P. buvo nuteistas mirti, tačiau amnestuotas ir 1670 paleistas.

Palmių aliejus riebus geltonai oranžinės spalvos, panašus į sviestą tirštis, užtinkamas palmių medžio vaisiuose. P.a. turi laisvos palmitinės rūgšties ir yra vartojamas žvakių ir muilų gamyboje.

Palmių vagis žr. Birgus latro.

Palo Alto JAV mst. Kalifornijoj, prie San Francisco įlankos (Dumbarton tiltas) p. galo; apie 50.000 gyv. (1960, 1955 — 41.002, 1940 — 16.774). P.A. mieste yra Stanfordo univ. ir 1959 atidarytas medicinos studijų centras. Miestas išaugo iš senatoriaus Leland Stanford 1891 įkurto univ., 1909 gavo miesto vardą. Gražus, švarus, modernus rezidencinis mst.; jo apylinkėse intensyvus žemės (sodų) ūkis.

Palolo (Eunice viridis) — žieduotųjų kirmėlių (žr.) tipo, daugiašerių klasės Eunicidae šeimos kirmėlė, gyvenanti prie Samoa, Fidži ir kt. salų. Jos epitokinė (išvystanti lytines liaukas) dalis lytinio dauginimosi metu pasiekia iki 20 cm ir daugiau ilgio ir atitrūkusi išplaukia į vandens paviršių, o vietiniai gyventojai daug jų išgaudo, nes vartoja maistui.

Palomar 1. kalnas žr. Mount Palomar; 2. observatorija žr. Mount Wilson (M. W. observatorija).

Palómenis (Paluomenis, -ė) bžk. Kaišiadorių vls., 10 km į š. nuo Kaišiadorių; apie 200 gyv. (drauge su buv. dv. 1923 buvo 191 gyv.). XIX a. vidury P. palivarką valdė Zaleckis. Šv. Mykolo Arkangelo medinė kat. bžn. pastatyta 1840. Iki I pas. karo ji turėjo tik koplyčios teises ir priklausė Gegužinės parapijai. 1915 iš Gegužinės, Žaslių ir Kaišiadorių par. kaimų sudaryta P. par. (klebonas buvo M. Cijūnaitis). Bolševikams 1941 VI besitraukiant, P. klebonas Jonas Tutinas buvo enkavedistų suimtas ir sušaudytas. 1940 P. par. priklausė 1900 katalikų. 1941 P. parapija perleista marijonams.

Palõnai bžk. Baisogalos (5 km) vls. Kėdainių aps. prie Valono (Kiršino, Nevėžio intako) upelio; apie 250 gyv. (drauge su buv. dv. 1923 buvo 244 gyv.). Pradžios mokla, pašto agentūra. Dievo Apvaizdos me-

dinė kat. bžn. statyta 1786 Juozapo ir Onos Rinkšliauskų (ar Rušeliauskių), 1841 turėjo beneficijos 25 margus žemės, nuo įsikūrimo iki mūsų laikų buvo Baisogalos par. filija. 1859 P. buvo 15 namų, 190 gyv. Nauja mūrinė bžn. pastatyta parapiečių lėšomis ir kun. M. Rusecko rūpesčiu 1939. P. filijai 1940 priklausė 935 kat. Garsūs Šv. Onos ir Šv. Martyno atlaidai.

Palonas 1. upelis Kėdainių aps., Kiršino (Nevėžio) deš. intakas, 19 km ilgio; teka į š.r. pro Palonų bžk.; baseino plotas 44 km^2; 2. upelis Kauno aps., Dubysos kair. intakas, 9 km ilgio; įteka aukščiau Ariogalos.

Palos de la Frontera, kitaip Palos de Moquer, p. Ispanijos mstl. prie Rio Tinto upės žiočių; apie 2000 gyv. (1960). Iš čia išvyko 1492 VIII 3 pirmoji Kristupo Kolumbo ekspedicija, aptikusi Ameriką.

Palotinai, Societas Apostolatus Catholici (Katalikiškojo apaštalavimo s-ga), palaimintojo Vincento Pallotti (1795–1850) 1835 IV 4 Romoje įkurta be įžadų gyvenančių kunigų sąjunga, veikianti kaip vienuolių kongregacija, išimta iš vyskupų jurisdikcijos. P. tikslas — auklėjimas ir tikinčiųjų ruošimas apaštalavimui. Jų konstitucijos galutinai patvirtintos 1910. Stojantieji į p. daro šešis pažadus: ištvermės, paklusnumo, skaistybės, neturto, bendro gyvenimo ir atsižadėjimo paaukštinimų. Kandidatai 2 m. bandomi naujokyne, gen. rektorius renkamas 6 m., provincijų ir namų rektoriai 3 m. P. pavestos 5 misijos Afrikoje, Australijoje ir Indijoje. Dabar jie turi 16 provincijų, 247 namus ir 2150 narių. Jų įkūrėjas, dėl savo visokeriopo apaštalavimo gavęs ‚Romos apaštalo' vardą, buvo manęs sustiprinti ir sukelti bendrą kunigų ir pasauliečių apaštalavimą, bet nežiūrint Bažnyčios padrąsinimo jam tai nepavyko; tačiau už pasauliečių apaštalavimo minties iškėlimą Pijus XI jį vadino Katalikiškosios Akcijos pirmtaku. Jis 1950 buvo paskelbtas palaimintuoju.

J. Hettenhofer, Historia Piae Societatis Missionum 1935; (") Historia Societatis Apostolatus Catholici 1950. *V.Gdž.*

Palpacija (lot.) medicinos terminas, reiškiąs tyrimą rankomis, pirštais, atseit, čiupinėjimas. Šis tyrimo būdas dažniausiai naudojamas įvairių navikų suradimui ir skausmų lokalizavimui. Palpuojama krūtinės ląsta, viduriai, liaukos, galūnės ir t.t.

Palpitacija (lot.) plakimas, pvz. širdies. Šis terminas dažniausiai vartojamas tuo atveju, kai širdies plakimas būna padidintas ir pulsas gerokai pagreitėjęs.

Palraistis durpynas Kaišiadorių vls., Trakų aps., 87 ha ploto, 1 m gylio. Sudurpėjimas geras. Pelkė 153 ha, tarpinio tipo.

Palšiai miškas Salantų vls., Kretingos aps., kartu su Pručdaubiu ir Šatraminų mišku sudaro 284 ha ploto. Augavietės drėgnos, vietomis raistingos. Vyrauja eglynai, su beržais, juodalksniu ir drebule.

Palšis, palša, žr. Karšis.

Paltanavičienė Stefanija žr. Kairiūkštytė-Paltanavičienė.

Paltanavičius Mykolas (1875 IX 15 Mozūriškių k., Veiverių par., Marijampolės aps. — 1936 V 4 Bostone, JAV) laikraštininkas - leidėjas. Atvyko į JAV 1892, dirbo įvairiose vietose. Lawrence, Mass., laisvosios minties lietuvius 1901 suspietė į Lietuvos sūnų ir dukterų d-ją, suorganizavo švietimosi kursus, rengė vaidinimų. 1905 pradėjus Bostone leisti Keleivį, buvo pakviestas jo pirmuoju red. Keleivy jis įvedė satyrinį Maikio su Tėvu pasikalbėjimą, išlikusį ligi šiol. Po metų iš Keleivio pasitraukė ir persikėlė į Worcesterį, kur atidarė laivininkystės agentūrą ir įsigijo spaustuvę. 1907 jis pradėjo leisti mėnesinį Amerikos Lietuvį, kuris netrukus sustojo. 1912 bandė leisti savaitinę Kelionę, kuri taip pat po kelių numerių užsidarė. I pas. karui prasidėjus, ėmė leisti International, kasdieninę informaciją lietuviškai, lenkiškai ir rusiškai. Nei lenkams, nei rusams neparėmus, ją sustabdė ir vėl atgaivino Amerikos Lietuvį, šį kartą jau savaitraščiu. Amerikos Lietuvį jis leido iki 1928, kol tų krizės metų pabaigoj bankrutavo, nustodamas viso turto ir perleisdamas Amerikos Lietuvį į kitas rankas. Trumpą laiką Amerikos Lietuvį jis pats ir redagavo, o vėliau jame vedė satyrinį Žmogaus po medžiu pamokslų skyrių. Išleido ligi 50 įvairių knygų, jų tarpe savo paties parašytas: Angliškai-lietuvišką žodynėlį 1907, Įstatymus susirinkimų vedimo 1907, Trumpą paaiškinimą parlamentariškų tiesų 1907, Daktaras kišianiuje 1908, Mokinkimės rašyti 1911, Lementorių 1914 (31915). Nuo pat TMD įsisteigimo veikė šioj organizacijoj ir jai pirmininkavo 1898–99 ir 1904–07. Tuo metu (po 1905) jis buvo iškėlęs mintį sudaryti vieną lietuviškosios veiklos derinimo cent-

M. Paltanavičius

rą iš visų organizacijų atstovų, bet ši jo sveika mintis nesulaukė atbalsio to meto įsiaudrinusioj aplinkoj. 1906–09 buvo SLA centro knygininkas. Veikė Worcesterio lietuviuose, buvo vienas iš Lietuvių piliečių klubo steigėjų, aktyviai rėmė Lietuvai paskolos bonų platinimą ir t.t. Po 1928 bankroto gyveno skurde, prie kurio vėliau prisidėjo liga (paralyžius). Už nuopelnus lietuvybei Lietuvos vyriausybė 1933 jį apdovanojo Gedimino ordinu ir nuo 1935 X paskyrė mėnesinę 150 lt. pensiją, kuria beteko pasinaudoti tik pusę metų.

Paltarokas (lenk. półtorak) sidabrinė moneta 1,5 grašio vertės. Prisipildžius lenkų pinigų rinkai trigrašiais, pajustas trūkumas pusės tos populiarios monetos, todėl 1614 buvo pradėtas mušdinti p. trijų pusgrašių denominacijos bei vertės. Iš Lenkijos p. atėjo Lietuvon, ir Zigmantas Vaza 1619–20 jį kaldino Vilniuje. 1652 pakartojo ir Jonas Kazimieras. Ši moneta, Lietuvoje vadinta dar ir pusantriniu, o kartais papravardžiuojama dvylekiu, nebuvo krašte populiari; išmušdinti painūs skaitmens tik retai kam buvo suprantami.

Paltarokas 1. Jonas, Vilniaus Akademijos studentas, 1604 atspausdinęs šv. Kazimiero garbei Me tibi subdo libens eilėraštį rinktinėje Theatridium Poeticum Sanctissimo et Castissimo Poetae Casimiro Academici Poetae Parthenii Vilnae Monumentum immortale P. P. Eulogia Casimiriana anno 1604, 54.

2. Jonas (g. 1895 I 15 Dovydų k., Joniškėlio vls., Biržų aps.) profesorius, agronomas. 1916 baigė Panevėžio realinę gimn. ir išvyko agronomijos studijuoti į Kijevo politechnikos institutą. Studijuodamas priklausė Liet. komitetui nukentėjusiems nuo karo šelpti (iždo, vėliau pirm.) ir Lietuvių tarybai Ukrainoje. Kaip šios tarybos v.pirmininkas daug prisidėjo išskirti liet. karius iš bendro lenkų korpuso ir sudaryti atskirą liet. karių vienetą. 1918 grįžo Lietuvon ir žemės ūkio m-joj tarnavo dvarų skyriaus vedėju. Priklausė pirmam Kauno šaulių būriui. 1920 išvyko agronomijos studijuoti į Hallės-Wittenbergo univ., kurį baigė 1922 rudenį. 1923–24 vadovavo pirmiesiems Lietuvos pieninių ir kontrolasistentų kursams Gruzdžiuose. 1924–25 Žemės ūkio m-jos švietimo sk. vedėjas. 1924 X 15 paskirtas ŽŪA bendrosios zootechnijos katedros vedėju, iš pradžių doc., nuo 1935 e.o. prof. Pieninininkystės laboratorijos steigėjas ir vedėjas. Dėstė pieninininkystę ir pašarus. 1936–39 ŽŪA tarybos sekr. ir prorektorius. Bolševikų 1940 iš ŽŪA pašalintas, po jų pasitraukimo vėl grįžo į tas pačias pareigas. Be to, 1930–40 buvo ŽŪA Tyrimų įstaigos bendradarbis. 1944 iš Lietuvos pasitraukęs, Vokietijoj Kempteno stovykloj buvo LRK v-boj (iždo, vėliau v.pirm.). 1947–53 Lietuvos ūkio atstatymo studijų komisijos žemės ūkio sekcijos pirm. 1949 atvyko į JAV ir apsigyveno Čikagoj, kur dirba pieninininkystės laboratorijos vedėju.

J. Paltarokas

Dirbdamas ŽŪA vykdė tyrimus su įvairiais gyvuliams vartojamais pašarais, tirdamas jų įtaką pieno produktų ir mėsos kokybei. Tų tyrimų duomenis skelbė ŽŪA metraščiuose. Be to, rašė Žemės Ūkyje. Vliko leidiny Išlaisvintos Lietuvos ūkis 1949 išsp. str. Lietuvos žemės ūkio atkūrimo reikalu. Atskirai išleido: Pagrindinė žemės ūkio chemija 1922, Gyvulių maitinimo pagrindai (iš Žemės Ūkio Vadovo III ²1936, 49–148), Pieninininkystės pagrindai (iš Žemės Ūkio Vadovo IV 1931, apie 140 psl.). Lietuvių Enciklopedijos bendradarbis pieninininkystės klausimais.

3. Kazimieras (1875 X 22 Gailionių k., Linkuvos par., Šiaulių aps. — 1958 I 3 Vilniuje) pirmas Panevėžio vyskupas, pastoralinės teol. prof., daugelio vadovėlių ir kt. raštų autorius. Juozapo ir Uršulės Margytės Paltarokų sūnus. Jo tėvas, kaimo šviesuolis, labai pamaldus ir blaivininkas, į Gailionis užkuriomis atsikėlė iš Švobiškio; mirė 1936, sulaukęs 96 m. amžiaus. Uršulė Paltarokienė, gailestinga, be galo šneki moteriškė, mirė 1941, sulaukusi 95 metų amžiaus. K.P. mokėsi Joniškėlio pradžios m-loje, Mintaujos gimn., Kauno kun. seminarijoje ir Petrapilio k. akademijoje, kur 1902 III 22 buvo įšvęstas kunigu. Akademiją baigė 1902 ir už parašytą (pas Ciepliaką) disertaciją De origine animae humanae gavo teologijos magistro laipsnį. Tais pačiais metais paskirtas Liepojon vikaru bei kapelionu. Susirgęs plaučių ir gerklės liga 1906 XII perkeltas į Surviliškį vikaru, kur surinko 25.000 rb. naujai bažnyčiai mūryti. 1911 gale perkeltas į Kauno kunigų seminariją, kur dėstė lotynų k., teologijos propedeutiką, sociologiją ir filosofiją. 1914 paskirtas seminarijos vi-

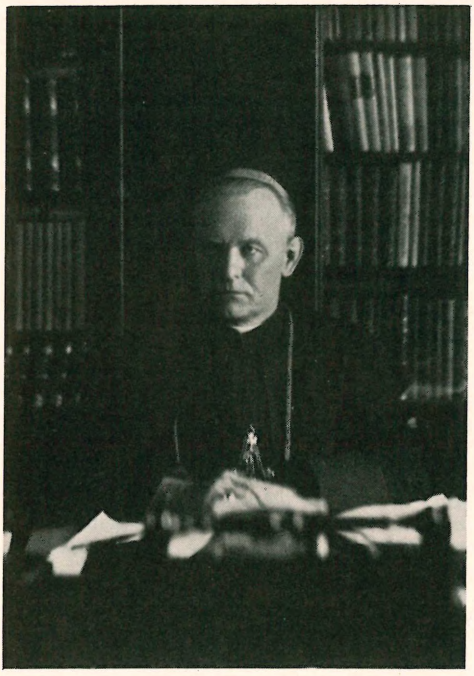

Vysk. K. Paltarokas

cerektoriumi. Kilus I pas. karui, seminarija evakuoti buvo pavesta P. Jis tai vykdė palaipsniui: pradžioje su klierikais persikėlė į Vašakėnų dv., Troškūnų par., kur išbuvo 1914–15 mokslo metus. Artinantis vokiečių kariuomenei, seminarijos kanceliariją ir klierikus perkėlė į Smolenską, kur ėjo seminarijos rektoriaus pareigas ir globojo kitur išvykusius klierikus. 1916 vasarą palikęs klierikus Petrapilio dvasinėje seminarijoje, su vysk. P. Karevičiumi ir prel. K. Šauliu, vyskupo sekr., grįžo į Kauną. Tvarkė per karą apgriautus seminarijos pastatus ir ruošė mokykloms vadovėlius. 1917 rudenį Kauno kun. seminarijai iš naujo pradėjus veikti, vėl jos vicerektorius ir dėstytojas. 1918 pakeltas Žemaičių vyskupijos kapitulos kanauninku, 1919 vyskupijos tribunolo teisingumo gynėju, 1921 vyskupijos socialinės akcijos sekretorium, 1922 bažnyčios turtų valdymo tarybos nariu. 1922 išrinktas LU teol.-filosofijos fak. pastoralinės teologijos e.o. prof. ir katedros vedėjas. Skaitė bendrajame teologijos ruože ir specialiniame-bažnytinių teisių sekcijoje. Įsteigus Lietuvos bažnytinę provinciją, 1926 IV 5 prekonizuotas Panevėžio vysk. V 2 konsekruotas Kauno bazilikoje, V 30 paėmė valdyti vyskupiją.

P e d a g o g i n ė v e i k l a. Nuo 1902 iki 1926 ėjo mokytojo pareigas įvairiausio tipo mokyklose — pradedant pradine m-la ir baigiant universitetu. Visur buvo autoritetingas, vaizdus, sistemingas. Nepasitenkindavo vadovėliais, juos papildydavo savo žiniomis, reikale parašydavo savus. Kunigų seminarijoje rado sociologijos užuomazgą, kurią išplėtė iki dviejų metų kurso (iš viso 2 savaitinės val. teorijos ir 1 pratybų). Tam reikalui pats paruošė vadovėlį. LU teol.-filosofijos fak. dėstė pastoralinę teologiją. Čia pat pasirodė originalus: susistemino specialiosios pastoralinės teologijos kursą, pradėdamas priešmokyklinių vaikų, pradžios mokyklos mokinių, jaunuomenės auklėjimu ir baigdamas šviesuomenės pastoracija. Šiam teologiniam kursui paruošė dalį vadovėlių.

V i s u o m e n i n ė v e i k l a. Liepojoje dirbo Lietuvių savišalpos d-joj, platino draudžiamus lietuviškus laikraščius, Surviliškyje įsteigė parapijos biblioteką, skatindamas jaunimą šviestis, ir įkūrė blaivybės d-jos skyrių, išvystė plačią blaivybės akciją. Kaune buvo Saulės d-jos ir Žemaičių vyskupijos kunigų savišalpos iždininkas, Motinėlės d-jos sekr., Šv. Kazimiero d-jos valdybos narys. Šiek tiek reiškėsi ir politikoje: kaip Kauno atstovas dalyvavo Lietuvių Konferencijoj Vilniuje 1917, 1920–23 buvo krikščionių demokratų centro komitete, tačiau jokių oficialios politikos pareigų nėra turėjęs, nors politinį gyvenimą sekė, juo domėjosi. 1926 XII 12 Lietuvių kat. mokslo akademijos pakeltas nariu akademiku, 1933 išrinktas Šv. Vincento d-jos ir 1937 Šv. Kazimiero d-jos garbės nariu. 1935 ugniagesių s-gos apdovanotas Artimui Pagalbon ženklo I laipsniu. Bet ypačiai didelių nuopelnų katalikų organizacijoms P. nusipelnė jų globa tapęs vyskupu. Jo globą juto ne tik Panevėžio vyskupijos, bet ir visos Lietuvos katalikiškosios organizacijos.

P a n e v ė ž y j e pastatė katedrą, įkūrė kapitulą, Sodų g. nr. 3 vyskupui priklausančiuose namuose įrengė KVC vyskupijos rajono būstinę su sale suvažiavimams bei paskaitoms; čia buvo ir Panevėžio Balso, vėliau Panevėžio Garso redakcija. Įrengė prie kurijos centrinę vyskupijos biblioteką. Savo vyskupavimo metu įkurdino 11 naujų bažnytkaimių; pastatydino, be katedros, 15 bažnyčių, viešų ar pusiau viešų koplyčių 14 ir altarijų 11. Pradėta mūryti Pa-

nevėžio mažoji klierikų seminarija, bet dėl karo darbas sustojo; įsigyta seminarijos reikalams Respublikos g. nr. 30 ir 31 nemaži namai su kinu, Berčiūnų kurorte vila paliegėliams kunigams; Jurgenavos viensėdis (80 ha žemės). Paruošta vyskupijai naujų kunigų 195. Dieceziečių skaičius iki 1940 metų iš maždaug 375.000 pakilo ligi 419.000. Vyskupiją aplankė savo kanoniškais vizitais 4 kartus; paskutinis vizitas buvo 1949 VII 23–27 Pasvalyje.

Ypač P. daug energijos ir savo sumanumo skyrė katalikiškoms organizacijoms: KVC, pavasarininkams, angelaičiams ir ateitininkams. Dažnai sakydavo: ‚Galime pasigirti prieš vakarų pasaulį, kad savo originaliomis organizacijomis ne tik vakarus prisivijome, bet daug kuo ir pralenkėme'. 1930 švietimo m-jai uždarius moksleivius ateitininkus, P. parodė nepalaužiamos energijos ginti jų teisėms. Šį žygį jis laikė neteisėtą ir darantį didžiausią skriaudą Bažnyčiai ir lietuvių tautai. Prieš tai protestavo visi Lietuvos vyskupai, bet ypač ištvermingai priešinosi P. Neleidžiant ateitininkams susirinkti mokyklose, P. įsakė kunigams jų susirinkimams atidaryti klebonijas, zakrastijas ir, reikalui esant, bažnyčias. Į jų susirinkimus ateidavo jis pats, nes jaunimą be galo mėgo. Dėl ateitininkiško veikimo iš gimnazijų pašalintus mokinius globodavo, kad galėtų toliau mokytis kitose mokyklose. Dėl ateitininkų globojimo pašalintų kapelionų vietoj skyrė kitus nemažiau veiklius. Todėl jo vyskupijoje ateitininkai dar žymiai paaugo ir dvasiškai sustiprėjo. Dėl to teko ir pačiam P. nukentėti. Švietimo m-ja buvo sutikusi Panevėžio amatų m-lą perleisti klierikų seminarijai, bet nuvykusiam perimti kurijos atstovui pastatė sąlygą, kad vyskupas būtų nuolaidesnis ateitininkų klausimu. P., gavęs tą žinią, pareiškė: ‚būčiau prastas ganytojas, jei vaikų sielas išmainyčiau ant negyvų plytų', ir pradėjo rinkti aukas savo jėgomis klierikų seminariją pastatyti.

O k u p a c i j o s e. Pirmosios bolševikų okupacijos metu P. tris kartus buvo NKVD tardytas, konfiskuotas visas kurijos nejudomas turtas; vyskupo namuose apgyvendinta 10 rusų karininkų šeimų su vaikais, o pačiam vyskupui, jo sekretoriui ir generalvikarui bei kurijos ir tribunolo raštinei paskirta tik trys kambariai. Nežiūrint suvaržymų, vyskupas rašė protestus prieš neteisėtą atiminėjimą iš žmonių jų nuosavybės, nekaltų žmonių ir kunigų kalinimą. Jei kuriems kunigams grėsdavo pavojus, vyskupas juos tuojau perkeldavo į naują vietą ir taip bent laikinai juos išgelbėdavo. 1941 VI 2 pats vyskupas, vidurnakti įspėtas, pėsčias pasitraukė į apylinkės miškus; kitą dieną suimti atvykę enkavedistai jo neberado, ir taip jis išvengė ištrėmimo. Vokiečių okupacijos metu be sėkmės rūpinosi atgauti nacionalizuotą kurijos turtą ir raštu ar žodžiu protestavo prieš okupanto žygius, kaip žydų naikinimą, nekaltų žmonių suiminėjimą ir t.t. Bolševikams užeinant antrą kartą, pasiliko kraštę, tvirtai nusistatęs savo vyskupijos nepalikti be ganytojo.

V i l n i u j e. Pasaulinė valdžia panorėjo jį turėti Vilniuje. Prie to prisidėjo dar Vilniaus kapitula vienbalsiai išrinkdama jį Vilniaus kapitulos vikaru. Į Vilnių išvažiavo 1949 VIII 10. Autoritetingas, draugiškas, paslankus, patarnauti visiems, gailestingas vargšams, greit patraukė visus prie savęs. Gerai mokėjo rusų ir lenkų kalbas, o taip pat suprato gudiškai (be to, mokėjo vokiečių ir prancūzų kalbas). Jis sulaužė senas Vilniaus tradicijas: vyskupo durys buvo atidarytos visiems ir visada, jis buvo prieinamas paprastiems žmoneliams ir drauge autoritetas šviesuoliams. Ne kartą išdrįsdamas pasakyti tiesos žodį ir valdantiesiems, tapo visos pavergtosios Lietuvos dvasiniu vadu. Valdė ne tik Panevėžio ir Vilniaus vyskupijas, kurį laiką buvo pasilikęs vienintelis vyskupas visoje Lietuvoje. Sekmadieniais išvažiuodavo į provinciją teikti sutvirtinimo sakramento. Kartais per dieną tekdavo sutvirtinti keletą tūkstančių tikinčiųjų. Nuo ilgo stovėjimo sutindavo kojos ir nebegalėdavo nė paeiti, bet darbo nenutraukė. Dar atliekamu laiku Vilniuj baigė rašyti knygą apie savo globėją šv. Kazimierą. Paskutinės okupacijos metu įšventė 200 kunigų, Panevėžio katedroje pakonsekravo du vyskupus: P. Maželį ir J. Steponavičių.

Vysk. K. Paltarokas Vilniuje 1957

Visą amžių, išskyrus Liepoją, išbuvęs geros sveikatos, nuo 1953 pradėjo negaluoti, o po poros metų pradėjo reikštis sklerozė, nusilpo akys. Paskutines mišias dėl to atlaikė 1957 X 15. Susilaukęs širdies spazminės atakos (1957 XI 13), 1957 XII 9 pasišaukė pas save kunigus ir paliko lyg tes-

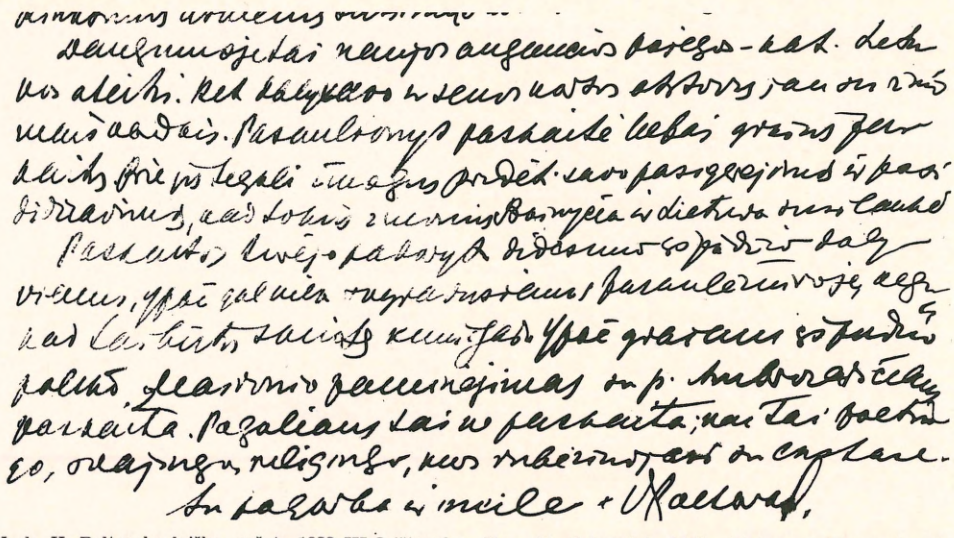

Vysk. K. Paltaroko laiško, rašyto 1933 III 2 ištrauka. Kun. N. Pakalniui, JAV, skirtame laiške vysk. K. Paltarokas dėsto sunkius katalikybės rūpesčius Lietuvoje, bet laišką baigia džiaugdamasis kat. pasauliečių augančiomis pajėgomis ir jų surengtu kat. mokslininkų ir mokslo mėgėjų suvažiavimu Kaune 1933 II 27–28

tamentą žodžiais: ‚Aš jau nebegaliu... Jūs tvarkykitės... Būkite vyrai'. Prie kraujo išsiliejimo į smegenis prisidėjus dar plaučių uždegimui, mirė 1958 I 3 Vilniuje savo bute. Palaidotas Panevėžio katedros kriptoje 1958 I 7, dalyvaujant 5 vyskupams, per 200 kunigų ir tūkstančiams tikinčiųjų.

R a š t a i. Spaudoje pirmieji jo rašiniai pasirodė 1907, o pirma atskira knyga 1910. Kiekvieną laisvą nuo tiesioginio darbo valandėlę panaudodavo rašymui. Kai gydytojų uždraustas nuo 1951 XI nustojo rašęs, nusiskųsdavo: ‚kada rašiau, tada aš gyvenau'. Iš periodinių leidinių rašė Viltyje, Vienybėje, Ateityje, Laisvėje, Ryte, Mūsų Laikraštyje, Darbininke, Panevėžio Balse, Panevėžio Garse, o taip pat žurnaluose Draugijoje, Tiesos Kelyje, Lietuvos Mokykloje. Jo raštai pasižymi turiningumu, taisyklinga kalba, išlygintu stiliumi, lengvai skaitomi. Juos galima skirstyti į šias grupes: pamokslai, mokykliniai vadovėliai, mokslo veikalai, pastoracinio ir kt. pobūdžio liaudžiai skiriamieji leidiniai, ganytojiškieji laiškai. a. Pamokslai: Sakyklai Vadovas, trys knygos 1911 (²1931–33) (357+389+347 psl.). b. Mokykloms vadovėliai: Šventoji Senojo Įstatymo istorija ir Šventoji Naujojo Įstatymo istorija (gimnazijoms) 1912 (⁷1937); Tikybos Mokslas 1916; Tikybos pirmamokslis 1916 (¹⁸1941, iš viso per 20 laidų; sunumeruotų egz. spausdinta apie 550.000, nenumeruotų skaičius nežinomas, spėjama, apie 1 mil. egz.); Šventoji Senojo Įstatymo istorija 1916 ir Šventoji Naujojo Įstatymo istorija 1917, skirtos pradžios mokykloms (¹³1938, 250–275.000 egz.); Katalikų tikybos katekizmas 1918 (¹¹1938, 150–175.000 egz., be to, Romoje 1942 ir Tübingene 1946). c. Socialiniai, pastoraciniai, pedagoginiai ir kt. raštai: Girtuoklystė — nesveikata 1910 (³1921); Girtuoklystė–neturto motina 1910 (³1921); Girtuoklystė — nedorybių versmė 1911 (²1921); Socialinis klausimas 1914 (²1921, 306 psl.); Labdarybės tvarkymas kitur ir Lietuvoje 1920; Visuomeninis kunigo veikimas 1921; Ar socializmas įvykdomas (vertimas) 1921; Vargo žmonių globėja 1922 (²1937); Tikybinis vaikų auklėjimas 1926; Seksualinis jaunuomenės švietimas 1926; Pradžios mokyklų pastoracija 1928; Tikybiniai jaunimo pergyvenimai 1929; Tikyba ir politika 1929; Katalikų Veikimo Centras ir svarbiausi jo uždaviniai Lietuvoje 1929; Tikybinis jaunuomenės auklėjimas 1930; Depopulacija ir pastoracija 1932 (iš Tiesos Kelio, 82 psl.); Priešmokyklinis vaikų auklėjimas 1934 (iš t.p., 69 psl.); Panevėžio bažnyčios 1936 (iš Panevėžio Garso, 40 psl.); Mozė ir katekizmas 1937; Laisvamanybė 1939. Suredagavo ir išleido Panevėžio Vyskupijos Sinodą 1936, Šv. Jurgį 1937 (550 m. Lietuvos krikšto sukakčiai paminėti). Liko nespausdinta: Taisykite Viešpaties kelią, Tyruose šaukiančio balsas

(Sakyklos Vadovo tąsa), Ganytojo žodis, Visuomenės mokslas (paskaitos kunigų seminarijoj), Gyvenimo bruožai, Panevėžio vyskupijos monografija, Kristaus karaliaus litanija, Šv. Kazimiero litanija (sudėta 1948 IX 8), monografija apie šv. Kazimierą (1954). Ganytojo laiškų skirtų tikintiesiems, dvasininkams, atskiroms parapijoms ir įvairiomis progomis paskelbė 52 (ligi 1940 išsp. 19 ganytojo laiškų).

Vyskupas P. ganytojo veikla mūsų istorijoje lygintinas su pačiais įžymiaisiais vyskupais: Merkeliu Giedraičiu ir Motiejum Valančiumi. O jo gyvenimo ir darbo sąlygos buvo dar sunkesnės. Prof. St. Šalkauskis jį dar 1935 lygino su Vokietijos kardinolu Faulhaberiu, pasižymėjusiu Bažnyčios gynėju nacizmo metais.

Biografijos: *J. Tumas* (Iliustruotoji Lietuva 1927 nr. 3); *P. Dogelis* (Panevėžio Garsas 1935 nr. 35); *M. Reinys, Št. Šalkauskis, P. Dogelis* (t.p. 1935 nr. 36); Tiesos Kelias 1935 nr. 11; *Pr. Dovydaitis* (Ateitis 1936 nr. 2–6); *K. Žitkus* (Lietuvos Mokykla 1936 nr. 5); Suvažiavimo Darbai II 1936; *J. Gasiūnas* (Draugas 1958 I 18 ir I 25). *J.Gsn.*

4. Tomas (1855 Švobišky — 1907 Kurkliuose) kunigas, (3) dėdė. Nuo 1876 Žemaičių dvasinėje seminarijoje priklausė prie negausaus susipratusių būrelio, kurie jautėsi lietuviai. Ilgą laiką buvo Kuldingos gimn. kapelionas ir vietos klebonas.

Páltas (prc. paletot, paletocque iš lot. palla) apsiaustas, drabužis, saugąs nuo lietaus, šalčio. Prieškrikščioniškais laikais Romoje ir kt. Vidaržemio pajūrio tautose buvo kilmingųjų drabužis (žr. palla), kuris viduramžiais sen. romėnų palla virto maldininkų segtine siauste, vėliau ir rankoviniu švarku, kuris šiam ilgėjant šių dienų p., siekiančiu kelius, segamu priešakyje, įvairios paskirties viršutiniu drabužiu (lietinis, vasarinis, rudeninis, žieminis paltas).

Paltis viso ar pusės kiaulės šono lašinių (žr.) gabalas. XIX a. gale dar vietomis p. ėjo ir merginos pasogo dalimi; jų skaičiumi reikštas ir ūkinis pajėgumas, nusakytas ūkininko maisto gerumas (samdiniams) ir t.t. Anksčiau p. ėjo ir Perkūnui auka.

Paltis upelis Panevėžio aps., Amatos (Lėvens, Mūšos, Lielupės) deš. intakas, 11 km ilgio; teka į š., įteka arti Pušaloto mstl.

Palubinskas 1. (rašėsi ir Polubinskis) Antanas (1882 II 19 – po 1944) kunigas. Baigęs Petrapilio dvasinę akad. teologijos kandidato laipsniu ir 1905 įšventintas, trumpai vikaravo Studeničnoj ir Plokščiuose, nuo 1909 Seinų kun. seminarijos prof. Nepriklausomoj Lietuvoj nuo 1919 buvo karo kapelionų dekanas ir Kauno Įgulos bžn. rektorius. Įsteigus Lietuvos bažnytinę provinciją (1926), pasiliko tose pareigose vyriausio karo kapeliono titulu ligi 1929. 1929–33 Marijampolės mokytojų seminarijos kapelionas ir mokytojas. 1933, atsisakęs pareigų, gaudamas valstybinę pensiją, liko Marijampolėj rezidentu. Prieš I pas. karą rašė spaudoje: Vilniaus žinioje, Viltyje, Vadove. Pasirašinėjo Pagiriečio slapyvardžiu, inicialais.

2. Juozas (g. 1910 III 19 Kybartuose, Vilkaviškio aps.) aktorius. Vidurinįjį mokslą pradėjo Kybartuose, baigė Kaune 1931.

J. Palubinskas

Buvo įstojęs į Kauno meno mokyklą, bet vėliau pasirinko aktoriaus profesiją ir 1933 baigė rež. A. Olekos-Žilinsko vadovaujamą dramos studiją. 1932 įsijungė į Jaunųjų Teatro kolektyvą ir 1933 XII 13 debiutavo Dėdės Tomo lūšnelėj. Nuo 1934 sezono pradžios vaidino Kauno Valstybės teatre, nuo 1936 rudens iki 1939 pavasario — Klaipėdos. Klaipėdą prijungus prie Vokietijos, 1939 grįžo į Kauno teatrą, o 1940–44 dirbo Vilniaus valstybiniame dramos teatre. Pasitraukęs į Vokietiją, 1945–49 buvo Augsburgo liet. dramos teatro meno vadovas, režisierius ir aktorius. 1949 atvyko į JAV ir apsigyveno Baltimorėj. — P. yra vienas iš būrio gabiausių jaunesniosios kartos aktorių, kurie, rež. R. Juknevičiaus vadovaujami, sukūrė eilę pakilių spektaklių Kaune ir Klaipėdoj, o vėliau sudarė ir Vilniaus valstybinio teatro branduolį ir iki 1944 garsėjo vis naujais aukšto meninio lygio pastatymais. Turėdamas progos padirbėti su skirtingų teatrinių krypčių režisieriais, P. įsigijo platų sceninės kūrybos pažinimą. Jis yra sukūręs per 100 įvairių vaidmenų. Būdamas geros išvaizdos ir gražiai lietuviškai tardamas, buvo vienas mėgiamiausių ‚herojų' lietuviškame repertuare. P. yra vaidinęs Bevardį (Kudirkoj), Klemgą (Strazdely), Laurą (Priešuose), Joną (Tėviškės Pastogėj) ir kt. Jo sukurtas Bevardis kritikos buvo pripažintas geriausiu iš kada nors mūsų scenoj matytų. Su nemažesniu pasisekimu P. yra dalyvavęs ir dažnuose svetimų autorių pastatymuose. Ypač didelio teatrinės publikos ir kritikos dėmesio nusipelnė Klaipėdos teatre — Hejer-

manso Vilty (Barend) ir Vilniaus teatre — Ibseno Noroj (Dr. Rank). Čia aiškiausiai suspindėjo jo sugebėjimas įsigilinti į sudėtingus charakterius, gyvas meninės tiesos pajutimas ir meistriškas išgyvenimas scenoje. Būdamas ir visuomeninės veiklos žmogus, pirmomis pokario dienomis Vokietijoje, Augsburge, suorganizavo lietuvių dramos teatro sambūrį, kuriame ir pats režisavo, vaidino ir atlikinėjo techniškuosius scenos darbus. Šis teatras, suspietęs daugumą tremty atsidūrusių profesionalų aktorių, per ketverius metus apvažinėjo kone visas lietuvių stovyklas amerikiečių ir anglų zonose. Čia P. pastatė Vincą Kudirką, Mokyklos Draugus, Pirmą Skambutį, Pabėgėlį, Mėlagėlį, Žmogus, kurį užmušiau ir kt. Be to, nuolat dalyvavo įvairiuose visuomeniniuose parengimuose, deklamuodamas, skaitydamas veikalų ištraukas ar organizuodamas visą techniškąją iškilmių dalį. *Ant. Gst.*

Palubinskienė-Vedegytė Nijolė žr. Vedegytė-Palubinskienė.

Palubinskis Jurgis Antanas (1735–1801 VIII 7 Rukainiuose), Vilniaus vysk. sufraganas. Jo tėvai Jonas ir Marijona Romankevičiūtė Palubinskiai turėjo dv. Kossowo par., Vilniaus vyskupijoj ir titulavosi Palubinskiais iš Lubno. Mokėsi Vilniuje, kun. išventintas 1760 ir 1761 priimtas kanauninku į Vilniaus katedros kapitulą. 1773 Vilniaus akademijoj gavo kanonų teisės dr. laipsnį, ėjo Lietuvos raštininko pareigas, prieš 1774 pakeltas Vilniaus katedros prelatu archidiakonu, 1796 VI 27 paskirtas Lorymo tituliniu vyskupu ir Vilniaus sufraganu, Trakų sričiai. Pagal paskyrimą turėjo reziduoti Trakuose, bet iš tikrųjų gyveno Vilniuje. Mirė Rukainiuose ir ten palaidotas.

Vatikano archyvas, Proc. Cons. vol. 200 f. 153–169; *J. Kurczewski*, Kościół Zamkowy III 1916; Hierarchia Catholica VI 1958. *R.Krs.*

Paludan Jacob (g. 1896) danų rašytojas. Baigė farmaceutiką ir dirbo vaistinėje. 1920–21 buvo išvykęs į Ekvadorą ir JAV. Po šios kelionės iš radikalo pasidarė konservatyvus, griežtai nusistatęs prieš Europos suamerikinimą. Savo romanuose ir essays P. yra pesimistiškai-ciniškai nusistatęs kultūros raidos atžvilgiu, nepaprastai aštriai kritikuodamas amerikiečių mentalitetą. Kaip rašytojas prisijungia prie tradicinio romano, komponuoja taikliai, stilius puikiai išdirbtas. Iš jo romanų paminėtini De vestlige Veje 1922, Fugle omkring Fyret 1925, Markerne modnes 1927, Jörgen Stein 1937.

Paludan-Müller Frederik (1809–1876) danų rašytojas. Tėvo vyskupo raginamas studijavo ir baigė teisių mokslus 1853, būdamas žinomas poetas. Jo poezijos medžiaga yra nesutarimas tarp idealo ir tikrovės, tarp kančios ir atsižadėjimo. Savo iš dalies autobiografiniame pasaulėžiūriniame epe Adam Homo 1847–48 jis atskleidžia senąjį žmogaus prigimties dualizmą ir drauge aštriai puola savo laiko romantikos baimę žiūrėti tikrovei į akis. Savo biblinuose eilėraščiuose ar antikinėse dramose P. labiau artėjo į asketizmą. P. stovi romantikos ir realizmo sąvartoje. Jo morališkai religinė žmogaus samprata veikė ir Ibseno kūrybą. Veikalai: Adam Homo (1847–48), Abels Död 1844, Kainas 1861, dramos: Ahasverus 1854, Amor og Psychė 1834, Dryadens Bryllup 1844. Rinktiniai raštai, 8 tt., 1878–79.

V. Andersen, F. P.-M. 1910; *M. Haugstedt*, F. P.-M:s prosaiske Arbejder 1940. *J.Lng.*

Paludizmas (iš lot. palus, paludis ‚pelkė') maliarija, drugys (žr.).

Palukaitis 1. Jonas Juozas (1885 Skindeliškės k., Kazlų vls., Marijampolės aps. — 1918 IV Panevėžyje) mokytojas. 1904 baigė Veiverių mokytojų seminariją. Mokytojavo Luokėje, Naujamiesty. Spaudos draudimo metu platino liet. spaudą, rinko tautosaką (perdavė Liet. mokslo d-jai), bendradarbiavo spaudoje (Vilniaus Žiniose, Lietuvių Laikraštyje, Lietuvos Žiniose, Lietuvos Ūkininke, Mokykloj ir kt.), daugiausia pasirašydamas Višakio ar Višakėlio slapyvardžiu. Išsp. blaivybės klausimu šias brošiūras: Alkoolis — nuodai, Girtybė mūsų piktadaris (iš lenkų k. vertimas), Degtinė — nuodai (iš rusų k. vertimas; visos 3 brošiūros liet. kat. blaivybės d-jos išleistos 1912), Pirmos blaivybės knygelės vaikams 1918. Parengė poelementorinį vadovėlį Žiburėlį 1918 (³1922).

2. Jonas Pranas (g. 1916 X 10 Runkių k., Kazlų vls., Marijampolės aps.) laikraštininkas. Brandos atestatą 1939 gavo prie Valstybinės egzaminų komisijos. Bendradarbiavo Vilniaus Balse, Ateityje, Karyje. Vokietijoje 1945–46 Bambergo liet. informacinio biuletenio (dienraščio) red.-leidėjas. 1946–48 Tėviškės Garso red., 1948–49 Dornstadto (prie Ulmo) stovyklos radijo žinių biuletenio redaktorius, 1948–50 Memmingeno Minties ir Lietuvio redaktorius. JAV: 1951–52 Akiračio (Karyje) red., 1952 Atspindžių red. Nuo 1958 Dirvos redakcijos narys. Yra išvertęs eilę įvairių autorių reportažinio ir memuarinio pobūdžio kny-

gų (pvz. G. Doehrn, Tai buvo Maskva; John Hersey, Hirošima; Axel Munthe, Sena knyga apie žmones ir žvėris ir kt.), kurios paskelbtos jo redaguotuose laikraščiuose.

3. Vincas (1855 XII 14 Skindeliškės k. — 1932 IX 19 Kaune) mokytojas, varpininkas. 1877 baigė Veiverių mokytojų sem. Iš pradžių mokytojavo Kapčiamiestyje, nuo 1881 ilgą laiką Vilkaviškyje, kur savo mlon įvedė liet. kalbą. Iš pradžių Vilkavišky pirmas sąmoningas lietuvis inteligentas, po poros metų susilaukęs J. Bulotos talkos, plačiai skleidė tautinę sąmonę, platindamas Aušrą ir organizuodamas draudžiamosios liet. spaudos skleidimą. Reikšmingas Suvalkų krašto tautinio atgimimo veikėjas, P. buvo vienas iš svarbesniųjų varpininkų, dalyvavo jų suvažiavimuose ir buvo renkamas į komitetą Varpui ir Ūkininkui leisti. Nors ir buvo ilgą laiką rusų žandarų sekamas, ilgai išsilaikė Vilkaviškyje, nes mokėjo gerai sugyventi su gubernijos m-lų vadovybe. Tik 1899 jis pateko rusų žandarams į rankas (kalėjo Marijampolės kalėjime) ir buvo iš mokytojų atleistas. Persikėlęs į Varšuvą, ten ligi 1915 dirbo vienoje firmoje buhalteriu, vadovavo vietos liet. savitarpinės pašalpos d-jai ir suorganizavo chorą (kurį laiką jį vedė M. K. Čiurlionis). Per kunigaikštienę M. Radvilienę išrūpino lietuviškas pamaldas ir iš jos gavo 3000 rb. lietuvių švietimo reikalams, iš jų 2000 rb. Saulės namams. Vokiečių okupacijos metu persikėlė į Vilnių ir ligi 1918 dirbo komitete nuo karo nukentėjusiems šelpti. Nepriklausomoj Lietuvoj buvo Kauno aps. I rajono pradžios m-lų instruktorius, nuo 1923 ten pat inspektorius, kol išėjo į pensiją. Bendradarbiavo Varpe (nuo 1890), Ūkininke, Vienybėje Lietuvininkų, Naujienose, Vilniaus Žiniose, Viltyje, Mokykloje ir kt. Rašė mokslo populiarizacijos straipsnių, bandė ir eilės (pvz. Atminčiai V. Kudirkos — Varpe 1900 nr. 3). Pasirašinėjo Yla, Kaimaviečiu, Krivule, Žmogumi, Sp. ir dažniausiai V. Sprauliu (nuo gimtinio vsd. Spraulių, vėliau įjungtų į Skindeliškės k.). Griežė smuiku ir rašė dainas. Surinko ir savo lėšomis 1909 išsp. Vieversėlį, 23 liaudies dainų rinkinį pradžios mokykloms (balsus pritaikė M. K. Čiurlionis). V. Spraulio spv. išsp. Dainą 1905 metų (jo žodžiai ir gaida) 1908. Be to, dar minimas jo dainų rinkinėlis Kilkim.

V. Palukaitis

J. Bulota, V. P. prisiminus (Lietuvos Aidas 1933 nr. 211); Vairas 1932 nr. 1; Trimitas 1932 nr. 40.

4. Vladislovas (g. 1852 Vilkaviškio aps. — ?) kunigas. Mokėsi Marijampolėje ir baigė Seinų kun. seminariją 1876. Už lietuviškas maldaknyges jau 1884 buvo įkliuvęs rusams; 1900 buvo Krasnapolio klebonas ir buvo vėl rusų baudžiamas piniginėmis baudomis. P. yra daug prisidėjes, kad Seinų apylinkės liktų lietuviškos.

Palūkanos kaina, mokama už skolintų pinigų naudojimą ir paprastai išreiškiama metiniais nuošimčiais nuo paskolintų pinigų sumos. Pvz. paskola iš 6% reiškia — už kiekvieną pasiskolintą 100 dol. reikia mokėti 6 dol. metinių p. Mokėtinas p. nuošimtis vadinamas p. rata, arba lygiu. P. mokamos tam tikrais laikotarpiais, pvz. kas pusė metų ar vienąkart per metus. Mokėtinų p. suma auga iki pat jų sumokėjimo termino. Todėl p., kurios susidaro laikui bėgant besinaudojant paskola ar už gautą indėlį, vadinamos priaugančiomis p. Jei tokios priaugančios p. atėjus jų mokėjimo terminui nesumokamos ar neišimamos iš indėlių sąskaitos, jos prirašomos prie pagrindinės sumos. Tuo būdu susidaro p. mokėjimo prievolė ir už prirašytas p. Patsai p. lygis ilgainiui nuolatos keičiasi. Jis priklauso pinigų rinkos padėties ir kredito sąlygų išsivystymo bei paskolų saugumo aplinkybių. Esant tai pačiai pinigų rinkos padėčiai, mažiau patikimi skolininkai moka aukštesnes p., nekaip neabejotinos vertės debitoriai. Normaliai krašto valdžia moka žemiausias p. už imamas paskolas, nes čia rizikos elementas neįeina į p. nuošimčio nustatymą. P., imamos tik už pačių pinigų naudojimą, neįtraukiant rizikos veiksnio ir paskolos tvarkymo kaštų, vadinamos grynomis, arba netto, p. Praktiškai į p. sudėtį įeina bent paskolos administravimo išlaidos, o dažniausiai ir rizikos veiksnys. Tokias p. galima teoriškai vadinti brutto p., o gyvenimo praktikoj jos vadinamos tiesiog p. Jei paskolos sandėry p. lygis nenustatomos, tai joms apspręsti gali būti pritaikomos vad. teisėtų p. aukštis, t.y. p. lygis, nustatytas krašto įstatymais. Jis vadinamas maksimaliniu p. aukščiu, jei krašto valdžia imasi priemonių apriboti laisvai sutariamą p. ratą. Nepriklausomoj Lietuvoj teisėtų p. aukštis buvo 12%, o nuo 1934 komer-

činiai bankai galėjo imti trimis punktais daugiau p. kaip Lietuvos banko diskonto procentas.

Katalikų Bažnyčia ilgą laiką draudė imti p. Viduramžiais paskolos buvo naudojamos daugiausia būtiniems vartojimo reikalams patenkinti. Todėl skolintų pinigų naudojimas negalėjo padidinti žmogaus pajamų, iš kurių pertekliaus būtų sumokamos p. Į paskolas žiūrėta kaip į artimo meilės veiksmą. Dar buvo sakoma, sekant Aristoteliu, kad pinigai negali pagimdyti papildomų pinigų. Tačiau įvairėjant ūkiniai veiklai, pati Bažnyčia išskirdavo tam tikro pobūdžio paskolas, už kurias leisdavo imti p., kaip atlyginimą už paskolos riziką ar galimus nuostolius. Kapitalistinės ūkio sistemos įsivyravimas, kurios pagrindinis variklis pasidarė pelnas, paskolų naudojimą padarė neišvengiamą, o p. — sudėtine tautos pajamų dalimi.

P. *teorijos ir gyvenimo praktika*. Iki pat 1929–33 didžiosios ūkinės depresijos vyravo p. teorijos, paremtos tradicinės ekonomikos doktrinomis. Pagal jas, p. esąs tas veiksnys, kuris suderinąs paskolų paklausas su piniginių santaupų pasiūlomis. Aukštesnis p. lygis paskatinąs didesnį taupymą, t.y. laikinį atsisakymą nuo pajamų suvartojimo. Pačios p. buvo apibrėžiamos kaip atlyginimas už susilaikymą nuo suvartojimo turimų santaupų ar gaunamų pajamų (vad. abstinence theory of interest). Pakilęs taupymas padidindavęs skolinamųjų lėšų šaltinį. Padidėjusias santaupas autonomiškai sunaudodavo tos ūkinės veiklos šakos, kurių plėtimas žadėdavo geriausias pelno perspektyvas. Mažėjant pelningų kapitalo investicijų galimybėms, savaime atslūgsta naujų paskolų paklausos, p. lygis krinta, ir taupymo akstinas mažėjąs. Vartojimo padidėjimas iš gaunamų pajamų, kritus p. lygiui, vėl grąžinąs pusiausvyrą tarp santaupų susidarymo ir paskolų paklausų. Vadinasi, tradicinės ekonomikos teorijos p. lygiui skyrė net ūkinių svyravimų derintojo vaidmenį. J. M. Keynes, paskelbdamas 1936 savo knygą The General Theory of Employment, Interest & Money, didžia dalimi pakeitė tradicinį p. veiksnio aiškinimą. Pagal Keynes, p. mokamos ne už patį turimų ar gaunamų pajamų suvartojimo atidėjimą ateičiai. Santaupos, laikomos kojinėse, neneša jokių p. Realūs ar literatūroj vaizduojami šykštuoliai džiaugiasi savo lobiais, dreba dėl jų saugumo, bet negauna jokių p. P. gaunamos tik tada, kai taupytojas perleidžia laikinai santaupų naudojimą tiems, kurie ieško paskolų. Taupytojai natūraliai yra linkę vien saugumo sumetimais, neminint kito gana svarbaus motyvo — pinigų atsargos turėjimo netikėto reikalo atvejui, pasilaikyti santaupas likvidžios formos, t.y. pinigų pavidalu. P. mokėjimas turi tendencijos mažinti turimų santaupų likvidingumo laipsnį ir tuo pačiu pinigų paklausas tam reikalui. Tad p. yra atpildas, gaunamas už piniginių santaupų iškeitimą tam tikram laikui į vienokios ar kitokios formos skolinį pasižadėjimą. Tai yra savos rūšies premija, gaunama už santaupų paskolinimo riziką ir pačių skolos vertybių, pvz. eventualų paskolos lakštų kainų kritimą. Juo aukštesnės pinigų rinkoj p., juo normaliai mažiau santaupų laikoma net taupmeninių depozitų pavidale. Tuo pačiu pasakoma, kad vis didesnis pinigų kiekis atpalaiduojamas paskolų reikalui. P. niekados negali kristi iki nulio. Atviroj pinigų rinkoj krintantį p. lygį geriausiai parodo kylančios paskolos lakštų kainos. Jų kilimas sustoja, kai plačioji krašto publika pradeda susilaikyti ne tik nuo naujų lakštų pirkimo, bet turi tendencijos parduoti ir turimuosius. Tuo būdu publika paverčia geromis kainomis savo santaupas į likvidžiausią turto laikymo formą — pinigus. Todėl Keynes ir savo palūkanų teoriją pavadino likvidingumo pirmenybės vardu (liquidity — preference theory of interest): p. yra tas veiksnys, kuris turi tendencijos mažinti ar didinti žmonių turtą, laikomą pinigų pavidalu, o ne patį taupymą kaip tradicinė ekonomikos teorija tvirtindavo. Taupymą lemia gaunamų pajamų lygis, o ne p.

Iš antros pusės, p. lygį įtakoja ir esamas pinigų kiekis krašte, t.y. grynų pinigų bei čekinių depozitų aukštis. Pinigų kiekį krašte reguliuoja centrinis bankas, svarbiausia veikdamas komercinių bankų laisvų rezervų stovį. Centrinio banko ekspansyvi pinigų politika turi tendencijos žeminti p. lygį. Ir atvirkščiai, kai pinigų apyvartos plėtimasis varžomas, p. kyla. Tuo būdu Keynes likvidingumo pirmenybės teorija padeda suprasti p. lygio svyravimus. Ji yra žymiai gyvenimiškesnė už tradicinės ekonomikos palūkanų teorijas.

J. M. Keynes, The General Theory of Employment, Interest & Money 1936. *J. Pžm.*

Paluknė 1. žr. Paluknys; 2. durpynas Linkmenų vls., Utenos aps., 100 ha ploto, 4 m gylio. Sudurpėjimas mažas. Pelkė 110 ha, aukštutinio tipo.

Paluknỹs 1. bžk. Rudiškių vls., Trakų aps., prie Vilniaus – Eišiškių vieškelio ir Luknės upelio, tekančio į Merkį (deš.). Kitados būta dvaro. Dvarininkas Jonas Volfgangas 1829 pastatydino Šv. Jono Krikštytojo medinę koplyčią, kuri priklausė kaip filija Seniesiems Trakams (14 km). Atskira parapija įsteigta ir koplyčia perstatyta į bažnyčią 1906, bokštai pristatyti 1926. Trakų dekanato P. par. 1939 turėjo 2618 parapiečių. *S.Suž.*

2. (P., anksčiau Jasnagurka), Šiluvos vls., Raseinių aps., 14 km nuo Šiluvos, prie Luknės upelio. 1881–83 T. Daugirdas kasinėjo plokštinį VIII–X a. kapinyną, esantį kalne, netoli Luknės upelio. Mirusieji laidota duobėse, maždaug 50 cm gilumoje, galvomis į v. Kai kuriuose kapuose (nr. 5, 7 ir 9) mirusieji laidota ir skobtiniuose karstuose. Kapuose labai gausu įkapių. Pvz. vyro kape nr. 9 kaklo vietoje surastos 3 žalvarinės antkaklės ramentiniais galais, antkrūtininės grandinės (iš trijų grandinėlių eilių, pakabėlių ir kryžinių smeigtų galuose), ant kiekvienos rankos po vieną įvijinę apyrankę, juosmens vietoje geležinė sagtis, šalia kair. kojos blauzdikaulių geležinis ietigalis viršūne pėdų link, prie abiejų kojų riešų po vieną žalvarinę pasaginę segę ir kt. Kituose kapuose aptikta antkaklių storėjančiais užkeistais galais, antkrūtininių grandinėlių su kryžminiais smeigtukais, net iki 5 apvajų juostinių apyrankių, įvijinių žiedų, išlenktų geležinių peilių, ilgų ietigalių siauromis atsparnėmis, žalvarinių įvijų ir kt. Viename kape rasta dideli storo vilnonio audinio gabalai, papuošti žalvarinėmis rombinėmis plokštelėmis. Aptikta ir apeiginių mažų molinių puodelių, pastatytų gale galvos. Vaiko kape nr. 6 toks puodelis yra buvęs visiškai mažas; čia ir kitos įkapės yra buvusios miniatiūrinės. Radiniai, būdingi Vidurio Lietuvos kultūrai, saugomi Vytauto D. kultūros muziejuje Kaune.

Kłosy 1882 nr. 867; *T. Dowgird,* Melżyn-kapas pod Jasnagórką (Pamiętnik Fizyograficzny VI 1886, 18–27; VII 1887, 3–28 su iliustracijomis). *J.P.*

Palumpiai dv. Pagėgių aps., 3,5 km į š. nuo Rambyno, prie Mikytų – Vilkyškių – Smalininkų plento. Pagėgių – Smalininkų siaurojo gležk. stotis. Per dvaro laukus teka Lumpės upelis (kair. Vilkės intakas). — Deš. Lumpės krante yra II a. po Kr. kapinynas, kur mirusieji laidota nedeginti.

Paluobiaĩ bžk. Griškabūdžio vls., Šakių aps., 17 km į p.r. nuo Šakių ir 17 km į š. nuo Pilviškių; 1923 buvo 338 gyv. Pašto agentūra, pradžios m-la.

P. istorinės žinios siekia XVIII a. Prie Novos upelio, kur savo pietiniais galais atsirėmė Jurbarko ir Skirsnemunės valdovinės girios, XVII a. dar nebuvo gyv. Tik po didžiojo maro ten ėmė kurtis k., tarp jų ir P. Vardą, gal būt, gavo nuo luobužievių, kurios ten buvo sudedamos, nulupus nukirstus medžius. 1773 P. k. jau buvo 8 ūkiai, jis tada priklausė Griškabūdžio parapijai. Apie 1795 Griškabūdžio klebonas Jeronimas Šateika pastatė P. medinę koplyčią, pamaldų atlaikyti kelis kartus per metus atvykdavo Griškabūdžio kun. 1912 įsteigta parapija. Nauja Angelų Sargų medinė bžn. kan. V. Vizgirdos lėšomis ir rūpesčių pastatyta 1916. Pirmas P. klebonas buvo kun. Vėvesis, kuris, parapiečių padedamas, pastatė kleboniją ir kitus trobesius. Bžn. atremontavo ir išdekoravo klebonas J. Valiukevičius. 1940 parapijai priklausė 1700 katalikų.

J. Totoraitis, Sūduvos Suvalkijos istorija 1938. *R.Krs.*

Palūšė Vilniaus krašto bžk., Kaltanėnų vls., Švenčionių aps., rytiniame Lūšio ež. krante, 4 km į p.v. nuo Ignalino. Miestelyje II pas. karo metu būta 20 namų, vienos krautuvės; gyventojai vertėsi daugiausia žūkle. Parapinė Šv. Juozapo bžn. statyta kun. Juozo Bazilevskio 1760 iš tašytų kirvių sienojų, 3 altoriai — naminės medžio raižybos; prie bažnyčios — senа medinė varpinė su muziejiniu rūpintojėlių rinkiniu (1939). Švenčionių dekanato P. parapija 1939 turėjo 3104 parapiečių. Pamaldos ligi 1933 buvo tik lietuviškos; lenkiškos įvestos Vilniaus arkiv. Jalbrzykowskio įsakymu. Nuo 1911 ligi paskutinių laikų klebonavo kun. Petras Prunskis, pasižymėjęs lietuvišku veikimu ir žmonių švietimu; lenkų jis buvo dažnai tardomas. Jo kova už lietuvišką m-lą ir organizacijas. Pirmą kartą lietuviška m-la uždaryta 1921 XII 21. Toliau ji buvo vėl atidaroma ir vėl uždaroma, kol visai užgniaužta (1927). Įsteigta lietuviams valdinė m-la mažai ką beturėjo lietuviška; mokė lenkai; 1934 joje mokėsi 38 lietuvių vaikai. Lietuviško švietimo varžymu pasižymėjo sulenkėjęs Švenčionių m-lų inspektorius Mykolas Baliūnas. Iš organizacijų veikė Šv. Kazimiero d-jos ir Švenčionių Ryto švietimo d-jos skyriai. Ryto d-ja pastatydino liaudies namus, kuriuose buvo m-la, lietuviški vaidinimai ir susirinkimai. M-lą uždarius, namais naudojosi parapija savo susirinkimams; jie len-

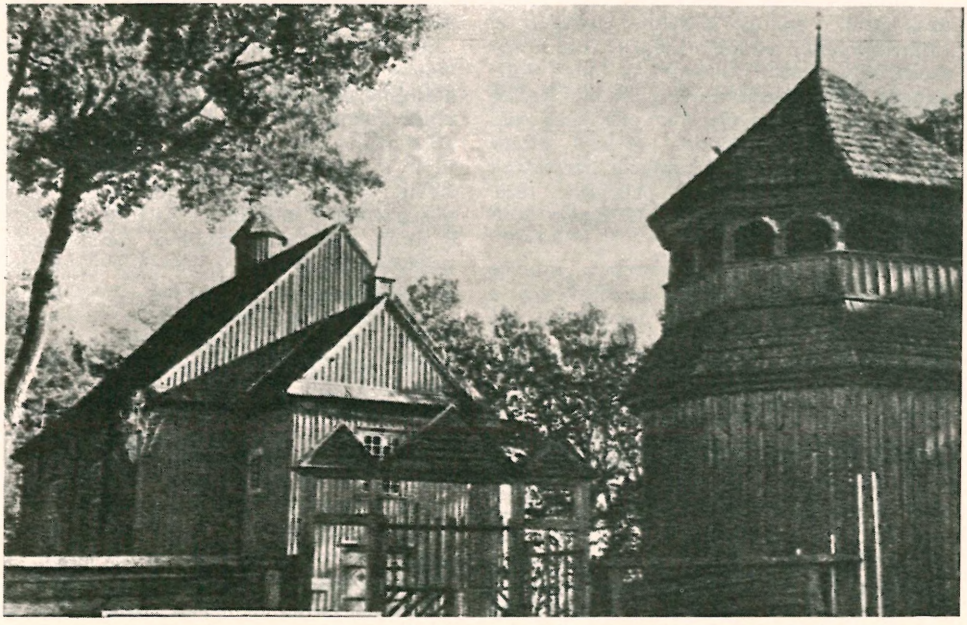

Palūšės bažnyčia ir varpinė

kų 1938 konfiskuoti. Ryto skaitykla uždaryta 1936. P. gimė komp. Mikas Petrauskas, kurio tėvas vargonininkavo ligi 1887. *S. Suž.*

Palūšiai (vok. Palausen arba Plausen) bžk. Rytprūsiuose, 16 km į p.r. nuo Barštyno; 569 gyv. (1939). Apylinkėje — Galindžiai, Kibyčiai, Lankakaimis, Skolynai ir kt. kaimai.

Palutsis Boleslovas (g. 1903 VIII 21 Indiana, Pa.) verslininkas ir filantropas. Išmokęs siūti, gyveno Naujorke, Montrealy, kur buvo siuvyklos dalininku. Savo dalį pardavęs 1950, vėliau tapo Čikagoj Morris B. Sachs bendrovės užpirkėjas ir vaikų bei vyrų drabužių skyriaus vedėjas. Per 10 m. pirko ir pardavė 30 mil. dol. vertės drabužių. Gausiai aukoja labdaros ir švietimo reikalams. Su žmona Elzbieta Labanauskaite vadovauja Šv. Šeimos Vilos (senelių prieglaudos Čikagoj) rėmėjų organizacijai.

Palvė smėlinga pajūrio žemumos juosta su skurdžia augmenija. Didesni jų plotai yra Užmario vidurinėj zonoj tarp priešakinės kopų linijos pačiame pajūryj ir iš lekiančio smėlio supustytų didžiųjų keliaujančių kopų. P. yra lygumos, vietomis išraižytos duburių ir kupstynų, apaugusios šiurkščia žole arba samanomis ir dažnai apimtos beržynėlių ir pušynėlių su juodalksniais. Lietuvos pajūryj didesni p. plotai yra į p. nuo Juodkrantės ir p. nuo Girulių. Jų yra ir Aistmarių užmaryje.

Palviniñkai (vok. Palmnicken, surusinta Jantarnyj) mstl., dv. ir kurortas Semboje, prie Baltijos ir Bilavos–Kuršių glžk. Plen-

Užmario palvė tarp Juodkrantės ir Nidos
Nuotrauka A. Bendoriaus

Palvininkų gintaro kasyklos

tai į Gernanavą – Vaidėnus, Darbininkus (Dorbnicken), Kuršius. Pajūrio krantas status ir miškingas, tačiau maža akmenų ir paplūdimys tinka maudytis. Miestelyje gražus įvairių medžių parkas. Stilinga svetainė su fontanais. Naujai statyta bažnyčia. 1953 nurodoma apie 5000 gyv.; 1938 buvo 3261 gyv. P., kartu su Kraštupėliais (žr.) yra iš senovės gintaro rinkimo bei apdirbimo centras. Tai vienintelė vieta tinkama gintarui kasti. Senovės sembai gintarą rinkdavo krante arba tinklais žvejodavo. Sembos gintaras pasiekdavo Romą ir kitus sen. kultūros centrus. Ordinas, XIII a. nukariavęs sembus, tuojau visą gintaro rinkimą ir jo sunaudojimą perėmė savo žinion (regalijos). Sembai už menką kainą turėjo surinktą gintarą atiduoti Ordinui. Už nepaklausymą sunkiai bausta, net korimu; kartuvių būta pagal visą Sembos krantą (plg. vietovardžius Galgenberg, Galgenhaken ir pn.). Po Ordino laikų Dancigo pirkliai gavo gintaro monopolį. Tik 1837 pajūrio gyventojai gavo teisę išsinuomoti gintaro rinkimo rajonus, tada jų gerovė žymiai pakilo. Greit pradėta gintarą kasti ir iš žemės. Tada P. apylinkėje nuomų kaina tiek pakilo, kad tik turtingos bendrovės pajėgė sėkmingai tvarkyti gintaro kasimą. P. kasyklos, įtaisytos Karaliaučiaus firmos Stantien & Becker, duodavo per metus iki 1 mil. markių gryno pelno. Tada valdžia perėmė gintaro kasyklų tvarkymą, o gyventojai galėjo krante surinktą gintarą parduoti fabrikui. Pvz. 1913 gyventojams už pristatytą gintarą buvo išmokėta 1,25 mil. markių. Valdžios kasykloj nuolat dirbdavo apie 300 darbininkų, o toks pat skaičius moterų rasdavo uždarbio apdirbimo įmonėje. Iki 1939 valdžios pajamos iš gintaro siekdavo iki 1 mil. markių per metus. *M. Nb.*

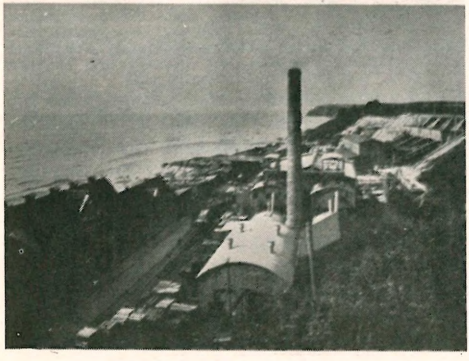

Palvininkų gintaro dirbtuvė

Pamaldos bažnyčioje atliekamas Dievo garbinimas. 1. Katalikų Bžn. pagrindinės p. yra mišios (žr.), bet taip pat p. vadinama ir kitoks bažnyčioje ar šiaip kolektyviai atliekamas meldimasis, pvz. gegužinės p. (žr.).

2. Evangelikų Bžn. skiriama p. liuteronų, reformatų ir jungtiniu pavidalu. P. r e f o r m u o t o j bažnyčioj neatmeta mišių. Atmetamas mokslas apie Kristaus aukojimą p., bet pabrėžiamas Kristaus realus dalyvavimas šv. altoriaus sakramento elementuose. Čia mišios akcentuojamos kaip parapinis dalyvavimas komunijoj. Paliktos taip pat ir dienos laikotarpių p. laisvesniam liaudies pasireiškimui. P. planas paimtas iš viduramžių. Vėliau, racionalizmo laikais (XVII–XVIII a.), atrodė, kad reikia kai ką pakeisti, kas XVI a. reformacijai atrodė reikalinga. Bet XIX a. vėl grąžinta senoji liturgija. Pamokslas ir komunija laikomi sudėtinėmis reformacinių p. dalimis. Dabar sakramentalizmo sąjūdis pasireiškia Berneuchen grupėj (Stählin) ir vad. aukštosios bažnyčios sąjūdžiu (F. Heiler).

L i u t e r o n ų požiūriu p. remiasi liut. pateisinimo mokslu. Mokslas apie aukojimą eucharistijoj pakeistas mokslu apie eucharistiją kaip testamentą ir pažadą. Kristus pats dalyvauja žodyje ir regimuose eucharistijos elementuose.

R e f o r m a t ų požiūriu p. atmeta mišias. Jos Cvinglio įtakoje Züriche išsivystė paprasto pamokslinio pobūdžio. Kalvino įtakoje Ženevoje jos perimtos Štrasburge vartotu pavidalu su šv. Vakariene. Tačiau Kalvinas neįstengė pravesti savo mokslo, kad visos ref. p. reguliariai kas šventadienį įvyktų su komunija. Įsigalėjo paprotys,

kad komunija teikiama tik 3–4 kartus per metus. Ref. p. pagrindinė dalis yra pamokslas. Pamokslo tekstas paliktas nuožiūrai, nesurišus jo su perikopais. Ref. p. laikomos paprastuose bažnytiniuose pastatuose, be altoriaus, paveikslų ir dažniausiai, be kryžiaus ir be žvakių. Kasdieninės p., šalia sekmadieninių p., buvo įvestos Ženevoj. Šalia jų, buvo laikomos dar katechetinės p. Atsiribojama nuo spiritualizmo, kurio įtakoj p. XVII a. sulėkštėjo, ir nuo sakramentalizmo, kuris sudaro pavojų ref. supratimui, kaip aiškinti Dievo žodį. Bet dabartiniais laikais įsigali pažiūra, kad Dievo žodis ir Šv. Vakarienė p. yra neatskiriami dalykai. Įsigali sakramentalinis p. supratimas, vietoje ankstyvesnio simbolinio supratimo.

P. j u n g t i n i u pavidalu reiškiasi įvairiai. Unionizmas stengiasi suderinti liut. ir ref. tradicijas. Tačiau liut. liturginė tvarka buvo privalomai nustatyta Prūsuose XIX a. Ref. tradicija vyravo Reino ir Württembergo provincijose. Kitur palikta parapijoms pasirinkti vieną ar kitą tvarką. Griežtai liut. tvarka buvo nustatyta Rusijoj ir Lietuvoj. Dabartinis liut. liturginis sąjūdis įneša pakeitimų net jungtinėj santvarkoj.

Agende für ev. luth. Kirchen und Gemeinden 1955; *P. Althaus,* Forschungen zur ev. Gebetsliteratur 1927; *J. Brinktrine,* Die hl. Messe 1950; Die preussische Agende von 1822/34; Entwurf der Agende der Ev. Kirche der altpreussischen Union 1951; Entwurf der Agende der Ev. Kirche der Union 1953; Evangelisches Kirchenlexikon I 1956; *L. Fendt,* Der luth. Gottesdienst des 16. Jh. 1923; *F. Heiler,* Urkirche und Ostkirche 1937; *E. Lohmeyer,* Kultus und Evangelium 1942; *Vilmos Vajta,* Die Theologie des Gottesdienstes bei Luther 1952. *M.Kv.*

Pamarėlis (vok. Pommerellen, arba Klein Pommern, lenk. Pomorze), r. dalis Pamario (žr.), nuo Lauenburgo ir Bütowo iki Vyslos kair. kranto ir jos žiočių. P., arba lenkiškasis Pamarys (Pomorze), kuris kartais maišomas su vok. Pamariu (Pommern), nuo viduramžių pradžios, kai pasitraukė gotai iš Vyslos žemumos, buvo gyvenamas v. slavų kašubų (žr.). Nuo XIII a. galo P. išgyveno reikšmingų politinių pasikeitimų. Iki 1295 P. turėjo savo vietinius kng. Kai tada mirė paskutinis kašubų dinastijos kng. Mestvinas II, dėl jo palikimo ėmė smarkiai ginčytis Kryžiuočių ordinas, Brandenburgas ir Lenkija. Lenkijos Vladislovas Uolektėlis (Łoketka) prieš Brandenburgą talkon kvietėsi kryžiuočius. Šie išvarė brandenburgiečius, bet patys vieni įsistiprino P. ir užgrobė Dancigą. Ilgai tęsėsi lenkų ginčas su Ordinu dėl P., kol Kališo taika (žr.) Kazimieras D. nuo P. atsisakė. Tik antrąja Torunės taika (1466) po trylikos metų karo su kryžiuočiais Lenkijon buvo įjungti vad. ‚Karališkieji Prūsai' (Prusy Królewskie'), kuriuos sudarė ne tik Kulmas, Vyslos žiotys (Dancigas), Varmija, bet ir P. Jis išbuvo Lenkijos valdžioje iki I respublikos padalijimo 1772. Valdydama Neumarką ir Pamarį, Prūsų karalija būtinai norėjo turėti ir teritorinį tiltą į jai priklausiusius Rytprūsius. Iš P. Prūsų valdžia padarė Vakarų Prūsų provinciją su sostine Dancigu. Nors nuo Bismarko laikų vokiečiai energingai stengėsi P. germanizuoti, tačiau čia dar liko vietinių gyventojų kašubų (ištisai Helos pusiasalyje) ir lenkų. 1919 Versalio taika atstačius nepriklausomą Lenkiją, P. tapo garsiuoju ‚koridoriumi', kuris leido nuo 1920 Lenkijai prieiti prie jūros (žr. Gdynia). Lenkijos P. apėmė 16.386 km² su 1.086.300 gyv. ir sudarė atskirą P. vaivadiją su centru Torunėje. Laisvo susisiekimo klausimas per lenkų P. (koridorių) į Rytprūsius, su komplikuota laisvojo mst. Dancigo padėtimi, buvo Hitleriui pretekstas užpulti 1939 Lenkiją. Iš didelės dalies P. lenkai po II pas. karo sudarė atskirą Dancigo vaivadiją, kuri ribojasi su r. Pamarį apimančia Koszalino vaivadija. Pietinė P. dalis yra patekusi naujon Bydgoszczo (Brombergo) vaivadijon. Sąmoninga lenkinimo politika ir vokiečių iškraustymu bei varžymais nepriklausomai Lenkijai buvo pasisekę jau 1931 pasiekti, kad P. gyveno 90,9% lenkų ir kašubų. Po II pas. karo vokiečių, kurių čia 1931 buvo 9%, nebėra likę. Lenkai P., nukentėjusį per 1939 ir 1945 karo veiksmus, stipriai atstatė. Daug dėmesio buvo paskirta atstatyti senu stiliumi P. sostinei Dancigui.

Grünberg, Der Ausgang der Pommerellschen Selbstständigkeit 1915; *Lorentz,* Geschichte der Kaschuben 1926; *J. Smoleński,* Morze i Pomorze 1928; Polskie Pomorze I–II 1929–31; *K. Smogorzewski,* La Poméranie polonais 1931. *Z.I.*

Pamario kultūra — II tūkstantmečio pr. Kr. pradžios kultūra p.r. Pabaltijy, neolito pabaigos indoeuropietiškosios virvelinės keramikos kultūros variantas. Tai ankstyviausia R. Pabaltijo kultūra, rodanti gana individualius bruožus, kuri toje pačioje vietoje nenutrūkstamai tęsėsi vėlyvesniais priešistoriniais periodais. Proistorikai vieningai sutaria, jog ji priklauso b a l t ų p r o t ė v i a m s. P.k. išsivystė iš rytinių, indoeuropietiškųjų, elementų (žr. Indoeuropiečiai) ir vietinės kultūros palikimo (žr. Piltuvėlinės keramikos kultūra). Šios kul-

tūros sodybos gausiai randamos palei Baltijos jūrą tarp Oderio ir Nemuno. Daugumas radinių koncentruojasi Pamaryje ir buv. Rytprūsiuose. Dėl šio paplitimo p.k. vokiečių archeologinėje literatūroje vad. ‚Haffküstenkultur', o lenkų — ‚Kultura rzucewska' (pagal vieną svarbesniųjų sodybų į v. nuo Vyslos žemupio). R. Lietuvoje, Latvijoje bei Gudijoje p.k. buvo giminiga, bet ne ta pati, nes čia atsikraustę indoeuropiečiai kūrėsi ant žvejų-medžiotojų kultūros pagrindo. Jei p.k. priklausė baltų protėviams, tai jau tada, prieš 3800 m., ji atstovavo vakarinei baltų grupei (iš kurios išsivystė prūsai), kuri stipriais ryšiais buvo susijusi su Vidurio Europos kultūra.

P.k. žmonės buvo žemdirbiai, gyvulių augintojai, žvejai ir medžiotojai, eksploatavo gintarą, gyveno sutvirtintose sodybose — kaimuose, dažniausiai aukštesnėse upių terasose. Namai buvo mediniai, pasta-

Pamario kultūros puodai iš Rzucewo vietovės ties Wejherowo (Poznanės muziejuj)

tyti iš stačių stulpų, apkrėstų moliu, susidedančių iš vieno didelio kambario su prieangiu ar iš kelių kambarių. Židinys randamas didesnio kambario viduryje. Mirusieji buvo laidojami duobėse, suriesti, o virš kapo buvo supilamas pilkapis. Pagrindiniai p.k. bruožai tęsėsi ankstyvajame žalvario amžiuje.

L. Kilian, Haffküstenkultur und Ursprung der Balten 1955. *M.Gbt.*

Pamarys (vok. Pommern, lenk. Pomorze) Potsdamo konferencijos nutarimu Lenkijai valdyti pavestas Baltijos pakraštys nuo Mecklenburgo iki buv. Lenkijos ‚koridoriaus'. Vokiškasis P. apėmė apie 450 km pajūrio, 30.267 km² (1933) su 1.919.935 gyv. (1 km² — 63,4 gyv.). Iki II pas. karo visi gyv., išskyrus 2% kat., buvo protestantai. Iki didžiojo tautų kraustymosi (žr.) nuo bronzos laikų vakarinėj P. dalyj gyveno svebai, rytinėj — rugijai ir burgundai. V–VI a. po Kr. kair. Vyslos krante ir Oderio baseine iki Elbės įsikūrė vakarų slavų giminės vendai, ukrai, vilcai, kašubai. Jie tarp Oderio ir Vyslos nuo Karolio D. laikų buvo imti vadinti bendru ‚pamarėnų' vardu (pomorzane iš po-morze ‚prie jūros'), lot. pomorani. Tik Lenkijos Boleslovui I tebuvo pasisekę užvaldyti P. iki pat Oderio ir Baltijos jūros. Bet tos žemės lenkų valdžioje tada neišsilaikė. Apie 1100 jau yra žinomi pirmieji vietiniai P. kng. Pirmuoju k-tijos (hercogijos) įkūrėju laikomas Svantiboras (m. 1107), kurio valdas įpėdiniai tuojau išsidalijo, ir jau tada nuo tikrojo P. atsiskyrė jo rytinė dalis, istorijoje gavusi Pamarėlio (Pommerellen) vardą. Naujausiais laikais, kad būtų galima atskirti vok. P. nuo rytinės dalies, ilgai buvusios lenkų valdžioje, Pamarėlis (žr.) yra dar vadinamas lenkų P.

Vratislavas I, gavęs energingos pagalbos iš Bambergo vysk. Otono, laikomo P. apaštalu, priėmė krikščionybę. Lenkijos Boleslovo III remiamas, Otonas atliko du žygius (1124–25 ir 1128). 1140 Wolline įkurta pirmoji P. vyskupija, 1175 perkelta į Kamminą. Sudarius vokišką bžn. organizaciją, nuo XII a. galo pamažu prasidėjo P. germanizacija. Ji sustiprėjo prie Vratislavo sūnų Bogislavo I ir Kazimiero I, kai jiedu pasidarė Reicho kng., tapdami Vokietijos imp. Fridricho Barbarosos vasalais, esančiais Brandenburgo markgrafo priklausomybėje. XIII a. į P. ėmė keltis ūkininkai iš Vestfalijos, Braunšveigo, Fryzijos. Įprastiniu vokiečių kolonizacijos būdu, ateiviai kūrėsi savo teise, sudarydami ištisus vokiečių kaimus, šalia kurių formavosi ir stambioji nuosavybė — dv., kurie vėliau buvo gana charakteringi anoms sritims. Intensyvios kolonizacijos dėlei v. slavų, vendų, kašubų salelės pagaliau visai sunyko. XVIII a. P. buvo įkurdinta daug salzburgiečių. P. suvokietėjo galutinai. XIX a. gale keletas tūkstančių kašubų bebuvo išsilaikę lenkų pasienyje. P. vokietėjimą pagreitino faktas, kad jame nebuvo stiprios valdžios, vietiniai kng. susiskaldė. Tuo metu (1295), kai Pamarėlyje su Mestvinu II baigėsi vietinių kng. dinastija, kng. Barnim I P. išdalijo tarp savo sūnų. Porai šimtų metų išliko dvi P. k-tijos: Wolgastas (į r. nuo Oderio žiočių) ir Stettino P., visa P. vakarinė dalis, kuri savo ruožtu suskilo į eilę smulkesnių k-tijėlių. 1325 prie P. buvo prijungta Rügeno sala, o iš Pamarėlio 1466 jam buvo priskirta Lauenburgas ir Bütowas. P. istorija viduramžių gale susideda iš k-tijų dalybų, ginčų su mst. (Stralsund, Stettin, Kolberg, Stargard, Köslin, Stolp ir kt.) ir kovų prieš

Brandenburgą, kuris įsiviešpatavo P. p.v. dalyje (Ukermarke) ir stengėsi priversti sau paklusti kitus P. kng. Nors P. kng. vis stengėsi atsipalaiduoti iš galingo kaimyno priklausomybės, pagaliau atskiromis sutartimis (Pyritze 1493 ir Grimnitze 1529) turėjo pripažinti Brandenburgui paveldėjimo teises. 1536 P. buvo pradėta reformacija. Wolgasto P. Liuterio mokslą įvedė Pilypas I, o Stettino k-tijoje Barnim XI. Susiskaldžiusį P. 1625 dar pasisekė sujungti vienoje valdžioje Boguslovui XIV, tačiau jis nepaliko jokių įpėdinių. Tad po jo mirties (1637) P. buvo išdalytas kaimynams. Kai baigėsi 30 m. karas, kurio metu P. šeimininkavo švedai, Vestfalijos taikoje vakarinė dalis (Hinter-Pommern) su pačiomis Oderio žiotimis atiteko Švedijai, rytinė P. dalis (Vor-Pommern) buvo prijungta Brandenburgo kurfiurstui, kuris nuo 1701 pasiskelbė Prūsijos karaliumi. Jis gavo po didžiojo šiaurės karo (žr.) 1720 beveik visą P. Iš švedų valdyto P. Prūsijai buvo atiduotos žemės iki Peenes upės. Pagaliau per Vienos kongreso (1815) pertvarkymus Prūsų karalius gavo visą P. ir Pamarėlį. Prūsijos valstybėje P. provincija, kaip žemės ūkio kraštas, kuriame 50% žemės priklausė stambiems žemvaldžiams, riteriams ir kt. kilmingiesiems, buvo visą laiką svarbus javų ūkiu ir gyvulininkyste. Iš P. bajorijos per kartas Prūsų kariuomenė turėjo karininkų kadrus, vad. ‚junkerius'. Ūkininkai, kuriuose išliko slaviško (vendiško) kraujo, išlaikė P. gyv. charakteringas būdo ypatybes, kurios juos skyrė nuo kitų Žemutinės Vokietijos gyventojų.

Per Potsdamo konferenciją (1945) į naująją Lenkiją buvo įjungtas beveik visas P. iki Oderio, t.y. lenkams buvo pavesta laikinai valdyti Boleslovo I valdytosios žemės. Vokiečiai yra surinkę įvairius duomenis, kad Vokietijos P. iki II pas. karo tebuvo gyvenę vien vokiečiai. Pvz. jie išskaičiavo, kad 1932 Reichstago rinkimuose lenkai visame P. tegavo 532 balsus, t.y. 0,04% visų P. balsų. 1950 iš V. Vokietijos išvarytų 7,8 mil. vokiečių iš P. buvo suregistruota 891.000. 1951 lenkai iš P. sudarė dvi pagrindines vaivadijas: Szczecino (Stettino) ir Kaszalino (Köslin).

Kai visas r. P. (Ostpommern), pravedant Oderio–Neissės liniją, buvo įjungtas į Lenkiją, v. P. (kitados Wolgasto k-tija), buvusi sovietų okupacinė zona, yra įjungta į vad. ‚demokratinės Vokietijos (Pankow) respubliką'.

W. von Sommerfeld, Germanisierung Pommerns 1896; *M. Wehrmann,* Geschichte Pommerns I–II ²1919–21; (") Landeskunde von Pommern ⁷1917; *H. Waterstraat,* Heimatkunde von Pommern I–II ²1923; *G. Hoodgeweg,* Stifter und Klöster Pommerns I–II 1924–25; *E. Murawski und E. Stein,* Pommern 1931; *H. Heyden,* Verzeichnis von Büchern und Aufsätzen zur Kirchengeschichte Pommerns 1952; *J. Gerhart,* Pommern 1958; *W. Markert* (red.), Polen (Osteuropa Handbuch) 1959; *H. Rister,* Pommersche Bibliographie 1945–57.

Z.I.

Pamarkijos – Sarakų miškas Nevarėnų vls., Telšių aps. 460 ha ploto. Vyrauja spygliuočiai. Laikosi briedžiai.

Pamataitis Petras Gustavas (1900 I 18 Bosuose-Kupriuose, Kidulių vls., Šakių aps.) teisininkas kriminologas. Nepriklausomybės kovų metu nuo 1919 tarnavo kariuomenėj. 1928 baigė Kauno Liet. mokytojų profesinės s-gos suaugusių gimn. ir 1932 VDU teisių fak. teisių skyrių. Nuo 1925 kriminalinės policijos tarnyboj, 1927–33 identifikacijos sk. vedėjas (suorganizavo kriminalinės technikos laboratorijas), 1933–44 (su pirmosios bolševikų okupacijos pertrauka) kriminalinės policijos virš. 1932–40 aukštesniosios policijos m-los kriminalistikos lektorius. 1934–40 Lietuvos atstovas Tarptautinėj kriminalinės policijos komisijoj ir jos v.pirm. nuo 1935, kasmet dalyvavęs jos posėdžiuose bei suvažiavimuose. Organizavo dienas kovai su piktu, 1938 suorganizavo kilnojamą parodą naminės degtinės žalai pavaizduoti. Policijos žurnalo bdr., Kriminalistikos Žinyno iniciatorius ir 1935–40 redakcinės komisijos narys. 1944 pasitraukęs į Vokietiją, 1949 Heidelbergo univ. įgijo teisių daktaratą už disertaciją Die Regelung kriminaltechnischer Methode in der Strafprozessordnung und ihre Lücken. Atvykęs į JAV 1949, apsigyveno Los Angeles mst. Lietuvių rezistencinės santarvės vyr. komiteto narys 1953–55 ir Amerikos centro komiteto pirm. 1952–56 ir nuo 1956. Los Angeles ir apylinkių liet. ev.-liuteronų sambūrio pirm. nuo 1952 ir parapijos tarybos pirm. 1955–58. Taip pat pirmininkavo ar kitas pareigas ėjo kitose vietos organizacijose (LB, Alte, Sandaroj, tautinėj s-goj, SLA, teisininkuose ir t.t.).

P. G. Pamataitis

Pamatas 1. apskritai, kas po kuo pamesta, padėta; fundamentas; pagrindas.

2. Logikoje, St. Šalkauskio siūlymu, lietuviškas pakaitas subjekto (žr.) terminui ta prasme, kuria šis terminas žymi tai, apie ką kas pasakoma sprendime, kam taikoma turinys; daugelio šiam reikalui vartotą gramatikos terminą veiksnį St. Šalkauskis šiuo atveju atmeta kaip nelogišką.

3. Statyboje yra naudojamas iš seniausių laikų, kaip ir pastatai. P. turi perduoti įžemiui (žr.) arba pagrindui pastato krūvį taip, kad pastatas stovėtų nesmukdamas, nevirsdamas ir neplyšinėdamas. P. apkrovimą sudaro statiniai ir dinaminiai krūviai. Jie būna vertikalūs, horizontalūs ir momentiniai. Visi įtempimai, sudaryti minėtųjų krūvių, perduodami įžemiui pagal bendruosius statybinės statikos (žr.) dėsnius. Pasyvinis įžemio atsparumas gali būti išnaudojamas tik ten, kur yra galimas p. pajūdėjimas, nesudarant pavojaus pastatui. Projektuojant p., reikia patikrinti leistiną įžemio apkrovimą, p. pastovumą (žr.) slydimui ir apvertimui. Atsargos daugiklis apsivertimui praktikuojamas 2 ir slydimui 1,5. Slydimo galimybė priklauso nuo trinties tarp p. ir įžemio.

P. konstruuojami kiekvienai nepatogiausiai krūvių kombinacijai. Jų konstrukcija priklauso nuo įžemio rūšies, jo leistino įtempimo (gniužimui, skėlimui) ir leistino pastato nusėdimo (vertikalaus smukimo). Nusėdimo galimybė yra ypatingai svarbi patikrinti ir dažnai pavojinga statiškai neišsprendžiamų pastatų konstrukcijoms. P. nusėdimo suvienodinimo galima pasiekti panaudojant įvairias p. formas ir dydžius, atsižvelgiant į paskirų p. krūvius ir lokalines įžemio savybes. Nusėdimo apskaičiavimo (numatymo) tikslumas priklauso nuo duomenų tikslumo, pvz. įžemio savybės, spėjami krūviai ir jų pobūdis.

P. įgilinimas priklauso ne tik nuo pastato konstrukcijos, bet ir nuo įžemio rūšies ir jo įšalimo gylio. Lietuvoje įšalas (žr.) siekia per metrą, kad p. įgilinami 1,20 m. P. prie tekančio vandens turi būti tiek įgilinti, arba kitaip apsaugoti, kad jų nepaplautų. Nepakankamas p. įgilinimas gali būti jų nusėdimo, plyšinėjimo ar net apvirtimo priežastimi. Įžemio dalelės, patyrusios įtempimus nuo krūvių, stengiasi pasišalinti iš savo pirmykščių vietų, jei aplink esanti žemės masė nepajėgia tam pasipriešinti. Be to, p. įgilinimas turi būti gilesnis už dirvožemio (žr.) sluoksnį, mažiausiai 0,8 m. Tinkamos konstrukcijos parinkimas ir tikslus p. įgilinimas reikalingas išsamių studijų ir tinkamos patirties, nes nuo to priklauso viso pastato patvarumas. Siekiama su mažiausiomis išlaidomis užtikrinti pastato pastovumą. Vykdant p. statybą, tenka susidurti su nepramatytomis įžemio sąlygomis ir nutolti nuo teorinio projekto daugiau, kaip kitose pastato dalyse. Atsargai priimamas didesnis atsargos daugiklis p., nei viršutinei pastato daliai.

Tinkamiausios p. statybinės medžiagos yra betonas ir gelžbetonis, rečiau naudojamas mūras, plienas, medis. Betoniniams ir kartais mūriniams p. leidžiami, be kitokių, ir tempiamieji įtempimai, laikantis vietinių techninių nuostatų apribojimų. Gelžbetonio (žr.) p. gali būti: 1. pavieniai vienatramiai p. kvadratinės arba stačiakampės formos. 2. Dviatramiai p. naudojami pastatuose, kur pavieniams p. neužtenka ploto kolonų krūviams perimti. Jų formos turi būti tokios, kad įžemyje susidariusi reakcija sutaptų savo padėtimi su krūvių atstojamąja. Tuo būdu išvengiama kolonose papildomų įtempimų, kurie galėtų išjudinti p. 3. Gembliniai p. yra jungtinė atrama išorinei ir vidinei kolonai. Tada įžemyje sudarytoji reakcija savo padėtimi nesutampa su krūvių atstojamąja. Gembiniai p. praktikuojami, kai reikalingoji atrama netelpa prie sklypo ribos. Paskiri p. sujungiami sija, kuri turi būti pakankamai atspari momentams ir skeliamiesiems įtempimams, Toji sija neturi gulėti ant įžemio; tad po ja paliekamas tarpas. 4. Daugatramiai ištisiniai p. sudaro atramas kolonų eilei. Jie gali būti konstruuojami kaip daugatramė sija, jeigu kolonos stovi vienoje linijoje. Sijiniai p. dažnai vartojami judančių krūvių, pvz. kranų, atramoms. 5. Kai p. statomi vandenyje ar prie vandens, reikia atsižvelgti į vandens slėgimą p. statiniuose skaičiavimuose. Dažniausiai priimamas pilnas vandens slėgimas. Užtvankų p. vandens veikimui reikia išsamesnių studijų. Paprastai iš aukštojo vandens pusės skaitoma nuo 100 iki 50% pilno slėgimo, sumažinant jį iki nulio išorinėje pusėje. Kartais vanduo gali įsiveržti į betono tuštumas bei darbo siūles ir spausti betoną.

Vykdant p. statybą po vandeniu arba ieškant atsparesnio įžemio giliuose žemės sluoksniuose, tenka susidurti su vad. rentininėmis konstrukcijomis, dar vad. kesonais. Jos gali būti įvairios formos ir medžiagos. Dažniausiai rentinys žemėje daromas statybos vietoje, iškasus duobę (plg. Įgelmis). Be kitų priemonių, tam tikslui

panaudojamas laikinis įžemio užšaldymas. Išėmus žemę iš rentinio, gautasai šulinys pripildomas betono arba kt. atsparios medžiagos, ir tuo būdu gaunama tvirta atrama, perduodanti krūvį uolai arba kt. tvirtiems įžemio sluoksniams. Rentininiai p. vandenyje gali taip pat būti gaminami vietoje arba atgabenti gatavi iš kitur.

Uostų ir užtvankų statybose yra ekonomiška naudoti plieninius rentinius su užpilu viduje (vad. koferdamai). Jie gali būti apskritos arba elipsinės formos. Pavieniai koferdamo rentiniai sujungiami į vieną grandinę, ir tuo būdu sudaroma atspari užtvanka arba pamatas bangolaužiui (plg. Molas, Kalstinė siena).

Dažnai yra reikalas sustiprinti persilpnus p., pagedusius arba norint uždėti daugiau krūvio. Prieš pradedant p. sustiprinimo darbus, reikia patikrinti, ar pastatas nėra reikalingas papildomų atramų, kad būtų užtikrintas jo pastovumas statybos metu. Tam tikslui vartoja kalstines sienas, gulsčias ir įžambias išramas, hidraulinius keltuvus ir kt. pagalbines priemones.

A. Graurogkas, Plaukiančiame smėlyje malūno pamatų išvedimas (Technika 1939 nr. 10); *G. A. Hool and W. S. Kinne,* Foundations, Abutments and Footings 1943; *F. Kögler und A. Scheidig,* Baugrund und Bauwerk 1948; *E. A. Prentis and L. White,* Underpining 1950; *K. Kaunas,* Pastatų nusėdimai (Technikos žodis 1952 nr. 1); *Pr. Drąsutis,* Stulpo pamato apskaičiavimas (t.p., 1957 nr. 2). Kitą literatūrą žr. prie Kalstakalė, Kalstas. *K.Vlč.*

Lietuvos kaimo statyboje p. praeityje, iki XIX a. vidurio dažniausiai buvo palaidi akmenys po apatiniu sienojų vainiku, arba vainikas buvo dedamas tiesiai ant žemės. Pirmasis sienojų vainikas vad. pamatiniu, arba pamatais. Sienų kertėse dedami didesni akmenys, kitur mažesni. Šitokie p. ir dabar daromi daržinėse, klojimuose, rečiau klėtyse. Akmeniniai namų p. buvo izoliuojami nuo šalčio ir drėgmės, apiplūkiant akmenis ir pamatinį vainiką pašaliu. Lietuvių pašaliai buvo mažesni už rusų ar ukrainiečių, ir dabar jau beveik nebeužtinkami, nes nuo XX a. pradžios visuotinai paplito mūriniai namų p. Ir seniau p. mūrydavo turtingesniuose ūkiuose ir dvaruose. Akmenų p. sumūryti naudoja kalkių ir smulkaus žvyro skiedinį 1 : 3 santykiu. Vėliau dažnai naudojo cemento ir smėlio skiedinį. Mūriniai p. įleidžiami į žemę, bet paprastai nesiekia įšalo gilumos. Elastinga medinė trobesio konstrukcija nėra jautri šalčio kilnojimui, tik sienų glaistas suplyšinėja. P. aukštis virš žemės siekia 30–40 cm. Mūrinius arba betoninius namų p. izoliuoja nuo drėgmės, paklodami toliaus po sienojais. Senojoje kaimo statyboje p. izoliacijai naudojo beržo tošį.

Kaip reta išimtis, Lietuvoje užtinkama senų klėčių ant medinių trinkų — stulpelių, įkastų žemėn. Kartais tos trinkos užkertamos aštria briauna, kad pelės negalėtų užlipti. Klėtys ir svirnai ‚ant stulpų' minimi XVI a. Lietuvos inventoriuose. Pastarųjų šimtmečių klėtys buvo statomos ant palaidų akmenų. Naujųjų klėčių mūriniai p. turi angas grindims iš apačios vėdinti.

J.Gbt.

Pamedė vakarinė prūsų kiltinė sritis pagal Vyslą ir jos atšaką Nogatę. Šaltiniuose ji pirmą kartą paminėta 1231 pop. Grigaliaus IX bulėje P. ir Pasialuko (žr. Pagudė) sričių krikščionims (Christi fidelibus per Pomezaniam), kurioje, imdamas juos ypatingon savo globon, ragina būti ištikimus krikščionybei ir teikia jiems jų tarpe veikiančius domininkonų vienuolius. Atskira žeme (terra Pomizania) P. minima taip pat ir Liber Census Daniae (žr.) ir čekų karaliaus Otokaro II Ordinui 1267 duotoje privilegijoje. — Mozūrų kng. Konrado kovai su prūsais pasikviesti kryžiuočiai krašto puolimą pradėjo, pasinaudodami Vyslos vandens keliu, dviem kryptimis, būtent iš pietų vakarų ir iš šiaurės, iš tos upės žiočių. Visų pirma Ordinas ėmė pulti Kulmo (žr.) žemėje įsistiprinusius prūsus. Jų čia laikyta dvi didesnės pilys, Ragava (lenk. Rogowo, vok. Rogau, į š.r. nuo Torunės), o kita bevardė prie dabartinio Kulmo. Netoli Torunės pilaitėje su gausia įgula buvo įsistiprinęs ir pamedėnų didikas Pipynas (žr.). Iš visų trijų atsparos punktų prūsai su įnirtimu puolė Ordino 1231 pasistatytą Torunės pilį. Anot Petro Dusburgiečio ‚joks krikščionis negalėjo pasirodyti iš pilies, kad nebūtų jo (t.y. Pipyno) pagrobtas arba užmuštas'. Bet mūšyje su Ragavos įgula kryžiuočiams pasitaikė paimti nelaisvėn tos pilies viršininką. Šis, gelbėdamas gyvybę, pirma jiems perdavė savo pilį, paskui vokiečius vedė prieš antrąją pilį, kuri buvo sudeginta nutaikius, kada ‚neblaivūs pilėnai puotavo' ir pagaliau išdavė net savo seserėną Pipyną. Po to laimėjimo Ordinas 1232, jau pasistūmėjęs gilyn į kraštą, atstato Kulmo pilį, kuri kng. Konrado ir pirmojo prūsų vysk. Kristijono (žr.) 1222 sutarties teigimu ‚per daugelį metų buvo prūsų griaunama ir visiškai sunaikinta'. Išstūmus prūsus iš Kulmo žemės, paties magistro H. Balko (žr.) vadovaujamas kryžiuočių dalinys 1233 laivais Vysla žemyn paslaptomis pasiekia K v e d y-

no (1235 akte: Quedina; plg. prūsų vietovardį Queden + priesaga -ynas, taip pat jau XIV a. paminėtą Nemuno Salyną, tarp Vilkijos ir Zapyškio) salą ir ten, kronikininko žodžiais tariant, ‚vienoje kalvoje pastatė pilį, pavadindami ją Šv. Marijos sala (lot. Insula sanctae Mariae, o Jeroschino vokiškame vertime: Sente Merienwerdir, Merginwerdir, Mergenwerder)'. Bet netrukus pilis buvo perkelta dabartinio Marienverderio (žr.) vieton, kuris lenkų ir iki šiol tebevadinamas Kwidzyn (1470 Quedzyn, sala prie Marienverderio). 1233–34 žiemą Ordinas, talkinamas vokiečių kryžeivių ir lenkų bei pamarėnų kunigaikščių, suruošė P., į Reišijos valsčių (žr. Žemiau), pirmą didesnio masto žygį. Čia Žirgūnės (vok. Sorge, įteka Drūsens ež.) paupyje įvyko kautynės ‚su didele sutelkta ir kovai pasiruošusia prūsų kariuomene'. Prūsai ėmę trauktis, bet prūsų kare labiau prityrusiam Pamario kng. Sventopolkui atkirtus kelią, jų kovoje žuvę per penkis tūkstančius. Bet šis pralaimėjimas, matyti, nepalaužė prūsų kovingumo. Apsisaugoti nuo prūsų antpuolių Ordinas dar tais pačiais 1234 ‚priešais tyrą, buvusį tarp P. ir Kulmo žemės, toje vietoje, kur vyko jų nuolatiniai puolimai ir buvo priėjimas Kulmo žemėn' pasistatė Rehdeno (lenk. Redin, į p.r. nuo Grudziądzo) pilį.

Pamedėnai kraštui ginti turėjo nemaža savų pilių. Kronikininkas pasakoja, kad Meisseno markgrafas Henrikas savo žygyje P. sugriovęs pilį prie Makaros (šaltinių: Mockera, Muckir, Stuomos apl.) upės ir saugoves (propugnacula) Stuomos (1250 dominium Stumis, 1295 curia Stoma; vok. Stuhm, lenk. Sztum, dabar aps. miestas) srityje, prie Pastelyno (žr. Žemiau), Riesenburgo (lenk. Susz), Riesenkircho (lenk. Obrzynowo), prie Drūsens ež. ir Wildenbergo (dabar Willenberg, Marienburgo priemiestis). Apie ketverius metus trukęs P. nukariavimas 1237 jau buvo baigtas, nes tais metais, anot kronikininko, ‚Dievo malone pajungus pamedėnus, magistras ir broliai kovą nukreipė prieš pagudėnus'. Prasidėjus 1242 prūsų sukilimui, sukilėliai, susidėję su Pamario kng. Sventopolku, tuojau nusiaučia Kulmo žemę ir P., išgriauna vokiečių pilis. 1244 žiemą krašto magistras Henrikas von Weida su iš Vokietijos atvykusiais kryžeiviais žygiuoja į P. ir Kalėdų naktį puola vieną pamedėnų pilį. Miegant įgulai, kopėčių pagalba perlipę pilies sienas, ją paima ir pastato savo įgulą. Kronikininkas pasakoja, kad šią Kristaus gimimo šventėje paimtą pilį kryžiuočiai naujai pavadinę Christburgu, t.y. Kristaus pilimi. Bet tai greičiausia tik prūsiškojo vardo perdirbinys. Eilėje šaltinių, pvz. Eiliuotinėje ir Olivos kronikoje rašoma Kirsburc, Kirsberg. Ir, be to, Kirsberg jau minimas viename 1239 akte, taigi prieš kryžiuočiams paimant prūsų pilį. Prūsai ją patys bus vadinę *K i r s g a r b i s (: pr. kirsa ‚ant' + garbis ‚kalnas', t.y. Antkalnis). Plg. 1405 vietovardį Kirsappe : pr. ape ‚upė', dabar vok. Kirschappen, Fischhauseno aps. Juk visai panašiai vokiečiai buvo perdirbę ir Skirsnemunės (žr.) vardą, nes kronikose rašoma ne tik Kirsmemela, bet ir Cristmemela, Christi Memela. Christburgo pilis Ordinui turėjo ypatingos strateginės reikšmės. Mat buvo krašto gilumoje. Petras Dusburgietis brėžte pabrėžia: ‚Nesuvaldomų tų kilčių sprandų negalėtų pajungti tikėjimui, jei neturėtų tos suktos tautos krašto viduryje pilies, iš kurios kasdien gali su ja kovoti'. Ir iš tiesų netrukus jungtinės prūsų ir Sventopolko pajėgos puola Christburgą iš dviejų pusių, paima pilį ir iššudo kryžiuočių įgulą. Bet Ordinas, atvykus iš Vokietijos žymiai pagalbai, 1247 pasistato naują Christburgo (žr.) pilį, bet jau kitoje, patogesnėje vietoje. Todėl kronikininkas pirmąją pilį, patikslindamas, vadina Sen. Christburgu (Cristburgk antiqum, dabar vok. Alt. Christburg). Prūsai su Sventopolku vėl buvo suplanavę bendromis jėgomis apsupti tą ‚jų kvailas širdis suerzinusią' pilį ir ‚nepasitraukti, kol nesulygins su žeme'. Bet kryžiuočiams netikėtu antpuoliu pagrobus prūsų gurguoles su atsargomis ir ginklais, šie turėjo pasitraukti. Įkandin prie Vyslos buvo mažne visai sunaikinta ir Sventopolko Christburgo apgulai paruošta kariuomenė. Po to 1248 rudenį jis su Ordinu pasirašo taikos sutartį. Kitų metų pradžioje sudaroma ir Christburgo taika (žr.), lietusi pirmoje eilėje P. sritį. Tai matyti jau iš to, kad pamedėnai pasižada pastatyti net trylika bažnyčių, varmėnai šešias, o notangėnai tik tris. Pastarosios dvi kiltys kovojo ir toliau. Bet sutarties sąlygų, matyti, nesilaikė nė pamedėnai. Ordinui su vokiečių kryžeivių pagalba 1251–52 dviem žygiais nusiautus kraštą, kad ‚daugiau negalėtų atsigauti', sukilimas buvo galutinai palaužtas. Įkaitai taip pat paimti ir iš pamedėnų. Po sukilimo sustiprintas Christburgas tampa svarbiausiu Ordino atramos punktu ir suvaidino lemiamą vaidmenį didžiojo prūsų suki-

limo metu. Pilis atlaikė visus, daugiausia barto Divano (žr.) vadovautus, sukilėlių puolimus. Prūsai, apgulę pilį, bandė įgulą išmarinti badu. Bet jai slaptai padėjęs pamedėnų didikas Samilas. Tai sužinoję, sukilėliai jį suėmę ir žiauriai prikankinę pusgyvį pasiuntę kryžiuočiams. Gresiant badui turėję net iš pilies atleisti kartu kovojusius ištikimus pamedėnus. Kronikininkas pasakoja, kad pilyje bebuvę likę tik trys riteriai su trimis tarnais ir dėl kažkokio nusikaltimo kalinamas pamedėnų Sirenis. Šis, girdi, sukilėliams puolant ‚sutraukęs pančius, kaip bebaimis liūtas, stovėjo ant pilies tilto ir kardu bei ietimis atlaikė priešų įsiveržimą iki uždarant vartus'. Vėliau Christburgo komtūrija buvo viena iš didžiausių visoje Ordino valstybėje. Ji apėmė ne tik du trečdalius po dalybų su vyskupu Ordinui tekusios P., bet taip pat ir Sasnos (žr.) sritį, tuo būdu siekdama nuo Vyslos iki Mozūrų sienos.

Didžiajame 1260–74 sukilime, atrodo, pamedėnai aktyviai veik nebedalyvavo. Kronikininkas nemini, kad P., kaip kitos sritys, būtų išsirinkusi sukilimo vardą. Be to, pasibaigus sukilimui, jis išskaičiuoja, kad pasidavė ir įkaitus pristatė tik pagudėnai, varmėnai, bartai ir sembai. Vadinasi, Ordinas faktiškai pamedėnų nelaikė sukilusiais. Čia veikė kitų kilčių sukilėliai. Kronikininkas pasakoja, kad jau pačioje sukilimo pradžioje ‚pagudėnai su sūduviais ir kitomis prūsų kiltimis, surinkę stiprią kariuomenę, apėję Pagudę, puolė P. ir, pagrobdami moteris ir vaikus, iššudę ten rastus krikščionis'. Dalis jos didikų ėjo su vokiečiais. Pvz. sukilėliai, grįždami iš žygio į Kulmo žemę, puola jau krikščionišką vardą dėvėjusio didiko Jono (jo tėvas prūsiškai vadinosi Sargynas) arčiau nežinomą Bėlikavos (šaltiniuose: Belichow) pilį prie Uosos (vok., lenk. Ossa) upės. Durbės (žr.) kautynėse vėl Ordino pusėje kovojo Pipyno sūnus Mata. Greičiausia pamedėnų didikas bus buvęs ir Martynas Galynas, žymiausias iš kryžiuočių tarnyboje veikusių prūsų plėšeikų (žr.). Bet to nežiūrint visa P. buvo patekusi į sukilėlių rankas. Du kartus prūsų buvo sudegintas ir Marienverderio miestas, atsilaikė tik pati pilis. Šio sukilimo metu Ordino didysis magistras Anno von Sangershausen buvo įsakęs pastatyti naują ginamąją pilį ‚aukščiau Uosos, kur ribojasi Kulmo ir P. vyskupijos'. Bet sutelkta gausi statybos talka buvo prūsų netikėtai užpulta ir sunaikinta. Tik žymiai vėliau iš antro karto pavyko pilį pastatyti. Ji pavadinta turkų Rytuose 1268 paimtos Ordino pilies Starkenberg vardu ir apsaugai palikta stipri įgula. Bet sukilėliai tuojau pilį apsupo ir po nuožmios kovos sudegino. Vėliau ši pilis buvo perkelta anapus Uosos Kulmo vyskupijon. Kitą tiksliau nežinomą Spittenbergo pilaitę patys kryžiuočiai, pritrūkę aprūpinimo, pasitraukdami sudegino. Šio sukilimo metu P. Dusburgietis mini ir stambesnį lietuvių žygį P. Jis pasakoja: ‚Treniota, pasitelkęs daug kitų kilčių, surinko kovai arti 3000 vyrų, prisiartindamas prie Prūsų, padalino savo kariuomenę į tris pulkus, kurių vieną pasiuntė į Mozūrus, antrą į P. ir abi žemes nusiautė plėšimais ir ugnimi. Likusieji puolė Kulmo žemę'. Kalbėdamas apie trečiąjį prūsų sukilimą, kronikininkas įdėm pabrėžia, kad sukilti taikstėsi visos kiltys, išskyrus tik ‚ištikimus pamedėnus'.

P. ribos, kaip kraštinės srities, kiek lengviau apibrėžiamos. Vakarinę srities ribą sudarė Vysla (plg. P. Dusburgiečio kronikos: Wisela est aqua fluens... dividens Poloniam et Pomeraniam a Prussia) ir jos atšaka Nogatė maždaug iki Drūsens ež., nors šiaip prūsų, mišrai su lenkais ir pamarėnais, gyventa ir už Vyslos bei vad. Salavoje (žr. žemiau). Iš šiaurės rytų P. ribojosi su Pagude maždaug linija nuo Drūsens ež. iki Paserijos (vok. Passarge) aukštupio. Pietine srities riba šaltiniai (plg. Dlugošo kronikos: Ossa dividens Polonorum terras a Prutenorum) sutartinai laiko Uosos upę. Toliau į rytus ji bus ėjusi pagal aukštutinę Dreventą iki to paties vardo ežero prie Osterodės. P., kaip ir kitos prūsų sritys, skirstėsi mažesniais vienetais, sakytume valsčiais, šaltinių vadinamais lot. territorium, terra, sen. vok. gebît. P. Dusburgietis pamini porą tokių valsčių, bet 1250 akte, sudarytame žemių dalybų tarp Ordeno ir P. vyskupo reikalu, jų išskaičiuota net dešimts. Metais anksčiau Christburgo taikos sutartyje pamedėnai įsipareigoja pastatyti bažnyčias trylikoje vietovių (lot. villa, locus). Daugumas jų atitinka 1250 akto valsčius.

Žymiausias iš dviejų pietinių valsčių buvo Reisija (: pr. reisis ‚riešutas'), lietuviškai tariant ‚Riešutija'. Šaltiniuose vardas rašomas Resia 1249, Resya 1286, P. Dusburgiečio ir Jeroschino kronikose Rysen, Reysen, Resen, Resin, Risen, Risin. Senasis valsčiaus vardas slypi ir dabartinių Riesenburgo miesto ir jo kaimyninių miestelių Riesenkircho bei Riesenwaldės

pavadinimuose. Riesenburgo pilis pastatyta 1277, vardas pradžioje dar rašomas Resen, Resenburg, Resinburg, tik vėliau liaudinė etimologija susiejo jį su vok. Riese ‚milžinas'. Šiame valsčiuje, kronikininko žodžiais tariant, gyvenę ‚garsūs vyrai ir smarkūs kariautojai'. Jo ribose buvo pastatyta ir Marienverderio pilis. Antrasis šaltiniuose rašomas P r e z l a 1250, Presel 1254 ir Prozila 1249. Pagal 1250 aktą jis siekė iki pat Uosos upės, o rytuose ribojosi su Rūdento valsčiumi. Vardas iškraipytas ir greičiau slaviškas, identifikuojamas su dabartiniu lenk. Pręsławek, vok. Prenzlau, Butavos (lenk. Butowo, vok. Bauthen) vls., Marienverderio aps.

Rytinėje srities dalyje buvo trys valsčiai. G e r i j a (Geria 1249 ir iškraipyta Beria 1250), gal būt, jungtina su dabartiniu Gerswalde, į pietus nuo Saalfeldo (lenk. Zalewo), Marungo (vok. Mohrungen) aps., ir turėjo būti nemaža, kad jai 1249 numatyta dvi bažnyčios. P a b u r s ų valsčius (Pobuz 1250, Bobus 1249), kaip aiškėja iš 1305 Königssee kaimo lokacinio akto ribų aprašo, buvo tarp Altstadto, Pr. Marko ir Sen. Christburgo (dabar lenk. Stare Miasto, Przezmark, Stary Dzierzgoń), Marungo aps. Senasis vardas dar buvo išlikęs (dabar išnykusio) dvaro Poburse pavadinime. Kilimo jis iš prūsiško asmenvardžio *P a b u r s(a)s (šaltinių: Poburse, Poburs, Poborse ir Boburse, Boburs), kuris savo ruožtu sudėtas iš prūsų asmenvardžiuose dažnai vartojamo priešdėlio pa- (plg. Pabil, Pamaude, Powide ir Powilte, kuriam atliepia liet. Pavil̃čius) ir trumpinio vardo *Bursas (šaltinių: Burse, Bursio). Tretysis valsčius šaltiniuose rašomas Rudencz 1250, iškraipytai Raydez 1249 ir atitinka dabartinį vok. Raudnitz (lenk. Rudzienice), į šiaurės rytus nuo Ylavos (vok. Deutsch Eylau), Rosenbergo (lenk. Susz) aps. Tai ryčiausia P. vietovė. Jos vardą prūsai bus tarę *R ū d e n t a s (seniau) ir *Rūdents (vėliau), kuris ano meto vokiečių rašyba buvo užrašytas Rudencz, lygiai taip pat, kaip vandenvardžiai Schelancz 1316 (Marungo aps. ež.), Kelincz 1363 (Riesenburgo apl. upelis), Ilantz 1317 (Ylavos apl. ež., Rosenbergo aps.) iš pr. *Skelant(a)s, *Kelint(a)s, Ylant(a)s. Darybai plg. Sūduvos ežerų vardus Šeĩmentas (2 ežerai, Luko ir Seinų aps.), Tėrmentas (Vėsiejų vls. ež.), taip pat Kiẽmentas (Utenos aps. ež.), Elbentas ir Mėlmentas (Tauragės ir Kvėdarnos vls. upės). Būdinga, kad ir visi trys aukščiau minėtieji -ant-, -int- priesagos vandenvardžiai yra kaip tik netolimoje Rūdento kaimynystėje. Be to, visai pašonėje yra dar ir ežeras vokiškai rašomas Labenz-See, kurį prūsai bus, be abejo, vadinę *Labentas. Netoli Rūdento teka ir Dreventa (vok. Drewenz, lenk. Drwęca), vadinta ir Drevantas (Drewancz 1243), Dravanta (Drawanta 1243). Ji ir prasideda iš bendravardžio Drevento ež. (vok. Drewenz-See) prie Osterodės miesto. Upės ir ežero vardas neatskiriamas nuo liet. drevė, dravė, dravis ‚didelė, stora pušis (aviliams); uoksas, išduba'. Vadinasi ežero būta pušyne ir upės per pušynus tekėta. Priesagos balsio prūsų kalboj kaitaliotasi. Šelmento ežeras XV a. rašomas Schelment ir Salmant, dabar vok. Selment-See, lenk. Szelment. Galima spėti, kad ir Rūdentas greičiausia yra senas vandenvardis, gal būt, ežero vardas, taip pramintas dėl vandens rūdingumo. Reikšmei plg. rūdijà, rūdỹnė, rūdýnas ‚bala su rudu vandeniu, tokia šlapia žemė ar pieva', Rūdìngė (Seirijų vls. pieva). Prūsiškasis vardas lenkų perdirbtas į Rudzienice, o iš šio jau, sudvibalsėjus šaknies balsiui, išriedėjo vok. Raudnitz.

Šiaurinėje P. dalyje randame net penkis valsčius. Svarbiausias iš jų buvo A l i m o valsčius, P. Dusburgiečio paminėtas ryšium su Divano (žr.) in Linkos (žr.) vadovautu 1271 sukilėlių žygiu. Šiame valsčiuje buvo pastatyta Marienburgo pilis, jam priklausė ir Stuomos miesto apylinkė. Vardas šaltiniuose labai iškraipytas: 1250 akte terra Alyem, Stuomos vaito 1388 antspaude sigillum advocati in Aliem, P. Dusburgiečio kronikoje territorium Algent, o N. Jeroschino vertime vėl gebìt Algemin. Pastarieji du rašymai vien nesusipratimo padaras. P. Dusburgietis bus rašęs Algem, kuris kronikos perrašinėtojo klaidingai išskaitytas Algent. Jeroschinas skaitė teisingai, bet eiliuotame vertime, rimuodamas vardą su žodžiu n e m i n, iš jo padarė A l g e m i n. Bet kadangi Jeroschinas dažniau rašo Mergenburg, Mergenburc, Merginburc, Mergenwerdir, Merginwerdir, negu Merienburc, Merienwerder, o P. Dusburgietis nuosekliai Mergenburgk, tai ir jų Algem fonetiškai tolygus kitų dviejų šaltinių Alyem, Aliem. Prūsai šį vardą turėjo tarti *Alim(a)s, kuriam atliepia žemaičių pavardė Alimas. Plg. dar Horodlės aktuose (žr.) minimo lietuvių bajoro Doneikavičiaus vardą Vaisimas. Priesaga -imas ypačiai dažna prūsų asmenvardžiuose, pvz. Antime, Burtims, Kintim, Naydims, No-

rim. Rašybos įvairavimui plg. Astim, Astiems, Astiim, Astems, Kantim, Kantem, Kantiem. Taigi iš visko aišku, kad tai bus buvęs kurio, šiaip šaltiniuose nepasirodžiusio, pamedėnų didiko valdomas valsčius. 1250 akte paminėta terra Posolua, o 1249 sutartyje villa Pozolue, kitu vardu (alio nomine) dar vadinama Rutiz. Vardas prūsiškai skaitytinas *P a s a l a v ā, vėliau *Pasalavō ir, be abejo, yra priešdėlinis vedinys iš pr. *Salavā (: salava ‚sala', Bretkūno Šv. Rašto vertime). Tuo vardu 1263: Solowo) pr. buvo vadinamas Marienburger Werder (tarp Vyslos ir Nogatės), kurį lenkai yra saviškai perdirbę į Žuława. Todėl Łowmiańskis spėjo, kad Pasalavos valsčius turėjęs būti pagal Nogatę, jos dešiniajame krante. Bet kadangi Rutiz yra tik lenkiškas perdirbinys apie 1400 paminėtų Rutithen (iš pr. *Rutītjai = liet. *Rutyčiai, plg. pavardę Rūtė), Marainių (vok. Morainen) apl., į vakarus nuo Christburgo, tai ir Pasalava greičiau sietina su ten pat 1354 minima bala Solow. 1250 minimas jau ir Pasalavos klebonas (Arnoldus de Posolua). 1249 vietovė (locus) Lingues, 1250 terra Linguar ir 1343 Marainių apl. Lingwar, žinoma, yra tas pats vardas. Jis paprastai identifikuojamas su dabartiniu vok. Linken (lenk. Linki), kaimas prie Balavos (vok. Baalau) ež., į pietų vakarus nuo Christburgo. Vietovardis jungtinas su asmenvardžiu Linka (prūsai tarė *Linkā ir *Linkō), kuris buvo pažįstamas ir Marainių apl. (1323: Janusch dictus Lyncke). Vietovė, matyti, prūsų vadinta dvejopai L i n k o s ir L i n k a r a i. Daryba jiems atliepia prūsų asmenvardinės grutės Singe : Singor, Micke : Mykor. Plg. dar Kaddar, Cador = liet. Kādaras (: kādaras ‚skarmalas, senas netikęs daiktas; liesas, išdžiūvęs žmogus ar gyvulys') Pravardiniai Linka ir Linkaras (: linkis ‚kas visada sulinkęs') sutinka lygiai taip pat, kaip ir plepỹs : plēparas. Dar pastebėtina, kad ir apskritai prūsai kartais tą patį kaimą vadindavo ilgesniu ir trumpesniu vardu, pvz. Sagageden : Sageden : Saggen (dabar vok. Saggehnen, Fischhauseno aps.) iš asmenvardžio *Sagagedas, Craupeyne : Craupin (dabar Krapen, Pr. Holland aps.), kur 1321 gyveno prūsas Craupo (plg. liet. Kraupiaĩ, Kraupùtis). Senojo L e i p y č i ų valsčiaus vardas yra išlikęs dabartinio dvaro vok. Lippitz, lenk. Lipiec (į rytus nuo Christburgo) pavadinime. Prūsai bus tarę *Leipītjai (plg. Sembos vietovardį Leypiten 1331), o lietuviškai būtų *Liepyčiai. Nors P. tarme rašytame Elbingo žodynėlyje (žr.) vietoje laukiamo prūsiško liepos vardo *leipō (iš senesnės lyties *leipā) randame suslavintą l i p e, tačiau vietovardyje, matyti, dar išlaikyta senasis dvibalsis ei. Jis šiaip taip bandomas išreikšti ir šaltinių rašyba, nes vietovės vardas rašomas: locus Lyopiez 1249, terra Loypicz 1250, campus Lepicz 1285, Leupite (su variantais Loupite, Laupithen) 1298, o bendravardžio upelio: Loypicz 1305, Leupicz 1329. Kaimyniniai slavai šį prūsų vietovardį bus tarę saviškai *Leipice, todėl iš jų nusiklausę ir Ordino raštininkai galūnėje dažniau rašė z, cz. Penktojo šiaurinio valsčiaus vardas 1249 sutartyje rašomas Chomor Sancti Adalberti (matyti, čia turėjo pastatyti prūsų apaštalo šv. Adalberto, arba Vaitiekaus vardo bažnyčią), o 1250 — Komor. Jis identifikuojamas su vok. Kommerau, prie Buchwaldės (lenk. Bukowo), Stuomos aps. Tai jau labiau įtikina, kad viename 1303 žemės užraše netolimais minima sena bažnyčia (antiqua ecclesia). Prūsai turėjo tarti *Kamar(a)s, kuris etimologiškai jungtinas su lat. kams ‚grumstas, gniužulas', liet. kamuolỹs, kamienas. Prūsų pažįstamas ir asmenvardis Kam su vediniu Camyn, taip pat vietovardis Camynen (1353), kur gyveno prūsas Camynis. Prūsų *Kam(a)s : *Kamar(a)s atitinka lietuvišką darybinę grutę kaūpas ‚iškyla' : kaūparas ‚kauburys', kaūkas ‚skaudulys, sutinimas' : kaūkaras ‚kaubrys, kalva'. Plg. dar pravardines pavardes Kaūpas, Kaūparas. Taigi ir šis valsčius vadinta ten gyvenusio pamedėno vardu.

Be visų čia išvardintų valsčių 1249 sutartyje dar minima villa Pastelina, kurioje pamedėnai taip pat pasižadėjo pastatyti bažnyčią, nors faktiškai to vardo parapija (Pastoline) jau paminėta 1236 Tiefenau (senovėje pilis, dabar bažnytkaimis, lenk. Tychnowy, Marienverderio aps.) privilegijoje. Tai dabartinis miestelis Pestlin (lenk. Postolin), į pietus nuo Stuomos. 1286 čia minimas klebonas (Henricus plebanus de Postolin), o 1284 ir 1294 aktuose rašoma Postelin. J. Gerulis abejoja, ar vardas nėra vokiškas (Postelyn). Bet jau dėl vietovės senumo tai būtų sunkiai įmanoma. Savo daryba jis visai prūsiškas, būtent sudarytas iš mažybinės asmenvardžio lyties *Pastelis su daugine bei tėvavardine priesaga -ynas, taigi pr. *P a s t e l ī n(a)s. Plg. pr. vietovardžius Warnelin 1354 (Osterodės aps.): warne ‚varna', Sangelin 1439 (dabar vok. Sanglienen, Fischhauseno aps.; San-

gele (prūsas Rešliaus, vok. Rössel aps., apie 1400). Šiam vardui turime seną atitikmenį ir Lietuvoje. Vilkijos valsčiaus dvaro vardas Paštuvà (1292 minima jau P. Dusburgiečio: territorium Pastovie, XVI a. Poštovo, dvaras, laukas ir vaitija), sudarytas su vietovardine priesaga -uva iš *Paštà ar *Pāštas (yra ir pavardė Paštùkas) ir, tur būt, jungtinas su vkž. pèšti, pašióti, pašýti. Darybai plg. Laũkuva : laũkas, Bártuva : lat. Bārta (upė). Sena P. vietovė yra ir dabartinis miestelis vok. Posilge (lenkų dabar pavadintas Žuławka Sztumska), Stuomos aps. Čia kryžiuočiai apie 1270 turėjo pilį, o 1286 jau minimas ir klebonas (Henricus plebanus de Posilia), 1302 villa Posilia. Vardas dar rašomas Posilie 1405 ir Pusilia 1280, Pusilge, Pusilligen 1354. Kadangi prūsų tarmėse ilgasis balsis o po lūpinių priebalsių verčiamas ū (plg. pr. mothe ir vs. gl. mūtin ‚motė'), tai tenka manyti, kad prūsai šį vietovardį bus tarę *Pōsilijā arba *Pōsilijō (pō + *silijā, *silijō = liet. šilijà : pr. sylo ‚šilas, šilynas') lietuviškai pasakytume ‚Pašilijys' (plg. Vilkijà : pavilkijỹs) arba ‚Póšilė' (plg. Póžerė iš *Póežerė), Laukuvos vls. bžk.).

Vakarinės prūsų sritys, taigi ir P. buvo kiek tankiau gyvenamos nei rytinės. Iš P. Dusburgiečio, minimų, žinoma, perdėtų karių skaičių, kuriuos galėjusios statyti atskiros sritys, H. Łowmiańskis spėjo, kad priešordeniniais laikais P. turėjusi apie 16.500 gyventojų. Šis skaičius jo imamas vidutiniu visoms prūsų sritims, išskyrus tik labai tankiai gyvenamą Sembą ir daug didesnę Sūduvą. Bet kadangi prieš atsikraustant Ordinui P. vadovavo stipriai prūsų ofensyvai Kulmo žemėje, tai tenka manyti, kad ir gyventojų gausumu ji turėjo prašokti kitas vakarines krašto sritis. O geografinis P. valsčių pasiskirstymas vėl rodo, kad pietinė srities dalis buvo rečiau gyvenama nei šiaurinė. P. bus mažiau nukentėjusi ir nuo kryžiuočių naikinamųjų žygių, nes anksčiau paliovė priešintis. Bet iš kitos pusės čia prūsai greičiau ir suvokietėjo. Prie to daug prisidėjo ankstyba ir, palyginti, gausi vokiečių kolonizacija. Bet pamedėnai savo kalbą visgi išlaikė bent iki XV a. Tai patvirtina Elbingo žodynėlis (žr.), surašytas, tur būt, Marienburge apie XIV a. vidurį. Iš gausokų Elbingo žodynėlio slavybių, dalinai iš vardyno, taip pat iš mokesčių mokėtojų sąrašų ir žemės privilegijų matyti, kad P. gyventojų tarpe būta kiek ir lenkiško elemento. Jo įtaką ypačiai yra pabrėžęs J. Gerulis. Bet R. Trautmannas, pasiremdamas šaltiniais, įrodė, kad jo čia spręsta per greitai ir neatsargiai. Kiek stipresnė lenkiškojo elemento koncentracija XIII–XV a. pastebima Stuomos srityje. Bet apskritai ištisiniai lenkų gyvenamieji plotai čia yra susidarę kolonizacijos keliu tik XVI a. Būdinga, kad nemaža dabar slaviškai skambančių vietovardžių šaltiniuose turi prūsiškas lytis. Pvz. Stuomos aps. vietovės Waplitz, Trankwitz (lenk. Waplewo, Trankwice), Watkowitz XIV–XV a. rašomos: Wapils 1336, Waypils apie 1400 (iš asmenvardžio Wapil 1323), Tranckot 1404, Trankot 1419 (plg. asmenvardžius Trankote 1312, Trankotim 1320), Wadekayne, Wadekaym XV a. Pastaroji vietovė jau vienoje 1242 žemės privilegijoje užrašyta Wadekowicz, bet pažymėta, kad tai prūsų kaimas (villa). Ir tikrai pavadinime lengva atpažinti prūsų asmenvardį Wadicke (plg. dar vietovardį Wadekin 1312 ir asmenvardį Wadel 1385). Vadinasi pr. *Vadikkaimis lenkų perdirbtas visų pirma į *Wadekowice, o paskui jau iš to išriedėjo dabartinis Watkowice. Sudurtinio prūsų vietovardžio antrasis sandas caymis (skaitytina kaimis, iš senesnės lyties *kaimas = liet. káimas) pakeistas lenkiška priesaga -owice, su kuria iš gyventojo vardo sudaromi gyvenamųjų vietų pavadinimai, pvz. Tomasz : Tomaszowice, Jaśko : Jaśkowice.

Srities vardas šaltiniuose rašomas lot. Pomezania 1231, Pomesania 1249, Pomizania (žr. aukščiau), Pomozania 1250 (kai kur net painiojama su Pomerania), vok. Pomesan 1299, Pomezenen 1321, Pomezen 1322, o gyventojai vadinami lot. Pomesani, vok. Pomezênen (N. Jaroschinas). Jau W. Piersonas 1873 spėjo, kad P. vardas jungtinas su prūsišku miško pavadinimu, o J. Gerulis 1922 vėl nurodė, kad šaltinių vartojamoji lytis yra lenkiškas prūsiškojo vardo perdirbinys. Prūsai savo sritį bus vadinę *P o m e d j a n (n.g. dkv.): pr. po ‚po, pa-' + median ‚miškas' (plg. dzūkų ir rytiečių mėdžias, žem. mėdė, lat. mežs ‚t.p.'), lietuviškai pasakytume ‚Pagirys.' Kaimynai lenkai, slaviškai supratę prūsiškąji srities vardą, jos gyventojus ėmė vadinti *pomiedzanie, lygiai kaip ir grodzanie ‚pilies gyventojai', włościanie ‚žemdirbiai, kaimiečiai'. Vokiečiai vėl iš lenkų išgirstą pamedėnų vardą fonetiškai kiek suprastino, pašalino afrikatą dz. O iš kronikinės lot. Pomesania atsirado dabartiniai vokiečių ir lenkų istorikų vartojami pavadinimai Pomesanien, Pomezania. Jais sek-

dami ir mūsų istorikai vis dar teberašo Pomezãnija, pomezaniėčiai. Neapsispręsdama rašo Pomezanija ir Pamedė taip pat ir (apskritai vardus netvarkingai vartojanti) sovietinė 1957 Lietuvos istorija. Vartoti teiktinos K. Būgos pasiūlytos lytys P a m e d ė ir pamedėnai (plg. M. Lietuvos Pakalnė : pakalnėnai, Ragaĩnė : ragainėnai).

Petri de Dusburg, Cronica terre Prussie (Scriptores Rerum Prussicarum I, 1861); Preussisches Urkundenbuch I (dvi dalys), 1882–1909; *M. Toeppen,* Historisch - comparative Geographie von Preussen 1858; *K. Lohmeyer,* Geschichte von Ost- und Westpreussen 1908; *H. Łowmiański,* Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego I–II, 1931–32; *G. Gerullis,* Die altpreussischen Ortsnamen 1922; *R. Trautmann,* Die altpreussischen Personennamen 1925; *K. Būga,* Lietuvių kalbos žodynas I–II, 1924–25. *A.S.*

Pamėraĩ (vok. Pomehrendorf, lenk. Pamorska Wieś) bžk., 9 km į r. nuo Elbingo, prie Braunšveigo–Elbingo gležk. linijos; 371 gyv. (1939). Apylinkėje — Truntai, Marka, Žlabyčiai, Landežiai ir kt. vietovės. 1945 priskirta Lenkijai.

Pamergė, pajaunė, paseserė, jaunųjų palydovė per vestuves (žr.), paprastai netekėjusios jų seserys ir artimiausios draugės. Jos puošiasi rūtomis ar kitu būdu galvas, o pasirinktajam ar parinktajam pabroliui baltu šilkiniu kaspinėliu susietą prisega rūtų pluoštelį ir vėliau iš jo gauna dovanų.

Pamerkinė vsd. Merkinės vls., Alytaus aps. Merkio krante aptikta akmens amžiaus stovykla, kur surasta titnaginių dirbinių, būdingų mezolito pabaigai ir neolitui. Iš dirbinių paminėtini vad. kampininės kultūros (žr.) titnaginiai kirvukai apskaldytais šonais ir retušuotomis briaunomis ir kt.

R. Jablonskytė, Mezolit Litvy (KSIIMK XLII 1952, 49–51).

Pamerkys k. Merkio krante, Valkininkų vls., Trakų aps., 1 km atstume nuo buv. administracijos linijos su Lenkija. Visą lenkų okupacijos laiką (1920–39) žmones vargino pasienio sargybos ir policija, kratos, areštai, trėmimai, provokacijos, teismai. Veikė Šv. Kazimiero d-jos sk. ir Ryto švietimo d-jos privatinė lietuvių pradžios m-la, uždaryta 1927, mokinių turėjo 51. Lietuviai mokytojai dažnai buvo šalinami arba tremiami (A. Mikna, J. Bigelis, M. Kildišytė). Įsteigus valdinę pradžios m-lą, kurią lankė tik lietuvių vaikai (1934 — 74), tėvai kovojo su atsiunčiamais lenkais mokytojais (A. Mirowicz, J. Olszewski), neleisdami m-lon savo vaikų ir skųsdamies Vilniaus kuratorijai. Lietuvos kariuomenės savanoris Juozas Biekšas, sėdėjęs Lukiškių kalėjime, su visa šeima turėjo palikti kaimą ir savo ūkį. *S.Suž.*

Pamestinis, pamestinukas, motinos slapta paliktas vaikas. XIX a. p. radę nunešdavo dvarui arba vėliau — kunigui. P. krikštydami, pavardę mindavo pagal radimo vietą arba Radvila. Paprastai p. auginti pavesdavo špitolninkams.

Pamfilija senovės M. Azijos sritis prie Juodosios jūros pakraščio tarp Likijos ir Kilikijos. Svarbiausias miestas Perga, vėliau Sida. Pamfilai savo valstybės neturėjo, gana anksti buvo graikų kolonistų užkariauti, vėliau valdė Lidija, Persija, Aleksandras D., Seleukidai. 102 pr. Kr. romėnai p. sujungė su Kilikija ir padarė provincija. Krikščionybę čia skelbė šv. Povilas su Barnabu (Apd. 13, 13; 14, 24).

Pamfletas 1. maža, neįrišta knygelė, liečianti aktualų dienos klausimą; anglų kalba — apskritai brošiūra ligi 80 psl.; 2. tokios pat apimties ir pobūdžio knygoje paskelbtas literatūrinis ar kitoks šmeižtas arba šiaip koks nors naivus ir mėgėjiškas bet kuriuo klausimu darbelis, kurio kas nors puolama. P. terminas kilęs iš viduramžiais plačiai skaitytos nežinomo autoriaus XII a. prancūzo meilės poemos Pamphilus.

Pamiatnaja Knižka buv. Rusijos gubernijų leistos knygutės-kalendoriai su įvairių gubernijos įstaigų adresais bei žymesniais jų pareigūnais, statistinėmis įvairių sričių žiniomis ir kt. Be to, jose dažnai spausdinta straipsnių iš tos gubernijos istorijos, geografijos, statistikos, etnografijos, floros, faunos, net kalbotyros ir t.t. Voronežo gubernijos P.K. pradėta leisti 1845, kitų gubernijų kiek vėliau. P.K. leisdavo gubernijos statistikos komitetai, redaguodavo paprastai to komiteto sekretorius. Vilniaus gubernijos P.K. pradėta leisti 1850, o Kauno — 1861. Ir šių gubernijų P.K. buvo spausdinta nemaža straipsnių iš Lietuvos istorijos, etnografijos ir kalbos. Kauno gubernijos P.K. K. Jaunius yra davęs tarmių aprašus: ukmergiečių (1891), Kauno aps. (1892), raseiniškių žemaičių (1893), zarasiečių (1895) ir panevėžiečių (1898). Ten pat duota neblogų kai kurių miestų istorinių apžvalgų, pvz. Kauno, Panevėžio ir kt. P.K. sustojo ėjusios prasidėjus I pas. karui. *J.P.*

Paminà 1. nuolatinė galvijų stovėjimo vieta ganykloje, kurią parenka piemenys ir ten visus galvijus pripratina pietų metu sugulti; 2. viena ar dvi pakopinės lentos prie krosnies, dar XIX a. panaudoja-

mos piemens, kartais pakeleivio ar elgetos guoliui; taip pat visoki pasistojimui suoleliai, laipteliai, stalo pakojos ir kt. priemonės kojoms pasidėti.

Paminklai 1. architektūriniai ar skulptūriniai statiniai žymiems asmenims, mirusiems, istoriniams įvykiams įamžinti; 2. perkeltine prasme jais vadinami įvairūs senovės p., praeities kultūros liudininkai, pvz.: archeologiniai (sen. sodybos, kapinynai, pilkapiai, piliakalniai, alkakalniai, kūlgrindos, lobiai, atskiri radiniai), istoriniai (pilys, senoviniai pastatai, namų apyvokos dalykai, ginklai, monetos, dokumentai ar jų rinkiniai ir kt.), meno (architektūriniai pastatai, jų liekanos, detalės, paminklinės lentos, epitafijos, paveikslai, skulptūros, indai, stilingi baldai ir kt.), kalbos ir raštijos p. (sen. žodynai, rankraščiai, reti leidiniai ir kt.), etnografiniai (sen. gyvenamieji ir ūkio pastatai, namų apyvokos dalykai, darbo įrankiai ir kt.). Tie p. inventorizuojami (žr. Inventorizacija) ir saugomi (žr. Paminklų apsauga). 3. Gamtos p. — saugotini žemėvaizdžiai, reta augalija, gyvūnija ir kt. (žr. Gamtos apsauga).

P. pirmąja prasme pagal jų paskirtį yra įvairaus pobūdžio. Čia paliečiami tik patys svarbiausieji, ypač lietuviški ar su Lietuva susiję p.

Mirusiems pagerbti p. yra labiausiai paplitę ir vieni iš pačių ankstyviausių. Jau priešistoriniais laikais statyta iš akmenų didžiuliai megalitiniai kapai (žr. Megalitai), pilti pilkapiai (žr.). Sen. tautos statydino antkapinius p. iš akmenų ir plytų, egiptiečiai piramides (žr.), mastabas (žr.), graikai, romėnai ir kt. mauzoliejus (žr.), steles (žr.), obeliskus, vėliau imta statyti įvairios formos p. kapinėse ir t.t. Ypač daug architektūriškai apipavidalintų antkapinių p. darė Donatello, Michelangelo, T. Riemenschneider ir daug kt.

Lietuvoje šių p. raida ėjo maždaug tu pačia kryptimi. Čia megalitinių kapų nėra buvę, bet pilkapių aptinkama nuo žalvario amžiaus iki pat istorinių laikų pradžios. Kur palaidoti pagoniškosios Lietuvos valdovai Mindaugas, Traidenis, Vytenis, Gediminas, Algirdas, Kęstutis ir kt., neturime tikslių žinių, nežinome ir kaip jų kapai atžymėti. Tik padavimai, atsiradę vėlyvesniais laikais, kalba apie kalvas, susijusias su jų vardais, pvz. Mindaugo kapas Naugarduke, Algirdo kalnas ir kapas Naugarduke, Gedimino kapas Vilniuj (kalnelis už Vilnios) ir Veliuonos piliakalnyje, Birutės kalnas Palangoje. Nuo XIV a. pabaigos jau turime tikslesnių žinių apie D.L.K. ir jų giminės bei šeimos narių laidojimo vietas: jų kapai daugiausia koncentravosi Vilniaus katedroje ir Krokuvoje. Tačiau daug Lietuvos kunigaikščių palaidota svetimuose kraštuose, kur jie valdė ar kovojo. Ypač nemaža jų kapų yra Kijevo Pečeros vienuolyne (Skirgailos, visos eilės Olelkaičių). Vilniaus katedroje palaidota: Vytautas ir jo žmona Ona, Žygimantas Kęstutaitis su žmona Ona Eleonora, Švitrigaila, šv. Kazimieras, Aleksandras, Žygimanto Augusto žmonos Elzbieta ir Barbora Radvilaitė, Vladislovo Vazos širdis ir kt. Iš tų kapų identifikuoti: šv. Kazimiero (1953 perkelti į Šv. Petro ir Povilo bžn. Vilniuje), Aleksandro, Elzbietos ir Barboros Radvilaitės (atrasti 1931 IX 21) ir Vladislovo Vazos urna su širdimi. Yra duomenų, kad Vytautui yra buvęs antkapinis p. — karalienės Bonos rūpesčiu pagaminta paminklinė lenta, kurią 1853 grafas E. Tiškevičius atnaujino. Ar ir jo žmonai Onai Vytautienei buvo pastatytas koks antkapinis p., neturime žinių. Ir abiejų jų kapai ligi šiol dar nesurasti. D.L.K. Kazimieras š. katedros pusėje įrengė koplyčią, 1474 pavadintą Šv. Marijos vardu (vėliau ji vadinta Kazimiero ir Karališkąja koplyčia), kur pradžioje buvo palaidotas šv. Kazimieras, vėliau Aleksandras ir abi Žygimanto Augusto žmonos. 1636 VIII 14 šv. Kazimiero palaikai perkelti į naujai pastatytą nepaprastai puošnią Šv. Kazimiero koplyčia (žr.), kur jo relikvijos sudėtos į sidabrinį karstą, be to, padaryta šv. Kazimiero sidabrinė statulėlė. D.L.K. Aleksandrui buvo pastatytas ir antkapinis p., bet 1798 restauravimo metu nuimtas. Žygimantas Augustas, 1551 XI gavęs iš Vilniaus vysk. Povilo Alšioniškio senąją Šv. Onos bžn., buvusią Žemutinės pilies rajone, nutarė pastatyti naują bažnyčią-mauzoliejų savo šeimai — žmonoms Elzbietai bei Barborai ir sau, jei mirtų D. L. K-tijos ribose. Prie tos bžn. statybos dirbo daugiausia italų architektai ir skulptoriai. 1553 į Vilnių buvo atvežtas renesanso meistro G. M. Padovano (žr.) darbo karalienės Elzbietos p., tais pat metais užsakytas p. ir Barborai Radvilaitei. 1572 bažnyčios-mauzoliejaus statyba dar nebuvo baigta. Nors Žygimantas Augustas savo testamentu ir buvo įpareigojęs savo seserį baigti tos bažnyčios statybą ir perkelti į ją katedroje laikinai palaidotas žmonas, tačiau jo testamentas nebebuvo įvykdytas.

Nežinia kur yra dingę Elzbietos ir Barboros Radvilaitės p.

Vilniaus katedroje pastatyta ir mažesnių koplyčių-mauzoliejų, kur palaidota atskirų didikų bei jų šeimų palaikai, pvz. Manivydų, Gostautų, Kęsgailų ir kt. Po daugelio katedros remontų ir perstatymų nedaug beišliko antkapinių p. Iš įdomiausių skulptūrinių renesansinių p. yra D. L. K-tijos kanclerio Alberto Gostauto (pav. LE VII 381) ir vysk. Povilo Alšioniškio (m. 1555; darbas Padovano). Kiti p., daugiausia antkapinės lentos, nepasižymi meniškumu. Iš tokių antkapinių p. paminėtini: vysk. Benedikto Vainos (m. 1615), Samuelio Paco (m. 1627), Kotrynos Potockos (m. 1643), vysk. Mikalojaus Slupskio (m. 1688), vysk. Jurgio Tiškevičiaus (antkapis 1762), vysk. Jono Tiškevičiaus (m. 1808), vysk. Andriaus Klongevičiaus (m. 1841) ir daugelio kitų. Vilniuje ir kitose Lietuvos vietose didikai statydinosi bažnyčiose, kurių jie būdavo ir fundatoriais, antkapinius p. Pvz. Bernardinų bžn. Vilniuje yra D. L. K-tijos etmono Stanislovo Radvilos (m. 1599) ankstyvojo baroko antkapis ir gen. P. Veselovskio, išgelbėjusio Žygimanto Augusto gyvybę medžioklėje, juodo marmuro barokinis p. Šv. Mykolo bžn. Vilniuje yra keli įdomūs Sapiegų šeimos narių antkapiniai p.: Lietuvos kanclerio Leono Sapiegos (m. 1633) ir jo žmonų Elzbietos Radvilaitės bei Dorotėjos Firley trijų aukštų p., Stanislovo Sapiegos, Teodoros Sapiegienės ir kt. antkapiniai p. Antkapinių p. yra daugelyje Lietuvos bažnyčių: Kaune, Kruonyje, Šiauliuose, Tytuvėnuose ir kt.

Antroji vieta, kur ilsisi D.L.K. (kartu ir Lenkijos karalių) bei jų šeimų palaikai, yra Krokuva. Vavelio katedros navoje Jogailai parūpintas gotikinis rusvo marmuro antkapinis p. Ten pat palaidotos ir Jogailos žmonos. 1461–71 Kazimieras toje pat katedroje pastatydino gotikinę šv. Kryžiaus koplyčią Jogailaičiams. Čia yra ir jo antkapinis p. (pav. LE XI 266; biustas). 1517–33 įrengta vad. Žygimantų, arba Karališkoji koplyčia, kur yra Žygimanto Senojo ir Žygimanto Augusto antkapiniai p. Vavelyje palaidoti Steponas Batoras, Vladislovas Vaza ir kt.

Visa eilė D.L.K. giminės narių palaidota ir kituose kraštuose. Antkapinių p. yra: Sofijos Jogailaitės Wolfenbüttelio bžn. Vokietijoje, Izabelės Jogailaitės, vengrų karalienės, Karlsburge, Kotrynos Jogailaitės Upsaloje, Jonui Kazimierui yra du antkapiai — Paryžiuje (čia jis mirė) St. Germain de Prés bžn. ir Vavelyje, kur 1676 jo kūnas pervežtas.

Paminėtinos ir Kasparo Bekešo (m. 1580) p. Vilniuje. Stepono Batoro įsakymu, šio kario kūnas iš Gardino pergabentas į Vilnių ir palaidotas ant kalno prie Vilnios (iš čia ir Bekešo kalno vardas). 1580 Bekešui pastatytas mūrinis aštuonkampis p., kuris XIX a. jau buvo apgriuvęs, 1838 V 17 nuvirto jo didžioji dalis (kartu su kapo dalimi), o 1843 ir visas nuvirto.

Prieškarinėje, nepriklausomoje Lietuvoje ir dabar mirusiems pagerbti statomi antkapiniai p., kurių gausu visoje Lietuvoje, išeivijoje ir tremtyje. Meniškai vertingesnių p. yra Rasų kapinėse Vilniuje, buv. Kauno kapinėse (dabar didele dalimi perkeltos į Petrašiūnus) ir kt. Paminėtinas ir lietuvių tautos 1933 pastatytas antkapinis p. prof. A. R. Niemi Helsinkyje. P. projektavo A. Valeška, talkinamas A. Šalkauskio ir P. Galaunės. Koplytėlėje įkomponuotas Rūpintojėlis, kurio modelį padarė B. Pundzius (pav. LE XX, 336).

P. gimimo ar mirimo vietose jau iš seno statomi žymiems asmenims pagerbti. Čia dažnai pasitenkinama namo sienoje įmūrijant paminklinę lentą, biustą, o aikštėse statomi didžiuliai p. Pvz. Gródeke (prie Lvovo) 1903 pastatytas J. Bełtowskio darbo p. Jogailai, kur jis miręs; Žygimantui Senajam pastatytas p. jo gimimo vietoje Kozienichuose ir kt. Be to, rašytojams ir kitiems tautai nusipelniusiems asmenims jų gimtinėse įrengiami muziejai, mokyklos pavadinamos jų vardu, gatvėms ar aikštėms duodami jų vardai.

P. žuvusiems statomi jau nuo klasikinės senovės (pvz. liūtų p. Cheronėjoje žuvusiems 338 pr. Kr. kariams). Šios rūšies p. apstu įvairiuose kraštuose ir laikotarpiuose. Nemaža jų ir su Lietuvos praeitimi susijusių. Nepriklausomoje Lietuvoje pastatytas p. Gediminui Veliuonos piliakalnyje, netoli tariamosios jo žuvimo vietos. Vilniuje viename kalne (priešais Gedimino kalną) atsirado Trijų Kryžių p. tariamai nužudytiems 7 pranciškonams XIV a. Trys mediniai kryžiai jau minimi 1740, o 1916 atsirado Trijų Kryžių p. pagal Antano Vivulskio projektą (dabar šis p. bolševikų nugriautas). Ties Rūdava, kur 1370 kovoje su Algirdu žuvo Ordino maršalas Schindekopas, jam tuoj pastatytas paminklinis kryžius (1835 pastatytas naujas, 1870 restauruotas). Žalgirio kovos vietoje, vad. Koplyčkalnyje, yra granito blokas, vadinamas Karališkuoju, arba Jogai-

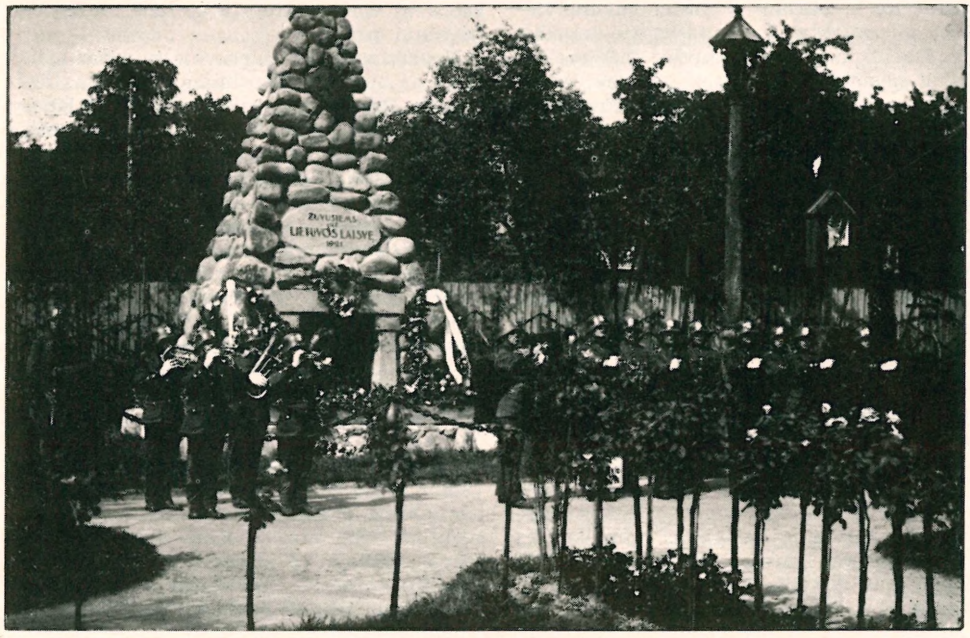

Žuvusiems už Lietuvos laisvę paminklas Kauno Karo muziejuje

los akmeniu (ten, sakoma, Jogaila ilsėjęsis). Vėliau vokiečiai iškalė akmenyje įrašą, pažymintį, jog čia 1410 žuvęs did. Ordino magistras Ulrichas von Jungingenas. Ypač XIX a. imta statyti p. žuvusiems. Žuvusiųjų pagerbimas po I ir II pas. karų ypačiai išplito visuose kraštuose. Statyta p. kapinėse, miestų ar miestelių aikštėse, daryta paminklinių lentų su žuvusiųjų pavardėmis universitetuose, rotušėse ir kt. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, įvairiose vietose imta statyti p. žuvusiems laisvės kovose pagerbti, Nepriklausomybės atstatymo dešimtmečiui pažymėti, 1930 Vytautui D. ir kt. Tuos p. statydavo organizacijos ar specialus atskirose vietose sudaryti komitetai. Kadangi lėšų būdavo suteikiama maža, todėl pradžioj atsirado menkaverčių, dažniausiai cementinių p., kurie netrukus imdavo irti (pvz. Plungės laisvės statulos ranka su iškeltu kalaviju nukrito). P. projektus sudarinėdavo dažniausiai nespecialistai, statybos darbus atlikdavo taip pat nepritytę žmonės. Tuo reikalu susirūpino Lietuvai pagražinti d-ja, 1925 IV sudarydama p. komitetą iš A. Varno, P. Rimšos, A. Žmuidzinavičiaus, J. Zikaro, V. Dubeneckio ir inž. Skripkaus, saugoti jau pastatytus p. Padėtis kiek pagerėjo, ypač vėliau įsijungus į p. projektavimą eilei skulptorių (J. Zikaras, V. Grybas, B. Bučas, A. Aleksandravičius, B. Pundzius ir kt.) bei architektų (V. Landsbergis-Žemkalnis ir kt.). Štai svarbesnieji p. žuvusiems: Biržuose; Červonkoje (Latvijoje) 1932 X 2 atidarytas p. 1919–20 kovose su bolševikais žuvusiems liet. kariams (projektas dail. Stanišausko); Giedraičiuose, kapinėse (A. Jaroševičiaus projektas); Kaune, Karo muziejaus sodelyje, 1921 X 16 atidarytas žuvusiems už Lietuvos laisvę piramidės pavidalo p., pastatytas iš akmenų, surinktų kovų vietose; priešakyje reljefe vaizduojama liūdinti lietuvaitė, dedanti gėlių puokštę ant brolio kapo (projektas J. Zikaro; II bolševikmečio metu p. nugriautas); Kaune, kapinėse, žuvusių karių p. (pav. LE XI, 18); ten pat lakūnų kapai, paženklinti propeleriniais kryžiais; Kuršėnuose p. žuvusiems Tautos gynėjams; Obeliuose (Rokiškio aps.) p. 1941 VI sukilime žuvusiems Obelių partizanams; Panevėžyje 1930 pašventintas p. žuvusiems kariams; Pušalote piramidės pavidalo p. žuvusiems Joniškėlio mirties bataliono partizanams; Rainiuose (Telšių aps.) pagal T. Valiaus projektą pastatyta paminklinė koplyčia 1941 bolševikų nužudytiems lietuviams pagerbti; Soldino miškelyje (Vokietijoj) 1936

pastatytas p. Dariaus ir Girėno žuvimo vietoje; p. projektas V. Landsbergio-Žemkalnio. Dariui ir Girėnui pagerbti Čikagos lietuviai pastatė p. Marquette Parke. Šančiuose, karių kapinėse, p. žuvusiems Lietuvos kariams; Šiauliuose, vad. Sukilėlių kalnelyje aukštas granito p. (K. Reisono projektas) 1863 žuvusiems sukilėliams; Širvintose 1919–23 ties širvintomis žuvusiems kariams; vaizduojama motina, laikanti žuvusį sūnų (projektas R. Antinio); Taučiūnuose (Kėdainių aps.) 1929 pastatytas p. P. Lukšio žuvimo vietoje pagal V. Landsbergio-Žemkalnio projektą (pav. LE XVI, 517); Ukmergėje, kapinėse, 1923 X 2 atidarytas p. žuvusiems už Lietuvos laisvę 1919–23; p. pastatė Lietuvai pagražinti d-jos Ukmergės sk.; Varniuose Laisvės p. žuvusiems už tėvynę ir kt.

P. istoriniams įvykiams paminėti pradžia siekia senovės laikus. Pirmiausia statyta p. kariniams laimėjimams atžymėti. Pvz. konsulo Maenijaus p. už jo laimėjimus 338 pr. Kr. prieš lotynus, G. Duilijaus p. 260 pr. Kr. už jūros mūšio laimėjimus prieš kartaginiečius ir kt. Tokie p. statyta viešose vietose: forume, kapitolyje, net cirkuose. Statyta taip pat vad. triumfiniai vartai, kolonos ir kt. Jų yra ir su Lietuvos praeitimi susijusių, pvz. Pilypave p. 1656 mūšiui paminėti, Norvaišių k. (Plungės vls.) paminklinis akmuo 1794 sukilimui pažymėti. Iš mūsų kaimynystėje esančių paminėtini: Maskvoj pastatyta Išganytojo cerkvė 1812 karui su Napoleonu atžymėti, 1914 vokiečių pergalei prieš rusų armiją priminti prie dab. Olsztyneko pastatytas didžiulis p., kur kurį laiką buvo palaidotas ir Hindenburgas. Ir Lietuvoje rusai 1812 prancūzų katastrofai paminėti 1843 Kaune, Rotušės aikštėje, buvo pastatę p. su šiuo įrašu: 1812 metais Rusijon įžengė iki 700.000 prancūzų, o grįžo atgal apie 70.000. Šis p. I pas. karo metu vokiečių nugriautas. Požeruonuose, Tauragės vls., pastatytas p. 1812 XII 30 Tauragėje sudarytai vokiečių-rusų sutarčiai atžymėti. Be pergalės p., statyta ir kitokiems istoriniams įvykiams paminėti. Pvz. Trakuose prieš buv. Domininkonų bžn. yra p. miesto įkūrimui pažymėti. Ant aukšto stulpo šv. Jono statula, o p. įrašyta, jog Trakai buvę įkurti 1341. Net ir didžiosios medžioklės atžymimos p. Bieloviežos girioje atsirado p. 1752 medžioklei paminėti, kur dalyvavo Augustas III ir daugybė svečių. Antrojoje XIX a. pusėje daugelyje Lietuvos vietų pastatyta p. 1858 blaivybės įvedimui prisiminti.

Nepriklausomoje Lietuvoje taip pat atsirado p. įvairiems istoriniams įvykiams atžymėti. Pvz. Karo muziejaus sodelyje Kaune 1930 X 9 pastatytas juodas p. 10 metų sukakčiai nuo Suvalkų sutarties sulaužymo paminėti. Puntuko akmenyje iškaltas išrašas iš Dariaus ir Girėno testamento su abiejų lakūnų bareljefais (B. Pundziaus darbas). Daugiausia pastatyta Nepriklausomybės p., ypač pirmam dešimtmečiui atžymėti. Tokių p. yra buvę ne tiktai miestuose ar miesteliuose, bet kai kur net ir kaimuose. Iš svarbesnių paminėtini šiose vietose: Alytuj; Darbėnuose (Kretingos aps.) pastatytas iš akmenų panašios formos kaip Karo muziejuje p. žuvusiems už Lietuvos laisvę; Giedraičiuose (p. A. Jaroševičiaus projekto); Joniškyje (Šiaulių aps.); Kaune nebaigta statyti paminklinė Prisikėlimo bžn. (pamatai pašventinti 1934 VI 29); Karo muziejaus sodelyje 1928 V 14 atidarytas p. ‚Lietuvos Laisvės statula' — tai sparnuotas angelas su vėliava rankoje ir sutraukytomis grandinėmis; žalvarinė statula stovi ant aukšto liekno postamento, kurio priešakyje varinėje lentoje įrašas ‚Karžygiams', iš kairės — ‚Širvintos Giedraičiai 1920', nuo muziejaus pusės — ‚Panevėžys Dauguva Radviliškis 1919', deš. šone — ‚Klaipėda 1923'. Statulos projektas J. Zikaro, postamento — V. Dubeneckio. Dabar p. bolševikų nugriautas (pav. LE XI, 76); Leipalingy (prasto darbo p.); Naujamiestyje (Tauragės aps.); Raseiniuose 1934 VI 24 atidarytas vienas iš pačių gražiausių Nepriklausomybės p., vaizduojąs žemaitį, peržengusį ir tramdantį loki. Šis V. Grybo darbo p. yra 13 m aukščio; Rokiškyje; Širvintose 1928 pastatytas gražus medinis kryžius su trijų aukštų koplytėlėmis; Švėkšnoje aukštas gelžbetoninis p.; Titonių k. (Linkuvos vls., Šiaulių aps.) 1928 V 15 pašventintas iš akmenų pastatytas p. pagal Karo muziejaus žuvusiems už Lietuvos laisvę p. pavyzdį; Ukmergėje. miesto sode, aukštas obelisko pavidalo p.; Zarasuose 1928 buv. gubernijos stulpas perdirbtas į N epriklausomybės p. (metalinis obeliskas).

P. žymiems asmenims, didvyriams, mokslo, meno, literatūros, visuomenės žmonėms pagerbti taip pat siekia antikinę senovę. Pradžioje p. karo laimėtojams buvo statomi šventovėse, tik atėniečiams Harmodijui ir Aristogitonui, ti-

rono Hiparcho nužudytojams, 510 pr. Kr. atėniečiai pastatė p. prekyvietėje (pvz. LE VIII, 134). Figūros statyta ant postamentų ar aukštų stulpų. Romėnai savo karališkuose p., be statulos, dar duodavo scenų iš jo žygių, pvz. Trajano, Markaus raitininko p. ir kt. Provincijose imta statyti daugybę p. vietininkams, valdininkams ir kt. I a. po Kr. Rodo mst. yra buvę net 8000 p. Krikščionybė buvo priešingo nusistatymo p. statymo reikalu, nes tat laikė idolatrija. Pasitaikydavo p. tik karaliams, pvz. raitininko p. Karoliui D. Aachene. Viduramžiuose p. skaičius padidėjo, bet dažniausiai būta simbolinių p., pvz. Liūtas — Henrikui Liūtui Braunschweige (pav. LE III, 213). XIII a. atsirado raitininko p. Otonui I ir kt. XV a. labai gausu p., skirtų įvairiems žymiems žmonėms ir darytų pagarsėjusių skulptorių. Iš žinomiausių p. paminėtini: Gattamelatos p. Paduvoje (Donatello darbo 1446–47; pav. LE VII, 40), Colleonio p. Venecijoje (Verrochio darbo 1479–88; pav. LE IV, 73); iš vėlyvesnių — Henriko IV p. Paryžiuje 1614 (sunaikintas 1792, Pilypo III ir IV Madride ir kt. Liudviko XIV metu Prancūzijoj p. menas pasiekė aukščiausią lygį. Iš XVIII a. p. pažymėtinas 1782 Falconet'o darbo Petro I p. Petrapilyje (pav. LE VI, 165). XIX a. p. statymas nusipelniusiems asmenims dar labiau išplito. Raitininko p. tipas liko daugiausia valdovams, o kitiems asmenims imta statyti labai įvairios formos p. Prieš I pas. karą Lietuvoje šios rūšies p. yra buvę labai maža. Paminėtinas 1904 IX 10 Vilniuje pastatytas p. Kotrynai II (nugriautas I pas. karo metu) ir Klaipėdoje buvę du p.: Vilhelmo (Liepos g.) ir Borusijos (prie magistrato Akmenės g.). Abu p. nugriauti 1923 sukilimo metu.

Nepriklausomoje Lietuvoje atžymėta p. kai kurie D.L.K., meno, literatūros ir visuomenės žmonės. Gediminas tesusilaukė kuklaus p. Veliuonos piliakalnyje. Kęstučiui ir Birutei 1937 VII 18 pašventinti pamatai p. Palangoje, prie Birutės kalno; p. statymu rūpinosi Karininkų šeimų moterų d-ja Birutė, projektą darė V. Grybas. Prienų įguloje pastatytas p. Kęstučiui — ant aukšto postamento Kęstučio figūra. Labiausiai pagerbtas Vytautas D. 1930, ryšium su jo 500 m. mirties sukaktuvėmis. Jų pristatyta įvairiose Lietuvos vietovėse: Bardiškių k. (Žeimelio vls.) jaunimas pastatė p. — ant aukšto postamento Vytauto figūra; Jurbarke, Nepriklausomybės sode, V. Grybo darbo Vytauto biustas ant postamento; Kaune atsirado net keli p.: jo garbei pastatyti Vytauto Didžiojo muziejaus rūmai, pašventinti 1934 II 16 (projektas K. Reisono); Karo muziejaus kapeloje V. Grybo darbo statula; A. Panemunėje, prie Karo mokyklos, 1931 atidarytas V. Grybo darbo p. — ant aukšto granitinio postamento žalvarinė 3,2 m aukščio Vytauto figūra (pav. LE XI, 71); Lygumuose, aikštėje, p. be statulos; Perlojoje cementinė prasto darbo Vytauto statula ant aukšto postamento; Pikeliuose (Mažeikių aps.); Veliuonoje statula ant žemo postamento; Viekšniuose p. su Vytauto bareljefu priekinėje dalyje; Vilniuje, Šv. Mikalojaus bžn., 1930 išstatytas Vytauto biustas (R. Jakimavičiaus darbas) ir rausvo marmuro lenta su įrašais.

Iš kitų istorinių asmenybių paminėtinas etmono Jonušo Radvilos p. Biržuose, pastatytas 1928 (biustas J. Zikaro darbo). Pagerbta paminklais ir visa eilė liet. tautos atgimimo veikėjų, rašytojų ir kt. 1933 X 8 Kamajuose atidarytas p. Antanui Strazdui — žalvarinis A. Aleksandravičiaus darbo biustas ant tašyto akmens postamento; 1934 IX 9 Kulautuvoje A. Smetonos 60 m. sukakties proga pašventintas Švč. Panelės Marijos p. su įrašu: ‚LX Tautos vado Antano Smetonos sukakčiai paminėti 1874–1934'. Papilėje, Turgaus a., 1930 pastatytas V. Grybo darbo p. Simanui Daukantui; tai vienas iš pirmųjų gražiausių šios rūšies p. — žalvarinė statula ant 7 m aukščio postamento. P. pastatė Lietuvos mokytojai, komitetui pirmininkavo kan. J. Tumas. Varniuose, vad. Valančiaus darželyje, pastatytas Valančiaus p. 1938 buvo numatytas pastatyti p. Ksaverui Vanagėliui; projektą ruošė A. Aleksandravičius. Biržuose pastatytas p. S. Dagiliui. 1934 VI 10 V. Kudirkos garbei Naumiestis pavadintas Kudirkos Naumiesčiu ir atidarytas V. Grybo darbo p. 1938 IX ir Lietuvių darželyje Clevelande, Ohio pastatytas V. Kudirkos biustas, dovanotas Karininkų Ramovės. J. Basanavičiui 1935 IX 15 A. Panemunėje atidarytas A. Aleksandravičiaus darbo p.; jo pastatymu rūpinosi Liet. moterų tautininkių d-ja Gražina. Rokiškyje 1937 IV 29 atidarytas B. Bučo darbo p. J. Tumui-Vaižgantui (biustas ant aukšto postamento). Zarasuose 1938 XI 25 pašventinti pamatai D. Bukanto p., kurio projektą buvo paruošęs V. Grybas. Tepastatytas postamentas, II pas. karas sutrukdė p. statybą.

Mikui Petrauskui 1939 X 28 atidarytas p. Kaune, priešais Valstybės Teatrą.

Išskirtinę vietą užėmė p. Karo muziejaus sodelyje Kaune. Čia be kitų p. (Žuvusiems už Lietuvos laisvę, Laisvės statula, Nežinomojo kareivio kapas, Juodasis p., Knygnešys (J. Zikaro darbo), Sėjėjas) pastatyta biustų šiems asmenims: J. Basanavičiui (1923 XI 23, J. Zikaro projektas), V. Kudirkai (1927 V 15, J. Zikaro projektas), S. Daukantui (1927 V 15, J. Zikaro projektas), kur prie postamento padėtas ir jo antkapinis akmuo iš Papilės, Valančiui, Maironiui (1933, B. Pundziaus projektas), A. Juozapavičiui (1938 IX 8, B. Pundziaus projektas), P. Lukšiui (1938 IX 8, B. Pundžiaus projektas), S. Žukauskui (1938 XI 23), V. Pūtviui-Putvinskiui (1938 XI 23), M. Jankui (1939 IX 7), P. Vileišiui (1939 IX 7) ir kt. *J.P.*

Urbanistikoj p. yra vad. mažosios architektūros elementas, kaip pagalbinis elementas svarbus sudarant vad. urbanistinius ansamblius (žr. Urbanizmas, Miestų planavimas).

Griaunant senas miestų sienas, vartai paprastai paliekami kaipo p., tačiau tuo atveju aikštės prie jų atitinkamai pritaikomos naujajam savo tikslui — ne utilitariniam, bet jau dekoratyviniam. Kolonados ir arkados dažniausiai naudojamos sudaryti aikštei ribas (pvz. Šv. Petro aikšte Romoje).

Vietos parinkimas p. yra gan sunkus darbas. Nors daugelis mano, kad aikštės centras yra geriausia vieta jam, tačiau taip iš tikrųjų nėra. Centras tinka tik tokiems p., kurie turi be galo daug simetrijos ašių, pvz. obeliskas, kolonos, apvalūs fontanai ir pn. Kitokio tipo p. centras tinka, jei jie duoda aikštei orientaciją, pvz. Etoile arka Paryžiuje, kurios vyriausia ašis sutampa su vyriausia gatvės — Champs Elisees ašimi. Centras gali būti parinktas p., jei aikštė yra iš vieno šono atvira ar jos ašyje yra gatvė, pvz. Kapitolio aikštė Romoje.

Renkant vietą p., atsižvelgiama į visas jo kompozicines ypatybes — pobūdį, dydį, medžiagą, spalvą ir t.t., turint galvoje aplinkybę, kad dažniausiai p. vaizdas nėra vienodas iš įvairių pusių ir įvairių žiūrovo stovėjimo vietų. Čia reikia atsiminti ir Maertenso optinio mastelio (žr.) dėsnius, pvz. p. dydis, palyginus su svarbiausiuoju elementu aikštėje — trobesiu, gėlyno prie p. dydis, tvoros apie p. atstumas nuo jo ir pn. Svarbus yra ir fonas, kurį sudaro vietos gamtos ar žmogaus sukurtieji elementai — tamsus p. šviesiame fone ar šviesus tamsiame fone, pvz. Michel Angelo šviesios skulptūros tamsiame Palazzo de Signoria fone Florencijoje. Jei foną sudaro koks nors monumentalus trobesys ir prieš jį yra gatvė, tai p. neturi būti svetimas elementas tam trobesiui ir iš tolo atrodyti kaip fasado detalė, pvz. Teisingumo Rūmai ir p. prieš juos Briuselyje.

Bet nežiūrint visų taisyklių, kaip visur mene, taip ir šiuo atveju svarbu suprasti, kad tikrasis sprendimas yra p. kompozicijos suderinime su vietos gamtos ar žmogaus sukurtais elementais; kad p. priklauso vietai, o ne vieta p. Todėl dažnai net daromas p. modelis natūralaus dydžio ir mėginamas įvairiose vietose. Kaip geriausius p. sprendimus tenka nurodyti Gattemelata p. Paduvoj (Donatello) ir Colleoni p. Venecijoje (Vecchio ir Leopardi). Jie abu matomi čia dangaus šviesiame fone, čia bažnyčios tamsiame fasado fone, atsižvelgiant į žiūrovo atstumą nuo jų, ir tas fonas išryškina visas p. kompozicines ypatybes.

A. E. Brinckmann, Platz und Monument 1912; *J. Stübben,* Der Städtebau 1924. *K.Kr.*

Paminklų apsauga rūpinimasis apsaugoti ir prižiūrėti kurio nors krašto praeitį vaizduojančius medžiaginės ir dvasinės kultūros kilnojamus ir nekilnojamus priešistorinių, istorinių ir vėlyvesnių laikų paminklus (žr.). P.a. tikslas yra žiūrėti, kad nekilnojami senovės paminklai nesunyktų, nebūtų gadinami, griaunami, be leidimo neperdirbami, restauruojami, pakeičiama jų forma ir pn., o senienos — nebūtų naikinamos, parduodamos ar išvežamos į užsienį. Saugotinų paminklų daroma inventorizacija (žr.), o jiems saugoti išleidžiami p.a. įstatymai, taisyklės, potvarkiai ir kt. P.a. vykdo vyriausybės sudarytas kompetetingas organas ar įstaiga, veikianti arba decentralizuotai per savo įgaliotinius. Šiame darbe centriniams organams daug padeda įvairios kraštotyros ir panašios organizacijos.

Europoje senovės p.a. anksčiausiai susirūpino Švedija. Čia jau 1630 laikomi p.a. metais. 1867 ten išleistas modernus p.a. įstatymas ir įkurtas nuolatinis p.a. organas — Riksantikvarieämbetet. Švedų pavyzdžiu ir patirtimi pasekė ir kitos valstybės: pirmiausia Danija, vėliau Graikija, 1834 paskelbusi platų p.a. įstatymą, Italija (vėlyvesni patobulinti įstatymai 1909, 1928), atskiros Vokietijos valstybės (1843 Prūsijo-

je įsteigta konservatoriaus įstaiga visai imperijai), Prancūzija 1848, Anglija 1882, Suomija 1883, Estija 1920, Latvija 1922.

P. a. Lietuvoje. Rusų okupuotoje Lietuvoje veikė Rusijos p.a. nuostatai, o p.a. tvarkė Imperatoriškoji archeologinė komisija Petrapilyje. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, 1919 VIII 18 įstatymu (Vyr. Žinios 1919 VIII 28 nr. 11) įsteigta Valstybės archeologijos komisija, kurios tikslas buvo rinkti, saugoti ir tyrinėti praeities liekanas, rūpintis grąžinti iš Lietuvos išvežtus kultūros paminklus, imti savo žinion rinkinius su nusavinimo teise, tvarkyti senovės paminklų rinkimą visame Lietuvos plote, organizuoti archeologijos muziejus, archyvus ir kt. 1920 III 26 išleistos dar p.a. taisyklės. Tačiau komisija, neturėdama vykdomojo organo ir nei vieno tam darbui skirto apmokamo tarnautojo, nedaug tegalėjo padaryti. Iš svarbesnių darbų pažymėtini: surinkimas archivalijų ir įsteigimas Centrinio valstybinio archyvo, įsteigimas Valstybinio muziejaus, išleidimas P. Tarasenkos Lietuvos archeologijos medžiagos 1928 ir Ig. Končiaus Instrukcijos etnografinei medžiagai rinkti 1931, surengimas keletos etnografinių ekspedicijų 1933–34, kai kurių archeologinių vietų tyrinėjimai (Pryšmančiai, Apuolė, Įpiltis, Velykuškiai) ir kt.

1934 I 11 įsteigta prie švietimo m-jos senovės p.a. referentūra. Ji surinko nemaža medžiagos apie archeologinius paminklus, suorganizavo žemės vardyno rinkimą ir kt. Tačiau nebuvimas senovės p.a. įstatymo tą darbą gerokai trukdė. Nemažas stabdis buvo ir tam darbui paruoštų žmonių trūkumas, todėl darbas daugiausia ribojosi sen. paminklų rekognoskavimu, registracija ir medžiagos rinkimu būsimam Kultūros muziejui. Referentūros iniciatyva pradėta organizuoti ir bendradarbių tinklas provincijoje. Ypač daug talkininkavo p.a. srityje žemės ūkio m-ja, kuri, skirstant kaimus į vienasėdžius, išskirdavo sen. paminklus iš naudojamos žemės ploto, matininkai ir kultūrtechnikai yra atlikę piliakalnių matavimų bei surinkę daug vertingos archeologinės ir etnografinės medžiagos ir kt. Istoriniais pastatais rūpinosi ir Liet. inžinierių ir architektų d-ja. Augant kraštotyriniam sąjūdžiui ir labiau įsisąmoninant p.a. reikšmę, kilo reikalas turėti p.a. įstatymą. Čia daug iniciatyvos parodė Šiaulių kraštotyros d-ja ir šaukiami kraštotyrininkų bei muziejininkų suvažiavimai. Tačiau didžiausia kliūtis, uždelsusi p.a. įstatymo leidimą, buvo atlyginimo už nusavintus sen. paminklus klausimas.

1936 X 22 paskelbus Vytauto D. muziejaus įstatymą bei statutą (Vyr. Žinios 1936 X 22 nr. 555 ir Vyr. Žinios 1937 VII 31 nr. 583), senasis Valstybės archeologijos komisijos įstatymas panaikintas ir sen. kultūros p.a. perėmė Vytauto D. kultūros muziejaus taryba. Tačiau įstatymas nenustatė aiškių veikimo teisių bei aiškiai šuformuluotos kompetencijos, nenurodytos priemonės, kurių turėjo būti imamasi vykdant p.a. Įstatyme apie p.a. tepasakyta (§ 14), kad ‚Kultūros muziejaus taryba imasi priemonių apsaugoti paminklams, kuriems gresia pavojus sunykti ar būti išvežtiems į užsienį'. Statute p.a. skirtas ketvirtas skyrius — Kultūros paminklų globa, apsauga ir tyrimas — su 4 trumpais paragrafais (26–29), kuriuose tenusakytos tik kultūros p.a. vykdančio konservatoriaus pareigos, nieko neužsiminta nei apie jo teises, nei apie įpareigojimus įstaigoms, kurių jurisdikcijoj buvo pačios apsaugos vykdymas.

Po Vytauto D. muziejaus įstatymo ir statuto išleidimo pradėto darbo praktika reikalavo ir paties p.a. įstatymo. Tokio įstatymo projektas muziejaus tarybos buvo paruoštas ir 1938 pasiųstas švietimo ministrui, tačiau tik 1940 VII 24 išleistas kultūros p.a. ir viešųjų kultūros muziejų įstatymas, paruoštas dar nepriklausomybės laikais. Pagal tą įstatymą kultūros paminklais laikomi kilnojamieji ir nekilnojamieji daiktai, kurie dėl savo mokslinės, istorinės, meninės ar kitos reikšmės pripažįstami saugotinais. Kultūros paminklų apsaugą vykdo švietimo ministro pavesta ar sudaryta įstaiga. Kitų ministerijų įstaigos jai teikia reikalingą paramą. Kultūros p.a. vykdyti švietimo ministras nustato kultūros p.a. statutą ir skiria tarnautojus. Kultūros p.a. įstaigos įgalioti asmenys turi teisę: 1. apžiūrėti, tikrinti, tirti ir pripažinti saugotinais kultūros paminklus vietoje arba prireikus juos laikinai paimti, 2. nustatyti ir panaudoti reikalingas apsaugos priemones, kad paminklas nenyktų ir nebūtų naikinamas. Kultūros paminklai švietimo ministro nustatyta tvarka registruojami. Iškasti ar kitaip rasti žemėje, jos paviršiuje, vandenyje, senuose mūruose ar trobesių pamatuose kultūros paminklai laikomi valstybės nuosavybe. Paminklų radėjams gali būti skiriamos premijos. Kultūros paminklus jų savininkai ar valdytojai turi saugoti ir globoti. Be kultūros p.a. įstaigos

Amu-Darjos aukštupis Pamire

leidimo kultūros paminkio negalima parduoti, perleisti išvežti į užsienį, dovanoti, įkeisti, išnuomoti ar kitaip suvaržyti valdymo teises. Švietimo m-ja gali skirti pašalpas kultūros paminklams palaikyti. Kultūros paminklai gali būti restauruojami, remontuojami ar kitaip taisomi pagai kultūros p.a. įstaigos patvirtintus projektus. Kasinėjimus ar kitokius kultūros paminklų tyrimus galima daryti tik švietimo ministro nustatyta tvarka. Švietimo ministro įsakymu kultūros paminklas gali būti nusavintas ar paimtas valstybės globon. Saugotinų kultūros paminklų sąrašas paskui paskelbtas išleistose taisyklėse. 1941 sudaryta atskira Kultūros p.a. įstaiga. Bolševikų okupuotoje Lietuvoje p.a. reikalu 1949 III 10 išleisti Kultūros p.a. nuostatai ir III 21 dar specialus nutarimas nr. 184. Nuostatuose liečiama architektūros, meno, archeologijos ir istoriniai paminklai.

V. Pryšmantas, Lietuvos senovės paminklų apsaugos reikalu (Židinys 1939 nr. 10); Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Metraštis I 1941; *R. Volkaitė-Kulikauskienė,* Lietuvos archeologiniai paminklai ir jų tyrinėjimai 1958. *J.Lng.*

Pamiras (pers. pai-mir ‚pėda kalnų viršūnių') vidurinės Azijos aukštas (vid. 4000 m) plokščiakalnis su vidr. Azijos kalnynais Sov. S-gos p. dalyj, sudaras takoskyrą tarp Tarimo, Indo ir Aralo baseinų. Viršum P. plokščiakalnio kalnai iškilę apie 1300–1500 m, o aukščiausia Sarikolo gūbryj viršūnė Mustag-ata yra 7860 m. P. jungia Himalajų galą su Hindukušu ir Tiaršanu. Tuo būdu jis yra lyg kalnynų versmė, iš kurios tarsi išteka jį supą kalnynai. Dėl tokios centrinės padėties tų kalnynų atžvilgiu, P. yra pramintas pasaulio stogu. P.v. pakraščiai yra aukščiausi Sov. Sąjungos kalnai su Pik Stalin viršūne (7495 m) ir ilgiausiu jų Fedčenko ledynu (77 km). Jau viduramžiais pro P. buvo žinomi prekybos keliai (nepatogios, pavojingos perėjos) tarp Kinijos ir v. Turkestano, pvz. Šilko kelias (žr.) taip pat ėjo per P. Dabartiniais laikais skersai P. išvestos automobiliams tinkamas plentas. Iš p. ir r. pusės daugiausia P. tyrinėjo XIX a. antroje pusėje anglai. 1885 Ney Elias perkeliavo skersai P. iš r. į v. ir išaiškino sen. kinų geografų minimą Dragono ež. esant Rang-kul ež. 1886–90 P. buvo Lockhart-Woodthorpe, Bonvalot, Littledale, Cumberland, Younghusband ekspedicijos; 1894–95 jį tyrinėjo Sven Hedinas. Tačiau daugiausia P. ištyrimui nusipelnė lordas Curzon, kuris po 1894 ekspedicijos į aukščiausias vietas, davė pilną viso P. aprašą ir padarė tiksliausius ligi to laiko žemėlapius. Rusų kareivis Skobelev pirmasis iš europiečių pasiekė D. Kara-kul ež. Daug nuveikė š. P. tyrinėdamas (1888–92) Gromčevskis; 1895 rusų gen. Švejkovskio vadovaujama ekspedicija susitiko prie Viktorijos ež. britų gen. Gerardo vadovaujamą ekspediciją ir nuo tos vietos ligi Kinijos sienos jos nubrėžė liniją, skiriančią Rusijos interesų teritoriją nuo D. Britanijos įtakos zonos.

Be kirgizų ir tadžikų, P. gyvena dar kelios kiltys, skirtingai kalbančios. Jomis šiuo metu bekalba apie 27.000, nors anksčiau jos buvo daug plačiau išplitusios. B u r u š a s k a i gyvena Chuncoje ir Nagire, v a r š i k a i — Jasino srityje. Abi kalbos priklauso š. Kaukazo kalbų būriui. Į pietus Hindukuše dar gyvena š i n a i arba d a r d a i.

E. Schäfer, Das Dach der Welt ²1938. *A.B.*

Pamišimas proto sutrikimas, nesiorientavimas laike, vietoje ir sąlygose. P. laipsnis gali būti labai įvairus, labai įvairiai pasireikšti. Šį žodį dažnai žmonės vartoja paryškinti kokiam nors žmogaus ypatingam pomėgiui, pvz. jis yra pamišęs sportui, skaitymui ir t.t.

Pamituvỹs 1. k. Raudonės vls., Raseinių aps., 15 km nuo Šilinės; apie 190 gyv. Prie Mituvos rastas akmeninis trikampiškos formos kaplys su išgręžta skyle kotui. Tuo tarpu vienintelis šios formos kaplys saugomas Vytauto D. kultūros muziejuje. 2. (Pamituvis) žr. Stakiai.

Pamoka pagrindinis pianingai ugdančio mokymo darbo vienetas, į kurį sutelkiama tam tikro žinių kiekio mokiniams perteikimas, kurių nors sugebėjimų ar įgudimų lavinimas ir jų anksčiau išmoktų dalykų mokėjimo patikrinimas. Kiekviena p. reiškia ribotą ir išbaigtą mokyklos darbo dienos dalį, kuri dažniausiai jau neturi nieko bendra su kitomis prieš ją įvykusiomis ir po jos įvyksiančiomis pamokomis, kurias vieną nuo kitos atriboja pertraukos, skirtos trumpam mokinių poilsiui. Tradicinėje mokykloje visos p. yra vieno ilgumo ir visose klasėse vienu metu prasideda ir vienu metu baigiasi. Modernioji pedagogika (ypač JAV) kritikuoja tokį p. uniformiškumą ir reikalauja daugiau laisvės mokytojui ir klasei pradėtam darbui baigti skambučių netrukdomiems.

Kiekvienos p. pobūdį, kaip ir visą mokymo bei auklėjimo darbą, apsprendžia du pagrindiniai veiksniai: 1. p. tikslai ir 2. psichologinės mokyklinio darbo sąlygos.

Kiekvienos p. tikslai turi atitikti kurią nors bendrųjų mokyklinio auklėjimo tikslų dalį, būtent, duoti mokiniui kurių nors žinių, jį lavinti ir drauge auklėti. P. laikoma vykusia ir vispusiška, jei ji patenkina visus tris kalbamus reikalavimus. Kiekviena gera p. ne tik aprūpina mokinį naujomis žiniomis, bet ir savaime jį auklėja, ne tik plėtodama jo intelektualinius sugebėjimus, bet ir lavindama jo jausmus bei ugdydama moralines pajėgas: jo valią sutelkti dėmesį į vieną darbo sritį, jo ištvermę spręsti bei apvaldyti kuriuos nors uždavinius ir jo susižavėjimą kuriomis nors vertybėmis.

P. sėkmingumą sąlygoja psichologinės sąlygos: mokinių subrendimas, jų gabumai, nusiteikimai, linkimai bei interesai, jų spontaniškumas, veržimasis daugiau žinoti ir veikti, jų sugebėjimas pergyventi vertybes, bendri naujos medžiagos pasisavinimo ir išlaikymo dėsniai, žmogaus psichinio pajėgumo svyravimai (nuovargis ir poilsis) ir kt. Tradicinėje pedagogikoje pagrindinis vaidmuo priklausė p. tikslams, ir pačioje p. daugiau vyravo sistemingumas ir logiškumas. Modernioji pedagogika p. organizuoja ne tiek pagal jos tikslus, kiek ieškodama būdų ją organiškai išvesti iš mokinių psichologinių sąlygų ir atsiremti į mokinių spontaniškumą, drauge panaudodama jų individualius skirtumus. Tradicinė pedagogika tai laiko vienašališkumu ir bando abu principu suderinti, panaudojant jų abiejų vertingiausius atžvilgius.

Praeityje buvo bandyta sukurti vieningą, abu principus apjungiančią p. schemą, pagal kurią kiekvienas mokytojas galėtų dėstyti bet kurį mokslo dalyką. Labiausia vykusi jų yra Herbarto-Zillerio sudaryti vadinamieji formaliniai p. laipsniai, pagal kuriuos p. susideda iš šių 5 dalių: 1. analizė (paruošimas: p. tikslas); 2. sinteze (naujos medžiagos perteikimas); 3. asociacija (sujungimas, naujos medžiagos įjungimas į jau turimą žinojimo sistemą: naujų faktų palyginimas su jau žinomais dalykais); 4. sistema (naujo dalyko sąvokos išsiaiškinimas ir aptarimo išvedimas) ir 5. metodas (kartojimas ir naujos medžiagos pritaikymas praktiškiems atvejams). Visi šie penki formaliniai laipsniai apima tris pagrindinius psichologinius naujų žinių perteikimo ir pasisavinimo momentus: perteikiamą sujungimą, arba pagilinimą, ir pritaikymą.

Nors formaliai p. laipsniai duoda labai sistemingą p. planą, tačiau turi ir trūkumų: ne visiems mokslo dalykams lygiai tinka ir pačią p. padaro nelankščią ir sustingusią. Modernioji pedagogika, siekdama daugiau mokinių savarankiškumo ir spontaniškumo, tą schemą atmeta. Juo daugiau nutolstama nuo tradicinės pedagogikos, juo pamokoje duodama daugiau vietos mokytojo ir mokinių iniciatyvai ir kūrybiškumui.

F. X. Eggersdorfer, Jugendbildung 1950; *J. Göttler,* System der Pädagogik 1947; *O. Opahle,* Kurze Unterrichtslehre im Sinne ganzheitlicher Unterrichtsauffassung 1934. *P.Mld.*

Pamokestis atlyginimas tam, kas ko nors atsisako (dalies, teisių, reikalavimų ir pn.).

Pamokslas tikintiesiems aukštesniųjų šventimų dvasininko (pradedant nuo diakono) viešai iš tam tikros vietos (sakyklos) perduodamas Bažnyčios pamokymas. Kristaus mokslas nuo pat krikščionybės pradžios buvo visada skelbiamas gyvu žodžiu; ir pati evangelija — geroji naujiena — yra ne kas kita, kaip Kristaus pamokymai, kuriuos Jis skelbė Dievo vardu. P. tad yra visuotinio ir ordinarinio Bažnyčios mokymo priemonė. Vatikano susirinkimas įpareigoja tikinčiuosius ‚tikėti viską, kas paduodama kaip Dievo žodis, tiek parašytas, tiek gyvu žodžiu perduodamas, ką tik Bažnyčia arba iškilmingu sprendimu, arba visuotiniu ir ordinariniu mokymu pateikia tikėti, kaip Dievo apreikštą tiesą' (Const. Dei Filius, cap. III). P. sakyti pirmiausia turi pareigos vyskupai, kaip mokomosios Bažnyčios įgalioti asmenys. Jie šią pareigą gali pavesti kunigams. Taigi kunigas p. sako ne savo paties vardu ir autoritetu, bet vyskupo, kuris jį tam įgaliojo. Tad ir p. turinys nėra jo paties mokslas, o tik perdavimas Kristaus ir Bažnyčios mokslo. Kadangi p. įeina į mokomosios Bažnyčios uždavinius, todėl p. gali sakyti tik dvasininkai. Tridento susirinkimas (Sess. V, 2) įpareigojo vyskupus sakyti p., nes tai esanti svarbiausia jų pareiga. Moralistai tvirtina, kad vyskupas ar klebonas, kuris ilgesnį laiką nesakytų p., sunkiai nusidėtų. P. turinį nustato Bažnyčios teisių kodeksas (kan. 1347): visa tai, ką tikintieji turi žinoti, tikėti, kad būtų išganyti. Todėl p. turinys turi būti ne profaniškas, o sakralinis. P. tema negali būti grynai pasauliniai, o ypačiai politiniai, klausimai. P. temomis yra: Šv. Raštas, Bažnyčios liturgija, Bažnyčios Tėvų ir Mokytojų raštai, Šv. Sosto ir sinodų sprendimai, teologijos mokslas. Pastarasis ne kontroversiniais klausimais, bet tik tais, kurie teologų yra visuotinai sutarti ir priimti (dogmos). Lygiai p. temomis galima imti Bažnyčios istorija, Kristaus, Marijos ir šventųjų gyvenimai.

Praktinės p. formos gali būti labai įvairios. Kai kurios jų yra kilę iš senovės retorikos: panegirika, katechezė. Pastaroji yra mokymas tiesiogine prasme, tapusi elementariausia forma, skirta vaikams mokyti. Senovėje katechezė skirta suaugusiems ir skaitėsi aukštesnė p. forma. Pagal savo turinį katechetiniai p. gali būti egzegetiniai, apologetiniai, dogmatiniai, moraliniai, liturginiai ir pn. Homilija — vyskupo ar klebono p., aiškinąs dienos Evangeliją. Pasitaikomieji p. yra proginiai, sakomi įvairiomis progomis, kaip vaikų pirmoji komunija, organizacijų, brolijų šventės, sukaktuvės, vedybų, laidotuvių ir kt. Tačiau laidotuvių p. kunigas turi iš anksto turėti vyskupo leidimą. Ypatingieji p. yra rekolekcijų (dažnai vad. konferencijos) ir misijų metu, kada sakoma visa eilė p. pažadinti klausytojus atgailai ir gyvenimui pataisyti. Šios rūšies yra ir kai kuriuose kraštuose sakomi Advento ir Gavėnios p. Kai kurios vienuolijos ypatingai atsideda p. sakymui: dominiinkonai, jėzuitai, redemptoristai ir kt. Nuo XV a. Europoje savo misijomis liaudžiai pasižymėjo pranciškonai. Lietuvoje nuo XVIII a. vidurio liaudies misijonieriais, šalia kitų, ypačiai buvo marijonai. Senovėje p. vieta buvo pačioje liturgijoje (mišių metu po Evangelijos skaitymo). Nuo viduramžių p. išskiriami iš mišių ir imta sakyti šalia jų. Paskutiniais laikais Bažnyčios raginimu vėl grįžtama į pirmykštę Dievo žodžiui skirtą ir tinkamą vietą.

E. Norden, Die antike Kunstprosa 1923; (") Agnistos Theos: Untersuchungen zur Formengeschichte religiöser Rede 1929. *J.V.*

Pamotė netikra motina, antra vyro žmona pirmosios vaikams. Buvo kaime įprasta, kad esant mažiems vaikams, našlys vyras vesdavo antrą žmoną, t.y. pirmosios žmonos vaikams parvesdavo p. Jos parvedimas visuomet keisdavo giminės tarpusavinius santykius, todel dar XIX a. gale retai kada vienas pats našlys, saviškės ir žmonos giminės nepritariamas, ryždavosi vaikams ieškoti p., ypač jei ūkyje buvo užkūrys. Sutikusią už našlio tekėti nuotaką įspėdavo kas nors iš būsimųjų povaikių giminės, nebūtinai jų motinos pusės, dažniau kaip tik vyro giminė tai pranešdavo; kartais ir pati nuotaka ar jos tėvai atsiklausdavo tokio našlio giminės, kaip jie žiūri į būsimą p. Todėl būsimosios p. santykiai su jungtine gimine (vyro ir buv. žmonos puse) susidarydavo kiek kitu būdu, nei šiaip kiekvienos nuotakos. Visi šie priešvestuviniai p. santykiai su vyro gimine dažnai lemia jos vietą šioje visoje giminėje ir tik retai kada išsilygina sugyvenimo linkme, dažniau tik nulinksta jos nekentimu. Žmonių įsitikinimu, p. savo povaikių niekad kaip savų vaikų nemylinti ir nemylėsianti, todėl povaikius visad ir visais būdais nuskriaudžianti: skirianti povaikiams sunkesnius darbus, duodanti nešioti vis menkesnį drabužį, maistą, nesirū-

pinanti jų švara, auklėjimu ir pn., nors tikrovėje to skirto dažnai ir nepastebima. Todėl apie kiekvieną p. visada žmonėse daug pikta pasakojama. Patys kaimynai tėvui dažnai priekaištauja, kodėl šis savo pirmosios žmonos vaikus pamiršęs, kodėl taip juos p. apleidęs, o moterys, sutikę p., paprastai jau tarpusavyje susitarusios uite ujo, vis prikaišiojo nuolatinę našlaičių skriaudą ir pn. Todėl, aplamai, p. dalia labai dažnai tikrai buvo sunki ir gana neteisingai vertinama. Tokiam piktam vertinimui medžiagos visada pateikdavo ir viena kita p. savo elgesiu. Mūsų dienų p. taip pat perdėm pikta ir neteisinga moteris, tiesiog visokio blogio pilnatvė, o pasakų p. dažnai sutapatinama su ragana.

Užaugę povaikiai savo p. labai dažnai taip pat maža pagarbos skyrė, ypač jei kas kaimynų ar giminių taip elgtis pataria. Ir kai numiršta jų tėvas, kai p. lieka našle ir šeimoje nelieka jai globos, tuomet jau p. susirūpina kaimynai ir net jungtinė giminė: iš povaikių jie pareikalauja p. ne tik globos, bet ir pagarbos. Rytų aukštaičiai tiek XIX a. gale, tiek ir po I pas. karo našlei p. šeimose skyrė pakankamai pagarbos, todėl ir p. savo teisėms ginti retai tereikėjo teismo šauktis. Žymiai menkesnė šeimoje p. vieta yra kitose Lietuvos vietose, ypač ten, kur įprasta net ir tėvams skirti išimtinė. *A.Mš.*

Pampa, La P., kitaip Pampas, r. Argentinos gamtinė sritis, ūkiniu atžvilgiu svarbiausia krašto dalis, jos ‚aruodas'. P. yra lygi, labai derlinga žemuma, susidariusi iš lioso su storu (apie 30 cm) humuso sluoksniu. Ji plyti žemyno gilumon apie 500 km skersmens pusračiu nuo Buenos Aires. Tik v. jos dalis, vad. Monte, yra nederlinga, sudaryta iš smėlynų ir žvyrynų. P.r. dalyj daugiausia auginama kviečiai, ypačiai tarp Buenos Aires ir Bahia Blanca. Toliau į v. Rosario ir Santa Fé srityse vyrauja kukurūzų ir linų kultūros, o arčiau miestų išplitęs pieno ir daržovių ūkis. P. apima apie 580.000 km². Javais apsėjama apie 30%, liucerna apie 20% viso ploto, o visa likusioji dalis yra ganyklos. Joje visai nėra miškų, auga labai aukšta (ligi 3 m) šiurkšti žolė. Įsikūrę europiečių kolonistai žemdirbiai negalėjo išsiversti be medžių, ir jie įgabeno topolius, eukaliptus, gluosnius ir kt. greit augančius ir sausrų nebijančius medžius, kuriais apsodina savo sodybas. Joje gyvena apie 65% visos Argentinos gyv., ir ji duoda 85% javų ir 64% gyvulių. Klimatas kontinentinis, būdingas maža drėgme ir dideliais temperatūros skirtumais. P. pietinė dalis sudaro atskirą provinciją La P., 128.500 km² su 180.000 gyv. Ji buvo pavadinta Eva Peron vardu.

A.B.

Pampāli (Pampaliai) k. ir vls. Kuldingos aps. Latvijoj, Lietuvos pasienyje (į š. nuo Pikelių ir Leckavos). Latvių 1935 statistikos duomenimis, P. valsčiuj buvo 2484 gyv., 78% evangelikų ir 15% katalikų. Lietuvių nurodoma 3%.

Pampėnai, paprastai kalboje ir rašte Pumpėnai; mstl. Panevėžio aps., 24 km į š. nuo Panevėžio, prie Įstro (Lėvens intako) upės; apie 1300 gyv. (1940; 1923 buvo 1139 gyv.). Nepriklausomybės metu iš pradžių kelerius metus P. priklausė Pasvalio (14 km) vls., o vėliau padarytas naujo vls. centru. Prieš sovietinę okupaciją P. buvo: sveikatos punktas, gydytojas, vaistinė, rajono agronomas, linų pluošto rūšiavimo punktas, 3 lentpiūvės, plytinė, kelios krautuvės ir amatų verslamonės, pieninė, žemės ūkio kooperatyvas, bankelis, pradžios m-la, pašto įstaiga, elektros jėgainė, policijos nuovada, girininkijos įstaiga, vls. savivaldybė. Vietos pavasarininkai 1928 pastatė Vilniaus krašto okupacijai pasmerkti ‚Vilniaus bokštą' — trikampį statinį su atitinkamais įrašais. Iš P. parapijos yra kilę arkiv. J. Skvireckas, kun. St. Stakelė, kun. A. Lipniūnas, poetas Bern. Brazdžionis, gen. K. Navakas ir kt. *A.B.*

Istorija. XVII a. pradžioje Zavadskių ir Juozapo Šyšlos lėšomis P. įkurdinti vienuoliai karmelitai, pastatyta medinė Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės garbei bžn. ir įsteigta parapija. 1675 perstatytoji bžn. 1769 sudegė. Nauja mūrinė bžn. su gražiais altoriais, bet be bokšto pastatyta 1796–1818 parapiečių ir karmelitų rūpesčiu; ją konsekravo 1880 vysk. A. Beresnevičius; restauruota 1914 klebono Juozo Viksvos rūpesčiu. Anksčiau P. par. priklausė Vilniaus vysk. Ukmergės dekanatui; 1781 turėjo 2902 tikinčiuosius. Parapinėje m-loje 1782 mokėsi 2 miestiečių ir 4 valstiečių vaikai, 1804–05 po 8 mokinius, 1828 — 34 mokiniai, kurių tarpe 4 mergaitės; 1853 mokėsi 26 vaikai. 1849 P. par. priskirta Žemaičių vysk., Panevėžio dekanatui. Vysk. M. Valančiaus metu čia uoliai buvo platinama blaivybė, nors rusų valdžia ir trukdė. 1871 per vargus buvo gautas leidimas taisyti bžn. Nuo 1926 P. par. priklauso Panevėžio vysk. Pasvalio dekanatui. 1940 turėjo 5331 parapietį. Niurkonių k. yra mūrinė Šv. Tomo koplyčia, kurią 1827 pa-

statė Juozapas Kazakauskis. Po 1863 sukilimo koplyčia buvo rusų uždaryta ir tik 1894 iš naujo pašvęsta ir vėl atidaryta kultui. Prie koplyčios yra karių kapai. 1902 P. buvo 1840 gyv., o vls. apėmė 95 vietoves su 1222 valstiečių kiemais ir 8945 gyv., kuriems priklausė 13.637 dešimtinės žemės.

Slow. geogr. XV, 1902; *J. Kurczewski*, Biskupstwo wileńskie 1912; Tėvynės Sargas 1896 nr. 3; *A. Alekna*, M. Valančius 1922, 58, 94, 241; *Pr. Barkauskas - A. Vabalas*, Vadovas po Lietuvą 1938; Elenchus 1940. *P.J.*

Pampero šaltas vėjas, pučiąs p. Argentinos lygumose iš pietų vakarų. Jis pasitaiko Buenos Aires srityj apie 12 kartų per metus. Paprastai p. užeina staigiai, atneša lietų su perkūnija ir pakeičia vyraujančius š.r. vėjus.

Pamplona 1. š. Ispanijos mst., Navaros provincijos sostinė, kair. upės Arga krante, 420 m nuo j.l.; 72.394 gyv. (1951). Ji yra derlingoje apylinkėje su intensyviu žemės ūkiu; lininių audinių, muilo, odos, popieriaus, keramikos, metalo dirbinių pramonė. Vyskupo rezidencija su vėlyvosios gotikos katedra. Pradžioje P. yra buvusi baskų gyvenvietė, kurią 68 pr. Kr. Pompėjus padarė romėnų kolonija ir pavadino Pompaela. 466 užimta vestgotų, 542 frankų, vėliau arabų, iš kurių 755 išsilaisvino. Nuo XIV a. P. buvo Navaros sostinė, 1512 užimta Ispanijos, bet 1521 vėl laikinai užimta prancūzų (kautynėse buvo sužeistas Ignacas Loyola). Citadelė (1556–98) yra užmiestyj ir pastatyta Antverpeno citadelės pavyzdžiu.

2. Kolumbijos mst. Cordillera Oriental kalnuose 2303 m nuo j.l.; apie 33.000 gyv. Vysk. rezidencija; kavos plantacijų centras.

Pamusis dv. Varėnos vls., Alytaus aps., 11 km į š.v. nuo Varėnos, apie 60 gyv. Prie Varėnos upės yra buvę apie 100 pilkapių. Dalį pilkapių 1889, 1890 ir 1893 tyrinėjo V. Šukevičius ir E. Volteris. Pilkapiuose susidurta su degintiniais kapais. Už pilkapių ribų sudegintų žmonių kaulai būdavo švariai išrenkami iš laužo likučių, supilami krūvelėmis ir kaulų viršuje sudedamos įkapės. Kai kurie pilkapiai (pvz. nr. 6) dar buvo apdėti akmenų vainiku. Dalis pilkapių priklauso viduriniam geležies amžiui; juose surasta V–VI a. sidabrinė storagalė apyrankė, V–VII a. lankinė segė trikampe kojele ir kt. Daugumas pilkapių yra naujojo geležies amžiaus pradžios (IX–X a.). Iš to meto įkapių pažymėtina: žalvariniai įvijiniai karoliai, antkaklės plokščiais užkeistais galais, vytinės antkaklės kūginiais galais, storagalės apyrankės, varpsteliai ir kt. Vyrų kapuose gausu ginklų. Tai lietuvių-aukštaičių kultūrai būdingas kapinynas. Radiniai dabar yra Istorijos-etnografijos muziejuj Vilniuj.

W. Szukiewicz, Kurhany ciałopalne w Pomusiu, pow. Trocki, gub. Wileńska (Światowit II 1900, 3–18). *J.P.*

Pamūšis 1. Joniškėlio vls., Biržų aps., prie Mūšos, 3 km nuo Joniškėlio; 1923 buvo 7 ūkiai ir 54 gyv. 1889 IV 1 dešiniajame Mūšos krante, prie Pasvalio – Bauskės kelio surasta įvairių II a. po Kr. įkapių: 2 lankinės segės trikampe kojele, lankinė emaliuota segė ir 4 apyrankės. Puošnumu išsiskiria lankinė emaliuota ir pasidabruota segė. Segės lankelis ir kojelė papuošta pakaitomis raudonos ir žalios emalės pripildytomis trikampėmis duobutėmis. Ši segė įvežta iš Romos imp. provincijos Pareinyje. Radiniai pateko į buv. Kuršo provincijos muziejų Mintaujoj.

Emaliuota segė, rasta Pamūšyje

Die vorgeschichtliche Sammlung des Kurzemer (Kurländischen) Provinzialmuseums zu Jelgava (Mitau) 1818–1939, tab. 10; *P. Kulikauskas*, Emaliuotieji dirbiniai Lietuvoje (Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Metraštis I 1941, pav. 1:3).

2. Dvaras Lygumų vls., Šiaulių aps., prie Mūšos, 10 km nuo Lygumų; 1923 buvo 31 ūkis ir 125 gyv. Ardomame kapinyne rasta VII–VIII a. įkapių, jų tarpe kryžinių smeigtukų apvalainėmis buoželėmis ir kt.

3. Bažnytkaimis (iki 1933 vadintas ir Lašmenpamūšiu) Pakruojo vls., Šiaulių aps., prie Mūšos ir Daugyvenės santakos, tarp Linkuvos ir Pakruojo; apie 250 gyv. (1940). Čia 1940 pradėtas statyti kooperatyvų s-gos Lino linų pluošto apdirbimo fabrikas su 12 belgiško tipo uždarų šilto vandens mirkyklos baseinų (žr. pav. LE XVI, 209). Mūrinę Šv. Antano koplyčią 1621 patė Sebast. Jaugelis; ji atnaujinta 1924 Klovainių klebono kun. J. Stakausko rūpesčiu. Anksčiau priklausęs Klovainių par., nuo 1933 P. tapo filija, o 1934 gavo atskiros par. teises (Šeduvos dekanate, Panevėžio vysk.). P. bžn. 1935 iš pagrindų perstatyta ir padidinta pirmojo jos klebono kun. Jurgio Danio rūpesčiu, parapiečiams padedant, o lėšas teikiant Panevėžio vysk. K. Paltarokui. Daug aukojo P. Tumėnas iš JAV. P. par. tikinčiųjų 1940 buvo 2180. Netoliese buv. P. dv. inventorius surašytas

1599 III 21 Upytės pavieto knygose (išvardinti kaimai prie Mūšos ir Daugyvenės upių, priklausę Upytės maršalkienei Elzbietai Švabaitei Kelpšienei). P. minimas Vilniaus kapitulos aktuose iš 1681 ir vėliau.

Pamuštinis, pamuštinė, trumpas šiltas švarkelis, turįs pamuštus apačion kailinukus ar vatos įdarus.

Pan- (gr. pan ‚visa') sudurtiniuose žodžiuose reiškia ryšį su visuma, ko nors visumon sutelkimą (pvz. panslavizmas ‚visų slavų sutelkimas'); visos tikrovės išaiškinimą vienu kuriuo principu, pvz. panpsichizmas visos tikrovės radimas psichine; panvitalizmas viso, kas yra, laikymas gyvąja būtimi ir t.t.

Pan Vokietijoje 1894 O. J. Bierbaumo, J. Maier-Graefe ir barono E. von Bodenhauseno įst. meno žurnalas, pasižymėjęs aukšta grafikos meno kultūra. Propagavo ‚Jugendstil' srovės idėjas. Sustojo 1900.

Panacėja (gr. Panakeia, lot. Panacea ‚Viską Gydančioji') 1. gr. mitologijoje Asklepo duktė, gydymo meno deivė; 2. alchemikų ieškoti vaistai visoms ligoms pagydyti; 3. perkeltine prasme pajuokiamai — priemonės, kuriomis tikima visus klausimus išspręsti ir visas kliūtis nuveikti.

Panagiai (Subungulata) žr. Naguočiai.

Panay sala Filipinuose, į p. nuo Luzono; 11.520 km², apie 1,5 mil. gyv. (1958). Adm. centras Iloilo. Svarbiausi salos produktai: cukrus, ryžiai, bananai ir manilos kanapės.

Panaitijas (gr. Panaitios, lot. Panaetius) iš Rodo salos apie 180–110 pr. Kr. graikų filosofas, nuo 129 stoikų (žr.) vadovas, vad. vidurinės jų mokyklos pradininkas. Jis pašalino senųjų stoikų mistines tendencijas ir priartino filosofiją prie gyvenimo. Seniesiems stoikams svarbų vaidmenį vaidinusią logiką P. paliko nuošaliai, jo dėmesys buvo nukreiptas į fiziką ir ypač į etiką. Vietoje iš rytų atėjusios orfikų, pitagoriečių ir Platono pažiūros į žmogų P. įveda į graikų filosofiją graikams būdingą monistinę, pagal kurią žmogaus siela ir kūnas yra neišardoma vienuma (hen). Tik mirtis suardo šią vienumą, ir siela nematomai dingsta oro dvelkime, kaip alsavimas arba rūkas. Su dievybe sutapatintam visatą valdančiam logui artimai giminingas žmogaus protas. Nepripažindamas senųjų stoikų fatalizmo ir tuo pačiu atmesdamas ir astrologiją, P. tvirtina, kad nuo paties žmogaus pareina, ar jis pasieks eudaimoniją (laimę) ar ne, nes jis turi laisvą valią, kurios pats Zeusas negali pakreipti, nes jis pats davęs ją žmogui. Būdamas betgi ‚šio pasaulio' žmogus, P. atmeta senųjų stoikų iš kinikų paveldėtąją pažiūrą, kad vien tik dora daro gyvenimą laimingą. Jam ir sveikata, gerovė ir kitos palankios gyvenimo aplinkybės nesančios abejingos (adiafora). Karneado (žr.) reikštą priekaištą, kad žmogus tegalįs būti tik arba ‚teisingas', arba savo naudos ieškąs, P. atrėmė tvirtinimu, kad kas žmogui iš tikrųjų gera, tas ir naudinga. Priešingai senųjų sofistų ir stoikų pažiūrai doros svarbą sudaro ne jos sąvokinis apibūdinimas ar tariamasis galėjimas jos išmokti, bet jos įkūnijimas savo gyvenime veiksmu. Cicerono posakį virtutis enim laus omnis in actione consistit (‚visa doros garbė jos vykdyme') buvo suformulavęs jau P.

Didžiausias P. nuopelnas yra graikų stoicizmo perteikimas romėnams ir sujungimas su romėniškumu. Keletą metų ištisai gyvenęs Romoje ir po to dažnai ten lankęsis, P. turėjo didelę įtaką Scipionui Afrikiečiui, jo mokytojui vėlesniam istorikui Polibijui ir romėnų vadovaujantiems sluoksniams. Ir pačiam P. Scipiono asmuo ir romėnai padarė didelę įtaką, juoba kad romėniškumas ir P. stoicizmas turėjo daug bendrų bruožų, kaip visuomeniškumą, aukštą pareigų ir veiklos vertinimą, įstatymų griežtumą. Valstybės ir tautos interesams tarnauja ir religija. P. skyrė 3 dievų rūšis: mitologinius, valstybinius ir fizinius. Mitologiniai atmestini, nes jiems priskirta nederančių ir nepadorių dalykų. Valstybiniai dievai reikalingi tautai, jie ir Romos valstybę padarė didelę. Fiziniai dievai, tikriau visa pripildąs ir valdąs dieviškasis protas su jo pasireiškimais graikų ir romėnų liaudies dievybėmis, teprieinami tik paskiriems tikriesiems filosofams. Sutikdamas su Aristotelio mokinio Dikajarcho veikale ‚Apie žmonių žuvimą' pareikšta nuomone, kad nepalyginti daugiau žmonių žuvę nuo žmonių, t.y. per karus ir revoliucijas, negu nuo kitų priežasčių, P. tvirtino, kad ‚nėra taip grasios pragaišties, kurios žmogus žmogui nebūtų padaręs'. P. raštų neišliko. Tėra žinomi tik keleto veikalų pavadinimai. Apie P. mokslą žinome iš Cicerono filosofinių raštų ir Varono.

A. Schmeckel, Die Philosophie der mittleren Stoa 1892; *L. Labowsky,* Die Ethik des P. 1934; *M. Pohlenz,* Antikes Führertum (Cicerono De officiis ir P. gyvenimo idealas) 1934; (") Die Stoa 1947; *M. van Straaten,* Panétius 1946; *W. Capelle,* Die griechische Philosophie IV, 1954. *A.Rkš.*

Panaktinis nakties metui iš valstiečių sodybų paeiliui skiriamas sargas, dv. trobesiams ir turtui nuo vagių ir gaisro saugoti. Nakties sargyba (‚panaktynia', kaip

kartais lietuviškai pažymima surašant inventoriuose valstiečių prievoles) baudžiaviniais laikais buvo pastovi pareiga. Paprastai pažymima, jog nakties sargyba ‚turi būti einama pagal seną paprotį'. O tas paprotys nebuvo vienodas. Pvz. 1636 Tverų vls. revizorių išleistuose prievolių nuostatuose nurodoma, jog kas savaitė nuo vieno valako paeiliui palivarke einama sargyba. XVII a. buvo įprasta, kad apie dv. trobesius paeiliui 2–3 p. budėdavo, kurie nustatytais protarpiais subarškindavo barškučiais. Buvo žinomos didžiosios ir mažosios p. sargybos. Rudenį, kai būdavo javai suvežti kluone, sargybos būdavo sustiprinamos. Kad ir toje srityje buvo ponų sauvalės, rodo 1680 Akmenės vls. valstiečių skundas. Pirma Akmenės dv. sargybon teeidavę po du p., o tada sargybos ‚ne pagal paprotį buvo pakeltos po 7' p. Kaip rodo Upytės pavieto Gudgalio dv. inventorius (1694), jau tada valstiečiai ir nuo ketvirčio valako kas savaitė iš eilės turėjo atlikti p. prievolę. Vasaros metu po vieną p. buvo reikalaujama prie arklių. P. pareigos valstiečiams išliko iki pat baudžiavos panaikinimo.

Pobaudžiaviniais metais daugelyje dvarų p. išnyko, bet 1905 didesnieji dvarai vėl juos buvo įsivedę. 1915–18 vokiečiai buvo įvedę p. sargybas telefono laidams ar kt. reikalams, išduodami jiems laku antspauduotas krivules. Jau nuo D. L. K-tijos laikų p. sargybos buvo įvestos ir miesteliuose, kur p. vaikščiodavo ištisą naktį (samdytas ar paeilinis) ginkluotas tik gumbine ir tarškindamas klegetais ar sukama tarškėle. Nepriklausomoje Lietuvoje p. tebuvo naktinis įmonių sargas.

Z. Gloger, Encyklopedja Staropolska IV 1903; *K. Jablonskis*, Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje 1934 159, 355; Lietuvos istorijos šaltiniai I 1955; Akty Vilenskoj Kommissiji XIV 249; XXXV 267. *Z.I.*

Panamá, Respublika de P., Vidurio Amerikos vst. siauriausioje žemyno vietoje tarp Atlanto ir Pacifiko vandenynų; 74.010 km², 1.024.000 gyv. (1959, 1940 — 620.000); sostinė P. City (žr.). Rytuose P. siekiasi su Kolumbija, o vakaruose jos kaimynas yra Kostarikas (Costa Rica). P. kanalas (žr.) ją dalija į dvi dalis. V. dalyj vyrauja apie 2000 m aukščio Sierra de Veragua kalnai, o žemesnė r. dalis yra išraižyta San Blaso Kordiljerų. Atlanto pakraščiai apaugę tropiniais karšto ir drėgno klimato miškais, o Pacifiko pusėj vyrauja savanos ir reti miškai. Lietingas sezonas trunka nuo V ligi IX mėn. Daugumas gyv. gyvena š.v. dalyj (Pacifiko pusėj); jie labai mišrūs: 65% metisų, 15% negrų, 10% baltųjų, 10% indėnų. Apie 93% gyv. yra kat.; protestantų apie 6%. Valstybinė kalba ispanų, prekybinė — anglų. Tik arti 2% viso žemės paviršiaus ploto ūkiškai naudojama ir tik r. pakraštyje yra didelių bananų plantacijų. Šalies pajamos gaunamos iš P. kanalo zonos (per 35%), laivininkystės ir turizmo. Kadangi dėl tam tikrų patogumų daugelio kraštų laivininkystės b-vės registruoja savo laivus kaip prirašytus P. uostuose ir plaukiojančius po P. vėliava, tai formaliai P. prekybos laivynas savo dydžiu (per 4 mil. b.r.t.) pasaulyj užima ketvirtą vietą. Iš P. išvežami bananai, kavos pupelės, tabakas, kakava, manilos kanapių pluoštas, mahagonio medis, kokoso riešutai. Piniginis vienetas balboa prilygsta JAV doleriui; apyvartoj nėra banknotų (išskyrus JAV dol.), kursuoja tik monetos. Iškasama mangano ir aukso. Gerai išvystytas gyvulių (galvijų) ūkis su apie 700.000 raguočių (1958). Apie 80% viso eksporto paima JAV, kurios duoda apie 50% importo. Krašte įvestas privalomas mokslas vaikams nuo 7 ligi 15 m. amžiaus. P. City mieste veikia valstybinis univ.

I s t o r i j a. P. sąsmauką pirmasis pasiekė 1501 Rodrigo de Bestidas. 1503 įkurta atskira P. provincija, kurios gub. paskirtas Balboa. Ispanijos kolonizacijos metu P. vaidino svarbų vaidmenį kaip pagrindinė išeities bazė į Pacifiko pakraščius P. Amerikoj. 1718 ispanų N. Granados vicekaralijos dalis, 1821 nuo jos atsiskyrė ir prisijungė prie Kolumbijos. 1903 su JAV pagalba atsiskyrė nuo Kolumbijos ir pasiskelbė nepriklausoma. Už suteiktą pagalbą JAV gavo P. kanalo juostą.

L. O. Ealy, The Republic of P. 1951; *W. Herzog*, P. 1950. *A.B.*

Panama (iš Panamos) 1. didelis sukčiavimas, pareigūnus paperkant; 2. palmės plaušų skrybėlė plačiais bryliais.

Panamá City Panamos respublikos sostinė ir didžiausias jos mst. prie Pacifiko ir Panamos kanalo, nesveikame tropiniame klimate; 238.980 gyv. (1958). Kat. arkiv. rezidencija, du univ., alaus, batų, baldų pramonė. P.C. uostas yra seklus, netinka jūros laivams, nes ir pats mst. pastatytas ant koralinio pusiasalio. Jo uostas yra Balboa Panamos kanalo zonoj. P.C. įkurtas 1519 kaip viena pirmutinių europiečių kolonijų bazių Amerikoj. 1776 statytos katedros bokštai apdengti perlamutru. XVII–XVIII a. P.C. buvo svarbiausias ispanų

uostas Pacifiko krante. 1671 nusiaubtas anglų ir vėliau atstatytas kitoj vietoj, už 7 km į v. nuo buv. mst.

Panamerikinė Unija (Pan American Union) apima visas Amerikos žemyno valstybes, išskyrus Kanadą, užtikrinti tarpusavio taikai ir ūkiniam bendradarbiavimui. Išaugo iš panamerikinio sąjūdžio, 1949 sukūrusio Amerikos Valstybių Organizaciją (Organization of American States).

Lotynų Amerikos valstybių bendradarbiavimas buvo bandomas organizuoti jau XIX a. Pirmoji šiam reikalui konferencija S. Bolivaro (žr.) iniciatyva buvo sušaukta 1826 Panamoje. Tačiau joj dalyvavo tik 5 valstybės. 1826–89 įvyko 11 tokių mažiau ir labiau gausių konferencijų, skirtų Lotynų Amerikos saugumui prieš Europą ir JAV skatinti. Pasiekta buvo nedaug. JAV pradėjo domėtis Lotynų Amerikos valstybių bendradarbiavimu XIX a. gale, kai valstybės sekr. J. G. Blaine 1882 sukvietė į Vašingtoną Lotynų Amerikos valstybių konferenciją, ji tačiau buvo atidėta ir įvyko tik 1889. JAV interesas Lotynų Amerika augo palaipsniui, ypač inspiruojamas JAV saugumo ir prekybos sumetimų. Todėl nors panamerikiniame sąjūdyje JAV ėmė vaidinti pagrindinį vaidmenį jau nuo 1889, JAV susirišo su Lotynų Amerika ryšiais tik po II pas. karo, kai iškilo reikalas organizuotis prieš komunizmo agresiją ir infiltraciją. 1948 įvykusioje 9-toje Amerikos valstybių konferencijoje sąjūdžiui buvo duota aiški organizacijos forma ir priimta jo konstitucija. Perorganizuotas sąjūdis buvo pavadintas Amerikos Valstybių Organizacija. Paskelbusi narių lygybę savo pagrindiniu organizaciniu principu, organizacija pasisakė prieš kišimąsi į narių vidaus reikalus, tačiau už taikos, saugumo ir įvairiopo bendradarbiavimo ugdymą. Vėlesnėse konferencijose (ypač Vašingtono deklaracijoje 1951) organizacija užsiangažavo vieningai veikti agresijos atveju, pasiūlė priemones prieš naminį komunizmą, rekomendavo ekonominę politiką. Organizacijos darbui vykdyti įteisinti trys organai: tarpamerikinė konferencija, pasitariamoji užsienio reikalų ministrų konferencija ir organizacijos taryba. Tarpamerikinė konferencija, šaukiama kas 5 m., yra aukščiausias organizacijos organas. Užsienio reikalų ministrų konferencijos šaukiamos iškilus reikalui, ypač kai svarstomos priemonės suvaldyti agresijai. Organizacijos taryba yra nuolatinė institucija su būstine Vašingtone. Jai pagelbėti buvo įsteigtos trys tarybos. Viena taryba rūpinasi ekonominiais ir socialiniais reikalais, kita — kultūriniais reikalais, o trečioji yra juristų taryba teisiniams klausimams spręsti. Nuolatinė organizacijos institucija kartu su generaliniu sekretoriatu žinoma P.U. vardu. Ji organizuoja ekonominį, socialinį, kultūrinį ir juridinį bendradarbiavimą.

J. B. Lockey, Pan Americanism: Its Beginning 1920; *J. Cabot,* Toward Our Common American Destiny 1955; *J. F. Rippy,* Globe and Hemisphere 1958; Pan American Union (Vašington) leidiniai.

V.Vrd.

Pan-Amerikos kelias (Panamerican Highway) transkontinentinis, auto susisiekimui tinkamas kelias, jungiąs Aliaską su Argentina (Buenos Aires). Jis tiesiamas daugiausia žemyno v. pakraščiu (1960 sunkiausi tarpai Vidurio Amerikoj ir Kolumbijoj dar nebaigti) ir, išskyrus Honduro Tegucigalpą, jungs visas abiejų Amerikų sostines. Iš viso su atsišakojimais bus apie 26.000 km ilgio. Jo tiesimas iš dalies finansuojamas JAV iždo. Šio kelio nutiesimo idėja kilo 1923 ir jos įgyvendinimas buvo nutartas specialiai šiam reikalui sušauktame kongrese Santiago mst., Čilėj.

Panamos kanalas 81 km ilgio dirbtinis vandens kelias skersai 65 km pločio Panamos sąsmauką, jungiąs Atlanto vandenyną (Karaibų jūrą) su Pacifiku. Jo ilgis nuo vieno vandenyno kranto linijos ligi kito yra 64,3 km. Šalia Sueso kanalo P.k. yra antrasis iš eilės pasaulyj svarbumu tarptautinei navigacijai. Ypatingos strateginės ir ūkinės reikšmės jis turi JAV, nes pvz. vandens kelią tarp Naujorko ir San Francisco sutrumpina 13.000 km. P.k. paviršius yra 91,5–305 m pločio, gylis 13 m. Iš Atlanto vandenyno pusės į kanalą išgilintas 7 km ilgio, 13 m gylio ir 150 pločio įplaukimo kelias, o iš Pacifiko pusės 8 km ilgio tokia pat vaga. Netoli jo pabaigos P.k. pereina į 3 Gatuno šliuzus, kuriais laivai pakyla 26 m ir įplaukia į tvenktinį Gatuno ež., susidariusį užtvenkus Chagres upę. Užtvanka yra 2400 m ilgio ir 31 m aukščiau j.l. Šliuzų kameros yra dvilypės, t.y. tuo pačiu metu viename šliuze vienas laivas gali būti pakeliamas, o kitas, plaukiąs priešinga linkme, nuleidžiamas. Iš Gatuno ež. toliau Pacifiko linkme prasideda iškastas ruožas Gaillard Cut (kitaip Culebra Cut), 12,8 km ilgio, 13,5 m gylio ir dugne 90 m pločio. Jis tęsiasi ligi Pedro Miguel šliuzo, kuris laivus pakelia 9 m. Iš ten laivai patenka į Miraflores ež., kurio paviršius yra 17 m aukščiau Pacifiko

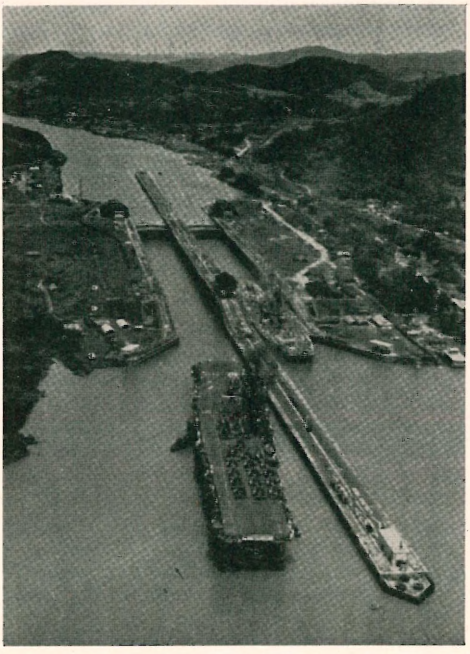

Panamos kanalas

vandens lygio. Iš jo dviem šliuzais laivai nuleidžiami ligi vandenyno lygmens. Kelionė per visą P.k. trunka 7–8 val. Nuo jo atidarymo (1914 VIII 15) ligi 1952 VI 30 pro jį praplaukė iš viso 157.568 laivai su 769.482.214 t važtos. 1938 praplaukė 5524, o 1958 9187 laivai, iš kurių 2023 buvo JAV, o kiti britų, norvegų ir kt. kraštų. Važtos pergabenta: 1938 27.386.000 t, 1952 — 33.610.513 t ir 1958 48.125.000 t. Pajamų iš mokesčio už praplaukiančius laivus nuo 1914 ligi 1952 gauta 670.284.869 dol.

Istorija. Kanalo per Vidurio Amerikos sąsmauką idėja buvo iškelta XVI a. pirmųjų ispanų Amerikos tyrinėtojų. 1523 Ispanijos karalius Karolis V įsakė ištirti Panamos siaurumą, 1534 buvo pasiūlyta kanalui panaudoti Chagres upė, t.y. maždaug ta pati vieta, kuria po 400 m. tapo iškastas P.k. Kanalo idėją vėl išpopuliarino A. von Humboldto raštai XIX a. pradžioje. 1819 Ispanijos vyriausybė nutarė iškasti kanalą ir šiam reikalui įkurti b-vę, bet planus beruošiant Vidurio Amerikos kraštai sukilo prieš ispanus, ir numatyto kanalo vieta išslydo iš sumanytojų rankų. Aukso atradimas 1848 Kalifornijoj ir žmonių į ją plūdimas vėl pagyvino reikalą. 1850–75 tyrinėjimai išaiškino esant dvi galimybes iškasti kanalą: per Panamą, arba per Nikaraguvą. 1876 Paryžiuje įkurta tarptautinė b-vė Société Civile Internationale du Canal Interocéanique; jos atstovas L. N. Bonaparte-Wyse 1878 gavo iš Kolumbijos koncesiją iškasti kanalą. 1879 Prancūzijos vyriausybės iniciatyva buvo įkurta P.k. b-vė (jos pirm. pakviestas Sueso kanalo iškasėjas F. de Lesseps), ir ji atpirko už 10 mil. frankų Wyse koncesiją. B-vė pradėjo kasti 8,8 m gylio ir 22 m pločio dugne kanalą, kurio vandens paviršius turėjo būti sulig j.l. Po kelerių metų darbo paaiškėjo, kad su turimu kapitalu nebus įmanoma tokį kanalą iškasti. Planas pakeistas įvedant šliuzus. Prie projekto vykdymo sunkumų prisidėjo ir gamtos nenumatytos kliūtys. Kanalo zonoj siautė geltonasis drugys, nuo kurio kasmet mirdavo tūkstančiai kanalo kasimo darbininkų. Visa tai privedė prie bankroto, ir 1889 V darbas sustojo, įvykdžius apie trečdalį viso projekto. Bankrotas virto didžiausiu finansiniu skandalu: 500.000 akcininkų neteko 1.400.000.000 aukso frankų. B-vės valdyba drauge su Lessepsu buvo patraukta į teismą ir nuteista, bet nenubausta kalėjimu. 1894 įkurta nauja b-vė bandė kasimą tęsti, bet įsitikinusi nepasisekimu, ypačiai kai kanalo klausimu pradėjo domėtis JAV, 1902 darbus nutraukė ir savo teises bei atliktą darbą pardavė JAV. 1899 JAV kongresas išrinko specialią komisiją ištirti kanalo iškasimo galimybes ir parinkti jam tinkamiausią vietą. Iš pradžių komisija buvo pasirinkusi Nikaraguvos versiją, bet 1902 apsistojo ties P.k. 1906 kanalo projektą patvirtino kongresas. Po nepavykusių bandymų atiduoti kanalo iškasimą privatiems kontraktoriams, prez. T. Rooseveltas visą projektą pavedė įgyvendinti armijos inžinerijos tarnybai. Darbams vadovavo plk. W. Goethals. Kanalas baigtas kasti 1914. Darbus vykdant buvo iškasta apie 170 mil. m^3 žemių ir uolų. Visa kanalo zona buvo išvalyta nuo geltonąjį drugį platinančių uodų. Iš viso kanalas kainavo 366.650.000 dol.

W. St. Lee, The Strength to Move a Mountain 1958; *Ch. Ganter,* Panama 1954; *G. Mack,* History of the Panama 1944. *A.B.*

Panamos kanalo juosta teritorijos ruožas skersai Panamos sąsmauką, maždaug po 8 km į abi puses nuo Panamos kanalo vidurio linijos. Hay–Bunau–Varillos 1903 XI 18 sutartimi Panamos respublika atidavė JAV amžinam naudojimui ir administravimui šią juostą, kad joje būtų iškastas, operuojamas, prižiūrimas ir apsau-

gotas kanalas. Pagal 1912 Panamos Aktą juostos administravimą vykdo JAV prezidento skiriamas gubernatorius. 1936 sutartimi (ratifikuota 1939) 1903 sutartis reviduota. Adm. centras yra Balboa Heights. Daugumas gyv. (1960 iš viso apie 55.000) verčiasi kanalo ir glžk. priežiūros darbais. Juostos plotas 1417 km², kur vandens plotas 494 km².

Panara upelis Ašmenos aps., Ašmenos (Neries) deš. intakas, 13 km ilgio; teka į š.v., kair. intakas Mirkliškė.

Panarabizmas sąjūdis, siekiąs arabų tautų ir valstybių bendradarbiavimo ypač politinėj plotmėj. Tai tautinis sąjūdis, pagrįstas bendra arabų kalba. P. pradai susekami Sirijoj jau XIX a. antroj pusėj. Jis kilo čia europiečių įtakoj, nors ir buvo nukreiptas prieš juos; veikė ir prieš Turkijos imperiją ir siekė arabiškos Sirijos išlaisvinimo. Kai po I pas. karo prancūzai gavo Sirijos mandatą, prasidėjo revoliucinis sąjūdis prieš juos, vykęs iki Sirijos ir Libano nepriklausomybės pripažinimo (1936). Toliau panarabiška srovė po II pas. karo gavo impulso iš Palestinos mandato ir žydų infiltracijos į šį kraštą. Pamažu brėstant Izraelio valstybės projektui, aplinkinių kraštų arabai būrėsi bendrai akcijai prieš ją. Tam įvyko jų valstybių atstovų suvažiavimas Kaire 1945 ir buvo įkurta Arabų lyga, veikianti prieš žydišką Izraelio valstybę. Arabiško nacionalizmo įtaka žymi ir Alžiro sukilime, kurį visi arabai remia. Ryškiausią p. suklestėjimą rodo Egiptą ir Siriją apjungusios Jungtinės Arabų Respublikos įkūrimas, kur iškilo naujojo Egipto vado Nasserio vaidmuo panarabiškame sąjūdy.

M. Laissy, Du panarabisme à la Ligue arabe 1948. *J.J.*

Panariciumas (panaritium) piršto audinių uždegimas, kyląs dėl infekcijos, patekusios į gilesnius piršto sluoksnius pro įskilusią ar įplyšusią panagio odą, arba pro įdūrimus bei sužeidimus bet kurioj piršto vietoj. Uždegimas gali apsiriboti panage (p. unguinale), oda (p. cutaneum), paode (p. subcutaneum), gali pasiekti sausgyslinę makštį (p. tendineum), kaulą (p. ossale), sąnarį (p. articullare) ir gali būti bendras visų piršto dalių uždegimas. Skeltanagių gyvulių panagių uždegimas taip pat vadinamas p.

Panarūtė žr. Juodgrūdė.

Panas (gr. Pan) sen. graikų piemenų ir bandų dievas Arkadijos kalnų krašte, Hermio ir nimfos sūnus. Jis buvo vaizduojamas ožio kojomis ir ožio galva, iš kurios vėliau teliko ragai ir ožio barzda žmogaus veide. Būdamas ožys, P. įsiterpdavo Dioniso palydovų būrin ir kartais vadovaudavo satirams ir silėnams. Pagal savo ožišką prigimtį P. buvo geidulingas ir užkabinėdavo nimfas. Nimfa Syrings (‚Vamzdis, Piemenų vamzdelis'), bėgdama nuo P., savo seserų buvo paversta nendrynu. P. nupiovė keletą nendrių ir, pridėjęs prie lūpų, išrado piemenų vamzdelį. Vidudienį, kai per vasaros karštį gyvuliai ir žmonės miega, P. nelauktais garsais staiga sukeldavo ‚paniškąją baimę'. Jis išgąsdinęs ir naktį prieš Maratono mūšį persus, užtat atėniečiai įvedė P. kultą ir akropolio šlaite pastatė jam šventovę. Kadangi žodis pan graikiškai reiškia ‚visa', tai vadovaudamiesi šia klaidinga etimologija filosofai mistikai pavertė P. visatos dievu. P. buvo gausiai vaizduojamas mene ir literatūroje. P. pav. žr. LE VII, 437.

F. Brommer, Satyroi 1937; *F. G. Jünger,* Griechische Götter: Apollon, Pan, Dionysos 1943; *R. Herbig,* Pan 1949. *A.Rkš.*

Panaša (analogija) proporcijos ar panašumo santykis tarp dviejų ar daugiau daiktų. Caietanus nurodo tris pagrindines p. rūšis: a. nelygybės p. — dviem skirtingoms būtybėms priskiriamas ta pačia prasme tas pats tarinys, bet kadangi būtybės nėra lygiai tobulos, jos nelygiai toje tobulybėje dalyvauja; pvz. stalas ir šuo yra kūnai, bet šuo yra tobulesnis kūnas už stalą. b. Atribucijos p. — dvi būtybės skirtingai santykiauja su bendru tariniu; pvz. žmogus ir vaistai yra sveiki, bet žmogus yra sveikas tiesiogiai, o vaistai — tiek, kiek jie yra sveikatos priežastis. c. Proporcingumo p. — dviem būtybėms priskiriamas tas pats turinys pagal tam tikrą proporciją; pvz. žmogus ir Dievas yra būtybės, bet Dievas yra pilnesnė būtis negu žmogus, ir todėl Dievo atveju ‚būtis' naudojama pilnesne prasme negu žmogaus. Kai nelygybės p. tarinys reiškia tą patį, tai proporcingumo p. žodžio prasmė keičiasi pagal to daikto esmę. Šv. Tomas Akvinietis šį skirtumą išreiškia šitaip: pirmoji p. yra tiktai pagal ‚būti'; antroji — vien tik intensinė; trečioji — ir pagal ‚būti', ir intensinė. Pagal Caietanų, proporcingumo p. yra tikroji p., ir ji yra ypač svarbi tomistinėje metafizikoje, kuri yra hierarchinė metafizika, visas būtybes rikiuojanti pagal būties pilnumą. Šiuo atveju yra pereinama iš vieno būties laipsnio į kitą, ir kiek aukštesnio lygio būtybė yra tobulesnė, tiek sąvoka jai yra pilniau pritaiko-

ma. Klasiškas proporcingumo p. pavyzdys yra Šv. Tomo Akviniečio būties p. teorija. ‚Būtis' yra priskiriama Dievui ir žmogui p. keliu. Vartojant abstrakciją, sąvoka yra sudaroma iš pojūčių ir priskiriama Dievui proporcingumo p. būdu. Tą patį galime pasakyti ir apie kitas Dievui priskiriamas tobulybes. Ši teorija yra tomizmo atsakymas į neoplatonizmo iškeltą problemą: jeigu tobulybė ir tuo būdu Dievas yra sutapatinami su begalybe, kokiu būdu žmogus gali apie Dievą kalbėti ir Jį pažinti?

P. taip pat reiškia argumentavimo formą, kur iš fakto, kad du daiktai turi tą pačią savybę, išvedama, kad jie turės ir kitą tą pačią savybę. Šio argumento tikrumas pareina nuo pirmojo panašumo svarbos: juo jis yra daugiau esminis, juo tikresnė bus išvada.

H. Lyttkens, The Analogy between God and the World 1952. *K.Skr.*

Panatenėjos (gr. Panathēnaia, lot. Panathenaea) senovėje didžiausia visų atėniečių šventė Atėnės garbei. Didžiausios P. (gr. P. megala) būdavo švenčiamos rugpiūčio pradžioje kas ketveri metai trečiaisiais olimpiados metais su sporto rungtynėmis, mūziniais agonais ir eitynėmis, nešant Erechtėjono Atėnei naują drabužį (peplos, lot. pallium), kurį austi ir siuvinėti buvo garbinga kilmingų miesto mergaičių privilegija. Partenono frize pavaizduota iškilmingos eitynės ir Atėnė, priiminėjanti dovanas.

L. Deubner, Attische Feste 1932.

Panauda sutartis, kuria viena šalis leidžia antrai šaliai be atlyginimo naudotis jos daiktu (kilnojamuoju turtu), o antroji šalis įsipareigoja grąžinti daiktą po sutarto laiko tokiame pat būvyje, kaip gavo. Gyvenime tai yra viena iš labiausiai paplitusių sutarčių, tik kasdieninėje kalboje paprastai vadinama paskolinimu (pvz. arklo, knygų ir t.t.), kuris iš esmės skiriasi nuo paskolos (žr.) sutarties teisine prasme. P. yra būdinga nebuvimas atlyginimo elemento už pasinaudojimą. Jei yra sutariamas atlyginimas, tai paverčia sutartį į nuomą (žr.). P. sutartis gali būti sudaroma visokia sutarčių forma: žodine, rašytine ar pas notarą, bet dažniausiai būna sudaroma žodžiu. *V.Čp.*

Panavaitė-Stankienė Vanda (g. 1925 VII 5 Puziniškio vsd., Tauragnų vls., Utenos aps.) mokėsi 2 metus Švenčionių mokytojų seminarijoj ir, ją uždarius, trečius metus Ukmergės mokytojų seminarijoj. Nespėjusi mokslo baigti 1944 paliko Lietuvą, 1949 atvyko iš Vokietijos į Kanadą (ten Hamiltone vadovavo liet. tautinių šokių grupei), 1956 persikėlė į JAV ir apsigyveno Čikagoj. Rašė eilėraščių nuo pradžios m-los. 1942/43 Karyje išsp. eilėraštis Kariui (Aš verkiau parimus tarpvartėj darželio), įautriai išsakęs mergaitės jausmus kariui, virto populiaria daina tiek Lietuvoje, tiek išeiviuose. Nors gimusi Utenos aps., P.-S. yra vilnietė — švenčioniškė.

Panavas Juozas (g. 1910 V 21 Gaveikiškės k., Daugėliškio vls., Švenčionių aps.) kunigas. Vytauto D. gimn. Vilniuje baigė 1930, Vilniaus kun. seminariją ir S. Batoro univ. teologijos fak. 1936. Vikaravo Eišiškėse ir Palūšėje, 1939–42 Vilniaus įgulos (Šv. Ignoto) bžn. rektorius ir tuo pat metu 1941 savisaugos dalinių ir mergaičių gimn. kapelionas. 1942 paskirtas į Vilniaus kuriją notaru-sekr. Veikė Šv. Kazimiero d-joj ir skautuose, rašė Vilniaus Rytojuje, Jaunimo Drauge. 1944 pasitraukęs iš Lietuvos, Vokietijoj buvo Kempteno liet. gimn. ir darbo kuopų kapelionu. 1949 atvyko į JAV, nuo 1950 vikaravo, kapelionavo ir mokytojavo Grand Rapids, Mich., nuo 1956 Muskegon, Mich., vikaras ir vietos kat. gimn. mokytojas.

Panax žr. Žinšenis.

Panceris (Pancierius) Silvestras (1856 Žemaitijoje — I pas. karo metu) kun. 1891 rusų baustas Kuliuose, 1893 kaip Aknystos klebonas, 1905–06 kaltintas, kad Ylakiuose priklausė ‚lietuviškai revoliucijai'. Yra spausdinęs korespondencijų Vilniaus Žiniose, Vienybėje, Viltyje.

Panczerzyński žr. Pancežinskis.

Pancežinskis (Pancerzyński) 1. Česlovas (1854 VII 19 Ašvėnuose, Viekšnių vls., Mažeikių aps. — 1908 I 26 Vilniuje) inžinierius. Baigęs Šiaulių gimn., studijavo Petrapily. Buvo vienas iš Petrapilio liet. studentų d-jos organizatorių ir jų leisto Kalvio-Melagio (žr.) bendradarbis.

2. Karolis Petras (m. 1729 II 19) Vilniaus vysk. Jo prosenelis karaliaus Batoro laikais atsikėlė iš Poznanės ir apsigyveno Ukmergės aps.; senelis Jonas P. buvo Lietuvos tribunolo teisėjas ir seimų atstovas; tėvas Jurgis P. titulavosi karaliaus kariuomenės plk., nors kariuomenėje netarnavo. P. studijavo Vilniaus akad. ir įgijo filosofijos dr. laipsnį. Turėjo keletą bažnytinių beneficijų: buvo Minsko, Kražių (nors į Kražius nebuvo visai atvykęs) ir Brzostowicos klebonu, Smolensko kan.; 1697 tapo Vilniaus kapitulos kan., o vėliau prel., 1698 išrinktas Vilniaus kapitulos pro-

kuratoriumi teismo bylų reikalams; jam buvo pavesta rašyti kapitulos raštus ir tvarkyti jos dokumentus. 1709 ėjo Lietuvos raštininko pareigas ir pirmininkavo Lietuvos tribunole; rusų-švedų karo metu 1709 buvo Vilniaus vysk. ir kapitulos deleguotas vykti pas carą Petrą D. prašyti, kad rusų kariuomenė nesunaikintų bažnytinių dv. ir neapdėtų jų kontribucijomis. 1712 X 5 paskirtas Hieropolitano tituliniu vysk. ir Vilniaus sufraganu Gudijos sričiai, o 1721 IX 24 Smolensko vysk. Mirus vysk. M. Ancutui, karalius Augustas II 1724 I 31 nominavo P. Vilniaus vysk., o pop. Benediktas XIII IX 11 nominaciją patvirtino. 1725 pradžioj P. atvyko į Vilnių ir atliko iškilmingą ingresą į katedrą. 1728 jis įsteigė Gardine bonifratrų vienuolyną, koplyčią ir prieglaudą, o prie Vilniaus katedros — naują altariją. Rūpinosi, kad bažnytiniuose dv. prižiūrėtojai respektuotų valstiečių teises ir jų neišnaudotų. Artimiausias jo bendradarbis buvo vysk. sufraganas Jurgis Kazimieras Ancuta.

Vatikano archyvas, Proc. Cons. vol. 109 f. 6; Secr. Br. vol. 2537 f. 675; *W. Przyałgowski*, Żywoty Biskupów Wileńskich 1860; *J. Kurczewski*, Biskupstwo Wileńskie 1912; (") Kościół Zamkowy III 1916; Hierarchia Catholica V 1952. *R.Krs.*

Panchromatinis (gr.) jautrus visoms matomoms optinio spektro spalvoms ir nematomiems infraraudoniems spinduliams. P. emulsija leidžia gauti spalvotas fotografijas ir kinofilmus (žr. Fotografija).

Pancreas žr. Kasa.

Pančanka Pimien (g. 1917 Taline) sovietinis gudų rašytojas. Mokėsi Horkų žemės ūkio akad. ir Minsko mokytojų inst. Poezijos rinkiniai: Upieŭnienaść 1935, Daroha vajny 1943, Dalokija stancyi 1945, Vieršy i paemy 1953. Vaizduojami kariai ir Gudijos sovietiniai partizanai. Romane Krynicy 1957 parodyta kolchozų inteligentija.

Narysy pa historyi bielar. literatury 1956. *A.Ržc.*

Pančatantra (skr. ‚penki skyriai') sen. indų pasakų rinkinys. Daugelis variantų, seniausiu laikomas kašmirinis Tantrakhayika iš IV–V a. pr. Kr. Pagrindingai IX–XII a. perdirbtas variantas vad. Pančakhyanaka. Turėjo didelio poveikio įvairių tautų pasakoms.

J. Hertel, Das Pañcatantra 1914; *F. Edgerton*, The Panchatantra Reconstructed 1924.

Pančiojimas arklio ar kito gyvulio priešakinių kojų susiejimas. Leisdami į ganyklas, ypač naktigonei, arklius pančiodavo suktiniu pančiu. Juo apsieja vieną koją, suveja abu pančio galus ir, apsiejęs antrąją koją, pančio galo mazgą perkiša per antrojo jo galo kilpą. Seniau arklius nakčiai pančiojo ir geležiniais pančiais, kad arkliavagis jų lengvai nepasigrobtų. Eiklias karves piemens pančiodavo tik gavę kerdžiaus arba paties šeimininko sutikimą. Atskirais atvejais pančiojo avis, kiaules, net senes žąsis ir prieauglį vedžiojančias vištas. Žąsis ir vištas pančiojo mastelėmis ar audeklo rėželiais.

Panda 1. m a ž o j i (Ailurus fulgens) meškėnų šeimos žinduolis gyvulys, gyvenąs r. Tibete ir p.r. Himalajuose. P. yra didelės katės dydžio, rausvai rudo plauko, smailiomis ausimis, ilga gauruota uodega. Minta vaisiais, kiaušiniais, gerai laipioja medžiais.

2. D i d ž i o j i (Ailuropoda melanoleuca) gyvena p.v. Kinijoj (1800–4000 m aukščio kalnuose) ir yra visai kitas gyvulys,

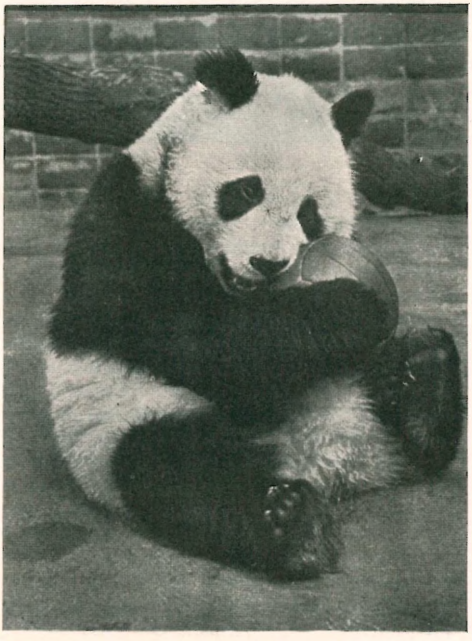

Didžioji panda

nedidelio lokio dydžio, balto plauko su juodomis kojomis, ausimis ir skersine juosta ties priešakinėmis kojomis; apie akis yra taip pat juoda dėmė ir tai teikia jai komiškos išvaizdos. Minta daugiausia bambukų ūgiais. Ji yra labai retas gyvulys; žinovų nuomone, jų esama (1960) iš viso pasaulyj apie 40–50.

Pandanas (Pandanus) pandaninių šeimos augalas, tropinių sričių savaiminis. Apie 20 skirčių. P. n a u d i n g a s i s (P. u-

Pandėlys

tilis) iki 20 m aukščio, palmiškos išvaizdos, Madagaskare, Indijoje. Vaisiai valgomi, šaknys duoda gerą pluoštą, lapai vartojami popieriui ir kt. P. gražūs ir mėgiami kambariniai augalai.

Pandantyvas (prc. pendentif) kupolo vidaus išpiova tarp kupolą nešančių arkų. P. tarpininkauja tarp ketvirtainės apatinės dalies ir kupolo apskritimo. Iš vidaus žiūrint, p. turi sferiškai įgaubto trikampio formą (žr. pav. LE III, 55; XI, 289). P. dažnai puošiami mozaikomis, reljefinėmis skulptūromis ar ornamentais.

Pandaras (gr. Pandaros) gr. mitologijoj trojiečių šaulys, kuris, paleisdamas strėlę į Menelają, niekais pavertė graikų ir trojiečių sudarytą sutartį; vėliau jį užmušė Diomedas; P. virto priesaikos laužytojo pavyzdžiu.

Pandektai (Pandectae) žr. Corpus juris civilis.

Pandėlỹs mstl. Rokiškio aps., vls. (sovietinėj okupacijoj rajono) centras; per 1000 gyv. (1940; 1923 buvo 847 gyv.). P. yra prie Apaščios upės, prie Biržų–Rokiškio (28 km) vieškelio; siaurojo glžk. stotis tarp Skapiškio ir Suvainiškio. Nepriklausomybės metu P. buvo valsčiaus įstaigos, policijos nuovada, paštas, 6 komplektų pradžios m-la (dabar paversta vidurine), valstybinė biblioteka (nuo 1937), apylinkės teismas, rajono agronomas, girininkija (Puodžialaukės dv.), ligoninė, vaistinė, trys gydytojai, veterinarijos gydytojas, akušerė. Ūkinės įmonės ir įstaigos: 1925 Ūkininkų s-gos įkurta pieninė (visoj Lietuvoj didžiausios sviesto produkcijos — 1937 pagaminta sviesto 395.808,8 kg, pieno iš 1592 statytojų priimta 8.978.355,5 kg), žemės ūkio kooperatyvas Dirva, 1924 suorganizuota žemės ūkio smulkaus kredito d-ja, du malūnai, lentpiūvė, vilnų verpykla ir milo vėlykla, 1936 suorganizuota kooperacinė plytų gamybos b-vė Plyta, pastačiusi plytinę. Žydai turėjo kelias krautuves ir smulkaus kredito d-ją. Elektros šviesą teikė pieninė. Didelė durpių gamykla (apie 100 darbininkų) patenkindavo ne tik pieninės ir mstl. kuro pareikalavimą, bet teikė kurą ir daugeliui apylinkės gyv. Pirmoji vartotojų b-vė buvo įkurta prieš I pas. karą ir veikė 1909–14. Nepriklausomybės metu stiprus buvo Ūkininkų s-gos skyrius, įkūręs pieninę ir išplėtęs trąšų, žemės ūkio mašinų ir kt. prekybą; jis buvo priverstinai likviduotas 1934. Be kat. bžn., miestely dar buvo 2 žydų sinagogos, o Kaliamiesčio k. — liuteronų koplyčia. Dideli plačios apylinkės turgai vykdavo antradieniais. P. vls. ūkininkai gyveno pasiturinčiai, nes žemė yra gana derlinga, ir buvo išplėstas pieno ir kiaulių ūkis. Sureguliavus Apaščią bei Lėvenį ir įvykdžius žemumų drenažą, buvusios pelkės bei durpy-

nai buvo paversta kultūrinėmis pievomis. Iš P. apylinkės kilę vysk. A. Urbšas, plk. Ad. Urbšas, dailininkas P. Kiaulėnas, ekonomistas J. Audėnas, dr. R. Zalubas, gyd. E. Kaupelytė-Ragaišienė-Biliūnienė, dainininkė Pr. Kaupelytė-Kaveckienė, literatūros kritikas V. Kubilius, P. Kesiūnas ir kt.

A.B. ir J.Jn.

Istorija. P. mstl. žinomas jau XVII a., kai Gedeono Rajeckio lėšomis čia buvo pastatyta mūrinė Marijos Vardo bažnyčia (1665) ir įsteigta par. Bžn. perstatyta 1801 Koscialkovskio. Vysk. Valančiaus ganytojavimo laikais ten buvo klebonais: lietuvių raštijai pasitarnavęs kun. Kaz. Prielgauskas, kuris P. ir mirė 1856; kun. Alb. Rubavičius dėl sukilimo dar 1868 rusų žandarų buvo krėstas ir kurį laiką suimtas. Švietimo darbu pasireiškė P. miręs kun. Pr. Viksva. P. par. 1887 turėjo 1848 tikinčiuosius, filiją Kuprelišky ir koplyčią Apaščios k. Nuo 1926 P. priklauso Panevėžio vysk. (iš pradžių Vilniaus, nuo 1849 Žemaičių vysk.), Kupiškio dekanatui; 1940 turėjo 4829 parapiečius.

XIX a. P. vls. priklausė Zarasų aps. 1831 V 29 sukilėliai prie P. nelauktai užpuolė ir sumušė iš Kupiškio atvykusį jų malšinti Terleckio vadovaujamą dalinį. P. dv. su 2466 dešimtinėmis žemės, seniau priklausęs grafui Chreptavičiui, nuo 1767 buvo valdomas Koscialkovskių. 1859 mstl. buvo 43 kiemai su 430 gyv., žydų m-la, pradžios m-la (1879 mokėsi 50 vaikų); 1902 P. vls. turėjo 106 vietoves su 586 kiemais; ūkininkų gyv. buvo skaitoma 7211, kurie dirbę 11.627 dešimtines žemės. P. mstl. turėjo 1550 gyv., kurių daugumas buvo žydai, ir krautuvės buvo jų rankose. Pandėliečiai pasireiškė 1905 sąjūdyje; po vienu prašymu-reikalavimu carui buvo pasirašę apie 900 asmenų. P. m-la 1909 tiek daug turėjo mokinių, kad reikėjo statyti antruosius mokyklos namus. 1909 VII 1 atidarytas pašto skyrius. P. vls. Ažubalio k. yra Pečgalio piliakalnis. Ant Kapukalnio kalvos yra akmuo su iškaltomis suaugusio ir vaiko pėdomis.

Słow. geogr. VIII 1887; XV 1902; Šaltinis 1909 nr. 29, 37, 40, 49; *J. Kurczewski*, Biskupstwo wileńskie 1912; *A. Alekna*, M. Valančius 1922, 26–27, 260; *Pr. Barkauskas - A. Vabalas*, Vadovas po Lietuvą 1938; Elenchus eccl. prov. Lituanae 1940.

P.J.

Pandemija (gr.) visuotiniai išsiplėtusi epidemija.

Pandemoniumas (gr.) piktųjų dvasių, arba demonų, visuma, jų susirinkimo vieta.

Pandion haliaetus erelis žuvininkas. Žr. Erelis.

Panditas (skr. pandit ‚gudrus, mokytas') nuo senovės visų rūšių indų mokslininkų titulas, ypačiai bramanų.

Pandora (gr. nuo pan ‚visa' ir dōron, ds. dōra ‚dovana') 1. graikų mitologijoje, pagal Hesiodą, pirmoji Zeuso liepimu Hefaisto sutvertoji moteris. Dievai apdovanojo ją visomis žavėjimo dovanomis, tačiau Zeusas davė jai molinį indą, kuriame buvo uždarytos ligos, vargai, nelaimės. Hermis atgabeno P. žemėn, kad iki tol laimingus žmones nubaustų už Prometėjo ugnies pagrobimą. Nepaisydamas savo brolio Prometėjaus įspėjimo, ją vedė Epimetėjus. P. moterišku smalsumu atidarė indą ir išleido visas nelaimes, kurios paplito po visą pasaulį. Tik viltis liko inde.

H. Türck, Pandora und Eva 1931. *A.Rkš.*

2. Senovės graikų muz. instrumentas — liuta (žr.) su ilgu kakleliu.

Pandurai kroatų-slovakų didikų ginkluoti tarnai, vėliau P. Vengrijoj XVII–XVIII a. sudaryti daliniai austrų armijoje.

Pandurovič Sima (g. 1883) serbų poetas, žymiausias serbų simbolistinės lyrikos atstovas, išleidęs savo poezijos rinkinius 1908, 1912 ir 1918.

Pandžabas (ag. Punjab) Indo vidurupio baseino dalis (lyguma) tarp Himalajų iš š.r. pusės, Indo upės iš š.v. ir Radžputanos iš p. pusės. Vardas kilęs iš persų pandž ab „penkupis', nes iš tikrųjų per P. teka 5 upės (Džilam, Činab, Rave, Bias ir Satledž), kurios susijungusios draugėn įteka į Indą. Tik š. dalyj yra kalnų, o visa kita — suplauta aliuvinė lyguma. Dėl sauso klimato derlingi laukai drėkinami irigacijos būdu. Vien tik 1954 baigta statyti ant Satledžo upės Naugal užtvanka drėkina 1,6 mil. ha laukų; kita statoma užtvanka drėkins apie 4 mil. ha. Irigacijos dėka P. yra paverstas viena našiausių medvilnės ir kviečių produkcijos sričių. Britų valdymo laikais P. sudarė atskirą provinciją, o jiems pasitraukus tapo padalytas tarp Indijos Sąjungos ir Pakistano. Daugumas gyv. (57%) yra mahometonys, o kiti — indai (27%), sikai, krikščionys ir kt. Pakistanui atiteko 161.215 km² su 18.828.000 gyv. (1951), iš kurių 97,7% mahometonys, 2,1% krikščionys; provincijos sostinė Lahore. Indijos Sąjunga gavo 96.809 km² su 12.641.000 gyv., iš kurių 66% indai, 31% sikai; sostinė Chandigarh.

Panegirika (gr. panēgyris, prc. panēgyrique) 1. viešas, iškilmingas oficialaus pobūdžio pagyrimas kokia nors specialia proga (pvz. įteikiant premiją, priimant į a-

kademiją etc.); 2. nekritiškas, perdėtai palankus įvertinimas.

Panelis (ol. paneel) 1. sienos ar lubų apdailos dalis, išskirta iš plokštumos reljefinėmis briaunomis, sijomis ar medžiagos faktūra; 2. baliustrados, turėklų ar tvoros dalis (padala) tarp dviejų stulpelių; 3. durų, baldų, medinės apdailos įsprūda (skydas, įspraustas į rėmus), ‚filingas'; 4. statyboje santvarų dalis tarp gretimųjų statinių (šulų).

Panem et circenses (lot. ‚duonos ir cirko žaidimų') Juvenalio satyrų citata, apibūdinanti imperijos laikų Romos proletariato siekimus.

Panemunė 1. (vok. Übermemel) mstl. Pagėgių aps., Nemuno deš. krante prie Tilžės; 200 gyv. (1938). Iki Klaipėdos krašto Lietuvai priskyrimo čia buvo tik prietilčio pastatai, restoranas ir lentpiūvė. Po 1923 prietilčio aikštėje išaugo turgai, kur tilžiškiai gausiai pirkdavo žemės ūkio produktus, o taip pat įsisteigė restoranų, krautuvių, ir tuo būdu išaugo mstl., lyg koks Tilžės priemiestis. Buvo paštas, pasienio policija, muitinė.

2. Žr. Aukštoji P., Žemoji P.

Panemunėlis mstl. ir glžk. stotis (iš Rokiškio į Panevėžį), buv. valsčiaus centras, Rokiškio (13 km į p.v.) aps., prie Nemunėlio upės; apie 550 gyv. (1940). Nepriklausomybės metais buvo valsčiaus įstaigos, policijos nuovada, paštas, girininkija (Vebrių k.), pradžios m-la (nauji rūmai pastatyti 1936), garinė pieninė (gamino ir sūrius), 1937 įkurta bandomoji pluošto perdirbimo įmonė su 15 belgų tipo uždarų šilto vandens linų mirkymo baseinų, M. Neniškio malūnas ir verpykla, smulkaus kredito d-ja, žemės ūkio kooperatyvas Šetekšna, kailių dirbtuvė, vaistinė, agronomas, 1937 įsteigta valstybinė biblioteka ir t.t.

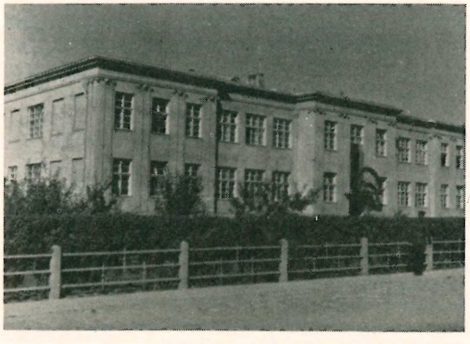

Panemunėlio pradžios mokykla (pastatyta 1936)

Už 4 km nuo P. glžk. stoties (mstl.) yra P. bžk. ir buv. dvaro centras; apie 200 gyv. (1940). P. ypač daug nusipelnė dideliis liaudies švietėjas kun. Jonas Katelė (žr.), čia klebonavęs nuo 1872 ligi savo mirties 1908. Jis steigė kaimuose slaptas mokyklas ir platino lietuviškąją spaudą, palaikė 1894 įsikūrusią slaptą Žvaigždės d-ją, ruošdavusią slaptus vaidinimus P. ir apylinkės kaimuose. Pirmas viešas vaidinimas P. įvyko 1906 VII 2. Kurį laiką kun. J. Katelei jaunimo švietimo darbe talkino ir kun. P. Dogelis, kol rusams spaudžiant buvo iškeltas 1901. Saulės d-jos biblioteka ir skaitykla įsteigta 1908 pabaigoj (vedėjas kun. J. Budrikas). Veikliai reiškėsi katalikės moterys, susiorganizavusios 1917 ir tuoj įsteigusios savo knygyną, kurį sunaikino užėję bolševikai. Šauliai 1938 pasistatė savo namus. Veiklūs buvo pavasarininkai ir jaunalietuviai. Iš P. apylinkės yra kilę daug šviesuomenės, tarp kurių suminėtini ministras pirm. J. Tūbelis, viltininkas J. Kubilius, rašytoja L. Nitaitė-Didžiulienė, P. Ruseckas, inž. J. Jankevičius, dr. P. Mačiulis, dainininkas J. Bieliūnas, dr. P. Neniškis ir kt. Ties Nemunėliu netoli P. yra piliakalnis, o Velnupio kalne randama priešistorinių radinių. P. valsčiui (1940) priklausė 87 gyvenvietės su apie 6000 gyv.

I s t o r i j a. P. XIX a. priklausė Zarasų aps. P. mstl. 1859 turėjo vos 14 kiemų su 20 gyv.; 1902 — 50 gyv. P. vls. apėmė 58 vietoves su 333 kiemais, daugiausia valstiečių, kurių buvo 3815 gyv. Valstiečiams priklausė 5710 dešimtinių žemės. Parapijos medinė Šv. Juozapo bžn., pastatyta 1792 Juozapo Parafianavičiaus, priklausė Obelių dekanatui. 1854 parapinę m-lą čia įsteigė P. dvarininko Štravinskio duktė Jadvyga. Mūrinė P. bžn. pastatyta 1911 kun. J. Katelės ir J. Budriko pastangomis; konsekruota 1922 vysk. Pr. Karevičiaus; jos vidus išdekoruotas 1933 kun. Kaz. Mockaus rūpesčiu. 1940 P. par. priklausė Panevėžio vysk. Rokiškio dekanatui ir turėjo 3742 tikinčiuosius.

Slow. geogr. VIII 1887; XV 1902; *A. Alekna*, M. Valančius 1922, 52; *V. Bičiūnas*, Kun. J. Katelė ir jo laikai 1934. *P. J.*

Panemunės miškų urėdija (būstinė A. Panemunėje, Basanavičiaus parke) sudaryta iš 6 girininkijų: Apsaugos, Dubravos, Garliavos, Kačerginės ir Zapyškio, bendro ploto apie 11.000 ha. Su maža išimtimi, išskyrus Pažaislio mišką ir smiltyną, visi u-

rėdijos miškai pasiskirstę kairiajame Nemuno krante, Kauno ir Marijampolės aps. Kiek tolėliau nuo Nemuno yra Garliavos miškai, kuriuose vyravo eglės, apybrandžiai medynai. Nežymią lapuočių priemaišą sudarė drebulė, juodalksnis ir ąžuolas. Bačkininkų, Dubravos, Vaišvydavos, Šilėnų (dabar užtvindyta) miškai, Basanavičiaus parkas, Kačerginės ir Zapyškio miškai vietomis visai glaudžiasi prie Nemuno. Juose vyrauja įvairiaamžė pušis, su maža eglės priemaiša. Kiek žymesnė lapuočių priemaiša Vaišvydavos miškuose. Iš medžiojamosios gyvūnijos čia buvo sutinkama: stirna, šernas (kartais gana apsčiai), vilkas (retokai), barsukas, lapė, kiškis (pilkasis ir baltasis), voverė, tetervinas, jerubė, slanka ir laukinė antis. *J.Brs.*

Panemunės valsčius Latvijoje, Bauskės aps., Lietuvos pasieny. 1921 P. valsčius atskirtas nuo Lietuvos ir perleistas Latvijai. 1935 latvių statistikos duomenimis, valsčiuje buvo 3006 gyv.: 90% latvių, 8% lietuvių, bet 63% katalikų, 35% evangelikų. 687 sodybos, 9482 ha žemės. Valsčiaus ribose rastos vidurinio geležies amžiaus iškasenos, vėlyvojo geležies amžiaus kapinės. Valsčiaus, 25–40 nuo jl. esančias, lygumas pertraukia apie 10 m gylio Mūšos ir Nemunėlio slėniai. Auginama daug vaisių. Vienintelis šio valsčiaus vieškelis veda į Lietuvą.

Panemùnis mstl. Rokiškio (34 km į š.v.) aps., buv. valsčiaus centras, prie Nemunėlio upės. tarp Pandėlio (6 km), Čedasų (11 km) ir Kvetkų (15 km), prie siaurojo glžk. iš Suvainiškio į Skapiškį; apie 750 gyv. (1940; 1923 buvo 628 gyv. drauge su gretimais P. dv. ir k.). P. valsčiui priklausė dar ir Čedasų, Kvetkų ir Suvainiškio par., iš viso arti 10.000 gyv. su 10 pradžios m-lų, dviem pieninėmis ir keliais pieno nugriebimo punktais. Miestelyj nepriklausomybės metu buvo pradžios m-la (jos mūro namas pastatytas dar prieš I pas. karą), kooperatyvas, kelios lietuvių laikomos krautuvės, pašto agentūra, policijos nuovada, vls. savivaldybės įstaiga, pieno nugriebimo punktas malūnas, užmiestyj spirito varykla. P. dv. centrą buvo įsigijęs iš JAV sugrįžęs O. Laučiškis (prieš žemės reformą visas dv. buvo Komaro, o vėliau iš Lenkijos atsikėlusio Krasickio nuosavybė), kuris 1941 VI sovietų ištremtas į Sibirą. Dvaro parke, prie Nemunėlio, yra apie 15 m aukščio piltinis piliakalnis. Aplink jį klevų alėjos, o iš jo apačios teka šaltinis, kurio vanduo žmonių buvo laikomas gydomu ir

Panemunio bažnyčia

ypačiai Šv. Trejybės atlaidų metu buteliais į namus imamas. 1919 suorganizuota jaunimo kultūrinė d-ja Aras, vėliau susijungusi su jaunimiečiais. Pavasarininkai turėjo savo biblioteką, o šiauliai ramovę. Iš P. vls. yra kilę: kun. Vl. Mironas, K. Stašys, dailininkas P. Kalpokas, rašytojai R. Striupas ir L. Dovydėnas, 1941 Sibiran išvežtas ir ten žuvęs gyd. J. Vilėniškis ir kt. *A.B. ir J.Aud.*

Istorija. P. mstl. pastatytas, atrodo, toje vietoje, kur kadaise kryžiuočiai buvę pasistatę medinę pilaitę. 1773 toji vietovė priklausė Mykolui Marykoniui, Ukmergės pakamarininkiui, o vėliau Čedasų dvarininkams Komarams. 1859 P. mstl. turėjo 18 kiemų su 221 gyv. 1879 pradžios m-loje mokėsi 36 vaikai. Pirmoji medinė kat. Švč. Trejybės bžn. pastatyta 1682; naują medinę bžn. 1760 pastatė Mykolas Koscialkauskis, parapiečių padedamas; atnaujinta kun. Senkausko rūpesčiu 1896; ji sudegė

Panemunio dvaro rūmai

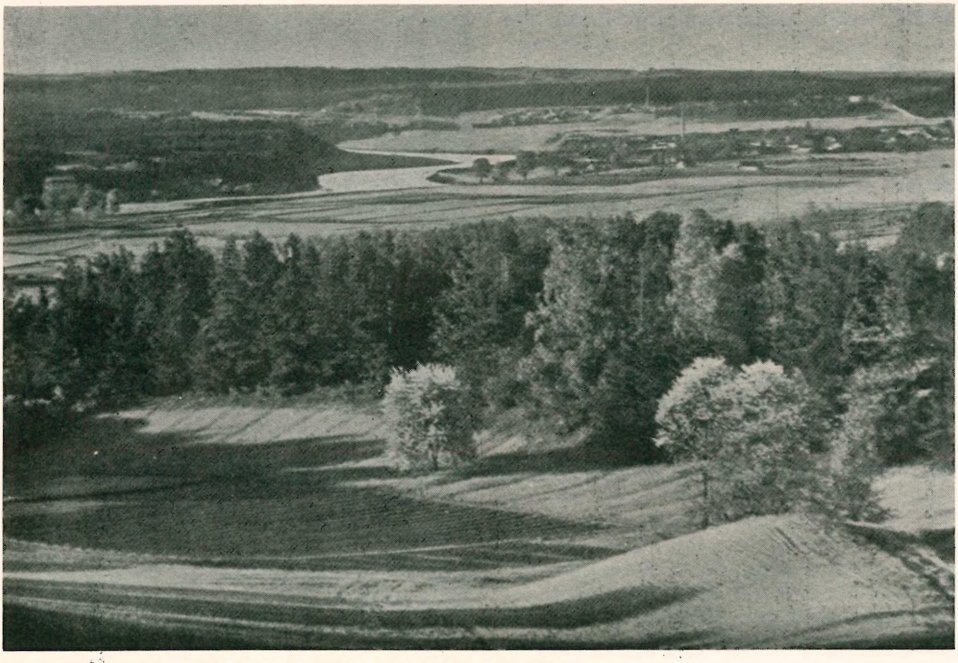

Paneriai

karo metu 1915; nauja mūrinė vienu bokštu gotikinė bžn. 1927–36 pastatyta parapiečių lėšomis, kun. Vincui Norkui rūpinantis; ją 1936 konsekravo vysk. K. Paltarokas. P. par. mokykloje 1853 mokėsi 7 vaikai. 1862 P. savininkė Komarauskienė pavedė mokyklai savo mūrinį bravorą, o aplinkiniai dvarininkai davė lėšų jam pertaisyti į mokyklą. P. par., Obelių dekanate, 1887 turėjo 3958 tikinčiuosius; jai priklausė Suvainiškio filija ir koplyčios Papiliuose ir Kazliškėse. Prieš I pas. karą Kazliškes atskyrus nuo P. ir ten įsteigus par., 1940 P. par. turėjo 2870 tikinčiųjų, priklausė Rokiškio dekanatui.

Słow. geogr. VIII 1887; XV 1902; *A. Alekna*, M. Valančius 1922, 60, 64; Elenchus eccl. prov. Lituanae 1940. *P.J.*

Panenteizmas (iš gr. pan ‚visa', en ‚viduje', théos ‚dievas') filosofijos doktrina, pagal kurią visata yra Dievuje. Terminą įvedė K. Chr. F. Krause (1781–1832), norėdamas savo, o taip pat ir kai kurių kitų Dievo sampratą atriboti nuo panteizmo priekaištų. Panteizmas (žr.) teigia Dievo ir pasaulio tapatybę, o p. — tik pasaulio buvimą Dievuje. Dilthey p. vardą taikė Hegelio, Schellingo ir kt. filosofinėms sistemoms.

Panerupis žr. Staugaitis, Justinas.

Paneriai Vilniaus pamiestės vasarvietė ir gležk. stotis už 5 km nuo Užvingio, Neries kair. krante. Vasarvietė išaugo po I pas. karo lenkų okupacijos laikais besikuriant lenkų valdininkams ir pensininkams. Kurorto tiesės suteiktos Lietuvos vyriausybės, atgavus Vilnių (1939). Seniau buvo dvaro žemės, valdytos Vilniaus vyskupijos kapitulos, kuri XVII a. pastatydino koplytėlę, atnaujintą ir praplėstą Mogiliavo arkiv. ir Vilniaus vyskupijos administratoriaus Vaclovo Žilinsko (m. 1856). Kitomis žiniomis, pirmoji koplytėlė statyta jėzuitų, kurie ligi 1774 valdė Užvingį. Nukryžiuotojo Jėzaus vardo koplytėlė ir filija paskutiniais laikais priklausė Švč. Jėzaus Širdies par. Vilniaus priemiestyje. Miškais apaugę Neries skardžiai su siauru paupės pravažiavimu sudarė gerą slėpynę plėšikams, puldinėjusiems važiuojančius Vilniun arba iš miesto. Iš XIX a. minimas pagarsėjęs plėšikų gaujos vadas Piekarskis. Sukilimo prieš rusus metu 1831 VI 19 Gelgaudas ir Chlopowskis pastojo kelią rusų kariuomenei, bet buvo atmušti. Rašytojas F. A. Bernatavičius (m. 1836) savo istoriniame romane (Pajauta) vaizduoja čia pirmąją katalikų šventovę. Vokiečių okupacijos laikais (1941–44) P. vokie-

čiai naciai šaudė žydus, lietuvius, lenkus, čigonus ir iš V. Europos atvežtuosius politinius kalinius ir t.t. *S.Suž.*

Panerių kalnai kalvų ruožas į p.v. nuo Vilniaus, tęsiasi puslankiu apie 5 km nuo Vilniaus pakraščio ties prekių stotimi ligi Naujasodžio. P.k. yra į p. nuo didžiojo Neries vingio, labai išraižyti skersinių erozijos griovių į Neries slėnį ir apaugę tankiu mišrių medžių mišku. Tai viena gražiausių ir morfologiniu atžvilgiu įdomiausių Vilniaus apylinkių vietų. Aukščiausia jų viršūnė yra į p.v. nuo Burbiškių, 198,2 m nuo j.l. Daugumas kitų viršūnių iškilusios 170–180 m nuo j.l. ir apie 100 m nuo Neries vandens vidutinio horizonto. Išilgai kalnus nutiestas glžk. (nuo Liutavariškių, kitaip Lentvario), kuris v. kalnų kraštą kerta tuneliu. Tarp Neries ir P.k. nutiestas iš Vilniaus plentas, kuris penktame km nuo mst. pakraščio kerta kalnus ir išsišakoja trimis linkmėmis. P.k. vakariniame pakraštyj yra P. glžk. stotis ir vasarvietė. *A.B.*

Panerių miškas Eržvilko girininkijoje, Tauragės aps., ploto 596 ha. Vyrauja spygliuočių medynai.

Paneuropa grafo Coudenhove-Kalergi (žr.) 1923 įsteigtas laikraštis ir pradėtas tarptautinis sąjūdis sukurti jungtinę Europą. Buvo šaukiami P. kongresai (pirmasis 1926 Vienoje), atskiruose kraštuose veikė P. organizacijos (Lietuvoj P a n e u r o p o s s-g a buvo Kaune įregistruota 1933 X 17; žymesnės veiklos neparodė). Po II pas. karo P. mintis susilaukė didesnio dėmesio. Žr. Europos Sąjūdis.

Panevas (lenk. Paniewo) ež. Augustavo aps., 50 ha ploto, sudaro vieną grandį Augustavo vandens kelio, Nemuno baseine; paviršius 123 m nuo j.l.; p.r. gale įtaisytas Panevo šliuzas.

Panevėžietis po 1941 birželio mėn. sukilimo Panevėžyje leistas savaitraštis. Pirmieji 8 nr. (nuo 1941 VII 4) išėjo Išlaisvinto Panevėžiečio (žr.) vardu; vėliau ėjo tiesiog Panevėžiečio vardu. Iš viso (ligi 1941 IX 10) išėjo 19 nr. Redakciniam kolektyvui vadovavo P. Balčiūnas. Administraciniu keliu P. sustabdžius, jo vieton pasirodė nacionalistų partijos Panevėžio Apygardos Balsas (žr.).

Panevėžio Apygardos Balsas 1941 XI 29 Panevėžy vietoj Panevėžiečio (žr.) pasirodęs savaitraštis. Red. Vyt. Kasniūnas ir Alg. Kaulėnas. Kai 1943 III vokiečiai V. Kasniūną ir A. Kaulėną nušalino, redagavo Vyt. J. Narbutas ir Jonas Mekas; leidėjas pirmųjų dviejų numerių — Lietuvos nacionalistų partija, o toliau pasirašė V. Kasniūnas. A. Kaulėnas ir Albertas Mikelaitis; nuo 1943 III — tik A. Mikelaitis Sustojo 1944 vasarą.

Panevėžio atskiras batalionas išsivystė iš Panevėžio srities apsaugos būrio, kuris įsikūrė 1919 I 7 Panevėžyje karininko J. Variakojo vadovaujamas. 1919 III 22 būrys buvo pavadintas P.a.b., 1920 I 7 metinių sukaktuvių proga pavadintas 4 pėst. Lietuvos karaliaus Mindaugo pulku. Žr. Lietuvos kariuomenė (Lietuvos tome).

Panevėžio Balsas Panevėžyje leistas savaitraštis, ėjęs nuo 1924 pavasario ligi 1935 II 9, kada jis pasivadino Panevėžio Garsu (žr.). Iš pradžių buvo nepartinis Panevėžio ir apylinkės informacinis laikraštis, gavęs pašalpos iš vietos savivaldybės įstaigų. Iš pradžių kurį laiką spausdintas Šiauliuose. Pirmuoju red.-leidėju rašėsi St. Liutkevičius, vėliau leido Žodžio b-vė. 1928 savaitraštis perėjo į katalikų rankas ir tapo faktiniu Panevėžio vyskupijos organu, leidžiamu Panevėžio Katalikų veikimo centro. Oficialia red.-leidėja buvo žymima S. Kiršinskaitė, vėliau P. Zalatorius. 1930 įsigyta nuosava spaustuvė. Nuo 1928 faktiškai redagavo kun. A. Liepinis. 1933 ėjo 3000 egz. tiražu. Leido priedais katalikiškos dvasios brošiūrų Panevėžio KVC vardu. Laikrašty buvo išspausdintas J. Lindės-Dobilo literatūrinių paskaitų ciklas.

Panevėžio Garsas katalikų savaitraštis, vietoj Panevėžio Balso (žr.) pasirodęs 1935 II 16 ir ėjęs ligi bolševikų okupacijos. Oficialiai red.-leidėja iš pradžių rašėsi Uršulė Stalionienė. Faktiškai visą laiką redagavo kun. A. Liepinis. Ėjo vysk. K. Paltaroko globoje ir priežiūroje kaip diecezijos laikraštis. Šalia religinių straipsnių ir vietinės bei bendrosios informacijos, domėjosi socialiniais ir kultūriniais klausimais, gausiai spausdino tautosakos, išspausdino gen. Pr. Tamašausko atsiminimus.

Panevėžio miškų urėdija įsteigta 1918 XII Piniavoje, vėliau perkelta į Navasonių vsd., administravo 18.594 ha miškų plotą, padalytą tarp šių girininkijų: Krekenavos, Naujamiesčio, Panevėžio, Raguvėlės, Raguvos, Upytės, Vadoklių ir Ramygalos. Dėl gausių čia 12–15.000 ha pelkių šiuose plotuose plačiai reiškėsi užpelkėjimas, bet prieš pat II pas. karą pelkes nusausinus, miškuose atitinkamai vandens horizontas nukrito. Daugumą miškų sudarė lapuočiai, atžalinės kilmės: beržynai, drebulynai, juodalksnynai. Aukštesnėse vietose

yra ąžuolynų su uosio, guobos ir skroblo priemaiša. Raguvėlės, Naujamiesčio, Panevėžio girininkijose vyrauja pušynai, o Raguvos — eglynai. *A.Rkž.*

Panevėžio paėmimas lietuvių kariuomenės karo veiksmai užimant Panevėžį 1919 V 18–24. Iki V 15 šiame fronto ruože prieš bolševikus veikė tik Panevėžio atskiras batalionas ir šiaurės Lietuvoje Joniškėlio partizanai. V 15 į šį fronto ruožą buvo perkeltas iš Kauno 2 pėst. pulko III batalionas ir Vyr. karo vadas gen. S. Žukauskas įsakė ‚daryti sustiprintą žvalgymą', kuris išsivystė į sėkmingą puolimą. Iš lietuvių pusės veikė: Panevėžio atskiras batalionas (6 kuopos ir raitų žvalgų komanda) — karininkas J. Variakojis; 2 pėst. pulko III batalionas (3 kuopos) — J. Motiejūnas-Valevičius ir 1 lauko baterija (4 patrankos) — V. Geiga. Š. Lietuvoje puolimą rėmė Joniškėlio partizanų batalionas — karininkas A. Stapulionis. Šeduvos-Panevėžio glžk. liniją dengė vokiečių batalionas. Bolševikų jėgas sudarė 14 ir 15 šaulių pėst. pulkai ir 6 latvių komunistų pulkas. Prieš pradedant puolti, mūsų rinktinės jėgos buvo sutelktos Ramygalos–Krekenavos srityje. Priešas buvo užėmęs liniją Raguva–Jotainiai–Barklainiai–Eriškiai–Upytė... Puolimo planą paruošė M. Katche. Šioms kautynėms vadovavo karininkai J. Variakojis ir M. Katche (instruktoriaus titulu). Puolimas buvo pradėtas 1919 V 18 auštant trimis voromis: dešinioji vora, sudaryta iš Panevėžio atskiro bataliono dviejų kuopų ir 3 patrankų, J. Vidugirio vadovaujama, puolė priešą Jotainių k. ir privertė pasitraukti; paskui tęsė puolimą pagal vieškelį Pajuodžių k. kryptimi. Vidurinė vora iš 2 pėst. pulko 3 kuopos su 1 patranka, J. Motiejūno-Valevičiaus vadovaujama, tuo pat laiku puolė priešą prie Užukalnių ir Barklainių k., privertė pasitraukti, tęsė puolimą pagal vieškelį Šilagalio k. Panevėžio kryptimi. Kairiąją vorą sudarė Panevėžio atskiro bataliono dvi kuopos, vadovavo J. Nastopka, puolė priešą prie Eriškių k. ir juos užėmė, bet čia buvo nukautas voros viršininkas J. Nastopka. Įvyko mažas pakrikimas, ir teko iš Eriškių k. pasitraukti. Tuojau buvo pasiųstas rinktinės rezervas su Jul. Reikala, bolševikai buvo nugalėti, ir Eriškiai buvo vėl užimti. Priešas traukėsi, vora tęsė puolimą Upytės–Panevėžio kryptimi. Pavakare priešas traukėsi visu fronto ruožu nesipriešindamas. Temstant visoms trims voroms buvo duotas įsakymas sustoti, išstatyti sargybas ir apsinakvoti. V 19 ryto 3 val. visos trys voros tęsė puolimą. Bolševikai buvo sustoję prie Panevėžio, tačiau priartėjus lietuviams, daug nesipriešino, paleidę keletą šautuvų ir artilerijos šūvių, pabėgo. Šiek tiek didesnį aktyvumą bolševikai parodė prie Upytės. Upytę lietuviai puolė iš pietų, bet tuo laiku nuo Naujamiesčio pasirodė bepuolą vokiečiai, ir bolševikai tuoj pasitraukė. V 19, saulei leidžiantis, vidurinė ir kairioji vora priėjo prie Panevėžio ir apie 18 val. užėmė miestą. Tuo laiku dešinioji vora nuo Pajuodžių k. buvo nukreipta į r. nuo Panevėžio atkirsti priešui pasitraukimo kelius ir apsaugoti savo sparną. Bolševikai paskubomis pėsti, raiti ir važiuoti traukėsi Subačiaus – Kupiškio link. Čia pirmą kartą kautynėse pasireiškė mūsų aviacija (Petronis), kuri į besitraukiantį priešą šaudė ir svaidė bombas. Vienas priešo traukinys sugriuvo ir buvo paimtas. Užėmus Panevėžį, rinktinės vadas norėjo duoti rinktinei pailsėti, susitvarkyti ir V 22 tęsti puolimą, bet nepavyko. V 20 išstatytos sargybos užimtoje riboje: Liudynos dv., Pakalniškiai, Koršunauka, Katynė, Vygodka ir Piniava. Rinktinės rezervai sustojo Velžio k., Panevėžyje ir Vaivadėliuose. Vyr. kar. vadas telegrama pasveikino rinktinę sėkmingai kovojusią dėl Lietuvos laisvės. V 21 bolševikai, sulaukę pastiprinimų ir apsitvarkę, vidudienį pradėjo intensyvų puolimą. Pagrindinis smūgis buvo nukreiptas pro Liudyną–Pakalniškius į Panevėžį. Rinktinė buvo priversta pasitraukti. Pavakare bolševikai užėmė Panevėžį. Panevėžio rinktinė pasitraukusi sustojo Šilagalio – Upytės riboje ir prie Pajuodžių k. V 22 buvo pradėtas priešpuolis. Smūgis buvo nukreiptas į bolševikų kairįjį sparną, nuo Pajuodžių į Panevėžį ir į Liudynos dv. Naktį bolševikai iš Panevėžio pasitraukė. V 23 anksti rytą rinktinė vėl užėmė Panevėžį. Buvo išstatytos sargybos toje pat riboje. V 24 rinktinės vora, sudaryta iš 3 kuopų ir artilerijos būrio, puolė nuo Panevėžio Miežiškių–Raguvėlės ir Raguvos kryptimis. Tuo laiku 2 pėst. pulko II batalionas puolė Raguvą nuo Vadoklių. Bolševikai iš Raguvos ir Raguvėlės paskubomis pasitraukė. Į šiaurę nuo Panevėžio Joniškėlio partizanų batalionas užėmė Pampėnus (Pumpėnus). Tuo laiku 1 pėst. pulkas (K. Ladyga ir P. Genys) užėmė Andrioniškį ir artėjo prie Viekšnių. Bolševikai telkėsi prie Kupiškio ir ruošėsi gintis (žr. Kupiškio kautynės), puolimų daugiau nebekartojo.

Urbšys, Panevėžio operacija (Mūsų žinynas nr. 3); (") Dar iš Panevėžio bataliono veiksmų 1919 (t. p. 1925 nr. 24); *Stp. Žukaitis,* Panevėžio atvadavimas 1919 (atspaudas iš Karo Archyvo V 1929) 1929. *K. Alš.*

Panevėžio Tiesa komunistinis savaitraštis, ėjęs Panevėžyje 1941 IV–VI. Šiuo vardu jis atgaivintas ir antrojoj sovietinėj okupacijoj.

Panevėžio vyskupija, veikiant apaštališkajam vizitatoriui arkiv. Jurgiui Matulaičiui, M.I.C., įsteigta 1926 IV 4 apaštališkąja konstitucija Lituanorum gente iš Žemaičių vyskupijos 10 dekanatų: Panevėžio, Šeduvos (be Radviliškio, Šiaulėnų ir jos filijos Polekėlės), Pasvalio, Biržų, Kupiškio, Rokiškio, Zarasų, Raguvos, Anykščių (be Kurklių ir Balninkų par.), Utenos (išskyrus Suginčių filiją). Iki 1849 dabartinės P.v. teritorija priklausė Vilniaus vyskupijai, išskyrus 13 par., kurios buvo už Nevėžio, Lėvens ir Mūšos ir priklausė Žemaičių vyskupijai. Sudaryta P.v. 1926 turėjo 64 par., 41 filiją, 4 rektoratus, 79 koplyčias, 171 kunigą ir apie 378.000 tikinčiųjų. Pirmu vyskupu 1926 IV 5 paskirtas kan. prof. Kazimieras Paltarokas, Žemaičių seminarijos inspektorius. Jį konsekravo 1926 V 2 arkiv. Pr. Karevičius su arkiv. J. Skvirecku ir vysk. A. Karosu. Vyskupiją iškilmingai apėmė 1926 V 30. Pirmąją dekanų konferenciją sušaukė 1926 VII 16. Apašt. vizitatorius arkiv. J. Matulaitis Panevėžį lankė 1926 X 17–19 ir Šv. Petro ir Povilo bžn. kalbėjo apie tikėjimą kaip tautos gaivintoją.

Naujasis vyskupas 1927–29 pastatydino Kristaus Karaliaus katedrą (žr. Panevėžys, bžn. ir par.). Vyskupui gyventi ir kurijos įstaigoms 1926 buvo nupirkti Sodų g. 1 stačiatikių dvasininko dviejų aukštų mediniai namai su sodu, kurį gražiai sutvarkė miškininkas Konkulevičius. 1940 užėję rusai namą ir sodą konfiskavo, apgyvendino rusų karininkų šeimas; vyskupui nuomininko teisėmis paliko vieną miegamąjį kambarį, vysk. sekr. apgyvendino vyskupo buv. koplyčioj, o kurijai davė buv. saloną (jame apsigyveno iš savo namų išvarytas generalvikaras). Antrosios okupacijos metu vyskupo namai buvo atiduoti vaikų darželiui ir prieglaudai, o vyskupas ir kurija turėjo persikelti į nedidelius namus Sodų g. 22. Vysk. K. Paltarokas daug rūpinosi klierikų seminarija. Jos reikalams buvo nupirkti dideli mūriniai namai Respublikos g. 31–32. Buvo supirkta seminarijos statybai medžiaga ir išmūrytas pirmasis aukštas, bet kilęs karas visus darbus nutrau-

Prie Panevėžio marijonų (anksčiau pijorų) Švč. Trejybės bžn. 1928 Eucharistinio jaunimo kongreso metu vysk. K. Paltarokas laiko mišias

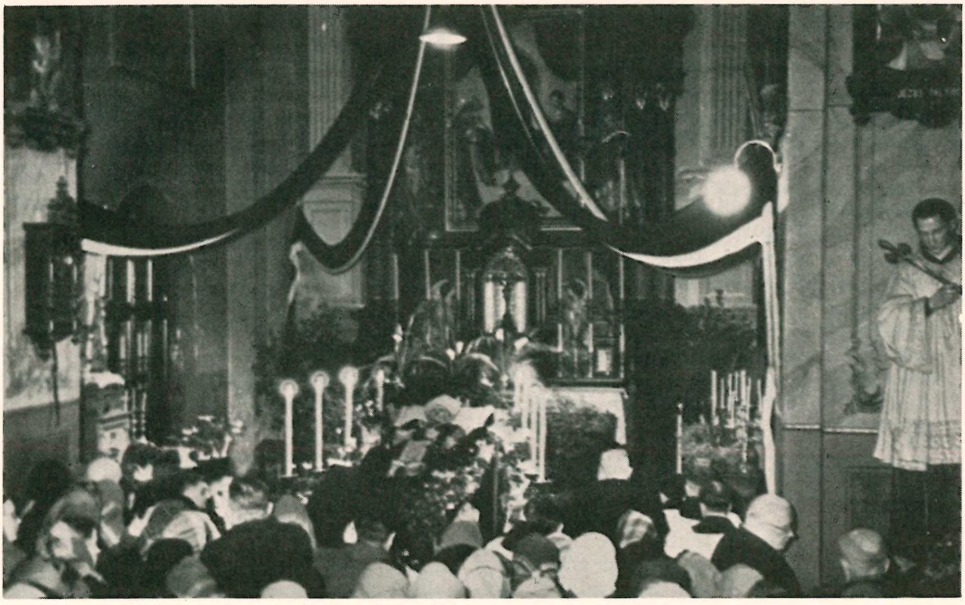

Vyskupas K. Paltarokas pašarvotas Panevėžio katedros koplyčioj

kė. Berčiūnų kurorte įsigyta vila sergančių kunigų poilsiui. Netoli Panevėžio nupirktas Jurgenavo palivarkas su 80 ha žemės ir trobesiais.

Vyskupijos 11 vietovių iki 1940 tapo bažnytkaimiais su naujomis bažnyčiomis: Berčiūnai, Bilekiemis, Burbiškis, Daunoriai, Gulbinėnai, Inkūnai, Juodupė, Kiburiai, Pamūšis, Subačius (prie glžk. stoties), Švedriškė. Kitos naujos bažnyčios: Andrioniškio, Dabužių, Geležių, Panemunio ir Papilio. Įkurta 14 viešų ir pusviešių koplyčių, 11 altarijų. 1940 vyskupija turėjo 91 par., 27 filijas, 7 rektoratus ir 418.950 katalikų. Įšventinti 195 nauji kun. Vyskupijos ketvirtas aplankymas baigtas 1949 VII 27. Vyskupas ordinaras nuo 1949 administravo ir Vilniaus vyskupiją. 1955 IX 11 Panevėžio katedroje jis konsekravo vysk. Petrą Maželį Telšiams ir vysk. Julijoną Steponavičių savo pagalbininku, kuris po vyskupo Paltaroko mirties nuo 1958 I 31 yra Panevėžio ir Vilniaus vyskupijų administratorius. Šeduvoje gyvena ištremtas vysk. T. Matulionis, o prie Nemunėlio Radviliškio bažnyčios — vysk. V. Sladkevičius.

1936 I 2–6 sušauktas diecezinis sinodas (jo nutarimai išsp. 204 psl. leidiniu 1936). Pagal jo nutarimus bažnytinėms beneficijoms tvarkyti buvo sudaryti komitetai, o kunigams seneliams — išlaikymo kasa. Šalia įvairių rajoninių kongresų, 1928 VI 17–18 Panevėžyje įvyko vyskupijos jaunimo eucharistinis kongresas, 1933 VI 30 — VII 1–2 bendras eucharistinis ir 1937 VI 19-20 pirmasis Lietuvos katalikų vyrų. Gilesnis vidinis sąmoninimas žadino dvasinius pašaukimus. Kunigų skaičius nuo 160 pakilo ligi 241 (1940). Panevėžiečiai Telšių seminarijai duodavo iki trečdalio klierikų. Ankstesnieji vienuolijų padaliniai stiprėjo ir įsikūrė nauji. Veikė marijonai (Panevėžy), pranciškonai (Troškūnuose), širdietės, Lietuvaičių švietimo d-ja (Servuale Immaculatae Conceptionis B.V.M.), kazimierietės, Nekalto Marijos Prasidėjimo seserys, benediktinės, elzbietietės, Apvaizdos d-ja. Seserys vienuolės dirbo sielovadoje, labdaroje, vedė įvairias mokyklas, vaikų darželius, prieglaudas, kursus, bendrabučius, mokytojavo.

Visu savo autoritetu Panevėžio vysk. Paltarokas rėmė katalikiškąją akciją. Šalia kurijos įrengė būstinę (su sale) Katalikų veikimo centro (KVC) Panevėžio rajonui. Tuose namuose vyko suvažiavimai, Valančiaus liaudies univ. paskaitos. Kurija ir KVC rajonas turėjo Bangos spaustuvę, leido Panevėžio Balsą, vėliau pavadintą Panevėžio Garsu (red. ir spaustuvės vedėjas kun. A. Liepinis), ir daug įvairiomis temomis brošiūrų, plačiai vyskupijoj pa-

skleidžiamų. Katalikiškoms organizacijoms instruktuoti buvo po instruktorių vyrams (J. Baranauskas, P. Spėtyla) ir moterims (agronomės E. Sabalytė ir Pusdešrytė). Mokslus einančiam jaunimui buvo skiriami kunigai direktoriai: A. Lipniūnas, A. Sušinskas (nuo 1935). Ilgametis KVC Panevėžio rajono pirm. buvo kun. Vl. Butvila. Labdara buvo vykdoma per Šv. Vincento Pauliečio d-jos skyrius, kurių 1932 turėta 32. Šioj veikloj dirbo kun. J. Tilvytis, M.I.C., kan. P. Šidlauskas ir kt. Prie visų parapijų stengtasi turėti blaivybės d-jas, išleisti šiuo klausimu keli ganytojiški raštai, 1938 vyskupo iniciatyva sudarytas komitetas iš gyd. M. Marcinkevičiaus, kun. J. Gasiūno ir J. Elisono blaivybės klausimą spaudoj populiarinti.

Buvo įkurta P.v. centrinė biblioteka, kurios mintį vyskupas iškėlė 1927 ir paskyrė kurijos patalpose šiam reikalui vietos. Kunigai buvo raginami testamentu savo knygas palikti šiai bibliotekai. Nuo 1935 ją tvarkė kun. J. Gasiūnas. Sutelkta apie 5000 knygų. Šioje bibliotekoje nacių okupacijos metu buvo išsaugota nuo sunaikinimo nemaža žydų religinių knygų.

P.v. kapitulai kanoniškai įsteigti Apaštalų Sosto leidimas gautas 1927 XI 11. Leista ją sudaryti iš 4 prelatų ir 4 kanauninkų (pirmieji prel.: J. Grabys, P. Strakšas, J. Gražys ir I. Labanauskas, pirmieji kan.: J. Maciejauskas, P. Strelčiūnas, M. Karosas ir P. Šidlauskas). Generalvikarai buvo J. Grabys (1927), J. Gražys (1929–34), J. Jucis (1934–48), M. Karosas (nuo 1948), vyskupijos kancleriai: P. Šidlauskas (1927–32), V. Butvila (1932–41), J. Gasiūnas (1941–44).

Constitutio Apostolica ‚Lituanorum gente' (Acta Apostolicae Sedis, 1926 nr. 4); Litterae Apostolicae Pii XI, 5 IV 1926 (Tiesos Kelias, 1926 ofic. dalis, 55–56); De Ecclesia Lithuana (Jus Pontificium, 1929, I, 275, 278); *(A. Faidutti)*, La Costituzione della Provincia Ecclesiastica nella Lituania (L'Osservatore Romano, 1926 nr. 126); *S. Matulis, M.I.C.*, Arch. G. Matulaitis—visitator apost. pro Lituania 1948 (dizertacijos rankraštis); *K. Paltarokas*, Panevėžio vyskupija (rankraštis).
J.Gsn. ir S.Mtl.

Panevėžys didumo penktasis Lietuvos mst., prie Nevėžio upės, 142 km nuo jo žiočių. 1957 buvo 37.100 gyv., 1939 – 26.653, 1923 — 19.197, 1857 — apie 6000. Tautinės mažumos (1939): apie 6000 žydų, arti 1000 lenkų ir sulenkėjusių liet., apie 500 rusų ir 70 karaimų. Miesto plotas (1960) 25 km². P. yra Lietuvos vidurio derlingosios žemumos centrinėj dalyj, kur susikryžiuoja keliai iš Žemaitijos į š. Aukštaitiją ir iš š.-vidurio Lietuvos į p.-vidurio Lietuvos sritį. Nuo senų laikų P. yra žinomas kaip žemės ūkio produktų apdirbamosios pramonės ir jų prekybos centras su didžiausiais Lietuvoje malūnais. Jau 1904 čia buvo 6 motoriniai ir 3 vėjo malūnai. P. yra ir vienas žymiųjų Lietuvos kultūrinio gyvenimo židinių, tokiu patapęs nepriklausomybės metu. Ypačiai jo, socialinės veiklos, tautinio susipratimo, religinio gyvenimo ir švietimo židinio, vaidmuo iškilo nuo to laiko (1926), kai P. pasidarė naujai įkurtosios vyskupijos sostinė su didžiuoju sociologu vysk. K. Paltaroku. Svarbų vaidmenį suvaidino panevėžiečiai moksleiviai, daugiausia ateitininkai, atkuriant 1918–19 Lietuvos nepriklausomybę ir kovose su anuomet besiveržiančiais į kraštą raudonarmiečiais. Kultūrinio gyvenimo bare P. gilią vagą išvarė rašytojas kun. J. Lindė-Dobilas, kun. J. Grabys, J. Elisonas, dail. J. Zikaras, kalbininkas P. Būtėnas, mkt. M. Grigonis, kan. J. Stakauskas, muzikai Vl. Paulauskas ir M. Karka, visuomenininkas J. Moigis, inž. J. Barisas ir kt.

Panevėžio herbas

P. mst. įsikūrė (išaugo XV–XVI a. iš kaimo) deš. Nevėžio krante, toje vietoje, kuri dabar vadinama Smėlyne, arba senamiesčiu. Vėliau mst. persimetė per upę ir išsiplėtė dideliame plote, iš trijų pusių apsuptame Nevėžio. Nepriklausomybės metu jis vėl pasuko savo augimo linkmę atgal per upę ir ėmė plėstis šalia Smėlynės, kur išaugo nauji gyvenamieji kvartalai, o už jų dar toliau į šiaurę — naujosios pramonės įmonės. Taigi, grįždamas į deš. upės krantą, mst. persimetė ne tik per upę, bet ir per geležinkelį. Miesto savivaldybė turėjo savo elektros jėgainę, ir dėl to P. buvo laikomas geriausiai apšviestų gatvių Lietuvos mst. Nepriklausomybės metu P. pasipuošė eile naujų rūmų, iš kurių ypač pažymėtini: mergaičių gimn. (1933), ligonių kasų rūmai (1937), apskrities ir mst. ligoninė, 3 pradžios m-los, marijonų vienuolynas su koplyčia, P. aps. valdybos rūmai, Lietuvos banko skyriaus rūmai, lenkų gimn. ir daug privačių namų. Miesto panoramoje dominuoja barokinis katedros bokštas.

P r a m o n ė i r k t. ū k i n i s g y v e n i m a s. Apie 80% mst. pramonės sudaro žemės ūkio produktų apdirbimas. Nepriklau-

Nevėžis prie Panevėžio meta ledus 1930. Kairėje matyti Šv. Petro ir Povilo bažnyčios bokštai, dešinėje — Laisvės tilto dalis *Nuotrauka A. Patamsio*

somybės metu (1920–40) įkurtos didžiausios ir svarbiausios įmonės yra Maisto bvės mėsos apdirbimo fabrikas ir P. cukraus fabrikas. Kitos įmonės: 4 malūnai, iš kurių Lietūkio malūnas yra vienas didžiausių Pabaltijy; kelios lentpiūvės, didžiausias Lietuvoj muilo fabrikas Lietuvos Muilas (žr.), alaus ir spirito varyklos, mielių (Montvilos), aliejaus, linų pluošto paruošimo fabrikai, Paramos duonos kepykla, Lietūkio javų elevatorius. Smulkesnės įmonės: ketaus liejykla ir žemės ūkio padargų gamykla, dvi puodų žiedimo, dvi saldainių, limonado, vatos ir klijuotės, virvių ir špagato gamyklos, vilnos verpyklė ir audykla, kelios vilnos karšyklos, kailių išdirbimo įmonė, kelios mezgyklos, M. Masalskio ir R. Žygo vargonų ir fisharmonijos gamykla, R. Krauzės ir K. Tručionio svarstyklių gamykla ir kt. Sovietinėj okupacijoj atstatytas linų pluošto apdirbimo kombinatas, pieninė, vienas didelis malūnas (vienas malūnas arti Šv. Petro bžn. vokiečių sunaikintas 1944), dujų gamykla ir koncentruotų pašarų gamykla. Statoma didelė koklinių gaminių gamykla. 1936 P. pradėjo veikti pirmoji Lietuvoje viščiukų perykla. Iš pradžių ji buvo Nevėžio gatvėj; sulaukusi didelio pasisekimo, ji vėliau buvo perkelta į kelių ha sklypą prie geležinkelio stoties ir galėjo išperinti vienu kartu arti 100.000 viščiukų. Prie peryklos buvo ir vištynas. Jos organizatorius ir vedėjas buvo agr. V. Mickus.

Šalia didelio skaičiaus privačių krautuvių mieste buvo ir gyvas kooperatinis veikimas. Jau 1881 IV 21 įkurta savitarpinės paskolos d-ja, veikusi ir nepriklausomybės metu ir išaugusi į pajėgią finansinę instituciją. XX a. pačioje pradžioje suorganizuota vartotojų b-vė; 1911 įkurta liet. malūninin̄kų b-vė Mūsų Duona, eksportavusi miltus į Angliją; 1911 įsteigta Žemės ūkio d-ja, supirkinėjusi iš ūkininkų javus ir juos aprūpinusi trąšomis, mašinomis, žibalu ir kt. ūkio prekėmis, veikė ir po I pas. karo; 1930 prie jos prisijungė Ūkininkų d-ja ir 1931 Lietuvos kooperacijos b-vių sąjungos P. skyrius. Ji 1932 pardavė prekių daugiau kaip už 4 mil. lt. 1920 įsikūrė prekybos ir pramonės b-vė Mazgas, 1925 gyvulių augintojų d-ja Banda, 1929 bitininkų d-ja ir liet. pirklių sąjunga Birža, 1930 gyvulių kontrolės ratelis. Prieš II pas. karą pastatyti Lietūkio sandėliai. Maisto b-vė turėjo 6 parduotuves. Mieste veikė šie bankai: Lietuvos banko (dir. A. Jurgutis) ir Ūkio banko skyriai, Komercijos, Ūkininkų smulkaus kredito, Lenkų sąvitarpinės paskolos ir 2 žydų bankai. Pirmasis liet. kny-

Panevėžio cukraus fabrikas

gynas buvo J. Masiulio, įsteigtas tuojau po 1905 revoliucijos, išsilaikęs ligi 1940 sovietinės okupacijos. Kiti knygynai buvo Šv. Kazimiero d-jos ir Spaudos Fondo. Veikė du kino teatrai.

Mokyklos ir kultūrinė veikla. Rusų administracijai uždarius po 1863 sukilimo pijorų vienuolyną ir m-lą, jos rūmuose 1872 įkurta rusinimo tikslais mokytojų seminarija. 1882 įkurta realinė gimn. Apie 1906 susidarė iš mkt. seminarijos ir realinės gimn. mokinių būrelis, kuris sudarė slaptą lituanistikos mokyklėlę, ruošdavo lietuviškus vaidinimus, gegužines, leido ranka rašytą savo kūrybos laikraštėlį, ėjusį iš rankų į rankas. Žymiausi to būrelio veikėjai buvo Silv. Pašakarnis, ypačiai pasižymėjęs vaidinimų rengimu ir jų režisavimu, J. Balčiūnas-Švaistas, R. Liormanas, Al. Šumskis, P. Misevičius, J. Markevičiūtė ir kt. Būrelis ypačiai buvo veiklus 1911–14. Ateitininkų būrelis taip pat leido savo laikraštėlį. Jis veikė karo metu (pirm. K. Sitavičius). Mkt. seminarija buvo atkurta 1919 ir veikė ligi 1935 mokslo metų pabaigos. Pirmuoju jos dir. buvo J. Balčikonis, vėliau J. Jankevičius. Vasaros atostogų metu joje būdavo ruošiami pradžios m-lų mokytojų pasitobulinimo kursai. Prieš I pas. karą ją daugiausia lankė rusų mokiniai, pvz. 1912 iš 120 mokinių 100 buvo rusai, 6 latviai, 2 lenkai ir 12 lietuvių. Anuo metu P. buvo nepilna realinė ir mergaičių gimnazijos. Jose daugiausia mokėsi rusų valdininkų, dvarininkų ir žydų vaikai. Be to, dar veikė mergaičių Marijos vardo pedagoginė m-la, miesto keturklasė m-la, Saulės d-jos dviklasė m-la ir kelios pradžios m-los. Pirmoji lietuviškoji dviejų skyrių m-la buvo įkurta 1906 Katalikiškos labdariškos d-jos. Joje mokytojavo M. Grigonis. Kan. J. Stakausko pastangomis 1911 įkurta Saulės d-jos mergaičių pradžios m-la. Jos pirmąja mkt. buvo J. Markevičiūtė; m-lai daug padėdavo Sal. Stakauskaitė. Vokiečių okupacijos metu 1916 buvo įkurti pradžios m-lų mokytojams paruošti vienerių metų kursai. Tais pačiais metais kan. J. Stakausko, K. Bizausko ir kt. pastangomis buvo gautas leidimas atidaryti Saulės d-jos gimn. Negavus buv. realinės gimn. patalpų, ji įsikūrė paprastuose dviejų butų namuose. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, ji buvo suvaistybinta. Ligi 1932 ji buvo trilypė: klasikinė berniukų, klasikinė mergaičių ir mišri realinė, kurios pamokos būdavo po pietų. Šiai trilypei gimn. vadovavo vienas dir., bet kiekviena gimn. turėjo atskirą inspektorių. Ligi 1929 joje buvo paralelės rusų k. klasės. Gimn. dir. buvo J. Yčas, K. Šakenis (1925–27) ir J. Lindė-Dobilas (1927–34). 1932 pastatyti

Panevėžio Maisto fabrikas

Nevėžio deš. pusėj mergaičių gimn. rūmai. Jos pirmasis dir. (ligi 1935) buvo J. Elisonas. Prie šenamiesčio buv. Skaistakalnio dvare įkurta valstybinė amatų m-la, kurį, uždarius mokytojų seminariją, perkelta į jos rūmus. Jos organizatorius buvo A. Kybartas. Atskirai veikė mergaičių vidurinioji amatų ir namų ruošos m-la, kurią įkūrė Lietuvaičių švietimo d-jos (žr.) vienuolės. Jos turėjo ir mokinių bendrabutį. Mokyklai buvo pastatyti rūmai su erdvia sale, valgykla ir dirbtuvėmis. 1921–27 P. buvo vienintelė Lietuvoje dvejų metų miškininkų (miško technikų) m-la. 1918 kan. J. Stakausko, K. Bizausko ir Vl. Paulausko pastangomis įkurta muzikos m-la, į kurią įstojo 60 mokinių, bet 1919 užėję bolševikai ją uždarė. Nepriklausomybės metu muzikos-dainos meno puoselėjimui vadovavo mkt. ir chorvedys M. Karka (žr.). Nauja muzikos m-la atidaryta 1939.

Panevėžio valstybinė gimn. (vėliau berniukų gimn.)

Prie šv. Vincento Pauliečio d-jos išlaikomos vaikų prieglaudos 1927 įkurta pradžios m-la su amatų klasėmis; jai vadovavo kun. J. Tilvytis. Be to, nepriklausomybės metu P. buvo 2 žydų (berniukų ir mergaičių) ir viena lenkų gimn. Iš 9 pradžios m-lų, 7 buvo lietuvių ir 2 žydų. Trečiosios pradžios m-los rūmuose, 1939 vokiečiams okupavus Klaipėdą, buvo laikinai įsikūręs Lietuvos Respublikos Pedagoginis institutas, kol tų pačių metų rudenį išsikėlė į Vilnių.

P. 1925 atidarytas kraštotyros muziejus, kurio užuomazgą sudarė mkt. J. Elisono sudarytas gimnazijoje senienų rinkinys, mkt. P. Bliumo rinkinys Lepšių pradžios m-loj, notaro St. Moigio, aps. virš. Vl. Rozmano ir mkt. seminarijoj sudarytas P. Būtėno rinkinys. Muziejaus kūrimo iniciatorius buvo Vl. Rozmanas. Muziejų įkurti ir jį išlaikyti buvo 1924 suorganizuota P. Gimtajam kraštui tirti d-ja, kurios pirm. išrinktas J. Elisonas, jai vadovavęs (ir daugiausia muziejaus kūrimui nusipelnęs) ligi sovietinės okupacijos (1940). D-jos ilgametis sekr. buvo P. Bliumas. Muziejus buvo patalpintas seniausiame P. name, kuris 1614 pastatytas Upytės apygardos teismui. Muziejus taip greitai augo, kad netrukus buvo perkeltas į erdvesnes patalpas, o 1941 jam atiduoti dar lenkų banko rūmai. Muziejaus turtingiausi skyriai: archeologijos (vientik akmens kirvukų surinkta per 600), etnografijos, numizmatikos ir is-

torijos. Prieš II pas. karą muziejui buvo įgytas Jakšto prospekte žemės sklypas ir ruoštasi statyti rūmus. Ilgiausią laiką muziejaus prižiūrėtoju išbuvo St. Banelis, o konservatoriumi agr. mkt. A. Kasperavičius. Mkt. seminarijoj veikė mkt. P. Būtėno vadovaujama kraštotyros ir senienų rinkimo d-ja, kurios rinkiniai įjungti į muziejų.

Nepriklausomybės metu P. buvo 3 spaustuvės, kurių didžiausioji Banga priklausė Katalikų Veikimo Centrui. Joj buvo spausdinamas savaitraštis P. Balsas, 1935 pavadintas P. Garsu ir daug religinio-kultūrinio turinio knygelių-brošiūrų. 1930–34 P. ėjo ir tautininkų savaitraštis Mūsų Kraštas. Po pirmosios sovietinės okupacijos 1941 pasirodė Išlaisvintas Panevėžietis, kurį netrukus pakeitė P. Apygardos Balsas. Jau 1912 ėjo slaptas ranka rašytas mokinių laikraštėlis Aušrelė (red. V. Jonuška), kuriame būdavo ir B. Sruogos eilėraščių. 1918 grįžę iš Voronežo ateitininkai leido Mūsų Idealą, šaukiantį jaunimą stoti į kovą už Lietuvos nepriklausomybę. 1926 buvo pradėtas leisti Lietuvos matininkų profesinės s-gos organas Matininkas, 1932 ir 1933 buvo pasirodę humoro mėnesinukai Rykštė ir Vėžys; kurį laiką ėjo dešimtdienis Aukštaitis. Šaulių sąjungos P. (XII) rinktinė 1934 leido Mūsų Šauklį. 4 pėst. D.L.K. Mindaugo pulkas neperiodiškai išleisdavo leidinį Senolių Takais. Knyginin-kas J. Masiulis prieš I pas. karą leido knygų ir kalendorių.

Pirmuosius liet. vaidinimus pradėjo mkt. seminarijos ir realinės gimn. moksleiviai. 1904 įvyko pirmasis vaidinimas; Vl. Kličmanui vadovaujant pastatyta Amerika pirtyje. Žymiausi to meto (1906–15) scenos veikėjai buvo M. Grigonis, V. Kličmanas ir Silv. Pašakarnis. Vaidinimai dažniausiai būdavo ruošiami kareivinių salėje. 1906 XI 14 įkurta meno ir kultūros d-ja Aidas (nuo 1909 jos chorui vadovavo A. Marijošius). 1913 prie Montvilo mielių fabriko atidarytas teatras, kurio sale nepriklausomybės metu daugiausia naudojosi šaulių s-gos teatras — scenos meno mėgėjų grupė. Valstybinis P. teatras įkurtas 1941 (režisierius J. Miltinis). Muzikos srity reiškėsi Dainos d-ja, vadovaujama M. Karkos. Jos dėka P. pirmavo tarpe kitų Lietuvos miestų dainų švenčių ruošime: 1923–43 buvo suruoštos 8 dainų šventės.

S o c i a l i n i a i i r s a n i t a r i n i a i r e i k a l a i nepriklausomybės metu buvo gerinami pagal finansines išgales. Jau

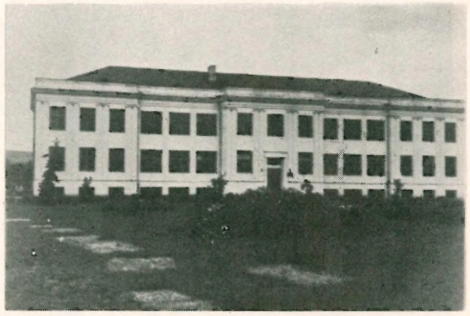

Panevėžio mergaičių gimn.

1905 įkurta kat. labdaros d-ja, kuriai veikti leidimą valdžia davė 1906 III 6. Ši d-ja reiškėsi ir kultūrine veikla. Pirmajame d-jos susirinkime nutarta įsigyti prieglaudos seneliams ir našlaičiams namus. Susilaukus stambių aukų (pvz. M. Rudominaitė iš Vadoklių davė 1000 rb.), buvo nupirkti už 5000 rb. dveji namai, kuriuose įkurtos senelių (19 vyrų ir 45 moterys) ir vaikų (12 berniukų ir 8 mergaitės) prieglaudos. I pas. karo metu abiejų prieglaudų namai sudegė. Nepriklausomybės metu labdaros veiklą atgaivino ir išplėtė vyskupijos labdaros sekretorius ir Šv. Vincento Pauliečio d-jos skyriaus pirm. kun. J. Tilvytis, M.I.C. Jis nuo 1927 VII 7 ligi savo mirties (1931 XII 24) per 4 veikimo metus, remiamas kurijos, miesto savivaldybės ir visuomenės, atnaujino vienintelę jo perimtą apleistą prieglaudą ir įsteigė 9 naujas prieglaudas. Jau 1929 jo vedamose prieglaudose buvo globojami 77 seneliai ir 86 vaikai. 1930 buvo globojama 212 asmenų ir, be to, per metus duota nemokamai apie 14.000 pietų. 1932 prieglaudose buvo per 300 senelių ir paliegėlių, o bendrabučiuose, darželiuose ir vaikų klubuose apie 300 vaikų, daugiausiai našlaičių. Kun. J. Tilvyčio vadovaujamai d-jai priklausė 150 narių, o nuolatinių rėmėjų buvo apie 700 asmenų.

Panevėžio pradžios mokykla nr. 3

Panevėžys

Panevėžio katedra

Labdaros darbą organizuotai rėmė M. Rusteikaitės vadovaujama Dievo Apvaizdos d-ja, moksleivių charitatyviniai būreliai ir moterų ratelis. Miesto valdyba skirdavo per metus prieglaudoms išlaikyti apie 26.000 lt. Po kun. J. Tilvyčio labdarai vadovavo kun. Kl. Jurkus, o dar vėliau kan. Pov. Šidlauskas. Nuo 1929 kasmet Šv. Vincento Pauliečio d-ja išleisdavo atskaitos ir labdaros propagandos leidinį.

1908 suorganizuota Šv. Juozapo darbininkų d-ja, kuri 1913 turėjo 115 narių ir turto per 700 rb. Vėliau įsisteigė ir zitininkės. Blaivybės d-jos skyrius laikė arbatinę; jam vadovavo kun. M. Lumbys, St. Balčas ir kt. 1909 įk. kultūrinis klubas Vienybė, kuris turėjo savo patalpą ir prenumeravo spaudą (visus lietuviškus laikraščius ir svarbesnius kitomis kalbomis). Jo organizatoriai buvo gyd. K. Sliekas, farmaceutas V. Katelė ir dvarininkas S. Karpis. Klubui priklausė ir lenkuoją inteligentai. Jis atgaivino savo veiklą ir po I pas. karo. Nepriklausomybės metu P. veikė daug įvairių kultūrinių, religinių, socialinių, sporto, profesinių ir švietimosi d-jų, klubų ir kursų, iš kurių ypač gyva veikla pasižymėjo šauliai, ateitininkai ir skautai. P. įsikūrė pirmasis Lietuvoje skautų vyčių būrelis, globojamas J. Lindės-Dobilo. Jis kurį laiką leido skautų vadų žurnalą Roverį. Nuo 1921 kelerius metus veikė darbininkų dramos-muzikos d-ja Šviesa, 1921–27 muzikos ir dramos ratelis Kanklės, 1922–31 aktorių būrelis Viltis, 1930–33 Lietuvos vaikų teatro d-jos skyrius. 1928 susiorganizavo Labdaringos krikščioniškosios meilės d-ja. Ypačiai daug nuveikė socialinės globos srityj Katalikių moterų d-ja, kuri savo veiklą buvo jau išugdžiusi I pas. karo metu, o nepriklausomybės kovų metu jos 10 narių komitetas (pirm. Masiulienė) šelpė kareivius šiltais drabužiais, kalėdinėmis dovanomis, dovanojo batalionui vėliavą; 1920 įkūrė Lopšelio prieglaudą, 1933 sveikatos patarimų punktą. Nuo 1923 buvo veiklus Lietuvos miestų kat. jaunimo Vyčio s-gos skyrius. Pavasarininkų Katedros kuopa 1935 išleido Pavasarininko pasą (32 psl.), o 1934 Senamiesčio kuopa savo 15 metų veikimo apžvalgą (60 psl.). (Apie P. Katalikų veikimo centrą žr. P. vyskupija), Suaugusių švietimui veikė du liaudies univ.

Panevėžio marijonų naujokynas ir vieša koplyčia (sovietinėj okupacijoj įkurdinta Panevėžio rajono vykdomasis komitetas)

Nepriklausomybės metu (1935) P. buvo nauja 120 lovų aps. ligoninė, 60 lovų žydų ligoninė, Šv. Vincento Pauliečio ligoninė-prieglauda (nuo 1938), 5 ambulatorijos, džiovos ir venerinių ligų dispanseriai, motinos ir vaiko konsultacijos punktas, 7 vaistinės, 6 rentgeno kabinetai, 2 sveikatos centrai, 2 bakteriologijos laboratorijos, 37 med. gydytojai, 18 dantų gyd., 14 akušerių, 13 gailestingųjų seserų, 5 felčeriai, 3 dantų technikai. Veikė P. gydytojų d-ja ir nuo 1932 P. apygardos gydytojų d-ja. Apie 1928 veikė akušerių m-la. Žydų ligoninę suorganizavo 1919 dr. Š. Meras, kuris jai atidavė ir savo privatinį turtą. Vėliau jis įkūrė žydų vaikams vasaros koloniją — sanatoriją, kurioj 1929 buvojo 445 vaikai. Per 1934 miesto ligoninėse, ambulatorijose ir privačiai pas gydytojus gydėsi 24.230

žmonių. Per tą laiką sunkiomis užkrečiamomis ligomis sirgo 460 žmonių, iš kurių tik 20 mirė. 1941 VI 26 traukdamiesi iš Lietuvos bolševikų kariai, vietos komunistams įskundus, mirtinai nukankino aps. ligoninėj tuo metu buvusius gydytojus St. Mačiulį (ligoninės dir.), A. Gudonį, J. Žemgulį ir gailestingąją seserį Kanevičienę. Jie nužudė ir keliasdešimt cukraus fabriko darbininkų. Prieš sovietinę okupaciją buvo suplanuota įvesti mieste vandentiekį ir įrengti kanalizaciją. Šių projektų įvykdymą sutrukdė sovietinė okupacija ir II pas. karas.

Administracija. P. buvo aps. miestas, vok. okupacijoj (1941–44) srities adm. centras, nuo 1924 turėjo savivaldybę aps. teisėmis, 1935 gavo I eilės miesto teises. Pirmasis burmistras buvo mkt. B. Adomulis; ilgiausiai (ligi sovietinės okupacijos) burmistru buvo atsargos karininkas T. Chodakauskas. Be apskrities ir miesto valdybų, P. buvo apygardos (nuo 1924) ir apylinkės teismai, keliolika advokatų (dr. A. Milčius, Č. Petraškevičius ir kt.), du notarai, kalėjimas; aps. ir apygardos agronomai, darbo birža, Darbo rūmų kultūros klubas, valstybinė biblioteka ir kt.

P. apylinkėse gausu įvairių laikotarpių priešistorinių radinių. 1926 Ramygalos g. surastas mamuto dantis, netoli P., Nevėžio krante, rastas raginis kirvukas su apvalia skyle kotui, III–IV a. žalvarinė laiptelinė segė su plačiais, bet nelabai ilgais laipteliais. Radiniai Panevėžio muziejuje ir Vytauto D. kultūros muziejuje.

J. Elisonas, Pirmasis lietuvių mokinių tautinės sąmonės pasireiškimas Panevėžio realinėje mokykloje (Švietimo Keliai 1931 nr. 1); *J. Mičiulis,* P. mokytojų seminarija prieš karą ir dabar 1929; *J. Balčikonis,* P. mokyklos prieš 40 metų (Panevėžio Apygardos Balsas 1942 nr. 40–42); P. mokytojų seminarijos tautotyros ir senienų rinkimo draugijos metraštis 1924–27; P. gimtajam kraštui tirti draugija ir jos laikinasis muziejus (Lietuvos Aidas 1933 nr. 210). Žinių suteikė: St. Banelis, P. Bliumas, kun. S. Matulis, M.I.C., kun. T. Narbutas. *A.B.*

P. bažnyčios ir parapijos.—Religinis katalikų gyvenimas ypač pagyvėjo 1926 įsteigus P. vyskupiją (žr.) ir 1927 įsikūrus marijonams.

P. vyskupijos katedra, pagal apaštališkąją konstituciją Lituanorum Gente 1926 IV 4 gavusi Kristaus Karaliaus vardą, buvo pradėta statyti 1908 kaip parapinė Šv. Stanislovo bžn. Išmūrijus sienas iki 10 m aukščio, statyba sustojo: I pas. karo metu vokiečiai konfiskavo suvežtą statybinę medžiagą, o surinkti pinigai neteko vertės. Nebebuvo manoma tęsti bžn. statybą, kai nepriklausomybę atgavus iš stačiatikių buvo perimta buv. pijorų bžn. Bet paskyrus ją naujos vyskupijos katedrai, statyba buvo vėl pradėta, ją taikant jau katedros reikalavimams (arch. R. Steikūnas). 1926 sudaryta katedrai statyti taryba ir iš jos narių — vykdomasis komitetas: pirm. Panevėžio dekanas kan. J. Maciejauskas, kasininkas kun. J. Grabys, sekr. kun. P. Šidlauskas, nariai dekanas kan. Ign. Andrašiūnas ir Puzinas. 1928 komiteto pirm. tapo prel. P. Strakšas, paskirtas katedros klebonu. Baigus statybą, 1930 katedrą pašventino prel. J. Mačiulis-Maironis. Didžiajam altoriui (vysk. K. Paltaroko auka) Kristaus Karaliaus statulą sukūrė skulptorius J. Zikaras. Virš altoriaus dailininkas J. Mackevičius nutapė Šv. Kazimiero pasirodymą Lietuvos kariuomenei ties Polocku. Žemiau šio paveikslo, presbiterijoj aplink didįjį altorių, jis nutapė dešimt bažnyčių iš vyskupijos dekanatų. 1933 katedrą iškilmingai pakonsekravo arkiv. J. Skvireckas. Katedros lubas ir sienas 1939 išdekoravo dail. P. Puzinas. Biržų dekanas I. Andrašiūnas su seserimi Ona Andrašiūnaite paaukojo Tirolyje užsakytą rankų darbo medinį altorių Švč. Sakramento koplyčiai. Per II pas. karą netoliese sprogę sviediniai sužalojo katedros sienas, išbyrėjo langai. Katedros rūsyje palaidoti pirmasis P. vyskupijos generalvikaras J. Grabys ir pirmasis vyskupas K. Paltarokas. 1940 par. priklausė 8632 tikintieji. Katedroj vyko visų P. mokyklų mokinių pamaldos. Katedros klebonai: J. Maciejauskas, P. Strakšas, Vl. Butvila, P. Šidlauskas, Ant. Kripaitis nuo 1945.

Šv. Petro ir Povilo bžn. yra seniausia P. parapinė bžn. Pirmoji bžn. pastatyta D.L.K. Aleksandro rūpesčiu 1505, antroji medinė bžn. perstatyta klebono Jurgio Tiškevičaus rūpesčiu 1629, trečioji bžn. M. Tiškevičaus, Vilniaus kapitulos kan., rūpesčiu pastatyta 1781. Klebonaujant M. Chodoravičiui, parapiečių lėšomis 1877 pradėta statyti dabartinė mūrinė bžn., baigta 1884. Vysk. G. Cirtautas ją pakonsekravo 1898. Vidus išdekoruotas 1912 klebono J. Stakausko rūpesčiu. 1940 par. priklausė 10.654 tikintieji.

Švč. Trejybės pijorų bžn. pastatyta 1727. Vietoj medinės bžn. pijorai 1803 pasistatė akmeninę bžn., kurią rusų administracija 1832 uždarė ir 1847 atidavė stačiatikiams. Katalikai ją atgavo 1918 ir kapeliono J. Ruškio ir J. Tilvyčio, M.I.C., rūpesčiu atnaujino. Ilgesnį laiką šioj bžn. bu-

vo mokinių pamaldos. 1927 bžn. pavesta marijonams, St. Mažeikos, M.I.C., rūpesčiu 1939 gražiai išdekoruota.

Viešos ir pusiau viešos koplyčios: Šv. Kazimiero koplyčia katedros rūsyje, vyskupo koplyčia jo namuose, Šv. Juozapo koplyčia Mergelės Marijos Tarnaičių (Lietuvaičių švietimo d-jos) namuose, kalėjimo koplyčia, marijonų koplyčia Aldonos g. 3 ir 1939 marijonų pastatyta Nekalto Prasidėjimo vieša koplyčia su marijonų naujokynu ir mažesne koplytėle (pirmasis jos rektorius Norb. Skurkis, M.I.C.).

Kitų tikybų bžn. buvo liuteronų bžn., stačiatikių cerkvė, kelios sinagogos ir karaimų kinesė.

K. Paltarokas, P. bažnyčios 1936; Elenchus 1940. *S.Mtl. ir J.Gsn.*

Istorija. P. mst. kūrėsi trimis tarpsniais. Senasis P., statęsis Nevėžio deš. krante, apie 1 km atstu, vad. Senamiestis, siekia XIV a. Apie jį liudija Plūkių gatvėje rasti senkapiai. Be to, manoma, kad D.L.K. Vytautas čia įkurdinęs dalį karaimų šeimų, kurias parsivežęs po karo su totoriais ir kurių daugumą apgyvendinęs N. Trakuose. P. tuomet priklausė Upytės vls. Įsikūręs prie upės, patogesnėse sąlygose, P. jau XVI a. pamažu ėmė stiebti tarp balų esančią Upytę. Nevėžis tuomet buvo vandeninga upė, kuria iš Nemuno atplaukdavo laivai. Dar Napoleonas laivais vežėsi iki P. artilerijos pabūklus. Tik vėliau, Nevėžio aukštupy pravedus melioracijos darbus, upė nuslūgo, ir dabar apie P. ji yra gana sekli. 1551 XI 27 Vilniaus seime P., arba Nevėžio, miestui karalius nustatė mokėti kasmet 10 kapų sidabrinių grašių. Iš Upytės vls. 1554 inventoriaus matyti, kad P. buvę 144 atskiros sodybos ir daug namų. Viename Žygimanto Augusto dokumente iš 1558 IV 5 minimas P. vaitijos Stumbriškio k. XVI a. vidury P. posėdžiaudavo pavieto teismai, ir daugelis dokumentų čia buvo sudaryta. Nukeltos iš Upytės į Krekenavą, teismo įstaigos 1568 galutinai perkeltos į P. Ano laiko dokumentuose minimos P. gyv. pavardės: 1567 Gailiušių šeima ir trys Urneziavičiai; 1587 Upytės dv. inventoriuje užrašyti keli tarnai iš P., o 1594 P. valdęs kng. Petras Krošinskis. Apie P. par. pradžią nėra tikslių duomenų; 1594 minimas Motiejus Kločinskis, kuris buvo Žemaičių arkidiakonas ir Ramygalos, Krekenavos ir P. klebonas. Tik vėliau, apie 1630, Zigmantas Vaza dovanojęs P. par. išlaikyti tris kaimelius.

Tuo tarpu XVII a. pradžioje kair. Nevėžio krante, kur augęs tankus miškas, kur, pagal padavimą, seniau buvusi lietuvių šventovė, ėmė kurtis naujasis mst. Pagal Varšuvos seimo 1601 nutarimą (Vol. Leg. II 1530), Upytės seniūnui buvo pavesta kair. upės krante pastatyti teismo namus, kur būtų dedamos žemės aktų knygos ir laikomas archyvas. Tai įvykdė 1614 Upytės seniūnas Jeronimas Valavičius. Jis pastatė nedidelius mūro namus, kurie tebestovi ir šiandien (Kranto gatvė nr. 21). Prie namų durų buvo įmūryta lentelė su lotyniškų užrašu, jog ,tos sienos kartu su ta įstaiga Upytės aps. žemės ir pilies teismams' pastatyti 1614 minėtojo J. Valavičiaus. Greta tų namų buvo pastatyti rūmai teismų posėdžiams iš bokštas kaliniams, kaip matyti iš griuvėsių liekanų. Čia ėmė augti ir plėstis naujasis P., dabartinis mst. centras.

1673 Vilniaus katedros kapitula nusprendė skirti pusę pajamų, gautų iš P. ir Ramygalos par., Vilniaus Šv. Kazimiero koplyčiai. 1676 Vladislovas Vaza tą nutarimą patvirtino. Iš gautų lėšų buvo išlaikomi 6 kunigai, skirti koplyčiai aptarnauti. 1780 minėtos Vilniaus Šv. Kazimiero koplyčios klebonas Mikalojus Tiškevičius, atvykęs į P., nutarė pamažu jungti P. senamiestį su naujuoju mst. Dabartiniame Smėlynės rajone, kuris nuo to meto imta vadinti Mikolajevu, jis davė įsakymą iškirsti pušyną ir čia perkelti P. par. centrą. Jo ten pastatytoji medinė bžn. 1781 buvusi pašventinta. Tikinčiųjų tais metais P. par. buvo 3920. P. par. priklausė Ukmergės dekanatui. Parapinėj m-loje 1804 ir 1805 mokėsi 18 mokinių. 1849 P. ir jo sudarytas dekanatas teko Žemaičių vyskupijai.

1728 į naująjį P. mst. iš Pagirių persikėlė vienuoliai pijorai. Vilniaus kan. Kristupas Bialozoras ir Bernatonių seniūnas Kristupas Dombskis (Dąbski) juos aprūpino žeme, pastatė vienuolyną ir medinę Švč. Trejybės bžn. Pijorai čia atidarė mokyklą (iš pradžių trijų, nuo 1803 keturių klasių). 1826 joj mokėsi 139 mokiniai. 1832 rusų valdžia uždarė pijorų namus ir atėmė iš jų mokyklą.

P. mst. yra nukentėjęs nuo karų su švedais XVII a., bet ypač 1704, kai pro P. perėjo, iš Vabalninko pusės žygiuodama, švedų kariuomenė, gen. A. L. Löwenhaupto vadovaujama. Ją siuntė Karolis XII palaikyti St. Leščinskio šalininkų. Prie P. Löwenhauptas užklupo ir sumušė Višniovecko ir Oginskio kariuomenės dalinius, kurie palaikė Augustą II. Sumušęs atėmė

iš Oginskio svarbius dokumentus, kurių tarpe buvo slapta sutartis, padaryta Petro D. su Lietuva ir Lenkija prieš Švediją. Pro P. 1812 traukė Napoleono kariuomenė. Nuo 1796 P. tapo Vilniaus gub. Upytės pavieto centru, o 1797 tikruoju aps. mst. 1842 sukūrus Kauno gub., P. jau savo vardu tapo aps. mst. 1845 jam buvo duotas herbas, susidedąs iš 2 dalių: viršutinėj skydo pusėj buvo Kauno gub. ženklas (paminklinis obeliskas iš 1812), o apatinėj — arklas, kuris yra miesto herbo ženklas.

P. mst. gatvės dar ir prie rusų ilgai buvo negrįstos. Apie 1820 rusų policija buvo įsakiusi, kad visi atvažiuojantieji į turgų atsivežtų po keletą akmenų, o jei jų neturi — kad sumokėtų po kelis skatikus. Tačiau praėjo eilė metų, ir mst. gatvės vis dar nebuvo grįstos.

P. mst. ir apl. aktyviai dalyvavo XIX a. sukilimuose. 1831 III 30 P. buvo užėmę sukilėliai, Truškovskio ir Pžeciševskio vadovaujami, o VII 13 — Dembinskio vedami. Sukilimą slopinti pavesta XV divizijos vadui gen. majorui Frišui. 1861 bruzdėjimams prasidėjus, vysk. Valančius, gubernatoriaus verčiamas, turėjo iš P. iškelti į kitas parapijas: kleboną L. Mantvydą, kapelioną Alf. Kareivą, kun. Kirkilą ir kun. Ant. Mackevičių. Tapęs sukilėlių vadu, kun. Mackevičius veikė apie P. 1863 IV 26 jo sukilėlių būrys kovėsi P. aps. dvarininkų Komaro ir Karpio miškuose su majr. Chitrovo kariniu daliniu. Vyr. sukilėlių vadui Z. Sierakauskui žuvus, Mackevičiaus dalinys iš P. aps. pasitraukė į Raseinių ir Kauno aps. P. aps. Žaliojoje girioje pasižymėjo Liutkevičiaus sukilėlių būrys. Netoli P., Šventabrasčio kalnely, yra kritusių sukilėlių kapai, kur pastatytas paminklas. Už dalyvavmą sukilime, be kun. Mackevičiaus, rusų buvo nubausti mirtimi labiau pasižymėję P. aps. sukilėliai Antanas Kripaitis ir Juozas Vadopalas.

P. vidurinės mokyklos rusų laikais. Iš pijorų atimtoji m-la buvo pavadinta pavietine m-la. Pagal jos kapeliono kun. Minioto pranešimą vyskupui, 1854–55 mokslo metais joje katalikų mokinių mokėsi 181, kitų tikybų — 17. Mergaičių keturklasėje m-loje (pensionate) buvo katalikių 18, kitų — 8. 1858 pavietinė m-la buvo paversta gimn.; joje tuomet mokėsi 400 mokinių. 1882 vietoj gimn. buvo atidaryta realinė m-la; veikė ir mokytojų sem. 1897 pirmojoje mokėsi 201 mokinys, o antrojoje — 67. Visa eilė kat. kapelionų rusų valdžios buvo bausti už įvairius tariamus nusikaltimus; pvz. 1888 buv. realinės m-los kapelionas A. Dambrauskas-Jakštas buvo suimtas ir uždarytas Kretingos vienuolyne.

Seniausi Panevėžio namai (Kranto g. nr. 21)

Vysk. Valančiaus laikais P. katalikai turėjo sunkenybių su bžn. atstatymu. 1859 buvo nutarta vietoj pasenusios Šv. Petro ir Povilo bžn. statyti naują. Tam tikslui žmonių buvo suaukota arti 9000 rublių, kurie turėjo būti laikomi švietimo m-jos žinioje. Tik 1862 valdžia davė leidimą bžn. statyti, bet kilę neramumai neleido pradėti darbo. Po sukilimo Kauno gub. kitam reikalui sunaudojo P. bžn. pinigus. 1868 vysk. Valančius skundėsi gen. gubernatoriui, prašydamas sugrąžinti P. bžn. pinigus. Ar jie buvo atgauti, nežinia. Bžn. buvo pastatyta 1877–84.

Tapęs aps. mst., P. ėmė sparčiau augti. Pagal 1857 statistiką, P. turėjo 5908 gyv. Mieste buvo 15 mūrinių ir 472 mediniai namai, 28 gatvės ir gatvelės, kurių 10 išgrįstų akmenimis, ir 4 aikštės. Turgai vykdavo kas savaitė pirmadieniais ir ketvirtadieniais, o prekymečiai 3 kartus metuose. 1881 skaudžiai paliestas gaisro, P. vėl greitai atsistatė. 1887 P. mst. buvo 8071 gyv., kat. bžn. ir koplyčia, cerkvė, sinagoga, 7 žydų maldnamiai, 1 karaimų ir 1 ev. liut. maldnamis, realinė m-la, 1 valdinė žydų m-la, 2 privatinės mergaičių m-los, ligoninė. 1896 P. buvo 12.048 gyv. (6129 vyrai ir 5919 moterų). Mieste buvo 3 malūnai, tabako fabrikas, 2 spaustuvės, 2 banko kontoros, 4 vaistinės, 4 spirito varyklos, 4 alaus bravorai, 6 vyno ir svaiginamųjų gėrimų sandėliai, 45 smuklės, 17 linų, javų ir medžio sandėlių, 15 įvairių įmonių bei dirbtuvių ir 115 krautuvių. 1909 P. mst. siautė choleros epidemija: nuo IX 12 iki X 24 buvo susirgę 75 asmenys, kurių 33 pasveiko ir 42 mirė. Skaudžiai nukentėjęs I pas. karo metu (išdegė bent penktoji namų dalis), P. ypač atgijo nepriklausomybę atgavus.

P. apskritis. 1842 sudaryta Kauno gub. iš buv. Upytės pavieto, P. aps. užėmė plotą tarp Zarasų (r.), Ukmergės (p.r.), Kauno (p.v.) ir Šiaulių (v.) aps.; šiaurėje siekė Kuršą. 1860 P. aps. plote buvo 115.852 gyv., paskirstyti į 20 valsčių (P., Piniavos, Naujamiesčio, Krekenavos, Ramygalos, Pakruojo, Linkuvos, Rozalimo, Smilgių, Naciūnų, Kiburių, Skrebotiškio, Moldačavos, Pampėnų, Girsūdų, Biržų, Gulbinų, Pabiržės, Čypėnų ir Stumbriškio), 4 policijos rajonus (Krekenavos, Paežerių, Pasvalio, Biržų); jame buvo 4 taikos teismai ir dvi teismo tardytojų įstaigos. 1896 P. aps. buvo 222.982 gyv. (107.408 vyrai ir 115.574 moterys). 1873 pro P. pravesta plačiojo glžk. linija (Radviliškis–P.–Obeliai), o 1899 atidarytas siaurasis glžk. P.–Utena–Švenčionėliai–Pastovis. Visoje aps. veikė trys vidr. m-los: P. realinė m-la ir mokytojų sem. ir Mūro Panemunio mergaičių žemės ūkio ir namų ruošos m-la (2 m. kurso), kurią globojo dvarininkė Budbergienė (1921 nustatant Lietuvos–Latvijos ribas, Mūro Panemunio dv. su m-la ir apl. — 9543 ha ploto — atiteko Latvijai). Pradžios m-lų 1896 P. aps. buvo 25, kuriose mokėsi 1971 vaikas. Pridėjus kelias privačias mokyklas, iš viso pradinį mokslą ėjo 2074 vaikai, t.y. 6,5% mokyklinio amžiaus vaikų. 1907 VII 31 P. aps. pradėjus veikti Žemės tvarkymo komisijai (vadovavo E. Meištavičius), iki 1909 jau buvo išmatuota į vienkiemius besiskirstą 27 k. su 548 ūkininkais ir 9498 dešimtinėmis žemės. P. aps. 1858 buvo 785 dv., kurių tarpe 505 su prirašytais valstiečiais ir 280 be valstiečių. Buvo pasižymėjęs P. aps. dvarininkas Ignas Karpis (žr.), 1808 atleisdamas visus savo dvarų valstiečius nuo baudžiavos. Iš dvarininkų, buvusių P. aps., maršalkomis 1846–1902, pažymėtini: K. Burba, E. Meištavičius, Karolis Bystramas Felicijonas Karpis, Vladislovas ir Konstantinas Komarai, P. Puzyna. Prie P. mst. buvo grafo Kaizerlingo dvaras. P. valsčius 1902 apėmė 68 vietoves su 849 kiemais ir 7257 gyv. ūkininkais, kuriems priklausė 11.162 dešimtinės žemės. Vls. įstaigos buvo Velžio k.

Iš P. ar artimos apylinkės yra kilę A. Moravskis, Ant. Smilga, gyd. A. Domaševičius, J. Moigis, P. Babickas, dailininkas J. Kaminskas ir kt.

Baliński - Lipiński, Starożytna Polska III 1846; Słow. geogr. VIII 1887; XV 1902; Pam. knižka Kovenskoj gub. 1898, 88–108; *J. Kurczewski,* Biskupstwo wileńskie 1912; Kościół zamkowy II 1910; III 1916; *A. Alekna,* M. Valančius 1922; Brevis conspectus hist. statisticus Ord. Scholarum Piarum 1932; Istorijos archyvas I 1934 (surinko K. Jablonskis); *M. Gumowski,* Herby miast litewskich (Aten. Wileńskie X 1935); *A. Janulaitis,* Lietuvos bajorai 1936; *R. Schmittlein,* Un district lituanien sous l'occupation Française 1812 (Senovė II 1936 215–272); Lietuvos istorijos šaltiniai I 1955; Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje 1957; Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais I 1959 (sudarė K. Jablonskis); *Pr. Barkauskas - A. Vabalas,* Vadovas po Lietuvą 1938; *K. Bielinis,* Dienojant 1958; *A. Dagelis,* Panevėžys 1960. *P.J.*

Panevėžiùkas bžk. ir dv. Babtų vls., Kauno aps., į v. nuo Nevėžio ir 5 km į š. nuo Babtų, tarp Aluonos ir Striūnos žemupių; apie 10 gyv. (1940). Bogdonas Koreva prieš II pas. karą buvo įsteigęs garinį plytų ir kitų molio dirbinių fabriką ‚O. K. Panevėžiuką'. P. dv. ir bžk. kadaise priklausė Vitebsko pilininkui Simanui Siručiui, kuris 1747 pastatė mūrinę Jėzaus Nukryžiuotojo bžn. Ji ypatinga tuo, kad yra gana reto Lietuvoje trikampio plano bažnyčia. Altorius įrengtas kampe, o priešais altorių — didžiosios durys. XIX a. pabaigoj P. dv., turėjusį 1182 dešimtines (iš jų 526 dešimtinės miško) valdė Korevos. P. anksčiau buvo Josvainių filija, paskui pakelta parapija. 1940 buvo 1250 kat. *R.Krs.*

Suardytame griautiniame vidurinio geležies amžiaus pradžios (V–VI a.) kapinyne surasta Vidurio Lietuvai būdingų įkapių: sidabrinė antkaklė suktiniu lankeliu, 6 storagalės apyrankės daugiakampiais galais; 2 dideli gražiai gludinti gintariniai karoliai, pentinis siauraašmenis kirvis ir kt. Radiniai Vytauto D. kultūros muziejuj. *J.P.*

Pange lingua (lot.) Dievo Kūno šventės mišparų himnas, parašytas šv. Tomo Akviniečio. Himno metrika tokia pat, kaip Venancijaus Fortunato, parašiusio panašų himną (Pange lingua gloriosi... lauream). Himne tikintieji kviečiami pagarbinti Kristaus Kūno ir Kraujo paslaptį, pažįstamą tik tikėjimu, o ne pojūčiais. Paskutinis šio himno posmas — Tantum ergo yra giedamas prieš pat palaiminimą su Švč. Sakramentu. Himno autorius sugebėjo gilią dogmatinę tiesą išreikšti poetine forma ir skambia bei ritminga melodija.

H. Daniel, Thesaurus hymnologicus I 1841; *V. Angiletti,* L'Eucarestia nella poesia 1939.

Pangenezė terminas pažymėti Ch. Darwino sukurtai laikinajai paveldėjimo teorijai, pagal kurią kiekviena organizmo celė besidalydama atiduoda savo dalį neregimų ‚gemulių', arba ‚pangenų', pavidalu būsimojo organizmo formavimui. Šios dalelės per kraują susirenkančios į lytines celes ir ten susijungiančios ir pagaminančios esamo organizmo kopiją.

Pangermanizmas siekimas sujungti visas germanų kilmės tautas į vieną valstybę, specialiai vokiečių siekimas visas vokiškai kalbančias tautas pajungti Vokietijai. P. vykdė Hitlerio sukurtas nacionalsocializmas (žr.).

Panglosija (gr.) nenormalus, liguistas plepumas.

Pangolinas (Pangolin) bedantis žinduolis, priklausąs Pholidota būriui, kuris turi kelias rūšis gyvulių, gyvenančių atogrąžų Azijoje bei Afrikoje ir mintančių skruzdėmis, kurias surenka ilgu ir labai lipniu liežuviu. Ilgas kūnas, apie 65 cm, su beveik to pat ilgio uodega, padengtas raginiais žvynais, tarp kurių kyšo stambūs reti plaukai. Pavojaus atveju p. susisuka į kamuolį, kurio paviršius apdengtas žvynais. Iš 7 rūšių 3 gyvena Azijoje ir 4 Afrikoje.

Panhumanizmas siekimas nuveikti tautų priešybę bendruoju žmoniškumo idealu, vienos kitų supratimu ir savitarpio pagalba. P. idėjomis teoriškai remiasi Jungtinės Tautos (žr.), jas skleidžia šios organizacijos skyrius auklėjimo, mokslo ir kultūros reikalams (žr. UNESCO).

Kränzlin, Das System des Panhumanismus 1949.

Panicum žr. Sora.

Panika (iš gr. dievo Pano, žr.) siaubingas išgąstis, iškilus netikėtam pavojui, pasireiškiąs bėgimo instinktų prasiveržimu ir beprasmišku ar chaotišku laikymusi, ypač minioje (žr.).

Panikas, Panikė, prūsų ugnies vardas, patekęs įvairiomis lytimis dievų vardynan. Žr. Gabija, Ugnis.

Panykis k. Plokščių vls., Šakių aps., apie 2 km nuo Ilguvos, prie Nykos upelio; 1923 buvo 3 ūkiai ir 16 gyv. Prie Nykos yra piliakalnis. P., anksčiau dv., minimas jau 1583.

Panin 1. Nikita Ivanovič (1718–1783) rusų diplomatas, nuo 1762 vadovavęs Kotrynos II užsienio politikai; 2. Nikita Petrovič (1770–1837) rusų politikas, pasiuntinys Hagoje ir Berlyne, vėliau, Povilui I viešpataujant ir Aleksandro I valdymo pradžioje, vicekancleris ir užsienio reikalų ministras, kol 1804 neteko malonės ir ištremtas; 3. Viktor Nikitovič (1801–1874), (2) sūnus, Rusijos teisingumo ministras 1841–62, pravedęs baudžiavos panaikinimą.

Panini sen. Indijos gramatikas, gyvenęs IV a. pr. Kr., seniausios indų kalbos, sanskrito gramatikos autorius. Tą gramatiką sudaro beveik keturi tūkstančiai taisyklių, surašytų aštuoniose knygose. Savo pobūdžiu ji skiriasi nuo dabartinių gramatikų, nes kalbos dalykai joje aiškinami filosofiškai. Ji išleista ir vokiškai išversta su paaiškinimais O. von Böhtlingk: Acht Bücher grammatischer Regeln, 2 tt., ²1887. Yra vertimai į anglų (Chandra Vasu 1891–98) ir prancūzų (L. Renon 1948–54) k.

Panipat mst. r. Pandžabe (Indijos Sąjungoj), 80 km į r. nuo Delhi; apie 40.000 gyv. (1958). Senas miestas, minimas Mahabharatos epe, kur kalbama apie XII a. pr. Kr. įvykius.

Panis bene merentium (lot.) ‚gerai nusipelniusiųjų duona', XVI–XVIII a. Lietuvoje vardas tų valstybės dvarų, kurie būdavo seniūnijomis (žr.) išdalijami didikams ir bajorams už jų nuopelnus D.L.K. arba valstybei. P.b.m. vardu vadinami valstybiniai dvarai neįėjo į D.L.K. ekonomijas, arba stalo dvarus, bet sudarė atskirą valstybės dvarų fondą, kurių D.L.K. negalėjo pasilaikyti sau, bet turėjo seniūnijomis išdalyti nusipelniusiems valstybei bajorams ir įvairiems valstybės pareigūnams kaip atpildą, nes senovės Lietuvoje jie negaudavo algų iš valstybės iždo ir savo titulo pareigas eidavo savo lėšomis. P.b.m. dalijimas turėjo didikus ir bajorus paskatinti tolimesnei valstybės tarnybai. P.b.m. dvarų administratoriai vadinosi seniūnais ir laikytojais.

P.b.m. seniūnijos, palyginus su ekonomijomis, dažniausiai buvo tik smulkūs dvarai, tačiau dėl jų gavimo bajorai labai varžėsi, nes seniūnijų valdymas rišosi su nemažomis pajamomis. Seniūnai, gavę valdyti valstybinius p.b.m. dvarus, beveik visas pajamas iš tų seniūnijų ėmėsi sau, labai mažai D.L.K. teatiduodami, kartais ketvirtadalį, kartais penktadalį pajamų, o kartais ir nieko į valstybės iždą neturėdami mokėti. P.b.m. dvarai buvo duodami bajorams valdyti ligi gyvos galvos, rečiau ligi D.L.K. valios. 1588 Lietuvos Statutas nustatė, kad seniūnijos negalėjo būti atimtos be jų laikytojų kaltės ir teismo. P.b.m. dvarus bajorai gaudavo su įvairių kategorijų gyventojais, tuose dvaruose gyvenusiais ir jiems priklausiusiais: miestiečiais, įvairių pakopų valstiečiais, baudžiauninkais, net bajorais. Visi jie klausė p.b.m. dvarus gavusių seniūnų administracijos ir jurisdikcijos. Didesnių dvarų valdytojai buvo vadinami seniūnais, mažesnių — laikytojais. Tas pats asmuo iš D.L.K. malonės galėdavo gauti neribotą skaičių p.b.m. seniūnijų. Kartais p.b.m. dvarai būdavo atiduodami valdyti net mažamečiams didikų

ar bajorų vaikams už jų tėvų nuopelnus.

K. Avižonis, Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais 1940; *I. I. Lappo,* Velikoje kniažestvo Litovskoje 1901. *K.Avž.*

Panislamizmas XIX a. antroj pusėj iškilęs sąjūdis apjungti visus Mahometo išpažintojų kraštus. Jis grįstas trimis pradais: bendru tikėjimu — islamu, bendra knyga — koranu ir bendra arabų kalba. Be to, veikė ir istorinis prisiminimas kadaise visą islamo pasaulį jungusio Bagdado kalifato. Sąjūdis pirmiausia buvo nukreiptas prieš europiečius, besiskverbiančius į islamiškus kraštus. Sąjūdžio pradininku laikomas Afganas Džamel - ad - Din - al Afgani (1838–97), didelis anglų priešas, pasišovęs politiškai apjungti islamo pasaulį (Dar-al-Islam). Piršęs savo idėjas įvairiuose islamiškuose kraštuose, po kuriuos trankėsi, jis surado žymų sekėją Turkijos sultono Ab-dul-Hamido (1876–1909) asmeny. Šis, turėdamas kalifo poaukštį ir būdamas didžiausios islamiškos imperijos valdovas, panūdo pasinaudoti panislamine idėja. Jos pagautas jis išsiuntinėjo pasiuntinius 1882 į mahometoniškus kraštus, kviesdamas juos spiestis po jo kalifatu. Propaguodamas p., jis ėmėsi vesti geležinkelį nuo Damasko iki Mekos ir tam reikalui iš islamiškų kraštų surinko per 1 mil. dol. Nors geležinkelis oficialiai buvo skirtas palengvinti maldininkų kelionėms į Meką, tačiau iš tikrųjų jis derėjo strateginiams tikslams. Antras sąjūdžio apčiuopiamas laimėjimas buvo krikščioniško Raudonojo Kryžiaus pvz. įk. panislamistinė Raudonojo Pusmėnulio šalpos organizacija. Adul-Hamido propagandą palankiausiai sutiko Indijos mahometonai, kuriems buvo svarbi moralinė parama iš svetur jų kovoj su indų dauguma. Abdul-Hamido varytą p. propagandą sutrikdė kiek jaunaturkių revoliucija, nuvertusi jį patį. Turkuose iškilo srovė, grindžiama ne tikyba, bet rasine kilme. Prisimindami savo kilmę iš turaniškų bei tiurkiškų vidurinės Azijos tautų, turkai tarėsi artimesni esą šioms tautoms nei arabams. Jų srovė gavo p a n t u r a n i z m o vardą. Tačiau p. nemirė juose, dėl europiečių grėsmės ypač pasireiškęs karu su Italija (1911) ir Balkanų tautomis (1912). Solonikuose buvo sušauktas panislaminis kongresas 1911. I pas. karas, kada turkai stojo vokiečių pusėj, davė progos p. praktiškai išbandyti. Turkai išleido atsišaukimą į mahometonus, kur skelbė savo karą šventuoju ir kvietė bendratikius juos paremti. Atsišaukimas paliko be atgarsio, ir daugelis mahometonų kovojo sąjungininkų eilėse prieš tuos pačius turkus. Pokariniai laikai patvirtino visišką p. griuvimą, kai Ataturko vedama Turkija visiškai sekuliarizavosi, panaikino kalifatą (1924), atsėit, nutraukė idėjinius ryšius su mahometonų arabų pasauliu. Tik Pakistane dar kiek stengiamasi palaikyti p. mintis, čia 1951 Karači buvo sušauktas ir p. kongresas. *J.J.*

Paniutin Stepan Feodorovič (m. 1885) Vilniaus gubernatorius 1863–68. Į šią vietą paskirtas Muravjovo pageidavimu, uoliai vykdė krašto stačiatikinimą bei rusinimą, statydamas cerkves, rengdamas stačiatikių religines iškilmes, versdamas vartoti rusų k., rūpindamasis rusinimu per mokyklas.

Panizzi Antonio (1797–1879) italų advokatas, kaip politinis pabėgėlis 1823 atvyko į Angliją, 1828–35 dėstė italų literatūrą Londono kolegijoj ir nuo 1831 dirbo British Museum bibliotekoj, jai vadovaudamas 1856–66. Perorganizavo šią biblioteką ir davė pradžią jos alfabetiniam katalogui. 1869 suteiktas titulas Sir.

Pankarditas visų širdies sluoksnių (enokardo, miokardo ir perikardo) drauge uždegimas.

Pankauskas Jonas (g. 1904 Gorainių k., Žvingių par., Tauragės aps.) psichologas. 1925 baigė Šialių gimn. ir stojo į LU teol.-filosofijos fak. filosofijos sk. Baigęs Lietuvoj studijas 1930, toliau specializavosi Leipcigo univ., kur gavo filosofijos dr. laipsnį. 1934 pakviestas vyr. asistentu į VDU teologijos-filosofijos fak. dėstė eksperimentinę psichologiją ir gretimus dalykus. 1940 IV 30 apgynė habilitacijos darbą Tipų problema naujojoj psichologijoje. Studijavęs pas. vad. visumos psichologijos grindėją F. Kruegerį (žr.), ir pats atstovavo šiai psichologijos krypčiai, drauge domėdamasis ir filosofinės psichologijos klausimais. Reikšmingesni straipsniai: Svarbesniosios psichologijos srovės naujojoj psichologijoj (Suvažiavimo Darbai I 1933), Psichinė realybė ir jos ypatybės (Logos 1934 nr. 1), Psichinės plėtotės esmė (t.p. 1936 nr. 1), Ugdytinių tipai ir jų svarba pedagogikai (t.p. 1937 nr. 1). Be to, rašė Židinyje, Lietuvos Mokykloje. Veikliai reiškėsi ir visuomeniniame gyvenime: 1936–38 visos stud.

J. Pankauskas

ateitininkų s-gos pirm., nuo 1939 KVC pirm. Pirmosios sovietinės okupacijos metu išvežtas į Sibirą, iš kurio grąžintas 1956.

Pankhurst Emmeline (1858–1928) anglų moterų veikėja. 1903 sukūrė sufražistinę organizaciją Women's Social and Political Union ir ligi 1914 griežtai kovojo už moterų teises (8 kartus siųsta kalėjiman už nusižengimus prieš viešąją tvarką). Prasidėjus I pas. karui, savo organizaciją perorganizavo į nacionalistinę s-gą talkinti karo tikslams ir 1918 įstojo į konservatorių partiją. Jos autobiografija My Own Story 1914.

Pankok 1. Bernhard (1872–1943) vokiečių tapytojas, grafikas, architektas ir dekoratorius. Nuo 1906 Stuttgarto taikomojo meno mokyklos dir. Pasireiškė ‚Jugendstil' srovėje.

2. Otto (g. 1893) vokiečių tapytojas, grafikas, skulptorius ir rašytojas. Düsseldorfo akad. prof., ekspresionistas. Išsp. Begegnungen 1956.

Pankow, Berlin-P., š. Berlyno dalis, sovietų okupuotosios r. Vokietijos administracinė būstinė. Per P. teka upė Panke.

Pankracijus Švėntasis (V 12), kankinys, apie kurį nėra tikrų istorinių žinių, o tik VI a. legendinės Passio tradicija, pagal kurią jis, 15 metų jaunuolis, buvęs nukankintas imp. Dioklecijono laikais. Ant jo kapo, kur jis buvo palaidotas su kitais kankiniais prie Via Aurelia, pop. Simachas pastatė baziliką, prie kurios vėliau atsirado vienuolynas. P. bazilika, daug kartų perstatinėta ir atnaujinta, yra išlikusi iki šių dienų. Joje baigiasi gavėninės Romos stotys.

Pankreatinas (lot. pancreas iš gr. pankreas ‚kasa') preparatas, gaunamas ekstrahuojant kiaulių ar jaučių kasos liaukas 25% etilo alkoholiu. Balti ar gelsvi, šiek tiek higroskopiški, amorfiniai, mėsos kvapo milteliai. Turi enzimų tripsino, lipazos ir amilazos. P. greitai praranda savo veikimą rūgščių, stiprių šarmų ar aukštesnės temperatūros veikiami. Tirpsta vandenyje, bet netirpsta alkoholyje ir eteryje. Duodamas kartais į vidų tirpaluose su natrio bikarbonatu, glicerinu ir alkoholiu virškinimui pagerinti kasos sutrikimo atvejais (0,5–1,0 g). Bet p. veikimas yra tikresnis, jei maisto produktai, kaip pienas, miltinės medžiagos ir mėsos buljonas, yra nustatytu fermentacijos būdu apviršinami p. ir tik po to naudojami. Tam yra vartojamos p. tabletės. *St.K.*

Pankreatitas (gr.-lot.) kasos (žr.) uždegimas.

Pankuolis paprastasis (Foeniculum vulgare) skėtinių (Umbelliferae) šeimos žolinis augalas. Auginamas daržuose. Sėklos vaistingos (Fructus Foeniculi, Oleum Foeniculi). Be to, jos ir žali lapai vartojami prieskoniu.

Pankus Matas (1883 VI 26 Kuršėnuose, Šiaulių aps. — 1948 X 25 New Britain, Conn., JAV) kunigas. Teologijos studijas pradėjęs Žemaičių dvasinėje seminarijoje, 1903 atvyko į JAV ir jas tęsė Šv. Bonaventūros seminarijoj Allegany, N.Y. Lietuvą turėjo palikti dėl lietuviškosios veiklos. 1906 įšv. kunigu, klebonavo Pensilvanijos liet. parapijose Wanamie ir Forest City, 1911 persikėlė į Hartfordo vyskupiją, kur 1911–36 buvo Bridgeporto, 1936–40 New Haveno ir 1940–48 New Britaino liet. parapijų klebonas. Klebonaudamas Bridgeporte pastatė naują mūrinę gotinio stiliaus Šv. Jurgio liet. parapijos bžn. (1912–24), o iš ankstesnės medinės koplyčios įrengė parapijos salę. 1916 su kun. Miluku lankėsi pas JAV prezidentą Lietuvių dienos reikalu. Ilgą laiką buvo Motinėlės d-jos sekr. ir 1932–34 (po atgaivinimo) pirm. Veikė Kunigų Vienybėj. Už nuopelnus lietuvybei ir Lietuvai 1938 apdovanotas Šaulių žvaigžde.

Panlogizmas (gr.) filosofijos doktrina, pagal kurią tikrovė suvokiama kaip proto (logos) vystymasis. P. vardas taikomas Hegelio (žr.) idealistinei filosofijai.

Pannekoek Antonie (g. 1873) olandų astronomas, Amsterdamo univ. prof. Paukščių Tako sąrangos ir žvaigždžių atmosferų tyrimo pionierius.

Pannini (Panini) Giovanni Paolo (apie 1691/98 Piacenzoje — apie 1764/65 Romoje) italų tapytojas. Vienas populiariausių savo laiko teatro dekoratorių ir architektūrinio peizažo tapytojų. Ypač išgarsėjo Romos vaizdų tapyba. Šalia aiškių ir precizinių Romos perspektyvų bei griuvėsių vaizdų, davė fantastiškų kompozicijų, sutelkdamas ne toje pačioje vietoje esančius paminklus į vieną nerealų vaizdą.

L. Ozzolo, G. P. P. 1921.

Pannovius Jokūbas Preisas (1623–1710 II 18) Kauno pirklys ir burmistras, parašęs eilėraštį ‚O apvinėli, žaliukėli', kuris paplito M. Lietuvoje ir kurį išsaugojo P. Ruigis.

Pannwitz Rudolf (g. 1881) vokiečių rašytojas, kultūros filosofas. Ankstyvoji kūryba stiprėjo ekspresionizmo įtakoje. Vienas žurnalo Charon steigėjų. Savo vėlesnėje kūryboje, ypač filosofiniuose raštuose, skelbė visuotinąją Europos misiją ir

vokiečių kultūros uždavinius ją formuojant. Ta prasme didžia dalimi tęsė F. Nietzschės ir Stefan Georgės idėjas. Pradžioje gerokai hermetiškas, vėliau paprastesnis ir savo išraiškoj ir minčių perteikime. Iš gausių P. kūrinių paminėtina: Prometheus (epas) 1902, Kultur, Kraft, Kunst (Charono grupės meninė ideologija) 1906, Europäische Zeitgedichte 1919, Die deutsche Lehre (savita Nietzschės Zarathustros tąsa) 1919, Dalmatinische Einsamkeiten 1924, Trilogie des Lebens 1929, Logos, Eidos, Bios 1930, Die Krisis der europäischen Kultur 1917, Die deutsche Idee Europa 1931, Weg des Menschen 1939, Der Friede 1950, Der Nihilismus und die werdende Welt 1951, Beiträge zu einer europäischen Kultur 1955, Aufgaben Europas 1955, Landschafsgedichte 1956. *H.N.*

Panočiai Varėnos vls., Vilniaus–Trakų aps. (ligi 1926 V 4 Kaniavos vls., Lydos aps.), prie Nočios upelio, kuris kartu su Pelėsa suteka į Ūlą. Lenkų okupacijos laikais veikė Ryto d-jos skaitykla, uždaryta 1936.

Panoftalmitas (gr.) žr. Akių pakenkimai.

Panonija (lot. Pannonia) šalis tarp r. Alpių, Dunojaus ir Savos (dabar Vengrija, Kroatija, Slovenija ir R. Austrijos dalys), gavusi vardą nuo iš dalies sukeltintų ilirų kilmės p a n o n ų, 9 po Kr. romėnų galutinai užkariauta. Šiaurinėje dalyje P a n n o n i a s u p e r i o r svarbiausi atramos punktai buvo Vindobona (Viena) ir Carnutum (Petronell-Altenburg), pietryčiuose srities P a n n o n i a i n f e r i o r — Sirmium (Mitrovica), III a. tapusi imperijos sostine. Apie 400 po Kr. P. buvo barbarų (gotų, hunų, gepidų, langobardų) užplūsta. *A.Rkš.*

B a l t ų s a n t y k i a i s u P. I–II a. baltai yra palaikę prekybinius ryšius su P. Plinijus Senasis (23–79 po Kr.) savo ‚Gamtos istorijoje' rašo, kad gintaras daugiausia buvo išvežamas į P. ir kad Nerono valdymo metu vienas romėnų raitininkas iš Karnunto (Carnuntum) buvo pasiekęs gintaro kraštą, esantį apie 900 km atstu. Apie tuos prekybinius ryšius liudija ir archeologiniai duomenys. Tiek Lietuvoj, tiek ir Rytprūsiuose bei V. Prūsuose surasta iš P. įvežtų I–II a. sąvartos vad. sparninių segių. Lietuvoje jų aptikta šiose vietose: Adakave, Skaudvilės vls.; Bajoriškiuose, Subačiaus vls.; Sandrausiškėse, Šiluvos vls., ir Sargėnuose, Lapių vls. Palei gintaro prekybos kelią aptikta ir baltiškų I a. akinių segių, kurių 3 rastos ir Karnunte. Iš Karnunto gintaras toliau buvo gabenamas į Akvilėją, tuo metu svarbų gintaro apdirbimo centrą.

J. Puzinas, Die Flügelfibeln in Litauen und ihre Bedeutung für die Handelsgeschichte (Festschrift zum 60. Geburstag von Ernst Wahle 1950, 189–199). *J.P.*

Panoptikumas (gr.-lot.) rinkinys žymių žmonių vaško figūrų, ginklų, uniformų ir kt. visokių įdomybių. Garsus p. yra Londone, Berlyne, Vienoje.

Panoptinis visas matomas; p a n o p t i n ė s i s t e m a kalėjimų statyboj yra tokia, kur iš vienos vietos gali būti matomas priėjimas į visas celes (šios sistemos mintį davė J. Bentham, žr.).

Panorama (gr. ‚visumos vaizdas') iš aukštumos plačiai matomas kraštovaizdis, apylinkės vaizdai.

Panoteriai bžk. ir vls. centras Ukmergės aps. (sovietinėj okupacijoj Jonavos rajono), tarp Šėtos ir Pagelažių, 20 km nuo Jonavos; apie 250 gyv. (1923 drauge su gretimu P. k. buvo 242 gyv.). P. vls. buvo apie 4000 gyv. Nepriklausomybės metu buvo 2 komplektų pradžios m-la, kooperatyvas Aušra, vls. savivaldybės įstaiga, pašto agentūra. P. vls. Piliakalnių k. gimė dramaturgas P. Vaičiūnas.

P. sena sodyba, minima jau XV a. Siesikų bžn. donacijos dokumente. Tada Baltramiejus Urbanavičius Snukis, aprūpindamas Siesikų bžn., pažadėjo taip pat ant savo žemės, vadinamos P., pastatyti koplyčią. Ji buvo pastatyta 1441. Apie praeitį yra įvairių padavimų, pasakojančių, kad toj vietoj, kur dabar stovi bžn., senovėje gyvenęs turtingas ponas Taras. Jis su apylinkės gyventojais supylęs pylimus apsiginti nuo kryžiuočių. Vėliau narsaus lietuvių karvedys Daugalis prie tų pylimų smarkiai sumušęs kryžiuočius. P. koplyčia buvo kelis kartus perstatyta ir atnaujinta. 1864, rūpinantis kun. J. Sakalauskui, parapiečių lėšomis, pastatyta medinė Šv. Kryžiaus bžn. 1859 P. buvo 60 gyv. Po 1863 sukilimo P. filialistas kun. I. Smilgevičius, už pasisakymą prieš rusiškas mokyklas, buvo ištremtas į Gorodiščę, Permės gub., iš kur sugrįžo į Kuršą 1872. Iki mūsų laikų P. buvo Siesikų filija. 1940 jai priklausė 2702 kat. II pas. karo metu P. bžn. sudegė, jos vietoj pasistatyta nedidelė bžn. gyvenamojo namo pavidalo. XVIII a. pradžioj P. turėjo bžn. ir kalvinai.

B. Smigelskis, Kunigo vikaro užrašai (Draugija 1909 nr. 33). *R.Krs.*

Panova Vera Feodorovna (g. 1905) sovietų rašytoja, dramaturgė. Gavusi tris

Stalino literatūrines premijas (1947–50), bet dažnai kritikuojama už objektyvumą ir nutolimą nuo socialistinio realizmo. Tematika iš dabartinio Sovietų gyvenimo: Sputniki 1946 — sanitarinio traukinio kolektyvas karo metu, Kruzilicha 1947 — pokarinis fabriko vaizdas, Bremena goda 1953 — miesto gyvenimas. Scenos veikalai blankūs.

Panpsichizmas (gr.) doktrina, visą tikrovę laikanti esančią psichinės prigimties. Kiekviena būtybė laikoma sieline, o visam pasauliui gali būti prileidžiama ‚pasaulio siela'. Sen. graikuose p. gimininga buvo hilozoizmas. Filosofiniam p. daugiau ar mažiau ryškiai atstovavo Spinoza, Schellingas, Fechneris.

Panslavizmas įvairiomis formomis pasireiškęs sąjūdis arčiau kultūriškai ir net politiškai suburti slaviškai kalbančias tautas. P. idėjų pirmataku laikomas kroatas, katalikų kun. Juraj Križanić (1618–83), 1659 vykęs į Maskvą, jo žodžiais tariant, pas ‚mano rasės carą', kelti slavų tautų bendradarbiavimo ir stačiatikių bei katalikų bažnyčių unijos mintis. Jis pranašavo didelę ateitį slavams, bet pamatęs Maskvą, apgailestavo Rusijos kultūrinį atsilikimą ir siūlė pasukti vakarietiškos kultūros kryptimi. Jis tikėjosi rusų pagalbos Balkanų slavams, patekusiems į Turkijos priespaudą, tačiau jo mintys nerado pritarimo to meto Maskvos caro rūmuose ir liko ilgam užmirštos.

Ankstyvojo p. sąjūdis prasidėjo tik XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje kaip kultūrinis čekų, slovakų ir kroatų inteligentų sąjūdis. J. G. Herderio veikalų ir romantizmo įtakoje čekai, vėliau ir slovakų inteligentai susidomėjo savo tauta ir pasidarė kultūrinio slavų atgimimo vadai. Praha virto slavų praeities ir slavų kalbų tyrinėjimo centru. Čia ypačiai pasižymėjo čekai J. Dobrovski (1753–1829) ir P. J. Šafařik (1795–1861). Į visus slavus buvo žiūrima kaip į vienos tautos narius, o įvairios slavų k. buvo laikomos vienos bendrosios slavų k. tarmėmis. Slovakas Jan Kollar (1793–1852) savo poemose Slavy Dcera apgailestavo vokiečių agresiją, išnaikinusią slavus žemėse į r. nuo Elbės bei Saalės upių ir ragino visus slavus susijungti. J. Herkelis savo veikale Elementa universalis linguae slacicae 1862 pirmą kartą pavartojo žodį p.

Čekų mokslininkai pirmieji pradėjo ne tik kultūrinį, bet ir politinį p. sąjūdį. 1848 Prahoje sušauktas Austrijos Habsburgų valdžioje buvusių slavų tautų kongresas, vadovaujamas čekų istoriko F. P. Palacky (1798–1876). Kongrese dalyvavo čekų, moravų, sileziečių, slovakų, lenkų, ukrainiečių, slovėnų, kroatų, serbų ir juodkalniečių atstovai. Buvo pakviesti ir ne Habsburgų imperijos slavai, kaip rusai, bulgarai ir Lužicos sorbai, bet niekas iš jų nedalyvavo, išskyrus privačiai atvykusį rusų anarchistą M. Bakuniną. Prahos kongresas bandė pasiekti artimesnio Habsburgų monarchijos slavų kultūrinio ir politinio bendradarbiavimo, — austro-slavizmo. Kongresas kėlė ir Austrijos perorganizavimo mintį, lygybės principu sudarant joje gyvenančių tautų federaciją Habsburgų valdžioje; aiškiai pasisakyta prieš Rusijos autokratiją ir imperialistinę politiką. Tačiau Prahos kongreso austro-slavizmo viltys neįvyko. Iš vienos pusės, sunku buvo pasiekti pačių slavų tautų sutarimo dėl religinių bei kultūrinių skirtingumų ir net priešiškų jausmų tarp čekų ir lenkų, lenkų ir ukrainiečių, čekų ir slovakų, serbų ir kroatų. Čekai, lenkai, kroatai ir slovakai gyveno katalikų, o ukrainiečiai, serbai stačiatikių kultūrinėmis tradicijomis. Iš kitos pusės, Habsburgų valdžia nė nemanė atsižvelgti į slavų tautų autonomijos reikalamus. Imp. Pranciškui Juozapui 1866 suteikus vengrams politinę autonomiją ir perorganizavus savo imperiją į konstitucinę Austro-Vengrijos monarchiją, slavų viltys dar labiau susilpnėjo. Slavų tautos buvo paliktos griežtoje vokiečių ir vengrų mažumų valdžioje. Tai vėl paskatino Austro-Vengrijos slavus atnaujinti savitarpio vienijimosi pastangas atsverti vokiečių ir vengrų pastangas suvokietinti ar suvengrinti slavus. Šį kartą slavų veikėjai tikėjosi savo ‚didžiojo brolio' — rusų pagalbos.

Kai kurie panslavistai, dar anksčiau (1839 anoniminis veikalas Europos Pentarkija, taip pat A. Gurovskio raštai) buvo bandę žiūrėti į Rusiją kaip į natūralų visų slavų globėją. Taip pat ir Turkijos priespaudoje buvę stačiatikiai bulgarai ir serbai tikėjosi rusų pagalbos išsilaisvinimo kovose. Tai paskatino pačius rusus užsimoti paimti visus slavus į savo globą ir vadovybę. Taip atsirado rusiškasis p. Jau XIX a. ketvirtame dešimtmetyje rusų istorikas P. Pogodinas (1800–75) siūlė išspręsti slavų klausimą, visus juos suvienijant su Rusija. Ukrainiečių istorikas Mikala Kostomarivas (1817–85) kėlė mintį sudaryti slavų federatyvinę monarchiją Rusijos caro vadovybėje. Rusiškąjį p. rėmė

rusas slavofilas poetas A. Chomiakovas (1804–60), o pačią rusiško p. programą suformulavo rusas K. S. Aksakovas Krymo karo metu.

Rusiškasis p. glaudžiai rišosi su slavofilizmu. Slavofilai (žr.) tikėjo į slaviškos kultūros pranašumą, buvo romantiškai nacionalistiškai nusiteikę, laikė Stačiatikių Bažnyčią pagrindiniu Rusijos stiprybės šaltiniu ir smerkė vakariečių konstitucinės valdžios formą, kaip svetimą rusų tautos dvasiai. Jų tikslas buvo išlaikyti rusų ‚šventas tautines institucijas', nepaliestas jokios Vakarų įtakos. Po Krymo karo pralaimėjimo romantiškas slavofilizmas persiformavo į rusiškąjį p., turėjusį nemaža įtakos carams ir rusų valdžiai, ypač jos rusinimo politikai. Rusiškasis p. susikristalizavo į didžiarusių nacionalizmą, kurio skelbėjai tikėjo istorine Rusijos misija vadovauti visiems slavams, juos ‚išvadavus' iš svetimų tautų ir religijų priespaudos. Vieni rusiškojo p. šalininkai laikė didžiarusių misija kultūriškai ir religiškai jungti visus slavus, o kiti norėjo pasitenkinti tik politine vadovybe. Taip slavofilas Ivan Aksakovas, virtęs kultūrinio rusiškojo p. skelbėju, išliko ištikimas senajai slavofilizmo idėjai, laikydamas rusiškąją stačiatikybę vienintele tikra krikščionybės forma, o tariamą konfliktą tarp slavų ir V. Europos kultūros ne kuo kitu, kaip kova tarp stačiatikybės ir katalikybės (protestantizmą pripažino mažesne blogybe). Anot Aksakovo ir jo pasekėjų, visų slavų tikėjimo vienybė buvo kertinis akmuo garbingai Rusijos ateičiai. Šitokia p. doktrina turėjo tą nepatogumą, kad iš grynųjų slavų, kaip ‚klaidatikiai' buvo išskiriami lenkai, čekai, kroatai, slovakai, nebent jie visi būtų išsižadėję savo katalikybės. Kadangi to sunku buvo tikėtis pasiekti geruoju, tautinis ir religinis rusinimas buvo laikomas tikra priemone grąžinti atskalūnus į tikrąjį kelią. Tačiau kiti slavai, laikydami save aukštesnės V. kultūros išpažintojais, kratėsi savo ‚brolių' didžiarusių globos. Dėl to rusiškieji panslavistai piktinosi ir rėmė griežtą rusinimo politiką ne tik neslaviškuose rusų valdomuose kraštuose, bet ir slavų lenkų, ukrainiečių bei gudų gyvenamuose.

Kita rusiškojo p. srovė rėmėsi ne tiek rusofilų idėjomis, bet labiau skelbė istoriškai politinį Rusijos vaidmenį slavų kovose su vokiečiais, vengrais ir turkais ir piršo visoms slavų giminėms politinę Rusijos globą. Žymiausi rusiško politinio p. skelbėjai buvo karininkas rašytojas A. A. Fadejevas ir rašytojas N. J. Danilevskis (1822–85). Šio tipo panslavistai tikėjo istorine Rusijos misija išvaduoti visus slavus iš priespaudos ir sujungti Rusijos vadovaujamoje federacijoje. Tokios politinio p. pažiūros teisino ne tik rusų valdžios bendrąją rusinimo politiką, bet taip pat ir jos imperialistinius polėkius. Apie p. būrėsi rusų reakcininkai, agresyvaus rusiškojo imperializmo ir rusų užimtų kraštų rusinimo šalininkai. Tačiau šitoks rusiškasis p. nedaug terado šalininkų tarp Vakarų kultūros paveiktų lenkų, čekų, kroatų, slovakų, nebent Rusija būtų priėmusi Vakarų principus, — politinę laisvę, religinę toleranciją ir kultūrinę bei tautinę lygybę.

Kai 1866 Austrijos imp. Pranciškus Juozapas įkūrė konstitucinę Austro-Vengrijos monarchiją, kurioje slavų tautoms nebuvo duota jokių teisių bei autonomijos, ir kai dėl to tarp Austro-Vengrijos slavų kilo didelis nepasitenkinimas, rusų slavofilai ir panslavistai 1867 Maskvoje suruošė didelį slavų kongresą, kuris drąsino Austro-Vengrijos slavų tautas ginti savo teises. Rusiškojo p. teoretikais pasižymėjo V. I. Lamanskis ir N. J. Danilevskis, kuris savo 1871 knygoje ‚Rusija ir Europa' bandė duoti istoriškai filosofinį p. pagrindą. XIX a. viduryje p. idėjas taip pat suformulavo slovakas L. Šturmas, o tarp serbų ir kitų pietų slavų jas propagavo A. Oreškovičius. Tačiau rusiškasis p. ne tik nepafraukė kitų slavų, bet net juos atbaidė nuo Maskvos globos siekimo. Rusų valdomos slavų tautos, lenkai ir ukrainiečiai, karčiai kentėjo nuo rusų priespaudos. Kai pačios Rusijos valdžia pasirodė žiauresnė kitų slavų engėja, negu Austro-Vengrijos vyriausybė, tai baidė kitus slavus nuo rusų globos ieškojimo. Rusofilų idėjos žymiai prisidėjo ir prie Lietuvos rusinimo. Panrusizmo dvasia reiškėsi ir Lenkijos savarankiškumo panaikinime po 1863 sukilimo numalšinimo, ir ukrainiečių tautinio sąjūdžio užgniaužime.

Rusiškajam p. prisigėrus panrusizmo dvasios ir Rusijos valdžioje buvusių kitų slavų priespaudos bei rusinimo akivaizdoje, Austro-Vengrijos slavų, kaip ir lenkų bei ukrainiečių, p. pasidarė griežtai antirusiškas. Lenkų panslavistai kėlė mintį sukurti jungtines slavų valstybes atkursimos Lenkijos vadovybėje, visiškai Rusijai nedalyvaujant toje slavų federacijoje. Kiek daugiau pasisekimo rusiškasis p. turėjo Balkanuose, kur kai kurie slavų vei-

kėjai tikėjosi ‚didžiojo brolio' pagalbos savo kovose dėl laisvės prieš turkus. Rusiškojo p. idėjos vaidino svarbų vaidmenį XIX a. antroje pusėje Rusijos diplomatiniuose santykiuose su Turkija. Panslavistas N. Ignatjevas (1832–1908), būdamas Rusijos atstovu Turkijai 1864–76 ėmė organizuoti Balkanų tautų, ypač bulgarų išlaisvinimą iš turkų valdžios; tai tiesiogiai privedė prie 1877–78 rusų-turkų karo. 1878 tarptautiniame Berlyno kongrese rusų diplomatai bandė dėtis ir Austro-Vengrijos slavų globėjais. P. ir toliau vaidino svarbų vaidmenį Rusijos Balkanų diplomatijoj ir tiesiog prisidėjo prie 1912 ir 1913 Balkanų karų, taip pat ir prie I pas. karo prasidėjimo 1914.

Neskaitant rusų Balkanų politikos, p. XIX a. pabaigoje vis dėlto liko teorinis. P. silpnumas ėjo iš slavų tautų tikybinių, kultūrinių ir tautiškai politinių interesų skirtingumo ir net įvairių slavų tautų antagonizmo. Didėjąs priešiškumas tarp lenkų ir rusų, rusų ir ukrainiečių, serbų ir bulgarų stabdė p. sąjūdį XIX a. paskutiniame ketvirtyje. Tarp pačių slavų atsirado ir p. kritikų, kaip čekų žurnalistas K. Havliček-Borovskis. Kai kurie vakarų slavai, įsijungę į V. Europos kultūrą, buvo linkę net labiau bendradarbiauti su kultūriškai artimesniais neslavais, negu jiems svetimais rusais. Taip politinėje plotmėje p. liko tik intelektualų svajone. Tačiau kultūrinėje srityje buvo pasiekta gražių vaisių. Daugelis literatūros ir kalbotyros mokslininkų parašė rimtų darbų, sukurdami lyginamąją slavų kalbotyrą. Palankioms sąlygoms intelektualiniam p. sudaryti Kroatijoje ypač prisidėjo vysk. J. J. Strossmayeris (1815–1905), kuris 1867 įsteigė Pietų slavų mokslų akad. ir 1874 Zagrebo univ.

Nauja v a k a r i e t i š k o p. banga buvo vėl pradėta čekų iniciatyva 1898, panaudojant sakalų sporto draugijas. Jų tarptautinių sąskrydžių proga įvairių slavų kultūrinių draugijų atstovai kartkartėmis rinkdavosi palaikyti šio n e o-p. idėjų. Čekų ir Austro-Vengrijos lenkų iniciatyva panslavistų kongresai įvyko 1908 Prahoje, 1910 Bulgarijos Sofijoje, 1912 vėl Prahoje. Tame neoslavizmo sąjūdyje ypač aktyviai pasireiškė čekų politikas K. Kramar (1860–1937). Kai kurie čekų veikėjai vėl tikėjosi rusų pagalbos, jei kiltų Rusijos karas su Vakarais, tačiau kiti čekų patriotai, kaip T G. Masarykas (1850–1937), pareiškė pasipriešinimo p. bei slavofilizmui ir bandė slavų santykius plėtoti realistiniais pagrindais. Nežiūrint n e o s l a v i z m o sąjūdžio, Austro-Vengrijos slavų susivienijimo nebuvo pasiekta. Visi centrinės Europos slavai liko austrų ir vengrų valdžioje ligi 1918.

Rusijoje kiek palankesnės sąlygos p. susidarė po 1905 revoliucijos ir konstitucinės valdžios įvedimo. P. pasidarė oficialia konstitucinių demokratų ideologijos dalimi. 1909 panslavistų kongresas įvyko Petrapilyje. Rusų valdomoje Lenkijos dalyje prasidėjęs tautinių demokratų sąjūdis, vadovaujamas lenkų panslavisto R. Dmowskio (1864–1939), rėmė lojalumo Rusijai mintį, vokiečius laikydamas svarbiausiu lenkų priešu. Rusijos diplomatams pasisekė sudaryti Serbijos, Juodkalnijos ir Bulgarijos sąjungą, kuri tačiau subiro 1913 Balkanų karo metu. Iš rusų paramos prieš austrus ir vengrus laukė ypač serbai, kurių tautinis sąjūdis turėjo tikslą sujungti visus pietų slavus ir įkurti D. Serbiją. I pas. karo metu slavų tautos buvo priverstos dalyvauti abiejų bekariaujančių pusių kariuomenėse, bet lenkų ir čekų karių persimetimas pas rusus gerokai susilpnino Austro-Vengrijos poziciją.

Su I pas. karo pabaiga kuriam laikui žlugo ir p. svajonės. Susikūrusi komunistinė Sov. Sąjunga iš pradžių atmetė p. kaip ‚buržuazinės caristinės Rusijos paveldėjimą'. Austro-Vengrijos monarchijai subirus, jos valdžioje buvusios slavų tautos sukūrė savo tautines valstybes, kurios nebesidomėjo p., kiekviena besirūpindama savo pačios reikalais. Nesugyvenimas ir net priešiškumas tarp slavų tautybių reiškėsi pačių slavų valstybėse. Lenkijos ribose buvę ukrainiečiai buvo spaudžiami ir persekiojami lenkų, o Čekoslovakijoje slovakai kaltino čekus dėl valdžios troškimo. Didesnių p. rezultatų buvo pasiekta tik tarp pietų slavų, kurių daugumas buvo sujungti į Jugoslavijos valstybę, nors ir čia serbai ir slovėnai nesugyveno. Hitlerio Vokietijos agresyvumas ir II pas. karo įvykiai vėl sudarė palankias sąlygas p., kuris dabar atgimė slavų solidarumo prieš Hitlerį sąjūdyje. Tuo pasinaudojo Sov. Sąjungos politikai, pradėdami k o m u n i s t i n i o p. bangą. 1941 Maskvoje buvo įsteigtas gen. A. Gundorovo vadovaujamas slavų tautų komitetas, kaip komunistų įrankis koordinuoti slavų tautų pasipriešinimą vokiečių okupacijai ir ‚išvaduotas' slavų tautas įjungti į Sov. Sąjungos sferą. Komunistiniam p. propaguoti leista mėne-

sinis žurnalas Slaviane ir net organizuota JAV slavų kilmės piliečių sąjūdis padėti slavams išsivaduoti iš Hitlerio priespaudos. Visa tai palengvino Sov. Sąjungai sudaryti komunistines vyriausybes Lenkijoje, Čekoslovakijoje, Jugoslavijoje ir Albanijoje, tų kraštų komunistų partijoms propaguojant p. ir buvusio rusofiliško slavofilizmo idėjas. Komunistinio p. kongresai įvyko 1945 Sofijoje ir 1946 Belgrade. Čia buvo išrinktas centrinis p. komitetas su nuolatine buveine Jugoslavijos sostinėje. Tuo metu atrodė, kad XIX a. skelbtos p. idėjos virto realybe, tačiau komunistinio panrusizmo forma. Stalinas buvo net užsimojęs suvienodinti visų slavų kalbą ir surusinti visas nerusų slavų tautas. Tačiau ir komunistinio p. forma neturėjo didelio pasisekimo, nes jau 1946 kongrese Belgrade pasirodė tautiniai slavų tautų priešingumai, o 1948 Tito vadovaujamai Jugoslavijai atmetus Maskvos vadovybę, komunistinio rusų p. propaganda susilpnėjo.

Po 1948 vis mažiau girdima apie p. Net ir kituose slaviškuose Sov. Sąjungos satelituose pradėjo stiprėti tautinio bei valstybinio separatizmo ir rusų vadovaujamam komunizmui pasipriešinimo dvasia, gana gražių vaisių pasiekusi ypač Lenkijoje, kai rusai 1957 buvo priversti duoti daugiau nuolaidų lenkams ir jų vietinių komunistų valdžiai. Kartu su tuo susilpnėjo rusiškasis komunistinis p.

N. J. Danilevskij, Rossija i Jevropa 1871; *R. Vrba,* Russland und der Panslavismus 1913; *L. Levine,* Pan-Slavism and European Politics 1914; *A. Fischel,* Der Panslavismus bis zum Weltkrieg 1919; *V. S. Vlahović,* Two Hundred and One Million Slavs 1945; *A. Mousset,* Le monde slave 1946; *J. Kucharzewski,* The Origins of Modern Russia 1948; *W. Kolarz,* Russia and Her Colonies 1952; *H. Kohn,* Panslavism 1953; *M. B. Petrovich,* Emergence of Russian Panslavism 1856–1870 1956; *K. Avižonis,* Bendroji rusinimo politika (V. Bagdanavičiaus red. knygoje Kovos metai dėl savosios spaudos 1957). *K.Avž.*

Pansofija (gr. pan ‚visa' ir sophīa ‚išmintis') filosofiškai religinis sąjūdis, siekęs ‚visa apimančiosios išminties', kurioje žmogiškasis pažinimas būtų sulydytas su dieviškąja išmintimi. Neoplatonikų bei viduramžio mistikų mintys pansofų buvo siejamos su magija bei alchemija. Pradininku laikomas Paracelsus. Žymus atstovas buvo A. Comenius, parašęs Pansophiae prodromus 1639 ir Schola pansophiae 1670. P. buvo paplitusi to laiko slaptosiose organizacijose (ypač Rosenkreutzer slaptojoj s-goj). Reiškėsi ligi XVIII a. antrosios pusės, daugiausia Vokietijoj, Niderlanduose, Anglijoj.

S. W. E. Peuckert, Pansophie, ein Versuch zur Geschichte der schwarzen und weissen Magie 1936.

Panspermija (gr. pan ‚visa' ir sperma ‚sėkla') hipotezė, kurią 1907 paskelbė S. Arrhenius, kad visur visatoj yra gyvybės pradai ir kad gyvybė į žemę pateko iš kitų dangaus kūnų.

Pantaleonas šventasis (VII 27), kankinys, labai garbintas senovėje ir viduramžiais Rytuose ir Vakaruose, laikomas gydytojų globėju. Jo kulto senumas nustatomas iš autentiškų senovės šaltinių, tačiau gyvenimas yra aprašytas tik legendinėje Passio, pagal kurią P. kildinimas iš Nikomedijos, studijavęs mediciną. Pakviestas gydytoju į imp. Maksimijono dvarą, čia pasikrikštijęs; draugų dvariškių išduotas, po ilgų kankinimų buvęs nužudytas.

Acta SS. Julii VI 1868; *A. Pazzini,* I santi nella storia di medicina 1937.

Pantalonas, kitaip pantaleonas, muzikos instrumentas, keturis kartus didesnis už normalų dulcimerą (citros tipo viduramčių instrumentą). P. padirbdino apie 1690 Pantaleon Hebenstreit, žymiausias to instrumento virtuozas. Karalius Liudvikas XIV jo vardu pavadino tą instrumentą. Instrumentas turėjo dvi rezonansines lentas su 185 stygomis, buvo grojamas dviem plaktukėliais. XVIII a. gale p. vardas pradėta duoti įvairiems fortepijonams, kurių plaktukai užgaudavo stygas krisdami iš viršaus. *Iz.V.*

Pantalone žr. Commedia dell arte.

Panta rei (gr.) ‚visa teka' — posakis, kuriuo išreiškiama Heraklito (žr.) filosofija, pagal kurią buitis yra iš esmės tapsmas.

Panteizmas (gr. pān ‚visa' ir theós ‚dievybė') filosofinė doktrina, pagal kurią Dievas sutampa su pasaulio visuma. Pirmasis panteisto terminą pavartojo Toland 1705, tačiau p. doktrina sutinkama jau sen. graikuose. Nuo teizmo p. skiriasi tuo, kad paneigia dievybės transcendentiškumą pasauliui ir tuo pačiu asmeniškumą. Schopenhaueris dėl to p. vadina tik ‚mandagiu ateizmu'. Tačiau tai galioja tik kai kurioms p. formoms, nes kitos p. formos imasi ne dievybę paneigti, o visų pirma jos nesuantropomorfinti žmogiškosios asmenybės įvaizdžiu. Todėl Hegelis yra taip dėl p. pasisakęs: retas filosofas nebuvo kaltinamas p., bet retas kuris sutiko su šiuo kaltinimu, t.y. pats savo filosofiją laikė p. Kaip daugelis etiketinių terminų, p. yra virtęs poleminiu žodžiu. Nuoseklus p. turėtų implikuoti griežtą determinizmą, žmogiškosios laisvės paneigimą, o tai savo ruoštu vers-

tų klausti, kaip iš viso galima kalbėti apie moralines prievoles. Faktiškai tokių išvadų neprieinama nė tose filosofinėse sistemose, kurios įprastos laikyti p. atstovėmis. Sen. graikuose p. pradų yra Ksenofano ir Parmenido filosofijose. Panteistinė tendencija buvo ryški stoicizme. Naujaisiais amžiais p. atstovavo G. Bruno ir ypač B. Spinoza. Vokiečių idealizme p. ieškoma Hegelio ir Schellingo filosofijose. Populiariai dažnai kalbama apie poetų p., bet čia šis žodis yra dar mažiau apibrėžtos reikšmės. Poetinis Dievybės radimas gamtoje nebūtinai dar reiškia p., nes ir teizmas teigia Dievo, kaip visos būties kūrėjo, visur esimą. Panteistiškai Dievas iš tiesų suprantamas tik ten, kur jis paneigiamas kaip kūrėjas, būtent, kur pati gamta suvokiama kaip dieviškai kuriančioji jėga.

W. Dilthey, Der entwicklungsgeschichtliche Pantheismus (Ges. Schr. II ³1921). *J.G.*

Pantelejev Longin Feodorovič (1840—1919) rusų revoliucininkas. 1860 įstojo į Petrapilio univ. ir įsijungė į ‚Žemės ir Laisvės' sąjūdį. 1864 suimtas kaip Lietuvos-Lenkijos sukilimo dalyvis ir 1865 nubaustas 6 m. Sibiro katorgos darbų; ištremtas dirbo kasyklose. 1876 grįžo į Petrapilį ir dirbo kaip publicistas. 1901 už spaudos laisvės gynimą vėl ištremtas 3 m. į Kazanės kraštą. Savo raštų rinkinyje Iz vospominanij prošlogo I–II 1905–08 (³1958) plačiai liečia Vilnių Muravjovo, Kaufmano laikais ir lietuvius tremtinius Sibire.

Pantelleria, sen. Cossyra, vulkaninė sala tarp Sicilijos ir Afrikos; 85 km², apie 11.000 gyv. (1958). Adm. centras ir uostas yra to paties vardo, apie 5000 gyv. Saloje yra mineralinio vandens versmių.

Panteonas (gr.) ‚visų dievų šventykla'. Romos P. didingiausias ir įspūdingiausias antikinės Romos paminklas, didžiausias gerai išlikęs antikės pastatas su kupolu. Kaip šventyklą Cezariui, Marsui, Venerai ir kt. dievams P. pastatė 27 pr. Kr. konsulas Marcus Agrippa. 110 po Kr. P. sudegė. Apie 115–125 imp. Adrijonas pastatė šiandien tebestovinčią milžinišką rotundą, uždengtą pusrutuliniu kupolu (skersmuo 39,5 m, aukštis 43 m). Interjeras labai puošnus, padengtas iš antikės išlikusiu marmuru, turi 7 didelius įsienius, tarp jų dekoratyvinius portikus (aediculae); kupolo paviršius padengtas kasetėmis kuriose buvo žalvarinės rozetės. Šviesa krinta per kupolo viršuje esančią 9 m skersmens skylę. Išorės sienos rodo nuogą plytų mūrą; senovėje jos buvo taip pat padengtos marmuru. Nuo VII a. P. perėjo popiežiaus nuosavybėn, kuris P. įsteigė bžn. S. Maria ad Martyres, vėliau vad. S. Maria Rotonda. P. yra žymių italų, pvz. Raffaelio ir Italijos karalių laidojimo vieta.

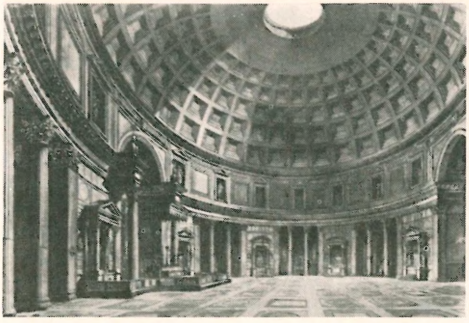

Romos Panteonas. Interjero vaizdas

P a r y ž i a u s P. pastatytas 1764–90 Liudviko XV statybų intendanto Marquis de Marigny pagal arch. Sufflot planus kaip Šv. Genovaitės, Paryžiaus patronės, bžn. aiškių ir paprastų formų klasicizmo stiliuj. Kupolo skersmuo 20 m. Revoliucija 1791 šią bžn. sekuliarizavo, pavadino P. ir pavertė žymiųjų prancūzų garbės vieta. Įrašas portiko architrave: Aux grands hommes la Patrie reconnaissante. Viduje Puvis de Chavannes monumentalinės tapybos ciklas. Rūsyje katakombos su Paryžiaus rašytojų, karių ir burmistrų kapais.

Paryžiaus Panteonas

Pantera žr. Leopardas.

Pántis (ds. pančiai) dvisluoksnė iki 1,5 m ilgio gyvuliams pančioti, pasieti, virvė. Rudens ir žiemos vakarais juos suka iš pirmųjų pakulų ar kanapių, paprastai piemenukas, paauglys ar senukas, retai samdinys vyras ar pats šeimininkas. Gyvuliams (arkliams ir galvijams) pančioti skirtus p. stengiasi kieti suleisti, paskui gerai išminkština ant medinio kablio ir susuktus sudeda į ryšelį arba suveria ant vieno p. Pilnas p. ryšulys sudaro kapą (60); ryšuliais p. buvo ir turguose pardavinėjami. Įvairiems gyvulių pasiejimams, rišant p. prie saito ar virvės, buvo vejami skirtingų ilgių ir dažniausiai tik kanapiniai ar net lininiai. Šiuos p. dažniausiai jau suko pats šeimininkas, o reikalui esant ir kt. šeimos narys. XIX a. ir tuojau dar po I pas. karo buvo daromi arkliams pančioti geležiniai p., kurių atskiros grandys buvo kaltos ir suvirintos iš 1 cm storio geležies. Šiuos p. kaldavo vietos kalviai, ir ūkininkai pančiodavo nakčiai arklius, kad vagis jų sugriebęs negalėtų nujoti. Geležinių p. vienas galas buvo apsukamas apie vieną arklio koją ir praveriamas pro grandinę kilpą, antrasis jų galas, kuriuo siejo antrą koją, baigėsi užraktine saja ar kilpa. Nepriklausomos Lietuvos laikais, išnykus arkliavagio amatui, pranyko ir geležiniai p. *A.Mž.*

Pantofobija (gr.) visa ko bijojimas, liguistas bijojimas nežinia ko.

Pantografas (gr.) instrumentas planams bei žemėlapiams perbraižyti, mažinant arba didinant mastelį. Išrado Schreineris apie 1631.

Pantokrator (gr. ‚visa valdantis') Jėzaus Kristaus kultinio paveikslo forma Bizantijos mene. P. atvaizduotas iki pusės, griežtu žvilgsniu, su knyga kairėje rankoje, dešinioji kartais iškelta laiminimo gestu. P. sudaro Rytų ikonografijos programos centrą. Bažnyčių viduje P. mozaika ar freska sutinkama kupole (pvz. Kijevo Šv. Sofijos bžn., Daphni bžn. Graikijoje, Hosios Lukas Fokidėje) arba absidėje (Palerme, Monreale, Cefalu bžn. Sicilijoje). P. prototipo ieškotina triumfuojančio Kristaus paveiksluose Romoje iš V a. Pudenziana ir S. S. Cosma e Damiano bžn., Egipto koptų bei Sirijos krikščionių mene.

Pantomima (iš gr. pantomimos ‚visa pamėgdžiojąs') žmogaus kūno judesiais išreikštas personažo charakteris, konkretus veiksmas, įvykis ar jausmas. P. skirstoma į natūralistinę ir simbolinę. Ji išsivystė iš

Pantokrator (Kijevo Šv. Sofijos bžn. mozaika)

senųjų religinių apeigų, kai būdavo vaizduojami mitologiniai įvykiai: Azijos tautose ir graikų bei romėnų kultūrose. P. scenos mene turi dažniausiai dvi formas — sutampanti su akomponimentu (muzika ar žodžiu) arba vystoma atskiru ritmu ir dinamika. Europoje p. klestėjo italų ir prancūzų dvarų žydėjimo laikotarpy (XVII–XVIII a.). Reikšmingą vaidmenį turėjo ir dar turi klasikinio baleto pastatymuose. Šiuo metu grynąją p. atgaivino ir iškėlė ją į koncertinę apimtį prancūzas Marcel Marceau. Taip pat pasižymėję koncertiniai pantomimai Gilles Segal Prancūzijoje ir Iva Kitchell JAV.

M. Willson Disher, Clowns and Pantomines 1925; *Gregor,* Weltgeschichte des Theaters 1933. *B.V.*

Pantoponas žr. Opiumas.

Pantoteninė rūgštis gelsvas aliejus, kurio cheminė formulė yra

$$CH_2OH \cdot C(CH_3)_2 \cdot CH(OH) \cdot CO \cdot NH \cdot CH_2 \cdot CH_2 \cdot COOH .$$

Ši rūgštis yra vitaminas ir jos stoka gyvulių maiste gali sukelti įvairius organų ir audinių sužalojimus. Biologinė jos paskirtis buvo suprasta, kai paaiškėjo, kad ji įeina į koenzimo A sudėtį, kuris katalizuoja eilę reakcijų būtinų gyvybei palaikyti. P.r. kad ir labai mažam kiekyje yra randama visuomet ir visuose gyvuose organizmuose (iš čia yra kilęs jos vardas — gr. pantote ‚visuomet'). *M.A.Js.*

Pantoterijai (Panthoteria) nuo triaso pabaigos sutinkami žinduoliai, kurie kreidos periode davė pradžią dviem žinduolių poklasiams — sterbliniams (Marsupialia) ir placentiniams (Placentalia).

Panvini Onofrio (1530–1568) italų augustinas, istorikas ir archeologas, romėnų senybių mokslo ir krikščionių archeologijos kūrėjas, surinko daug ankstyvosios romėnų ir Romos krikščionių istorijos įrašų ir medžiagos.

Panvitalizmas (iš gr. pān ‚visa' ir lot. vita ‚gyvybė') kraštutinis vitalizmo (žr.) išplėtojimas ligi teigimo, kad visata ir visa joj yra gyva. Pagal p., negyvos medžiagos nėra.

Panzer Friedrich (g. 1870) vokiečių germanistas, Freiburgo, Frankfurto ir nuo 1919 Heidelbergo univ. prof., autorius studijų apie viduramžių epinę kūrybą, legendas, pasakas. Išsp. Studien zur germ. Sagengeschichte, 2 tt., 1910–12; Italische Normannen in der deutschen Heldensage 1925, Studien zum Nibelungenlied 1945, Nibelungische Problematik 1954 ir kt.

Panzini Alfredo (1863–1939) italų rašytojas, vienas žymiausių itališkojo impresionizmo atstovų. Rašydamas atliekamu nuo mokytojo darbo laiku, P. ilgą laiką pasiliko nežinomas ir užmirštas. Platesnio įvertinimo ir pasisekimo skaitytojų masėse susilaukė tik šeštąją dešimtį eidamas. Jo gausūs romanai ir novelės (Il libro dei morti 1893, Inganni 1895, Moglie nuova 1899, Piccole storie del mondo grande 1901, La Lanterna di Diogene 1907, Le fiabe della vita 1911, La Madonna di mamà 1914, Il mondo è rotondo 1921, La pulcella senza pulcellagio 1925, La sventurata Irminda 1932, Il ritorno di Bertoldo 1936, Il Bacio di Lesbia 1937 etc.) pasižymi impresionistiniu fragmentiškumu, autentišku įsijautimu į gamtą ir klasicistinėmis reminiscencijomis (Carducci įtaka).

G. Mormino, A. P. nelle opere e nella vita 1937.

A.Č.

Paoli Pasquale (1725–1807) korsikiečių laisvės kovotojas. Įvedė Korsikoj pažangų režimą (įstatymai prieš kraujo kerštą ir kt.) ir gynė ją nuo Genujos ir vėliau Prancūzijos (1755–68). Genujai pardavus Korsiką Prancūzijai, 1769 pabėgo į Angliją. Prasidėjus prancūzų didžiajai revoliucijai, pripažino Prancūzijos suverenitetą ir buvo paskirtas La Bastia komendantu. Nusivylęs jakobinais ir tikėdamasis nepriklausomos Korsikos, 1793–94 padėjo anglams salą užimti. Prancūzams grįžus, 1795 vėl pasitraukė į Angliją.

Paolo Veronese žr. Veronese.

Paoting, Pauting, kitaip Tsingyuen, š.r. Kinijos mst., Hopei provincijos sostinė, tarp Pekino ir Tientsino; 190.000 gyv. (1953). Kat. vyskupo būstinė, univ., kelios senos budistų šventyklos ir viena mahometonų mečetė. 1900 P. buvo vienas ‚boksininkų' sukilimo centrų.

Papa (lot. iš gr. papas ‚tėvas') rytų krikščionybėje nuo pradžios kreipinys į kunigus (iš čia popo žodis), vakarų krikščionybėje iš pradžių kreipinys į vyskupus, vėliau taip pat ir į vienuolynų viršininkus, nuo V a. pamaži apribotas kreipiniu tik į Romos vyskupą-popiežių, kuris XI a. oficialiai šį kreipinį tik sau rezervavo.

Papabile (lot.) kardinolas, turįs šansų būti išrinktas popiežiumi.

Papagos Aleksandros (1883–1955) graikų maršalas (nuo 1949) ir politikas. 1935 karo ministras, 1936 gen. štabo virš., 1940 kariuomenės vadas. Vokiečiams užėjus, kalintas koncentracijos stovykloj. 1949 numalšino komunistų sukilimą. Susipykęs su karaliumi, 1951 atsistatydino iš gen. štabo virš. ir sukūrė tautinės vienybės partiją; šiai partijai 1952 rudens rinkimuose laimėjus $^4/_5$ daugumą, nuo 1952 XI buvo ministras pirmininkas.

Papainas baltymus skaldąs fermentas, gaunamas iš papajos (Carica Papaya) medžio sulčių. Kristalizuotas p. vartojamas virškinimo sutrikimų atveju ir kai kurių auglių naikinimui.

Papanin Ivan Dmitrijevič (g. 1894) rusų poliarinis tyrinėtojas, kontradmirolas. 1932–35 buvo viršininkas poliarinių stočių Prano Juozapo Žemėj ir Čeliuskino pusiasalyj. 1937–38 vadovavo pirmajai Sov. Sąjungos stočiai Šiaurės Polius, lėktuvais atgabentais ant plūduriuojančios ledo masės-salos š. ašigalio srityj. Šią ekspediciją jis aprašė propagandinėj knygoj Žizn na l'dinie. Ta proga plačiai pasaulyje išgarsintas kaip sovietinis mokslo didvyris. Jo vardu pavadintas vienas Taimiro pusiasalio ragas.

Papárčiai bžk. Žaslių vls., Trakų aps. (sovietinėj okupacijoj Vievio rajono), 12 km į š.r. nuo Žaslių; apie 300 gyv. (1940). P. yra ant aukšto žiežmaros kair. kranto, 115 m nuo j.l. Nepriklausomybės metu čia buvo pradžios m-la, pašto agentūra, krautuvė. Švietimo darbu pasižymėjo apie 1930 klebonavęs kun. N. Švogždys (Milžinas).

P. gausu proistorės liekanų. Čia rasta akmeninių kirvukų, yra Pilies kalnas, laukuose išariama molinių puodų ir aptikta arabiškų monetų.

P. žinomi jau karų su kryžiuočiais metu. Kryžiuočiai tą vietovę vadino Poparten, arba Boparten. Tais laikais P. buvusi ir medinė pilaitė. Ties P. 1391 susijungė dvi kryžiuočių kariuomenės grupės, žygiavusios Vilniaus link, o 1394 prie P. Vytauto kariuomenės būriai užpuldinėjo kryžiuočius ir trukdė jiems telkti jėgas Vilniaus apgulimui. XV a. pradžioj pilaitė sunyko.

Pirmoji P. kat. bžn. statyta gal būt XV a. pabaigoj ar XVI a. pradžioj, nes ji jau minima 1522 Vilniaus vyskupijos bžn. sąraše. 1649 Lietuvos paiždininkis St. Beinartas įsteigė P. domininkonų vienuolyną, atstatė bžn. ir jų išlaikymui užrašė P. dv., Kazokiškius ir Taucilavičius. P. domininkonai turėjo savo noviciatą, kuriame būdavo iki 20 kandidatų. 1795 domininkonai prie bžn. pristatė Šv. Domininko koplyčią. Prie vienuolyno veikė domininkonų išlaikoma parapinė m-la, kurioje 1781 mokėsi 7 mokiniai, 1798 P. veikė dvi m-los, 1804 ir 1805 vėl viena m-la su 13 mokinių; mokytojavo domininkonai. Prie vienuolyno domininkonai turėjo sudarę 1072 tomų biblioteką. 1864 rusų valdžia vienuolyną panaikino ir bžn. uždarė. Po keletos metų apleista bžn. ir vienuolyno pastatai buvo parduoti ir nugriauti. Buvo likusi tik mūrinė koplyčia kapinėse. 1866 P. buvo 225 gyv., iš jų 197 kat. ir 28 žydai. 1850 P. bžk., 7 k. ir 2 vsd., viso 3153 dešimtinės žemės priklausė valstybės iždui, kuris paskui žemę atidavė valstiečiams išsipirktinai. 1909 Dovydavičiaus pastangomis gautas leidimas statyti naują medinę bžn. ir steigti parapiją. Aukas statybai rinko kun. Vaidoga. Rūpinantis kun. G. Zimkui, bžn. pastatyta 1916. 1940 P. parapijai priklausė 3300 katalikų.

N. Rouba, Przewodnik po Litwy i Białejrusi; *J. Kurczewski,* Biskupstwo Wileńskie 1912; *Milžinas (kun. N. Švogždys),* P. — Lietuvos domininkonų centras (Rytas 1931 nr. 122). *R.Krs.*

Paparonis žr. Šmulkštys, Antanas, kun.

Papartainiai (Filicinae) sporinių induočių klasė, vad. tikrieji paparčiai. Jų yra 150 genčių su apie 6000 skirčių. P. išplitę nuo tropinių iki arktinių sričių įvairiose augavietėse, labiau augdami drėgnesnėse ir ūksminėse. Daugumas jų yra žeminių, su nežymia išimtimi vandeninių ir taip pat epifitų. Stiebas paprastai gulsčias šakniastiebis su šaknimis arba ir rizoidais. Išaugą iš šakniastiebio lapai (sporofitai) sudaro vad. paparčio nelytinę generaciją. Yra siekiančių apie 3 m ilgio. Be asimiliacijos, lapai dalyvaudami dauginimesi, apatinėje pusėje turi sutelktas sporanges, iš kurių išbirusių žemėn sporų išauga prolaiškis (gametofitas) lytinės generacijos vyksmui (žr. Generacijų pakaita). P. galimi dauginti ir vegetatyviškai. P. gausiai augo devono miškuose, sudarydami medynus kartu su kitais anų laikų medžiais. Mūsų laikais mediškųjų p. sutinkama šiltojo klimato srityse. *J.Rkt.*

Papartiniai (Polypodiaceae) paparčių šeima, 130 genčių su apie 3000 skirčių; tai sudaro didžiausią žinomų iki šiol paparčių dalį. Nemaža jų yra epifitų. Lietuvoje tik keletas genčių.

Papartynų miškas Kamajų vls., Rokiškio aps. Čia 1941 VI 24 rusų komunistų nukankintas darbininkas Jonas Bimba.

Papartis papartinių (Polypodiaceae) šeimos sporinis augalas. Lietuvoje jo negausu, apie 10 skirčių. Apydrėgnėse augavietėse bei akmeningose vietose auga p. t r a p u s i s, arba sprakšė trapioji (Cystopteris fragilis); panašiose augavietėse sutinkamas ir p. s m u l k i a l a p i s (Athyrium filix femina). Rečiau kur randamas p. k u d l i s (Dryopteris Phegopteris), p. s k ė s t a l a p i s (Dryopteris dilatata). Dažnesni p. p i l k a s i s (Dryopteris Linnaeana), p e l k i n i s (Dryopteris Thelypteris), s k i a u t e r i n i s (Dryopteris cristata), s m a i l i a l a p i s (Dryopteris spinulosa). Drėgnuose ūksminguose miškuose dažniausias ir gausiausias yra p. k e l m i n i s (Dryopteris filix mas), apie 1 m aukščio. Jo šakniastiebis nuodingas, vartojamas vaistams nuo solitero (vaistinėse Rhizoma Filicis maris). Didžiausius mūsų papartynus sausose priesmėlio, priemolio augavietėse sudaro p. š a k o t a s i s, arba š a k y s (Pteridium aquilinum), dažnai tankiai išti-

Paparčio šakotojo papartynas Michigano vst., JAV, miškuose

sais plotais augdamas. Lapkočiai tvirti, standrūs, gale šakoti, lapaskiltės kietos, odiškos. Siekia apie 1 m aukščio (JAV iki 2 m). Šakniastiebis krakmolingas. Kai kur (N. Zelandijoje) vartojamas krakmolui gauti. P. yra auginamų taip pat dekoracijos reikalams. Gana mėgiamas ir neretas jų tarpe p. bostoninis arba kardinis (Neprolepis exaltata var. bostonensis). Kalifornijoje dažnai auginama ir mediškųjų p. Cyathea, Alsophila, Dicksonia, Cibotium ir kt. Savaiminiai mediškieji p. dabar besutinkami tropinėse bei šilto klimato srityse, kalnų miškuose, šeimų Cyatheaceae, Dicksoniaceae, Polypodiaceae. Jų yra Australijoje, Havajuose ir kt. Esama siekiančių 1 m skersmens, 20 m aukščio. Turi palmišką išvaizdą dideliais (iki 4 m ilgio) viršūnėje sutelktais lapais. — Mūsų liaudies kūryboje p. dažnai sutinkamas. Kai kas prileidžia, kad p. buvęs vartojamas ir senovės aukojimo apeigose. Per Jonines (žr.) buvo ieškoma p. žiedo. *J.Rkt.*

Papaver žr. Aguona.

Papaverinas, $C_{20}H_{21}O_4N$, alkaloidas, benzilizochinolino darinys, randamas drauge su morfinu opiume (apie 0,8%). Gaunamas iš opiumo ekstrahuojant ir atskiriant jį nuo kitų alkaloidų arba pagaminamas sintetiškai. Pictet ir Gams pirmieji pagamino sintetiniu būdu, galutinai nustatydami jo chemišką struktūrą (1909). Terapijoje naudojamas hidrochlorido pavidalu. P. hidrochloridas yra balti, be kvapo kristalai ar kristaliniai milteliai, kartaus skonio. Tirpsta vandenyje (1 : 40), alkoholyje ir chloroforme. Lydosi 215–225°C. P. veikia antispazmotiškai, ramindamas lygiuosius raumenis. Duodamas į vidų (0,12–0,25 g) ar poodinėmis ir intraveninėmis injekcijomis (30–100 mg) nuo periferinių ir plaučių arterijų embolijos, žarnyno, šlapimo ar tulžies takų koliko, širdies spazmų. Naudojamas taip pat drauge su atropino metomitratu ir adrenalinu įpurškimui nuo astmos. *St.K.*

Papczyński Stanisław (1631–1701) lenkų kunigas, marijonų vienuolijos steigėjas, Dievo tarnas. Vidurinius mokslus, filosofiją, retoriką ir teologiją išėjo pas jėzuitus Jaroslave, Lvove ir Radvoje. Baigęs 1656 Podolinieco pijorų naujokyną ir padaręs įžadus, mokytojavo Varšuvos pijorų kolegijoje. Nuo 1661 kunigas, žymus pamokslininkas. Pop. Klemensui IX leidus pijorams daryti iškilmingus įžadus ir suteikus laisvę pasitraukti tiems, kurie jų nenorėtų daryti, P. 1670 pasitraukė iš pijorų. Trejus metus užsidaręs viename dvare svarstė naujos vienuolijos steigimą ir parašė jai įstatus. 1673 Poznanės vyskupijoje, Karabievo girioje, kur keli buvę kariai, tarp jų ir lietuvis Jonas Zovosielskis, gyveno atsiskyrėliais, vyskupo paskirtas jų viršininku, įsteigė marijonų vienuoliją, paskyręs tikslą — Marijos Nekalto Prasidėjimo garbinimą, sielovadą, liaudies švietimą ir pagalbą skaistyklos sieloms. Pradžioje, gavęs vietos vyskupo aprobatą (1679), tvarkėsi pagal šv. Augustino regulą ir paties parašytą Norma Vitae. Norėdamas gauti savo įsteigtai vienuolijai Šv. Sosto aprobatą, P. 1691 nuvyko į Romą, bet radęs ką tik mirusį pop. Aleksandrą VIII nieko nelaimėjo. Šv. Sostas marijonų vienuoliją aprobavo 1699, davęs jai Dešimties Marijos dorybių regulą, parašytą šv. Joanos Valois ir įsakydamas daryti iškilmingus įžadus. Tuo būdu marijonai tapo ordinu, kurio nariai nešiojo Marijos garbei baltą drabužį. Steigėjui dar gyvam esant buvo įkurti Góra Kalvarijos ir Gozlino vienuolynai. P. išleido keletą asketinių ir retorikos darbų: Prodromus Reginae Artium 1658, Doctor Angelicus 1664, Orator Crucifixus 1670, Templum Dei mysticum 1675, Christus Patiens 1690. Rankraštyje paliko vienuolijos steigimo istoriją, savo autobiografiją ir kt. P. beatifikacijos byla buvo pradėta ir vedama XVIII a. Dabar ją, 1953 atgaivintą, veda marijonų vienuolijos postuliatorius kun. K. Rėklaitis. Bylos reikalui kun. J. Navikevičius 1958 parašė istorinę disertaciją apie P. Atvaizdą žr. LE XVII, 359.

S. Sydry, O. St. P. i jego dzieło 1937; *J. Vaišnora,* Keletas bruožų iš Marijonų Vienuolijos istorijos (Tiesos Kelias 1934 nr. 5–11). *S.Mtl.*

Pape Latvijos Kuršžemės pajūrio ež., 30 km į p. nuo Liepojos mst., apie 1250 ha ploto; ež. užaugąs, be ryškios kranto linijos, su daugybe salų ir pusiasalių; į ež. įteka Paurupė, Ligupė ir keli smulkesni upeliai; ištako ež. neturi, vanduo teka į jūrą požemio keliu per smėlio kopas, ež. paviršius yra lygus jūros paviršiui.

Papečkys 1. Juozas (g. 1890 I 1 Puskepurių k., Šunskų vls., Marijampolės aps.) teisininkas, plk. ltn. Mokėsi Marijampolės gimn., kur dalyvavo moksleivių tautinėj veikloj ir su P. Klimu slaptai leido laikraštėlį Mokinių Draugą; dėl to 1908 vasarą buvo suimtas, 6 mėn. kalintas Suvalkų Kalvarijos kalėjime ir teistas Varšuvos teismo rūmų. Baigęs Marijampolės gimn. 1910, stojo į Maskvos univ. teisių fak., kurį baigė apie 1916. Studentaudamas priklausė Aušrinės redakcijai 1911–12,

J. Papečkys

buvo Maskvos liet. stud. d-jos v-boj. 1916 trumpą laiką buvo Maskvos liet. tremtinių komiteto juriskonsultu, kol buvo mobilizuotas į rusų kariuomenę. Baigęs Maskvos Aleksiejaus karo m-lą, tarnavo 85 pėst. pulke. Po bolševikų revoliucijos pasitraukė iš kariuomenės ir išvyko į Š. Kaukazą, kur dirbo liet. tremtinių komitete (sekr. ir reikalų vedėjas), o vėliau, bolševikams užėmus Kaukazą ir uždarius visas liet. organizacijas, buvo liet. skyriaus vedėju prie komisariato tautybių reikalams. 1919 pradžioj Kaukazą užėmus Denikino armijai, buvo į ją mobilizuotas. Išsilaisvinęs su 50 liet. pabėgėlių 1919 pabaigoj grįžo Lietuvon ir tuoj stojo Lietuvos kariuomenėn. Paskirtas valstybės gynėjo padėjėju kariuomenės (armijos) teisme, jis surašė kaltinamąjį aktą P. O. W. (žr. Polska Organizacja Wojskowa) byloj ir palaikė kaltinimą bylos eigoje. Buvo apdovanotas II rūšies Vyčio Kryžiumi. 1921 VI paskirtas krašto apsaugos m-jos juriskonsultu, 1922 II 20 krašto apsaugos ministro padėjėju (drauge nuo 1924 ėjo toj m-joj ūkio ir finansų v-bos virš. pareigas), M. Šleževičiaus kabinete 1926 VI 15 — XII 17 krašto apsaugos ministras. 1927–28 advokatavo Kaune. 1929 I 1 paskirtas Valstybės Tarybos nariu, 1938 VIII 1 — 1940 VII 27 šios tarybos pirm. pavaduotojas. 1941 bolševikų išvežtas į Sibirą; likimas nežinomas.

Išvertęs rusų Karo įstatų rinkinio XXII knygą ir papildęs Lietuvos vyriausybės išleistais įstatymais bei pakeitimais, 1922 išleido ‚Karo baudžiamąjį statutą'; 1921–26 dėstė teisę karo mokykloj ir aukštesniuose karininkų kursuose; dirbdamas Valstybės Taryboj, dalyvavo rengiant malonės įstatymą, baudžiamąjį kodeksą, valstybinės tarnybos įstatymą ir kt. Visuomeninė veikla: vienas iš šaulių s-gos steigėjų ir Klaipėdos atvadavimo akcijos dalyvis, veikė karo mokslo d-joj (pirm. 1925–26), karių ekonominėj b-vėj, karininkų ramovės seniūnų taryboj, meno kūrėjų d-joj, teisininkų d-joj, Vilniui vaduoti s-goj (centro v-bos v.pirm.). Spaudoj nuo 1908 reiškėsi straipsniais ir eilėraščiais bei kitais kūrinėliais, kuriuos pasirašydavo J. Rainiu. Spausdino Draugijoj, Vilniaus žiniose, Mokykloj, vėliau ypač Aušrinėj. Atskiru rinkinėliu savo poeziją išsp. JAV: Eilės — dainos 1917. Dalyvavo poezijos antologijoj Sūduva 1924. Kiti raštai: Kaltinimo aktas P.O.W. Lietuvoje 1936, Vilniaus problemos esmė 1937 (iš Mūsų Vilniaus).

2. P i j u s (g. 1902) mokytojas. 1926 baigė Marijampolės mokytojų seminariją ir mokytojavo Kaune, kur drauge studijavo lituanistiką VDU hum. mokslų fak. Kurį laiką švietimo m-jos centre ėjo įvairias pareigas (vidurinių m-lų inspektorius 1939). Ilgametis Liet. mokytojų s-gos gen. sekretorius. Tautos Mokyklos bendradarbis ir kurį laiką red. (1938–39). 1941 bolševikų išvežtas į Sibirą. Su L. Noreikiene išvertė D. N. Mamin-Sibiriako Laimutės pasakas 1931.

Papėdė apatinė konstrukcijos dalis virš pamato. Kolonos ar paminklo p. dar vad. pjedestalu. Vežimo p. yra pakopa, laiptelis pasilipti. Stalo p. yra skersinis kojoms atremti, dar vad. pakoja arba staliūga. Krosnies p. yra po kūrykla ir kartais turi dureles pelenams išimti. Kalno p. — apatinė šlaito terasa.

Papėdgrybiai (Basidiomycetes) grybų klasė su keliolika tūkstančių grybų skirčių. Klasei būdingos sporos, vad. p a p ė d s p o r ė m i s, susidaro ne aukšleliuose, kaip aukšliagrybių (Ascomycetes), bet išorėje, tam tikrų kotelių (sterigmų) galuose, išaugančių iš p a p ė d ž i ų (basidium), paprastai po keturias, rečiau dvi. Papėdės esti sveikos ir pertvarstytos bei šakotos mikroskopinio didumo. P. priklauso kūlės, rūdys, daugumas valgomųjų ir kt. grybų.

Papėdinės sporos žr. Papėdgrybiai.

Papée Fryderyk (1856–1940) Lenkijos istorikas. Studijavo Lvovo ir Vienos univ., kur 1878 gavo dr. laipsnį. Nuo 1880 dirbo Ossolineum bibliotekoje, o nuo 1883 Lvovo univ. bibliotekoje, 1893 tapdamas jos kustodu. Vėliau buvo paskirtas Jogailaičių bibliotekos Krokuvoje dir. ir tose pareigose išbuvo iki emeritūros (1926). Daug metų praleidęs Lvove, P. buvo ten vienas iš Lenkijos istorijos draugijos organizatorių (1886) ir jos leidžiamo Kwartalnik Historyczny (žr.) redakcijos narys. Be kitko, ten P. išspausdino įdomų straipsnį ‚Początki Litwy' (47 1927, 465–476). 1894 išleido ‚Historja miasta Lwowa' (²1924). Labiausiai įsigijo pripažinimo savo tyrinėjimais apie Kazimiero Jogailaičio ir jo sūnų meto Lenkijos ir Lietuvos politinius ir visuomeninius santykius. Pasidaręs Jogailos vaikų ir jo vaikaičių laikotarpio istoriku, P. toje

epochoje sėkmingai dirbo iki pat mirties. 1904 jis davė iš atskirų studijų sudarytą veikalą apie Kazimiero paskutiniuosius dvylika (1480–92 valdymo m. — Polska i Litwa na przełomie wieków średnich. Ten P. skyrė daug dėmesio Lietuvai, išdėstė savo naujas pažiūras apie D. L. K-tijos santvarką. 1907 P. išleido Studya i szkice z czasów Kazimierza Jagiellończyka, kur buvo perspausdinti ir žurnalų straipsniai (jų tarpe apie šv. Kazimierą). Nors apskritai P. piešė naują Kazimiero laikotarpio vaizdą, daugeliu atžvilgių skirtingą nuo žinomos J. Caro Lenkijos istorijos, tačiau Lietuvą P. dar vaizdavo iš dalies Al. Brücknerio (žr.) dvasioje, t.y. retai gyvenamą ir neturtingą. Bet P. apie D. L. K-tiją davė ir naujų duomenų. Savo tyrinėjimų sintezę P. išdėstė rašydamas apie Jogailą ir jo sūnus į Encyklopedja Polska V (Historya polityczna Polski I 1920, 546–603) ir The Cambridge History of Poland I 1950. Norėdamas vykdyti Dlugošo testamentą tęsti Lenkijos istoriją po jo mirties (1480), P. iš tikrųjų užpildė spragą (1480–1506), tuo būdu sudarydamas ‚tiltą' iki kanclerio Tomickio garsiųjų Acta Tomiciana. Dvi paskutinės monografijos yra iš tos spragos laikų. 1936 P. paskelbė Jan Albrecht, kur davė įdomių naujų žinių ir apie šv. Kazimierą. 1949 išėjo jo studija apie D.L.K. Aleksandrą; šito veikalo trys pirmieji skyriai yra skirti Lietuvai (viso 11 skyrių). Joje P. rūpestingai sunaudojo ir jo paties surinktus Akta Alexandra 1501–06 (Monum. medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia XIX, 1927).

J. Dąbrowski, Fr. P. (Kwart. Hist. 53, 1939–46, 570–74). *Z.I.*

Papeete uostas Tahiti saloje, Prancūzijos kolonijų Pacifike centras; apie 13.000 gyv. (1956). Išvežama kopra, fosfatai ir perlamutras.

Papeikimas žr. Bausmės pedagogijoje, Nuobauda.

Papeliučka Klemensas žr. Popeliučka.

Papėlkiai (vok. Popelken, nuo 1938 Markthausen, surusinta Vysokoje) bžk. Labguvos aps., prie Mielavos upelio; 1250 gyv. (1939). Įsruties–Miellaukių siaurojo glžk. stotis, plytinė, lentpiūvės. Bžn. pastatyta XVII a. Čia 1726–63 kunigavo Ad. Fridrichas Šimelpenigis, kūręs liet. giesmių, ir 1855–58 K. L. F. Neisas, Mišknygių ir kt. tikybinių knygų autorius.

1888 kasant griovį Mielavos upelio krante, 2,35 m gilumoje surastas pradėtas dirbti šiaurės elnio ragas: aplink nupiaustyta apatinė rago dalis ir viename rago šone išilgai išpiautas griovelis. Žiedadulkių analizės būdu nustatyta, kad šis ragas priklauso laikui apie 14.000 pr. Kr.

H. Gross, Auf den ältesten Spuren des Menschen in Altpreussen (Prussia 32 : 1, 1938, pav. 15).

2. Kaimas Viduklės vls., Raseinių aps., 5 km nuo Viduklės; apie 100 gyv. Čia yra netyrinėtas senojo geležies amžiaus plokštinis kapinynas, kuriame atsitiktinai surastas IV a. žalvarinis žiedinis smeigtukas ir kt.

Papen Franz von (g. 1879) vokiečių politikas. Karininkas, 1921–32 centro partijos atstovas Prūsijos parlamente, konservatyvių monarchistinių pažiūrų. 1932 VI 1 paskirtas reicho kancleriu, prieš reichstago daugumos nusistatymą sudarė konservatyvų antpartinį kabinetą, VII 20 pašalino Prūsijos vyriausybę ir pats pasidarė Prūsijos reicho komisaru. Susipykęs su Schleicheriu, iš pareigų pasitraukė 1932 III 12. Susirišęs su Hitleriu (1933 IV), padėjo nuversti Schleicherį ir valdžion pakviesti Hitlerį, kurio vyriausybėn 1933 I 30 jis įėjo vicekancleriu. Bandė sulaikyti Hitlerio visišką įsigalėjimą (Marburge kalba 1934 VI), bet po Röhmo nesėkmingo pučo (1934 VI 30) turėjo pats pasitraukti. Nors ir nusivylęs Hitleriu, po Dolfusso užmušimo 1934 VII) sutiko vykti pasiuntiniu į Vieną; nuo 1936 ligi 1938 III ambasadorius Austrijoj, 1939 IV — 1944 VIII — Turkijoj. Nürnbergo teismo 1946 išteisintas, bet pačių vokiečių 1947 nuteistas 8 m. kalėjimo; 1949 išleistas į laisvę. Išsp. atsiminimus Der Wahrheit eine Gasse 1952.

Papi Teresa Jadwiga (1843–1906) lenkų rašytoja, rašiusi Terezija Jadwiga spv. Buvo mėgiama jos Syn kmiecy apysaka, lietusi J. Sobieskio laikus. Lietuviškai versta Boreikis Kadkevičius 1904 ir serbų kovas prieš turkus vaizduojanti apysaka Sulaukė (vertė A. Rucevičius) 1907.

Papijas vardas keleto šventųjų kankinių, apie kuriuos, be vėliau parašytų Passijų, tikrų istorinių žinių nėra. Martyrologium Romanum mini kelis šio vardo kankinius: 1. P. drauge su Mauru, kareiviai kankiniai imp. Dioklecijono laikais (šventė I 29); 2. P., šv. Jono Evangelisto mokinys, Frigijos Hierapolio vyskupas (II 22); 3. P. drauge su Viktorinu, kankiniai Egipte prefekto Numerijano laikais (II 25); 4. P. drauge su Publijum, kankiniai Afrikoje (XI 2); 5. P., Diodoras, Kononas ir Klaudijonas kankiniai imp. Decijaus laikais Pamfilijos Pergėje (II 26).

Papilãliai vsd. Vaiguvos vls., Šiaulių aps., 17 km nuo Kelmės; 1923 buvo 9 gyv. Lauke išariama senojo geležies amžiaus įkapių. Čia tarp kita ko surasta III–IV a. juostinė apyrankė. Radinys Vytauto D. kultūros muziejuje.

Papildinys gramatikoje yra ta sakinio dalis, kuri ‚papildo tarinį', t.y. kuri grupėje su veiksmažodžiu ar būdvardžiu eina priklausoma grupės dalimi, pvz. rašo broliui laišką pieštuku; kambarys buvo pilnas žmonių. Tokiais priklausomais grupės žodžiais gali eiti visi daiktavardžio bei kitų vardažodžių linksniai, išskyrus vardininką, šauksmininką ir vietininką; kai kurie nekaitomi žodžiai (bendratis, padalyvis), pvz. davė valgyti, girdėjau rėkiant; kelių žodžių grupė, kurią sudaro linksnis su prielinksniu, bendratis su jai priklausančiu žodžiu, linksnis su dalyviu, padalyviu ir kt., pvz. su saule negyvensi, prašė parodyti kelią, girdėjau lakštingalą suokiant gražiai. Kadangi išveiksmažodiniai daiktavardžiai turi veiksmažodžio ypatybių, tai ir jiems priklausą žodžiai gali būti taip pat laikomi papildiniais, pvz. tarnavimas svetimiesiems, nes toji grupė labai panaši į veiksmažodinę grupę — tarnauja svetimiesiems.

Rygiškių Jonas, Lietuvių kalbos sintaksė *(J. Jablonskis,* Rinktiniai raštai I 1957); *L. Dambriūnas,* Lietuvių kalbos sintaksė 1947. *L.D.*

Papilė mstl. Šiaulių aps., buv. vls. centras; apie 1800 gyv. (1940, 1923 — 1432). P. yra prie Ventos deš. kranto, tarp Mažeikių (36 km) ir Šiaulių (47 km). P. išgarsėjusi Lietuvoj kaip Simano Daukanto mirimo vieta, o geologiniu atžvilgiu pasaulyj plačiai žinoma amonitų fosilijomis, kurių čia lengvai randama Ventos krante. P. įžymybės yra kitapus upės nuo mstl.

Papilės bažnyčia
Nuotrauka kun. A. Šabaliausko (1936)

S. Daukanto paminklas Papilėje (skulptorius V. Grybas)

esąs piliakalnis ir mstl. aikštėje S. Daukanto paminklas. Nepriklausomybės metu P. buvo seselių kotryniečių vadovaujama senelių prieglauda, žemės ūkio kooperatyvas Atžala, ligi 1928 Ūkininkų Sąjungos įkurta vartotojų b-vė Ūkininkas, 2 malūnai, elektros jėgainė (malūne), garinė pieninė, smulkaus kredito ir žydų liaudies bankeliai, pradžios m-la, valstybinė biblioteka, apylinkės teismas, gydytojas, akušerė, vaistinė, girininkija, policijos nuovada, paštas, savanorių gaisrininkų komanda, odų apdirbimo ir kelios kitos amatų įmonės. P. centro aikštėje 1930 IX 21 atidengtas skulptoriaus V. Grybo darbo S. Daukanto paminklas. Sumanymas pastatyti jam paminklą iškilo 1924 Šiaulių pedagoginiuose vasaros kursuose. Kaune susidarė 9 asmenų komitetas (pirm. M. Biržiška), kurio pastangomis buvo surinkta (daugiausia iš mokytojų) per 22.000 lt. Paminklas imponuoja meniniu vertingumu ir monumentalumu. Kitas Daukanto paminklas atidengtas 1926 X 31 Šiaulių aps. valdybos prie jo kapo. Tai didelis stilizuotas akmens kryžius, nukaltas ir savo lėšomis pastatytas knygnešio, geležinkelio darbi-

ninko A. Raudonio. Šalia piliakalnio per Ventą pastatytas vienintelis Lietuvoj dengtas medinis tiltas. Upės krantuose yra mažo geležingumo (apie 28%) geležies rūdos, kuriai eksploatuoti XIX a. buvo įrengta tirpykla, bet ji, daugiausia nesant akmens anglies, neapsimokėjo. P. yra Šiaulių–Mažeikių ruožo geležinkelio st. *A.B.*

Istorija. P. senas Žemaitijos mstl. Istoriniuose šaltiniuose žinių apie P. užtinkama jau nuo 1253. Dažniau P. (Pupillen, Popillen, Popili) paminėta Hermanno von Wartbergės Livonijos kronikoj. 1339 kalbama apie P. Žemaičiuose (‚Pupillen in Sameiten...'). 1359 Ordinas buvo suruošęs karo žygį į P. žemę (‚fecit magnam expeditionem contra Letwinos in terram Popillen'). Vytauto laikais P., gal būt, jau buvo centras vieno iš 12 Žemaitijos aps. ar vls.

Pirmoji kat. bžn. P. pastatyta Žemaičių vysk. Martyno II vyskupavimo laiku (1483–92). Vysk. Martynas buvo pasiuntęs į P. apylinkę kun. mokyti žmonių tikėjimo tiesų ir krikštyti. Ten pastatytai bžn. karalius Jonas Albrechtas 1493 suteikė beneficiją. Vysk. M. Giedraitis, sudaręs prie Varnių katedros kun. giedotojų būrį, išrūpino iš karaliaus Batoro jų išlaikymui pajamas iš P. ir Luokės. Iki XVIII a. vidurio P. ir priklausė katedros giedotojams, tik vysk. Ant. Tiškevičius, jų prašomas, perėmė P. savo žinion, o giedotojams mokėjo algą pinigais. 1702 IV 25 P. gavo privilegiją daryti muges. 1841 P. bžn. turėjo 2 valakus žemės beneficiją, P. par. tada buvo 3239 kat. Apie 1853 parapinė mokykla, dėl buto stokos P. neveikė; kiek vėliau ji buvo atidaryta; 1879 m-loje mokėsi 62 vaikai. 1909 P. jau buvo dvi mokyklos: viena berniukų, kita mergaičių, mokytojai buvo lietuviai. Valančiaus laikais P. ypač uoliai buvo platinama blaivybė. 1879 P. buvo 349 gyv., dvi sinagogos, prieglauda, kurioje buvo išlaikomi 8 vargšai, pradžios mokykla, pašto įstaiga. Nauja Šv. Juozapo bžn. pastatyta 1887 parapiečių lėšomis, rūpinantis kun. Ambrazevičiui. Parapijoj buvo 6823 kat., jai priklausė ir Šiaudinės filija. 1861–64 P. gyveno istorikas S. Daukantas, kurio vardu 1930 buvo pavadinta ir 6 komplektų pradžios m-la. P. 1920 klebonavo visuomenininkas kun. V. Jarulaitis. 1940 par. priklausė 3120 tikinčiųjų. P. vls. yra gimęs rašytojas St. Būdavas, skulptorius J. Bakis, dr. A. Montvydas.

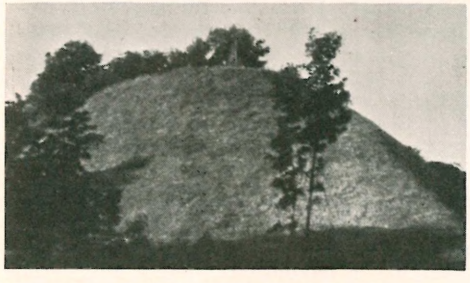

Papilės piliakalnis

M. Wolonczewskis, Žemajtiu Wiskupistė 1848; Slow. geogr. VIII 1887; *A. Salys*, Die Žemaitischen Mundarten (Tauta ir Žodis VI, 1930).

R.Krs.

Pjuros sluoksniai. Ties P., Ventos upės krantuose, išeina į paviršių mezozoinės eros juros periodo sluoksniai. Juos pirmąkart konstatavo 1830 Eichwaldas. Nuo to laiko P. patapo geologams įdomia tyrinėjimų vieta. Čia lankėsi eilė garsių Europos geologų (L. v. Buch, R. Murchison, C. Grewingk, E. Schellwien, J. Siemiradzki, Cz. Chmielewski, W. Wetzel, R. Brinkmann, o iš lietuvių geologų tuos sluoksnius 1924–34 tyrinėjo M. Kaveckis, J. Dalinkevičius ir Č. Pakuckas.

P. juros sluoksnių storis siekia apie 30 m. Iš jų 10 m yra žemiau upės vandens paviršiaus, konstatuotų tik gręžiniais. Petrografiniu atžvilgiu, skaičiuojant iš apačios į viršų, profilį sudaro: tamsūs moliai apie 2 m, paskiau pilki molingi smėliai 8,5 m, o ties upės vandens lygiu šviesūs smėliai be jokių suakmenėjimų. Čia apatinė profilio dalis laikoma gėlųjų vandenų nuosėdomis. Viršum tos befosilinės sluoksnių serijos klostosi jūrų nuosėdos su gausiais suakmenėjimais besikartojantieji rusvi geležingi smėliai su geležingais rusvos spalvos smiltainiais. Tame apie 8 m storio sluoksniu komplekse apsčiai pasitaiko oolitinių grūdelių. Rusvų geležingų smiltainių ir smėlių kompleksą dengia apie 10 m storio tamsūs žėrutingi moliai. Visą profilį galima suskirstyti pagal facijas į tris stambius skyrius: 1. apatinė gėlųjų vandenų facija — befosiliai moliai ir smėliai; 2. virš jos geležingi bei kalkingi smiltainiai ir smėliai — jūrų pakraščio facija su fosilijomis; 3. viršutinė tamsaus žėrutingo molio — gilesnių jūrų nuosėdų facija.

Stratigrafiniu atžvilgiu minėti P. sluoksniai, sprendžiant iš juose pasitaikančių suakmenėjimų, priklauso vidurinės juros — dogerio ir viršutinės juros — malmo skyriams. Tačiau ir tiedu skyriai P. nepilnai pasireiškia. Dogerio yra tik viršutinė da-

lis ir būtent vidurinis ir viršutinis kelovejas, o malmo tik apatinė dalis — oksfordo apatinis aukštas. Vidurinis kelovėjas prasideda Cosmoceras jason juosta, o aukščiau eina Quenstedtoceras lamberti juosta. Petrografinės ribos nesutampa su stratigrafinėmis ribomis, nes Q. lamberti juosta, priklausanti kelovėjo aukštui, pasireiškia tamsių žėrutingų molių nuosėdomis, o vidurinis kelovėjas yra iš smėlių ir smiltainių. Viršutiniai P. sluoksniai tamsių žėrutingų molių sąstatu, išskyrus apie 2 m Q. lamberti juostą, priklauso Cardioceras tenuicostatum juostai, o virš jos yra Card. cordatum juosta. Abiejų šių juostų sluoksniuose, kurie yra atviri kair. Ventos krante, aptinkama aukščiau minėtų rūšių amonitų fosilijų.

Tokio didelio susidomėjimo P. sluoksniais priežastis buvo noras susekti, kurią vietą šių sluoksnių fauna užima tarp Vakarų Europos ir Rytų Europos faunos. Pirmieji P. tyrinėtojai laikė šią vietą pereinamuoju punktu tarp borealinės rytų provincijos ir V. Europos juros sluoksnių. Kiti vėl, kaip Boden ir Krenkel, randa P. faunoje daugiau gimininių formų su borealine Rusijos provincija. Pagaliau tretieji (Pompecki ir Brinkmann) įžiūri apatinio kelovėjo sluoksniuose P. didesnio giminingumo Vakarų Europos juros faunai, o aukštesniuosiuose sluoksniuose, pradedant Q. lamberti juosta, pasireiškia, anot tų mokslininkų, didesnis giminingumas borealinės provincijos faunai.

P. jura nesudaro atskiros faunos provincijos. Tai buvo tuometinių epikontinentinių jūrų įlanka. Kadangi juros periodo jūrų transgresija į Lietuvą ėjusi iš pietvakarių, tai suprantama, kad ir fauna P. pačioj pradžioj yra giminiškesnė Vakarų Europos juros faunai, o vėliau, kuomet jūros išsiplėtė ir atvirai susijungė su rytų kraštų jūromis, galėjo įvykti pasikeitimas artimesnis borealinei faunai.

K. Boden, Die Fauna des unteren Oxford von Popilany in Litauen (Geol.-pal. Abh., XIV, 1911); *R. Brinkmann,* Der ostpreussisch-litauische Dogger u. Unteroxford (Schrift. d. Phys.-ökon. Ges., 65, 1927); *M. Kaveckis,* 1925 ir 1926 Lietuvos geologinės ekspedicijos darbų apyskaita (Mat.-Gamtos Fak. Darbai IV 1928); *Č. Pakuckas,* Papilės oksfordo ir kelovėjo amonitų fauna (Mat.-Gamtos Fak. Darbai VI 1932); ('') Papilės juros stratigrafinė apžvalga remiantis amonitų fauna (Mat.-Gamtos Fak. Darbai VII 1933); *J. Dalinkevičius,* Papilės juros profilio ir tektonikos klausimu (Kosmos 1934 nr. 7–12). *Č.P.*

P. ir jos apylinkėse gausu ir archeologinių paminklų. Čia surasta akmeninių kirvukų, aptikta V–VI a. trikampio piūvio žalvarinė apyrankė su iškyla viduryje ir trumpomis šoninėmis briaunomis. 1955 Šiaulių Aušros muziejus tyrinėjo IX–XII a. kapinyną; ištirta apie 20 kapų, kuriuose surasta žalvarinių antkaklių, daug geležinių ietigalių, plačių kalavijų ir kt. Ties P. yra du piliakalniai: vienas ties P., kuriame įrengtos kapinės, antras — deš. Ventos krante, kuris vad. Pašalpos kalnu.

L. Krzywicki, Žmudž starožytna 1906, 40. *J.P.*

Papilys miestelis, buv. valsčiaus (apie 7500 gyventojų) centras Biržų aps., tarp Biržų ir Pandėlio, prie Rovėjos aukštupio, 79 m nuo j. l.; apie 600 gyventojų (1940; drauge su dvaru 1923 buvo 566 gyventojai). Nepriklausomybės metu P. buvo ev.-reformatų ir kat. bžn., pradžios m-la, pašto įstaiga, policijos nuovada, vls. savivaldybė, pieninė, žemės ūkio kooperatyvas, smulkaus kredito d-ja, 1937 įkurta valstybinė biblioteka, gydytojas, akušerė, vaistinė, kelios amatų verslamonės. Iš P. vls. kilę: rašytojai K. Binkis, kan. A. Sabaliauskas-Žalia Rūta, K. Jakūbėnas, broliai A. ir J. Mekai, botanikos dr. J. Dagys, ev. reformatų kun. St. Neimanas. Nors P. vls. žemės apskritai yra derlingos, bet kai kur, pvz. Dukurnių, Raščiūnų, Žvagučių k., labai akmenuotos. *A.B.*

Istorija. P. buvo Radvilų pilis. J. Yčo nuomone, P. pilis, gal būt, buvo senesnė už Biržų (pilies pėdsakai matyti prie mstl. esančiame P. dv.). Nors Biržų pilis jau XVI a. virto Radvilų rezidencija, bet ji dar nebuvo tikra jų buveinė iki XVII a., nes pas savo tėvus P. augo ir P. m-loje mokėsi garsusis Biržų kng. D. L. K-tijos etmonas Jonušas Radvila. Nuo XVIII a. P. mstl. priklausė Koscialkauskiams. 1859 buvo 20 kiemų su 100 gyv., degtinės varykla ir linų mintuvai; 1932 buvo 82 namai (2 mūriniai, kiti mediniai), apie 200 gyv., kurių tarpe 7 žydų šeimos ir 7 latvių, o visi kiti lietuviai; vaistinė, 9 krautuvės (3 liet., 6 žydų).

Kaip Biržų kat. par. filija, 1744 P. priklausė Vilniaus vyskupijos Kupiškio dekanatui. Gimimo ir mirimo metrikų knygos likusios nuo 1758. Pirmoji medinė Marijos Nekaltai Pradėtosios bžn. pastatyta 1764 kun. Jakštavičiaus rūpesčiu ir parapiečių lėšomis; pašventinta 1777 Gudijos vysk. F. Tovianskio; 1875 bžn. atnaujinta kun. Dambrausko rūpesčiu. Nauja mūrinė pastatyta 1927–36 parapiečių lėšomis, klebonų Felikso Eremino ir Juozo Bardišausko rūpesčiu; ją pakonsekravo 1936 Panevėžio vysk. K. Paltarokas. 1781 P. par. turėjo

2314 tikinčiųjų; buvo atidaryta par. m-la; 1804–05 joje mokėsi 4 vaikai. Atgavus liet. spaudą, P. stipriai veikė Saulės d-ja, kuri ruošė vakarus ir išlaikė par. m-lą; 1909 joje dovanai mokėsi 50 vaikų. P. dvarininkas Ukmergės maršalka Ignas Koscialkauskis 1788 P. buvo įkurdinęs vienuolius atgailos kanauninkus. Nuo 1808 Koscialkauskis P. bžn. kasmet skyrė 150 sidabro rb. ir po 10 pūrų rugių, miežių ir avižų. Nuo 1849 P. par. priklausė Žemaičių vyskupijos Obelių dekanatui; 1887 turėjo 2717 tikinčiųjų ir koplyčią Skrebiškio kapinėse, kuri tebėra ir šiandien. 1940 tikinčiųjų buvo 3120.

P. ev. reformatų par. įsteigta ir mūrinė bžn. pastatyta kng. Radvilų XVII a., tuo pat metu, kaip Biržuose. Išlaikymą teikė Radvilų dvaras. 1754 kunigas buvo Jokūbas Bukovskis, o par. m-los mkt. — Nieškovskis. 1894–1915 klebonavo Ad. Neimanas, kuris įkūrė m-lą ir prieglaudą. Nepriklausomos Lietuvos metu ilgą laiką klebonavo Jonas Šepetys. 1932 tikinčiųjų buvo per 2000. Bžn. yra įmūrytas stebuklingu laikomas akmuo.

P. apl. dvarai, kurių daugelis nepriklausomybės laikotarpy buvo išparceliuoti: prancūzo grafo Choiseul de Gouffier P. dv. (žr. žemiau); K. Grintalio Kraštų dv. (likęs to dv. inventorius iš 1597 VI 20); Iz. Kamarauskienės Krebiškio dv., kurio dalį išparceliavus, naujakuriai sudarė Gražiškių k.; B. Žurauskienės Parovėjos dv.; K. Švėgždos Vijoliškio dv.

P. valsčius, priklausęs Zarasų aps., 1902 apėmė 44 vietoves su 282 kiemais ir 3539 gyv., kurių daugumas ūkininkai, valdę 6362 dešimtines žemės. Nepriklausomybės metu P. vls. priskirtas Biržų aps. ir padidintas, prijungus kaimų iš gretimųjų — Biržų, Vabalninko ir Panemunio vls. Nuo 1918 ilgametis vls. sekr. buvo Jonas Mikelėnas, anksčiau mkt. P. m-la įsteigta 1864; pirmasis lietuvių kl. mkt. nuo 1906 buvo J. Mikelėnas. Kitos P. vls. m-los: 1907 atidaryta Smaliečių k., 1910 — Melaišių, 1920 — Kučgalio II ir Latvygalės II, 1922 Einorių, 1923 Virškupėnų, 1925 Kadarų ir 1931 Gaigalų k. 1932 P. vls. buvo vienas vandens, 4 vėjo ir 2 lokomobilių varomi malūnai; malūnas su lentpiūve Kraštų dv. ir Pakriaušės vsd.; vilnų karšykla ir Pakalninėj odos apdirbimo įmonė.

Slow. geogr. VIII 1887; XV 1902; Šaltinis 1909 nr. 9, 41; *J. Kurczewski*, Biskupstwo wileńskie 1912; *A. Alekna*, Valančius 1922, 19. 60; *J. Yčas*, Biržai 1931; Istorijos archyvas, išl. K. Jablonskis, I 1934 nr. 117; *Akiras-Biržys*, Biržų apskritis 1932; *Pr. Barkauskas - A. Vabalas*, Vadovas po Lietuvą 1938. *P.J.*

2. Dvaras Papilio vls., Biržų aps., apie 0,5 km nuo P. mstl., kair. Rovėjos krante; 1923 buvo 118 gyv. Čia yra XVI–XVII a. dvarvietė, vad. Zomkeliu. Dvarvietė yra lygumoje, netoli Užukalnio miško, ovalaus plano, apie 80 m ilgio, 30 m pločio ir 2000 m² ploto. Dvarvietė iš visų pusių apsupta 2 m gylio ir 10 m pločio grioviu. Vakarinėje šios sustiprintos dvarvietės dalyje yra išlikusių trobesių pamatų. Tai Radvilų rūmų-pilies liekanos.

P. Tarasenka, Lietuvos piliakalniai 1956, 91.

3. Kaimas Veiviržėnų vls., Kretingos aps., 6 km nuo Veiviržėnų; 1923 buvo 6 ūkiai ir 42 gyv. Vad. Užkapyje yra senojo geležies amžiaus kapinynas, kur mirusieji laidota nedeginti akmenų apvaduose. Surasta nemaža II a. galo ir III a. pradžios įkapių: žalvarinė antkaklė, baltiška akinė segė, profilinga segė, 2 siauros juostinės apyrankės beveik keturkampio piūvio, įvijinis žalvario žiedas, įmovinis geležies kirvis, geležiniai žąslai ir kt. arklio aprangos dalykų. Šie V. Lietuvos kultūrai būdingi radiniai saugomi Telšių Alkos muziejuje. *J.P.*

Papilio evangelikų bažnyčia

Papiloma (lot. papilloma) epitelinės kilmės auglys, galįs išaugti kiekvienoj kūno vietoj. Nepiktybinis.

Papilvio miškas 1 km nuo Jūrės (žr.) geležinkelio stoties, 1700 ha ploto. Vyrauja pušynai. Administravo P. girininkija.

Papin Denis (1647–1712) prancūzų fizikas. Baigė medicinos mokslus. P. buvo Ch. Huygenso asistentas, kai šis darė mėginimus sukurti oro siurblį; vėliau nuvyko į Londoną Boyle'io asistentu. 1679 sukūrė Papino katilą (žr. žemiau). 1684 pakviestas Karališkosios d-jos laikinių tyrimų tvarkytoju; tuo metu buvo daromi hidrauliniai tyrimai. Nuo 1687 matematikos prof. Marburge, 1696 persikėlė į Kas-

selį. 1705 G. W. Leibnizas pasiuntė P. prie Savery kuriamos mašinos vandeniui pakelti. 1707 grįžo į Londoną, kur visų užmirštas mirė, spėjama, 1712. P. savo raštus surinko į Fasciculus dissertationum 1695 ir išleido jų vertimą prancūzų kalba Recueil de diverses pièces touchant quelques nouvelles machines 1695. P. korespondenciją su Leibnizu ir Huygensu, taip pat biografiją paskelbė E. Gerland: Leibnizens und Huygens Briefwechsel mit Papin nebst der Biographie Papins 1881.

Ch. Cabanes, D. P. 1935; *J. Chavingny*, Grandeur et misère d'un inventeur, D. P. 1948.

P a p i n o k a t i l a s (puodas) yra storasienis metalinis indas su aklinai varžtu uždaromu dangčiu. Į katilą įleistas termometras, kurio skalė išorėje. P. katilas buvo taikomas vandens garų energijos tyrimui ir mėginimui panaudoti tą energiją darbui. Įpiltas į katilą vanduo buvo kaitinamas. Apsaugai nuo sprogimo įtaisytas atsarginis vožtuvas, prispaustas svirtimi su slankiojamu svarsčiu. P. parodė, kad kai vandens garai didina vandens slėgį, virimo temperatūra kyla aukščiau laisvo virimo temperatūros (100°C). Nors P. katilas buvo pavadintas g a r o v a l d y t o j u, bet dar reikėjo palaukti 90 m., kol J. Wattui tikrai pasisekė vandens garo energiją pritaikyti darbui. *M.Kr.*

Papini Giovanni (1881–1956) italų rašytojas. Gimė, daugiausia gyveno ir mirė Florencijoje. Nuo 1935 kurį laiką profesoriavo Bolonijos universitete. Buvo steigėjas ir leidėjas eilės žurnalų (Leonardo 1903–07, La Voce 1908, Lacerba 1913–15), kuriuose kovojo prieš filosofinį bei literatūrinį pozityvizmą ir drauge už italų literatūros atnaujinimą. Buvo priėjęs ligi futūrizmo. Visą laiką būdamas labai neramios dvasios, P. vėliau nusigrįžo nuo literatūrinio modernizmo ir pasuko į naujus ieškojimus. Atskiri veikalai: Crepusculo dei filosofi 1906, Il Pilota Cieco 1907, Parole e sangue 1912, Pragmatismo 1913, Buffonate 1914 ir kt. Kriticizmo ir griovimo tendencijos prabilo aistringu visko neigimu: Memoire d'Iddio 1912, La vita di Nessuno 1912, L'altra metà 1912 ir Un uomo finito 1912 — pasakojimas ugningas, bet nuoširdus ir žmogiškas. 1915 išleido 100 pagine di poesia. I pas. karo įvykiai P. labai sujaudino ir ieškodamas atgaivos Evangelijoj, 1919 atsivertė į katalikybę. Jo Storia di Cristo, kuri P. vardą išgarsino pasauly. Atradęs dvasinį atgimimą, P. išleido poezijos rinkinį Pane e vino 1926, Gli operai della vigna 1929 ir Sant'Agostino 1929. Kiti veikalai: Dizionario dell'uomo Salvatico (su D. Giuliotti, 1923), Gog 1931, Dante vivo 1933, Il sacco dell'orco 1933, La pietra infernale 1934. Storia della letteratura italiana 1937, Italia mia 1939, Saggi sul Rinascimento 1942, Lettere agli uomini del papa Celestino VI 1947, Santi e Poeti 1947, Vita di Michelangelo 1949, La pazzie del poeta 1950, Il libro nero 1952, Il diavolo 1953 (ortoksinei pažiūrai priešinga knyga, vaizduojanti ir velnio išganymą), Concerto fantastico 1954.

G. Papini (nuotrauka, skirta Židiniui 1936)

P. yra puikus stilistas, jo sakinys ugningas, mintis aiški ir sugestyvi P. yra viena ryškiųjų asmenybių krikščioniškojo pasaulio grožinėje literatūroje. Lietuviškai išversta: Kristaus istorija 1929–30 (dr. P. Mačiulis), Tragizmas ir vyriškumas 1938 (Vetusius), Kančios liudininkai 1939 (Vetusius), Popiežiaus Celestino VI laiškai žmonėms 1953 (dr. P. Mačiulis). P. buvo Jurgio Baltrušaičio draugas ir parašė apie jį savo atsiminimų: Atsiminimai apie J. Baltrušaitį, Židinys 1939 nr. 11, 484–488 (vertė Vetusius).

E. Palmieri, G. P. 1927; *M. Apollonio*, G. P. 1944. *St.S. ir Rd.*

Papinijonas (lot. Papinianus, Aemilius) vienas didžiausių sen. teisininkų (apie 145–212 po Kr.), imp. Septimijaus Severo bičiulis ir kanceliarijos viršininkas, nuo 203 praefectus praetorio, imp. Karakalos įsakymu nužudytas, nes nepritarė Getos nužudymui.

Papiškės k. Valkininkų vls., Trakų aps. Šis k. nebalsavo 1922 I 8 renkant tariamąjį Vilniaus seimą, kuris turėjo ‚įteisinti' Vilniaus krašto užgrobimą; už nebalsavimą buvo grasinta 6 mėn. kalėjimu. Veikė valdinė lietuvių-lenkų m-la, kurioje 1934 mokėsi 76 lietuvių vaikai.

Papiškių ež., arba Papis (lenk. Popis), Vilniaus aps., 4 km į š. nuo Rudninkų bžk., 135 ha ploto. Iš P. ež. teka Vokė, Neries kair. intakas. Iš gretimos Merkio upės padarytas 3,5 km perkasas, kuriuo dalis Merkio aukštupio debito perleidžiama į Vokės baseiną; tai padaryta siekiant padidinti Grigiškių kartono fabriko našumą. To

perkaso debitas yra apie 1 m³/sek.; ež. paviršius yra apie 130 m nuo j.l.

Papirologija senovės papirusų, pergamentų, popieriaus ir kitos rūšies įrašų tyrinėjimo mokslas. P. uždavinys surastus sužalotus rankraščius sutaisyti, paskui visus rankraščius užkonservuoti, kad toliau nebenyktų, jų tekstus iššifruoti, atstatyti pirmykštį tekstą, jo reikšmę išaiškinti ir t.t. 1947 sudaryta Association Internationale des Papyrologues. Šaukiami reguliarūs suvažiavimai. Organizacijos sekretoriatas Comité International de Papyrologie yra Briuselyje. Bibliografija žr. Papirusas.

Papirosas (lenk.-rus.) cigaretė su gale kiauraviduriu popieriaus vamzdeliu.

Papirosinė dėžutė papirosams sudėti. Jos, kaip ir tabokinės, skobiamos iš rėtos beržo, puošiamos įvairiu įrėžtiniu ar piaustytiniu geometriniu ar augaliniu raštu. Šalia medinių p. paskutiniu metu plito gintarinės ir įvairios metalinės.

Papirusas 1. (Cyperus papyrus, Papyrus antiquorum) viksvinių (Cyperaceae) šeimos augalas. Senovės laikais gausiai augo Nilo seklumose (iki 1 m gylio) ir buvo plačiai veisiamas kultūrinis augalas. Dabar dar sutinkamas Nilo aukštupyje, Abisinijoje, Sicilijoje, Kalifornijoje ir pietinėse JAV srityse vartojamas dekoracijai atitinkamose augavietėse. Lapai galiniai skėtiškai nusvirę. Stiebai iki 4 m aukščio, šaknys siekia apie 5 cm storio. Senovės Egipte p. vartotas laivų statybai, jo šaknys įvairiems dirbiniams, kurui, iš žievės austa drabužiai, vytos virvės, lapais puošta šventyklos, taip pat valgytas žalias ar virtas. Kadangi p. buvo vartojamas ir rašymo medžiagai gaminti, jis vadinamas Egipto popieriaus augalu. *J.Rkt.*

Papirusas

2. Senovės rašomoji medžiaga iš p. augalo lapų. Plinijus aprašo kaip buvo gaminamas p.: p. stiebas buvo perskeliama pusiau, su smailiu ir aštriu įrankiu nuimama žievelė ir pats stiebas suskaldomas į plonus pluoštus. Tie pluoštai sudedami greta vienas kito, antra eilė skersai uždedama, gličiu Nilo vandeniu sulaistoma ir suslėgiama. Iš suspaustų augalo ląstelių išsisunkęs skystis, susijungęs su gličiu vandeniu, bedžiūdamas pluoštus tvirtai suklijuodavo. Tuo būdu buvo gaunamas p. lakštas, kuris toliau buvo gerai išdžiovinamas, jo paviršius nulyginamas. Yra nuomonių, kad žali p. pluoštai buvo klijuojami kvietinių miltų klijais. Taip parengti lakštai 30–23 cm ilgio, 15–12 cm pločio galais buvo vienas su kitu suklijuojami ir suvyniojami į ritinį. Standartinis ritinys buvo iš 20 lakštų (scapus), bet būdavo ir didesnių ritinių (volumen) arba būdavo laikomi atskiri lakštai (folium). Rašydavo paprastai tik ant vienos pusės, bet kartais vartodavo ir antrą pusę (verso). P. buvo gaminamas įvairių rūšių. Natūrali pirmykštė p. spalva buvo dramblio kaulo, bet ilgainiui pagelto ar net parudavo. P. buvo taip plačiai vartojamas, ir jo buvo toks didelis pareikalavimas, kad p. buvo svarbiausia Egipto parduodama prekė ir buvo net monopolizuota. Kiekvienas p. lakštas buvo antspauduotas. Svarbiausias p. prekybos miestas buvo Aleksandrija. P. pradėtas vartoti Egipte labai anksti, net ketvirtame tūkstantmetyje pr. Kr. VII pr. Kr. pateko į Graikiją, o iš čia VI pr. Kr. į Romą. Padidėjus pergamento vartojimui, jau II a. po Kr. pareikalavimas pradėjo mažėti. Merovingai dar VII a. savo kanceliarijose vartojo p. Diplomatiniai dokumentai dėl p. geros kokybės ir jo ilgų ritinių buvo rašomi gana ilgai ant p. Popiežiaus kanceliarija p. vartojo net iki XII a. Egipte sumenkus p. gamybai, Sicilija pradėjo kultivuoti p. augalą ir gaminti rašomąją medžiagą popiežiaus kanceliarijai.

P. rankraščių daugiausia rasta Egipte atkastuose kapuose ar griuvėsiuose. Kapuose rasti p. rankraščiai yra arba padėti šalia mumijos, arba įdėti į mumijos rankas, arba net pačios mumijos suvyniotos į p. Šitų rankraščių turinį sudaro daugiausia mirusiųjų ritualas; tai mirusiųjų knygos (žr.). Seniausi ir geriausiai išsilaikę yra hieroglifais rašyti p. ritiniai: 40 m ilgio Harriso p., kuriame surašyti Ramzio III darbai ir sąskaitos; jis yra Britų muziejuje; 20 m ilgio Eberso p. Leipcigo univ. bibliotekoje apima medicinos klausimą; Edwino Smitho p. Naujorko istorijos d-joj yra chirurgijos vadovas. Svarbią grupę sudaro demotiniai p. literatūrinio, religinio ir teisinio turinio. Iš vėlesnių laikų yra išlikę koptų dialektu rašyti teisės ir religinio turinio dokumentai. Iš V a. pr. Kr. yra svarbus aramėjų kalbos p. žydų

literatūrai pažinti. Ypatingai svarbūs ir gausūs yra graikų k. rašyti p., kurie pateikia daug žinių apie graikų gyvenimą Egipte, pradedant Aleksandru D. 1754 Italijoje Herculaneume rasta apie 150 lotyniškų p. ritinių. Taip pat daug yra arabų kalbos p. Yra negausūs sirų, nubijų, etiopų, persų (iš Sasanidų laikotarpio) p. Be Egipto ir Italijos, p. rankraščių rasta Mezopotamijoje ir Palestinoje.

L. Mitteis ir U. Wilcken, Grundzüge und Chrestomatie der P.-Kunde 4 tt., 1912; *W. Schubart,* Einführung in die P.-Kunde ³1927; *A. Grohmann,* Allgemeine Einführung in die arabischen Papyri 1924; *F. Preisigke,* Wörterbuch der griech. P.-Urkunden, 4 tt., 1924–44; *K. Preisendanz,* P.-Funde und P.-Forschung 1933; *J. Černy,* Paper and Books in Ancient Egypt 1952; *R. A. Pack,* The Greek and Latin Literary Texts from Greco-Roman Egypt 1952. Žurnalai: Archiv für P.-Forschung und verwandte Gebiete 1900–41; Ägyptus (nuo 1920 Milane); Études de papyrologie (nuo 1932); Publications, Textes et Documents (nuo 1931); Chronique d'Egypte (nuo 1925 Briuselyje); Journal of Juristic Papyrology (nuo 1947 Naujorke). *P. Plk.*

Paplaiskis (Olpidium) dumblagrybių (Phycomycetes) klasės smulkūs vienaceliniai dumblagrybiai. Parazituoja įvairiuose augaluose. O. brassicae naikina kopūstų daigus, juos išverčia.

Paplauskas 1. Antanas žr. Poplawski, Antoni; 2. Antanas žr. Paplauskas-Ramūnas; 3. Jonas žr. Paplėnas.

4. Juozas (g. 1896 Jonapolio dv., Alovės vls., Alytaus aps.) socialdemokratų veikėjas. Savamoksliškai prasilavinęs ir iškalbingas darbininkas, Alytaus aps. pasireiškė kaip profesinių s-gų organizatorius ir socialdemokratų (LSDP) veikėjas. Iškilo į profesinių s-gų centro biuro pirm., buvo išrinktas į LSDP centro komitetą. III seimo narys. Tuo pačiu metu, kai buvo 1927 rudenį ruošiamas (demokratinei tvarkai atstatyti) sukilimas Tauragėje, P. jį ruošė Alytuje. Nepasisekus sukilimui, 1927 IX 9 pabėgo į Vilnių. Ten buvo LSDP organizacijos užsieny centro komiteto pirm. ir rūpinosi šio komiteto leidžiamu Pirmyn (žr.) laikraščiu. Buvo teisiamas lenkų. Liko Lietuvoje.

Paplauskas-Ramūnas Antanas (g. 1910 XII 31 Akmenės k., Liubavo vls., Marijampolės aps.) pedagogikos profesorius. Mokėsi Marijampolės marijonų gimnazijoje 1925–30. VDU hum. mokslų fak. studijavo lingvistiką ir pedagogiką 1930–35. VDU Humanitarų d-jos pirm. 1933–35 ir Humanistinės savaitės, baigtos pirmuoju liet. literatūros vakaru valstybės teatre, rengėjas (1934). Ukmergės, Klaipėdos, Vilkaviškio ir Kauno gimn. mkt. 1935–42, Kauno Aušros berniukų gimn. vicedir. 1942–43.

A. Paplauskas-Ramūnas

Paskirtas Kybartų gimnazijos dir. 1943 rudenį, nuo tų pareigų atsisakė ir išvyko į Vienos univ., kur 1944 gavo pedagogikos dr. laipsnį už disertaciją apie pedagoginės sroves ir liko vyr. asist. 1944–45. Studijas gilino Vokietijos universitetuose 1945–1948. Montrealio univ. docentas 1949, Otavos univ. e.o. prof. 1950, nuo 1956 o. prof. ir pedagogikos katedros ved. Revista Interamericana de Education red. 1950–51. Vadovavo liet. delegacijai Pax Romana kongrese 1952 ir buvo Pax Romana ideologinės k-jos narys 1952. Research Center for Eastern and Central Europe sekr. 1952–53. Kanados LB tarybos narys 1952–54. Pirmininkavo tarptautiniam krikščionių demokratų kongresui Naujorke 1953. Otavos univ. lyginamosios pedagogikos centro steigėjas bei dir. nuo 1954. Tarptautinio pedagogikos žurnalo, leidžiamo UNESCO, red. nuo 1954. The Comparative Education Society vienas iš steigėjų (New York 1955). Slavic and East-European Studies red. narys nuo 1956. 1957–59 praleido mokslinėj kelionėj po 27 pasaulio kraštus — skaitė paskaitas Amsterdamo, Atėnų, Bonos, Koimbros, Kopenhagos, Lisabonos, Liuveno, Londono, Madrido, New Delhi, Naujorko, Oslo, Paryžiaus, Romos, Upsalos, Vienos, Ženevos ir kt. univ. Bendradarbiavo (straipsniais ar eilėraščiais) Aiduose, Akademike, Ateity, Darbininke (Lietuvos Darbo Federacijos), Drauge, Jaunojoj Kartoj, Lietuvos Studente, Naujajame Gyvenime, Naujojoj Romuvoj, Šaltinyje, Šaltinėlyje, Tėviškės Žiburiuose, Tremtinių Mokykloj, Trimite, Ūkininke ir daugely kt. LE bendradarbis. Įvairiuose pedagoginiuose žurnaluose skelbia straipsnius angliškai, prancūziškai, vokiškai ir kt. kalbomis. Iš jų svarbiausi yra Modern Philosophies of Education (43 psl. paskaita V Panamerikiniame pedagoginiame kongrese Havanoje 1954) ir L'Éducation physique dans l'humanisme intégral (110 psl. atspaudas iš Revue de l'Université d'Ottawa) 1954. Pasižymėdamas eruditiniu žvilgiu, P. būdingai sprendimo ieško sintezėje ir jos pagrindu laiko krikščionybę (‚Kristus yra visos gyvenimo problematikos vidinis raktas').

Paplauskienė - Ramūnienė - Makauskaitė, Marija (g. 1910 XI 24 Kaune) pedagogė ir visuomenininkė. Vaikystę praleido Rusijoj. 1932 baigė Kauno Aušros mergaičių gimn. ir įstojo į VDU hum. mokslų fak. istorijos skyrių. 1933–35 VDU humanitarų d-jos sekr., 1934 Humanistinei savaitei ruošti komiteto v.pirm. 1936 baigė VDU ir 1936–44 mokytojavo Klaipėdos, Vilkaviškio ir Kauno Aušros mergaičių gimn. 1945–48 gilino hum. mokslų studijas Vokietijoj, o 1949–51 Kanadoj. 1950 įsteigė ir vedė šeštadieninę liet. mokyklą Otavoje. 1952 Otavos univ. įgijo doktoratą ir laimėjo premiją už disertaciją Woman in Lithuanian Folklore. 1952–53 dėstė Otavos univ. Nuo 1954 vertėja užsienio reikalų ministerijos vertimų biure Otavoje. Bendradarbiavo Drauge, Darbininke, Eglutėje, Moteryje, Naujojoj Aušroj, Nepriklausomoj Lietuvoj, Šv. Kazimiero Aiduose, Tėviškės Žiburiuose, Tremtinių Mokykloj, Vakaruose ir kt. Ottawos LB pirm. nuo 1958.

Paplėnas (iki 1939 Paplauskas) Jonas (g. 1906 VIII 4 Valkininkų mstl., Trakų aps.) ekonomistas, visuomenės veikėjas. 1917–21 mokėsi Jelnios gimn. Rusijoje, 1923 baigė Aukštdvario vidurinę mokyklą ir 1924 dvejų metų mokytojų kursus. Mokytojų seminarijos atestatą eksternu gavo 1935 Valstybės egzaminų komisijoje. 1935–39 studijavo ekonomiką VDU, 1940 gavo VU dipl. ekonomisto diplomą. 1946–48 studijas gilino Bonos univ., kur už disertaciją Die Lohnpolitik in Litauen 1948 gavo ekonomikos mokslų dr. laipsnį. 1924–35 Pamūšio, Aukštdvario, Prienų ir Kauno pradžios m-lų mokytojas ar vedėjas ir Rokiškio aps. atsargos mokytojas. 1940–44 jis dirbo socialinėje srityje, eidamas referento ir medžiaginės darbo apsaugos skyriaus virš. pareigas darbo apsaugos dpt., o vėliau aprūpinimo skyriaus virš. Profesinių s-gų centre Kaune. 1944 pasitraukė į Vokietiją. Čia 1948 Augustdorfo stovykloje kartu su estais, latviais ir lenkais suorganizavo kooperatyvą, kuris pagerino tremtinių (5000 asmenų) mitybą. Iki išvykstan į JAV 1949, P. buvo to kooperatyvo iždininkas, vėliau pirm.

J. Paplėnas

Visuomeninį darbą pradėjo 1926, daugiausia laiko skirdamas tautininkų organizacijoms. 1937–38 VDU Studentų atstovybės narys (korp. Neo-Lithuania atstovas); 1936–40 Jaunosios Lietuvos s-gos generalinis sekr. ir vyr. vadovybės narys; 1945–46 Lietuvių s-gos Vokietijoj valdybos sekr.; 1947–49 LB britų zonos tarybos narys (Detmolde); 1950–51 Liet. tautinių korporacijų sambūrio Čikagoje pirm. ir 1957–59 vyr. sambūrio valdybos narys; 1951–53 Amerikos lietuvių tautinės s-gos tarybos narys, o nuo 1957 tos s-gos II v.pirm. Rašė Jaunojoje Kartoje, Vaire, Akademike, Lietuvoje, Lietuvos Aide, Tautos Mokykloje, Mūsų Krašte, Lietuvių Žodyje, Mūsų Kelyje, Viltyje, Lietuvoje, Dirvoje ir kt. 1939–40 Jaunosios Kartos red., 1946 Detmoldo stovykloje drauge su kt. leido rotatorium spausdintą dieninį biuletenį Naujausios Žinios ir redagavo savaitraštį Tremtinio Žodį; nuo 1958 Dirvos redakcinės kolegijos narys. Encyclopedia Britannica metraščiui 1959 ir 1960 Britannica Book of the Year davė straipsnius apie Lietuvą, Latviją ir Estiją. LE bendradarbis. *J.P.*

Papliauška (Sagittaria sagittifolia), dumblaiškinių arba papliauškinių (Alismataceae), šeimos augalas. Lietuvoje lėtos srovės bei stovinčiame vandenyje dažna.

Papliauškiniai žr. Dumblalaiškiniai.

Paplūdimys pajūrio ruožas tarp vandens (vidutinio lygio metu) ir kopų, arba stataus jūros kranto šlaito. P. yra akumuliacinis jūros pakraščio reiškinys: bangoms nuolat gilinant pakraščio seklų dugną, atplėštos nuo jo medžiagos (dažniausiai smėlys) išmetamas į lėkštą krantą, iš kur vėliau vėjas supučia kopas. Audros ar patvynio metu vanduo užsemia paplūdimį, pasiekdamas jo atšlają. Tokiu atveju p. esti paplūdęs. Pučiant nuo sausumos smarkiam vėjui ar esant atoslūgiui, vanduo pasitraukia tolyn ir p. paplatėja. P. vaidina lemiamą vaidmenį pajūrių vasarviečių gyvenime. Ten, kur p. yra patogus, t.y. platus, susidedąs iš balto švaraus smėlio ir apsaugotas kopų ar stataus kranto nuo vėjų, yra tinkamos sąlygos įsikurti vasarvietei. Šiuo atžvilgiu ypačiai pasižymi kai kurių vietų Baltijos jūros pietinio kranto p.

Papreckis Pranas (m. po 1931 Šiluvoje) knygnešys. Šiaulėnų apl. buvo valdžios miško eigulis ir apnakvindavo Garšvių (J. Bielinį, K. Ūdrą ir kt.) knygnešius. Valdžios įtartas buvo iš eigulių atleistas. Persikėlęs apie 1895 gyventi į Šiluvą, gaudavo knygų iš Stn. Neteckio ir kt. pravažiuojančių knygnešių. Vėliau tiesiogiai knygas

veždavosi iš Tilžės ir jomis aprūpindavo Panevėžio, Tauragnų, Užpalių ir kt. knygnešius. 1931 P. paskirta knygnešio pensija.
P. Ruseckas, Knygnešys I. II, 1928.

Paprika žr. Pipiras.

Paprockas Vaclovas (g. 1905 IX 29 Asavytų k., Degučių k., Zarasų aps.) gydytojas chirurgas. 1921 baigė Zarasų progimn., 1927 Zarasų mokytojų kursus ir 1929 S. Daukanto mokytojų seminariją Kaune. 1929 pradėjo VDU medicinos studijas, gydytojo diplomą gavo 1936. VDU medicinos fak. sisteminės anatomijos laborantas ir vėliau asistentas 1934–37, VDU I chirurginės klinikos asistentas 1937–44, drauge LRK Kauno sanatorijos (1941–43) ir Kauno vaikų ligoninės (1942–44) konsultantas. Studijų tikslais 1943 lankėsi Vienos ir Berlyno klinikose. 1944-46 vyr. gydytojas Austrijos Vocklabrucko aps. ligoninėj. 1946–47 lankė Innsbrucko univ. medicinos fak. 1947 atvyko į JAV, nuo 1951 gydytojo praktika verčiasi Brukline. Lietuvoj dėstė šaulių s-gos ir (kaip vedėjas) Darbo Rūmų pirmosios pagalbos kursuose. Pirmasis Lietuvoj pradėjo daryti arteriografiją diagnostikai. Svarbesni str. Medicinos žurnale: Gangrena spontanea 1939, Osgoot-Schlatter liga 1940, Arteriografija kaip diagnostinė priemonė 1942 (atspaudas 1943), Indikacijos ir kontraindikacijos plaučių tuberkuliozo chirurginio gydymo 1944, Extirpatio glomus caroticum genuines epilepsijos atveju 1944.

Paprocki 1. Bartosz (apie 1543–1614) lenkų autorius, savo veikalais (proza ir eilėmis) pagrindęs lenkų heraldiką. Krokuvos akad. auklėtinis, A. Tarnowskio dvariškis. Kartu su J. Zamojskiu, M. Rejumi, J. Kochanovskiu ir kt. priklausė ‚Bobino respublikos' satyrikų sąjūdžiui. Išspausdinęs Herby rycerstwa polskiego 1584, iš Stp. Batoro gavo nuolatinę pensiją, bet po šio mirties turėjo bėgti į Čekiją, kur ėmėsi to krašto bajorų genealogijos studijų. Veikalai: Historja žałosna 1575, Dziesięcioro przykazanie mężowo 1575 (61651), Koło rycierskie 1576 (ir 1903), Testament starca jednego 1578, Gwiazdy Cnoty 1578 (heraldinė herbų rinkinio istorija), Tryumf satyrów 1582, Pamięć nierządu w Polsce 1588 (ir 1900), Ogród królewski 1599 (liečia ir Lietuvą), Rozmowa podawce z plebanem 1611 ir kt.; čekiškai: Zrcadlo slawneho marhrabstwi Morawskeho 1593, Diadochos 1602, Stambuch slezsky 1609 (1913) ir kt.

G. Korbut, Literatura polska I [2]1929; *A. Kossakowski,* Protestantyzm w Lublinie i lubelskiem w XVI–XVII w. 1933.

2. Franciszek žr. Paprockis, Pranšiškus.

Paprockis (Paprocki) Pranciškus (1723–1790) jėzuitas, istorikas. Studijavo Vilniuje ir kt., gavo filosofijos daktaratą. Vilniaus akad. dėstė filosofiją 1746–48 ir kurį laiką rektoriavo, paskui buvo bajorų konvikto pamokslininkas. 1764–71 Vilniuje leido Kalendarzyki polityczne, redagavo mėnesinį žurnalą Wiadomości Literackie. Uždarius jėzuitus, išvyko kunigauti Latgalon. Veikalai: Domowe wiadomości polskie i W. Ks. Litewskiego 1752, Europa z części świata najprzedniejsza 61775, Dzieje Pretendentów korony angielskiej 1758, Wiadomości o księstwie Kurlańzkiem i Semigalskiem 1759, Domowe wiadomości o W. Ks. Litewskiem z przyłączeniem historji tegoż narodu 1760, Historja polska 1766, O sprawie rycerskiej polskiej, 2 tt., 1776, Wiadomość każdemu obywatelowi korony Polskiej i W. Ks. Litewskiego 1777 ir kt.

Paprotinė teisė, nerašytinė teisė, atsiradusi įprastiniu josios normų taikymu. Nuo įstatyminės teisės skiriasi, pirmiausia, tuo, kad atsiranda bendruomenėje savaime, nepastebimai, iš lėto, o įstatyminė teisė kuriama ir skelbiama specialių valdžios organų, legislacijos (įstatymų leidimo) tvarka. Atsiradimo procesas: 1. Santykiaudami vieni su kitais žmonės pradeda tam tikrose aplinkėse vienodai elgtis. 2. Iš to atsiranda tam tikra išmintinga (dora, tikslinga, gera) elgsenos taisyklė. 3. Jos laikomasi pastoviai ilgesnį laiką. 4. Pamažėle susiformuoja bendra nuomonė, kad ta elgsenos taisyklė yra ir ateityje bus visiems privaloma, būtina (opinio necessitatis), ir tada ji įgyja teisinę galią — tampa p.t. norma. Istoriniai bruožai: Senovėje, kada žmonės dar nežinojo rašto ir nebuvo jokios legislacijos, p.t. buvo vienintelė pozityvioji teisė. Netgi ir pradėjus praktikuoti legislaciją, p.t. buvo laikoma vienintele galiojančia teise, nes pirmieji legislatoriai ne duodavo kokią visai naują teisę, o tik raštu (įstatymais, kodeksais) išreikšdavo veikiančią paprotinę, kad ji būtų aiškesnė ir geriau apsaugota. 2. Viduramžiais irgi buvo p.t. saugoma ir gerbiama, kaip kažkas šventa ir neliečiama. 3. Naujaisiais amžiais, ypač mūsų moderniosios legislacijos laikais, įstatymas (rašytinė teisė) aprėpė, galima sakyti, visas

teisės reikalingas gyvenimo sritis, visai išstumdamas iš jų p.t. ar bent aprėždamas jos veikimą. Šiandien matome p.t. pilnai išsaugotą tik bažnytinės teisės sistemoje ir saugomą dar tarptautinėje teisėje. Kai kuriuose kraštuose (pvz. Anglijoj) veikia dar paprotinė (nerašytinė) konstitucinė ir didele dalimi administracinė teisė. Beveik visuose kraštuose daugiau ar mažiau galioja p.t. normų privatinėje (ypač prekybinėje) teisėje, nors ir čia dominuoja įstatymas, o p.t. taikoma, dažniausiai, tik pasitaikiusioms įstatymo spragoms užpildyti. Teisiniai papročiai įstatymo išstumti iš baudžiamosios teisės.

J. C. Carter, Law, Its Origin, Growth and Function 1907; *J. Ch. Gray,* The Nature and Sources of the Law 1921; *E. Westermarck,* The Origin and Development of the Moral Ideas 1924; *Roscoe Pound,* The History and System of the Common Law; *P. Stravinskas,* Paprotinė teisė (Teisininkų žinios 1957 nr. 21–22). *P.Str.*

Paprotys, priešingai įpročiui, yra pirmoje eilėje ne psichologinė, bet sociologinė sąvoka, nes liečia visuomenės, ne pavienio žmogaus gyvenimą. P. drauge su apeigomis, teisiniais bei doriniais nuostatais, madomis ir pn. sudaro daugiau ar mažiau suvienodintus visuomeninius modelius, kurie įvairiais požiūriais (protiniu, jausminiu, valiniu) tvarko sutelktinių poelgių reguliarumą tiek organizuotame, tiek žymiai platesniame neorganizuoto gyvenimo lauke. P. nepasižymi tokia griežta tradicija ir taisyklingumu, kaip apeigos ar teisinė bei dorinė tvarka, tačiau reiškiasi giliau ir pastoviau, negu mados ar naujovių srovės. Pagal G. Tarde, p. ir mada — tai dvi sekimo (imitavimo) lytys: p. — sekimas laike, praeities imitavimas; mada — sekimas erdvėje, tarp bendralaikių. Išradimas, naujovė sekimo dėka tampanti mada, o šioji savo ruožtu pavirstanti p., todėl ‚žmogus atsikrato papročių jungo tik tam, kad vėl į ji patektų'. Prancūzų moralistai, kaip Montaigne ir La Bruyère, yra pabrėžę p. privalomąjį pobūdį, kuris ypač stiprus pirmykštėse visuomenėse. Pvz. senuosiuose klajokliuose beduinuose ‚tautelės p. yra absoliuti norma, neginčijama ir neginčytina, tabu, kuriam grupės nariai aklai pasiduoda' (Ad. Lods). Panašiai papročių galia buvo didelė senajame Izraelyje, senovės graikuose ir romėnuose. P. yra dažnai ‚nerašytoji teisė' (ius non scriptum), kurios galiojimas glūdi visuotiniame sutikime. Taip pat gali būti visuomeninė taisyklė ir tuo pačiu dorinių pažiūrų išraiška. Tačiau p. tuo skiriasi nuo tradicijos, jog ne visuomet remiasi kokia nors vertybe, bet kartais tėra tik paprasta nusistovėjusi praktika. Visose kultūrose p. giliai įsišaknijęs tikyboje. Ta prasme jų laikymasis siejamas su palaima, o nepaisymas su nelaimėmis ir nuostoliais. Iš čia taip pat kyla p. įpareigojąs pobūdis. P. turi ilgą amžių. Dažnai išlieka tik išorinės lytys, o pati jų reikšmė ir prasmė pasikeičia. Kiekviena tauta turi savitus p., kuriuos tiria lyginamoji tautotyra.

J. Démeunier, L'esprit des usages et des coutumes des différents peuples, 3 tt., 1776; *V. Miceli,* La forza obligatoria della consuetudine 1899; *P. Sartori,* Sitte und Brauch, 3 tt., 1910–14; *B. Malinovski,* Crime and Custom in Savage Society 1926; *W. G. Sumner,* A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores and Morals 1940. *K.J.Cg.*

Paprūdžiai k. Kelmės vls., Raseinių aps., 7 km į p. nuo Kelmės; 1944 buvo apie 150 gyv., dviejų komplektų pradžios mokykla. Ardomame senojo geležies amžiaus ir vidurinio geležies amžiaus kapinyne surasta šios įkapės: II–III a. ritiniai smeigtukai, IV a. žiedinis smeigtukas, IV a. 5 juostinės apyrankės, geležinis įmovinis kirvis, IV–V a. vėlyvojo tipo žieduotoji segė su 4 žiedelių poromis, dvi V a. pradžios šaukštinės antkaklės, V a. žieduotoji segė su žieduotomis buoželėmis įvijos galuose, keturios V–VI a. dėželinės antkaklės ir antkaklė storėjančiais galais, V–VI a. smeigtukas apvalainėmis buoželėmis ir kt. Įkapės, būdingos Vidurio Lietuvos kultūrai, pateko į Vytauto D. kultūros muziejų.

J. Puzinas, Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys 1938, 82, 83, 86, 91, pav. 61 : 1, 2, 5. *J.P.*

Papuasai (papua) N. Gvinėjos ir gretimų salų vietiniai, priskiriami mažaūgių prorasei. Jiems būdingi labai garbanoti, tamsiai juodi plaukai, kuprota, orientalidams artima nosis. Antropologiškai sunkiai išskiriami nuo mažaūgių pigmėjų ir garbanotųjų, tamsiaodžių melanīdų. P. savo kalba išsiskiria iš visų kaimynų melaneziečių. Jie gyvena įsitaisę keturkampes trobikes aukštai medžiuose, kartais tokias pat pintines ir žemėje. Vyrai mėgsta prisipinti į plaukus žievės gabalų ir nešioja gėdos raiščius ar juostas, o kariai gausų galvos papuošalą, pripintą geldelių kiaukutų, šernų ilčių ir papuoštą kazuarų plunksnomis; ginkluoti buoželinėmis akmens mušyklėmis. Moterys, be gausių papuošalų, nešioja pasietus laisvų žolių sijonėlius. Našlės nešioja ypatingus galvos juosmenį siekiančius pintinius gaubtuvus. Jų maistą sudaro įvairios svogūninės žolės, jų šaknys, ir mėsa, kurią kepa tarp akmenų, apkloję dideliais medžių lapais.

šiandien p. kiltims priklauso per 1.200.000 žmonių. *A.Mž.*

Papuasų salos prie N. Gvinėjos š.v. kranto, priklauso olandams; 8566 km², apie 15.000 gyv. papuasų ir malajų. Salos labai kalnuotos, apaugusios tropikų mišku.

Papuasų teritorija Australijos kolonija Melanezijoj, apima p.r. N. Gvinėją, Tobriandų, D'Entrecasteaux ir Louisiadų salas, iš viso 234.500 km² su apie 400.000 gyv. (1960). Adm. centras Port Moresby.

L. Lett, Papua Territory, its People and its Promise 1944.

Papūginiai (Psittaciformes) paukščiai, išskiriami į atskirą papūginių (Psittacidae) būrį, tačiau jį tesudaro tiktai p a p ū g o s, kurių šeima priskaičiuoja per 300 papūgų rūšių — įvairaus ir turtingo spalvingumo paukščių, kurie dėl to namuose laikomi kaip dekoratyviniai paukščiai. Žmogaus dėmesį itin patraukia ir kita papūgų savybė: jos gerai pamėgdžioja įvairius garsus, o jų tarpe ir žmogaus balsą; išmoksta atsiminti ir ištarti ne tiktai atskirus žmogaus žodžius, bet ir ištisus sakinius. Papūgų kūno sandaroje ryškios šios savybės: plunksninė jų danga nepaprastai spalvinga, turtinga atmainų bei tonų; snapas stipriai riestas, su vaškine; antsnapis sunertas judamai, todėl papūga gali plačiai išsižioti. Kadangi snapas labai stiprus, tai juo papūga karstosi medžiuose. Kojos taip pat labai stiprios ir pritaikytos laikytis medžiuose; ketvirtasis jų pirštas, kaip ir pirmasis, atkreiptas į užpakalį, todėl papūga gali labai tvirtai apimti šaką ir ant jos stipriai laikytis. Kojų ir snapo pagalba papūga labai vikriai laipioja ir karstosi medžiuose ir, laikoma kambariuose, narvuose, bet vaikščioja labai sunkiai. Papūgos — šiltų kraštų gyventojos, gyvena visur atogrąžose ir tų sričių salose — Amerikoje, Afrikoje, Azijoje ir Australijoje. Bet Conuropsis carolinensis rūšis gyvena žymiai šiauriau ir į šiaurę siekia Erie ež. krantus. Lizdus mėgsta sukti medžių drevėse. Minta daugiausia augaliniu maistu. Bet pvz. N. Zelandijoje gyvenanti papūga Nestor puola ir avis ir pridaro nemažos žalos. Šiaip papūgos daug žalos miškams nepridaro. Verta išskirti Afrikos miškuose gyvenanti p a p ū g a p i l k o j i (Psittacus erithacus), kuri ten gaudoma parduoti Europoje kaip labai ‚gabi' pramokti ‚kalbėti'. *J.Krd.*

Pilkoji papūga

Papula (lot.) plokščias ribotas spuogelis, nuo vos matomo iki nago dydžio; būdingas išbėrimas sergant kai kuriomis odos ligomis, pvz. sifilinė p., karpligės (lichen) p. ir kt.

Papuošalas, puošalas, įvairus žmogaus našystos ar šiaip kokio daikto pagražinamasis priedaras. P., kaip ir drabužių, kilmė nėra aiški, ypač kai pirmykščių tautų p. ir drabužių pradmens dažnai sutampa. Nors kai kurios v. Afrikos kiltys yra grynai nuogalės, tačiau p. ir jos turi, todėl manoma, kad p. yra pirmesni negu drabužiai, bandant p. kildinti iš visuotinio žmogaus noro puoštis, savo išore išsiskirti, sudominti. Žmogus p. pasirenka daug aplinkos daiktų ir medžiagų, nes jų puošiamąją reikšmę apsprendžia labai įvairiai suprastas grožis. Todėl vienoms tautelėms tas pats daiktelis yra p., kitoms visai nevertas; vienos tautelės p. apsprendžia jų retumas (brangieji akmens, gintaras) arba vertė (auksas, varis), kitų — pats p. apipavidalinimas (meniškumas) arba į p. įtelktos įvairios galios (amuletai) ir pn. Visi p. skiriami 3 būriais. G a m t i n i a i p., kuriuos žmogus nešioja, kokius rado. Tai daugelio pirmykščių žmonių p., pvz. į plaukus įpinamas lapas, žiedas, užkišama plunksna ir t.t. Siauresne prasme imant, tai nėra nė p., bet tik paprastas pasipuošimas. D a r y t i n i a i, arba tikrieji, p., kai žmogus aplinkos daiktą ar medžiagą savaip p. apipavidalina. Tai patys gausingiausi p. Pirmykštėse tautose šios rūšies p. sudaro ir pergręžti sraigių kiaukutėliai, medžio ar žolių apyrankės, antkaklės, antkojės, žiedai ir t.t. P r a m o n i n i a i p. išplito paskutiniais dešimtmečiais, sukuriant atskirą pramonės šaką. Visi šie p. dar skirstomi ir pagal puošiamąją vietą. G a l v o s ir p l a u k ų p. priklauso apgalvės, plaukų smeigtukai, šukos ir visi kiti įkaišai, taip pat ir įkišamos ar užkišamos paukščių plunksnos, plunksnų vėriniai, visas plunksnų galvos apdaras, atskirose tautelėse nusileidžiąs ir nugara, visoks žolinis ar žiedinis apdaras, neturįs dangos ar apsaugos paskirties. K a k t o s p. būdingi kai kurioms Azijos tautoms, vėliau patekę ir Europon, nešiojami paprastai kaktos viršuje, kartais nuleidžiant juos iki akių ir žemiau. Jie dažnai eina apgalvės ar plaukų p. dalimi, o kartais ir visai atskirais p. (įvairūs brangakmeniai), nors pvz. P. Azijoje jie turi ne vien p., bet ir kitų

reikšmių (amuletas, kastos ženklas ir pn.). Nosies ir lūpų p. šiandien težinomi vien tik vad. žemosios kultūros tautelėms. Juos sudaro drožti medžio gabaliukai (pervaros), metalo ar kiti įvarai; lūpų mediniai skrituliai, dramblio kaulo apatinės lūpos akstys, įvaros ir kt. Ausies p. žinomi visų tautų. Pirmykštės tautos į ausies grybelio išpiovas įsideda suvyniotų medžio lapų p., visokias įvaras, auskurus ir kt., nesiskirdami vyrai šiais p. nuo moterų, o europiečiai ir kt. šiandien tevartoja įvairius auskarus ir tai palikdami juos moterims. Kaklo p. labai gausūs kai kuriose tautose. Pradedant paprasčiausiu sraigių kiauteliu ar gyvulių dantų vėriniu, per keliasdešimt eilių karolių (jų eilės kartais pereina moterims krūtis dengiamuoju ‚drabužiu') ir pavienes antkakles išvirsta viena stambia ištisine (luitine) antkakle, kuri yra ne tik p., bet ir priemonė moters kaklui ištempti (ilgas moters kaklas kai kuriose tautelėse sudaro visą moters grožį). Europietėms ir jomis sekančioms kitoms moterims kaklo p. yra pagrindiniai; jie atskleidžia visas šių kraštų p. grožio ir skonio galimybes. Liemens p. tepažįstami vien tik pirmykštėms tautelėms, bet ir tai jų reikšmė dažnai susijusi su amuletais ir saugos priemonėmis. Dažniausiai jie sutelkiami juosmens srityje ir turi nukreipti ‚piktas akis' ar kitas ‚piktas galias' į p. grožį ir tuo apsaugoti asmenį ir jo vaisos galią. Rankų p. sudaro įvairios grandinėlės ir apyrankės, žiedai. Pirmykščių tautų vyrai ir moterys apyrankes, žiedus darosi iš žolių ar kitų augalų stiebų, šaknų. Metalus žinančios tautelės darydinasi jas metalines ir apyrankėmis numausto rankas iki pat peties. Europietės ir jomis sekančios moterys tenkinasi viena dviem apyrankėmis ir keliais žiedais; vyrai pasiliko vien tik žiedus, o apyrankių jau viduramžiais atsisakė. Kojų p., kur jie nešiojami, seka rankomis. Antkojės tėra tik stambesnės apyrankės, kurių atskirose tautelėse nešiojama po kelias ar kelioliką ant kiekvienos kojos, ir juo stambesnės antkojės (žalvarinės), juo moteris gražesnė ir brangesnė nuotaka (pirkimo srityse). Įvairūs kojų p. europiečių tarpe išnykę, jei neskaitysime JAV moterų, nešiojančių auksines kojų grandinėles, kuriose įrašydintas moters vardas. Drabužių p. labai įvairiopi. Jiems priskirtinos įvairios segės, sagos, smeigtukai ir t.t., įvairūs puošybiniai kaspinėliai ir jų dariniai, mezginiai ir pn. Iš šios rūšies p. neiškirtini nė puošnesni laikrodėliai, nes ir jie praradę pirmąją paskirtį, kaip ir visa eilė net pačių drabužių. Atskirų daiktų p. patys gausiausi. Čia priklauso visoki pastatų, kambarių įrengimų ir namų apyvokos daiktų, vežimų, arklių. šunų, kačių priedėliai. Dalis jų perimta iš žmogaus vartojamų p., kita atskirai sukurta pramoniniu būdu, laidojančiu visus žmogaus p. aplamai.

Lietuvoje rastųjų p. pradmė taip pat neaiški. Seniausieji Juodkrantės gintariniai p., kurių dalis buvo ir amuletai, priskiriami vid. akmens amžiui, taigi ne mūsų protėvių p. Iki šiol seniausiu baltų kilčių p. mūsų krašte laikomas Patilčių (Telšių aps.) žalvarinis smeigtukas (apie 1300 pr. Kr.) ir maža ką vėlesnis Šliažų (Klaipėdos aps.) p. lobis (smeigtukas, įvijos). Vėlesni, bet dar proistoriniai, mūsų genčių p. buvo: kepuraitės su įvijomis, antsmilkiniai, apgalvės, šukos ir, gal būt, smeigtukai (galvos ir plaukų), gintaro, žalvario įvijų pavaros, stiklo ir kt. karoliai, antkaklės — grynos ir su pakabučiais (kaklo ir krūtinės), įvairiausios apyrankės ir žiedai (rankų), smeigtukai, sagos, diržai ir juostos (drabužių); įvairiausios įvijos, skambaliukai, įvežtinės sraigės (Cypraea) buvo vartojami moterų prijuostėms puošti, o arklių aprangos p. vartojo tuos pat skambaliukus, barškučius ir apyrankes. Mūsų dienų lietuvaitės pagrindinius p. sudaro gintaro vėrinys, gintarinės apyrankės, auskarai ir visa eilė gintarinių pakabučių (pvz. klumpaitės) ir t.t. Vieni jų neatskiriama tautinių drabužių dalis, kiti p. vartojami ir prie kitų drabužių.

K. Birket-Smith, Geschichte der Kultur ²1948; *J. Puzinas*, Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys 1938; Lietuvių liaudies menas: Senovės lietuvių papuošalai I 1958; *L. Nakaitė*, Senovės lietuvių sidabriniai papuošalai (Iš lietuvių kultūros istorijos II 1959); *R. Volkaitė-Kulikauskienė*, Senovės lietuvių moterų galvos danga ir jos papuošalai (t.p.). *A.Mž.*

Papušiai k. Naujamiesčio vls., Panevėžio aps., 4 km nuo Naujamiesčio; 1923 buvo 19 ūkių ir 99 gyv. Prie Nevėžio yra piliakalnis, aplink sustiprintas grioviu, į p. nuo P. apie 0,5 km ilgio ir vietomis iki 4 m aukščio pylimas. Nevėžio kair. krante, pūstomame smėlyje, yra likučių pagoniško XVI–XVII a. kapinyno, kur randama žmonių kaulų, įvairių žalvarinių papuošalų ir Jono Kazimiero varinių pinigėlių. Radiniai Panevėžio muziejuje.

Papūtėlis žr. Gaidukas.

Para- (gr. pará ‚šalia, apie, priešais, už, netoliese') daugelio tarptautinių terminų

sudėtinė dalis, žyminti šalia, netoliese buvimą; chemijoje šis priešdėlis (stp. p) vartojamas dviejų cheminių grupių ar elementų pozicijai cikliniuose junginiuose pažymėti ir reiškia, kad atitinkamos cheminės grupės yra prie vienas prieš kitą esančių atomų; medicinos terminuose — nurodo kokį nors sutrikimą, nuo normos nutolimą arba uždegimą audinio šalia kurio nors organo, pvz. parahepatitas kepenų aplinkinių audinių uždegimas; paraneftritas uždegimas audinio apie inkstus.

Para laiko vienetas, lygus žemės aplink savo ašį apsisukimo periodui (žr. Laiko skaičiavimas).

Para 1. turkų otomanų imperijos sidabrinė moneta, pasirodžiusi apie 1066 Hegiroj; vėliau virto $^1/_{40}$ piastro (žr.) ir tokia liko; p. ir jos sudėtinės monetos nuo 1844 kaldinamos iš pigių metalų; 2. Serbijos smulkiausioji varinė moneta, lygi 0,01 dinaro, priimta 1867; 3. Jugoslavijoje 0,01 dinaro, Kipre 1/7200 svaro, Turkijoj 1/4000 svaro.

Pará š. Brazilijos vst.; 1.217.000 km², 1.123.000 gyv. (1950), adm. centras Belem. Skersai P. iš v. į r. teka Amazonė. Klimatas tropinis; vidurkinė mėnesinė temp. 25–28°C. Nors apskritai ūkis yra atsilikęs, bet vistik P. yra kultivuojami žymiausi Amazonės baseino žemės ūkiui naudojami plotai, kuriuose auginama ryžiai, manioka, cukrinės nendrės, kakava, tabakas, bananai, medvilnė, kavos medeliai ir kt. Per metus gaunama apie 8000 t kaučuko (apie 20% visos Brazilijos produkcijos), per 35% visos šalies džutos, apie pusė visos šalies laukinių riešutų (11.000 t).

Para-amino benzoinė rūgštis žr. Vitaminai.

Para-aminosalicilinė rūgštis, stp. PAS ar PASA, $NH_2 \cdot C_6H_3(OH)COOH$, 2 - hidroksi – 4 – aminobenzoinė rūgštis, gaunama redukuojant 4 - nitrosalicilinėje rūgštyje nitro grupę į amino grupę. Balti, kristaliniai milteliai, lydosi 150°C. Sunkiai tirpsta vandenyje (1 : 500), geriau alkoholyje (1 : 21). Veikia kaip bakteriostatikas, t.y. augimą stabdanti medžiaga, džiovos bacilas — Mycobacterium tuberculosis ir naudojama džiovai gydyti. Terapinis panaudojimas remiasi Bernheimo (1941) ir Lehmanno (1946) tyrimo darbais. Manoma, kad stabdo mikrobuose baltymų apykaitą, veikdama jų kvėpavimo enzimą. Dažniausiai duodama su antibiotiku streptomicinu (žr.) sinergetiniam veikimui gauti, o taip pat ir sumažinti galimybei išaugti streptomicinui atsparioms baciloms. Duodamas ir be streptomicino, kai bacilos pasidaro atsparios ar kai pacientas yra jautrus antibiotikams. P.-a. r. atsparios bacilos vystosi paprastai labai iš lėto, ir medžiaga kovoje su džiova turi didelės vertės, jei natūralinis organizmo atsparumas dar nėra palaužtas. Lengvai resorbuojama virškinamajame trakte ir vienkartinėje terapinėje dozėje išlaiko pastovią rūgšties koncentraciją 4 val. Išskiriama per inkstus. P.-a. r. vartojimą dažnai lydi toksiniai reiškiniai, kaip apetito stoka, vėmimas ar viduriavimas. Šiems reiškiniams išvengti ar švelninti ši rūgštis duodama į vidų pavalgius, pradžioje mažesnėmis dozėmis ir dažniau, toliau dozes didinant ir rečiau. Čia padeda ir drauge į vidų duodamas aluminio hidroksido drebučiai (koloidinė suspensija vandenyje). Duodama į vidų tablečių, kapsulių ir tirpalo pavidalu. Dienos dozė yra 8–16 g išdalijant į 4 ar daugiau mažesnių dozių. Vandenyje tirpios para-aminosalicilinės rūgšties kalcio ir natrio druskos yra naudojamos tam pačiam tikslui ir panašiomis dozėmis. *St.K.*

Parabelis žr. Pistoletas.

Parabolė (gr. parabolė ‚šalia pastatymas, palyginimas') 1. prilyginimas, trumpas pasakojimas, skirtas kokios nors moralinės tezės ar pamokymo išryškinimui gyvenimišku pavyzdžiu (Kristaus p. N. Testamente: Didžturtis ir vargšas, Raugės ir kviečiai etc.). Literatūriniu žanru p. artima pasakėčiai. Pagrindinis skirtumas tarp jų yra tas, kad pasakėčioje moralas tėra galimybinė išvada (pasakėčia egzistuotų ir be jo), o p. prasminga tik kaip tam tikros moralinės tezės iliustracija. *A.Č.*

2. Matematikoje plokščia kreivė, kurios kiekvienas taškas yra lygiai nutolęs nuo pastovaus taško, vadinamo židiniu, ir nuo pastovios tiesės, vadinamos direktrise. P. priklauso antros eilės kreivių šeimai, dar vadinamų kūginiais pjūviais (žr. Elipsė ir Hiperbolė). P. skiriasi nuo kitų antros eilės kreivių tuo, kad jos ekcentricitetas $e = 1$. P. normalinė lygtis yra $y^2 = 2px$; ji gaunama iš bendrosios antros eilės kreivių lygties: $f(x, y) = Ax^2+Bxy+Cy^2+Dx+Ey+F = 0$, diskriminantą prilyginus nuliui: $B^2-AC = 0$, ir pritaikius koordinačių transformaciją. Normalinėje p. lygtyje raide p pažymėtas p. parametras, kuris reiškia p. židinio nuotolį nuo direktrisės. Tiesė, einanti per židinį ir statmena direktrisei, yra p. si-

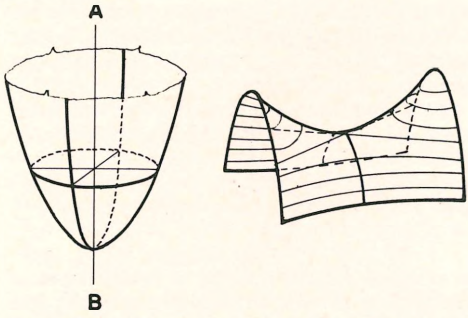

Paraboloidai. Kairėje — sukimosi paraboloidas (jei piūvis statmenas ašiai AB, apskritimas), arba eliptinis paraboloidas (jei minėtas piūvis yra elipsė); dešinėje — hiperbolinis paraboloidas

metrijos ašis. Parabolės susikirtimas su savo simetrijos ašimi, vadinasi jos viršūne. Tiesė, jungianti bet kuriuos du p. taškus, vadinasi styga. P. diametru vadinama tiesė, kuri dalija pusiau visas lygiagretes stygas. *P.Grš.*

Parabolinė geometrija terminas taikomas euklidinei geometrijai, ją skiriant nuo neeuklidinių elipsinės ir hiperbolinės geometrijos. Žr. Geometrija.

Parabolinis greitis yra greitis natūralaus ar dirbtinio dangaus kūno, judančio parabole kitam kūnui, reliatyviai kuriam šis greitis skaičiuojamas. Tai yra mažiausias greitis, reikalingas pralėkti pro šalį veikiančio kūno taip, kad to kūno trauka nesugrąžintų pralekiančio kūno atgal. Saulės atžvilgiu paraboliniu greičiu skriejančios kometos ir meteorai nepriklauso saulės sistemai; tuo greičiu skrendanti raketa išlėktų iš saulės sistemos į tarpžvaigždinę erdvę. Kad raketa pasiektų mėnulį ar kurią kitą planetą, ji turi turėti žemės atžvilgiu p.g. arba didesnį. P.g. priklauso nuo kūno masės, kurio atžvilgiu jis skaičiuojamas, ir nuo atstumo nuo pastarojo kūno.

Paraboloidas II eilės paviršius, kurio normalinės lygtys yra $2pz = k\,\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2}$

Keisdami k, a ir b reikšmes, gauname skirtingą rūšių p.: 1. k=1, a=b — sukimosi p.; 2. k=1, a≠b — eliptinis p.; 3. k= −1, a≠b — hiperbolinis p.

Parabulija (gr.) valios nenormalybė, nepajėgumas norimus veiksmus tiksliai atlikti. P. pasireiškia, kai žmogus kokį nors savo impulsą užgniaužia ar nuslopina ir jį pakeičia kitu impulsu.

Paracca (Paracco) Antonio, italų architektas, kilimo genujietis. Apie 1750 atvyko Lietuvon ir padarė reikšmingą įnašą Latgalos ir Lietuvos Rytų vėlyvajam barokui. Patikrinti darbai: 1755–67 Kraslavos Platerių fundacijos bžn.; 1763–72 bernardinų bžn. Drujoje (rusų susprogdinta 1909); 1782 Asvėjos misijonierių bžn. Kai kurie autoriai P. priskiria dar keletą kitų bžn.: Vilniaus misijonierių (žr.), Dagdos Latgaloje, Kamienpolės, Medzižečiaus, Smalvų, Naugarduko, Zabialų ir Kraslavos Platerių biblioteką bei rotušę. P. įsikūrė Latgaloje, ten įsigijo dvarą ir vedė Malakauskaitę. P. vaikaitis Ignacijus P. (rašėsi Parako) 1863 buvo už dalyvavimą sukilimę išsiųstas į Sibirą.

Vilniaus univ. bibliotekos rankraštis nr. 1580; *O. Hedemann*, Historja powiatu Brasławskiego 1930 353, 362; *S. Lorentz*, Materiały do historji architektury na ziemiach byłego W. Ks. Litewskiego (Prace Sekcji Historji Sztuki II 1935, 263); *E. Łopaciński*, Nieznane dane archiwalne i wiadomości źródłowe do historji sztuki Wilna i b. W. X. Litewskiego od XVII do początków XIX w. t.p. III 1938, 79); *M. Morelowski*, Znaczenie boroku wileńskiego XVIII stulecia 1940. *P.Rkl.*

Paracefalas (gr.) gemalas su rudimentine ar deformuota galva, netobulais juslių organais ir defektyviniu liemeniu arba galūnėmis.

Paracelsus Theophrastus Bombastus von Hohenheim (1493–1541) vokiečių gydytojas, alchemikas, filosofas. Gimė Šveicarijoje, kur jo tėvas gydytojavo. Medicinos pagrindus gavo iš tėvo, toliau studijavo Bazelyje, Würzburge ir kt. Tradicinių medicinos pažiūrų priešininkas (‚medicinos Liuteris'), niekur negalėjo pastoviau įsitvirtinti ir nuo 1517 visą laiką keliavo po visą Europą (1520 aplankė Lietuvą). 1526 paskirtas Bazelio univ. prof., savo darbą pradėjo sudegindamas klasikines medicinos autorių knygas. Po poros metų priverstas iš univ. pasitraukti, vėl keliavo iš miesto į miestą. Mirė Salzburge, Austrijoj. Savo kelionėse tarnavo chirurgu įvairiose kariuomenėse, bandė naujus gydymo metodus, tyrinėjo ligas. Mediciną grindė patologija ir chemine biologija, viešpatavusią humoralinę (skysčių) teoriją atmesdamas. Aristotelio keturių elementų teoriją P. pakeitė savo trimis principais: siera, gyvsidabriu, druska. Tyrinėdamas kalnakasių ligas, priėjo išvadą, kad kiekviena liga turi priežastį, kurią galima pašalinti atitinkamais vaistais. Įvedė gyvsidabrio, geležies, švino, vario, arseniko, sulfato, opiumo ir mineralinių vonių vartojimą, duodamas pradžią farmakologinei chemijai. Tačiau kadangi jo medicina buvo susieta su alchemija, astrologija etc., tai ji tik vėliau susilaukė dėmesio. Teologinėmis bei fi-

losofinėmis pažiūromis jis veikė mistikus J. Böhme, Angelus Silesius ir kitus vad. pansofijos (žr.) atstovus. Pirmutinis nepilnas jo raštų rinkinys pasirodė 1589, o visi raštai, 14 tt., išėjo tik 1922–23.

A. M. Stodart, The Life of P. 1911; *G. Kolbenheyer,* P. 1917–16 (3 tt. romanas); *W. E. Puckert,* P. 1943; *H. Pachter,* P., Magic into Science 1951.

Paracentezė (gr.) kūno ertmės pradūrimas smailu instrumentu (smailu lancetu, švirkštine adata ar troakaru), išleidimas ar ištraukimas pūlių, kraujo ir kt. skysčių. Pvz. ausies būbnelio p. — išleidimas pūlių iš vidurinės ausies ertmės, pleuros ertmės p. — ištraukimas skysčių iš pleuros ertmės.

Paradas (prc.) kariuomenės, sportininkų ar šiaip organizacijos žygiavimas, iškilmingos eitynės, kurios nors šventės proga.

Paradentozė, paradentitas (gr.) dantų artimos aplinkos (paradentiumo) chroniški liguisti pakitimai, kai iš gingivos (dantų smegenų) pluošių rodosi pūliai (pyorrhoea alveolaris) arba, kai dantų aplinka palaipsniui atrofuojasi. Patologiški pakitimai (nekalbant apie specifinius susirgimus) reiškiasi inflamacine forma (paradentitas) ir distrofine (paradentozė). Dažniausiai inflamaciniai reiškiniai kombinuojasi su distrofiniais. Dantų smegenys esti paraudę, pabrinkę. Savaime sveiki dantys ilgainiui ima klibėti ir palaipsniui iškrinta. P. atsirasti turi reikšmės egzogeniniai (vietiniai) ir endogeniniai veiksniai. Vietinių veiksnių svarbiausias yra konkrementai — dantų akmenys; pastarieji, susikraudami dantų aplinkoje, erzina dantų smegenis, sukelia gingivos uždegimą (gingivitą), kurio dėka danties kaulinio guolio (alveolos) kraštas išretėja, rezorbuojasi. Tirpstant danties kaulinei aplinkai, dantys praranda stabilumą, pradeda klibėti ir, alveolei suirus, iškrinta. Netinkamai susitvarkę dantys, vad. gilus sukandimas, dantų perkrovimas, blogai pritaikyti metaliniai vainikai ir užtaisai taip pat neretai būna vietinė priežastis p. reikštis. Įvairios bendrinės organizmo būklės — paveldėjimas, medžiagų apykaitos, endokrininiai, nerviniai sutrikimai, griežimas dantimis miego metu sudaro p. palinkimą. Diabetą dažnai lydi p. P. profilaktikai svarbi yra tinkama dantų priežiūra, konkrementų (pogingivinių) šalinimas. Gydant gelbsti gingivos pluošių grandymas, kitos operacinės manipuliacijos, dantų artikuliacijos išlyginimas, šinavimas ir kt. Kreipiamas dėmesys į bendrą organizmo būklę. Nuo 1932 veikia Tarptautinė organizacija ARPA (Association pour les Recherches sur les Paradentopathies) paradentopatijoms tirti. *P.Stč.*

Para-dichlorobenzolas (ag. paradi-chlorobenzene) paprastai rašomas p-dichlorobenzolas (p-$C_6H_4Cl_2$), aštroko kvapo, balti, lakūs kristalai (garuoja prie 53°C). Vartojamas, be kitko, drabužių apsaugai nuo kandžių.

Paradigma (gr. paradeigma ‚pavyzdys') gramatikoje žodžio kaitymo (linksniavimo, asmenavimo) pavyzdys, parodąs visas žodžio formas.

Paradisaea apoda žr. Rojaus paukštis.

Paradoksas (gr. para ‚prieš, doxa ‚nuomonė') teigimas, kuris aštriai prieštarauja vyraujančiai nuomonei ir vis vien turi stiprų pagrindą. P. terminas pirmiausia buvo vartotas antikinėje dialektikoje, kur reiškė tarpusavy prieštaraujančias išvadas iš tų pačių prielaidų. Panašia prasme dabar apie p. kalbama matematikoje, ypač begalybių teorijoje. Kierkegaardas p. įmato žmogaus religinėje situacijoje, kur ribotame žmogaus supratime turinti apsireikšti begalinė Dievybė.

Schilder, Zur Begriffsgeschichte des Paradoxon 1933; *Aristoteles,* De sophisticis elenchis; *B. Bolzano,* Paradoxien des Unendlichen ²1955 (ir ag.).

Paradoxia sexualis (lot. ‚seksualinis paradoksas') lytinis polinkis, nesiderinąs su fiziologiniu asmens amžiumi, pvz. ankstyvoje vaikystėje ar gilioje senatvėje.

Paraepilepsija (gr.) nepilnas, be tampymų, epilepsijos priepuolis.

Parafavimas (iš gr. paragrapha ‚paragrafas' prc. parafe, arba paraphe, ‚sutrumpintas parašas') pažymėjimas kiekvieno tarptautinės (dviejų ar daugiau valstybių) sutarties ar jos atskiros dalies puslapio dalyvaujančių šalių įgaliotinių inicialais, kad sutarties tekstas yra aprobuojamas. Sutarčių p. nėra būtinas, bet jei galutinai suformuluoto sutarties teksto pasirašymas dėl kai kurių priežasčių atidedamas ilgesniam laikui, tai dažniausiai daromas p. Priežastims atkritus, parafuotas tekstas pakeičiamas galutinai pasirašytu.

Parafimozė (gr.) padėtis, susidariusi vyriškos lyties asmenims, kai neapipiaustytos varpos pryšakinė siaura odos dalis užsismaugia ir (paprastai dėl uždegimo) negali būti atstatyta į normalią vietą.

Parafinas mišinys sočių alifatinių, parafino grupės, kietų, sunkiųjų angliavandenilių, pradedant $C_{18}H_{38}$ iki $C_{32}H_{66}$, bendros formulės $C_n H_{2n+2}$. P. yra baltas, vaiskus, kietas, be kvapo ir skonio, atsparus

chemiškam ir karščio veikimui. Natūralaus jo užtinkama ozokerite, bet pramonės reikalams jis gaunamas sausa medžio, akmens anglies, durpių ir frakcine naftos distiliacija. Jo lyg. svoris 0,880–0,915, lydimosi temp. 42–60°C. Tirpsta benzine, benzene, chloroforme, anglies disulfide, terpentine, eteryje, karštame alkoholyje, riebaliniuose aliejuose, bet vandenyje ir rūgštyse netirpsta. Vartojamas gamyboj: elektrinės izoliacijos, parafino ir stearino žvakių, vaškinio popieriaus, vaškinių pieštukų, rūgštims butelių, patefono plokštelių, grindų vaškų, impregnavimui degtukų kotelių, medžio ir korko, kosmetikoje, chirurgijoje pakeitimui trūkstamų kūno audinių, mašinų ir mediciniškiems tepalams. *E.Bnk.*

P. terapijoje. Kietasis parafinas vartojamas farmacinėje praktikoje tepalų gamyboje. Sutirština tepalo konsistenciją. Taip pat naudojamas p. vonioms fizioterapijoje. Tam tikslui p. sulydomas (50–57°C), pašildomas iki pageidaujamos temperatūros, dedamas ant reikiamos kūno dalies ir laikomas, kol ataušta. P. šiluma išplečia periferinius kraujo indus ir pagerina kraujo pristatymą į panaudojimo vietą. Skystasis parafinas duodamas į vidų skystina žarnyno turinį. Naudojamas chroniško vidurių užkietėjimo atvejais ir esant anaus ar storosios žarnos komplikacijoms, kaip anaus įplyšimui ar hemoroidams. Dozė 8–30 cm. Vartojamas taip pat, kaip bazė, nosies lašams ir preparatams, naudojamiems ipurškimui į nosį. *St.K.*

Paraformaldehidas, formaldehido polimerinis junginys, gaunamas garinant koncentruotą vandeninį formaldehido tirpalą ar veikiant 40% formaldehido tirpalą sieros rūgštimi. P. yra vandenyje netirpūs, amorfiniai milteliai ar gabalai. Normalios temperatūros be kvapo, bet šildomi ar virinami vandenyje atpalaiduoja aštraus kvapo formaldehidą. Naudojamas patalpų dezinfekcijai. Tam tikslui išgarinamas specialiais prietaisais ar veikiant oksiduojančiais chemikalais. 28 m³ uždarai erdvei reikia 20 g. Taip pat vartojamas ir chirurginių prietaisų dezinfekavimui laikant juos su p. uždaruose induose, taip pat ir dantų gydymo praktikoje kaip antiseptikas.

Parafrazė (gr.) kurio nors teksto ar minties perteikimas kitais žodžiais (ar kita kalba), išplečiant ar išryškinant tą tekstą ar mintį, savaip formuluojant; 2. muzikoje laisvas vokalinio ar instrumentinio muzikos kūrinio perdirbimas kuriam nors kitam balsui ar instrumentui su variacijomis.

Parafrazija (gr.), arba parafazija, sutrikimas, pasireiškiąs tuo, kad afazija (žr.) sergąs ligonis kalbėdamas sukeičia raides, skiemenis ir apskritai sunkiai išsireiškia.

Paragiai buv. palivarkas 2 km nuo Tryškių; 41 gyv. (1923). Rašytojų M. Lastauskienės ir S. Pšibiliauskienės (Ivanauskyčių), žinomų Lazdynų Pelėdos slapyvardžiu, gimtinė.

Paragnozė pomirtinė istorinių asmenų ligų diagnozė, daroma pagal dabartinius medicinos nuostatus.

Paragrafas (gr. paragraphos ‚esąs paraštėj, šalia') iš pradžių pas senuosius gramatikus skyrybos ženklas ar pažymėjimas neautentiškų žodžių ar posakių klasikų raštuose, dabar — teksto (ypač įstatymų) skirsnelis, žymimas ženklu §, kuris yra viduramžinė c (capitulum ‚skyrius, skirsnis') santrumpa.

Paragrafija (gr.) sutrikimas, pasireiškiąs tuo, kad parašomos kitos raidės ir kiti žodžiai negu buvo norėta, ar apskritai praradimu pajėgumo savo mintis raštu išreikšti.

Paragrama (gr.) raidžių pakeitimas, įgalinąs žodžių žaismą, pvz. Claudius Tiberius Nero pakeitus į Caldius Biberius Mero reiškia girtuoklį.

Paraguana pusiasalis š.v. Venecueloje, Medanos sąsmauka jungiasi su žemynu; apie 3000 km² dydžio. Pajūryj lagūnos, prie Coro įlankos naftos versmės.

Paragvajus, República del Paraguay, P. Amerikos respublika, esanti tarp Argentinos, Brazilijos ir Bolivijos; jos p.r. ir p.v. sieną sudaro Pilcomayo ir Paranos upės. Jos plotas, trečiųjų teismui 1938 išsprendus Čako teritorijos priklausomybės ginčą, yra 406.732 km²; gyv. 1938 buvo 1.677.000, sostinė Asunción. Išilgai respubliką tekanti Paragvajaus upė ją dalija į dvi dalis: rytinę (Oriental) ir vakarinę (Occidental). V. dalis retai gyvenama (daugumas gyv. nesėslūs indėnai), tik š.r. dalyj prie Paragvajaus upės tinka žemės ūkiui, vyrauja savanos, pelkynai, spygliuočių krūmynai ir reti miškai. R. dalyj daug miškų, vasarą iškrinta pakankamai lietaus, derlingos lygumų žemės.

Gyv. daugumas yra metisai (45%) ir indėnai (45%), grynų baltųjų esama apie 10%. Apie 75% visų gyv. įsikūrę Asunciono srityj (ligi 200 km spinduliu). Svarbiausios susisiekimo arterijos yra upės. Iš 41

mil. ha tinkamo žemės ūkiui ploto tik apie 4% išnaudojami. Auginama ryžių, cukrinių nendrių, kukurūzų, žirnių, maniokos, tabako, medvilnės ir kt. Žymi ir sodininkystė — apelsinų, citrinų, bananų sodai. Iš miško gaunama kebračo (Aspidosperma quebracho) kietmedis, kurio žievė čiabuvių branginama kaip vaistas ir yerba-maté lapai, iš kurių daromas labai populiarus P. Amerikoj gėrimas. Daugiau negu žemdirbystė išplėsta gyvulininkystė; didžiulių ūkių natūraliose ganyklose esama apie 3,5 mil. galvijų, 300.000 arklių, 200.000 avių. Iš eksporto dalykų pirmauja neapdirbta medvilnė, medis kebračo bei jo žievės ekstraktas (taninas), odos, cukrus ir konservuota mėsa.

Švietimas pradėtas plačiu mastu organizuoti tik po II pas. karo, nors jau nuo seniau yra privalomas 4 metų pradžios m-los lankymas. Krašte veikia 8 aukštosios m-los, iš kurių betgi tik valstybinis univ. Asunciónе prilygsta šios kategorijos mokslo institucijai. Katalikų tikyba yra valstybinė, bet toleruojamos ir kitos tikybos. Viešoji valstybinė kalba yra ispanų, bet gyvenime lygiai įsigalėjusi indėnų gvaranų kalba. Didžiausi miestai: Asunción (apie 250.000 gyv.), Villarica (30.000), Eennación, Concepción ir Campo Esperanza.

Ph. De Ronde, Paraguay 1935; *H. Frey*, Uruguay, Paraguay 1947. *A.B.*

Istorija. 1509–10 Ispanijos siųstos ekspedicijos ištirti La Platos baseiną, vadovaujamos Pinzono ir Juan Diaz de Solis, nepasisekė. Iš paskutiniosios ekspedicijos įgulos liko tik keletas vyrų su Alejo Garcia, kurie keliolika metų klaidžiojo po kraštą ir, manoma, buvę pirmieji baltieji pasiekę P. teritoriją. 1626–30 Sebastian Cabot toliau tyrinėjo P. , kol pagaliau 1537 Domingo Martinez de Irala pastatė įsitvirtinimą Asunción, pastovų centrą tolimesniam krašto tyrinėjimui ir kolonizacijai. Tuo laiku P. teritorija užėmė visą La Platos, Paranos, Paragvajaus ir Urugvajaus upių sritį. 1620 Buenos Aires (La Plata) sritis buvo atskirta nuo P., ir abi šios sritys priklausė Ispanijos vicekaraliui, reziduojančiam Limoje, Peru. Žymiausia P. indėnų giminė buvo gvaranai (guarani), kurių kalbą vartojo ir kitos krašto indėnų giminės; jie vertėsi daugiausia žemės ūkiu. Ispanai įvedė baudžiavos ekonominę ir administracinę sistemą (encomienda). Pirmosios krikščionybės misijos, vedamos pranciškonų (1542–60) ir jėzuitų, neturėjo pasisekimo, bet 1609 pradėtoji antroji jėzuitų misijų banga pagaliau įkūrė Urugvajaus ir Paranos vidurupy ‚valstybė valstybėje', kuri gyvavo per 150 m. Jėzuitai

Paragvajaus parlamento rūmai Asunciónе

suorganizavo indėnus į kolonijas (reducciones) su patriarchaline-teokratine valdymo forma ir savos rūšies komunistine ūkio sistema. Ši jėzuitų valstybė priklausė tiesiogiai Ispanijos karaliui. 1721 P. kilo visuotinis sukilimas prieš Ispanijos koloninę valdžią, ir Asunción gubernatorius José de Anteguera pasiskelbė diktatorium. Sukilėliai (comuneros) įkūrė autonominę komuną, kuri išsilaikė ligi 1735. Kadangi jėzuitai palaikė karūnos autoritetą, Anteguera pradėjo juos persekioti. Kada Ispanija 1750 perleido Portugalijai jėzuitų valdomos teritorijos dalį rytinėje Urugvajaus upės srityje, jėzuitai pasipriešino, ir abi sutartį pasirašiusios valstybės ginklu privertė juos nusileisti. 1757 jėzuitai buvo išvaryti iš Portugalijos kolonijų ir 1767 — iš Ispanijos. 1776 visa P. teritorija buvo priskirta prie naujai įkurtos Buenos Aires, arba La Platos, vicekaralijos. 1811, prasidėjus Buenos Aires Ispanijos kolonijų karui dėl nepriklausomybės, P. atsiskyrė nuo Buenos Aires, sudarė savo vyriausybę ir 1814 José Gaspar Rodriguez de Francia tapo pirmuoju P. respublikos diktatorium (1814–40). Francia valdė griežtai ir žiauriai, uždarė kraštą nuo užsienio, vertė baltuosius maišytis su indėnais. Po jo mirties diktatoriais tapo Carlos Antonio López (1840–62) ir jo sūnus Francisco Solano López (1862–70). Senasis López užmezgė prekybos santykius su užsieniu ir įvedė privalomą karo tarnybą; 1845–52, sąjungoje su Brazilija ir Urugvajum, kovojo prieš Argentiną. Jaunasis López tęsė tėvo militarinę politiką ir įsivėlė į ilgą karą (1865–70) prieš Argentiną, Braziliją ir Urugvajų, kuris sunaikino krašto ūkį, sumažino teritoriją ir iššudė daugiau kaip ¾ gyventojų. 1870 po López mirties kongresas pakeitė senąją (1844) konstituciją nauja, liberaline, ir 1887 buvo įkurtos dvi pagrindinės politinės partijos — colorado (konservatyvinė) ir liberalų (progresyvinė), kurios pakaitomis valdė kraštą, remiamos karinių vadų kruvinais sukilimais ir perversmais. Eduardo Schaerer (šveicarų kilmės) buvo pirmas P. prezidentas išsilaikęs valdžioje visą nustatytą kadencijos laiką (1912–16). Prezidentas Eligio Ayala (1924–28) pravedė kai kurias socialines ir administracines reformas. Ilgas P. ir Bolivijos sienų ginčas dėl Chaco teritorijos 1932 išsiveržė karu (Chaco karas), kuris pasibaigė 1935. P. naudai. 1936 plk. Fafael Franco tapo diktatorium ir norėjo įvesti fašistinį režimą, bet kitais metais kariuomenės ir laivyno perversmas jį pašalino ir pastatė prezidentu Felix Paiva, univ. rektorių. 1939 prezidentu buvo išrinktas gen. José Felix Estigarribia, kuris sutvarkė santykius su kaimynais ir su JAV paskola ėmėsi atstatyti kraštą; 1940 konstitucija padidino prezidento galią. Tais pačiais metais jam žuvus lėktuvo avarijoje, prezidentu tapo gen. Higinio Mariñigo (1940–48). Po jo sekė keli prezidentai, kol 1954 visuotiniu balsavimu buvo išrinktas colorado partijos gen. Alfredo Stroessner, 1958 perrinktas. Nuo 1940 visi P. prezidentai buvo iš colorado partijos.

J. S. Decoud, History of P. 1902; *P. Pastells ir J. Mateos,* Historia de la Compañia de Jesús en la provincia del P., 6 tt., 1912–46; *Lafargue,* Der Jesuitenstaat in P. 1921; *J. S. Geer,* Der Jesuitenstaat in P. 1928; *H. G. Gaylord,* P., an Informal History 1949; *S. Maldonado,* El P. 1952; *G. Pendle,* P. 1954; *Ph. Raine,* P. 1956. *V.Jck.*

P. lietuviai. P. esama apie pora šimtų lietuvių, kurių daugumas gyvena miestuose. 1939 lietuviais buvo užsirašę 417 gyv. Jie išsisklaidę ir nesukūrė jokios organizacijos. Apie 1932 vieno emigracijos biuro savanaudiškais sumetimais buvo suplanuota įkurti p. krašto dalyj, 20 km nuo Encarnacion mst. ir Paranos upės, liet. kolonija Nova Lituania. Ateiviai gaudavo veltui P. 25 ha miško, bet su sąlyga, kad per 3 metus trečdalį viso ploto pavers dirbama žeme. Koloniją sudarė apie 20 naujakurių šeimų, bet besikuriant paaiškėjo, kad neturint šeimoj bent 4 sunkiam darbui pajėgių asmenų neįmanoma per metus iškirsti 3 ha kietmedžių miško ir paversti ariama žeme. Dėl to daugumas kolonijos gyv. paliko savo naujas sodybas ir išsikėlė į miestus arba išvyko visai iš P. Kai 1938 koloniją aplankė Užsienio lietuviams remti d-jos pirm. R. Skipitis, tai jis ten rado tik 3 Lietuvos rusų šeimas. *A.B.*

Paragvajus P. Amerikos upė, teka iš Brazilijos į p. per P. valstybę ir Argentinoje ties Corrientes mst. įteka į Paraną; upės ilgis 2580 km, baseino plotas 1.096.700 km², vid. vandens debitas 4550 m³/sek.

Paraiba 1. P. do Sul (Pietų P.) P. Amerikos upė, Brazilijoje; teka nuo São Paulo mst. į š.r. lygiagrečiai jūros krantui ir ties Campos mst. įteka į Atlantą. Upės ilgis 1058 km, baseino plotas 58.300 km², vid. vandens debitas 990 m³/sek.

2. Vakarinės Brazilijos vst.; 56.300 km², 1.713.000 gyv. (1950), adm. centras Juan-Nesoa (Paraiba). Svarbiausi produktai: si-

zalas (90% visos Brazilijos produkcijos), ryžiai, kukurūzai, tabakas, kakava ir kava.

Paray-le-Monial Prancūzijos vietovė, 120 km į š.v. nuo Lijono; apie 7300 gyv. (1960). Žymi šventvietė, išgarsėjusi vienuolynais ir romanine bazilika. 973 įkurtas benediktinų vienuolynas 999 atiteko Cluny vienuolyno jurisdikcijai, 1794 parduotas miestui. Saleziečių vienuolyne gyveno 1671–90 šv. Margarita Marija Alacoque, kuri čia išgyveno apsireiškimus. P.-le-M. yra prancūzų kat. eucharistinio ir Švč. Jėzaus Širdies garbinimo sąjūdžio centras.

Paraira š.r. Brazilijos vst.; 56.282 km², 1.813.400 gyv. (1953), sostinė João Pessoa. Pajūryj pakankamai drėgmenų, ir ten yra didelės plantacijos cukrinių nendrių, tabako, ananasų ir kt.

Paraišėiai k. Paberžės vls., Vilniaus aps. 1936 ištirta 10 vidurinio geležies amžiaus pilkapių, apdėtų akmenų vainikais. Mirusieji laidota nedeginti ir deginti. Įkapės, būdingos R. Lietuvai, perduotos į Vilniaus univ. muziejų.

Paraišėių durpynas Troškūnų vls., Panevėžio aps., 450 ha, 3 m gylio. Sudurpėjimas vid. Pelkė 495 ha, tarpinio tipo.

Parakas anksčiausia išrasta sprogstamoji medžiaga, nuo praeito šimtmečio antrosios pusės dar vadinamas juoduoju, arba bedūmiu, paraku, nes nuo to laiko atsirado įvairių rūšių parakų, kurie visais atžvilgiais skiriasi nuo ano pirminio p. (žr. Sprogalai). Juodasis p. dažniausiai būdavo aguonos grūdelių pavidalo mišinys (ne cheminis junginys) pagal svorį 75% kalio salietros (KNO_3), 15% anglies (C) ir 10% sieros (S). Šios sudėties p. buvo vartojamas šaudymui ir sprogdinimams; raketoms (žr.) gaminti ir kitiems pirotechnikos (žr.) reikalams vartotas lėčiau degąs p., su mažesniu salietros kiekiu.

Paprastai degdamos medžiagos deguonį ima iš oro. Anglies ir sieros degimui p. sudėtyje reikalingas deguonis imamas iš salietros. Betarpiškai esant salietroje dideliam kiekiui deguonies, įžiebtas p. atskirtoje nuo oro erdvėje sudega ūmai—sprogsta, t.y. kieta medžiaga staiga virsta dujomis, kurių tūris kelis šimtus kartų didesnis; dėl to susidaro didelė jėga, besiveržianti mažesnio pasipriešinimo linkme arba suskaldydama uždarą. Šią jėgą žmogus pritaikė šaudymui, raketų stūmimui ir įvairiems sprogdinimams. P. sprogsta nuo kibirkšties, liepsnos ir stipresnių smūgių bei trinties; sušlapęs nesprogsta, nuo drėgmės genda.

Kada ir kas pirmas p. išrado, tikrų žinių nėra, tik žinoma, kad dar gilioje senovėje kinai p. vartojo raketoms ir kitiems to laiko pirotechnikos (žr.) reikalams, bet ne šaudymui. Europon raketų parvežė Marco Polo 1269. Anglų duomenimis, p. išrado jų vienuolis Roger Bacon XIII a. viduryje; vokiečių žiniomis p. pagamino jųjų vienuolis Berthold Schwartz irgi apie tą pat laiką; taip pat nežinoma, ar minimi išradėjai Europoje turėjo iš Kinijos parvežtų raketų. Pirmąkart p. panaudotas artilerijos pabūklui to pat vok. vienuolio B. Schwartz 1311. Pirmosios p. dirbtuvės pradėjo veikti Anglijoje 1334, o Vokietijoje — 1340. Pirmąkart kautynėms panaudojo anglai prieš prancūzus 1346 prie Crecy. Įtvirtinimai pradėti sprogdinti p. minomis XVI a. Nuo anų laikų, kol buvo išrastos stipriosios sprogstamosios medžiagos, kaip piroksilinas (guncotton 1838) ir vėliau bedūmis p., šaudymams ir sprogdinimams buvo vartojamas tik dūminis, juodasis p. Bedūmis p. plačiau pradėtas gaminti ir vartoti tik XIX a. antroje pusėje; gaminamas iš nitroceliuliozės (piroksilininis) ir nitrogliceri-no (nitrogliceri-ninis), o taip pat iš bertoletinės druskos ($KClO_3$), primaišant atitinkamą kiekį organinių ir kitų medžiagų (žr. Piroksilinas).

Pradėjus p. vartoti artilerijoje, pereita prie tobulesnių formų ir metodų patvariųjų įtvirtinimų statyboje; tobulėjant artilerijai — tobulėjo įtvirtinimai: vieton pilių ir mūro ar tik medinių sienų atsirado sudėtingos tvirtovės; keitėsi karo taktika ir strategija. Išmokus p. panaudoti uoloms ir akmenims skaldyti, jis žymia dalimi prisidėjo prie žmogaus gerovės kėlimo, bet dėl to pat žmogaus blogų polinkių nuolatos tarp savęs kariaujant p. daugiau yra padaręs žmonijai žalos negu gero. Europos ir iš dalies Azijos tautų istorijoje p. suvaidino žymų vaidmenį.

Iki XVIII a. p. būdavo gaminamas ginklų dirbtuvėse. Lietuvoje XVI a., Stepono Batoro laikais, p. buvo gaminamas Vilniuje ir Tikocine, ant Narvio (Narewo), prie patrankų liejyklų. Kronikų žiniomis, Lietuvoje p. buvo vartojamas nuo XV a., — 1370 Jurbarko pil. atimant iš vokiečių lietuviai vartojo šaunamuosius ginklus. *J.Mat.*

Parakinė parako ragas, senovės ginklavimo srities reikmuo. Buvo vartojama ir

Parako ragas

medžiotojų. P. buvo laikoma smulkus parakaš, greičiau degąs už paraką, vartojamą užtaisui. Seniausios p. buvo gaminamos iš ragų, Lietuvoje dažniausiai iš jaučio ragų; vėliau buvo gaminamos iš skardos (vario). Drūtgalyje ragas turėjo plačią angą parakui įpilti, o laibgalyje mažą angą parakui įsipilti. P. buvo vartojama XVII–XIX a. tol, kol buvo išrastas vientisinis šovinys ir sviedinys. *O.Urb.*

Parakinezė (gr.) nerangūs ir nevikriai atliekami judesiai.

Parakletas (gr. parakletos ‚užtarėjas, ramintojas') Šv. Dvasios, trečiojo Švč. Trejybės Asmens pavadinimas. Žr. Dvasia, Šventoji.

Paraktininkis, arba viceraktininkas, XVI–XVIII a. Lietuvoje titulinė garbės vieta, be jokių pareigų. Greta krašto, arba didžiojo, p., kiekviename paviete buvo dar pavieto p., jokios praktinės reikšmės neturįs. Savo rangu p. buvo žemesnis už raktininką.

Paralaksas regimas vieno objekto pasistūmimas kito objekto atžvilgiu, atsirandąs dėl stebėtojo vietos pakeitimo. P. taip pat vadinamas kampas, kurį sudaro dvi tiesės, nutęstos iš dviejų stebėjimo vietų į tą patį stebimąjį tašką. Astronomijoje p. reiškia atstumą iki kurio dangojo. Šis atstumas matuojamas paprastai kampu, kurį sudarytų dvi tiesės nutęstos nuo dangojo centro į pasirinktos bazės (tiesės atkarpos) galus, vienai šių tiesių sudarant statų kampą su baze. Tokiu būdu, juo didesnis atstumas, juo mažesnis p. Pagal bazės pasirinkimą p. skirstomi į dieninius (geocentrinius) ir metinius (heliocentrinius). Pirmuoju atveju bazė yra žemės pusiaujo spindulys, t.y. žemės sukimosi nešamo stebėtojo dienos kelio radiusas. Analogiškai metinio p. bazė yra žemės tako aplink saulę didžioji pusašė.

Pagal matavimo būdą p. yra trigonometriniai ir netrigonometriniai. Trigometriniai yra absoliutiniai ir reliatyviniai. Netrigonometriniai p. yra dinaminiai, spektroskopiniai, vidutinieji, žvaigždžių srovių, fotometriniai ir kt. Trigonometriniai p. nustatomi matuojant dangojo regimąjį vietos dangaus skliaute pasikeitimą, stebėtojui keičiant savo vietą ėrdvėje dėl žemės sukimosi apie savo ašį arba aplink saulę. Žemės sukimasis arba stebėjimai iš skirtingų žemės vietų, atlikti tuo pačiu metu, naudojami planetų, mėnulio ir saulės p., taigi, atstumams matuoti. Saulės sistemoje užtenka išmatuoti vienos planetos atstumą nuo žemės. Tada, panaudojant trečiąjį Keplerio dėsnį ir planetų aplink saulę apsisukimų periodus, galima suskaičiuoti jų atstumus. Paprastai pasirenkami planetoidai, kurie prieina arti prie žemės (Eros), ir išmatuojami jų p. Tokių matavimų paklaida yra vos 1/20.000, kitaip sakant, jei planeta būtų už 15 km ir pajudėtų vos per plauką, šį pajudėjimą jau būtų galima pastebėti. Senesni saulės p. matavimai atlikti stebint Merkuro perėjimą per saulės diską iš dviejų skirtingų žemės vietų. Šiais matavimais nustatyta, kad saulės dieninis p. yra 8″,790 kas atitinka 149.680.000 km. Naujaisiais laikais saulės p. apskaičiuotas, panaudojant žvaigždžių okultacijų duomenis ir iš žemės išsiųstų radijo bangų atspindį nuo Aušrinės. Žvaigždžių trigonometriniai p. gaunami matuojant regimąjį žvaigždžių pasistūmimą viena kitos atžvilgiu, kai stebėtojas kartu su žeme skrieja aplink saulę. Toks pasistūmimas yra vadinamas reliatyviu p. Jei šiam palyginamajam pasistūmimui matuoti parenkamos labai tolimos žvaigždės, kurių p. yra neišmatuojamai maži, tada gaunamas absoliutus p. Žvaigždės yra taip toli, kad net pačių artimųjų metiniai p. yra labai maži, būtent, artimiausia žvaigždė Proxima Centauri turi p. 0″,785; tai atitinka 4,15 šviesmečių atstumą. Jei žvaigždė yra toliau negu 100 šviesmečių, jos trigonometrinio p. jau nebeįmanoma išmatuoti. Iš 200 bilijonų žvaigždžių, sudarančių Paukščių Taką, vos keli tūkstančiai

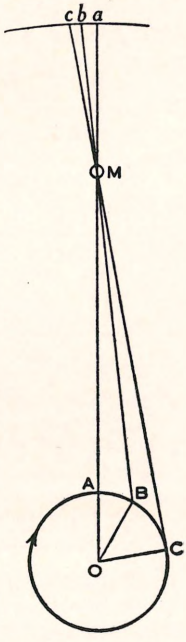

Kampas AMC yra paralaksas, atitinkąs bazei OC

yra arčiau negu 100 šviesmečių. Todėl tenka ieškoti kitų būdų žvaigždžių atstumams matuoti. Vienas tikslesniųjų būdų remiasi absoliutaus žvaigždės ryškumo ir jos masės priklausomybe. Šis būdas taikomas dvilypėms žvaidždėms, kurios sukasi apie viena kitą. Žinant regimąjį tokios žvaigždžių poros tarpusavio atstumą, jų apsisukimo periodą, regimąjį ryškumą ir absoliutinio ryškumo bei masės santykį, galima gana tiksliai apskaičiuoti tos poros atstumą. Taip apskaičiuotas p. vadinamas dinaminiu. Jei dvilypės žvaigždės komponentės kiekviena matoma atskirai ir sukasi apie viena kitą pakankamai greitai, kad būtų galima išmatuoti jų spektre Dopplerio efektą, tada vėl galima apskaičiuoti žvaigždės atstumą. Spektro pobūdis ir tam tikrų jo dalių intensyvumo santykis leidžia apskaičiuoti absoliutų žvaigždės ryškumą. Lygindami šį ryškumą su regimuoju ryškumu, gauname spektroskopinį p. Šalia minėtų p. dar naudojami statistiniai p., kurie duoda ištisų žvaigždžių grupių vidutinius atstumus vietoj kiekvienos žvaigždės individualaus nuotolio. Seniausiai pradėtas naudoti statistinis p. yra vad. vidurkio p., gaunamas, išmatavus vidutinį regimąjį žvaigždžių pasistūmimą dėl saulės sistemos judesio erdvėje. Kadangi pakankamai didelės grupės žvaigždžių pekuliarinių judesių vidurkis yra nulis, jų pasistūmimo vidurkis yra taip vadinamo sekuliarinio p. vidurkis, t.y. saulės sistemos judesio per ilgą laikotarpį atspindžio vidurkis. Tatai yra vidurkio p. Fotometriniai p. remiasi žvaigždžių absoliutaus ryškumo ir kitų lengvai susekamų jų savybių santykiu. Tokios savybės yra cefeidų periodai, naujųjų žvaigždžių šviesos kitimas, spektrų klasės. Šitais metodais galima nustatyti atstumas kiekvienos matomos žvaigždės, nepaisant jos tolio, jeigu tik ji turi šias fizines savybes. Tokiu būdu buvo susekti atstumai iki artimesniųjų ekstragalaktinių ūkų, kuriuose buvo rastos tokios žvaigždės.

Č.M.

Paralalija (gr.) tarsenos sutrikimas, nesugebėjimas garsus ištarti.

Paraldehidas, $(CH_3CHO)_3$, acetaldehido polimerinis junginys, gaunamas veikiant acetaldehidą mažais kiekiais sieros, druskos rūgšties ar cinko chlorido. Skaidrus, bespalvis ar gelsvas skystis, aštraus, nemalonaus kvapo. Tirpsta vandenyje (1 : 9) ir organiniuose tirpikliuose. P. veikimas yra migdąs. Terapinėse dozėse sukelia miegą per trumpesnį laiką negu 30 min., ir jo veikimas tęsiasi apie 8 val. Širdies neveikia ir neturi pavojingo poveiksminio efekto. Iš kūno išskiriamas per inkstus ir plaučius. Ilgiau naudojant galima įjunkti ir privalėti didesnės dozės. Duodamas nervų ir širdies ligų atvejais, taip pat nuo bronchito ir delirijos surištos su aukšta temperatūra. Kadangi veikia virškinamąjį traktą irituojamai ir yra nemalonaus skonio, duodamas kapsulių, tirpalų su cukraus sirupu ir kitomis skonį pagerinančiomis medžiagomis ar rektalinių injekcijų pavidalu fiziologiniame tirpale ar riebaliniame aliejuje. Dozės: į vidų 2–8 ccm, intramuskularinėmis injekcijomis nuo epilepsijos 2–8 ccm ir rektalinėmis injekcijomis bazinei anestezijai 15–30 ccm.

St.K.

Paraleksija (gr.) skaitymo galios sutrikimas; p. atveju žmogus perskaito žodžius iškreiptai ar vietoj jų ištaria beprasmiškus žodžius.

Paralelė (gr. para ‚greta' ir allélos ‚vienas antro', pārallēlos ‚lygiagretus') 1. žr. Lygiagretės; 2. palyginimas, sugretinimas.

Paralelepipedas (gr.) gretasienis. Žr. Gretasieniai.

Paralelizmas 1. dviejų reiškinių, įvykių lygiagretumas, glaudus susijimas, tuo pačiu metu vykimas (simultaniškumas); 2. geometrijoj tiesių ir plokščių lygiagretumas; 3. literatūroje dviejų nepriklausomų veiksmo ar įvykio elementų sugretinimas, skirtas vaizdo arba prasmės išryškinimui, pvz.: Ir sukliko antelė ant marių, | Ir pravirko mergelė nevalioj; 4. psichologijoj psichofizinis p. yra teorija tvirtinanti, kad kiekvienam psichiniam vyksmui esąs atitinkamas fiziologinis vyksmas kūne. Šie abu vyksmai yra atskiri ir neturį jokio priežastinio ryšio. Vienintelis dalykas, kuris juos riša, yra tik faktas, kad jie abu vyksta tuo pačiu metu. Pati ši teorija buvo suformuluota Spinozos (žr.); į psichologiją ją įvedė G. Fechneris.

Paraleloedrai (gr.) kūnai, kuriuos lygiagrečiai slankiodami, galime užpildyti visą erdvę, nepalikdami tarpų ir neįslinkdami vieną į kitą. P. pavyzdžiais gali būti kubas, šešiakampė taisyklinga prizmė.

Paralelogramas (gr. lygiagretainis.

Paralgezija (gr.) skausmo pojūčio sutrikimas.

Paralipomena (gr., ds. ‚praleistieji') terminas, vartojamas antraštėms tokių raštų, kurie teikia kurio nors pagrindinio veikalo papildymą tomis dalimis, kurios jame buvo praleistos.

Paralipomenon Šv. Rašto knyga (liet. J. Skvirecko vertime: 1–2 Kronikų knygos). Graikų LXX vertėjai šiai knygai davė P. ('praleistieji') titulą, nes, jų manymu, ji buvo papildymas Karalių knygoms, ir veikalą padalijo į 2 dalis. P. autorius paduoda trumpą išrinktosios tautos istorijos santrauką nuo Adomo ligi karaliaus Kiro edikto, kuriuo leista žydams grįžti iš Babilonijos nelaisvės (537). Autorius parodo, kaip žydų tautos priklausė Dievo: kai Izraelis Jam buvo ištikimas, Dievas jį laimino; kai tauta nuo Jo nusigręždavo, Jis ją bausdavo. Autorius visai nemini atskilusios Izraelio karalijos bei jos karalių, nes šie buvo savos rūšies schizmatikai ir neįėjo į išganymo istoriją. Priešingai, plačiai aprašo Dovydo ir Judo karalių viešpatavimą. P. parašyta hebrajų k., bet jau tada, kai kasdieniniame gyvenime buvo vartojama aramėjų k., kuri pamažu užėmė hebrajų k. vietą ir literatūroje. Todėl P. kalba yra pilna aramėizmu. Iš to daroma išvada, kad P. parašyta laikotarpyje nuo persų iki graikų viešpatavimo. Kadangi Dovydo genealogija yra vedama iki 6 kartos po Zarobabelio, tai P. bus buvusi parašyta tarp 400 ir 300 pr. Kr. Kas ją parašė, tikrai nėra žinoma, bet iš daugelio šiame veikale panašumu su Ezdro ir Nehemijo knyga, galima spėti, kad ir P. parašyta to paties autoriaus — Ezdro.

J. Skvireckas, Kronikų knygos (Šv. Raštas ST. I, 730–733); *J. Göttsberger,* Die Bücher der Chronik 1939; *M. Rehm,* Die Bücher der Chronik 1949; *H. Bückers,* Die Bücher der Chronik oder P. 1952; *K. Galling,* Die Bücher der Chronik, Esra, Nehemia, 1954. *L.T.*

Paralipsė (gr. paralaipsis ‚praleidimas, pro šalį praėjimas') retorinė figūra: kas nors ypatingai iškeliama pabrėžiant, kad nenorima to liesti, kad tai nuošaliai paliekama. Plg. Elipsė.

Paralyžius (gr. para ‚šalia' ir lysis ‚atsilaisvinimas') funkcijos pranykimas arba susilpnėjimas dėl nervų veiklos sutrikimo. P. gali būti motorinis arba sensorinis. Raumenys ir visi organai yra aprūpinti motoriniais ir sensoriniais bei autonominiais nervais. Jais į audinius ar organus siunčiami impulsai. P. ir yra reiškinys, kuomet impulsai nebepasiekia audinių ar organų. Nervai gali būti suspausti, sužaloti, sunaikinti ir dėl to nebepajėgūs jaudiklius pravesti ar praleisti. Jei p. yra nepilnas (žmogus valdo pvz. koją ar ranką tik iš dalies, bet dar valdo), dažnai jis vadinamas pareze (paresis). P. gali būti apatinio ir viršutinio neuronų. Apatinis neuronas susideda iš motorinių ir jusminių (sensorinių) skaidulų. Jei abejos skaidulos yra paliestos, tuomet atsiranda motorinių ir jusminių funkcijų sutrikimas; jei tik motorinės skaidulos yra pakenktos, tuomet jautrumas nesutrikęs, o sutrikusi tik motorinė audinių ar organo funkcija. Apatinio neurono pakenkimas sukelia vad. atonišką p.: galūnė būna minkšta, atoniška, raumenys greit atrofuojasi, menkėja. Viršutinio neurono pakenkimas būna platesnis. Jis paliečia ištisas raumenų grupes. Daugiausia nukenčia rankų raumenys. Prie tos rūšies p. kiek mažiau nukenčia kojų raumenys. Iš galvos raumenų paliečiami liežuvio ir apatinės veido dalies raumenys. Viršutinio neurono p. neretai vad. piramidalinio tipo p. Jis retai būna pilnas ar absoliutus p., dažniausiai nepilnas ir tuo skiriasi nuo apatinio neurono — p.

P. priežasčių yra daug, pvz. mechaninės, uždegimai, toksinės ir t.t. P. gali būti laikini ir nuolatiniai. Laikinius p. duoda laikinis neuronų pakenkimas, o nuolatinius— absoliutus vienoks ar kitoks neuronų sunaikinimas. Jei paralyžiaus yra paliesta tik viena galūnė, pvz. ranka ar koja, tai tokių p. rūšį vad. monoplegija; jei paliestos vienos pusės abi galūnės, yra hemiplegija; jei paliestos tik abi rankos ar abi kojos, — paraplegija, jei paliestos abi rankos ir abi kojos — kvadriplegija. Jei p. paliečia tik atskiras raumenų grupes, jis vad. izoliuotas p. Yra ir ligų, kurios vadinamos p., pvz. vaikų p. Į šio p. sąvoką įeina visas simptomų kompleksas. Parezes ar p. gali sukelti ne tik infekcinės ligos, kaip vaikų p., reumatinė infekcija, difterija, bet ir įvairūs organiniai smegenų susirgimai, pvz. smegenų (galvos ir nugaros) navikai. Įvairūs neuriniai ir psichiniai susirgimai, kaip histerija ir kt., gali duoti įvairiai pasireiškiančius paralitinius sutrikimus. *J.Mšk.*

Paralogija (gr.) logiško mąstymo sutrikimas; logikos stoka.

Paralogizmas (gr.) argumentas, ypač silogizmas, kuris klysta ne turinio, bet loginės formos atžvilgiu. Specialia prasme Kantas p. vadina racionalinius psichologijos argumentus, skirtus apriorišk ai įrodyti, kad siela yra savaranki, nemedžiagiška ir nežūstanti substancija.

Párama, kitaip puna, Andų kalnų P. Amerikoj pakopa Tierra helada juostoj, apie 3600–4500 m nuo j.l. — aukščiau miškų ir žemdirbystės juostos. Klimatas

drėgnas, šiurkštus, vyrauja kieta žolė ir krūmokšniai.

Parama pagalba reikale. XIX a. ir dar vėliau, nors jau ne tiek gausiai, giminės p. vargan patekusiai šeimai buvo įprastinis reikalas. Nelaimės ir ligos atvejais giminė sušelpdavo pinigu, grūdais, pašaru ir darbo talka. Panašiai elgėsi ir kaimynai šelpdami ir padėdami padegėliui, vėtralaužiui, našlei ar ligos metu. Žr. Pašalpa.

Parama lietuvių stud. (įstatuose ‚moksleivių') savitarpinės šalpos draugija, įsteigta Krokuvoje (tuo metu Austrijos valdžioje) 1910 V 18 jungti V. Europoje studijuojančiuosius. Buvo numatyta teikimas paskolų bei pašalpų, pagalba surasti darbo atostogų metu, informacijos apie V. Europos mokyklas. Pirmąją v-bą sudarė: pirm. L. Vailionis, ižd. Rap. Rasikas, sekr. Just. Vienožinskis, Jurgis Šaulys ir Viktoras Vitkauskas. Buvo tikrieji nariai ir nariai rėmėjai. D-jos įstatai išsp. Aušrinėje 1910 nr. 6.

Parama vartotojų kooperatyvas, veikęs Kaune nuo 1919. Steigiamasis susirinkimas įvyko 1919 III 8. Paruošę įstatus, susirinkimą sušaukė tuometinis Kauno pašto viršininkas Feliksas Damijonaitis, spaustuvės darbininkas Jonas Čepukaitis ir kt. Į steigiamąjį susirinkimą atvyko 38 lietuviai, kurie nutarė įsteigti Kauno vartotojų b-vę P. Įstojamojo mokesčio nustatė 6 markes, o nario pajaus — 50 markių. Įvedus litus (1922 X 1) įstojamasis mokestis buvo nustatytas 2 lt., o pajaus — 25 lt. Į pirmąją valdybą buvo išrinkti: adv. Kaz. Oleka pirm., Pov. Šalčius ir J. Čepukaitis.

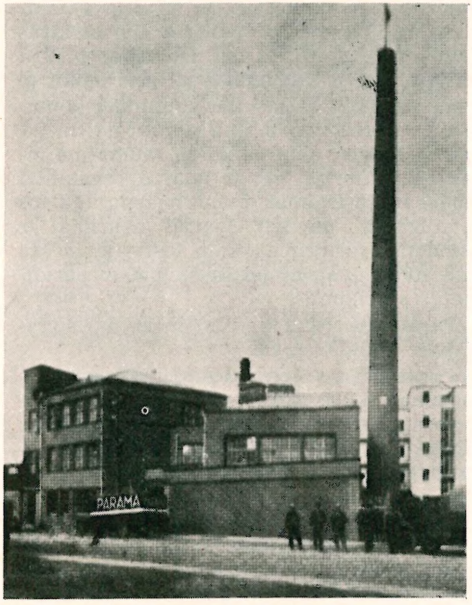

Paramos duonos fabrikas Kaune

Tuo metu Kaune, kaip ir iš viso Lietuvoje, buvo didelis maisto trūkumas. Tai ir buvo bene svarbiausias paskatas P. steigti. Išrinktoji valdyba rūpinosi gauti maisto iš tuo metu veikusios tiekimo m-jos ir gautais produktais pirmiausia aprūpinti narius. Tai sutraukė į narius tais pačiais metais 425 asmenis (atsiradus prekių, 1920 bebuvo likę 49 nariai). Pirmoji krautuvė buvo atidaryta Sapiegos g. vėlesnių Aušros mergaičių gimn. rūmų rūsyje. 1919 V—1921 XI P. v-bai pirmininkavo Kazys Lekeckas, o vėliau jį pakeitė Jonas Pakalka, kuris nuo to laiko ligi bolševikų okupacijos buvo P. v-bos pirm. ir vyr. dir. Ilgesnį laiką P. valdomuosiuose organuose buvo K. Bielinis, A. Vaitkevičius, Petras Brazaitis, J. Vilkaitis ir kt.

P. buvo atvira visiems, bet joje vyravo socialdemokratai, valstiečiai liaudininkai. Tik paskutiniais metais buvo organizuotas tautininkų antplūdis. Pvz. 1938 buvo 818 narių, 1939 — 850, o jau 1940 pradžioje 1800. Toks pat narių skaičius buvo ir 1928, bet Viešojo atsiskaitymo įstaigų ir įmonių inspekcija patikrinusi rado, kad daug narių yra įrašyta be jokių formalumų, tuomet iš 1813 beliko tvarkingų narių tik 726. Po to narių skaičius pamažu augo.

Išaugusi ir sustiprėjusi P. buvo aktyvi dalyvė ir savais kapitalais prisidėjo prie bendrojo Lietuvos kooperacinio ūkio sektoriaus išugdymo. P. buvo nariu: Liet. kooperacijos banko, Lietūkio, draudimo d-jos Kooperacijos, b-vės Valgio, kooperatyvų s-gos Lino ir kt.

Operacijos. P., kaip minėta, operacijas pradėjo skirstydama maisto produktus savo nariams. Bet pamažu savo veiklą išplėsdama, ji išaugo į didelę, ne tik Kaunui, bet ir Lietuvai turėjusią reikšmės visuomeninę ekonominę organizaciją. Be maisto produktų, kurį laiką prekiavo dar apavu, manufaktūra ir galanterija. Vėliau nuo apavo ir manufaktūros buvo atsisakyta, bet užtat buvo išplėsta ir labai sumoderninta galanterijos krautuvė, buv. Laisvės alėjoj, kuri darydavo metinės apyvartos apie pusę mil. lt. Jos vedėjas buvo Juozas Gasiūnas. Kitas daug nusipelnęs maisto produktų didžiosios krautuvės ve-

dėjas buvo Vaitiekus Naudžius. Maisto produktų parduotuvės buvo visose miesto dalyse ir jų 1940 pradžioje buvo 29. P. vadovybė nesitenkino vien parduotuvėmis. Jai rūpėjo ir žmonių kasdieninė duona, kad ji būtų ir gera, ir nebrangi. Todėl buvo sumanyta ir pastatyta automatinė duonos ir skanėstų kepykla Kaune, prie pat Nemuno, Daukanto g. gale. Šitoji kepykla buvo didžiausia ir moderniausia Pabaltijy. Pagal inž. Gardevičiaus projektą ji buvo pastatyta 1929, vėliau praplečiama. Prieš tai P. turėjo dvi nedideles kepyklas, bet jau mechanizuotas. Greta kepyklos toje pat vietoje buvo pastatyti ir administracijos namai. Savo operacijas pradėjusi (1919) su 650 vokiškų markių kapitalu per 20 veiklos metų savo operacijas išugdė iki 8,5 mil. lt. apyvartos (1939). P. augimą ir veiklą parodo šie duomenys:

Metai	Narių skaičius	Krautuvių skaičius	Apyvarta 1919–1922 markėmis, toliau lt.	Parduota duonos kg	Grynas pelnas lt.
1919	544	2	—	—	4.864
1920	593	3	—	—	1.961
1921	686	4	2.117.609	—	979
1922	1403	7	12.125.946	—	3.468
1923	1476	8	1.707.374	363.574	22.406
1924	1576	8	2.368.710	471.503	11.895
1925	1660	9	2.503.375	391.201	6.474
1926	1744	9	2.120.359	348.984	926
1927	1775	9	2.133.121	382.737	544
1928	1813	11	2.881.040	456.581	22.412
1929	726	13	3.642.168	661.949	21.113
1930	805	15	4.626.992	1.066.525	61.118
1931	883	15	5.443.381	1.711.302	10.027
1932	920	19	5.185.800	4.891.379	—
1933	772	21	5.271.720	5.723.215	5.223
1934	734	22	5.290.683	5.435.153	3.349
1935	709	24	5.253.148	5.313.193	356
1936	754	26	5.691.524	5.622.902	14.343
1937	844	26	6.225.199	5.917.848	22.544
1938	818	27	6.699.157	5.874.661	82.928
1939	850	28	8.462.448	7.023.198	125.668

1940 pradžioje buvo 29 parduotuvės, jose dirbo 325 tarnautojai ir darbininkai.

1939 I 1 P. balansas buvo 3.618.875,05 lt. Tų metų brutto pajamos: iš prekybos — 736.050,42 lt., kepyklos — 183.173,23 lt., įvairių pajamų — 9493,39 lt. Algų išmokėta: valdybai — 4540 lt., revizijos komisijai 1580 lt., tarnautojams ir darbininkams — 342.588,64 lt., sumokėta socialinio draudimo — 31.063,45 lt. 1938 grynas pelnas paskirstytas: 20.000 lt. atsargos kapitalui, 21.000 lt. apyvartos kapitalui, 14.000 lt. tarnautojams už antnorminį darbą, 18.000 lt. abejotinų skolų fondui ir apie 5000 lt. narių įpirkimo dividentui. 1939 balansas buvo: 4.070.668,14 lt. Grynas pelnas paskirstytas: apyvartos ir atsargos kapitalams — 43.500 lt., narių dividentui 16.300 lt., tarnautojų tantjemoms — 40.000 lt. ir likusi ginklų fondui; nekilnojamas turtas — 1.644.650,42 lt.

Be organizacinių ir operacinių laimėjimų, P. Lietuvos, o labiausiai Kauno prekyboje pralaužė pirmuosius kultūringos prekybos ledus. Ji pirmoji savo parduotuvėse iškirto didelius langus, juos dekoravo, juose išstatydavo kainas, pagal kurias turėjo derintis ir daugumas prekybininkų. P. kepyklos duona buvo labiausiai kauniečių mėgiama, ir ja dar buvo aprūpinama nemaža Lietuvos kariuomenės dalinių.

Talka 1939 nr. 5 ir 8, 1940 nr. 15; Tautos Ūkis 1939 nr. 10; J. Pakalkos informacija. *J. Aud.*

Paramaecium caudatum žr. Klumpelė.

Paramagnetizmas (gr.) magnetinių savybių visuma tų kūnų, kurie turi teigiamą receptyvumą (imlumą). Visi kūnai pagal magnetines savybes skirstosi į diamagnetinius, paramagnetinius ir feromagnetinius. Paramagnetiniai kūnai, kaip ir feromagnetiniai, patekę į magnetinį lauką, įsimagnetina, traukiasi į magneto polių; paramagnetinės laisvai kabančios rodyklės išsi-

tiesia magnetinių linijų linkme. Paramagnetinių kūnų įsimagnetinimas nedidelis; tuo jie skiriasi nuo feromagnetinių. Tipiški paramagnetiniai kūnai yra molekulinis deguonis (O_2), azoto viendeginis (NO), daugelis druskų, šarminių metalų ir t.t. P. terminą pirmas pavartojo 1845 M. Faraday.

M.Kr.

Paramaribo Surinamo (Olandų Gvajanos) sostinė ir svarbiausias uostas, prie Surinamo upės žiočių; apie 90.000 gyv. (1960). Pro P. išvežama boksitas, cukrus, romas, ryžiai ir kt. krašto produktai.

Paramentika mokslas apie paramentų, liturginių apdarų, parengimą ir vartojimą. Žr. Liturginiai apdarai.

Parametras (gr.) 1. pastovus metamatinės funkcijos dydis, kuris gali būti keičiamas norint išskirti specialius funkcijos atvejus. Pvz. lygtyje $y=a+bx$, a ir b yra p.

2. Nepriklausomai kintamas dydis t, kurio pagalba duotoji funkcija $F(x, y, z)=0$, išreiškianti geometrinę figūrą, gali būti suskaidyta į dalis: $x+f_1(t)$, $y=f_2(t)$, $z=f_3(t)$, kurios vadinamos p a r a m e t r i n ė m i s l y g t i m i s.

Parametritas (gr.), arba perimetritas, uždegimas gimdą apgaubiančių ar aplinkui ją esančių audinių, vad. parametriumo (parametrium, perimetrium). Skiriama priekinis ir užpakalinis, dešininis ir kairinis p. pagal tai, kuriuos audinius uždegimas paliečia.

Paramnezija (gr.) atminties sutrikimas, nauja maišymas su sena, svetima su seniai pažįstama — naujai patiriami dalykai pergyvenami lyg seniai žinomi.

Paramskas Balys (g. 1907 V 6 Rygoje) teisininkas. Baigė Šiaulių gimn., VDU teisių fak. 1935. Baigęs univ. kursą klausyti, 1930 buvo pakviestas Varpo akc. b-vės dir. ir juo išbuvo ligi bolševikų užėjimo 1940. Per tą laiką jis patobulino b-vės spaustuvę; sustiprino b-vės finansinę padėtį ir tuo užtikrino pagrindą jos leistajai spaudai (Lietuvos Žinioms ir kt.). 1940–41 tarnavo Lietuvos Banke, 1941–44 buvo poligrafijos tresto valdytojas ir drauge advokatavo. Įsteigęs Tauro leidyklą, išleido V. Krėvės Miglose. Iš Lietuvos pasitraukęs 1944 ligi 1951 gyveno Prancūzijoj, kur nuo 1945 dirbo Štrasburge popieriaus fabrike. 1951 atvyko į JAV ir apsigyveno Vašingtone, nuo 1958 dirba Kongreso bibliotekoj. Veikė stud. d-joj Varpe (pirm. 1930–31), buvo VDU stud. atstovybės prezidiumo I sekr. (1930–31), Žalgirio korp. filisteris, dalyvavo valstiečių liaudininkų s-gos centro komiteto posėdžiuose. Prancūzijoje 6 metus buvo Štrasburgo liet. d-jos sekr.; be to, nuo 1948 Naujienų atstovas prie Europos tarybos. Vašingtono liet. d-jos pirm. (3 m.). Tarptautinės valstiečių s-gos (IPU) prezidiume valstiečių liaudininkų atstovo pavaduotojas.

Paraná 1. P. Amerikos upė, 2738 km ilgio; susidaro iš Paranaibos susijungimo su Grande; upė teka į p.v., pasieniu tarp Brazilijos, Paragvajaus ir Argentinos. Žymiausi intakai: Iguazu, Paragvajus, Salodo. Susijungusi su Urugvajumi, P. išsilieja į Rio de la Plata įlanką, kuri jungiasi su Atlantu. Baseino plotas 2.758.300 km², vid. vandens debitas ties Rosario mst. 16.200 m³/sek. Naudojama laivininkystei, tik aukštupy yra daug rėvų ir krioklių.

2. Argentinos Entre Rios provincijos sostinė, prie P. upės priešais Santa Fé; apie 105.000 gyv. (1960). Arkivyskupo rezidencija, aerodromas.

3. P. Brazilijos vst. prie Atlanto vandenyno; 201.288 km², 2.513.500 gyv. (1953), sostinė Curitiba. Miškais apaugusi didžioji šios labai derlingų žemių šalies dalis. Klimatas pakankamai drėgnas ir aukštesnėse vietose malonus. Joje yra daug gerai įsikūrusių europiečių imigrantų. Svarbiausi produktai: medvilnė, ryžiai, kava, maté, vaisiai, medis, mėsa ir odos.

Paranagua Brazilijos Paranos vst. svarbiausias uostas prie Atlanto vandenyno; apie 40.000 gyv. (1960). Išvežama pro P.: maté, medis, kava, bananai, odos ir kt. krašto produktai.

Parandowski Jan (g. 1895) lenkų rašytojas. Rašinėti pradėjo labai anksti — dar Lvovo gimnazijoje bebūdamas 1913 išleido eskizą apie J. J. Rousseau. Lvovo univ. studijavo filosofiją, klasinę filologiją ir archeologiją, istoriją ir meno istoriją. Tos studijos ir nulėmė jo kūrybos linkmę. Mėgiamiausia P. kūrinių tema — antikinis pasaulis su graikų mitais ir legendomis, romanai Graikijos ir Romos istorijos fone ar kelionės į tuos kraštus. Šio pobūdžio kūrybai būdinga gili erudicija, temos meilė ir rūpestis visa išsakyti tobula literatūrine forma. Antra dažna P. kūrinių tema — tai didžiųjų pasaulio menininkų gyvenimas ir kūryba (romanai apie Oscar Wilde, Petrarką). Ir eseistiniuose raštuose P. daug dėmesio skiria didiesiems rašytojams (Dante, Leonardo da Vinci, Flaubert, A. France, J. Conrad). Trečia P. mėgiama tema — vaikystės bei jaunystės atsiminimai, su psichiniais ir ideologiniais konfliktais. Kny-

gos: Mitologia 1923; pasakojimų essays rinkiniai: Eros na Olimpe 1924, Rzym czarodziejski 1924, Aspazja 1925, Dwie wiosny 1927, Odwiedziny i spotkania 1933, Trzy znaki Zodiaku 1938, Godzina śródziemnomorska 1949, Alchemia słowa 1951, Szkice 1953 ir Zegar słoneczny 1953; romanai: Król życia — Oscar Wilde 1930, Dysk olimpijski 1933, Niebo w płomieniach 1936, Petrarca 1956. Išvertė Odisėją (proza) ir Cezario De bello Gallico. Nuo 1933 yra lenkų PEN klubo sekcijos pirm. Po II pas. karo kurį laiką Liublino kat. univ. buvo lyginamosios literatūros prof. *J.K.*

Paranga pagal sutartį paimtas atlikti statybos, tiekimo ar kt. darbas. P. gaunama iš varžytynių, pasiūlius žemiausią kainą, arba pagal užsakymą už sutartą kainą. P. atlieką asmenys ar bendrovės vad. rangovai (JAV — kontraktoriai). Jų pelnas priklauso daugiausia nuo konkurencijos, siekia 5–15% objekto vertės.

Paranoja (gr. para ‚šalia' ir nous ‚protas') viena iš psichozių, sunki psichinė liga. Pagrindinės ligos apraiškos: pastovūs, griežti klaidingi įsitikinimai — deliuzijos. Dažnai p. deliuzijos būna persekiojimo pobūdžio, bet kartais ir kitokios — visagalybės, didybės, išradingumo, galios ateiti išpranašauti ir kt. P. skiriama nuo paranoidinės schizofrenijos (žr.) ir dažnai esti vadinama p a r a n o i à v e r a (tikroji p.). Skirtumas tas, kad ‚tikrieji' paranoikai nehaliucionuoja, pajėgia gerai save kontroliuoti, paprastai laikosi socialinių konvencijų, taisyklių, ir paviršutiniškai daro gerą, sveiko žmogaus, įspūdį. Galvojimas palieka logiškas, ir netgi deliuzijų sistema būna logiška, išskyrus kurią vieną klaidingą prielaidą, kuri taip pat dažnai remiama daline tikrove; pvz. ‚komunistai nori mane nužudyti'. Visa paranoiko elgsena ir gyvenimas tąsyk grindžiami logiškomis išvadomis (bet neatitinkančiomis tikrovės) iš tokios prielaidos.

P. sergą žmonės dažniausiai esti daugiau negu vidurkinių gabumų. Deliuzijos susikristalizuoja per eilę metų, ir todėl jaunų (žemiau 30 m.) paranoikų reta. Tačiau ir jaunam amžiuj kartais galima įžvelgti palinkimų ton ligon; kai kurios charakterio ir būdo savybės (griežtumas, prietaringumas, linkimas įtarinėti, savyje užsidarymas, fanatiškumas, humoro trūkumas) yra tipiškos žmonėms, linkusiems į p. Tokios asmenybės savybės išsivysto ankstyvuose metuose, šeimose, kuriose tėvai per griežti, stato vaikui perdidelius reikalavimus, skaudžiai baudžia už klaidas. Tam tikromis aplinkybėmis šitos savybės ilgainiui gali įgauti psichozės proporcijas — atsargumas virsta nepasitikėjimu, įtarinėjimu, nesusipratimai interpretuojami kaip kėslai ir t.t.

Psichiatrinėse ligoninėse paranoikų nesti daug, nes daugelis jų nesusekami arba sumaniai ligoninės išvengia, savo psichopatiškai elgsenai pasirinkdami tik tuos būdus, kurie visuomenės toleruojami — bylinėdamiesi, statydami savo kandidatūrą į aukštas vietas, skelbdami religines reformas. Tūlas paranoikas tačiau gali būti ir labai pavojingas, jei jo deliuzijos nukrypsta prieš konkrečius asmenis.

Ligos gydymas nebūna sėkmingas ir išgijimo prognozė prasta, ypač todėl, kad liga dažniausiai tesusekama po ilgų metų kristalizavimosi.

A. P. Noyes, Modern Clinical Psychiatry 1956. *A.Šž.*

Paransevičius Jurgis (g. 1905 IV 24) Paliūnų k., Krasnavo vls., Seinų aps.) kunigas. 5 klases išėjo Lazdijų Žiburio gimn. ir stojo į Vilkaviškio kun. seminariją. Įšv. 1929, vikaravo Kriokialauky, nuo 1938 Višty čio klebonas. Gestapo 1943 I 14 suimtas ir ligi karo pabaigos kalintas Dachau koncentracijos stovykloje. 1952 atvyko į JAV ir vikarauja Naujorko liet. Aušros Vartų parapijoje.

Parantropai hominidų, arba žmoginių, radiniai Transvaly, kurie priskiriami prieš žmogiams ir laikomi australopitecinų atšaka. 1938 prie Kromdraai, netoli Sterkfonteino, rasta kaukolė, pavadinta Paranthropus robustus (Broom). 1947 netoli tos vietos, Swartkranse, rasta stambaus apatinio žandikaulio kairioji pusė su stambiais dantimis. Ten pat vėliau rasta dar 3 kaukolės, žandikaulis ir kt. Radiniai pavadinti P. crasidens (Broom); jie sutinka su P. robustus. P. kaukolei būdinga viršugalvinė iškila (Crista sagittalis), kurią turi gorilos, orangutanai (patinai) ir kartais seni šimpanzių patinai; jos talpa 850–1000 cm^3. Jų kaukolei ryškus antsmilkininis kaulas, taip pat jie buvo atkištais žiomenimis. Dantys stambūs, o priešakiniai krūminiai dvišakniai, kaip ir pongidų. P. rasti ankstyvojo pleistoceno sluoksniuose, tačiau visi a u s t r a l a n t r o p a i ankstyvesni (Australopithecus africanus, A. prometheus, A. transvalensis, arba Plesianthropus trasvalensis), todėl dėl p. vietos hominidų raidoje antropologai nesutaria. Remdamiesi smegenų dydžiu, p. laiko pa-

siekusius jau pradinį žmogaus išminties tarpsnį ir kartais jiems priskiria tose apylinkėse rastuosius grubius akmens įrankius ir t.t. Kai kurie antropologai (Robinson) prie p. nori priskirti ir megantropus (žr.), net ir Meganthropus palaeojavanicus vardą keisdami į P. palaeojavanicus, o Telanthropus capensis, kurio liekanos surastos p. tarpe, bet turinčios jau daugiau žmogiškųjų žymių kaip p., skiriamas prie pitekantropų (žr.) ir jame norimas įžvelgti tiesiogis raidos ryšys tarp p. ir pitekantropų. Žr. Žmogus.

R. Broom, The Genera and Species of the S. Africa fossil ape-men (American Journal of Physic Anthropology 1950); *J. T. Robinson,* Phyletic lines in the Prehominids (Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie 1954); ('') Occurence of Stone Artefacts with Australopithecus at Sterkfontein (Nature 1957 nr. 180); *G. Heberer,* Die Fossilgeschichte der Hominoidea (Primatologia I 1956). *A. Mž.*

Paraparezė (gr.) dalinis paralyžius, ypatingai žemutinių galūnių.

Parapedezė (gr.) kepenų pagamintų tulžies pigmentų perėjimas į kraujo kapiliarus, bet ne į tulžies, kaip normaliai turi būti.

Parapetas (it. parapetto) žema sienutė ar barjeras, statomas stogo pakraštyje virš pastato sienų. P. paskirtis yra architektūrinė: sienai paaukštinti, fasadui praturtinti, o taip pat žmonėms ant stogo apsaugoti, kad nenupultų. Kartais p. statomi ant tiltų vieton lengvesnės konstrukcijos turėklų. P. konstrukcija esti masyvinė — mūro ar betono.

Parapija (lot. paroecia, parochia iš gr. paroikia ‚grupė kaimyninių gyvenviečių') 1. diecezijos dalis, kurios tikintieji yra pavesti teisėtai skirtam kunigui, su teisėmis ir pareigomis reikalingomis jų dvasinių reikalų aptarnavimui. Jis vad. klebonu (parochus), o jam pavesti tikintieji — parapiečiai. P. sudaryti reikalinga: tikinčiųjų bendruomenė, jos aprūpinimui skirtas kunigas ir bažnyčia. P. apibrėžiama nustatant jai ribas ir joje gyvenančius parapiečius pavedant klebono valdžiai. Tikintieji tampa parapiečiais pagal jų pasirinktą gyvenvietę, pasirinkdami ten domicilium ar quasidomicilium arba ten išgyvendami bent mėnesį laiko. Tačiau tikinčiųjų bendruomenė, o ne teritorija yra esminis p. sudaras elementas. Atskiros p. gali koegzistuoti su kitomis toje pat teritorijoje, pvz. p. tikinčiųjų, priklausančių skirtingoms apeigoms ar tautybėms. P. valdo specialus kunigas, turįs misiją ir autoritetą aptarnauti tikinčiųjų dvasinius reikalus. Jei p. yra pavedama moraliniam asmeniui, pvz. kapitulai, vienuolijai, tai ši valdo p. per vieną iš jų tarpo rinktą ar skirtą asmenį. Klebonas turi tam tikras teises ir pareigas tikinčiųjų atžvilgiu. Esminė klebono pareiga yra tikinčiųjų dvasinių reikalų aprūpinimas (cura animarum). Pagaliau p. yra reikalinga bažnyčia, t.y. vieta tinkanti Dievo kultui. Prie jos turėtų būti krikštykla, klausykla ir kapinės. P. raštinėje laikomos krikštų, santuokų ir mirimų knygos (liber status animarum). *M.Č.*

P., kaip tikinčiųjų bendruomenė, yra sudaryta teritoriniu, tautiniu ar kulto skirtybės pagrindu pastoracinei Bažnyčios misijai vykdyti. Prigimtiniu požiūriu p. turi tautinį pagrindą, socialinę padėtį ir teisinę-organizacinę sąrangą. Antprigimtiniu požiūriu ji yra skirta išganomajam (teologiniam) tikslui.

Teologinė p. paskirtis išplaukia iš Bžn. paskirties. P. laikoma ‚mažoji Bžn.', kuriai skirti tie patys pastoraciniai elementai, uždaviniai ir funkcijos. Kaip Bžn. yra mistinis Kristaus kūnas, taip jo kūno miniatiūra yra p. Kristus yra šio kūno galva, kaip jis yra ir Bžn. galva. Iš Kristaus plaukia išganomieji elementai, kurie perteikiami parapijai, būtent: tiesa, dora ir malonė. Jie skirti patenkinti tris tikinčiųjų bendruomenės dvasines galias: pažinimo, norėjimo ir jautimo. Kaip šios galios susijusios organiškai, taip organiškas turi būti ir jų pasotinimas tiesos mokymu, doriniu ugdymu — vadovavimu ir malonės perteikimu — pašventinimu. Mokymas grindžia p. bendruomenėje kristinės minties ir tikėjimo vienybę. Dorinis ugdymas diegia kristinį gyvenimo būdą ir žadina amžinąją viltį. Pašventinimas realizuoja meilės ryšį su Dievu ir tarpusavyje. P. dvasia ugdoma kristocentriniu, organišku, bendruomeniškų būdu. Kristus veikia p. per pašvęstuosius savo atstovus. Tiesioginis Kristaus atstovas p. yra vyskupas, apaštalų įpėdinis, o jo įgaliotinis — klebonas. Jie p. veikia Kristaus vardu ir atstovauja jam, kaip p. galvai. Kartu su jais veikia gyvieji Kristaus kūno nariai — parapiečiai. Jie, kaip antriniai aukotojai, dalyvauja mišių aukoje; kaip talkininkai moko, vadovauja ir pašventina pirmon eilėn savąsias šeimas. Todėl p. vadinama šeimų bendruomenė arba stačiai bendruomeninė šeima. Šios išplėstosios šeimos regimasis centras yra bažnyčia, konkrečiai jos altorius — Kristaus simbolis ir eucharistinės jo būties vieta. Dėl to p. kartais vadinama

altoriaus bendruomenė. Antprigimtinė p. paskirtis yra tad vienyti žmones su Dievu per Kristų Bažnyčioje. Šia savo paskirtimi p. visada buvo ir lieka ta pati. Gal ne visada ta pati sąmonė lydėjo tikinčiuosius, o kartais ir p. vadovus. Kristinės bendruomenės sąmonė lūžo nuo XV a., įsigalint individualizmui, ir tas lūžis užtruko ligi XIX a. Pastangos atnaujinti p. prasidėjo XIX a. pabaigoj, ir tai turėjo ryšį su atnaujintu Bažnyčios, kaip mistinio Kristaus kūno, supratimu bei pergyvenimu.

C. Noppel, Die neue Pfarrei 1939; *St. Yla,* Krikščioniškos dvasios atnaujinimas per parapiją (Tiesos Kelias 1939 nr. 1); ('') Parapijos idealas (t.p. 1939 nr. 4); ('') Parapijos bendruomenė ir jos oganizacija (Auka 1947 nr. 2); *J. Navagh,* The Apostolic Parish 1949; *A. Ryckmans,* La paroisse vivante 1952; *H. Rahner,* The Parish — From Theology to Practice 1958; *R. M. Amor Méndez,* Teologia pastoral y practica parroquial 1954.

Socialinė p. padėtis yra prigimties sąlyga, kuria turi remtis antprigimtinis veikimas. Tą sąlygą pažinti ir jai pritaikyti pastoracinį p. veikimą yra gyvas reikalas. Ankstyvesnis pažinimas buvo ribojamas sielų stovio (status animarum) patikrinimu kalėdojimo metu. Šiandien svarbūs laikomi trys dalykai: geografinė aplinka, socialinis žmonių susigrupavimas ir psichologiniai nusiteikimai. Geografinė aplinka apsprendžia p. tipą. Seniau buvo žinomi du p. tipai: miesto ir kaimo. Pirminėj krikščionybėj p. kūrėsi miestuose; atsiradus tikinčiųjų būriams provincijoj, kunigai iš miestų vykdavo laikinai juos aptarnauti. Jie buvo lyg misionieriai, kartais gyvenę viename židiny. Tik nuo VIII a. atsirado pilnateisės kaimo p. su vietoj gyvenančiais kunigais. Ligi XI a. atskiras miestas sudarė vieną p., ir ją valdė vyskupas. Miestai augdami pagal reikalą pradėta dalyti į keletą p. Miesto ir kaimo tipai išliko be didelių pakitimų ir didesnio reikalo keisti metodus ligi reformacijos. Pakitimai, kuriuos įvedė Tridento susirinkimas, buvo daugiau disciplinariniai, liečią pačius p. kunigus ir jų auklėjimą p. darbui. Socialine prasme pakitimai iškilo XIX a., kada dėl industrijos staiga ėmė keistis ne tik miestų charakteris, bet ir jų gyventojų. Šiandien, šalia kaimo p., kalbama apie miesto centro, priemiesčių, rezidencinių, komercinių, industrinių rajonų tipus. Naujos sąlygos išryškino klases, iškėlė jautrion plotmėn politinius sąjūdžius, visuomeninius susigrupavimus. Iš to susidaro vienoks ar kitoks ir psichologinis ‚klimatas', kurio reikšmingi momentai dar yra: žmonių prigimtinis-tautinis charakteris su būdingomis teigiamybėmis ar neigiamybėmis, papročiai, tradicijos, palankumas religijai ar indiferentiškas, net priešiškas nusistatymas. Visa tai bandoma nustatyti anketomis, statistikomis ir asmeniniais kontaktais; patirties medžiaga suvedama į kartotekas, diagramas. Šiam pažinimui naudojama nauji sociologijos metodai. Iš to yra kilusi pastoracinės sociologijos šaka, konkrečiai vadinama p. sociologija. Jos uždavinys nustatyti socialinių sąlygų santykį ir sąveiką su religija ir pastoracijos uždaviniais. Patirtims pasidalyti nuo 1948 pradėta šaukti tarptautinės religinės sociologijos konferencijos, o nuo 1951 steigiami specialūs tyrimo biurai. Viena iš dabarties problemų yra p. santykis su katalikiškosios akcijos padaliniais, jų subordinacija p. apaštalavimui ir kartu jų platesni uždaviniai už p. ribų.

J. Derksen, Lebendige Diaspora 1934; *K. Maier,* Dorfseelsorge 1937; *St. Yla,* Kaimas ir miestas šių dienų pastoracijoje 1938; *B. Schneppe,* Leakage from a City Parish 1940; *T. J. Clarke,* Parish Sociology 1945; *C. J. Nuesse ir Th. Harte,* The Sociology of the Parish 1951; *F. C. Falardeau,* Sociologie de la paroisse 1953; La paroisse — cellule sociale (Kanados 30-tos socialinės savaitės referatai) 1953; *N. Greinacher,* Soziologie der Pfarrei 1955; *J. H. Fichter,* Soziologie der Pfarrgruppen 1958; Paroisses urbanes — paroisses rurales (5-tos tarptautinės religinės sociologijos konferencijos referatai) 1958.

Tautinis p. pobūdis išplaukia iš to, kad tikintieji yra vienos ar kitos tautybės. Vienalytiškoje tautoje visos parapijos tautinės, dėl to skirstomos teritoriškai, kaip nustatyta Tridento bžn. susirinkimo. Kur yra įvairios tautybės arba tautinės mažumos, ten šalia teritorinių steigiamos dar kalbinės, tautinės p. Tokios p. kuriamos Apaštalų Sosto leidimu ir nepanaikinamos be jo žinios (kan. 216 § 4). Tautinių p. istorija siekia pirmųjų krikščionybės amžių, kada atskirai aprūpinta krikščionys, kilę iš žydų ir pagoniškųjų tautų. Po Konstantinopolio sunaikinimo, įvykus kalbų ir kultų sąmyšiui, pop. Inocentas III paskelbė šį įpareigojimą: ‚Kadangi daugelyje vietų tame pačiame mieste ir toje pačioje vyskupijoje gyvena įvairių kalbų žmonės, kurie išpažindami tą patį tikėjimą, yra susiskirstę apeigomis ir papročiais, griežtai įsakome, kad tokiose vietovėse gyventojai būtų aprūpinti tinkamais dvasininkais, galinčiais jų kalba ir apeigomis administruoti sakramentus, laikyti pamaldas ir mokyti žodžiu bei pavyzdžiu'. Šis įpareigojimas buvo pakartotas Laterano bžn. susirinkimo (1215) ir įtrauktas į teisines Grigaliaus IX dekretalijas. Jis niekad nebuvo atšauktas, priešingai pagal laiko reikalavimus

išplėstas. Nuo XIX a. pabaigos pagyvėjo emigracija, iškeldama reikalą aprūpinti žmones jų kalba. Dėl to Leonas XIII enciklikoj Immortale Dei įsakmiai priminė ‚rūpestingiau saugoti religines laisves tautinių ir kalbinių mažumų, esančių svetimame krašte'. Šį reikalą kartojo Pijus X, Benediktas XV, Pijus XI. Pop. Pijus XII išleido specialią konstituciją Exul Familia, kurioje nušvietė istoriškai Bžn. rūpinimąsi tautybėmis ir kartu padarė naujų teisinių patvarkymų. Konstitucija įsakė vyskupams aprūpinti emigrantus jų kalbą mokančiais kunigais, vadinamais tautiniais misionieriais; misionierių teisės prilygintos klebonų teisėms. Naujasis potvarkis liečia daugiau tuos kraštus, kur nebūta tautinių p. Tuo tarpu JAV, kaip misijų krašte, Apaštalų Sostas iš seniau buvo leidęs kurtis tautinėms p. Nuo 1789 pirmieji tautines p. pradėjo kurti vokiečiai: Filadelfijoj, Baltimorėj, Naujorke, Bostone. Lenkų p. pradėta steigti nuo 1868 Detroite. Lietuvių kunigai p. kurti pradėjo 1871 Pensilvanijoje, bet jos buvo mišrios su lenkais, vėliau lenkų užgrobtos. Pirmoji lietuvių byla su lenkais dėl užgrobtos Shenandoah bžn. iškilo 1877, antroji Naujorke 1878 teismiškai laimėta, bet tinkamai nepanaudota. Pirmoji grynai lietuvių p. 1884 pradėta organizuoti Mahanoy City, Pa., bet pirmoji įkurtoji (1885) buvo Pittstone, Pa. Pagal 1948 duomenis, JAV buvo iš viso 1535 tautinės p. Iš jų 6 tautybės turi didžiausią skaičių: lenkai 466, italai 314, vokiečiai 206, slovakai 152, prancūzai-kanadiečiai 114 ir lietuviai 103; po to meksikiečiai 44 ir kitos 12 tautybių su žymiai mažesniais skaičiais. Ši statistika nėra visai tiksli. Lietuviai šiuo metu turi 112 p. JAV; be to, 7 Kanadoje, po 2 Argentinoje ir Brazilijoje, po 1 Anglijoje ir Urugvajuje. Tautinės lietuvių misijos, pagal Exul Familia potvarkį, veikia: Vokietijoje, Austrijoje, Prancūzijoje, Belgijoje, Anglijoje, Kanadoje, Argentinoje, Brazilijoje, Kolumbijoje, Venecueloje, Australijoje. Tautinių misionierių darbą koordinuoja atskiriems kraštams skiriami tautinių misijų direktoriai. Juos skiria Konsistorinė kongregacija Romoje.

Pijus XII, Exul Familia 1952; *A. Milukas,* Pirmoji lietuvių parapija Amerikoje (Tiesos Kelias 1936 nr. 4, 10, 11); *St. Denis,* French Canadian Parish 1939; *J. E. Ciesluk,* National Parishes in the U. A. 1944; *Th. J. Harte,* Racial and National Parishes in the U. S.: The Sociology of the Parish 1951; *V. Brizgys,* Tautinių kultūros vertybių vieta savose bažnyčiose (Aidai 1951 nr. 7); *M. Čyvas,* Tautinės parapijos JAV (Lux Christi 1953 nr. 2); *St. Yla,* Lietuviškųjų parapijų paskirtis Amerikoje (Lux Christi 1953 nr. 2); *J. J. Wright,* National Patriotism in Papal Teaching 1956.

St.Y.

P. D. L. k-tijoje. Pirmųjų p. pradžios Lietuvoje tegalima ieškoti tik XIV a. gale. Iš Mindaugo laikų krikščionybės, kaip ir apie tuometinę pirmąją Kristijono (žr.) vyskupiją, nieko tiksliau nežinoma. Beveik tą patį galima pasakyti apie Gedimino–Algirdo laikus, nors Lietuvoje tada jau buvo vienuolių ir bžn. Tik įkūrus Vilniaus vysk. ir ėmus statyti bžn. (1387), atsirado p. Iš pradžių bžn. steigėjai tebuvo valdantieji kng. (Jogaila ir Vytautas). Tik nuo XV a. antros pusės atsirado privačios (didikų) iniciatyvos statyti naujas bžn. ir kurti p. Tačiau tos pastangos iki pat XVII a. vis dar buvo nedidelės. Pagal bnž. kalendorių (Elenchus 1940) ir M. Valančiaus Žemaičių vyskupijos istoriją, galima apytikriai nustatyti, jog pirmoji dešimtis bžn. Žemaičių vyskupijoje yra buvusios pastatytos per pirmuosius penkerius metus (1416–21). O paskui per 24 m. tepastatoma vos viena bžn. Kazimiero valdymo pusšimtyje (1440–92) Žemaičiuose tebuvo pastatytos tik keturios bžn. (Alsėdžiai, Pašvitinys, Šiauliai, Šiluva). Panašiai buvo ir Vilniaus vysk.; nors ten parapijų tinklas buvo gausesnis, bet XV a. naujų bžn. maža tepastatyta. Pirmosios p. buvo kuriamos ten, ‚kur jų labiausiai reikėjo', tačiau ilgai jos apėmė didelius plotus. Pvz. ilgai nuo Kauno iki Veliuonos prie Nemuno deš. kranto nebuvo jokios p., nes Vilkijoje bžn. tebuvo pastatyta 1542. Toliau iki Prūsų sienos, kol Jurbarke nebuvo pastatyta bžn. (1522), vėl buvo ilgas ruožas be bažnyčių.

Iki 1564 Žemaičiuose buvo vos 38 p. Reformacijos banga atnešė daug sąmyšio į p. gyvenimą, kai protestantais virtę bžn. steigėjai (kolatoriai) plačiai naudojo vad. patronato teisę ir išvarinėjo naujam tikėjimui nepatikimus klebonus. Kol bžn. buvo toli viena nuo kitos išmėtytos tarp miškų masyvų, nebuvo reikalo tiksliai pravesti ir p. ribų. Tai buvo padaryta tik XVI a. Žemaičių diecezijos vysk. J. Domanievskis (žr.) visą vyskupiją padalijo p., griežtai pravesdamas jų ribas. Bet iki pat XVIII a. Lietuvos p. vis trūkdavo klebonų. Tad įėjo paprotin, kad kelias p. valdydavo vienas klebonas, naudodamasis tų p. žemėmis (beneficijomis). Net ir po Tridento susirinkimo, pradėjusio griežtą kovą prieš įsivyravusią ‚beneficijų akumuliaciją' vienose rankose, Lietuvos ir Lenkijos p. klebonai įvairiais pretekstais išsirūpindavo lei-

dimus valdyti bent porą p. Tik gaivinant katalikybę nuo XVII a., kaip rodo Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų sinodai, rūpestingiau imta tvarkyti p. reikalus. Jau nuo XV a. galo prie parapinių bžn. yra žinoma mokyklų. XVII a. atsirado jų žymiai daugiau. Tada vyskupai ėmė nustatinėti naujai steigiamų ir senųjų p. ribas, kad tarp klebonų nekiltų neaiškumų dėl bažnytinių patarnavimų. P. ribos turėdavo keistis marų metais, ypač 1709–11 maro, kai pvz. Žemaičiuose beliko 17 kunigų, kurie kasdien galėjo laikyti dvejas mišias. Be klebonų likusios p. buvo jungiamos prie kaimyninių. XVII–XVIII a. Lietuvos p. įgavo vis aiškesnį pavidalą. Tai įvyko vyskupijų sinodų dėka. Pvz. 1636 ir 1752 Medininkų (Žemaičių) vysk. sinodai nustatė, kad kiekviena p. turėtų savo bžn. inventoriaus ir p. turtų knygas, kurių vienas egz. turėjo būti pas vyskupą, o kitas pas p. kleboną. Kiekvienai p. buvo įsakyta turėti savo kapines. 1636 sinodas nutarė, jog mirusieji turi būti laidojami su bžn. apeigomis p. kapinėse. Tada pasitaikydavo, kad žmonės būdavo laidojami be kunigo kaimo kapinėse. Kovodami prieš tokį paprotį, klebonai turėjo paskelbti, jog kiekvienas p. kapinėse su kunigu laidojąs numirėlį gauna 40 d. atlaidų.

Pagal Tridento susirinkimą, klebonas turėjo aiškiai žinoti savo jurisdikcijos plotą, kuriame jis turėjo teikti parapiečiams sakramentus, kalėdoti ir valdyti p. turtą. Visos p. Lietuvoje buvo tik teritorinės. O. Tridento susirinkimas aiškiai nustatė p. kunigų (klebonų) pareigas, griežtai įsakydamas laikytis savo p. ribų. Dar 1752 Žemaičių sinode buvo nutarta bausti klebonus po 60 auksinų, kurie savo kapinėse palaidos svetimos p. numirėlį. Nuo XVII a. vidurio vis daugiau ėmė atsirasti skundų, kad vienuoliai be leidimo kišasi į p. kunigų darbą ir savivališkai teikia sakramentus. Tada 1643 sinode Žemaičiuose buvo uždrausta vienuoliams vilioti žmones į savo bžn., peikti p. kunigus ir be klebonų žinios svetimose p. dalyti sakramentus. 1668 Vilniaus kapitula reikalavo atimti iš vienuolių p. ir uždraudė jas ateityje jiems davinėti. Daugelis sinodų, pradedant nuo Žemaičių 1636, įsakmiai vietos kleboną bei jo vikarą įpareigojo lankyti savo p., žmones pamokyti poterių ir katekizmo ir t.t. (žr. Kalėdojimas). Kadangi bžn. vis labiau reikėjo tarnų, mišių patarnautojų, tai parapinių mokyklų buvo steigiama vis daugiau. XVII a. taip pat prie bžn. išplito brolijos (žr.): Šv. Sakramento, Šv. Izidoriaus, Šv. Onos, Rožančiaus ir kt. Tada labiau buvo imtos kurti ir p. prieglaudos (žr. Labdara).

P. buvo atliekami nuo seno visi civiliniai aktai. Lietuvoje buvo senų p., kuriose krikšto, mirimo ir jungtuvių aktai siekė XVII–XVIII a. Dalį senų p. archyvų Žemaičių diecezijoje tyrinėjo M. Valančius, J. Purickis (Glaubenspaltung in Litauen 1919), Vilkaviškio (Seinų) — J. Totoraitis ir P. Augustaitis, Vilniaus—J. Kurczewski.

Kol nėra dar daugelio p. bžn. statymo datos aiškiai nustatytos, negalima daryti iš p. kūrimo eigos Lietuvoje toli einančių išvadų apie atskirų sričių apgyvendinimo eigą. P. pirmiausia buvo kuriamos ten, kur tirščiau gyvenamos: Vilniaus krašto (Aukštaičių) ir Žemaičių aukštumos plotai. Sūduvos miškų masyvų ploto didelė dauguma p., neišskiriant ir Zapyškio bžn., tėra įkurtos XVI–XVIII a.

Collectanea Constitutionum Synodalium Dioecesis Samogitiensis 1690; *M. Wolonczewskis*, Žemajtiu Wiskupistė II 1848. Žr. Klebonas, Labdara. *Z.I.*

Ev. požiūriu p. bibliškai yra susirinkimas Dievo Žodžiu pašauktųjų žmonių, kurie jaučiasi esą per Kristų ir Šv. Dvasią išrinkti savitarpinei tarnybai ir pasaulinei misijai. Kristus, kaip kūno galva, nustato p. esmę ir pavidalą. Kur Kristus iš tikrųjų yra galva, ten daugeriopumas nėra pavojingas esminei vienybei. Dalyvavimas Kristaus kūno draugystėj šventina narius: ‚Dievo bažnyčia yra šventa, toji esate jūs' (1 Kor. 3, 17). Apaštalo Povilo žodžiais p. vadinama ‚Dievo parapija' (1 Kor. 10, 32; 11, 22; 15, 9; Gal. 1, 13), ‚Kristaus kūnas' (1 Kor. 12), ‚Dievo Izraelis' (Gal. 6, 16), ‚Naujas Testamentas' (1 Kor. 11, 25). Ji yra S. Testamento išrinktosios tautos teisių paveldėtoja, kuri įgavo naują pavidalą per Kristaus kryžių ir prisikėlimą. P. yra Kristaus veikimo dirva. Tat pasireiškia a. Dievo malonės priemonėmis, kurios yra Dievo Žodis bei Sakramentai, b. pamaldose, kuriose dalyvauja Kristus (Mt. 18, 20; Apd. 2, 42), ir c. turi pasireikšti krikščioniškos meilės draugystėje. P. nariai yra pašaukti liudyti apie Kristų savo veikimu, sekdami Kristumi ir tarnaudami artimui. P. gyvena pereinamuoju įtampos laiku tarp Kristaus prisikėlimo ir grįžimo. Ji skirta gyventi eschatologiniu požiūriu.

P. teisiškai yra bažnyčia pagal Augustanos Konfesijos 7 str., jei ji reguliariai veikia per savo nuolatinį kunigą, skelbdama gryną Dievo Žodį ir administ-

ruodama Sakramentus pagal Evangeliją. Neįmanoma parapija be kunigo, ir kunigas be parapijos ar misijos. Nepriklausomos p. idėja negali būti pilnumoj įgyvendinta, kadangi turima visuotinio bažnytinio veikimo sričių, kurių pavieni p. negali nuveikti. Tai bažnytinis veikimas tarp vyrų, moterų, jaunimo, studentų, ligoninėse, kariuomenėje, kalėjimuose, spaudoje, misijose ir kt. Tuo pasireiškia p. kompetencijos ir galimumo ribos, reikalaujančios sinodalinio ir bažnytinio apjungimo bei visuotinės veiklos. P. skirtina nuo filijos, kuri neturi savo nuolatinio kunigo, ir nuo pamokslavimo punkto, kur pamaldos laikomos tik retkarčiais.

P. organizaciškai yra juridinis asmuo, turįs savo turtą ir valdomus organus, kur tokia teisė yra suteikta bažnytine santvarka ir valstybės teise. Visuotinis susirinkimas yra jos sprendžiąs organas. P. taryba iš kunigo ir rinktų seniūnų yra jos vykdomasis organas.

P. istorijos būvyje pasidarė sakramentališkai teisinė išganymo institucija, kurioj ėmė reikštis dvasininkų ir pasauliečių luomai. Reformacija siekė atnaujinti bažnytinį pasireiškimą parapinės veiklos būdu. Liuteris operavo labiausiai p. sąvoka. Parapinė santvarka buvo reformuotos bažnyčios santvarka. Liuteronizmas linko laikinai pasitenkinti tuomet veikiančia teritorine bažnyčios santvarka, kurioj pasaulinė valdžia skyrė konsistoriją. Kalvinizmas kreipė dėmesį į socialinę veiklą. Bažnyčios plačia prasme reikšmė sumažėjo anglosaksuose. Pietizmas mėgino atkurti bažnyčios pasireiškimą aktyvių pasauliečių dalyvavimu parapinėj veikloj. Bažnyčios reikšmė suniveliuota sekuliarinės dvasios plotmėn šviečiamojo amžiaus įtakoje. Bažnyčios reikšmė mažėjo surinkimų sąjūdžio įtakoj. Bet dabar ekumeninio sąjūdžio įtakoj bžn. reikšmė vėl iškeliama.

P. Althaus, Die christliche Wahrheit 1958; *K. Barth,* Ordnung der Gemeinde 1953; *J. Bohatec,* Calvins Lehre von Staat und Kirche 1936; *E. Brunner,* Das Missverständnis der Kirche 1951; *H. E. Feine,* Kirchliche Rechtsgeschichte, I: Kath. Kirche 1955; *A. Oepke,* Das neue Volk Gottes 1950; *R. Sohm,* Kirchenrecht I, 1892; *O. Weber,* Versammelte Gemeinde 1949; *G. Wehrung,* Kirche nach ev. Verständnis 1947; *H. D. Wendland,* Die Kirche und die moderne Gesellschaft 1958. *M.Kv.*

Parapijų Chorų Sąjunga JAV liet. katalikų parapinių chorų s-ga. Rajoninė Čikagos ir apylinkės parapinių chorų s-ga įsikūrė jau 1919 VI 4, dalyvaujant 7 chorų vedėjams. Pirmininku buvo išrinktas J. Balsys, jungtinio choro vedėju A. Pocius. Pagal reikalą ir kitur chorai susitelkdavo, pvz. Filadelfijos Sesqui-Centennial parodoj pasirodė 10 chorų su apie 800 dainininkų (pirmas toks didelis chorų sąskrydis). Vargonininkų s-ga 1929 kėlė reikalą, švenčiant Vytauto D. metus (1930), organizuoti sutelktines dainų šventes. Vargonininkų s-gos dvasios vadu paskirtas kun. J. Simonaitis ėmė judinti visus liet. parapinius chorus apjungiančios s-gos mintimi. Vargonininkų s-gos 1932 seime nutarta tą mintį vykdyti ir galutiniam statuto parengimui sudaryta komisija iš kun. J. Simonaičio, J. Žilevičiaus ir P. Petraičio. Pritarus Kunigų Vienybei (1932) ir A.L.R. Katalikų Federacijai (1934), pagal P.Ch.S. įstatus organizavosi rajoniniai susitelkimai. 1934 VI 1 įvyko New Jersey valstybės parapinių chorų suvažiavimas. Tais pat metais Wyomingo Klonio liet. parapiniai chorai sudarė Dainos d-ją ir surengė 11 chorų dainų šventę. 1935 Čikagos ir apylinkės chorai surengė savo pirmąją dainos šventę (dirigavo kun. J. Čižauskas). 1936 VII 26 Lawrence, Mass., įvyko didelė N. Anglijos chorų šventė. 1938 VII 11 Cicero, Ill., įvyko pirmas P.Ch.S. suvažiavimas, perredagavęs įstatus ir išrinkęs v-bą (pirm. J. Žemaitis iš Worcesterio, Konstancija Skelly ir V. Rekus iš Čikagos). S-ga aktyviai prisidėjo surengti Naujorko 1939 pasaulinėje parodoje Lietuvių Dieną: iš 59 chorų 47 buvo parapiniai chorai su apie 3000 dalyvių. Tai buvo ligi to laiko pats didžiausias liet. chorų sąskrydis išeivijoje. 1940 P.Ch.S. seimas išrinko naują v-bą, bet prasidėjus karui buvo grįžta prie ankstesnio autonominio rajoninio veikimo.

J. Žilevičius, Parapijų Chorų Sąjunga (Amerikos lietuvių katalikų darbai 1943).

Paraplegija (gr.) žr. Paralyžius.

Parapodijos lokomotoriniai žieduotųjų kirmėlių (žr.) organai, susidarą kiekviename liemens segmento šone, išaugus kūno sienelės išaugai ir joje šereliams, kurių pagalba šios kirmėlės juda.

Parapsichologija psichologija, tyrinėjanti okultines apraiškas ir vad. antgamtinius žmogaus sugebėjimus, kaip telepatiją, aiškiaregystę, ateities numatymą ir panašias neišaiškintas jo galias. P. studijuoja tuos dvasinius ir fizinius fenomenus, kurie nėra įtraukti į šios dienos mokslo sistemas. P. reiškiniai yra skirstomi į 2 grupes: patyrimai, peržengiantis pripažintas pojūčių ribas (telepatija, aiškiaregystė) ir dvasios įtaka fiziniams kūnams, kur negalima išaiškinti grynai mechaniškai (psichokine-

zė). Pirmieji reiškiniai turi šalininkų, o antrieji yra vis labiau atmetami. P. šaltiniai yra trejopi: statistiniai duomenys, surinkti iš eksperimentų su įvairiais asmenimis, gyvenime savaime pasitaiką pergyvenimai (nujautimai, išsipildą sapnai, vizijos, apsireiškimai, vaiduokliai) ir bandymai su šioje srityje ypač talentingais mediumais. P. iki šiol nesiremia jokia plačiau priimta teorija. Vieni jos teoretikai atstovauja bangų teorijai, kuri minčių perdavimą lygina su radijo bangom. Kiti nurodo į erdvės nežinančią dvasinę plotmę, kurioje individualios dvasios sueina į artimą sąlytį. Žmogaus protą prašoką ateities numatymai jų aiškinami kaip sąlytis su pasaulio sąmone ar atmintim arba kosminės būtybės planu, kuriame jau galima įžiūrėti ateities užuomazgą. Duke universitete pravesti eksperimentai studijavo aiškiaregystę (bandant įspėti ar sugrupuoti tam tikslui pritaikytas kortas, jų nematant), telepatiją (bandant įspėti kortą, apie kurią siuntėjas galvoja) ir panašius fenomenus. P. šalininkai nurodo, kad šiuo būdu gauti rezultatai, skiriasi nuo rezultatų, kurių tikėtume pagal tikimybių teoriją. P. kritikai prikiša minimalinius, sąmoningai nepastebimus juslinius įspūdžius, automatiškus žmogaus įpročius, vartojamo eksperimentinio metodo netobulumus ir statistikos klaidas.

M. Dessoir, Vom Jenseits der Seele [6]1931; *K. Österreich,* Grundbegriffe der P. 1921; *H. Driesch,* P. [3]1952; ('') Alltagsrätsel des Seelenlebens 1939; *H. Bender,* Psychische Automatismen 1936; ('') Psyche 1940; ('') P. [2]1954; *C. N. Tyrell,* The Personality of Man 1948; *R. Tischner,* Ergebnisse okkulter Forschung 1950; *C. G. Jung,* Naturerklärung und Psyche 1952; *J. B. Rhine,* New World of the Mind 1953; *S. G. Soal and F. Bateman,* Modern Experiments in Telepathy 1954; *W. H. C. Tenhaeff,* Einleitung in die P. 1955.

J.Kp.

Parasimpatinė nervų sistema žr. Nervai.

Paraspadija (gr.) vyriškos varpos (penis) struktūrinė yda, kuomet šlapinimosi latakas (urethra) atsidaro kuriame nors varpos šone.

Parašas po dokumento (sutarties, prašymo, įsakymo, vekselio, pakvitavimo ir t.t.) yra savo ranka pavardės parašymas, kaip ženklas, kad dokumentas patvirtinamas. Tuo parašu dokumentui suteikiama teisinė galia. Be p. dokumentas yra tik projektas ir neprivalomas vykdyti. P. suklastojimas baudžiamas.

Parašiutas (gr. para ‚apie, priešais' ir prc. chute ‚kritimas') priemonė krintančio kūno greičiui sumažinti. P. išradėjas ir pirmas suprojektuotojas laikomas Leonardo da Vinci, nors yra žinių, kad siamiečiai naudoję skėčio pavidalo p. akrobatikoj jau XIV a. L. da Vinci principu pirmą p. sukonstruktavo ir išbandė F. Veranzio 1617 nušokdamas iš bokšto. Gyvesnis susidomėjimas p. ir nuodugnesnis jo plėtojimas prasidėjo XVIII a. pabaigoje, pradėjus plačiau naudoti balionus kaip skraidymo priemonę. Žymiausi šio laikotarpio p. plėtotojai buvo prancūzai J. P. Blanchard, Jacques Garnerin, Sebastien Lenormand, broliai Montgolfier ir anglas Robert Cocking. J. P. Banchard pradėjo bandymus 1785 su šunimis, o 1793 nusileido pats iš baliono nusilaužđamas koją. J. Garnerin tarp 1797 ir 1804 eilę kartų sėkmingai nusileido iš baliono su 23 pėdų skersmens p. R. Cocking, bandydamas panaikinti p. nepastovumą ore, sukonstruktavo skirtingos formos p., bet dėl neužtenkamo rėmų tvirtumo jo p. ore sugniužo, ir pats Cocking 1837 žuvo. S. Lenormand kelis kartus nušoko su p. iš bokšto keletą metų prieš Blanchard; broliai Montgolfier eksperimentavo p. nuleisdami avis iš baliono apie 1783. Garnerino konstrukcijos p. toliau plėtojo amerikietis Tom Baldwin, kuris 1885 suprojektavo sulankstomą šilkinį p. Ankstyvieji p. paprastai būdavo pritvirtinami prie baliono ar lėktuvo pusės, ir p. būdavo atplėšiamas nuo lėktuvo ir išplečiamas bekrintančio piloto. 1910 italas Pino užpatentavo p., kuris, šalia pagrindinio, turėjo dar piloto p. Lakūnui iššokus, piloto p. išsiskleisdavo ir ištraukdavo pagrindinį p., patalpintą specialioje kuprinėje. Pirmą syki p. panaudojo pavojaus atveju 1808 lenkas J. Kuparento nušokdamas iš užsidegusio baliono. Pirmas sėkmingai nusileido iš skrendančio lėktuvo amerikietis A. Berry 1912, nors neoficialiai nusileisti iš skrendančio lėktuvo buvo bandęs G. Morton 1911. Masinis p. naudojimas prasidėjo I pas. karo metu prie žvalgybinių balionų. Prie lėktuvų p. plačiau nebuvo vartojamas iki 1918 dėl sunkumo atskleisti p., neįpainiojant jo į skrendančio lėktuvo uodegą. Privalomas p. naudojamas JAV karo aviacijoj įvestas 1923. Didžiausia pažanga p. tobulinime ir panaudojime padaryta II pas. karo laikotarpy. Šalia naudojimo pavojaus atveju, p. pradėtas vartoti nuleidimui pašto, maisto, medicinos reikmenų ir ištisų kariuomenės dalinių su sunkiaisiais ginklais ir susisiekimo priemonėmis (pirmas desantų nuleidimas pademonstruotas JAV 1928). Bedidėjant lėktuvo greičiui, p. pradėtas naudoti kaip stabdis lėktuvo nusileidimui reikalingo nuotolio sumažinimui. Betobu-

Karys pasiruošęs šokti iš lėktuvo

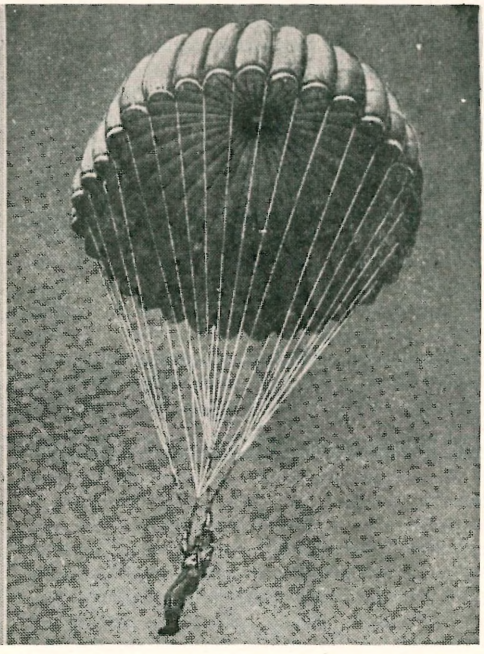

Parašiutininkas pasiruošęs sutikti žemę

linant p., šalia apskrito skėčio pavidalo, buvo sėkmingai bandytas keturkampės ir trikampės formos p. P. valdymui pagerinti vietoj vienos skylės p. viršui bandyta naudoti dvi oro skylės. Paskutiniu metu yra plėtojamas autožiro principo p., kuriame padidintas oro pasipriešinimas yra išgaunamas besisukančių audinio sparnų pagalba.

P. paprastai susideda iš penkių pagrindinių dalių: skėčio, traukos virvių, apjuosiamųjų diržų, kuprinės ir piloto. Skėtis gali būti apskritos, keturkampės ar trikampės formos ir pagamintas iš medvilnės, nylono ar šilko. Apskritos formos p. paprastai yra 6, 7,5 ar 8 metrų skersmens. Apskritas skėtis yra susiūtas iš trikampės formos sektorių, skaičiumi lygių skėčio skersmeniui. Per kiekvieną sektorių eina traukos virvė, kuri apjuosia skėtį ir kurios galai yra pritvirtinami prie apjuosiamųjų diržų. Apjuosiamieji diržai perduoda piloto svorį per traukos virves į p. skėtį. Vidury skėčio yra apie 30 cm skersmens skylė, kuri padeda stabilizuoti besileidžiantį p. Piloto p. yra maždaug 1 m skersmens. daromas iš šilko ir pritvirtinamas pagrindinio p. skėčio centre. Patraukus išskleidžiamąją virvutę, piloto p. yra spyruoklės išmetamas iš kuprinės ir greičiau išskleidžia pagrindinį p. Kuprinėje p. supakuojamas; ji gali būti nešiojama po sėdyne, ant nugaros ar priešakyje ties juosmeniu.

Iš lėktuvo šokama galva pirmyn kaip neriant į vandenį; paleidimo rankena patraukiama tik po trijų sek., kad besiskleidžiąs p. neužkliūtų už lėktuvo; dažnai visa tai pritaikyta automatiškai veikti. Besileidžiančio su išsiskleidusiu p. žmogaus vidutinis kritimo greitis 5,5 m/sek.; atsitrenkimas į žemę lygus laisvai krintančio žmogaus iš 3 m aukščio. Nusileidžiąs su p., kad išvengtų susižeidimų, turi pasiruošti sutikti žemę. Lakūnai ir parašiutininkai nusileidimo specialiai apmokomi.

B.Blt.

Parataksė (gr. parataxis) žodžių grupių ar sakinių sujungimas, jų koordinacinis santykis, priešingas subordinaciniam santykiui, vadinamam hipotakse (žr.).

Parathormonas priešskydinės liaukos gaminamas hormonas, kuris padeda organizmui įsisavinti kalcį.

Paratifas (gr.) liga. Skiriama jo A ir B rūšys. A rūšies p. yra užkrečiama žmogaus liga, kurios priežastis yra atitinkama ba-

cila. Labiausiai paplitęs pietrytinėje Europoje, o taip pat subtropiniuose ir tropiniuose kraštuose. Jo kliniška eiga yra panaši į B rūšies p. raidą.

B rūšies p. yra apkrečiama liga, sukeliama Schotmüllerio bacilos. Serga žmonės ir kai kurie gyvuliai, ypačiai raguočiai. Užsikrečiama betarpiai nuo ligonių, o kartais ir nuo sergančių gyvulių (pienas, mėsa). Didžiausią infekcijos šaltinį sudaro maisto produktai, kurie tuo ar kitu būdu buvo infektuotų gyvulių ar žmonių apkrėsti. Inkubacinis periodas labai nevienodas ir svyruoja tarp kelių valandų ir 2–3 savaičių. Ligos pradžia staigi. Pirmieji simptomai nuvarginąs drugys. Kiti pagrindiniai ligos ženklai: aukštas pastovus karščiavimas, svaigulys, odos išbėrimas, blužnies sutinimas, baltųjų kraujo rutulėlių skaičiaus sumažėjimas (leukopenija), bronchopneumonija, viduriavimas. Liga baigiasi per 2–4 savaites lėtu temperatūros kritimu. Mirtingumas siekia 1%. Gydymas simptomatiškas. Yra pagaminti profilaktiški skiepai. *D.Js.*

Paratireoidinė liauka (glandula parathyreoidea), arba epiteliniai kūneliai, žr. Prieskydinė liauka.

Paraudžių miškas Padubysio vls., Šiaulių aps., 1002 ha. Medynai mišrių spygliuočių.

Parausiai k. Vilkaviškio aps., Pilviškių vls. ir parapijos, 5 km į p.r. nuo Pilviškių, prie Rausvės upės (Šešupės kair. intako); 329 gyv. (1923). 1930 čia pastatyta Švč. Jėzaus Širdies vieša oratorija, o nuo anksčiau yra pradžios mokykla.

Paravanas (prc.) 1. sulankstoma užlaidinė sienelė; 2. įrengimas laivui apsaugoti nuo minų arba minoms ieškoti.

Par avion (prc.) ant laiškų reiškia: oro paštu.

Parazitai (gr. párasitōs ‚kuris valgo greta ko nors kito') gyvi organizmai, kurie per visą arba dalį savo egzistencijos nuolat ar laikinai minta įvairiomis kito organizmo substancijomis arba to organizmo žarnų turiniu. Paprastai p. nesunaikina juos išlaikančio organizmo, bet jei jų skaičius per didelis, tai sukelia ligą ar mirtį. Nuo p. reikia skirti pseudoparazitus, kurie tik atsitiktinai randami gyvame organizme.

P. skirstomi į gyvulinės kilmės p. (zooparazitai) ir augalinės (fitoparazitai). Gyvuliniai p. gali būti randami gyvuliuose (žarnų kirmėlės) arba augaluose (kirmėlės tylenchus scandens, randamos kviečio varpoj). Augaliniai p. taip pat gali būti randami ir gyvuliuose (bakterijos, grybeliai) arba augaluose (grybeliai, pintys polyporus).

Gyvulinės kilmės p.: pirmuonys (protozoa), mesozoa, coelentera, vėžiagyviai (crustacea), voragyviai (arachnoidea), bryozoa, minkštakūniai, vabzdžiai, kirmėlės. Ektoparazitai gyvena organizmo išorėje. Kai kurie ektoparazitai ieško kitų organizmų tik maistui (blusos, blakės), kiti laikosi ant šeimininko organizmo visą laiką, treti įlenda į odą. Entoparazitai gyvena organizmo viduje. Jie randami žarnose (amebos), kraujuje (malarijos parazitai), audiniuose (trichina, echininokokas). Kai kurie p. palieka visą savo gyvenimą tame pačiame organizme, kiti per savo išsivystymą pereina du ar daugiau šeimininkų (echinokokas — suaugęs p. gyvena šuns žarnose, jo lervos — įvairių gyvulių audiniuose). P., prisitaikę prie parazitinio gyvenimo, dažnai pakeičia savo formą (retrogradinė evoliucija), praranda nereikalingus vegetatyvinius organus ir išvysto reprodukcinius organus. Dažnai tik iš jų išsivystymo formų galima nustatyti jų zoologinę rūšį.

Augalinės kilmės p.: bakterijos, grybeliai, dumbliai, santaliniai (Santalaceae) — Amyris balsamifera, linlapis (Thesium); amaliniai (Loranthaceae — Loranthus europaeus, paprastasis amalas (Viscum album), Rafflesiaceae — Rafflesia arnoldii; vijokliniai (Convulvulaceae)—brantas (Cuscuta); bervidiniai (Scrophulariaceae) — kūpolė (Melampyrum), akišvietė (Euphrasia), džiovekliniai (Orobanchaceae)—džioveklė (Orobanche), žvynšaknė (Lathrea). Augalinės kilmės p., arba fitoparazitai, skirstomi į holoparazitus, kurie neturi chlorofilo ir visą maistą gauna iš šeimininko organizmo, ir hemiparazitus, kurie tik dalimi naudojasi šeimininko organizmu. Dažniausiai hemiparazitai negali pasigaminti azoto turinčių medžiagų, bet tik angliavandenius — krakmolą.

P. Šivickis, Parazitų apibūdinimas 1956. *V.Pv.*

Parazitizmas 1. gyvenimo būdas gyvo organizmo, kuris minta kito organizmo medžiagomis; 2. perkeltine prasme kitų išnaudojimas, gyvenimas jų darbu.

Parazitologija (gr.) 1. mokslas apie gyvius ir augalus parazitus, kurie gali gyventi kito organizmo sąskaiton; 2. mokslas apie ligas, sukeliamas parazitų.

Parazuchai (Parasuchia) triaso (žr.) ropliai, savo išvaizda primeną krokodilus,

bet savo kūno struktūros organizacija arčiau stovi prie dinosaurų. Jų fosilijų rasta Europoje ir JAV.

Parbusis (Parbsen, Parbusse de Nere) Mindaugo dovanojimų dokumentuose minimas liudininkas. Spėjama, jog P. galėjęs būti ketvirtasis Mindaugo sūnus. Kai 1254 Mindaugas užrašė Lietuvos vyskupui Kristijonui žemių Žemaičiuose, buvo ten pažymėta, jog užrašas padarytas pritariant sūnums: ‚Replen', ir ‚Gerstuchen', ir ‚Parbsen'. Kitame užrašų dokumente yra minimas prie Neries Parbusse. Ar tie du liudininkai galima tapatinti, neaišku. Kol Mindaugo genealogijos ir jo sūnų skaičiaus iki šiol nėra pasisekę tiksliai išaiškinti, apie P. kilmę nieko galutina pasakyti negalima. Šiaip ar taip, jis turėjo būti žymus kilmingasis.

Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch I, 1852 nr. 263; *K. Maleczyński*, W sprawie autentezności dokumentów Mendoga z lat 1253–61 (Ateneum Wileńskie XI 1936 60); *H. Lowmiański*, Studja nad początkami społeczeństwa i państwa Litewskiego II 1932, 326. *Z.I.*

Parcelė (iš lot. pars ‚dalis') nedidelė žemės paviršiaus (lauko, daržo, miesto kvartalo) dalis. Parceliavimas, parceliacija, plane ar vietoje skaldymas, skirstymas didesnio ploto sklypais, bendresne prasme — apskritai ko nors išskirstymas, išdalijimas.

Parczewski Alfons (1850–1933) lenkų teisininkas, istorikas. Advokatas, I, II, III Rusijos dūmų atstovas. 1915–18 bažnytinės teisės prof. Varšuvoje, nuo 1919 Vilniaus univ. Išsp. Analekta Wielkopolskie 1879, O zbadaniu granic i liczby ludności polskiej na kresach obszaru etnograficznego polskiego 1900, W sprawie zachodnich granic Polski 1919, Wilno a nauka historji ustroju państwowego i dawnego prawa w Polsce 1921 ir kt.

Parczów mstl. Lenkijoj, apie 54 km į š. nuo Liublino. P. senas ir Lietuvos istorijoj dažnai užtinkamas mstl. vardas. Kadangi jis buvo netoli D. L. K-tijos sienos ir prie kelio einančio iš Lietuvos į Krokuvą, P. buvo dažna vieta bendrų lietuvių ir lenkų ponų suvažiavimų. 1401 Jogaila suteikė P. mst. teises ir privilegijas. Jo rūpesčiu P. buvo pastatyta Švč. M. Marijos Dangun Ėmimo bžn. ir įkurta parapija. XV ir XVI a. P. dažnai įvykdavo lietuvių–lenkų seimai, P. sustodavo keliaudamas ir karalius su savo dvariškiais. 1431, Švitrigailai darant paliaubas su lenkais, buvo sutarta, kad lietuvių ir lenkų atstovai 1432 II 2 suvažiuos į netoli P. esantį Polubičių k. tartis dėl pastovios taikos. Tas derybas iš vienos pusės turėjo stebėti karalius, būdamas P., o iš kitos pusės — Švitrigaila, sustojęs Brastoje. Ypač pagausėjo seimai P. Kazimiero laikais. 1446 lenkai ir lietuviai turėjo tartis P. unijos atnaujinimo klausimu. Prieš pradedant pasitarimus dar buvo atskiri suvažiavimai lietuvių Brastoje, o lenkų P. Triukšmingas suvažiavimas P. buvo 1451. Lietuvių atstovai sutiko vykti į P. tik tada, kai pats Kazimieras atvažiavo prie Lietuvos sienos jų pasitikti. Šio seimo metu kardinolas Olesnickis priekaištavo ir barė Vilniaus vysk. Motiejų, kam jis drauge su kitais lietuviais 1447 Liublino ir dabar šiame P. seime reikalavo, kad iš unijos dokumentų būtų išbraukti žodžiai, paneigią jų atstovaujamos valstybės savarankiškumą. Lenkai šiame seime norėjo savo naudai išspręsti ir Volinijos klausimą. Tvirtinama, kad šiame seime dalis Lietuvos ponų, pasipiktinusių lenkais, grąžino jiems herbus, gautus 1413 Horodlėje. Ir 1453 lietuviai, vykdami į P. seimą, sustojo Brastoje, o į P. nusiuntė tik kelių asmenų delegaciją, kuri pasiginčijusi su kardinolu Olesnickiu grįžo atgal. 1544 P. buvo totorių apiplėštas ir sunaikintas. Paskutinis seimas P. buvo atliktas 1564, kurio metu vėl buvo iškeltas Lietuvos–Lenkijos unijos klausimas ir svarstyta būsimos Liublino unijos metmenys. Karalius tada P. priėmė imperatoriaus pasiuntinius ir popiežiaus legatą Commendoni, kurio misija buvo įtikinti karalių, kad priimtų, leistų paskelbti ir stengtųsi įgyvendinti Lietuvos–Lenkijos valstybėje Tridento susirinkimo nutarimus. Perkėlus sostinę ir seimus į Varšuvą, P. nebeteko savo reikšmės. XVII a. mstl. pakenkė karo nelaimės, 1881 jį sunaikino gaisras. 1901 P. buvo 5200 gyv.

Słownik geogr. VII 1886; *M. Baliński*, Starożytna Polska II 1846; *J. Matusas*, Švitrigaila 1938. *R.Krs.*

Parčevskis 1. Karolis (1875 Jokūbavo dv., Kretingos vls. ir aps. — 1957 XII 8 Lenkijoj) gydytojas. Mokėsi Šiaulių gimn., bet baigti jos persikėlė į Petrapilį. 1895 įstojo ir 1901 baigė Petrapilio karo medicinos akad., likdamas prof. Favickio vidaus ligų klinikos ordinaru ligi I pas karo (su pertrauka 1904, kai dalyvavo japonų fronte). 1914 mobilizuotas gyd. į Izmailovo leibgvardijos pulką, netrukus paskirtas į belaisviais keitimosi komisiją. 1918 grįžo Lietuvon, ūkininkavo Stančių dv., 1920 pašauktas trumpą laiką dirbo karo ligoninėj konsultantu. Antrą kartą karo ligoninėj buvo pakviestas konsultantu 1927–30.

Nuo 1933 ligi 1939 Klaipėdos LRK ligoninės vidaus ligų sk. vedėjas. Kaip geras diagnostas ir terapeutas, kurį laiką dėstęs Aukštuosiuose kursuose, 1935 buvo kviečiamas VDU vidaus ligų katedros vedėju, bet atsisakė. Kelis straipsnius paskelbė Medicinoje. 1941 bolševikų išvežtas į Sibirą. 1944 paleistas išvyko pas gimines Lenkijon. P. žmona Elena Jasevičiūtė (duktė Kotrynos Misevičiūtės, kuri 16 m. amžiaus iš Vilniaus ištremta į Samarą, ten ištekėjo už inž. Jasevičiaus ir vėliau ligi mirties gyveno Petrapilyje, dirbdama Peterburgskija Vedomosti red.), atskirta nuo vyro dar kelionėj, mirė Sibire.

Medicina 1936, 778–780; I. Parčevskaitės-Dymšienės suteiktos žinios.

2. (Parczewski) Konstantinas (1801 Nemenčinės apl.—?) vienas 1831 sukilimo vadų Vilniaus aps. Jis buvo studijavęs Vilniaus univ. ir į 1831 sukilimą sutraukė daug Vilniaus ir apylinkių vyrų. Paliko atsiminimus Powstanie w okolicach Niemenczyna.

Pardavimas prekių, daiktų bei nuosavybės teisių perleidimas už pinigus. P. taip pat yra asmeninis arba neasmeninis veikimas, siekiant įtikinti būsimąjį pirkėją pirkti prekių ar patarnavimų. P. priešybė — dovanojimas, kur nuosavybė perleidžiama be atlygio iš gaunančiojo pusės. P. pradžioje vyko ne už pinigus, o buvo paprastas dovanojimas, laukiant iš kitos pusės to pačio. Vėliau p. ėjo mainų keliu: prekių už prekes, daiktų už daiktus. Prekyboje ir pramonėje p. vykdomas specialių p. skyrių, kurių uždavinys ne tik prekes pardavinėti, bet ir tyrinėti rinką, jos galimybes, prekes reklamuoti bei kitaip ieškoti pirkėjų.

Prekių pardavinėjimas yra asmeninis arba neasmeninis. Pirmuoju atveju prekės rodomos ir siūlomos pirkti, kalbant pačiam su pirkėju. Neasmeninis p. yra tuomet, kai pirkėjas veikiamas ne kiekvienas atskirai, bet naudojant bendrąsias pardavimo priemones: mokslinius straipsnius, skelbimus, o ypač reklamą. Prekės pardavinėjamos mažais arba dideliais kiekiais: mažmenomis arba didmenomis. Jos gali būti pardavinėjamos už gyvus pinigus arba kreditan — skolon. Šiuo metu labai populiarus pardavinėjimas skolon išsimokėtinai, mažomis dalimis per tam tikrą laiką. Prekės pardavinėjamos tvirtomis iš anksto nustatytomis kainomis arba varžytynių keliu tiems, kurie už jas daugiausia įsiūlo. Pirmuoju būdu pardavinėjamos visos pirmojo reikalingumo prekės ir visos pramoninės marke atžymėtos prekės, ypatingai mažmenų prekyboje, antruoju būdu — vertybiniai popieriai, javai, daržovės, vaisiai, tabakas, meno kūriniai ir kitos dideliais kiekiais didmeninėje prekyboj pardavinėjamos prekės, o taip pat ir nemaža įvairių pramoninių žaliavų. *L.Drg.*

Pardé Maurice Edmond (g. 1893) prancūzų geografas ir hidrologas, Grenoblio univ. prof., pasižymėjęs potvynių studijomis ir viso pasaulio hidrologiniais tyrimais, 1934 lankė Lietuvą. Išl.: Le régime du Rhône 1925, Fleuves et rivières 1933 (³1955), Patomologie ²1949, L'abondance des cours d'eau 1932, Sur le progrès récents de l'hydrologie fluviale 1955, Le régime des cours d'eau de l'Europe orientale (kartu su S. Kolupaila) 1933.

S. Kolupaila, Prof. Maurice Pardé ir jo darbai (Kosmos 1934 nr. 7–12).

Pardo Bazán Emilia (1852–1921) ispanų rašytoja natūralistė, grafienė (nuo 1908), Madrido univ. prof. nuo 1916. Žymiai prisidėjo prie natūralizmo įsigalėjimo ispanų literatūroje. Pasisakydama už natūralizmą, P.B. statė savą, ispaniškąjį realizmo-natūralizmo pagrindą, bazuodamasi Servantesu, Tirsu de Molina, Ramonu de la Cruzu ir kt. klasikais. Originalius teorinius samprotavimus šia tema išdėstė knygoje La cuestión palpitante 1883. Vėliau nuo natūralizmo perėjo į mistinį idealizmą. Veikalai: El cisne de Vilamorta 1885, Los pazos de Ulloa 1886, La madre naturaleza 1887, Insolacíon 1889, Morriña 1889, Una cristiana 1890, Adań y Eva 1894, La sirena negra 1908 ir kt. Be to, 3 tt., prancūzų moderniosios literatūros istorija 1910–14. *J.K.*

Pardon (prc.) atsiprašymas, prašymas atleisti; kare — gyvybės dovanojimas.

Pardubice Čekoslovakijos mst. prie Labės upės; apie 50.000 gyv. (1960). Mieste dominuoja buv. karalių pilis su gotikine koplyčia. Maisto produktų, alkoholinių gėrimų, cukraus, mašinų, muzikos instrumentų ir kt. pramonė. P. žinomas arklių lenktynėmis su kliūtimis.

Pardžanja (Parjanya) vedose sutinkamas indų perkūnijos, žaibų ir vaisingumo dievybės vardas, kuris kalbiškai siejamas su liet. Perkūnu. Rig-vedos V 83 himne P. siejama ir su Varuna.

Paré Ambroise (apie 1517 — 1590) prancūzų renesanso chirurgas, mokslinės chirurgijos Prancūzijoj pagrindėjas. Iš pradžių vertėsi barzdaskučiu, vėliau pasidarė chirurgu ir ilgą laiką buvo karališkuoju

kariuomenės gydytoju. P. pagerino žaizdų gydymą, pašalindamas verdančio aliejaus vartojimą kraujuojančių žaizdų gydymui ir įvesdamas kraujuojančių kraujagyslių perrišimą (ligatūrą). Taip pat nusipelnė amputacijų, kaulų ir sąnarių chirurgijai, akušerijai. Teorijoje P. laikėsi Galeno mokslo, bet daugiau vertino praktinę patirtį. Didelės reikšmės chirurgijai turėjo jo veikalų rinkinys Oeuvres 1575.

F. R. Packard, Life and Time of A. P. 1921.

K.Gdt.

Pareiga privalomas atlikti darbas tarnyboj, organizacijoj ar kitur; bendresne moraline prasme — apskritai dorinė prievala. Būdamas laisvos valios būtybė, žmogus privalo pats apsispręsti ir tuo būdu pats savo elgesį nuspręsti. Tačiau laisvas apsisprendimas nereiškia arbitrariškos savivalės. Užuot gyvenęs gamtiniais dėsniais, žmogus stovi prieš dorines normas. Nėra žmogui būtina dorai elgtis, nes jis gali ir nedorai elgtis. Bet privalu žmogui dorai elgtis, t.y. vadovautis dorinėmis normomis, nes tik dorai gyvendamas jis savo gyvenimą padaro vertingą. Tai ir yra p., kas konkrečioje situacijoje atitinkamam žmogui yra privalu. Istoriškai pirmieji p. sąvoką į etiką įvedė stoikai, suvokę p. atitikimu žmogaus protingai prigimčiai, vadovavimusi dieviškosios tvarkos įstatymais. Krikščioniškojoj etikoj p. sąvoka buvo išplėtota Dievo įsakymu, skiriant p. sau pačiam, artimui ir Dievui. Pačiu etikos pagrindu p. iškėlė Kantas, pagal kurį tik p., kaip dorinės valios motyvas, suteikia dorinę vertę bet kokiam žmogiškajam aktui: tik tai yra doriškai vertinga, kas atliekama iš p., o ne iš polinkio ar pomėgio. Prieš tokį kantinės etikos formalizmą XX a. pirmajame ketvirtyje reaguodama iškilo vad. materialinė vertybių etika (M. Scheler, N. Hartmann), kuri nurodo, kad materialinis momentas — vertybės — suteikia pagrindą dorinėms normoms, formaliai apsireiškiančioms p. pavidalu.

H. Reiner, Pflicht und Neigung 1951.

KLAIDŲ ATITAISYMAS

X TOMO:

psl.	skiltis	eilutė	išspausdinta	turi būti
33	I	4 iš a.	1885	1855

XVII TOMO:

41	I	9 ″ ″	IX 7	X 7
102	II	17 ″ ″	Villiers	Villars

XIX TOMO:

148 psl. viršutinės nuotraukos parašas turi būti: Jūros bangų ardomasis veikimas į molą (Neyrpic laboratorijos modelis Grenoblyje)

481	I	24 ″ ″	V. Rauktys	V. Ruokis

XX TOMO:

192	I	14 ″ v.	1933	1922
215	I	20 ″ a.	2924	1924
219	II	5 ″ v.	**Neris**	**Nėris**
219	II	6 ″ ″	Kuršių k.	Kiršų k.
332	I	2–3 ″ ″	Saga-Dröm	Saga-Dröm 1908
444	I	13 ″ a.	Fiagstad	Flagstad
542	II	15 ″ ″	ištako	įtako